

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİMDALI
ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI**

**ASANBEK STAMOV'UN CORTUUL ROMANI ÜZERİNE
DİL İNCELEMESİ (ÇEVİRİYAZI, AKTARMA, ŞEKİL
BİLGİSİ İNCELEMESİ)**

**Hazırlayan
Cuma BOLAT**

**Danışman
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE**

Yüksek Lisans Tezi

**Ağustos 2014
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİMDALI
ORTA ASYA ARAŞTIRMALARI BİLİM DALI**

**ASANBEK STAMOV'UN CORTUUL ROMANI ÜZERİNE
DİL İNCELEMESİ (ÇEVİRİYAZI, AKTARMA, ŞEKİL
BİLGİSİ İNCELEMESİ)**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Hazırlayan
Cuma BOLAT**

**Danışman
Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE**

**Ağustos 2014
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda, bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Cuma BOLAT

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Asanbek Starnov’un Cortuul Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Çeviriyazı, Aktarma, Şekil Bilgisi İncelemesi)” adlı Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Cuma BOLAT

Danışman

Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

Tarih ve Avrasya Anabilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Abdulkadir YUVALI

KABUL VE ONAY SAYFASI

Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE danışmanlığında Cuma BOLAT tarafından hazırlanan “Asanbek Stamov'un Cortuul Romanı Üzerine Dil İncelemesi (Çeviri Yazı, Aktarma, Şekil Bilgisi İncelemesi)” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

11.../08/2016

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE

İbrahim Delice

Üye

: Prof. Dr. Bilal TİCEL *Bilal Tıcel*

Üye

: Prof. Dr. Habey KILIS

Dr. 88

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 22/08/2016 ve 21 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

22/08/2016

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ

ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR

Bu çalışmada Kırgızistan'ın ünlü yazar, çevirmen ve romancılarından olan Asanbek Stamov'un 1992 yılında "Uçkun Yayınevi" tarafından Bişkek'te basılmış olan Cortuul romanı üzerine dil incelemesi (Çeviriyazı, Aktarma, Şekil Bilgisi İncelemesi) yapılmıştır. Yapılan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde romanın şekil bilgisi incelemesi, ikinci bölümde Kiril alfabesinden Türkiye Türkçesi alfabesine çeviriyazısı, üçüncü bölümde ise Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Yapılan bu çalışmanın Türkiye'de Kırgız Türkçesi üzerine araştırma yapmak isteyen yüksek lisans ve doktora öğrencilerine ve Kırgız Türkçesinin Türkiye'de daha iyi tanınması açısından yararlı olacağını düşünülmektedir. Ayrıca yapılan bu çalışmanın bir özelliği de ünlü Kırgız yazar ve romancı Asanbek Stamov üzerine Türkiye'de yapılan ilk çalışma olmasıdır. Çalışmamızda Asanbek Stamov'un eserini ele almamızdaki sebep birçok ülkede eserleri çevrilmiş olan ünlü yazarın Türkiye'de de tanınması amaçlanmaktadır. Bu çalışmada yazarın tarihi hikâyelerden oluşan bu romanının şekil bilgisi açısında incelemesi yapıldıktan sonra Kiril alfabesinden Türkiye Türkçesi alfabesine çeviriyazısı yapılmıştır. Daha sonra büyük bir itina ve dikkatle romanın Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Bu çalışma yapılırken Kırgız Türkçesi üzerine yapılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden, Hülya Kasapoğlu Çengel'in Kırgız Türkçesi grameri adlı kitabından ve daha birçok eserden faydalanılmıştır. Yapılan bu çalışmanın yakın bir gelecekte kitap olarak basımı planlanmaktadır. Hazırlanan bu çalışmada eksiklerin ve hataların olacağı muhakkaktır. Yapılacak olan yeni çalışmalarla eksiklerin ve hataların en aza ineceğine inanmaktayız.

Bu çalışmanın ortaya çıkışında şüphesiz birçok kişinin yardım ve destekleri olmuştur. İlk olarak danışman hocam Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Sayın Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE'ye çalışma konusunun belirlenmesinden çalışmanın tamamlanmasına kadar verdiği değerli desteklerden dolayı müteşekkirim. Yine, çalışma öncesi ve sırasında değerli tecrübe ve yardımlarını esirgemeyen Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. Atabey KILIÇ Hocama da teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü öğretim üyesi Sayın Yrd. Doç. Dr. Onur BALCI'ye de çalışmanın hazırlanma sürecindeki destek ve zahmetlerinden dolayı çok teşekkür ederim. Öte yandan, eğitim

hayatım boyunca maddi-manevi tüm yardımlarından dolayı sevgili ağabeyim ve Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim üyesi Sayın Doç. Dr. Gökhan BOLAT’a ayrıca çok teşekkür ederim.

Son olarak, bu çalışmanın hazırlanması sırasında verdiğim zahmetleri hoşgörüyü karşılayan eşim ve sevgili kızım Begüm ile tüm hayatım boyunca kahrımı çeken saygıdeğer anne ve babama özellikle teşekkür ederim.

Cuma BOLAT

Kayseri – 2014

ASANBEK STAMOV'UN CORTUUL ROMANI ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (ÇEVİRİYAZI, AKTARMA, ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ)

Cuma BOLAT

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2014
Danışman: Prof.Dr. H. İbrahim DELİCE

ÖZET

Bu çalışma XX. Yüzyılın başlarında gelişmeye başlayan modern Kırgız edebiyatının ünlü yazarlarından olan Asanbek Stamov'un tarihi hikâyelerden oluşan *Cortuul* (Yağma) romanının dil incelemesi (Çeviriyazı, Türkiye Türkçesine aktarımı ve şekil bilgisi) üzerinedir. Cortuul romanı Kuzey-Batı Kıpçak grubu içerisine giren Kırgız Türkçesinde ve Kiril alfabesiyle yazılmıştır. Roman "Uçkun Yayınevi" tarafından 1992 yılında Frunze (Bişkek'te) basılmıştır. Tezin giriş bölümünde Kırgız Edebiyatı, Kırgız Türkçesi, romanın yapısal özellikleri ile romanın yazarı Asanbek Stamov ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Yapılan bu çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde romanın şekil bilgisi incelemesi, ikinci bölümde Kiril alfabesinden Latin alfabesine çeviriyazısı, üçüncü bölümde ise Kırgız Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asanbek Stamov, Cortuul Romanı, Kırgız Edebiyatı, Kırgız Türkçesi.

**LANGUAGE EXAMINATION RELATED TO THE NOVEL
CORTUUL OF ASANBEK STAMOV (ARTICLE TRANSLATION,
ALLIENISM, MORPHOLOGY EXAMINATION)**

Cuma BOLAT

**Erciyes University Institute of Social Sciences
Postgraduate Thesis, August 2014
Advisor: Prof. Dr. H. İbrahim DELİCE**

ABSTRACT

This study is related to the language examination (translated document, its transcription into the Turkish language of Turkey and morphology) of the novel *Cortuul* (Yağma-Plunder) which is comprised of historic stories by Asanbek Stamov who is one of the famous authors of modern Kyrgyz literature beginning to develop since the beginning of XX. Century. The novel *Cortuul* is written in Kyrgyz Turkish language—included in the Northwest kypchak group—with Cyrillic alphabet. This novel was published by “Uçkun yayınevi (publishing house)” in Frunze (Bishkek) in 1992. In the introduction part of this dissertation, information is provided pursuant to Kyrgyz literature, Kyrgyz Turkish language, formal characteristics of the novel along with the author Asanbek Stamov and his works. This study hereby consists of three main parts. The morphology of the novel is examined in the first part, it is transcribed from Cyrillic alphabet into Latin alphabet in the second part and it is translated from Kyrgyz Turkish language into Turkish language of Turkey in the third part.

Key Words: Asanbek Stamov, the Novel *Cortuul*, Kyrgyz Literature, Kyrgyz Turkish Language.

İÇİNDEKİLER

ASANBEK STAMOV'UN CORTUUL ROMANI ÜZERİNE DİL İNCELEMESİ (ÇEVİRİYAZI, AKTARMA, ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK.....	ii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iii
ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ

1.1.YAPIM EKLERİ.....	11
1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri.....	11
1.1.1.1.+ L ₃ UU	11
1.1.1.2.+L ₃ IK, + L ₃ UK	11
1.1.1.3.+sIz, +sUz.....	12
1.1.1.4.+GI, +GU	12
1.1.1.5.+çI, +çU.....	12
1.1.1.6.+çII, +çUL.....	13
1.1.1.7.+çA, +çO	13
1.1.1.8.+ L ₃ Aş, + L ₃ Oş.....	13
1.1.1.9.+OO.....	13
1.1.1.10.+(I)nçI, +(U)nçU	14
1.1.1.11.+ke.....	14
1.1.1.12. +key	14
1.1.1.13. +(I)rAAk, +(U)rOOk.....	14
1.1.1.14. +mAn	15
1.1.1.15. +çAn/ +çOn.....	15
1.1.1.16. +Dak.....	15
1.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri.....	15

1.1.2.1. +A-, +O-	15
1.1.2.2. + L ₃ A-/ + L ₃ O-	16
1.1.2.3. + L ₃ A-n-/ + L ₃ O-n-.....	16
1.1.2.4. + L ₃ A-ş-/ + L ₃ O-ş-.....	16
1.1.2.5. + L ₃ A-t-/ + L ₃ O-t-	16
1.1.2.6. +I-/ +U-	16
1.1.2.7.+Ik-/ +Uk-	17
1.1.2.8 +Ay-/ +Oy-	17
1.1.2.9. +GAr-/ +GOAr-.....	17
1.1.2.10. +r-/ +Ar-/ +Or-	17
1.1.2.11. +sA-	18
1.1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri.....	18
1.1.3.1. -mA/ -mO	18
1.1.3.2. -(I)m/ -(U)m	18
1.1.3.3. -(I)ş/ -(U)ş.....	19
1.1.3.4. -mAk/ -mOk.....	19
1.1.3.5. -(I)k/ -(U)k	19
1.1.3.6. -Ak/ -Ok	19
1.1.3.7. -GIç/ -GUç	20
1.1.3.8. -ç.....	20
1.1.3.9. -çAk/ -çOk; -çAAk/ -çOOK.....	20
1.1.3.10. -Gın/ -GUn.....	20
1.1.3.11. -(I)n/ -(U)n.....	21
1.1.3.12. -mİş/ -mUş.....	21
1.1.3.13. -OOç(U)/ -UUçU	21
1.1.3.14. -l	21
1.1.3.15. -(I)t/ -(U)t.....	21
1.1.3.16. -kİl/ -kUl.....	22
1.1.3.17. -gan, -gön; -kan.....	22
1.1.3.18. -AAn/-Oon	22
1.1.3.19. -dık	22
1.1.3.20. -mAİ/ -mOl.....	22
1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri	23

1.1.4.1. -a-, -ö-.....	23
1.1.4.2. -BA-/ -BO-.....	23
1.1.4.3. -n-.....	23
1.1.4.4. -l-.....	24
1.1.4.5. -ş-.....	24
1.1.4.6. -Dİr-/ -DUR-.....	24
1.1.4.7. -t-.....	25
1.1.4.8. -Gİz-/ -GUz-.....	25
1.1.4.9. -Ar-.....	25
1.1.4.10. -Ir-/ -Ur-.....	25
1.1.4.11. -kİr-.....	26
1.1.4.12. -İz-/ -Uz-.....	26
1.1.4.13. -Göz-.....	26
1.1.4.14. -kar-, -kör-.....	26
1.2. İSİM.....	26
1.2.1. Çokluk ekleri.....	27
1.2.1.1. Ünlüyle ve r, y ünsüzleriyle biten isimler; -lar, -ler, -lor, -lör:.....	27
1.2.1.2. Ötümlü ünsüzle biten isimler; -dar, -der, -dor, -dör:.....	27
1.2.1.3. Ötümsüz ünsüzle biten isimler; -tar, -ter, -tor, -tör:.....	27
1.2.2. İyelik ekleri.....	28
1.2.2.1. Teklik 1. Şahıs.....	28
1.2.2.2. Teklik 2. Şahıs.....	28
1.2.2.3. Teklik 3. Şahıs.....	29
1.2.2.4. Çokluk 1. Şahıs.....	29
1.2.2.5. Çokluk 2. Şahıs.....	29
1.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs.....	30
1.2.3. Hal Ekleri.....	30
1.2.3.1. İlgi Hali Eki.....	30
1.2.3.1.1. +N ₃ In/ +N ₃ Un.....	30
1.2.3.2. Yükleme Hali Eki.....	31
1.2.3.2.1. +N ₃ I/ +N ₃ U.....	31
1.2.3.3. Bulunma Hali Eki.....	31
1.2.3.3.1. +DA/ +DO.....	31

1.2.3.4. Ayrılma Hali Eki	32
1.2.3.4.1. +DAn/ +DOn.....	32
1.2.3.5. Eşitlik Hali Eki	32
1.2.3.5.1. +çA/ +çO.....	32
1.2.3.5.2. +DAy/+DOy	33
1.2.3.6. Vasıta Hali Eki.....	33
1.2.3.6.1. -Menen.....	33
1.2.3.7. Yön Ekleri.....	33
1.2.3.7.1. Kalıplaşmış	33
1.2.3.7.2. Karay, Karata, Közdöy Gibi Edatlarla Yapılanlar	34
1.2.4. Soru Eki.....	34
1.2.4.1. -BI/ -BU.....	34
1.3. SIFAT	35
1.3.1. Niteleme Sıfatları.....	35
1.3.1.1. Renkler	35
1.3.1.2. Temel Sıfatlar	35
1.3.2. Belirtme Sıfatları.....	36
1.3.2.1. Sayı Sıfatları	36
1.3.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları.....	36
1.3.2.1.2. Üleştirme Sayı Sıfatları	36
1.3.2.1.3. Sıra Sayı Sıfatları	36
1.3.2.2. İşaret Sıfatları.....	36
1.3.2.3. Soru Sıfatları	37
1.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları.....	37
1.4. ZAMİR	37
1.4.1. Şahıs Zamirleri.....	37
1.4.1.1. Şahıs Zamirlerinin Çekimi.....	39
1.4.1.1.1. İlgi Hali	39
1.4.1.1.2. Yükleme Hali.....	40
1.4.1.1.3. Yönelme Hali	40
1.4.1.1.4. Bulunma Hali	41
1.4.1.1.5. Ayrılma Hali.....	42
1.4.1.2. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması	42

1.4.1.2.1. Üçün (İçin) Edatı.....	42
1.4.1.2.2. Menen (İle) Edatı.....	43
1.4.2. İşaret Zamirleri	43
1.4.2.1. İşaret Zamirlerinin Çekimi.....	43
1.4.2.1.1. İlgi Hali	43
1.4.2.1.2. Yükleme Hali.....	44
1.4.2.1.3. Yaklaşma Hali	44
1.4.2.1.4. Bulunma Hali	44
1.4.2.1.5. Ayrılma Hali.....	44
1.4.3. Dönüşlülük Zamiri	44
1.4.4. Belirsizlik Zamirleri	45
1.4.5. Soru Zamirleri.....	46
1.5. ZARF	47
1.5.1. Durum Zarfları	47
1.5.2. Zaman Zarfları.....	48
1.5.3. Yön Zarfları.....	50
1.5.4. Miktar Zarfları.....	51
1.5.5. Soru Zarfları.....	52
1.6. EDAT	53
1.6.1. Ünlemler	53
1.6.2. Bağlama Edatları	55
1.6.3. Kuvvetlendirme Edatları	57
1.6.4. Çekim Edatları	58
1.7. FİİL.....	62
1.7.1. ŞAHIS EKLERİ	62
1.7.1.1. Zamir menşeli şahıs ekleri	62
1.7.1.1.1. Teklik 1. şahıs eki: -mIn/ -mUn	62
1.7.1.1.2. Teklik 2. şahıs eki: -sİñ/ -sUñ.....	62
1.7.1.1.3. Çokluk 1. şahıs eki: -BIz/ -BUz.....	63
1.7.1.1.4. Çokluk 2. şahıs eki: -sİñAr/ -sUñAr	63
1.7.1.2. İyelik menşeli şahıs ekleri.....	63
1.7.1.2.1. Teklik 1. şahıs eki: -m	63
1.7.1.2.2. Teklik 2. şahıs eki: -ñ	63

1.7.1.2.3. Çokluk 1. şahıs eki: -k.....	63
1.7.1.2.4. Çokluk 2. şahıs eki: -ñAr/ -ñOr	63
1.7.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ	63
1.7.2.1. Bildirme Kipleri	64
1.7.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi.....	64
1.7.2.1.1.1. -DI/ -DU Ekli Görülen Geçmiş Zaman	64
1.7.2.1.1.2. -GAn / -GOn Ekli Görülen Geçmiş Zaman	64
1.7.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi	65
1.7.2.1.2.1. -(D)ptIr/ -(U)ptUr	65
1.7.2.1.2.2. -(D)p	65
1.7.2.1.3. Geniş Zaman Kipi	65
1.7.2.1.4. Şimdiki Zaman Kipi	66
1.7.2.1.4.1. Basit Şimdiki Zaman	66
1.7.2.1.4.2. Birleşik Şimdiki Zaman.....	66
1.7.2.1.5. Gelecek Zaman Kipi.....	67
1.7.2.2. Tasarlama kipleri	67
1.7.2.2.1. Emir kipi.....	67
1.7.2.2.1.1. Teklik 1. Şahıs: -(A)yIn/ (O)yUn.....	67
1.7.2.2.1.2. Teklik 2. Şahıs: -GIn/ -GUn	67
1.7.2.2.1.3. Teklik 3. Şahıs: -sIn/ -sUn	68
1.7.2.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs: -yIl/ -yIU; -AlI(k)/ -OIU(k).....	68
1.7.2.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs: -GIIA/-GUIA	68
1.7.2.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs: -sIn/ -sUn.....	68
1.7.2.2.2. Şart kipi	68
1.7.2.2.3. İstek Kipi.....	69
1.7.2.2.3.1. -GI/ -GU	69
1.7.2.2.3.2.-mAk (çI); mOk (çU).....	69
1.7.2.2.4. Gereklilik Kipi.....	70
1.7.3. EK FİİL	70
1.7.3.1. Çekimli fiillerde i-fiili	70
1.7.3.1.1. Hikâye.....	70
1.7.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi.....	70
1.7.3.1.1.2. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi	71

1.7.3.1.1.3. Şart Kipinin Hikâyesi.....	71
1.7.3.1.1.4. İstek Kipinin Hikâyesi.....	71
1.7.3.1.2. Rivayet.....	71
1.7.3.1.2.1. Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti.....	71
1.7.3.1.2.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti.....	72
1.7.3.1.3. Şart.....	72
1.7.3.1.3.1. Geçmiş Zaman Kipinin Şartı.....	72
1.7.4. SORU EKİ.....	72
1.7.4.1. -BI/ -BU.....	72
1.7.5. ZARF-FİİL EKLERİ.....	73
1.7.5.1. Basit zarf-fiil ekleri.....	73
1.7.5.1.1. -A/ -O; -y.....	73
1.7.5.1.2. -(I)p/ -(U)p.....	73
1.7.5.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri	73
1.7.5.2.1. -ArdA/ -OrdO; -rdA.....	73
1.7.5.2.2. -A/ -O; -y ekte	74
1.7.5.2.3. -BAstAn/ -BOstOn.....	74
1.7.5.2.4. -GAñçA/ -GOnçO	74
1.7.5.2.5. -GAndAy/ -GOnDoy	74
1.7.5.2.6. -GAndA/ -GOnDÖ	75
1.7.5.2.7. -GAndAn/ -GOnDOn.....	75
1.7.5.2.8. -GIçA/ -GUçA	75
1.7.5.2.9. -mAyIn(çA)/ -mOyUn(çA).....	75
1.7.6. SIFAT-FİİL EKLERİ	76
1.7.6.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri	76
1.7.6.1.1. -GAn/ -GOn	76
1.7.6.2. Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleri	76
1.7.6.2.1. -r; -Ar/ -Or.....	76
1.7.6.2.2. -GIs/ -GUs.....	76
1.7.6.2.3. -OOçU/ -UUçU; -çU.....	77

İKİNCİ BÖLÜM

CORTUUL ROMANININ ÇEVİRİYAZISI

KARGABAY KARAKÇI	78
SARITAY MIRZA.....	179
CUSUP ADİLET.....	266
ÜÇ MEERİM	337
ÇAKAN AŖGEMELER.....	406
CILAN MENEN SÜYLÖŞÜ.....	406

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CORTUUL ROMANININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

SOYGUNCU KARGABAY.....	416
SARITAY BEY	510
ADALETLİ YUSUF	589
ÜÇ MUHABBET	653
BÖRÜBAYEViçin.....	653
KISA HİKÂYELER	717
YILAN İLE KONUŞMA	717
BUVA, SEN NE ZAMAN ÖLECEKSİN?	722
PARFÜM KOKUSU	724
SONUÇ.....	725
KAYNAKÇA.....	727
ÖZGEÇMİŞ	729

GİRİŞ

20. yüzyılının başlarından itibaren Rusya Orta Asya’da gerçekleştirmeye çalıştığı “Ruslaştırma” ve Türk toplulukları arasındaki benzerlikleri azaltıp, aralarındaki farklılıkları belirginleştirme politikasından dolayı Türk lehçelerini bağımsız birer dil yapma politikası izlemiştir. Buna yönelik her lehçeye yönelik olarak bir yazı dili oluşturma yoluna gitmiştir.¹Bunun için Orta Asya’daki Türk Cumhuriyetlerinde 20. yüzyılın başlarına kadar ortak olarak kullanılan Arap Alfabesi yerine Kiril Alfabesinin kullanılmasını ve her lehçede farklı harfler kullanılmasını sağlamıştır. Böylece Orta Asya’daki Türkler arasında bir dil birliği oluşmasını engellemiştir.

Kıpçak grubunun Aral-Hazar koluna bağlı olan Kırgız Türkçesi tarihi süreç içinde şu şekilde gelişim göstermiştir;²

- Eski Kırgız Türkçesi (7-9.yüzyıllar): Daha çok eski Uygur ve Oğuz Türkçeleriyle bağlantılı olunan dönem
- Orta Kırgız Türkçesi (10-15. yüzyıllar): Sözlü Edebiyatın ön planda olduğu dönem
- Yeni Kırgız Türkçesi (15. yüzyıl ve sonrası): 18. yüzyıldan 1917’deki Ekim Devrimi’ne kadar olan sürede ağız farklılıklarının belirginleştiği bir dönem. Bu dönemin bir diğer özelliği ise Rusça’nın etkisinin hissedildiği dönem olmasıdır.

20. yüzyıla kadar yazılı bir Kırgız edebiyatı yoktur. Ancak içinde geçmişten itibaren nesilden nesile aktarılan ve günümüze kadar ulaşan bir çok önemli destan ve Hikâyeyi barındıran zengin bir halk edebiyatı vardır. Kırgız Edebiyatı denilince Türkiye ve dünyada ilk akla gelen eser şüphesiz dünyanın en uzun destanı da olan Manas

¹ Nurlan Şerimbekov, *Kıpçak Türkçesi ile Kırgız Türkçesi Arasında Bir karşılaştırma Denemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009, s. 1.

² Mehmet Özeren, “Kırgız Türkçesindeki Rusça Alıntı Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ünsüz Olayları”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 2 (2010), s. 228-229 (227-241)

Destanı'dır. Bunun dışında en önemli destanlardan bazıları ise şunlardır; *Kurmanbek, Er Tabıldı, Kedeykan ve Olcobay* ve *Kişimcan*'dır.³

Toplam beş yüz bin beyitten oluşan ve bir destan olmasının ötesinde Kırgız Türklerinin tarihi, örf ve adetleri, gelenek-görenekleri, yaşam biçimleri hakkında bilgiler veren Manas Destanı, eski çağlardan son asırlara kadar Kırgızların yaşamış oldukları olayları anlatmaktadır. Destanı baştan sona anlatanlara önceleri *Comokçu* denilirken Sovyetler döneminde *Manasçı* denilmeye başlanmıştır.⁴

Yazılı Kırgız Edebiyatı ise 20. yüzyıldan itibaren büyük gelişim göstermiş ve Kırgız dilinde birçok edebî eser ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Kırgız Edebiyatının gelişmesinde bazı etkenler önemli rol oynamıştır. Örneğin bu dönemde Tatar ve Kazak Türkçesinde yazılan eserler Kırgızistan'da da yayınlanmış ve dil ve kültür birlikteliğinden dolayı bu eserler Kırgızlar tarafından kolayca benimsenmiştir. Bunun yanı sıra yüzyılın başlarında Rusça'nın bölgede yaygınlaşmasıyla birlikte Rus Edebiyatı ile de ciddi bir etkileşim yaşanmış ve tüm bu gelişmeler Çağdaş Kırgız Edebiyatı'nın ortaya çıkmasında etkili olmuştur.⁵ Bu etkileşimin olmasında hiç kuşkusuz 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinde okullaşma çalışmalarının hızlandırılması ve halkın okuma yazma oranının artırılması hızlandırıcı bir etken olmuştur. Bu politikaya uygun olarak çeşitli gazeteler yayınlanmaya başlamış ve Kırgız yazılı edebiyatının ilk örnekleri de bu dönemde görülmeye başlanmıştır.⁶

Kırgız yazar *Kaçınbay Artıkbayev* tarafından yazılan "XX. yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi" adlı eserinde 20. yüzyılda başlayan Çağdaş Kırgız Edebiyatı şu kısımlara ayırmıştır:

³ Orhan Söylemez, "Çağdaş Kırgız Edebiyatı", *Çağdaş Türk Edebiyatları II*, (Ed. Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca) Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2753, Eskişehir 2013, s.118 (s.118-138)

⁴ Hasan Geyikoğlu, "Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Erzurum 2001 s.202-203 (s.201-207)

⁵ Layli Ükübayeva, "Edebi Etkileşimin Kırgız Edebiyatındaki Evrimi", *Türk ve Dünya Edebiyatında Etkileşimler*, Sempozyum Bildirileri, Yay.Haz: Betül Mutlu, Metin Turan, Ankara 2012, s.12-13 (s.11-18)

⁶ Söylemez, s.122.

1. XX. yüzyılın Başındaki Kırgız Edebiyatı (1900-1917)

2. Sosyalizme Geçiş Sürecinde Kırgız Edebiyatının Ortaya Çıkışı ve Şekillenmesi (1917-1940)

3. İkinci Dünya Savaşı ve Ondan Sonraki Dönemdeki Kırgız Edebiyatı (1941-1960)

4. 60'lı-80'li Yıllardaki Kırgız Edebiyatı (1961-1984)

5. Yeniden Yapılandırma ve Kapitalizme Geçiş Dönemindeki Kırgız Edebiyatı (XX.yüzyılın Sonlarındaki Dönem)⁷

Kırgız Türkçesinde yazılan ilk eser 1911'de yayınlanan Moldo Kılıç Şamırkan Uulu'nun *Zilzala* adlı Hikâye kitabıdır. Bunun yanı sıra 1924'den itibaren *Erkin Too* (Özgür Dağ) ve *Leninçil Caş* gazetelerinde de edebî eserlere genişçe yer verilmiştir. 1928'de *Caşı Madaniyat Colunda* (Yeni Medeniyet Yolunda) adlı başka bir dergi daha yayımlanmaya başlamıştır.⁸ Böylece Kırgız Türkçesinde eserler ortaya koyan birçok yazar ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin ilk döneminde öne çıkan Kırgız yazarlarından bazıları şunlardır: *Toktogul Satılganov*, *Togolok Moldo* (*Bayımbet Abdrahmanov*) *Kasım Tınıstanov*, *Aalı Tokombayev*, *Coomart Bökönbayev*, ve *Kubaniçbek Malikov*'dur. İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan yazarlar arasında ise *Süüyünbay Eraliyev*, *Kurmancan Datka*, *Ahkul Osmanov*, *Sıdık Karaçev* ve dünyaca ünlü Kırgız yazar *Cengiz Aytmatov*'dur.⁹

Dünyada Kırgız Edebiyatı denilince akla gelen ilk yazar olan Cengiz Aytmatov, Rusçayı çok iyi derecede öğrenmiş ve eserlerini bu dilde yazmıştır. Aytmatov hem Sovyetler döneminde hem de Sovyetlerin dağılmasından sonra dünyada en çok okunan yazarlardan birisi olmuştur. Yazarın ününün kısa sürede dünyada yayılmasında hem Sovyet yöneticilerinin onun eserlerine verdiği destek hem de ünlü Fransız şair Louis Aragon'un 1960'lı yıllarda onu keşfedip ve hatta bazı eserlerini Fransızca yayınlayıp dünyaya tanıtması etkili olmuştur. Aytmatov'un yayınlanmış onlarca eseri

⁷ Fatih Ekici, "Kaçkınbay Artıkbayev, XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi", *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, 2014, s.421 (s. 416-422)

⁸ Yasemin Yalın, *Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Kelime Eşdeğerliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun 2011, s.16

⁹ Söylemez, a.g.m, s. 122-130.

bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Zorlu Geçit” (1956), “Yüzyüze” (1957), “Cemile” (1958), “Dağlar ve Steplerden Masallar” (1963), “Toprak Ana” (1963), “Kızıl Elma” (1964), “Elveda Gülsarı” (1966), “Selvi Boylum Al Yazmalım” (1970), “Beyaz Gemi” (1970), “Beyaz Yağmur” (1970), “Fuji-Yama, Fuji Dağının Tepesi” (1973), “Yıldırım Sesli Manasçı” (1975), “Deniz Kıyısında Koşan Ala Köpek” (1977), “Gün Olur Asra Bedel” (1980), “Darağacı” (1988), “Dişi Kurdun Rüyalari” (1988), “Cengizhan’a Küsen Bulut” (1990).¹⁰

Kırgız Edebiyatı, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ciddi bir şekilde gelişmeye başlar. 1959’da Kırgız yazarları tarafından yapılan ve diğer Türk ülkelerinde de temsilcilerin katıldığı 3. Kongre’de edebi eserler hakkında görüşler ortaya konur ve mensur eserlerde hayatın gerçeklerine yer verilmesi gerektiği belirtilir. Bu tarihten sonra şiir, roman, Hikâye ve tiyatro eserlerinde ana vatan, hürriyet, Kırgızların ihtilal öncesi ve sonrası hayatı, çekilen sıkıntılar işlenmeye başlamıştır. Ayrıca çıkarılan dergilerin hacminin artırılması ve edebi tenkit geleneğinin oluşması da bu dönemin kayda değer diğer gelişmeleridir.¹¹

Gerek Kırgız Dili ve Edebiyatında gerekse Kırgızistan’ın fikir ve kültür hayatındaki özgürlük Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Kırgızistan’ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmasıyla başlamıştır. Bu özgürlük anlayışı kendini bu dönemden sonra ortaya çıkan edebi eserlerde hissettirmiş, ortaya konulan eserlerdemilli birlik ve beraberlik vetoplumun bilinçlendirilmesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Örneği Barnılda Sarnogoyev, Şayloobek Düyşeyev ve Anatay Ömürkanovgibi günümüz Kırgız şairleri şiirlerinde bahsedilen konuları yoğunlukla işlemişlerdir. Bunların yanısıra Bayas Tural gibi şairler de şiirlerinde Ortak Türk Tarihini konu edinmeye başlamışlardır.¹²

Günümüzde Kırgız Türkçesini Kırgızistan başta olmak üzere, Doğu Türkistan, Özbekistan, Tacikistan, Kazakistan, Rusya Federasyonu, Türkiye ve Afganistan’da

¹⁰ Kamil Veli Nerimanoğlu, “Sovyet ve Dünya Edebiyatı Bağlamında Cengiz Aytmatov Fenomeni”, *Turkish Studies*, Sayı 6/3 Yaz 2011, s.71-72, (s. 69-73)

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz:Hülya Kasapoğlu Çengel, “Kırgız Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 4. Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 158, Sayı: A.31/II, Ankara1998, s. 367-397.

¹² İsmail Turan Kallımcı, “Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Farklı Bir Soluk: Bayas Tural”, *Turkish Studies*, Sayı3/7, Sonbahar 2008, s. 384. (s.383-394)

yaşayan yaklaşık 5 milyon civarında insan konuşmakta ve bu dilde eserler vermektedirler.¹³

ASANBEK STAMOV

Ünlü Kırgız yazar, çevirmen ve romancı Asanbek Stamov, 1938 yılında şimdiki Çüy şehrinin, Moskova kasabasına bağlı olan Çongarik köyünde dünyaya gelmiştir.¹⁴ 1962 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi'nin Filoloji Fakültesinden mezun olmuştur. Sonraki yıllarda çeşitli okullarda öğretmenlik yapmıştır.¹⁵ Sonra, sırasıyla Radyo Komisyonu redaktörlüğü (1964-1966), Devlet Yayınevi redaktörlüğü (1967-1969), eğitimlik (1969-1971), Devlet Yayınevi müdürlüğü (1971-1973), Kültür Bakanlığı vekilliği (1973), Devlet Radyo-Televizyon Komisyonu müdürlüğü (1985-1987), Kırgızistan Yazarlar Birliği müdürlüğü (1987) ve “Çalkan” Dergisi redaktörlüğü (1989) görevlerinde bulunmuştur.¹⁶ Ayrıca Kırgız Meclisinde milletvekilliği de yapan Stamov Kırgız Edebiyatına olan hizmetlerinden dolayı çeşitli madalya ve ünvanlar ile ödüllendirilmiştir.¹⁷

Stamov 7 Ağustos 2010 tarihinde 72 yaşında vefat etti.¹⁸ Öldüğünde geriye yazılmış bir çok eser bıraktı. Bu eserlerden bazıları şunlardır:¹⁹

Tanışma (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1966

Sonbaharın Sonlarında (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1969

Yeni Akraba (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1973

Doludan Sonra (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1976

Çüy Destanları (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1978

¹³ Gülzura Cumakunova, “Kırgız Türkçesi”, *Türkler*, Cilt 19, (Editörler: Hasan Celal Güzel vd), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.596 (596-606)

¹⁴ Süleyman Kayırov, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, Kırgız Edebiyatı II*, C.32, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.239 (239-242)

¹⁵ кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы (Kırgız Edebiyatı Ansiklopedisi), “стамов Асанбек (Stamov, Asanbek)” Maddesi, Башкы редактор (Baş Redaktör): Y. Асанов, Бишкек 2004, s.192.

¹⁶ <http://www.kabar.kg/kyr/society/full/10238>, (Giriş Tarihi: 15.06.2014)

¹⁷ Kayırov, s.239.

¹⁸ http://atamekenkg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=6543:2010-08-07-05-39-45&catid=101:public&Itemid=30, (Giriş tarihi: 15.06.2014)

¹⁹ Kayırov, s.239.

Ak Kar (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1981

Yol Üzerindeki Yalnız Ev (Hikâyeler), Frunze (Bişkek), 1985

Yazarın Rusça yazılan eserleri²⁰

После Ливня: (Roman) Duş Sonrası 1978

Ивы-Близнецы: (Roman) Söğüt-İkizler 1985

Поздней Осенью: (Roman) Geç Sonbahar 1986

Три Доброделя: (Roman) Üç Dobradel 1992

CORTUUL ROMANI

Roman 1992 yılında “Uçkun Yayınevi” tarafından Bişkek’te basılmıştır. Roman 320 sayfadan oluşmaktadır. Roman dört ana hikâyeden oluşmaktadır. Romanın son bölümünde ise bu dört hikâyeden hariç üç tane kısa hikâye bulunmaktadır.

Hikâyeler:

1. Kargabay Karakçı: (Soyguncu Kargabay) -5
2. Sarıtay Mırza: (Sarıtay Bey) -97
3. Cusup Adilet: (Adaletli Yusuf) -181
4. Üç Meerim: (Üç Sevgi) -249

Kısa Hikâyeler:

1. Cılan Menen Süylöşüü: (Yılan İle Konuşma) -314
2. Buva, Sen Kaçan Ölösün?: (Buva, Sen Ne Zaman Öleceksin?) -317
3. Atırdın Azabı: (Parfüm Kokusu) -319

²⁰ http://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D0%B5%D0%BA (Giriş Tarih: 15.06.2014)

Kargabay Karakçı (Soyguncu Kargabay): Bu hikâye Kargabay, Kozuke ve Keldibek'in yolculuğu ile başlar. Yolculuk sırasında aç kurt sürüsü ile karşılaşır ve Keldibek'i kurtlar yer. Bu sırada bir mezarlığa saklanan Kargabay ile Kozuke ertesi gün bir atlı grup ile karşılaşır ve atlı grubun başı olan Karaçeneli, Kargabay'ın bütün hayatını bilen bir insandır. O, Kargabay'ın ilim almak için gittiği Buhara'dan kaçtığını, kız kaçırıp Kaşgar'da sattığını ve o paralar ile de kumar oynadığını bilir. Evliya gibi her şeyi bilen Karaçeneli, Kargabay'a kumar oynamaması için tavsiyede bulunur. Karaçeneli bir süre sonra eski mezarlığın yanından geçerken orada altın olduğunu iddia eder. Daha sonra Cekebatır Hikâyeye katılır ve Karaçeneli, Cekebatır hakkında da herşeyi biliyordur. Ona da geçmişini anlatır ve ona çocuklarının geleceği hakkında tahminlerde bulunur ve ona kaçıp gittiği vatanına dönmesi için tavsiyelerde bulunur. Hikâyede Kargabay ile babası Küçük arasında geçen konuşmalara da yer verilmiştir. Karaçeneli, Kargabay ile Cekebatır'a Kırgızların tarihi hakkında bilgiler verir. Karaçeneli, Kargabay'a Cekebatır'ın hayatını anlatır ve eşi hakkında bilgiler verir. Daha sonra Cekebatır'ı da yanlarına alarak altın aramaya başlarlar ve altını bulurlar. Kazdıkları çukurun içinden altınları çıkarırlar ancak içeride biraz daha altın kaldı deyip çukura tekrar giren Karaçeneli'yi beyaz bir yılan ısırır ve Karaçeneli ölür. Kargabay bu olaydan sonra babasına her şeyi anlatır ve kaçıp gitmek istediğini söyler. Babası Küçük de oğluna ilk önce Kırgız tarihi hakkında bilgiler verir ve Kargabay'a kendi neslini anlatır. Daha sonra Sarı-Özön'de bulunan dayısı Tınay Bey'in yanına gidip ona sığınması için tavsiyede bulunur. Tınay Bey'in oğlu olan Atake'nin kendisini kardeş olarak kabul edeceğini söyler ve Tınay Bey hakkında ona bilgiler verir. Kargabay, babası Küçük'ün verdiği tavsiye ile Sarı-Özön'e Tınay Bey'i aramaya gider. Kargabay Sarı-Özön'e gittikten üç yıl sonra babası Küçük vefat eder. Hikâyede anlatılan bu olayın 1756 yılında olduğu söylenmektedir.

Sarıtay Mirza (Sarıtay Bey): Hikâyede Kırgız milletinin iki yüz yıl önceki tarihinden bahsedilmektedir. Hikâye 1786 yılında kendini her yerin hükümdarı gibi gören Kargabay'ın oğlu Sarıtay'ın yanında kırk genç ile beraber Şamsı dağ geçitini geçip, Atake Bahadır'ın kızı olan Sırğa'yı istemeye gitmesiyle başlar. Hikâyede Atake Bahadır'ın kızı Sırğa'nın evde kaldığı iddia edilir, bunu sebebi olarak Atake Bahadır'ın çok başlık parası istemesi ve kızını her istemeye gelenin karşısına çıkarmaması gösterilir. Kargabay oğlu Sarıtay'a nesillerinin Hokand'ı Hokand yapan Şoruk Bey'den

başladığını söyler ve Ketmen-Töbö'yü işgal etmek için çok uğraşan Erdana Bey'den bahseder. Hikâyede genel olarak Kırgızların tarihinden bahsedilmektedir. Kırgızların Cungarlar ile olan mücadelesi ve 1754 yılında Cungarların yöneticisi olan Aldan Tseren öldükten sonra Oyratlar'ın tamamen yok olduğu anlatılmaktadır. Mançur-Çin imparatoru olan Bogdihan'ın yaptığı katliamlardan ve Oyratları nasıl talan ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca Kokan'ı Kokan yapan Narbota Bey'in hayatından ve Kokan Hanlığının tarihinden bahsedilmektedir. Erdana Bey'in Kırgızları Kokan Hanlığına bağlamaya çalıştığı ve bu girişiminde başarısız olduğu anlatılmaktadır. Tanrı dağı, Murgap ve Pamir dağlarındaki Kırgızların Narbota Bey'e boyun eğmediklerinden bahsedilmektedir. Cengiz Han'ın soyundanım deyip, kendini Sultan ilan eden Ablay Han'dan ve Cayıl Bahadır'ın Ablay'a esir düşmesinden bahsedilmektedir. Sarıtay Bey'in Atake Bahadır'dan kırk adam isteyip Cungara gittiği ve Koton bölgesini işgal ettiği anlatılmaktadır. Hikâyede Kalmaklar hakkında geniş bilgi verilmiş ve Kalmaklı Çökü'nün hayatı anlatılmıştır. Kalmakların örf ve adetlerine değinilmiştir. Kazak ve Kırgız milleti arasındaki ilişkiden bahsedilmiş ve Kırgızlar ile Kazaklar arasındaki mücadeleye değinilmiştir. İç çatışmada yenilen Oyratlar'ın birçoğunun Rus milletine sığındığı anlatılmaktadır. Atake Bahadır'ın çaresiz kalan Kırgız milletini kurtarmak ve millet olarak yaşamaya devam etmek için tüm çabasını gösterip, Rus padişahına elçiler gönderdiği ve gönderdiği bu elçilerden aradan iki yıl geçmesine rağmen hiçbir haber gelmediği anlatılmaktadır.

Cusup Adilet (Adaletli Yusuf): Bu hikâyede Kur'an'ın çeşitli surelerinden bahsedilmektedir. İyilik yapmanın önemi ve erkeğin kadına nasıl davranması gerektiği anlatılmaktadır. Erkek ile kadın arasındaki ilişkiden, şeriat kurallarından ve şeytan'ın insanı nasıl baştan çıkardığından bahsedilmektedir. Atake Bahadır'ın isteği üzerine Berik evliya denilen kişi tarafından Yusuf ile Züleyha'nın hayatı anlatılmaktadır. Yusuf ile Züleyha'nın Hikâyesi kısaca şöyledir: Yakup Peygamber “bereketli buğday tanelerim” diye sevdiği çocukları arasında ayırım yapmış, en küçük çocuğu Yusuf'u hepsinden çok sevmiş. Kıskanç kardeşleri onu bir kuyuya atarlar ve babalarına onu kurtların yediğini söyleyerek onun kanlı gömleğini getirirler. Yakup Peygamber'in ağlamaktan gözleri kör olur. Yusuf'u oradan geçen kervancılar bulurlar. Yusuf'u Mısır Azizi'ne köle olarak satarlar. Aziz'in karısı Züleyha, bu genç köleye aşık olur. Züleyha, Yusuf ile birlikte olmak ister fakat Yusuf her defasında reddeder. Mısır Azizi'nin bu

olayı öğrenmesi sonucu Yusuf zindana atılır. Yusuf'un hasretinden ağlamaktan gözleri kör olan Züleyha ise tüm yaşananlara rağmen aşkından vazgeçmez. Zindanda Yusuf'tan başka iki genç daha vardır. Yusuf bu gençlerin gördükleri rüyaları yorumlar ve aynısı çıkar. Gençlerin birisi Yusuf'un dediği gibi zindandan çıkıp padişahın sarayında hizmet etmeye başlar. Aradan yıllar geçtikten sonra Mısır padişahı bir rüya görür ve rüyasını kimse yoramaz. Padişah'ın rüyasını kimse anlamayıp, çaresiz kalınca zindandan çıkan genç Yusuf'u hatırlar. Padişah'ın gördüğü rüyayı yorması için zindana Yusuf'un yanına gider. Yusuf'un cevabı padişah'ı memnun eder. Padişah, o genci bana getirin der. Aradan bir süre geçtikten sonra padişah tahtını Yusuf'a bırakır. Yusuf tahtta oturup padişah olur. Ülkede kimse birbirini aldatmayıp, adalet hüküm sürer. Yusuf Allah'a dua edip yıllardır azap çekip kör olan babasının gözlerinin açılmasını ve yönettiği ülkeyi kendi gözleri ile görmesini ister. Yakup, Yusuf'un kanlı gömleğini gözlerine sürer ve gözleri açılır. Yusuf milletini açlıktan kurtarmaya çalışırken, Züleyha Yusuf'a olan aşkından perişan duruma düşüp deli gibi hareketler yapmaya başlarlar. Züleyha bir gün evinde oturup Yusuf'u düşünürken sokaktan sesler gelir ve hizmetçilerine sorar. Hizmetçileri de Yusuf padişah'ın geçeceğini söyler. Hizmetçilerinden ölmeden önce son bir defa Yusuf'u görmek istediğini kendisini hasta yattığı yatağı ile beraber sokağa götürmelerini ister. Hizmetçileri onu yatağı ile beraber götürüp sokağın başına koyarlar. Yusuf'un sesini duyan Züleyha, bütün gücüyle bağırır. Züleyha'nın sesini duyan Yusuf, atından inip Züleyha'ya doğru yürür. Hizmetçileri Züleyha'ya Yusuf padişah size doğru geliyor deyince Züleyha inanmaz. Gül gibi açtığım gençlik çağımda Yusuf benim yüzüme bile bakmadı. Şu halime bakın: "Saçlarım ağarmış, belim kamburlaşmış, gözlerim kör olmuş." Güzel padişah benim gibi ihtiyara hiç dönüp bakar mı? der. Yusuf padişah Züleyha'nın yüzüne suyu sürer ve gözleri açılır. Züleyha melek gibi bir kıza dönüşür. Bu olaya şahit olanlar çok şaşırırlar. Yusuf dayanamayıp Züleyha'nın elini tutmak ister. Züleyha o zaman, işte sen de benim düştüğüm hale düştün der ve gider. Züleyha Yusuf'a yüz vermeyip çekip gittiğine bir süre sonra çok pişman olur. Yusuf da Züleyha'nın çektiği aşk acısını çeker. Yusuf'un bu durumunu duyup, ona yardım etmek isteyen Mısır'ın eski padişah'ı Züleyha'yı Yusuf'a istemeye gelir. Züleyha kabul etmez. Yusuf yemeden, içmeden kesilir ve Züleyha'ya kavuşmak için Allah'a dua eder. Allah Yusuf'un duasını kabul eder ve Yusuf ile Züleyha evlenirler ve ömür boyu beraber olurlar.

Üç Meerim (Üç Sevgi): Hikâyede bir genç dişi yılan ormanda her gün kaval çalan Börübay adlı bir delikanlıya âşık olur ve yılan kanunlarını çiğneyip güzel bir kadın kılığına girerek onunla evlenir. Zamanla hamile kalır ve doğum vakti yaklaşınca kocasından altı gün boyunca evden uzak kalmasını rica eder. Kocası evinden uzaklaşır ancak, onları gözlemleyen Bakalbey adlı bir büyücünün sayesinde eşinin yılan olduğunu öğrenir. Yılan olan eşi kocasına yeni doğan oğlunu teslim ederek: Sen bana verdiğin sözü tutmadın ve doğum sırasında gizlice gelip benim yılan olduğumu öğrendin. Yoksa ben sana güvenmiştim. Artık bundan böyle beni insan olarak göremeyeceksin. Oğlumuza iyi bak! Eğer ağlarsa ağzına atdiye kendi göz yuvarını çıkartarak Börübay’a verir ve kendisi göle doğru gider. Oğlu çabucak büyür ancak, annesini isteyerek devamlı ağlamaya başlar. Babası ona annesinin yılan olduğunu söylese de oğlunu isteğinden vazgeçiremez. Börübay oğlunu eşinin bulunduğu göle götürür ve kavalını çalmaya başlar. Kaval sesini duyan kör anne yılan, gölden çıkarak onlara yaklaşır. Çocuk kendilerine yaklaşan yılanın annesi olduğunu hissederek ona doğru koşmaya başlar. Oğlunun sesini duyan anne yılan onu ürkütmemek için göle doğru kaçır. Fakat oğlu peşini bırakmayınca geri döner ve oğluna sarılır. Oğlu yılan annesinin boynundan kucaklayıp ağlarken gözyaşı yılanın kör olan gözlerine damlar ve yılanın yeni gözler oluşarak eskisi gibi güzel bir kadın kılığına girer ve Börübay ile tekrar evlenir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞEKİL BİLGİSİ İNCELEMESİ

1.1.YAPIM EKLERİ

1.1.1. İsimden İsim Yapma Ekleri

İsim kök veya gövdelerinden yeni isimler yapan eklerdir.

1.1.1.1.+ L₃UU

Asıl fonksiyonu sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktır. Bu yüzden bu eke sıfat eki de denilir. Çeşitli sahiplik isimleri yapar.²¹

*önör+**lүү*** ‘hünerli’ (77)

*ün+**dүү*** ‘sesli’ (95)

*may+**луу*** ‘yağlı’ (71)

*tat+**туу*** ‘tatlı’ (11)

1.1.1.2.+L₃IK, + L₃UK

Bir yere veya bir zamana ait olmayı ifade eden sıfatlar yapar. Sıfatlardan soyut isimler yapar.

*kün+**dүк*** ‘bir günlük’ (10)

*caman+**дык*** ‘kötülük’ (74)

²¹ Murat Ceritoğlu, *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 1998, s. 61.

*cas+**lık*** ‘gençlik’ (179)

*caksı+**lık*** ‘iyilik’ (21)

*karı+**lık*** ‘yaşlılık’ (46)

*ooz+**duk*** ‘gem’ (205)

1.1.1.3.+sIz, +sUz

Bir nesnenin veya kavramın yokluğunu bildiren bir ektir.

*ıntımak+**sız*** ‘birlik olamayan’ (94)

*ayla+**sız*** ‘hilesiz’ (301)

*ayal+**sız*** ‘taze olmayan’ (254)

*erik+**siz*** ‘güçsüz, iradesiz’ (209)

*çıdam+**sız*** ‘sabırsız’ (81)

1.1.1.4.+GI, +GU

İsimlere gelerek sıfat veya zamir olarak kullanılan: bir yerde bulunma, bir yere veya zamana aitlik, bağlılık bildiren isimler yapar.

*asman+da+**gi*** ‘gökyüzündeki’ (289)

*üstün+dö+**gü*** ‘üstündeki’ (11)

*art+**ki*** ‘arkadaki’ (144)

1.1.1.5.+çI, +çU

a) İsimlere gelerek insanların mesleklerini ve uğraşma alanlarını belirten isimler yapar.

*cay+**çı*** ‘yada taşını kullanabilen kişi’ (62)

*bas+**çı*** ‘lider’ (245)

sak+çı ‘bekçi’ (19)

coloo+çu ‘yolcu’ (227)

koy+çu ‘koyun çobanı’ (263)

b) İnsanın bir şeye düşkünlüğünü, alışkanlığını ifade eden sıfatlar yapar.

uşak+çı ‘dedikoducu’ (218)

aldam+çı ‘hileci’ (217)

1.1.1.6.+çİİ, +çUI

Bir şeye düşkünlük bildiren isimler yapar.

kek+çil ‘intikamcı’ (98)

1.1.1.7.+çA, +çO

Benzerlik, eşitlik işlevleri bulunan ek, isimlere gibi, göre, ile, kadar, birlikte anlamları katar.

it+çe ‘it gibi’ (33)

özgö+çö ‘benim gibi, bana göre’ (29)

1.1.1.8.+ L₃Aş, + L₃Oş

Eşitlik, ortaklık ve aitlik ifade eden isimler yapar.

col+doş ‘yoldaş, arkadaş’ (235)

karın+daş ‘kardeş’ (90)

ata+laş ‘bir babadan olan, kardeş’ (214)

1.1.1.9.+OO

Sayı isimlerinde birliktelik ve ortaklık bildiren yeni isimler yapar.

üç+**öö** ‘üçü’ (5)

beş+**öö** ‘beşi’ (135)

ceti+**ö**> *cetöö* ‘yedisi’ (149)

1.1.1.10.+**(I)nçI**, +**(U)nçU**

Sayı isimlerinden sıra ve derece ifade eden isimler yapar.

bir+**inçi** ‘birinçi’ (8)

eki+**nçi** ‘ikinci’ (269)

beş+**inçi** ‘beşinci’ (318)

altı+**nçi** ‘altıncı’ (318)

1.1.1.11.+**ke**

Akrabalık bildiren isimlere gelerek küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar.

ece+**ke** ‘ablacığım’ (273)

bay+**ke** ‘ağabeyciğim’ (317)

1.1.1.12. +**key**

Küçültme ve sevgi ifade eden isimler yapar.

kiçine+**key** ‘küçücük’ (78)

1.1.1.13. +**(I)rAAk**, +**(U)rOOk**

Sıfatlara gelerek karşılaştırma ve dereceleme bildirir.

az+**irak** ‘daha az’ (6)

köb+**üröök** ‘daha çok’ (140)

tez+**ireek** ‘daha çabuk’ (252)

1.1.1.14. +mAn

Anlamı kuvvetlendirir. İsimden sonra gelen *+man* eki vasıf ismi yapar.

akıl+man ‘bilge, alim’ (246)

daanış+man ‘bilgili’ (240)

çabar+man ‘seyis, atlı’ (161)

1.1.1.15. +çAn/ +çOn

Sahip olmayı ifade eden vasıf isimleri yapar.

at+çan ‘atlı, süvari’ (11)

ton+çon ‘gocuklu’ (253)

köynök+çön ‘tek bir gömlek giyinmiş’ (199)

1.1.1.16. +Dak

Bir nesnenin varlığını, fazlalığını bildiren sıfat yapma eki olarak kullanılır ve yer ismi yapar.

muz+dak ‘buzlu, soğuk yer, buzul’ (19)

kış+tak ‘köy’ (200)

1.1.2. İsimden Fiil Yapma Ekleri

İsim kök veya gövdelerinden fiil yapan eklerdir.

1.1.2.1. +A-, +O-

Tek veya iki heceli isim tabanlarına eklenerek fiil yapan bu ek, yapma, etme veya olma ifade eder.

til+e- ‘dilemek’ (17)

öç+ö- ‘öç almak’ (172)

caş+a- ‘yaşamak’ (63)

1.1.2.2. + L₃A-/ + L₃O-

İsmi sonuna gelerek yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.

oy+lo- ‘düşünmek’ (164)

süy+lö- ‘konuşmak’ (38)

erke+le- ‘nazlandırmak’ (297)

1.1.2.3. + L₃A-n-/ + L₃O-n-

Yapma veya olma bildiren fiiller yapar.

bay+lan- ‘bağlanmak’ (11)

oy+lon- ‘düşünmek’ (12)

açuu+lan- ‘öfkelenmek, kızmak’ (64)

1.1.2.4. + L₃A-ş-/ + L₃O-ş-

Olma veya yapma ifade eden fiiller yapar.

coo+laş- ‘düşman olmak’ (74)

kuda+laş- ‘dünür olmak’ (258)

cay+laş- ‘yerleşmek’ (251)

1.1.2.5. + L₃A-t-/ + L₃O-t-

Yapma, etme veya olma ifade eden fiiller yapar.

erke+let- ‘şımartmak’ (276)

1.1.2.6. +I-/ +U-

Ünsüzle biten isimlere gelerek, olma yada yapmayı ifade eder.

oor+u- ‘ağrımak, hastalanmak’ (296)

tınç+t- ‘rahat etmek, rahatlamak’ (11)

1.1.2.7. +Ik-/ +Uk-

Olmaifade eden fiiller yapar.

bir+ik- ‘birikmek’ (123)

kez+ik- ‘karşılaşmak’ (277)

col+uk- ‘rastlamak, rast gelmek’ (14)

1.1.2.8. +Ay-/ +Oy-

İsimlere gelerek olma bildiren fiiller yapar.

kart+ay- ‘kocamak, ihtiyarlamak’(42)

muñ+ay- ‘kederlenmek’(304)

çoñ+oy- ‘büyümek, artmak’ (10)

köb+öy- ‘çoğalmak, sayıca artmak’ (202)

1.1.2.9. +GAr-/ +GOr-

İsimlere gelerek olma veya yapma bildiren fiiller yapar.

baş+kar- ‘idare etmek’(177)

es+ker- ‘hatırlamak’(34)

1.1.2.10. +r-/ +Ar-/ +Or-

İsimlere, özellikle vasıf isimlerine gelerek olma bildiren fiiller yapar.

kara+r- ‘kararmak’(174)

kıska+r- ‘kısalmak’ (15)

köönö+r- ‘eskimek, köhneleşmek’ (48)

özgö+r- ‘değişmek, başkalaşmak’ (92)

1.1.2.11. +sA-

İsimlere gelerek arzu ve ihtiyaç ifade eden fiiller yapar.

suu+sa- ‘susamak’ (314)

1.1.3. Fiilden İsim Yapma Ekleri

Fiil kök veya gövdelerinden isimler yapan eklerdir.

1.1.3.1. -mA/ -mO

Fiilin kök veya gövdesine eklenerek fiile bağlı olan nesneyle ilgili isimler yapar.

say-ma ‘nakışlı işleme’(204)

tuu-ma ‘doğma’(268)

kezde-me ‘kumaş’(201)

1.1.3.2. -(I)m/ -(U)m

Fiilin neticesinde ortaya çıkan iş ve durum hakkında kavram isimleri veya fiile bağlı nesne isimleri yapar.

bil-im ‘bilim, bilgi’ (107)

kiy-im ‘giysi, giyim’ (82)

sez-im ‘his, sezme’ (294)

öl-üm ‘ölüm’ (261)

1.1.3.3. -(I)ş/ -(U)ş

Fiilin kök veya gövdesine eklenerek hareket ve nesneismi yapar.

taanı-ş ‘tanıdık, bildik’ (159)

kargı-ş ‘lanetleme’ (24)

bar-ış ‘gidiş’ (138)

1.1.3.4. -mAk/ -mOk

Asıl görevi hareket ismi yapmak olan ek, fiillere gelerek çoğunlukla kalıcı isimler yapar.

tab-ış-mak ‘bilmece’ (38)

ce-mek ‘yemek’ (32)

oy-mok ‘yüksük’ (78)

1.1.3.5. -(I)k/ -(U)k

Fiilin bildirdiği hareketin sonucunu ortaya koyan isimler, sıfatlar veya nesne isimleri yapar.

aç-ık ‘açık’ (9)

sası-k ‘pis kokan’ (33)

arı-k ‘zayıf’ (220)

art-ık ‘fazla’ (10)

1.1.3.6. -Ak/ -Ok

Bir işi veya hareketi yapmanı ifade eder. Fiil ile ilgili nesne isimleri yapar.

bıç-ak ‘bıçak’ (218)

kon-ok ‘konuk’ (70)

kork-ok ‘korkak’ (105)

koş-ok ‘koşuk’ (254)

1.1.3.7. -GIÇ/ -GUÇ

Fiillere gelerek insan ve hayvanlara özgü vasıf isimleri yapar.

bil-giç ‘anlayışlı’ (60)

1.1.3.8. -Ç

Fazlalık, aşırılık ifade eden veya fiilin sonunda ortaya çıkan durumu bildiren isimler yapar.²²

maktan-ı-ç ‘övinç’ (99)

kuban-ı-ç ‘kıvanç’ (247)

korkun-u-ç ‘korkunç’ (167)

ökün-ü-ç ‘pişmanlık’ (261)

1.1.3.9. -ÇAk/ -ÇOk; -ÇAAk/ -ÇOOk

Fiillere gelerek nesne adı veya fazlalık ifade eden vasıf isimleri yapar.

em-çek ‘meme, göğüs’ (78)

erin-çek ‘üşengen’ (274)

maktan-çaak ‘övinç’ (94)

1.1.3.10. -Gin/ -GUN

Fiillere gelerek isim veya vasıf ismi yapar.

tiz-gin ‘dizgin’(247)

²² Ceritoğlu, s. 68.

kel-gin ‘yabancı’ (217)

1.1.3.11. -(I)n/ -(U)n

Fiilin işaret ettiği hareketi yapanı, olanı veya yapılanı belirten isimler yapar.

cıy-in ‘yığın’ (173)

ak-in ‘akım, akış’ (169)

kel-in ‘gelin’ (19)

tüt-ün ‘duman’ (15)

1.1.3.12. -mIş/ -mUş

Eklendiği fiili kalıcı isim yapar.

tur-muş ‘hayat, yaşayış’ (54)

kıl-mış ‘cinayet, suç’ (27)

1.1.3.13. -OOç(U)/ -UUçU

Fiillere gelerek işi yapanı bildirir ve nesne ismi yapar.

başta-ooçu > *baştooçu* ‘yürüten’ (115)

oku-uuçu > *okuuçu* ‘öğrenci’ (160)

1.1.3.14. -I

Eklendiği fiilin anlamıyla ilgili isimler yapar.

cırğa-I ‘haz, zevk’ (218)

1.1.3.15. -(I)t/ -(U)t

Eklendiği fiilin anlamıyla ilgili nesne ve kavram isimleri yapar.

kuru-t ‘kurut’ (255)

küy-üt ‘keder, yas’(226)

1.1.3.16. -kII/ -kUI

Fiilin ifade ettiği harekete bağlı olarak sıfat ismi yapar.

büt-kül ‘bütün, hep, tamamıyla’ (20)

1.1.3.17. -gan, -gön; -kan

Eklendiği fiilin anlamıyla ilgili nesne ve kavram isimleri yapar.

tuu-gan ‘akraba’ (89)

1.1.3.18. -AAn/-Oon

Herhangi bir hareketin sonucunu bildiren isimler yapar.

tal-oon ‘talan, yağma’ (179)

sür-öön ‘harp narası’ (42)

1.1.3.19. -dık

Eklendiği fiilin anlamıyla ilgili isimler yapar.

kal-dık ‘kalıntı, bakiye’ (150)

1.1.3.20. -mAI/-mOI

İnsana özgü sıfatlar yapar. Fiilin ifade ettiği harekete bağlı olan ve aşırılık bildiren vasıf isimleri yapar.

taanı-mal ‘ünlü, meşhur’ (192)

oku-mal ‘okumuş, bilgin’ (187)

1.1.4. Fiilden Fiil Yapma Ekleri

Fiil kök veya gövdelerinden fiiller yapan eklerdir.

1.1.4.1. -a-, -ö-

Fiil kök veya gövdelerine gelerek anlamı pekiştirir.

sur-a- ‘sormak’(315)

tüz-ö- ‘düzeltmek’(40)

1.1.4.2. -BA-/ -BO-

Bütün fiillere gelerek bu fiillerin olumsuzunu yapar.

taanı-ba- ‘tanımamak’ (13)

aya-ba- ‘acımamak, merhamet etmemek’(300)

kir-be- ‘girmemek’ (280)

de-be- ‘dememek’ (236)

toy-bo- ‘doymamak’ (70)

öl-bö- ‘ölmemek’ (75)

1.1.4.3. -n-

Kendi kendine yapma veya olma ifade eden fiiller yapar.

ayla-n- ‘dönmek’ (305)

makta-n- ‘övünmek’ (99)

taarı-n- ‘darılmak’ (51)

tile-n- ‘dilenmek’ (100)

1.1.4.4. -I-

Edilgenlik ve oluş ifade eden yeni fiil yapar.

ayda-I- ‘kovulmak’ (259)

caz-ul- ‘yazılmak’ (31)

koş-ul- ‘katılmak, birleşmek’ (21)

küt-ül- ‘beklenilmek’ (161)

1.1.4.5. -Ş-

Fiillere eklenerek yapma ve oluş bildirir. Aynı zamanda iş ve hareketin karşılıklı veya beraber yapıldığını da ifade eder.

alda-ş- ‘birini aldatmak’ (77)

arala-ş- ‘karışmak’ (6)

uçura-ş- ‘karşılama’ (131)

say-ış- ‘bahse tutuşmak’ (89)

bar-ış- ‘beraber gitmek’ (208)

cet-iş- ‘yetişmek’ (20)

kül-üş- ‘gülüşmek’ (98)

1.1.4.6. -Dİr-/ -DÜr-

Yapma ve oldurma ifade eden fiiller yapar.

al-dir- ‘aldırmak, almaya izin vermek’ (102)

caz-dir- ‘yazdırmak’ (225)

bil-dir- ‘bildirmek’ (230)

kül-dür- ‘güldürmek’ (160)

öl-tür- ‘öldürmek’ (302)

1.1.4.7. -t-

Oldurma ve yaptırma ifade eden fiiller yapar.

keyi-t- ‘kederlendirmek’ (110)

eerçi-t- ‘peşinden sürüklemek, takip ettirmek’ (14)

kuru-t- ‘kurutmak’ (111)

ıyla-t- ‘ağlatmak’ (185)

küçö-t- ‘güçlendirmek’ (29)

boşo-t- ‘boşaltmak, serbest bırakmak’ (230)

1.1.4.8. -Gİz-/ -GUz-

Yaptırma, ettirme ve oldurma ifade eden fiiller yapar.

bil-giz- ‘bildirmek’ (47)

kir-giz- ‘girdirmek’ (191)

kiy-giz- ‘giydirmek’ (80)

1.1.4.9. -Ar-

Yaptırma ve ettirme ifade eden fiiller yapar.

kayt-ar- ‘geri döndürmek’ (242)

1.1.4.10. -Ir-/ -Ur-

Yapma, oldurma ifade eden fiiller yapar.

kaç-ır- ‘kaçırmak’ (161)

bıç-ır- ‘pişirmek’ (272)

1.1.4.11. -kır-

Yapma ve oldurma ifadeli fiiller yapar.

cat-kır- ‘yatırmak’ (131)

cet-kır- ‘yetiştirmek’ (17)

1.1.4.12. -ız-/ -uz-

Fazla kullanılmayan bir oldurma ekidir.

tam-ız- ‘damlatmak’ (278)

em-ız- ‘emzirmek’ (295)

1.1.4.13. -Göz-

Fazla işlek olmayan bir oldurma ekidir.

kör-göz- ‘göstermek’ (71)

1.1.4.14. -kar-, -kör-

Oldurma ifadeli fiiller yapar.

öt-kör- ‘geçirmek’ (246)

büt-kör- ‘bitirmek’ (56)

1.2. İSİM

İsimler canlı, cansız bütün varlıkları ve kavramları tek tek ya da cins cins karşılayan; varlıkların ve kavramların adları olan kelimelerdir.²³

²³ Ceritoğlu, s. 53.

1.2.1. Çokluk ekleri

Bir ismin karşıladığı nesnenin birden fazla olduğunu belirtmek için ismin teklik şekline çokluk eki getirilerek ismin çokluk şekli yapılır.²⁴Ünlüyle ve r, y ünsüzleriyle biten isimlere -lar, -ler, -lor, -lör; ötümlü ünsüzle biten isimlere -dar, -der, -dor, -dör; ötümsüz ünsüzle biten isimlere -tar, -ter, -tor, -tör eklerinin getirilmesiyle yapılır.²⁵

1.2.1.1. Ünlüyle ve r, y ünsüzleriyle biten isimler; -lar, -ler, -lor, -lör:

col-ooçu-lar ‘yolcular’ (230)

vazir-ler ‘vezirler’ (57)

oşo-lor ‘onlar’ (255)

kişi-ler ‘kişiler’ (133)

üy-lör ‘evler’ (254)

1.2.1.2. Ötümlü ünsüzle biten isimler; -dar, -der, -dor, -dör:

duşman-dar ‘düşmanlar’ (146)

han-dar ‘hanlar’ (92)

öl-gön-dör ‘ölenler’ (30)

köz-dör ‘gözler’ (313)

1.2.1.3. Ötümsüz ünsüzle biten isimler; -tar, -ter, -tor, -tör:

kulak-tar ‘kulaklar’ (264)

cigit-ter ‘yiğitler’ (247)

bek-ter ‘beyler’ (106)

²⁴ Ceritoğlu, s. 106.

²⁵ Hülya Kasapoğlu Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 161.

1.2.2. İyelik ekleri

İyelik ekleri ismin karşıladığı nesnenin bir şahsa veya bir nesneye ait olduğunu bildiren işletme ekleridir. Bir nesnenin başka bir nesnenin malı olduğu, başka bir nesneye bağlı olduğu veya başka bir nesnenin parçası olduğu belirtilmek istenirse o nesneyi karşılayan isim sonuna iyelik eki getirilir. Nesneleri altı şahsa bağlayan altı iyelik eki vardır.²⁶

1.2.2.1. Teklik 1. Şahıs

Ünlüyle biten isimler -m, ünsüzle biten isimlere ise ünlü uyumuna göre yardımcı ünlü olarak -ım, -im, -um, -üm şekilleriyle eklenir.²⁷

el-i-m ‘halkım’ (179)

döölö-ü-m ‘servetim’ (48)

ene-m ‘annem’ (304)

ata-m ‘babam’ (318)

1.2.2.2. Teklik 2. Şahıs

Ünlüyle biten isimlere -ñ, ünsüzle biten isimlere ünlü uyumuna göre yardımcı ünlü olarak -ıñ, -iñ, -uñ, -üñ şekilleriyle eklenir.²⁸

boor-u-ñ ‘bağrım’ (15)

ene-ñ ‘annen’ (304)

ayıl-t-ñ ‘köyün’ (270)

kol-u-ñ ‘elin’ (277)

curt-u-ñ ‘yurdun’ (175)

²⁶ Ceritoğlu, s. 83.

²⁷ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

²⁸ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

1.2.2.3. Teklik 3. Şahıs

Ünlüyle biten isimlere -sı, -si, -su, -sü; ünsüzle biten isimlere ise ses uyumuna göre -ı, -i, -u, -ü şekilleriyle eklenir.²⁹

ırs-ı ‘talihi’ (65)

bala-sı ‘yavrusu’ (302)

ini-si ‘kardeşi’ (228)

1.2.2.4. Çokluk 1. Şahıs

Ünlüyle biten isimlere -bız, -biz, -buz, -büz; ünsüzle biten isimlere ise ses uyumuna göre yardımcı ünlü alarak eklenir.³⁰

baba-bız ‘babamız’ (234)

ene-biz ‘annemiz’ (150)

ece-biz ‘ablamız’ (93)

at-ı-bız ‘adımız’ (151)

el-i-biz ‘halkımız’ (63)

cer-i-biz ‘yerimiz’ (274)

1.2.2.5. Çokluk 2. Şahıs

Ünlüyle biten isimlere doğrudan doğruya -ñar, -ñer, -ñor, -ñör; ünsüzle biten isimlere ise bir yardımcı ünlü alarak eklenir.³¹

at-ı-ñar ‘adınız’ (63)

cer-i-ñer ‘yeriniz’ (220)

²⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

³⁰ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

³¹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

el-i-ñer ‘halkınız’ (220)

köz-ü-ñör ‘gözünüz’ (259)

1.2.2.6. Çokluk 3. Şahıs

Ünlüyle veya r, y ünsüzleriyle biten isimlere -lar, -ler, -lor, -lör; ötümlüyle biten isimlere -dar, -der, -dor, -dör; ötümsüzle biten isimlere -tar, -ter, -tor, -tör çokluk eklerinden sonra -ı, -i, -u, -ü ekleri getirilerek oluşturulur.³²

ata-lar-ı ‘babaları’ (73)

too-lor-u ‘dağları’ (250)

uul-dar-ı ‘oğulları’ (248)

el-der-i ‘halkları’ (178)

köz-dör-ü ‘gözleri’ (10)

1.2.3. Hal Ekleri

Hal ekleri ismin diğer kelimelerle münasebeti sırasında içinde bulunduğu durumu bildirir.

1.2.3.1. İlgi Hali Eki

Kırgız Türkçesinde İlgi hali eki benzeşmeye uğramış ve yuvarlaklaşmış şekilleriyle şunlardır: +nIn,+nUn ve +dIn,+dUn; +tIn,+tUn.³³

1.2.3.1.1. +N₃In/ +N₃Un

İki isim arasında ilgi kurarak, bir nesnenin veya varlığın kime veya neye ait olduğunu belirtir.

baatır-dın sözü ‘kahramanın sözü’ (259)

³² Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 163.

³³ Ahmet Buran, Ercan Alkaya, s. 165.

ayal-dın ünü ‘kadının sesi’ (282)

üy-dün içi ‘evin içi’ (249)

köl-dün eesi ‘gölün sahibi’ (273)

1.2.3.2. Yükleme Hali Eki

İsmi geçişli bir fiile bağlayan haldir. Fiilin belirttiği hareketten etkilenen ismi gösterir.³⁴

1.2.3.2.1. +N₃I/ +N₃U

Yükleme hali eki, ünlüyle biten isimlere ses uyumuna göre +nı, +ni, +nu, +nü; ötümlü ünsüzle biten isimlere +dı, +di, +du, +dö; ötümsüz ünsüzle biten isimlere +tı, +ti, +tu, +tü şekilleriyle eklenir.³⁵

bala-nı ‘çocuğu’ (301)

katın-dı ‘kadını’ (158)

taş-tı ‘taşı’ (230)

curt-tu ‘yurdu’ (247)

cürök-tü ‘yüreği’ (269)

1.2.3.3. Bulunma Hali Eki

Kelime gruplarında ve cümlede fiilin kendi içinde cereyan ettiğini belirtmek için isim bulunma halinde bulunur.³⁶

1.2.3.3.1. +DA/ +DO

İş veya hareketin yerini bildirir.

sapar-da ‘seferde’ (55)

³⁴ Ceritoğlu, s. 90.

³⁵ Gülsine Uzun, *Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (Gramer-Metin-İndeks)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006, s. 99.

³⁶ Ceritoğlu, s. 95.

coo-do ‘savaşta’ (62)

cer-de ‘yerde’ (319)

col-do ‘yolda’ (298)

1.2.3.4. Ayrılma Hali Eki

Bu hal eki zaman ve mekan içinde işin yer ve istikametini bildirir.

1.2.3.4.1. +DAn/ +DOn

İş veya hareketin çıktığı yeri, ayrılmayı ve uzaklaşmayı bildirir.

ayal-dan ‘kadından’ (236)

iy-in-den ‘yuvasından’ (144)

şaar-dan ‘şehirden’ (23)

el-den ‘halktan’ (61)

col-don ‘yoldan’ (12)

üy-dön ‘evden’ (278)

taş-tan ‘taştan’ (116)

1.2.3.5. Eşitlik Hali Eki

Eşitlik hali ekleri bir eşitlik, gibilik ve benzerlik ifade ederler.

1.2.3.5.1. +çA/ +çO

Zamirlere ve isimlere gelerek eşitlik, benzerlik, gibilik ifade eder.

öz-dör-ün-çö ‘kendilerine göre’ (93)

başka-ça ‘başkaca’ (137)

adat-in-ça ‘her zamanki gibi’ (6)

1.2.3.5.2. +DAy/+DOy

Zamirlere ve isimlere gelerek eşitlik, benzerlik, gibilik ve karşılaştırma ifade eder.

cılan-day ‘yılan gibi’ (164)

too-doy ‘dağ gibi’ (77)

börü-döy ‘kurt gibi’ (105)

1.2.3.6. Vasıta Hali Eki

Fiilin ne ile, nasıl, ne zaman yapıldığını bildirmek için isme getirilen ektir.

1.2.3.6.1. -Menen

Kırgız Türkçesinde vasıta halini bildiren bir ek yoktur. Bununla birlikte ‘*menen*’ edatı ismi fiile vasıta işleviyle bağlar.³⁷

*Kudaydı eç kim uşu kezge çeyin közü **menen** körgön emes.* ‘Allah’ı bu zamana kadar hiç kimse gözüyle görmedi.’ (311)

*Mından arı bala **menen** üydö men ele kalayın.* ‘Bundan sonra evde çocukla ben kalayım.’ (320)

*Mına anı azır öz kulagıbiz **menen** uktuk.* ‘İşte onu az önce kendi kulağımız ile duyduk.’ (53)

1.2.3.7. Yön Ekleri

Fiilin gerçekleştiği yönü gösteren ekler bazı kelimelerde kalıplaşmıştır. Karay, karata, közdöy gibi bazı edatlarla da yön gösterme hali yapılır.³⁸

1.2.3.7.1. Kalıplaşmış

ilgerteden ‘eskiden’ (45)

³⁷ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 176.

³⁸ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 179.

aritan ‘öteden’ (83)

1.2.3.7.2. Karay, Karata, Közdöy Gibi Edatlarla Yapılanlar

Padişa bizdi karay kelatat deşti, Zulaykanın nökörlörü. ‘Padişah bize doğru geliyor dedi, Züleyha’nın hizmetçileri.’ (241)

Cılan meni közdöy soylop çıktı. ‘Yılan sürünerek bana doğru geldi.’ (316)

Kuday ursun, çın ele padişa sizdi közdöy kelatat. ‘Yemin ederiz ki, padişah size doğru geliyor.’ (241)

1.2.4. Soru Eki

Soru eki ismin soru şeklini yapan işletme ekidir. Hangi isim soru olarak belirtilmek isteniyorsa o isme soru eki getirilir. Çekim ekleri soru ekinden önce gelir.³⁹

1.2.4.1. -BI/ -BU

Ötümlü seslerle biten isimlere -bı, -bi, -bu, -bü; ötümsüz seslerle biten isimlere ise -pı, -pı, -pu, -pü şekilleriyle eklenir. Soru eki isimlerin sonuna ve her zaman bitişik yazılır.⁴⁰

aman-bı ‘sağ mı’ (25)

az-bı ‘az mı’ (244)

sen-bi ‘sen mi’ (165)

erten-bi ‘yarın mı’ (118)

peri-bi ‘peri mi’ (54)

kem-bi ‘az mı’ (128)

dünüyö-bü ‘dünya mı’ (13)

tirüü-bü ‘diri mi’ (231)

³⁹ Ceritoğlu, s. 109.

⁴⁰ Uzun, s. 109.

keç-pi ‘geç mi’ (32)

kep-pi ‘söz mü’ (270)

cok-pu ‘yok mu’ (256)

1.3. SIFAT

Sıfatlar, vasıf ve belirtme isimleridir. Sıfatlar nesneleri vasıflandırma ve belirtme suretiyle karşılayan kelimelerdir.

1.3.1. Niteleme Sıfatları

Nesnelerin şekil, renk gibi vasıflarını bildirir.

1.3.1.1. Renkler

ak kar ‘beyaz kar’ (269)

kara taş ‘siyah taş’ (230)

kök asman ‘mavi gökyüzü’ (274)

caşıl köl ‘yeşil göl’ (251)

kızıl kan ‘kırmızı kan’ (297)

boz üy ‘boz ev’ (287)

1.3.1.2. Temel Sıfatlar

cakşı ‘iyi’ (284), *caman* ‘kötü’ (307), *sulu* ‘güzel’ (305), *sonun* ‘iyi, güzel’ (263), *uluu* ‘büyük’ (296), *çoñ* ‘büyük’ (312), *içke* ‘ince’ (314), *coon* ‘kalın’ (310), *uzun* ‘uzun’ (6), *kıska* ‘kısa’ (5), *cañi* ‘yeni’ (260), *eski* ‘eski’ (10), *kıyın* ‘zor’ (277), *ceñil* ‘hafif’ (260), *açuu* ‘acı’ (279), *tattuu* ‘tatlı’ (11), *katuu* ‘sert’ (257), *cumşak* ‘yumuşak’ (19), *çın* ‘doğru’ (309), *tar* ‘dar’ (299), *keñ* ‘geniş’ (226), *calkoo* ‘tembel’ (265), *keñç* ‘genç’ (259), *oñoy* ‘kolay’ (298)

1.3.2. Belirtme Sıfatları

Nesneyi şu veya bu şekilde belirten sıfatlardır.

1.3.2.1. Sayı Sıfatları

Tek başlarına sayı ismi olan, nesnelerin sayılarını ifade etmek suretiyle belirttikleri zaman sıfat fonksiyonunu üstlenen kelimelerdir.⁴¹

1.3.2.1.1. Asıl Sayı Sıfatları

Nesnelerin sayısını kesin olarak belirten sayı sıfatlarıdır.

bir ayal ‘bir kadın’ (319), *eki közü* ‘iki gözü’ (308), *üç cıl* ‘üç yıl’ (287), *tört cigit* ‘dört genç’ (159), *beş reket* ‘beş rekat’ (132), *altı cigit* ‘altı genç’ (159), *ceti cıl* ‘yedi yıl’ (304), *segiz çaşında* ‘sekiz yaşında’ (61), *toguz ay* ‘dokuz ay’ (297), *on ay* ‘on ay’ (297), *cıyırma cigit* ‘yirmi genç’ (141), *otuz cıl* ‘otuz yıl’ (174), *kırk kün* ‘kırk gün’ (246), *seksen cigit* ‘seksen genç’ (134), *cüz cıl* ‘yüz yıl’ (253), *min cıl* ‘bin yıl’ (195)

1.3.2.1.2. Üleştirme Sayı Sıfatları

Bölme, ayırma, paylaşırma, dağıtma ifade ederek nesnelerin sayısını gösteren sayı sıfatlarıdır.

on-ondon irgep ‘onar onar ayırıp’ (135)

1.3.2.1.3. Sıra Sayı Sıfatları

Nesnelerin derecelerinin sayısını gösteren sıfatlardır.

birinçi cigit ‘birinci genç’ (219), *ekinçi butu* ‘ikinci ayağı’ (205), *üçünçü uulu* ‘üçüncü oğlu’ (89)

1.3.2.2. İşaret Sıfatları

Varlıkları yerlerine işaret etmek yoluyla belirten sıfatlardır. Kırgız Türkçesindeki işaret sıfatları: bul, bu, uşul, uşu, oşol, oşo, al, tigil, tigi, tetigil, tetigi, dir.

⁴¹ Ceritoğlu, s. 138.

bul nariste ‘bu çocuk’ (307), *bu balaket* ‘bu felaket’ (16), *uşul tilekter* ‘şu dilekler’ (138), *uşu duba* ‘şu dua’ (238), *oşol cılan* ‘şu yılan’ (313), *oşo kul* ‘şu köle’ (234), *al ayban* ‘o hayvan’ (310)

1.3.2.3. Soru Sıfatları

Nesneleri soru suretinde belirten sıfatlardır. Kırgız Türkçesindeki soru sıfatları: *kaysı* ‘hangi’, *kanday* ‘nasıl’, *kança* ‘ne kadar, kaç’, *neçe* ‘ne kadar, kaç’, *kançañçı* ‘kaçıncı’, *neçeñçi* ‘kaçıncı’, *kançadan* ‘kaç’emne ‘nasıl’ dır.

kaysı Kırgız ‘hangi kırgız’ (7), *kaysı erkek* ‘hangi erkek’ (298), *kanday at* ‘nasıl isim’ (278), *kanday araket* ‘nasıl hareket’ (262), *kança araket* ‘ne kadar hareket’ (289), *kança cıl* ‘ne kadar yıl’ (234), *neçe cıl* ‘kaç yıl’ (259), *neçe çaşka* ‘kaç yaşına’ (189), *emne sebep* ‘nasıl sebep’ (92), *emne cumuş* ‘nasıl iş’ (224)

1.3.2.4. Belirsizlik Sıfatları

Nesneleri belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Nesnelerin dış vasıflarını, özellikle sayılarını, miktarlarını belirsiz olarak bildirir.⁴²

bir ayal ‘bir kadın’ (319), *bütkül kaşkar* ‘bütün kaşgar’ (20), *bardık kep* ‘bütün söz’ (100), *başka söz* ‘başka söz’ (305), *başka kuştar* ‘başka kuşlar’ (279), *başka caza* ‘başka ceza’ (234), *kee bir erkek* ‘bazı erkekler’ (31), *eç nesre* ‘hiçbir şey’ (8), *köp cıl* ‘çok sene’ (227), *köp el* ‘çok millet’ (173), *dalay colu* ‘çok defa’ (203), *dalay zaman* ‘çok zaman’ (119)

1.4. ZAMİR

Nesneleri temsil veya işaret suretiyle karşılayan kelimelerdir.

1.4.1. Şahıs Zamirleri

Varlıkları şahıslar halinde ve temsil suretiyle karşılayan kelimelerdir.

Teklik 1. şahıs zamiri ‘men’

⁴² Ceritoğlu, s. 145.

Teklik 2. şahıs zamiri ‘*sen*’

Teklik 3. şahıs zamiri ‘*al*’

Çokluk 1. şahıs zamiri ‘*biz*’

Çokluk 2. şahıs zamiri ‘*siler, sizder*’

Çokluk 3. şahıs zamiri ‘*alar*’

*Anı **men** kaydan bileyin.* ‘Ben onu nerden bileyim.’ (316)

***Men** cılandardın pirinin tukumunanmın.* ‘Ben yılanların pirinin neslindenim.’ (316)

***Men** aga tañ kala tiktey berdim.* ‘Ben ona şaşırarak baktım.’ (315)

*Kızmatka **sen** bar dedim.* ‘İşe sen git dedim.’ (320)

***Sen** cılandan tuulgansıñ.* ‘Sen yılandan doğdun.’ (304)

***Sen** buga tañ kalba.* ‘Sen buna şaşırma.’ (75)

*Mından arı **al** ölör ölgönçö meni esinen çıgarbayt.* ‘O bundan sonra ölene kadar beni aklından çıkarmaz.’ (318)

***Al** oynoodon tacabayt.* ‘O çalmaktan usanmaz.’ (303)

***Al** başın iyip ötündü.* ‘O, başını eğerek konuştu.’ (150)

***Biz** andan korkobuz.* ‘Biz ondan korkuyoruz.’ (299)

***Biz**dayarbız mirza.* ‘Biz hazırız, bey.’ (140)

***Alar** Sarıtay mirzaga aldatıp koyuştu.* ‘Onlar Sarıtay Bey’i kandırdılar.’ (136)

***Alar** azırınça Oyrottor menen çabışuuda.* ‘Onlar şimdi Oyratlar ile çatışıyorlar.’ (20)

1.4.1.1. Şahıs Zamirlerinin Çekimi

1.4.1.1.1. İlgi Hali

menin ‘benim’, *senin* ‘senin’, *anın* ‘onun’, *bizdin* ‘bizim’, *silerdin* ‘sizin’, *alardın* ‘onların’

menin tağam ‘benim dayım’ (12)

menin atam ‘benim babam’ (318)

menin enem ‘benim annem’ (304)

menin tarihım ‘benim tarihim’ (228)

senin atañ ‘senin baban’ (317)

senin buyruguñ ‘senin emrin’ (306)

senin eneñ ‘senin annen’ (304)

senin piriñ ‘senin pirin’ (280)

anın közü ‘onun gözü’ (309)

anın içi ‘onun içi’ (299)

anın ünü ‘onun sesi’ (287)

bizdin katındar ‘bizim kadınlar’ (17)

bizdin tabıyat ‘bizim tabiat’ (299)

bizdin kan ‘bizim kan’ (299)

bizdin tilegibiz ‘bizim dileğimiz’ (132)

silerdin kulağıñarga ‘sizin kulağınıza’ (246)

silerdin coobuñarga ‘sizin cevabınıza’ (225)

alardın işi ‘onların işi’ (29)

alardın adatı ‘onların adeti’ (55)

1.4.1.1.2. Yükleme Hali

meni ‘beni’, *seni* ‘seni’, *anı* ‘onu’, *bizdi* ‘bizi’, *silerdi* ‘sizi’, *alardı* ‘onları’

meni keçire kör ‘beni affet’ (263)

anda meni ukkula ‘o zaman beni dinleyin’ (85)

seni men kaydan izdeym? ‘ben seni nerde arayayım?’ (298)

seni kütüp oturgan bolom ‘oturup seni bekleyeceğim’ (277)

seni ar kimden kızganat ‘seni herkesten kıskanır’ (291)

anı men tanbaym ‘ben onu tanımıyorum’ (91)

anı ak coldon çılgan şaytan ‘onu doğru yoldan çıkaran şeytandır’ (213)

anı eç kim körö albayt ‘onu hiç kimse göremez’ (311)

bizdi satmañ ‘bizi satmayın’ (17)

apam bizdi booruna basıp çırkıradı ‘annem bizi ciğerine basıp korudu’ (150)

men silerdi kuttuktap catam ‘ben sizi kutluyorum’ (306)

silerdi tee alıstan kördüm ‘sizi çok uzaktan gördüm’ (60)

alardı uluu bazarda satpagan ‘onları büyük pazarda satmayan’ (91)

1.4.1.1.3. Yönelme Hali

maga, maña ‘bana’, *saga* ‘sana’, *aga* ‘ona’, *bizge* ‘bize’, *silerge* ‘size’, *alarga* ‘onlara’

Maga mindan arı çaşoonun kadayça keregi bar? ‘Bana bundan sonra yaşamının ne gereği var?’ (302)

***Maga** ubal cok.* ‘Bana vebal yok.’ (283)

*Özüñ turganda **maga** eç kimdin keregi cok.* ‘Sen varken bana hiç kimsenin gereği yok.’ (276)

*Azır körsötöm **saga**.* ‘Sana şimdi göstereceğim.’ (50)

***Saga** camandık kılbaym.* ‘Sana kötülük etmem.’ (280)

*Men **saga** ıraazımın.* ‘Ben sana razıyım.’ (311)

*Men da **aga** suroo berdim.* ‘Ben de ona soru sordum.’ (316)

*Men **aga** tañ kala tiktey berdim.* ‘Ben ona şaşırarak baktım.’ (315)

***Aga** men işenem.* ‘Ben ona güveniyorum.’ (66)

*Kaçantan beri **bizge** cakşılık tilep kalgansın?* ‘Bize ne zamandan beri iyilik diliyorsun?’ (306)

*Bügün sen **bizge** taarınba.* ‘Sen bugün bize darılma.’ (71)

***Bizge** işenbeysiz da?* ‘Bize güvenmiyorsunuz değil mi?’ (215)

*İşenbeym **silerge**.* ‘Size güvenmiyorum.’ (229)

*Özüm koşuldum **silerge**.* ‘Size kendim katıldım.’ (148)

*Men **alarga** eç canda cok akıl berdim.* ‘Ben onlara hiçbir canlıda olmayan akı verdim.’ (265)

1.4.1.1.4. Bulunma Hali

mende ‘bende’, *sende* ‘sende’, *anda* ‘onda’, *bizde* ‘bizde’, *silerde* ‘sizde’, *alarda* ‘onlarda’

*Saga camandık kılayın degen niyet cok **mende**.* ‘Sana kötülük yapma niyeti yok bende.’ (280)

*Sen aytkan altın-kümüş **mende** emes.* ‘Senin söylediğin altın-gümüş bende değil.’ (69)

Sende altın-kümüş ıksız köp. ‘Sende altın-gümüş çok fazla.’ (69)

Bizde önör degen tolup catat. ‘Bizde çok hüner var.’ (230)

Silerde kanday. ‘Sizde nasıl.’ (141)

1.4.1.1.5. Ayrılma Hali

menden ‘benden’, *senden* ‘senden’, *andan* ‘ondan’, *bizden* ‘bizden’, *silerden* ‘sizden’, *alardan* ‘onlardan’

Mından arı menden sır suraba. ‘Bundan sonra benden sır sorma.’ (270)

Menden coop kütpöy. ‘Benden cevap beklemeyin.’ (33)

Senden korkpogon tirüü can barbı? ‘Senden korkmayan diri can var mı?’ (143)

Senden korkpoyt eken. ‘Senden korkmuyormuş.’ (310)

Biz andan korkobuz. ‘Biz ondan korkuyoruz.’ (299)

Üydö andan başka eç kim cok eken. ‘Evde ondan başka hiç kimse yokmuş.’ (286)

Meerimiñdi, kubatıñdı bizden ayaba. ‘Bizden sevgini, merhametini esirgeme.’ (279)

Munu atayın ötüniüp catam silerden. ‘Sizden bunu çok rica ediyorum.’ (70)

Alardan korkkon cokmun. ‘Onlardan korkmuyordum.’ (286)

1.4.1.2. Şahıs Zamirlerinin Edatlara Bağlanması

Kırgız Türkçesindeki şahıs zamirlerinin bazı edatlara bağlandığıda görülmektedir.

1.4.1.2.1. Üçün (İçin) Edatı

men üçün ‘benim için’ (276), *sen üçün* ‘senin için’ (250), *al üçün* ‘onun için’ (38), *biz üçün* ‘bizim için’ (284), *siler üçün* ‘sizin için’ (299), *alar üçün* ‘onlar için’ (266)

1.4.1.2.2. Menen (İle) Edatı

meni menen ‘benimle’ (297), *seni menen* ‘seninle’ (257), *anı menen* ‘onunla’ (76), *biz menen* ‘bizimle’ (152), *siler menen* ‘sizinle’ (70), *alar menen* ‘onlarla’ (226)

1.4.2. İşaret Zamirleri

Nesneleri işaret etmek, göstermek suretiyle karşılayan kelimelerdir.

bu (l) ‘bu’

oşol, uşul ‘şu’

tigi, tetigi, al ‘o’

bular ‘bunlar’

oşolor ‘şunlar’

tigiler, tetigiler ‘onlar’

Al dagı oşonço cıldan beri uulun kütüp cüröt. ‘O da o kadar yıldan beri oğlunu bekliyor.’ (235)

Bular bizdin katındar tartkan tüyşüktün birine da çıdaşpayt. ‘Bunlar bizim kadınlarımızın çektiği çilelerin birini bile çekemezler.’ (17)

Tuu cıgılarda oşolor cetip kelip, abiyiribiz cabıldı. ‘Onlar sancağımızın yıkılacağı zaman gelip bize yardım ettiler.’ (255)

1.4.2.1. İşaret Zamirlerinin Çekimi

1.4.2.1.1. İlgi Hali

munun sırın ‘bunun sırrını’ (246)

oşonun öz kolu cazalasın. ‘onun kendisi cezalandırsın.’ (165)

bulardın terisi ilbirstin, colborstun terisindey ele baaluu bolot. ‘bunların derisi aslan ve pars derisi gibi pahalıdır.’ (8)

oşolordun birin tandap al. ‘onların birini seç al.’ (243)

1.4.2.1.2. Yükleme Hali

Munu, bilip al dep aytıp catam, ükôm. ‘Bunu bil diye söylüyorum, kardeşim.’ (32)

Oşonu kantip esten çıgardıñ, uulum? ‘Onu aklından nasıl çıkardın, oğlum?’ (256)

Bulardı aytıp oturğanımdım sebebi ‘Bunları söylememin sebebi’ (274)

1.4.2.1.3. Yaklaşma Hali

Buga özümçö süyünöm. ‘Buna kendimce seviniyorum.’ (290)

Sen buga tañ kalba. ‘Sen buna şaşırma.’ (75)

Men oşogo tañmın. ‘Ben ona şaşıyorum.’ (285)

1.4.2.1.4. Bulunma Hali

anın tarihi mında ‘onun tarihi bunda’ (261)

kep oşondo ‘söz onda’ (119)

1.4.2.1.5. Ayrılma Hali

Isık-Köldün kök çaar balığı mindan da baaluu deşet. ‘Issık-Göl’ün mavi balığı bundan daha değerli diyorlar.’ (39)

Oşondon baştasambı? ‘Ondan başlasam mı?’ (31)

Mından arı bulardan özdörünö okşop köptögön ayrı buttar tarayt. ‘Bundan sonra bunlardan kendileri gibi iki bacaklılar çoğalacak.’ (264)

1.4.3. Dönüşlülük Zamiri

Asıl şahıs zamirlerinden daha kuvvetli bir ifadeye sahip bulunan, onların anlam bakımından daha kuvvetlileri olan şahıs zamirleridir. Kırgız Türkçesinde dönüşlülük zamiri ‘öz’ kelimesidir.⁴³

öz ‘kendi’

özüm ‘kendim’

⁴³ Ceritoğlu, s. 120-121.

özün ‘kendin’

özü ‘kendisi’

özübüz ‘kendimiz’

özünör ‘kendiniz’

özdörü ‘kendileri’

öz kulagım menen uktum. ‘kendi kulağımla duydum.’ (308)

men özüm da tüşünböy kaldım. ‘ben kendim de anlamadım.’ (286)

özün bilbeysiñbi? ‘kendin bilmiyor musun?’ (315)

aylasın özü tapsın. ‘çaresini kendi bulsun.’ (152)

mirzaga özübüz aytabız dep catıшат. ‘bey’e kendimiz söyleyeceğiz diyorlar.’ (153)

mınakey özünör kördünör. ‘işte kendiniz gördünüz.’ (218)

anday bolso özdörü çetinen ayta beriшsin. ‘öyleyse sırayla kendileri söylesin.’ (153)

1.4.4. Belirsizlik Zamirleri

Varlıkları belirsiz şekilde temsil eden zamirlerdir. Kırgız Türkçesindeki belirsizlik zamirleri şunlardır:

biröö ‘biri, birisi’

biröön ‘birini’

baarı ‘hepsi’

bardıgı ‘hepsi’

balanča ‘falanca’

kimdir biröö ‘birisi’

ar kim ‘herkes’

eç kim ‘hiç kimse’

eç nesre ‘hiçbir şey’

eç teme ‘hiçbir şey’

eç kaday ‘hiçbir türlü’

bir nesre ‘bir şey’

topton biröö ün kattı. ‘gruptan biri seslendi.’ (203)

çıçkandın baarı cıluu cerde. ‘farelerin hepsi sıcak yerde.’ (314)

bardıgteñ el bolup ‘hepsi bir millet olup’ (201)

art caktan kimdir biröö kıcırlandı. ‘arka taraftan birisi sinirlendi.’ (198)

anı ar kim akılı menen gana tuyat. ‘herkes onu sadece akı ile hisseder.’ (311)

anı eç kim körö albayt. ‘onu hiç kimse göremez.’ (311)

şorduum, men bilbegen bu düynödö eç nerse cok. ‘zavallım, bu dünyada benim bilmediğim hiçbir şey yoktur.’ (280)

Sarıtay murzaga bir nerselerdi süylöy baştıdı. ‘Sarıtay Bey’e bir şeyleri anlatmaya başladı.’ (155)

1.4.5. Soru Zamirleri

Nesneleri soru şeklinde temsil eden, onların soru şeklinde karşılıkları olan, onları soru halinde belirten, onları sormak için kullanılan zamirlerdir.⁴⁴ Kırgız Türkçesindeki soru zamirleri şunlardır:

⁴⁴ Ceritoğlu, s. 123.

kim ‘kim’

kaysısı ‘hangisi’

emne ‘ne’

neçesi ‘kaçı, ne kadarı’

kançası ‘kaçı, ne kadarı’

kançoo ‘kaçı, ne kadarı’

*Anı öldü dep **kim** ayttı saga.* ‘Sana o öldü diye kim söyledi.’ (304)

*Bakalbaydın oozunan çıkkanga **kim** işenbeyt* ‘Bakalbay’ın ağzından çıkana kim inanmaz’ (275)

1.5. ZARF

Zarflar, cümlede; sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını yer, zaman, tasvir ve miktar bakımından değiştiren isimlerdir.⁴⁵

1.5.1. Durum Zarfları

Fiilin vasfını ifade eden zarflardır. Kırgız Türkçesindeki durum zarfları şunlardır:

anday ‘öyle’

mınday ‘böyle’

uşunday ‘şöyle’

cakşı ‘iyi’

caman ‘kötü’

akırın ‘yavaş’

tez ‘tez, çabuk’

⁴⁵ Ceritoğlu, s. 155.

tura ‘doğru’

ceke ‘tekbaşına, yalnız’

cay ‘yavaş’

asta-sekin ‘yavaş’

mıktı ‘sağlam, güzel’

bekerge ‘boşa, boşuna’

Anday *boluşu da mümkün, baatır*. ‘Öyle oluşu da mümkün, bahadır.’ (191)

Ömürümdö birinçi colu uşunday toydum. ‘Hayatımda ilk defa böyle doydum.’ (317)

Balanı cakşı bak. ‘Çocuğuna iyi bak.’ (297)

Oşo cagı caman boldu. ‘O yönü kötü oldu.’ (302)

Arık kişi akırın köz kıstı. ‘Zayıf adam yavaşça göz kırptı.’ (12)

Uşak ayıñga tez işenesiñer. ‘Dedikoduya çabuk inanıyorsunuz.’ (298)

Tuura aytasıñ, bayke. ‘Doğru söylüyorsun, abi.’ (316)

Alardın tarihına çeyin mıktı bilgen. ‘Onların tarihine kadar iyi bilen.’ (108)

Ömürüm bekerge öttü debes. ‘Ömrüm boşa geçti demez.’ (73)

1.5.2. Zaman Zarfları

Cümlede fiilin zamanını gösteren isimlerdir. Kırgız Türkçesindeki zaman zarfları şunlardır:

bügün ‘bugün’

erteñ menen-erte menen ‘sabahleyin’

azır ‘şimdi’

murun ‘önce’

murdatan ‘önceden’

kiyin ‘sonra’

tüindö ‘gecede’

tüştön kiyin ‘öğleden sonra’

tün ‘gece’

kündüz ‘gündüz’

erte ‘erken’

erteñ ‘yarın’

keç ‘geç’

daroo ‘çabuk, tez’

keçinde ‘akşam’

künügö ‘her gün’

bıtır ‘geçen sene’

bıyıl ‘bu yıl’

keede ‘bazen, zaman zaman’

cayın ‘yazın’

kışta ‘kışın, kış zamanında’

ar dayım ‘daima’

alda kaçan ‘çok uzun zaman önce’

Bügün *sen bizge taarınba.* ‘Bugün sen bize darılma.’ (71)

Men erteñ menen işke erte ketip, keçinde işten keçireek kelem. ‘Ben sabahleyin işe erken gidip akşamleyin işten geç geliyorum.’ (319)

Cürögün azır küyüp turat. ‘Şimdi yüreğin yanıyor.’ (294)

Oozuna salgandan kiyin unutup kalba. ‘Ağızına koyduktan sonra unutma.’ (298)

Tün ortosunda üygö kel. ‘Gece yarısı eve gel.’ (277)

Ottu erteñ kündüz cagalık. ‘Ateşi yarın gündüz yakalım.’ (271)

Biz erteñ menen erte colgo çıgabız. ‘Biz sabahleyin erkenden yola çıkarız.’ (233)

Erteñ bazarga alıp çıgıp satabız. ‘Yarın pazara götürüp satarız.’ (23)

Anda keç bolup kalat, pendem. ‘O zaman geç olur, oğlum.’ (280)

Sarıtay daroo buyrudu. ‘Sarıtay hemen emretti.’ (155)

Keçinde da kelet. ‘Akşam da geliyor.’ (303)

Cakşı körgön uulum Cusuptan alda kaçan ayrılgam. ‘Çok sevdiğim oğlum Yusuf’tan çok uzun zaman önce ayrıldım.’ (231)

1.5.3. Yön Zarfları

Cümle içinde fiilin yerini ve yönünü gösteren kelimelerdir. Kırgız Türkçesindeki yön zarfları şunlardır:

arı narı ‘öte’

öydö ‘yukarı’

beri ‘beri’

cogoru ‘yukarı’

içkeri ‘içeri’

tömön ‘aşağı’

ıldıy ‘aşağı, aşağıya’

tıška ‘dışarı’

ilgeri ‘ileri’

emi beri *ötüp sözümdü uk* ‘şimdi beri gelip sözümü dinle.’ (268)

tüş içkeri. ‘gir içeri.’ (81)

boz üydön tıška çıkpıy kalgan ele. ‘boz evden dışarı çıkmaz oldu.’ (26)

1.5.4. Miktar Zarfları

Azlık-çokluk ifade eden, miktar ve derece bildiren zarflardır. Kırgız Türkçesinde miktar bildiren zarflar şunlardır:

az ‘az’

ötö ‘çok’

eñ ‘en, çok’

köp ‘çok’

ança ‘azıcık’

ayabay ‘pek çok, oldukça’

ança-mınça ‘azıcık, biraz’

dalay ‘pek çok’

abdan ‘oldukça, çok’

az-maz ‘biraz’

menin da içer suum az kaldı. ‘benim de içecek suyum az kaldı.’ (257)

ötö akılduu boluşat. ‘çok akıllı olurlar.’ (8)

alardın eñ uluusu söz aldı. ‘onların en büyüğü söz aldı.’ (230)

sen da köp kubanba. ‘sen de çok sevinme.’ (311)

musulman boluudan ayabay korkuşat. ‘müslüman olmaktan çok korkuyorlar.’ (155)

men süttü abdan cakşı köröm. ‘ben sütü çok seviyorum.’ (271)

1.5.5. Soru Zarfları

Fiilin anlamını soru bakımından etkileyen zarflardır. Kırgız Türkçesindeki en yaygın soru zarfları şunlardır:

kanday ‘nasıl’

kandaydır ‘ne zaman’

kandayça ‘nasıl, ne suretle’

kayda ‘nerede’

kaydan ‘nasıl, nerden’

kança ‘ne kadar, kaç’

emne ‘niçin’

nege ‘niçin, niye’

emne üçün ‘niçin’

emnege ‘neden, niçin’

kaçan ‘ne zaman’

kaçantan beri ‘ne zamandan beri’

kaçanga çeyin ‘ne zamana kadar’

kantip ‘nasıl’

kanday kılalık deysiñer? ‘nasıl yapalım diyorsunuz?’ (151)

al kandayça boldu? ‘o nasıl oldu?’ (28)

kayda cürdüñ? ‘nerde gezdin?’ (319)

anı men kaydan bileyin? ‘ben onu nerden bileyim?’ (316)

Ketmen-Töbögö çeyin kança bar? ‘Ketmen-Töbö’ye kadar ne kadar var?’ (114)

emne keçigip keldiñ? ‘niçin geç geldin?’ (320)

Alla-taalanın ıyık üyünön nege kaçtıñ? ‘Allah’ın kutsal evinden niçin kaçtın?’ (27)

anday bolso, emne üçün adamdarga işenbeysiz? ‘öyleyse, insanlara niçin güvenmiyorsunuz?’ (296)

emnege turup kaldık, Börübay bayke? ‘niçin durduk, Börübay abi?’ (269)

Buva, sen kaçan ölösüñ? ‘Buva, sen ne zaman öleceksin?’ (318)

kaçantan beri bizge cakşılık tilep kalgansıñ? ‘bize ne zamandan beri iyilik diliyorsun?’ (306)

kaznanı kantip tababız? ‘hazineyi nasıl bulacağız?’ (49)

1.6. EDAT

Edatlar anlamları olmayan sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına anlamları yoktur. Birlikte kullanıldıkları kelimelerin, kelime gruplarının ve cümlelerin kullanışlarına ve ifade kabiliyetlerine yardım ederler.⁴⁶

1.6.1. Ünlemler

His ve heyecanları ifade eden içten koparak gelen edatlarla, doğadaki sesleri taklit eden edatlardır.⁴⁷

⁴⁶ Ceritoğlu, s. 275.

⁴⁷ Ceritoğlu, s. 318.

a, aa ‘aa’

i, ü ‘aa’

oy ‘oy, vay’

ay ‘ay, vay’

o ‘ah’

oo ‘oo’

ah ‘oy’

a ‘hey’

ay ‘hey’

e ‘ey, hey’

ey ‘ey, hey’

mına ‘işte’

tee ‘ta’

kana ‘hani’

ooba ‘evet’

cok ‘yok, hayır’

ıras ‘doğru’

A, oşondoybu? ‘Aa, öyle mi?’ (166)

İ, anan? ‘Aa, sonra?’ (6)

Oy, çunak, sen beleñ? ‘Oy, kulaksız sen miydin?’ (314)

Baykuştar ay! ‘Ah, zavallılar.’ (75)

O, çoñ kaday, muna taptım. ‘Ah, büyük Allah işte buldum.’ (52)

Oo, Abdurahman sensiñbi? ‘Oo, Abdurahman sen misin?’ (25)

Ay, kim bilet? ‘Hey, kim biliyor?’ (123)

E, ükôm, ketkende kayda? ‘Ey, kardeşim nereye gideceksin?’ (13)

Ey, siler emne? ‘Hey, siz ne diyorsunuz?’ (17)

Mına bul nariste üçün kerek. ‘İşte bu çocuk için gerek.’ (307)

Silerdi tee alıstan kördüm. ‘Sizi ta uzaktan gördüm.’ (60)

Kana, kayda altın? ‘Hani, nerde altın?’ (51)

Ooba, kulsuz kelatabız. ‘Evet, kölesiz geliyoruz.’ (128)

Cok, ali caşsıñ. ‘Hayır, daha küçüksün.’ (250)

Iras, taanıbay kaldım. ‘Doğru, tanıyamadım.’ (69)

1.6.2. Bağlama Edatları

Cümleleri veya cümle içinde kelimeleri ve kelime gruplarını ya anlam bakımından, ya da şekil itibarıyla birbirine bağlayan sözlerdir.⁴⁸

cana ‘ve’

menen ‘ile’

da ‘ve’

ce ‘veya, ya da, yoksa’

emes ‘değil’

andıktan ‘bu yüzden’

antkeni ‘çünkü’

⁴⁸ Ceritoğlu, s. 287.

balkim ‘belki’

birok ‘fakat’

bolboso ‘yoksa’

demek ‘demek, demek ki’

eger, egerde ‘eğer, şayet’

körsö ‘meğer’

oşentse da ‘böyle olsa da, buna rağmen’

oşogo karabastan ‘buna rağmen’

oşonduktan ‘bu yüzden’

oşon için, oşol için ‘bu yüzden’

sebebi ‘sebebi, çünkü’

Bulardın suluulugu, küçü cana kuralı da akılinda. ‘Bunların güzelliği, gücü ve silahı akıllarındadır.’(264)

Börübay menen Arzıgüldün kiyinki tagdırı cönündö aytıp bereyin. ‘Börübay ile Arzugül’ün sonraki hayatlarını anlatayım.’ (275)

Akılduu enem beni tüşündü da, kayra seni sıpattay ketti. ‘Akıllı annem beni anladı ve senin hakkında anlatmaya başladı.’(296)

Ayalı ce cubayı dep sura mindan arı. ‘Bundan sonra eşi veya hanımı diye sor.’ (259)

Baatırdın küçü bilegiide emes, anın akılinda. ‘Bahadır’ın gücü bileğinde değil, onun aklında.’(193)

Körsö, azır da murdagı col menen Cusup padişa ötüp baratkan eken. ‘Meğer Yusuf padişah daha önceki geçtiği yoldan geçmekteymiş.’ (240)

Oşentse da, anın özünçö bir eki sebebi bar. ‘Buna rağmen onun kendince bir iki sebebi var.’ (92)

Men cılandardın Sultanı, cılandardın piri Şahimardendin tukumunanmın. Oşonduktan cönököy cılandar menin teñim emes. ‘Ben, yılanların Sultan’ı, yılanların piri Şahmeran’ın neslindenim. Bu yüzden sıradan yılanlar benim dengim değil.’ (317)

Anday darak su cetpese da oñoy menen kuurabayt. Antkeni altın catkan cerge camgır suusu özü ele toptolo beret. ‘Böyle ağaç su almasa bile kolay kolay kurumaz, çünkü altın olan yere yağmur suları kendiliğinden toplanır.’ (52)

Bul ötünüçüm balkim oorduk kılar. ‘Bu isteğim belki ağır gelir.’ (270)

Al men üçün oñoy. Birok özüñö kıyın bolor. ‘O benim için kolay fakat senin için zor olur.’ (244)

Demek bular Çökü menen uruulaş eken da. ‘Demek ki bunlar Çökü ile aynı kabiledenmiş.’ (153)

Eger seni izdesem kaydan tabam? ‘Eğer seni arayacak olursam nerde bulurum?’ (300)

1.6.3. Kuvvetlendirme Edatları

Kelimelerin, kelime gruplarının, cümlelerin sonlarına gelerek onları önceki ve sonraki kelimelere, kelime gruplarına ve cümlelere bağlarlar. Bunun yanı sıra sonuna geldikleri dil birliklerine dikkat çekme, pekiştirme, belirtme işlevi katarlar.⁴⁹

bolso ‘ise’

da ‘da, de’

dagı ‘da, de, dahi, bile’

dele, dale ‘da, de’

ele ‘da, de, daha, sadece, öylesine’

⁴⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.343.

gana ‘sadece, yalnız’

*Kaçkan da, kuugan da Kundaydı oozuna alat. Kunday **bolso** eç kimge tartpayt. Al ar dayım uşintip kalıstık kılat* ‘Kaçan da, kovalayan da Allah’ın adını ağzına alır. Allah ise hiç kimsenin tarafını tutmaz. O her zaman adaletli davranır.’(311)

*Anı men **da** bilem.* ‘Onu ben de biliyorum.’ (306)

*Cigit kançalık kusa bolso **da** cılan katındı izdemek bele?* ‘Genç ne kadar çok özlese de yılan kadını arar mıydı?’ (300)

*Baatırdın sözü eki bolboyt, biz **dağı** eldin saltın bilebiz.* ‘Bahadır’ın bir sözü iki olmaz, biz de halkın âdetini biliyoruz.’ (258)

*Ayttım go, men **dele** ot cagıp, size et bışırıp bergendi üyrönöm, bayke.* ‘Dediğim gibi, ben de ateş yakıp size et pişirmeyi öğrenirim, abi.’ (272)

*Sürsübögön cañı et bolso **dele** caray beret.* ‘Kurumamış, taze et olsa da olur.’ (315)

*Kunday ursun, çın **ele** padişa sizdi közdöy kelatat.* ‘Allah vursun, gerçekten de padişah size doğru geliyor.’ (241)

*Caykı kanikul cañı **ele** baştalgan.* ‘Yaz tatili daha yeni başlamıştı.’ (167)

*Alla taala kötörümdüü pendesin **gana** koldoyt.* ‘Allah sadece sabırlı kuluna yardım eder.’ (241)

1.6.4. Çekim Edatları

İsimden sonra gelerek, bağlı olduğu isimle cümlelerin diğer öğeleri arasında zaman, mekan, tarz, benzerlik gibi bakımlardan çeşitli ilgiler kuran kelimelerdir.⁵⁰

arkıluu ‘ile, sayesinde, vasıtasıyla’

boydon ‘gibi, olarak’

boyu ‘boyu’

⁵⁰ Ceritoğlu, s. 275.

boyunça ‘göre’

cöniündö ‘hakkında, konusunda’

dep ‘diye, için’

katarı ‘olarak’

menen ‘ile’

sayın ‘her’

sıyaktuu ‘gibi’

tuuraluu ‘hakkında, konusunda’

üçün ‘için’

közdöy, közdöp ‘doğru’

çeyin ‘kadar’

karaganda ‘göre’

karay ‘doğru’

okşoş ‘benzer, gibi’

arı ‘öte’

beri ‘beri’

bölök ‘başka’

kiyin ‘sonra’

murun, murda ‘önce’

soñ ‘sonra’

tartıp ‘itibaren, beri’

*Erteñ menen balası uktap catkanda Börübay köldü közdöy çaap kelet da, çoor **arkıluu** kündün çıgıp kelatkanın kabarlatt. ‘Börübay sabahleyin çocuğu uyurken kaval çalarak göle doğru gider, kaval ile şafağın söktüğünü haber verir.’ (302)*

*Atına mingen **boydon** çaap cönödö. ‘Atına bindiği gibi hızlıca gitti.’ (278)*

*Menin tagdırım cönündö ukpasañ, sen dagı ömür **boyu** öküttö ötörsüñ. ‘Benim hayat hikâyemi dinlemezsen sen de ömür boyu pişman olursun.’ (283)*

*Üy-bülö kütüp, katın-balanı bagıp aluuga kudreti cetken adam şariyat **boyunça** tört katinga çeyin aluuga ruksat. ‘Ailesini geçindirebilen, çoluk çocuğunu perişan etmeyen insan, şariat’a göre dört kadınla evlenebilir.’ (237)*

*Oşondo emne **cönündö** oyloduñ? ‘O zaman ne hakkında düşündün?’ (32)*

*Emki söz, senin uul-kızıñ **cönündö**. ‘Şimdiki söz, senin oğlun, kızın hakkında.’ (68)*

*Seniñ eneñ tirüü. Anı öldü **dep** kim ayttı saga? ‘Senin annen yaşıyor. Öldü diye kim söyledi sana?’ (304)*

*Anı bilüü **ilgeri** ar kim üçün parz bolçu. ‘Bunu bilmek daha önceleri herkes için zorunluydu.’ (318)*

*Altındı canı çok, ölüü mülk **katarı** körbö. ‘Altını canı yok, ölü mülk olarak görme.’ (48)*

*Cusup **menen** Zulayka katındın tarihın mına bul cigitter da uksun. ‘Yusuf ile Züleyha kadının tarihini bu gençler de dinlesin.’ (212)*

*Bagdölöt oyrottor **menen** süylöşö ketti. ‘Bagdölöt Oyratlar ile konuşmaya başladı.’ (153)*

*Balası ıylagan **sayın** tañdayına enesinin karegin sala koyot. ‘Çocuğu ağladıkça onun ağzına annesinin gözünü koyar.’ (300)*

Köktö kün calgız bolgon sıyaktu, aalamdı caratkan kudaydın özü da calgız dep tüşünöt Atake baatır. ‘Atake Bahadır gökyüzündeki güneşin yalnız olduğu gibi, alemleri yaratan Allah’ın da yalnız olduğunu biliyordu.’ (180)

Oşondo padişaga men tuuraluu kabar ayt. ‘O zaman padişaha benim hakkımda anlat.’ (219)

Men adamga aylanıp, mahabattın kumarına kanış üçün tozoktun bardık türünö makul elem. ‘Ben insana dönüşüp, sevginin zevkini çıkarmak için çekeceğim bütün acılara razıydım.’ (293)

Cılan meni közdöy soylop çıktı. ‘Yılan sürünerek bana doğru geldi.’ (316)

Cok, ayagina çeyin ugabız. ‘Hayır, sonuna kadar dinleyeceğiz.’ (259)

Menin atıma çeyin bilet ekensiz. ‘Benim adıma kadar biliyorsunuz.’ (13)

Anın aytkanına karaganda köynöktöğü kan balanıkı emes, caş ulaktıkı eken. ‘Onun söylediğine göre gömlekteki kan çocuğun kanı değil, kuzunun kanıymış.’ (228)

Padişah bizdi karay kelatat deşti, Zulaykanın nökörlörü. ‘Padişah bize doğru geliyor dedi, Züleyha’nın hizmetçileri.’ (241)

Al emi Oy-Kayınga okşoş acaygan carkın cer düynö cüzündö ötö azdır. ‘Oy-Kayın gibi güzel bir yer dünyada çok azdır.’ (274)

Mına bul kooz düynönün eeleri mundan arı uşular. ‘Bu güzel dünyanın sahipleri bundan böyle bunlardır.’ (264)

Üydö andan başka eç kim çok eken. ‘Evde ondan başka hiç kimse yoktu.’ (286)

Al dağı oşonço cıldan beri uulun kütüp cüröt. ‘O da o kadar yıldan beri oğlunu bekliyor.’ (235)

Işkıga aldırğandan bölök künööm emne? ‘Aşık olmaktan başka günahım nedir?’ (242)

Ölgöndön kiyyin senin başı-közündü karga-kuzgun çukuyt. ‘Öldükten sonra senin başını, gözünü kargalar, kuzgunlar yiyecek.’ (219)

*Batadan **murda** kayda keteriñdi aytçı.* ‘Duadan önce nereye gideceğini söyle.’ (88)

*A beçara, bul cerde mından otuz cıl **murda** ölgön Köçördün kızının sööğü catat.* ‘A zavallı, burada bundan otuz yıl önce ölen Köçör’ün kızının kemikleri yatıyor.’ (304)

*Bir az sorgon **soñ** kursağı toyot.* ‘Biraz emdikten sonra karnı doyar.’ (298)

*Çanaçtağı ayrandan kere cutkan **soñ** kayradan atına mindi.* ‘Tulumdaki ayrandan biraz içtikten sonra tekrar atına bindi.’ (279)

*Bügüñdön **tartıp** bala menen üydö men kalayın.* ‘Bugünden itibaren evde çocukla ben kalayım.’ (320)

1.7. FİİL

Hareketlerikarşılayan kelimelerdir. Nesnelerin zaman ve mekan içindeki yer değiştirmeleri, oluşları, kılışları, duruşları; kısacası her türlü faaliyetleridir.⁵¹

1.7.1. ŞAHIS EKLERİ

Fiilin ifade ettiği hareketi yapan veya olan şahsı gösteren eklerdir.

1.7.1.1. Zamir menşeli şahıs ekleri

Şahıs zamirlerinden hareketi yapan veya olan şahsı belirten eke dönüştüğü düşünülen eklerdir.⁵²

1.7.1.1.1. Teklik 1. şahıs eki: -mIn/ -mUn

*sal-ar-**mın*** ‘koyarım’ (295), *ket-er-**min*** ‘giderim’ (42), *cet-er-**min*** ‘ulaşırım’ (16)

1.7.1.1.2. Teklik 2. şahıs eki: -sİñ/ -sUñ

*kal-a-**sıñ*** ‘kalırsın’ (295), *kel-e-**sıñ*** ‘gelirsin’ (319), *bol-o-**suñ*** ‘olursun’ (7), *öl-ö-**süñ*** ‘ölürsün’ (318)

⁵¹ Ceritoğlu, s. 160.

⁵² Ceritoğlu, s. 208.

1.7.1.1.3. Çokluk 1. şahıs eki: -BIz/ -BUz

al-a-bız ‘alırız’ (52), *bol-o-buz* ‘oluruz’ (272), *kel-e-biz* ‘geliriz’ (71), *kıl-a-bız* ‘yaparız’ (152), *kör-ö-büz* ‘görürüz’ (13)

1.7.1.1.4. Çokluk 2. şahıs eki: -sİñAr/ -sUñAr

ket-e-siñer ‘gidersiniz’ (134), *kal-a-siñar* ‘kalırsınız’ (230), *işen-e-siñer* ‘inanırsınız’ (298), *bil-e-siñer* ‘bilirsiniz’ (187), *bol-o-suñar* ‘olursunuz’ (294)

1.7.1.2. İyelik menşeli şahıs ekleri

İyelik eklerinden fiil çekimlerinde şahısbelirten eklere dönüştüğü düşünülen eklerdir.⁵³

1.7.1.2.1. Teklik 1. şahıs eki: -m

al-ba-dı-m ‘almadım’ (295), *kör-dü-m* ‘gördüm’ (292), *ket-ti-m* ‘gittim’ (293), *ıyla-dı-m* ‘ağladım’ (296)

1.7.1.2.2. Teklik 2. şahıs eki: -ñ

ket-ti-ñ ‘gittin’ (12), *kel-di-ñ* ‘geldin’ (320), *sat-tı-ñ* ‘sattın’ (14), *kal-dı-ñ* ‘kaldın’ (36)

1.7.1.2.3. Çokluk 1. şahıs eki: -k

kel-di-k ‘geldik’ (36), *ket-ti-k* ‘gittik’ (270), *uk-tu-k* ‘dinledik’ (53), *cat-tı-k* ‘yattık’ (320)

1.7.1.2.4. Çokluk 2. şahıs eki: -ñAr/ -ñOr

bol-so-ñor ‘olsanız’ (219), *ket-se-ñer* ‘gitseniz’ (62), *bayka-sa-ñar* ‘baksanız’ (8), *koy-so-ñor* ‘koysanız’ (237)

1.7.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ

Fiil kök veya gövdelerinin karşıladığı hareketi şekle ve zamana bağlayan eklerdir.

⁵³ Ceritoğlu, s. 209.

1.7.2.1. Bildirme Kipleri

“Ortaya çıkan, çıkmakta olan veya çıkacak olan” şeklinde karşımıza çıkan fiil şekilleridir.⁵⁴

1.7.2.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipi

Geçmişte ortaya çıkan ve şahsın da tanık olduğu hareketleri haber vermek için kullanılır.

1.7.2.1.1.1. -DI/ -DU Ekli Görülen Geçmiş Zaman

Söyleyenin gördüğü ve söylendiği anda bitmiş olan bir işi veya hareketi ifade eder.⁵⁵

al-di-m ‘aldım’ (141), *izde-di-m* ‘takip ettim’ (287), *tart-tı-m* ‘çektim’ (78), *kel-di-ñ* ‘geldin’ (64), *kel-di-k* ‘geldik’ (36)

Bu zamanın olumsuz çekimi ise fiil kökü ile geçmiş zaman ekinin arasına ötümlülerden sonra -ba, -be, -bo, -bö; ötümsüzlerden sonra -pa, -pe, -po, -pö olumsuzluk eklerinin getirilmesiyle yapılır.⁵⁶

kör-bö-dü-m ‘görmedim’ (216), *bol-bo-du* ‘olmadı’ (33), *küy-bö-dü-m* ‘yanmadım’ (245), *ayt-pa-dı-m* ‘söylemedim’ (235)

1.7.2.1.1.2. -GAn / -GOn Ekli Görülen Geçmiş Zaman

İşin veya hareketin uzak bir geçmiş zamanda olup bittiğini bildirir.

koş-kon ‘koştı, ağıt yaktı’ (254), *başta-gan* ‘başladı’ (262), *otur-gan* ‘oturdu’ (207), *kör-gön* ‘gördü’ (316), *kel-iş-ken* ‘geldiler’ (12)

-GAn, -GOn ekli görülen geçmiş zaman, -dır, -dur ekini aldığı zaman tahmin anlamı verir:

ket-ken-dır ‘gitmiştir’ (99), *ber-gen-dır* ‘vermiştir’ (168)

⁵⁴ Ceritoğlu, s. 212.

⁵⁵ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 207-208.

⁵⁶ Uzun, s. 137.

Olumsuz çekimi ise -ba, -be, -bo, -bö; -pa, -pe, -po, -pö eklerinin kullanılmasının yanı sıra -GAn/ -GOn ekinden sonra *cok* sözünün getirilmesiyle de yapılır.⁵⁷

*ayt-kan **cok**-mun* ‘söylememiştim’ (315), *bil-gen **cok*** ‘bilmedi’ (80), *uk-kan **cok*** ‘dinlemedi’ (132)

1.7.2.1.2. Öğrenilen Geçmiş Zaman Kipi

İş veya hareketin konuşan tarafından görülmeyip, başka birinden duyularak anlatıldığını bildirir.

1.7.2.1.2.1. -(I)ptır/ -(U)ptUr

Bu ek, ünlüyle biten fiillere doğrudan doğruya, ünsüzle biten fiillerden sonra ise ünlü uyumuna göre yardımcı ses olarak eklenir.

*çığ-**iptır*** ‘çıkılmış’ (12), *ber-**iptir*** ‘vermiş’ (254), *ket-**iptir*** ‘gitmiş’ (262), *otur-**uptur*** ‘oturmuş’ (286), *cür-**üptür*** ‘yürümüş’ (287)

Bu ekin olumsuz şekli ise -ba, -be, -bo, -bö; -pa, -pe, -po, -pö ekleriyle yapılır:

*al-**ba-ptır*** ‘almamış’ (195), *unçuk-**pa-ptır*** ‘seslenmemiş’ (261), *çık-**pa-ptır*** ‘çıkmamış’ (254)

1.7.2.1.2.2. -(I)p

Bu ek de ünlüyle biten fiillere doğrudan, ünsüzle biten fiillere ise yardımcı ünlü olarak eklenir.

*kal-**ip**-mın* ‘kalmışım’ (292), *kal-**ip**-sın* ‘kalmışsın’ (242), *kıl-**ip**-mın* ‘yapmışım’ (309), *ber-**ip**-mın* ‘vermişim’ (265)

1.7.2.1.3. Geniş Zaman Kipi

Bu kip Kırgız Türkçesinde belirsiz gelecek zaman olarak adlandırılır. -Ar-/ -Or- ve r ekleriyle çekime girer ve zamir kökenli şahıs eklerini alırlar. Ünlüyle biten fiillere -r,

⁵⁷ Uzun, s. 140.

ünsüzle biten fiillere ise -Ar-/ -Or- şekilleri eklenir. Gerçekleşmesi şüpheyile karşılanan bir işi, olayı ve hareketi ifade eder.⁵⁸

sal-ar-mın ‘salarım’ (295), *ket-er-min* ‘giderim’ (42), *al-ar-mın* ‘alırım’ (254), *al-ar-sıñ* ‘alırsın’ (45), *kel-er-biz* ‘geliriz’ (71), *kal-ar* ‘kalır’ (262), *cat-ar* ‘yatar’ (306), *bol-or* ‘olur’ (267), *kıl-ar* ‘yapar’ (5)

Bu kipin olumsuz şekli -BAs-/ -BOs- ekleriyle yapılır. Fiil ile şahıs eki arasında yer alan olumsuzluk ekleri, ötümlüyle biten fiillerden sonra -b’li; ötümsüzle biten fiillerden sonra -p’li şekilleriyle kullanılır.⁵⁹

bol-bos ‘olmaz’ (138), *koy-bos* ‘koymaz’ (95), *cet-pes* ‘yetmez’ (305), *kıl-bas* ‘yapmaz’ (128)

Soru şekli ise -BI-/ -BU- ekleriyle yapılır:

bol-o-bu ‘olur mu’ (294), *kuru-bay-bı* ‘kurumaz mı’ (126), *kal-a-bı* ‘kalır mı’ (191)

1.7.2.1.4. Şimdiki Zaman Kipi

İçinde bulunulan zamanda ortaya çıkan hareketi haber vermek için kullanılan bildirme kipidir.

1.7.2.1.4.1. Basit Şimdiki Zaman

Konuşma esnasında gerçekleşen iş veya hareketi bildirir. Kullanım şekli ve getirilen ekler şu şekildedir.

ok-uuda ‘okumakta’ (81), *al-uuda* ‘almakta’ (144), *tıñş-oodo* ‘dinlemekte’ (101), *tikt-öödö* ‘bakmakta’ (307), *bas-uuda* ‘basmakta’ (5), *ayt-uuda* ‘söylemekte’ (138), *iç-üüdö* ‘içmekte’ (289), *küt-üüdö* ‘beklemekte’ (268)

1.7.2.1.4.2. Birleşik Şimdiki Zaman

İş veya hareketin konuşma anında olduğunu ve devamlılığını bildiren bir zamandır.

⁵⁸ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 230.

⁵⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 231.

bil-ip tur-a-t ‘biliyor’(10), *kör-üp tur-a-m* ‘görüyorum’ (7), *kel-ip cat-a-t* ‘geliyor’ (183), *ayt-ip cat-a-m* ‘söylüyorum’ (32), *ket-ip cat-a-m* ‘gidiyorum’ (95), *ötün-üpcat-a-m* ‘rica ediyorum’ (70), *tüşün-üp cat-a-m* ‘anlıyorum’ (186), *bil-ipotur-a-m* ‘biliyorum’ (291)

1.7.2.1.5. Gelecek Zaman Kipi

İş veya hareketin gelecek zamanda gerçekleşeceğini haber veren kiptir. -A/- -O- ve y ekleriyle yapılır.

bol-o-t ‘olacak’ (297), *kör-ö-t* ‘görecek’ (309), *bar-a-bız* ‘gideceğiz’ (12), *kör-ö-büz* ‘göreceğiz’ (219), *al-a-bız* ‘alacağız’ (279), *ayt-a-bız* ‘söyleyeceğiz’ (153), *çeg-e-siñ* ‘çekeceksin’ (245), *kir-e-siñ* ‘gireceksin’ (22), *başta-y-t* ‘başlayacak’ (16), *kal-a-siñ* ‘kalacaksın’ (319), *tur-a-siñ* ‘duracaksın’ (311), *al-a-siñ* ‘alacaksın’ (102), *ber-e-biz* ‘vereceğiz’ (276), *kel-e-biz* ‘geleceğiz’ (76), *ket-e-siñer* ‘gideceksiniz’ (134)

1.7.2.2. Tasarlama kipleri

1.7.2.2.1. Emir kipi

Sadece şekil bildiren tasarlama kipi. Tasarlanan iş veya hareketi emir şeklinde ifade eder, iş veya hareketin emirle yapılmasına işaret eder.⁶⁰

1.7.2.2.1.1. Teklik 1. Şahıs: -(A)yIn/ (O)yUn

Dudak uyumu da göz önünde bulundurularak ünlülerden sonra -yIn/ -yUn; ünsüzlerden sonra -AyIn/ -OyUn ekleri getirilir.

ur-ayın ‘vurayım’ (157), *sal-ayın* ‘salayım’ (64), *kel-eyin* ‘geleyim’ (184), *başta-yın* ‘başlayayım’ (277), *bol-oyun* ‘olayım’ (75)

1.7.2.2.1.2. Teklik 2. Şahıs: -GIn/ -GUn

Emri kuvvetlendiren -GIn/ -GUn eki kullanılır.

⁶⁰ Ceritoğlu, s. 242.

keçir-gin ‘bağışla, affet’ (246), *kel-gin* ‘gel’ (217)

1.7.2.2.1.3. Teklik 3. Şahıs: -sIn/ -sUn

Emir çekimi -sIn/ -sUn ekiyle yapılır.

bol-sun ‘olsun’ (163), *kuru-sun* ‘kurusun’ (126), *bil-sin* ‘bilsin’ (99), *kör-sün* ‘görsün’ (153)

1.7.2.2.1.4. Çokluk 1. Şahıs: -yII/ -yIU; -AII(k)/ -OIU(k)

Ünlülerden sonra -yII/ -yli, -yIU/ -ylü; ünsüzlerden sonra -alı(k)/ -eli(k), -olu(k)/ -ölü(k) eklerinin getirilmesiyle yapılır.

al-alı (k) ‘alalım’ (298), *ayt-alı (k)* ‘söyleyelim’ (225), *cat-alı (k)* ‘yatalım’ (11), *bar-alı (k)* ‘gidelim’ (270), *kel-eli (k)* ‘gelelim’ (53), *kör-ölü (k)* ‘görelim’ (230)

1.7.2.2.1.5. Çokluk 2. Şahıs: -GIIA/-GUIA

Ünlüyle biten fiillere -gıla/ -gile, -gula/ -gülö; ünsüzle biten fiillere -kıla/ -kile, -kula/ -külö ekleri gelir.

kıl-gıla ‘yapın’ (222), *al-gıla* ‘alın’ (164), *cür-gülö* ‘yürüyün’ (212), *kel-gile* ‘gelin’ (8), *aç-kıla* ‘açın’ (21)

1.7.2.2.1.6. Çokluk 3. Şahıs: -sIn/ -sUn

Teklik 3. şahısta olduğu gibi -sIn/ -sUn ekiyle yapılır. Bu çekimde çokluk ifadesi için -ş- ortaklaşma eki kullanılır.⁶¹

bil-i-ş-sin ‘bilsinler’ (9), *oyno-ş-sun* ‘oynasınlar’ (133), *cürü-ş-sün* ‘yürüsünler’ (212)

1.7.2.2.2. Şart kipi

İş veya hareketin şart şeklinde tasarlandığını, şart olarak düşünüldüğünü anlatmak için fiil kök veya gövdelerine şart eki eklenir. Fiil, şart şeklinde çekime girdiği zaman iyelik menşeli şahıs eklerini alır.⁶²

⁶¹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 236.

Şart çekimi-sa, -se, -so, -sö, ekleriyle yapılır.⁶³

aç-sa-m ‘açsam’ (292), *çık-sa-m* ‘çıksam’ (115), *de-se-m* ‘desem’ (316), *ayt-sa-m* ‘söylesem’ (308), *cıgıl-sa-ñ* ‘yıkılsan’ (5), *de-se-ñ* ‘desen’ (37), *at-sa-ñ* ‘atsan’ (44), *toy-so* ‘doysa’ (179), *kül-sö* ‘gülse’ (313), *kel-se-k* ‘gelsek’ (253)

Olumsuz çekimi -BA-/ -BO- olumsuzluk eki kullanılarak yapılır. Ötümlülerden sonra -b’li, ötümsüzlerden sonra -p’li şekilleri kelimeye eklenir.⁶⁴

kıl-ba-sa ‘yapmasa’ (128), *bol-bo-so-ñ* ‘olmasan’ (165), *ce-be-se-ñ* ‘yemesen’ (143), *ayt-pa-sa-ñ* ‘söylemesen’ (43)

1.7.2.2.3. İstek Kipi

Tasarlanan iş veya hareketin istendiğini gösterir. İstek şeklinde bir tasarlama ifade eder.

1.7.2.2.3.1. -GI/ -GU

Konuşanın işle veya hareketle ilgili isteğini ve niyetini bildirir. İstek kipi -GI/ -GU isim fiil ekine önce iyelik eklerinin sonrasında *kelet*, *keldi*, *bar* ve *cok* kelimelerinin getirilmesiyle oluşturulur. Ötümlülerden sonra -gı, -gi, -gu, -gü; ötümsüzlerden sonra -kı, -ki, -ku, -kü şekilleriyle eklenir.⁶⁵

bil-gi-m kelet ‘bilmek istiyorum’ (65), *kaç-kı-m kelet* ‘kaçmak istiyorum’ (291), *uç-ku-m kelet* ‘uçmak istiyorum’ (289), *sür-gü-m kelet* ‘sürmek istiyorum’ (89), *kıl-gım keldi* ‘yapmak istiyorum’ (293), *bol-gu-su keldi* ‘olmak istiyor’ (104)

1.7.2.2.3.2. -mAk (çI); mOk (çU)

İstek kipinin bu türünde yakın gelecek için planlanmış iş veya eylem söz konusudur. a, ı ve u ünlüsü bulunan fiillere -mak (çı); e ve i ünlüsü bulunan fiillere -mek (çi) ; o ünlüsü bulunan fiillere -mök (çü); ö ve ü ünlüsü bulunan fiillere ise -mök (çü) şekilleriyle eklenir.⁶⁶

⁶² Ceritoğlu, s. 239.

⁶³ Buran, Alkaya, s.169

⁶⁴ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 240.

⁶⁵ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 245.

⁶⁶ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 247-249.

ket-mek-min ‘gitmek niyetindeyim’ (198), *ayt-makçı-mın* ‘söylemek niyetindeyim’ (154), *bol-mok-mun* ‘olmak niyetindeyim’ (242), *kıl-makçı-sıñ* ‘yapmak niyetindesin’ (88), *ayt-makçı-sıñ* ‘söylemek niyetindesin’ (281)

1.7.2.2.4. Gereklilik Kipi

Kırgız Türkçesinde gereklik kipi üç ayrı şekilde ifade edilir ve fiil ismine *kerek*, *laazım*, *zarıl* ve *tiyiş* kelimeleri eklenerek yapılır. Gerekliliğin birinci tipinde, -(I) ş, -(U) ş fiilden isim yapma ekini alan fiile iyelik ekleri, İkinci tip gereklik ise fiil ismine iyelik ekleri ile *kerek* kelimesinin getirilmesiyle yapılır. Gerekliliğin üçüncü tipi, fiil ismine yönelme hâli ekiyle birlikte *tiyiş* (gerek, lazım) kelimesi getirilerek yapılır.⁶⁷ Tasarlanan iş veya hareketin gerekliğini gösterir.

al-ış kerek ‘almak gerek’ (7), *em-iş kerek* ‘emmesi gerek’ (295)

1.7.3. EK FİİL

1.7.3.1. Çekimli fiillerde i-fiili

1.7.3.1.1. Hikâye

Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketin görülen geçmiş zamanda gerçekleşmiş olduğunu hikaye etmek için kullanılan fiil şeklidir.⁶⁸

Hikâye çekimi *ele* (idi) kelimesiyle yapılır.⁶⁹

1.7.3.1.1.1. Görülen Geçmiş Zaman Kipinin Hikâyesi

Asıl fiile -DI/ -DU geçmiş zaman ekinin ve şahıs eklerinin getirilmesi ve ‘*ele*’ fiilinin ilavesiyle yapılır.⁷⁰

em-di-m ele ‘emmiştım’ (262), *koy-du-m ele* ‘koymuştım’ (316), *bol-du-m ele* ‘olmuştım’(320)

⁶⁷ Buran, Alkaya, s.170.

⁶⁸ Ceritoğlu, s. 262.

⁶⁹ Buran, Alkaya, s.173.

⁷⁰ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 256.

1.7.3.1.1.2. Gelecek Zaman Kipinin Hikâyesi

Asıl fiil ünsüzlerden sonra zarf-fiil eki kökenli olan -A/ -O; ünlülerden sonra -y şimdiki zaman eki ile -t bildirme ekini alır, şahıs ekleri ele'den sonra gelir.⁷¹

ayt-a-t elem 'söyleyecektim' (15), *sun-a-t elek* 'uzatacaktık' (71), *bol-o-t elem* 'olacaktım' (276), *bil-e-t eleñ* 'bilecektin' (171)

1.7.3.1.1.3. Şart Kipinin Hikâyesi

Gerçekleşmemiş olan bir olayı veya durumu ifade eder. Asıl fiile -sA/ -sO şart ekinin ve şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır.⁷²

uk-sa-m 'duysaydım' (297)

1.7.3.1.1.4. İstek Kipinin Hikâyesi

Bir durumun, bir hareketin şu anda veya geçmişte bir niyet, hatta zorunluluk haline geldiğini bildirir. Bu çekimde *ele* ya da *boldu* yardımcı fiilleri kullanılır. Fiil+-mAk (çI)/ -mOk (çU)+ele/boldu+şahıs eki.⁷³

alaksıt-makboldu 'oyalamak niyetindeydi' (162), *al-makçı boldu* 'almak niyetindeydi' (243), *ber-mekçi boldum* 'vermek niyetindeydim' (78), *tüşündür-mökçü boldum* 'anlatmak niyetindeydim' (320)

1.7.3.1.2. Rivayet

Asıl fiil kipinin gösterdiği hareketi rivayet eden şekildir. Kırgız Türkçesinde rivayet birleşik çekimi "eken" (imiş) ile yapılır.⁷⁴

1.7.3.1.2.1. Geçmiş Zaman Kipinin Rivayeti

Konuşan kişinin gözü önünde olmayan, başka birisinden duyulan iş veya hareketi bildirir. Asıl fiile eklenen -GAn/ -GOn geçmiş zaman ekinin sonra *eken* yardımcı fiiline şahıs eklerinin getirilmesiyle yapılır.⁷⁵

⁷¹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 264.

⁷² Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 267-68

⁷³ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.268-269.

⁷⁴ Buran, Alkaya s.171.

kal-ganeken ‘kalmış’ (37), *başta-gan eken* ‘başlamış’ (302), *taşta-gan eken* ‘bırakmış’ (284), *bar-gan eken* ‘varmış’ (282), *ber-gen eken* ‘vermiş’ (60)

1.7.3.1.2.2. Gelecek Zaman Kipinin Rivayeti

Konuşanın tanık olmadığı veya tanık olup da sonradan hatırlanan geçmişe ait bir olayı ifade etmede kullanılır. Bunların yanı sıra içinde bulunulan zamanda süreklilik gösteren bir eylemin başkasından duyulduğunu da bildirir. Asıl fiile -A-/ -O-; y şimdiki zaman eki ile -t bildirme eki getirilir, şahıs eklerini eken alır.⁷⁶

kal-a-teken-min ‘kalacakmışım’ (65), *bil-e-t eken* ‘biliyormuş’ (13), *bil-e-t ekensiñ* ‘biliyormuşsun’ (68), *ket-e-t eken* ‘gidecekmış’ (153), *bol-o-t eken* ‘olacakmış’ (39)

1.7.3.1.3. Şart

Asıl fiil kiplerinin karşıladığı hareketi şart şeklinde ifade ederler. Kırgız Türkçesinde şart birleşik çekimi “bol-” fiiline -so şart ekinin getirilmesiyle yapılır.⁷⁷

1.7.3.1.3.1. Geçmiş Zaman Kipinin Şartı

Bu çekimde geçmiş zaman eki olan -GAN/ -GOn asıl fiile getirilir ve şahıs ekleri *bolso* kelimesine eklenir.

bil-genbolso-ñ ‘bildiysen’ (244)

1.7.4. SORU EKİ

Her çeşit kelimenin soru şeklini yapan ek, Kırgız Türkçesi’nde daima sonda yer alır. Üzerine kesinlikle şahıs eki almaz.

1.7.4.1. -BI/ -BU

Ötümlüyle biten fiillere -bı, -bi, -bu, -bü; ötümsüzle biten fiillere -pı, -pi, -pu, -pü şekilleriyle eklenir ve daima bitişik yazılır.

⁷⁵ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 270.

⁷⁶ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.275-276.

⁷⁷ Buran, Alkaya, s.174. Kırgız Türkçesinde çok geniş anlamda kullanılan bol-fiili hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Çaştigin Turgunbayev, “Kırgız Türkçesindeki Bol- Fiilinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Türkbilig*, 2008/15, ss. 126-135.

surabaysıñar-bı ‘sormayacak mısınız’ (306), *kalbay-bı* ‘kalmaz mı’ (282), *aytpadım-bı* ‘söylemedim mi’ (272), *çıgam-bı* ‘çıkayım mı’ (230), *baştağan-bı* ‘başladı mı’ (183), *bilbeysiñ-bı* ‘bilmiyor musun’ (316), *dediñ-bı* ‘dedin mi’ (318), *bolo-bu* ‘olur mu’ (294), *tüşpöy-bü* ‘düşmez mi’ (302), *ölböy-bü* ‘ölmez mi’ (302), *ketelik-pı* ‘gidelim mi’ (59)

1.7.5. ZARF-FİİL EKLERİ

1.7.5.1. Basit zarf-fiil ekleri

1.7.5.1.1. -A/ -O; -y

Hareket şeklinde bir hal ifade eden zarf fiil ekidir. -A/ -O; -y zarf fiil eki ünsüzle biten fiillere -a, -e; -o, -ö; ünlüyle biten fiillere ise -y şekliyle eklenir.

kör-ö alat ‘görebilir’ (303), *kel-e beret* ‘geliverir’ (305), *ket-e bedri* ‘gidiverdi’ (87)

1.7.5.1.2. -(I)p/ -(U)p

-A/-O; -y zarf-fiiliyle aynı işleve sahiptir. Ünlüyle biten fiillere -p; ünsüzle biten fiillere -(I)p / -(U)p şekilleriyle eklenir.

sal-ıp catıp ‘koyarak’ (18), *al-ıp uçat* ‘alıp uçar’ (290), *at-ıp öl* ‘savaşarak öl’ (247), *çık-ıp ketet* ‘çıkıp gider’ (278), *kaç-ıp ketet* ‘kaçıp gider’ (161), *tomolon-up ketip* ‘yuvarlanarak gidip’ (155)

1.7.5.2. Birleşik Zarf-Fiil Ekleri

1.7.5.2.1. -ArdA/ -OrdO; -rdA

-Ar/ Or; -r belirsiz gelecek zaman sıfat-fiil ekiyle +dA/ +dO bulunma hali ekinin birleşiminden meydana gelen bu ek, cümledeki hareketin zamanını bildirme görevini görür.

medere-sege ber-erde ‘medreseye verirken’ (28), *koyo ber-erde* ‘koyarken’ (86), *tuu cıgıl-arda* ‘sancak düşerken’ (255)

1.7.5.2.2. -A/ -O; -y elekte

-A/ -O; -y elek sıfat-fiil ekinin, -te bulunma hali eki ile birleşmesi sonucu oluşur. Cümlelerin yüklemine zaman açısından nitelendirir.

çığ-aelekte ‘henüz çıkmadan’ (95), *büt-öelekte* ‘henüz bitmeden’ (44), *baylan-aelekte* ‘henüz bağlanmadan’ (11)

1.7.5.2.3. -BAstAn/ -BOstOn

-BAst/ -BOs olumsuz sıfat-fiil ekiyle çıkma hali ekinin birleşmesi sonucu oluşan bu ek, cümledeki hareketin tarzını ifade eder. Türkiye Türkçesi’nin “-madan” zarf fiil eki ile aynı işlevdedir.⁷⁸

kabar al-bastan ‘haber almadan’ (37), *salam ayt-pastan* ‘selam vermeden’ (60), *coopber-besten* ‘cevap vermeden’ (314), *eç kimdi kara-bastan* ‘hiç kimseye bakmadan’ (167)

1.7.5.2.4. -GAnçA/-GOnçO

-GAn/ -GOn geçmiş zaman sıfat-fiil eki ile -çA/ -çO eşitlik hali ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Cümledeki iş veya hareketin zamanını ve süresini bildirir. Ötümlüyle biten fiillere g’li, ötümsüzle biten fiillere k’li şekilleriyle eklenir.

Cıyırma caşka kel-geñçe ‘yirmi yaşına gelinceye kadar’ (123), *kayra kel-geñçe* ‘geri gelinceye kadar’ (49), *sözü öl-gönçö* ‘sözü ölene kadar’ (258), *barıp kel-geñçe* ‘gidip gelinceye kadar’ (42), *avtobustan çık-kança* ‘otobüsten çıkıncaya kadar’ (319)

1.7.5.2.5. -GAndAy/ -GondOy

-GAn/ -GOn sıfat-fiil ekiyle -dAy/ -dOy ekinin birleşmesi sonucu oluşan bu ek, tarz ifade eder. Ötümlüyle biten fiillere g’li, ötümsüzle biten fiillere k’li şekilleriyle eklenir.

kör-göndöy boldum ‘görmüş gibi oldum’ (227), *ayt-kanday boldu* ‘söylemiş gibi oldu’ (103), *tüş-köndöy boldu* ‘düşmüş gibi oldu’ (84)

⁷⁸ Ceritoğlu, s. 204.

1.7.5.2.6. -GAndA/ -GOndO

-GAn/ -GOn sıfat-fiil eki ile bulunma hali eki “-da”nın birleşmesiyle oluşmuştur. Cümledeki işin veya hareketin zamanını bildirmesinin yanı sıra işin veya hareketin tam olarak gerçekleştiğini gösterir. Ötümlüyle biten fiillere g’li, ötümsüzle biten fiillere k’li şekilleriyle eklenir.

uçuru kel-gende ‘zamanı geldiğinde’ (209), *üyünö kel-gende* ‘evine geldiğinde’ (240), *tümön başı bol-gondo* ‘tümen başı olduğunda’ (91), *sen öl-göndö* ‘sen öldüğünde’ (302), *uulunun ünün uk-kanda* ‘oğlunun sesini duyduğunda’ (305)

1.7.5.2.7. -GAndAn/ -GOndOn

-GAn/ -GOn sıfat-fiil ekiyle çıkma hal ekinin birleşiminden meydana gelen bu zarf-fiil eki cümledeki hareketin sebebini bildirir. Ötümlüyle biten fiillere g’li, ötümsüzle biten fiillere k’li şekilleriyle eklenir.

al-gandan kiyin ‘aldıktan sonra’ (172), *kel-genden kiyin* ‘geldikten sonra’ (116), *öl-göndön kiyin* ‘öldükten sonra’ (105)

1.7.5.2.8. -GIçA/ -GUçA

-GAñA/ -GOnçO zarf-fiil eki ile aynı fonksiyona sahip olan bu ek; ötümlüyle biten fiillere g’li, ötümsüzle biten fiillere k’li şekilleriyle eklenir.

izdep alçuları kel-giçe ‘arayanları gelinceye kadar’ (139), *cet-kiçe içindegi balıktarbuzulgan cok* ‘yetişene kadar içindeki balıklara hiçbir şey olmadı’ (39)

1.7.5.2.9. -mAyIn(çA)/ -mOyUn(çA)

Bu ek eski Türkçe’den beri olumsuzluk ifade eden zarf-fiil olarak kullanılmıştır. Ek, -çA eşitlik hali eki ile birleşerek zaman ifade eden zarf-fiil görevini üstlenmiştir.⁷⁹

nike kıy-mayınça tiybeñ bizge ‘nikah kıymadan dokunmayın bize’ (18), *moyun sun-mayınça* ‘boyun eğmeyince’ (291), *uruksat bol-moyunça* ‘izin olmayınca’ (9)

⁷⁹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s.316-317.

1.7.6. SIFAT-FİİL EKLERİ

Kırgız Türkçesi'nde halen sıkça kullanılan sıfat-fiil ekleri, *-GAn/ -GOn*, *-UUçU/ -OoçU*, *-A*, *-O*, *-y elek*, *-Ar/ -Or*, *-BAS/ -BOs*, *-A,-O turgan* ile kullanım alanı dar olan *GI/ -GU* ve *-mAksAn/ -mOksOn* ekleri bulunmaktadır.⁸⁰

1.7.6.1. Geçmiş Zaman Sıfat-Fiil Ekleri

Geçmiş zaman ifadeli sıfat fiiller yapan eklerdir.

1.7.6.1.1. -GAn/ -GOn

Kırgız Türkçesinde fiillere eklenerek sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller yapılmasında kullanılır. Ötümlüyle biten fiillere *-gan*, *-gen*, *-gon*, *-gön*; ötümsüzle biten fiillere *-kan*, *-ken*, *-kon*, *-kön* şekilleriyle eklenir.⁸¹

aytıl-gan kep 'söylenmiş söz' (194), *bol-gon iş* 'olmuş iş' (227), (258), *çarça-gan beçeralar* 'yorulmuş zavallılar' (11)

1.7.6.2. Gelecek Zaman Sıfat-Fiil Ekleri

Gelecek zaman ifadeli sıfat fiiller yapan eklerdir.

1.7.6.2.1. -r; -Ar/ -Or

Olumlu gelecek zaman sıfat fiil ekidir. Gelecek zaman ifade eden sıfat-fiiller ve sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller yapar.

bar-ar cerim 'gidecek yerim' (272), *iç-er suusu* 'içecek suyu' (278), *bol-or iş* 'olacak iş' (85), *kör-ör künün* 'görececek günün' (179)

1.7.6.2.2. -GIs/ -GUs

Olumsuz gelecek zaman sıfat fiil ekidir. *-GI/ -GU* gelecek zaman sıfat fiil eki ile *+sIz/ +sUz* olumsuz isimden isim yapma ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller yapar.

⁸⁰ Çaştegin Turgunbayev, *Kırgız Türkçesindeki Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004, s.2-3.

⁸¹ Çengel, *Kırgız Türkçesi Grameri*, s. 316-317.

keçiril-gis künöö ‘affedilmeyecek günah’ (238), *tügön-güs uzun sabak* ‘bitmeyecek uzun ders’ (247)

1.7.6.2.3. -OOçU/ -UUçU; -çU

-OO, -UU mastar ekiyle -çU geçmiş zaman ekinin birleşmesi sonucu oluşmuştur. Sıfat olarak kullanılan sıfat-fiiller yapar.

toktoo-çu cerge ‘duracak yere’ (319), *atkar-çu iş* ‘yapılacak iş’ (270), *bol-çuadamdı* ‘olacak insanı’ (65)

İKİNCİ BÖLÜM

CORTUUL ROMANININ ÇEVİRİYAZISI

KARGABAY KARAKÇI

[5] Cıgılsañ betke sayılar otu cok, çöbü turğay kumtaşına çeyin küygön cansız, karalcın adırlar. Degi, uçı-kıyrına adam közü cetkis adır artında adır, kolottorunda bulak turğay baş kalkalap sayaban kılar şilbi-çıçırkanağı da nıpım cok. Cayloonun çöbü sarğayğan, sumbula çığıp, suu alda kaçan muzdağanına karabastan, kün ısığı meeden ötüp, bul cerlerde seyrek kezdeşçü mayda candıktardın baarın cer cutup ketkendey. Adırdan adırdı ilkiy aşıp: suusağan, candarı kıynalğan üç karaan kelattı. Alardın eñ ortoñkusu eer tokumçan at cetelep alğan. Canıbar kanbar atanın tukumu ayağınan katuu aksaptır. Oşondon ulam aldıñkı sol butuna küç keltire soroktop arañ basuuda. Mınçalık aksağanına karağanda al beçara kıl kuyruk colooçulardın başına cük bolğondon bölök tiygizer paydası körünböyt. Oşoğó karabastan cürğunçülör da attı cetelegen boyunça ileendi kadam şiltep baskandarı öto cay. Basa, bul üçöo teñ bir katar caş cigitterden ele. Erindery kebersip, kursaktarı açñkı. Alsırağan beçaralardın kırtıştarı suu kötörböy kelatışsa da: türlöründö kandaydır bir özünçö aybattuuluk bar, kala berse cortuuldan colu bolboğon azamattıkınday. Baykağanga alar bir colu ele toyo tamaktana, suusunu kansa, bir coonu ört bolup kaptooçu kök caldardan go dep oyloşmok. Azamat dep aytkanga tete, alar eñ ele mıktı kuraldanışkan bolçu. Üçööndö teñ kınğa katılğan bolot kancar cana çıkanaktan aşpağan kısa kılıçtar. Al emi ortoñku at cetelegeni tigil eköönön kırduurak, uluuraktay; oşoğó caraşabı, anısının tumşuğu çülük kızıl ötügünün oñ konçunda da kancar. Atka artılğan şalbıra-

[6] ğan kızğıltım kurcunda dünüyö-mulktün cokuğu sezilnp türat. Bolso ele anda azıraak özök calğar azıktülük. Egerde ilkigen aksak at bolboğondo, tigil üçöönün alda kaçan ele saparları arbıp, közdögön cerine cetip kalışmaktır...

– Kargabay akö! dedi on caktağısı iymeniñki.

– İye, üköm? Körsö at cetelegeninin ısmı Kargabay eken, al tıñşağan kalıbında andan arı unçukpadı. Ak mañdayluu Kargabaydın uzun kara kaştarı, turpatı ün katkan ükösünö kandaydır bir özünçö sür berip, boyu da uzun, anda cok cerden payda bolğon kuyun öñdüü kökkö atılıp çıkçuday ceñildik, şamdağaylık baykalıp, degi bul caş baş neçen kooğalañduu, coruktun içinen çıkkanın kıraakı köz daroo taanımak. Kalgan eköö bolso alı bışa elek, kalıptana elek bozulandar. Bolğonu atı çıkkan Kargabaydı karaan tutup kelatkanı baykalıp turat. Berki eköönö kuraldarı sür berse da baskandarı şalkı, öñdörü kumsara üylörün sağınğan paanayı sezilüüdö.

Ükösü Kozuke ün kattı:

—Kergaşka elge cetpeyt go...

Kargabay caktırbağanday:

— Kantelik anda? dep keketti.

Üçünçüsü sözgö aralaştı.

—Uşuğa alaksıy berip col da arbıbayt. Bolboso alda kaçan bel aşıp ketpeyt belek...

Kozuke:

—Kargabay ake, aldınkı oñ ayağı bırırap kalıptır. Bilesiz, at sınığı bütöpöyt da. Al ümüttüü tiktedi.

Kuykası kuruşkan Kargabay dağı ele bolso açuusun içine kattı:

— Aytkılaçı, anda kanday ayla kıl deysiñer?

Üçünçüsü pikirin tike ayttı:

— Eer tokumu menen cügönün şıpırıp koyo bersekçi...

— İ, anan? keketti Kargabay.

— Eptep künün körör. Bolboso keneçe cılbay kaldıkko!

Kozuke ügüttödü:

— Makul de, ake, başka arğa kalbadı okşoyt sıyağı.

Kargabay kantsem degendey meltireyt. Adatınça kıykırıp tildeyt dep kütüşkön ele tigil eköo. Bir maalda al keyip koydu.

[7] —At adamdın kanatı. Adamdın attan ötkön dosu kim? Başıña karan tün tüşkön kündö da kaysı kırğız kaçan atın talağa tıştaçu ele. Keldibek üköm, koyo berdik ele dep koy. Anda zamatta karışkırlar tıtıp ketet baykuştı. Keldibek Kozukeden ayak içer uluurak. Oşonduktanbı anı teşe tiktedi Kargabay. Kantse da Keldibek öz oyunan baş tartpay kayaşa aytkansıdı:

— Aytkanıñız ak söz deçi, birok da ayla ketip catpaybı...

— Candan ötkön kımbat emne? Bir ayla izdeylik.

Kozuke candandı.

— Çın ele çımın candan ötkön emne bar! Bolboso, canıbarım kergaşkanı kantip kayıpka kıyalı?

— Maylı, kayıpka kıyıp ele koyoluk. Aytım go, bir çay kaynamğa cetpey tarpı kalat. Bu biz col cürüp kelatkan talaa özünçö bir balaket cer. Uuru menen it-kuştun gana mekeni. Toptoşup, kuralçan cürbösoñ aleki zamatta karışkırga cem bolosuñ. Ce uuru karaktayt. Kim bilet, a balkim uşu kezde biröölör akmalap kelatkandır artıbizdan.

— Akmalağanda emnebizge kızıgat ele, ce cırğağan düynöbüz bolsoçu Keldibek koburadı.

— Bir aylasın tap, Kargabay ake! dep, Kozuke calbarıp ciberdi.

Oşo kezde Kargabay şart artına buruldu da, anan aylası kuruğan adamça kerkaşkanı ayağanday kökülünön sılap koburadı:

— Canıbarım, kantelik emi... Emi al eki cigitti soorottu: Men da bilip turam. Uşintip cürö bersek, egerim elge cetpesibiz çın. Dağı bir küñçö çıdaylık. Balkim, oşondo too etegin tayanarbız. Ce bolboso bulaktuu kolotko cetsek, kerkaşkanı soyup tıştap bir

tınığabız. Moyunğa alış kerek özübüz da ayabay karcaldık. Körüp turam başka arğa cok. Andan körö çanaçtağı suusundan kuyup içip, kuruttan cegile, azıraak kubattanbasak buttar şiltemge kelbey kaldı.

Keldibek cañı ele kancığağa asılğanda Kozuke kıykırıp ciberdi.

— Akebay, tetigiler emne degen şumduk candar, ıya!

Iras ele, te kır üstündö beş-altı karaan turgan ele.

— Tülkü go! dedi kamırabağan Keldibek.

Şıyraktarı tartayğan, tumşuktarı upuzun, kızğıltım canıbarlar cürgünçülörgö tañğalğanday tik-

[8] tyep. özdörü kebelip da koyuşpayt. Kaparında eç nerse cok. Kozuke katuu kıykırdı ele, kıykırık menen karamança işi cокtoy, toptun başındağı eñ irdüüsü eki butun aldığa taştay booru menen cata ketti. Condorundağı cündörü küröñ kızıl, boor cündörü sarğıçtay. Tulküden alda kança irdüü körüngönü menen sölököttörü bir turup tayğandın elesin beret.

— Atañdın kerü dep, Kargabay keyip aldı. Bularñ nakta çıye bөрülördün özü. Böltürüktörün toroltup mına emi çoğuusu menen cortuulğa çığışkan tura napsi buzuktar. Iras ele, karasañ cündörünün kızılın. Kışkı birinçi karda tülöyt. Oşondo körüp tur, uzarıp, kızarıp bir öñünö çığışat deysiñ. Bulardın terisi ilbirstin, colborstun terisindey ele baaluu bolot. Dalay üydön ilinip turğan cerinen kördüm. Atağanat deçi, beş-altısı kolgo tiyse, bir mariyt elek da...

Oşo kezde bayağı eki aldınkı buttu sunup, booru menen catkanı ordunan ırğıp tura ör tayana celip cönödü. Kalğandarı anın artında.

— Karağılaçı, bөрünün ele özü, celgenderi ıldam. Bularñ uşintip dayıma tobu menen cüröt dep ukkam. Kamağanın oñoy menen kutkarışpayt. Çurkağanı çağılğanday tez, ötö akılduu boluşat. Bizdi akmalap cürüşkөн tura, oñboğurlar. Altündö kol salışı mümkün. Kança eken, sanaçı, Kozuke?

— On birdey bar go...

— A üküm, kırdın arı çağında da catışat bizdi añdıp. Baykasañar, böltürüktörü körünböy kaldı da. Baştap cürgön üyür başçısı kayda ketti, ıya?

— Anısı lokuldap aldığa baratat.

— Arttağıları ulam köböyüüdö. Erkegi közgö çaldıkpay kaldı. Tez baskıla deym, andan körö biyik askaluu betke camınalık. Bular kol salğanda tört tarabından kurçap kiret deşçü ele.

— Degi bayatan beri aska uçurata elekpis go, ake?

Kaltırağan Kozunu Kargabay cemeledi:

— Cigittik kadırındı tüşürböy akıl toktot. Adamdan ayla kaçıp kutulbayt. Al kılıcın karmaladı.

Çiye börüülör oşo boydon cer sorup ketkendeıy körünböy kaldı. Tüş ooy, beşim bolup kalğan uçur ele.

— Aytpadımbı, kana kurcundu beri alıp kelgile, şam-şum etip alalık. Dağı kanday baleesi kütüp tur-

[9] ğanın kim bilet. Kargabay alda nerseden kooptonğondoy eki çağın karanıp koyot.

Kün bata cazdap kalğan kezde cürgünçülör kırğa çığa bernşti da, karalcın tartkan boz adırlar ıldıyta kalıptır. Mından arı küngö küygön kara şağılduu dönsöö baştalat eken. Salkın cel cürüp ketti da, sergiy tüşkön al üçöö at tizginin koyo berişıp, taşka köçüktörün basıştı. Ayaktarı ayabay talıgan ele. Ne bolso da candarı cırğay aylanağa köz çaptırıшат. Tegerekten tirüü karaan körünböy, al turğay köktö da kanat sermegen kuş attuu cok. Tee tömöntö kaşkar tarap kızğılt munarık tartat. Eendik, cımcırttıka ergigen üç cigit bul aç talaanın sırın, ıgın kaydan bilişsin. Oşonduktan, dağı ele eç nerseden kaparsız. Uşu kezde ıçkırkaşatın karmalağan Keldibek arıtada çögüp catkan kara taştın artına caşınğan boydon otura kaldı. Al aňğıça cigittin çar etken ünü çığıp, selt etken berki eköö tomolonup barıp çalkasınan ketken coldoşuna köz saluuğa arañ ülgürüştü da, beş-altı kadam obdula berip kayra artka ketençikteşti. Bayağı çiye börülördün başçısı Keldibektin cerge çubalgan içegi-kardına karabastan emi anı tamaktap turğan bolçu. Kalğan on beşçaktıdayı kanter aylaların bilbey, üröyü uçkan tigil eki colooçunu karap

koyup kebelişpeyt. Alar bir az ele aldığa cılsa, atılğan caaça aleki zamatta cetip kelip kol saluuğa dayar turğansıyt. Alda nemededen korkkon aksak at mına bul can alğıçtarğa ayrı but adam söröylördün da alı cetpesin bildibi, canı açığanday kişenep-kişenep turup kan siyp ciberdi. Kargabay menen Kozukenin bir kolunda kılıç bolso, ekinçi kolunda eki cağı mizdüü albars kancar. Ooba, ölüm menen acal kirpik irmep koyboy tişteşüüdö. Baykuş Keldibektin denesi tigilerdin aldında. Sulk deneni azırınça çiye börülördün eç kimisi tıtkılabadı. Tartipke baş iyip könuşkön belem, sıyağı alardın aldınkı kök calınan uruksat bolmoyunça cemge tiyişpeyt okşoyt. Oşo kezde bayağı başçısı eñkeye berip, sulk catkan deneni üç kadamça artka süyröp taştadı da, kökürögü açık çapanınan arkı kızgıltım töşün eki cakka bölüp taştığında, Kozuke eki közün cumup ciberdi. Börülördün kalğandarı tigil eki beçera menen arbaşkansıp közdörün alıspayt. Niyetterinde kana, mıktı bolsonor beri basıp körgülö degen sır barday. Oşo kezde başçısının belgi boldu-

[10] bu: çoñoyup kalğan beş-altı böltürök cıluu etke tumşuktarın malıp tıtkılay ketiştı.

Baykaşsa asmanda coru payda boluptur. Aylası tügöngön beçeralar kantet? Dağı ele turuşat seleygen boydon. Közünön caş kılğırğan Kargabay bir maalda özünçö bata kılıp, taloonço tüşkön Keldibek menen koştıştı da, aksak atına artılğan emerektterdi cerge alıp, başındağı cügöndü şıpırdı. «Çü, canıbarım» dep cügön menen anı takımğa bir salsa da titiregen canıbar ordunan cılğan cok. Bakırayğan kara közdörü özünön ötöt, emne kılmacı? Keçirim surağanday attın soorusunan sılağan Kargabay kurcundu iynine salıp, Kozukege çanaçtı kötörtkön boydon şart basıp ketti. Çiye börülör emi özdörünö katılbasın bilip turat, mintip ençisin alıştı alar. Mından artık kalıstık bolmok bele... Eerçişken eki can bir az uzay berişkende çiye börülör cılını tegerektep alışkan ele. Çıñırıp, kişenep cattı canıbar. Alar artka kılçayıspayt, kantse da aleki zamatta cara tartıp taştıştı körünöt. Kozuke şonşonđop celgen kalıbında öñgüröp ıylap koyot.

— Boldu deym, bir acaldan aman kaldık. Emi alar bizge katılbayt. Kargabay inisin çındap soorotkon bolot.

Kozuke üñüldödü:

—Men emne, öz başımdı oylop catıptırminbı. Baykuş Keldibek. Akıret ketken kökcalım.

— Kapıray, degi adam attuu körünböyt da. Kargabay keyidi. Kün kılkıldap batıp baratkan.

Alar bul tünü özdörü ördöp baratkan kara kolottun бүткөн cerindegi suu cegen cardın boorundağı kazanbaktay ańgektin içinde tünöp çıǵıstı. Kulaǵına kişenegen attın, kıykıra cardam suraǵan Keldibektin ünü uǵulǵanday uykusu tınç bolǵon cok Kozukenin. Tań aǵarǵanda colǵo çıǵıstı, alar. Oozdoruna naar alıspay cürüp oturuşup, cer cüzünö kün nuru toluk çaçıraǵanda bulakka tuş boluşkan. Oşo cerden tamaktanǵan alar čanačka suu tolturup alıstı da, kayradan can talaşa colǵo çıǵıstı. Kereli-kečke tınbay col cürüşüp suy cıǵıla toktoy kalıstı ele, tee alısta, kılayıp ak karluu too catat. Baykaǵańa al cerge çeyin daǵı bir kündük col. Bir kezde alar çöbü küyüp ketken boz adırǵa tuş boluşkan. Aldılarında köptön beri söök koyulbagan eski körüstön. Ortosunda töbösu ança uray elek eski kümböz turat, başkalardan bölü-

[11] nüp. Kargabay kümbözdü cakşılap aylana kırırsa, içi arça menen aştalǵan, kılda üstünö çıǵıp catsa da bolçuday. Kümbözdün dal içinde üstü tüşkön mürzö bar bolçu. Baykap körüşsö, anda catsa, uktasa da bolçuday. Köz baylana elekte tamaktanǵan boluşup, catalık dep çeçişti çarçaǵan beçeralar. Uşu cerden Kozuke mürzönün içine catam dep takır bolboy koyǵon. Kargabay kantse da meyliçi dedibi, kümbözdün üstünö çıǵıp ketti. Tün cıluu, karańǵı. Üç-tört kündön beri tınbay col cürüşüp, çarçap-çaalıkkın eki tuuǵan daroo ele közdörü ilinip ketti da, kança uktaşkanı belgisiz, bir maalda Kargabaydın kulaǵına Kozukenin çanırgan ünü uǵuldu. Başın kötörüp, daroo kılıçşamşarın koluna ala cerge tüşmökçü boldu ele, tuş-tuşunan karışkırlar ulup catıptır. Kümbözdün içinde da toltura karışkır cürgönsüyt. Kümbözdü aylana özün közdöy sekirip catkan karışkırlardıń birin eńkeye berip kılıç menen tartıp aldı Kargabay. Nar kesken albars kılıç karışkırdın başın bölüp tıstadıbı nesi bolso da al oşo boydon tınçıdı. A birok tuş-tuşunan uluǵanday bolso, ne bir adam diti çıdar emes, can tattuu da, kalçıldap korkkonun aytpa. Anan kantet, kümböz üstündöǵü uçu çıkkın arça türkükkö cabışıp musapır can kıymıldabayt. Oń kolunda kılıçı, karışkırlar uluy berdi, cigit da canın oozuna tiştey tańdın atışın kütöt. Tań supa salǵanda, kör içindegileri sırtka çıǵışıp, kümbözdön okçunuraak komdonǵon-komdonǵon boydon catıp kalıstıptır. On çaktıday bar ele. Cerge tüşköndön korkot. Anda ele körkoolor anı zamatta ciliktep ketpeybi. Aylası tügöngön Kargabay soksoyǵon boydon kümböz üstündö. Közdörü kızarǵan körkoolor: «kayda kaçmak ele» degen kıyazda kebelip da koyuşpay anı ańdıp oturat.

Şoru cok eken cigittin, kün nuru cer cüzünö tegiz çaçıray, terebelge toluk can kirgen kezde alistan coon top atçan körüngön. Kümböz üstündö tikesinen soroyğön Kargabay ak köynögün koluna karmay celpip, kıyırğan bolot. Birok da ünü çıksaçı ce ünü cetseçi! Atçandar too etektey kıyğaç bastıra, katuu baratışkan ele. Bir maalda top atçandardın biröönö Kargabaydın ünü cettibi ce közünö çaldığa kaldıbı, aytör, alar beyitti karay bastırıştı. Oşentip Kargabay cerge butun koyğondo esi ooy, burkurap ıylap cibergenin bir bilet. Kaçan esin cıyğan-

[12] al atçandarğa bolğön okuyanı aytıp bergende buurul sakal koş başı keyip aldı:

— Zaman ayabay buzulğan uçur, uulum. İle menen Kunduzdun talaaları adamdın ölügünö batpay ketti. Cer cüzü kan cıttanat. Coru menen börünün künü tuudu. Kırğız-kazak boordoşup kuttuu cerden oyrottordu kuup çıksak, emi bıyaktan alardı Çin padişası Bağdıhan kırıp catat. Emçektegi bala, boyunda bar ayaldardı da ayağan cok kapır. Ayttım go, uşu tapta cortup cürgön börü bıyakta tursun, korooñdoğu it da kuturdu. Kuraldanbay çoğuu cürbösoñ ele acalıñdın cetkeni. Baykuşum, özün Kaşkardan çıksañ, anan emne bıyaktın erme çölünö kirip kettiñ? . Çaktap çığmbaysıñbı? Azır erdemsingen erdi börü ceyt. Emi kantmek eleñ kayrat kıl. A tigi beykünö beçeralardın ıymandarı coldoş bolsun. Dağı öz başıñ aman kalğanına şügür de...

Ar cakta basıp cürgön colooçu unçuktu:

— Kapıray, börülördün amalın kara? Adegende kör içindegi uktap catkan cigittin kuralın eşikke tiştep çığıptır. Anan barıp özün caylağan tura. Çın ele azır adam ömürü bir uurtam ayranğa tatıbay kaldı go. Kana cigit, coldon kalbaylık...

Keyip kepçigen Kargabay inisine bata kılıp, anın kızıl ala söök-başın körgö çaşırdı. Birok mına bul een talaa, erme çöldöğü tötö coldu emnelikten tandağanın colooçularğa aytmak bele, anın sıırı özündö kaldı da. Oşo boydon tınbay cürüp oturuşkan köp atçan bel aşu Kara-Kulcağa kün bata kirip kelişken ele.

* * *

Öz cer, öz el. Çoçulay turğan cöndörü cok. Coon top atçandar öz ara bölünüşüp, koş aytışıp catkan da:

— Üköm, meni eerçi dep, tigi kümbözdön çıkkanda ele Kargabaydı koştogon atına mingize kelgen kara caak, arık kişi akırın köz kıstı.

Kantsem degendey al oylono kalğanda Karacaak anın ırğılcnı bolğon türün daroo tüşündü da, buyruğanday nıkırdı:

— Onağı cakta menin tağam bar. Et bışımğa cetpey kirip barabız. Tınığasıñ, köñülüñ da alaksısın. Çooçulabay bastıra beriñ, üköm...

— Sizge ıraazımın. Men özümçö ele kete bersem, ake!

[13] —E, üköm, ketkende kayda? Eerçiy ber deym. Bir az kün catıp örgüylük. Cakşılap sıy köröbüz. A zerikseñ, sen Ürümçügö alparğan kızdardan da suluusun taap berem...

Selt etken Kargabay başın kötörö «bilet eken da...» dep tuş cağın karasa, kuday calgap eköo calğız. Karacaak anı kıtmır karay külüp turat...

— Carayt bayake!

Katar bastırıp kelatışat. Kargabay cürögü daap süylöy albay, kandaydır aktanıp koydu:

— Men al kızdardı tağasına tapşıırıp kelatam.

— Tağası kança pul berdi? Dağı ele kıtmır küldü al.

Kargabay emne aytarın bilbeyt: kaydan bilip aldı bul balaket baarın deyt içinde. Özünçö kicalat, oşo boydon Karacaak toktop kalbay, birotolo betin açıp koyoyun dedibi, emi caş cigitti cemelegendey munu ayttı:

— Peridey kızdar ele. Arzan satıp koyduñ...

Kargabay köpkö dımıdı da, anan barıp moynuna aldı:

— Buyruğanı boldu da, bayake!

— Kauhardı kor tutkan soodager akırı oñboyt.

— Çın ele men osolduk kıldım, bayake!

— Osoldukbu? Ali tiş kakpaptırsın. Dünüyö taap, anı tutunğandı bilbeseñ emneñ adam...

— Oşondoy bolup kaldı atañ körü.

Karacaak Kargabaydı dalayğa tiktedi. Anan barıp aytkanı bul:

— Koltuğuñda beş kıl kuyruktun kununa cetpegen altın turat.

— Koyçu? çooçup ketti Kargabay.

— Oşol da dünüyöbü? Anı saktaym dep el cürböğön kara coltoy colğö tüşpösön, böödö cerden biröölördün ubalına kalbayt eleñ.

Adam emes ele bul balaket go, munun baarın kaydan bilet degendey Kargabay saparlaşın añdıy karayt.

Bötön adam anı tabalağansıdı:

— Mına oşonun saldarınan eki coldoşuñdan ayrıldıñ, Kargabay mırza!

— Bayake, degi özüñüz kimsiz? Menin atıma çeyin bilet ekensiz. Sizdi men taanıbaym da...

— Men degen közü açık oluyamın. Bilgiñ kelse piriñ bolom. Tilimdi uksañ, mından arı mintip aç talaada tünöböysüñ... Karışkırlarğa cem bolboysun...

[14] —Ugup ele cüröyün.

— Ap bali, azamatım! Uşintet dep oyloğom.

Karacaaktın kıyalındağı maksatın Kargabay ali tüşünö albadı. Alar unçuğuşpay bastırışuuda. «Bu kim?» degen küdük oy cigittin meesin ezip, akırı tigi Karacaaktın unçukpağanınan tacadıbı, Kargabay surap ciberdi:

— Degi daynımdı kaydan bilesiz?

Kıya col menen baratışkan. Karacaak kapıletten too cañırta katkırğanda anın aç külküsünön badaldan elikter ürküp, şakılıktay sağızğandar ün berdi.

—Kargabay karakçını kim bilbeyt? El içinde sen uşintip «Karakçı» degen atka köçkönsüñ. Al emes madıra başım, senin Samarkandağı medreseden kaçıp çıkkanıña çeyin bilem. Ürümçügö sarttın eki aruu kızın uurdap barıp sattıñ. Ce calğanbı? Anın pulun dardikem oynop utturup, kert başındı kumarğa sayğanıña çeyin bilem. Anan coldoştoruñdu eerçite, canıñdı araçalay arañ kaçıp çıktıñ. Az cerden kökürögüñö kancar malıñan cok.

— Kapıray! dedi cakasın karmanğan Kargabay!

— Bazardan çoyoke tandap alğanıñda da körüp turdum. Ras, sen anın suluuluğuna kızıktıñ. Oşo boydon daynıñ çıkpay kalğan.

— Ança boldu ulanta berıñiz?

— Men oylopturmun sen çoyokenin ısıq koynunan çığa albay catat dep. Ötköndö al çoyokeñdi bazardan colukturup tañ kaldım. Cañı erdi kütüp olturuptur.

Kargabay çıdabay ketti:

— Süylöşö aldıñızbı?

Karacaak dalısın kupşuñdattı:

— Süylöşkөndü aytat, men dağı al çoyokege eki küngö nıke kıydırtkam. Cattım anın üyündö, sütkö tüşkөн ele koñuzdun özü boldum. Hi-hi...

Uşu cerden Kargabay çın dilinen keyidi:

— Ka-ap, ata körü dese. Cakşı koştoşo albadım.

Karacaak anı cootkottu:

— Keyibe, ükөm! Çoyoke sağa ıraazı eken.

— Iraazı beken? Kargabay süyündü.

— Calğan aytkandı cek köröm... İşene ber.

— Oşondoybu, bayake!

Karacaak kebelbeyt.

[15] —Puldu ayabapsıñ, katiñğa andan başka emne! Pul menen altın bolso, katın kayda kaçat.

Cigit üşkürdü:

— Meyli, karğap kalğança ıraazı bolso ele boldu!

— Ayttım go, ıraazı eken. Bir gana ceri tün içinde ketti. Şaşılp ketti deyt.

— Aylam ketip kalgan ele, bayake!

— Çoyokelerge emne! Kündüz ketesiñbi, tündö ketesiñbi, anın ayıbı cok. Bir gana ceri alar talak berbey ketkendi çoñ künöö körüşöt.

— Men ağa talak berüügö ülgürgöm.

— Anı ukkam. Bolboso al başı boş katiñça bazarğa barıp otura almak emes da.

Cigit dağı bir colu takıp suradı:

— Iraazı eken deñizçi? Çoyoke dele adam tukumu da...

Kargabaydın çoyoke katındı ayağanına tigil küldü.

— Çoyokege booruñ ooruyt da, sarttın nariste kızdarın satkandı. künöö dep oyloboysuñ, kızıık ekensiñ...

Terdep ketken Kargabay:

— Bir colu azğırıldım, bayake! dep, aktandı.

Al oğö beter basmırladı:

— Bir ele colubu?

Aylası kuruğan Kargabay unçuğa albay, maek bir azğa toktoy kalğan. Aysız karañğı tün. Alar tınbay bastırıp baratışat. Kala berse eköönün teñ bir-biri menen süylöşör ditleri coktoy. Bıyaktın koyon catağına çeyin cakşı bilgen Karacaak at tizginin cıya karmap, bastırğanı tıkan. Al öz kıyalında Kargabaydı kantip koldon çığarboonun aylasın tappay cattı.

Kargabaydın sanaasınan Kaşkardağı kumardın saatınan cañı ele coldo böödö kurman bolgon eki coldoşu çığa turgan emes. «Kap, emnege kızıktım eken» dep keyiyt. Emi anı köz aldına kolgo tüşken eki kız kele kaldı. Kızdardın ıylağanı, calınğanı kulağınan ketpey, içinen karğanıp koyot: «Ekinçi mınday içilikke barsam kusur ursun». Alar bastıra beriştı. Cakın aradan tütün cıttanıp, ottor körünö, itter ürö baştağan bolçu. Koşkurğan cılkı, kıykırgan ündör Karacaaktı alağdı kılbağanday. Alardın toktoy turğan aylı bölök ele, oşonduktan kıyğaçtay ötü berişkende:

— Uzun coldu kıskart, üküm? dedi, kamırabağan Karacaak.

—Emne aytat elem? özünçö kılalat bolgon Kar-

[16] ğabaydın aňgame kurğusu kelbegendey taysaldadı. Tutkan kesibin mına bu balaket baskan adam bilet eken. Degi emneden baştayt. Anan kalsa, başınan keçirgendin çının aytam dep sırnın açkısı da kelbeyt. Meyli degendey Karacaak cigitti cayına koydu da, özünçö ırday baştadı. Koldurağan coon ündö obondun ırğağı dele cok bolçu, oşoğó caraşa ırdın maanisi da tüşünüksüzdöy sezildi Kargabayğa. Karacaak ırdı bir ele colu sozup koyboston ulam-ulam kaytalayt.

Kara kez senin ayıñdan,

Karluu cerge köp catıp,

Kakşadı menin muunum.

Kakşağan menin muunuma

Kayıptın ötü daarı deyt,

Kayıptın ötüñ surasam,

Kaşkardan da arı deyt.

Kaşkarğa barsam cetermin,

Kaşkarğa barıp kelgençe

Kayıgıp ölüp ketemin...

Munarım senin ayıñdan,

Muzduu cerge köp catıp

Muunuktu menin muunum.

Muunukkan menin muunuma,

Buudayık ötü darı deyt,

Buudayık ötün surasam

Bukardan da arı deyt.

Bukarğa kaçan cetemin?

Bukarğa barıp kelgençe

Buulugup ölüp ketemin...

* * *

Bul maanisiz ırğa köñül burbay, anı kubattabastan, Kargabay öz düynösü menen alek. Oşondoğu Anciyandın ısıǵı ay. Birok alar too tayanıp kalışkan, tuş-tuştan tuura suular kuyulğan askaluu caşıl öröön. Attar baldırkan başın kaşıǵan bolup, oozduktar kürtüldöyt. On beş, on tört caşar eki ayça kız keñ taar kurcundardın içinde, Kargabay alardı özü böktörünüp alğan. Kozuke menen Keldibek anın eki çağında, tuş-tuşun akmalay karap alar unçuǵuşpayt. Een cerlerde kızıdardın betin açıp, moyundarın kurcundun oozunan çıǵarıp koyuşat. Kıynalbasın degendey kurcundun aldına olpok töşöp, kızdar kara çapanǵa orolǵon. Kez kelgen ıktuu cerlerde kızıdarǵa tamak bergen-

[17] boluşat. Birok üçöönün teñ közdörü kızıdarda. Kaçıp ketpesin dep andısa da, kıyaldarında bul çüröktörgö aldirtan köz artkanı sezilip turat. baykuş kızdar kaçmak

turğay tigil üçöönün etegine korğolop, oğö beter alardı karaan tutup kelatışpaybı. Özdörünün kayda baratkanı cana kaday tağdırğa tuş bolorun kaparına da alışpayt. Kızdarğa kızıkkanı menen üç cigittin bolğon baylığı da uşul eki çürök. Andıktan al zköenü közdün karegindey saktağandan başka zmne kılmak. Kokus kaçıp ketişse ce biröölör kol salıp karaktasa, baylıktan kol cuuyt da kalat. Eptep Kaşkarğa cetse, Ürümçügö kirişse boldu. Ayakka miñden koy aydap, arğımak baştap satkandan körö bul kızdar alda kança baa. Kızdardın mayda örülgön çaçtarı dalıların caap, közdörü kapkara, kirpikteri koyuulana muzoonukunday uzun. Ağışınan kelgen betterinin suluuluğu, belderinin içkeligi Kozuke menen Keldibektin demin beker cerden buulukturnmak bele. Kim bilet, Kargabay bolboğondo alda kaçan ele basıp cıgılışmaktır. Kantse da andan ıybaa kılışat, al turğay korkuşat. Munu aldın ala baykağan Kargabay bir colu tigilerin zekidi: — Köz arpağıla debedim bele. Bular katın bolup carıtpayt. Biz elet bolobuz. Elettikterge alduu-küçtüü, boz üy tigip, bee saagan, eri menen carışa atka minip çapkan, köç baştağan, endey cerdin, een cerdin ısık-suuğuna bışkan it canduu çıdamkay katındar ılayık. Bular bizdin katındar tartkan tüyşüktün birine da çıdaşpayt. Kaşkarğa cetkirsek altın-kümüşkö tuytunabız. Andan soñ kırğızdın tандаğan kızın alıp berem.

İşkısı kaytkan cigitter üşkürünüp aldı. Kızdar emi gana Kargabaydın tilegin anık tüşünüşköndüktön, calınıp-calbarıp ciberiştı:

— Aka, Kaşkarğa alıp barıp satmañ. Özüñ alıñ. Cakşı katın bolup beremiz. Aka, satmañ. Kaşkarğa barbaybız.

Kızdar anın maksatın tüşünüp kalğanga Kargabay içinen keyip aldı da, anan kızdardı cooşuta baştadı.

Soorotkon menen bolmok bele alar ıylay beriştı:

— Aka, kuday üçün. Bizdi satmañ.

Kargabay cindendi:

— Ey, siler emne?... Kandın calapkanasınan kutkarıp kaldım go...

[18] —Biz ordodo hanşanı candap cürmөkpüz. Calapkananı aytpañ, aka.

— Tikini, tikini. Kargabay baş çaykayt.

Kızdar bolboy ıylay bergendikten:

— Boluptur Kaşkarğa barbaysıñar. Anağı belde aşalık, anan özüm katın kılıp alam biriñdi. A seni Keldibekke kıydım dep, Kargabay kalp ele kabak tüyö ekinçisine söömöy kezedi.

Emi kızdar çögölöy kalıp calındı:

— Aka, nike kıymayınça tiybeñ bizge, nike kıyıñız.

— Nike deyt dağı. Biydin sarayına alıp baratkandar silerdi tim koydu beken coldo?

—Aka, biz tazabız. Alar bizdi coldo buzsa biy sarayına barğanda baştarı alınmak...

—Tigini! Kargabay erkeletkendey kızdardın çaçınan sılap koyup, alardı kurcunğa salıp catıp önöktörünö akırın koburadı.

— Bulardı Kaşkarğa kız boyunça cetkirgenibiz oñ. Narkı on ese artat. Köz irmem cırğalğa miñ teñge sarptabayt kırğız balası.

Kızdardı Kargabay Oşton on iygiç tömön cerdegi döñdün canınan olcologon. Bulak çetindegi çoñ çınardın tübündö top kızdardı kaytarğan koşun es alıp cattı. Kızdar büt boydon koşoktoluu. Baarının caştarı bir kılka. Oşoğo caraşa birinen biri ötkön suluu ele. Alardın artınan bir kün keçke akmalap kelatkan, Kargabay. Kızdardın tüşkönü biyik döñgölöktüü calğız at çegilgen tört araba. Araba tartkan attarğa da buttarın süyröltüp birden sart minip alıptır. Arabanı koştogondordun belдерinde kılıçtarı süyrölöt. Alar atçan. Kezek kezeginde kökürögün kere ilendi ün salıp ırdağan boluşat. Kün ısıq, koştooçulardın içinde kızdarğa kızığa karağan biröö da baykalbayt. Alardın keesi naşaa tartıp bañgi bolup kelatsa, keesi apiyim ezip içip uyku-soonun ortosunda ekenin kim da bolso baykamak. Bu bañgiler kaçan örüş alışat? Çıdamı ketken Kargabay özünçö koburap koyup, alıstan akmalayt. Koşun beşim çende çınardın tübünö toktoy, başalaman katkır, keesi cıgılıp tura albay cattı. Kıyası, araba tartkan attardın üstündö buttarın süyröltüp kelatkandar gana soo öñdönöt. Arabadan şıpırıla tüşüşkön kızdar bulakka cuunğan boluşup öz abaldarı menen karamança işi coktoy, beyma-

[19] ral biri-birine külö karay oyun-zookko alakısıy baştaşkanda tigi eki sakçı söröylör da kamış aralay darıyanı közdöy cönöştü. Bir kezde muzdak suuğa tüşüşüp candarı

cırğağan alardın katkırığın kulağı çaldı, Kargabaydın. Cakın kelse kalğan küzötçülör çalkasınan tüşö kayf ekenin kördü. «Aram gana bañgiler, körsötöm emi silerge» dedi Kargabay. Emi alardın köpkö çeyin baş kötörö albasın tüşünüp turat. Ooba, bul on beş kızdı çoğuusu menen aydap ketse da ağa eç can coltoo kıla albastır. Antkende baarın kayda batırmak, anı tüşünüp turat. Kumarlanğan cigit kızdardan közün albay köpkö dımıyt. Al turğay katuuraak dem çığargısı kelbedi. Bir maalda koşoktoşkon eki kız özün közdöy uturladı. Alar otuz kadamça ilgeri basışıp tigil top kızdandan alıstay tüşkündö korkposun degen kıyazda Kargabay akırın öydö boldu da kızdardı tiktey beymaral bacıraya küldü. Sekelekter adegende selt ete çoçuğanday cüzdörün alakandarı menen caba salıştı. «Korkpo, korkpoğula» dedi Kargabay, ünü ötö ele cumşak. Mına bul aldılarında bacıraya külüp turğan karapayım elettik cigitten kızdar kantip çoçusun. Uzununan kelgen şırıktay ıymanduu cigit. Anan kalsa bacıraya külüp turat. Özdörün kaytarıp itirkeyin keltirgen bañgilerge karağanda Kargabay alardın kızığuusun tuudurdu. Betterin baskanı menen salaaların arasınan bul meerimdüü cigitti akırın karağan boluşat. Oşol cılmayğan kalıbında cumşak ünü menen: «Silerdi alıp kelgenge atañar ciberdi. Bol, tez bolğula» dedi sıykırduu cumşak ün. Kızdar Erdaana biydin sarayına baratkanın bilişçü. Kokon Ordo şaar. Al cakka tandap alınğan kızdar han sarayında biylep berişet. Hanşağa nökör kız bolot dep alday turğan. Biydn casooldu tarabınan sart ayıldarınan tandalıp alınğan suluu kızdardın ay çırayı birinikinen biri ötöt. Takta olturgan Erdaana biy al kezde kırğız-kıpçak ayıldarınan suluu kız-kelin cıynatçu emes. Ancıyan, Aksı, Alay kırğızdarın özünö öçöştürüp alğan kündö ele işi bütpöybü. Çınında ele kırğız-kıpçaktardan ayabay çoçulayt Erdaana biy. Anan kalsa tooluk kırğızdar Kokon biylerin toluk boydon kabıday elek. Alardı ürkütüp alıp op-oñoy ele iş. Oşonduktan kırğızdardın kızdarın salıkka almak turğay, özü köz karandı alarğa, kantken menen aybıgat. Ar bir koktu-kolotto çaşağan kırğızdın öz biyi, öz-

[20] aksakalı bar. Bötön biröönün biylerin oñoy menen taanığısı kelbegen kök, arı enö, erkin el boluşat, kırğızdar. Anan kalsa: .«Biz kırğızbız, san kırğızbız» deşip uraançıldığıçı. Kezi kelet, oşondo alardı aldap-soorotup acıdaarça akırın sorot deçi. Mañıroo elettikterdi maktap, a bolboso ıgı kelgen cerden küç menen basıp albasa Erdaana atı öçsün. Ancıyan, Aksı, Çatkaldan arkı arka taraptağı Kan Toonun içi ali capayı, endey ele boydon. Alar azırınça oyrottor menen çabışuuda. Kılıçtan akkan kan, kızıl kırğın oşol cakta. Anda da aylaker Erdaanabiy kol kurağan kırğızdarğa can tartkan

bolo oyrottordu trtp, sürüp berdi. Kırğızdar menen azırınça sanaalaş öñdönöt. Oşonduktan alardın ayıldarınan suluu kız çoğltmak turğay, çındap salık da sala elek.

Kantse da eki kız Kargabayğa işengen kıyazda art çağın calt karap koyuşup, cigittin artınan eerçiy berişken. İñir kirip, köz baylanıp kalğan kezde atın ceteley ulam arılap barıp kızdardın kolun çeçti da, birin uçkaştırıp, ekinçisin öñörgön boydon crp ketti, Kargabay er. Atın kezinde es aldırğan bolup, tn menen col crd da, tañğa cuuk gana Kozuke menen Keldibektin aylına cetti. Andan soñ kızdardı capsarğa baylanğan at canına kaltırıp, tigil eki coldoşun taap kelgen bolçu. Kozuke eköo tuuğan, bir uruudan. Keldibek munduz. Eköönn canı birge, dos dese dostoy, aytor kıyamatta da bir-birin kıybaska ant berişken cakın. Kündüz col crşkn cok alar. Kaş karayğança kaşat içindegi badalda catışat. Ayarlabay açık crşs karmap keterin bilişet. Too tayana bir az knç iz caşırılık dep işendirgen caş kızdardı. Alarğa emne, tutkundan ordodo tuş bolçu erksizdikten kutuluşkanına kursant, mına uşul ötkür elet cigitterdi eerçiy kayda da bolso kete berüügö kayıl. Bul colu alar tn menen col cürüşüp kiçi Alayğa cetişt da, Bll suusunun çatındağı eki-üç adamdın kuçağı cetkis kızıl kayıñdardan turğan çtırman tokoydun içine kirip ketkende gana tañ atkan. Andan arı cigitter eç bir çooçulabay çoñ şaşkege çeyin at çaldırıp, özdörü da kursaktarın toyğuzup alıp, oşol ele kn Kara-Kulcağa cetip toktoşkon ele. Aşuudan ooğon son alar: bütkül Kaşkar, Kulca, Turpan, Kıtay bıyakta tursun Ooğan, Hindustanğa-

[21] çeyeyin ısımı dayın ataktuu köps Temircandın biyik korğonduu ısık yn kayrılışkan.

Oşol cılı ataktuu rmç şaarı Dihua degen cañı ısımğa köçt. Al dağı allanın amiri menen Cunğar mamleketinin uluu egesi Aldan Serendin can tasilim boluşuna baylanıştuu ele. Mancur-çinderdin Boğdıhanı oyrottordu birotolo cer cznn ceksen kılmakçı bolup, kara başıl bala attuuğa çeyin kırğanı az keligensip, oyrottorğ tiyiştüü cer menen şaar attarın da birotolo cer cznn öçrmkç ele. Ezelki cunğar talaası Tsin-Tszyan atalsa, oşentip rmç Dihuağa köçt. Antse ele cergiliktüü elcrt rmçn oozdoran tüşürüp koyuşmak bele. Köçmndrdn oozunda rmç-rmç boydon kala berdi deçi.

Suluu kızdardı körgön kıtmır soodager cigitterdi can-alı kalbay karşı aldı, al emes caştıǵına karabay Kargabay menen tşn tşn tiyiştire kuçaktaşıp, eki kn öz canınan

çığarbay örgüttü. Bul ırayımduu adamdın kolunan cakşılık gana kelerin sezgen baykuş kızdar anın meymandos üy-cayında degi bir çoçulaşkan cok. Kara közdöy tağam bolot dep kızdardın kulağına şıbırağan Kargabay adep kelgende ele. Anın aytımına karağanda üç kündön kiyin nıke uşul üydö kıyılmak. Temircan köpös caş cigitterdi canınan karış cıldırbay bazar kıldırtıp, Kargabay özü caktırğan çoyokege nıke kıydırğan. Karabaşıl adam satılçu bazarğa Temircan soodager eki kızdı daroo alıp çıkkın cok. Alardın soodası kaçan bışarın cakşı bilet. Ağa çeyin can alı kalbay üç cigitti mırzalarça kıyındırıp, alardı pulğa kark kıldım degenden kiyin kana oynop köñül açkıla dep özünün kızmatçısı koşup bergen. Oşentip beker tabılğansığan pul kolun kıcıştırğan Kargabay keçinde dardıkem oynogon kumarçılardın tobuna barıp koşuldu da, carım tüngö çeyin şık özünö oop, oyunğa katışkandardı büt boydon utup alğanday da bolğon. Kozuke menen Keldibektin «oynobo, ketelik» degenine ınanbay, ertesı tünü kayradan oyunğa tüştü. Bul oyun adegende kırğız balası üçün ança dele kıyınğa turbağanday köründü Kargabayğa. Kumarçılardın kolunda eç cerinde ayıbı cok, cilikten çiykiley omurulğan ulaktın capcañı dört çıybılı. Çükönün eköo oñ, eköo sol. Oyunğa kirgen altı kişi bir saam oynogondo ele kayradan çıybıldardın cañısı aldığa-

[22] kyelet. «Dart dikem» dep tasırayğan tüz cerdin çetine koyulğan taş üstünö çükölördü çoğuuusu menen kalçayt da, cılañaç köküröktörün bir koyğon boydon sukandarı kete akşıyıp kalışat, kumarçılar. Dört aykür tursa çurum anda ele utkanıñ. Ortodoğu pul büt sağa ıyğarılat. Üç çık, bir aykür çıksa da utuş seniki. Eki taa, eki aykür da senin paydañda. Dört taa tursa senin cıdığanıñ. Üç bek, bir taa tursa da cıdıysıñ. Üç taa bir bök ce üç aykür bir çık senin utkurğanıña kübö. Egerde kalçağan çükelörün dört oñko tursa sağa kudadın bergeni. Anday şık oñoy menen kelbeyt. Kalğan çükölördün üçöo çılğıy bökbü ce çıkbi, aytör meyli, arasında bir oñkosu bolso ele utuşka esepetelet. Oyun bir karağanga ança dele kıyın emestey. Ar bir kumarçı utuş çıkkın sayın üy eesine çoton akı berip turat. Üy eesi bolso kumarçının kaalağan tamak-aşın aldınan üzböyt. Uktağısı kelse töşönçü orun dayar. Kumardın azğırığın, azabın süröttöo ötö maşakattuu kelet. Mındayça aytkanda kumarğa kirgender keede kızıp oturup, canındağı pulunan bölök köynök-ıştanı bıyakta tursun, üy mülkün, al emes katın-balasına çeyin da utturğan uçurlar bolot. Utturğanın toluk tölöy albağandar üçün kumardın bir gana şartı bar. Al ölüm. Cürögünö kancar urulat ce oşo cerden ele başıñdı kesip ırğıtışat. Tün ortosu çende ordodoğu dodolongon altın-kümüşkö Kargabay üstök urdu. Özünün da kanı kızıp, kolu

kelip turğanday körüngön. Anan kalsa çükö menen ordo atışıp, upay oynop köngön kırğız balasına uşu da keppi. Közdörü kızarğan kumarçılar Kargabaydı arbap catkan cılança kan söldörün içterine tarta dımıp kalıştı. İçinen kудayğa neçen mertebe calınğan Kargabay ökçödü: «Dart dikem», Mina saat baskırdıkı dese: bir taa, üç bök cattı da kaldı. Tuş-tuştan: utulduñ, utulduñ dep çuruldagan ündör. Imşıp esi ooy, azğa süylöy albağanın bir bilet. Daldalçılar ordodoğu puldu sanap catışat. Andağı pul kança çıksa, oşonçonu Kargabay canınan çığarmak. Kaltasının baarın ańtarıp taştasa da baarı bir pulu cetken cok. Bir kıyla altın, dilde cetpegeninen ulam «tök» deşti közdörün kızartkan tigil kumarçılar. Cañı közünö körüngön Kargabay dok urunuuda: Men oyundan ali çığa elekmin. Şaştırba, tölöym bir azdan kiyin. Kan içerler bolğon cok: Puldu toluk tölö, anan gana oyunğa kiresiñ. Kargabay dağı ele sır aldır-

[23] badı: «Pulum üydö». «Bar alıp kel» dedi kumarçılardıñ başı, Süyünüp ketken al ordunan turdu. Birok anı calğız kantip ciberişsin, üç kumarçı anı eerçip alıştı. Çıgıp baratkan Kargabaydın artınan kumarçılardıñ biröo kıykırıp kaldı: Üy-mülkün, katınbalasın baala. Kalp aytsa ittin balasın mında cetelep kel. Anın kallasinin bizge keregi kança? Erteñ bazarğa alıp çıgıp satabız. Kumar oynogõndu bilbegen padçağar birotolo kul bolsun, Kargabaydın basışı tıñ, kebelbeyt, Sır aldırğısı kelbedi. İyribuyru köçölör, calpak tamdar. Baarının terezeleri karañğı. Mındayda calınsañ da, kıykırsañ da eç kim cardamğa kelbeyt. Kalıñ baktuu saraydın artındağı capsarğa kelip toktoğon Kargabay saara uşatkan bolo ayarday kaldı da, koynundağı şamşaarın mıqçıy karmadı. Artındağı üñküygön üçöo kaparsız. Bul elettik momun kol salat dep kütüşpösö kerek. Can degen kurusun, cebedey atılğan Kargabay daroo kayrıla berip ortoñku kumarçının dalısına kancar uruuğa ülgürdü da, kayra ketençiktey berdi. Karışkırday tap bergen ekinçisin çurayğa tepkende al üç бүктөлö oturup kaldı ele, kancar dağı şiltendi. Al kulağanda üçünçüsü kancar şiltöögö arakettenbey taysalday:

—Baarı bir karmalasıñ, başıñ alinat dep kaçmakçı bolğondo, koluna urunğan çınıday taştı şiltep ciberdi. Buta atım cerde kaçıp baratkan adam toğolonup ketti. Kargabaydın Bukaradan üyröngön önörü uşul ele. Canına barsa birinçi colku kancar cegendin dımı çıkpay kalıptır. Çala ölük bolgon eköönü kayradan barıp eekke keliştire tepti. Ölgönü yelüp, tirüü kalğandarı tañ atkança tura alışpas. Oşentse da: saktıkka korduk cok dedibi, üçöönü ańgekke süyröp barıp, kolu-butun çiderlep taştadı da, çoyokesinin üyünö mişikça sekirip kirdi. Anısı kaparsız uktap catıptır. Közün uşalağan çoyokege daroo üç

talak bergen al koşuna üydöğü Kozu menen Keldibekti oyğottu. Saat basıp, attardın eköo Temircandın sarayında baylanuu turğan. Mıktı attar ele, uuru albasın degen niyette saktanğan bolçu. Carım tündö anın darbazasın kakkandan aybıǵıştı da, calǵız atka uçkaşa minip, biröo anın üzöngüsün karmağan boydon şaardan çaap çıǵıştı. Tañ aǵarıp kalǵandıktan kuuğun tüşsö karmap alat dep tötö colgo, een colgo salıskanı da bekerinen emes ele. Kargabay tuş bolǵon kırsık mına uşundayça baştalıp, ındını öçken bay-

[24] kuş ırǵılcnı bolo, mika emi beytaanış Karacaaktı eerçiy arǵasız bastıruuda.

Alıstan itterdin ürgönü uǵulǵansıdı. Ayıl bar eken. Emi taptakır ele köñülü aynıy, sanaası kirdegen Kargabay: «ekinçi mınday işke barsam töşü tüktüü cer ursun, arbak ursun» dep içinen karǵanuuda. Aynıp kalǵansıǵan Karacaak eçaktan beri bayaǵı maanisiz ırın ulam-ulam sozǵonun koyboyt:

Kara köz senin ayıñdan...

Kargabaydın oyunda eptep ele ayılǵa cetip, kenen uktap aluudan bölök tilegi cotoy, oǵo beter tuncuradı. Özü da ayabay çarçap, canı kıynalıp turgan ele. Kapıletten ırın toktotkon Karacaak Kargabaydı kayradan sözgö aldı:

— Çüröktördü beker cerden Kaşkarǵa alıp bardıñ da. Sooda- satıktın közün taba elek ekensiñ, üköm. Suluu kız, külük at bu zamanda kayda barbasın kımbat. Anın baasın alıska barıp bıçkanda ne payda. Közün tapsañ dünüyö-mülk kolǵo oñoy urunat. Anı salaadan akkan suuday coǵotup koyuş da oñoy.

— Ayta ber, kulak sende degendey unçukkusu kelbegen Kargabay beykam.

Karacaak suroonu emi tüz berdi.

— Mından arı canakınday olco tapsañ, maǵa alıp kel. Narkın özüm bıçam. Ürümçünü ümüt kılba, anday baaluu zattardın kardarı öz ceribizden ele tabılat...

Kargabay tüşünbögöndöy küñk etti:

— Kaysını aytasız, bayake?

— Can kıynaǵandın da cönü bar. Ölümǵö baş baylap Kaşkardı emne kılasıñ? Anday eken sarttın perizattarı koluña köp urunsa, maǵa alıp kel dep catam. Közün tababız...

— Tüşünsöm ölöyün...

— Narkın bıçabız. Üç cılğa cetpey içkilik cana elettin uçu-kıyırına taanılğan mıktı soodagerlerden bolup çığa kelbeseñ murdumdu kesip bereyin...

Kargabay çın oyun ayttı:

— Karğış alıp koydum, bayake! Mından arı anday corukka bara albaym.

— Karğış alıp... sanın çaap katkıra küldü Karacaak.

— Ooba, karğış alıp koydum. Aram iş cakpayt eken mağa.

— Oşondoybu? tigil şıldıñdadı.

[25] —Anın üstünö biröönün ubalına kalıp bolobu!

— Ubal döysiñbi? Böödö cerden biröönü öltürsöñ gana ubal. Padışa Batdıhan san mindegen oyrottordu kırğanda ubaldı oylopturbu? Ce bolboso oyrottor kırğızdı san cıldan beri muuntup, öltürüp keldi. Oşondo kırğızdın ubalınan korkkon cok alar. Tigine, Kokondun hanı Erdaana biydin salaasınan kan şorğolop catat. Degi ele al han söröy ılayım musulman balasına soopçuluk kılaysın debeyt. Sen bolsoñ sarttın eki kızın uurdap çığıp, kayra soopko kaldıñ. Bolboso eköo teñ Erdaana biydin calapkanasına. kabılmak. Han sarayman kün nurun körüügö zar boluşmak. Top katındı bıçılğan semiz erkek kaytararın bilesiñbi? Beçara kızdar nakta erkek cıtına zar boluşa, çınığı azaptı oşondo körüşmök. Kokuy bala, dağı ubal cönüñdö kep kılasıñ da. Sen al kızdardı öltürgön cokuñ, ce alardın böyrögün tıtıp cep cattıñ bele? Erkek imiş dağı, antip köp ele çaşıktık kılba.

Kargabay caloorudu:

— Antpegende kantmek elem, bayake? Cüregüm zildep catpaybı.

—Ap bali, baya ele oşentpeysiñbi? Mından arı meni ukşañ kor bolboysuñ. Mobul kuu baş dalaydı körgön. Aytım go, mınakey tağamdın ayılına kelip kaldık. Beş-altı kün cakşılap tınığalık. Anan kaday kılıştı özüm aytam...

— Mayli, bayake!

— Kana emese, bastıra ber, baatır. Tigine ay da çığıp kelatat. Ana, «Bekbekey» aytkan kelin-kızdın ünü. Tim ele sozolonot. Degi alarğa ebi-çeni menen cakındap cür, payda tappaysıñ.

Alar çettey bastırıştı da çoñuraağınan kelgen ağış boz üydün eşik aldına cetpey:

— Koçkor taga, üydö barsıñbı? dep, ün saldı.

Ayıl itteri arıldıayt, ar caktan koy ürkö, zoñkuldağan biyik ün boz üydön coop bergensip cattı. Bir maalda kementay camınğan uzun kişi eşikke çıktı.

— Oo, Abdurahman, sensiñbi? At kölüñ amanbı, kayrañım.

— Arıbañ tağa!

—Bar boluñ! Kana attan tüşüñ. Kütüp catkam. Kayrılбай koyboyt go dep ümüttöngöm, uzun boyluu kişi can-alı kalbayt.

* * *

[26] Kargabay Bukaradağı ıyık medreseden kaçıp kelgenden beri atası Küçük ayabay keyip, sanarkoodo ulambı cazdıktan başın kötörböy, boz üydön tışka çıkpay kalğan ele. Kariyanın sınıp kalğanın sezişken anın teli teñtuş inaktarı üstünö kirip-çığıp cootkotkon da boluştu. Küçük murdağısınday külüp caynap sözgö aralaşa albay, kabağın tüyüp tünörgönü tünörgön. Kariyanın sıykın körgöndör da köp batına albay cayına koyuşkan. Çınında Küçük kariya balam medreseden kurandın ıyık süröösün kana tüşünüp, anın ayattarın catka aytkan takıba bolboy kaldı dep keyibesten, al uulunun eç canğa baş berbegen toñ moyun münözünön ulam canı kaşayıp oturat. Kargabaydı medreseden okutuunun özünçö sebebi da, anın eç kimge baş berbegen köktüğünö baylanıştuu bolçu. Al estartkandan baştap ele ötö tentek, coruk-cosunu çatak çıktı. Kezi kelgende alı cetken-cetpegen menen da kurulay sabaşa ketip, oşoğö tete közgö çaldıkkān cılıtrak buyum menen basığı tıñ Kambar Atanın tukumuna ayabay öçü barday mine kaçıp, coruğu ulam küçöy, köpçülüktün da karğışın uğa baştagan ele. Tonoboso, talabasa cigit atı çığabı bu otuñ küybögön cookerçilik zamanda dep tim koyso dele bolmok, birok uulunun calğız başın ayadı. Zarlap cürüp elüüsündö körgön çürpösü. Cortuulçu uuldun başı coldo kalat degendey, bir künü keltek cep aç talaada mert bolso kantet? Tuyaksız

kalıp oşondo ele Küçüktün künü bütöpöybü. Birotolo atı öçmök. Medresede okup sopu bolboso da calğız mederi biröölördün soobuna kalar dep kaniyet kılğan Küçüktün sanaası cayında emes bele. Kudaydın bermeginen ümüt üzbö degendey, kiyinçereek Küçüktün tokolu dağı bir uul töröp berdi. Anısı azırıña ılcıray ötü çaş. Ümüt tilegi calğız Kargabay. Anan kalsa, Kargabaydın çaştayınan zeendüü çıkkana Küçük özünçö korston. Adep medresede okup cürgön uuluna Küçük bir-eki aptada barıp da kelgen. Kiyinçereek kök cetile çöp bıskan kezde medrese cabılıp, Sumbula çıkkança çeyin Kargabay üyünö kele kalçu. Bara-bara uulunun ıklastuuluğuna çındap közü cetti. Al kulkuldabattı catka aytıp, kasiyettüü kurandın süröölörün şatırata okuyt da, anan kalsa atası menen şariyattın zañı tuurasında talaşa ketet. Mında da özünö karağanda uulunun ıklastuuluğun sezip, biröölördün közü tiyet deybi, eç-

[27] canğa aytçu zmes. Kala berse Kargabay kaçıp kelerden bir cıl murda Küçük üyünö maktarın çoğultkan. Tezek kalağan kolomtonu tiktey, ettin bışışın kütököndör diñ islamdın sancırasınan söz kıla ketiştı. Iras, talaşkandardın içinde maani bilgeni, mıktıbiz degeni da bar. Oşondo bayatan beri kepke aralaşpağan Kargabay, tigil çala moldolordu tüzötüp koyso bolo. Anın bilgenine karağanda: kazak- kırğızdı cana da kırğızdın on-solu ce eleti menen içkiligine çeyin din islamğa karatkan Azreti Eşen Şeyh Hoco İskak eken. caki bolboso, kırğız kasiyettüü Koconun atası imam Makdumi Azemdin ıklasınan çığarıbzdı aytıp saldı. Mına oşondo boz üydö oturğandar çıçalamak turğay, kayra cooşuy ertesi ele arkimisi özünçö üymö-üy Kargabaydı otko kiyrişip degendey, sıy körsötö baştaşpadı bele. Oşondon beri al oozğö alınıp ketti da, medresege kaytıp baratkanda Kargabaydın dalısınan közün albağan atası er cetip kalıptır dep özünçö bata kıla, uuluna dilin sala esençilik kaalağan.

Bügün Kargabay atası eköo calğız. Boz üydün çamğarağınan kündün nuru tüşüp turat. Çakırtıp alsa da cazdıktan başın kötörbögön atası uuluna ooz aç a elek. Maanilüü söz süylöşörün bilse da Kargabay ozunup suroo salbay, üñküygön kalıbında al da unçukpayt. Bir maalda kakırına öydö bolğon Küçük: Kımız kuyçu? dep uuluna akırın ooz uçun kibirattı. Kızğıltım kımızdan kere cutup catkan al demin tarta, kokusunan surap kaldı:

— Tukumuñ öskür, çaşırbı. Alla-taalanın ıyık üyünön nege kaçtıñ? Ce seni biröo kuudubu? Kılmış kılbasañ kaçpayt eleñ da...

Atasına kalp aytıp körbögön Kargabay eç nerse çaşırgısı kelbedi:

— Tokmoktoy berişet emne...

— Cön elebi?

— Kıldan kıykım izdey beret dambıldabız.

— Kantip ele takıba dambıldalar oşentsin. Canıñdı cebey çınıñdı ayt?

— Çın aytam, ata!

— Canıñdı cebe deym. Sebepsiz ele kantip tokmokoşsun.

— Tokmokoğusu kelse, sebep dele tabılat eken...

— Çınıñdı ayt dep catam?

[28] Başı salañdağan Kargabay bolğonun çaşırgısı kelbedi:

— Bir colu korğondun tübünö siyip atkam.

— Oşo elebi?

— Şarıyatta turup alıp saara uşatuuğa col berilbeyt da...

— Boluptur, anan dağı?

— Dambıldanın közünö çaldığıp kaldım.

— Anan?

— Anan emne, daarat aldırđı.

— Iras boluptur.

— Anan şarıyattan dars suradı. Men coop berip catkam.

Kargabay toktoy kaldı ele:

— Ayta ber! dedi atası.

— Coop berip бүткөнүмдө, dambılda kömkörömdөн catkırıp koyup suuğa salınğan kök çıbık menen ölorçö sabattı. Bir cuma tura albay koydum. Cançıp salışıptır.

— Aytkan coobuñ köñülünö tolboğon da...

— Coobumdu dambılda carattı. Birok sabardın aldında mintip aytkanın bir bilem: Kulkuldabattı go bilesiñ, nege anda turup turup siyesiñ?...

— A tukumuñ öskür, cetesiz adamdın coruğun kılıpsıñ anda. Dambıldañ eñ tuura sabatkan tura. Seni ıyık mederesege bererde: eti silerdiki, söögü meniki dep tapşırgam.

— Men dele çıdap berdim, ata.

— Чыдаганыñ oşobu? Bir ele tokmok cegenge turuštuk berbey...

— Kiyin da sabaştı, alar.

— Al kadayça boldu?

— Kiykim izdey berişet debedimbi...

— Чыныңды ayt? Sebebi cok bolso kantip...

— Bazarlap cürgöm...

— Ayta ber deym?

— Anan kokustan sart kızının betin körüp koydum.

— Parancısın sıyrıdıñbı?

— Özü açtı, kızığıp karap koydum.

— Anan?

— Anan sarttar artıman түшүштү. Men mederesege kire kaçkan bolçumun. «Kim?» dep surasa, baldar dambılдага аytıp salışıptır.

Kargabay ceti atasınan beri too-taştı aralay köçüp-konup can saktagan elet balası. At çaap, erkin-

[29] caşoo anın kanına kançalık siñse, terezesinen kün körünböğön mederese ağa barğan sayın oşonçoluk tardık kıla, esi-köönünön kindik kanı tamgan öz ceri ketçü emes. Kee bir tündörü kulağına cılkı kişenep, koydun maarağanı uğulup, ordunan tura da kalçu. Özgöçö boz üydü, anın cıtın sağına, tündüğünön cıldızdar körüngön toonu estey kusa bolo berçü. Eendik, erkindik kanı-canına siñgen boz ulan es tartkan sayın cürüm turumun başkaruuğa kudureti cetpey kaldı. Caşoo menen tiriçilikte elettiktin coruk-cosunu özünçö go. Oşol cosundar san cılday alardın dilin biylep alsa kantet? Bük tüşüp kereli-keçke tabınıp-taşınuu, anı menen birge ıyık kurandı can kıynap cattoo Kargabayğa barğan sayın kıynoodon başka rahattı bergen cok. Elelettiktin katın-kızı eç ubakta cüzün caap-caşırbayt. Boz üydö çoğuu caşap, çoğuu catışıp tukum köböyttü go alar. Kırğız katın-kızdarı kaçan ele kurulay ekilençü ele. Bötön biröödön cazğanuunun da özünçö col-cobosu bolorun cakşı bilçü ele go alar. Saltka cat nerseni cerüünü kırğız urğaaçıları da sonun tüşüngön. Cayloodoğu çöp cetilip, çöp bışkan uçurdu uluu-kiçüü debey eñsep kütüşçü. Oyun-zook, ırım-cırımduu tamaşalar al kezde ayabay küçöyt. Cılkıçı cigitterdin şırıldañı, koroo çetinde bek-bekey, aytkan kızdardın sıbızğı ünü Kargabaydın başın mañ kıla çakırıp catsa kantet. Köküröğü kööp, köksöösü küçögön boz ulan bara-bara mederesenin tar koroosuna sıybay baratkanın seldeçender kaydan tüşünö koysun. Elet baldarı üçün ıyık dep atalğan bul cer kıynooğö barabar ekeni menen alardın işi emne? Şaar kalkı da öz zañ-zakonunun kulu. Alardı kim ayıptay almak. Deginkisi, ay cüzünö tün tüşürgön sarttın katın-kızdarı on cetidegi kan-canı bışkan Kargabaydın kızığuusun oğö beter küçöyttü. Parancının arı çağınan calt etip bir körüngön kara köz, appak cüz anı cindi kılıp koyo taşağan. Iras ele, mindan arı mederesede caşap kaluuğa anın erki cetken cok. Bul tozokto cürgöndön körö, kök askanın üstünö bir çığıp, kök asmandı bir tiktep alıp ölüp kalğan artık dep oylodu al. Cok, bul kordukka al mindan arı çıday albayt. Ketet eletke, siñip, citip ketet kırğız topurağına. Anan kalsa, soopçulukka kuran okup, tumar çiygendi, ak kağaz betin çaar ala kılıp cazğandı üyröndü go. Epeygen elettik üçün uşul azdık kılalı? Eşen bolboyt, sopu-

[30] bolboyt al. El aralay erdi-katın bolo baş koşkon dordun nikesin kıyıp, ölgöndörgö kuran tüşürüp berse cetpeybi, tespe tartkan moldoluktun da keregi cok ağa. Cayıttan cayıt tanday, bir kündö şar akkan on suunu keçip ötkön kırğız boyunça kalğısı kelet. Cüz koyun aydap, bir üyür cılkısın közdün karegindey saktağan cay kırğız bolğusu da

kelbeyt. Cüz koy, miñ koy ce bir üyür cılkı bul coboloñduu zamanda bir colku çapkındın olcosu da. Boor et menen teñ malcandan ayrılğanda ele kırğız balası kün körö albayt. Kargabay mırzanın tez ele bayıǵısı kelçü. Birok baylıktı da sarttardı tuurap kütsöm deyt. Bir cerde kıştooçu tamı, anda katılğan altın-zeri bar, cayloo cetilgende köçüp çıkçu toosu tiginde tursa. Kargabaydın kadirına el sıyınıp, anın ısmın bilbegen kırğız bolboso gana, atağanat. Oşentip, dilinde Kargabay dañkkor ele.

— Emi saǵa katın alıp berem! dedi, bayatan beri unçukpağan uuluna Küçük.

Atasının sözünö könüp katın alıp koyso dele bolmok. Birok anda ele atasının bir koroo koyu menen anın bir üyür cılkısına karalap, mına uşul turgan elettin aymaǵınan çıǵa albay turğanın bilip turbaybı Kargabay. Közdögön oy, köksögön maksat ceksen boldu dey ber anda.

Kargabay atasına akırın karşılık körsöttü:

— Sooda-satık cürgüzsöm deym, ata. Koyo turayınçı katın albay.

Andan beri Küçük uulu menen oñdu-berdi süylöşö elek. Bilgen boǵuñdu cegin degendey tört cıldan beri anı cayına koygon ele. Mal-candıkka karaan boluuǵa ali özünün küçü cetüüdö. Anan kalsa soyulday bolgon üç katın anın koluna kol, butuna but. Azırınça kor bolğondoy abalda beken ? Cok, biröönün közün karay elek. Ali tıñ, ali küülüü. Oşol tört cıl içinde uulu Kargabay anın alakanına çaktuu bolso da altın-kümüş salıp ketip cürdü. Dalayǵa çeyin cok bolup ketkenine köp keyibey könüp kalğan. Keede uulunun töböcü körüngöndö süyünüp da ketpeyt. Soodagerlerdi eerçip birde Edil boyundaǵı deşti-kıpçaktarǵa barǵanın aytsa, birde Kaşkar, Turfan, Ürümçüdö bolup kelgeninen kep salat. İşenip ce işenbese da uulun takıp suraǵandı koyǵon. İçinen gana sızdaǵanı: Atañ körü, cakşı çıǵar uuluña kalaa körsötpö degen uşul turbaybı, mederesege okutpay koyğondo emne?...» Oşen-

[31] tip mından arı uulunun mañdayına cazılğan taǵdırdı bile albay iç küptü bolso, birde: «meyliçi, aman cürsö boldu» degendey kayrat kılát. Birok da Küçük üçün uulu çoñ bazarlarda kızdardı satıp, adam tukumu menen sooda kılıp cürgönü üç uktasa tüşünö kirbey turgan iş ele. Uulunun bul coruǵun al beçera karamança bilçü emes.

Küçüktün bassa-tursa içinen calınıp zarlağanı: Çoñ kудaydan uşu caman çürpösünö esençilik tilöö.

Karacaak beytaanışka colukkanğa çeyinki Kargabay mırzanın tarihı uşul.

* * *

Tolğon ay kötörölüp, terebel kadimkidey carık. Bayatan beri Kargabaydı sözgö albay öz cayına koyğon Karacaak da kandaydır kıyaldın üstündö termelip kelatkansığan. Emi alar betegelüü tüzöñgö çığıştı. Karacaak uşu cerden özü at tizginin cıyıp, Kargabay anı canday bastıra bergende kapılet suroo saldı

— Üköm, dünüyö-mülktün eñ baaluusu emne?

Mınday suroonu kütpögön Kargabay kantse da buydala tüştü. Kaysı birinin başın çarpıp ubaralanmak. Oñboğur kaysı cerden çalmakçı? Emne degen suroo? Sınap catkandan kiyin oylonup coop berbese tuzakka tüşöörü belgilüü. Baaluu demekçi, cakut taştın türlörü ayabay köp. Kaysı birin aytat. Andan bölök eñ bir tabılğıs baaluu añ-teriler bar. Oşondon baştasambı? Bolboyt, bul suroo bekerinen berilgen cok. Celkesin kaşy salbırağan cigitke Karacaak calt karadı da, kayradan özü süylöp kirdi:

— Ubaralanbay ele koy. Suroomo coop taba albaysıñ. Bilgenge, coobu dele oñoy. Uşu tapta dünüyönün eñ baaluusu suluu kız. Tört tülük malı tümöndöp, altın-zeri batpağan, manat-şayısı tütögön köpöskö suluu kızdın ay ırayın körsötsöñ kaalağan dünüyöñdü alakanıña salat. Kee bir erkek kalıñın keltire albağandıktan bir katınga cetpey cürsö, baylığına çirengender kaalağan suluunu katın kılıp aluuğa kudreti cetet. Ce kalp aytambı? Suluu ayaldın cıpar koynun eñsebegen erkek cektur. Özgöçö, suluu kız on beşte, baylığı taşığan erkek er ortonu elüüdön aşkan dep koyoluk. Demek, kanday aç köz erkek bolso da cerdin ceti kabat түbүнө katılğan altın-kümüşün suluu kızdı körgöndö gana çaçat. Aytım go, suluunun azğırığına kara başıl erkek attuunun köbü çıdabayt.

[32] Kargabay anın pikirin kubattay akırın sıpaykerçilik kıldı:

— Aytkanıñız cüyölüü eken, bayake!

—Karacaaktın ünü emi keketkendey:

— Dağı bir suroom bar. Kana aytçı: Dünüyönün õñ ele arzanı kaysı?

Kargabay dağı buydaldı. Al oylonğonço Karacaak bapıldap kirdi:

— Dünüyönün eñ arzanı da suluu kız. Mansap-biyliği bar han menen biyler ce dünüyösünö çirengen. mırzalar kezi kelgende suluu kızğa beker cerden ee boluşat. Küçkö salsa olco, kaarlansa kolko, aytör, tartıp alışat. Dağı aytam: suluuğa kızıkpagan erkek cok. Tüşüngöngö suluudan ötkön kor, narksız emne bolmokçu. Olcoğö tüşkön suluu kız çalğa da, kulğa dakatın bolot. Özgöçö, beçera kişinin kolundağı suluu kızdın tağdırın teñirim eç canğa berbesin. Munu, bilip al dep aytıp catam, üküm. Uğup atasıñbı?

Kargabay ün çığardı:

— Ukpağandaçı, bayake!

— Anday bolso dağı bir maani uzatayın. Cakşılöp tınşa, anan oylonup turup coop ber. Eñ ele şirin, tattuu dep emneni bilesiñ?

Coobu til -uçunda turğanday Kargabay obdulup aldı. «Eñ ele şirin, tattuu bolso halvadır, mümkün aseldi aytıp catpasın. Cok, tuzdu aytıp catsa kerek. Tamaktı şirin kılğan tuz emespi. Dağı oylonoyunçu» degendey al unçukpay kelatkanda Karacaak kayradan kıtmırlandı:

— Köp ubaralanbay meni tınşa. Kança baş katırsañ da anı taba albaysıñ. Adam canınan tattuu emne bar? Andan ötkön şirin eç nerse cok. Oo, erten menen bizdi kayçı ötüp ketebi dep eşekçe aykırdın go Sağa öz ünüñ çıkpağanday uğuldu. Bizge cetti. Toyğon bürölör kümbözü cete albağanın kördük. Ertebi keçpi baarı bir alar seni cemek. Oşondo emne cönündö oyloduñ? Kana çınıñdı aytçı?

— Çın ele bayake, canım közümö köründü. Kundaydan calğız tilegenim canımdı saktay kör dep calınıp cattım. Degi candan başka emne oyloyt elem...

— Ap bali, mına emi sağa işendim. Anda ele kara başıl adamdın canınan ötkön tattuu eç nerse cok bu calğanda. Kert başın saktaş üçün adam balası dünüyö-mülkünün baarına kayıl bolot, can üçün bala-

[33] bakıra menen üy bülösünön da keçet. Mına bul kuu baş dalaydı körgön.

Alar bastırıp baratkan betegelüü töş ali bütö elek bolçu. Salkın cel lep-lep cürüp, çar tarap acayıp, çokuları ay nuruna çağılışkan toolor. Babırğandın sıykırduu ünü, eliklin bakırğanı, köktöğü ay nuruna öčkön bozomtuk sansız cıldız. Karacaak aytkanday top atçan ubağında colukpasa Kargabay uşul keremet düynödön acırıp, karışkırlardın sasık kursağına cem bolo, ança-mınça kalğan söögün uşu maalda tülkü tıtkılay, cumuru baştağı kara közün kargā-kuzğun oymok. Bütökön boyu kaltıray kayradan canı közünö köründü beçeranın.

Karacaak beytaanıştın ünü Kargabaydı emeleki oyunan selt ettirdi:

— Uzun coldu kıskartıp degendey süylöşö cürölük, üköm.

— Kulak sizde, bayake!

— Aytsa, calğan düynödö baarınan emne kor?

— Bayake, kançalık baş oorutpayın men sizçelik kıraakı emes ekenmin. Anı go, körüp turasız. Menden coop kütpöy, özünü ele çeçmeley beriñiz. Men tıñşağandı gana bileyin...

Karacaak sözün biröölör ukpasın degenibi, başın Kargabayğa cakındatıp koyup, akırın koburadı:

— Kıyın zamanğa tuş bolduk, üköm. Uşu azır kara başıl adamdın canınan ötkön kor eç nerse cok. Adamdın ömürün kıyıp koyuu, ögüzdün çandırına cabışkan kögöndün başın culğanday ele kep. Tirüü can üçün töşü tüktüü kara cerdin üstün tepsep cürüü azırınça kıybat. Karışkırça cortup, itçe kabışıp kaldık. Olpok töşöktö tınç cata albaybız. Koşuna koşunağa ayğak. Bir el ekinçisine coo. Handın sözü şirin, kılıcının mizinen şüüşün tamat. Keçee ele kazak, kırğızdı kırıp, mal-canına ee kılbay, katın- kızın olcologon oyrottordun bugün körgön künün teñirim itke bersin. Miñ sandağan oyrottun kanı suuday ağıp, cer cüzünön birotolo ceksen boluuda. Alarğa boor oorup, adam tukumu katarı körgön eç kim bolbodu go. Azır Kokondun altın tağında oturgan Erdaana-biydin kekirteginen tirüü candın baarı ötkön acıdaarğa aylandı go çirkin. Kırğız atanın

tukumdarının başın emi oşol mikaacı mikçıyt. Birde külüp aldasa, birde kılıçtın mizine alıp kırat, korkutat. Körgönübüzdön körö elegibiz dağı köp. Bir-

[34] tukum eldi ekinçisine tukuruuda al şümşük. Eki cakşını coolaştırıp koyup, boorun tirüülöy tilip, rahatka batkısı kelet al. Dalay suluu kız-kelindin köz caşı tögülör. Dalay erler kul bolup, eldin şoru kaynar... Üköm, men bulardı emne üçün aytım tuyup catasıñbı?

Sanaasında eç nerse cok erke balaça Kargabay küñk etti:

— Tañ, anı men kaydan bileyin, bayake.

Karacaak çındap ele cigitke cini keldi:

—Köp ele ıymanıñdı cebe. Sen karamança ele makoo bolsoñ, kız karaktağandın kınıusun alat beleñ.

Künöösün moynuna alğan Kargabaydın başı salañday tüşkөndө, tiginin ünü şıldıñduu çıktı.

— Çımında ele senin dödüylüğün ötө küç. Caki bolboso, kaltañ tolo altındı bir ele tündө suuday tögöt beleñ. Mintip cürsөñ aldağı almaday kallañdan köz açıp cumğança ayrılasıñ. Ce sağa anın keregi cokpu? Kur degende uşunu tüşünsөñ bolo!

— Anı go түşүнөm deçi, bayake!

— Ükөm, түşünböгөнүн, bilbegeniñ ali köp. Mından arı meni eerçi. Kor bolboysuñ, közüñdü açam.

Kargabay ırğılcn coop berdi:

— Men makulmun, bayake. Aytım go başında.

Mööröyü koluna tiygendey şańkıldadı Karacaak:

— Anda ele kele koluñdu. Mından arı menin ıgımdan çıkpaysıñ. Makulbu? Şertke turbağandın katını talak, dünüyө mülkü aram. Makulsuñbu?

Kargabay çıyrala tüştü:

— Aytkanımdan kaytsam teñir ursun. Töşü tüktüü cer ursun.

Al eköo kol alışkan soñ, Karacaak kayradan kepke aldı:

— Cana bir aytkanımdı kökürökkö tüyüp koy. Eliñ karışkırbı karışkır, tülkübü tülkü bol degen kepti eşitkendirsiñ.

— Anı ukkam.

Karacaak sekidi:

— Aşıkbı, tuyğanıñdı içke tuta bil. Menin sözümü eki kılbasañ dalay kızıktın üstünön çığasıñ. Anan al oylono kalıp eskertti: Kuyruk-calıñ cetilgende buytap ketpe, kapır.

Kargabay şerigine tike karadı:

— Kol kudaydın möörü, bayake. Şerteştikko azır ele. Kantip kaçayın...

[35] —Şertke turbağandı teñir özü cazalayt. Anan kalsa menin da kolum kısıkalık kılbayt. Emki aytarım bul Zamana, el degen cazğı kirgen suuday. Kirgen suunu noktooloo uçurunda eç candın kolunan kelbeyt. Kirgen kezinde al acıdaarça tuylap kuday sakta sürün, küçün koyo kal, albuuttana ağat, nugun özgörtö, cardı ezip, cardı buzat, oşentip too-taştı kulatkan, üyörlöngön cansız coo kayradan böksöröt, tunat, al emes keçseñ tuşarıñdan çıkpıy tayızdap arañ ağıp, al turğay karamança soolup, balır gana cıttana kurğap kalğanın körgöndürsüñ. Andıktan, kirgen suuça kuturğan, culkunğan ırayımsız zamandın şarına boy urbay: baykap, caykap kün köröt, estüü adam. Zamandın şayı ooso şılıkıybay, araanıñ cürsö kuturbay, kuusa kaçımış bolup buytap, kaçsa kuumuş bolup cetpey ookatın kılát estüü adam. Döölöt er başına cegi colu kelet. Ceti bolboso da üç colu kelerin men bilem. Andıktan aksaktın akırına, külüktün tuyağına karap, mendey kak baştın, tük baştın akılın uğa cür, baatır.

Karacaak toktoy kalğanda, mookumu kanğan Kargabay cayınça surağan:

— Birge cürüp kelatabız, coldoş bolduk. Kantse da ismiñızdı bilsek kantet, bayake.

Karacaak at calına eñkeye berip kakşıktadı:

— Ança boldu kaç katınıñ bar? dep sura.

Sözdün çoo-cayına tüşünbögön Kargabay şaşıldı:

— Antip surabay kalaym.

— Surasañ emne eken?

— Anı aylıñızğa barganda bilet elek da...

— Aylımda kança kün kono catıp, koyun-konçuma kança kirseñ da anı bile almak emessiñ.

Kargabay tañğaldı:

— Kandayça?

— Oşondoyço...

— Kızık, dedi Kargabay.

Tigil kubattadı:

— Bilbeseñ kızık, bilgenge anın cayı başka.

Ay capcarık, murdağıday ele betegelüü aydın töş. Cel arğı cürüp, toolor mañkaya, maarap içyüdön beter, alıstabı ittin kañırış ürgönü uğula kaydandır tütün cıttanıp ketti. Nesi bolso da öz el, öz cer; sanaa cayında, attar sergigen, birok al eköo unçuğuşpay katar bastırıp kelatışat. Özü aytkanday mına bul kak baş oñoy adam beken? Anın kıyalında bir sır bar eke-

[36] nin tüşüngön Kargabay da suroo salbay memirey tüşkөndө Karacaak sözdü kayra ele özü baştadı:

— Er kişige bir ısm, bir ele katın azdık kılát ükөm. Anın sñarınday er cigittin caktırıp miñgen atı da calğız bolbooğö tiyiş. Mına bul it ürgön cerdegi ayılda meni Ermat deşet. Öz aylımdağı çınığı ismim Şermat. Bel aşıp Kaşkarda, Kakşaalda, İlede cürsөm Cusup deşip uçuraşat taanığandar. Kazak tuuğandardı aralasañ Markabaymın. Sarttın kalaaların kesip Hivaga, Samarkanğa cetsem Abdrahman; Teke türk, Asar türkü menen Osmon türkündө bolup kalğanımda Şahberdimin. Ooba, keede Edil boyundağı bulğarlardı

aralaym, andan arı dini kapır çürçüttördün şaarına kirip ketsem meni Kırğız bay dep cazbay taanıшат. İşenseñ işen, işenbeseñ özüñ bil. İçkilik menen elette cana arkadaşığı kırğız katındarımdı sanabağanda da Ancıyanda kıpçak katınım, Taşkende kazak katınım bar. Ürümçüdö çoyoke sart katın, Kokondoğu, Hivadağı ak katındarımdı esepke albaym. Kudaya şügür baarınan eki-üçtön uul-kızduu boldum. Erkek baldarım büt boydon öz tegin cakşı bilişet. Baarının nazili kırğız, tegi Adigine, «öz uruuñar Börü» dep ceti atalarına çeyin aytıp kulaktarına kuya berem. Mansap koldun kirindey: cuusañ ketet. Baylık akkan suu bir künü soolot, tukumun üzülböy, bala-bakırañ köp bolso senin nakta baylığıñ oşo. Anan dağı too aralay minip bel aşçu, tuyağı ketilbes duldulum bir başka. Saz keçip, Sarı-Arkanın keñ talaasın, Kara-Kumdun ısıq çölün aralay anın azabına çıday turğan külüktörüm da bir öñçöy Baygege çabilçu, er sayışka tüşçü attarımdı özünçö baktıram.

Karacaaktın aytkandarının kançası çın, kançası tögün ekenin bile albağan Kargabay tañğalıp bütökönçö aldı caktan it ürüp, tezektin tütünü cıttana, oozunan şilekeyi kuyulğan Kargabay açka ekenin emi sezdi.

— Kuda kaalasa keldik bizdin ayılğa dep, Karacaak atın şart teminip aldı.

Lok-lok celgen attardın üzöngüsü kağışıp, alar çoñ ayıldın etegine kirip kelişkende at tizginin cıyğan Karacaak caş cigitti imere tiktey:

— Dalay kündön beri coldoş bolup şertteştik. Maksatıbiz, tilegibiz bir cerden çığıp, mına uşintıp mağa çın ele şakirt bolom dep kaldıñ. Anday bol-

[37] ğon soñ senden üköm, bir buyum suraym, dep ayarlay kaldı.

— Surañız! dep, çeçkindüü ayttı Kargabay. Birok kantse da içinde cipkirip kalğan bolçu al: Oñboğon kakbaş, koltukka katılğan altındı sezip kalğan eken da. Meyli alsın. Baştan sadağa! degendey niyet kıldı. Karacaak şaşpay, salmak menen süylödü:

— Şertibizdin başı uşul bolsun. Ak peyliñden bere alsañ gana suranam. Bilip turam, uşu kezde al buyum sen üçün ayabay baaluu. Men dağı oşon üçün kızığıp kaldım. Bolboso şertibiz buzulat.

Kargabay tobokel kıldı:

— Surağanıñızdı berem. Aytıñız, bayake, kerek deseñ kert başımdı da ayabaym.

Karacaak:

— Egerde colum bolot dep niyet kıla, mağa işenip, meni eerçiy mından arı peylibiz bir bolsun deseñ kumar oynoğondu tışta. Kumardı azğan-tozğun soodagerler kesip kılat. Iyık işte, çoñ işte andaylardın colu tariyt, colu kuruyt. Kumarçıda dos, tuuğan-uruk, katın-bala, mal-mülk degen bolboyt. Kumarçıdan ötkön candimini men eç cerden körö elekmin. Azır caş ekensin, kumarğa diliñ ali berile elek kezde, ber uşunundu mağa.

Kargabay dürt ete canıp ketti:

— Berdim, alıñız menden oşol kapırdı baş-otu menen, bayake. Kumarğa mından arı malınsam: enemdi alayın!

— Boldu! dedi Karacaak. Kargabay üköm, işendim sağa.

Oomiyin, bayake Kargabay alakan caydı.

— Oomiyin!

Eköo kızılanı karağan boydon bata kılıştı. Conunan ısıq ter çıkkın Kargabay baykasa, kadimkidey ceñildey tüşüptür.

Alar ayılğa kirip kelgende zoñkuldagan erkek ün kattı:

— Kimsiñer! Oy, kimsiner deym.

* * *

Caydı caylata Karacaak-Abdrahmandı eerçiğen Kargabay üy-cayı cana ata-enesinen kabar albastan, kaparsız, arı beykam. Anın sanaası karamança tınıp, keçeeke ele aç talaada şerikterinen acırap, özünün da az cerden ölböy kalğanı kaplet esten çıkkansıyt. Uşul arada alar toodon too aşıp, ayıl aralaştı. Oygo tüşö,-

[38] çöldön-çöl kesip, dalay kızık okuyanım üstünön çığıp, neçen aylar birge cürüşkönünö karabastan, mına bul canındağı kara başıl Abdrahman akesi Kargabay üçün ali da açıla elek sır, tabışmağı candırılbağan comok. Baykap körsö, uşu kezge

çeyin anın çaşın da acırata albayt eken. Payğambar çaşındağı adamdardın arasında otursa alarğa teñtuş, okşoşup kalat. Orto çaşta dese canı çaştarğa kurbu. Aytor, Abdrahman közgö toktoboğon zaakımday kubulğanı kubulğan, al turğay koldon suurulğan sıykırçının özü. Karañğıda baratkanda karışkırça ulusa cürök tüşöt. İşi kılıp al can-canıbardın baarın özündöy kılıp tuurayt. Kapıray, bul çın ele kubulğan sıykırçı bolbosun dep cürök zaada bolso, keypi kara başıl adamdın özü, keede anın boorukerligine, adamkerçiligine ne cetsin. Birok, ağa karabay zulumduğı, kerek cerden baş keskenden kayra tartpağan kankorluğucu. Nesi bolso da, Kargabaydın bul teñir koşkon şerigi özünçö ele tabışmak.

Cıyım-terim alda kaçan bütüp, tört tülük too etegin cakalay boz kıroo tüşkön mezgil. Eki şerik bayatan beri eç bir süylöşpöy katar bastırışıp, çıñalğan karıluu attar oozduk kemire, alar çon özöndögü azıraak tartılğan kök suunu boyloy cay bastırıp kelatışkanda ör talaşa süzgön kızıl çaar balıktar, eki- üç kulaçtay öydö suu üstünö uçup çığıp, kayra kök irimge kirip ketişet. Anı köp eles albağan Kargabayğa kep saldı tigil:

— Mina bul ör talaşa süzüp uçkan balıktardı karaçı.

Kargabay kördüm degendey baş iykedi.

— Bulardı kızıl çaar dep koyuşat. Calañ gana bizdin Kan Toodoğu kök kaşka suularda boluşat. Başka cakta uçurabayt alar. Isık-Köldö mindan bir başkaraak kök çaarı kezdeşet eken.

Munun emnesi kızık degençelik kılıp, Kargabay unçukpayt. Oyun uladı Abdrahman:

— Çürçüttördün padişası munu körsö tim ele cata kalat deşti. Al üçün mindan ötkön mıktı, barktuu tamak bolboyt imiş. Adep ukkanda özüm da işengen emesmin.

— Koyçu! Kargabay çoçup ketti. Balıktı cemek turğay, anı makröo sezgen kırğız balası tañgalbay turğan corukpu bul. Karacaak-Abdrahman süylödü:

—Karasañ, padişa gana cey turğan altın balık-

[39] tar bul cerde bıkpırday caynap catkanın. Eger tirüülöy cetkirip berseñ, bir balık bir mıktı kıl kuyruktun kununa tatımak atağanat.

Kargabay dağı taňgaldı:

— Çın elebi, bayake?

Abdrahman azıraak tırçıdı:

— Bayakeñe işenip cür. Al eç ubakta calğan aytpayt.

İymene tüşkön Kargabay cootkottu:

— Sizge kantip işenbey koyoyun. Ne bolso da körgöndön körö elegim köp ekeñ. Közümdü açtıñız.

— Aşıkpa, üköm. Körö elegiñ ali aldıda.

Tartına tüştü Kargabay.

— Ulantıñız kepti, bayake!

— Isık-Köldün kök çaar balığı mindan da baaluu deşet.

— Kapıray bulardı kaydan bilip alıştı alar.

— Çürçüt köpöstör aytkan da. Cürüşpöybü alar bizdnn kan coldun uç-kıyırına çeyin kesip...

Kargabay dağı ele taňgaluuda:

— Balıktın etin cılkının calı menen cayasınan aşık baalağan da el bolot eken, ee?

— Bolboğondoçu.

— Şumduğuñ kurğur.

— Bir kurday men kızıl çardı tirüü da cetkizgem.

— Padişanın sarayınabı?

— Kaydan?

— Azır ayttıñız go.

— Çürçüt soodager eköübüz makuldaşkanbız.

— Anan emne boldu?

— Men Edil boyundağı kalağa çeyin cetkirmekmin.

— Ak padişanın sarayına cetken coksuzbu?

— Anda emnem bar.

— Aytıñız go cana.

— Özü ceybi ce padişağa berebi, kalğanın çürçüt köpös özü bilet da.

— Deginkisi, tirüü balık kantip cetsin Edilge.

— Cetkirdim.

— Koyçu?

— Adegende çırpıktan çoñ-çoñ çabıra tokuttuk.

— Kızık...

— Andan soñ çabıralardı töölörgö arttıq da, serke çanaçtarğa suu kuyup çabırağa saldıq. Oozun bolso cel kirgendey kılıp koyduk. Cetkiçe içindegi balık-

[40] tar buzulğan cok. Col boyu, kezek-kezeği menen suusun almaştırıp oturduk.

— Adamdan amal kaçıp kutulbayt eken da.

— Anançı! Kıpızıl gana altın dilde közgö körünüp tursa kantesiñ.

— Çın ele cetkende altın akça aldıñızbı?

— Biz oşentip makuldaşkanbız. Sumbula çıkkanda cönögön elek. Edil cerine cetkende kış tüşüp kalıptır.

— Kızık el eken, balıktı altınğa baalap.

— Anı koy, çürçüt köpöstün süyüngönün aytpa.

— Kızığın tüşkür dese.

Karacaak küldü:

— Köpöstör arasında: orus oyundağısın kıl at degen lakap bar. Oşondo gana işendim ağa.

— Degi kaday el boluşat çürçüttör?

— Bizdey ele eki közdüü, ayrı but.

Karacaaktın şıldıñına Kargabay tırçığanday:

— Anı go bilip turam, bayake.

Abdrahman sözün tüzöttü:

— Kızığıp kaldıñ aytayın. Coldoşçulukka bekem boluşat alar. İlayım aytkan sözündö tura alıшат. Peyilderi açık. Oşoğ o caraşa kara mürtöz cağı da köp. Noğoylor aytıшат: orus menen dos bolsoñ aybaltañdı ala cür.

Añğıça aldıdan ayıl köründü. El çuru-çuu, balbandar küröşkö tüşüp catkan ordo cer eken. Oyundun kumarına kızığandar çooçun adamdardı eles albadı. Eköo çetkerek, attan tüşpöy karap turuşat. Kızıl carğak şım kiygen karı ele adam, ulam çıkkandı cambaşka salıp urup, eç kimge bayge bere turğan türü cok. Colooçular andan közün alışpayt, çımında da al tañgala turğan coruk ele. Kurğatıp koyğonsup, al çımçıp alar aşık etsiz, aytör, caşı altımıştardağı cayık töş, taramıştuu, ayabağanday çımır cana öto küçtüü adam eken al. Kileygen cigitter aldına keler zamat tars cıgılıp, köpçülük duu-duu bolo barıp basıla tüşköndö:

— Çoğoroktor, kana kim çığat? dep aylanasin bir sıyra tegerete karap aldı balban.

— Balta akeni eç kim cıga albayt! deşti demi suuğandar.

Balta ünün kayradan biyik çığardı:

— Çoğoroktordo palban tügönsö, kañğılarda bardır... Kana, kimiñer çığasıñar? [41]
Carçı kıykıra baştadı:

— Kim ıġat?

— Ŗermat ıksın!

— Ŗıkmata sen ık.

— Mamat, aldıġa t.

Kplk ee-cao berbey tolkup catkanda:

— Palbandar tgns baygemdi bergile dep, Balta demite bergende Abdrahman-Karacaak attan ırġıp tŖt da, anın canına cetip bardı.

— A Balta palban, azır saġa e kim daabasa zm ıġam. Andan kr anaġı beldegi oromoldun tmnksn maġa eip beriñ.

Balta ooup ketti:

— Kimsiñ zñ?

— Kim ekenimdi krŖ btknd aytam. Azır aldaġı ıkır kaŖatka baylanġan oromoldu eiñ...

— Ante albaym Balta keteniktedi. Keplk emi al eknn kzn albay tiktep kalġan bolu.

Abdrahman bolġon cok.

— Boluñ, e deym.

— Nege eem?

— KrŖk ıkkanda belge eki oromol kuranbayt. Al krŖtn Ŗertine tuura kelbeyt.

— Anda menin iŖim cok. Ol oromoldu men takay kuranıp crm.

Karacaak da moyun berer emes:

— Azır eip turuñ. Coġolboyt, korkpo.

— epeym.

— Ayttım go, küröştün şertin buzbañ.

Köpçülük caalap ketti:

— Meyman tuura aytat, çeçin!

— Çeçin!

— Colooçu kalıs eken, çeçin.

Aylası ketken palbanğa ülgürtpöstön Karacaak anın ıçkır kaşatındağı oromoldu köz irmemge keltirbey çeçip aldı da:

— Mamat aldığa öt, korkpoy ıǵıñ dep, el artına caşınğan dulduyğan cigitke köz imdadı:

— Küröşpöym dedi, emi Balta.

Baykağanğa al cüdöp, cüünü boşoy, bir zamatta başınan kutu uça kunarı kete tüşüptür. Köpçülüktün ızı-çuusunan kulak tunat:

— Mamat!

— Mamat!

— Kaçır, Mamat!

[42] —Çamda, Mamat!

Uu-duu tüşkön eldin koldoosu cana Baltanın çooçup ketençiktegeni Mamattı çındap ele şerdentip ciberdi, al eki kulaçın caya çağdañdağan boydon ortoğó çıktı. Şık Mamatka oop ketkenin Balta palban tüşünüp tursa da küröşpöstön çetke çıǵıp ketse elge şıldıñ bolup, ölgön menen tete bolğondon körö dedibi, arsarsıǵan al Mamattı közdöy bir silkindi. Küröş köpkö uzağan cok. Oğó beter erdemsigen Mamat üşü ketken kart balbandı aleki zamatta çalkasınan salǵanın bir bilet. Kırkırık-süröön arasında kartayıp cüdögön, kor bolğon Baltağa oromolun berip catıp:

— Kartayğanıñdı bilip, cılkıña karap ıskırıp cürböysüñbü katıgün! dep, Karacaak kulağına şıbıradı. Anın ünündö tabaloo, basıntuu cok ele. Özün sırduu tiktegen, çırduu kişiğe ızaluu kart balban da söz katkan cok.

* * *

Katar bastırışkan eki colooçu murdağısınday öz ara süylöşüşpöyt. Col uzak, col een bolçu. Karacaak eç nerseden kaparsız: köñülü tok, sanaası cayında, telegeyi tegiz, al kezeğinde baştı ekçey, közdü süzgön boydon, bayağı maanisi taykı, özünön bölöktör cete tüşünböğön calğız ırın ulam kaytalay sozğon bolot.

Munarım senin ayıñdan,

Muzduu cerge köp cattım

Muunuktu menin muunum.

Muunukkan menin muunuma

Buudayık ötü daarı deyt,

Buudayık ötün surasam,

Bukardan da arı deyt,

Bukarğa barsam cetermin,

Bukarğa barıp kelgençe,

Buulugup ölüp ketermin...

Tabışmaktuu ır oozunan çıkkanda ele Karacaaktın cüzü tamılcıy, kıyalı dürt etip canıp ketet da, aalamda özü gana calğız can saktap cürgöndöy baarın, baarın unuta, al turğay mına mintip canında kölökösündöy eerçip cürgön Kargabay menen da karamança işi bolboy kalçu. Mınday çakta Kargabay şerigi ırdı bir neçe colu kaytalap buğu çıkmayınça suroo salıp, aralçı bolçu emes. Bul colu da al Karacaaktı kunt-

[43] koyup tıñşağan kişiçe, birok öz düynösü menen alek bolup ketti. İrası bir turup canına ötü cakin, keede uşintip sıykırçıday özünön alda kança alıs körüngön anı

çeçmeley albay ubaralana, tuñguyuk suroo cürögün ezet. Degi kim bul özü? Adam keypin kiygen sıykırçıdır ce kuuçubu? Süylögönünö, tamak-aş cegenine karap adam dep oyloso, kee bir kılık-coruğu canagintip sıykırçını elestetet.

Karacaak kart balbandın belindegi cooluğun çeçip alğanda ele anın şığı ketti. Mından arı baykuştun taptakır colu bolbosun oşondo ele sezgen. Emi ağa boor ooruy, şerigine özünçö cini kelip kelatkanda, al Kargabaydın oyundağısın tuyğanday ırın tık toktottu da:

— İ-iye, Kargabay mırza, ne boldu sağa? Ir ukpay koyduñ go? dep bir çeti kekete, arı tamaşalağanday küldü al.

Çooçup ketken Kargabay kalp cootkottu:

— Uğup atam. Ulanta beriñ, bayake!

Al takıdı:

— Oyuñdağını bilsek bolobu, üköm?

— Kaparımda eç kaday oy cok, bayake. Irday beriñ...

— Aytpasañ meyli. Oyloğonuñdu baarı bir tuyup koyduk üköm.

Kargabay çıdabay ketti:

— Çınımdı aytsam siz cönündö oylop kelatkam, bayake.

— İ-i-ye ras ayttıñ. Anan?...

— Sizdey kıraakı adamğa şerik bolğonuma kubanıp kelatkam.

— Kalp aytpañ, mırza. Mırza degendi al kakşık üçün atayın ayttı da, anan sözün akırın uladı. Kaday sıykırçığa tuş keldim ele dep caman körüp catasıñ meni. Tuurabı?

Kargabay azır buytay alğan cok. Çının aytkandan başka aylası tügöngöndüktön tükşümöldögönün ortoğosı saldı:

— Meyli, aytsa aytayın: çınında ele sizdi takır çeçmeley albaym. Bir karasam adam elesiz. Kayra ağa işenbey ketem. Kandaydır sıykırıñız küç. Al turğay oluyaça ele barsız. Baarina közüñüz cetip, tuyup turasız. Sizden sır çaşıruuğa bolboyt. Bilip koyosuz da... Koldoğondu koldop, kordoym degendi kordoysuz. Baykasam, adamdan başka Caralğansız. Men sizge ant berdim,-

[44] kargış aldım. A özüñüz kimsiz degi? Sırıñızdı bilsek, sıykırıñızdı üyrönsök...

Kargabay sözün bütö elekte ele Karacaak çalkalay berip, aytalaanı cañırta katkırđı:

— Kaydağı sıykırçılık? Sendey ele kara başıl adammin. Ene tuuğan meni da. Çapsañ kılıç ötöt, atsañ ok közöyt. Ömür sürüügö kuştarmin. Takır ölgüm kelbeyt. Ulam kartayğan sayın can tattuu bolup baratat. Sıykırçı da, kuuçu da emesmin. Bolğon sıırım uşul, üköm.

Kargabay tükşümöldödü:

—Kanday desek? Cana özüm körüp turdum go... Beçara Baltanın küçün alıp koyduñuz. Siz bolboğondo al cıgılbayt bolçu. Kuday ursun, anı dubalap saldıñız oşondo...

Karacaak oğó beter katkırđı:

— Degen menen aytkanıñda çındık bar. Ras ele, men anın karuusun alıp koydum. Balbandın sırn körgöndö ele tüşüngöm.

— Kızık...

— Bilgiñ kelip catabı?

— Tuura kelse...

Karacaak kamırabastan:

— Balbandın karuusu altında bolçu dep koydu.

—Kargabay tañğaldı:

— Kaysı altındı aytasız, bayake?

— Şiluunsuñ, birok ali közüñ açıla elek. Aytım go başında, kızıl ooz balapan ekeniñdi bir körgöndö ele taanıgam. Altındı baalap, altındın kasiyetin talday bilbegen adam da tirüü canbı. Men özüm andaylardı başınan cek köröm. Senin dödöylüğüñ azırınça keçirimdüü. Birok, bilip cür, adamdın daanışmandığı altındın sırın, anın küç-kubatın cete taanıgandığında. Karapayım elet menen dan ekken bakırdan sen eköübüz alda kança aşıp turbasak caraşabı? Antpesek ele kara kursaktın kamın cegen baykuştun biribiz. Bolboso tuş keldi cayıla mañ-mañ, mañ baskan töödön ayırmabız kaysı? Antip can saktağança...

Şeriginin unçukpay kalğanınan paydalandı Kargabay:

— Men da oşentip oyloy berem.

— Antip oyloğonuñ caman emes. Birok da mından arı menin columdan çıkpa, anan da unçukpay, körüp bilgeniñdi kökürögünüñ tüyüp cür. Kezi kelgende söz da, tüş da tiyet yezüñö. Ağa çeyin es-akılıñ kanıksın. De-

[45] ginkisi, deerinde bar, oşon üçün senden sır caşırbay atam. Buğa deyre dalaylarğa akıl sözümdü bergem. Birok columdu bererim cok ele. Diliñ ak bolso columdu da alarsıñ...

— Iraazımın, bayake!

— İya, oşondoybu?

Kargabay karğanıp ciberdi:

— Kalp aytsam, cayrap kalayın!

— Meyli, meyli dedi, ıraazı bolğon Karacaak.

Al kayradan tımyı kalğanda sözgö kızığa tüşkön Kargabay:

— Ulantıñ ake! dedi akırın.

— Kep emne cönündö barattı ele?

Anın kalp antkorlongonun kaparına albağansığan Kargabay sıpaa ün kattı:

— Altın tuurasında...

— Ooba, ooba söz altın tuurasında baratpadı bele dedi, başın tez-tez iykegen Karacaak. Altındın sırn, anın köptögön kasiyetin tuya bilbegen adam ömürü dünuyö-mülktün kadırına cetpeyt. Ras, cana men çaldın ıçkır kaşatınan çeçip alğan cooluktun çetine kırkalay tigilgen itapkan altıñ bar bolup çıktı. Anı men adep kelgende ele sezgem. Karılığına karabastan Balta erdin eç kimden cıgılbay catkanı da oşondon ulam bolçu. Canında takay altını bolğon adam dayıma caş körünöt, andaylar oñoy menen aldanküçtön taybayt da, er cürök kelişet. Canındağı altını bolboso, karı Balta oşonço karılıu cigitterdi katarı menen cıgat bele. Özüñ kördüñ go, cooluktu çeçip alarım menen anın kutu uçup, erbeygen ele bir çal bolup kaldı. Bilgenge altındın bir kasiyeti uşul...

— Kapıray! dep cakasın karmadı Kargabay.

Şerdene tüşkön Karacaak kupuya sırn ortoğö saldı:

— Altındın sırnı ötö tataal, kasiyeti köp. Birok kökürögüñö tüyüp koy: adegende altındın negizgi eki kasiyetine toktoloyun... dep koyup, al kayradan tuncuradı.

Kargabay kubattadı:

— Aytıñ, bayake!

Karacaak köptön beri köküröktö katılğan tacrıybasın şaşpay bayandap berdi:

— Altını köp adamdı ilgerteden kasiyettüü dep esepteşken. Altın eñ murda karekti albay, karekti kubantıp, cürökkö sıykırduu şoola çaçat da, adamdın-

[46] tulku-boyundağı küç-kubatın arttırar, şerdentet, sen eç kimden caltaktabay ar dayım özüñdü baatır tutasıñ, anan da akıl-esiñ kurçup, kıraakılığıñ, daanışmandığıñ taasındap, cüzüñdögü acarıñ açılıp, bötön közge ıymanduu da, aruu da körünösüñ. An sayın senden karılık alıstayt da, ulam barğan sayın boz cigittey bir kalıpta caş, kubattuu sezilesiñ. Döölötüñ artkanday artat, uluu-kiçüünün arasında kadir-barkın tüşpöy, ne bir suluu, aruu degen katındardın közü tüşöt sağa. Ay camal katındın köönünö tez çaldıkan erkek oñoy menen kartayçu bele. Sarı altındın sırduu kasiyetinin biri uşunda. Den-sooluktun bekem boluşu üçün da altındın taasiri ayabay ele arbyn dep aytkam. Altın buyum takay canınan üzülböğön adam ooru-sırkooğö oñoy menen çaldıkbayt. Böödö

ölümdön tıskarı bolot. Cañıdan talpınğan nariste altın idişten aş içse tili tez çıǵıp, iç ötkök ildeti menen oorubayt. Mayda-barat dartka moyun berbey, közgö süykümdüü körünüp, ar kimder betinen kança süysö da, aǵa ılayım köz tiybeyt. Cürögü tüpöyül bolup, aşıñan kayǵıǵa çaldıkkın adamdı da altın ayıktırat. Tüşünön çooçup, elirtme dartına kriptir bolǵondu da altındın küçü menen emdöögö bolot. Altın saptuu kılıçı bar adam cooǵo aldırbayt, aldınan colbors betme-bet çıksa da korkpoyt. Degi ele anday erdin karuusundaǵı küç-kubatı ölor-ölgönçö ketpeyt. Keçee ele cakında arkalık tuuǵanıbiz, altın saptuu kılıççan, altın kemerlüü er Soltonoy toksondon aşıp kalǵança er sayıška түşüp, cortuuldan kalgan emes. Kayran er oyrottordu kırıp, kuttuu cerden sürüp baratkanda, kalmaktar altındö anın altın saptuu kılıçın uurdap ketişken tura. Oşonun ertesı ele kalmaktardın törösü Markaška menen er sayıška түşkөndө er Soltonoy mert bolǵon deşet. Can taslim bolup baratıp: «Attiñ ay, altın sap kılıçım canımda turǵanda aldırbayt elem da» dep arman kılıptır. Camı kırǵız aza kütüp tokson üçtögü er Soltonoydu kara cerge kıyışkan. Kırǵızdın tuusun cıktık dep erdemsinişet kalmaktar. Kırǵızday namısköy, öcör el bolçu bele, Kiyinki cılı soltodon çıkkın er Koşoy, saruunun içindegi alakçın Berdike berender baş bolup er Soltonoydun kunun kuuǵa çıǵıшат. San kırǵızdın aybatına çıdabaǵan kalmaktar köldü közdöy ooskon. Basa, tokson bir çaşında er Soltonoy alköz-kabaa sayaǵınan çıkkın on beş çaşar er Sadır menen on üç çaşar Atakeni takay canında alıp-

[47] cürüp cortuuldun, coo çapkandın sırdın üyrötkön. Er Koşoydun uulu Momokon da anda on üçtө eken. Anı da canında alıp cürüp takşaltkan, kırǵız baatırlarının piri öz uçurunda er Soltonoy bolǵon. Söz tizginin başka cakka burup ciberdim ee. Meyli, a da bolso altındın kasiyetinen çıktı. Oşentip, altın-zeriñ kança köp bolso da biröögө oñoy menen altın buyum tartuulooboǵo araket kıl. Katın-balaña da altın katkan ceriñdin cigin bilgizbe. Altındın eesi calǵız gana özüñsüñ, kazına katılǵan cerdi muraskoruñ cetilip, aǵa anık işengende gana körsöt. Köp balanın içinen altındın muraskoru biröө gana bolot. Kalǵandarının ençisine mal-mülk, üy-cay kalat. Muraskoru cönsüz çıksa estüü adamdar kaznasının cigin çıǵarbay cürüp köz cumǵan. Anday kaznanın eesi cer. Cerden kasiyettüü, cerden ıyık emne bar? Can-canıbar cana dünüyö-mülk debey baarı cerden çıǵat. Kerek degende kara cer kara başıñ menen koşo baylıǵıñdı baş kılıp baarın özü alat. Eesi cok catkan altın-kazına uçuru kelgende baktıluu adamga, er adamǵa gana keziget. Kırakı adam altındın kaysı cerde katılǵanın sözsüz bilet.

— Ulanta ber, bayake!

— Kara cerdin töşün tepsep, can saktoo oñoygo turbayt. Biröögö küñüñ tüşöt. Özüñdön döölötü çoñgo altın tartuulaysıñ. Oşondo da eki altın buyumdu katarı menen birdey begilikke tartuulaba. Altından altın kuralat. Dağı aytayın, altındın kadirına cetpegender adamdın kadirına cetpeyt. Caş kezde altın cigitti alduu-küçtüü kılát degem. Anın kadir-barkın kötörüp, toktoolukka, salkın kanduulukka üyrötöt. Köptögön kırsıktan, baleeden saktayt anı. Duşmanının kılıçı ötpöyt, ağa duba karğış cukpayt. Şal oorusuna çaldıkkandardı da arça menen alastap, altındın gülbotosun cutkuruşkan. Ayta berse neçen türdüü darttı altın menen darılağan. Altındın ayal zatına tiygizgen taasiri da tügöngüs. Kız balağa kiçinesinen takay altın çöyçöktön daam tatırsa al ooru-sırkooğó çaldıkpay, epsiz suluu çığat. Anday kız balanın moynu uzun, özü boyluu bolup, oşoğó caraşa karıluu kelet. Altın sırğa, altın bilerik kaysı ayaldın köönün kötörböyt deysıñ. Köñülü kötörlögöndö gana ayal acarına çığat. Ayaldın köñülün kubattuu erkektin demi cana altın buyumdun kasiyeti gana kötöröt. Totukkan estüü ayal köbünçö altın çaçuştuk tağınat. Anday ayal tukum-uru-

[48] ğun ar baleeden saktap, erin duşmanına aldırбайt. Birok da bilip al: altın kaznanın eesi ayal bolso elcurttun kutu ketet. Aytım go, başınan ele altın kaznanı erkek karmağan. Altındı canı çok, ölüü mülk katarı körbö. Altın kasiyettüü, canduu mülk. Al sırn bilgen adamdı caşında küçtüü, barktuu kılsa, kartayğanda anı döölöttüü kılát. Oşonduktan karığan adam altınğa kalğanda sarañ, arı büyrö bolboso caraşpayt. Altını köp karığa bala-bakırası, tuuğan uruğu turğay, bütündöy eli köz karandı emespi. Köönö altındın köönörbös sırların ayta berse tügönböyt. Baylıkka marıp, döölötüm başkalardan öydö bolsun deseñ altındı barkta. Al tamak-aşka, cem-çöpkö muktac beken? Bağam, tosom dep küñü-tünü canıñdı cebeysıñ. Katkan cerinde cımıyp cata beret. Özüñdön bölökkö sır açpayt. Sanaañ tınç, cürögüñdön aybat ketpeyt. Tümüñdögön tört tülük maldı kудay kut kılсın. Oosar süylöp küñöögö batpayın, birok tört tülük bir күñkü gana coonun olcosu.

Añğıça alar bastırıp baratкан uzun özöñdün tömön çağınан mayda-mayda boz adırlar көrүñдү da, anın üstүндө kaalgıy aylanğan corular көзгө çaldıktı. Boz kıroo түşkөн keç күз ele. Birok күн ачык, memirep cıluu tiyip turğan. Oşol aylanğan corulardı tiktegen boydon bir topko unçukpay барıp, anan Kargabaydan surap kaldı al:

— Tetigil köktö aylanğan corulardı baykaçı?

— Körüp kelatam...

— Emnege aylanğan sebebin bildiñbi?

— Bilbegende, anın emnesi bar.

— Bilseñ aytçı?

— Oşol cerde tarp catat okşoyt.

— Tarp attuu cok bolsoçu al cerde?

Kargabay işengen cok:

— Kantip? Tarp cok cerde corular bekerge aylanbayt da...

— Anı men da cakşı bilem.

— Anda kantip ele cön aylansın?

Cön emes, corular aylanğan soñ bir mandem bar deçi.

Kargabay çındap tañğaldı:

— Tarp catpağan cerdin üstündö corular kurulay aylanbayt.

— Anan?

— Bolboso, emne sebep ağa?

[49] —Cakşılap baykaçı, bayatan beri biri da cerge kongon cok. Biri da cerden kökkö uçup çıkkan cok.

— Çın ele dep, büşürködü Kargabay.

— Anday bolso aytçı, emne sebepten aylanuuda alar?

— Ağa közüm cetpeyt, bayake.

— Anda bilip al.

— Aytsañız.

— Oşo corular aylanğan cerde altın katılğan kazna bar eken.

— Koyçu? Kargabay çooçup ketti.

— Koyçu-moyçusu cok ele. Tarp cok cerde corular altın katılğan kaznanın üstündö gana aylanışat.

— Kapıray!

— Köp tañğalba, bara köröbüz anı.

— Cetip barğanda ele bir kumara altın taap alçudan beter Kargabay baykoosuzdan atın teminip aldı. Karacaak beykapar küldü.

— Sekin-sekin, aşıkpa üküm...

Kargabay uyala tüşkön bolçu. Al erksizden tizgin cıydı. Alar cakınday bergende urağan korğondor menen katar eski şaardın nuğuna tuş boluştu. Alda kaçantan beri eñilçek baskan, ala-bata, adraşman, miñdubana, cış öskön eski şaardın nuğu. Kee bir cerinde tobulğu, çoğoyno, al emes cılğın da batpayt. Bir colku alaamatka turuştuk bere albay alda kaçan ceksen bolgon eski şaar. Alar attan tüşpöy eski korğondordu çettey töş tayana bastırıp barıp toktoştı. Bıkırday kaynagan eski mürzölör catat. Urağan mazardın canına kelip attan tüşkön Karacaak bata kılğan soñ buyrudu:

— Cakşılap karaçı, tarp catkan cer bar beken? Ansız da kızığıp kalğan Kargabay bastırıp ketken boydon bir topton kiyin kayra keldi. Al canına kayra kelgençe Karacaak unçukpadı.

— Cakşı ele karadım, birok tarp attuu bilinbeyt.

— Kança izdeseñ da anı tappaysıñ. Men kalp aytmak belem?!

— Anday bolso altın kay cerde, kaznanı kantip tababız?

Karacaak kakşık koştı:

— Aytkanday ele, coru aylanğan cerde, altın dodolonup catıptırby?

— Degi aytam da...

— Al bilgenge gana sırm açat.

— Aytsañız?

[50] — Birinçiden, kazna katılğan cerdin tegereginde cılan köp cüröt, özgöçö acıdaarlar. Azır körüp turasñ keç küz, cılaandar çeenge kirip ketişken. Demek, cılağa bolcop kazna katılğan cerdi taba albaybız.

— Anda kanttik?

— Şaşılba! Karacaak atın cetelegen boydon alğa bastı.

Eç nersege tüşünbögön Kargabay anı eerçiy basıp şaşpayt. Bul tabışmaktuu adamdın sırm tartkısı kele, andan kalbayt. Birok içinde köp işengen da cok ağa.

Toktoy kalğan Karacaak:

— Teetigi oydundağı kuurağan çınardı kördüñbü? dep koydu.

— Körüp turam, bayake.

— Anın tübünön ilgeri arık ötçü tura, Kiyin suu barbay çınar kuurap kalıptır.

— Çın eken, dedi Kargabay cakın kelgende.

— Altındı katkanda eesi oşol çınardı belgi kılğan da...

— Kantip?

Anda çınardın kögörüp, güldöp turğan kezi deçi. Kaap, çınar kuurap kalbağanda altın katılğan kazınanı opoñoy ele tabat bolçubuz.

Kargabaydın aylası tügöngöndöy:

— Emi tabılbayby?

— Cakşılap akıl toktotoluk, kay cerde catkanın bilüügö bolot.

— Kızık dedi, ıntızarı küçögön Kargabay. Karacaak coop berbedi.

Alar kuurağan çınarğa cetpey toktoy kalışkanda:

— Cakşıláp karaçı. Altın katılğan cer uşul çölkömdö, dedi Karacaak.

— Kançalık köz salsam da, anı men bile albaym, bayake!

— Aşıkpa, canımdan çıkpa debedimbi. Azır körsötöm saga. Eköo andan arı unçuğuşpayt. Çıçkan añdığan mışıktan beter Karacaak eki cagın imere tiktey, dalayğa kıymılsız oturup, anan şaşıla ordunan turdu da, dikildeggen boydon bayağı kızğıltım tüp çetindin canına çeyin çurkap bardı. Çetin kuurağan çınardın celke çağında ösüp turğan. Andan arı bayağı cıbarağan mayda mürzölör. Capırılğan kuurayçöbünön töböüsü körünböy eñilçek basıp, ayabay eskirgendikten mürzölördün dünü gana arañ körünüp turat.

[51] Çyetindin kalğan butaktarınan özgöçölönö uzun cana coon öskön butağın tutamdağan Karacaak kadimkidey süyünüp alıptır. Kıykırıp cattı:

— Beri bas deym! Mına, buyrusa taptım!

Cantalaşa cetip barğan Kargabay:

— Kana, kayda altın? dep eki cagın aylanköçök ata karayt.

Birok altın turğay kolgo urunarlık taş da taba albay al cerden kuurağan ala bata menen ermen, miñdubana cana şıbaktan başkanı körö albadı.

— Buyrusa, altın uşul çölkömdö dep dağı ele kubanğanın caşıra albağan Karacaak kebelbeyt.

Öpkösü köpkön Kargabay demitti:

— Tüşünsöm canım çıksın, kanakey altın? Kayda al, körsötçü, bayake?

— Kayda, kana? Munun ışkıbozun. Karacaak cemeledi.

Kargabay taarınğanday:

— Aytıp catsañız işenbегende kanttim.

— Egerde altın cer üstündö çaçılıp catsa, anda anın emnesi altın. Altın adamdın közünö oňoy menen çaldıkpayt. Al emi akmaktarğa takır sırın açpayt. Altın oşonusu menen baaluu. Başında eskertpedimbi, al sırın түşünüp, özün baalay bilgenge gana körünöt.

Indını öçkөн Kargabay unçukpayt. Emi cini kelgensigen Karacaak anı ceñden tarttı:

— Bas beri deym? Mina bul bir түp dolononu körüp turasınbı? Kargabay baş iykedi ele, ıraazı bolboğondoy ünün biyik çıғardı al: Mina bul dolononu cakşılap kara dep catam.

Kargabay şaşıp kaldı:

— Körüp turam, bayake.

— Anday bolso esiñe tut. Şamal takay coғorton, öndür taraptan soғot tura. Anday kezde daraktın butaktarı takay tuura caktı karay ösüşöt. A birok mina bul coon butaktı karaçı. Al oşoғo karabastan: too taraptı karay ösüptür. Başka butaktardın baarı cış cana da bir betkey mayda. A birok mina bul coon butaktı körüp ede altındın kayda catkanın bat ele anıktoоғo bolot. Demek, altın katılğan kazına mina uşul coon butak öskөн tarapta. Altın catkan cerdin üstünö çöp koyuu çıkpayt. Egerde altın catkan cerge cakın darak tursa anın butaktarı altındı közdöy tartılıp, coon bolot. Köp darakka karaғanda түbünö altın katılğan darak tez çoñoyup, tez coonoyot. An-

[52] day darak suu cetpese da oňoy menen kuurabayt. Antkeni altın catkan cerge camғır suusu özü ele toptolo beret.

Kargabay:

— Anday eken kana, kay cerde altın?

Bul colu eldeşkendey cay түşündürdü Abdrahman:

— Sen köp baştı katırbay meni tiñşa. Altın katılğan kazına uşul ele cakın arada. Aға menin közüm cetip turat. Birok al tereñde catat. Cılan menen kelemiş, suurlar çeenge kirip ketpegende men altın catkan cerdi oňoy ele taap bermekmin. Emi anı küzgü camғırda ce kar caaғanda tabuuға bolot. Egerde altın түzöñ cerge katılsa, caandın suusu oşo cerge köp çoғulat. Oşondoy ele kazına catkan cerge kar cukpay tez eriyt...

Bir kezde çıçkan ańdıǵan mısıktay bñgö tüşkön Karacaak bir topko unçukpay barıp kıykırıp ciberdi.

— O, çoñ kудay, mına taptım. Teñir beret degen uşul. Al uñǵusu kalgan eski korǵonǵo cetpey kaltıraǵan boydon turup kaldı. Bayaǵı bir tüp dolononun celkesinde boz çopoluu takır cer bar eken. Eçteke tüşünböǵon Kargabay da al cerdi tiktey berdi. Baykasa al cerde sarǵıç aarılar üymölöktöşüp catat. Kıbılanı karap, özünçö bata kılǵan Karacaak koburadı:

— Kördüñbü, gül öspöǵon takır cerge aarılar konboyt, emnege üymölöktöşöt debeysiñbi? Demek, bul cerde kazına catkandıktın bir belgisi. Altındın küçü uşunda, al aarılardı arbab catpaybı özünö Karaçı, kadimki ele asel aarılar.

— Emi kanttik? dedi Kargabay.

— Kantmek elek. Şaşpay, cayınça şaymançan kelip kazıp alabız. Böödö biröölördün közünö çaldıkpaylık. Çooçun köz, suuk köz coltoo bolot. Ce özübüzdü Mayıp kılat...

Köp işene berbegen Kargabay köktü tiktedi. Çın ele alardın töböşündö daǵı ele corular aylanıp cürgön eken. Añkayǵan Kargabay köktü karap turǵanda Karacaaktın ünü çar etti:

— Aytpadım bele, mına taptım! Al boz çap bolo dodolongon ar çıçkandın iyininin oozun kamçı saptın uçu menen kazıp catıp kıpkızıl kelgen bir altın dildenı taap alǵan ele. Büyrolörü kızıǵan al eköo arı iyindin oozun köpkö kazıstı, köpkö tikteşti da, eç-

[53] nyerse tabışa albay, cüröǵü elep-celep bolo turup kalışkanda. Karacaak kebelbesten:

— Buyrusa kazınanı taptık, emi cayınça kelelik. Mınday olcoǵo kудaydın pendesi, oo, çanda bir coluǵat. Cakşılap köz salıp, unutpaǵanday bol, esine tut. Kazına katılǵan cer sıykırduu kelet. Anday cer adamdı tez cazǵırat. Közdü tez uypalayt. Anan kalsa, köpkö catkan kazınanın eesi bolot dep ukkam. Al adamdın közün baylap, calǵız kelgendi azǵırıp ketet. Baykadıñbı, bul altındı cerdin tüpkürünün tübünön aç küzön tiştep çıçkan. Demek, bul kazınanın eesi aç küzön. Aç küzön mekendegen cerge cılaan menen kurtkumurska egerim coloboyt. Kazına eesi tün içinde kız bolup katkırısı, kündüz çöoçö

uluyt. Nesi bolso da bul çölkömgö adam attuunu colotpoy sır berip, belgi berip cürö beret.

Añğıça kars etip butak sığanday, anan barıp:

— Koy dese bolboyt! degen erkektin açuuluu ünü çıǵıp cok boldu.

Ar caktan koşoktoşkon attar tıbrıçılaj, Kargabay kelme keltire, Karacaak başın kötörgön boydon kattı da kaldı. Eski mürzönün arası kayradan cımcırt. Köktöǵü corular da bir cakka citip ketkendey, sırduu, sürdüü körüstön üstü. Atka mingen eki colooçu cay bastırıp barattı. Sırduu üngö, sürdüü ün menen coop bergendey Karacaak kandaydır kıcırlandı:

— Ün tegin cerden çıkkın cok. Kaznanın eesi boloru çın. Mına anı azır öz kulaǵıbız menen uktuk. Kantse da mınçalık tez belgi beret dep kim kütüptür? Bilgenge, kaçankı küm-cam bolgon eesi katkan altın-kümüştü küzötkön ölmösök arbak çal cürgöndür mına uşul cansız çölkömdö. Kantmek ele, baykuştun tünöǵü eski mürzö, ookatı çöp-çar. Bolboso ne?

— Koyǵulaçı, katuu kıykırǵanına karaǵanda adamdın ele ünündöy uǵuldu go... Kargabay büşürködü.

— Arbaktar ölgön adamdın canı. Adamdın canı bolǵon soñ alar adamça süylöböǵöndö, eşekçe aykırat dep oylođuñ bele... Meyli, sen aytkanǵa işenip ele koyoluk deyli, oşondo da kaznanı alda kaçan eelep alǵan körüstöndö cin-şaytandar toltura cürböǵöndö kim cüröt? Degi, tez ketelikçi, balaket baskan cerden...

— Anda emne, ekinçi colu kelbeybizbi bıyakka? dedi Kargabay. Al çını menen kaznanı kıyǵısı kelbey turǵan.

— Kantip kelbey koyoluk. Başında aytım go, altın-

[54] kaznanı kadayım süygön pendesine çanda bir colu gana colukturat. Biz daǵı teñirdi oozdon tüşürböǵön adamdardanbız. Birok emki colu bıyakka atayın kamınıp kelgenibiz oñ. Arbaktarǵa kuran tüşürüp, tülöö ötkörüp degendey körüstön eesinin colun kılbasak caraşabı. Azırınça kim bolso da meyli, kazna tarapka beyçeki baskandardı colotpoy, korkutup-ürkütüp degendey cürö tursun...

Özüñçö koburay süylöp kelatkan Karacaak toktoy kalğanda kandaydır selt etken Kargabay artına calt karadı ele bıcırağan köptögön mayda molonun arasınan seldeçönbi, aytör, ak baş sölököttün töbözü közüñö çaldıkkanday cürögü şuu etti da, öz içinen kelme keltire atına kamçı şiltey teminnp aldı. Öktöm at alğa atıp ketkende Karacaak cigitti şıldıñdağanday keketti:

— Üköm, arbaktar arbap kalat dep çoçup catasıñbı? Kargabay kantse da aktandı:

— Kim bile? Ün adamdıkına okşoş bolğonu menen sürdüü çıktı. Cin-peribi ce arbakpı, baarı teñ ele kantip adamça süylöy alsın...

— Meyli, cin-şaytanı koşulup azıtkısı birge bolso da, baarı bir katılğan kazna sırın açıp koydu bizge. Akırı kelip adam koluna urunbağan altın-mülk bolboyt. Aytım go başında, şaşpay kelip colcobosun kılısak, kazna kayda kaçat? Buyrusa, altın-kümüş bizdiki dey ber.

Karacaaktı kubattağanday başın iykegen Kargabay unçukpayt. Birok da körüstön taraptan közüñö çaldıkkın süyrölgön sölököt cönündö al coldoşuna ooz açpadı.

Cel dağı cürböy, memirey tiygen kün nuruna maaşırlana, kebelbey cay bastırıp baratışkan eköönün sanaası tınıp kalğan. Uşu tapta Kargabay kokusunı ele özüñ ayabağanday baktıluu sezdi da, aldıda anın martabası artıp, cırğalduu turmuş cana da ay camalduu carkın car kütüp turğanday özüñçö ergiy tüştü al.

* * *

Bul sapar colooçular calğız tüp kart çınardın tübünö tünöp çığışkan. Caydaktalğan salt attar şar akkan suunun çetindegi macrüm talğa asa baylanğandıktan tañ atkança suu keçip turup şıyraktarı kakşadı. Emi tıbrıçılay, uktap catkan eelerin ümüttüü ka-

[55] rağan boluşat. Eer tokumdarın baştarına koyup, çapandarın aykanasınan camınğan colooçuların oyğonor türü cotoy. Cerge carık kire, küñdün murutu çaçırıp kelatkansıdı. Bir zamatta ar kaysı cerlerden tuş keldi sayrağan kuştar, kart çınardın butak arasınan da tarançılar cırılday, aytör, terebel şańğa tundu da kaldı. Oşondo gana Karacaak menen Kargabay cumuru baştarın soksoyto çığıp kelatkan küñgö alakan caya tabına, eköönün teñ seyrek muruttarı serbeñdey, negedir arbaşıp catkan adamça oozdoru

da tınbay kibirap cattı. Saparda cürgöndö al eköo teñ namazdarın cıgıp koyuşat. Oşonduktanbı, erteñ menen bir maal küngö tabınıp aluu alardın adatı. Antip, çıgıp kelatkan küngö tabınuu köçmöndördün ilgerteden beri kelatkan saltı. Andıktan col cürgön kezderde colooçulardın tutunğan calğız kудayı kün menen uçu kıyırı cok kökö teñir. Din islamdın col-cobosuna anın eç kaday tiyişi cokuğun Kargabay cakşı bilet. Küngö tabınıp, zaruurattanğan Karacaaktı al bilmeksenge salıp, özü da ağa koşula çögölöy kalat. Karacaak bolso al turgay eki közünön caş kılğıra, mındayda bütkön boyu eerip baratkanday eç kim menen işi cotoy muñayat da oturat. Ooba, mınday uçurda al eçkimden ıybakbay, eç kimden tartınbayt. Ünün muñduu çıkarıp katuu, açık süylöyt. Cumuru başı tündön tügöl, esen-soo çıkkanın, amandığın kabarlayt. Böödö kırsık menen kütülbögön coo-duşmandan kara canın alakçılağan, araçılağan anık ele kasiyettüü kün dep bilet al. Kündön ötkön kalıs, ağa tete meerimdüü kim bar? Al eç kimdi alakçılabay meerimin tegiz cayat. Tündön tügöl çıkkın sayın ar dayım erteñ menen Kün attuu kutka salam berüü Karacaaktın ezelden kelatkan parzı. Kala berse al ata-babadan beri üzülböy kelatkan salt. Arzıbağan sadağa tülöögö tatıyt. Uturumduk toboo karaanday baleeden saktayt. Mınday çakta Karacaaktın artında ıklasın cazbağansıgai Kargabay dağı önöğü ordunan turmayınça takır kozğolboyt. Kудayğa sıyınuunun colu köp. Birok Karacaaktın ar künkü coruğu ıyık kurandın köptögön süröölörünö ep kelbese da, Kargabay ağa negedir coltoo bolboyt. Kудay calğız, anı köz menen körgön, taanığan uşu ubakka çeyin bir can bolo elek. Andıktan ar bir musulman balası kудaydı köküröğü menen gana tuybasa, köz menen körö albayt. Oşondon ulambı, eki mak din cana şariyat cönündö talaş-tartışka barışpayt. Bul calğan-

[56] düynönün tüyşüğü ansız da köp. Özdörünün da oşo sandağan tüyşüktördün artında, bütkörö elek işi, cetpegen maksattarı dalay bar. Oşogo caraşa teñir aldında ketirgen künöölörü da arbındır.

Közünün caşı kılğırğan Karacaak ordunan öydö bolğondo gana bayatan beri çıdamı ketken Kargabay attardı közdöy uturuladı. Keçee col cürüp kelatışkan alar tüştönmökçü boluşup, attardı tuşap otko koyo berişe açığa tüşkön canıbarlar orok tüşö elek kayrakka, keç aydalğan arpağa kirip, anı maykandap ciberişıptir. Kak bışkan, orok kütön arpa eken. Alar bel aşıp tüşkөndö gana attardın butuna cem tüşkөнün bilişti da, eköo teñ birdey aksap, aylaları ketken colooçular cakın ayıldardın birine cetpey, kart çınardın түbүнө түнөп çığıшkanı bekerinen emes bolçu. Oşentip bilgenge attar bekerinen

suuğa baylanıp, tañ aşırılğan cok. İlgerteden ele butuna cem tüşüp aksağan attı uşintip suuğa baylayt. Anday at tez sakayıp, ertesi ele mingenge carap kalçu.

Attardı otko koyo berişken soñ, özök calğooğó kırıştı colooçular. Ortodoğu maylanışkan kızıl-çaar kurcunda bışırılğan bağlan kozunun eti, arasında bükülüü-bükülüü arpa tokoçtor cüröt. Kol çanaçtağı kımızdan kılkıldata cay cutup koyup, etten abaylay sıpaa suğunğan Karacaak arpa tokoçtun birin koluna ayarlay karmağan boyunça anı maydalap sindırbastan ce çetinen kertip cebesten:

—Arpa dandın, arpa nandın özünçö kasiyetteri köp, dep aytı da, Kargabaydı sözgö aralaştırğısı kelbegendey kayradan özü süylöy berdi. Baylıktın başı, anın padıçası altın. Al cönündö başında eskerttim. Dan attuunun baarınan baaluusu cana eñ ele kadırluusu, cağımduusu bul arpa. Ayta berse arpanın kasiyetteri da ar kıl. Demek, düyüm tamaktın başı, tamaktın padıçası arpa. Andan bışırılğan nan. Adegende sağa arpanın paydası, anın köptögön kasiyetteri cönündö ayta keteyin. Eñ cakşı degen arğımaktı da arpa berip bağat. İlgerteden ele akılmandardan tartıp, padışalarğa çeyin arpa nan cegen. Kayırçı menen bey-beçaranın da süygön tamağı arpa nan. Arğımaktı çabarda sayapker ünömdöp arpa berip taptayt. Arpa cegen arğımak aldan-küçtön taybayt, oñoy menen çarçabayt, kanat бүtkөндөй alıska çurkayt. Anday arğımak aldına külük çığarbayt, eç kaday külökkö bayge berbeyt. Oşondoy ele takay arpa nan cegen daanış-

[57] mandın da akıl-esi oğó beter arta, köñülü sergek cüröt, denesine aşık et baylap semirbeyt. Uykusu tınç bolup, asmandağı kuşça sergektigiçi. Üzböy arpa nan menen tamaktanğan padışanın ıymanduuluğu artıp, akılesi kurçuyt, karapayım el-curtunun sıy-sıpatınan acırabay kadırı arta, tümöndögön kara başıl adam attuunun baarı sıyınat, sıyapat kılát. Degi ele arpadan casalğan ookat tirüü candın kanın bulğabayt, buzbayt, kayra anı cakşırtat, tazartat. Arpadan casalğan tamak mee menen cüröktün işteşine cakşı öbölgö tüzsö, tabıptardın aytuusunda arpadan tartılğan arak dalay sırkoonu ayıktırat, degi ele anın darıçılığı küçtüü. Arpa arağın kудaydın amirinen caralğan açık suu dep padışalar içse, sirkoo adamdarğa darılık üçün bergen. Arpadan tartılğan arak otuzdan aşık ooruga darı dep aytılat. Oşentip, al köptögön ildetten adam tukumun saktayt, ayıktırat. Talmaoorusuna çaldıkkandar menen kuturğan adamğa da arpadan tartılğan arak berse ayığıp ketçü deşet. Şal bolup tura albay kalğan adamdın butuna arpanın urpağın ısıtıp tartsa ce arpa arağı menen uçuktasa tez sakayıp ketkenin öz közümen menen

körgöm. Çin-mancur akılmendarının aytuusuna karağanda ay tutulğan tünü sebilgen arpanın tüşümü menen acına oorusuna çaldıkkandarğa çeyin, aytör dalay-dalay cin oorulardı ayıktıruuğa bolot eken...

— Arpa dandı, arpa nandı buudaydan coğoru koyğonuñuzğa ança işene berbeym dep, Kargabay dilindegisin açık aytıp kaldı.

— Ee, üköm, sen emneni bilesiñ? dep, Karacaak tırçıdı.

Mına uşu cerden Kargabay da moyun berbedi.

— Cibekten bözdü öydö koyboyt. Köñülüñö alba, bayake, birok kümüştü altından coğoru baalağan adamdı uşu kezge çeyin körö elekmin. Anın sıñarınday dandın atası buuday. Buuday dandan, buuday nandan arpanı öydö koyğonuñuzdu kantse da tüşünböy turam. Ak buudayday nazık, çağımduu tamak kayda? Men körgön, men bilgen Bukara menen Samarkandda buuday nandan ötkön ıyık tamak çok deşet. Biydin özü, vazirleri menen ıyık sopu, soodagerge çeyin buuday nan çeşet. Buuday tamaktı öto urmattaşat. Küñdü cazğırğıñ kelse da bir sebet cüzüm menen buuday nandın çetin körsötösüñ.

Karacaak tırçığan çok:

[58] —Sen aytkan Bukaradağı han sarayında çoyoke katındardı da buuday nan berip bağat. Ras ayttıñ, bir sındırım buuday nan menen bir şıñgil-cüzüm kul menen küñdün küñümdük şıbağası al cerde. Uşunça çaşka kelip, dalaydı başınan ötkörgön Abdrahman sen aytkandardı bilbeyt beken? Cañılasıñ, uulum.

Taysaldağan Kargabay:

— Abdrahman ake, köñülüñdü oorutup koydumbu? keçiriñiz degendey başın iydi.

— Sen bir-eki gana şaardın ürp-adatın cakşı bilgen, ali közüñ açıla elek sarı ooz balapansıñ dep keketti Karacaak. Maktanıp ele koyoyun: men degen miñdegen şaarlardı körgön adamın. Ar bir şaar menen el-curtun sanaa-saltı ar başka. Sandağan adamdarğa kezdeşip, dalayı menen tamırlaşıp, dostoşuuğa çeyin bardım. Kızığıñ tüşkürdükü dese, oşolordun içinen neçeni ak dilden kılğan soopçuluktu aktamak bıyakta tursun kayra özümö öçögüşkön kas bolup, kör kazdı. Adamdar baarı ele tekşi meerimdü bolboyt. Ar kimde birden ters kıyal, oono coruk-cosun bolot. Kudayım aldı

peyli kara adamdai saktasın. Özgöçö boyu pas, başı çoñ adam söröydön boyuñdu alıs tut. Alar aktık, adaldık cönündö köp süylöyt da, içine kara taruu aylanbağan kara köñül kelişet. Andaylar bulğanıç corukka, pastıkka tartınbay bara berişet. Aytsa, bulğanıç corukka bararda andaylar kuday aldında özün kalp ele ak sezet, calğan cerinen kalıs, ak niyet körünügö arakettengeniçi. Dağı bir kızık baykoom: degi ele özüñdön tömön turğan mayda adamğa payda kılsañ, al akırı senden öç aluuğa arakettenet eken. Eger andaylar baylık mansabı çağınan sağa bir az teñtaylaşa tüşsö, ilgerki senden körgön cakşılıc kayra anı basıntıp, kordop catkanday körünöt turbaybı. Oşol casağan cakşılığın menen sen anı kemsintip koyot ekensiñ. Adamkerçilik menen aykölçülüğüñdü özüñö tete ayköl adam gana tüşünö bilet. Oşondo da akırı kelip anday aykölsüngön adamdı da opoñoy ele özüñö karşı koyuuğa bolot. Söz törkünü mında: miñ kişige kılğan cakşılığıñdan biröö gana kaytsa, sen oşoğto boo kıl. Abiyirdüü adam degi ele ar kimge körsötkön cakşılığın soopçuluk üçün sadağa bergen sıyaktuu eç kaçan kolko kılбайt. Emi ele aytım go, biröödön körgön cakşılıktın ötösünö abiyiri bar, ayköl adam gana çığa alat. Kuday kaarı dese, birok adam bolup caralğandın baarı ele ayköl emes da...

[59] —Aytkanıña kandım. Köñüldö saktay cüröyün, dedi köp muyubağansığan Kargabay. Uşu cerden Karacaak sanın çaptı:

— Men sağa arpanın kasiyeti cönündö çeçmeleym dep, adam tukumunun kert başında uçuray kalçu kulkmünözgö tüşüp ketiptirmin. Adam bolobu ce arpabı, nesi bolso da baarı ele Alla taalanın amirinen caralğan. Can-canıbar debey baarı tegiz topuraktan caralsa, kayra kelip baarı teñ topurakka aylanat. Topurakka kömülböy, cer aldında kalbağan kim eken? Tuuldum öldüm dep aytat musulman balası. Ce bolboso enenin kursağınan cılañaç tüşüp, körgö da bir eki kes kepinge orolğon menen cılañaç ele boydon kirebiz.

— Anday bolso baarıbız ele düynönün kızığınan baş tartıp, bakşı bolup ketelikpi? dedi Kargabay.

Karacaak kebelgen cok:

— Menin tamsilim al cönündö emes. Negizgi söz teñir caratkandın baarı biri-birine eriş-arkak. Maselen, kudayım dandı caratpasa, tirüü candı kim saktamak? Deginkisi, arpa cönündögü aytkandarımdı oyuna tüyüp koy, sözümdün paydası oşondo tiyip kalar.

Basa, tokçuluk bolor cıldı ce açarçılıktın kelerin cıl sanağandar arpanın çığışı menen, anın tüşümünö karata anıktay alışkan. Egerde arpa kara kök tarta koyuu çığıp, boy tirey köktü karap tik össö al tokçuluktun belgisi. İtireyip arpanın boyu kısa cana da seyrek össö anda ele, açarçılıktın, cutçuluktun belgisi dep bile ber. Arpanın kasiyetteri cönündö ayta berse söz köp. Misalı ele arpanın dağı bir kasiyeti dep Karacaak toktoy kalğanda...

— Ayta bergile dedi, ıklasın salğan Kargabay.

— Arpa payğambar-saabalar cegen nasip. Kimde-kim col-cobomdu tutup, meni sıylasa, arpa tamak cep, ılayım anı ceribesin, dep osuyat kaltırğan Muhambet payğambar. Musulman dininin kutuMeke cana Me- dinada çaşağandardan tartıp, İran, Ooğan, İndustandin dööşaalarna çeyin arpanın nanın çeşken. Arpa danın ıyık tutuşkan. Azır ele aytım go, al turğay akılmandar kay cılı el içinde tokçuluk menen açarçılık bolorun arpanın ösüşünö karay anıktaşkan dep. Açarçılık bolordo, aytkanımday arpa naçar ösüp, adamdar köp ooruyt da, mal-candıkka ar kaday ilan cayılıp, mal köp kırılrat. İtter kuturup, karışkır körkoo bolo baştayt. Anday çakta el başına tüşkön-

[60] kırsıktı çenep-bıçıp bolboyt. Basa, altın katılğan kaznanı da arpa öskön cerge karata opoñoy ele anıktooğö bolot. Misalı, altın katılğan cerge arpa aydalsa anın sabağı ötü coon kelip, koyuu ösöt da, al başın kötörö albay kalat. Andan başka dağı bir belgisi...

Uşu cerge kelgende Karacaaktın kebi çort üzöldü. Antkeni alardı közdöy çukul bastırıp kelgen calğız atçan salam aytpastan deydi adamça tigil tamak cey, beykapar süylöşüp oturğandardan közün albay karap turğan bolçu. Karacaak beykapar adamça:

— Attan tüş, Cekebaatır, dep, özü ordunan kozğolğon cok. Lokuyğan albettüü emeni küröñ at beli mayışa arañ kötörüp turat. Colooçunun butundağı ıskın tüpkö boyolğon çokoyu emnegedir Kargabaydın közünö daroo urundu. Başındağısı tügü alda kaçan kırılğan sülöösün çalış eski malakay, sakal-muruttu da kırkpay een-erkin koyo bergen eken, kayran er. Degi ele olçoyğon beytaanıştın keyip-kepşiri cupunu, al emes adamğa aralaşpay bozup cürgönsüp ötü cüdöñkü bolçu. Oşoğö karabastan al öz aldında eptep can saktap cürgön beçaralar turğanday, kala berse tigil eköönü teñine albağan kişiçe negedir attan tüşüp catıp kekete süylödü:

— Silerdi tee alıstan kördüm, anan atayı canıñarğa bastırıp kelsem, salam aytpağanıñar kaday? Ce uşu bir çeñgel başıñardı çıldikinçe culsambı? Ce bolboso moynuñardı tolğop, piriñer kim ekendigin taanıtıp koyğonğó caraym.

Döögürsüp süylöp, ter cıttanğan, aytor, büksügön bul capayı çalış emeden kantse da çoçuğan Kargabay akırın köz kıyığın salsa, Karacaak degi ele kebelip koyboyt.

Karacaak kayra tigil emenin özün ayıptadı:

— Cekebaatırım, sen too taştın arasında ayuuça calgız üy çaşap cürüp, el curttun salt sanaasın taptakır ele bilbey kalğan turbaysıñbı?

— A sen bilgiç ekensiñ aytıp tüşündürçü mağa? Oşondo köröm seni...

Karacaak tartınğan cok:

— Mından arı bilip cür. Uluu kişige kiçüüsü dayıma ozunup salam beret. Bul birinçisi dep koy. Munu aytkanım: menin çaşım senden uluu, colum uluu. Egerde bet kelişken eki adamdın çaştarı birdey bolso, atçan kelatkanı cöösünö salam aytat. A bolboso coğorton kelatkanı ıldıytan kelatkanına salam-

[61] aytuu parz. Men senin atıñdı ukkam, atañdı körgöm. Tooğó kire kaçıp, köp cıldan beri eç kimge colukpaysıñ. Al turğay biröölör menen alakañ cok, Esenbay atıñ öçüp «Cekebaatır» ataldıñ.

— Ey, munu kör dep, türköy adam tañğalıp koydu.

— Eki uuluñ on segiz çaşında kaza boldu dep ukkam. Karacaak sözün ulay berdi. Şeyit boluştu kayran cigitter, catkan ceri cayluu bolsun. Basa, alar da ene-atañdın kolunda cürüp er cetken bolçu. Sen elden oo, andan köp cıl murda oop ketkensiñ. Al kezde kazatta cayran bolğon uuldarıñ tam-tuñ baskan kezi ele. Tuura aytıp catambı?

Lokuyğan neme kebelbedi.

— Aytkanıñdın calğanı cok...

— Men ılayım calğan süylöp körgön can emesmin dep, sözün ulanttı Abdrahman. Oşondon beri calgız üysüñ. Kay cerde çaşap, kayakta köçüp-konup cürgönüñdü bir

kuday bilbese, adam attuu bilbeyt. Karmaşkanıñ ayuu. Colborston, al emes cinşaytandan da korkpoysuñ. Bilişimçe, koluñ azır da kur emes, eki caman çürpöñ bar. Biri kız bala, ekinçisi erkek. Kızıñ cakında ekige tolot. Azır cıgılıp-turup, basıp cürgön kezi. Calğız attokuruñ bar. Birok baralına kelgende uuluñ özüñdöy er cürök çıgat. Azır sınaq bereyin anın kim bolorun. Balakattan öto elektoğuzda ele eken, eç kimde cok, adam balası teñ kelbegen bir önörü bar uuluñdun. Kuyun kötön Maamıtça cöö külük çığıptır anıñ. Tüzöñdögü bököndü tayğança kuup cetip tirüülöy karmasa, askadağı arkar-kulcağa ilbirsçe çap cabışa kalat da, bıçağı menen kayberendin kekirtegin köz açıp-cumğança şılıp taştayt tura. Uyasında catkan sağızğandın cumurtkasın aldınan bilgizbey alıp ketse, köktöğü küykönü közgö atkan mergen eken. Teñirim balaña uçarğa kanat gana berbeptir. Kalğanınan kur Koygon emes tura. Emi aytaarım, kara toonun arasında kardiñ açpay, karcabay çaşağanıña korston bolboy elge koşul. Senikindey uul eldin kençi. Uuluñ curtun keregine carasın. Ayttım go, atañdı bilçü elem. Al kişi közü barda Çoğoroktordun uyutkusu dep aytpayıñ ne bolso da köp uruulardın danakeri bolçu, kayran Nurak. Sözmör ele, sıykor bolçu. Senin da önörüñ özünçö, başınan ele Çoğoroktor padişanın biyligine baş iyip körgön can emessiñer. Sultan Babır neçen colu kol ciberip silerdi bağındıra albay koyğon dep aytilat sancırada. Topoz minip bulutka-

[62] koluñar cete, tümöndögön koy bağıp erkin cürgön silerdin da akırı padişa Babırdın ukuruğu moynuñarğa ilingen. Adegende salık tölöböy siler, çoğoroktor padişanın aylasın ketirgende, Babırdın askerleri akırı kelip baarıñardı kırıp, tukum kurut kılarda, arañardan birindey, aska camınıp aman kalğanınar boluptur. Oşondon beri Çoğoroktordun tukumu ança öspöy, özünçö atpay curt boluudan kalıp, birde kara teyitke, birde sarı teyitke camınıp, keede Nayman bolup ketseñer, bir turup Noyğuttun içine kirip, ce bolboso Kañğı, ce Cookesekke, Avakka aylandıñar. Akırı kelip oşondoy çoñ curtçuluktun, baatır eldin bir kulunu senCekebaatır ataldıñ. Erdigiñdi, aybatıñdı coodo körsötüp, een too, erme çöl, çıtırman tokoydo ötkön-ketken adam balasın korkutpay, elge koşulup, Esenbay inim, Cekebaatırım, añañdın tilin al...

— Oy, sen kapır Aldar kösögö okşop, baarın bilgeniñ kanday? Oluyanın özü bolup cürbö, dep tañ kaldı oozun açkan Cekebaatır. Aytkanıñday ele menin uruum Çoğorok bolot, tüpkü tegibizdi teyit dep koyçu. Teyitter azır çoñ el. Elettikterge karağanda biz köppüz. Teyitter içkilikterdin uyutkusu. San kırğızdın köbün Teyit tüzöt. Ce calğan aytambı, Oluyam?

Karacaak keyip aldı:

– Baykuşum, sen Teyit bolğondo düynö özgörüp ketmek bele. Meyli Çoğorok ce Teyit bolosuñbu andap tapkan paydañ kaysı? Baarı bir kırğız atanın tukumdarıbiz. Ne bolso da bilip koyğonuñ cakşı, öz zamanında Çoğoroktor içkilikterdin uyutkusu ele kayran el. Kırğızdı baştap oşol kezde padişa Babırdın aylasın ketirgen. Bilgenge al oñoy el beken? Padişağa teñ kelip bolobu, akırı amalın taap bütündöy eldin belin sıdırıp taştadı Sultan Babır. «Katuudan kazanı, cumşaktan külü, kara başıl adam attuudan eç kim kalbasın» dep cardık çığargan eken padişa. Padişanın kaarı oñoybu? Babır padişanın tümöndögön kolu çoğorok attuunun baarın birden terip kırıp kirgen. Elden tukum kalsın dep oşo kezdegi ataktuu cayçı Tümönbay Çoğoroktordun içinen bir uul, bir kız balasın üñkürgö caşırap kalıp, alardı közdöy kaptap kelatkan padişanın askerlerinin üstünö ak caydın küñü möndür, kar caadırtıp cıldırday koyğon tura. Toaktun cumurtkasınday möndürlör çekelerin tompoytup, üşüp yelö turğan bolğondo padişanın kolu-

[63] artka kaçıp arañ kutuluşuptur. Oşondo da Babırdın salık cıynağan kolu Çoğoroktordun mal-candıktarın mıdırın koyboy çaap, talap kaluuğa ülgürüşkön. Aytkanğa oñoy, andan beri üç kılım öttü. Tümönbay cayçı üñkürgö katıp kalğan uul-kızdan tuulğan baldar kayradan el boldu. Tukum ulap köböyüp, kudayğa şügür azır da Çoğorok atıñar öçö elek...

Esenbay-Cekebaatır enöölük kıla murutunan bir kıldı şart culup aldı da:

— Iya, oşondoybu eneñdi urayın dese! dep katuu sögündü. Degen menen cındıktı ayttıñ. Çoğoroktordu bütündöy cok kılmakçı bolup, kaysı bir padişa söröy kıra baştağanda bir top kız-cigit kanatçan hotozdorğö minişip buluttardın üstünö çığıp ketişken eken. Atamdın sancırası boyunca Çoğoroktordun tukumun kasiyettüü hotozdor saktap kalğan. Bilsen kerek, ilgeri-ilgeri topozdu kırğızdar hotoz deşken. Topozdoy alduu-küçtüü asıl mal kaydan bolsun. Cük cüktösöñ, minseñ unaa. Süt-kaymağın bir colu cegen adam üç-tört küngö çeyin açka bolboyt. Topozdun eti menen ayunun eti birdey: cegen soñ kök muz üstünö catsañ da isuulap çığasıñ, üşük albayt. Kaymağı karış, uyuğan ayranının üstünö sekirip çıkkın ulaktın tuyağı ötpöyt.

— Hotozuñdun etin biz da cegenbiz. Süt-ayranın içkenbiz. Andan körö elge koşulup, canağı eki caman çürpöñdü kırğız atanın salt-sanaasınan bölbö dep catam, Cekebaatır.

Aman cürsö caman uulun Orozbay kalayıkka maalım baatır çığat. A berki eki çaşar nariste kızıñdın dañkı suluuluk çağınan dalay cerge cetet. Kara küçüñö, kardıñ tolo cegen etke korston bolboy başçısı bar, barkı bar, baatırı arbin elge koşul. Üç cüz cıl çaşağan çınar tegeregindegi tokoygo süyönöt. Calğızdın işi calğız. Calğız terek tokoy bolboyt.

Uşu cerden esine kelgensigen Cekebaatır tañğalıp koydu:

— Basa, degi özüñ kimsiñ? Çoğoroktor kırgız içinde tuu baştağan, padişğa baş berbegen baatır el bolğonuna çeyin bilgeniñ az kelgensip, meni murda körböybilbey turup ceti atama çeyin çeçmelep saldıñ. Elibiz baatır bolorun atamdan dalay ukkam. Bilesin coo menen betteşüünün öz colu bar. Kılıçtar kından suurulup kızıl kırğın baştalarda erler cekege çığışat. Anday çakta cekege takay Çoğoroktun erleri çıkçu deşet. Özüm dele dalay colu lokuyğan ayuuğa bet kelip,-

[64] kural-carağım cokuğuna karabastan moynun buray muuntup öltürgöm.

— Obu cok maktanba dep, Cekebaatırdı tıyıp koyğon Abdrahman kayra kebin uladı. Tirüülöy ayuunu çalkasınan salğandan kiyin oozun kemeçtep koyup, sen anı üyüñö çeyin cetelep kelgeniñdi ukkam. Köp ele elirbey andan körö Kerege-Taştın tübünö kaçan köçüp keldiñ? Men seni ali dağı Kara-Mıktın askalarının arasında catat dep oylopturmun.

— Oy, degi kimsiz özüñ? Meni tüp-tamırımdan beri çukuduñ. Al turgay eki çaşar kızımdın aruu çığarına çeyin bilgende, çın ele oluyasıñbı? Anda ele aytçı, men kaçan cana kanday darttan ölöm?

Lokuyğan döönü şıldıñday külgön Karacaak:

— Boluptur, özüñ surap kaldıñ, ança kızığa tüştüñ senin kaçan ölörüñdü aytsa aytıp bereyin. Anan da çıçalap cürbö, urğanım dep, oylono kaldı.

— Tağdır buyrusa ölbögön adam bolboyt. Anın emnesine çıçalayt elem. Ayta ber...Karacaak biröönün ölümün uğuzup catkanday mostoyo tüşüp:

— Seni köçkü alat dep tüz ayttı. Deneñ cerge kömülböyt, çiribey-iribey muz aldında cata beresin, Ayalıñdı ayuu ala kaçat. Oşondo cürögü tüşkön al da kaza bolot...

— Sendey oluyanı birinçi körüşüm. Cekebaatır açuulanğandın orduna tañğalıp koydu. Anda ele canağı eki caşar sekelegimdin körgön küñü kantet? Uulum Orozbaydan kam sanabaym. Al es tartıp kaldı. Biröyegö cemin cedire koybos...

— Kızıñ menen uuluñdun tağdırın aldın ala aytım kelbeyt. Alar caş: men degen közümdö möörüm, tilimde söölüm bar adammin. Biröönü karğasam karğışım ötöt. Alkasam batam tiyet. A nesi bolso da, adam balası mañdayına cazılğanın keröt deçi. Birok da baldarıñdın tağdırın da körüp turam.

Lokuygan Esenbay uşu cerden çoçup ketti.

— Degi, tübu caman bütpöybü? Caman çürpölörüm aman cürüp, ırıstan tayıbası mende ne arman.

— ırıstuuluktı sen kadayça tüşünösüñ? Karacaak suroo saldı da kayra özü coop bere baştı. İlgerteden kele atkan nuskanı eske salayın. Ar kim ele tağdırının kulu. Tağdırdı adam balası öz kolu menen casayt. Demek, adamdın tağdırı anın öz kert başındağı kıyal coruğu menen kütkün ürp-adatına bay-

[65] lanıştı. Anda zle adamdın taalay-ırısı anın öz kolunda dep tüşün. Açığın aytkanda: ar bir ele adamdın cekeçe kulk-munözü akırı kelip, anın tağdır-taalayına bağıt beret. Sözdü uzartpağanda:senin ceke kulk-münözün öz tağdırıñ. Dağı aytam kırğızdın bilgeni boyunça: kelip-kelip ele ar kimder kolu menen kılğanın moynu menen tartat. Baktıluu boluu, ce baktısızdık da ar kimdin öz alakanında.

Munu enöo çalış Cekebaatırğa aytıp catkansığanı menen oñboğon Karacaak anın baarıñ Kargabayğa bağıştadı. Karacaaktın oy corusun karamança aındabagan Esenbay tañğalıp aldı: — Degi sözdöründün birin tüşünsöm ölöyün. Boluptur sen aytkanday men köçkü aldında kalat ekenmin. Andan korkpoym. Katınım kadayça ayuu kolduu bolmokçu? Ança baştıdın kalğanın da açık ayt. Anda baldarımdın küñü ne bolot? Alardın tağdırın bilgim kelet.

Karacaak bul colu kese ayttı. Sıyağı lokuyğan Cekebaatırdın beyçeki suroosunan kutulğusu keldi belem.

— Baldarıñdın tağdırı mindan arı mına bu menin canımda unçukpay oturğan cigittin tağdırına ençileş.

Kargabay özünçö selt etti:

— Emne deyt? Esenbay akeni birinçi körüşüm. Mindan arı kezkelişebizbi bir kудay bilet? Anan, kandayça men al caş baldardın tağdırına ençileş bolom?

— Esenbayğa colukpasak bolmok... Emi ayla kalbadı.

— Bilip koyoluk? dep, Cekebaatır ansayın takıdı.

— Anı ayta kelse söz köp, ubakit çak. Andan körö sapardan kalbaylık...

— Kızık kep eken, dedi, Kargabay ança işene berbese da...

Lokuygan Esenbay eregişkendey ıkıs berdi:

— Anday eken, baldarımdın tağdırına çın ortoktoş bolçu adamdı biz da bile cürölük. Degi atı-cönü kim caş mırzanın?

— Azırkı ismi Kargabay. Senin kızıñ mindan on eki cıl ötköndö suykayğan suluu çığıp, anda kızıña köptögön mırzalar menen biylerdin ıskısı tüşö baştayt. Oşondo Kargabay ükömdün töl ismi kandayça özgörörün men bilbeym da. Deginkisi, dağı on, on beş-

[66] cıl ötköndö Kargabay camı kırğızğa taanilat. Baylığı, martabası artıp, oşondo bul mırzağa atası azan çakırıp koyğon at caraşpay, aytor başka ısımğa köçöt...

— Sen özüñ kızık süylögön adam ekensiñ. Tüşünsöm kудay ursun. Antip atağı cıkkan adam ısmın emnege özgörtmök? Özü san kırğızğa taanılğan mırza menen menin caman çürpölörömdün kanday işi bolmok? Sen köp meeni cakpay uşunu aytçı?

Karacaak mostoydu:

— Uçurunda kızıñ çende cok suluu çığıp, uuluñ teñdeşsiz er cürök bolot dep aytpadımbı. Dağı başka emne kerek sağa?

Cekebaatır Karacaakka ısık botkodoy cabıştı:

— Uulum özümdü tartsa ele baatır bolot. Ağa men işenem. A kızımın akaktay suluu çığarın sen kantip tuyduñ?

— Esenbay, men uuluñdu baatır çığat, özüñö okşoş lokuyğan döo bolot dep aytkan cokmun da.

— Kötök, emne deyt! Azır ele aytpadıñbı?

— Aytkanımdı tanbaym. Birok uuluñdu er cürök çığat dedim.

— Anıñdı kanday tüşünsök?

— Baatırdın sını süründö, kelbetinde. Alar köbünçö alduu-küçtüü kelip, tulku boyu çoñ bolot. Boyu bakana, turpatı cay adamdın içinen dele taymanbagan er cürök, kayrattuu cooker çığa beret. Birok senin uuluñ kara küçü çağınan özüñdü tartpayt.

Cekebaatırdın kadimkidey açuusu kele titireñdedi.

— Oluya dese ele, adamdı köp şakaba çekpe. Bolboso, uşu sen azır menden birdi körösüñ. Oturğan ceriñden başıñdı çildikindey culup alsam, menden eç kim kun surabayt. Çın ele menden birdi köröm debeseñ, ayt? Emnelikten uulum mendey baatır çıkpayt?

— Cekebaatır, menin başım öto kımbat baş. Anın kunun ceke seni koy, bütündöy Çoğoroğuñ bıyakta tursun, içkilik eli birigip tölöy albayt. Andıktan, meni korkutam dep opurulba. Korkutçular bu çölkömdö cok. Andan körö buyruk eken meni menen betteşip oturğan soñ sözümdü köküröğüñö tüyüp koy. Ekinçn colu eköobüz kezdeşkende, sen aytkanımdı eki kılbay kızımatıma ötösüñ. Menin degenimdi tüşünüp catasıñbı, baykuşum.

Cekebaatır tañğaldı.

[67] — Senibi, mına bul söyemöyüm menen basıp koysom ölösüñ. Anan dağı kır körsötkönüñ kanday?

Cekebaatırdı şıldıñdadı Karacaak.

— Makoo erdik kara küçtö beken? Al akılda. Anday eken, seni uşu turğan ceriñden caylap salsamçı?

— Kantip? Kana...

— Uşintip ele.

Cekebaatır işenbegendey baş çaykadı.

— Koluñdan kelbeyt.

— Anda meldeşelik?

— Sıykırlap ele öltürbösoñ, başkasına işenbeym.

Karacaak öçöşüp kalğanday.

— Özüñö kolum barbayt, atıñdı say. Uşu turğan cerinen caylaym.

— Makulmun! dep tartınbadı Cekebaatır.

Uşu kezde «tars» etken katuu ün çıǵıp, Cekebaatırğa koşo Kargabay da kömkörösünön tüşüp, kulağın basıp kalğan bolçu. Alar közdörün açkanda Esenbaydın atı tırayıp catat. Belgisiz tütündün izi urğanday aylana kañırsıp turdu. Cekebaatır sulk catkan atının canına basıp barsa, anın dal çekesinen azıraak kan çıǵıp kalıptır. Esi çıkkın Esenbay suradı:

— Baatır, çın ele sıykırıñ çoñ eken. Sağa baş iydim.

Karacaaktın bul önörün Kargabay da bile elek bolçu. Oşonduktan çın dilinen tañgala suradı:

— Sıykırıñdın atı emne, bayake?

— Tapança deyt munu. Başka suraba dep, cüz üyrüdü.

— Baatır, men toodon çıkpagan ayuudan ötkön dödöy ekemin. Beker cerden kır körsötkönüm üçün ayıp körbö. Çın ele sıykırçının anık özünö coluğupturmun...

Karacaaktın ünü negedir boşoñdodu.

— Men sağa kır körsötkön cokmun, Cekebaatırım. Bilip cür: tağdırıñdı ayttım. Oşol camanbı?

Cekebaatır eldeşkendey dolduradı:

— Uğayın ele, degi çının aytçı? Emnelikten, uulum özümdü tartpayt.

— Uuluñ özüñdöy döögö okşoğon balban bolboyt. Birok er cürök, kılıçtay ötkür, kurç çığat. Oşol camanbı?

Esenbay kızığa tüşkönsüdü:

— Bala-bakıramdı körböy turup sınağanıñ kanday, oluyam? Bilebiz, Sançı sınçı menen Tolubay sınçı dele-

[68] adam tukumu menen attın türün körüp turup sın bergen. Közü açık adam ekeniñe işendim. Degi atı-cönüñ kim?

—Atı-cönümdü çaşırbaym. Anı go aytam deçi. Eñ aldı bala bakırañdı körböy turup sınağanımdın cönün aytayın. Caraybı? Karacaak tigini sınağanday tiktegende Cekebaatır kol şiltep koydu:

—Meyli, aytkanıñday bolsun.

Karacaak sözdü çukul burdu:

— Sen katındın eñ aruusun aldıñ. Ce aytkanım calğanbı?

Celkesin kaşığan boydon:

— Kim bilet! dep, özünçö büşürködü Cekebaatır.

— Irısıñdı cebe. Zekidi Karacaak. Kız kezinde anın ay camalına teñ kelgen kim bar ele? Calğan aytsam tögüngö çığar. Seniki menen koluktuñdun atası, tamır ele. Eköñör kursakta kezde ele bel kuda bolup koyuşkan.

— Bilet ekensiñ! dedi, Cekebaatır kandaydır kubanğan türdö.

— Bilgenimdi aytsam, çıçalaysıñ. Andan arkısın uk. Koluktuñ boy cetken sayın ağa köz artkandar arbiy berdi. Suluu kız bala koldon tüşkön cakuttay emespi. Korkup ketken ene-atañar silerdi on törtkö çıkkanıñarda baş koşturdu. Oşondo da ayday suluu caş katınıña dalay erlerdin közü tüşö bergendikten, sen çıdabastan tooğo kire kaçıp ketken boyunça elge coloboy Cekebaatır atıktıñ. Eki uuluñ kursaktan tüşöörü menen ata-eneñ baktı. Başında ayttım: er cetkende alar cortuulda kaza boldu.

— Oluyam, aytkanıñda kalet cok.

Karacaak Cekebaatırğa üstömdük kılıp aldı:

— Emki söz, senin uul-kızıñ cönündö. Basa, elden murda öz kert başıñ tuuraluu: katınıña karoosuñ. Caşırganda emne, ayabay içiñ tar. Cadağanda beçeranı ayuunun erkeginen da kızğangın ceriñ bar. Uşu coruğıñ adamğa çağabı?

— Koyçu emi! Cekebaatır dolduradı.

— Koyçu-moyçusu cok ele, men anı cakşı bilem. Kalp ele sıpaalanba! Abdrahman degen ısımdı uktuñ bele?

— Ukpağandaçı! Ey, ittiki dese, çın ele Abdrahman sensiñbi?

— Bilip cür, oşo Abdrahman degen piriñ men bolom...

[69] Cekebaatır kayra bir sögünüp aldı;

— Aytam da. Iras, taanıbay kaldım. Közüñdü körbööm kantmek elem. Seni bilbegen adam attuu cektur. Altın, kümüşü aşıp-taşığan zer atasıAbdrahman köpöstü kim bilbeyt...

Uşu cerden Abdrahman çooçup ketti:

— Cekebaatır, canıñdı cebe. Meni Abdrahman manatçı deyt. Zer atası bölök. Al Aksıdağı Mamacusup.

Sargıç tişteri arsayğan Cekebaatır çın dilinen boorun tırmap küldü:

— Canıñdı cebe, zer atası Abdrahman. Mamacusup sağa cetpey kalsın. Anı tooruğandar, talağandar köp. Han aldına altının koçuştap barıp bir böypöñdösö, elettin bezzattarı özünçö tonoyt. Sende altın- kümüş ıksız köp. Too-taşkın kaysı buluñ-burçuna katkanıñdı kim tabat? Kuuçuday kuulup, atıñdı ulam özgörtüp, bir cerge bayır albaysıñ. Bilem, men da senin cayıñdı...

Sözdü ırbatkısı kelbegen Abdrahman oyt berdi:

— Cekebaatır, meni köp tırmaba. Sen aytkan altın-kümüş mende emes. Altın karmağan, altın çoğultkan kırğızdı kördüñ bele? Bolso, ança-mınça bardır. Andan körö, üyündö ilbirs-colborstun ce bolboso sülöösün, kaltardın terileri bardır?

Cekebaatır maalkatıp barıp coop berdi:

— Buyruğan añ-teriler turğandır. Kantip bolbosun. Köbü üñkür-süñkürlördö katıluu. Kañçası aşatılбай üydö cıdıp catat.

Karacaak kokusunan ordunan turdu:

— Attar tınıkkandır, Kargabay. Anda emese bastırılık.

Uşu cerden Cekebaatır ordunan tura kaldı:

— Ayttım go başında, menin üyüm mına bul ele cerde. Kerege-Taşkın tübüñdö. Cakında köçüp kelgenbiz. Meyman bolup ketkile.

Karacaak çooçudu:

— Kokuy, al ceriñ bütündöy çıtırman tokoy. Anan kalsa ayuu menen colborstun uyuğu.

Cekebaatır kamırabağanday:

— Men cürgön cerge ayuu colbors coloboyt. Coloğon küñdö da özdörü katılбайt. Uşu kezge çeyin birin-serin mal-mülkümö kol salışa elek. Ayban da bolso koşunaçılık degendi cakşı tüşünüşöt eken. Aldı adam balası anı tüşünböyt tura... Emi sözdü köp uzart-

[70] pay üyümdö tünöy catıp, konok bolup ketkile. Munu atayın ötünüp catam silerden. Anday ele kıyın bolsoñ, uul-kızımdın oşondo cüzün körüp turup anan sında, Abdrahman ake! Et-aştın çüyğündörün kazanğa salıp taştaybız. Kaalasañar ayuunun etinen kebek ceysiñer. Bolboso, colborstun böyrök-boorun kuurup berem. Bakma maldı aytpağanda da, düyüm ańdın eti üydö batpayt. Baldarımdı cakşılap sınaşañ andan akıbetiñ kaytat, kaalağan ańdın terisin begilikke alasıñ. Bükülü cebey etke toyboyt, kono catpay kepke toyboyt. Siler menen ermekteşip men dağı bir güldöyün. Özüñör da kumardan bir çıkkıla.

Karacaak çının ayttı:

— Aytpadımbı, senin baldarıñdı körgöndö emne, alarğa uşu cerden turup öle sın berdim. Boldu emi, biz coldon kalbaylık. Bütün tünöy turğan ceribiz bar. Erteñkisi da başka. Bu colu senikinde meyman boluu bizge buyrubaptır, baatır.

— Men makul emesmin dep, kaşaydı Esenbay. Baldarımdı sırtınan sınatpaym. Anday cosunsuz sındı kırğız bilbeyt. Men taptakır dödöy bekenmin, zer atası Abdrahman. Bilip turam, бүгүнкү kono turğan ceriñ mal-candığı cer-suuğa batpağan mal atası Sansızbay. Anın barkına. dañkına men teñele albasmin. Bolboso, kazan-aşı çağınan al menden öydö turbayt.

Karacaak beçeranın enöölügün keçirgendey külö süylödü:

— Cekebaatırım, biz kara kursaktın kamın körgön beçeralardan emespiz. Anan kalsa, sen aytkan mal atası Sansızbaydıkına kayrılısak degen niyetibiz taptakır cok. Malı teskeri cayılğan Sansızbay aman-esen cürö bersin. Anı menen başınan alaka kıla elekmin.

— Anda ele taptım dedi, caş balaça süyüngön Esenbay. Mal atası Sansızbaydın üyünö tünöbösoñör, anda ele keçke cuuk Malik moldonukuna cetip toktoysuñar. Malik moldonu söz atası dep koyuşat köpçülük. Kızıl tili sayrap berse, aldına eç can çıkpayt. Çeçendigi çağınan Malik moldo ak tañday atalğan. Anıkına tünögön kişi üçün kıştın uzun tünü bir çay kaynamçılık körünböso, caykı tün celip ötkön celçe sezilbeyt. Malik moldonun üyündö kep-sözgö kumarpostor tünöyt. Söz kunun tüşünbögön mağa okşoğondor anın eşiginin aldına basıp da barbayt.

[71] Cekebaatırdı andan arı döörütüküsü kelbegen Karacaak kese ayttı:

— Lokuyğan baykuşum, çakırğanğa kelbegen, ündögöngö zar bolor. Kırğız balası kaçan ele çakırğan cerden baş tartçı ele? Sen mintip kastarlap üyüñö çakırıp catasıñ, eger zarıl işibiz çıkpasa kantip barbayt elek. Bügün üyüñdö kono catıp, çer cazzsak sonun bolmok. Teñir aldında aktanayın: keçeeten beri bizdi atayın kütüp catkandar bar. Senden çaşırğanda emne, al mal atası Sansızbay ce çeçendigi çağınan atağı caamı kırğızğa dayın, söz atası Malik moldo emes. Al kişi el başına kün tüşkөndө ce eki cak coolaşıp kan tögülөrdө çukuğanday akıl tapkan; daanışmandığı çağınan aldına eç kim çıkpаğan san kırğızğa taanımал eldin akıl atası. Öçөşkөndөrdü önök kılıp, coolaşkan eki eldi dostoştura bilgen Asılcandın curtı bar coldo. Aytor, bütürçü işibiz, keñeşçi sözübüz oşol akıl atada. Akıl atağa mına bul cigitti uçuraştırıam. Mayluu et çaynağаnğa könböy akıl uksun. Sözdün narkın түşүнүp, köptü көрүp, көзүkanıksın. Adep mağa colukkanda ecigeydey ılcırap cüünü boş; ayabay şalkı ele. Azır tapka kirgen çağalmayday tarana kaada kütüp kaldı. Bügün sen bizge taarınba. Kantse da senikine dağı kayrılıp kelebız. Atayın çıғınıp kelgenibiz oñ. Balkim köp sozdukturbay birinçi sonordo kelerbiz. Oşondo uul-kızıñdı cakşılap sinap bereyin. Açıғın aytsam, çının aytsam kapa bolboysuñ, baatır. Anan da suluu katınıñdı kızғанam dep cürөğüñ carılıp ketseçi...Tamaşaға mookumu kanğanday Cekebaatır arcaktap küldü:

— Üyünö baş bakkan meymandan kaysı kırğız katının kızғанçı ele. Katının erkek көзүнө көrgөzböy katıp koyuu sarttıñ işi. Esenbay degen cay-kışı boz üydө çaşıған cay kırğız. Endey kırğızdı antıp şakaba çekpe, oluyam...

— Cekebaatırım, anda emese көрüşкөнчө kayır koş. Senin üyüñö kelbey koyboybuz. Tüşүнүp atasıñbı? dep, atına mingen Abdrahman bastırıp ketti.

Coldo kelatkanda:

— Kaap, kol berip koştоşup koyboy dep, Kargabay keyidi.

Abdrahman anı keketti:

—Özü ozunup salam aytpadı go... Anan ozunup kol berbegen ayuuğa emnege kol sunat elek...

[72] —Deği cakşı adam körünöt dedi Kargabay.

Karacaak özünçö kubanıp koyot:

— Cekebaatırğa kez kelgenibiz cakşı boldu. Bereyin degen kuluna, kadayım belen kılât coluna degen uşul.

Özünçö kubanğan Abdrahman menen işi çoktoy Kargabay artına kılçaydı. Cekebaatır cürgünçölördün karaanı üzülgönçö alardan közün tartıp alar türü çoktoy. Kantse da koñultuktap, zerigip turat beçara. Karacaak menen Cekebaatırdın sözünö başınan ele kiyliğışken emes Kargabay. Emi beykapar bastırıp baratkandan paydalandı, anan kalsa al özü da Karacaakka kadırese teñ ata bolo, bayatan beri cürögün öyügön suroosun ortoğö saldı: — Çın ele Esenbaydın calğız uuluna körböy turup sın bergeniñiz kaday, carıktık? Mümkün al bala baralına kelgende siz aytkandan bölök: Küröş menen er sayışta, çokmor çabışta eç kimge mööröy berbegen baatır çıksa kantebiz! Balanı koyup kızına ötölük. Bir körböy turup ele eki caşar naristenin uçurunda Ayçüröktöy suluu çığarın da aytıp saldıñız.

Karacaak kebelip koybodu:

— Uşul suroolordu bereriñdi başında ele bilgem. Ayta tüş, dağı koşumçañ bardır?

— Başkasın koyup, kelip-kelip ele men alar menen kadayça tağdırlaş bolup kalarımdı tüşünsöm kökö teñir ursun. Siz süylöp oturğanda comok uğup catkanday boldum. Caşıñız da, coluñuz da uluu. İşenbesem da, sizdi koy dep aytmak belem. Çınında adamdın tağdırın aldın-ala aytuuğa bolobu? Kantse da ar kimibiz siz aytkan tağdırdın kulubuz. Kudaydın başka salğanı turğandır. Enöo cürgön, momun beçarağa aytsa ele baarı caraşa beret dediñizgo... Murda aytkanımday siz men üçün dağı ele tabışmaksız.

— Sıykırçısız dep ayt.

Kargabay tartınğan cok:

— Calğan aytıp ne kerek, sıykırçı elesiz...

— Dağı ayta tüş?

— Suray berse sözdön köömö cok deçi...

— Anda kezek meniki dedi, kebelbegen Karacaak. İçinde dat kaltırbay aytıñ körünöt, üküm. Anıñ cakşı, ıraazımın. Dağı ele senden ötünörüm: közüñ cetpegen, tüyünün çeçe albagan iş cayın tartınbay surap tur. Kalmak duşman körgön kişisine mıday bata beret: «Özüñ bilbe, eç kaçan bilgendin tilin alba». Ka-

[73] raçı, mindan ötkön caman kargış bolobu? Kudayım köküröğü sokur adamğa künüñdö tüşürbösün. Özüm da senden köp sır caşırgım kelbey kaldı. Estüü adam balam köp, muraskorum köp dep kubanbayt.

Karacaak tımıy tüşköndö Kargabay koştıp koydu:

— Ulanta beriñiz, bayake!

— Aytsa oşol, akılduu adam columdu coldorum bar dep kaniyet kılat. Balanın baarı ele cakşı atasın tartıp estüü çıkpıyt. Tirüüçülüktün kuuralı, bar baleesi uşunda. Eldin ömürü ulanıp, el el boyunça turğanda, akılman menen el baştağan baatırdın osuyatın tutunarı kalsa anda al pende ömürüm bekerge öttü debes. Men sağa işenip kaldım. Dalay colu baykap, çaykap kördüm. Çınımdı aytsam deerinde bar. Baralıña kelgende sen menden aşıp tüşöt okşoysuñ. Oosar süylöp koyğon cokmunbu degen Karacaak alakan caya bata kıldı.

— Iraazımın, ıraazımın, bayake dep, Kargabay terdep ketti.

— Tübü caman bolboysuñ dedi koburağan Karacaak.

— Sokurdun tilegeni eki köz. Anın sıñarınday ar kim ele teñirden cakşılık tileyt. Bir topton beri sizdi eerçip cüröm. Akılıñızdı uğup, karıkkın közüm kanıktı. Cakşı tilegiñizge raazımın. Oşentse da künöm sanoodon kutulayın, bergen surooloruma açığıraak tüşünük berseñer eken: oluyaçılıqtın dele candırmağı bolor.

Dilgırlık kıldı Karacaak.

— Aytıp ele bereyin. Sen oyloğon oluyaçılığımın özünçö sırası bar.

Kargabay caktırğanday baş iykedi:

— Ulanta ber, bayake.

– Adepki söz Esenbaydın özü cönündö. Cana anın közünçö çındıktı aytkandan taysaldadım. Eski caraattın kartın sıyrığım kelbedi... Anın Cekebaatır atalğanga çeyinki tarıhı bir başka. Oşo kezde Esenbay kalayıkka taanım al baatırlardıñ biri ele. Er sayışka tüşsö eç kimge namıs berbegen, küröşkünün cıkkın, keltek-çokmor kötörüp cekege tüşsö andan aldırbağan er bolçu al. Çoğoroktordun eñ mıktı ulanı Esenbay oşo boyunça cürö berse san koldun içinde tuu baştağan mıktı kaşkalarınñ biri bolmok. Anın kendirin canağı men aytkanday katının aruuluğu kesti. Ataları eñ murda bel kuda bolup koyuşkandıktan on-

[74] tört caşar Esenbay birinçi colu küyöölöp barat. Salt boyunça küyöö bala kayındarında aylap cıdap cürö beret da. Anda canağı koluktu söröyü da közgö tolup degendey cetilip kalğan go. Sözdün kıskası on beşterinde kız boozuyt. Koluktusuna ayabay aşık bolgon Esenbay da cön catpasa kerek. Kalıñı tölöngöndüktön kızıdın koş boyluluğu ança eröön körünböy toy bolup, nıke kıyılatt. Oşentip Esenbay çüröktöy suluu carı menen tattuu ömür sürüp catkanda çatak baştalatt. Men anda mindan caşıraak elem: uğup, körüp kaldım. Anan kalsa Esenbaydın caş katını on segizderge tolğondo adam közü tayğılğan suluu çıktı. Akakça möltüröyt: ay deseñ ay, kün deseñ kün ele go çirkin. Oşondo kıpçak menen içkilikter coolaştı da, ereğıştin er ölot bolup, kıpçaktardıñ er kaşkası nayza cep kaza boldu. Tümöndögön köp kıpçaktar içkilikterdi kunğa cıktı. Toğuzdap tölönçü kundun içinde neçen kul-künü da bar. Künğö alınıuuçularğa koşup Esenbaydın suluu katının kıpçaktardıñ dağı bir başka er kaşkasına tokoldukka kıymak boluşat içkilikter. Sözdün tok eter ceri: oşondon ulam tuuğandarı menen el-curtuna taarınğan Esenbay ayalın cetelep alıp tooğö siñip ketken...

— Şumduktay işke kiripter boluptur beçara dedi, Kargabay.

Karacaak akırın koburadı:

— Ayta berse Cekebaatır başınan keçirgenderdin kızık caktarı öto arbin. Anın baarın kur beker coburap baş oorutpaylık. Köpçülüktün çeyimine karşı tursa da Esenbaydın artınan kuuğunçu tüşkön çok. Öz kulunun kantse da camandıkka kıymak bele el-curt. Boluşup, araçalap koyğonço carabağan tuuğan-uruğuna birotolo taarınğan Esenbay uşu künğö çeyin «Cekebaatır» atalıp too-taşkın arasında calgız üy caşayt. Ata-enesi ölüp, çıraktay eki uulunan acırağanda kançalık kayğırğanın bolcop ayta albaym. Birok da canagintip keede bayooluk kıla, arcaktay külgönü menen öto kök, cetken kara mürtöz.

Közdögönünön kaytpayt, bettegenin berbeyt. Anan kalsa ayuu menen topozdun eti ötü kurç kelet. Ansız Cekebaatır çıday albayt. Anı cegen soñ delbektep ısuulayt. Boz üydö uktay albastan möñgünün etegindegi kök muzdu kuçaktap catmay adatı bar. Özgöçö, caz kıltıyıp, kar eriy baştağan kezde kök muzduu etek ayabay korkunuçtuu. Neçen colu al cerden köçkü cürüp, dalay topoz, capayı añ apat bolğon. Kirgen dariya menen köçkü baatırdı ayabayt. Akır bir-

[75] künü Cekebaatırdı köçkü serpip ketpese mayneke boloyun. Anan kalsa bulardın tukumdarınan eç kimisi payğambar caşına cete caşabayt...

Esi çıkkansığan Kargabay:

— Ayalının künü emne bolot? dedi.

— Aytpadımbı, ayalı men aytkan tağdırğa tuş kelet.

— Anda katın el-curtuna köçüp ketpey canı cokpu.

— Esenbay menen ayçürök ayalının közü turğanda colotpoybuz dep el-curt kasam içip koyuşkan. Oşoğö caraşa calgız üy caşoonun özü dele karğışka kalğandık deşip cayına koyuştu Bular közdörü tirüü turğanda elge koşulbay kalıştı go...

— Baykuştar ay!

— Cekebaatır ata-enesi menen ıraktay eki uulu ölgöndö da topurak sala albay kalğanın aytım bele?

Kargabay başın iykegende Karacaak dağı koşumçaladı.

— Oşentip Cekebaatırdın körgön künü kurusun, üköm.

— Ayalının ayuu kolduu bolorun kaydan bilesiz?

— Közü ötsö ele anın suluu katınına ayuu katılat...

— Katılğanı kadayça?

— Üköm, şaşpay sözdün törkünün tüşünö oltursañ. Ayuu katılğanda anın katının mert kılıp taştabayt. Erkek ayuu anı özünö kadimkidey ele katındıkka ala kaçat...

Kargabay çın peylinen tañğaldı:

— Kapıray, oşondoy da şumduktar bolobu?

— Bolboğondoçu, körgönüñdön körö elegiñ köp degen kep bar. Tört ayaktuu cırtkıçtardıñ içinen ayuunun añdoosu adamdıkına tüspöldöş kelet. Ayırıkça erkek ayuular suluu katınğa kadimkidey kuştar boluşat da, koluna tiygen urğaaçını, katınça paydalañğan uçurlar köp uçurayt. Sen buğa tañ kalba. Anan kalsa Kök-Suunun alkımı menen Kerege-Taştın arasında ayuu degen canıbarlar batpayt. Erkek ayuu dalay colu Esenbaydın katının akmalañğan. Cekebaatırdı bul çölkömdün eesi dep oyloşkonduktan gana katınına katıla elek...

— Ukmuşuñ kurgur...

— Esenbaydın közü ötsö azırkı sözüm çın çığat. Anan ayuunun koluna tirüülöy tüşüp bergen katın süyünmök bele.

— Ras ele, esi çıkkanınan da ölböybü.

— Ap-balı, emi taptıñ. Oşondo cürögü tüşkön ka-

[76] tın ölot, Birok ölböy çaşap kalğandar da boluptur. İlgeri bir kızdı ayuu ala kaçıp ketse al ayuuğa birotolo katın bolup berip tınğan deyt. Kiyin kızdı mergençiler taap alışıp, üyünö alıp keteli dese makul bolboptur. «Üñkür da bolso üyüm, ayuu da bolso erim bar» degen makal oşondon kalğan...

— Tögün cerden ört çıkpıyıt degendey, al söz beker cerden ayılbaıtır da...

— Anançı dep, kubattadı Karacaak. Berki surooñdu berbeysiñbi?

— Kaysıl, bayake?

— Esenbaydın bala-bakırasına tiyeşeñ bolorun aytpadım bele.

— Basa, özüm da surayın dep turam. Çın ele anı kandayça tüşünsök?

— Kuday buyursa, cakında anın üyünö meymançıláp kelebız. Lokuyğan baatır bizdi can-alı kalbay sıylayt. Oşo boydon sen anı menen birotolo nasipteş bolup kalasıñ.

— Bolgonu elebi?

— Kep başkada, üköm. Anın özünçö sıırı bar.

Karacaak oylono tuşkondö:

— Uğup atam dedi Kargabay.

— Tüşünsöñ ne bir baaluu añ teriler Cekebaatırdıkında. İtke temirdin keregi emne, anın sıñarınday lök dünüyö-mülktü kadırlabayt. Özü aytkanday neçen sonun añdın terileri üyündö cıdıp catkandır. Anın bizge mindan bölök kerektüü cağın tuyup al.

— Ayta beriñiz...

— Özüñ baamdap körçü, Kargabay. Canağı katılğan kazınanı bizge Cekebaatırdan bölök kim kazıp beret. Özü kızık adam, eger kazınanı taap alsak, al öz ençisinen baş tartışı da ıktımal.

— Koyçu?

— Al baykuş ayaktay altından körö, bir çeñgel mayлуу etti cakşı köröt.

— Unutkarbay aytıp berseñiz? Çınında anın baldarına menin kandayça tiyeşem bolmokçu?

— Esenbay menen zayıbı eköo birdey kaza tapsa baldarına senden başka kim teek bolot. Taanışkan soñ sen Esenbaydın baldarına siñişip kalasıñ da. Aytör, başına iş tüşkondö baldar seni özdörü izdep çığat ce sen alardı izdeysiñ. Kızın ayta albaym, balası menen sen mindan arı tağdırlaşıñ. Birde sen anın keregine-

[77] carasañ, keede al senin keregiñe carayt. Kelesoo adam gana önörlüü cigitti koldon çığarat...

— Bar bolgon önörü cöök külüktük eken. Men anı emne, çabışka salmak belem? Andan atasın tartkan baatır çıkpayt dediñiz go...

— Ap bali, sözdün taluu cerinen başadıñ! Karacaak kupşuñdadı.

— Anday bolso keptin taluu cerinen ulantsañız eken, bayake?

— Erkek-ayaldıñ sın-sıpatı menen kulk-münözün alardın kulak-başına karay op-oñoy acıratuuğa bolot. Kırakı sınçığa özgöçö adamdın kulağı baarınan kabar beret. Kulak közüñö birinçi urunat, anan al sağa al adamdın sırn birotolo açıp taştayt. Misalı: eşek kulak, başı çoñ boyluu adamdan ança akıl çıkpıyt da, ańgöödök kelet; kara kücü taş carğan, bulçuñ eti burkuyğan balban-baatır bolor. Birok andaylar aldı el biyley alıspıyt. Andaylar atsañ biröönün kolundağı caa, çapsa kılıçı, ursa kestigi. Ağa okşoğon baatırlardı aldaş, cazğırış ança kıyın emes. Egerde başı çoñ baatırdın kulağı kiçine, eerdi cuka, mañçaları uzun, ayaldıkınday suluu bolso, al eç canğa aldırbayt. Anday baatırı bar eldin baktısı toodoy. Al baatır neçen tataal coldordo öz başın gana kutkarıp kalbastan, elin da saktay alat. Erlerdin buğa okşoğon sıpatın ayta berse söz tügönböyt deçi! Baykadıñbı, Ceke baatırdın kulağın?

— Calğan aytıp ne kerek, baykay albadım dedi, Kargabay.

— Baykabağanıña ökünöm, üküm. Anın бүtkön boyu, kelbeti nakta ele baatırdıkı. Suktanıp da, tañğalıp da oturdum men. Oşoğо caraşa kulağının kiçineligi, erdinin cukalığı caktı mağa. Köpçülüktön ertereek bölünüp ketpegende kalayıkka taanımал baatır çıkmak. Elinin tuusu er kaşka bolmok al. Adamdar menen takır bet kelişpey kalğan ayıbı, bolboso dağı ele anı eerçimek. Köp nersege közü cetip turbaybı. Mınday erdin tukum-uruğun katınının catını buzat. Katını gana caraşpay kalğan kayran erge.

— Kapıray, anın katının körböy turup da sınaysızbı?

—Suluu katından egerim baatır uul tuulbayt. İlgeri bir colu Cekebaatırdın katınına kokusunan köz kırımdı saldım. Anda men calğız kelatkam. Karamıktan tömön, Kök-Suuğa ceter cetpegen bulakçanın-

[78] kölmösündө kirinip catıptır ayal. Kuday özü keçirsin, baykoosuzdan kolottun kırına çığa berip, cılañaç perini körüp artka tarttım da atımdı eçki talğa asa baylap koyup kayra keldim. Een koktu, bulak boyloy kıpkızıl tal öskön capsar. Ayal kamırabayt. Üç caşar uulu canında bolçu. Calğız tigilgen boz üy koktunun alkımında eken. Appak denesin şakar menen köbürtüp, kayra barıp kölmögө uzunan cata kalat. Anın denesinin suluuluğun bıyakka koy. Andan körө ayaldın turpatının mağa cakpağan caktarın aytıp bereyin. Kulağı öтө ele kiçinekey, oymok ooz eken. Şılıp taştаğansıp töşündө emçek degen neme nıpım cok. Şüdüñgüttükündөy kuyruğu da çıkpıy, başı

kiçinekey alma baş. Negizi, al cerde köp dele ayarlağan cokmun, kuday aldında aktanayın, men ağa ayal katarı kızıkpadım. Cekebaatırdın katının sindap, anın tukumuna sın bermekçi boldum. Buğa çeyin el bezer baatırdın özün körböğöm. Sırtınan ukkam. Mina azır erdi-katındı aykalıştırıp koyup sinap catam. Baatır tuuy turğan katındın kuyruğu menen kulağı çoñ bolot. Anan kalsa oymok ooz katındın catını ança kubattuu bolbosun bilip cür. Deginkisi, katınına caraşa Cekebaatırdın tukumu şaykeleñ çıkpayt. Kızı aşkan suluu çığarın atasın körüp aytıp catam. Köp uçurda suluuluk kızdın baktısın açpay, kayra anın şoru bolup kalat. Toğuz caşar uulu atasınça moskool, baatır bolboğonu menen, ötü çıyrak, şamdağay cana er cürök çığarı anık. Bilgiñ kelse baatırdık karuuda emes, al cüröktö. Cürögündö otu, başında akılı cetik adam el baştayt. Oşondoy ele, ayaldın kulağına karata alardın miñ bir türdüü kıyal-coruğun aytıp berer elem. Ayaldağı: cılıuluk şaykeleñdik, suluuluk, karılıkka okşoğon belgini büt boydon kulağı aytıp koyot. Özün kançalık caş, suluu sezgen ayaldın kulağı baarın aşkerelep tıştayt. Misalı, bir ele belgi: ayaldağı karılık anın kulağının tübündöğü tırıştan başlatat. Andıktan estüü ayal oñoy menen bötön kişige kulağın körsötpöyt.

Uşu cerden aldılarının çakan ayıl colukkandıktan Karacaak alaksiy tüşkön ele. Alar ayıldı çetey ötüp baratışkanda Kargabay sözdün ayağın ukkusu kelgendey akırın surap koydu:

— Ulay beriñiz!

Karacaak bir topko çeyiye unçukpay bastırğan boyunça:

— Nesin aytayın. Degen menen el bezerge bugün co-

[79] lukkanıbiz sonun boldu. Lokuyğan döö canağı katılğan kaznanı özü kazıp beret bizge. Al kokusunın murdağı oyun kaytaladı. Saparlaşının kıyal-coruğun büt boydon altın-kümüş eelep alğanın tüşüngön Kargabay başka suroo salğan cok. Oşo boyunça alar attardın conunan ısıq ter çığıp, tüş ooğonço unçuğuşpay bastırışkan. Bul sapar Kargabay üçün emnegedir öz tağdırı, keleşegi açık körüngöndöy aldıdağı büdömük düynö anı kandaydır cürök zaada kılıp catkansıdı.

Emi kokusunın unçuktu Karacaak:

— At adamdın kanatı. At sıylağan cöo kalbayt dep kırğız bekerinen aytıptırbi... Kasiyettüü Kambar atanın tukumusuz, adam balası booru menen soylop cürgön cılandın özü bolmokpuz. Attardın beli talıdı. İnğayluu cer karay cür. Bir azğa attardı tınıktırıp, özübüz da tüştönölük. Ağa çeyin senin öz kert başıñ cönündö aytarım bar...

Çooçuğanday calt karağan Kargabay:

— Kantip? dedi.

— Bir cakşı önörüñ bar. Oşonu kut katarı tutup, urmattay cür dep eskertkim kelet. Kırğız içinde kurandı şatırata okup, koluna kalem karmağandar az. İlgerteden, padişğa baş iyip, ordo kütkön ortoluk kaznası bar elde kalemdin kasiyetin ıyık körüşkön. Kalemçiler padişa sarayının kutu. Iyık kurandın özü da bizdey urpaktarğa kalemdin kasiyeti arkıluu cetip oturat go. Ne bir daanışman degendin nuska sözü kalemdin kasiyeti menen ak kağazdın betine tüşköndö gana asmandı közdöy obolop kanat sermegen kuşça candana tüşöt. Kağaz betine tüşpögön nakıl kançalık taamay, küçtüü aytılsa da, akırı al unutulat, eskiret. Ottuk taştın kiçinekey cılt etken uçkununan kolomtodoğu ot küyöt. Al turğay uçkundan ört çıgat. Kalemdin sıykırı da oşoğobarabar. Kalemdin sıykırınan üzür körüü senin ençiñe tuş keliptir, üköm. Oşonduktan mıktı önörüñ bar ekenin bile cür. Sen nayza suna, kılıç kötörüp, baatırlık kıla albaysıñ. Öz tulku boyuñdağı küç-kasiyetiñ büt kalemge siñip ketken. Demek, senin kayratıñ kalemde. Birok tördö oturup sopulukka carabaysıñ. Soodagerçilik gana caraşat sağa. Kalemdin sırın bilgendiktin özü ele baylıktın başatı emespi. Men bilgen mıktı soodagerdin baarı kalem karmay bilişken. Kalemçi musulmanğa orusubu ce çinibi, aytör, kapırlardın kimisinin tilinde süylösö da künöo katarı esepelbeyt. Soodager adam dini bö-

[80] tön eldin tilin üyrönüp alsa, önör üstünö önör koşulğanı. Kalemdin kücünö padişalardın padişası Çıngış han da akırı kelip işengen. Padişaçılık kılıp, eldi başkaruunun col-cobosun kalemdin kasiyeti arkıluu kağazğa tüşürtkön al.

— Padişalardın içinen kalemdi özgöçö coğoru koyğon Sultan Babır emespi...

Kargabaydın aytkanın tamaşağa aylanttı Karacaak:

— Kulkuldabattı go bilesiñ, birok turup-turup siyesin degendey, kalemdin kasiyetin özüñ cakşı tuyup turup, anda emnelikten kumarğa ooduñ. Kurandı şatırata okup, koluna kalem alğandardın kimisi kumarğa aldanıptır?

— Bayake, dedi şayı ooğonsuğan Kargabay anı ekinçi kolgo alğıs boldum go. Oşo kapırdı unutalıkçı...

— Soodagerdin dağı bir antı bar. Al atasına da sır açpayt...

— Siz mağa dalay sır aytıñız okşoyt.

Karacaak tigini zekidi:

— Men sağa sır ayta elekmin. Akıl aytıp catam. Kaçan men ölüp baratkanda kokus canımda tursañ, mümkün sır aytuuğa ülgürörmün. Ağa çeyin aşıkpa.

Alar calğız tüp cañğaktın canına kelip toktoğondo söz üzöldü. Biröölördün tağdırın aldın ala aytıp, mañdayındağı cazuunu daroo okuğan Abdrahman köpös, dağı bir cılğa cetpey özünün da içer suusu bütörün uşu tapta bilgen cok. Közü açık coldoşu oşondoy kapilet ölümgo tuş bolot dep Kargabaydın da kaparına kelbedi. Oşonu menen Abdrahman-Karacaaktın ölümü Kargabaydın tağdırın taptakır başka cakka burup iydi...

* * *

Kazına katılğan cerdegi körüstöngö al üçöö caydın kaportosu çende, el-curt toluk caylooğö köçüp ketişken kezde kelişken. Een talaa, erme çöl. Kıbrır etken tirüü can coktoy, kakşığan aptap canıñdı koyorğö cer taptırçuday emes. Karacaak-Abdrahman menen Kargabay öto ele cupunu kiyinişkendey sıyaktansa da koyun-konçu toltura kural-carak. Andan bölök kurcunğa arta kelgen şaymandar, kerki-çot, balta menen uçuna temir kiygizilgen eski buurusundun uñğusunan tartıp, ketmen-kürökkö çeyin Esenbay-Cekebaatır artı-

[81] nıp cüröt. Alar tünü boyu tınıkkan boluşup, işke ertesi tañ ağıp kelatkanda kırışken ele. Cumuştun cayın daroo tüşüngöndüktön eç kanday suroo salbastan Cekebaatır dulduñdap iştep catat. Anın kara kücü toonu tomkorçuday ele bar zken. Baş kötörböy boz topuraktı çelip ırğıtkan Esenbay bir maalda bel kurçoosunan kelgende eski mürzönün çarasına tuş boldu. Çaranın oozu cış kurğak arça menen tosulup, üstünö çım

koyulğandıktan mürzö egerim tüşpööçüdüy. Tizilgen arçanı çetinen alıp catkan Esenbaydan közü ötkön Kargabay şatırata kuran okuuda. Tañ atıp kalğandıktan, oñurayğan çaradan arı kör içine kündün nuru kuyulup, carık tolo tüşköndö üröy uçurğan kaçankı kömülğön adamdın süldörü: çaçılğan söök-sağınan başka kör içinde eç nerse coktoy...

Bir az turup kalgan Esenbayğa buyrudu Karacaak:

— Tüş içkeri.

— Batpaym munun oozunan.

— Anday bolso oozun keñeytpey canıñ cokpu dedi, açuulanğan Karacaak.

Öydö karabagan Esenbay iştep kirdi.

Beri cakta turğandar emi mürzö için daana körüştü.

— Tüş dedi, çıdamı ketken Karacaak.

Karacaaktın buyruğuna dıñ debey moyun sungan Esenbay şap ete kirip barsa, kördün içi al oyloğondoy emes ayabay kenen eken. Döödüy eme mandaş uruna oturğanına karabastan töbözü kördün şıbına tiyer tiybestey...

— Ey, emnege lokuyup oturup aldıñ? dedi, cindengen Karacaak. İzdebeysiñbi?

Esenbay oşo oturğan kalıbınan cazbastan küñküldödü:

— Kazına belen turğansıp keketet kişini. Sen aytkan kumura-kumura altın turğay balee cok bıyakta. Birok men bir kızıktı körüp turam.

Karacaak çıdamsızdandı.

— Emne bolğon kızık eken al?

— Mına bu menin canımdağı arbaktın söögün karaçı?

— Közü cok kişi bar beken mında. Körüp turam anıñdı!

— Abdrahman ake, körgönüñdön körö elegiñ köp tura. Kızıktar kördün tömönkü burç cağında catıptır...

Karacaak eñkeye berdi:

— Degi baş katırbay aytçı, al kanday kızık?

[82] Mööröyü koluna tiygensigen Esenbay kolun cañsadı:

— Karaçı, dağı tört arbaktın söögü katar catat.

Abdrahman bir topko unçukpay karap turup süyüngöndöy:

— Kördüm, kördüm dep kıykırıp ciberdi.

— Körsöñ oşol. Andan bölök eç nerse sezilbeyt. Bir colku kazatta apat bolgon er cigitter katar koyulğan mürzö turbaybı. Şeyitterdin kiyim-keçesin sıyrıp alğanğa da ülgürüşpöptür.

— Iya, oşondoy beken?

Karacaaktın çooçuğanına maani berbegen Esenbay:

— Kayran erler! dep, kapılet keyidi.

Abdrahman emi cındap süyündü:

— Anda ele kuday beriptir bizge. Cakşılap kara eki cağıñdı. Kazına sözsüz uşul kördün içine katılğan.

— Caynağan kuu sööktön başka eç nerse cok dese, işenbeyt.

Esenbaydın bayoo coruğuna Abdrahman emi özünçö keyidi:

— Altın katılğan kazına uşul kördün içinde dep catam, baykuşum. Urğan, anı cakşılap izdegenge carabadıñ. İtke temirdin keregi emne. Aytsa, sen anı cemek beleñ...

— Adilet sözdö ayıp cok. Siz aytkanday altındın mağa keregi emne? Anı üyümö belendep alıp kelip berse da albaym. Esenbay çının ayttı. Basa, kazına uşul cerde ekenin kaydan bilesiz? Tim ele özüñüz katkansıp süylödüñüz go.

Karacaak oyun bışıktadı:

— Uğup turçu, tüşündüröyün. Kazına katkanı kelgender elden murda tört cigitke eski mürzönü açtırğan. Anan altın-kümüştü kattırğan soñ özdörün uşul kördün içinde caylap turup çığa berişken da. Kazına eeleri bir-birine öto işengen adamdar ekeni körünüp turat.

—E koyçu! Esenbay dağı ele işene berbedi.

Karacaak tigini kayradan zekidi:

— İzde deym, emi tezireek. Bötön biröölördün közünö çaldığabız.

— Eçteke cok dese bolboyt. Ce men katıp alıptırmınbı. Kadimkidey tırçıldı Cekebaatır. Altın izdegen adam akırı bir baleege tuş bolot deçi ele atam ramatılık. Kaydan keldim bu saatkı cayğa...

[83] —Seni katıp aldı dep catkan cerim cok. Karacaak eldeşkendey süylödü. Kazına uşul ele cerge katılğanın sezip turam.

Esenbay taarınğanday.

— Anday eken kelip özüñüz izdeñiz...

— Beri çık! dedi cini kelgen Karacaak. Ras aytasıñ, men özüm kirbesem senin koluñdan kelbeyt. Tappasam mayneke boloyun. Kazına katkan adamdar ayban beken. Alardın ayla-amalın men tüşündüm...

Kebelbegen Esenbay kördön suurulup çığa kelgende, soyloğon cılaança dobuş çığarbağan Karacaak körgö kirip barıp, aylanasin tooruy tiktegen boydon çottun uñgusu menen ar kaysı cerde urğulay dalayğa çeyin akmalap turdu. Berki eköo sıykırdap catkansığan Abdrahmandan közdörün albay dımıp kalışkan ele. Közdörü alaya, arbaşıp catkansığan anın. eç kim menen işi cokatoy. Çottun uñgusu tiygen sayın alda kaçan taştay katkan cerden kezek-kezeginde tuñguyuk açık dobuş çığa kalat. Bir kezde kılılanı karay catkan arbaktın söögünün baş çağındağı cerdi ayarlay tiñşap, kulak tosot da, anan ortonu menen çertkilegen bolo toktoy kaldı. Iya alla, kep uşunda eken, dedi süyünö. Çını menen oşo cerde oro sıyaktuu boştuk bar sıyaktandı.

Çot urunğan sayın dobuş ança daana çıkpay kalıp cattı. Emi ötü ayarlağan Karacaak al cerdi akırın kazıp kirdi. Adeпки katuu topurak barğan sayın borpoñdop, anan bir topton kiyin çottun uñgusu taşka tiygendey kañk etti.

— Iya, kuday buyursa taptım körünöt. Terin şıpırğan Karacaaktın dalısı kaltırap catkan ele.

Kızığa tüşkön berki eköo körgö başın sozğondo Karacaak zekidi:

— Carıktı tospoy arıraak turğula.

Emi al şaşpay kayradan taştın tegeregin kazıp kirdi. Taş tegerek cana calpak bolçu. Karacaak taştın çetinen eki koldoy karmap anı özün közdöy oodara albay catkanda:

— Men tüşöyün dedi Esenbay.

Makul boldu Karacaak:

— Kel sen tüşpösöñ alım kelçüdöy emes.

Tüşüp kelgen Esenbay calpak taştı bir ele kolu menen oodarıp taştığanda, arıtan çoñ oro sıyaktuu cay köründü. İçi karañğıraak, ança cakşı körünböyt, Akı-

[84] rınday köz karañgılıkka könüp, saal başın sozo oronu karağan Abdrahman:

— Bar eken! dep süyüngönünön ıylap cibere cazdadı.

Celigip alğan Esenbay:

— Oozu tar tura, keñeyteyinbi? dedi.

Tıybe degendey başın çaykağan Karacaak:

— Bismilla, dep özü sekirip kirdi orğo. Kazına salınğan karapa kumaranın oozu ılay menen şıbalıp, anan gana kapkaktarı cabılğanın körgön Abdrahman negedir kebelbeyt. Biröö toğolonup catkan bolçu. Andan tögülgön altın-dildeni tişke alıp çaynamış bolğon Karacaak anan ererkey Esenbayğa karadı:

— Kana, sırtka çığıp tartıp al birden...

Al özü arañ kötörgön kumaralardı birden berip, törtünçü tögülüp catkanın Esenbaydın koluna karmatkan soñ özü koşo çıktı da, kördün oozunan başın sozğon boyunça:

— Kana, tartıp al dep, kolun sozdu Kargabayğa.

Sırtka turup akırkı törtünçü kumaranı Esenbaydın kolunan alıp cerge koyğon Abdrahman kumara oozunan küngö çağılışkan sarı altındı çeñgeldey ulam sapırıp koyup ererkey süylöp catti:

— Oo, caratkan! Bereyin degen kuluna, belen kılát coluna degen uşul. Karaçı, ünüñdön aylanayın, öñüñdön kağılayın. Buyruğan da akırı özübüzgö. Bul kazna, bir ordo eldin baylığı. Karaçı tazalığın, tunuktuğun...

Süyünörün ce ıyların bilbey delöörsügön Kargabay katıp kalğansıp kıymılsız. Uşu cerden selt etken Karacaak:

— İya, ittiki dese, tögülgön dildelerdi albay basa bergen turbayınbı. Kargabay sen eki çağıñdı akmalay turçu, men terip kele kalayın Calğan altındardı. Taştap ketsek anın kusuru urar bizdi dep, celpingen boydon kayra körgö kirip ketken ele.

Bir kezde al çaçılğan altındardı çoğultup alıp arbaktardın kuu söögünün canına çığıp kelip ayarlay kalğanda, kandaydır belgisiz şıbış çığa muzdak nerse moynuna orolo tüşkөndөy boldu. Kördön başın sozo kıykırıp ciberdi al:

—Cılas alğırdıkı ay, cılas alğırdıkı! Cılaanbı, mına bul balaket? Abdrahman moynuna cabışkan emeni oñ kolu menen apçıp-apçıp alğanda ağış-

[85] bozomtuk içke cılan kayra kördü közdöy aleki zamatta kirip ketti.

— Çın ele cılan eken, çağıp alğan cokpu? Kargabay büşürködü.

— Çağıp aldı körünöt, tız ete tüştü alkımım. Karağılaçı?

Esenbay tiginin alkımındağı kiçine kan çıkkın cerdi körüp: Atañ körü, çağıp alıptır, uusu taray elekte kesip ırğıtayın dep, al şamşarın suurup çıkkanda Abdrahman ketençiktedi:

— Oy urğan, tokto, küröo tamırdı kesesiñ. Andan körö sorup taştá.

Esenbay tartkınçıktadı:

— Sorğondo cılandın uusu şilekey menen tamakka ketse adam ölüp kalbaybı.

Karacaak keketti:

— Munun canının tattuuusun.

— Adamda kara candan başka kanday baylık bolmok. Can ar kimdin özünö kerek.

— Men sorom, bayake! Dilgırlık kılğan Kargabay anın alkımına erdin akırın tiygizip cañıdan soro baştağanda, kaydandır cakın ele cerden it ulup ciberdi. Selt etken Abdrahman: — Atañ körü ay, uşul altındar mağa buyurbay kalğan sıyaktanat. Kargabay akkalaçı? Bıyakka eç kim kelbeş kerek ele. Kaysı saatkısı bul? dep, bayağı oozu açık kumaradağı altından eki colu çenğeldep kaltasına saldı.

Kayra kelgen Kargabay büşürködü:

— Eç kanday darek çıkpayt. Aylana tıptıncı ele.

Oor üşkürünö Abdrahman tamağın karmağan boydon.

— Uu tarap ketiptir, tamağım şişiy baştı. Canağı cön cılan deysiñerbi. Kazınanın eesi oşol Kazına katılğan cerde cılan sözsüz bolot. Mına bul ulugan it beken? Al dağı kazına eesi. Adep kelgende mal muuzdap, tülö kılğanğa carabaptırbız da. Meyli emi, bolor iş boldu. Anda meni ukkula: Esenbay, sen kazınanı kurcundarğa salıp tezireek cönö üyüñö. Bararñ menen bir merçemdüü cerge katıp taştı altındardı. Amançılık bolup cüz körüşsök bölüşöbüz. Kazınanı cakşılap bekitkenden kiyin kayra kel da, bir serkeni muuzdap, arbaktardın canına taştap turup, kayra anı murdağısınday kılıp köömp koy...

[86] —Asilerçi? dedi sözgö ança maani berbegen Esenbay.

Abdrahman şaşıldı:

—Menin ahvalımdı körböy turasñbı... O, tömöntö Derbiş degen tabıp bar. Oşoğ eptep cetip tükürtpsöm soo kalbaym. Kana, anda salgıla kurcundarğa. Teztez, bolgula...

Kurcundu artıngan Esenbay bastıra bergende Karacaak kıykırıp kaldı.

—Oy Cekebaatır, sak bol. Aldağı amanat dünüyö coğolso, tim ele canıñdı alam. Uktuñbu?

Artına kılçaybastan al zoñk etti:

— Köp ele kam sanaba! Bir dağı canğa cigin bilgizbeym.

Esenbay emi kokusunan tizgin cıya artına kılçaydı.

—Kargabay üküm, kokus Abdrahman akeñ kaza bolso, özüñ kel, calğız kel, menikine, kazına büt boydon özüñkü. Olcoğö tuytunasıñ. Kırğızda senden aşkan bay, ardaktuu adam bolboyt anda.

Kebelbey bastırıp baratkan Esenbaydı cek körö süylödü Karacaak:

— Lokuyğan ayban, tilegi caman go. Menin ölörümdü tuydu kapır. Tart attardı üküm.

Uşu kezde Abdrahmandın tamağı ısıp, şişip çıkkın boluçı. Koş atçan tömön caktağı kögörgön kök cayıktı közdöy cañıdan at tizginin koyo bererde mürzö arasınan kayradan ulugan ittin ünü çıktı da, calt karağan Kargabaydın közünö bılırtkıdy ak seldeçen sölököt karap turğansıdı. Oşo boydon alar da artka kılçaybastan çaap cönöşkön...

Abdrahman-Karacaaktın tarihın uşu cerden üzölük. Anın ölümün süröttöp oturuunun kaceti cektur. Antkeni, caş-karıbı akırı karabaşıl adamdın ömürün şum ölüm bir künü kıyat deçi. Ölümgö tuş kelgen tağdırlar kançalık köp cana ar başka körüngönü menen akırı kelip ele ölümdün baarı biri-birine koyondoy okşoş. Sebep degende: ölüm tuzağına ilingenderdin kimisi bolbosun adegende ele carık düynö menen koş aytışa karegi kün nuruna çağılışpay birotolo tunarat, öçöt. Derbiş tabıptıkına cetkençe atta öz betinçe cürö albay Abdrahmandın şayı oodu. Tamağı birotolo şişip, cılandın uusu cürögünö, meesine ötüp ketkendikten al zamattın ortosunda tilden kalıp, eki kolu menen töşün titkılای başın muştağılap cattı.

[87] Kança baylığı: cigi çıkpıy katılğan köp altın-kümüşü eç kimge buyrubay kayıp bolup, cer sorğonuna içi küygöndüktön cana da akırkı kerezin; sırın ayta albay ketip catkanına ökünüp barattı okşoyt kayran kişi. Kezi kelgende kara candı karç uruna cıyğan baylık-mülk uşintip köz açıp cumğança bir körüngön zaakımça cok bolot eken da. Aylası tügöngön Kargabay birinçi ele kezdeşken ayılğa at tizginin burğan. Beşim

çende cürüp kete berdi Abdrahman-Karacaak. Oşondo bir asıl adamdan, akılduu adamdan ayrılğanın bilgen Kargabay katuu-katuu ečkire ıylap alğan ele.

Abdrahmandın söögün koyuuğa alaksığan Kargabay boz kıroo tüşköngö çeyin anın aylınan çığa alğan cok. Köpöstün bala-bakırası, tuuğan-uruğu anın kaytış bolğonuna kayğırğan boluşsa da, altın-kümüşünün kayda katılğanın bile albay içterinen kan ötüp catkan. Bir bolso Kargabay bilet deşti alar. Eç kaday kerezin, sırın ukpağandığı tuurasında çin dilinen aytsa da, ağa köp işene berişken cok. Bar korduğu tigiler Kargabaydın artınan akmalap kalğandığında ele. Munu sezgen cigittin özü da salt bastırıp ketkenge şaşkan cok. Keç küzdö gana al Abdrahmandın çoñ üyünön, tuuğandarınıkınan attanıp çığarda tigilerdi birotolo tünültüş üçün kurandı karmap kasam içti. Abdrahman köpös ölüm aldında eç kaday sır açpağandığın ayttı. Sır açuuğa, kerez aytuuğa ülgürböy ketkenine tuuğandarı işenip, a bir daarı işenbey turğanın da tüşündü Kargabay. Andıktan bul cılı Esenbaydı izdep çıguunu sanaasınan taptakır çığarıp tıştagan ele. Oşonu menen kışı boyu atasının canınan çıkkın cok. Ekinçi cılı gana tıñ at minip Kök-Suunu karay calğız cönödü da, ötken cılıkı konuşunan Esenbaydı taba albay ayabay keyigen. Kaytıp kelatıp eski körüstöngö kayrılса, bayağı kazına katılğan mürzö murdağısınday ele çoçoyup sır berbey turat. Esi çıkkansığan al atına kamçı urup cönöy bererde eki cagın eleñdey karay berip, eç kaday ayan körböğönünö süyündü. Oşo boydon tıñ catıp ookat kıluuğa moynu car berbegen eme «kız karaktamay» eski kesibine kayradan baş otu menen kirip ketti da, bul kesiptin saatkısınan az cerden cantaksım bolup kala cazdağan. Suluu kızdar kim kolduu bolup catkanın akırı bilgendikten Ancıyan bazarınan karmap, anı taş barañğa almak eken sarttar. Kabardı ubağında cetkirişip, cigittin bul çölkömdön baş otu-

[88] menen ketişin eskertişken, sanaalaştarı. Calğız atçan Kargabay atasının üyünö köz baylanğanda kelip tüştü. Kayda barıp, kimdi karaan tutarın adegende bilgen cok cigit.

* * *

Tün. Köödöy karañğı tün. Kolomtodoğu arçanın calğız çıçalası boz üydün içine ança dele carık berbey, tuurduğu çümkölbögön tündüktön narı cıldız attuu körünböyt, asmandı kara bulut kaptap turat. Caydın salkın, minday cumşak tünündö asman tünörüp, kara bulut kança çulğasa da camğır tamçılabayt. Birok aylana tımıp, ıylağısı kelip tursa

da, Kargabay abalın atasına sezdirböönün aylasın kıla, başı salañday özün karmanğan, çıdağan bolot. Bayatan beri ün katpay oturğan atası Küçük kapletten:

— Uşundaybı? dep, koydu.

Kargabay meltiregen boydon cer tikteyt. Başınan keçirgen kılмышın atasına tökpöy çaçpay aytıp berdi. Emi, emne demekçi? Koşumçalar dele eç nerse kalğan cok. Bıyaktan başka cakka oop ketpese, talpağı taşka cayıları anık. Koştoşor aldında atasının bir-eki ooz keñeşi, batası kerek. Boz üydün içinde eköönön başka eç can cok ele. Uulu tuş bolğon tozoktu Küçük dele tüşünüp turat deçi, birok tuncurağanına karağanda bir ayla izdep catkan türü bar...

Küçük uulunan akırın surap koydu.

— Emi emne kılmakçısıñ?

— Silerge koştoşkonu gana kayrıldım dep, tımıy tüştü. Birotolo bezbesem bolboyt. Bıyakta çaşırınıp cürgöndö dele akırı daynımdı bilip alıшат. Silerge zalakam tiybesin, keteyin ata. Ak batañızdı beriñiz...

— Batadan murda kayda keteriñdi aytçı?

— Ala-Toonun koyun koltuğu azbı? İşi kılıp baş kalkalar cer, el-curt tabılar.

— Curttun da curtu bar. Emi cakşılup meni tıñşap, menin akılıma kön.

— Uğayın dep, dilgirlik kıldı Kargabay.

— Tagaybiydin tun uulu Boğorston. Boğorstondon Eştekte. Eştekten Solto tarayt. Soltonun tukumdarı köp, alar tüptüü curt. Soltolor başınan ele keñ Çüydü mekendeşçü. Ancıyan tarapta bir azıraak soltolor cüröt. Alar negizinen Talkandın tukumdarı. Talkandın atası Çaa. Soltonu Solto kılıp el-curtka taa-

[89] nıtkan kayran baatır Çaa tuuğanıbiz ele. Çaanın mıktı çıgaan uuldarının biri Talkan keçee kırğızdı kalmak baskanda, kalmak ezgende tukum uruğu menen biz cakka, Ancıyan tarapka oop kelip baş kalkalağan. Kayran Talkandın söögü Ancıyanda kaldı. Talkandın söögün kıyğısı kelbegen bir az tukumdarı, cana men aytkanday, cüröt azır da

biyakta. Uşu kündö soltolor Sarı-Özöndön kalmaktardı birotolo kuup çıktı dep uktum. Emnelikten sözdü Soltodon baştağanımdı anan tüşünösüñ.

Tağay biydin ekinçi uulu Koylon. Koylondon kooz Cediger biz taraybız. Cedigerler büt boydon Ancıyandın caka belinde. Tağay biydin üçünçü uulu Kılıcı. Degi ele, tüpkü atabız Tağaydın on eki uulu bolğon. Kılıcıdan kiyinkileri: Oroz [Karaçoro], Sayak, Azık, Çerik bolup ulanıp kete beret. Tağay biydin Cedigerden başka tukumdarı büt boydon Kan-Toonun koynun mekendeyt. Bulardı ayıp catkanımdın özünçö cönü bar. Ayakka barğanda kaysı tuuğanıñdı baş paanek kılasıñ? Kan-Tooluk tuuğandarıñdın baarı ele cookerçilik turmuşka könö tüşkön. Coolaşıp, sayışıp, duşman körgönünö nayza sunbay çaşay alıspayt. Koçkor, Cumğal, Kabak, Suusamır, Ketmen-Töbönü cerdegen köp sayaktın içinen uşu kündö Ala-Köz Kabanın tukumdarınan Kaçike menen er Sadır mıktı çıktı dep uktum. Cortuulğa çığıp colu bolboso, kılıçın şilterge kişi tappağanday er Sadır üyündö tıñ bayır alıp otura albayt eken. Anı tuuğansıp barıp, er Sadırğa koşula kılıç çabışa alasıñbı? Al senin koluñdan kelbeyt. Er Sadır sağa okşoğon sopunu emne kılát. Ayakta sen uurdooçu sarttın kızdarı cok.

— Ata, men emi mindan arı tıñ ömür sürgüm kelet.

— Uşul cookerçilik zamanda tıñ ömür sürgönkim bar eken? dep keyidi Küçük. Andan körö canıña kalka, başıñdı korğogonğö kömöktöş tuugan izde. Barsañ Soltonun tukumdarı seni batıra alat. Eç kimisi ögöylöböy kütüp alğangá carayt. Birok, soltolor da özdörünö etekteş çaşağan kazakka tıñtıtkı berbey, andan arı kalmaktardıñ artınan saya kuup cürüşöt deyt. Soltonun içindegi er Koşoydun uulu Momokondun kılıçınan kan tamsa, Koñurbaydın uulu Cayıl baatırdın canı cay albağanın uktum. Anan kalsa baatırılığına caraşa Momokondun kıyalı ayabay ters eken. Ağası Camansartka tili tiygendikten eki bir-

[90] tuuğan uşu kezge çeyin cüz körüşpöy cürgönün kep kılışat. Momokondun karaan tutkanda da anı menen cuuruluşup teñ ata bolo albassıñ. Tili tiyse, andan kağuu ceseñ, calğızdığıñdı estep armanıñ küçöyt. Oşondo küybögön ceriñ kül bolboybu...

— Alarğa men teñ tuuğanmın da. Emneden çooçulayt elem. Calğız tuuğanın batıra alıspasa emnesi el. Bara berem Solto tuuğandarıma. Oşol kalıñ elge bir kara başım bataar...

—Şaşılba dedi Küçük. Aytım go başında, tuuğandın da tuuğanı bar. Anın üstünö arabızdın acırap kalğanına san cıldar öttü. Senin tayanar tooñ, karaan tutarıñ bölök, Al Sarbağıştan çıkkın Tülkü baatırdın uulu er Tınay. Caşınan cetim kalıp azaptı köp tartkan adam. Baatırlığın aytpağanda da: akılduuluğu, adamkerçiligi cağınan aldına ne bir mıktımın degen köykaşkalardı çığarbıy. Caştayınan azap-tozoktu köp tartkan adam booruker kelet. Andan başka er Tınaydın özünün da deerinde bar deçi. Caştayınan cetimdiktin azabın tartsa, er cetken soñ kalmaktar menen salğılaşıp neçen tozoktu kördü. Kaçıp barbağan ceri, başpaanek kılbağan eli kalbağandır. Biz cakta, Ancıyanda da ömürünün köbün ötkörgön al. Anda koldon kelgen cardamıbizdı biz dağı ayabadık. Üstünö üy tiksek, ceerine soğumubuzdu ayabadık. Aştık aydaym dep, kara cerdin betin çiygende seberge üröön berdik. Arıgın çabışıp, oroğun oruştuk. Özünün mıktılığı menen baarımızdı alıp, alınıp da ketken. Keçee kalmaktardı Kan-Toodon kuuğanda: Berdike beren, er Soltonoy, Koñurbay-Koşoy, Nışaa baatırlarğa koşulup kırğızğa zor emgek ötödü. Aytım go, erdigine caraşa akılının tunuktuğunan arkalık san kırğızdın tuu başçısı boluuğa caradı. Azır er Tınay Kemin caylap, Sarı Özöndön orun oçok alıp, tübü bekem. Bilip al: uşul azır da Çüydö sarbağıştar az. Oşoğö karabastan azğan-tozğon ayırım az uruk eldi tegeregine cıyıp: Tınay biy atala kütüröp oturat. Kuday calğap başına bak-döölöt konup, uuldarı Atake menen Satıbaldı da mıktı çığıptır. Kurama cıyıp el kılğan, kuldardı özünö bel kılğan er Tınayğa gana batasıñ. Barsañ, estüü çıkkın uulu Atake seni ini kılıp alar. İniçilikten, tuuğançılıktan murda da er Tınay sağa taga. Eneñ anın cakın karındaşı. Ancıyanğa oop kelgen on tört caşar kız ele. Nike kıyıp degendey buyruk eken mağa tiydi. Cerdin alıstığı: katışa albay, ka-

[91] barlaşa albay cüröbüz. Kirip barsañ koynun açat, kor kılбайt. Bötön biröölördön zapkı çekpeşiñ. Sen dağı ak peyliñdi salıp tuuğanım dese tuuğan bol, ceensiñ dese ceendik coluñdu kıl. Nesi bolso da er Tınaydı karaan tut. Kanteyin, mağa topurak sala albay kaldıñ. Sen eköübüz mından arı ata-bala katarı körüşpöspuz. Küçük caşıp ketti.

— Ata, akırı cıl eskirtip kelem bıyakka dedi, calooruğan Kargabay.

Küçük kariya kayrattana, sooluğa tüştü:

— Kelgen kündö da elge batpaysıñ. Bilseñ katuu kirdep kaldıñ, balam. Anday cakta er cigit künöösün, diline cukkan kirin kantip cuuyt, bilesiñbi? Uulu atasınan közün albay eerip kalğansıyt. Küçük kerez aytıp catkansıp sözün ulay berdi. Mındayda er cigit kolu

menen kılğanın başı menen tartkan. El keçirgis künöösün kanı menen cuuğan. Koldun aldında cürüp, eldin aldında ozunup nayza sunup caa tartkan, cekege çıkkan. Egerde, kökürögünö nayza kağılıp, coo kolunan kaza bolso, künöösün oşondo gana keçken köpçülük. Ce coonu kırıp cüz başı, tümön başı bolğondo künöösü unutkanılğan.

— Ata! dedi, uşu cerden közü alayğan Kargabay. Menin kılmaşım bilinip kalbağanda künö katarı esepelbeyt ele da. Men bolğonu ata kesibin ulanttı. Kün-kul olcolop, alardı uluu bazarda satpağan, kan menen bekke begilikke berbegen er azamat azır da curt içinde az. Menin bir gana künööm, bilgizip koydum. Ayarlabağandığım, saktanbağandığım başıma tiyip oturat.

Küçük toktoğun degendey akırın kolun kötördü:

—Ras ele, kün-kul olcoloo ilgerden kelatkan ata kesip. Anı men tanbaym. Ata-babalar anday olconu coo çaap, ordo buzğanda alğan. Karamanča bötön elden, alıstan olcoloğon alardı. Anday kıyın bolsoñ sen azıp-tozup baratkan oyrottorğö emne katılbadıñ? Alar bizdin dalay kız-cigitteribizdi olcoloy ketti. Al koluñdan kelbegendikten: tün camınıp-akmalay özübüzdün kandaş, dildeş tuuğandarıbizğa katılğanıña tañmın. Caman aygır enesine tap, anın sıñarınday sen makröo işke bardıñ. Er cigit öz curtun özü tonoboyt. Ancıyan öz kalaabız. Asıl Pergana ata-babañdın kindik kanı tamğan ıyık mekenibiz. Uşuğa akılıñ cetpese, emnege adamın dep basıp cürösüñ. Söz törkünün tü-

[92] şünböy, kur beker kayaşa aytpa. Bütündöy cediger curtuna tiyiştüü kecirlik sende bar tura...

— Ata, dep Kargabay dağı ele moyun berbedi. Al kızdardın baarı kelip-kelip ele han ordosunda kor bolmok. Kayra men kızdardı azattıkka çığardım go...

— Kurulay aksınba dep, Küçük kırıya uulun tıyıp koydu. Bilseñ, han da, ordo da eldiki. Kudayım süygön pendesinin peşenesine handıktı buyruyt. Anan kalsa: han bolup, el biylöo oñoy beken. Handık kılúu degen takta oturup, ordo katındarğa koroz boluu degendikke catpayt. Al köbünçö el kamın cese, birde kert başın oyloyt. Hanğa köz artkan, anın tağına suktanıp, el-curtun, baylığın talasam degender arbın. Degi ele teñirim handın tağdırın, anın baktısın eç pendesine berbesin. Anan kalsa han ırıskısın

özünö tete kişi talaşsa caraşat. Sendey salt atçan kutursa, akırı andaylardı handın kusuru urat.

— Ata, arstan cem cegen cerdi çöö añdıyt. Çööçö cok bekenbiz.

— Oldo uulum ay. Küçük kayradan keyidi. Arstan canına egerim kablan menen kök caldı colotpoğonduktan gana dayıma anı çöölör kurçap cüröt. Handardın köpçülüğü dele oşondoy, tegereğine özünö teñtaylaşkan adamdı kütpöyt. Kaap, aytayın degen pikirimdi buzup taştadıñ ee. Sözdün çoo-cayı başkada emes bele. Kanteyin mağa senden topurak buyrubaptır. Sen dağı emi bıyaktı eñsebe. Ismıñdı özgörtüp alıp öz künüñdü kör, birok tüpkü tegini unutpa. El-curtun kim ekendigin bala-çakaña ayta cür. Ceti atasın bilbegendin tukumu kul atalat. Teksiz eken dep alardı eç kim teñine albayt. Katarğa koşpoyt. Cediger Tağay biydin cakşı körgön neberesi. Tağay biy arkını birotoloğ cerdep kalğanda Cediger tuulğan.

— Ança boldu, ata, dep Kargabay suroo saldı. Alay-Kuu, Kara-Kulca, Kırğız-Ata, Keñ-Alay cana Özgön menen Ak-Buura, Ancıyandı tıştap Tağay biydin arkağa ooşuna emne sebep? Adigine bababızdın tukumdarı catpaybı bıyakta keñirsip. Ay degen Aco, koy degen Koco bolboso, emnege kaçtı ata-konuşunan?

— Uulum, bilseñ Kan-Toonun koyun-koltuğu büt boydon: At-Başı, Narın, İs-Köl, ataktuu Karkıradan arı Kakşaal, Kaşkar, beri cağı Keñ-Köl, Talas, Sarı Özöngö çeyin Kırğızdın ata konuşı. Tağay biydin ata-babasının cergesine köçüp ketkeniñde eç ayıp cok. Oşentse da, anın özünçö bir-eki sebebi bar. Anı-

[93] çeçmelep bergenge oozum da barbayt. Anınüstünö bul tarcımalı bilbegen kırğız az çığar.

—Men bilbeyt ekenmin da, ata...

—Tağay-biydin oop ketişine Naalı ecenin coruğu şıltoo bolğon. Bir uçurda ağası Adigine Kaşkardan arı Kıtay padişasına ak üylü bolup barımtağa ketkende, artınan Tağay biy izdep çıkkan. Ağaları sırtta cürgöndö kara dalı bolup baratkan karındaşı Naalı künöölü işke barğan deşet. Uлуу sözdö uyat cok. Ersiregen kayran ecebiz cılıkçıısı menen oynop koyuptur. Kiyin boyuna bütüp törögöndö naristeni kaşkulaktın iynine katıp, el közünö körsötpöy, eline kelgen ağalarınan köpkö caşırat. Oşol nikesiz tuulğan

balanın tukumdarı azır dele bar. Özdörünçö urukka aylandı. Alardın attarın menin oozumdan ukpa. Adigine Tagay elge keler menen karındaşın erge beriptir. Anın da tukumdarı köp uşu kezde. Akırı, bayağı uyattuu kañsaar Tağay biyge ayaldarı arkıluu cetip, al katuu sınıp kalat. İzalanğan Tağay karındaşın tımızın öltürmökkö Adiginege keñeş salsa, al inisin tıyıp koyuπτur. Oşentip içten sızdap cürgön al bir cılı kışında eki caat bolup ordo atışa ketişet. Adigine cağı bir tarap, Tagay ekinçi tarap. Tağaydın caatı mööröyberbey utup baratkada Adigine ızalanıp ketet da, kan çertkeni catkan cigitti tuura emes tooruysuñ dep butunan tartıp, cıdıtıp koyot. Eki bir tuuğan çabışpasa da, Tağaydın içinde kek kalıp kiyinki cayda, mal-candık irdengen kezde bala-bakırası menen koşo eli curtun alıp arkanı közdöy ketip kalğan. Tağay biydin tun baldarı: Boğorston, Koylon, Kılcırlar bıyakta tuulğan.

Emi öz ceteñ Cedigerdin tarihın aytıp bereyin. Cediger Tağay biy Ketmen-Töbönü caylap turğanda tuulğan dedimbi? Kiyinçereek arılay köçüp: At-Başı, Narın; ber cağı: Koçkor, Cumğal, Çüy, İs-Kölgö çeyin eelep bala-bakırasına cer suu bölüştürğön turbaybı. Tun uulu Boğorston menen Karaçoronun tukumdarına keñ Çüydü ıyğarsa, Kılcırga İs-Köl menen Narındın çatın beret, Çerik At-Başı menen Kızıl Suunu eeleyt. Sayakka keñ Cumğal, Ketmen-Töbö, Azıkka Talastın başı tiyet. Cakşı körgön neberesi Cediger menen anın atası Koylondun baş kılıp, özü Kara Koçkordo kalat. Uşintip çubay berse söz köp, uulum. Andan körö tañ atıp ketelekte üydön çığıp ketkeniñ-

[94] on. Oşonduktan, sağa aytayın degen kupuya sıırım: öz ata-babañdın tarihı.

—Ança boldu, ata, Cedigerdin kayra Ancıyan tarapka köçüp kelişinen baştañız? dedi, Kargabay.

Küçük makul boldu:

—Ölörünün aldında Tağay biy baldarına ençi bölüştürüp, «emi cılkıñarğa tamğa salğıla, kiyin mal-candık aralaşıp talaş çıkpasın» deyt. Bir çeti baldarın sınağısı kelet. Boğorston tamğanı cılkının sanına bassa, Kılcırlar caağına, Koylon çekesine, Sayak sol sanına basıptır. Keypi tamğa basuu uluulata ketse kerek. Anda Tağay biy özünçö coruğan deyt: Boğorstonğö cerdin soorusu tiyip, tukumu köp bolot. Kılcırlar da ceri köp çoñ el bolor. Sayaktın tukumu sansız, ceri da köp, Koylondun tukumu az, malı da az, caylağan ceri çektelüü bolot dep içinen ırım kılıptır. Aytkanday ele Koylondun uulu

Cedigerdin tukumu, ceri az bolğonunan başka intımağı da coğuraak kelet. Uluusuna kiçüüsü baş iybegen çatağıraak el. Erkeligi tukumuna taasir ettibi, aytor, Koylondon kooz Cediger dep bekerinen ayılбайt. Cedigerdin cigitteri: sılañ koroz, maktançaak, kızdarı estüü, suluu çığat. Çoğuu cürsö öz ara intımaksız, alıstay kalsak küküktöy sayrap, biri-biribizge arzığan sağınçak elbiz. Ayta kelse, Cedigerdin tört uulu bolğon: Orusalı, Asan, Üsön cana Möñkö. Tağay biy ölgön soñ nebereleri bir kurday öz ara çataкташа түşkөн go. Sayaktın üçünçü uulu Kaba ayabay baatır, öktöm çığat. Kaysı bir cılı Kabanın kara arğımağın kalmaktar uurdap ketse, carıktık carım cıldan kiyin ayaktan kaçıp çığıptır. Kunduzday kulpunğan arğımak suu içip turğan cerinen Cedigerdin kence uulu Möñkö karmap alıp, urunup cürgöndö kabar Kabağa cetip, oşondon eki tuuğandın ortosunda çatak çığat. Arğımağımdı sen uurdadıñ dep dok urunsa kerek Kaba-baatır. Kurulay uuru atalğanına içteri küygön Cedigerdin baldarı bıçakka түşmök boluşkanda, Solto kalistik kıla Kabağa arğımağın kayırıp beret. Ayabay namıstanıp, bir çeti sınğan Cedigerler Ancıyandı közdöy capırt köçüp kete berişken deyt. Alar kara arğımak koldon çıkkañğa taarınbay, Kaba baatırdın Cedigerdin tukumun uuru tutkanına ızalanışat. Anın üstünö Sayak Tağay biydin Karaçoronu eerçip kelgen asırandı balası da. Öz tuuğanı Soltonun can tartpağanı Cedigerdin tukumdarının canına batkandır. Oşol Ka-

[95] ba baatır menen cañcaldaşkan Cedigerdin kence uulu Möñködön biz taraybız. Möñkö da tört uulduu bolğon. Alardın eñ uluu Kulboldu, andan kiyin Koçkor, Kulcabaş, eñ kiçüüsü Kulcığaç. Senin түpkü atañ Kulcığaç. Kulcığaçtın dubanda cok suluu kızı Kişimcan eceñdin tarihın eşittiñ bele?

Surooğo ança kızıkpаğan Kargabay:

— Kulağım çalğan, ata! dep, ırğılıñ baş iykedi.

— Kayran ecebizge aşık bolğon Kıpçak ceenibiz Olcobay eköönün kanına sapkı bolğon Koçkordun uulu Kudake. Oşol okuya Kudakeler menen bizdin ortobuzdu suutup tıştağan. Senin tek cayıñ kıskaça uşul, uulum. Kalğan katkanın baralı kelgende özüñ çeçmelep al. Kana, emese, koştoşoluk. Küçük ordunan arañ kozğoldu. Ağala sakal atasının kalçılдаған, cüdögön türün körgön Kargabaydın közün чаş çayıp ketti. Kantken menen mindan arı ata-bala cüz körüşпөйт. Bu da bolso, Kargabaydın kuday aldındağı күнөөсү ce тағдирdır.

Turğan ordunda uulun booruna katuu kısıp aldı da:

— Caşıbay, erlerçe, artıñdı karabastan şar ketkin dedi, ötü çıdamduu koñur ündüü Küçük.

Tań atıp kelatkan eken, koylor mekişene baştađı.

— Baya tünü tüşümdö ayan kördüm. Buurul arğımakçan sen toonun tuu çokusunda cürüpsüñ. Bir maalda bulut aralay sızıp, meykinge tüştüñ da, eç kimge cetkirbey çaap cönödüñ. Kalğan çabendestin baarı senin arğımağıñdın koyuu çañında kaldı. Kün çığa elekte atayın özüm corudum. Artın, caman bolo koybos. Elcurtka kadırıñ ötüp, tukumuñ ösöt. A balkim kasiyettüü Tınay-biydin canında cürüp, zoboloñ kötörülör. Artıñda atıñ kalar. Oomin, colun şıdır, coldoşuñ kıdır bolsun.

Ata-bala eşikke çığıştı. Tań kulanöök salıp kelatsa da, enesi catkan çoñ üydön carık çığıp turğansıdı.

— Kirpik irmebeptir, baykuş dedi atası.

Alardın kelatkanın sezdi, eşik açkanda kempir seleyip tura kalğan ele. Kandaydır bir mandem cürögün öyügön türü bar. Bötön elge birotolo ketip catam dep ayta albağı Kargabay. Ak saamayı çığa, kolu kalçılday enesi sunğan bir ayak kımızdı dem albay tartıp ciberdi da, üydön şart çığıp kete berdi. Atası da anın artınan eerçiy çıkkın cok. Enesi ıylap cat-

[96] kaday uğıldı. Kargabay mamıdağı atının tizginini kolgo tiygende ırğıp mingen boydon eki-cağın karabastan çaap cönögen bolçu.

Oşentip, atası Küçüktün keñeşi boyunça bir çağınan tuuğanı, arı ketse cezdesi Tınay biydin aylın izdep, Sarı Özöngö Abdır Rahman degen cañı ısımğa camınğan boydon cönöp ketti Kargabay karakçı. Uşunu menen Abdır Rahman Karacaaktın tarıhı ayaktayt da, mindan arı Abdır Rahman Küçük uulunun tarcımalı baştalat.

Basa, köpçülüktü kümöndör kılbas üçün coğoruda biz söz kılğan okuya 1756-doñuz cılına tuura kelerin eskertemiz...

Kargabay bezgenden kiyin üçünçü cılı oorubaysıktabay sopsoo oturğan Küçük kaza boldu da, özü aytkanday kayran kişige uulunan topurak buyruğan cok. Küçüktün közü tirüü kezinde dayınsız coğolğon uulu cönündö ar kimder söz kılğandı karamança koyuşkan. Kariya kaza bolğon soñ birotolo tüñülüp koyuşkan tuuğan-uruğu kayıp bolğon uul cönündö ooz açışpadı. Oşondon beri dağı segiz cıl ötköndö Kargabaydı kördük degen ayıñ tarap ketti. Selde oronğon, Kargabayğa okşoş sakalçan mırzanı Oş şaarınan körgöndör umtula barıp salam berişse, al ayıldeşarın taptakır taanıbay koygon imiş. Oşondon ulambı, el-curt içinde dalayğa çeyin al bötön adam eken degen küñkül söz tıyılğan cok. Seldeçen bakıbat mırza kiyinçereek Kök-Suu taraptan da körünö koyup cürgönün aytıp kalışçu. Anda ele Kargabay sımalduu mırza kantse da Esenbay Cekebaatırğa kattırğan bayağı kaznanı ańdıp cürgöndür. Ras ele, es akılı cetile kösöm bolğon Kargabay kantip ele oşonço baylıktan kur kalsın. Biz dağı andan küñöm sanay albaybız...

SARITAY MIRZA

[97] Oşol 1786-cılı cılının baş oona ayında özün Üç Kurtkanın begi katarı esepsey baştağan Karabaydın Sarıtay degen uulu Şamşının beline çığa bergende, ağa kuyruk ulaş bastırıp kelatkan cigiti atınan daroo tüşö kaldı da, mırzasının arğımağın tizginden alıp, tüşüñüz degendey anı cooduray karay bergende, cigitine Sarıtay mırza koltuğunan süyöögö ülgürtpöstön, al ilbirşçe şamdağaylık menen attan ırğıp tüşüp, tizesin capkan kök şiberdi cirey, özü birinçi colu tuş kelip oturğan mınabu acayıp sonun düynönü kumarlana tiktey kalğan boluçu. Çañkay tüş çen ele. Çalkığan kök asman aldında gül ańkığan çar tarap özünçö memirey ne bir koozdukka, beykuttukka tunup, can-dili cibiy közdörünön nuru tögüldü mırzanın. Uşu kezde canına cetip kelgen koşundun aksakalı Iman caş mırzanın dendiregen beykut abalın bir betkey tüşündü da:

—Cürüñ mırza, çatır cakka barıp bel çeç, kuda kaalasa kelip da kaldık. Emi şaşa turğan cönübüz cok. Baatırdın aylına küügüm talaş kirgenibiz oñ, kız Sırğa da özündü kokus örgöödön şikaalasa, söölötüñö kanıp-kanbağanday beymaal kezde barıp körünölük dep, erkelete süylödü.

Teetigi bet aldı çende egiz taldın canına atayın cortuul uçurunda tigilçü kök cibek çatır turup kalğan ele. Çatırdı közdöy şaşpay kadam şiltegen Sarıtay mırza aksakalının çımçıp aytkan tamaşasına coop kaytarğan cok. Kantse da andan ıybaa kılát. Çınında

Iman bir curtçuluktun aksakalı. Anın üstünö atası eköo mak kurbular. İşengeninen gana anı uşun-

[98] day ıyık bata rasımına koşup ciberbedibi. Birok mırza cigit içindegi sezimtalın Iman aksakalğa aldırıp koygoñuna kantse da ökünüp aldı. Degi ele Sarıtay mırzanın azırkı oyloğonu kız cönündö emes elego...

Canıp turğan çıraktay nur cüzdüü, ak tiştüü, karasañ birine biri okşoş, arı çaştas cana birinen biri ozğon şamdağay-şayır, kulpunğan, kubulğan, kındağı kılıçtay suurla: kezi kelse baş kesken; kan keçken, bir turup kemenger cana balaça bayo; arı ketse kök calça kara mürtöz, kekçil, örtkö taymanbay kirgen, ok bolup atılğan, coo bolup tümön kolğö katılğan bul kırk cigit eç cerinde öönü cok çaş ulandar ele.

Keede caadıray külüşüp, birde caaday iyilişip, kayradan nayzaday süñülüp, kütüp tura kalışat mırzanı mına uşintişip. Emelekicaydarı ulandar cakın kelgen mırzanın suzuraak türün körüşüp, baarı mostoyo kalıştı. Kümüş kumğandan koluna bulaktın muzdak suusu kuyulğan soñ Iman aksakalına katarlaş oñ çağına barıp otura kaldı, Sarıtay mırza. Degi ele mırzanın kıymıl araketi közgö ilinerlik mes, tez. Çöldün cılanınday kara surunan kelgen, beli da bir tutam, şırıktay uzun boyluu ele al. Kiçinekey kapkara közdörü biröönü tiktegende arbab catkanday kadala kalat tim ele. Nariste kursaktan tüşör zamat atası azan çakırğandan kiyin emnelikten Sarıtay degen ısımdı ıyğarğanın kim bilet. Sıyağı, törölgön ımırkay özünö koyondoy okşoş, kara sur tartkanınan ulam ırım kıla ısmın tergep koyso kerek dep bolcoybuz. Urunğan mandaşın cazbağan Sarıtay mırza bayatan beri eç kozğolboy, kıymıldabay dastorkondoğu çüyğün tamakka tabiti çappağan adamça oozuna ança naar albastan teetigil bet mañdayındağı kızıl askanın üstündö kaalğıy cay aylanğan calğız bürkütkö suktanğanday köz çaptırıp, anan ne bir oyğö batıppı, ce kanı içine tartıppı unçukpayt, kepke aralaşpayt. Çaş mırza köp otursa cadağanınan canbaştay ketip but sunğan, kımızğa kızısı katkırı külüp obu cok tamaşa aytkan ce oozun tolturup may çaynap tamakka rahattanğan bay uulunan emes. Al handın ordosun körgön, ordo kuruuğa katışkan biylerdin canında cürüp salt-zañdı cakşı bilgen bektin tukumu. Andıktan cigitteri özünö teñtuş, kadırlaş, nasipteş bolğonuna karabay kütökön kaadasın eç ubakta koyo berbeyt. Kantse da alardan boyun-

[99] oolak tutat. İçki sırın, tee keleşek ümütün alardın eç birine tuyundurbooğö arakettenet. Bul kırk cigit anın caalı-kılıç, kubatı, arka-cölöğü, birook coldoşu emes.

Antken menen caş mırza keede alardın oyun-şooğuna, azil-tamaşasına koşula ketip külsö da, çekten çıkpıyıt cana alardın eç kimisin cakpayıt, al turğay köñül oorutup, oroy süylöö bıyakta tursun, eç ubakta zekibeyt. Cigitter anın kaarın, buyruğun, kaalağanın kirpik irmeminen gana bilişet, ooz uçun kırıatkanınan tüşünüşöt. Mına bayatan beri taydın çuçuğu menen kartasınan kıya-kıya kesip çeşip, kımızğa kağan cigitterinin tamaşası çığıp katkırı küleşö, öz ara azildeşe baştaşkan kez ele. Meyli çer caza berişsin degendey Sarıtay mırza emi alarğa karamança köñül bölböğön adamdan beter öz betinçe, öz düynösü menen alek. Uşu kezde altın çöyçöktü ayarlay karmağan cigiti Colboldu mırzanın kaptal çağınan kelip cooduray tiktep, arı kelinçe iyilip tura kalğan boluçu. Mırzanın kumsarğan abalın cön bilgiç cigiti özünçö tüşüngön ele. Çöyçöktö tunuktuğu bulaktın suusunana aş möltürögön kıtay arağı. Sarıtay mırza eñsep turğanın sezdirböögö arakettenip, çöyçöktü öto sıpaalık menen koluna aldı...

Kömököydü kuykalağan muzdak arak cañıdan boygo tarap, mına emi canı cırğay tüşkönsügön Sarıtay mırza kayradan calğız bürkütkö köz çaptıra bergende cigit başı, arı özünö teñtuşuraak, kantse da mağı Koysarı bağış kız Sırğanı kökölötö maktay, sıpattap kelip, kala berse anı Ayçürökkö teñep cibergen cerine kelgende içinen tırçığan mırza: meyliçi degendey bayatan beri cürögünö tınçtıq berbegen murdağı ele kupuya oyu menen alek bolo berdi. Mırzanın içindegi kıcaalattı Koysarı kaydan bilsin, oğö beter maktanıç kıldı:

— Altın çögörülgön eerlüü arğımağı baş bolğon san cılkını kaysı ele kırğız kalıñğa berdi ele, ıya? Emdigiçe alar baatırdın aylan kaptap, tepsep ketkendir...

Oşondo dağı bir cigiti:

— Atan töölörgö cüktölgön altın-kümüş, zer, keskes kıtay cibekteriçi? dep ooz köptürdü. Atake baatır mınçalık dünüyönü ömüründö kördü deysiñerbi?

— Ras ele kalıñda öön cok, küyöödön ayıp tappaysıñ dep Koysarı kayradan bakılday bergende caş mırza Iman aksakaldı karap akırın ün kattı:-

[100] —Ake, bata kılsak kantet...

Bata tilennp kolgo suu kuyulğan soñ baarı capırt orundarınan öydö boluştu. Atake baatırdın aylanasındağı kalıñ cönündögü söz oşo boydon kozğolğon cok. Al Sarıtay

mırzağa cakpay kalğanın baarı tüşünö kalışkan ele. Kün ali erte bolğonduktan attanuuğa şaşışpay, tobun buzbağan cigitter mırzadan buyruk kütüşkönsüp, cardana tura kalışkanda, al murdağıday köktü tiktegen abalında:

—Alıp kelatkan kalıñbızda bir çoñ öön bar. Oşonu eç kimiñer seze elek turbaysıñarbí? dep koyup, al gül caynağan koktunu ördöy özünçö basıp cönödü.

Cigitter bul kadayça degençelik kıla Iman aksakaldı tiktey berişkende, al dağı mırzanın tabışmağın candıruuğa araket kılбай celkesin kaşıy turup kalğan. Top cigit emi biri-birin sırduu tikteşken boydon azıraak bolso da deştibi, öto alıstabay tuş keldi cayıla basıştı.

* * *

Artınan coo kuup kelatkansıp, cöö külükçö çurkay baskan caş mırza koktunun alkımına cetpey boz üydön çoñ taştın túbünö toktodu. Mina uşu cerge cetkende gana Sarıtay bıyakka attanardan murda atası eköö eendey calğız bastırıp cürüşüp, dalay colu akıldaşkan, keñeşken, emi bolso ceke özünün gana kıyalının tüpküründö uyup catkan sırdı bir saamğa köz aldınan sıdırttı. Ooba, al çınında ele Atake baatırdın kızın alğanı küyöölöp kelatat. Anısı caşıruun iş emes. Altın çögörülgön eerlüü arğımağı baş bolğon san cılıkını tigi Üç-Kurtkadan kün murdatan aydatıp cibergende ele, kabar caamı kırğızğa düñk ete tüşköñ. Kız Sırğa on altılarğa tolup, «kara dalı» atala baştaptır degen ayıñdı cigittin kulağı murda bir neçe colu çalğan. Kız kara dalı atanıp, ağa kayın çıkpay catkanının sebebin közü açıla elek caş mırza al kezde bilbegeni da çın. Sırğa sööktüü, moskool can bolso, oşoğo caraşa al ançalık cigit suktanarlıktay çırayluu emes dep ukkan. Bardık kep oşondo beken? Cok, ata barkı menen kız, mata barkı menen böz ötöt. Anın sıñarınday Atake baatırdın kızına çın ele kayın çıkpay catsa, anın da sebebi atasının özünö baylanıştuu ekendigin Sarıtay mırza alğaçkı colu atasınan uktu. Atası eköö salt atçan, -

[101] ayıldan itapkan uzap kalışkan ele. Köp cortkon börüçö dalaydı başınan ötkörgön atası söz uçugun ayar çubadı:

— Keregede kulak bar, keñeşçü bolsoñ ıraak bar deşet, uulum. Anda emese kulak sal kepke.

Sarıtay mırza dilgirlik menen atasına cüzün burğanda Karabay bir topko çeyin dımıp barıp, anan uladı oyun:

— Sen kökürök küçügümsüñ. Cılan cılı tuulduñ ele, mına bıyıl eki müçölüñ. Cılan cıldı ata babadan beri ıyık tutuşat. Cılan cılı tuulğan uul baatır çığat: el başkarıp, curtun tağdırın çeçet, anday cigit birde ayköl, birde kıydı cana öto sak, ce arı kelip cılança bilgizbey duşmanın çağıp öltürgön çıgaan, oşondoy ele eç kimge sır aldırbay, sırın alğan akılman, aytör, ayta berse kök caldın nak özü degen ırım bar. Oylop körçü, cırtkıçtardın içinde börüçölük baatırı kim degi? Atası kayradan unçukpay bastıra berdi da, sözümdü eç kim ukkan cokpu degendey ulam eki cağın karanıp koyot.

Kaşka suu akkan kolot, aylanasında özdörünön bölök beyçeki bastırğan eç can körünböyt. Emnege kooptonot? A birok bul kart börü saktıkka korduk cok dep saktanğağa köngön. Deginkisi, dilindegi ıyık sırın buğa çeyin eç canğa aç ele bolçu. Mindan arı da karaçeçekey öz uulunan bölök eç bir can tuybaş kerek. Kayradan söz ulandı:

— Körüp turasıñ, akeleriñ üy-cayluu, büt boydon oçor-baçar. Sen gana üyrötülbögön kunanday başıñ boş. Anciyanda kalğan katın-balañdı kepke albaylık. Bıyakta seni alda kaçan ele üylöyt elem: buyrubağandıktanbı, ılayıktuu kayın-curt tappay, bir kıyla çarpıldık. Azır küyöölöp barıp, koluktu ala turğan kez keldi. Kayın curtun da ıgı kelip turat. Buğa deyre cıldap-aylap canımda koşo cürdüñ. Akılın tolo er cetip, kanıktıñ go deym, Emi katın al, uulum. Tektüü cerden kayın küt. Men karıdım, özüñdön bölök el-curtka kim bolot tutka?

Sarıtay mırza özünçö meltirey söz tıñşoodo.

—Bir az kündö küyöölöp çıgasıñ dep aytıp saldı bek. Bilip al: Sarı özön Çüydö Tağay-biyden tarağan aytıluu Tınaydın uulu Atake baatır catat, çalkıp, özüñ da kabardarsıñ andañ. Dayındap koydum: kalıñın aydap barıp, kızdın kolun suroo emi öz mildetiñ.

[102] —Bek!dep ciberdi caş mırza kokusun. Al atasına dayıma başkalarça uşintip: «bek» dep kayrılçu. Sır aldırıp koydu. Sarıtay emi içinen keyip turat. Uulunun çooçup ketken abalın sezbeğen kişiçe Karabay:

— İ, i! dep, baş iykedi.

İymene tüşkön cigit unçuğa alğan cok.

— Ayta ber dep buyrudu atası oşol bet aldın tiktegen kalıbında.

Mırza arğasızdan coop berdi:

— Atakenin boyğö cetken kızı bar deşken...

— Ooba, men da oşonu aytım.

— Anda ele bek, Atake-cırıktın kara dalı kızınabı?

Karabay cindendi:

— Mından arı «cırık» degen sözdü kulağım ukpasın. Atake baatır dep cür. Kırğızda andan ötkön kasiyettüü adam kim eken azır?

Kağuu cegen caş mırza cüdöy tüşköndöy unçuğuşpagan ekö katar bastıra beriştı. Atasının ünü emi eldeşkendey cay:

— Kara dalı dep Atake baatırdın kızın çanğan türüñ bar go... Seni mınçalık çolok oyloyt dep kütön emesmin. Al çın ele keyip aldı. Andan körö Atake baatır kızın berer beken? Oyloduñ bele uşunu...

Uulu tañkaldı:

— Bek, kantip?

Atası keyidi:

— Seni cetildi go dep oyloğom. Körsö... Al köpkö deyre ün katpay, Sarıtay mırza andan beter kınına kirdi. Bir topko barıp Karabay bek özünçö süylödü:

— Men bir neçe colu kişi ciberip Atake baatırdın kızın sındattım. Ötö sergek biykeç deştı. Basa, kızdın müçö başı moskool bolğonu caman beken, kayra tukumuñ baatır çığat, arı akılduu boluşat...

Atasının sözünö Sarıtay mırza uyuy tüşkön ele. Munu kuu çal tüşündü. Emi uulu menen keñeşip catkanday ünü kiraattuu:

— Tüşünçü? Sen baatırdın kızın alıp catam dep oylobo, özün alasıñ. Al tilegine cetseñ, sol koluñ Anciyanda bolso, oñ koluñ Sarı Özön Çüy bıyakta kalsın, ayağı Talas, başı kasiyettüü Köl aymağına deyre cetet. Sen oyloğondoy kız kara dalı atansa, künö biykeçte beken? A da bolso ceke Atake baatırdın dañkının saldarı. Degi Atakeni kim dep oyloysuñ? Al-

[103] özünö işenbese beşikte kezinde ele kızın kudalaşıp koymok. Tüşünüp al: baatır kızının başın bekerinen boş koyğon cok. Anday er eken, kuda bolçular daap kelsin dep kebelbey oturat al. Baatırdın sürünön, kızdın kalıñınan korkuşup, dalay mıktı-kaşkalar ağa batına albay catsa kantesiñ? Kızının kolun surap kelgenderge Atake süyünüp ketet dep oylobo. Kırakı deçü elem seni, körsö... ali çiyki turbaysıñbı. Aytsa, kelgenderdin dalayın baatır tootpoy koyot. Cini karmasa menin da bektigime karabayt al. Bir bolso ele al tuuğançılıktı oyloyt. Biz, otuz uuldan tarağan basızdar dağı Tağay biydin tukumdarınça oñgo kirebiz. Bir korkso Atake baatır arbaktan korkot, Bolboso, azır ağa teñeliş kıyın. Deginkisi, kalıñdan öñ çıkpasın. Keptin baarı kalıñda, mirzam, dep Karabay uulun erkelete karadı. Kız on altıda gana deşti, tapkan ekensiñ kara dalını. Degi, emne üçün men Atake baatırdı közdöp kalğanımdı baamdadıñbı? bek uulun çukul karadı.

Atası menen tikteşe tüşkön Sarıtay mirza emne deerin bilbey taysaldadı. Coobu tuura çıkpay kalsaçı? Katar baskan koş at kök congo çığa bergen kez ele. Balbıladağan, örttöngön kızıl kün bata cazdap kalıptır. Kündü tiktegen boyunça cürök toltosuna katılğan sırdın mañızın aytkanday boldu bek:

—Senin ata-babalarıñ tee ilgerteden ele, Kokondu Kokon kılğan Şooruk biyden tartıp ordoğö aralaşıp kelatat. Andan beri tört biy öttü. Men özüm ele üç biydin biyligin kördüm. Özgöçö bizdin kızmat Erdaana biydin uçurunda baalandı. Ketmen-Töbönü çabam dep Erdaana biydin çığınğanı esimde. Ketmen-töbölük Satike baatır oşondo biydin şağın bir sındırğan. San koldu Satike kapçığaydın içinen bastı da, dalay erler oşondo at-matı menen Narındın kök irim aylampasınan çığa alıspay küm-cam boluşkan. Andan beri Kan-Toonun koyun-kolottorundağı san kırğızğa kokonduktar çındap katıla elek. Oşondon kiyin gana kırk üylüü basızdar Kök-Art arkıluu Üç-Kurtkağa ooğonbuz. Mina azır el, bolup, bek atalıp degendey biylik eesibiz bıyakta. Kuda kaalasa cakında... dep baştap kelatkanda Karabaydan uulu suradı:

—Bizdin tukumdar kaysı atabızdan tartıp bek atalıp kelet?-

[104] Uulunun suroosu kütüüsüzdön berilgendikten daroo coop ayta albay, Karabay bir azğa dıdı. İçinde tırçıp tursa da uulun kakkan çok. Tüz berilgen surooğ, tüz coop berüü da ılayıksız. Birok coobu uulun inandırbası öz kadirına doo ketet. Kart börü anı da bilip turat. Öz tegi kaydan çıkkanın mırza azır bilbese, el başkarıp, curtka tuu bolo alabı?

Kün batıp, küügüm kirip kalğan, Karabay candatıp cay tüşündürdü;

—Bek degen kasiyettüü naam. Al kimdin biyligi küçtüü bolso, oşonun peşenesi menen koşo caralat. Cana er cigittin başınañ bağı tayıp, biyligi koldon tüşkön künü koşo coğolot. Aytpadımbı, bizdin ata-babalar Şooruk biydi candağandan tartıp bek ataldı dep...

Sarıtay daroo makul boldu:

— Inandım, bek.

Karının dili cibip ketti:

— Biyligiñ küçtüü çıksa acep emes, uulum. Kezi kelgende bek bıyakta kalsın, a mümkün sen dağı kan atalarsıñ...

Acarı sırtına çıkkın Sarıtay baş iykep aldı. Uulunun içki turpatın atası da sezüdü. Tee, andağı too çokularındağı askanı cirey tolğon ay köründü. Alar süylöşüşpöy bir az bastırıškandın ortosunda azır ele atasına bergen suroosun içinen kaytalap aldı caş mırza.

...Tegibizden bek ekenbiz da!

Kayra bir tuñguyuk ün karşı bolğonsudu:

...Kaçan teginen bek ele bular?

Cürökkö tıñtıq berbegen eki ancı suroo Sarıtaydın dilin oorutmak turğay, kayra maksatın oğı beter kurçuttu körünöt, ukum-tukumuna çeyin bek atalıp, san kırğızğa han bolğusu keldi al.

Karabay uulunun köksöösündöğü maksattı bışıktay kıraattuu süylöp, eç bir şaşpayt. Kulağın atası cakka töşögön uulu da özünçö eerip kalğan. Kart börü bilet: uulu zilinen mansapkor, biylik degende eç nerseden kayra tartpayt al.

...Dalay cıldan beri Pamir-Alay cana Kan-Toonun ara-çolosu alda kança tınç. Anın içindegi buluñburçtu mekendegen kalayık-kalk da dürküröy ösüp, malcandıktın sanı arttı. Kırğız kırğız atalğandan beri mınçalık beykut turmuş bolboğondur. Bilgenge beykut turmuş oñoy ele kele koyğon cok go. Anı da kırğız-

[105] atanın arbağına sıyınışıp, kırğız degen ıyık sözdü tuu karmağan kayran curtçuluk özdörü carattı. Azattık muñ-zarsız cana kan tögüüsüz bütpöyt. Kezinde, dalay erlerdin kökürögünö nayza kağıldı. Dalay baştar iyninen almaday ırğıdı. Kılımdap közü açılбай, kul bolup, küñ bolup: basına, tosuna, kaçıp, kuuğuntuk cey çaypalğan, tögülgön şorduu el mına bir az cıldan beri baş kötörö «San kırğız» atka konup oturat. Börüdöy öcör cana itçe çıdamkay eken kırğız. Antpegende, akırkı ele cüz cıl aralığındağı cunğarlardın zombuluğun kayışıp da bolso kötörböyt ele go. Taanday samsıp Cunğariyadan çığışkan çapkınçılar kazak-kırğızdı kaptap ketti da, küülöngön seldin türmögündöy bolğon coo kolu Anciyandan aşı Bukarağa çeyin cetti. Oşondon kiyin zor ölkö birde Cunğar mamleketi, keede oyrot handığı delip el-curt aralaştı da, nesin aytasıñ, buduñ-çañ ele bolup kalğan... Ceñgenderdin aldındağı ceñilgenderdin kör ookatı kurusun: baykuş kırğız ar kaçan korkok biliş; basındı, cügündü; amal-ayla izdep kuulanğan, korsunğan uçurun aytpa. Oşoğö karabastan el eldigin saktap, tilin çoğotpoy, kançalık azap çekse da duşmanına dilin aldırбай er kırğız çıdadı go. Kontayçcinin törölörü külö süylöp külüğün tartıp alsa, kızıkkın kızıl kızın kıynap da bolso katındıkka alıştı. Baş kötörgön ele dalay kırğız kaşkalarının terisi tirüülöy sıyrılıp, koyçu ne kıynoonu tartpadı kayran el. Bul cıldarı bir uruu el curt tüp kötörö tentigen uçurlar kança. Küzgü suuday tayızdap, soolup baratkansığan kırğızdar kayradan tolkup küç ala, boordoş kazaktar menen şireleşip, alarğa Ancıyan, Aksı, Alay kırğızdarı kömöktöşö, mañğıt, sart, miñ uruuları çette kalбай, duşmandarına taymanбай kirişti da, alardın bıt-çıtın çığara Ala-Toonun koynunan arı, kayra Cunğar çegine çeyin sürüp taştaşkan. Alardın bıyakta kalğan bir daarı kuulup-kuulup oturup orus mamleketine çeyin cetip baş-paanez izdeşti. Özgöçö 1754-cılı cunğar mamleketinin uluu Kontayçcisi Aldan Tseren ölgöndön kiyin oyrottordun şoru birotolo kurubadı. Oşondo Mançur-kıtaylardın Tsin dinastiyasının uluu Egesi Boğdıhandın kılıçınan kan tamğan. Atası ölgön soñ muraskorlordun çatağın

kim basmak ele. Ansız da ıdıray baştağan zor ölkönün şayı oop turğanda Boğdıhan Tsiyan Lun cürüş casap, zamattın ortosunda Cunğariyanın negizin tüzgön-

[106] İle aymağın bütündöy basıp aldı da, oyrottordu kılıçka alıp birçıldatıp, beşiktegi balası, boyunda bar ayalına çeyin ayağan cok. San miñdegen adamdardın kanınan cer-suu tütöp ketti. Ölükkö toygon itter kuturup, asmanda coru, kuzğun batpay, emi arığan-azgan eldin şoruna caraşa kara tumoo dalaydı calmadı da, oyrottordun bir tobu kazaktın sultanı Ablay handı baş paanek kılıp, Rossiyanı közdöy tentigen. Keçeegi çoñ ölkö, kazak-kırğızdın cürögün tirüülöy suuruğan zor ölkönün törölörü emi özdörü musapırğa aylanıp, kalğan katkan oyrottor kırğızğa camınıp, kırğızça süylöp, elge siñip ketüünün araketin izdey can talpas kılıştı. Tağdırdın, tarihtın colu uluu eken. Boğdıhan oşo boydon ele tabası kana, tıncıp kalğan cok. Al oyrottordun atın baş otu menen öçürgüsü kelip Cunğariyanı Sintsyen dep, al emi ilgerten kelatkan Ürümçü şaarının atın Dihuağa kotorup taštağan. Öz dinastiyasına ulam korkunuç tuudurğan capan köçmөndөrdün mamleketin coydum degen al emi Kan-Toonun içine köz artıp kalğan cerine toktoğon Karabay bek bir azğa unçukpay kaldı...

Bayatan beri uğup kelatkan aңgame tarih emes, al keçee ele kalk başınan keçirgen şorluu okuya ekeni Sarıtaydın özünö maalim. Atası bular cönündö bekerinen ayıp catpağanı da belgilüü. Bul ayılğandardın artında bir çoñ maani bar. Andıktan beyçeki suroo berbeyt, unçukpayt da. Ay itapkan kötөрүлүп kalıptır. Aylana tınıp, tunup kalğanday. Kee-keede cakından ele küü-küü degen үкүнүн үнү, mına alıstan elik bakıra, baykasa suunun şarı kulakka tıncıtık berbey, tünkü terebel ırdap, özünçө süylöp turgan eken carıktık.

Karabay bek uuluna kapıletten suroo berdi:

— Baamdap körçü? Bu Narboto-biy uşu kezge çeyin emnelikten özün kan kötөрбөй kelatat?

— Bek, Narboto azır kan emey kim?

— Ras aytasıñ, azır ordonun biyligi büt boydon Narbotonun kolunda. Oşondoy bolso da uşu kezge çeyin özün «kan» dep atay elek. Belgisiz kandın atınan Kokon ordosun çıñdadı. Kaznasın altınğa tolturup, ölkönün çegin keñeytti. Azır Kokongo bütündöy

Anciyan-Aksı cana Parğananın köbü karayt. Oşoĝo karabastan Narboto-biy özün kan atap, başına taacı kiye elek. Anı kırĝız-kıpçak, miñ uruularının bekteri, biyleri ak kiyizge salıp camı curtkä körsötö kan-

[107] ataĝanın körgön adam bar beken? Kañçadan beri ordo menen katışım bar, aĝa kömöktöş bolup kelatkan senin atañ men da bilbeym.

— Anda kim bilet?

— Anısı bizge dayın deçi, uulum...

Alda kaçan baştalĝan ańĝemenin negizgi tüyünü azır çeçilçüdöy Sarıtay mırza atasın beykapar süröp, koydu:

— Kulak sizde, bek!

— Narboto-biy özün kan kötörgöngö daabay catsaçı?

— Kadayça?

— Bilgiñ kelse, baleenin baarı uşunda...

— Bek, kantip?

Karabay bek atın akırın teminip koydu da, corĝo basıkka termelgen boydon daĝı bir azĝa unçukpay kaldı. Uşu kezde anın köz aldına caş çaĝı kele kalgan ele. Al kiçinesinde ordodo cürüp biydin balası menen köküldöş bolup öskön. Oşol 1728-cılı atası Sarıĝkaşka ceti caşar Karabaydı Kokonĝo alıp kelip Abdrahim-biydin eñ kencesi Şaripbek menen köküldöş kılıp anan ordoĝo taştap ketken bolçu. Al kezde miñ uruularının biyleri deerlik boydon tooluk kırĝızdardın mıktı çıkmaları menen dostosuunun, tuuĝandaşuunun ar kaday colunan baş tartışkan emes. İtçe kabışıp, börüçö cortup turĝan zaman. Coo kaydan kelip, kaysı böyröĝüñö kancar urup keterin bilbeysiñ. Saktanış üçün el alıp, ızattaşuu kerek. Coo caraĝı şayma-şay köçmөndөrdön koşun tüzüü aldaĝança oñoy. Oşonduktan, kırĝızdar menen baylanıştı küçötüünün mıktı coldorunun biri köküldöştük. Anın cayı mindayça: Ataktuu adamdardın eki caş balasın birge çoñoytup, anan alar kaçan es tartkanda atayın östürölgön uzun köküldөрүн baylaştırıp turup, naristelerdin töştөрүн töştөрүнө tiygize kuçaktaştırĝan soñ, alardı

şilekey alıştırçu. Oşondon kiyin eki bala doston inak, bir tuuğandan cakın bolup cürö berişken. Köküldöştördün içinde biri-birin satıp, öz ara çıkkıncılıkka baruu degen akılğa sıybay turğan coruk bolğon. Uçuru kelgen kezderde köküldöştör biri üçün biri özün ölümgö kıyuudan kayra tartışkan emes. Köküldöşü Şaripbek menen birge cürüp, birge oynop dars okup: bilim alğan, tarbiya-taasirge üyröngön Karabay on cetilerinde gana atakonusuna kelgen ele. Demek, Karabay: Ancıyan, Parğa-

[108] nanın sancırası bıyakta kalsın, alardın tarihına çeyin mıktı bilgen, közü açık, sergek adam.

Karabay kapletten uulun calt karadı:

— Daabay catkanının sebebi bar.

— Uğup catam, bek.

Karabay buydala tüşüp aytıp saldı:

— Ceti atasınan kan çıkpaşaçı?

— Anday bolso, biylik bar cerde kulduk bar dep aytçu eleñiz go. Özün kan kötörüp ciberse karşılık kılçu kim ağa?

— A, aa! dep koydu özünçö Karabay. Mansap degende uulunun akılı cetik ekendiginen bu sapar al künöm sanağan cok. Muraskoruna çındap içi cıladı. Börü böltürügün üyrotkön sıyaktuu kayra başınan tüştü bek:

— Narboto-biy özün kan kötörüş üçün kalayıktı inandırarlık şıltoo cok bolçu.

Atasına kadimkidey batınıp alpan mırza:

— Biyliğiçi? Oşo azdık kılábı? dep dağı köşökörlöndü.

— Bilip al: negizsiz cerden caralğan biyликтin tübü boş kelet. Narboto akılman adam, emi oğó beter. közüm cetti...

Sarıtay atasın tañgalğanday tiktey bergende:

— Padışa Sultan Babır cönündö uğup cürgöñdürsüñ? dep suroo saldı.

— Ukkam...

— Aytıp körçü ukkanıñdı?

— Sıyağı, kaçankı bir zamanda özübüzdün padişabız bolğon al.

— Kabarıñ bar eken. Sultan Babırdın asıl tukumdarı uşu tapta da Hindustan ölkösünö padişalık kılıp, takta oturuşat Esiñe tutup koy: Narboto-biydin tüpkü babaları oşol kasiyettüü Sultandan tarayt tura. Anı murda eşitbeptirbiz...

— Siz dağıbı?

— Menin da kabarıñ çok ele al tuuraluu. Cakıñkı üç-tört cıldan beri ceke ele ordo içinde emes, elet cerlerinde da kayran padişanı oozdon tüşurböy kep kıla baştaşkan. Körsö, oşol padişa Babır akırı kelip Narboto-biyge tüpkü ata bolup çığarın bilbeptirbiz...

Uulu şıpşındı:

— Kızık...

— Şaşpa, uulum, körö turğan kızıktar ali aldıda.-

[109] dep koyup oyun uladı. Ayköl padişa bıyaktağı kindik kanı tamğan ata curtunan kuulup, buttarına çarık tartına cöö-calañ, arıp-azıp Ooğandı bettep baratkan coldo ayalı Seyde-appak törögön imiş. Anan ımırkaydı özdörü menen koşo ala kete alışpay turğanına közdörü cetken soñ, naristeni altın beşikke bölöp taştap ketişken tura körsö. Sözdün kıskası, altın beşikte catkan balanı mına bizdin miñ uruulardın biröo taap alışıptır. Kuday calgap emi oşo «altın beşikten» tarağandar özübüzdün biy Narboto, anın tüpkü ataları bolup çıkpadıbı...

— Eh, sonun tarih eken, dep Sarıtay cetine albay ketti.

— Ap bali! Sen işendiñbi?

— İşenbegendeçi, bek! Sarıtay çın peylinen ayttı.

Eki çağın akmalay karağan atası akırın külüp koydu.

—Men buğa işene berbeym...

— Kantip, bek? dep, cigit çıdamsızdandı.

— Sebebi mında: men ordodo cürgön çağımda «altın beşıktin» tarıhın eç kim kep kılçu emes. Anı bilbegendikten emes, anday tarıh cektuğunan unçuğuşpadı go. Bolboso padişanın al uulunan tarağan bir-eki kandın ısmın biz da bilet elek go...

— Kapray!

Tañğalğan çaş mırzanı atası çındap oñdodu.

— Anda emese bilip cür: kandıkka cetip, öz kandiğın bekemdegisi kelgen ar bir kara başıl pende uşunday cosunğa barat. Aldap-soolasa da eldi işendirüünün aylasın kılát. Adegende canagintip ayıñ taratat. Anan özü kan atalıp taktığa çığıp alğan soñ, anı tögüngö çığarıp açık aytkandar çıkpıyt. Antçülördün baştarı ırğıyt. Kiyinki tukumdarğa emne, kantakta otursa ağa bolgon işenim oğó beter küçöy beret da. Atası uulun bir karap alıp, surap koydu:

— Aytkandarımdı tüşündüñbü?

— Tüşünüp atam, bek!

— Cok, antip tögün süylöbö! Sen ali eç nerseni tüşünö eleksiñ, dep koyup, Karabay oyun uladı: Keptin törkünü başka. Narboto-biy mağa okşop azır payğambar çaşına çığa elek. Oşentse da mindan arı al özün kan kötörö koybos. Murdağısınday ele özün birde biy dese, birde kan atap cürö turar. Nakta kandık anın uuldarınan baştalat... [110]— Anday bolso, berbeybi kandıktı uuldarının birine, dep Sarıtay aytıp aldı.

Karabay uulun kakkan cok:

— Aşıkpa, bilseñ tak biröo: Narboto-biydin baldarı köp. Baarı teñ özdörünçö kan bolsok dep ümüttönüşöt. Biylik ata kolunan ketkende ele tak üçün talaş çığat. Anı tüşüngön biy azırınça ayar, şaşılбайt. Akılğa kenç, kayrattuu muraskordu al emdiğiçe çuktap da koydu. Birok boloçoktoğu tak eesi kim boluru azırınça ayılбайt, al çaşruun, Kokondu Kokon kılğan Narboto-biy. Anın kert başının dañkına uşu tapta kim teñele alat? Ordonun kutu Narboto kandiğın cürgüzö tursun. Ağa çeyin muraskorlor cetiler, kanığar. Anan dağı bilip al: mindan arı kandık kimden baştalsa da, al Kan-Toonun

koyñundağı san kırğızğa katılбай koyboyт. Al emi ordosu cok, şaarı cok, ce başkarğan kanı cok, kayran curt catat kamsız... Üşkürgön Karabay dımıp kaldı.

Atası üşkürüp, küyşölö tüşkönünön ulam Sarıtay kantse da özün ayıptuu sezip, at calınan közün albay kattı da kaldı. Kök ala sakal bolup karığan, karcalğan, üşü ketkensigen atasının keypi bir saamğa caş mırzanın zeenin keyitti. Çoğuu cürüp, takay eerçiy cürüp, murda atasın tüşüngön emes tura, azır kadimkidey uyaluuda. Karabay bek ceke öz kert başının, üy-bülösünün tüşügün tartıp cürgön adamdardan emes tura. Atası el kamın cep, el üçün küygöndüktön ordodon kol üzböy kara canın karç urup kelatat. Barıp biy candap, anın kep-keñeşin ukса, kayra kelip curt aralay, eldin paanayın baykap, kırğızdın azap tozoğuna ortoktoş bolup catam dep oyloyт. Karabay kançalık boruker, sergek körünsö, al tabiyatınan oşonçoluk taş boor. Kerek cerde kılıç kötörüp, baş aluuğa çeyin barsa, anısı da el kamı üçün dep түşүнöt. Ayköldük, coomarttık, kuuluk-şumduk cana bir karağan közgö urungan enöölük, oşondoy ele zalimdik, kankorduk turpatında çoğuu caşağan bul etkeline kelgen kara sur kişinin payğambar caşınan aştım degeni ançeyin tamaşaday, ekilengendey körünüşü ıktımal. Bolboso, ali da bileginen küçü kete elek cigitçe çımır; dilindegi kayratı taşkındağan: maksatçıl, tınç catıp, kuunak ömür sürüünü caktırbağan sergek adam Karabay bek.

—Bir kelgen coonun mizin kaytarğanğa korston boluşup, baarı beykam, dep keyip aldı Karabay bek.

[111] —Uyuşpayт, çoğuluşpayт, baarı endey catışat, kayran el. Ketmen-Töböğö kirgizbey, Narın boyundağı Ečki-Sayda Erdaana menen Narboto biydin aylasın kurutkan Satike baatır kayda azır? Catat al da özünçö çeenge kirgen ayuuday bolup. Acıdaarday türölö coo bolup, ört bolup kaptap kelgen Ablay han menen teñ taylaşa kan töğüşkön Sarı Özön Çüydөгү Cayıl baatırdın tukumdarı menen Camansarttın uulu Tölöberdi baatır cana Atake baatırdın sürүнön, дүнүнön kim çoçulabayт. Birige albay catabız. Ar uruunun mıktı-kaşkaları özünçö kan, өзүнчө biy. Erteñ ele töböсүнө keltek oynop, moynu kılıçtın mizinde kaları sanaalarına kirbeyт. Kırğızdar emiten Kokonğo baş iybese akırı kelip kacılдаğan көп kıtaydın uluu egesi Boğdıhan basat. Ağa karağanda kokonduktar öz kanıbız, bir elbiz go... Kuttuu konuştan oyrottordu kuup çıkкanda çoğuu turğanbız. Öz tilibizdi unutup, dilibizdi çoğotup, kıтайча сүйлөй kıтайға kor bolğonço, Kokondun kök tuusuna baş iygenibiz oñ emespi. Uşu kezde kırğız

curtçuluğunda Atake baatırğa teñ kelçü adam cok. Baatırdığına caraşa al özü akılman adam. Atake baatır ceke sağa emes, bütündöy san kırğızğa bel boluuğa arzıyt, bilseñ...

Bayanda kırğız eli mindan tuura eki cüz cıl murda başınan ötkön okuya tuuraluu söz boluuda. Tarihtın baraktarında azıraak izi kalğan caka el içinde ayıla kalıp cürçü köptögön tarcımal dalaydan beri köönümdü alağdı kılçu. Kaçandır bir kezde anı kağızğa tüşürüp koyuu moynumdağı parzım dep oyloçumun. Mına azır biz on segizinçi kılımda sayakatta cüröbüz. Eger dastanda oşo kezdegi doordun cüzü açığıraak süröttölmöyünçö okuya mañızsız bolup kaları belgilüü deçi. Ras, ar kanday ele doordun özünö caraşa zañı, erecesi boloru bışık. Andıktan, uşul cerden oşo kezdegi küçünö tolup kelatkan Kokon handıǵındağı sayasıy kırdaal tuuraluu, anın içinen özgöçö kırğızğa tiyiştüü caktarına azıraak toktolo ketüünü ılayık taptık.

Alğaçkı iret 1709-cılı Kokon handıǵın tüzgön miñ urusunun ökülü Şoruk-biy ölkönü on üç cılça başkarğan. Andan soñ Abdıkerim biy, Abdrahman biy cana Erdaana biyler kelgen takka. Özgöçö ötö körögöç, arı akılman, kayrattuu Erdaana biy ölgöndön kiyin biylik 1770-cılı Narboto biyge ötöt da, al dağı ölkönü otuz cılğa cakın başkarat. Erdaana biy me-

[112] nen Narboto biydin tuşunda bir kezdegi kiçinekey Kokon kadimkidey ordo şaarğa aylanıp, kazına altın-kümüş menen zerge tolup, ölkönün çegi arkı Sır-Dariya, Taşkenge çeyin cetti. Erdaana-biydin tuşunda baştalğan Alay, Murğap, Badakşan cana Kara teginden tartıp, bütündöy Ala-Toonun koynundağı kırğızdardı Kokon ordosuna baş iydürüü sayasatı işke aşıpağan. Endey çaşağan, zırkin çaşağan köçmөndör atam zamandan ele bötön birөөnүн biyliğine köz karandı bolup, mögdürөp turup bergenge çıdaşpadı.

Kokon kandıǵının kırğızdardı toluk bağındırıuğa karata casağan alğaçkı çapkını Erdaana biydin tuşunda baştalğanın eskerttik. Ketmen-Tөbөнү almayınча Kan-Tooluk kırğızdardı özünө birotolo bağındırıu mümkün emestigin sergek Erdaana biy başınan ele eñ cakşı bilçü. Ras ele, kırğızdar mekendegen toolordun arasındağı oy-tüzөңdөрдүн şartı menen taanıştıǵı bar adam үçүн Ketmen-Tөbö cer ortosu. Sөzdүн açık maanisinde Ketmen-Tөbö Kan Toonun eşik aldında catkan özünçө ele darbazası ele da. Oşol ıñǵayluu darbazanı eelep, anın içine çep kurup bekemdelip alğan soñ Kan-Toonun başka koyun-konçu kayda kaçmak.

Erdaana biydin koşunu Ketmen-Töbönü közdöy caydın kaportosu çende cürüş casadı. Koşun başı kılıp Kulubek-salardı dayındağan, Erdaana biy. Kokondon çıkkın şaydoot Kulubek-salardı koşunu Anciyandı kıygap ötüp, Üç-Korğonğo kelgende gana cakşılap örüş casadı da, andan arı Kara-Suuğa tüşkündö çaalıkan, cay çildede karcılğan çapkınçılar kayradan tınığuğa toktoyt. Meeden ötkön aptap alsıratıp, tamak cürökkö barbay, cayıla baskan kol cuunup, suusunu kağan soñ bir saamğa bolso da kölö-kölör sayaban izdey, keesi tamaşa-şookko alaksıy külkü alda kayda uğuluuda. Aldıda korkunuç-ölüm catkanı eç kimisinin kaparına kirbeyt. Koşunda kelatkan koldun içinde kırğız attuu cok ele, çıkkınçılık kılbasın degen oydo Kokon menen ımala kılğan kırğızdardı eç kimisin koşunğa colotkon emes Erdaana.

Koşundun col çalğıcı Kasım manğıt çetkerek cakta kızıl askanın köləkösündö oturat. Kabağı tünörgön, eç kim menen süylöşpöy oyluu, cürögündö bir tüpöyül sanaa turgan ele. Al buğa çeyin kerben baştap, soodagerçilik kıla dalay colu Kan-Toonun için añaarğan, tintip çıkkın adam. Baş iydirebiz dep ata-

[113] yın cürüş casap baratkan capayı kırğızdardı kulk-münözün, çaşoo-tiriçilik şartın eñ cakşı bilet. Bul kanduu çapkınğa koşuluğa al arğasız makul boldu. Erk özündö bolğondo kelet bele ölümgö öz başın baylap. Erdemsigen koşun Kokondon attanğandan tartıp cürüş casoonun erecesi ağa cakpayt. Koşun çapkınğa çıkkandan beri tartıp saktoo degen bolğon cok. Çaçıray cayılıp kündüz col cürüşöt da, keçinde toktogon ele cerlerine aloolonto ot çağışıp, şatıra-şatman oğo beter küçöyt. Koşundun demi, şanı alda kaydan ele körünüp, alar kayakka cana kimdi bettep baratkanı cılğa-cıbıttardağı tooluktarğa ayılbası de alda kaçan dayın bolğon. Bul capayı ölködögü uzun kulaktarday kabarçı başka elderde cektur. Kiçinekey ele kabar ulam birinen ekinçisine ötüp oturup, zamattın ortosunda al çağılğanday tezdik menen bütündöy curtka tarayt. Koşun başı Kulubek-salar özünçö döögürsüyt, eç kimdin kep-keñeşin köñülgö alar türü cok. Anın öto ele beykam coruğun caktırbağan Kasım neçen colu canına barıp: bu kırğız degen curtçuluk tegin coo emes ekendigin ayta kelip tartıp saktoonun, sır saktoonun col-cobosun suranğanda Kulubek-salar kayra anın özün aşata sögüp tıştıadı. Oşo boydon Kasım col çalğıcı asker başığa batına albay kalğan. Kırğızdardı baarın capayı ayban katarı körüp, degen menen alardı özü üçün coo katarı esep-tebegenine anın oğo beter içi küydü. Ras, Kulubek-salar neçen-neçen colu ne bir miktımın degen coolor menen betteşken deçi. Ceke kert başı dalay korkunuçka taymanbay kirip, ölümgö tike karagan er adam. Kantse

da al kol başçı tüzöñ cerlerde soğuşup kelgen ele. Betteşүүлördö soğuş erecesin saktay cekeme-cekege çığıp ce duşmanın bukturmağa alıp; torop, tolğop col-cobonu saktay kooz soğuşkandı cakşı keröt. Köçmөndөrdün cer şartı başka, elinin da kıyal-coruğu bölök ekenin bul sapar eske albadı al. Turğan cerinde barıp ele kamıntpay basıp aluunun, muuzdap saluunun colun oylop, kan içkisi karmay eñsep kelatat. Cıluu kandın cıtı kañılcарın ördөy cüzü kumsara delebesi kızıyt Kulubek-salardın. Kol uçundağı ceñişin estegen sayın kanı başına atıla, alıska köz çaptırğan bolot da, şaraptan şıñğıta cutup, anan barıp mağdıray түşөт. Şarapka kızığan al Kasım mañıttı özünө çakırıp alıp oolcuy kepke aldı, bu colu.

[114] — Oye, Kasım, kaçan ceteбiz capandardın çegine!

— Hazreti bek, biz üç күндөн beri capandardın cerin aralap kelatabız go.

Al surdandı:

— Ketmen-Tөбөгө çeyin kaçа bar? Mağa oşonu aytıñ.

— Cakındap kaldık, hazretim. Mına uşu biz turğan cerdi Kara-Suu dep koyodu. Bilgenge kasiyeti artık cer. Kapkara taşka mol. Kara taştarın otko caksañ. kadimkidey küyöt. Tabı öтө ыık bolodı. Bul kara taştın ısıktıǵına temir kadimki ele korğoshunday eriyt.

Kulubek-salar ızırına kolun kesep toktotup taşтаdı Kasım col көrsөtküçtü. Mınday cortuulğa tiyeşesi cok keptin mağa keregi cok degen türün bilgizdi. Kasım mañıt түşүнө koyup, bektin alğaçkı suroosuna cantalaşıp coop berüüdө.

— Hazretim, azır biz tetigil Tegene degen cayloonu tepçip öтүp, andan arı Kürp-Sayğa түşөбүз. Kürp- Saydan öтө bergende Ketmen-Tөбөнүн eñ kuuş kapçıǵayı, Eçki-Say baştalat. Menin korkkonum capandar bizdin koldun kelatkanın bilip kalıspasa boldu. Anda ele şorubuz kaynayt. Köçmөndөrdün içinde Cayçı degen sıykırçıları bar.

— Cayçı-sıykırçı ne kılat bnzge? dep, kızıǵa түştü Kulubek-salar.

— Cayçı sıykırчının önөрү küç. Al köкө teñir menen süylөşө alat, ak caydın күнү kaalağan cerine kar caadırat. Bir ele cayçı бүтүндөy koşundu kırıp taşтооǵо küçү cetet

dep alıp, çeki süylöp koyğonun bilgen al kayra oozun basa kaldı. Açuusu kelgen Kulubek:

— Kantip? dep titireñdedi.

— Aytım go hazretim, kaalağan kezde, kaalağan cerine meyli cay çildesi bolobu, al möndür ce kar caadırıp kündün közün açpay koyot. Cayçının kaarına kalğandar saratanduu ısıhta at-mattarı menen kayıgıp ölgönün dalay colu öz közüm menen körgöm. Bizdin cürüşübüz ketmen-töbölük Satıke baatırğa cetpegey ele. Al bilse ele Kadir cayçını bizge karşı koyo beret. Kadir cayçı kapçıgay içinde kar caadırıp, kıyan cürgüzüp catıp alsa kanttik? Tetigi katkırı külp cayılğan koldu tartipke çakırbasak bolboyt. Degi mindan arı saktanalık, hazretim. Kırğız aytat: saktıkka korduk cok.

[115] Kabağı cıyrılğan Kulubek-salar col baştooçusunun aytkanına işenip-işenbey, ne bolso da dedibi, koşundu cıyıp tartipke çakırğan boldu. Birok Kokondon coo kelatkanın alda kaçan ele ukkan Satıke baatır özünçö kol kurap, duşmanın Ečki-Saydın başında kütüp catkan. Satıkenin col küzötçülörü beykam kelatkan coonun sanınan beri bilip, alar kaysı cerde, kantip es alıp catkanına deyre baatırğa cetkirip turuşkanın Kulubek-salar kaydan sezsin.

Tizilgen, çubalğan kol tüşkö cakın ebin buzbay Ečki-Sayğa kirişip, andan arı Narındı boyloy ör tartıştı. Kapçığaydın içi ayabağanday salkın bolğonduktan çöl kezip, dalaydan beri col azabın tartışkan koşun muzdak, taza abadan dem ala cırğay tüşköñ ele. Kırka tizilgen koşundun kılda başında cooş monğol cılkısın mingen Kasım-mañğıt. Kapçıgay içi kuuş, col tar. Oñ çağında kögüş tarta tünörö akkan Narın darıya. Çokusu bulut çelgen askalardın üstündö kök asman bülbüldögönsüyt. Murda minday kargış tiygen coldu basıp körbögön koşundun üröyü uça öz ara süylöşköñ can cok. Ketmen-Töbönün tüzöñünö çıksam capandardın sazayın berem go degen Kulubek-salar üröyü uçkanday özünçö meltireyt. Koşun kapçığaydı ortolop kalğanda zamatta asman körünböy, cış bulut kaptadı da, camğır tögö baştağan. Uçuğuna çeyin suu ötkön cookerler kalırap üşüy baştağanda emi üstü-üstünö möndür sabap kirdi.

—A, kudoo, Kadir cayçı bilgen eken kabarıbzıdı, dep canı közünö körüngön Kasım Kulubek-salarğa karap kıyırıp aldı. Hazretim, koşun bölünböy, buydalbay tez cürsün. Azır kar caayt, buyuğup kalışat.

Atın epeñdete celdirgen Kasım köpçülüktön azıraak bölünö, okçunday tüşkündö «küü» etken katuu dobuş çıǵıp, üydöy, koydoy taştar zamatta koşun aldındaǵı Kulubek-salardın özün baş kıla şıpırıp ketti. Çurkuray üröyü uçkan asker söröylör arttı közdöy cıyrılıp, türtüşö baştaǵanda topon suu cürgöndöy üyörlöngön kıyandan ulam koşundun eñ art caǵınan koydoy taştar üstökkö-bostok kuladı. Birde aldıǵa cütkünüp, kayradan artka sürdügö koşundun tımtırakayı çıktı da, çay kaynamǵa cetpegen ubakıttın içinde Narın darıyası at-matı menen akkan adamdarǵa cık tolup, emeleki erdemsigen köp kol cer cutkanday kıyradı da kaldı. Col körsötüüçü Kasım-

[116] mañǵıt baya aldıǵa çaap çıkkın boydon kök askanın tübünö korǵoloy ordunan kozǵolgon emes. Köz irmemçelik mezigil ortosunda bolup ötkön kırsık beçaranın üröyün uçurdu. Kalç-kalç etken al birin-serin toñkoygon ölüktördü aralata arttı karay çaap kelatkanda emeleki tee coǵoru aska başınan çıkkın kıykırıkçuu da daroo basılıp, çayıttay köpkök asman köründü. Canatan beri aska başınan taş kulatıp catışkan cigitter eliktey tak sekirişe tömön түşüp kelatışkan bolçu. Eki dalısın küyşöy cantalaşa çaap baratkan Kasım mañǵıtka caa karmay bergen cigitti: «Tim koy, Kokonǵo cetse mına bul kırǵın cönündö aytıp barat. Anan ekinçi colu Erdaana biydin koşun toptogonun köröbüz» dep, lokuyǵan Satike baatır kamırabayt. Kızıǵıñ tüşkürdükü, eger kaçıp baratkan Kasım mañǵıt Satike baatırdın cigitterinin içinen biri da suu bolboǵonun körsö ayabay ele tañǵalmaktır.

Oşo boyunça Kan-Tooluk kırǵızdarǵa katılǵanın koyuşkan kokonduktardın ekinçi cortuulun, Narboto biy takka keligenden kiyin 1773-cılı toptop: cayında etke toyup, kımızǵa kark bolǵon capandar alduu kelet. Anan kalsa kırǵızdardın cayçısı da baleket eken deşip çapkındı kışında cönötmök boluşkan. Kan sarayındaǵılardın oyu boyunça kış kırǵız üçün müşküldüü mezigil, kışında cooǵo aybat körsötmök turǵay boz üydö çaşaǵan köçmөndör üşüp-kayıǵıp öz canının aylasın tappay kalat. «Aynek taştan çıǵat, aynekti talkalaǵan da taş» deşip bul sapar бүtkүl Namanǵan menen Şahrihan aymaǵının akimi, kalayıkka taanımал baatır, Narboto biydin karaçeçekey inisi Kan Koconu koşunǵa başçı kılıp dayındaşkan ele. Anda da kokonduktar karamança talkalanıp kış ceke ele kırǵızdar üçün gana kiyin mezigil emes, erdemsigender üçün da tozoktun ayı bolup çıkkın. Ak kar kök muzdun üstündө мүdürүлө араñ bastırıp kelatışkanda daǵı ele oşol Eçki-Saydın üstүнөн kıykırık çuu çıǵıp, taş kulay köçkü cürdü. Arañ kelatkan koşun ayla izdөөгө үлгүргөн çok. Köçkü ötkön cerden koşundun izi da bilinbey, tim ele ört calap ketkendey

misireyip kalıptır. Mında da kırğız kolunun başında payğambar caşına cete elek Satike-baatır turğan. Oşol çapkında koşundun kaşkası Kan Koco özü kolğö tüştü. Köçkügö serpilbey kök askağa cabışıp turğan cerinen kolğö tüşkön Kan Kocoğö-

[117] Satike baatır meerimdüü mamile kılğan deyt. Anan kalsa, al kezdegi cigit Kan Koco kiçinesinen kırğızdardın arasında keküldöş bolup öskönü eske alındı da, Satike baatır Çatkalda öskön köküldöştü zındangā salıp ızalağısı kelgen cok. Mından kiyin tuuğandarıma kol salbaym dedirtip ubadasın alğan soñ, kadimkidey sıy körsötüp on çaktı cigit anı Üç-Korğongö çeyin uzatıp kelişken. Basa, uşul ele Kan Koco biy Narboto ölgön soñ takka anın uulu Alimkan kelgende andan tartkan zapkının, ayınan üç erkek baldarı menen başın kalkalay Çatkaldı camınğan. Kan Koconun tun uulu Şeralı oşondo on altı caşta ele. Capayı kırğızdarğa içinen kekenip, kanı kaynasa da, Narboto biy oşo boydon alarğa katılğanın bir merçemdüü mezigilge çeyin toktotkon boluçu. Azırınça kırğızdı küçkö salıp bağıntuu natura ekenin tüşüngön ele Narboto. Oşo bir az beykut mezigil aralığında Kan-Tooluk kırğızdar kadimkidey irdenip degendey san kırğız atala baştağanın eñ murda eskerttik.

Kokon Kokon bolup kötörülgön sayın acayıp kooz Parğana öröönündögü bul cañı ölkönün kadir barkı cıl sanay anıy çeginen arı aşıp ketti da, kalğan Hiva menen Buharağa okşoğon murda çıkkān kan ordosu özünçö ele basırına, alsırıp, cüdöy baştağan kezde da Narboto biy emnegedir kan atağın aluuğa şaşpay, al murdağısınça ele birde biydin atman cardık çığara, keede özün «emir» atap koyup, cıluu töşöktö tınç uktabay salıp-urup cürö berdi. Kan-Tooluk kırğızdar day ele: Alay, Murğap cana Pamir toolorun mekendegen kırğızdar da Narboto-biyge ança baş iyip berişken cok. Eger, bul kara baskan capan el ançalık karşılık körsötüşpögöndö anın amiri tigi Kaşkarğa çeyin ceterin oyloğondo biydin içi küyüp, kıcırlana, ızırına arañ çıdooçu. Anan kantmek ele, dağı da bolso oñtoyluu uçurdu kütüp cattı al kökcal.

* * *

—Baykap, özüñ kübe bolup koy, dep uuluna keñeşkendey ün kattı Karabay-bek. İlgerteden ele ordoğö aralaşıp, ordo menen imalasın eç buzbay kelatkan Ancıyan menen Aksının kırğızdarı. Kalğan boordoştorubuz ar kaçan capayılığın, tersayaktığın koyo berişpey, anan oşonun kesepeti öz baştarına tiyip catkanı menen da karamança işteri bolboyt. Camı kırğız akırı kelip Kokongö baş iyeri kümön iş be-

[118] ken? Tüſüngöngö al kaſkayğan çındık. Bütün bolboso erteñbi, aytör, akırı kelip ele ordo bir aylasın tabat alardın. Kan-Toonun köp cerinde çep kurulat, çep Sarı Özön Çüy dö da ornoyt. Ordonun kaarı küçtüü, ağa ceke Atake baatırdın kert başı da turuſtuk bere koybos. Uſulardı sen kaparıña aldıñ bele?

Kokusunan koyulğan surooğö çının ayttı Sarıtay:

— Oylobopturmun, bek.

— Mindan arı bile cür. Al kezdi men körbösmün. A birok oſol kooğalañduu doorğö sen tuſ kelesiñ. Anda senin araanıñ cüröt. Eger akılıñ cetip, aylasın tapsañ, oſondo san kırğızdı bölüp alğanğa cararsıñ, dep Karabay dımıy tüſtü.

Eköo unçukpay bastıruuda. Çıdamı ketken Sarıtay surap ciberdi:

— Kimden, bek?

— Kimden bolmok ele kırğız curtun Kokondon bölüp çığıp, ordo kur. Kanı cok ordo bolboyt, özüñdü kan kötör. Kadırıñ ötsö kırğız atanın tukumdarı seni koldop aluuğa carayt dep oyloym.

Bul maksattı kuru kıyal katarı sezbeğen Sarıtay:

— Bek! dedi, taysalday.

— İ, iye, ayta ber!

— Meni koyup Narboto biy özü daabay catat go ıyık işke.

— Bayatan beri bekerinen coburap kelatambı sağa. Naarazı bolğon Karabay akırın tüſündürdü. Narboto biy daabay catat degenimdi sen uſundayça tüſündüñbü? Sözdün mañızın tuura baamdap cür. Biy uçurdun, kırdaaldın kelişin kütüp cürgönün eskertkem cana ele. Narboto biy daabaybı, al korkok pendelerden beken? Dağı aytam: akırı anın uuldarının biri özün kan kötöröt. Oſondo ordoğö kadırı ötkön sen dağı kıntıksız bek atalıp çığa kelesiñ. Al emi babalarından beri bek atalğan adam kandık kıluuğa arzıyt. Canıñ cokpu, anan kan tağına oturuſ kaſkabaktın ortosundağı iş da...

Orto Aziya elderinin sayasiy turmuşunda ilgerleden beri ele Çingizkandın tukumdarıñan bölök eç kim kan ukuğuna ee boluşpay, al erece salt katarı kalayıktın kanı-canına ayabay siñgendikten uçurunda Aksak Temirdin özü da zor ölkönü çeñgeline mıkçıp turğanı menen, özün kan dep atay albastan, kandın «küyöö balasının» atınan biylik cürgüzgön. Kiyinçereek Temirländin tukumdarı Sultan atala padişalık kılıu- [119] ukuğuna toluk ee bolğon soñ, kandık alardın ata murası katarı eseptele baştayt da, kaçan Sultan Babırdı Şaybani kan Ooğandı közdöy sürgöngö çeyin biylik büt boydon alardın ençisinen çıkağan. Sultan Babır ata murası Ooğandı eelep, andan Hindustañğa padişalık kıla baştağandan beri üç cüzçö cıldın cüzü boldu. Anın aralığında dalay zaman, neçen biylik almaştı da, emiki kezek miñ urusunan çıkkın Narboto biydin ülüşünö tiyip oturat. Birok tukumdarınan beri biy bolup kelatkanına karabastan teginde Sultan tukumunun kanı cok ekendigin cakşı bilgen Narboto adegende doordun saltına ılayık kelçü ukuk izdey köp çarpılıp cürüp, akırı mintip «Altın beşıktin» tarıhı tabılğandan beri anın köñülü cayında. Azır bilgenderge Narboto-biydin tüpkü babaları Sultan Babırdan tarayt. Mintip biyликтin tuu çokusunda turğan anı menen, miktımın degender talaşıp munu tögüngö çığarıp körsünçü.

Uşulardı uuluna tüşündürüp kelip:

— Kokondun kutu azır Narboto, dep Karabay kubanğanday külüp aldı. Kokon çoñ ölkö. Al azır teñdeşsiz küçtüü ölkö. Biydin kendirin kesken ele özübüzdün Kan-Toonun kök cal söroylörü. Alar biylikke moyun sunup bergende Narboto alda kaçan ele, oturğan ak kiyizinin bir uçun san kırğızdın eñ mıktı çığaanına karmata berip özün kan kötörüp taştamak. Oşondo elibiz ordoğo andan beter ençileş bolmok. Kırğızsız Kokondun künü cok. Kokonsuz endey kırğız özü da caşay albayt. Anı bilbey ele ar biri kıyınsına berişse, kayran elibiz akırı kelip Boğdıhanğa cem bolot...

— Oşonu tüşüngön kırğız kaşkaları kayda? dep Sarıtay atasınça keyidi.

Karabay baş çaykadı:

— Kırğızdın içinde dele tüşüngöndör, akılmandar köp. Alardın eñ mıktılarının biri Atake baatır. Boğdıhan Kan-Tooğo tuzak tartıp salğanın Atake bilet. Anı tüşünböşö el başı bolobu.

— Anday eken Kokonĝo baş iyip berbeybi, kan ordosu alardı kanatına kalkalayt ele ĝo.

— Antişpeyt bizdin el.

— Nege?

— Kokondun kanatına sıybayt kırĝızdar.

— Anda oyloĝondoru ne?

— Kep oşondo...

[122] —Iras, kabardarsıñ, birok Ablay kandın nasilin bile cürgönüñ on, dep kebin uladı. Oşentip, Çingizhandın nakta tukumunanmın dep özün Sultan ataĝan Ablay keçee ele kırĝızdı ançalık coo katarı körböy, Keñ Çüydü bettep kol baştayt. Sarı Özöndö aĝa Taĝay biyden taraĝan Solto elinin Cayıl-baatırı menen Er Momokon cana Ala Köz Kabanın şeri Er Sadırlar karşı turup, Köl bařındaĝı kök caysañ Karkırada cürgön Atake baatırĝa kabar keç cetken. Al kol kurap cetip kelgençe Ablay handın çapkınçıları Solto elin sapırıp cibergen tura. Atayın çıĝınıp kelgen coo Sarı Özöndü örtçö kaptay, kazak-kırĝızdın eki caĝınan teñ kan suuday akkan deşçü. Cayıl baatırdın anda cetimişke tayap kalĝan kezi. Coon sanınan beri talkalaĝan butun çıtırata tañıp salĝan al ulam at koto ro minip, üç kün boyu salĝılařsa da, kayran er tört uulu menen koşo tutkunĝa alınıptır. Kansıragan Er Sadır menen er Momokon da coo koluna tutulĝan. Oşondo kolĝo tüşkön kırĝız kaşkalarınnı içindeĝi Cayıl baatırdın kence uulu İtikeden başkasın büt boydon küm-cam kılıp tařtaĝan kankor Ablay kul.

Sarıtay çooçudu:

— Bek, nelikten Ablay kandı kul deysiñ? Tegi Sultan emespi...

— Anı bir kудay bilet...

— Kandıyça, bek?

— Olda uulum-ay, dep, emi çındap keyidi Karabay. Canatan beri Narboto biy kandıy col menen Sultan Babırdın tukumu bolup çıkkannın beker coburadımbı saĝa. Ablaydın nazili kul ekendiĝi azır dele aytıla kalat. Al turĝay, uşu kündö toksondon aşıp, közü tirüü turĝan Bukar ırçının aldakaçankı aytkanı eldin esinen çıktı deysiñbi. Kalkaman

uulu Bukar akılman özü Arğın kazağı. Ablay ölör ölgüçö Bukar ırçı anın kaşında cürüp, al turğay kandın keñeşçisi, uvaziri bolğon. Ablaydın ceti atasınan beri bilgen akılmandın aytkanın bilip al anda:

Ablay sen on bir casıñda

Turumtayday uul yediñ.

On bes caska kelgende

Arkalık Abdulmambet törönün

Töösün bakkan kul yediñ...

Ablay atıñ cok yedi

[123] Sopol atpen cür yediñ,

Anı da körgön cerim bar...

Bukar aytkanday cıyırma caşka kelgençe Ablay köp karakçının birindey ele uuruluk menen can saktağan. Al gana emes, eki kurday kırğızdar anı tutkunğa da alışkan. Birinde er Soltonoy karakçının kanın keçip koyso, ekinçi colu Talkandın uulu Koşoy baatır ayap koyot anı. Anan akırınday atı çığa keldi Ablaydın. Deginkisi, özünün kök caldıǵı, köykaşkalıǵı menen al caamı kazaktın başın biriktirip, kan ataǵına ee boldu. Ablaydın erdigin, akılmandıǵın men tanıp catkan cokmun. Ablayday erler bir gana kelet. Birok, kantse da kan atı menen oşondo aldına kelgen tutkun erleribizdin başın aldirtkanına tañmın. Kandın colun tutkan cok anda Ablay. Oşol kırğında mıktılarıbızdin başı ketpese Atake baatır bugün san kırğızdı bile alat bele? Ay, kim bilet. Canaǵı men aytkan «Cayıl kırğında» özü kurçoodo kalıp, kolgo tüşöründö Ablay kırğızdı aldap ketken.

Atası tımy tüştü ele:

— Kantip? dedi, ıntızar Sarıtay.

— Sarıbaǵış urusunun Esengul menen Atake baatırı kol kurap kelip kalğanda cooǵo tüşkön sayak menen soltonun cookerleri alsıray baştağan uçur eken. Atakenin kolun

körgöndö coo sestey tüşöt. Al aňğıça Er Soltonoy menen Berdike berendin tukumdarı sol çağınan capırıp, Ablaydın köp kolu sazğa kamalıp kurçoodo kalğan deşet. Antip-mintkençe amalköy kan ak tuu kötörtüp kırğındı toktotuu cönündö elçi ciberet da, Cayıl baatır makulduğun berip koyot.

Sarıtaydın açuusu kele tüştü:

— Amalköy degen Atake baatır unçukpaptırbı anda?

Uşu cerden cüyöölüü oy esine kelgen Karabay külö süylödü:

– Ap-bali, söz oşo cönündö bolsun. Murdaraak aytam dep esten çıkarıp taştaptırmin. Atake baatırdın baybiçesi emeleki men aytkan Berdike berendin neberesi ele. Andan tört uulu bar. Azırkı tokolu Cayıl baatırdın tun kızı Begimcan. Begimcan Atake baatırğa eki uul, eki kız töröp berdi. Sen alçu koluktuñdu da Begimcan tuuğan. Kantmek ele anan, kayın atasının aňkoo coobuna Atake baatır karşılık kıla-

[124] albayt da. Oşentip kapkandan boşongon börüçö Ablay kazaktın sarı talaasın közdöy bet alğan bolot...

— Coo ayağan caraluu, beker kılıptır.

— Ak söz, coo ayağan caraluu, dep Karabay uulun tukura süylödü. Köksöösü suubağan kankor Ablay çölgö siñip ketken bolup küç cıynay, bir top kün tınığat da, kayra kelip kaparsız catkan Solto elin çabat. Oşo boyunça kazaktar cana men aytkan baatırları menen koşo cüzdögön üy-bülönü baylap-matap ala ketken. Tegi kalmak Ablaydı uşundan kiyin kim desek? Sultan atalğan başı menen kılğan işin kör. Tört cıldın cüzü boldu, a da ketti tigi düynögö. Emdigiçe baatırlarımızdın arbaktarı menen bet kelişkendir. Ölgöndün artınan caman aytuu saltta cok. Men bilip koysun dep, sağa okuyanın mañızın gana bayan ettim...

—Anık kankor turbaybı Ablay, dedi içi küygönsügön mırza.

Karabay uulun akırın zekigensidi:

—Kankorduk kan menen baatırğa caraşa beret. Kep Ablaydın boordoş eki curtçuluktun zañın buzğandığında. Astı kalmakka işenbe, uulum. Alar kañçalık el bolup berebiz

deşse da, dilin berbeyt kırğızğa. Oñutu kelgen cerden camandıgın bükmölop casay berişet. Oşol okuyadan kiyin Atake-baatırdın cigitteri arı-beri ötkön orus kerbenderin eerçiy: Kaşkarğa, Ooğanğa çeyin barıp cüröt deşken. Körsö Baatır bekerinen orustu ańdıbaptır da. Orus adilet, booruker, aytkan sözünö turuktuu bolot dep köñülü uyup, kuştarı tüşüp kalğan go. Atakege Boğdıhan karamanča cakpayt. Kokongö da baş iygisi kelbeyt. Narboto biyden da köñülü kalğan anın. Ablaydın közü ötsö da akırı anın tukumdarının biröö kelip kol salat dep köp işene berbeyt. Özün kan kötörüp, ordo kuruuğa kubatı cetpesin da bilet. Anın üstünö ata-teginde biy atalgan eç can bolboğon. Anan kalsa Narboto özün kan kötörүүgö daabay catkanda, Atakeni kan dep kim taanıyt. Oruska tayanıp san kırğızdı birotolo biylesem degen niyeti içinde. Oruska, kol bergen kırğızğa Boğdıhan menen kokonduktan katıla alabı? Mınakey, Baatırdın oyundağısın men apaçık ele körüp turam. Bilgenge orus kayda biz kayda? Orus kelip kırğızğa boluşkança tekenin kuuluğu tüşöt menen eerçip cürö berip açkadan ölgön tülküçö Atake baatır da kartayıp aldan tayar. Erteńki kuyruktan bűgűnkű öpkö. Mından arı senin zamanıń kelatat, uulum. Çıgınıp bel bayla,-

[125] ümüt kılbası, maksat tutpasa, cigit müdöösünö cetpeyt. Çok cerden Narboto biylik cűrgűzűp catkanda, senin andan emneń kem. Kırğız namısköy curt. Amal aylasın taap kan bolup kalsań öz kulunusuń da, kırğız atanın tukumdarı kılıçındı çaap, nayzağa tőştörűn toskongö carayt. Kasiyettű Manastın arbağı koldosun seni. Ata-babasınan cooker el kırğız atanın arbağına sıymısıp, uşu kezge çeyin coğolup-citip ketpey dalay okuyanın içinen çığıştı go. Iyık maksatka cetűűnűn birden bir colu azır Atake baatırdı kolgo aluu. Kuday buyrup, baatır menen kuda-söök bolsok iş oñunan çıktı dey ber. Tağdırga bűtkön Sırğa kız, a mümkün senin baktıńa bűtköndür...

— Akılıńızdı tuydum, bek...

Karabay süylöy berdi:

— Arbaktan korkso, tuuğançılıktı eske alsa, Atake baatır kızın özüńö koşup attandırıp ciberer. Ata-babańdı al cakşı bilet. Kalmaktan zapkı körgön er Tınay Anciyanga tuugan izdep kelgende anı kastarlağandardın biri bizdin uruular. Cediger tuuğandarına koşulup aştık aydağanına cer berdik. Aldına mal aydattık. Cayloobuz, catağıbız da çoğuu boldu. Aştık sebem degende arıgın kazıştık. Coolaşam, kalmaktı süröm degende kılıçın çabışıp, ata konuşuna ee kıldık. Atakenin da bala çağı ötkön bizdin elde. Anciyandağı

ata curtunun izi azır da suuy elek. Atası salğan Tınay arıktan uşu kezde da suu ağat. Ata saltında tuuğançılığın, kılğan cakşılığın dok kılúu carabağan coruk. Men munu sen bilsin dep ançeyin eskertip catam...

Ata menen balanın dili birikti, katar baskan koş attın dobuşu bilinbey kötörülgön, memiregen sarğıç ay bulutsuz, bulayğan asmanğa çögörüp taştığanday tün beykut, tün cıluu. Asıl maksat, alıskı maksat cigittin delebesin cibitip, atası aytkanday; kara taşça muzdak, kanı cok, katırılğan süldödöy merez, toñ körünüügö araket kılsa da, köñülü alıp uça, atası menen dağı da erkin süylöşküsi kele, özünçö ele ererkep turdu. Dayıma eerçişe çoğuu cürüşsö da, een-erkin süylöşpöy, özün oolak tutkansız atasınan keçirim surağısı kelip, canağı taykılığına, çiykiligine azır çındap cini kelüüdö. Kıraakılıktın cokuğu, bışpağandık, cetilbegendik cıyırmadan alda kaçan aşkan cigitke, bek tukumuna sıyar corukpu. Suluu kız tanday: kuş cazdık, olupok töşöktü eñsöo el tağdı-

[126] rın çeççü, el kadirına cetçü mırzanın kılar işibi? Bir saamğa özün cek körüp ketti Sarıtay-mırza. Kırğızdı biriktirip, çaçılğan, öksügön, dalay azap körgön baykuş curtı, baatır curtı, bayoo eldi bağıp alçu, ağa ege bolçu adamdın keypi mendey bolobu? Birde ergip, birde kanı içine tartıp: küyüp-bışa bir ele zamatta köküröğü toonu tirap, töbösi kökkö tiyip cetile tüşkönünö, közü açıla akılmandın keypin kiygenine tañgalıp da koyot. Aldı caktan tütün cıttanıp; itter ürö aylğa cakındap kalışkan ele. Kök condun ay tiybes teskeyinen cılkı kişenep, üyürün kuruğan ayğır tuş keldi çurkay butu menen cer çapçıp, ana cılkıçılarıdın öz ara ün salışkanı alda kaydan uğula demeydegi turmuş, köçmön eldin kadimki tiriçiligi kıyalı asmanda cürgön mırzanı köktön kötörüp alıp butunan cerge koyup koyğondoy boldu. Öksuy tüştü, pastay tüştü cigit Uşu tapta atasının ünü çıktı. Al dağı uulu cönündö, elcönündö oylop kelatkan ele.

—Tilegiñe cetseñ, san kırgız özüñdü ögöylöböy, döölötüñ artsa katın kurusun. Suluulardın ne miktısı, akaktay taza, aynektey tunuğu bektin erkenin kayda kaçat? Oşondo da esiñe tüyüp al: suluu katından tuulğan uul menen kızdın köpçülüğü şaykeleñ boluşat. Özgöçö anday katından tuulğan erkek bala köyröñ kelip, mokok çığat. Anday erkek er cetkende katınpozuraak bolup, oyun-şooktu cakşı köröt, kılıç karmağandan kaçıp, kız candağısı kelet. Şaykeleñ erkek cortuulda coltooluk gana kılar. Anan kalsa aruu katınğa suktanğandar çetten coluğar. Köz artsa, maktay berse akırı anın dili buzulat da... Köp maktağan cibek tez torsiut, köp maktoo ukkan katın tez cibip, tez boşoyt.

Barıp kelip ele ata-babadan kalğan söz: oynışçul katından şıldıñıl uul. Şıldıñıl uul cooker bolup cırğatabı? Azırkıday zalim zamanda erdin alğan katını da özündöy cooker bolboso, tukum kurubaybı...

Koy cuuşağan ayıldı kıygap ötüşüp, alar şar akkan suunun boyundağı, kolottun alkımına cakın tigilgen on eki kanat ak boz üydü közdöy cay bastırıp kelatıştı. Bul Karabay bektin örgöösü. Bayatan beri akıyıp tiktep turgan eki cigit uturlay çurkap kelişip, tizginderge koldoru çap cabışa kaldı. Boz üydön çıkkın komuzdun ününö cini kelgen Karabay bek:

[127] —Berdibay, komuzçunu kim çakırğan? Ir uğup şattançu mezgil beken. Sarı Özön Çüydö anın atasının akısı cok. Kalsın bıyakta dep katuu aytıp taştadı.

Cigitterdin eç kimisi oñduu coop bere albay, çurkap ketti boz üydü közdöy biröö. Komuz ünü tıp basılğanda boz üygö kirkisi kelbegen Karabay bek bir ordunan cılbay cardana turup turğan kırk cigitti közdöy uturladı. Özdörün közdöy kelatkan Karabaydın aldına şaydoot kırk cigit çurkap kelişip tura kalışkan bolçu. İçinen ıraazı bolğon Bek:

— Arıbañar, cigitter, dep erkelete salam berdi.

Baarı bir oozdon unçuğuştı:

— Bar bolun, Bek!

* * *

Kün meerimi köñüldü oğó beter cibitip, ali bögölö elek kök cibek çatırdan ançalık alıstaşpay, cayma cay ileendi kadam taştığan cigitter keede ekiden-üçtön toptoşo kalıp, bir azdan kiyyin kur katkırık too cañırsa: te çet cakalay tuşalğan kıpkızıl buudandar ottoğondón eringendey öz betterinçe nıksıraşa, birde eelerin küt köndöy baş çaykap, cer çapçıp tıbrılay, kantse da çurkasa kara buuları çıkçudan beter, aytör, canıbarlardın kandaydır bir kooğaluu ızı-çuunu eñsegen türlörü bar. Azır kız körüü, kız uzatuu şaansökötünön başka köñüldöründö eç nerse cok cigitterdin beykapar katkırığı coltoo bolmok bele. Sarıtay mırza alarğa taptakır köñül bölböstön, atası eköönün ortosundağı oşol tünkü ańgeme oy düynösün düülüktürüp, kurçutup, an sayın cüzü surdana, kanı içine tartıp, kirkik kaşı da kıymıldabay, obodoğu calğız bürkütçö, calğızday basıp,

calğız kıyaldanğan al uşu tapta eç kim menen işi cokatoy meltireyt, memireyt. Ooba, atası körsötkön asıl maksat, aldıda colukçu keleşek delebesin kızita ulam dem berip, dossuz, coldoşsuz cürgönünö kayıl bolo, eç ubakta zerikpegen kıraan bürküt sıyaktuu calğızdıkta rahatına kanıp catkanday, köktü tiktegen boyunça al bir azğa kata tüşkön ele.

Seleygen, katkan Sarıtaydı bayatan beri aldırtan baykap oturğan Iman aksakal canına cetip kelgen Koysarını kepke aldı:

— Caş mırza sürdöy başadıı? Baatırdın kızına küyöölöp baruu oñoy beken. Anan kalsa, kandayça-

[128] sıy körör ekenbiz. Alıp barğan kalıñıbiz ıraazı kılbasa. Atake baatır baarıbizdı çoğuubuz menen kaytarıp ciberişi mümkün. Anda kanttik? Atake deerinde toñ kişi. Al köp süylöp, kurğak çeçendik kılğandı caktırbayt. Baatır öz kadırın eñ cakşı bilet. Ağa uşu tapta kırğızdar deerlik baş urup kaldı.

Tüş oop, kün beşim çen bolup kalğan. Katar basışkan Iman karıya menen Koysarı murdağısınday ele soksoyup kıymıldabay turğan Sarıtay mırzanı közdöy uturlay basıp baratışkan bolçu. Canaraak Sarıtay mırzanın aytkanı menen azırkı Iman aksakaldın sözü birdey çıkkanınan ulam kümöndör bolğan Koysarı:

— Sarıtay mırzaday küyöö talaada catpayt. Baatırdın naarazı bolo turğan cönü emnede? Alıp kelatkan kalıñıbiz Atakenin takıyasına tar kelbes. Degi kandayça ön tabılışı mümkün. Tüşünsöm ölöyün, dep ayta salıp, kayra sözün mintip bütürdü. Ce Karabay-bektin atak-dañkı Atake baatırdıkınan kemberi? Kalıñdan ön tapsa da, bekti kantip teñine albasın Cok, Atake-baatır antip ırıs keserlik kılbas...

— Sen tüşüngönçö kaçan, Iman şıldıñdap koydu cigitti. Kız Sırğanın kolun kazaktın kaysı bir baatırı suraptır degen kañşaar bar. Ablayğa teñ taylaşkan Atakeni kolgo alsak degen kazaktar toluk catat. Kalıñdan kıykım tapkısı kelse al Atake üçün oñoy iş. Kara başılı cok dep çalkasınan ketseçi?

— Kulsuz keliptir deppi?

— Ooba, kulsuz kelatabız. Sarıtay mırzanın sanaasın ezip catkan da oşodur...

Attanaar mezigil kelgenin sezgen Sarıtay koo ıldıy şıpılday basıp kelatkan ele. Eköo oşo boydon unçuğuşpay kaldı.

Küyöölöp kelgen Sarıtay mırza Iman aksakalı baş bolup, mına üç kündön beri Atake baatırdın ayılında. Birine biri ulay tigilgen üç boz üy. Ar biri on eki kanattan, kerege-uuktarının coşosu ança kurgay elek, içine da ıış sıñbegen capcañı boz üylör. Boz üylördün asalğaları ayabay cupunu. Kerege-uuk menen tündüktün çamğaraktarına çeyin baarı kadimki ele töönün şirisi menen köktölüptür. Adatta, baatır aylındağı boz üydün içine şañ bergen altın bakan, kümüş bakandar bir karağan közgö çaldıkpayt. Al turğay boz üydö dünüyö mülk bıyakta tursun: baaluu añ-teriler, kural-carak menen azemdüü at cabdık sıyaktuu-

[129] lar da nıpım cok ele. Bir cakşı ceri boz üydün taman aldına capcañı kooz şırdaktar salınğan. Anın üstündö ayuu talpak, karışkır talpaktar. Talpaktardın üstündö cibek töşöktör. Bul ak boz üylör kırk cigiti menen Iman aksakalı baş bolğon Sarıtay küyöönün erteli-keç tamak içip, es alçu cayı. Altündö uktay turğan cay bölök eken. Apappak on eki boz üy te narı oboço cerge tigilgendikten ağa küyöölöp kelgender cataar maalda gana kirip cürüştü. Sarıtay mırza bir boz üydö cigit başı eköo gana uktayt. Ağa maani dele berilgen cok. Basa, boz üylör tigilgen koktu Şamşı kapçığayının oozunan ança dele alıs emestey. Koktunun içi kuuşuraak, birok ança tar da emes eken. Alkım çağı tuyuğuraak kelip, tuş tarabının baarı capcaşıl tokol toolor. Bul cerlerge murda mal cayılmak turğay adam butu tiyelek sıyaktuu. Ar türkün çöptör aralaş öskön tulañı belden çığat, Sarı Özön Çüydogü böksö cayloolordun köbü uşuğa okşoş bolorun başında tüşündürgön ele Iman aksakal Sarıtayğa. Uluu toonun eteginde közgö daroo çaldıkpağan birine-biri okşoş tokol adırlar cana mına minday çakan koktu-kolottor eñ ele köp bolot Çüydo. Alardın baarı teñ ottuu kelip, tört tülük malğa cayluu. İzgaar urbay, kışı cıluu. Sarı Özöndün böksö toolorunun arası mal kıştooğö da iñğayluu.

Mal aydap, dünüyö cüktölgön kerbendi tosup alğandar adep ayılğa kirgen künü cigit başı Koysarığa coluğuşkan, oşo boydon közgö körünüşö elek alar. Ayıl demekçi, bul cerde itter ürüp, tızılday bala bakıra çurkap, ızı-çuu tüşö katın-kalaç kemege başında kam urğan kadimki çoñ ayıldın, baatır ayının şaanisi eç bir sezilbeyt. Basa, kolottun tömönkü ooz çağına tigilgen çoñ üç boz üydün eñ ortoñkusu Atake baatırdıkı ekenin meymandar bilişet. Andan başka bul cerde ayıl attuunun izi da cok. Beyçeki bastırğan

atçandar menen kurulay cöö cürgön adamzatı da közgö takır urunbayt. Kız Sırğanın örgöösün körüşmök bıyakta kalsın Atake baatırdın ayılı kayda ekenin bile albay ar kimisi özdörünçö tañ. Oşoğö karabastan meyman kütüü oydoğuday ele.

Iştalğan serke çanaçtar tolo kımız birinin artınan biri üzülböy, dastorkon cıyılbadı. Bağlan kozunun ce taydın ezile bışkan çüyğün eti künügö tört maal tartıla, kolomto ortosundağı kaldayğan çoñ cez samoor dayıma buu bürküp tursa da cegen-içken-

[130] tamaktarına korston boluşmak bele, Sarıtay mırza bıyakta tursun, cigitter da ayabay zerigişip, birok anı bir da biri sırtka çığarbay tımpıyışat, zıñkıyışat. Meymandar menen koşo oturup, koşo tamak içişe, alardı keede sözgö alıp, alaksıtuuğa araket kılış üçündür Atakenin kaytış bolgon inisi Satıbaldının calğız uulu Coobasar eki-üçtöy teñtuşu menen cigitterdin canınan alıs ketişken cok. Coobasar meymandardı kançalık sözgö algısı kelse, ortolorunda söz otu oşonçoluk tutanbay, boz üydün içi dalayğa çeyin tımtırs bolo kalat.

Ras, adep kelip tüşkendö Atake baatır küyöölöp kalgenderdin aldınan özü tosüp çıkkan. Ötö karapayım kiyingen payğambar caşındağı albettüü adamda baatırdın, manaptın keypi cok ele. Attan tüşüşüp, cardana karap turuşkan cigitter cabıla bir oozdon salam aytırtı:

— Arıbañız, baatır.

Coon ündüü Atake:

— Bar boluñdar, mırzalar! dep, cayma-cay alık aldı da, Iman aksakaldan baştap, baarina tegiz kol berip uçuraştı. Anan cigitterden ayırmalanğan söölöttüü Sarıtay mırza menen azıraak tuuğança cay suraşıuğa ötkönsüdü. Urmattuu ağabız Karabay-bek deni sak cüröbü? Mal-canı amanbı? Cenem Torko kantip atat? Küülüü-demdüü cüröbü? Aytör, uşuğa okşoğon salt-kaadağa ılayık surooloruna elpek coop alğan soñ uzun boyluu dilgir cigitime baş iykey işaarat kıldı. Anısı meymandar es alsın, boz üygö kirgizgile, attarın caylağıla degen buyruğu ele.

Oşo boydon öz boz üyünö kirip ketken Atake baatır körünö elek. Baarının köz aldında bir saamğa uçurağan baatırdın cupunu elesi gana kaldı. Anın üstündö uzun etek, töönün çuudasınan tokulğan boz çepken, butunda kızgıltım ötü, başında çekesi cırık ak kalpak.

Kalpak da caan tiyip köp kiyilgendikten oñup, eskirip kalıptır. Takıba adamdardıkınça kırkılğan tegerek kara sakalçan Atakenin çüñüröygön bıkıl, aybattuu közdörü bolboso cılıkıçidan ança ayırması coktoy. Kara şayı cooluk menen sıpaa tañıp alğandıktan el içinde dalay colu söz bolğon anın üstünkü erdindegı koyon cırıǵı bilinbedi. Al cırıǵın sezdirböönün araketinde baatır bötön biröönün közüñçö tamak cebey turğanına çeyin cigitterge dayın bolçu. Tuş tarabın karabastan cigitterçe öto elpek kıymıl-

[131] daǵan Atake baatır boz üygö kirip ketkençe meymandar tiktep tura berişken.

Sarıtay mırzanın köönündö da ataktuu baatırdın cıluu süylöp uçuraşkanı menen şadıluu, karılıu kolunan başka közündögü sürü, aybatı ketpey turup aldı. Kızıǵıñ tüşkön Baatır arzip kelgen mırzanı küyöö katarı kabil alğan cok. Oşondoy ele tuugan iretinde kütüp catpağanı da körünüp turat. Kelip tüşköndön beri küyöönün saltına ılayık cısaandardın biri da körsötülbödü. Cana da tuuğan katarı toso eli-cerin körsötüp, köpçülükkö taanıtırat ele go. Erteli keç bir az eşikke çıǵışkanı bolboso, mına bul kiçinekey cayloonun arı caǵında kanday düynö bar ekenin karamança bilişpeyt. Ataktuu Sarı Özöndün ayak başın aralasak degende cigitterdin eki közü tört. Ce oyun-zook baştap koyso dalay önörlörün körsötüşüp, kırk cigit kumardan bir çıǵışpayt bele. Aralarında ne bir küröştör menen eñiştirde, er sayıštarda ceñilbegen, közgö atar mergenderi çetten çıǵat. Çaap baratkan attın booru menen soyloy cerde catkan tıyındı tişi menen ilip ketkenderi bar. Memirep cooş oturğansıǵan kırk cigitte önördün türlörü köp. Irdap, küü çerte kelgende da aldırışpas. Aytör, alardın biri onǵo, onu cüz cigitke tatıyt. Munun baarına alar can kıynap maşıǵuu, ezilüü menen cetişken. Anday önör sınaşuuda Sarıtay mırzanın aldına eç kim çıkçu emes. Calañ özü otuz cigitke moyun berbey can keçtilik kılrat Sarıtay. Anday kezde özü da eç kimdi ayabay, özün da biröölördün ayoosuna col berbeyt. Alarǵa sabak bergen, baarın kayışça iylep maşıktırğan mancur çal cakında ketti Kokonǵo. Anın bala kezinen kütökön önörü oşol eken...

Een-erkin cortkon toonun börösünçö kenen cürgön cigitter beker körgön sıyǵa, mayluu çüygün tamakka korston boluşmak bele, alar tize bögüp üç kün boyu boz üydön çıkağanǵa ayabay zerigişe, koldon cem cep, kolǵo tüşkön бүркүтчө чаş emelerdin tınçı ketse da, Sarıtay mırzaǵa eç şek aldırışpay iç ara buşayman bolup catkanın Iman aksakal alda kaçan ele tüşüngön bolçu. Öz başına cüktölgön aksakaldık mildet menen ceke ele Karabay bektin aldındaǵı coopkerçilik bıyakta tursun, bütündöy el aldındaǵı namıs

Imandı tınç catkırbay kalsın, al özünçö oyλονup, ayla izdey baştadı. Atake-baatırdın körsötkön sıy-sıpatınan ayıptı kim tabat. Ağa doo koyo albasa da, emne-

[132] üçün koşundu mına bul kiçinekey koktudan çığarbay, matap catkanının sebebin biliş aksakal üçün parz. Törtünçü künü erteñ menen Atake baatırdın özünö bet kelip süylöşsöm degen niyetin ayttırıp ciberdi Iman. Oşo zamat coop keldi baatırdan: kütüp atıptır. Iman aksakal mına emi moynu coon, lokuyğan, keñ dalıluu Atakenin canında kımız içip, cay sözgö kirip kalışkan ele. Mandayı biyik eken baatırdın, taza kırılğan başında kök tukaba topu. Oşentse da topunun çet cakasınan başındağı tırıktardın izi körünüp turdu. Ak köynöktün sırtınan camınğan kadimki ele cılkıçılar caanda kiyçü kementay. Aldına salınğan kürpöñ kozulardın terisinen casalğan talpak. Baatır oturğan boz üydün içinde dele azemdüü buyumdar, közgö urunğan baylık attuu cok bolçu. El kamın körüünün araketinde dalay çapkındın içinen çıkkın curt saktöo mildetin öz moynuna cüktögön Atake baatır köçüp-konup, sayışıp, dalay colu kuuğun cep nelerdi körbödü. Kezinde al dele adam katarı neçen asıl baylık çoğultsa, anısı bir ele künü koldon tögülğön suuday közdön kayım bolğonun bilet. Dalaydan beri al asıl taşı baş bolğon baaluu dünüyö-mülkkö ança köz artpayt. Karapayım köçmөndün künün körüp, oyloğonu ele: kaysı künü; kay çağımdan coo kelet dep Atake baatır tülküçö ayar, bөрүçö sak. Dalaydı baştan ötkөrgөndүктөн akılı cetik, közü kanık. Öz aylında balançanın ayalı erkek bala törөptür dese oşoğö kadimkidey kubanat. Kırğızdın tukumu ösüp, elimdin başı köböysö degende eki közü tört. Al tilegin Atake baatır beş reket namazına da koşup okuyt.

Söz alıstan baştalıp, söz ırbap, Iman aksakal aytayın degen oyunun kıyabın keltire albay añdıp, kütüp oturğanda baatır özü surap kaldı.

— Basız tuuğandarıbizdi köp cıldan beri körböy kusa bolup kalıppız. Katışsak, al-cay suraşsak ele deybiz, cerdin alıstığı, çooloonun cöktüğü kendirdi keset eken...

Kıyabı kele tüşköndүктөн Iman söz kıstardı:

— Karabay bek dubay salam ayttırıp, aylıñızğa tuz buyrup kelip kaldık, baatır. Sıyñızğa kandık, üç tünөdүk, sapar da karıdı okşoyt. Elge kaytsak, colğö çıksak degen niyetibiz bar. Bizdin tilegibiz özüñüzgө maalım...

Atake baatır Imandın sözün ayağına çeyin ukkan cok. Öküm süylöy çort üzüp taştadı:

[133] —Iman, sen eköobüz bötön kişilerden bekenbiz... Bir atadan taraybiz, Tağay-biydin baldarıbiz. Tuuğançılıktı sen da unutpa. Ce emne, menin sıyım cigitterge cakupay catabı? Tuuğandarı üç kün meyman bolso oordoğondoy Atake kim eken. Cıl boyu catsañar da çıday berebiz. Aşıkpay, keñ-kesiri konok bolğula. Kaçan kete turğaniñardı aytabız. Tuuğandın topurağı altın, köptön beri körüşpöy özübüz da sağındık. Çıdaybiz, kütköngö kubatıbiz cetet... Cigitter zerikse toğuz korğool oynosşun. Upay atışsın. Oşo boydon Atake baatır sözdü başka cakka burup aylası tügöngön Iman turup ketüügö arğasız bolğon.

Toğuz korğol zerikken karının işi. Upaydı köbünçö baldar oynoyt. Çoñdor anı negizinen kıştın uzun tünündö ermek kılışat. Tuuğanım dep aytıp saldı Atake. Birok tuuğança kabil alıp, uruu aksakaldarına, el içindegi mıktı kaşkalarına da taanıştıra elek meymandarın. Bek atalğan tuuğandı tosuunun da özünçö salt-sanaası bar. Iman kariyadan bölök tigil kırk cigitter dele bilet anı. At çaptırıp, cambı atuu: er eñiştirip, añ uulooğö alıp çıguu, a bolboso cer suu kıldırıp, el menen taanıştıruunun birin da körüşö elek da. Ce salt bilbey turğan can beken Atake baatır. Nesi bolso da anın tabışmağın tüşünüp turat Iman. Sırğa kızdı berbey, ordo körgön mıktı tuuğandarın naarazı kıluuğa baatırdın diti akırı çıdabayt deçi. Kayra kelip Sarıtay mırzağa söz uzattı:

— Sıyağı, Baatır biz alıp kelgen kalıñdan öön taptı. Ayla izdebesek bolboyt, dep. Atake eköönün ortosundağı kepti tökpöy-çaçpay aytıp kelatkanda Sarıtay mırza ordunan şart tura kaldı:

— Baram, baatırdın aldına, Cooptu özüm berem. Kından suurulğan kılıçtay kurç Sarıtay baatırdın örgöösün közdöy atıp cönödü. Iman aksakal anı toktotkon cok.

Ruksat surap boz üygö kirgen Sarıtay salam aytkan soñ tizeley kalıp, tike süylödü:

— Baatır, üç kündön beri cılbay oturup ayabay zeriktik. Cigitterimdin tolorsuğuna kan uyup, basa albay turğan boluştu. Sizdin coop bışkança biz tamaşa kurup, uuğa çığıp kelelik. Dağı bir kırk cigit koşup berseñiz eken. At-kölüğü, coo-carağı şay bolso...

[134] Kirpik kaşın irmep koyboy tartınbağan kök cal cigitti Atake-baatır caktırğanday tiktep turup:

— Mırza, aytkanıñ atkarılat, tüştön kiyin attanıp ketesiñer dey saldı.

Baatır aytkanday oşol ele künü tüş ooy, birine-biri caraşkan seksen cigit katar tizile kalışkanda Atake baatır eşikke çıktı. Coo carağı şayma-şay seksen cigitti körüp baatırdın içi cılısa kerek. Sarıtay mırzanın kara sur arğımağı tıbırçılay, anın simbatına kızıkkın Atake baatır tiktey kalğanda, canındağı Böbüy sınçı süylöy berdi.

— Baatır, kara sur arğımaktın enesi taza kanduu çöl cılısı, teke türktördün arğımağınan, atası bizdin kırğızdın too dulduu turbaybı. Bul eköönün ortosunan çıkkın canıbardın çıdamkaylığın aytpañız. Kuusa atkan caağa cetkirbeyt. Muştumday kuyruk suğuntup koyup çölgö salsañ suu içpey, çöp cebey aylap çıdayt. Taşka salsañ, tooğö aydasañ da talıkpıyt. Küçü löktükünön da aşar, kırsıkka uçuragan eesin ılayım tıştabay, canıbardın akılı adamdıkınan kem bolboyt. Taptağan sayapkeri arğımak menen adamça ele süylöşö alat. Mınday arğımaktuu cigit baktıluu. Arğımaktı baalay, sırın bilgen Sarıtay mırza akır tübü kelip el tutkası boluuğa arziyt, baatır.

Uşu kezde Atake baatır Sarıtay mırzanın canına kelip kalğan bolçu.

— Mırza, dep erkelete süylödü. Mümkün, coluñar uzak bolor. Saparda cürgöndö başka ne iş tüşpöyt. Uuda cürgön adam ayak-başına karabayt, tooğö çabat, añğa kiret. Suu keçip, tokoy aralayt. Arıstañğa bet manday kelip, kamañğa kabilat. Kırsık kaş-kabaktın ortosunda. Arğımağındın ayağı içke, söögü da kata elek, özüñdöy kurç eken. Tüz cerde, söölötkö minçü canıbardı mertintip alba. Menin buudanım senikinen küçtüröök. Arı neçen çapkındı baştan ötkörgön. Ayar baskan, col cürgöngö, cortuulğa maş menin karager buudanımdı minip, kara surdu taştap ket...

Arğımağın azır taştap ketse, kayra suray albasın tüşüngön Sarıtay daroo coop ayttı:

— Baatır, men uuğa çıkkanda, cortuulda cürgöndö koş at mingendi cakşı köröm. Sizdin buudandı cetelep alsın cigitim. Çın aytasız: sapar uzak, col tataal bolor. Baatır karşı bolboso, Koysarı, tizgindi al. Sarıtay cigitine calt karadı.

[135] Oşentip Atake baatırdın buudanın özü menen koşo cetelegen Sarıtay mırza ayıldan çığıp ketken deyt...

Kança kün col cürgönü belgisiz. Aytör, Kök-Oyrok arkıluu cürüp oturuşkan boydon kölgö tüşüşüp, andan köl cakalay Karkıranı kesip cunğar cerine ötüşöt da, neçen kündöp-tündöp oyrottordu çapkan tura seksen cigittüü Sarıtay mırza. Keñ Cunğardın Koton aymağı al kezde büt boydon dağı ele oyrottordun mekeni bolğon. Çöp katıp, mezgil koñur kurğak küzgö tartıp kalğan kez. Koton cerinde bulut çelgen biyik toolor cokko ese, boz adırluu meykindik mal candıktın kuttuu cayıtı. Tüzöñündö cış öskön koy şıbak, adırları betegelüü kelet. Aş bolumduu kurğak betegeni kerte çaynağan cılkı canıbardın tekşi semirip turğan uçuruna tuş kelişti cortuulçular. Seksen cigit Kotonğo cetken ele künü kürkürötö çaap kirbey, Sarıtay mırza amal menen kol salıptır. Koşundu buyğağa katıp taştayan mırza özü baştay, ekiden, üçtön cigitin alıp, bir neçe künü cer çalıp, üyür-üyür cılkılardın sanın alat. Cılkıçılardın kandayça kuraldanğanına çeyin baykap bilişet da, coldun oñutu kayda, buyğaluu çtırman badaldar menen suu akkan kolot cana kuuş kapçığayğa çeyin tekşi izildengen soñ, ay oturup çıkkın kezde çabuul koyuptur kayran er. Oşentip caş bolso da baarın akılğa salıp ölçöy, amal menen katılğan deyt oyrottorgo Sarıtay. Tuyup kalsa keñ talaaga kire kaçışat dep Koton meykindiginin eñ aldı çağınan toroy ıldıytan öydö közdöy sızırıp eç kimdi kamındırıbay beykam catkan cerinen basışat. Tuş tuşunan sokku cep cüdöp, çünçüp turgan elge Sarıtay mırzanın kolu çoñ coo kelip tiygendey köründü. Anan kalsa Sarıtay kuuluk kılıp seksen cigitti çoğuu kaptatıp ciberbesten on ondon irgep, onu beşke bölünüp; aykay salğan beş cigit caaday atılıp sürüp kirgende, kalğan ekinçi beşöö başka çağınan çabuul koyo, eger oyrottor karşılık körsötüp köptöp baratsa, akmalap turğan başkaları tuş-tuşunan cıra çaap, mılık atıla, buyğada catkandarı özdörünçö ulup, aykıra, aytör, tümön kol basıp kirgendey beykam catkan eldin cüröktörü tüşüp oturup kalışkan eken. Cerge carık kirgende cigitter birde başın kızıl cooluk menen tañıp çapsa, birde kara cooluk buunup, sürüp aydap kirgende ilgerkiçe kırğızdın tümön kolu-

[136] basıp kirdi deşip, cılkıçılar mal-canık taştay tüzöñgö, talaanın tüpkürün közdöy kaçıp berişet. Dalaydı kırsa, dalay kırğındı öz baştarınan ötkörgön oyrottordun cürögü tüşüp, Ala-Too içindegi kırğın, kazak talaasındağı kan tögülğön salğılaşuu, andan kiyinki mancır-kıtay padışası Boğdıhan birden terip muuzday bergendikten ulam baykuş el ses körsötüügö kubatı cetpey, can aylasın izdep, eptep tirüü kalsak boldu dep oturup kalğan kez bolçu anda. Elden ırk ketip, cigitterdin cürögü ölgöndö calğız atçan da aybattuu coo körünöt. Bul cerde oyrottor Sarıtay baatırdın cigitterine karamança karşılık

kılbadı dep catkan ceribiz cok. Oyrottor öcör, namısköy el boluşat. Alar Sarıtay mırzağa aldatıp koyuştu. Kuuluk kıldı, amalduu eken Sarıtay mırza Oşentip, keñ Kotondu eki küñçö türüp, sürüp çaaptır al. Kolğö tüşkön üyür-üyür tümön cılkıardı Ala Toodon arı bel aşıra kırğız cerine aydap ciberip akırı toğuz oyrottun kolu-butun baylay attarına tañğan boydon köp olconun artınan özü kuyunday çaap cönöyt. Bel aşkança birde toktop artka kayrıla col çala, kee cerge karool koyup, oyrottor kuuluk kılıp tosüp catkan cokpu dep akmalayt. Kuuğunğa alışmak. bıyakta tursun kara başı aman kalğanğa süyünüşkön oyrottor san cılkığa kayıl boluşup kala berişken tura.

Köldün başı ataktuu Karkıra. San kırğızğa buyruğan ıyık Karkıranı Manas atanın butu baskan. Karkıra kırğızdın ayköl adamdarının aş-toyloru ötkön ıyık cer. Köp ötpöy tümöndögön san cılkını aydağan Sarıtay mırza Karkırağa kelip cetti. Çalkığan, keñirsigen keñ cayloo Karkıranın içi düpürögön kambar atanın tukumuna batpay ketet. Düpüygön uzun calduu, ayaktarı kıska, boyloru pas, tüktörü uzun taşka salsañ taşırkabağan, kança kün col cürsö da eç çarçabağan bolot tuyak oyrot cılkıları kızıl may bolo çarçap, çañkap kelişip, Karkıranın suusun moyun sozup şimirgende melmildey ağıp catkan dariya bir saamğa soolo tüşüp, too suusunun kara sur balıktarı tıprap tuylay, booru küngö carkıray catıp kalışkan deşet. Çapkınğa kelgen san cılkı kök-caşıl öröndü bettep, camıray bergende keñ Karkıranın içi tardık kılğan imiş. Çatırlardı tigip taştap eki-üç küngö örüş alğanı es alıp catkan Sarıtay mırzanın kabarin uğuşkan çet cakadağı kır-

[137] ğızdın mıkıtları uçuraşkanğa kelişip, Karkıranın içi özünçö ele şań-tamaşağa tolo tüşöt. Ooba, Karkırağa adep cetken künü ele cigitter toluk baş koşkon cerde, koşun cortuulda mert bolgon eki cigitin coktoy aza kütüşö, ölüktün muzdak denesine baştarın iyışip, azıraak turuşkan soñ: — Kana, emne kıldık? dep, köpçülüktü tegerete tikteyt Sarıtay. Cigitter tuncuray eç kim ozunup keñeş aytuuğa daabayt. Cigit başı Koysarı aldığa ötöt. Sarıtay mırzağa batinğan calğız oşol.

— Cortuulğa çıkkın cigit, ar kaçan ölümdü moyunğa ala cüröt. Baş carılıp, baş ketpey da möröy kolğö tiymek bele. Karabaşıl cigittin moynunda ar kaçan bir ölüm bar. Kudaya şügür dağı çığım az. Biz aktık işke, ıyık işke attanıp çıkkınbız. Baatırdın ayılına kuda tüşüp keldik, baş alğanı keldik. Tilegibiz ak, cürgönübüz toydun kamı.

Uşunça olco menen baratıp, baatırdın aylına ölük cüktöp kirgenibiz kaday? Koysarı unçukpay kaldı.

Sarıtay mırza kimden kaday söz çıkar eken degendey özünçö meltireyt. Anan kalsa, mert bolgon eköo teñ Atake-baatır koşkon cigitterdin tobunan. Biröönün töbösünö çokmor tiyip oşo zamat can bergen. Ekinçisi katuu çaap baratkanda atının butu suurdun iyyine kirip müdürüldü da, arka moynu üzülgön beçara coldo kelatkanda can berdi. Şamdağaylık menen maşıkkandıktın paydası tiydibi, Sarıtaydın cigitterinin başı tügöl. Caradar bolup, capa çekkenderi da çok içinde. Birok, eki tarap teñ alda kaçan ele canı birge coldoştordon bolup kalışkan. Koysarının sözü oygo saldı baarın. Atake taraptık mañdayı carık, kıl murut cigit aldığa öttü.

— Ölüktü cüktöy ketkenibiz natura bolor. Toy üstündö ayılda ökürük çıkpasın. Anda ele karındaşıbızdın colu, keleşegi kantet. Cakşılık-cışaan buzulat. Kara coltoy atantpay başkaça col izdeylik.

Uşul cortuulda Sarıtay mırza sından öttü. Azır özü da öpkösü kööp, içinde kubanıp turat. Aytkanday, cunğarlarğa ırım için attanbadı bele. Oñoybu, top cigit menen barıp, bütündöy curttun üröyün uçurdu. Mintip çaap, aydap keldi san cılkısın. Köçmөndör için cılkı baylıktın başı. Kırğız balası anı başınan cakşı bilet. Emi, oyrottor köpkö deyre booru menen cılıp oñolo albas. Kanatın kayırıp, kanatın sındırbadıbı Sarıtay mırza alardın. Atake baatır-

[138] da küyөөnün önörün köröyün dep sınay üç kün boyu unçukpay koyğonun daroo tüşüngön. Anın üstünö salttı buzup kara başılı çok barıştı baatırdın aylına. Anı da aytkan atası uuluna. El içinen kul izdese, kim beret ağa kara çeçekey uulun. Bağar-körörü çok bolso da, ar bir kara başıl erkektin artında urusu bar. Curt içinen başka cakka kul ketse, uruu başçısına doo keter. Elin asıray albay, cetimin kulğa aldırğandın başınan bak tayat. Tartıp ketse alsız curt da karaanday coo bolot. Öz eline zombuluk körsötsö Karabay bek curtka batabı. Anda al eldin başın koşup bektik kıla albay keleşek ümütü taş kapmak. Kul olcologusu kelgen biy menen bek ar kaçan bötön eldi çapkan. Kırğız içinde kul atalğandın baarı çet elden kelişken. İlgerteden ele kan kötörüp ak kiyizge salarda kurmandıkka adam muuzdaşsa, anda da bötön curtan kolgo tüşüp kelgen beçaranın gana alkımın şamşar şılığan. Kañça oyloso da, Atake baatırdın aldına kara başıl kul ala baruuğa Karabay bektin kücü cetpegen ele. Munu Sarıtay mırza eñ cakşı bilçü. Anı özü

menen kelatkan kırk cigiti uçurunda sezbedi. Abiyir bolup mına, bürödöy közü kantalağan bir emes toğuz kul catat bayloodo. Sarıtaydın özü turğay, mintip cigitterinin da mañdayı carık. Anı tüşüngön Atake caatındağılar da toy cönündö, cakşılık-cışaan katarı açık aytuuda. Üzürlüü uşul tilekter mırzanın için cılıttı. Oşondo amalduu Sarıtay özü bütüm çığarbastan ölüktün cayın kanday kılıunu köpçülökkö salıp oturbaybı.

Sarıtay bir saamğa tuncuray tüştü da, al kayra cardanıp turğandardı sızıra karadı:

— Kanttik anda? Aytkıla...

Atakenin cigitteri bir oozdon kıykırıştı.

— Cortuulçu cigittin başı coldo kalat.

— Iymanı coldoş bolsun dep bata kılıp köömp kete bergenibiz oñ.

Misireygen Sarıtay unçukpayt. Koysarı süylödü:

— Kurmandıkka cılıklardan çalabız, kardın carabız...

Baardıǵı bir oozdon kubattap uu-duu küçöy tüşköndö Sarıtay mırza kolun kötördü.

— Şeyitterdi birotolo köömp ketkenibiz oñ bolbos. Ata-enesi, tuuğan-uruǵu emne deyt. Anda ele tokonaalatka kalabız. Küyüp-bışkan ata-ene karǵap koysoçu...[139] Mırzanın aytkanı cöndüü ele, kantse da köpçülüktün çeçimin buzup koyobu dep Koysarının canı çıktı.

— Mırza, cooptu çoǵuu berebiz. Aytıp catpaybı! Sööktü ala ketkenibiz kanday bolor eken?

Sarıtay oñ kolun kötörüp anı kayradan tıydı:

— Aytkanıñarǵa men karşı emesmin. Ras, sööktü kaltırabız. Birok amanat kaltıralık.

Caş mırzanın akılın ep körgöndör:

— Ak söz, mırza tuura aytat, dep cabalaktaştı.

Sarıtay andan arı oyun ulanttı:

— Bilesiñer, amanat kalğan söök koyulbayt. İzdep alçuları kelgiçe al buzulbay turğan buyğa cerde, muzdak cerde katıluu turat. Andan körö it-kuş cetpegen, eç kim bilbey turğan muzdak cay izdegile. Tetigil ak karluu çokunun etegindegidey cerde bir üñkürçö tabılsa söök toñup cata bermek. Çoloo tiygende tuuğandarın eerçitip kelip alıp ketmekpiz. Eger tuuğandarı makul körsö cortuulda ölgön col boyuna koyulat dep, kayra kelip körgö bersek bolo beret. Ata-babanın saltı uşunday go?

Cigitter dağı koştodu.

— Mırza tuura aytat.

— Amanat kaltıralık.

— Amanat...

Oşo boydon şeyitterge arnay, beeler carılıp, top cigitter amanat üçün cay izdeşip, tuş-tuşka cönöştü. Akırı Karkıranın tündük çağındağı karagayçerlüü tokol toolordu tintken cigitter ak karluu çokunun etek çenindegi «Turna köl» degen sonun köldün çetinen cay tabıştı. Acayğan tunuk kiçinekey köl. Köldün üstü çağı çaşıl karağayluu kızıl aska. Aska ıldıy kulağan bilektey şarkıratma tuptunuk, apakay kölgö kuyup turat. Oşol şarkıratmanın aldında üñkür bar eken. Üñkürdün iç çağı kenen, tamanındağı toñğon muz cayında da eribey, tonsuz adam çıdap tura algıs üñkürgö, ak kiyizge orolğon cigitterdin söögün katıştı da, üñkürdün oozun eç can attuu kire algıs kılıp bekitti. Kayra kelgen berender coldoşturunun kara aşına ayabay toyuşkan soñ al tünü unçuğuşpay catıp kalışkan.

Olco cılkılardı tünü boyu kezekteşe kaytarıp, örüş alğan cortuulçular ertesi köñül açıp, kumar cazuuğa kırıştı. Sarıtaydın cigitteri bir cak, Atake koşkon cigitter özünçö. Eñişip, küröşüp, caa atışkan alar biri cıgılsa ekinçi tarap çıçalabay,-

[140] öz ara ayar mamile kılışa dilderi birigip ketiştı Köbüröök üstömdük kılıp baratışkanın sezgen Sarıtaydın maşıkkan cigitteri küyöölöp kelgen colun esterinen çığarışpay möröydün köbün tigilerge oodaruuğa kılğan araketine kayın taraptağılar könüşkön cok. Alardın oynu erööl emes, tamaşa. Oşonduktan.

— At attan kalsa tuyağın kes. Cigit cigitten kalsa kulağın kes, deşip, namıstanıp koyuşkan.

Birok ortolorunda çatak çıkpay, ızağa aldırğandar da bolbodu. Cıkkın cakka cıgılğandar ak dilinen taazim ete, bul karapayım asıl cigitterdin köñüldörünün tazalığına mırza da içinen ıraazı bolo özü da çamınıp kirip, çeçinip sala oyunğa aralaşkısı kelet da, kayra özün arañ tıyat. Çanaç çanaç kımızdar keldi alınıp. Ortoğö ottu uluu cağışıp, cıldızduu tün aldında eç kimdin uktağısı kelbey Karkıranın koñur abasınan kenen dem ala aldılarındağı cayadan kesip cay çeşip, cay oturup may çeşip, baylanuu tutkundardın kolu-butun bir az boşotuşup, kımızdan bere, etke toyğuzup taştaşkan. Kolğö tüşkön beçaralarda ne ayıp: kılıtıp, unçukpay catışı koşun çetinde.

— Toğuzu teñ baatır ayılında kalabı? dep bir cigit ekinçisinen akırın suray kaldı.

— Anı mırzanın özünön sura, dedi tigi kıtmır.

Koysarı sözgö aralaştı:

— Teñin ala ketkenibizde alardı kul cumşamak beleñ sen. Colboldu tuura aytat. Anı mırza bilet.

Bul sözdü ukmaksan bolğon Sarıtay mırza muzdak kıtay arağınan rahattana şıñğıttı da, eç kim menen işi coktoy özünçö süylöngönsüdü.

— Tañğa cuuk uuğa çığabız. Cürögündö kara cok on cigit bölünüp, ukta es alsın.

Coon top ün çıktı:

— Başkabızçı?

Sarıtay kese ayttı:

— Ondon aşığı köptük kılat.

Erdemsigen cıyırma cigit tura kaldı.

— Biz dayarbız, mırza!

Sarıtay baş çaykadı:

— Ondon aşıktı albaym.

— Köptün zıyanı tiybeyt, mırza.

Sarıtay coop berbesten buyrudu:

– Kırk cigit tünü boyu cılkılarğa köz bolğula. Kirpik irmemey cok. Colboldu, cılkı küzötköndörgö-

[141] sen başsın. Cıyırma cigit koşun çetinde kalat. Tutkundar kaçıp ketpesin, sak bolğula. Koysarı, on cigitti özüñ tanda. Uuğa çığabız. Aytıp koyoyun: uu demekçi, tirüü colbors tutabız. Canaraak kabar aldım. Bir beeni cara tartıp, kazı-mazısı menen koşo kara etine çeyin toyo cep, too tayana badalğa kirip ketiptir. Catkan cerin bilip koyduk. Üç küngö çeyin kardın kötörö albay uktayt şer. Tañğa maal kızuu uykuda catkan cerinen basabız. Tamaşa iş beken al? Biröö carımımız mert boluşubuz da mümkün. Sarıtay mırza öz çatırın közdöy cönödü.

Cıldızdar koyuu, cıldızdar bacırayıp, ali tañ ata elek kez. Cigitterdin kolunda kıl arkan, aybaltaçot, kındağı şamşarlardan bölök kural cok alarda, Baarı cöö, baarı ceñil kiyinişken. Tim ele cılan soylop kelatkanday şiltegen kadamdarı eç bilinbeyt. Too tayana çıtırman badalduu koktuğa cetkende Sarıtay cigitterdin aldına tura kaldı. Baarı uy müyüz tarta çoğula kalışkan ele. Şıbıray suradı:

— Bee kayda?

— Colborstuu badaldın celkesinde...

— Ürkpögöndöy emebi?

— Cük artkan kölük eken, cooş deşti.

— A, cakşı anda. Kuday şıbaa kılsın, dep şıbıradı Sarıtay.

— Tañ ağarsın, kütö turalık.

Calpak taşka köçük baskan Sarıtay, cigitter anı tegerektep sıñar tizeley kalğanda, akırın suradı:

— İçiñerde colbors çapkanğa katışkanıñar barbı?

— Bar! dep Atake taraptık eki cigit ordunan kozğolup koydu.

— Men özüm da katışkam, dedi Sarıtay. Silerde kaday?

Uluurağı coop berdi:

— Biz cakta kerege kötörüp çığışat.

Koysarı tañğaldı:

— Keregesi kaday?

Cigit tüşündürdü:

— Tegerete aştalğan keregelerdin üstünö da kerege cabılat. Anan kıl cipter menen bekem baylağan soñ içine on çaktı cigit kirip alıp, kamıştın aradağı colbors catkan cerge çeyin keregelerdi kötörüp bara berişet. Cakından kıykırıp çooçutkanda al özü ele kol salat. Sekirip kelip keregege urunğan col-

[142] borstu cigitter nayza menen cürökkö meelep saya. Colbors abdan öcör kelet. Kaçkandın orduna kürüldögön şer kerege içindegi adamdarğa oğö beter katılat. Şamdağay cigitter anan bat ele anı koltukk sayıp şayın oodarıp taştayt. Anda cigitter şerdi terisin büldürböögö arakettençü. Añ uuloonun kızığı aytpa, a birok men özüm colborstu tirüü karmağanı körö elek bolçumun.

— Biz tirüü karmaybız, dep Sarıtay köküttü. Baatırğa anı tirüü tartuulaybız.

Korkuu-ürküünü bilbegen, cürögündö karası cok azamattar Sarıtay mırza kaday buyruk berse tartınbay atkaruuğa dayar. Eç kimisi kebelbeyt, baarının kabağı açık. Kotondun cılıkların tün kötörö ayla kelgenden da korkunuçtuu beken tirüü colbors karmo degen erdemsüü turğansıyt kıyaldarında...

— Ayla ketip, colborstun çeñgelinde kalmayınça aybalta kötörüü cok. Bir mışıkka on cigit kantip tatıbasın. Sarıtay kayradan köküttü cigitterdi.

Kekilikter sayray, cerge tañ şoolasın cañıda çaçkanda añçılar colbors catkan badaldın ceke çağında turup kalışkan. Calı tüksüygön, çoñ teke semiz beeni çılbirdan karmağan cigittin dalısına kolun koydu Sarıtay:

— Bee cetelep badalğa kire beresiñ. Korkpo, kalğandarı senin artıñdan eerçiyt. Colbors ozunup kol salçu bolso beeni sala ber. Oşondo anın moynuna sıyırtmak ırğitat arttağılar. Biz colborstun köçüğü çağınan kirebiz da, ekinçi sıyırtmak ırğıtıbaz. Colbors bizden şek albasın. Cakşılap tüşündürgön Sarıtay kalğan beş cigitti eerçite öñüp cönödü.

Cerge boz şoola carık kirdi. Colbors catkan cer kapkara badal, düpüyöt. Oşo kezde coğorton ayanı taş ırğıp kelip düp dey tüştü. Colbors kebelbegendey cımcırt. Kayradan ayaktaş taş atıldı. Kurr eken dobuş çıktı da, Sarıtay bergen belgini tüşüngön cigit beesin ceteley akırın alğa cılıp, aldı çağınan közün albay özünçö koburoodo:

— Ay, baatır, begilik alıp keldik. Aldıña keldi Açuulanba, baatır, biz baratabız. Korkutpasañ, kel dostoşoluk. Ay, baatır, baatır! Cigittin ünü dirildey öto meerimdüü, öto cumşak, arı muñayım. Colborstun kür-kür etken ünü çığıp, özü körünböyt. Butaktar sınıp, butaktar kaçıray cılkı cetelegende ulam cakınday berişti.

[143] Dirildegen adam ünü basılğan cok:

— Ay, baatır, başıñdı kötör. Begilik alıp keldik. Tosup al, kabıl al begilikti. Bilebiz: kursağıñ tok azır. Erteñ ele açıp kalat da kursağıñ. Erteñ da tamak kerek, baatır. Erinbey tutup al begilikti. Açuulanba deym, açuulanba. Cindengen bolot beken? Senden ötkön şer, senden ötkön er cok. Kana, çık beri. Başıñdı kötörçü. Kana, körünüp koy.

Colborstun ünü ulam katuu çığıp, kür-kür ete kursağın kötörö albay, al dağı ele erinip, özünö kelatkan ündön ançalık korkpoğon, anı tootpoğon türü bar. Adamdar öto cakın barıp kalğandıktan koñursuğan cıluu cıt ura, bee koşkurup artka ketençiktey, kişenep ciberdi. Cigittin ünü basılbayt.

— Ay, baatır, tur emi. Meyman kelse tootpoğon uyat da. Tur deym, öydö bol! Uktuñbu, begilikke bee alıp keldik. Semiz bee! Kel beri, tutup al. Cetelep ket. Erdik kıl, baatır. Kolum uyalbasın, şer. Tirüü candın baarına tamak kerek. Baarımız kara kursak üçün çaşap cüröbüz. Tamağı cektun, dimağı cok, baatır. Kana, öydö bol. Körüp ele koyçu.

Ayabağanday semiz, taman kazısı bar. Mına kişenep ciberdi. Korkup atat. Kantet, can kerek da. Ay şer, turup koy, körünüp koy!

Cerge taptaza carık kirdi. Cigittin ünü basılbayt. Dirildeggen cumşak ün. Özünö korkunuç tuudurbagan ündön colbors takır çooçubadı. Al kürüldöy ordunan turğan boydon başın çaykap, tili menen calana kerildi.

Art caktan akmalay cılıp kelatkan Sarıtaylar munun baarın körüp turuşat. Sıyırtmak ırğıtuuğa aralık ali alıs. Anın üstünö badal da ayabay cış ele. Tört-beş kar baskan çaş colbors eken. Ayabay toyğon kursağı cer çiyip turat. Cigittin ünü dirildep, tınbadı:

— Ay, baatır, turduñbu! Kana, beri bas uçuraşalık. Karaçı kün çığıp kelatat. Kara cerde tirdik baştaldı. Çık beri, maalkatpay. Közüñdö körsöt maalkatpay. Al begiligiñdi. Mına karaçı, korkkonunan bee siyip ciberdi. Senden korkpoğon tirüü can barbı? Şerlerdin şeri, colbors, mintip aldıña keldik. Kana, bassañ beri! Közgö körünsöñ ele men beeni ağıtıp ciberem. Bilem, kursağıñ tok. Cebeseñ meyli: muuzdap koy, tamaktap ele koy. Kursağıñ açkanda ceysiñ, baatır. Baatır, köp surantpa!

Oşo kezde çın ele kan kakşağan cigittin tiline-

[144] cibigendey colbors badaldı cirey çığıp başın ooğon boydon turup kaldı. Muruttarı kıymıldap, başı salandatkan al tili menen calanıp «ırr-ırr» etip ebir kebelbeyt. Bee çuçuktay çınırp kişenep ciberdi. Colborstun ileendi turuşunan cigit korkpoğondoy. Kol sala turğan, sekire turğan türü cok anın. Kursağı cer çiyip tokpeyil. Anın üstünö cırtkıc da bolso adamdın cumşak, meerimdüü ünü anı arbab taptagan ele. Bet aldındağı cılkı cetelegen adamdardın özünö kol sala turğan türü cırtkıcın tüşündü. Tokçuluk, öto toe cegen tamak aybandın da kırıakılığın coğotup, ileendi kılrat tura. Anın üstünö aldında titirep cılkı tursa kantet. Özünön korkup, kalçıladağı cılkı tukumu colborstun dilin oğobeter cumşar kan sıyaktuu. Cıluu-cıluu süylösö, cılan iyinden çıgat. Adamdın bal tili colborstoy cırtkıcın da dilin eeritti.

—Ay şer! Kana, kiçine basa tüş! Colbors ordunan cılbay «ırr-ırr» etet.

Colborstun başı badaldan beri çıkpıyıt. Irğıtılğan sıyırtmak moynuna ilinbesin bilgen alar ar bir kadamdı köz menen ölçöp, közdörün cırtkıcında albay, öto sak, öto kılrat. Oşo kezde eki butun aldığa suna berip, colbors booru menen cata kaldı. Cırtkıcık sezim

koyo berbeyt da, al catsa da közün bet aldınan alğan cok. Cırtkıç menen adamdar kançalık tikteşip, kirpiklerin bir-birine kaday saktanışın da, üyür alşa tüşkönsüdü. Mına uşu kezde caağan tezdik menen kimdir biröo sekirip kelip colborstun üstünö minip kulaktan alğan ele. Anı silkingenge ülgürtpöy dağı ekinçi biröo şap uçkaşa kaldı. Aylası ketken cırtkıç canı çığa kıcırlanıp tura kalmaçı bolğondo, artkı eki butunan alğan küçtüü koldor colborstu köçüktön basıp, booru menen soyloğon al «ırr-ırr» ete aldığa cütküngöngö moynunan orolğon kıl çılbrı muunta şerdin canı közünö köründü da oozun çoñ aça berdi ele oşo zamat oozuna kemeç salınıp, çıtırata orolğon kıl arkandar butu-kolun kıyıp cibergensidi. Oşentip tili salañdap, ün çığaruu caray albağan kayran şer kolğö tüştü. Adam tilini sıykırın, adam degen ayrı buttun amalın oşondo oñ tüşüngöndür kayran şer. Torpoktoy bolğon kızıl çaç colborstu emi toğoloto teep oynosoñ da aylası kança. Mayлуу etke cık tolğon kardı salañday, böyrögün kağıp arañ dem aluuda. Keçeeeki erkindigi, keçeeeki cı-

[145] ğalı bir zamatta büttü. Ayrı buttardı alıstan körgöndö cakşı ele saksınıp, buytap ketip, bet kelip colukpooğö kılğan araketi beker emes bolçu da... Coon kayıñdarğa tört butunan bekem baylanğan soñ on cigit iyinderine arta badal içinen arañ kötörüp çığıştı aydıñğa. Kündün murutu çaçırıp, san cılkı batpağan kasiyettüü Karkıranın içi catkan eken keñirsip. Çaap kelatkan top cigit mergençilerge cetkende tañılğan colborstu körüşüp, tañğala turup kaldı. Attar koşkurup, attar ürküp cakın coloboyt.

—Mırza, mööröy sizdiki! Colborstun üstünö siz sekirip minip, kulaktan albağanda biz daay albayt elek. Anık şer ekensiz. Başıñan bak ketpey, coluñ açılısın.

Koysarının maktağanın kaparına albağansığan Sarıtay mırza atına sekirip mingen boydon koşundu közdöy çaap cönödü.

Baş-ayağına köz cetkis ataktuu Karkıra öröönü kançadan beri mınçalık şañğa, ızı-çuuğa tolboğondur, tümöndögön san cılkı köpkök şiberdi cirey birde uduğuy-uduguy ürküp barıp toktoşso, birde küngö sooruların carkırata cayıla berişip, öz mekenindegi koñur-kurğak cayıtına taptakır okşoboğon cañı konuş catırkatıp catkanday, aytör, kişenegen ayğır cana açuu kıykırğan ündön kulak tuna, karağayluu çaşıl etekke tigilgen Sarıtay mırzanın çatırının tegereginde da adam attuu batpayt. Kemegelerde kazan-kazan et kaynasa, kere kulaç serke çanaçtardan sarı kımız kuyulup, mırzanın kaarmandığın alda kimdir biröo komuzğa koşup ırdap cattı. Cakın ayıldardan uçuraşkanı kelişken uruu

öküldörü Sarıtaydı tegerektey tañ-tamaşa, uzun söz arbiğan kez. Tañdayın canğan ırçının tattuu maktoosu, sıpayı ayılğan koşomattar öz kasiyetine tiyeşesi coktoy, caş mırza meltireyt, sının buzbay bet aldın tiktegen boyunça sözgö da aralaşpayt. Çalkığan köpkök asman, çatıray tiygen kün aldında cortuulçu cigitterdin da kabaktarı açık. Anan kalsa oñoybu, çiderlengen tirüü colbors, toğuz kulu baş bolğon tümöndögön san cılıkılui olco alardın erdemsinüüsün oğó beter arttırıp, mına Karkırağa tüşköndön beri çeri cazıla es alışkan cigitter, emi mırzası kaday buyruk berse da, kılıç bolup çabılıuğa dayar. Cibek çatırdın celke çağındağı karağayluu çerdi carıp çıkkın kaşka suu koşundun bet aldınan agıp ötüp, suu ceegindegi kemeçtelgen-

[146] colborsko katarlaş buttarı kişendele, koldoru baylanğan oyrottor öz ara şıbıraşmak tursun, ayıǵışkan duşmandardan beter birin-biri karap da koyuşpayt. Tuncurağan beçaralar kantse da, öz tağdırlarına baş iyip kalışkan ele.

Mına uşu kezde Sarıtay mırza kokusunın suroo saldı.

— Koysarı, tutkunda cuuşap kalıptır go, degi soobu?

Koysarı obdula berip:

— Kalmaktan ötkön kara mürtöz el cok deşçü ele. Çın eken al. Oozdoruna taruu kuyup alğanday catışat ölörün sanap.

— Anda ele baarın keltir mında.

— Basa, men dağı ıncılardıñ tili kesilgen go dep oyloğom. Kelsinçi, çın ele tamırın bir tartalık. Niyazbek mırza oyun çındın ortosunda iynin küyşöp erdemsindi.

Koysarı sür körsötköndöy nıǵırdı:

— Niyazbek mırza, saltta baş kesmey bar, til kesmey cok.

— Tiline alı cetpegenderdin kezinde tili da kesilgen. Niyazbektin kanı içine tarttı.

Koysarını coop berüügö ülgürtpöstön:

— Koysarı, keltiriñ oyrottordu mında, dedi Sarıtay mırza.

Şart orduna turup baratkan Koysarı coobu til uçuna kalğanına bir çeti öküngön türü bar. Niyazbek Sarıbağış manabı Esenguldun uulu. Al bayatan beri obdula köbüröök süylöp, ökümüröök süylöp, köpçülük içinde üstömdük kılğan türdö öz cigitterine keede opurula da kalat. Niyazbektin ante turğan cönü bar. Kasiyettüü Köldün küngöy cağı büt boydon: Kötmaldıdan tartıp, Cırğalañdın ısıq suusuna çeyin Sarıbağış curtçuluğuna karayt. Anan kalsa, Niyazbektin atası Esengul menen Atake-batır kıyır tuuğandardan. Andıktan, kız Sırğanı arzip kelgen Sarıtay bütündöy Sarıbağış eline küyöö bala. Bilgenge, bul cerde Niyazbektin colu uluu. Çınında ele Sarıtay mırza kayın ağasına öydö karooğö akısız. Doordun, el-curttun saltı da bul. Basa, Karkıranın teñ carımın da Sarıbağıştın malı caylayt. Anday bolğon soñ Sarıtay mırza kayındarının otun cortuulğa kelgen san cılkının tuyağına ezdirip, eki kündön beri beykam catkanı üçün ayıpka cığılşaçı! Başka uruunun begi-

[147] oşentkende kapkaçan ele iş çatağına aylanmak. Birok, Sarıtay mırzanı ayıpka cıgıp, curt üstömdüğün kıluuğa Niyazbek özü da batına albayt deçi. Atake-baatırdın sürünön ne kılsa da çooçuyt. Anda ele tuuğan ortosundağı çatak ırba, mintip tuş-tuştan duşman alka cakadan alıp turğan çakta söök öçtüülük çıkpıybı. Uşunu tüşünüp tursa da, Niyazbek dilinde Sarıtaydı körö albay içi tarıp oturat. Bir ele aşuunun arı cağında catkan sasık oyrottordu çaap aluu uşu kezge çeyin özünün akılına kelbeptir da. Akılına kelgen kündö da Niyazbek daayt bele ağa? Çapkınğa öz canına kayıl bolğon, cürögündö karası cok cigit gana attanat. Üydö baatır, coodo cok. Anın sınıarınday öz cayıtında cürgön, öz cerinde catkan Sarıtayğa kılıç kötöröü Niyazbektin kolunan keler beken? Anda ele kan suuday tögülöt. Anın üstünö özü baykap otursa Sarıtaydın cigitteri bassa-tursa da coo carağın taştabay, köz açıp cumğança karmaş çığaruuğa dayar okşoyt. Ceñişine şıktanğan cigitterdin kolunan uşu kezde baarı kelmek. Alarda ölümdön kayra tarta turğan tür cok. Niyazbek kaşkanın baamı çın. Bolboso, Sarıtaydın cigiti Koysarı ağa kayaşa aytat bele? Er bolsoñ katılçı dep ses körsötüp koydu. Özünçö oyloğon Niyazbek suuy tüştü.

Koysarı koşoktoşkon toğuz tutkundu aldına salıp ayday baştağanda el carıla ortosun açtı. Mina emi kaday da bolbosun soogat öndürüp kaluunu esinen çığarbağan Niyazbek kapıletten:

— Mırza, sooğat, sooğat! dep, Sarıtaydı bet aldı.

Sarıtay kebelbeyt. Suroosu coopsuz kalğan Niyazbek açuulu unçuktu:

— Sooğat surap catam, küyöö!

Sarıtay ordunan turup süylödü:

— Mırza, sooğatıñızğa cüz kıl kuyruk. Eldin saltın kantıp esten çığaralık...

— Arkaçan coomartın colu bolot, mırza. Niyazbektin mañdayı carıla süyünüp ketti. Mina bul toğuz ıncı büt boydon Atake baatırğa buyrabı? Karaçı toğuzu teñ carağan azamattardan eken. Oyrottordun eñ aldındağı cıyırmalardağı cigitke kızığa tiktedi Niyazbek.

Emnegedir, Sarıtay oşondo şart ayıp saldı:

— Niyazbek, mırza, alıñız uşunu.

[148] Niyazbekti tiktep turğan oyrot kebelbesten kırğızça süylödü.

— Mırza, meni sooğatka buyra albaysız.

— Emne üçün? Olcosu kolunan çıkçudan beter Niyazbek şaşıp ketti.

Tutkun coop berdi.

— Emne üçün deysizbi, Niyazbek mırza? Cigittin közü küyüp, eç kimden caltanar türü cok. Emne üçün degende, men kırğızımın.

— Kırğız bolsoñ emne eken?

Niyazbekti karabastan emi al Sarıtayğa közün kadadı:

— Tutkunğa men özüm ataylap tüşüp berdim. Oyrottordun cılıksın koşo aydaşıp, özüm koşuldum silerge.

— Anın emnesi bar! dep, Niyazbek kızañdadı. Murda kalmaktardın cılıksın kaytarsañ, emi menin cılıkımdı bak.

Cigit özünçö kebelbeyt.

— Kul atalğım kelbeyt, mırza...

Niyazbektin açuusu keldi:

— Munun kıyının. Eline kelip öz mırzañdın cılkısın küzötsöñ emne eken.

— Öz elime kelip, kul bolğum kelbeyt.

— Ölö albay catıp ölöñ aytat. Sarıtay mırza sooğatıña rakmat? Niyazbek öz cigitine tutkundu bölüp ketüüsün ötündü.

Tutkun cigit dağı ele taymanbadı.

— Sarıtay mırza, menin uruum otuz uul. Otuz uuldar oñoy menen biröögö kul bolgon emes. Tüşüngöngö otuz uul kırğızdın uyutkusu. Otuz uul kırğız atanın tüpkü uruularınan. Andan arı cigit Niyazbekti tiktep turup ayttı: Menin colum baarıñardan uluu. Men ağañardın tukumunan bolom.

— Alğıla butundağı kişendi. Çeçkile kolun. Sarıtay kapletten buyruk berdi.

Zamattın ortosunda tutkundun butundağı kişen alınıp, kolu çeçildi.

Seleyip turup kalğan cigitke Sarıtay:

— Otur, dep özünün tömön çağınan orun körsöttü.

Boşoğon cigittin dalısına cabışkan tutkundun beti açıla tüşköndö Sarıtay kayradan kol cañsadı:

— Niyazbek mırza, alğın mobunu. Buyurğanı uşul.

Erkindik alğan tutkun Sarıtaydı calooruy tiktedi:

[149] — Al menin inim. Bir tuuğanım, ake.

Niyazbek çañırıp ciberdi:

— Bu emne degen kep?

Sarıtay tañğaldı:

— Koyçu?

— Çın ele, ake? !

— İşenbeym, dedi canı küygön Niyazbek. Incı, sen kapır kuulanıp catasıñ. Aldağıñ kelebi baarıbizdi!

Cigit kebelbedi.

— Niyazbek mırza, azır aldasam, al erteñ ele tögüngö çıǵıp kalat da. Men öz elime kelip karabettik menen azattık alǵım kelbeyt. Başka cerde kalp aytsam, da, tuuǵanım basızdardın kılıç tamǵasınan çıkkın Sarıtay mırzanı kantip aldayın.

— Azamat-ey, bilet tura tegin, deşti bayatan beri kübö bolup oturǵandar.

— Kolu-butun çeçkile! burk etti Sarıtay.

Aylası tügöngön Niyazbek tutkundu kakşıktadı.

— Dağı bir tuuǵandarıñ bardır mına bul incılardıñ arasında?

Cigit coop ayttı:

— Cok, kalǵan cetöö teñ kalmak.

— Incılarǵa kantip kabıldıñar? Niyazbek dağı ele işenbegendey.Çaçıñar da örülgön, keypiñer da büt boydon kalmak.

— Başka tüşsö baytal corǵo, mırza. Börünün arasında cürsö börügö okşoyt adam balası. It menen cürsö it bolup üröt. Aylasızdan tutkunda cürdük şor kaynap. Elge kaçıp ketsek degende eki köz tört ele. Enebizdi kıybadık.

— Eneñer da bar bele? Sarıtay kızıǵa tüştü.

— Kolǵo enebiz da koşo tüşkön.

— Kandayça? Oturǵandar kızıǵa tüştü.

— Bizdin tuuǵandardıñ köpçülüǵü Kara-Kulca menen Alay cakta dep ukçumun. Bir uruu curt caykısın Tekesti caylap, kışında Kunduzǵa köçüp kelçübüz. Cayında Kunduzdu mekendegenden korkuşat. Sebebi, Kunduzda uuluu cılandar ayabaǵanday

köp. Özgöçö cılkı balası cılandın uusun kötörö albayt eken, çaksa ele ölot. Oşonduktan biz Kunduzğa kışında kelçübüz. Kışında al cer otko mol. Atamdın tümöndögön cılkısı kış boyu etinen azçu emes. Ayakta cazğı ala-şalbırtta ele cılandar oyğonup, çenden çığa baştaşat. Tim ele boz üygö kirip kelişçü. Oşondo gana biz-

[150] curt kotorup ketçübüz. Al cılı cañıdan caz kılıtyğanda bizdi oyrottor bastı. Köp kol menen keliptir. Biz kamınalbay kaldık. Atam baş bolğon cigitter ayabay yelkarmaştı. Ayla cok, oyrottor köp eken, kırılıp kaldık. Oyrottor koluna tiygenderdi bizçilep muuzdabayt, belin gana sındırıp tıstay berişet. Başına keltek tiyip kansırap catkan atamdın belin sındırğan kalmaktar it-kuşka cem bolsun dep cardan alıs ırğıtıp cibergenin kiyin uktum. Ayılдаğı katın-kalaç, bala-bakıra korğosuz kaldık. Kalmaktar testiyer baldarğa çeyin kırıp ciberiştı. Men anda cetide, inim beşte bolçu. Apam bizdi booruna basıp çırkıradı. Anan coo başı Markaşka bizge tiygizgen cok. Apam çırayluu adam ele. Körsö kızığıptır. Ayılına barğanda katındıkka aldı. Bizge aytkanı uşul: kırğızça süylösöñör booruñardı tilem. Biz sasığan kalmaktardın közüñçö öz tilibizçe takır süylöşçü emespiz. Een cürgöndö gana tilibizdi unutupas üçün mına bu inim eköobüz takay süylöşör elek. Kiyin enem dağı üç bala tuudu. Alar naka ele kalmak. Til bilişpeyt. Boy tartkanda eptep kaçıp ketkile deçü enebiz. Özü da kırğızdı estegende köz caşın köldötüp ıylay beret. Kaçıp ketiş oñoy ele bolçu. Birok biz enebizdi kıya albay, anan kalsa salt ketpey, cılkı tiyip ketkenge oñutun keltire albay cürdük. Biz menen koşo ketkende enebiz bir çeti kalmak baldarın kantet? İçten çıkkın iyri cılan. Oşol çın tura.

Sarıtay surap kaldı:

— İsmiñ kim, üköm?

— Atamdın azan çakırıp koyğonu Bagdöölöt. Oyrotto cürgöndö Kutçu atalıp kalğam. Alar emnegedir kırğızdın köbün Kutçu dey berişet.

— Üköñdüküçü?

— İnim-Nurdöölöt. Oyrottor anı Cutçu deşet.

— Bagdöölöt üköm, Nurdöölöt eköönör mından arı menin cigitterime koşul. Azır suuğa cuunup, çaç aldırıp degendey... Koysarı, tuğandarğa taza kiyim tap, üstündöğü salbarların örttöp salışsın. Mından arı eköo teñ mağa can cigit, bir çeti ini bolot.

Bagdöölöt mırzanın aytkanına kubanğan cok. Al başın iyip ötündü:

— Mırza, elden murda bir tilegimdi aytıp kalayın. Rahım etiñ!

— Ayt! dedi, Sarıtay.

— Bizdi koşup ala körböñüz.

Sarıtay çooçup ketti:

[151] —Emnege?

— Mırzanın koşunu bizge ılayık kelbeyt...

— Kantip?

— Sebebi bar. Ayıpka cıkpan, mırza.

—Kandayça sebep? Özümdün canımda cürösüñör takay.

— Anda ele kuruduk.

— Ayta ber, çooçulabay.

— Bolboyt, mırza.

Sarıtay çındap ötündü:

— Alınıp ketesiñer elge. Eç kim kor tutpayt.

— Kıyılıp barıp oyun ayttı:

— Oşondo da bizdin kul atıbiz öçpöyt.

— Kantip?

— Kaçan da bolso oosar süylögöndör çetten çığar.

— Kordooçularbı?

— Çapkında kelgen kul degen ısım ceti atağa çeyin aytıla berer. Urpaktarğa doo ketet, caman attuusu kalat. Anda ele bala-bakıra bizge naalat aytpaybı!

— Kanday kılalık deysiñer?

— El curtka keldik. Kaalağan cerdi özübüz izdeylik.

— Meyli anda, başıñar boş!

— Iraazıbiz, mırza. Köşögöñ kögörüp, kuday tilegiñe cetkirsın.

Sarıtay ıraazı bolo tüştü:

— Mından arı tört tarabıñar kıbıla! Kaysı cer caksa, kaysı cerde kırğız bolso batıp çaşay bergile.

— Cakşılığındı eki düynödö unutpaybız, mırza!

— San cılıkıdan ençilerin bölüp ber, Koysarı.

— Orun-oçok alsak, akırı izdep barabız özüñdö, mırza!

— Coluñar açılsın!

Niyazbek kaşka sözgö aralaştı:

— Mırza, sooğat kantti?

— Mına bul caktan ceti oyrottun birin tandap alıñız.

Niyazbektin bir cigiti koşoktolğon oyrottordun içinen on toğuzdar çamasındağı ılıcırağan sarğıçın koşundan arı süyröp ketti...

— Kap, baatırğa ceti kul tartuulasak bolboyt bele.

— Koysarı keyip aldı.

— Niyazbek kebelbeyt.

— Altı kul oñoybu! Baatırdın takıyasına tar kelbes.

[152] Sarıay Bagdöölötkö kayrıldı.

— Kırğızça süylöybü bularıñ?

— Eç kimisi til bilbeyt.

— Suraçı anda, içinde ulusu kim?

— Çöküldön uluu eç kim cok! dep, çaçı arkasına örülgön, bakcayğan oyrottu körsöttü. Anın çaşı kırktar çamasında ele. Oşo kezde alar menen öz ara süylöşö ketken Bagdöölöttü tıñşap turup Niyazbek kaşka büşürködü:

— Cana biz menen süylöşüp catkanda mınabu közümö kırğızday körüngön. Azır incıların arasında kadimki incının özü bolup kaldı. Oyrottor menen süylöşüp catkan Bagdöölöt çınında alardan karamanča ayırıp algıs ele. Özü da kızığa tüşkön Sarıay Bagdöölöttön suradı:

— Tutkudar emne deyt?

— Mal-mülkübüzdün baarınan ayrıldık. Özübüzdü koyo bersin dep catışat.

Sarıay kabak çıtıdı:

— Kırğızdın kontaycisine begilik kılabiliriz. Emne deşer eken, aytçı oyrottorgo uşunu.

Alar menen dalayğa süylöşö tüşkön Bagdöölöt tigilerdin oyun Sarıayğa kotordu:

— Mırza zordop alıp barğan kündö da kaçıp ketebiz deşet.

Sarıayğa surdandı.

— Karasañ deşkenderin. Çın ele kaçıp ketseçi ıya!

—Bularday karamürtöz, can keçti el cok. Aytkanınan oñoy menen baş tartışpayt.

— Karasañ bulardı, dep Koysarının canı küydü.

Emnegedir Niyazbek kaşka kebelbeyt:

— Sarıtay mırza, ağa sen köp baş oorutpa! Baatırdın koluna tiygizseñ boldu da. Kara başıl kuldarın kaçırса özünön körsün. Aylasın özü tapsın, anday ele baatır eken...

Niyazbektin aytkanı Sarıtayğa cakpay kaldı.

— Oyrottordun kaçıp ketüüsün men kaalabay turam.

Niyazbek kaşka kıtmır küldü:

— Menin sasık kulum eç ubakta kaçpayt.

Koysarı:

— Emne, orğo salasızbı?

— Orğo da salbaym! Tört tarabıñ kıbıla dep turup boş koyo berem.

[153] Sarıtay tañğaldı:

— Çın elebi?

—Çın emey, birok anı men eç kaçan kaçpay turğan kılam.

— Kantip?

— Al oñoy, mırza!

— Bilsek bolor beken? deşti, oturğandardın bir tobu.

—Üyrönüp alğıla, anın cayın aytıp bereyin. Niyazbek kıt-kıt küldü. Tutkundardın soğonçoktorun tilip, anan et menen terinin ortosuna cılkının mapmayda kılın salıp turup, kayra terini tigip taştasa, bir ayğa cetpey carat bütöt. Külboto kıl etke cabışıp, et menen et bolup içinde kalat. Anan bul şorduu alıs basıp, kaçıp körsün. Bir üy menen ekinçi üydün ortosundağı kemegeni aylançıktay ot cağa, otun alıp, emgektengenge carayt. Beçaranın kızına başın baylap koysoñ andan da sonun bolot. Bala-bakırasına karalap kala beret da...

— Anday kul tuzaktı biz da bilebiz, deşti bir toptoru.

Özünçö tuncurağan Sarıtay sözgö aralaşkısı kelbegendey Bagdöölöttön:

— Demek, baarı bir kaçıp ketet eken da, dep kakşıktay suradı.

— Sak bolboso, kaçıp ketişi bışik, mırza.

— Anı oylonoluk, andan körö aytçı, kimder bularıñdın uruuları.

— Çöküldön başkasınıkın bilbeym,

— Çöküldükü kim?

— Derbet bolot uruusu. Kalğandarı menen murda taanış emes elem. Alar İlenin boyunun tutkundaldı.

— Anda surap kör?

Bagdöölöt oyrottor menen süylöşö ketti.

— Mırzağa özübüz aytabız dep catışat. Suray beriniz men kotorup berem.

— Anday bolso özdörü çetinen ayta berişsin!

Eki oyrot katarı menen tura kalıp udaa-udaa coop berdi:

— Men Derbet.

— Men Derbet.

— Demek bular Çökü menen uruulaş eken da.

— Ooba, dep bışıktadı Bakdöölöt.

— Kalğandarı aytsın, dedi Sarıtay.

— Bayıt!

— Koşut!

[154] —Torğoyot!

Akırkı torğoyotmun degeni bildiray bir nerselerdi ayta baştadı. Bagdöölöt kotordu:

— Oyrottun törösünün tukumunanmın deyt. Koe berse, tuuğan-uruğu köp eken, kun tölöp bererin aytıp catat.

— Törönün tukumu bolo turup cılkı kaytarğanı kaday?

— Mırza, kalmaktın törölörü cılkı küzötköndü eröön körüşpöyt.

— Aytıp koy: bir oyrottun kunun surap Cunğarğa barmak belem. Tapkan akılın.

Oyrot kayra suradı:

— Bul dayıma eröölögö çıkçu eken, dep kotordu Bakdöölöt. Küröşüp, nayzalaşuuğa, caa atıp kılıçtaşuuğa, baarına caraym deyt. Mırzanın eki cigitine calğız çığam, eger ceñilip kalsam silerge tübölük kulmun dep atat.

— Ansız dele kul. Böödö cerden cigitterdi ölümögö cumşay albaym.

Sözgö Niyazbek aralaştı:

— Incılardan ötkön balit, aram el bolboyt. Bulardı cakşı bilebiz. İlayım ağın suuğa bütün malışpayt. Kirinip-tazaruu degen cok bularda. Üstünö salğanı çirip, ezilip etine toktoboy kalğanğa çeyin kiyim kotoruşpayt. Ölsö da kazan-ayağın cuuşpayt. İti-kuşu debey bardığı tamaktı çoquu içişet. Et bir kaynasa ele ar kimisi birden kazan başınan tartıp alışıp, karışkırça üzüp-culup cey bermey. Karaçı, bir azğa kaşımızğa kelgenge koñursup, sasıp cıtına adam çıdağıs. Bulardı köp alpeçtebey, tamandarın til, men aytkanday kılbasañ bu can keçtilerdin kaçıp ketişeri anık.

— Kulduğum bar, mırza! Keñeş aytuuğa uruksat berñiz.

— Bagdöölöt Sarıtaydan ötündü:

— Ayt, dedi Sarıtay.

— Mırzam, baykuştardın tamanın tilip kıynağanda ne payda. Andan körö...

Niyazbek sözdü culup aldı:

— Ey, sen incılarğa can tartkandı koyup, öz cayıñdı bilseñçi.

Bagdöölöt tırçıy tüştü:

— Men kalmaktarğa can tartpaym. Mırzağa kerektüü keñeş aytmaqçımın.

— Karasañ, cok cerden keñeşçi bolup çığa kelbedibi!

[155] Sarıtay akırın zekidi:

— Aytıp körsünçü. Keñeşip kesken barmak oorubayt.

— Kalmaktar musulman emes. Bularda din cok, dep başadı Bakdöölöt. Taşka, otko sıyınıp koyup cürö berişet. Azır bulardı taza cuuntup, çaçın alıp, sünnötkö oturguzup koyso ele eç cakka kaçā albay kalışat. Musulman boluudan ayabay korkuşat. Eger eline kaçıp barğan kündö da, sünnötkö alıñanı bilinse kabırğasın tilip, cürögün suurup alışat. Öltürüp koyuşat. Körösünör sünnötkö oturguzulğandan kiyin özdörü dele kaçā albayt.

— Azamat ey, tuura akıl ayttı.

— Ak söz eken, deşti keñeş kurğandar.

Sarıtay daroo buyrudu:

— Bagdöölöttükün tuura taptım. Dayardağıla sünnötkö.

Sünnöt degen sözdü ukkanda oyrottor dürgüy tüştü. Mırzanın buyruğun kotorup bergende özgöçö Çökü baylanğan kolun bulkuy, tomolonup ketip, başı menen cer süzö ne bir toktoşoçu.

— Incığa emne boldu? deşti karap turğandar.

Bagdöölöt boor tartkanday unçuktu:

— Sünnötkö oturğança ölgönüm cakşı deyt.

Niyazbek küldü:

— Ölö albayt, can tattuu.

Tutkundardı topton bölö cetelegende Çökü kalmak bet aldına cıgılıp, Sarıtay mırzağa bir nerselerdi süylöy başadı:

— Kotorçu? dedi Sarıtaş.

— Meyli, musulman boloyun deyt. Birok ötünçü bar eken.

Sarıtaş nığırdı:

— Aytsın.

— Sünnötkö oturguzardan murda kolu-butun boş koyuunu ötünüp catat.

Niyazbek cırıp ketti:

— Boş koyboğondo çiderlep taştacı bele.

— Tilegin atkarabız, anan dağı?

— Onağı kıl çokunun başına çığıp: öz kудayım, kököteñirge akırkı colu sıyınıp alayın deyt. Men bilem go, bular süldögö, taşka sıyınışat, kökkö tabınışat...

— Kırğız balası dele köktü ıyık körüp, ağa sıyına beret. Anın emnesi bar. Niyazbek kayradan kepti ala kaçtı.

[156] Sarıtaş mırza bet aldındağı kök çokunu tike oylono tüşkön ele. Çokunun üstündö calğız bürküt aylanuuda. Emnegedir, Sarıtaş başınan bürküttün tumuşuna suktanıp, ağa tañgalğandan tacabayt. Kırda dayıma calğız cüröt, calğızdıktan al rahat al Ras, bürküt aylanğan cerde karğa-kuzğun cana corular batpay çığat deçi. Bürküt alardı canınan kuubayt, alarğa köñül da burbayt. Alar bürküttön kalğa tarptı ceyt, oşoğö iraaşı. El başkarıp, kırğa çıkkan adam balası menen bürküt birdeybi... Mınday kert başınan ulam uşul oyğö keldi al. Özü da aldına maksat koyup, biylikke umtulğandan beri dilin calğız. Sanaası tee alista, biyikte, biröölör menen süylöşüp, el arasında cürgön menen coldoş-corodo alistap, alarğa koşulğusu kelbey boyun biröölördö oolok tutuu, eç kimge açılıp, sır aldırboo adatka aylandı. Murda kançalık katuu, suz körünsö, azır akra taştay oğö beter meerimsiz. Dımıyt, köbünçö unçukpay, kıska süylöyt. Bul carık düynödö adamdı barktuu kılğan calğız gana biylik, mansap. Mansap koldon ketkende coldo baratkan kayırçı da sağa cüzün üyrüp, ızırınıp ötöt. Ooba, atası aytkanday: çöldögü kulan kulağanda, kulağının üstündö kurğak baka çardayt. Çımında ele biyliği, mansabı cok bolso kötön cünü kögala bolğon Atake baatırdın aldına kol kuuşurup kelet bele Sarıtaş.

Döögürsügön Niyazbek kaşkanın sözünö çıdayt bele. Kız zatının ne bir ırayluusu Kokondo go. Çekesinen çertip turup, tandap almak alardın birin katındıkka. Cergiligine mansapkor cigit uşulardı oyloyt. Al özü oşentip kara taştay kata tüşkondö, eki butu taytayıp kebelge basıp baratkan Çökü kalmaktı tiktey köpçülük alaksıy tüşkön bolçu. Kıyşık but Çökünün keñ dalısına tüşkön bir örüm kısa çaçı bar. Şalbırağan carğan şım, üstündö kıpkıska taar çepken, carakçan tar cigit anın eki çağında cayma-cay bastırıp, cöö baskanğa könbögön Çökü kebelbeyt, şaşpayt.

—Ayabağanday çıdamduu, it canduu eme, dep Bagdöölöt katırıp koyğondoy kıymılsız turğan Sarıtay mırzağa akırın şıbıradı. Kışında kulağına toñğon muzdu kamçısı menen kağıp koyup kebelbey cürö beret. Er sayışta, caa tartıp, çokmor alıp cekege çıkkanda eç kimden ceñilip körö elek. Cetken er cetken kara mürtöz.

Uğup catam degendey Bagdöölöttün ańgemesine bir az kızığa tüşkön Sarıtay mırza cüzün ağa saal bur-

[157] ğanday boldu. Oşoĝo ergiy tüştübü, Bagdöölöt ańgemesin ulay berdi.

— Mırza, Çökü kalmaktın katını ukmuştay suluu. Al ilelik kazak törösünün kızı.

Sarıtay oĝo beter kızığa tüştü belem:

— Suluu kazak kızı uşuğa kantip tiydi? dep akırın surap koydu.

— Bolğondo da çüröktöy suluu can, ake!

— Ata körü eey, kandayça tiydi al suluu, mına uşul sasığan kalmakka?

— Bagdöölöttün ańgemesin kulağı çalğan Niyazbek kaşka kepke aralaştı.

— Suluu kız, mağa katın bol dep Çökü kalmak anın makulduĝun suraptırbı! İle dariyasının boyunda beykam catkan bir curtçuluktı çaap alğanda, kız Çökünün koluna tüşüptür. Al kezde Kotondun mıktısı, kaşkası Semer oyrot ele. Semer törö körsö tartıp alat dep korkkon Çökü eki-üç cılğa çeyin el-curtka körünböy cüröt. Kiyinçereek bala-çakaluu bolğondo Çökü baaluu begilik alıp, Semerdin aldına kelgen deşet. Özü al cönündö eç nerse aytpayt. Çökünün baatırılıĝın cakşı bilgen Semer ağa açuulanbaptır. Ayalıñdı köröyün dep bir colu anın üyünö barıp, kelindin suluuluĝuna ayabay

tañgalıptır. Anan cıl boyu Çökünü cılkının küzötünö aydap ciberip, üyündö tünöp ketçü dep aytısat.

Niyazbek sögündü:

— Atañdın oozun urayın, dağı baatır imiş. Oşoğö çıdap cürö beriptirbi urğan Çökü.

— Baatır, kalmaktarda anı eröön körböyt.

Niyazbek katkır küldü:

— Tamaşa, oşondoybu?

— Men silerge Çökünün ayalının başka coruğun aytıp bereyin.

— Ayta ber, dedi Niyazbek. Oşo kezde Çökü askanın beline çeyin tırmışıp çığıp kalgan ele.

Bagdöölöt añgemesin mındayça uladı:

— Bir kurday kalmaktar İlenin boyunda köçüp-konup cürüşköndö, Çökünün ayalı atasınıkına kaçıp ketiptir.

— İye, tamaşa, Niyazbek kubattap koydu. Anan?

— Suuğa barğan cerinen kelin bir taanış kazakka coluğup kalat. Al törkünü kelingge atası caylağan cayloonu tak aytıp beriptir. Anda Çökü cılkıda cürsö kerek. Kelin tün içinde baldarı uktağanda, külük attı tokup minip, kayrılıp kelgis bolup, cürüp ketken eken. Ayalı ketkenin ukkanda ılayım kapa-

[158] lıgın bildirbegen Çökü, cer sabap ayabay ıylağan deşçü. Birok köp ötpöy kelin kayra kelse bolobu.

— Tamaşañ tüşkür, özü kaalappı? dedi, Niyazbek.

— Özü kaydan kaalasın! Atası attandırıp ciberiptir.

— Atası? deşti, emi añgemege kızıkkan köpçülük.

— Kelindin aldına köp mal aydatıp, bir top kız kelin menen cigitter cetkirip kelişti.

— Ayta ber, köpçülük caalap ketti,

— Okuya mındayça bolot. Kızdı ayılı, ata-enesi baş bolup ayabay kubanıp tosup alıшат. Kız törkününö üç-tört ayça turup kalsa kerek. Anan kantse da bala-bakırasın sağınıp, erin oyloyt da. Kelin üyünön çığıp baratkanda koluna tiygeni oşolbu, aytor erinin carğak şımın ala ketiptir. Bir kurday erinin şımın cayıp koyup anı tiktep otursa, baykoosuzdon atası üstünö kirip kelet. Kız atasınan şımdı kara albay kalat. Eki adamdın kere kuçağına teñ kelgen şımdı tiktep turup atası surayt: «Eriñdikibi?» Kelin kantmek ele: «Ooba» dep çımın aytat. Añğıça baybiçesi üstünö kirip kelet. Anan atası akesi menen şeşesin kaltırbay sögüp turup: «Uşunday baatır küyöönü çanğan katındı kusur urat. Mından başka erge emi özün da çıdabaysıñ, könböysün» dep, kızın kaçıp keldi kılbay, törkölöp keliptir degen şıltoo menen kayra cetkirip taştı.

Oşo kezde el çuruldap kaldı:

— Opey, karasañar tiginin coruğun, kapıray!

Köpçülük capırt askanın töbösun tiktey beriştı. Çökü kadimki ele kırğızdın bakşılarınça çokuğa turup alıp, alakanın caya köktü tiktey kıykırıp, sekirip, sekirip catkan bolçu. Birok anın tamaşası köpkö sozulğan cok. El kızığıp karay bergençe, al oşol kolun kökkö sozğon boyunça küülönüp kelip boyun askadan arı taştap ciberdi.

— Opey, botom, deşti bir toptor.

Kebelbey tiktep turğan Sarıtay mırzanın kaşı da cıyrılğan cok.

— Anda emese, kamıñıla! Al Koysarığa bağıştap süylödü. Sünnötkö alıp catkanda kalğandarına sak bolğula, böödö cerden mayıp boluşpasın, dep koyup basıp ketti.

— Kalğandarı öz candarın kıyuuğa bara albayt,-

[159] dedi Bagdöölöt. Aytpadım bele başında, kara mürtöz Çökü gana uşuğa barmak.

Sarıtaydı canday basıp baratkan Niyazbek kaşka Atake baatır caktan kelgen özünö taanış bir cigitke karap ünün bek çığardı:

— Nakay, seni koluñ ceñil dep ukçu elek. Kalğan beş kalmaktı sünnötkö özün al. Terisi şiridey bolup katıp kalğandır. Abayla, kabıldap ketpesin.

Bagdöölöt akırın koşumçaladı:

— Caratı kabıldap ölgön kalmaktı men ömürümdö körö elekmin.

Eerçiy baskan Koysarığa Sarıtay akırın buyrudu:

— Cılkıladı ayday bergile. Biz dağı artıñardan cönöybüz bugün ele.

Koşun kozğolup, kımğuut tüşüp kaldı. Oşo kezde çaap kelgen tört cigit Sarıtay mırzağa cete berbey kıykıra süylöştü:

— Tigi arbak urğan ıncı boyun askadan taştarda tiybegile degendey işaarat kıldı. Tüşkön cerine barsak meesi caynap kalıptır. Kişi dit bağıp karay ala turgan emes. Kozğogon cokpuz.

Köpçülük bir oozdon unçuktu:

— Kalmaktar ılayım söögün cerge çaşırbayt. Alardın rasımında ölgöndördün denesi muzday elekte ele talağa süyröp barıp taştasat. Tarpın kaltırbay it-kuş cep ketse markumdu canı cannattan cay alğanı dep tüşünüşöt kapırlar.

Ertesi koşun Kötmaldığa cakınday berdi. Tüş oop kalğan kez. Asman açık, kögüş tarta buloolongon Isık-Köl tunup, köl betinde ak kuular, kaz-ördök batpay, koñur küz öküm sürüp turğanına karabastan bul kasiyettüü tatmakay canıbarlar cıluu caktağı kışkı mekenine kete turğan köönü cok, alda neden çooçup da koyuşpay beykut. Koşundan ança alistabağan Sarıtay mırzanın canında beş-altı cigit. Alar ança katuu unçuğuşpayt. Sarıtay mırza köp süylöböğön soñ, kalğandarı da ünün biyik çığarışpay, birok arttağı koşundun dobuşunan talaa cañıruuda. Alardı koy degen, tıygan eç kim cok. Erteden beri oozdoru tıyılбай, baarının teñ köñüldörü kuunak, baka-şaka tüşüşö ay talaanı cañırtkan şat külkü. Alardın tamaşasın uğa cürölük deybi, Sarıtay at tizginin cıyıp, özünçö dımıyt. Koşun ulam cakındağan sayın süylöşkön sözdörü, tamaşalaşkandarı kulakka daana uğula berdi. Baykaşsa, eerge cakşılıktuu otura alışpay çalkalay berişip, can aylasın tappay-

[160] ürgülüşkön, tuncuraşkan beş kalmaktı şıldınday ırğa koşup kelatışkan eken. Atake baatırdın aylıcan koşulğan Böbüy ır-küügö şıktuu kele turğan. Oşonun ünü çıkkın sayın koşun kiraan katıp cıgılıp kalçuday eerdin kaşına öböktöy berişet. Böbüydün öz atı

Botokan. Al sayak uruusunan çıkkan kiçinekey böbüy degen curtçuluktan bolğonduktan baarısı teñ, Böbüy deşçü. Botokandın ırı kiçine oroyuraak, arı tamaşaluu ele. Al özünün Nakay dosunun kalmaktardı sünnötkö alğan cerin ırğa koşup, koşundu küldürüp kelatkan eken.

Botokandın çığarğan ırı el oozunda ali saktalıp ırdalıp cürgönün öz kulağımız menen dalay cön eşitkenbiz. Demek, ırdı özübüz çığarbağan soñ, okuuçulardan keçirim surap, kantse da anı keltire ketüünü ılayık kördük. Andıktan, bul dastandı okup catkan karı-caş meni tuura tüşünöt dep ümüttönöm. Böbüy-Botokandın ırının maanisin cetkileñ tüşüngön Sarıtaydın canındağılar adegende bir külüp alıştı da, anan içinen kimdir biröö arttağıldardı tıymakçı bolup kılçaya bergende, Sarıtay anı toktotup koydu:

—Ortolorun suutpa, tamaşa toktobosun. Uzun coldu kıskartkanğa ne cetsin.

Oşondo köpçülüktün kaaloosu boyunça Botokan mintip kaytaladı:

Çike incının kindigin...

Nakay kesken emespi.

Bürük bolup kalat dep

Ustaranı tuuralap

Takay kesken emespi.

Bıçak kespey ırğıtıp,

Balta kesken emespi,

Kokus tayıp ketet dep

Tarta kesken emespi.

Şökülösün kayçılap

Cara kesken emespi,

Söñgök bolup kalat dep

Cana bir kesken emespi...

Koşun arası kayradan kıraan katkı, Sarıtaydı. canındağılar da bırs külüşüp, caş mırza özü da bir sıyra cılmayıp aldı. Çoñ olco menen kelatkandardın içinde Atake baatır kızın uzatpay koyot dep kümön sanoo cok ele. Aldıdağı çoñ toy kız-oyundun şaan-şökötü cigitterdin delebesin kozğop, Sarı-

[161] Özöngö ulam cakındağan sayın alardın carpı cazılıuuda. Kabaktarı tırışıp caratı canın kıynağan beş kalmak menen eç kimdin işi cok, alardı kaçıp ketet dep sanaalarına da kirbeyt. Dinden çıkkın öz baldarın kaçıp barğan kündö da, adattı bek tutkan tuuğan-uruğu öltürüp taştarı bışık. Oşonduktanbı, beş kalmak öz tağdırları menen alda kaçan ele eldeşip kalışkan bolçu.

* * *

Oşentip, Atake baatırdın kızı Sırğağa 1786-cıldın konur küzündö özgöndük Basız uruusunun kılıç tamğasının çıkkın Sarıtay mırzanın üylöngönü kaşkayğan çındık. Birok, Atake baatır kızın azemdüü çoñ toy berip, şaan-şököt menen uzata albay kalğanı da elge maalım.

Emese kep oşol cönündö.

Koşun ıldıylap, köl kılaası alıstay bergende aldıraak çende cantalaşa çaap kelatkan atçan közgö çaldıktı. Koşun ayarlay kalğan ele. Aytkanday, çabarman Atakenin ayılınan, Sarı Özöndön çığıptır. Kabarçının aytkanı boyunça oşol uçurda Sarı Özöngö kütülböğön cerden coo tiyiptir da, kokuylağan katın-kalaç menen üröyü uçkan eldi arañ tıyğan Atake baatır tuş-tuşka çabarman ciberip, özü bolso kündöp-tündöp kol kuray baştağan eken. Ansız dele atcarağı dayım dayar köçmön elden zamatta tümön kol cıyıla kalçu anday kezde. Es tartkanı birde börüçö kaçırıp, keede tülküçö kaçıp oyt berip, dalay salğılaştı, çapkındı başınan ötkörgön Atake baatır katılğan cooço oñoy ele kol kuuşurup turup bergen colbaşçılardan emes ele anda. Basa, kol baştap, özü katılbağan elge coo bolup kelgen adam ötkön-ketken kerbenderdi talap, çöldün börüsü atalğan, Atakenin ilgerten berki duşmanı kazaktın Teke baatırı bolup çıktı. Ablaydın çapkınınan kiyin kazak-kırğızdın ortosu tıncıp kalğan. Ötmö katar boordoş eki el kız berip, kız alışıp degendey ilgerki intımağı, curtçuluğu çıñala, cakşılıkka çoğuu kubanışıp, camançılıkta

birge boluşup, bir cakadan baş, bir cenden kol çıǵarışıp kalǵan çakta Teke baatırdı kaysı kara teke süzdü? Kim kayradı anı özünö karşı. Ce daǵı ele kasiyettüü Kan-Toonu bütündöy basıp alıp, calǵız çardasam dep oyloybu? Eç kim menen köp süylöşpöy: buyruk berip, kep ukkandan başkanı süybögön Atake baa-

[162] tır özünçö turup uşular cönündö oyloyt. Ansız al kazak tuuǵandar öz ara çabışıp, ırkı ketip catkanın cakşı bilet al. Cayıtı kenen talaa, kumduu çöl oy-tooluu meken alarda mol. Cer-cayıtının köptü çağınan kazaktarǵa kaysı el teñelet. Körö catarbı degendey turnabayın salıp, alıstı tiktegen Atake baatır kantse da beykam. Caraksız künü coo kelet degen çın tura. Bolboso, Sarıtay mırza Kotondu çaap köp olco menen kelatkanın ukkan Atake toy kamın körö baştabadı bele. Bilet, ne degen menen küyöö bala çoñ sınıodon öttü. Emi Karabay tuuǵanının uuluna kızın berbese arbak urbaybı. Elimden çıkkın bir kök car bar eken dep içinen kubanıp koyot baatır. Birok, küyöölop kelip ülpöt kuruunun orduna Sarıtay mırzanın ekinçi çoñ sınıoo kütüp catkanın Atake baatır al uçurda özü da bilbegendir. Caşı kırk, kırk beşte çamasındaǵı Teke baatır Atakenin ayılının eteginin kokusunan kelip baspadı. Kurdaydı kıygap ötüp, ataktuu Kemindi aluunu köksöp kelatkan Tekenin köp tolun cılkıçılar kün muruntan sezip kalıшат. Eki cakka kabar berip, itapkan kol cıynooǵo ülgürgön Atake coonun sanın bilüügö col çaldırdı. Eki tümöndön cakın koşundun sanın col çalıp çıkkandar tez ele bilişti. Teke baatır seyildep çıkpaptır, demek, kırğızdı çapsam degen niyeti çın eken da. Eñ murda özü ozunup kol saluunu ık körgön cok Atake. Tañdayınan çañ çıkkın çeçenderi baş bolgon elçi ciberip, Teke baatırdı kepke alaksıtmak boldu. Eger Teke baatırdı üç künçö catkan cerinde alaksıtsa, tuş-tuştan kırğızdın kolu da çoǵulup bütümök. Soyuşun kamdap, tamak-aşın dayardap barǵan kırız elçilerine Teke baatır körünböstön koşun aksakalı çıktı kebelbey.

— Teke baatır koşun kurap catat deyt kelgen maksatın aytpay. Bilsek, süylöşsök baatırdın özü menen.

— Teke baatır küyöölop keldi kırızǵa. Atakenin kızı boyǵo cetiptir. Küyöö tandap catat dep uktuk.

Kırğızdar coop berdi:

— Atake baatırdın kızı küyöö tandabayt. Sırǵa ata-saltın bilgen can. Baatır atası kimdi ık körsö oşoǵo kete beret.

— Sırğanın kolun surap cuuçu cibersem, Atake kabıldabadı dep Teke baatır ayabay kapa.

— Atake baatırğa köp ele cuuçu keldi. Anısın biz kaydan bildik.

— Anda aytıp bargıla, dedi koşun aksakalı.

Kırğızdar kayra ketti.

[163] Ertesi tüş ooy kelgen kırıgız elçilerin koşundun aksakalı tosup çıktı.

— Atake baatır ayabay kapa! Kırğız-kazaktın makalı bar: «Kızdı surağanğa, kımızdı içkenge ber». Teke baatır kızdın kolun surap kelse, emnege aldıman ötpöyt, dep taarınıp catat. Ce Teke baatır salt bilbegen teksiz can bele!

Anın tüpkü tegi türkmöndün Teke uruusunan çıkkın degen ayıñdan ulam kırğızdar Teke baatır dey turğan. Teksiz degen söz ağa katuu tiyerin aksakal cakşı bilgendikten atayın ayttı.

— Teke-baatırdı kazaktar orto cüzü han dep bilet. Al tektüü cerden çıkkın.

Kırğız süylödü:

— Anday bolso, ala kelgen kalıñı kayda?

— Teke baatırdın öz bilgeni bar, dep söz taştadı kazak. Kara dalı kızğa emne kalıñ. Sırğanı mına uşul ordomo alıp kelip bersin deyt baatır.

Elçi mostoydu:

— Kaadasız kız bolso da, kalıñsız kız bolboyt. Teke baatırdın antip Atake baatırdı kordoy turğan cönü cok.

— Cönü bar üçün aytıp catat go.

— Kandayça?

— Cönü baatırdın küçündö.

Kırğız elçi sıpaalık kıldı:

— Baatırğa aytalık, kütö turğula.

— Ayta bar, erteñ tüş çende Sırğa uşul cerde bolsun.

Ertesi Atakenin elçileri cortuulçulardın koşununa üçünçü colu kelişti. Oşentip bul andışuu baştalğandan beri eki kün ötkön.

Kırğız elçi aytıp taştadı:

— Alabız dese kız mına, acal kelse biz mına dep, Teke-baatırdın aytkanına könüp berdi Atake baatır. Baatırdın bir gana ötünüçü: eki kün ubakit bersin, kızdın kamın körölük, dep suranat.

Kara sakal Teke baatır çatırdı cirey eşikke özü çıktı. Atakenin coobuna kötörölüp kalğan ele. Çınında da al özün oñoy körböyt. Çöldö gü kuyunday coyloğon Teke uşu kezge çeyin betteşkeninen ceñilip körö elek. Dalay kerbendi talap, dalay curtıtu çaptı. Biröönün köz caşına booru oorup, kan tökkön mıkaaçılığınañ tacay elek al arıstança taymanbay eki miñ kol menen Atakenin aylın örttöy kaptaym dep kamırabayt. Mına uşul kalp erdemsüü öz başına tiyerin-

[164] bul sapar sezbedi al. Özüñdü er oylosoñ, başkanı şer oylo degen el makalın unutup kalğan Teke kırğızdardın artınan kıykırıp kaldı.

—Erteñ uşu maalda kız aldım kelbese, ayılñar böödö cerden talanat.

Atake baatırğa mindan başkanın keregi ne. Al özü kaalağanday ubakıttan uttu. Kabar ceter zamat Sarıtay mırza san cılkığa koşup beş kalmaktı kara Koçkordu közdöy aydatkan. Topoloñ tıyılğanda olconu Şamşının beli arkıluu Çüygö aşırıu oñoy. Sanaası tınçığan Sarıtay col cürüp baratkanda Niyazbek kaşka beş cüz kol menen kuyunday çaap kelatkan. Atake bolcoğon künü kırğızdın koşunu Çoñ-Kemindi oozunda turup kalğan ele. Caman sarttın uulu Tülö- berdi baatırının kolu coonun artınan aylanıp kelip buğup kalğan. Ertesi Teke baatır tınçı kete co karap turğanda Atake çabuul koydu. Dalaydı körgön Teke baatır dayar turğan. Atake baatırdın kolun kuuşurup, capırıp çabuulğa öttü. Çağılğanday uyulğu gan külük attar birde aralaşıp, birde ketençiktey ayıgışkan maydan bir et bışımça sozulğanda Atake tarap çegine baştağanın körgön Teke baatır örttöy kaptap Ablaylap uraan çakırıp kirdi. Kırğızdar, cantalaşıp çeginüüdö.

Olcosun oozunan culdurup ciberçüdöy bolğon Teke baatır kolun kürgüşötüp küçötüp, ulam alğa-alğa aydap catkanda anın sol kapşıttan Niyazbek menen Sarıtaydın kolu kuyunday uyulğup çabuulğa öttü. Emi ele demilgen kazaktar solk etti. Aldatıp koyğonun daroo tüşüngön Teke baatır artka çegine berip, kolu sazğa tıgılba üçün negizgi küçün emi kapşıttan çıkkın cooğö saldı. Kılıçtar sınıp, kılıçtardan ot çığıp ayanuu bolboy bilçıldeşip catkan kezde art çağınan Tölöberdi tap koydu da, kurçoodo kalğanın bilgen Teke baatır azır kantse da kolğö tüşpöönün amalın izdedi. Kazaktar arıstança taymanbay Teke baatırdı ortoğö alışıp carıp çığıp baratışkan ele. Sarıtay mırza bir saamğa da lokuyğan Teke baatırdı köz cazdımınan çığarğan cok. Al emi Koysarı baş bolğon öz cigitteri menen Tekenin artında. «Tirüü alğıla, tirüü alğıla» dep, özü ağa çukulday bergende Teke baatır cigitteri canday cetelegen kaşka atka sekirip mindi. Kutulup ketet dep cantalaştı Sarıtay. Añğıça Koysarı ırğıtkan sıyırtmak Tekenin moynuna cılanday oroldu. Attan kulap tüşkön anı Sarıtaydın cigitteri basıp kalğan bolçu. Möröyü koluna tiygen Sarı-

[165] tay andan arı coonu kuubay, ansız da tımtırakayı çıkkın kazaktar baatırınan ayrılğanın bilişip taruuday birindeşti. Atake menen Tölöberdinin kolu kaçkan coonu birden terip, kuup cürgön kezde Sarıtay mırza Çüy suusunun boyundağı top taldın tübündö Teke baatır eköo bet manday oturuşkan bolçu. Başı çaraday bolğon kuş tumşuk Teke töşündöğü zootu bıt-çıt çıksa da eç cerinen caradar bolboptur. Entikkenin basıp, kebelbedi al:

— Meni tutkunğa alğan kaysı baatır?

— Sarıtay mırzanın koluna tüştüñ.

— Sarıtay senbi?

Sarıtay coop berbey surdanat. Tağdıırı caş mırzanın kolunda turğanın bilgen Teke keyidi:

— Tağdıırğa ayla cok eken. Dalay coo menen alışıp, çöl kezgen, çöldü ezgen Teke baatır eerçi Basızdın, catakçı Basızdın sarı ooz balapanının koluna tüşkönün kara. Eñ kur degende Tölöberdi baatır karmasaçı.

— Ras, aytkanıñızday men Basızmin. Basız ekige bölünöt. Kerki tamğa, kılıç tamğa bolup. Men kılıç tamğadanmın. Köp cortkon börü akırı uşintip kapkanğa tüşöt. Too cakalay cortodu kök börülör, akırı al dağı at artına böktörülör, dep aytışat go kazak kalkı, Teke kul. Senin şışıñ tolğon bolçu.

Baatırdın canı çığıp ketti:

— Kul dep aytpañ, kordobo meni.

— Kul bolbosoñ ençilüü ceriñ, eliñ bolot ele go. Coktuğunan taloonçuluk kılıp cürösüñ, Teke.

— Öltürsöñ da kul debe, şakaba çekpe, caş mırza.

— Eç kimdi ayabay dalay erdi şakaba çekip, boorun tilgeniñdi ukkanbız. Sarıtay kumsardı.

— Mırza, sen meni menen süylöşüügö teñ emessiñ. Atake baatırdın aldına alıp bar, ölsöm da Atake kolduu boloyun.

— Munun amalın, küldü Sarıtay. Seni baatırdın aldına cetkirbey caylaybız.

Teke dağı ötündü:

— Mırza, Atake baatırdı bir körsöt. Oşonun öz kolu cazalasın.

Sarıtay mısıldadı:

— Biz oşonçoluk ele makoo bekenbiz... Kün közün körgön suukka toñboyt, biy közün körgön böödö ölböyt. Tirüü kalğıñ bar eken go. Ablay kandın aldına bargan erleribiz da ölümdön azat bolgon emes. Azır sen bizdin koldon tirüü kutulbaysın.

[166] Teke baatır kebelbedi:

— Aytkanıñ çın bolso, sen dağı meni ölümgö kıyuuğa akıñ cok.

Sarıtay tañ kaldı.

— Kay sebepten?

— Sarıtaŷ mırzanı biz kan dep bilebiz.

— A, oşondoybu? Sarıtaŷ mısıldadı. Eç kim meni kan kötörö elek. Anı cakşı bilesiz. Azırınça biz baatırdın küyöö balasıbiz.

— Anda ele acalım cetken eken da...

— Een cerdin bürsündöy dalay beykünöö adamdın kanın töktüñ.

— Atake baatırdı bir körsöt, caş mırza!

— Kelme keltir, baatır! Sarıtaŷ buyrudu. Akıylaşıp otura albaym. Söz büttü.

— Anda akırkı ötünüçümdü aytıp kalayın, mırza!

— Ayt, aytıp kal!

— Başımdı alsañ al. Birok denem menen başımdı çoğuu kömdürt.

Sarıtaŷ kumsardı:

— Bul ötünüçüñö makul emespiz, baatır. Deneñdi it-kuş talayt, başıñdı bakanğa sayıp elge carıya kılabiliz.

Çögölöy kalıp bata kıldı Teke baatır.

— Mırza, sen dağı menin keypimdi kiy! Söögüñ kömülböy aç talaada it-kuşka cem bolsun!

— Bol! dep Sarıtaŷ ızırındı. Dayar turğan Koysarının nar kesken kılıcı kirpik irmegençe Teke baatırdın şilisin kıyıp tüştü. Lokuyğan dene dirt-dirt etip tıbrıçılav bergenge, közü bakırayğan çoñ baştı arı caktan kimdir biröö ilip ketti. Kolkosunan kanı dirildegdeneni cigitter çoñ suunu közdöy süyröp cönögöndö Sarıtaŷ akırın buyrudu:

— Akkan suunu aramdabay kara cerge caşırgıla Cigi çıkpasın...

Teke baatırdın başın kancığağa baylanışkan cigitter tüzgö çığa bergende coon top kol menen kelatkan Atake baatırğa kezdeşti. Möröyü koluna tiygen baatırdın kabağı carık ele.

— Arıbanız, baatır! deşti, bir oozdon cigitter.

Atake alik aldı:

— Bar boluñar, azamattarım! Ošo kezde anıñ közünö Koysarının kancığasındağı Teke baatırdın başı uruna Atakenin kabağı cıyrıla tüştü, birok-

[167] unçuğa alğan cok. Cigitter baatırdın soñunan eerçiy bastırışa, alar süylöspöy at boyloğus kuu kamaştın ceegindegi kırtıstuu coldo baratışat. Bir maalda eç kimdi karabastan özünçö süylöp koydu Atake:

—Beker kılıpsıñar! Teke baatır mağa tirüülöy kerek bolçu.

Ün Sarıtaydın kulağına şak dey tüştü da, eç kim coop aytpay tım-tırs. Kamaş arasındağı colborstun kürüldögön ününön attar ürküp, attar koşkura, birok eç kim kebelbeyt. Kün keç beşim çen, aldıda mañkayğan ak karluu too, memiregen, meltiregen beykut Sarı Özön: emi elegi kırğınıñdın izi coktoy. Anan emne, aldı caktağı ayıldarğa kabar cete elek, koşok çığa elek. Bir azdan kiyin ayıl içi çuu tüşüp kaları menen tabiyattın işi kança...

* * *

Atake baatırdın kızına alıstan at arıtıp arızıp kelgen Sarıtay mırzanın kokusunan casagan erdikteri Çüy boorunun bir etegin ezelteden mekendep kelatkan kalıñ Tınay elinde kezinde aytıla kalçu. Al kezde men Tokmuktun çetindegi mektepte muğalim elem. Caykı kanikul cañı ele baştalğan. Bir kurday coon top caş muğalimder Şamşı kapçıgayının alkımın carıp ötkön darıyanın boyunda seyildep cürgönbüz. Tüş oop kalğan kez. Şar akkan suu, toonun capcaşıl etegi, öndür ıldıy salkın cel urup turat. Say boylop, suuğa tüşüp, kee biribiz buta atkan bolup, aytör, köñülübüz kuunak, kabağıbiz carık. Añğıça bizdin kün çığış çağımızdağı caşıl etekti kıyğay tömön tüşüp kelatkan eliktin kıpkızıl kuranı közgö çaldıktı. Korkup, çooçup da koyboyt. Ün cok, söz cok baarımız seleydik. Carıktık dese, ayabay suısagan eken, cetip ele tumşuğun darıyağa maldı. Añğıça içibizden kimdir biröo ıskısın basa kıykırıp cibergende, başın kötörgön al biz caktı karap aldı da, ançalık korkunuç caktuğun sezdi, suusunun kandırğan soñ kayradan too tayandı. Men mılıktı koluma karmay artınan çurkadım. Añçılıktın kumarı oñoy emes tura, men eliktin artınan kuuyım dep cürüp itapkan cerge barıp kalıptırmin.

Tulañı belden çıkkın caşıl koktunu ördöp ketip baratam, elikten darek cok. Oşentse da, ulam ör tayanıp, öydölöy berdim. Añğıça aldı çağımdan dobuş çıktı. Men mılığımı ayar karmay turup kalğan bolçumun. Añğıça cop-

[168] cooş kızıl toru bee mingen kariya çıktı aldımdan Men ozunup salam ayttım. Kariya kebelbey canıma bastırıp kelgenden kiyin gana alik aldı da, cay suraşıuğa öttü. Men cayımdı tüşündürdüm. Añ ulodo menin karamanča ele tacrıybam cok ekenin sezgen kariya küldü:

— İye, uulum, elikti coluña baylap koyğonsup şaşıp alıptırsın go. Uşul keypiñ menen sağa elik turğay suur da attırbayt. Azır alardın kimisi bolbosun badal arasına citip ketti da. Carıktık kayberen ayabay suusabasa dariya cakka karamanča basmak emes.

— Too arasında suu cokpu? dedim men.

— Bar emey, bar.

— Anda emne üçün elik çoñ suuğa tüşüp keldi?

— Özü çoñ suuğa cakın cerde cürsö kelet da. Coğorto suu bar. Birok alısıraak. Atake baatırdın eski konuşunda bulaktar köp.

Kaçankı eki cüz cılça murda caşap ötkön adamdın ısmı uşu kezge çeyin unutulbağanına men tañğaldım:

— Azır da Atake baatırdın konuşı dep atalabı al cerler?

— Emne eken? Kırğızğa kadırı ötkön çoñ adam. Anın emgegi silerdey caştardı kızıktırbasın bilem. Bizdey karılar turğanda berendin atı unutulı koybos...

Caşı cetimiştən aşkan Kalça aksakal eköobüz oşol künü taanıştık. Elge kadırı yetkön, arı sözmör, caydarı kariya menin tarihıy ulamıştardı uğuuğa ıntızar ekenimdi tüşündü okşoyt, oygo tüşköndün ortosunda uşul ańgemeni şaşpay aytıp berip, anan al bir topko unçukpay kalğanda, çıdamım ketken men surap ciberdim:

— Sarıtay mırza Sırğa kızğa üylöndübü, anan?

Kariya akırın külgön bolup koydu:

— Sen özüñ kaday deysiñ?

— Atake-baatır bergendir kızın Sarıtay mırzağa.

Kalça aksakal meni kubattadı:

— Berbegendeçi, Sarıtay mırzanın erdiği Atakenin kütkönünön aşır ketpedibi. Baatırğa da el curt kerek bolçu anda. Özüñ oyloçu uulum, Sarıtayday azamattar el içinen çanda çığat. Caş mırza mına bul Şamşını aşır Çüygö adep küyöölöp kelgende baatır anı oşol coğorku konuştan kabıl alğan dep ayılat el oozunda. Andan beri köp cıl öttü kübö bolğon kim bar deysiñ, Deginkisi konuştun atı öçpöy uşul ubak-

[169] ka çeyeyin ayılıp kelatkanına karağanda okuya çın go, bolboso alda kaçan ele unutulbayt bele al.

Unçukpağan men Kalça aksakaldın añgemesin tıñşoodomun. Añğıça ele köz aldıma. şaan-şökötkö cık tolgon ötkön zamandağı kız uzatuu toyu tartıla kaldı da, delebem kozgolo tüştü. Caağın canğan ırçısız kız oyun bolmok bele, men adegende ele car salıp ırdağan akındı kördüm, andan arı katar-katar tigilgen ak boz üylördün ortosunda altı bakan tepken ay çırayluu kız-ulandar cana da bulutsuz bozomuk asmanda tolğon ay meltirese, arı caktan too suusunun şarı çığıp, kezek-kezeginde eliktin bakırğanı uğula, kız örgöösü cak özünçö kımğuut, ne bir sıykırğa tolo, keçee-ele cortuulda başım ketet dep tartınbağan cigitter mına emi özünçö adep saktap, ne bir sonun tamaşağa kumarı kanbay, sıykırduu tañdın, caykı tañdın ötpöösün tilep çatışkansıyt. Ayluu tükdö, too etegindegi caşıl örööndö, ataktuu mırzanın üylönüü toyu ötüp catsa, anın miñ türkün keremetin söz menen süröttö, köz aldığa keltirüü kimdin kolunan kelmekçi, kala berse men özümçö ergip, özümçö sürdöy tüştüm. Mınday toy köçmön eldin turmuş-saltında dalay iret bolğondur, birok biri-birin kaytalabağan döölötü, söölötü özü menen koşo ketti deçi, atağanat. Kündüzü at çabış, er sayış, cambı atuu, küröş-eñiş, kız öpmöy, töö çeçmeyine çeyin köp küngö sozulğan toydun kaysı bir azemdüü sapatın aytıp bütmeök elek.

Karıya toktoy kalğanda:

— Anda ele Atake baatır kızına cakşılap toy berip, mıktap uzatkandır, dep suradım.

Kalça başın çaykadı:

— Aytsa, keptin çordonu: oşol el kızığıp kütökön toyduñ bolboy kalğanında.

Men tañğalğanımdı caşıra albadım:

— Çın ele toy bolğon cokpu?

— İye, uulum, toy berbe dep Atake baatırğa men keñeş beriptirminbi, al uçurda özüm da cok bolçumun...

Çaldın kakşığın tüşüngön men;

— Kantip aksakal dedim. Al kıskaçı coop berdi:

— Eldin aytkanına karağanda Atake baatır kızın şaan-şökötsüz uzatkan deşet.

— Koyuñuzçu, dedim men işenbesten.

—Tañğalba, uulum. Al kaletsiz çındık.

— Kantip tañğalbaym, kaadasız kızdan beter attandırıp cibergenı kaday?

[170] Kalça kebelbedi:

— Kep oşondo...

— Tüşündürsöñüz? dedim, çıdamım kete.

Kalça karıya beesinin basmayılın boşotup calpak taşka köçük bastı da, men anın bet mañdayına barıp oturdum.

— Kazaktın Teke baatırı Çüy eline kol salıp, anan özü kolğö tüşköndö anın başın Sarıtay mırzanın cigitteri kesip alğanın azır ele sağa ayıp berdim go. Anın üstünö eki el çabışıp, öçöşkön cerde ayanuu bolmok bele. Oşol çapkında eki caktan teñ er ölüp, ölgöndö da köp ölüp, kara kiyip koşok koşkon ayaldar menen, booru ezile ökürgön erkekterdin ününön ayıl içi tunat da kalat. Anan aza kütökön el kantip toydo külüp otura alat ele. Kemenger Atake baatır: «İyınardı tıyğıla, men toy berem, kız uzatam» dep öz

elin kıynabayt da. Anın üstünö ilgerten kelatkan coosu Teke baatırdı öz aldına cetkirbey caylap koyğon küyöö balağa Atake baatır içinde naarazı bolup kalğan deşçü.

— Oşonçoluk ele booruker beken Atake? dep men aksakaldı kakşıktadım.

Kalça kakşıktı eröön albadı:

— Kep boorukerlikte beken? Coos ayağan caraluu ekenin cakşı tüşüngön Atake baatırdın da öz bilgeni bolğondur. Kısartıp aytkanda, oşondon üç kün ötkön son eç kaday şaansökötü cok ele, sebin koşo berip, öz coluna caraşa degendey Ala-Arça arkıluu Sırğa kızdı bel aşırıp cibergen eken Atake baatır. Basa, Atake-baatır kızın uzatkağa çeyin Taştanbek degen uulun koşup berip eki-üç künçö küyöö balasına cer kıldırıp, el için aralata, Solto elinin mıktılarına çeyin taanıştırğan tura. Atakenin toy berbey kız uzatkan cosunun eli dele tuura tüşünüptur, uçurunda.

Karıya toktoy kalğanda men:

— Aksakal, emnelikten Atake cırık deşet? dep kapıletten suray, kayra tartına tüştüm. Ne bolso da Kalça karıya coop berbey koyot go dep oyloğom. Baykasam, Kalça bir az turup küñgürönüp koydu.

— İye, uulum ay, on eki müçösü tögöl, eç cerinde kemptigi cok da baatır bolobu?

Atake baatır erdinen öydö tarta murdunun üstünö çeyin kara cooluk menen tañıp cürçü eken. Eldin közüñçö tamak içpeptir. Ulamıştarğa işensek, boz cigit kezinde şoktuk kılıp, tün içinde es alıp catkan-

[171] kyerbenge katılğan imiş. Oşondo aydın cerine aybalta tiyip, murdu üzölsö kerek. Eldin coromolu, köpçülüktün aytkanı uşunday. Anan kalsa eki cüz cıl murda ötkön okuyanı kim tak ayta alat. Deginkisi, oşondon ulambı, aytör, es tartkanı Atake baatır karakçılık kılğandı cek körgön deşçü. Teke baatırdı kolgo tirüü tüşürsöm degende ak etkenden tak etiptir. Anın başı kesilgende bekerinen ökünböso kerek.

Men dağı suroo berdim:

— El curtuna alınğan Atake baatır emnelikten özün kan kötörbödü?

Atake baatır özün kan atabağanı cın. Birok anın öz neberesi Cantay kan atalğan.

Men suray berdim.

— Cantay kan Atakenin altı uulunun kaysınısının balası?

— Cantay Taştanbekten tuulat. Birok inisi Karabek asırap alat anı. Al cönündö aytsa köp kep. Basa, Cantay kandın uulu Şabdan baatır çoñ atasının colun coldop kırğızdardın Rossiyanın karamağına ötüşünö çoñ kömök koşkon.

— Bilem! dedim men.

— Oşonu cazğandan emne tartınışat cazuuçular.

— Özünçö keyip koydu Kalça kariya.

Biz unçuğuşpay kaldık. Kalça koşumçaladı:

— Atake baatır özün kan atabağanı menen san kırğızda anın ceke kert başının atakdañkı ayabağanday çoñ bolğon. Basa baatır ölördön on cılça murdaraak ağa: «Curt ağası» degen naam berilgendigin uktuñ bele?

— Kaydan bileyin, aksakal, dep ciberdim.

— Ras ele, anı sen kaydan bilet eleñ. Deginkisi bilip koysoñ caman bolboyt. İlgeri ilgeri ataktuu Suusamır örönündö bir kurday kurultay ötkön tura. Kalça kariya kurultay dep tak aytkanda men özümçö tañğalıp koydum. Oşondo Kürüçbek elinen çıkkın Sölpü baatırdın sunuşun bölök uruu başçıları koldop ketişet da: Atake бүтүндөй kırğız curtçuluğunun ağası degen titulğa ee bolğon. Al kezde bilgenge: «Curt ağası» degen naam kandıktan da öydö turğan.

Kalça aksakal öydö turup toru beesinin basmayılın tarta baştı. Küügüm kirip kalıptır. Men ağa başka suroo bergen cokmun. Kiyinçereek dağı bir on cıldan kiyin kariyanı atayın izdep barsam, kayran kişi seksenden aşır kartayıp kalgan eken. Eköübüz oñduu süylöşö alğan cokpuz, baykasam özü da meni taa-

[172] nıbay kalıptır. Biz köbünçö kolhoz kuruluşu cönündö süylöşkön bolduk. Andan beri köp cıl öttü. Araçolodo tarihtın öçö cazdap baratkan eskirgen izine tüşüp, köptögön kitepterdı, kol cazmalardı okuy koyup cürüp men kayradan Kalça aksakaldın aytkandarı menen izi kalğan tarihtın ortosunda ançalık çon ayırma cokuğun körüp tañ kaldım.

Eldin dilindegi oozeki tarihtı catka bilgen aksakaldın közü ötkönü menen bayırkı doordun canduu elesi ulamış-legendalar arkılıu el içinde uşintip kala beret. Andıktan men, özünün ötkönün cakşı bilbegen el atası cok, nikesiz tuulğan baladay teksiz bolup kaların eske alıp, uşul dastandı cazuuğa kırışkem.

Atake baatır dalaydan beri ar kimder menen alğılıktuu süylöşpöy calğızday basıp, een-erkin cürgöndü adatka aylandırıp alğandan kiyin bağşınan eç kimge köp açılbağan tüntüröök kişi özü oşentip elden oolaktasa kim ele batınıp sözgö almak anı. Ar kaçan canday cürçü cökörlörü bıyakta tursun, cigit bolup er cetken örttöy ötkür uuldarı da söz kepke alğandan tartına, baatırdın turpatındağı enöölökkö okşoğon tünttücktü, bilgizbey kelip mıkçığan karılıktın saldarı dep coruy baştaşkan bolçu. Çınında mına oşol 1787-cılı Atake baatır ağala sakal bolup altımıştan aş, murdağısınday bolboy söögü oor tartıp, atka minip bastırğandan da eringendey ayıl ayıldardağı uturum bolo berçü toy-aştarğa da katışkanın koyğon. Al kütönü, oyloğonu emne ekenin eç canğa bilgizbey, adamdardan atayın ele oolaktay baştağanın caşırbastan, bıyıl da cayı menen Çüy etegindegi böksö cayloolordun birinde örgöösün tiktirip koyup, Suusamır caylap uluu toolordun arasın közdöy cılğan cok. Baatırdın bul coruğuna köpçülük tanğalbağandan başka emne deyt ele. Bir karağanğa Atakenin telegeyi tegiz bolçu. El curt içinde ıykı-tykının cigi bilinbey tınc, kala berse peyildi kubantkan ıntımak, beykuttuk öküm sürüp turğansıyt. Uşu kezge çeyin, özünö öydö karap, sözün eki kılğan adam attuu bolo elek. Altı uulu teñ börüdöy kökcal çıktı, alar bala bakıraluu bolup degendey, baarı teñ oçor-baçar Cazıp-tayıp köz cumsa, eline ege bolçuları çetten çığat. Mına küyöö bala sınına toldu. Al turğay Ablay Sultandın tuusuna camınıp, kala berse ezelki çöldün börüsü atanğan duşmanı Teke baatırdın koşunu da öz kolunan kıyradı go. Es tartıp, at calın tartıp mingenden beri colu tataal cana şıdır boldu. Koldoğ-

[173] nu bar: coldoşu kıdır deşip sırtınan ayıñ kılğandar başında «Tınaylap» uraan çakırışsa, mına dalaydan beri: «Atakelep» uraan çakıra baştaşkan. Adegende tıyıp kördü, çındap zekidi. El degen kıyın eken makul bolğon cok. Eçak közü ötkön atasının arbağanın col talaşmak bele, birok oşentken sayın can düynösü cibiy, negedir cırğay tüşçü. Çüy boorunan orun-oçok alışkandan beri, oñ kapşıtındağı solto elinen kantse da ayabay saktanat. Soltolor namısköy er el, köp el. Al emi erdiktin artında alaköödöndük, ak köñüldüülük, enöölük bolorun da cakşı bilet. Ançalık kuuluk-şumduğu cok eldin oşol taluu cerin cakşı bilgen Atake baatırdın kadırı koşunasına alda kaçan ele ötüp ketken.

Kırktan ötö bergende Cayıl baatırdın kızı Begimcandı tokoldukka aldı. Ötmö katar bolğusu kelgen Atake Solto elinin birine kız berse, kayradan kız aldı, Dağı bir uuluna Soltonoy dep at koyoo, ekinçi uulun mıktı çıkma Tölöberdi baatırdın uulu Kanay menen köküldöş kılıp, töşün tiyiştire kuçaktaştırğan. Aş toylordo Solto elinin mıkıtların tuu katarı körgön kişiçe cıym başına oturguzat. Bilgenge akılman, adamkerçiliktüü ele Atake. Akılduunun bir atı kuu. Oşol kuuluk, ayar mamile gana anın zobolosun kötördü. Ce bolboso köptön beri coo kelgende çokmor kötörüp cekege çığa elek. İlgerteden ele kara küçü bar er kökürök, tulkusu temirdey çıñ: şaydoot, şayır, arı öcör, cigitterdin arasında akıl ayla menen daroo ayırmalañğan kiraakı, baamçıl Atake akırı kelip eldin tutkası bolğonço caradı. Mına oşentip el-curtka alıñğandan beri al ceke öz kert başının paydası üçün kam körgöndü cek körüp, kayda cürbösün eldin kalıñ katmarınan özgöçölöngüsü kelbeyt. Dünüyö mülk cıynap, kara-canın cırğatuu degen cosun baatır üçün karamanča cat ele. Oşonduktan anın örgösündö asıl zat, baaluu buyum degen cokko ese. Ömürün büt boydon cortuulda ötkörgön adamğa külük at menen mıkıtap casalğan coo-caraktan ötkön kaday baylık bolsun. Eerin başına cazday tuş kelgen cerde uktap köngön Atake uşul azır da mamık töşökkö catkandan kaççu.

Atake baatır başınan kıyalkeç, al köbünçö calğız oturup alıp, keleşek cönündö oy cügürtö, eli-cerinin erteñki künün oylop, keede uktabay tañ atırğanı menen kimdin işi bar. Kaçan ele Atake bötön curt menen coolaşıp, beykünö beçeranın kanın töktü. On törtündö at calın tartıp minip, kalmakka katıldı.

[174] Kalmaktan sokku cep, kaçıp, öz mekeni Ala-Toonun koynuna kire albay aç belde kalğanıçı. Oşondo özünön saal uluuraak er Sadır menen er Momokon üçöö kañırığı tütöp mintip arman kılışpadı bele:

Adır, adır, adır too,

Arsayıp turğan aska zoo.

Tomsortup turğan cerimdi,

Bozdotup kırıgız elimdi,

Kararğan çandı buratıp,

Karşıkkkan erdi sulatıp,

Kaydan çıktı kalıñ coo...

Köböytüp malın cayıt ot,

Uruşpay koyso ne bolot.

Curt menen curt coolaşıp,

Karışpay koyso ne bolot.

Ezelten beri kırğınduu,

Zamandın koynu tar eken.

At tepsep uulu cançılsa

Enenin köönü zar eken.

Kögörüp catkan keñ asman

Suykayğan biyik Ala-Too,

Eesiñdi kuubas koynuñdan,

Dürbölöñ salıp kelbes coo,

Köşülgön zaman bar beken? ...

Kayran erler, kayran dostoru: Sadır menen Momokondor kankor Ablaydın kolunan can taslim boluştu. Emne, alar curt azattığı üçün can kıyışkan cok bele. Aylası tügöngöndüktön kırğızdın baş koşup, kırğız atanın tukumdarın aman saktap ketsem degende ak etkenden tak ete kança ayla izdebedi Atake baatır. Akırı kelip közü açıla kemenger atalğan kezinde anın oruska kol bergisi kelgen dalalatın caktırbağan mekendeşteri da arbın azır. Oşonun köbünö tütüp, el başı aksakaldardın baarın birdey mandırıp, akırı orus padişasına, orustun ordosuna elçi cibergenden beri eki cılça mezgil ötsö da, elçilerden kabar cok, cigi bilinbeyt. Kiçinekey capan el dep teñine albay koyğondur padişa ene. Anday bolğon kündö da aldıña barğan beçaralardın başın kesip

albas. Nelikten daynı çıkpay, kumğa siñgen tamçıday coğoluştı. Dağı ele bolso, erteli-keç ötkön-ketken colooçulardan suramcılağan bolot. Oruska koşulsak degen tilek bir ele kündö cetilip çıkkın çok. Al oy: oo, mından otuz cıl ilgeri atası Tınaydın tuusu-

[175] astında kasiyettüü kırğız cerinen oyrottordu karamanča kuup çıkkanda payda bolbodu bele. Oyrot menen kırğızdar biri-birin örttöy kaptap eki tarap teñ ayanuu degendi eç bilbey karmaşkan. Ras, oyrottorğó karşı kötörülğön çapkında kazak, kırğız, kıpçağı baş bolo, al turğay Kokon, Bukar handığı da bir kişcinin balasındaý çoğuu turuştı.

Mına oşol çapkında mizi maytarılğan oyrottordun köp sanı ezelki ata mekeni cunğar cerine kire kaçışsa, bir dalayı sürülüp oturup, orus mamleketinen baş paanek izdeşken. Kutu kaçkan eldi sel kaptayt bolup, aç-cılañaç tümöndöy türülğön beçaralardı bet aldınan kol kuray tosup turuşkan mancur-kıtay imperiyasın başkarğan Boğdıhandın cookerleri zamattın ortosunda taptakır ele. tıptıypıl kıla kırıp taştaşkan bolçu. Peyli kenen eken, kaçıp barğan oyrottorğó koynun kenen açkan orus padişası alardın cayıtına cer-suu bölüp berip, eç kimisinin da çekesinen çertpegendigin eşitken atası Tınaydın: «Atagörü, orustan ötkön adilet kalktı uşu kezge çeyin körgön çok elem. Iya uulum, zamana tarıp eger kokus aylañ kurusa, orustun etegin karma. Oşondo kor bolbos el-curtuñ...» dep maaşırlana aytkan kereezi esinen çığa elek.

Andan beri otuz-kırk cıldan aşık mezigil ötüp, özü el-curtka tutka bolğon kıraakı Atake baatır san kırğız üç tarabınan ten kurçoodo kalğanın alda kaçantan beri seze baştağan. Birde akırın alday, keede kılıçın kamday kokonduktar köz artsa, kün çığış çağındağı Boğdıhan Tsiyan Lin közün kızartıp, kırğızdı tutmayınça köksöösü suuy turgan emes. Oşol eki tarabındağı eki acıdar azdık kılğansıp Ablay kandın tukumdarı da kılıçın kayray, bir cak etegin üzö çapkısı kelip catpaybı... Ala-Toonun koynunda az cıldan beri beykapor can saktağan may kursak baybaçalar menen bir koktudan başka ekinçi koktunu körüp-bilbegen beçara curtçuluk uşul korkunuçtu tüşünöt beken. Meyli dep, kurulay söölöt kütüp catıp alsa, eldin tağdırın kim oyloyt? Kim kötöröt anın cügün? İç ara añdışuu, birine-biri kurulay üstömdük kılloo canğa battı go. Kurama cıyıp kol kurğan, kuldardı cıyıp el kılğan Manas atanın arbağı akırı koldoor. Tündüğün biyik, türküğün bekem bolboso: cıyğan altın-kümüş menen kütürötö kütökön malıñ kimge opa? Uşulardı oyloğon Atakenin üşü ketip, bir beçaranın keypin camınar ele.

[176] Oruska ıklası ooy baştağanın Atake baatır adegende can kişige şek aldırbay, bul dini kapırlardın tamırın tartıp körünün dalalatın kıla, ne bir ayla-amal izdegenin özünön başka kim sezdi. Ata konuşun aralap ötkön orus kerbenderi deerlik esepke alınıp, al turğay kazak curtçuluğunun içindegi orus menen ımalası bolup kalğan uruulardın ayıldarına çeyin barışıp, işengen adamdarı cer çalıp kelip turbadıbı. Öz cerinen ötkön bir dağı orus kerben taloonço alınıu bıyakta tursun, eç kanday ıdık körgön cok. Kıtay menen İndustanğa kattağan ataktuu Cıbek colu akırınday Sarı Özön Çüydü basıp öto baştadı. Oşentip, akırı keñ peyil, anan kalsa adilet Atakenin kadir-barkı ötkön ketken colooçular menen köptöğön kerbençilerdin arasında akırındap arta berdi. Özgöçö, orus köpöstörü kerben koştooço Atakenin cigitterin can-dili menen koşup ala baştaşçu bolğon. Mina oşondoy kerben küzötkön cigitterdin katarında kert başının kim ekendignn bilgizbey özü da dalay iret sapar çekkende baatırdın bul coruğuna tañğalğandar da uçurağan. Atake eç kimge sır berbedi.

Alğaçkı colu orustar tuurasındağı keñ-kesiri maalımatı Atake baatır Edil boyun cerdegen bulğar, mişar köpöstörünön aldı. Cer kesip, çöl kezip çaalıkan alardı tuuğansıta cakşılap kütkön baatır akırındap kep-sözge ala, orustar cönündö aytıp berüüsün ötünçü. Baykap körsö, alardın bergen cooptorunun baarı teñ birdey çıkkanına tañğalıp koyçu. Orustun adilettigin, keñ peyildigin alardın biri da tanbadı.

—Baatır, bu sen kızıkkı saklabdarğa eç bir el teñ kele albayt, dedi bir kurday kökala sakal, köptü başınan ötkörgön Yakub Razzak. Elinin sanı kıcıladağan köp kıtaydan kem emes. Cerinin köptüğün aytıp tügötö albasın. Aalamda tüktüü cer kança bolso, teñ carımı saklabdarğa tiyiştü.

Orus cerin kızırtıp çığam degen bir köpöstün ömürü azdık kılat. Oşonçoluk ele şaarları da köp. Elicerin kaytarğan sansız kolu bar. Coos kelse korkup koyboy, ölümge tike barışat da, tartıptüü kelişet cookerleri. Padışasına kınk etpey baş iyışet da silerçilep uruu-uruuğa bölünüşpöy, biri-birine mıktısınıu degen alarda karamanča bolboyt. Orustu cendim degen bötön ölkönü men uşu kezge çeyin körö elekmin. Cüz ele kolu bar saklabğa büt kırğız çak kelbeysiñer. Antkeni, alardın tüz atkan mılığı menen bir-

[177] atkanda miñ koldu caylağan zambiregine kim tütsün. Bötön dindegi tili buruulardı cektöö, kordoo degen menen işteri cok. Saklabdardın kegi da, meerimi da cüzünön körünüp turat. Duşmandaşsa eç kimdi ayabay öltürö berişet, dostoşso sıylaşuunu cakşı bilişet alar. Baatır, men bilgeni alarğa baş iygen elder büt boydon baar taap, tukum-uruğu ösüüdö...

Atake baatır ayar suradı:

— Orus özünö baş iygen eldi zordop çokundurats degen kepçi?

— Al calğan söz. Dini cok köçmөndөrdü saklabdar öz dinine alğan uçurlar bar, dep açık aytıp aldı da, kayra Atake baatır özünön kadiksiz coop kütüp turğanın sezdi, emi çooçuğanday süylөp kirdi. Bötön dindegilerdi öz dinine macburlabayt padişa. Saklabdardın adeptüülүğü uşunda: kayra ak padişa özü turğan ordo şaarına başka dindegiler üçün meçit saldırıp taştаğan. Orus kalaalarınan calañ ele musulmandar üçün salınğan meçitterdin kançasın men özüm kördüm. Al emi, ak padişa enenin ceke kert başın kaytarğandar da musulman dinin tutkan eldin öküldөрü.

Atake kabak tüydü:

— Anda emne, öz elinen çooçuyt beken?

— Padişalardın başcınan kelatkan tartibi oşodur. Menin bilişimçe, kıtaydın Boğdıhanın kaytarğandar da: uyğur, kıpçak, kırğızdar.

— Anda ele tüşündüm, dep Atake baatır etegin süyrөy ordunan turdu da, söz бүtkönün bilgizgende y soodagerge akırın baş iykep koydu.

Oşol soodager Cakıptın angemesinin ayağı Atake baatırdın esinen uşu kezge çeyin taptakır ele çıkkан cok. Baykap körsө, бүтүндөy aalamdı başkarğan padişalar da öz kara başının бүтүндүгүнө kelgende, cakın tuuğanına, өз kandaşına işenbegeni bekerinen emes eken da! Kandıktın, biyликтin colu ar dayım tataal. «Etimdi körgөн katınım sıylabayt, күнүgө betimdi körgөн tuuğanım bark kılбайt» dep түşүngөн el başı ilgerleden ele özün tegerektep cүrgөн can-cökörlөрünün arasına cakın tuuğan-uruğunun eç birin colotpoy kelatat. Sırın cakşı bilgen tuuğan söрөy akırı kelip teñ tuuğандık kıla, betine çığарın da bilet Atake baatır.

Eki cılday mezgil ötsö da, orus ordosun bettep ketken elçileri: Abdrahman menen Şergazıdan uşu ubakka çeyin eç kanday kabar bilnne elek. Basa, koşun koş- [178] top köptögön belek-beçkek menen elçilikke attanğan adamlarının eköo teñ Atake baatırdın öz uruusuna catpasın köpçülük da cakşı bilçü. Şergazı Atakenin asırandı uulu. Koluna segiz caşında kelgen. Al emi ıyık kurandı şatırata catka aytkan sabattuu Abdrahman soodagerdin baspağan ceri, körböğön eli cok sıyaktançu. Oşo kezde türk elderi üçün ortok delip esepelgen çağatay tilin da mıktı bilgen Abdrahman takıba padişa enege bağıştalğan kattı da özü cazbadı bele. Barsa kelbes saparğa ketken elçilerdin keçigip catkanına baatırdın öz uruu mıktıları ançalık keyibedi. Karaanday ölümge öz tuuğandarın kıybay, başka bir kaydiger uruulardı kırıpter kılıp cibergendey körüşkön alar kantse da baatırğa ıraazı, tuuğan dep, kıraakı dep uşunu ayt. Birok, Atakenin oyloğonu başka ekendigi menen alardın kaydan işi bolsun. Egerde baatırdın özünün tektüü tuuğandarınan çıkkın biröö-carımı padişa enege barıp kokus coluğup kelse, atakdañk menen köptön kütkön maksatına Atake baatır calgız özü ee bolo almak emestir. Andıktan, çeçeyler öz eli bolso da, nazili Sarıbağış emes da. Al emi teksiz elden çıkkın biröö baatırdın kantip col talaşsın? Soodager Abdrahman dañkka ança kızıkpıyt. Ağa dünüyödön ötkön döölöttün keregi cok. Oşonduktan, bul ıyık işke kaminğanda Atake baatır köp oyloy, ceti ölçöp, bir kesken bolçu. Dağı da bolso, oşol oylop tapkan colunun tuuralığınan kümön sanay albayt. Bir gana küyüt elçilerdin cigi bilinbey ketkenine içinen keyiyt. Atake baatırdın köpçülük menen süylöşküsü kelbegen, okçundap calgız cürgönün bir sebebi uşunda ele. Kuday calğap baatırdın sanaasındağılardı uşu kezge çeyin eç can sezbedi.

Ezelki coosu, kolgo tirüülöy tüşkön Teke baatırdın başı öz aldına cetpey alınıp kalğanına Atakenin çını menen ele ökünö turğan cönü bar ele. Ağa da baatırdın özünön bölök tuuğan-uruktarı maani berişpedi. Ötkön cıldın buğu ayında kırğız cerine tanaptaş cerden orustun kerbençileri taloonço uçuraptır degen kañsaardı Atake baatırdın kulağı çalıp, alğaçkı iret ağa eç kanday dele tañ berbey beykam cürgöndö, kañsaar ulam küçöy berdi da, akırı başın kara cooluk menen buuğan taloonçular: «Atakelep» uraan çakırışıp, dünüyö mülktün baarın talap alıp közdön kayım boluptur. Kerbençilerdin içinde mert bol-

[179] gondor da bar imiş. Eger al kañsaar çın bolso taloondun camanattuusu Atakede kalıp catpaybı. Kulak türüp akıyğan al oşondon beri cürökzaada. Nesi bolso da, andan

beri özünö surak salıp, künöö koyğondor bolo elek. Anı menen ele Atakenin sanaası tınçıp kalmak, bele. Baamday kelse, oşondon beri öz ceri arkıluu, ayıl-apanı topoloñ kıla düülüktürgön kerben attuu öto elek eken. Kantse da taloon çıkkandan beri öz atına doo ketti körünöt. Anday bolğon kündö elçiler barımtada eken da. A mümkün orustar kanğa kan dep alardı öltürüp taştasa kantet. Buğa Atake baatır köp işene berbeyt. Orustu adilet dep ukkan. Eger çındap işense teriştiret ele go emdigiçe. Özünö kelip bir ooz surayt ele go. Atake anday cüzükaralikka barbasın aytıp, kasam içüügö çeyin barmak. Nesi bolso da işi çatağına aylanğanın sezüüdö. Oygo batıp, calğızday baskan negizgi sebebi da oşol. Eli emne dese meyli, azırınça anı menen işi bolboyt Baatırdın...

Orus kerbenin talağan Teke baatır ekenin Atakenin cüröğü sezgen. İttey tıtışkan zamanda ceke duşmanıñ turğay, öz özögünön da ört çığışı tañğalarlık iş emes. Birok da taloondun tüyünü Teke baatırda catkanın açık ayta albadı. Dalili cok cerden duşmanı bolso da bötön biröönün betine köö capkandı bilbeyt Atake. Anday katın uşak el başçısı, baatırdın işine catpayt. Mina, caştık kılıp, kurçtuk kılıp Sarıtay mırza Teke baatırdın başın albağanda, emdigiçe çındıktın aykın cüzü açılбайt bele. «Atakelep» uraan çakırğanına karağanda bul karanday duşmanının kolunan kelgen iş. Baatırdı calaağa cıgıp, karalağısı kelgen kim? Ezelki kegi bar Ablay Sultandın uulu Valihandan başka kim casayt munu. Teke baatırdın karmanğan tutkası oşol ele go...

Aytor, başı katkan, sanaası bölüngön Atake baatır calğız. Bir çeti al caşı ötüp, bilekten karuu ketkenine keyiyt. Bütö elek iş, okula elek namazı ali köp. Karabaşıl elim ay, erteñki körör künüñ emne bolorun bilbey balaça bayosuñ, işençeeksiñ. Bir künü kardıñ kaziğa toyso dünüyöñ tügöl, telegeyik tegiz bolo tüşöt, Too artında too, andan arı da too dep oyloşot. Düynönün baarı toodon bütöndöy körüşöt. El içinde acıdaardın koynunan cılıuluk izdegisi kelgender da bar. Ayuunun ünkürünö başın salıp, başsız kaları menen işi cok. Kamsız, endey catkan bayoo, baatır elden çıkpasa Atake özü uşunday corukka basat bele. Elinin-

[180] tağdırına canı küygön Atake ıyık işti moynuna aldı. Oruska dili çındap tüşpödü bele... İşendi ele go ağa. Tepkedey eldi tootpoy koyobu uluu curt? Tutunğan tooñ biyik bolso töbön kökkö cetet dep oyloğon. Orustu too körgön. Anı tilek kılıp, karaan tutkanın tüşünbödü beken? Salam aytkan cetimdin aligin albağan maşayak da akırı bir kün kudaydın kaarına kalat. Ce orustun kudayı cok beken? Köktö kün calğız bolğon

siyaktuu, aalamdı caratkan kudaydın özü da calğız dep tüşünöt Atake baatır. Anday bolğon soñ, kuday aldında, kün aldında bardık pende birdey. Orusun, kıtayın baştap bardık pendeni caratkan kuday. Kuday aldında, kün aldında Atakenin cürögü ak. Atake oruska ak dilinen kol sundu. Keñ peyil orus Atakenin sunğan kolun kakpasa, al cuma künkü kutba namazına ar kaçan ak padişa enenin ısmın koşup okuuğa dayar...

Ce Atakenin dilin tüşünböy cattı beken kaapırlar!

CUSUP ADİLET

[181] Oşol 1785-cıldın buğu ayının ayak çeni. On eki kanat ak örgönün içi toltura, tördün kak ortosunda Atake baatır. Oturğandar calañ gana baatırdın kara közdöy adamdarı: öz uuldarınan Taştanbek menen Karabek cakından beri atasının üstünö tartınbay kire berişçü bolğon. Mınday cıyındardan inisi Satıbaldının calğız uulu Coobasar da kalbayt. Uruu aksakaldarının katarında Abdrakman soodager cana Atake baatırdın asırandı uulu Şergazı, Bulardan bölök erteli keç Atakenin canınan takır çıkpıy turğan biröö bar. Al baatırdan caşı alda kança uluu Berik cayçı. Betinde kanı söölü cok Berikti Atake oluya dep erkeletet. Beriktin kıdırbagan eli, körböğön ceri kalbay, kurandın ayattarın şatırata catka aytkan anın bilbegen comoğu, corubağan tüşü cektur. Adam oorup, mal ılañdasa da Berikke kelişet. Bir ele körgön adamının kim ekendigin Berik oluya daroo taanıyt. Al karabaskan ayaldı törötöt, çekirttegen baldardın tumoosun alıp taştayt. Alla taalanın künün kaalağan kezde caadııp, kayradan açıp koyuu anın kolunda. Cıldın, cıldızdın toğoskonuna çeyin catka bilip, el curttün tağdırın kança cıl murdağısına çeyin aldın ala aytıp tıştayt. Anın körüp bilbegeni cokko ese. Atake baatır aytkanday al nağız oluya. Baatırdı karaan tutup kelgenine köp cıl bolğon, oşondon beri eç cakka çıkpıyt, el aralabayt. Atakesiz bötön biröönün üyünö baş bakpayt uşu tapta. Atakenin işengeni, keñeşçisi calğız Berik. Ras, anın üy bülösü cok, calğız boy can saktayt. Al tündö da özünö kötörüp bergen boz üyünö barıp catpay,-

[182] köbünçö Atake baatır menen süylöşüp oturğan boyunça anın üstündö tünöp kala beret. Atakenin oñ çağındağı orun dayıma Berik oluyanıkı. Oluyağa til kayrıp, akarat kılğan adamdı uçuratpaysın. Çınday kelgende Atakeden başkanı baarı Berikten çooçuyt, al turğay korkuşat, Izaat üçündür biröönün kaçan ölörün aytpağanı menen al öz ölör kününö çeyin cazbay bilet. Anın el curtu kayda, ceri kayda ekeni eç canğa belgisiz. Carık düynögö bir kelgen bul tili kırğız, dini musulman, özünçö bir caralğan kayıp

candın kaçan süylöp, kaçan toktoorun köpçülük kaparına albayt. Birok al köbünçö süylöböy dele otura beret. Kança kün keçke unçukpasa da kebelbeyt; söz kelse süylöy bergenden tacabayt. Komuzdun kulağın burağanday anı süylötüp ce toktotup koyuunun açkıcı da Atake baatırdın öz kolunda...

Kolomtodoğu ottun kızıl tili tündüktü közdöy atılıp, tündüktön ıldıy cıldız caap, tün bir ookum. Kolomtodoğu çatırap küygön calından ulam boz üydün içi carık, oturğandardın cüzdörü da kızğılt tarta meerimdüü; kabak bürkögön, katuu külgön da adam cok. Boz üydögülördün kızığa köz salğanı eki meyman. Eköo boz üydün eki cak kapşıtında, eköönün teñ demeydegidey Atake baatırğa kelip ketçü meymandardan emes ekendigin sezgen köpçülük maani bergen türdö, aldirtan cımıya tiktep koyuşat. Atake baatırdın özü üçün da bugünkü meymandardın kadırı ayabay zor ele. Birin köptön beri kütsö, birin kütpögön bolçu. Kokondon, Narboto biydin aldınan atayın kelgen meyman caadıray külüp, çağaldana süylöp, kala berse özün ayabay ele erkin sezüüdö. Anı eç kim tıybadı, Atake baatır da unçukpayt. Elettikterdi ança tootpoy catabı, aytör, salttan çığa aşığıraak süylöp koydum dep tartınar keypi cok. Anan kalsa al meyman Atake baatırdın aldına cakşılık kabar menen, tak aytıkanda, anı ordoğö çakırıp keliptir. Elçi Narboto biy Atake baatırdı özünön aldakança biyik koyorun aytıp maktasa degi bir tañdayınan çañ çığat. Oturğandar Narboto biydin dilinin tazalığına mañdayları carkıy külüp, çın dilinen kubana baş iykep özdörünçö şaydoot. Atake baatır gana bul maktoo menen işi coktoy tımpıyat. İlgeri-ilgeri Erdaana biydin çakırusu boyunça Kokonğö barğanı esinen kantip çıksın. Anda çaş eken, ört eken. Ordonun tak eşik aldına çeyin caya salınğan bayçeçekey kooz kilemderdin üstünön atçan-

[183] bastırıp barıp cerge tüşkön Atake Baatırdın cigitteri da kilemdi attın tuyağına ezdire turup kalışkanda, kokonduk eşik açar keyip iydi: «Atanı capandar ay, sıy bilebi bular? Körçü, kilemdi bulğap» cemeni kulağı çalğan Atake kayrılıp turup aytıp tıştağan: «Bizdin attardın tuyağı mınday kilemderdi kün sayın tepseyt». Süylösö oozunda sözü, cürögündö örtü bar cigit elego anda Atake, Emi al ulğayıp degendey duşmanın baykatpay akıl menen ala baştağan kezi. Kokonğö dağı ele öz başı kerek bolup turğanın cakşı bilet. Birok Kokondun koluna azır tüşüp berse beli sınarı, mert boloru bışık. Ceke kert başı mert bolso meyli deçi, eli ıdırayt anda. Beykut eldi ıntımakka kim çakırat? Kim küyüp, kim oyloyt alardın kamın. Bul colğö tüşsön kara acıdaar sorot; tigi colğö kirseñ arıstan çaynayt dep kim aytat keñeşti alarğa. Bolboso Narboto biy anı sağınıp

turupturbu? Kandın cıtın iskegen, oboru açılğan kök cal karışkırday büyrü kısıp turbaybı. Kan Toonun içi anın azuusuna ilinbey catat azırınça. Atakeni belinen çapsa, kalgan el kayda kaçmak? «Narboto, Narboto, amalındı bilbeyt dep oylobo. Biz dağı körgönbüz dalay cortup. Biz dağı börübüz. Azuu tişibiz mokoso da, akılıbız mokoy elek. Mina bul tüktüü baştın aldındağı mee çiriy elek. Köz kanıǵıp, akıl kurçudu» degendey, Atake dağı ele tuncurap oturǵanda kokonduk elçi alıp kelgen begliklerin ortoço çaçıp, Atake baatırdın aydalisına altındap tigilgen kımkap çapan captı da, kolomtonun çetine ölük dünüyö dodolono, oturǵandar dürgüp, tuş keldi koburaşa bergende, baatır ooz uçun kıbıratkanday akırın nıkıdı:

— Kokondun kanı Narboto şerdin kazınası cakırlana baştaǵanbı? Antpegende tuuǵanına bir mizdüü carak ciberet ele go...

— Baatır, adatta dosuna, cakşı körgön adamına mizdüü buyum tartuulabayt... Beglikke altın kümüş ala keldik. Köz uyaltkan kaukar taşı dağı bar...

— Anda biz salt bilbeyt ekenbiz da...

— Atakenin kanı nçine tarta ızırındı.

— Dosu dos körgön adamına kılıç tartuulabayt, bıçak da berbeyt. Mıltıktın antı bar. Al bergen kişisinin kayra özünö atılat. Anday eken Narboto bin bilbeybi! Tuuǵanının başın alam dep aptada birden coo calaǵdap kelip catat. Biz başıbizdı kantip korǵoyluk? Eki kolubuz menen-

[184] caap koyup bücüröp otura berelikpi, ıya! Calǵız bakan menen kuu soyul carak bolboy kalıptır azır. Bilip koysun Narboto biy. Biz dağı nayza casap, kılıç iygendi üyröndük. Öz kolunda kılıç carkıldap, kırǵızdın kolunda komuz gana şańkıldap tursa dep oyloyt go biy... Mayluu et cegendi cakşı körgön kırǵız caa tartıp, kılıç şiltegendı alda kaçak üyröngön.

Atakenin kaarınan sürdöǵön elçi bücürödü:

— Baatır, kırǵızdın kök cal cigitteri kılıç tuta bilerin sezbeşe, Narboto sizdin amiriñizge muktac bolot bele? Siz tootpoy koyǵonduktan Biy özü kol sunup catat go... Aldı çağında kırǵız toosu, kırǵızday korǵon turǵanda kokonduktar çiderlengen töö. Oo,

baatır, özüñüzgö teñir kubat bersin. Curtuñuzdun kolomtosunan ılayım kut ketpesin. Kasiyettüü Narboto biy oşon üçün sizdi ortoğo kelip sıy körüp ketsin dep zarıgıp kütüüdö. Biydin şağın sındırbay barıp beridiz. Oo, kasiyettüü, Baatır! ...

Irdağanı ce ıylağanı bilinbey kokonduktun ünü ötü meirimdüü, ötü cumşak. Atake baatırdın kaarı kayta tüştü: ee uşu beçarada ne ayıp degendey anı kurulay cekirgenden payda çıkpasın sezdi, al ekinçi meymanına nazar saldı. Anısı ötü cüdögön, kökala sakal kırgız ele. Col cürüp, ayabay çarçağan go öñü kersarı. Kaşkar taraptan kelgen al meymandı süröböşö süylöy turğan cönü cektay, Atake baatır kıyıttı.

— Ötömbay, bir boorum. Bilem, senin Kaşkardan cüktönö kelgen dünüyö mülküñ cok. Kara canıñdı süyröp arañ keldiñ. Közüñdü körgönübüzgö süyünüp oturabız. Akıbal kaday, el curt amanbı? Kep sala otur...

Meyman ordunan kozğolğon bolup başın kötördü:

— Baatır, aldıña kur kol kantip keleyin. Sağınğan tuuğanıma, curt tutkası Atake baatırğa ala kelgen belegim bar... Al can çağınan birdeke izdegendey kozğolo berdi ele, oturğandar bul beçara kaday belek alıp keldi eken degen kıyazda kızığa tüşkön bolçu. Al keregenin tübünön çıkanaktay kiçine komuz suurup çıktı da, Atakeni tüz karay, dağı ele ün katpadı.

— Kutmanım, özüñdü sağındık, özüñdön da küüñdü sağındık. Kulaktın kumarı bir kansın, kana çerte ber dep, conundağı elçi capkan çapanın silkip-

[185] tıştağanda. Atakeni tuurap oturğandar da candana tüştü.

Ötömbay kiçinekey kıpkızıl örük komuzdun kulağın tolgop eç şaşpay üy içi cımcırt, kadırluu meyman kelgende gana çağılçu kolomtodoğu kuu arça otun çart çurt ete, ot uluu küyüp, arça cıtına, açkıl menen iş aralaşkan ezelki tooluktun, tondun cıtına köñül cibip, közdörü badıraya eç nerseden kaparsız, arı bayoo, karapayım, birok daanışman adamkerçiliktüü, kezi kelse koluna tiygendi tirүүлöy muuzdooğó dayar, mına bul beykam körüngönsügön adamdar közgö ilinbegen üç kıldın sıykırına zamatta baylana tüşüşkön bolçu. İlgerteden kelatkan köçmөndөrdün saltıdır, üzöngügö buttı salıp mingende ele attı çappağan sıyaktuu komuzçu koldu solğun tıştap, küü adegende cay başaldı, anan ulam kızıy küülөнүp, kayra caylay түssө, birde şatırağan şattık muñ

menen almaşa şaňkılday, keede basaňday, keremet küü köpkö toktoboy ağa berdi. Bir körgön közgo karapayım, öto ele maňıroo, arı momun körüngönsügön elettikterdin özü sıyaktuu cupunu komuzu menen atam zamandan beri can dili bir go. Tüşüngöndör üçün kırğız menen komuz egiz. Kırğız ağa бүтүндөй көөнүн, dilin berip ene atasınday kastarlap, kıyışpas cakın tuuğanı ce cüröktöşü sıyaktuu anı menen ezilişe süylöşö alsa, degi andan tışkarı kızıl til menen cetkire albağandın baarın komuz gana ayta alat go çirkin. Komuz caratılıšta bolğondun baarın küügö salat, tuurayt, alsak, al kuştun sayrağanınan tartıp, suunun şarı, şamaldş cürgönü menen ittin ürgönü, meyli бүтүндөй can canıbarlardın kıymıl araketi, tuyuu sezimine çeyin, al turğay tunğan tıñtıktı, carkırıp tiygen ay menen nurun tökkön kün, al gana turğay açılğan güldün acayıp koozduğuna çeyin süylöp, şaňşıp berüü komuzdun gana kudretine sıya alat. Ayta berse komuz dildegi çor bolup katıp kalğan sır sıpattı da eritip, can düynöñdö cırğatıp, seni birde şerdentse, birde köşültüp, boşotup, kayra çıñaltıp: küldürö, ıylata, aytör, miñ bir seziminde oynoy beretko carıktık dese. Çertilgen komuz bayatan beri eç tınbay Atake baatır baş bolup tıñşap oturğandar karamança ele anın sıykırında, arboosunda kalğanda Ötömbay kayradan bir cañı küünü çertip kirip, ayağına çıkkança Atake baatır komuzçunu cumşak gana tıydı:

[186] —Kutmanım, bir az ayarlaçı. Tüşünüp turam, ala kelgen begiligiñ küünün zalkarınan tura. Mınday küünü murda kırğız balası çerte elek bolçu. Eesi kim bul sıykırdın?

Oturğandar duulday tüştü:

— Kapray, kim çığardı eken mınday küünü, ıya?

Ötömbay tartınğanday ün kattı:

— Baatır, Kaşkardı kıldırıp, Beecindin çebine cetip toktodum. Çöldö tünöp karışkırga cem bolboy, çayanğa çaktırbay aman kaldım. İndustandı aralap uyğa sıyınıp, maymıldı kuday tutkandardı kördüm. Iyık kocolordun etegine sıyınıp ak urğan bakşı, bu düynönün küyönün aşa keçken derbişterdi eerçidim. Kayda barıp, kayda tünöböyün ıyık kurandı koynuma kata cürüp, kurandın tili kudaydın tili ekenine közüm cetti. Aktık, tazalık kuranda gana. Oşentip, çöl kezip, bel aşıp, suu keçip cürüp üyröngön küümdün sırın aytkandan tartınıp turam, baatır.

Ötömbaydı andan arı süylötpöy Atake-baatır ozunup koydu:

— Küünün başında can cırğatkan nasıykattan: beypildik menen beyiştin rahatınan kabar ala tına tüştüm. Akka moynumdu sunup, köşüp, çaşıp baratkanımda, cüröktü tüşürgön topoloñdon kabar berdi küüñ. Oşol meni esime keltirip, dalay kapilet kooğalañdı baştan ötkörgön kurğan canım kılıç alıp ordumdan tura kalayın degençe, kayra ele cannattın beypil ünü köñülümdü kuş uykuday alaksıttı. Cooşudum, termeldim, canım cay ala bergende, emnesi bolso da özübüz eptep kün körgön beecay turmuştıñ kabarına urundum. Anan zaruret bolup muñkağan, arzuuğa kanbağan beybak ayal samağanına cetpey kaldı mı? Armanduu ün alısta kalıp, nur cüzdüü cigit tutkunğa ketti okşoyt. Kalp aytpasam zorduk menen zombuluk karmaştı da, aktık menen akıykattık capa tarttı. Kıskaşı, kutmanım, senin çertkeniñden canğa batkan taysıyınanı sezdim. Ras, taysıyın bolğon cerde, ömür ölüm bet kelişkende birine şaytan aralaşsa, birinde perişte cardamğa kelet. İşi kılıp küünün kay bir cerinen cüzü kara şaytandın elesin kördüm. Bul kaday küü? Kaday tölgö ayttıñ bizge, adis tuuğanım. Cardana karap oturğandar büt boydon komuzçudan coop kütö, kolomtodoğu ot an sayın aloolono küyüp, boz üydün içi cımcırt bolo tüşkөndө Atakeni tiktey muñkanıp aldı:

[187] –Oo, baatır, kaçan da bolso adamdın sıırın ayttırbay coruğan akılmandıǵıña tañğalam. Baamçıl, daanışman Atake baatırdın aldında komuz da dilin çaşıra albayt Men aytpasam da komuzdun küüsün özüñ çeçmelep saldıñ. Özüñ baamdağanday küüdö «Cusup menen Zulaykanın» tarıhı aytılat. Kurandın on ekinçi süröösündөгү ak niyet, adilet Cusuptun baştan keçirgen coruğun bilbegen musulman cокtur...

Uşu cerden elçi çıdabay ketti:

— Eey, beybaş, sen ıyık kurandı kor tutup, naadandık kılba. Komuzğa koşçu ermegiñ tügөнүp kaldı mı? Baatır, mına bul күнөкөр pende süylөbөsün başka.

Kebelbegen Atake-baatır:

— İ, oluyam, sen kaday deysiñ? dep, Berikti karay küñgürөndү, Ötөmbay çekilik kıldı mı, ıya! Anda ele küü ukkan biz dağı күнөögө battıkko...

— Baatır! dedi, Abdrahman köpös.

— Baatır! dedi, Ötömbay.

Bul eköo teñ sözdün kunun bilgen, kurandı şatırata catka aytkan okumal adamdardan. Oşondoy bolso da Atake baatır al eköönü kol cañsap toktottu da:

— Oluya aytsın, dep, anan al ürgülögön ınağına karap baş iykedi. Bilesiñer, Berik oluya eç kimdin aldında taysaldap körö elek. Al bolğonun bolğondoy gana dep tıştayt.

Berik oluya köp maalkatpadı:

— Kurandın tili, kудaydın tili. Anı tanğan kim? dep baştağı al. Kurandı kimde kim kañçalık okup, catka aytsa, köp-köp kaytalasa, oşonçoluk al küçünö kiret, cañırat. Akır zaman kelgençe, musulman tukumu can saktap turğan çakta ıyık kuran köönörböy, al musulman balasın ak coldon azğırğandardı cazalap, kimdi da bolso tazalıkka, adaldıkka ündöy berer. Adamzattın uturumduk turmuşunda kez kele berçü cañılıştık cana ıplastıkka çeyin kuranda aldın ala cazılıp kalğan. Künööden arıluunun ak colu da kurandın özündö. Künöögö kabıluu bardık ele adam üçün parz bolso, ketirgen künööösün tuya bilip, Alladan keçirim tilöo da parz. Alladan ötken adilet kim? Baarın bilip, körüp, tuyup turğan çoñ kудay aldında caamıbiz birdey pendebiz. Kuranda ayılğanday: Zulayka katın özü asırap alğan uulu Cusupka köñülü tüşüp, anı coldon çığaram dese, ağa Zulayka katın künööölüü emestir, buradarlarım. Kara şaytan azğırıp, katın ıplas corukka cetelegende Cusup tutkan-

[188] ak col gana anı çoñ künööödön saktap kaldı go. Bilginge oşondo ele baarın teñ kудaydın keremeti tuyğan bolçu. Iyık kurandı küügö koşup, kalayıktın köönün tazartkısı kelgen Ötömbay takıbada ne ayıp? Cusup, Zulaykanın tarihı ilgerteden ele el oozunda aytılp kelatkan tamsil. Oşonu bilbegender da barbı?... Bul ıyık süröönün ayatın küügö salıp çert, caki bolboso kurandın ıyık tilindegidey duba oku, kelme keltir, andan kuran buzulbayt.

Oşol kezde Atake baatır:

—Oluyam, maaniñe mandık dep, kubattap ciberdi ele, kabağı tünörgön kokonduk öydö karay albay mööröyü koluna tiygen Ötömbay menen koşo oturğandar da candana tüştü.

Ürkör töbödön oop, cıldız bacırayğan, cıldız tolğon asman çalkıy, alıstan üyürün koruğan ayğır kişenep, köçmөndөrdün dağı bir tünü bilinbey beyküt ötüp cattı. Çaralar tolo titiregen mayлуу et ala aldığa kele elek. Ürkör töbödön alda kaçan ooso da, eç kim ürgölөp köşülbөy boz üydögülөrdün baarı teñ sergek, al turğay sırttağı şırt etken dobuşka çeyin tuyup, arı sağızğanday sak, kolomtodo çartıldap aloolono küygön түbөлүктүү kızıl otton ümüt tilegendey, uzun sözdün ayağına çıғam dep oyloboğon mına bul oturğan cay adamdar kantse da eç nersedен taptakır el kaparsızday. A birok, uşu tapta Atake baatırdın köñülünün tereñinde zor maksat bısıp, demeydegiden körüngön bul kadir tündün artı merçemdüü uluu sapar menen бүтөрү kimdin oyuna keldi deysiñ anda...

Meymandar alda kaçan tarap, çığıştan kök şoola sızıla tañ atıp kelatsa da, Atake baatır cazdıkkı başın koyboy, murdağısınça ele urunğan mandaşın cazbastan soksoyup, tördө oturğan anın eki çağındağı Berik oluya menen kaşkardan kelgen Ötөmbay komuzçunun süylөp berip catkan sözdөрү öтө ele akırın çıға sırtta, tee boz üy celkesinde tañ karakçısına okşoğon calğız karaan Taştanbek terebeldi akmalay karap koyup, üy içindegilerdi бөтөн közdөн koruğan türü bar Mına uşul kurulay saktanuunun özü ele Atake baatır canındağı inaktarı menen demeydegidey beykapar aңgame kurup oturbağanınan kabar bermek...

Kolomtodoğu kögüş tarta kutka okşop canğan kök calın boz üy için çala carık kıla, arbaşıp catkansıp mına oşol kök calın çaçkan kızıl çokton közün-

[189] albağan Atake baatırdı meerimdüü tiktegen Ötөmbay:

— Kumurskaday köp kıtaydın uluu egesi urmattuu Boğdıhandın takka oturğanına mına bıyıl toğuzdun ayı çende tuura elüü cıl tolот dep, ayтıp kelatkanda Atake baatır surap koydu: — Kasiyettüü padişa neçe caşka çığıptır?

— On üçündө takka oturğan deşet.

— Anda ele eköөbüz caştaş turbaybızbı... Munu akılдуu Atake sıpaykerçilik menen aytsa da Öтөmbay özүнчө түşүнүп, söz uçугун andan arı uladı.

— Ras ele, payğambar caşına kelip, akıl tolup turğan чаğı azır Boğdıhandın.

— Akılduu gana emey, ötö ele kıraakı go çirkin Boğdıhan dep, kubattadı Atake baatır.

Kayradan koburagan Ötömbaydın ünü baştağısınday ele kırattuu.

— Baatır, aytkanıñda kalet cok. Akıl ayla cana da bir çeti kılıçtın mizi menen öz ölkösünün çegin arttıra, atak-dañkı kötörölüp turğanına karabastan bötön elge kır körsötüp, duşman boluu bıyakta tursun, dağı ele bolso dos algısı kelet al...

— Boğdıhan atı turup, dosko muktac beken?

— Anançı, bolğondo da özüñö okşoş karapayım baatırlar menen dostoşsom dep eñseyt al.

Atake akırın cötöldü:

— Çokusu kök çelgen uluu tooğo, tokol adırdın keregi kança?

— Baatır dedi, Ötömbay kıtmır ün menen. Çokusu kök çelgen askar toonun süyöngönü boz adır. Adırlar bolboso too kaydan biyik körünöt.

Atake oylono tüşüp koşumçaladı:

— Al aytkanıñ cöndüü deçi.

— Esiñe tutup koy, baatır dedi Ötömbay. Mancur-Çin ölkösünün uluu egesi Boğdıhan on üç çaşında takka oturğan. Eseptey kelgende, bıyıl al tuura elüü cıl padişalık kılıptır. Carım kılım altın taktan tüşpöy el başkarat degen oñoy beken? Akılman padişa özüñdö kütünüp catat, ayabay dayardık körüüdö. Ata mursına ege bolğonğo elüü cıl toldu dep, çoñ toy bermekçi. Toyğo özüñdöy kara başıl baatırlar köp çakırılmakçı. Özüñö kabar bergeni dünüyö mülk artınğan kerben cakında colğo çıktı...

— Oşondoybu? dedi, Atake kamırabastan.

— Ooba, baatır!

[190] Emi Berik oluya kepke aralaştı:

— Tsin padişaçılığı kıtay ölkösün kaçantan beri başkarıp kelişet?

— Oo, bir carım kılımğa cakındağandır dep, Ötömbay oylono tüştü da, kayradan coobun bışıktadı. Sancıra boyunça Mancur-Çinder 1022-cılı takka kelişip, Beecin kayradan ordoğö aylanğan.

Oşo kezde eşik şart açılıp, kapkara murutçan çımır cigit baş baktı.

Atake kamırabay baş iykedi:

— Kire ber.

Cigit Atakege cakın kelip otursa da tımyı tüştü. Közdörü küyüp, örttöy canğan cigittin kantse da aldanemeden saktanğan türün baykağan Atake ooz unun kıbrattı:

— Süylöy ber, boorum.

— Avaak dosuñuzdan dubay salam ala keldim, baatır.

— At kölüğü aman-esen cüröbü? Sak-salamatpı?

— Dosuñuz uşu kezde Narboto biydin közdöy matı.

— Kabarım bar. Avaaktın kemengerligin ilgerten bilem.

— Bilgizip koy degen salam dubayın uğarsız...

— Kulak sende.

Cigit toktoy kaldı.

— Tartınba! dedi, Atake.

— Avaak dosuñuz, sizdi ordoğö kelbesin dep surandı.

— Avaak aytsa aldabayt. Kabak tüygön Atake komdonup koydu da: Anan? dedi, bir turup keket kende.

— Avaak kelbesin dep catsa, tüşünüktüü da, baatır...

— Avaak aytsa aldabayt dep küñgüröndü Atake Açık aytıp ak süylö.

— Narboto biydin peyli ak emes sizge.

— Emne bilgeni bar?

— Mert kılıp tıstayt.

— Ordoğo cigit kezimde dalay bardım. Anda emne katılbadı...

— Anda katılbasa, emi katılmakçı, baatır.

— Oşonçoluk ele Narboto biydin coluna kadayça böğöt boldum eken?

— Al çındık baatır...

— Meymanğa çakırıp alıp özü katılsa, artıma-

[191] kalıñ el turat. Oşonu bilbeybi Narboto biy... Cigitten söz çıksın degendey mañıroo suroo saldı Atake.

— Bilgendikten sizdi mert kılmakçı.

— Kadayça?

— Eldi başsız kaltırmak! Bir künü ele erteñ menen töşöktön tura albay kalasız.

— A, a dedi, Atake baatır çooçuğanday. Ölüm birinçi colu esine keldi körünöt. Uu beret deçi!

— Anday boluşu da mümkün, baatır.

— Anday ele Narbotonun çekesine çıkkın çıykan bolğon turbayınbı!

— Çıykan emessiz, baatır. Siz uluu toonun koynuna Narboto biydi kirgizbegen Arıstansız.

— Arıstandın başı ketse ele, başka el küçük bolup kalabı?

— Curt eesi ketse, el başsız kalat. Oşon üçün kelbesin dedi Avaak dosuñuz.

— Ulant...

— Sizdi cutkanda ele kokonduktarğa kудay bergeni.

— Oşondoy deçi?

— Anda ele el-curtka kim teek bolot. Narboto biy kalğan curt aksakaldarın aldayt, arbayt. Anan tez ele uluu toonun koynundağı kırğızdar kokonduktardın kulu bolot. Avaak dosuñuz uşintip oyloyt, baatır.

— Kacıladağan köp kalmaktı kuup çıktık. Emi mintip erkin çaşaylık, el katarı çaşaylık desek tınç koyboyt eken da. Atake cındap keyidi.

— Narboto biy közdögönünön baş tartpayt, baatır.

— Asılğan ooru akırı almayınça koyboyt dep kırğız bekerinen aytpayt. Bilem, Narbotonun ilgerteden köksögönü biz. Kan-Toonun için birotolo özünö karatıp, bekler begi, kandardın kanı Gurhan bolsom dep eñseyt Narboto. Körö catarbız dep tobokel kılğan Atake cigitti tiktedi. Azamatım, Taacıbay dosuma ayta bar. Tukum uruğu ösüp, teñirim ılayım kırsıkka uçuratpasın dep bata kıldı. Bayatan beri ayılıp catkan kaymana at kırğızdın içkilik uruusu Avaaktardın biyi, Altın-beşik toosun caylap, ordo kızalatına çakırılğan Taacıbay ekenin oturğandar murda ele baamdaşkan bolçu.

Cigit çıǵıp ketkenden kiyin:

— Kutmanım, Beecinge çakırğan Boǵdıhan da ordoǵo cetkirbey ele maǵa uu berip öltüröbü? dep, Atake baatır Ötömbaydı karap kakşıktadı.

Ötömbay şaşıp ketti:

[192] —Baatır, kıtay padıçası azırınça anday corukka barbayt.

— Kutmanım, kaçantan beri Boǵdıhan payǵambardın keypin kiyip kaldı eken?

— Boǵdıhan bilgenge Narboto emes, baatır.

— Anda kim?

— Al degen çoñ ölkönün egesi, Kökö Teñirdin amirinen caralğan padışa.

— Anı bilebiz deçi...

— Ras, al nazilinde sağızğandan sak, tülküdon ötkön kuu. Birok Narboto biyçe. kıyanatçılıkka bara koyboyt.

— Uğup catam, kutmanım.

— Demek, Boğdıhandın sıyına sıy körsötüü siz üçün parz.

— Anda ele Beecinge cönöşüm kerekpi?

— Baatır, baruu ce barboo öz erkiñ...

— Kandayça tüşünsök?

— Barğan kündö al özüñö kol saldırbayt, mert kılbayt.

— İi?

— Barbasañız cayıña koyboyt...

— Kızık eken!

— Sizdin kert başka abdan muktac al uşu tapta.

— Koyçu arı?

— Sizdi padişaça cakşılup kütöt, Akındarı ismiñdi ırğa koşot. Ülbürögön suluu kızdar aldından biylep ötöt. Catkaniñ ak saray, olupok töşök, enesi öppögön cıpar cıt kızdar koynuñdan üzülböyt, ceke kert başıñ bıyakta tursun, koştóp barğan adamdarın, at koşkon cigitiñe deyre sıyğa tuytunat. Coodurağan cumşak külkünü oşo cerden körösüñ. Beyiştégidey ne bir sıy ülpöt Beecinde. Aalamğa taanımál padişanın canında otursañ kaysı arman. Mınday sıydı körbögön can-cökörlörüñ menen cigitterin Boğdıhandı maktabağanda kimdi maktayt. Sıyğa coomarttıkká kark bolğon alar köşülüp, mağdırap oturup beret...

— Oşentip bilgizbey kebez menen muuzdayt deçi Boğdıhan. Atake kımtır küldü.

— Ap-balı, mına emese, töbösunön tüştüñ. Ötömbay süyünüp ketti.

— Ulant dedi Atake.

– Duşman körgönünö ılayım keçirim berbey, mıkaaçılık, taş boorduk çağınan da Çinderdin noyondoruna eç kim teñ kelgen emes. Suluuluktu, koozduktu kan-

[193] çalık baalay bilişse, salaasınan kan şorğoloğon mıkaaçılık da alarğa taandık. Totu kuş, suluu ayal zatı, kooz gul, kökkö atılğan suunu körüp kadimkidey közdörü kılğıra çaşıyt. Oşol zle cerde duşmanının cürögün tirüülöy suurup, salaasınan kak şorğolop catsa, kabağın cıyırıbayt alar...

Atake kubattadı:

— Kabarıbiz bar, kutmanım.

— Bilseniz baatır dep Ötömbay añgemesin uladı. İlgeri bizdin ata-babalar Manas ayköl baştap Beecindi çaap kirgende Çin padişası kantip karşılık körsötkönün bilesiñbi?

—Ayta ber dedi, Atake.

— Aytsa ele uşul Kaptap kelgenderge küçü cetpesin bilgen padişa karşılık kılbay, aldınan tosup çığıp urmat-sıyğa bölöy, cıluu süylöp, cooduray külö: cookerlerdin ar birine ay çırayluu kızdı katındıkka kıyğan. Köp kündük cortuulda çaalıkkın-cüdögön cookerler zamatta dünüyö mülkkö kark bolo suluu katındın nazına mağdıraşıp, köp uzabay zle özünün cookerdik kudretin coğotuşkan. Anan bir eki cılça turup, balaluu bolup degendeyöz elin, tilin unuta, dilin Çinderge berişıp, birotolo kala berişçü eken. Oşentip kayran erler, mıktı cigitter kumğa siñgen suuça cok bolğon. Çinder köp el. Alar bötön eldi ceñüünün neçen bir ayla-amalın bilişet. Boğdıhanğa azır sizdin kert baştın keregi kança, baatır. Ağa kök kaşka suuğa mol, baylığı taşığan Ala-Too kerek... Asıl cer, kasiyettüü kırğız ceri kerek. Eldin tağdı, baatırdın başı menen kaydan işi bolmok ele alardın.

Atake aylası kete turalandı:

— Anda ele kanttik? Sol çağıbizdan kokonduktar toorusa, oñ kaptaldan Boğdıhan op tartat. Cutsam dep oborun ağıtkan eki acıdaardın kaysınısının oozuna barıp keptelet baykuş kırğız. Tınç çaşay albayt turbaybizbı. Erkindik cok eken da bizge...

Ötömbay keñeş ayttı :

– Baatırdın küçü bilegiide emes, anın akılında. Özün tap aylanı, baatır. Kalıñ curtıtu saktap al Eldin tağdıırı emi öz moynuña cüktöldü go deym sıykı. Boğdıhandın meerimine aldanbasañ akırı alar kılıçka alat. Kokonduktardın kolu uluu toonun koynuna bir kirse, aç börüçö kayran eldin tımtırakayın çığarat da...

[194] —Kutmanım, tüşünüp türam dedi, Atake baatır aylası ketkendey.

Uşu kezde kök şoola suyulup, sırtta tañ ağırap kelatkan ele. Kolomtodoğu calın üy-içine ança carık berbey tuş taraptan tınbay bödönölör bıtpıldıktap catkan bolçu. On eki kanat boz üydün içindegi üçöö oşol oturğan cerlerinde bükülüü-bükülüü boydon kıyşaya ketiştı. Kök şüüdürüm tulañda tonğo oronğon Taştanbek mırza da tırp etpeyt.

Buğu ayının kaportosu ekendigine karabay kün ayabağanday ısık. Asmanda kılayğan bulut körünböy çartarap memirep, meltirep, kök menen aykalışkanday tōş tarabının baarı köpkök, sayrağan torğoy, samsıp uçkan kızıl-tazıl köpölöktör. Taptalğan cana da takay kerben ötkön kan coldu, çoñ coldu beykapar tepsep bastırıp baratışkan kokonduk meymandardın carpı cazıla, kabaktarı açık. Cürgünçülör Sarı Özön Çüydöğü Solto elinin ataktuu baatırı Cayıldın tukum-uruğu mekendegen cerine cete elek. Coldun eki cağı biri-birine ataandaşca boy tirep cış öskön kök kamyş, elçi Saydulla kerbendın başında. Uzun coldu kyskartalık dedibi, katar bastırıp kelatışkan ınağının biröö elçige suroo saldı:

— Bu kırğızdın biyin murda körbögöndürsüz aziretim.

— Kaydan körmök elem. Saydulla kamırabağansıyt

Suroo salğan adam köküttü:

— Kanday oydo kelatasız? Hi-hi...

— Capandardın kaşka-maşkasın dalay ele kördükko. Mınday buçuk-muçuğun murda körbögöm. Sıyına kandık...

Col cürüp kelatkandar Saydulladan pikir suraşıp, Atake baatır cönündö aytıp berüüsün ötünüşkөndө, kamırabağan al bir tamsildi cönөттү.

— İlgeri, ilgeri dep baştadı Saydulla. Uluu toonun etegine, cülündöy bulak çıkkın saydın çetine çınar terektin calğız uruğu tüşüp kalat. Al akırı kelip köktöp çaş çınardın çırpığına aylanğan deyt. Çırpık cetilse çınar bolot dep ayılğan kep oşondon kalğandır. Çaş çınar ösüp oturup, ösüp oturup, akırı köptögön cıdar ötkön soñ kök çelgen, menmensingen apapak, arı neçen bir adamdardın kulaçı cetpegen coon çınar terekke aylanıp-

[195] tır. Çınar öskön cerge, anın özünön bölök da köp badal-daraktar ösüp çığıp, tünt tokoy payda bolğon tura. Tokoyluü cerden orğuğan suu çığa, bayağı cülündöy bulak bir kulak suuğa aylanıp, tokoy içi arkıl aybanatka, can-canıbarlarğa tolot. Çınar terekti karaan tutkan daraktardın içinde kayñ-talı, karağan-şilbi, çıçırganak menen it siygek cana cılğınğa okşogon ösümdüktör da ayabay cış ösüp çığat. Alardın baarı büt boydon calğız mırza çınarğa koşomat aytışıp, şamalğa ırğala ır ırdap, anı maktağanday bolso candarı tınışçu emes eken. Koşomat kimdi erdemsintpeyt, anday maktolordu ukkan sayın calğız çınardın mookumu kanıp, kanbay dağı ele maktoo ukkusu kele berçü.

Basa, oşol köp cıl çaşap, başınan köptü ötkörgön kart çınar dağı ele bolso, özünön bölök çınar tuuğandarın canına colotpoy, alardı ar kaçan öz boyunun oolak tutçu. Özüm gana calğız maktalsam, özüm gana calğız bolsom degen kart çınardı töştün boorundağı, suu cetpegen şağıldın arasına çıkkın kart arça, min cıl çaşağan calğız arça körüp-baykap turdu. Caykı aptapta suu cetpey çañkağanına çıdap, kışkı ızğaar da boroon ulup, boroon uypalasa kulap kalbay cayı-kışı köpkök boydon turğan calğız arça menmensingen çınar terekke akıl-keñeşin aytayın dep batına albayt. Mensingen çınar ağa oolaktan köz çaptırıp, sırdaşuuğa batınbağan kart arça menen süylöşüp keñeş surağandı oyuna da albayt. Çınardın sayabanına ar kıl kuştar uçup kelip boy sergitse, arı ötkön-beri ötkön colooçular da anın tübünö toktoboy ötçü emes. Oşentip menmensingen, kaparsız turğan çınardın tübündö bir kurday kiçinekey tüktüü, körünüşü öto ele süykümdüü kurt payda bolot. Çınardın kölökösündö sayran kurğan kurt anın boorunda öz erkinçe soyloy, akırı anın calbıraktarının arasına uruk tıştay ızğaar kirgende çınardın tamırın oyup kirip kıştan da çığat. Maanayı süykümdüü kurttu kart çınar da cakşı körüp kalsa kerek. Akırı uşun baarın oolaktan baykap turğan miñ cıl çaşağan calğız arça çıdabay ketip: Taksır koşunam, aldağı kurttu booruña colotpo dep keñeş aytsa, «Temenedey boyu bar cıldız kurt mağa kadayça zıyan kılat ele» dep, çınar işenbey koyuπτur. Anda kart arça: «Al

degen cönököy kurt beken, anın atı mite» dese da çınar terek kaparına eç nerse albaptır:
«Temenedey-

[196] kurttan korkup can saktabay ele koydum». Akırı temenedey mite kurt tamırı arkıluu anın özögünö kirip menmensingen çınar akırındap sarğayıp kuurap, tübü boşoğon anı bir künü ızğarluu şamal cığıp taştayt da, bulaktar soolup, kart çınardın tegeregindegi caşıl tokoy da coğolot.

Uğup kelatkandar bul tamsildin maanisin tüşünö berbey tuncuray tüşköndö, kimdir biröo surap koydu.

— Ança boldu, bul comoktu özüñ çeçmele, Saydulla ake!

Saydulla maalkatpadı:

— Atake baatırdı kubattuu çınar dep tüşünsök calğız gana Berik oluyanı koşpoğondo capandardın biyi tegeregine bütündöy tökörlördü cıyıp alğanın kördüñörö. Degi ele ıyık kurandı şıldıñdap küü çertken Ötömbay selsayağı kim? Arstanday aybattuu Soltonun bekterinen eç kimisin körö albadım, caki bolboso öz kandaşı Üçükönün tukumdarın emne üçün boyuna tartpayt. Cürgön turğanı handıkına teñ kelgen, kırğızğa attın kaşkasınday taanım al Esengul mırzanı coluktura albadık. Degi baatır söroydün canında kupulğa tolup, oozgo alıñan can körünbödü. Ancıyandan tentip barğan soodager eken da Atakenin işengeni. Narboto handı tootpoy aldına kelgen ırskını tebet. Söök ańdıgan itçe tegeregine toptolgon bir uuç tökörlör akırı kelip, özökkö kirgen mite kurtça Atake kaşkanın tübünö cetpese ölöyün. Körösüñör bir künü...

Kimdir biröo elçiye til kayırdı:

— Kırğız degen capayı eldin mıktı kaşkaları menen mal bakkan tökörlörünün arasında köp ayırma bolboyt. Tamaktı çoğuu oturup çeşip, çoğuu cata, çoğuu cürö berişet. Baatırının keypin kördüñör go, tööçü kazaktan kanday ayırması bar?

— Tuura aytasıñ! dep, Saydulla kubattadı. Bu capayı kırğızdardın makalı bar. Al mındayça: Buzulgan elge buçuktan Aco.

Elçinin akırkı sözünö tegeregindegilerdin baarı kıraan-katkı külüşüp, kögörüm suunu keçip ötüşkön koşun kölökösü köykölgön egiz taldın tübünö kelip tüşkön ele. Cayma

cay tüşönüşkön soñ, çarçağan attardın belin suutuu araketin kıla bir topko örüş aldı koşun. Oşol ele künü keçinde Saydulla elçinin sözün tökpöy-çaçpay ukkan Atake:

— Duşmanıñ bөрübü, sen dağı bөрü bol. Sıylaş-

[197] kandı bilgen Atake, sıyrışkandı da bilet dep kaparsız külgön boldu.

Aytkanday, koşun Sarı Özön Çüydün çeginen çıǵıp, çöl kese Taşkendi közdöy bet alıp, talaağa tünöşkön kez bolçu. Çatırda catkan Saydulla ertesı kün çıǵıp kelatkanına karabastan töşöktön turbağanınan ulam cigitterinin biri akırın baş baksa ardaktuu elçi kozǵolup da koybodı. Canına kelişse al oşo köşülüp uktağan boyunça kete bergen eken... Bötön biröönün çatırğa kirip çıkkın izi bilinbeyt. Elüüdön aşkan bul etkeel adamdın mürt ketkenine eç kim tañǵalbastan, anın söögün col boyundaǵı eski körüstöndördün birine çaşırgan boydon koşun andan arı saparın uladı...

* * *

Cılǵın-Başını carıp çıǵışkan coon top atқан catakçıların kiçinekey aylı Ak-Beşimdi kıyǵay, cañıdan ele kapkara şaǵılduu toonu közdöy bet alışkanda, tuura caktan karǵıldanǵan, şaşkalaktan ün çıktı:

— O-o, cayçı! O, o aylanayın, oluya! Toktoy tur...

Top başındaǵı Atake baatırdı közünö ilbey Berik cayçını çakırǵan beçarani kaparǵa alışpay coon top dağı ele bastıra bergende:

— O-o, cayçı ake! O-o, Berik oluya, degen muñduu ün dağı çıktı.

Musapır ün kulaǵına şak dey tüşköndö top başında bastırıp baratkan Atake-baatır tizgin cıyıp, baatırǵa kuyruk ulaş kelatışkan atçandar «Bu kim?» deşkendey özdörün közdöy lakıldap çurkap kelatkan kişini tañǵala karay kalıştı. Toptun içindegi biröönün ünü:

— Aşım azık eken. Atanı baykuş ay, karasañ cıp-cılañaylak, butu başın çöñör tilgenine da kayıl...

— Baatırdı coldon kaltırıp dep kimdir biröo ızırındı.

Ak dambalı tizesine çeyin türülgön, cün baskan baltır etteri körüngönü menen işi çok, iynine ketmenin salañdata artıp alğan Aşım catakçı topko cakınday kelgende, Atakeni emi gana taanıǵanday:

— Saloomaleykum, baatır! dep küyökkön demin basuuǵa arakettendi.

Cayınça alik alğan Atake baatır meerimdüü suradı:

[198] —Aşıke coo kuup kelatkan çokpu. Emne mınça şaştıñ? Lakıldap çurkabasañ dele, kayra kelatkanda özüñö coluǵa ketmekmin...

Baatırdın ünü meerimdüü çıkkanı menen Aşım catakçının işi çoktoy:

— Baatır, menin cumuşum Berik oluyada ele. Alıstan karaanın körüp çurkay beriptirmin.

— Ayta berbeysiñbi? Art caktan kimdir biröö kıcırlandı.

— Kün ısıǵı bu apendi, baatırdı saparınan alaksıtpa!..

— Şaştırbaǵıla, cigitter! Atake artın karabay küñküldödü...

Aşım caloorudu:

— Oluyam, cardam kıl! Cayçı ake, cakşılıǵıñdı ayaba... Bilesiñ, çıpçañ bir aydan beri kün caay elek, Cerge toǵolok tamçı tüspöy, kayraktaǵı aştıktın baarı küyüp ketti. Anan kalsa bıyıkıday kakşıǵan ısıktı başıma cün çıkkanı körö elek bolçumun. Çegirtkeler ızıldayt. Talaada cılan batçu emes ele, emi baarı, tömönkü sazdı közdöy kaçtı. Daǵı bir cuma caan caabasa, alaamatka tuş bolobuz. Anan kalsa bıyıl kirgen kezde Kegetinin suusu nugun özgörtüp... Kalmak arıktan suu çıkpay, kança kündön beri eldin baarı oşol cakta, arık başında. Suunu bura albay catıшат. Men gana bugün tegirmenge alaksıp kalıp kalǵam. Suu çıkkan kündö da kayrakka aydalǵan arpa-buudaydan kol cuuybuz. Eginder kıl maya, sarǵarıp büttü. Eldin küñü emne bolot? Bala-bakıra açtan ölobü? Aşım emi Atakeni karap can talpas kıldı. Baatır, eliñ aştıksız kalsa, öz başıña kıyınçılık keler. Cardam kılсын Cayçı ake. Kança colü tülöö kıldık. Kudayǵa calındık, ılaacı bolbodu. Ögünü özüñdü izdep barǵandar tappay kelişken, baatır. Kök-Oyrokko çıǵıp ketti deşti.

Aylabız kurup, bugün aldıña baralık dep catkanbız, Cayçı ake! Baatır, dabaa kılın, eldin ubalın oylosun oluya.

Atake booru ooruğanday unçuktu:

— Azıgım, azıgım! Sen bilgendi men da bilem. Birok siler kabarsız catkan soñ balkıtıp, kölkütüp suğatka kirgen go dep oylopturmun. Kalmak alıştan suu çıkpıy kalğanın murda eskertkeniñde bir aylasın tappayt belek. Çın ele silerdin aştık küyüp ketse baarımız kuurabadıkpı, azıgım! Anda ele, el kışında ordo atıp, bozo içpey kurudu dey ber. Baldardın-

[199] kursağı çoyulup, açtan ölböybü! Taruu bozonun sazayın bergen mına bul berender kantet. Oluyam, kaday deysin?

— Bizdin koldon kelbese, kudaydın kolunan keler.

— Berik cayçı tömön karağan türdö küñgüröndü.

Emi baatır Aşımdı erkelete süylödü.

— Azıgım, azıgım, senin aştıgıñ küygöndö ele kurubadıkpı. Cayçı bar küçün cumşar, kabatır bolbo.

Berik kubattadı.

— Catakçım, ubayım cebe! Bir ayla tabılar...

Ak mata köynökçön Aşım:

— Kasiyetüü cayçı, kuday calğasın. Eliñdin alkışı tiyip, özün tigi düynödö beyişke çık dep, oluyanın eteginen öptü.

Cay bastırıp kelatkan top atçan tegirmendin canına kelip kalışkanda Aşım karbalastadı:

— Baatır, naar ooz tiyip ketseñer bolboyt bele. Kaap...

— Kalp sıpaykerçiliktin keregi emne? dedi cigit başı Orozbay. Kaltırba baatırdı coldon, söz bütödübü. Orozbay Atakenin işeniçtüü adamının biri. Oşonduktan al bayatan beri baatırğa batına tüşkön catakçığa cini keldi.

— Orozbay, kur beker salttı buzbaylık. Üydün canınan ötüp baratıp, baatır kur ooz kaytabı! Süt emgen kürpöñ ulağım turat...

Atake sıpaykerçilik kılbadı:

— Tegirmeniñde emne bar?

Aşım kaysalaktadı:

— Baatır, tegirmendin taşın çekip catkam.

Atake baatır kebelbedi:

— Talkan-malkan da cokpu?

— Kebegi arsayğan arpa talkan turğandır, baatır.

Aybıkkın Aşımdı kökütköndöy:

— Canyakka suudan kuyup, arpa talkandan çalıp çık dedi Atake.

Buyruktu aleki zamatta atkardı Aşım. Talkan çalınuu melt-kalt kara ayaktı:

— Bismilda! dep tartıp cibergen soñ: Bular içpeyt, manaptarğa daba cok da dep kakşıқтаğan Atake bastıra berdi.

Raazı bolğon Aşım catakçı top atçandan közün albay karap kalgan ele. Uşu kezde Atake baatır kapıstan tizgin cıyıp, artına kılçaya bergende Aşım-

[200] dağı ele andan közün albay turuptur. Baatır oşol kalıbında mañıroo catakçını «beri bas» degendey işaarat kıldı. Eç nerse tüşünbögön Aşım kozğolğon cok. Lokuyğan catakçını közdöy çaap baratkan Orozbay «İlgeri bas, kel beri» dep, ulam kıykırıp koyot. Emi gana özün kütüp catkanın tüşüngön Aşım can alı kalbay çurkap kelgende, Atake baatır caşıruun sır aytçudan beter eñkeye berip anın kulağına şıbıradı.

— Azıraak suluu tap, azıgım.

Baatırdın kolu conuna tiygende özünçö ergiy kaltırağan catakçı şaşıp kaldı:

— Suluu kurusun, baatır. Kerek bolso kıpkızıl buuday tababız.

— Buudaydı koy, mağa suluu kerek dep catam.

— Suluunun carası ceñil deçi, baatır. Andan körö cañı tüşümgö küt. Eski suluunu özüñö ıraa körböym.

Atake kebelgen cok:

— Cañı tüşümgö çeyin kütö albaym, azıgım.

— Baatır, azır külük taptap, külük çapçuu mezigilbi? Özünçö büşürködü Aşım. Cañı tüşümgö dele az kaldı. Kudaa kaalasa, bir ayğa cetpey suluuğa orok tüşöt.

Baatır tamaşalağanday küldü:

— Suluu mağa azır kerek, badırak kılıp ceym.

— Badırakka carabayt da al, baatır.

Aşımdın añkooluğuna keyigendey Atake katuuraak süylödü:

— Badırakka caraybı ce cokpu, anı mağa koy. Bar bolso kamda, momunum.

— Kamdaym, kantip kamdabayın dep, Aşım karbalastadı. Oşondo atın temine bergen Atake baatır catakçısın erkeletip koydu akırın.

— Azıgım, azıgım! Kuday bar, Berik oluya turğanda aştıgıñ küyböyt. Bugün ele kün caadirat cayçı.

Oozun açkan Aşım baatırdın maktoosına oğö beter semirip, atçandardan közün albay sıyınıp catkan adamça kıymılsız. Baatırdın catakçı Aşım menen süylöşkön sözün kulağı çalğan sürmö top cigitter cayloo bışıp, ot cetilip kalğan çakta, baatırğa suluunun kandayça keregi bar ekenin tüşünüspöy özdörünçö añ-tañ. Atçandar Cılğın-Başını carıp ötkön kan coldun çetindegi on çaktıday calpak tamduu kıştooğö cakındaştı. Oşol tokol tamduu turaktı el-curt köptön beri «Tokmok kıştak» dep, atay baş-

[201] taşkan. Kan coldun kak çetindegi karaanı ança çoñ emes Tokmoku Atakenin sanaalaşı Abdrakman Küçük uulu mekendeyt. Abdrakmandın ilgerteden kütökön kesibi soodagerçilik. Al kıldı kıdırıp, sırdı sıdırıp degendey: Kaşkar aralay Kıtayga,

İndustanğa çeyin cetse, andan kaytkandan kiyin dele köp ayarlabay Taşken, Kokon, Hiva arkıluu Edil boyun mekendegen bulğarlardı tintip çığat da, üyünö kelip at tezeğin suutpastan kayradan çöl kezip, Sarı-Arka arkıluu kazak tuuğandardı aralap cönöyt. Degi ele, anın canı cay albayt. Bir az ele kün catıp kalsa buk bolğondon ölüp kalçuday köröt özün. Oşentip, Abdrakmandın düynö-mülk artınğan kerbeni arı-beri çubayt da turat. Kaysı el, kaysı cerde kaday buyum baa ekenin Abdrakmança kim bilet deysiñ. Kerektüü buyumdarın kaalağan uçurunda taap kelip, Ala-Too içindegi tuuğandarın bir kark kılát Abdrakman köpös. Kimbat baa añ teri, altın kümüş, kezdeme-manattın ne bir türlörünön tartıp, cip-şuu, iyne, kıtay-çay, kalmak çay, kazantulğa, ok-daarı, al turğay: küñü menen kulu; arğımaktın asılı, ayuunun mamalağına çeyinki ne degen gana dünüyö-mulk ataktüü köpöstün kolunan çıkpadı. Kokus satuuğa dünüyö tappay, at kölüğü kırsıkka uçurap kalsa, bötön kerbenderdi eerçiy col körsötüüçü bolup da caldanıp alat. Oşentip kay biröögö caldanat, kayra birin caldayt. Bu calğanda Abdrakman köpös carık düynögö külü bir cerde dodo bolup tınç catıp, tınç çaşoo üçün kelbegen adam. Basa, Abdrakman el-curttun kaymağı töböldör menen köykaşa-ilimdüülör gana tüşünö bilgen çağatay tilinde da süylöp, koozdop caza bilgeni az keligensip, ıyık kurandın ayattarın şatırata catka aytkan, közü açık adam. Kerben köçü tıyılбай, cana oşoğó caraşa neçen bir caraktuu coo ötkön toğuz coldun toomuna tam salıp, beş altı üylüü kurama elge koşulup Atake baatırdı karaan tutkan Abdrakmandı cergiliktüü el bölök-bötön sanabayt. Anan kalsa, öz uruk-tuuğanınan bezippi, aytor, Atakeni karaan tuta, mına uşul Çüy booruna kimder gana köçüp kelbedi. Bardığı teñ el bolup, eç kaday kooğasız çaşap kelatışat. Andıktan kindik kanı tamğan cerinen alda kaçan oop kelgen Abdrakmandı teskegen dele kişi bolo elek. Nesi bolso da, Abdrakman ookatı ötpöy kalçu beçaralardan emes. Cok, kayra al el kadırın, baş kadırın bilgen, dünüyö-mülkkö kark bolğon köpös. Adep oop kelgende cergilik-

[202] tüü el anı özdörünçö «Cañı tuuğan» dep cürüştü. Mına oşentip, Cılğın-Başını Abdrakman mekendegenden baştap, anın curtun tegerektey, bötön el da köböydü. Kadırluu köpöstün bir kezdegi «Cañı tuuğan» atı öçkön. Bu kündö Tokmuktun tegeregine Kaşkar menen Kara-Too taraptan oop kelişken kocolor arbıdı. Kocolor kırgız için aralay kurandan, şariyattan kep salıssa, Abdrakman dünüyö-mülk çoğultuunun aylasın közdöyt. Basa, bul kıştakka Tokmok degen at kaydan kelgeni uşu kezge çeyin belgisiz. A mümkün ilgeri ayköl Manas tuulğan Altaydın tündüğündöğü Kem

darıyasının ceegindegi Kızıl-Cardın bet aldındağı kooz çoku Tokmuktun atın kotorup koyğondur Abdrakman. Eger oşondon ulam Cılğın-Başı Tokmok atalsa, anda Altaydı carıp akkan Katın darıyasının çet cakası bütündöy Çüy dep atalat da. Anda ele kasiyettüü Sarı Özöngö Çüy degen attı da Abdrakman koydubu? Bilgenge, san kırğız cürbögön, kırğız cortpoğon cer az... İlgerten ata-babası mekeñdegen cersuunun atın kayran el kayda barbasın öz köönünön öçürböy ala cürgöndüğü üçün kırğız atı öçpögöndür.

Uşul azır Abdrakman köpös Atake baatırdın eñ bir urmattağan adamı. Ceke ele bıyakta kalsın, köpöstü tögörüktün tört burçuna çeyin cakşı bilişet. Caydır-kııştır öydö-tömön ötkön cürgünçü menen kerbenderdin baarı Tokmok kıştooğto toktoboy, bel çeçip es albay ketişpeyt. Kapkayaktağı kabar-cakşılıktın baarın Atake baatırğa Abdrakman cetkiret. Atake turğanda köpöskö tirüü can öydö karabas. İşi kılıp köpös menen Baatır arı ketse tayake-ceen, beri ketse uçu birge tuuğan. Anın üstünö itçe kabışkan, börüçö ańdışkan zamanda altın-kümüş baş bolğon san baylıkka ee boluş üçün da köpöskö arka bolor Atakedey bir baatır kerektir. Aytor, Abdrakman menen Baatırdın ötmö katar mamilesin çeçmeley berse söz arbin.

Çüy suusu kirgende kan colğo çeyin topon suu cürgöndöy sel kaptayt. Abdrakman kıştaktı kara coldun üstündöğü döñsö cerge salğanı da bekerinen emes. Top atçan üyünö cakındap kalğan, bayatan beri dayar turğan Abdrakman salamdaşkan soñ Atake baatırdı canday bastıra berdi. Üyünün canınan ötüp baratkandardı «naar ooz tiy» dep ızaat kılbağanına karağanda, Atake menen köpös murda ele akıldaşıp koyğon türü bar. Atake baatır unçukpasa, köpçülük-

[203] emne demek ele, at dübürtü basańdabay ketip baratışcat. Çüy suusuńun boyuna cakındağan kezde Berik cayçı topton bölünüp, top taldı közdöy bet aldı. Oşondo bir cigit aytırabay ele anın artınan eerçidi da, kaçan Oluya attan tüşmökçü bolğondo, karıyağa katarlaşa bergen al cayçını koltuktan süyöy cerge koyğon soñ, emne kılayın degendey karıyanı tiktep kalğanda, Berik bara ber degendey kol şiltep, çoñ suuğa kuyup catkan bulaktın çetine otura ketti. Çüy suusu cańıdan knre baştağan kez eken. Darıyanın boyundağı capayı öskön köpkök taldardın salańdağan butaktarı şar akkan suunu ulam çapkılay, köz kumarın ergitken capçaşıl taldardın arasınan tarançılar çırıldap, kükük tańşıy, çar taraptın keremeti arta, asman köpkök. Tee alista baştarı kök çalğan toolor.

Meeden ötkön kün ısıgın eç kimdin seze turğan türü cok. Buloolono ter cıttanğan ker at suuğa cutunğanına bolboy, bayatan beri tizgin kakkan Atake-baatır zañk etti:

— Kana, bismilda dep keçe berelik. Oluya öz işin kılısın, biz anı öyüzdön kütöbüz.

Keçmelik öto cayık cana tereñ bolçu. Attardın tolorsuğanın öydö suu caba, öyüzgö çıkandar unçuğuşpay töş tayana berip, artka kılçaya karap kalışkan. Alar turğan suu ceeginen öydö toonun küñgöylüü töşü çılgıy ele kara şağılduu etek. Şağıldardın tömön çağındağı kök maydan aptapka çıdabay küyüp ketiptir. Kektö çakçayğan kün. Töştöğü kara şağıldan uluu küygön ottun tabınday aptap urup, attar koşkura, attar tıbrılay, Berik oluyadan közdörün albağan atçandar ün katışpay tuncurayt, tımtırs. Tiginde süyrölgön, up-uzun Berik oluya şaşpay daarat alıp bolup, koynunda kata cürçü kara bülöögö okşoş kasiyettüü taşın ayarlay karmap, bulaktın suusuna maldı da, anan adatınça ooz uçun kıbirata, bülönü dubalay baştadı. Caycının coruğun köpçülük dalay colu körüşkөн. Mındayda karap turğandar da içterinen duba okuy unçuğuşpayt. Kala berse anday çakta tegeregindegi can canıbarlardı cayçı sıykırdap taştayt deşçü. Karap turğandar kantse da dubanın sıykırına işene, Berik oluyadan çoçuğanday tım-tırs bolo tüşüşöt. Cayçığa akarat aytıp, şıldıñdağan kişi akırı birdi körörü bışik. Berik suu keçip özdörünö cakınday bergende:

— Arı bolğondo, et bışımğa cetpey kün caayt dep, topton biröö ün kattı.

[204] Ekinçisi anı koştıp ketti:

— Degi, tez ele caasa eken. Tozoktun otuna küygöndöy ele bolduk.

Isıkka küyüp, suukka toñboğon kırğız kırğızbı. Kırğız baarına çıdayt. Anın emnesin kep kılasınar degendey sürdüü karağan Atake baatır at soorusuna kamçı üyrüdü. Kara-Toonun etegin kıyğay akkan suunu boyloy ketip baratışat. Baatırğa katar bastırğandar: Berik oluya, Abdrakman köpös, Ötömbay çertmekçi cana da çıyrak cigit Şergazı. Alarğa kuyruk ulaş kelatkan cigit başı Orozbay, kalğandar tobun buzbay artta. Alarğa aldıñkılardın sözü uğulbağanday itapkan oolak. Atakenin başında çet-cakası saymalanğan töbösu şunşuğuy ak kalpak. Cakası tuyuk köynöktün üstünö calañkat camınğanı töönün appak çuudasınan tigilgen cepceñil, cuka çepken. Baatırdın kiyingeni cupunuday körünsö da, at cabdığı bütündöy kümüş menen azemdelgen. Baatırğa caraşa,

kalğandarı da oşonçoluk karapayım kiyinişken. Karasur arğımaktın üstündö kebelbegen baatır oşol aldı çağınan közün albağan boydon ün saldı:

— Keregede kulak bar, keñeşçü bolsoñ irak bar...

Berik oluya özünçö tabışmaktattı:

— Aytalaada süylöşkön sözdü da keede adam uğat, baatır.

Anısı artıkbaşımız cokpu degen maani ele.

— Oluyam, özüñ mağa baş bolson, anın içindegi meesi Ötömbay menen Abdrakman.

Anan özün tiktey kalğan Şergazı cönündö koşumçaladı. Şergazı kara közüm, beri bolğondo cürögüm.

— Curt eesi Atake baatırğa teñirim kubat bersin.

— Abdrakman bata kıldı.

Arttağı Orozboy söz ukpağan kişiçe at üstündö kakayat. Kebelbegensigen Abdrakman söz cıldırđı.

— Kokonduk elçi coldon can taksım boluptur, baatır.

Berik oluya alakan caydı.

— Canı canattan cay alsın.

Atake kebelbeyt:

— Iymanı coldoş bolsun. Cazmıştın coluna arğa cok...

Sözdü Şergazı ilip ketti:

— Oozuna alı cetpegenge ölüm ak...

Abdrakman cubattı:

[205] —Cazuu, cazuu... Allanın mañdayğa cazğanı oşo bolsoçu...

— Alla taalanın buyruğunan eç kim kutulbayt, dep Oluya oozun cıyğança arttan kün kürkürödü.

Bastırıp baratkandardın eç kimisi artka kılçaybayt. Emi nışörlögön kara camğır too eteginen berki Çüy suusun ceektete tınbay kuyup kirdi. Azır ele ısuulağan cigitter suuğa tüşkön çıçkanday şömtüröştü da, çıyrala tüşkön attar oozduk kemire çuu koyup çurkağısı kele tınçı ketüüdö. Cigitter kantişmek, tizgin kağıp top aldına çığıuğa daaşpayt. Camğır öçöşkündöy üstü üstünö sabap catat. Birok baykağanğa kızık başkada ele. Bir buta atımça aldıda kelatkan atçandardın töböşündö kün nuru carkıray, alardın etek ceñine toğolok camğır tamğan cok. Berik cayçının önörünö raazı bolğon Atake baatır.

— Kup gana kıldıñ, oluyam. Zmi bizdi da sergit dedi, çekesine tiygen kündü kolu menen tosup.

Atakenin ötünüçünön kiyin gana oluya artına kılçaydı ele, too üstün kopkoyuu kara bulut cış kaptap kalıptır. Cürgünçölördün bet aldında kılayğan bulut körünböy asman açık. Çokço sakalçan çap caak Oluya ötündü:

— Baatır, suu bolosuzğö...

— Oluyam, camğırğa çılanbağanday nur caadır. Attardın teri kurgasın. Özübüz da sergiylik.

Oşo boydon kaptal caktan camğır çaba caap; attardın soorusun salkın cel culmalay, terge aralaşa camğır cıttana, alardın töböşünö tamçı suu tiybedi. Maanayı kötörülğön Atake baatır Orozbayğa zoñk etti:

— Ayt, cigitter aldığa ötüşün.

Bir azdan kiyin kaptalday çapkan cigitter aldığa ozup çığıştı da, etek-ceñderinen suu tamçılup, kup gana şölbürögön kurbularının keypin körgön Şergazı külüp cibergende, Atake da erksizden cılmaydı. Kızık... camğır emi cay bastırıp kelatışkan Atakenin atının kuyuşkanınan beri ötpöy, anın cayasınan ıldıy gana cayma-cay sebelöödö. Birok cayçının sıyırına tañğalğan dele eç kim bolboy, sergip köñüldörü kötörülğön atçandar sözgö kirdi.

— Baatır dep, ötündü Şergazı. Oluya atam uşu kezge çeyin cayçılık önörünün sırn eç kimge aç a elek. Körüp turasız: bir butu cerde, ekinçi butu kördö. Kokustan közü ötüp ketse, ordun kim basat. Iyık önör uşu boydon koşo ketebi körgö? Mağa üyröt -[206] dep kündö canın koyboym. Coop berbeyt. Ce mağa işenbeybi. Menin ata-babam kara cerdin töşün çiyemelep aştık egip can bakkan nazili dıykandardan ele. Kaalağan kezde kara cerge camğır caadırıp, kalıñ eldin kursağın kara carmağa kenen toyğuzat elem go. Kökö teñir menen sırdaşıp, cayçılık kılğandan ötkön da önör barbı? Oluya ata, baatırdın közüñçö surarım taalimiñizdi berip ketiñiz.

Baatır oluyanı karadı.

— Şergazı önör üyrönüügö tatıksızbı, oluyam?Caşı otuzdan aştı, kolunan baarı kelet.

— Tatıksız dep ögöylöböym.

— Anday bolso şakirttikke al.

Oluya başın çaykadı:

— Ante albaym, baatır.

— Sebebin ayt, oluyam?

— Kelip-kelip ele özüñdö kıya albaym.

— Tüşünsöm oñboyun...

— Baatırdın kadirına cürögündö karası çok baatır cigit gana cetet. Şergazı senin kanatın. Atına caraşa Şergazı şer cigit. Al cigitteriñdin içindegi daanası. Coo kelgende bet alğanın carıp tüşçü kök cal. Arstanğa karşı şilteseñ da taymanbayt Şergazı. Cortuuldarda col baştayt. Er sayışta, eñişte eç kimge mööröy bere elek. Otuzunda ögüz koştóp, cer çiyip mögdöböşün er Şergazı. Baatır, kara canın karç urğan dan bağarlarıñ azbı? Şergazı senin arka beliñ, munu canıñan çığarba. Başñ körgö kirse, uuldarıña köz bolot Şergazı. Közüñ barda dalay keregiñe carayt. Kıstalısta eñ bir alban iştin közün taptı. Şergaziça özüñö berilgen, cürögü taza kim bar? Andıktan, Şergazını özümdöy takıba kıluuğa ditim çappadı. İçse tamakka toyboy, eregişte duşmanğa mööröy berbey, tirüülükün kumarına kanbağan şaydoot-şayır Şergazı canıñda cürö bersin. Er cigittin da

mañdayına cazğanı bar. Şergazı belin iyip cer çiybey, cortuulda cürüp kartayat. Cortuulçunun başı coldo kalat degendey ce cortuulda mert bolor. Köktöğü tuyğundu bakma tookço cer çokutpaylık, baatır.

— Iraazımın, Oluya dep, ciberdi Atake.

Denöörsügön Şergazı bir topto barıp unçuktu:

— Anday eken, oluya ata, Orozbayğa üyröt cayçılık önördü. Oşol aştıktın sırnın sonun bilçüdöy. Bıltır ekken taruu konoğunun üstünö ırğıtkan tebetey-

[207] cerge tüşpöy kaldı. Caki bolboso, önör Çokoybayğa kalsa el-curtka caman bolobu?

— Çokoybayğa üyrötpöy kalayın dep kese aytıp tıştadı Berik.

— Nelikten? Atake çooçup ketti.

— Anı cakşı bilem. Ötö kırs, karamürtös eme al. Çokoybay öz kömöçünö kül tartkandı cakşı köröt. Aydağan aştığının içinde soylop cürgön cılaandı başkanıkına alparıp taştayt. Anıñardın içine kara taruu aylanbayt. Kara mürtöz Çokoybay cayçılık önördü üyrönsö, öçöşkөndөрүн kırıp taştabaybı? Cayçılık önör keñ peyil, arı koy oozunan çöp albağan momun adamğa caraşat.

Şergazı küyüp ketti:

— Anda ele kasiyettüü önör tekke ketebi?

— Keyibe uulum, san kırğızdın arasında cayçılar azırınça arbın.

Oluyanın coobuna Şergazı inanbadı:

— Közüñüz tirüü turğanda biröobüz üyrönüp kalsak bolboyt bele, carıktık.

Oluya caykalğan sakalın sılay at calın taptadı. Eerde oturgan özü kurğak, atının calı menen cayası suu ele.

— El içinde önörümdü alıp kalğandar arbın dedim go, uulum?

— Çın elebi? Şergazi süyünüp ketti.

– İlgeri, ilgeri, oo mından köp cıl murda dep başadı Berik Oluya. Cöö-calañdap, arıp-açıp Ketmen-Töböğö cetip toktodum. Caan caabay oy-tüzöñdün çöptörü küyö başaptır. Kursağım aç, ızıldoğan saratanduu aptap. Aldımdan sayğaktağan beş-altı şüdüñküt çıktı, cakın cerde ayıl barday. Bir kır aşā berip, calğız kongon boz üygö tuş keldim. İt ürö, üydön atıp çıkkān cigit itten araçalağanday meni közdöy çurkadı. Degi ele can alı kalbay salam aytıp, üyünö eerçitip kirgende, ayalı aldıma cumşaktay töşök salıp, suusun berdi. Kiçine özök calğap köşüy tüşkön menin aldıma tamak aşın caynattı. Men şaşpay kursak toyğuzdum. Çarçap turğanımdı tuyğan cigit menen ayalı eköo ilberiñki uçuktu: Ata, mına bul cazdıkkā başıñızdı koyup es ala bergile dep. Anan ayalı eköölöp kazan asuuğa kam urğanın baykadım. Közüm ilinip ketiptir. Bir maalda baykasam eşikte, dıbir-dıbir ete camğır caap catkanday. Sırtka çıksam bayağı cigit eşik aldında suu seep, boz üydün üstünö suu çaçıp cürüptür. «Emne kılıp-

[208] catasıñ?» dep surasam: «Sizdi salkında uktasın dep tuurdukka suu seep catam» deyt. İçim ezildi, şaşpa dep oşo zamat ele al cerge ötkün caadırdım da, keterimde cigitke cayçılıktı üyrötüp koydum. Oşo cigittin atı Kadır. Uşu kezde Ketmen-Tebödögü, çoñ cayçı. Eç kaçān kıyanatçılık kılbay, el kamın oyloyt. Kaçānkı bir cılı Erdaana biydin kolu Eçki Saydı boyloy kırğızdı baskānı kelatkāda al kapçıgay içinde ak caydın künü kar caadırtā, selge ağızıp, baarın kum-cam kılğan. Cayçılık köpkö deyre oşonun tukumdarınan üzülö koybos. Andan başka da eki kişige üyrötköm. Üçtön aşıkka özüm dūn da küçüm cetpeyt.

Oşo kezde Ala-Toonun tüştük çağın cış bulut kaptap, Aşım danbağardın ayılının üstündö nöşöör kuyup catsa da, Atake baatır baştap baratkan atçandardın bet aldı açık, sıdırım muzdak cel tınbay cürüp, tüş ooy atçandar Kordoyğö cakındap kirip barıştı. Erte cazda ele koy köktötkönü oop kelişken Atake baatırdın bir aylı Kordoydon Ala-Too cakalay köçö elek. Camğır tez caap açılğandıktan cerbeti tirilip, tokol adırlardın cılğasınan itter ürö başadı. Atake baatır közdöp baratkan ayıl uşuldur.

Zamattın ortosunda tee alısta, aldıda mañkayğan ak çokuluu toolor bütündöy bulutka malınıp, bir et bışımğa cetpegen ubakıt içinde keñirsigen Sarı Özöngö şatırata camğır töğüp catkanına karabastān batıştı bettep baratışkan colooçulardın üstündö kün nuru carkırayt. Cayçının keremettüü önörünün kasiyetine bular birinçi colu kübö bolup

olturuşbağandıktan eç kim tañğalğan cok. Berik oluyanın azır ele özü cönündö aytkanına Şergazı kubanıp ce kayğırbaştan kayra al sır bergisi kelbegendey dımıyt. Unçukpay bet aldınan közün albay kelatkansığanı menen içi elcirey, içindegi küyütü kozğolo, Nışaa baatırdın tokolu Akşayımdı köksödü. Aybalta karmap colborsko calğız katılğan Şergazı kançalık er cürök körünsö, al keede oşonçoluk cooş, kıyalkeç, coomart, bir turup kirgen buuraday çamingğan albuut ele. Al otuzdan aşsa da özünçö üy kötörö elek. Asırandı uulunun köödönündögü küyüttü Atake cakşı bilet. Akşayımdan ayrılğandan beri düynödön tak ötçüdüy kögörüp koydu al.

Şergazı dalay cıldan beri Atake baatırdı candap, al saparğa attansa takay canında, üyündö otursa-

[209] üstünön çıkpay, baatırdın oyundağısın kirpik irmegeninen tüşünüp, degi ele anın kaarına kabilbay açık-ayrım cürgönsüyt. Baatır öz baldarına ançalık boy salbağanday, Şergazını gana canına calğız meder tutkansığanın körüp-bilgender özdörünçö tañğalsa da, sır aldırbay bilmeksen. Atasınan ıybağışabı, aytör baatırdın öz baldarı da Şergazını nak dilinen ızaattaşçu. Degele ağa içteri tarıbay turğan. Anan kalsa, adamğa cuğumduu, beşenesi carık ele Şergazı. Basa, Atake baatırdın börüçö cortup, el közünö taanılıp kalğan ce bolboso böltürükçö cañıdan boorun kötörüp kelatışkan: Ablay, Soltonoy, Baycigit, Karabek, Taştanbek, Canşügür attuu altı uulunun içinen Taştanbek menen Karabek tıñ çıkkansıdı. Özgöçö cıyırma üçtöründögü Karabek baatırdın colun basıp eline tutka bolçuday. Al caştıgına karabastan ötö salmaktuu, kalbat. Çığınan işin akılğa salıp, ceti ölçöp bir kesüü menen bütürgüsü kelet al. Baatırdın özü da uulunun mına uşul mañızduuluğuna baa berçü. El tağdırlı koluna tiyse caman bolbos degen oyun eç kimge bilgizbey, anan kelip ele Taştanbekti köp baykooğö alat. Oşoğö tete Taştanbegi oñdu-soldu baykabağan baatır, ıksız kurç münözü menen özgöçölönö baştağan. Ökümdük, kurçtuk uçuru kelgende kerektir, birok er başına anın zalakası da köp tiyet. Atağanat, ayköldük menen kürçtuk töp kelip, oñoy menen bir adamdın turpatına sıybayt tura. Atake baatır ar kanday saparlarda, zarıl kep-keñeşterde uuldarın canına ança colotpoğon kişidey körünsö da, al ceke kert başındağı sapat arkıluu böltürüktörünö mıktı taalmı-tarbiya berip catkanın bötöndör kaydan tüşünsün. Cıluu-cumşak mamilesinen ulambı, Şergazı da baatırdı körböy kalsa kandaydır koñultuktap, kez kelgende küçügünön beter ererkey, erkelegisi kelçü. Kerek dese al Atake üçün otko tüşüügö dayar ele.

Çegirtkeler uçkan takır etekti kıyğay, cürgünçülör con tayana bergende, aldı caktan tütögön tezektin izi urdu da, bul cerge ayıl konçu emes ele degen kıyazda Şergazı atın temine tuu congo çaap çıkkanda bet aldında kara koktu payda boldu. Anın kak ortosunda kiçireek karalcın eki boz üy turgan eken. Birok kara boz üydü tegerene kuuşkan kızıl köynök kelin menen madırañdağan boz cigitten başka al cerde eç kanday bölök can körünböyt. Can düynölörü kozğolğon al eköönü eriksiz tiktey bergendin ortosunda Şerga-

[210] zının canına Atake baatır baş bolğon arttağı atçandar cete kelip toktoy kalışıptır. Kelindin salınğan ak cooluğu şilisine tüşö şıyrılıp, tay bukaday çamingan cigittin kenen sarı şımının alaası şölbüröy, ıķırı cerge çubala, uşu kezde alar özdörün ne bir can attuu köröt menen işteri cok, mahabattın şaytanduu azğırığına baş otu menen kirip kalğanın kıraakı baatır tüşündübü, al atın akırın moyunğa cañsağan boydon artka burulup baratıp özünçö küñk etti:

— Kunaacın közün süzbösö, buka cibin üzböyt.

Ötömbay çertmekçi baatırdın oyun bışıktadı:

— Şçaytandın azğırığı da, bolboso, uşunçalıkka barışat bele.

Köşülgön kalıbında Berik oluya kep kıstardı.

— Zulaykanın dilin buzğan da şaytan...

Oşo boydon alar unçuğuşpay cürüp oturuştı da, Atake baatırdın açuulanıp ce cipkirip baratkanın eç kim tuya albay baarı tımtırs.

* * *

Top cigit kayradan artka ötüşüp, çaba caağan camgır emi alardın üstündö murdağıday sabap kelüüdö. Baatırdın kak çokusu çende bir uuç apakay tarmal bulut atayın eerçip alğansıyt. Caan sebelegen kölö kölüü buluttun aldında baratkan Şergazı unçukpastan Berik oluyanın önörünö içinen tañgalıp koyot. Oşo boydon dağı bir az bastırışkanda kürkürögön kündün dobuşu sol cakta. Sarı Özöndün üstündö kalıp, alar tündüktü közdöy bet alğanda Kordoydun boz adırluu etegi köründü da, kayradan dumukturğan aptap betke urdu.

Kün tüştön oop kalğan kez ele. Bayatan beri unçukpay kelatkan Atake.

— Oo, kaçan cetebiz? dep ün saldı.

Şergazı coop ayttı:

— Baatır, dağı itapkan cer bar. Et bışımça cüröbüzgo.

— A, meyli, kebelbey ün kattı baatır.

Şergazı ötündü:

— Baatır, Şor-Kolotko toktoyluk.

— Şor-Kolotto emne cumuşubuz bar?

— Attardın belin suutsak...

— İi, kursak açtı deçi.

Şergazı taysaldadı:

[211] —Kursaktı oyloğon cokpuz, baatır. Attar bir az tınıksın.

— İye. oşondoybu? Tüşçülük coldo beli talığan attı minip emne! Andan körö kara kursaktın kamı dep açık ayt, uulum.

— Özüñüzdü eerçiy cürüp aç kalbasak da, köptü baştan keçirdik, baatır. Deginkisi, kursaktın kamın da ceylik.

Baatır Şergazını kubattadı:

— Söz çıdıktan buzulbayt. Aytkanıñ çın, baarın kılğan kızıl kekirtek. Kızıl kekirtek üçün adam balasın mınday koy, can canıbardın baarı, al gana turğay köktöğü kuş dağı kolgo tüşöt...

— Anançı, dep bayatan beri corğö üstündö köşülgön Abdrakman kepke aralaştı. Cantalaşa dünüyö cıyıp, mal kütöbüz. Oşonun baarı kelip ele kızıl kekirtekin kamı...

— Ap bali, Abdrakman aytsa ele anda kızıl kekirtektin kamın ceylik, Atake baatır tamaşalağanday süylödü. Şergazı, at calına kazan askıla. Arttağı cigitter cete kelsin.

Oşo boydon top bir azğa buydala berip, cerge tüşö kalğan kimdir biröye at üstündöğü aksakaldardın koluna suu kuydu da, kara keseler tolo melt-kalt kımız ayar sunuldu. Kımızğa suusun kana köñül caylanıp, attar kayradan aldığa ayak şiltegende, Atake dağı buyurdu:

— Orozbay, at calına kazan az. Col arbısın, kursaktı da esten çığarbaylık. Bilip alğıla: özübüzdöy cooker teke-türktördün bir coruğu bar. Kündüz col cürüp, çöl kezip baratkanda örüş casaşpayt alar. Azıgın at üstünön cep, töö kımızın şimirip koyup kete berişet.

— Attarı arıp açpaybı? dedi, Şergazı, tañkalğanday akırın.

Atake baatır tüşündürdü:

— Koydun kadimki ele bükülü kuyruktarınan kancığağa baylana curüşöt anday kezde. Maal-maalı menen şaşıp baratkanda kuyruktan arğımaktarına da suğuntuşat tura. Oşentip, özdörü köngön da. Suusap, kursağı açpağan carıktık cilkılar çöldün bir kıyrınan ekinçi kıyrına oñoy ele çığıp ketişet eken.

— Kapıray deşti, ar kimder.

Baatır sözün bışıktadı:

— Özgöçö, şaşılış col cürgön cooker arğımak koştıy çığat. Birinin beli talığanda ekinçisin mi-

[212] nip, maal-maalı menen arğımaktarğa canagintip kuyruk suğuntup koyso boldu, alarğa suusun da, azık da oşol...

Oşo boydon söz toktoy, attardın basığı da caylap, bağlan kozunun bışkan ciligin karmağan cürgünçülördün ar kimisi özdörünçö alek. Calğız baatır gana koluna ustukan albadı. Al köpçülüktün közüñçö tamak cebesin baarı bilişet. Oşonduktanbı, tamak cep catkandardın eç kimisi andan aybıkpağanday... Bir azdan kiyin kolun aarçığan Berik

akırın bata kılğanda, başında artta kelatışkan cigitter kayradan özdörünçö oolaktay bergende:

— Çoğuu cürgölö! dep buyrudu Atake baatır.

Kara bulut cürgünçölördün celkesinen bastı da, baatır minip baratkan dulduldun tak cal üstünö ötkün dıbradı. Mayda-mayda boz adırlar. Adırdın artındağı adır tügönböçüdöy köñülü oğö beter açılğan Atake baatır:

— Kana oluyam, uzun coldu kıskart dep, cumşak ötündü.

Mındayda ılayım toktop körbögön Berik oluya buydala bergende Atake surap koydu:

— Oluyam, kurandın on ekinçi süröösün çeçmelep ber. Mına bul buradarlarıñ bilip alsın...

— Baatır, dep karşı bolğondoy unçuktu Berik oluya. İyık kurandın on ekinçi süröösün catka bilçü eleñ go, Elden murda sağa kurandın toğuzunçu «Toboo» süröösün aytıp bereyin. Kurandağı «Cusup menen Zulaykanın» tarıhın andan kiyin çeçmeleym.

Atake aytkanın bergen cok.

— Tobo süröönü biz keçinde kolomtonu tiktep oturup uğalık, oluyam.

— Baatır, aytkanıñday on ekinçi sürödö «Cusup menen Zulaykanın» tarıhı ayıtlat.

— Cusup menen Zulayka katındın tarıhın mına bul cigitter da uksun. Biröönün nikelüü zayıbına köz artuunun zıyanduu cağın bilip koyuşsa caman bolboyt. Canağı aňginin çak tüştö kılğan coruğun kördükko...

Berik oluya baş iykedi:

— Al da bolso şaytandın azğırığı.

— Şaytandın azğırığına kirbey, kudadın amirin tuya cürüşsün cigitter.

Tığız bastırğan cigitter kulak türö, bul aňgame canağı calğız boz üydü tegerene kuuşkan eki bezerdin coruğan ulam çığıp catat dep oyloştı. Şer-

[213] ğazı bolso, tündö boz üydö Ötömbay komuzçu çertken küünün sıırı uşunda catkanın özünçö baamdap, baatır menen oluyanı akırın karap aldı.

Attar bir kalıpta ayak şilteyt. Bul süröönü çeçmelöönün aldında oluya özünçö duba okuy, akırın bata kılğanda, baarısı teñ alakan cayıp, tizgin tartıştı. Bata kılınğan soñ sapar kayra ulandı da, Berik oluyanın kırattuu ünü çıktı.

— Kasiyettüü İbragim nayğambardın uulu İskak, andan Cakıp payğambar törölöt. Cakıp payğambarım eki colu nikege turğan. Al birinçi zayıbınan on erkek bala körsö, kiyinki zayıbınan eki uulduu bolot. Özgöçö oşol kiyinki nikelüüsünön tuulğan uulu Cusup: ay dese-ay, kün dese-kündöy körktüü, çırayın bir ele körgön adamdın eesi ooğondoy acayıp suluu, körktüü, azemdüü ulan bolğon deyt. Aalamda cok çırayluu balasın başka uuldarına karağanda atası Cakıp da özgöçö cakşı körçü. Suluuluğuna caraşa candan ötkön akılduu adilet eken kiçinesinen ele Cusup. Bir kurday Cusup tüş körüp, tüşün atasına aytkan ceri:

— Oo, atakebay men tündö catıp kızıık tüş kördüm. Karasam, köktö carkırağan on bir top cıldız turuptur. On bir cıldız menen koşo külmüñdöp tiygen kündü, carkırağan aydı kördüm. Baarınan kızığı ay-cıldız cana kün baş bolup mağa baarı taazim ete, külmüñdöy karap turuştu. Uşul tüşümdü coruçı, atakebay.

Cusuptun tüşün ukkan atası:

— Kağılayın, karaldım! Körgön tüşüñdü ılayım bir tuuğandarıña ayta körbö dep şasıp kaldı. Tüşüñdü uğuşsa içi tarıyt. Ansız da seni körö albayt alar. Ooba, alar dele adam deçi. İçi küygön ağalarıñ sağa bir camandık oyloşso kanttiñ? Adamdı ar kaçan azğırıp, anı ak coldon çığarğan şaytan. Şaytandın azğırığına senin beykünöö ağalarıñ çıday alışar beken...

Cakıp balasının tüşün özü corubastan: anı da Alla-taalanın amirinen çıkkın cakşı çısaan katarı körüp, sağa tüş körgözügön kudureti küçtüü caratkandın özü, anın candırmağın da caratkan özü çeçmelep berer. Aşıkpay akırın kütsöñ, anın rayımı sağa, senin atañ Cakiptın tukumdarına da tiyet. Senin ceteñ İbragim menen İskak başınan ele Allanın kılloosunan kuru kalışpağan pendeler. Kudurettüü kудaydan ötkön akılman, telegeydi tegiz bilgen eç kim cok dep, Cusupka nasaat ayttı.

[214] ...Emi buradarlarım, Berik oluya sözün uladı. Adam degendin pendeçiligin esiñerge tuya cürgölö. Adam cürgön cerde iç tardık, körö albastık bolo berer. Başında aytım go: Cusup balanın özü menen atalaş bir tuuğandarı bar bolçu. Atası Cakıp özdörünö karağanda Cusuptu can dilinen cakşı körörün sezişken alardın içteri küyöt da: «Atabız bizge karağanda Cusuptu öto ele cakşı körörünö közübüz cetti. Biz emne, atabız üçün bir toptoşkon baykuşbuz da. Atabız cañılıp cürgön cokpu? Ağa Cusuptan başkabızdın keregibiz kança... Degi al carıktıktın coruğu kimiñerge cağat? deşip, öz ara akılğa ketiştı. Oşentip Cusuptu atası çındap cakşı körörünö işengen bir tuuğandar ne bolso da kiçinekey aycarkın balanın közün tazalamak boluşkan tura. Akırı uluu katından tuulğan baldar aldına kelişip:

— O, atakebay, biz tokoyğö otunğa baratabız. Cusuptu bizge koşup ber. Oynop köñül açsın, dayıma canıñdan karış cıldırbay caman üyrottün dep, akedey asılıştı.

Sanaasında camançılıktı sezgen Cakıp adegende makul bolbodu:

— Emnegedir, caş balanı silerge koşup bergenge köñülüm tıncıbay turat. Eerçitip barıp, cakşı karabay koyosuñarby dep korkom. Siler kokus oyunğa alaksıp ketkende Cusup karışkırğa cem bolsoçu... Otunğa özüñörçö kete bergile. Cusup üydö ele kalsın.

Uuldarı da köşörüp atasına moyun berişpedi:

— Atakebay, coon tobubuz menen cürüp, kantip ele calğız Cusuptu karışkırğa cem kılalık. Korkpo, inibizdi közübüzdün karegindey saktaybız. Ce emne, Cusup bizge bölök-bötön bele? Takır ele bizge işenbeysiz da, carıktık.

Oşentip Cakıp aylasızdan baldarına işengen eken.

Emki sözdü köñülündö kiri cok, şamday canğan Cusuptun ağaların eerçiy tokoyğö kelgen cerinen baştaylık. Ağaları öz koldoru menen inisin öltürüügö daaşpay turğanda, içterinde Cusupka can tartkan biröö akıl salat: Bekerinen küñöögö batpay, andan körö ele eski kudukka tıştap ketsekçi. Oşondo korkonunan ele özü ölot da. Üygö barğanıbizda inibizdi karışkır cep ketti dep, kanğa boyolğon köynöğün atabızdın koluna berelik.

— Kapıray! deşti, tıñşap baratkan cigitter.

[215] Mağdırağan Berik oluya ańgemesin mındayça ulanttı:

...Bir tuuğandar uşul akıldı tuura körüşüp, aytkanday ele Cusuptu tereñ kuduktun tübünö ırğıtıp ciberiştı da, anın kanğa çılangansığan köynögün kolǵo karmap, atasının aldına ıylap kelişet:

—Oo, atakebay, biz akmak bolduk. Kara közübüz kaşayıp kaldı. Kiyimderibizdin canına Cusuptu oturğuzup koyup, tekşibiz menen oynop ketsek, anı karışkır cep salıptır. Özüñ oyloǵondoy, kançalık çındıktı aytpaylık, bizge işenbeysiz da.

Uuldarı kanğa boyolǵon Cusuptun köynögün atası Cakıptın aldına ırğıtıştı.

Köz caşın tökkön atası süylögön eken:

— Kayrat kılǵıla, baldarım, azap çekip ıylaǵanda ne payda. Munun baarı Allanın buyruǵunan çıkkın coruk. Ayla kança, Alladan cardam surap, aǵa sıyınalık.

Birok özü kançalık kayrat kılaysın dese da bolboy ıylap oturǵan Cakıptın canına bir kurday bayaǵı calaǵa kalǵan karışkır kelip, keçirim suraǵanday süylöptür: «O, kasiyettüü Cakıp, baldarıñdın aytkanına işenbe. Meni Cusuptu cedi deşkeni kalp, karaanday calaa. Bekerinen künöömdü kötörbösün. Balañ aǵaları kolduu boldu».

Bu da bolso şaytandın azǵırıǵı. Allanın amirinen bolgon iş ekenin aytıp Cakıp ıylap kala berdi. Kayran Cakıp ıylay berip, akırı eki közü soolup kalǵan deyt.

Iyık kurandın bul süröösün birinçi colu ukkan cigitterdin közü alayıp, sıykırluu okuyaǵa maş boluşup turǵanda Berik ańgemesinin uçuǵun kayradan çubadı.

...Anday bolso, künööösüz cerden kuduktun tübündö catkan Cusuptun kiyinki taǵdırınan söz baştaylık. Bir colu keçke cuuk çarçap-çaalıkkın kerben kudukka cakın kelip toktoyt. Oşondo suusap arañ kelatkan kerbençilerdin içinen biröo könöçögün ala kuduktu közdöy çurkaptır. Ras ele, al cıp baylanǵan könöçöktü kudukka tıstap ciberip, kayra tarta baştasa çelek demeydegidey ceñil emestey sezilet. Tamaşañ kurǵur dese, könöçöktü küç menen tartıp alsa, içinen bala koşo çıǵat. Periştedey acarluu, cıldızı

tögülgön balanı körüşköndö kerbençilerdin baarı teñ: «O, caratkan, uşunçalık da suluu pende adam balasınan tuulabı?» deşip, kıykırıp ciberišet. Oşo-

[216] boydon Cusuptu olco katarı körüşkön kerbençiler colgo çığışıp, özünün çırayluuluğu cönündö murda ukpağan Cusup kızığa tüşöt da, coldo katar öz ırayın akırın küzgüdön körüp: «Kapıray, ayabağanday suluu turbayımbı... Uşu meni satsa kança pul bolor elem» dep, kızığıp koyot. Cusuptun beyçeki tilegi kabıl bolup, kerbençiler Misirge ceter zamat balanı dünüyölüü bir mırzağa arzığan pul üçün satıp ciberiptir. Cusuptu satıp alğan mırza: «Cakşılap asıra, çoñoyso kol arağa carap berer. Estüü çıksa bala kılıp alalık» dep, ayalına katuu tabıstayt. Mina munun baarın körüp bilip turğan Alla taala Cusuptu dağı bir colu sınıodon ötkörmökçü bolğon tura...

Ayta berse, Cusup cetilgen sayın Alla taala ağa oşonçoluk mol akıl, taza cürök, cana da adilet peyildi koşo tartuuladı. Birok da şaytandın azğırığına dabaa cok eken, Cusuptun kelişken kelbeti üy eesi, bakıbat mırzanın ak nikelüü cubayı Zulayka suluunun esi-köönün eki kılát. Buradarlarım, bilgen kişige aşıktık degen eñ caman ildet. Anday azaptuu darttın saldarına çaldıkkın pendenin körgön künü kurusun. Aşıktık ildeti tirüünü sanğa koşpoy, ölüünü kördö cok kılıp, bütündöy turpatın, dilin ezet; özögün kuykalayt, sanaasın udurğutat, kıynayt, küyütkö salat, uyku kaçıp, cürökkö tamak aş barbay, akırı sarı oorunun azap-tozoğuna çıdabağan pende aşığına cetpese, ömürdön da keçip iygen uçurlar bolğon. Atı-cönü tabılsa tabıptın kolunan ayıkpağan dart cok. A birok da barıp-kelip aşıktık degen sarı oorunun sırın tapkan oluyanı men özüm bir da körbödüüm. Anın sıykırın uşu kezge çeyin eç can bilbeyt. Allanın amirinenbi, ce azesil daarıybı, aytor, nesi bolso da, men tuyğan al azap kandın buzuluşunan ulam çığat da: adam balası cabığat, canat, kıynalıp mokoyt, kayra ele arstandan, acidaardan da korkup koyboy kurçuyt, barınan korduğu altündö kirpik irmebesten tulku boyu calın çokko aylanat beçera pende. Mina oşondoy azapka tuş bolğon Zulayka katındın tozoku abalın men silerge adam tili arkıluu cetkire albasмін, al tuurasında dalay akındar menen şayır-bakşılardın oozunan tüşpögön dastandar oğole köp. Anın kaysı birin aytmak elem, andan körö men Zulayka aşıktın kuranda cazılğan cerine gana toktoloyun. Beçera katın akırı can düynösün tıyuuğa kubatı cetpey, Cusup ulandı ak coldon çığarıp, öz-

[217] boyuna imere tartkısı kele, neçen can alaketke tüşüptür. Akırı eri cokto Zulayka caş ulandı özünö çakırtıp alıp, eşikti bekem capkan boydon aram müdöösünö cetmekçi

bolğon deyt: Kelgin dep calınıptır kuçağın cayğan katın. Ras, Cusup anın şaytanduu coruğuna karamanča könbödü. «Oo, caratkan saktay kör özüñ» dep, Alladan cardam surap, Zulaykağa munu ayttı: Eriñdi men öz atamday köröm. Al da meni balasında ardaktap, asıradı. Kantkende anın tuzuna kara sanaym. Anda ele meni kusur urbaybı. Esiñdi cıy, Zulayka.

Kara baskan Zulayka öz kuduretin biyley albayt. Al caş ulanğa aşıklık dartın ayıp, kantse da maksatına cetüünün, Cusupka ee boluunun dalalatın kıla, oğó beter can talpas urup mazası ketti. Cusup Allanın nakta kulu, cürögü kirsiz pende ekeni uşu cerde anıktalat. Al taptakır ele ayalğa boyun colotboy turup alğanda, Cusuptun artınan Zulayka aşık kuup cönöyt. Aylası kuruğan Cusup eşikti közdöy kaçıp çıkmakçı bolot da, oşondo ayal anın köynögünün artınan apçıy berip, cigittin köynöğü ayrılıp ketken deyt. Mina uşu kezde alardın bet aldınan üy eesi çığa kalıp, daroo cüzükaralık kılğan Zulayka erinin aldında köz körünö ele Cusupka calaa caaptır.

— Balañday bağıp çoñoyttuñ ele, karaçı, tuz urğurdun coruğun. Senin közüñ cokton paydalanıp, nikelüü ayalıñdın denesin bulğooğó arakettendi. Uşunçasında közün tazala, zıdanğa sal, ce öz künöösünö caraşa ılayıktuu caza tap. Kara özgöylük kılğan Zulayka burkurap ıylap ciberet.

Kurulay calaağa çıdabağan Cusuptun canı küydü:

— Ayalıñız kalp ele ayıp catat, taksır. Kayra mağa özü asılıp, künöögö battı al. Kalıstık üçün altı aylık nariste tabıñız. Oşol gana çıdıktı ayta alat.

Kimisine işenerin bilbey üy eesinin aylası kurup, akırı al aytkanday ele, beşikke bölöngön naristenin kalıstıkka koyuptur. Oşondo naristenin aytkanı bul:

— Eger Cusuptun köynöğü aldı çağınan ayrılса, katınıñdın aytkanı çın. Anda ele Cusup aldamçı, ağa kanday caza buyrusañ da caraşat. Cusuptun köynöğü art çağınan ayrılса, katınıñdın kalp aytkanı.

Nariste aytkanday, karasa cigittin köynöğü art çağınan ayrılğan eken. Oşondo üy eesi ayalın cekirdi:

[218] —Aram iş öz koluñdan keliptir. Künööñ başıñdan aşkan tura. Cusup, sen ak ekeniñ, dağı ele mınday ıplas işten sırtkarı cür. Böödö cerden azğırıp, ak coldon çığarğıñ kelgen, kayra ağa calaa capkan da özüñ turbaysıñbı. Kanday caza tartarıñdı oylonoluk...

Oşentip şaar elinin ayaldarının oozunda uşakayıñ tarap: «Misirdin eñ mıktı mırzasının katını asırandı balasına aşık boluptur kızığıñ tüşkür, Kantip diti bardı eken anday aram işke. Balağa asılıp catkan cerinen küyöösü öz kolu menen karmap alıptır» dep uu-duu kep cürüp cattı.

Munu kulağı çalğan Zulayka bir kurday bayağı oosar katındardı meymanğa çakırat da, ar kimisinin koldoruna bıçak berip: birine sabiz tuuratsa, ekinçisine et kestirip koyot. Anan katındar kızuu iştep catkanda Cusuptu çakırtıp alıp, beycay uşakçılardın aldına alıp çıkkın tura. Oşondo, boz ulandın suluuluğuna ceelikken ayaldar tañğalğanın caşıra alışpay: «O caratkan, bu adam tukumubu, ce periştenin özübü?» deşip, bıçak menen koldorun kandayça kesip alğanın bilbey kalışkan deyt, uşunu menen beykünöö katındardı Zulayka ayıpka cıgat.

— Mınakey özüñör kördüñör. Meni beker cerden tabalap, uşak-ayıñ tarattıñar. A çınında men munu cazğırğım kelbedi. Birok antpey koyuuğa kuduretim cetken cok. Bul bolso taştay bekem eme eken. Aytkanıma könüp koyboyt. Dağı ele aytkanıma könbösö, Cusup menden birdi köröt. Zındağa salgızam, birotolo baykuştun keypin kiyip, oşo cerde azap çeksin.

— O caratkanım, anday aram colğo kabilğandan körö, zından men üçün alda kança cırgal emespi. Oo, Alla, meni azezildin toruna kabılta körbö. Anda ele kanttim? Erksizden abiirinen ayrılğan şümşüktün keypin kiygenden körö ölgönüm cakşı dep köşöröt.

Zulayka da aytkanıman kaytkan cok. Can alaketke tüşüp, erin işendirüünün araketi menen Cusuptun azesildey sıyırçı ekenin, naristeni dubalap salğanın ayttı.

Bakırlarım, oşondo Cusup ulandın zar kakşağanı kудayğa cetiptir dep, Berik oluya toktoy kaldı. Kimdir biröö can çanaçtan kımız kuyup, alı ketkensigen oluyağa sundu ele, al tizgin cıyıp kızıl eegine takap bir az cutkan soñ: kудaydın köz cazdımında kalğan

kıñır iş çok. Alla Cusupka booru ooruyt. Zulaykanın torunan kutkaruu niyetinde anı ubaktı-

[219] luu bolso da zındaŋa salŋan tura. Künöösüz balanı daŋı bir colu sınaŋısı keldi go.

Emi men silerge Cusuptun zındanda catkan kezinen kabar bereyin. Zındanda Cusup menen koşo daŋı eki caş cigit catkan. Bir kurday al eköo teñ altündö tüş körüp, Cusuptan tüştörün corup berüüsün ötünüştü.

—Aytkıla dedi, Cusup.

Birinçi cigit mintip baştağı:

—Tüşümdö bıskan cüzümdü ezip, şiresinen şerbet casap, anı padişaaŋa öz kolum menen kuyup berip catıptırmin.

Ekinçisi da tüşün ayttı:

—Men da tüşümdö; töbömö nan kötörüp, anı padişaaŋa alıp baratkan ekenmin. Bir kezde karasam ele. kötörgön nanımdı ar kanday kuştar kelip talap cep ketiştı.

Uşul tüşübüzdü corup ber, mırza. Baykap cüröbüz: sen özüñ tegin adam emesteysin. Koluñdan cakşılık gana kelet deştı alar.

Ras, men Allanın colun ıyık tutkan adamın... Ata-babalarım da özümdöy takıba adamdar ele. Adamdardın içinde Allanın colun tutpay, keleşeginen kayır kütpögöndör da köp. Oşolordu ayap, oşolorŋo çındap boorum ooruy beret. Biz azır Allanın ıyık coluna emne koşumçalay almak elek. Alla beşenebizge emne cazsa, baarımız oşonu köröbüz. Köpçülük anı tuybayt, topuk kılúu az. Taŋdırlaş kurbularım, kudaydan ötkön kubattuu kim bar? Alla taala calŋız. Aŋa teñgelgen can çok. Allaŋa işenip, anın ıyık colun tutkan adam gana marıyt. Adam balası kökürögündögü Allaŋa bolgon işeniçti çoŋotkondo ele kuruyt. Başka tüşköndü kötörböskö ne çara. Taŋdır buyruŋandı kñk etpey kötörüü ar kimder üçün pars. Anı eç kaçan esten çıŋarbaylık. Cazmıška unçukpay baş iye turŋan bolsoñor gana tüşüñördü coruym. Tüşüñde cüzüm sıŋıp, andan şerbet casaŋanıñ, aman-esen zındandan çıŋasıñ da, padişaaŋa kızmat kılıp, aŋa öz koluñ menen şerbet sunup turmakçısıñ. Oşondo padişaaŋa men tuuraluu kabar ayt. Künöösüz ezilgenimdi bilsin. Al emi, sen bolsoñ zındanda catıp ölösüñ dep, ekinçisinin betine

ayttı. Ölgöndön kiyin senin başı-közündü kargâ-kuzğun çukuyt. Sağa cazğan tağdırdın colu, Allanın buyruğu uşu. Men tuyğanımdı ayttım, kurbularım. Uşintip Cusup eki dosunun tüşün corugan eken.

[220] Aytkanday ele, bayağı tüşündö şarap ezgeni zındandan aman-esen çığıp, padişanın kol aldına kızmatka ötöt da, oşo boydon şaytan esin alıp, Cusuptu unutup koyup, beçera Cusup zındanda dağı bir neçe cıl katar catıp kalat. Aradan cıldar ötüp, padişa bir colu tüş köröt da, tüşün eç kim coruy albay koyot.

Padişanın tüşü minday eken: Tüşündö ceti semiz uy, ceti arık uydu cana da ceti baş kök buuday menen ceti baş bışkan buudaydı köröt. Bir maalda ceti arık uy ceti semiz uydu cep salat. Akırı padişanın tüşün eç kim coruy albay aylaları ketkende, bayağı zındandan çıkkın padişanın kızmatkeri Cusuptu emi gana estep: keremet tüştü coruy turğan adamdı men tabam deyt. Padişanın makulduğun alğan kızmatçı zındanğa kelip, Cusuptan ceti semiz uy menen ceti arık uy cana ceti baş bışkan buuday menen ceti baş kök buuday tuurasındağı padişa körgön tüştü corup, berüüsün ötündü.

Cusup oşol zamat padişanın tüşün mindayça coruyt.

Ceriñer ceti cıl katarı menen eñ sonun tüşüm berip, ceti cıl katarı menen eliñerde tokçuluk öküm süröt. Oşondo buudaydın bir başın kırmandı közdöy tıştaysıñar, ekinçi baştı danı menen koşo maşak kılıp, özünçö cıynay bergile. Anan ceti cıl katarı menen tokçulukka kabılasıñar. Anın soñunan ceti cıl açarçılık bolot. Açarçılık kezinde bayağı kalğan dandı ünömdöy aş kılıp, üröön üçün da birden kaltırışsın. Ceti tok cıldın tüşümü, ceti cılkı açarçılıkka cetet. Demek, ceti semiz uydu ceti arık uydun cep koyğonu oşol da. Andan beri camğır mol caap, kayradan tokçuluk zaman kelet. Eliñer kayradan beykut turmuşta caşayt.

Cusuptun coobuna raazı bolğon padişa buyrudu:

—Oşol cigitti mağa körsötkölö;

Kızmatkeri Cusupka kayra kelip padişanın buyruğun aytsa: Eñ murda zındanğa saldırğan katından künööm kançalık ekenin taktap körsün dep ötünöt. Aytkanday, padişa başında Cusuptu karalağan katındardı surakka alsa, alar bir oozdon: «Alla özü keçirsin, biz ağa beker cerden calaa captık. Anın künöösü cok ele» deşti bir oozdon. Çiderlengen

töo akırı bir kün turup ketken sıyaktuu, çındıkka da eç bir can köo cabaa albasına közüm cetti. Elden murda Cusuptu cazğıruga araket kılğan men özüm bolçumun. Birok al dili ak, adilet, keñpeyil adam-

[221] eken. Akka iyne sınbayt dep Zulayka künöösün moynuna aldı.

Akırı adilettik, akılmandık cana acayıp suluuluk çağınan Cusupka teñ kele albasın bilgen padişa öz taktısın Cusupka tüşüp bergen deyt.

Baykadıñarby, kudreti küçtüü Alladan ötkön közü açık, köñülü cumşak, peyli kalıñ kim bar? Aalamda kibir etkendin baarı caratkandın kuduretinen tışkarı bolo albayt. Kumurskanın butu sınsa, al da caratkandın amirinen. Peyli taza adam uçurunda capa çekse, canagintip kудay gana kalıstıkka keler. Baarın kудay koldoyt, çekilikti da al özü oñdoyt. Kala berse, öz ıymanına kamçı çapkandardın künöösün da caratkan keçiret. Andıktan, biröögö açuñ kelip, köñülüñ kararsa: ce peyliñ cibip, çekeñ ayrıla kubansañ da Caratkañğa tabın. Tabınuudan cazbağın, baylığıña çirenbe, mansabıña kakayba. Telegeydi tegiz bilip, baarın körüp turğan Alla taalanı eç kaçan esiñden çığarba. Kördüñörbü, oşentip cazıksız sıñan Cusuptun aktığı akırı kelip ayginelendi. Bilgenge, aalam cüzündöğü adilettiktin başatı Cusupta. Ak iyilet, sınbayt degen lakap da oşondon kalğan.

Bastırıp baratkan kalıbında Berik oluya cañıdan alakan cayğanda kokusunan atı koşkurup calt berdi da, kayradan cürök tüşürçüdöy kürkürögön kün, çağılğan çart-çurt, azır ele mañkaya aptabı meeden ötkön Ala-Too, Kara-Too ortosundağı kasiyettüü Sarı-Özön Çüygö kara-koçkul buluttar malınıp, salañday üstökö-bostok nöşör demep-demep tögüüdö. Kün cürüştön bereek tömön cakta asman köpkök; tunğan, tazarğan boz salkın aldında dirildey eerigen, ergigen torgoy ünü ne bir tınsaçı: bezeyt, bezelenet. Oluyanın keremet coruğuna çaştar özdörünçö tañ. Tınğan tere-belge koşkurğan attardın teri, demi aralaşa baardığı dımıy eç kimisi ooz açpayt. Atçandardın dili büt boydon Berik oluyada, şilileri salañdağan köpçülük kep uçuğu kaçan çubalat degendey beykünö Cusuptun tarihına tımısın kızıgıp kalışkan. Öz turpatına özü korston, döölötünö söölötü bap kelgensigen sıykırduu karı ansayın at üstündö tirüü süldöçö kattı. Ölümtük kubakay cüzü kaysı biröönü arbap catkanday uşu kezde tüpsüz, çeksiz aalam da anın biyliğinde ele. Oşol sırduu, sürdüü turpattı sezgen Atake baatır da oluyasın burabadı, suranğan cok. Bir kezde kariya: al ihlas, ihlas dep kurandın-

[222] kaysı bir süröösün koburay, anan özünö özü coop kaytarğansıdı:

Oo düynönün türkügü, Alla taala!

Sende ene cok, ege da cok tügölsün.

Tuulbay-tutpay, atasız-cetesiz turup,

Aalamğa tutka bolduñ calgız özüñ.

Senden aşkan sağa töpkelçü kim?

Can közünö çaldıkpadıñ bir dağı.

Tulku cok, turpat cok calkısıñ sen.

Kudrettüü, kasiyettüü çoñ Kuday

Iklaşımnan kaytpay dilimdi bedrim

Eç kaday kılapat aytpadım.

Koldoy cür bizdey kör pendeleriñdi.

Buradarlarım, mağa koşulup Alla taalağa ıklas kılğıla. Azırkı men aytkan ıyık duba kurandın eñ akırkı IKLAS süröösü. Tabınuudan taybağan musulman balası gana ömür sürüünün mañızın çındap tuya alat. Antpegende kör düynönün tüyşügünö kömülöbüz, dildi katırıp, köküröktü çelge kaptatpay çaşoonun tüpkü mañızın bile cürgön ep. Andıktan oylop körölük: köşülgön kök asman, saymaluu san cıldız, aloolongon asıl kün menen aalam körkü carkın aydı kim tuuğan? Kim degendin kasiyettüü kolu carattı eken, degi ele töşü tüktüü kara cerdin eesi kayda! Uşunun baarı Allanın amirinen caralğan. Anı tuya bilbegen pende naadan. Kudaydı eş kim uşu kezge deyre körbögön. Akıl menen sezip, ıklas kılğan pendenin gana kökürögündö al. Kara-başıl ayrı but, biz sıyaktuu adam atanın beecay tukumdarınan tartıp, can-canıbardın baarı Allanın kulu. Anın buyruğusuz, kırk cıl kıyamat bolso da, beecay çımın ölböy, caratkandın erkinen tışkarı kumurskanın butu sınbayt. Emeleki men aytkan IKLAS süröönün maanisin bile cürgülö, oşoğö caraşa beykünö Cusuptun padişa boluşu da Allanın buyruğunan ele.

Kulağıñar kıcışıp catat, anda emese kep uçuğun ulayın...

...Adep Cusuptu padişğa alıp keltende anın bergen keñeşi bu eken: O kudurettüü padişam, mindan arı ölköñdö çoñ açarçılık baştalmakçı. El-curttu alaamattan aman saktap kaluunun calğız colu bar. Al öz erkiñde. Andıktan, meni bütündöy baylık-mülkkö közömölçü koyson, caratkandın kılloosu tiyip, bir da pendeñ böödö ölümge duuşar bolboyt. Cigittin-

[223] adam ününö takır okşoboğon sıykırdıu dobuşu Allanın buyruğu sıyaktıu uğulup, padişğa öz erkin biyley albay, kösöm Cusupka başın iyip taazim etti da, ağa birotolo ıklasın bergen boydon minday deptir: O ulan, senin uluktuğuña, aruuluğuña eç can teñgelbeyt. Coomarttıq menen aktık, tazalıktın nakra ülgüsü özüñ ekensiñ. Kudaydın amiridir, men oturğan altın tak, taacı sağa ılayık, al Alladan buyrugan özüñö. Kıydım padişalıktı, mindan arı senin köp pendeñdin birimin, kerek deseñ kuluñmun. Cusuptu takka oturğuzup, padişğa anın koluna cakut taş çögörülgön möörün karmatat. Oşo boydon Cusuptun araanı cürüp, al padişalık kılğan ölködö kara niyettik taptakır çoğolot da, biröönü biröo aldabay adilettik öküm sürö, kedey-kembağalı debey, baylık mülkü taşığan mırza-törölörünö çeyin Cusup padişğa ıraazılıktan başka kılapat aytıspay kalğan turbaybı. Adilet padişğa bayağı ceti cıl katar bolçu açarçılıktın kamın aldın ala körüp: Karı-caşı, bay-kedeyine çeyin cer aydatıp, egin ektirip, andan kiyin alğan tüşümdü kantip ünömdöönün aylasın izdeyt. Aytör elin bağam menen büt ölkönün kamın körüp cürgöndün ortosunda Cusup padişğa atasın esten çığarbay, oşol ilgerki özüñö kara sanağan bir tuuğandarı menen cüz körüşüñü tımızın samooçu. Aytkanday, ceti cılkı tokçuluktan soñ köptögön ölkölördö ceti cıl katarı menen açarçılık cürdü da, mına oşondo Cusuptun atası çaşağan alıskı Hanaan ölkösü da açarçılıktın tırmağına çalınğan bolçu. Moyun içkerip degendey, deneden et kaçıp ölö turğan boluşkanda Cakıptın murdaki ayalınan tuulğan on balası atasınan ötünöt: Atake, ayla tap, catıp ölgönçö atıp öölök. Anda Cakıp keñeş berdi. Tüştüktö bir adilet padişğa bar eken. Coomarttığı, bereşendigi çağman ağa teñdeş çok deşti. Unaañardı kamdap, baaluu belek-beçkegiñerdi ala barsañar al silerdi kur kol kaytarbas. Uşu tapta anın kampaları tolo egin. Ooba, kart Cakıptın ayabay menti tayıp kalğan kezi ele. Anın üstünö cakşı körgön uulu Cusuptu estegen sayın ıylay berip, eki közü soolup kalğan bolçu. Basa, Cakıptın kiçi ayalınan Cusup menen eneleş Camil degen balası bolo turğan. Oşonu meder tutup, canınan karış cıldırçu emes carıktık Cakıp. On uulun alıskı saparğa

attandırıp cibergen boydon özü Camil menen oturup kalat al. Ras, iç tardık menen ilgeri-ilgeri özünö kıyanatçılık kılışkan on-

[224] ağasının sapar çegip kelatkanı cönündö Cusup padişağa kün muruntan ayan kelet, kantmek ele körmökkö cüröğü degdey padişa alardı aldınan tosüp çıkkın tura. Birok, bir tuuğandarın tosüp çıkkanın al can kişiğe bilgizbedi. Döölötü, söölötü cer cañırtkan padişa neçen bir azemdüü koştounun aldında çarçap-çaalığıp kelatkan atalaş bir tuuğandarın aldirtan alıstan baykoo saldı. Col azabın tarta arıktağan ağalarının türün körgöndö kançalık içi küyüp, kegi aşına ilgerki alardan körgön azap-tozogun estese da, booru ooruşan padişa közünön akkan beykünöö çaştı tıya albaptır. Mıkaaçı, taş boor bolso da kanı birge ağalarına canı açıyt. Cusup padişa ağalarına çet eldik ataktuu mırzalardı kütköndöy sıy körsöttü. Ak saraydın miktısına catkırıp, düyüm tamak-aşka kark kılát. Ne bir sıykırduu küü çertilip, peridey suluu kızdır meymandardın aldınan biylep ötüp turdu. Akırı toskon, azğan ağaları toyunup, tınıkkan kezde Cusup padişa altın takta oturğan boydon ağaların özünö çakırtkan eken. Mında padişa taktısının azemin aytıp bütüügö söz cetpeyt, buradarlarım Altın türkük, akak taş, asıl taştar menen koozdolğun ak saray, altın çapan camınıp, taacığan padişa Cusup. Nurluu acarına, döölötünö söölötü töp kelgen padişanı körgöndö bir tuuğandardın şayı oop. Cusuptu taanıy albay kalışıptır. Kantip taanışmak ortodo dalay kaarduu cıldar ötpödübü. Oşondo Cusup alarğa suroo salat:

— Kaydan kelgen cansıñar? Emne cumuş menen keldiñer ölkömö? İçiñerde uluuñar kim?

Padişanın aldında sürdöp, kaltırasa da coop berdi ulusu:

— Onubuz teñ büt boydon bir uyadan çıkkanbız. Atabız bolot azreti Cakıp. Ayabay arıp karısa da azır aman-esen. Birok eki közü teñ körböyt, azis bolup kalğan. Anın sebebi, eñ cakşı körgön balası Cusuptan ayrılğanına köp boldu. Tokoygo oynop barğan ceribizden al inibizdi aç karışkır cep ketken, oşondon beri mögdüröğön atabız uulun estegen sayın ıylay beret. Közünön ayrılğanının sebebi da oşondon, deşip padişağa atasınan dubay salam aytıştı meymandar. Andan arı el-curtundağı açarçılıktan kep baştap, padişa kaznasınan dan satıp aluuğa kelgen dalalatın bildirişti alar.

Atasının tirüü ekendigin ukkanda Cusup adilet-

[225] tin cürögü alıp uçup süyünsö, kusa bolğon canı cabığa, ıyłağısı kele özün arañ tuttu al. Mına oşondo padişa betin açıp, ağalarına dit koyup üñülö karadı. Birok alar Cusuptu dağı ele taanıy alışkan cok. Anday bolğon soñ padişa ağalarına kır körsöttü: «Men silerdin coobuñarğa işene berbeym. Mümkün cer kezip cürgön uuru-keski ce tıñçı bolsoñorçu? ıras, türüñör cüdöñkü, a birok tiliñer şirin, dili ñer taza emestey. Kalptı köp aytkan şum adamğa okşoysuñar. İşenbeym silerge». Anda bir tuuğandar bir oozdon karğaniştı: «O Sultan, aalam suktanğan akılman. Kantip kalp aytalık özüñö. Biz cetebizden beri ıyık tukumdardanbız. Dilimiz taza, oyubuz ak. Egin satıp alğanğa gana keldik».

—Anday bolso, dep Cusup meymandarğa şart koydu. Egindi unaañardın kötörüşünçö bergizem. Birok toğuzuñar ketip, biriñer mende amanat kalğıla. Anan üyüñörgö cetkende atañar Cakıp azreti silerdin tıñçı emes ekeniñerdi dalildegen kat cazıp bersin. Anı iniñer Camil özü ala kelbese işenbeym. Egerde men aytkanday bolboy kalpıñar çıksa amanat kalğaniñar zındanda çiriyt. Özüñör da cazalanasıñr.

Bir tuuğandarğa padişanın aytkanın ep körböskö arğası barbı? Tukumdarı büt boydon açkadan kırılğança biröönü amanat kaltıruu alda kança oñoy da. Aytör, oşonu menen töölörünö egindi nık artışkan toğuzu el-curtuna cönöp ketişet.

Oşentip toğuz bir tuugan el-cerine çon olco menen kelişet. Kap-kap egin artışkan alar açkaçılıktın çeñgeline ilinbey mından arı aman kaların maktanıç kılışsa da, bolğon okuyanı atası Cakıpka tökpöy- çaçpay aytıştı. Kantse da bir uulunun amanat kalğanın ukkanda atası keyip-kepçip ıylayt. Cusup coğolğondon kiyin al öto caşık bolup kalğan ele. Birok padişa kolunda amanat kalğan uuldu kutkarış üçün kattı Camil alıp bararın ukkanda oğö beter çıdamı ketti kart Cakiptın. Ayla kança, bir çeti içten çıkkın iyri cılan amanat kalğan uulun da kıya albayt al. Akırı sabattuu kişini çakırıp alıp kat cazdırğan deyt. Kattın başında padişağa salam aytıp, bütündöy dilin tögö, kantip kandayça col menen uulu Cusuptun coğolğonunan deyre caşırğan cok. Andan beri şayı oop, beli sınıp turğanı ayıldı. Egerde amanat Kalğan uulu kelbey kalsa, birotolo menti tayırın zar kakşay koştı. Camildi bolso oğö beter cakşı körörün kaşkayta belgilep, akırı adilet padişanın-

[226] ömürü uzun boluşu menen birge anın keñ ölkösünö çın niyetinen cakşılık, beypildik kaaladı azreti Cakıp.

Basa, başında eskertpedimbi: Cusuptun atası çaşağan aymaktın atı Hanaan dep. Payğambar sabaalar çaşap ötkön ıyık cer eken al. Bolor cerin aytkanda Hanaandan çıkkın bir tuuğandar kayradan padişa sarayında. Alar menen koşo kiçüü inisi Camil da bar. Padişa sarayında üç kün örgüştü: keñöldörü kuunak, kursaktarı tok, sıyğa kark baarı kaparsız. Catındaş inisin sırtınan köz salğan padişa özün arañ karmanat, çıdamduu. Hanaan ıyık cer bolğonduktan meymandardın urmatına çoñ ülpöt kuruldu bu colu. Toydo padişanın can cökörlörü, ataktuu adamdar. Meymandar oturğan cer beyiştin cayı, dastorkondo düyüm tamak, can alı kalbay kızmat kılğan nökörlör. Mukam küülör çertilip, perizattar akkuuday sızıp biylöödö. Ülpöttö oturğan bir tuuğandar on bir. Basa, barımtağa kalğanı da çakırtılğan sıy dastorkongo. Bir maalda on bir ağa-ininin aldına beş altın tabakka salınğan aş koyuldu. Padişanın kaaloosu boyunça bir tabaktağı aştı eki kişiden bir çeşmek. Mında özünçö sır catkanın padişadan başka bilbeyt eç kim. Padişa büt baarın baykap oturğanın sezbey eki-ekiden bölünö tüşköndö catındaş on bir tuuğan beş tabakka ciktelip, Camil özünçö kaldı calğız. Közünön çaş kılğırğan al ıza, catındaşının calkı abalın körgön Cusup padişa ıza. Oşondo al çakırtıp alıp Camilden surağan deyt: Calğız tabak çetinde nege calğız kaldıñ, azizim? Baykap turam, içiñ tolo ıza, küyüt. Tigil bir tuuğandarıñ seni öz tabağına koşpoğonu kanday? Adilet padişadan sır çaşırğanda emne, açıp saldı, tögüp koydu içtegi ızasın Camil. Akırı bir sırtka çıkmak da bul katkan çer. Bular onu teñ bir eneden tuulğan, catındaş. Andıktan, kaalasa, kaalabasa dele uşintip ıgı kelgende birige ketişet alar, dep özünün da calğızdığın çaşırbadı al. Eneleş, çolpondoy calğız bir tuuğan ağası Cusuptan ayrılğanına köp bolğon, oşondon beri içi tolo buk, armanı küç. Cigit muñun aytıp toktoy kalğanda padişa arman kılğanday unçuktu. Mına karaçı, men dağı tabak çetinde calğızımın. Anday bolso tabaktaşıp, niyetteşıp cürölük, azizim. Cakın kel çooçubay ele. Bir saamğa bolso da oşol coğolğon ağam menen birge oturam-

[227] dep sez özüñdö. Tabışmaktuu, sıykır ün dilin ezdi Cigittin. Ayla kança: korkso, çooçusa da padişağa tabaktaş, bir çeti ergüü bastı Camildi. Karapayım hanaandık adam, musapır colooçu mintip padişa menen dastorkondoş, nasipteş. Buğa oturğandardın baarı tañ, on bir tuuğan özdörünçö buşayman, arı ketip içteri küyöt. Emi Camil akırınday padişanın kolun cakından baykasa kolu uşunçalık suluu, közgö süykümdüü, oşondo bütken boy kaltıray, arañ turğan cigitten padişa suraptır: Oyuñda kandaydır kidik turat, aziz dosum. Sanaañ çaçılıp aytalbay turğan surooñ barday. Kısılba, çaşırba, uğup

körölük... Ergüü baskan, kaltırağan Camil: Sizdin kasiyettüü apakay koluñuz negedir meni oygo saldı. Coğolğon ağamdı körgöndöy boldum kandaydır. Koluñuzdu mınday koy, al turğay turpatıñız da ağama abdan okşoş eken. Kanteyin, anday kün bolboyt deçi. Iyık başıñızdı karapayım ağama okşoşturğanım üçün ayıpka cığa körbö, azreti padişam. Kul kutursa kudukka kayırımak salat degendey tantıp catam.

Andan arı Camil padişanın ötünücü boyunça Cusuptun karışkırğa kandayça cem bolğonun ayttı toluk. Okuyağa öto kızıkkıan padişa, anda ele karışkır cegen ağañdın oşol kanduu köynögün körgözö alar beleñ deyt. Köynöktü bir körsök okuyanın tüyünü çeçilbeyt bele? Camil süyünüp ketti. Ağası kayıp bolğondon beri al anın titılğan kanduu köynögün tumarday katıp, koynunan çığarçu emes. Camil köynöktü koynunan çığarmakçı bolğondo, padişa ordunan turup, colooçunu ceñden tarttı. Alar elden bölünüp, daldoo cerge kelişkende Camil koynunan kanduu köynöktü alıp çıkkın deyt. Allanın buyruğuna dabaa barbı, aradan köp cıl ötsö da balaçaktağı köynögün körüp turat Cusup. Taanıldı, köynök nakta özünükü. Cakşılup karaçı, köynöktöğü taktar caş ulaktın kanı eken, dep ayttı padişa. Bul şaytandın azğırığınan bolgon iş. Sezip turam, ağañ Cusup tirüü. Ağasının ölbögönünö süyüngön Camil padişağa calınğan boydon: Eger ağam tirüü bolso sizdin kurakka çıkmak, dep aldı. Özüñüz da ağama ayabay okşoşsuz. Ayıp etpe, sizdi ağamday körüp cüröyün, azreti padişam. Beykünöö şeyittin canı mümkün sizde cürgöndür. Caratkandın kudreti küçtüü da... Oşondo caş çayıdı kirpikterin Cusuptun. Aziz dosum, aytkanıñday men da senin ağañ boluğa makulmun. Özüm da eç kimim cok calğız-

[228] elem dedi dili boşop, ünu kaltırağan padişa. Buğa işenip-işenbey Camil ıyladı. Ansayın çıdamı ketken padişa betindegi pardasın açsa, kapkaçan şeyit bolğon Cusuptun özü. Burkuray ıylap, esi ketken Camil catat ölüktöy sulk. Başın cölöp ulam öböt bir tuuğanın Cusup padişa. Camil közün açıp ağasına öktöö kıldı mınday dep:

— Uşunça cıl kabarıñdı bilgizbey ne kılğan ceruğñ bu? Iylay berip atamdın közü sokur. Kağılayınım ay, kıynadıñ go bizdi!

Cusup inisin erkeletti:

— Menin tarihım uzak. Oor ele mağa tartılğan tuzak. Silerdi eñsep, özüm da kurup bütköm. Akırı bul kün kelet dep zariğıp kütköm...

— Karış çıkpaym canıñdan dep inisi kayra ıylap ağasın ulam kuçaktayt. Senin kızmatıña carap, kün-tün küzötkön sakçıñ boloyun. Kerek cerde özüñ üçün can kıyuuğa dayarımın.

— Şaşpaylık, dedi Cusup inisine. Eköobüzdün sırıbizdı ağalarımız bilbesin. Azır barıp körün. Okuyanın tüyünün özüm çeçem.

Canına kelgen Camilge çıdamı ketken bir tuuğandar suroo saldı:

— Alla taala koldop, işibiz oñolğonu uşu. Sen padişağa nasipteş, tabaktaş bolduñ. Aytçı, degi emne cönündö süylöştüñör?

Camil kuulandı.

— Akılman tura padişa. Siler meni tabağıñarğa koşpoğondon kiyin sarsanaa bolup oturğanımdı seziptir. Canına çakırğanı da oşondon eken. Emnelikten ağalarım seni özlörünö tabaktaş kılğan cok? deyt. Eneden eköo elek desem, catındaşın kayda? deyt. Anan men armanduu Cusuptun ölümün aytıp bersem: «Kağa çılağan köynögün körsötçü? dedi. Anı men koynuma tumarday katıp cürçü elem go. Körsöttüm padişağa Cusuptun köynögün. Karap-karap tañğaldı. Anın aytkanına karağanda köynöktöğü kan balanıkı emes, caş ulaktıkı eken. Oluya padişanın aytuusu boyunca kayran Cusup karışkır kolduu bolboptur. Karışkırdın künöösün siler böödö kötörösüñör dep zekidi meni.

Esin coğotkon ağaları bir az unçukpay kalışıp:

— Padişa adam tukumu emey közü açık go, munun oluyalığın deşip, cakaların tutuşkan eken.

Emki kep Cusup adilettin amal taap inisi Camil-

[229] di kandayça col menen alıp kalışı cönündö bolsun. Padişanın buyruğu boyunca hanaandık colooçulardın kalıbına atayın altın çen ayak menen buuday salındı. Cüktör tolğondo altın çendi körgözböy Camildin kabına katıp oozun buup tıştaşat. Bir tuuğandar colgo çıktı. Olcoğö tunğandıktan alardın sanaaları cayında. Col ortolop kalğanda, arttan uyuğan çañ çığıp, toktop karaşsa padişanın cigitteri. Cetip kelgen alar car salıştı:

—Padişa sarayınan silerge egin salıp bergen çen ayak coğoldu. Bilebiz, siler azis meyman bolsoñor da kokus alğan cokuñarby? Alsañar sıyıñar menen çığarğıla.

| Bir tuuğandar aktığı uçün kasam içüügö dayar ele. Özdörün künöölüü sezbege soñ kamırabay alğan cokpuz dep karğanıştı bir oozdon.

—Tinkile! Buyruk boldu kuuğun başınan. Tintip körüşsö kara baskan altın çen Camil artınğan kaptın içinen tabılsa bolo. Kuralduu kuuğunçular karap tursunbu, Camildi alıp cönöştü padişa sarayın közdöy.

|Atasının kıyılğanına karabay Camildi ala kelişpedi bele. Emi inisinin kur beker ayrılğan alar kantkende atasının cüzün karay alısat. Aylaları ketken bir tuuğandar kayra kelişip, padişa aldına cıgılıştı. Camildin künöösün moyunğa alğandan başka ayla cok ele. Bir tuuğandardın içinen eñ ulusu söz aldı:

—İnibizdi azğırğan şaytandın nak özü. Antpese siz menen nasipteşip sıyıñızdı körüp catıp uşu işke barat bele. Azreti padişa, anıbiz sırtınan soo adamday körünöt. Birok biz bilebiz go, özünçö nookas al. Keede cön turup ele ıylap, ontop, kabak aççu emes. Cakındardı taanıbay da kalçu. Coomarttik kılıp künöösün keçip koyuñ, adilettüü padişa. Camilsiz üygö barsak atabız ölüp kalar. Ansız da közü körböy kuurap turğan çağı. Minday kayğını kötörö albayt baykuş atabız. Bir tuuğandar çoğusu menen padişanın butuna cıgılıştı.

Padişa könmök bele:

—Uuruğa, kalpıcığa şariatta keçirim cok. İşenbeym silerge, dağı zındanğa tüspöy tirüü turğaniñarğa şügür kılğıla dep, alardı aydatıp çıktı saraydan.

Oşentip ayla ketti bir tuuğandardan. Egerde Ca-

[230] mildi tıştap ketişse ele kurubaybı atası. İlgerki coruktarı bir teñ, azır emne dep coop aytışmakçı. Andan köre deşip padişanı cekege çakırmak boluştu namıstanğan alar. Aralarında kayratı taş carğan, kara kücü arstandıkınday azamatı da bar bolçu. Ordo do aykırıp çuu kötörö al tilegin padişağa bildirişti. Ağalarının kur kıykırıkka aldırğan calğan namısı kaarın örçütsö da, akıl toktottu padişa Cusup Padişalık kasiyet açuuğa

kantip ceñdirsın. Kana cakın kelgile degendey özü altın takta kebelbeyt. Bir tuuğandardın kabağı Bürköö, kaarı sırtında. Alardın eñ ulusu söz aldı:

— Padişa, özüñö baş urup taazim kılabiliriz. Kılapat aytpaylık degen elek, birok biz ızadarbız. İnibizdi boşotup berseñiz eken. Antpeseñiz bizde önör degen tolup catat. Kasiyettüü sarayñızğa bülük saluuğa küçübüz cetet.

— Kantip? dedi, kebelbegen padişa.

— Cekege çakırabiliriz.

— Kimdi? mıkılday küldü padişa.

— Özüñüzdü da, makul bolbosoñor ele kep başka. Bir kıykırsam şaardağı katın-balanın cürögu tüşüp ölot. Ekinçi colu kıykırsam unaasız kalasınar. At-matınar, eşegiñer koşo büt kırilat. Eger üçünçü kıykırsam şaarıñda canduu adam attuu kalbayt.

Mınday makoolukka padişa tañğaldı:

— Beçeralarım, padişa başım menen cekege men çığambı? deptir. Cekege çıkçu nayzakerlerim miñdep sanalat. Silerden ötkön ukmuştuu sıykırçılarım da cetiştüü. Küç sınaşkıñar ele kelse çamañardı sinap körölük. Cusup ağaların kan colgo eerçitip çıktı. Kelişse coldun kak ortosunda boz üydön çoñ kara taş catat deyt. Eki caktan kelatkan colooçular öto albay bıkbırday kaynayt. Kana, er bolsoñor uşunu kimiñer coldon çığara tebe alat? Oşondo alardın biri emes, onu birigip kara taşı ordunan kıymıldata albay koyuπτur. Oşentip hanaandıktardın aylası kurup turğanda padişa cay basıp kelip bir tepse zılday kara taş turğan ordunan kamğaktay uçat. El tañğalıp, erdemsigen bir tuuğandardın üröyü uçat da, padişa bastırıp ketken tura. Andan soñ bir tuuğandar öz ara akıldaşıp, Camildin canında dağı törtöo kalıp, kalğandarı colgo çığıştı.

Sözdü köp ele çoyboy, emi Cakıp azrettin uulu Camildin caman coruğun ukkandan kiyin esi oop kalğan-

[231] cyerinen baştaym. Azret esi oop catıp tüş köröt, tüşündö Azreil can alğıç menen bet kelip süylöşöt.

Cakıp çal:

— Salom aleykum, Azreil can alğıç.

— Aalekum salam, azreti Cakıp.

— Kütüp cürgöm, cakşı boldu kelgeniñ.

— Keldim, azreti Cakıp.

— Almaday başka bir ölüm. Men dayarmın, tart amanatıñdı.

— Emnege mınça şaşıldıñ, ali içer suuñ bar ele go...

— Mından arı mağa ömür sürüünün kızığı coktoy. Cakşı körgön uulum Cusuptan alda kaçan ayrılğam. Anı kütö-kütö zarıgıp, mintip aziz boldum. Ümüt da karıdı. Andan başka ekinçi bir mederim Camil dooğo uçuraptır. Mından ötkön karğış bolobu aziz Cakıpka. Emi ömür sürüünün mağa keregi kança? Tarta ber canımdı, Azreil.

Azreildin cüzün meerim çayıy Cakıp karıyanı soorotkon ceri:

— Azreti Cakıp, senden ötkön ak niyet, dili taza pendeni körö elekmin. Azır men canıñdı alğanı kelgen cokmun. Kayra seni soorotoyun dep keldim.

— Azreil can alğıç, eç kimge boor ooruçu emes eleñ go. Munuñdu kandayça tüşünsök? Senin kızmatıñ can kıyuu. Akka moynumdu sundum dep catam. Tarta ber canımdı.

Azreil aytkanın dağı ırastadı:

— Senin küñüñ bütö elek, azreti Cakıp. İçer suuñ ali aldıda. Dağı dalay narktuu ömür sürösüñ. Şaşılбай akırın küt.

— Anday bolso suroom bar, dep Cakıp can alğıçtı tiktedi.

— Tirüülördün arasında kara çeçekeyim Cusup cüröbü? Ce alda kaçan canın aldıñ bele? Bul düynönün köy azabın tartpay cürgöndür beyište. Küñöösü cok caş baştın kimge zıyanı tiydi deym da...

Azreil küñgürödü:

— O ıyık Cakıp, bilip koy. Ümütüñdö kur beker üzgüm kelbeyt. Cusuptun canın ala elekmin men. Uuluñ tirüü. Azır anıñ el biylegen padişa. Cusuptun dañkına teñ kelgen padişa buğa çeyin çığa elek bolçu.

– O Alla, çın ele Cusup tirüübü? dep katuu kıykırğan Cakıp oyğonup ketiptir.

Emi Cakıpka küç-kubat kirip çıyrıldı da, oşo zamat padişağa kat cazdırat. Ak niyet, adamkerçiligi-

[232] tendeşsiz Azreti padişam. Kolu açık, meerman, akılduu sultan. Senin daynıñdı köp uktum. Sizge çeyin eç elde, eç bir cerde özüñdöy daanışman biylik egesi bolboptur. Camalı özüñküñdöy suluu, kolu açık padişanı adamzat körö elek bolçu. Kaarmandık çağınan da özüñö eç padişa cetpeyt. Emi mendey beçera pendenin muñun uğup koy. Çınında men ayabağan karı adammin. Eki közüm karamança körböyt. Anın da özünçö sebebi bar, azretim. Uuldarımdın içindegi canımday körgön calğız mederim Cusuptan ayrılğam. Andan beri köp cıl öttü. Köñül çögüp azap cedim. Birok ümüt üzböy kelatam. Kayğıram, ıylaym, birok kayra ele Cusubum tirüüdöy sezilet. Anın camalı, karaanı dayıma köz aldımda. Uktasam-tursam elesi özüm menen birge. Oşoğö tete Cusupka catındaş inisi Camil menin akırkı ümütüm, şamçıragım ele. Al dağı tütündöy izsiz coğolğon ağasın mençelik cakşı körçü. Meni menen koşo ıylay berip, meesine doo ketse kerek anın da. Bolboso, uuruluk işke kantip barsın. Anı şaytan azğırdı. Men özüñdön keçirim suraym, azreti padişam. Bilem, uuruluk üçün bir gana caza, al ölüm. Oşentse da daanışmandık kıl, beykünö Camildi ölümgö kıya körbö. Keçir künöösün. Azattık ber calğız başına. Mendey şorduu karıptın, musapır atanın soobu tiyer kasiyettüü canıña. Kün-tün debey özüñdö böödö kırsıktan sırtkarı boluşuñdu tileym. Tukumuñ össün dep kудayğa tabınam. Altın taacıñ asıl başıñdan eç kaçan tüşpösün, azreti padişam. Uuldarım da içinen zildep, keyip catışat. Mendey beçera atanı azaptan kutkar, azreti padişam. Tukumuñ össün omiyin.

Uuldarının koluna kattı karmattı Cakıp azret. Colooçular kança kün sapar tartkanı belgisiz, akırı padişa sarayına cetip kelişti. Kantse da alardın sanaaları cayında ele, antkeni atasının katı koldorunda. Kooptonuu bar, birok ümüt da çoñ. Oşentip hanaandıktar kayradan padişa aldında turuşat. Azreti padişa atasının katın okuy bir çeti cürögü zildep, kayradan ağa coop cazdı Cusup. Coobunda atasın soorotup, cakşı körgön uulu Cusuptun tirüü cürgönünön ümüt üzböösün ötündü da, kasiyettüü karıya dağı bir

az çıdasa, uulu menen cüz körüşüp kaların eskertti. Padişanın ekinçi katı koluna tiygende Cakıptın kubanğanın aytpa, oşol adilet padişa çın ele Cusuptun özü bolup kalbasın dep Cakıp aytıp da aldı. Oşondo baldarı: Ata, kur kıyalğa aldanba. Cu-

[233] subuñdun uşu kezde söögü söpöt bolup, canı beyište deşip cuutuşkan cok. Biz erteñ menen erte colğo çığabız. Padişağa berçü coobuñdu dayarda!

Emi atasının ümütü canıp: Cusuptu izdegile. Al tirüü degen sözün ulam aytıp kala berdi. Birok uuldarı padişağa kayra kelgende: Camildi boşotup berüüsün ötünüşüp, atasının Cusuptu izdegile, degen ötünüçün aytışkan cok.

— Azreti Cakıptın mından başka kaaloosu cokpu mende? dep kabak tüydü padişa.

— Cok, deşti bir tuuğandar. Camil gana boşonso atabız raazı bolot. Bizdin da tilegibiz oşol... Ağalarının kalpıçılığы canına batkan padişa dağı takıp suradı:

— Anday bolso, beykünö Cusuptun kandayça coğolğonun caşırbay aytıp bergileçi? Mümkün, anı karışkır cebegendir...

Bul colu da ağaları murdağı aytkaninan baş tartışpay, Cusuptu karışkır kantip cegeni cönündö kalp ele coburay berişti. Ağaların minçalık karabettikke barat dep oylogon emes Cusup. Emi çıdabay ketip, Cusuptu alar soodagerlerge satıp cibergenine çeyin aytıp, bir tuuğandardın oşondoğu til katına çeyin körsötsö da, alar karamanča tanıp catıp alıssa bolo.

Canı küygön Cusup tigilerdin aldına kelip:

—Cakşılap tiktegileçi, oşol Cusup degen iniñer men bolom. Silerdin kıyanatçılığыñardın arkası menen kança cıl azap çekkenimdi bilbeysiñerbi? dep, ağaların tiktey bergen eken.

Ooba, emi ayabay күнөөгө batkan ağaların Cusup azret zıdanğa kamatıp, kandayça caza berüünün colun oylop catkanda, padişanın üstünö Cebireil perişte kırıptır. Cebireil perişte:

— Azreti padişam, dep Cusuptu tikteyt, ras, bir tuuğandarıñdın күнөөсү cazanın eñ ooruna arziyt. Birok da aytçı, kanday caza buyrumaksıñ alarğa?

— Kektöo kapırdın işi...

Padışanın coobuna raazı bolğon Cebireil perişte emi padişğa mındayça keñeş berdi:

— Anday eken, künökörlördü dağı bir colu sınap körölük. Uğalıkçı, alar zındanda emne cönündö süylöşüp catıştı eken. Egerde, Alla taalanın aldında künökör ekenin sezişip, zıyarat kılıp, zar kakşap ca-

[234] tışsa, künöösün keçip koyosuz. Adeğende kişi ciber süylöşkön sözdörün uksun...

Cebireil perişte aytkanday ele cibergen kişi ekinçi künü ağalarının emne cönündö süylöşkönün Cusupka tökpöy-çaçpay aytıp keldi. Ölumdön başka caza özdörünö ılayık emes ekendigin moyundarına alışıp, zar kakşap catışıptır alar. Hanaandık ıyık atababızdın arbağına şek keltirdik. Cusup menen Camildin küyütü az keligensip, emi bizdin akmak coruktu uksa atabız Cakıp eldin cüzün kantip karayt? Namısına çıdabay ardanğandan da ölot deşip Azreil can alğıçtın kelişin kütüp catkanın ukkanda Cebireil perişte keñeş ayttı:

— Azreti Cusup, sen tartkan azapka ağaların künöölüü beken? Al şaytandın kolunan keldi. Karaniyettik, mikaaçılık şaytandın gana işi. Anın baarı Alla taalağa dayın...

Oşentip Cusup padişa ağalarına keçirim beret. Andan soñ dili tazarğan bir tuuğandar içterine kir saktabay kança kün toypop, tirүүлüktün rahatına batkanın men aytpayın, buradarlarım. Andan körö Cusuptun atası Cakiptan kabar berelik. Iyık tamsildin negizgi tüyünü da oşondo çeçilet.

— Aytıñız deşti atçandar bir oozdon.

Cusup adilet atasın aldirtuuğa kam körüp, can alı kalbay ne bir uktasaçı. O Alla, aziz bolğon, kança cıl azap cegen atamdın közün aç. Oşol kişi menden baar taap, köñülü ağarsın. Adilet başkargan ölkömdü öz közü menen körüp, altın sarayıma suktansın dep, tabınıp catkanda dağı ele asmandan Cebireil perişte tüşüp kelip mındayça keñeş aytat:

— Senin ünüñ Allağa cetti. Mından soñ atañdın közü açılıp, al kadirese çaşarat. An üçün ilgerki senin kanduu köynögüñdün atañ koluna karmap, köynök menen közün sürtsün. Oşondo gana Cakiptın közü açılatsı, özü çaşarat. Birok köynöktü ataña alıp bara turğan bir künöösüz pende bar. Al senin ordoñdo çaşayt. Atı Aşır. Oşo kul menen sen

tağdırlaşsıñ. Sebebi, senin kança cıl azap çekip, özünün közü sokur boluşuna atañ Cakıp küñöölüü. Al mındayça... Andan arı Cebireil perişte kaçankı bir kezde bolğon okuyanı bayandayt. Körsö, Cusup menen Camil törölgöndön kiyin enesi kaza bolup Cusuptu bir balaluu beçera ayal bağıp catçu eken. Baldar cañıdan torolo baştağan kezde Cakıp, ayaldın calğız uulu Aşırdı soodagerge-

[235] satıp cibergen tura. Ayal ıylay berip akırı: Sen dağı menin küñümdü körüp kal dep Cakıptı karğap tıstaptır. Beykünöö katındın karğışına kalğandıktan gana çoğoruda biz bayandağan azaptuu tağdırğa kriptir boluptur Cusup. Al karğıştı candırış üçün Aşırga azattık berip, oşol emçekteşiñdi özüñö can coldoş kılıp al. Aşır kaçan Hanaanğa cetip, ataña coluğardan murda enesin taap, anın cüzünö cüzün tiygizsin. Uşcu kezde al kempir kayırçı. Anın da közü sokur. Al dağı oşonço cıldan beri uulun kütüp cüröt. Uulu eköö körüşköndö bayağı karğışı canıp, ağa da köz bütöt. Aşır enesi eköö colukkandan kiyin gana senin atañ Cakıpka barsın dep Cebireil perişte asmanğa uçup ketti.

Berik oluya unçukpay köktö torğoy bezelenip, Ala-Too taraptan ulam-ulam küñ kürküröy. Aşım azıktın tilegin kuday berip, kara nöşör Sarı-Özöndün üstün sabap cattı. Oluya köpkö unçukpay kalğan soñ cigitterdin içinen kimdir biröö küñk etti:

— Oluya ata, büttüñüzbü?

— Bütpögöndöçü, büttüm.

—Cakıptın közü açılğandır!

— Anançı, alar uulu Cusup padişa boluşup, köp cılı çoğuu çaşaşkan. Atañdı öltürgöngö aş ber degendey oşentip, kudaydın ıyık kitebi kuranda: Taş menen urğandı sen aş menen ur dep ayılat. Çınında kekti kudayım kapırğa bergen. Camandıkka cakşılık kıla alat er kişi. Cakşılıkka camandık kıla beret ar kişi. Duşmanına da cakşılık kılıp, keçirim berüü er kişinin kolunan kelet. Oşonduktan ıklastan taybay ar kaçan Allanı esiñerden çığarbağıla, beykünöö pendelerim.

Oluya kurandın Iklas süröösün dağı kaytaladı.

O düynönün türkügü, Alla-taala,

Sende ene cok, ege da cok tügölsüñ.

Tuulbay-tutpay, atasız-cetesiz turup

Aalamğa tutka bolduñ calğız gana

Özüñdön aşkan, sağa töp kelçü kim?

Can közünö çaldıkpadıñ bir dağı.

Tulku cok, turpat cok özüñdö.

Iklas kılıp, dilimdi koydum.

Eç kaday kılapat aytpadım,

Koldoy cür bizdey kör pendeleriñdi,

O-omiyin.

[236] Oluyanı eerçiy bardığı bata kılışıp, attar basıgın ıldamdatkanda Şergazı çıdağan cok.

— Oluya ata, karabet Zulaykanın tağdırıcı?

Oluya çooçudu:

— Karabet debe, al beykünöö katın.

— Beykünöö katın Cusupka koşulğandır?

— Anançı, koşulmak turğay Zulayka köp bala töröp bergen deyt Cusup adiletke.

— Aytsañız? cigitter çuuldaştı.

Berik oluya oylono tüşköndün ortosunda Atake baatır akırın sürödü. Özünün da bul ıyık süröögö diti berilip kalgan ele.

— Oluyam, ança boldu ayağına çık. Tamsildin maanisine mına bu madıra baştar kansın. Antpeseñ bulardın ışkısı basılбайt...

Küügö kelüü sezimin ışkı deysiñerbi, nesi bolso da al kapır müldö can-canıbar menen aybanattan baştap, adam atanın tukumdarının turpatın da bilgizbey biylep ketçü sıykır

küç. Anın kudreti, kasiyetinen tukum ulanat. Antpegende, kara cer üstündöğü tirüü candın baarı alda kaçan ceksen bolboyt bele. Ayban tukumdarı üçün samoounun özünçö çegi bar. Demek, cıldın merçemdüü mezigilinde gana alardın samoosu bir gana colu kozgolot da, alardın ıskısın teñirim özü teñdeyt. Aybanattar menen can-canıbarlarğa tiyiştüü tabiyattın cosununa caratkandan başka eç kim karalaşpayt. Miñ-miñ cıldap kelatkan anın col cobosun şaytan da buza albas. Al emi samoounun azğırığı. Adam atanın tukumdarının künümdük turmuşunda çaçıñkı. Al tuurasında ayta berse söz arbin. Köbün ese mında adam balasın şaytan azğırat, alardın ıyık sezimine şaytan aralaşat. Ayrı buttardın turmuşunun çordonu üy-bülöçülüktö, cup-cuptan erdi katın bolup çaşoodo. Alla taala adep Adam atanı topuraktan casağanda ele anı kün muruntan oylonuşturğan, anı calğız koyboy, Mama havanı Adam atanın kabırğasınan kesip alıp casağanı da bekerinen beken? Üy-bülöçülüktün, erdi-katındın turmuşunun başatı Adam ata menen Mama Havada. Adam atanın kabırğasınan casalğandıktan, erine kılapat aytpay baş iyüü ayal zatının ıyık parzı. Er degen ceke ele mal candık turğay: üy-bülönün, katındın egesi. ıyık kurandın özü da erdin kasiyetin ayaldan coğoru koyot. Altın baştuu ayaldan baka baştuu er öydö degen el makalı beker cerden aytilbayt. Uşuğa caraşa, ayal-erkek-

[237] mamlesinin ıyık kuranda cazılğan cerin bile cürgönüñör oñ. Şaytan gana aralaşpasa: örttüü sezim, karabaskan samoounu başkarıp aluu musulman balasının öz kolundağı iş deçi. Anın nakta ayginesi Cusup menen Zulaykanın tarıhı. Al ikayanı ukkandan murda, kurandın nikege tiyiştüü cerlerin bilip koysoñor deym. Demek, nike kayıp ce aktık, adaldıktın ortosundağı ötmö katarına Alla taalanın özü tak, apaçık cik koyğon. Adam balasının aybanattan bötönçölüğü da oşondo. Dindi taza tutkan adam gana ölsö canı canattan orun alat.

Üy-bülö kütüp, katın-balanı bağıp aluuğa kudureti cetken adam şariyat boyunça tört katinga çeyin aluuğa ruksat. Mınday çakta erkek kişi tandayt ayaldı. Canağı samoo, ıskı degen amaldı uşu cerden çeçmeleyin. Silerçe al aşıktık. Demek, aşıktık-arzuu sezim: ayal-erkektin eköönö teñ cat emes çığar. Birok da arzuusun açık aytıp, aşığına kalıñ tölöp nikege turuu erkektin mildeti, arzıp cürüp nike kıyıp alğan katın senin ençiñ, tak aytkanda mençigiñ. Sen ağa egesiñ. Al katın sağa til tiygizip kılapat aytuuğa, ce ak nikenı buzup, aram cosunğa baruuğa akısız. Uşuğa caraşa katın kişi erine talak bere albayt, ayalğa üç talak beriş erdin işi. Er cetken kişi, kimdi ayaldıkka aluuğa bolboyt? Misalı, atañar cologon katın sen üçün ıyık. Al sağa ene, ağa nike cürböyt. Atası cologon

ayaldı katındıkka almak turğay, ağa suğun artkan erkek künöölüü, anday ıplastıktı kuran ayıptayt. Anın sınıarınday balası cologon ayal atasına buyrubagañ. Dağı kimderge nike cürböyt? Ene menen ecege, karındaşıña, kızıña, ata çağınan: bütündöy catındaşka, emçegin emizgen ayalğa. Uşintip ayta berse tolup catat. Kırğız ata-babadan beri ceti ata ötkönçö kız berip, kız alışpağan. Eger alğan eri kaza bolup başı açılsa: ağa ininin karaluu cesirine kayçılaş nike kıyuu laazım. Cana nikelüü eri bar ayaldı aluuğa eç kimdin akısı cok. Eger ançalık ele senin ayal zatına ışkıñ tüşüp, aşık bolup kaldıñ deyli. Anda oşo ayalğa eri üç talak bergen soñ katındın murdağı erine kalıñm tölöp berip nikeleş. Mından bölök kupuluña tolğon, özüñ aşık bolğon ayaldı kalıñ berip aluuğa kudretiñ cetpese ayla kança, anda cılkıña karap ıskır, murduña karap bıskır degendey, künğö da bolso nike kıy. Uşu cerden dağı bir eskertçü söz. Erkek kişi ayalğa dayıma adilet mamile kılıusu pars.-

[238] Erkek kurulay zulumduk kılıp, ayaldı beker cerden ezgeni carabayt. Kakpa, çappa al senin baldarıñdın enesi, akırettik carıñ. Birok, munun ekinçi çağın bile cürgön oñ: erkek ayaldın piri dep başında eskerttim go: mal-mülktün, baylıqtın egesi bolğon sıyaktuu erkek ayaldın da egesi. Ayal üy-caydı saramcaldayt, kütöt, erinin tapkanın saktayt. Ekinçiden, ayal erkektin carı turğay: canı, asılkeçi, birden bir işengen adamı. Alla taala katkan sırdı ayal da kata alat. Kırğızda dele aytilat go: erkektin içine eer tokumduu at batsa, ayaldın içine kara başıl adam batat. Kurandın özündö da uşu duba bar. Andıktan, alpeştelip koynuñda catkan ayal senin sırıñdı saktay bilüügö akıluu. Demek, ayal zatın kor karmabay, anı alpeçtey da bilgile. Senin sıysıpattıñdı nikelüü katınıñ tüşünböy til kayırıp kayaşa ayta berse, sen anın eri gana emes, egesi katarı caza berüügö, al turgay üç talak aytuuğa ukuktuusuñ. Ayalıñ sağa çığıştık kılıp, nike buzsa tört kişini küböğö tart. Eger oşentip, ayaldın kıntık işi dalildense eri anı kanday casalaym dese da özü bilet. Al turğay anday katındın canın kıyıp, tındım kılıp koyso eri künöölüü bolboyt. Mınday kezde kırğız balası kantken? Katındın çaçın kırkıp, betine köö sürtüp, baytalğa teskeri imgizip talak bergen. Künöökör, een baş katındı baytalğa kerdirse da caraşar.

Deginkisin, cazalap öç aluunu kuran bardık uçurda caktabayt. Egerde künökör katın Alla aldında zar kakşap keçirim surasa künöösünön kutkarılat. Allanın amirinde degi ele keçirilgis künöo cektur. Keede künöösü toodoy candimiler da uçurayt. Kıların kılıp, kıl cip menen buup degendey alar aşa çaap ketkenine karabastan ölüm aldında antkorlono,

kurulay keçirim suraşat. Andaylarğa işenüü künöo, andaylarğa ölüm ak. Uşular cönündö özgöçö kurandın toboo süröösün bile cürgönüñör oñ.

Üy-bülönün aktık-tazalıǵı tuurasında daǵı bir sobol, kuranda: o kadayǵa sıymǵan pendeler, mas abalıñda namas okuba, tiliñ bulduruktap maskara bolosuñ, kelmege tiliñ kelbey abiriñ ketet. Degele mas boluu bıyakta tursun, adatta aşıra cegen tamaktın baarı aram. Oşonduktan ınsap kıla cürgölö. Sapar tartıp colǵo çıksañ da, musulmançılıktı esten çıǵarba. Daarat alıp, suuǵa çayın, anan namazǵa cıǵıl. Eger sirkoolop, nookastap kalsañ ce musapır bolup cer kesip-

[239] cürsöñ, ce kokusunan ayalǵa colop bir töşöktö koyundaşıp degendey betine betiñ, etine etiñ tiyse suuǵa cuun, daarat al. Suu cok bolso, taza kum menen cüzüñördü, betiñerdi, etiñerdi sürtkülö. Oşondo gana seni Alla taala keçiret. Bular adaldanuunın, tazalıktı saktoonun erecesi.

Mına uşul uzun sabak şarıyattı ukkandan tacadıbı ötkür cigit Şergazı oluyanı Cusuptun tarihına cakındatuunın amalın kıldı:

— Iyık kurandın nasaatında erkekke özü asılıp, al turǵay ala cipti attañan ayaldın baarı künöölüü dediñiz. Andaylardı tındım kılsa da bolot eken. Asırandı balası Cusupka özü asılıp, künöögö batkan Zulayka caza albay, almak turǵay kayra Cusupka nikelüü katın bolo alsa arabızda ele cürgön koyçu-moyçular, madra baştar kantet?

— Surooñdun çekiligi cok dedi, baş iykegen Berik oluya.

Atake baatır köküttü:

— Çeç iyık kaptın oozun, oluyam.

...Cusup adilet açarçılıktan elin saktaym dep mamleketinin kamın körüp cürgöndö Zulayka katın aşıktıktın azabın tartıp, cürögü örttöngön beçera karamañça eki közü körböy kalǵan deyt. Basa, oşo kezdegi anın eri can taksım bolup başı boş ele. Baylıǵı aşıp-taşıǵan katın ulamdan ulam Cusup degende ak etkenden tak etçü. Nökör kızdardan başka een üydö özü calǵız, ıskısı aşı ot bolup küyüp calınday, üşkürsö oozunan kök tütün atılıp, mına oşol armanduu darttın ayınan anın çünçügönün aytpa, kala berse karıdı, belı büküröydü. Bir colu al Cusuptu eñsep küyüp oturǵan çakta köçö caktan

kandaydır kıykırıkçuu çığat. Bu kim? dep, dirildedı beçara Zulayka. «Padışa Cusup ketip baratat» dey saldı küñdörünün biri. Mına uşu cerden Zulayka ontop, koşok koşkondoy katuu kıykırıp ıylap aldı da: «Mintip kur beker azap çekkenden körö kantse da bul tozokton çığuunun colun izdeyin. Cusupka cetpey kor bolğonço ölgön cakşı» dep özünö özü ant berdi. Kanday da bolbosun anın colun tabuu ılayık. Antip-mintkençe Zulayka küñdörünö ceteletip alıp oşol Cusup padışa ötçü coldun boyuna tura kalat. Aytkanday, uşu kezde Cusup ötüp baratkan ele. Padışa canınan öto bergende Zulayka aşık ününün cetişinçe:

— O adilet padışam, bir az ayardap, mendey musa-

[240] pır ayaldın, senin ayday camalıña, adilet münözünö aşık bolğon beçeranın zarın uğa ket dep calındı.

— Senikindey sıykır ün, daanışman körk eç canda cok. Adilettik, ak niyettik, tazalık menen çıdamkaylık gana cetkirdi özüñdü uşul biyik daracaga. Erkim cetpey, esim eki bolğon men beybak ayal aşıktıktın aynan uşul abalğa keldim. Arğımağındın tizginin cıyıp, akılıñdı ayt. Karığan kempir, cindi ayal eken dep menden cirkene körbö, padışam.

Musapır ündü ukkan Cusup padışa:

— Beykünöo katın, çıdağın. Çıdamduu bol, musapırım. Kimde kim kütö bilse, çıday bilse al tilegne cetpey koyboyt. Köp ıylap, köp kıynalğan adamdı Alla taala akırı muñdan arıtat. Anday pende akırı tilegine cetet dep, bastırıp kete berdi.

Cusup padışanın ünün ukkan menen Zulayka kayrat kılıp, tınçıp kaluunun orduna kayra oğö beter azaptanıp, üyünö kelgende da tınçtana albay koydu. Oşo boydon kaş karayıp, tün kirse da, koy-ay degenge bolboy, baya Cusup adilet menen col boyunda baarlaşkan cerge barıp, oñko-çoñkosunan ketti Zulayka aşık. Kara baskan darttın küçü uşunday eken Zulayka katın padışanın arğımağının takası baskan cerdi ulam ööp, oşo cerdin topurağın beti başına sürtüp ne bir can alaketke tüşkönün aytpa. Cindinin coruğunday Zulaykanın cosunsuz albuuttanuusun basa albay nökör kızdardın aylası ketiptir. Oşo boydon arañ degende Zulaykanı üyünö alıp kelişet alar. Acınalağan adamdan beter tozok otuna küyçüdöy azap çekken Zulayka eç kimge baş berbey, eç kimdin kep-keñeşin ukpay, catıp kaldı katuu oorup. Eti ısıp, es akılın coğoto dalay kün töşöktö cattı

deyt Zulayka katın. Oşentip bir künü közün açıp akılına kelet da, özünün içre suusu bütüp, öle turğanına çındap közü cetip, Zulayka ölümge başın baylay, Azreil can alğıçtı kütüp kalğanda kayradan köçö caktan adamdardın ızıcuusu uğulat. Bu emne? dep eleñdedi Zulayka. Körsö, azır da murdağı col menen Cusup padişa ötüp baratkan eken. Padişa degen padişa, anın üstünö curtuna kara kıldı kak carğan adilettiği menen cakkan Cusuptu kalktın baarı cakşı körçü. Uşu tapta padişağa taazim kılloo üçün col boyuna elder batpay çığat.

Zulayka nököş kızdarına calındı:

— Aylanayındar, ölüm aldında turam. Akırkı-

[241] iret Cusuptun ünün bir uğup kalayın. Mende karuu cok, murdağıday turup basa albaym. Catkan töşök-möşögüm menen koşo kötörüp barıp, meni Cusup ötçü coldun çetine koyup koysoñor. Kızdar ıylap burkurap, aylaları ketip: Kerek deseñ sen üçün biz ölüp berbeyt belek. Ayla cok eken deşti da, aytkanınday Zulaykanı col ceegine kötörüp çığıştı. Oşonu menen padişa ötçü colgo Zulayka aşık üçünçü colu keldi.

Cusup padişanın döölötü, söölötü ayabay kelişken. Mingeni ak boz arğımak, artında, can çağında şaaniluü vaziri menen nökörlörü. Tümöndögön kol padişanı kurçap baratat. Mina oşondoy şaan-şököttün baarı menen işi cokatoy padişa özünün canınan öto bergende Zulayka aşık ününün cetişinçe kıykırdı:

— O adilet Cusup! Asıl padişa, ölüm aldında catkan beçera ayaldın armanın dağı bir iret uğup koy. Senin ünüñdü akırkı colu uğuudan başka mağa eç nersenin keregi cok deyt aylası kete. Karaçı keypimdi, sen dep cürüp karıdım. Uşintip azap çekip çaşağança kasiyettüü ünüñdü akırkı colu uğup, anan ölüp ketüügö dayarımın. Nazarıñdı burup koy, kasiyettüü padişam.

Kızığıñ tüşkürdükü, mina oşondo Zulaykanın alsız ünü padişağa cetiptir. Atının başın beçera ayalğa bura koyup, minday degen turbaybı:

— Aşıktıktan azap çekken beçera, menin calğız gana berer keñeşim: çıdamduu bol. Senin dartıñ eñ ele azaptuu dart. Munu kötörgön pende gana kötöröt. Oşonduktan çıdağın, Alla taala kötörümdüü pendesin gana koldoyt. Körüp turam, senin ünüñ akırı kудayğa cetet. Mina men dağı dalay cıl zındanda catıp, azap çekkem. Çıdoodon tacabay

Alladan ümütümdü üzgön cokmun. Tileğim, ünüm kудayğa cetken eken, akırı mintip padişa bolup oturam.

Padişa attan tüşüp Zulaykanı közdöy bastı deyt.

— Padişa bizdi karay kelatat deşti, Zulaykanın nökörlörü.

— Koyğulaçı, ölüm aldında catkan adamdı şakabalabay dep Zulayka işengen cok.

Oşo kezde padişa çın ele nookas Zulaykanı közdöy kelatkan bolçu.

— Kудay ursun, çın ele padişa sizdi közdöy kelatat.

— Kızdar karğanıştı.

—İşenbeym dedi, kaltırağan Zulayka. Gül-

[242] döy açılğan caş kezimde Cusup mağa köz kırın salbadı. Azır körgölöçü: çaçım kuuday, belim bükür, közüm aziz. Mendey kempirdi karamak bele aycarkın padişa.

Oşentip buradarlarım, Cusup adilet sirkoo katın Zulaykağa cakındayt da:

— Beykünööm, nelikten mınçalık azap çektiñ? İçiñden tütöy katıp kalıpsıñ. Arzuuğa aldırıp armanıñ küç. Degi aytçı, menden sağa emne kerek? Kudreti küçtüü Allanın şıbaası tiybey koyboyt. Toboo deseñ bardık tilegiñ atkarılat dep canına tura kaldı.

Zulayka katın tartınbastan ümütün bildirdi padişağa:

— Adilet padişam, menin dartım özüñö dayın. Aşıktıktın azabına kabılıp, kança cıldar kıynoo tartpadım. Körüp turasıñ, mınakey keyip-keşpir ketti. Akırı mintip ölüm aldında turam. Egerde caratkandın adilettiği çın bolso menin caştığımı kaytarsın. Işkığa aldırğandan bölök künööm emne? İlgerki aycamalım, küç-kubatım, cılaacın ünüm kayra kelse armansız bolmokmun. Aalam suktanğan padişasıñ, adilettiği çın bolso cardam kıl. Öçpösün menin ümütüm. Caloorudu çın dilinen.

Oşondo Cusup adilet.

— O beykünöö Zulayka, aşıktık dart bardık adam balasının başında bar. Andan capa çekpegen, anın otuna küybögön pende az çığar. Anın sıykırı, anın calını senin kara

başıñdı kança cıdar azapka salsa, kudadın kudretine tabın. Anan padişa: Alıp kel suunu dedi nökörünö.

Al cönököy suu emes, müröktün suusu ele. Cusup adilet oşol ıyık suu menen Zulaykanın aziz közünön baştap cüzü-başın sürtüp kirgende ele, ukmuşuñ kurğurduku dese körüp turğandar öz közünö işenbegendey sıyırğa tuş bolot da, zamattın ortosunda Zulayka aalamda cok peridey aycarkın suluu kızğa aylanıptır. Kunduzday çaçı kapkara kelişken perizattı körgöndö, aşıktık dartı kanın aralağan padişanın aylası ketti. Mınçalık keremetke özü da tañgalıp, peridey suluu Zulaykanı ulam-ulam tiktey bergen deyt padişa. Oşentip aşıktıktın örtünö özü da küyö baştağı. Okuyağa kübö bolğondor büt boydon tañ. Anan kalsa Zulaykanın köz tayğıltkan suluuluğu eldin barın arbab, köpçülük bir saamğa kata tüşköndö, Zulaykanın cılaacınday ünü çıktı:

– O meerman, adilet padişam! Başıñdı salbay-

[243] mağa kara. Emnege tuncuraysıñ? Dilimdi bildirüügö mende söz tabılbayt. Kuday calğasın özüñdü. Tileğim Kabıl bolup, mintip kubanıp turam. Emne kılayın, ayt erkiñdi?

Bayatan beri tili baylanğan padişa Zulaykanı ezile tiktep, birok da özünün padişalık narkın saktay: Bar bol perizat dep, Zulaykağa ulam cakınday berdi.

Padişadan aybıkkanday Zulayka suluu da akırın ketençikteyt. Mina oşondo padişa öz kudretin başkara albay ıskısı aşınğan boydon Zulaykanı koldon almakçı boldu ele, kız mant berip burulup ketip, aylası tügöngön padişa karmaym dep anın etegin apçıy, nes boldu da kaldı.

Zulayka padişanı tiktey:

—Adilet Cusup, mınakey emi sen dağı menin ilgerki keypimdi kiydiñ. Oşondo tutam dep arakettengende sen kaçıp, kolumda köynögüñdün ayrındısı kalğan. Çeñgelindi aççı, tutamıñda azır menin köynögüñdün üzündüsü turat. Emi eköübüz teñeldik. Biri-biribizden ayırmabız cok. Padişam, emi men azaptan arıldım. Ölköñdö ayday suluu koluktular köp. Oşolordun birin tandap al. Men sağa mından arı nazarımdı berbeymin dep, kaltarday mant bere basıp ketti deyt Zulayka peri.

Bul okuyağa kübö bolğon köpçülük tañğalbaşanda kantet. Mina oşondon kiyin aşıktık degen ıǵkı otuna küyö baştağan eken Cusup pađıǵa. Bassa-tursa anın köz aldınan Zulayka ketpeyt. Birok nazarın sıdırǵısı kelbey, peylin elge bilgizbey içten bıǵtı adegende pađıǵa.

Zulayka peri üyünö keldi, kelet da üyündö tınç caşap, kapilet catıp kala albayt. Ar bir ele kuraktın özünçö baktıluu uçurları bolot deçi. Oşondo da caş kuraktın, caşıl kuraktın özündöy baktıluuluk kayda. Cürögün mınabu obodo sayrağan torğoydoy kalkıp tursa, çar tarabıñ kıbıla da. A sen bolso kızır emdi tayday erkinsiñ, cügönsüz, eersiz öydö tömen oydoloy ererkip erkelegiñ kelet. Erdemsigen cürögüñ küyüp, kanıñ düülügöt. Aşık bolğon, ıǵkısı aşıñğan adam eç nerseden kayra tartpayt turbaybı. Arzığan ayalının üyünün eşik aldına colbors baylap koyso da taymanbay kirip barat go çirkin aşık. Men mında aşıktık degen sıykırduu darttın erkek zatının can düynösünö salğan kapsalañın aytıp catam. Al emi ayal zatı dele tirüü can-

[244] deçi. Birok alar arzuu sezimin erkekterden bötönçöröök ayar tuta bilüüsü kerek. Üyünö keleri menen Zulaykanın canı cay albay, oğó beter tutalandı. Canın koyorğó cer tappay aylası ketip, bayağı aşıktık darttın küyütünö oğó beter örttönüp, emnelikten Cusup adiletke boy salbay basıp ketkenine öküngön tura. Körgüsü kele eñsegeni, samağanı ele Cusup. Mina oşentip, Zulayka suluu tutalanıp bir neçe kün-tün uyku betin körüp tañ atırat. Akırı kaysı bir künu bayağı pađıǵa taka ötçü kan col caktan ızı-çuu çıǵat kayradan. Nökó kızdarının birin karağılaçı dese Cusup pađıǵa ötüp baratat dep kabarlayt. Oşó cerden Zulayka aşık col boyuna barıp, eldin katarına turup kalat Biz bu cerde pađıǵanın şaan-şökötün sıpattap oturbaylık. Ak boz arğımaktın üstündö kelatkan Cusup pađıǵanın kabağı negedir salıñkí deyt. Al dağı Zulaykanı oylop, uktabay çıkkán bolçu. Akırı alıstan al Zulaykanı körüp, arğımaktan sekirip tüstü da, pađıǵalık döölötün koyo berbey, salabattuu türdö bası kelip, başın iyip taazim kılát. Cusuptun salamın alık alıp, Zulayka anın adilet, ak niyet pađıǵalıǵın maktay, aǵa ak dilinen kaaloo aytıp suroo saldı:

— Mamleket başkarıp, el curtun sırn aldına biroq aşıktık degen armanduu darttın sırn azır bildiñ beken, pađıǵam. Anın cayın bilgen bolsoñ, meni tüşünör eleñ. Men tartkan kıynoonu sen ali tarta eleksiñ da.

— Perizattay acarıña kim suktanbayt, Zulayka Sağa ıskım aşkanınan aldında turam go. Ce dağı kaday casa koldonguñ kelet. Padışa başım menen aldında turuşum azbı? dep, öktöo ayttı Cusup.

Padışanın turuşundağı tekeberçilikti baykağan Zulayka da öktöo kılıptır:

— Adilet padişam, aşıktık degen ildettin sırın bardık ele adam bile berbeyt. Aalamdı bilip, altın takta oturğan siz da al cönündö kabardarsız...

— Anday eken dalildep kör dep Cusup adilet muñkandı.

Cusup dep tartkan mahabatın dalildeş üçün Zulayka mınday dedi:

— O padişam, sağa dalil kerekpi? Al men üçün oñoy. Birok özüñö kıyın bolor...

— Meyli, başka salğandı köröyün. Cusup Zulaykanı tiktedi.

Anda Zulayka:

[245] —Padişam, kamçıñdın uçun mağa karmatçı. Menin mahabatımdın sırın oşondo gana tüşünösüñ dedi.

Oşentip Cusup padişa eñkeye berip, Zulaykağa kamçısını sunat. Zulayka kamçının uçun karmap turup, anın ortosuna erdin tiygizgen boydon katuu üşkürgön eken. şumduğuñ kurgurduku... Mina oşondo Cusuptun kamçısı Zulaykanın köödönünön çıkkın kök calıñğa tütpöy teñ ortosunan küyüp tüşüptür da, calındın tabına çıdabağan Cusup padişa kolunda kalğan kamçını carımın cerge tüşürüp cibergen tura.

Mina oşondo Zulaykanın aytkanı:

—Adilet padişam, mina uşul ısıq ottu kökürögümdö saktap kança cıdar küybödüm. Akırı al calın menin kökürögümdü örttöp, çaçımdı ağarttı. Eki közümdön acıradım. Al calın sağa bolğon aşıktık otu ele. Mina kördüñbü, çıdaş kerek, çıdamkay bol dep mağa nasaat ayttıñ. Öz çıdamkaylığıñdı mağa ülgü kıldıñ. Menin ordumda bolsoñ sen dağı çıdamak emessiñ anday ottun küçün. Köröm emi mından arı seni. Azır menin aşıktık dartım sağa öttü, Cusup. Emi sen dağı mençe azap çegesiñ. Birok çıdap kör. Çıdamıñ kançağa deyre tütör eken dep basıp ketet.

Buradarlarım, tarta-tarta süylögöndö aşık otuna küygön Cusuptun abalınan kabar berelik. Ras, emi al kadimkidey Zulaykanın keypin kiyip, бүткөн boyun ört çaldı. Tutanıp küyüp akılı ayran. Esi köönünön Zulayka ketseçi. Zulayka degende ak etkenden tak etip, anı bir körüügö zar. Aşıktıktın kıynoosu uşuğa çeyin cetti deysiñ, Cusuptun cürögünö tamak baspay, mamlekettin işine da karabay, al tursun calğız oturup alıp ıyłağan, bozdoğon da kündörün aytpa. Padışa sarayındağılar Cusup adilettin al-ahvalın sezip, ayla taba alışpay özdörünçö tımıyt. Kantkende, kantip padışağa cardam berişe alat? Oşondo bayağı taktısın bergen padışa Cusuptun dartı cönündö uğup, akırı al cardam berüünü çeçip, uluu başı menen Zulaykanın aldına keldi. Kelgende da Zulayka perinin kolun surap, mındayça aytkanda, kuda başçı katarı ağa padışanın al-ahvalın tüşündüröt. Kızığñ tüşkürdükü: Zulayka muzdak, al meres. Padışanın cuuçı cibergenine kubanmak turğay, degele cuutkan cok al. Cuuçı Zulaykanın aldına kırk colu kelip, Zulayka kırk colu cok degenden başka oñduu coop berbey, iyibedi. Bayağı kamçı arkıluu Zulaykanın aşıktık otu emi Cusupka birotolo ötüp, akırı al keremet iş-[246] kının dartına turuştuk bere albay, es uçun coğotup kulap tüştü tağınan.

Zulaykanın cürögün cibite albay, küñü-tünü uyku körböy kıynooğö tüşkөн Cusup, arıktap süldörü gana kalat. Akırı kırkınçı kün бүтүп, bel baylap başın kötörgөн Cusup, aşığının üyün közdöy cönöyt. Mahabat degen azaptuu dattın emne ekenin azır nakta tüşünүп, Zulaykanın bir kezdegi cosunsuz coruğun ayıptamak turğay, anın can düynösünö бүлүк salıp, taptakır ağa karabağandığı üçün özün çındap күнөөлөдү. Körsө, adam balası çaldıkkан ildettin içinen mahabat oorusuna teñ kelçü eç dart cok eken da. Mınakey, padışanın narkın tüşürgөн sıykırduu mahabat karapayım pendeni ayaybı. Munun sırın, tүйүнün kim çeçiptir. Azır Cusup padışa menen Zulayka eköönün abalı birdey, eköө tepeteñ. Mahabattın örtүнө Cusup kırk күн çıday albay ölüп kala cazdasa, ağa kırk cılça çıdamı ketken Zulayka er eken da. Coldo kelatıp padışa caratkañğa ulam-ulam: Ayaldın mahabatın etibarğa albay, tekeberçilik kılğandığım üçün keçir. Menin dartıma dabaa kıl. Ce meni Zulaykaça azapka salıp kıynağñ kelesi? Anda ele şorum kurubadıbı. Egerde pendem deseñ, kulum deseñ Zulaykağa meni koş. Ağa cetpey kıynoo tarttırğandan körө, alıp ket canımdı dep zar kakşayt.

Mına oşondo Cusuptun muñu Allağa cetip, Cebireil perişte uçup kelip: tilegiñ kabıl boldu, padışam. Mından kiyin Zulayka suluu özüñө ömürlük car bolot degen kuttuu kabar aytat.

Bu cerde Cusup padişa Zulaykanın kolun surağan cerin körkömdöp aytsa söz köp. Akılman padişa dese keptin gülün tандаğandır. Men sıykırduu söz önörün şıbaa tutkan ak tañday akın emesmin. Özübüzdün türkü tilde dastan cazıp atağı çıkkın Alisher Novoige karamanča çendebeym. Zulayka-Cusuptun toyu kırk kün bolğon dep aytilat. Al toydun şaan şökötün sıpattoo da dilime tuura kelbeyt. Men takıba adam katarı ar kıl pendenin katalığın körö alam, birook anı keçirgin dep teñirden tileym. Uşuğa caraşa silerdin kulağıñarğa siñerlik bir naat: adam balasının törölüşü kançalık azap bolso, anın carık düynödö ömür sürüp, tiriçilik ötkörüşü da oşonçoluk azap. Pendenin biri cardıçılıktın, zombuluktun korun tartsa; ekinçisi, canagintip Cusup menen Zulaykaça ışkı otuna küyüp canat. Tirüüçülüktün kı-

[247] zıǵı, azap-tozoǵu uşunda: akıykat menen karaniyettik ce kubanıç-kayǵı töǵül-çaçıl boluşa çoǵuu çaşayt. Oñdun solu barday, barıp kelip ele köödöy karañǵı tündü kündün asıl nuru sürüp çıkkanday nerse. Tirüüçülüktö oospoǵon, kıyıspagan emne bar? Oşoǵo tete baarın teskep, tendep adilettikten, kalıstıǵınan cazbaǵan Alla taala özü calǵız. Anın ıyık kudretin ar kaçan köküröktö tuta cürgön oñ. Bul cerden biz adam tukumunun demeydegi can saktoosunun kıpınday uçurunan gana kep kıldık. Caki bolboso, zombuluktun çet cakasın çırpıy bersek al ılayım tügöngös uzun sabak. Emne degen küngö tuş bolduk. Karaǵılaçı, azır künöösüz bir curttu ekinçisi çaap, talap, coyup, soyup catpaybı? Keçee biz dini bölök kapır dep musulman balası çoǵulup, cunǵar çapkınçılardıñ Teñir-Toonun koynunan kuup çıkkadık bele. Ata-curtka ee bolduk, beypil çaşaylık desek, bugün kayra kırǵızǵa öz közündöy körgön dini bir tuuǵan söröylörü öçöǵüşüüdö. Kırǵız bu kündö tuş-tuşunan börü kamap, askaǵa keptelgen kiyiktey kaltıradı. Tirüü canbız, biz daǵı elbiz catıp ölgönçö atıp öl. Emiten ayla-amal izdebesek el curt tukum kurut bolboybu? Mındayda baatırı kol baştayt, akılmanı col körsötöt. Kazabat coluna kuran karşı beken? Kaarmandık menen taymanbastıktı dañazalaǵan süröö kuranda toboo süröösi. Anda canbezer, korkoktor ayıptalıp, zombulukka koldonuu kubattalat. Ata konuş, cer suubuz cana mal candın, el-curttun taǵdırı bugün baatırdın moynunda, cigitter.

Oluyasının uşu sözünön kiyin Atake baatır kamırabaǵan, naat ukpaǵan adamça arǵımǵına çü dep kamçı üyrüdü. Kızıl toru köpçülüktön ozup, Berik oluya baş bolğondor Atakege teñelüügö şaşılgan cok. Bet mañdayda kaşka suu akkan çaşıl kolot. On çaktı ak boz üy tigilüü turgan eken. Kün bata cazdap kalǵan kez bolçu. Boz üy

tegereginde beyçeki baskandar cüröt. Sıyağı, boz üylör cañı ele tigilgensiyt. Kır çetine çıkkın Atake baatır tizgin cıydı. Berik oluya dağı ele ağa ança teñele berbey, baatırın artındağıları da andan oboçodo akmalayt. Kızıl toru arğımak üstündöğü caşıl kımkap çepkençen, başında kunduz börk kiygen Atake uşu tapta negedir Berik oluyanın közünö kudu payğambar sñarı: sürü-sını kelişip, cıldızı kötörülğönün baykay, ıymanı canıp içinen bata kıldı da, baatırğa ömür tilep, colu açık bol-

[248] goy ele dep alakan cayğanda, anı sezbeğen Atake iynin küyşöp, zoñk etti.

— Şergazı!

Örttöy canğan Şergazı özünö katarlaşkanda Atakenin ünü buuluğup, emnegedir açuu kelgendey akırın suradı:

— Taanıçı, turğandar kimder?

— Taanıp turam, baatır. Ildam coop berdi Şergazı. Ortodoğusu öz kaynıñız, Camansarttın uulu Tölöberdi baatır. Çetteğisi, suusamırlık Kürüçbekterdin bilermanı er Sölpü eken. Berkisi öz iniñiz Niyazbek mırza go. Tigine, Talastan kayındarıñız. Berdike berendin tukumdarı da keliptir. Temirdin uulu Çerikçi da cürgönsüy.

— Camansartçı, cok beken?

— Baatır, Camansart körünböğönsüy, al uuldarı; Tölöberdi, Börübay, Esenaman cürgön cerlerge coloboy kaldı ele go.

— Durus dedi, sanaası tıñğan Atake baatır.

Topton bölüngön üç atçan Atakenin uturlay çaap cönöşkondö:

— Kana bastıralık dedi, bayağı salabatınan cazbağan Atake baatır kızıl toru arğımağın temine. Kudu ele payğambardın özü Berik oluya içinen koburap koyot.

ÜÇ MEERİM

BÖRÜBAEVGE arnalat.

[249] Eğer anday eken uğup turğula, baldarım. Bul comoktu men alğaçkı iret atamdan ukkam. Atam anı bala çağımnda öz atamdan ukkam deçü. Ağa da öz atası aytıp beriptir. İşi kılıp bul comok babadan atağa, atadan balağa ötüp, bizdin Kaçı tukumdarının içinde, oo, köptön beri muras katarı oozdon tüşpöy kelatkan ezelki comok. Men dağı bul comoktu bala kezimden tartıp dalay iret ukkam cana kança colu uksam da eç kaçan tacaçu emesmin. Basa, bul comoktu men alğaçkı iret ceti caşımnda ukkam. Adegende ele silerdi eskertip. koyoyun, comokto cılandın kızı Arzıgöl suluu cönündö söz bolot...

Esentur, emnege dımıy tüştüñ? Eneñdin koltuğuna başıñdı katıp, korkup catasıñbı? «Comok aytıp ber» dep surağan da özüñ. Keçee sen cetige tolduñ. Demek, es kirip, ar nerseni tüşünüp kalğan keziñ. Oşonduktan, bul comoktu bugün baştap oturam. Korkpo, balam. Karaçı, terezeden kuyulğan aydın nurun. Üydün içi carkırap kündüzgüdöy. Biz çaşağan cerdi Noruzdun salaası deyt. Tömönkü, caka çağıbız Cayılmanın talaası. İlgeri, ilgeri bul cerden Çüy booru alakanğa salğanday körünüp turçu eken. Azır bolso tuş tarabıbiz düñgürögön ayıl. Ağa bak-şaktın karaanı koşulup, talaanı bütündöy caap catpaybı. Andıktan, Nooruzdun alkımın ördöp, böksö congo- [250] çıkmayınça Cayılmanın tüzöñü azır ança körünböyt. Degi bul cer Çüy boorundağı kasiyettüü cerlerdin biri. Cayloo desen, caylooğö okşop abası salkın. Çöl deseñ çölgö okşop, birok kakşığan aptap cok. Koldon tüşkön dan egerim önböy kalbayt. Sepkeniñdin baarı bıшат. Dıykandın akıbetin cebeyt bul cer. Cana ele kündüz özüñ kördüñ go: cazında Meder baykeñ eköñ tikken koondun uruğu çılbrı baylap, tüyülüp kalıptır. Demek, biz er emgegin beş ese kaytarğan kasiyettüü Çüy öröönünün nak cürögü, keñ Nooruzdun salaasında çaşaybız. Bayagünü barbadıkpı özün menen koşo, bizdin cerdin tooloru tokoyusuz tokol bolğonu menen, oşentip koynundağı tulañı tuşardan. Koktu-kolottorunan ağıp çıkkın kök kaşka tunuk suularıçı. Atağanat, uurtasañ tişiñ kakşayt, cutkan sayın mookumuñ kanbayt, kirgen kezde at keçe albayt. Munun baarının comokko kaday tiyeşesi bar deysiñbi, Meder? Antip tekeber süylöbö, uulum. Özü tuulup-ösüp kindik kanı tamğan cerdin bir kiçinekey kasiyetin bilip koyuu ar kim üçün pars. Deginkisi, adam balası menen can-canıbar debey: baarısı alğaçkı sabaktı ata-enesinen alat. Emese korkpoy, uktabay olturup ukkula comoktu.

...Anda biz Oy-Kayıñ degen öröndögü kiçinekey Caşıl-Köldün boyunda çaşaçımız dep baştaar ele comoğun atam... Meder, sen emne ele başındı kötörüp, tereze caktı ulam karaysıñ. Ooba, ayakta muzıka, ayakta klub bar. Bilem, coldoştoruñ kütüüdö. Baarı bir eşikke çıkpaysıñ. Sen cañı ele ondu bütüp, cakında on cetige tolduñ. Cigit boldum, er cettim dep oyloysuñ go. Cok, ali çaşsıñ. Biz üçün sen otuzğa çıkkança, çaşıñ andan öydölösö da meyli, baarı bir bala boydon kala beresiñ. Kız candap, biyley turğan ubağıñ ali bolo elek. Adegende institutka öt, ce bolboso kolhozdo iştep adam katarına koşul. Anüçün can kıynap, erteli keç işte, köp oku, dayardan. Degi erinip, emgektengenden kaçkan kişini kim ele cakşı körsün. Çıdamkaylık, köktük cigitke taandık. Nazıktık iymençektik kız balağa caraşat. Oşonduktan, erkek tanaa degendin çıdamkay boluşu pars. Başıñ aman bolso kız candap, oynop-külgöngö cetişesiñ. Bul comoktu murda köp colu ukkam deysiñbi? Ras, comoktu men murda köp colu aytıp bergem sağa. Bul comok sen üçün balkim eskirgen, ezelki comoktur. Kanday oylosoñ meyliñ. Anı men senden talaşpaym. Birok, bul comok biz üçün, bizdin bala-bakırabız cana tukumda-

[251] rıbiz üçün eç kaçan eskirbeyt. Boldu anda, mından arı ulam suroo berip, alağdı kılbağıla atañardı. Aytım go, unçukpay uktabay catıp ukkula.

* * *

Caşıl Köl degenibiz tegereginde kayıñ-tal, dolono, şilbisi menen asa-musa cana caşıl karağayına çeyin cış öskön, tündük-tüştük çağı kök askaluu zookalar al emi aylanasındağı kızgılt-sarı eñilçek baskan türkün taştarı bordolgon ögüzçö çögüp catkan özünçö bir acayğan kooz cer. Caşıl balırluu ceeginde añırları balapan bassa, köldün kök ortosundağı kara moyun çüröktörü, kaldayğan kaz-ördögü kumar casa kuuşup oynogon kasiyettüü cay eken al. Tokoyunda bulbulu tınbay tañşıp, badaldarında babırğanı bakırğan, eendey baskan eligi köl kılaasında cuuşap, koyondoru eç kimden korkup koyboy, ne türkün añdarı aralaşa öskön cer soorusu eken go çirkin al.

Caşıl Köldün kün batışındağı etegi çıtırman çer tokoy bolo turğan deçü atam. Al tokoygo egerim kündün nuru tiybegendikten, Küntiybes atalıptır. Kün tiybestin tündük çağındağı toolor öto biyik, toonun kıl çokusuna cakın kögüş kumaydı een-erkin mekendegen köptögön capayı eçki tekeler erteli-keç cayılğanda, kuuşup, süzüşüp oynogondo toskok ıldıy taş kulap, Küntiybesti kıyğap akkan Tuura-Suunun içi düñgüröp, can-canıbar ürküp, korkup töş tayana kaçışa aylaları ketçü eken. Caşıl

Köldün tüştük çağındağı tokoyluu sekiçenin atı Kara-Bulak. Bizdin ata- babalarımız kışkısın oşol Kara-Bulakta kıştap, caz çığarı menen Kuu-Kuuray degen tüzöñgö aştık aydaşıp, kök cetilgende Çümkök degen cayloonu közdöy köçüp çığışıp, beykut çaşaşkan tura. Mina oşol kartöşkö, cügörü cana buudayğa çeyin öskön bışıkçılıktuu, cayı, kışı mal-candikka cayluu kooz öröön azır dele Oy-Kayıñ dep atalat. Oy-Kayıñdı tegerete alkak toolor kurçap turat. Ayakka maşinenin colu salına elek. İlgeri kaday bolso, azır da oşondoy deşet. Uşu kezde da kapçığaydağı calğız ayak col menen Oy-Kayıñğa candarın oozdoruna tiştep, attarın ceteley adamdar arañ ötüşöt eken. Aşuunun tataaldığınan al cerdi birin-serin malçılar gana caylaşpasa, eç kim mekendebey een catkanına küyösüñ...

Estegen sayın cürök bolk etet. Uksa kulaktın kıçuusu kanbayt. Oşentip:

[252] Kunduzu suuda oynogon,

Töründö suusar coylogon.

Uları toodo sayrağan,

Maralı koydoy caynağan...

Kasiyettüü kayran cerde ata-babalarımızdın söögü catat. Bizdin tukumdardın içinen atababanın beyit başına uşu kezge çeyin eç kim çıgınıp bara elek. Capayı aybanattardan başka eç adam butu baspay, ıyık beyitter cer menen cer bolup, izi suuğandır... Oy-Kayıñdı kezinde Coluke, Koyke degen eki bir tuugan el mekendeşçü eken. Alardın içinen bir uuç Koyke degen curtçuluk ar kaysı cakka tarap oturup, tarap oturup uşu kezde tuuğançılığın, bir kandan tarağan tübü menen eç kimisinin işi cok karamança ele ada bolup baratat. Deginkisi, el ooşup, eldin aralaşkanı caman emes. A birok çaş muundar öz tegin bilbey kalsa, anın emnesi cakşı...

Aylanası alkak too

Korğon casap koyğondoy,

Kasiyettüü Oy-Kayıñ,

Seni kantip cüröm oylonboy?dep atam kezeginde ırdap kalçu.

Oy-Kayıñ kayda deysiñbi, Esentur! Balam ay, al cerdi men özüm da körö elekmin. Mina bul Nooruzdun arı çağında cadırağan caşıl öröön bar. Anı körgönsüñör. Oşondon arı Isık-Atanı ördöp cürüp otursa aşuunun arı çağı Suusamır, Suusamırdın Kızıl-Oyuna cetpey Uruñkay degen kuuş kapçığay arkıluu Oy-Kayıñğa ötüşçü eken. Oy-Kayıñğa Cumğal ce Koçkor tarabınan da kattasa bolot imiş. Basa, oşol Oy-Kayıñdağı bizdin kıştoo Kara-Bulaktın sekisinde çoñ atabız Kaçının cığaçtan salınğan tamı uşul kezde da buzulbaptır. «Kaçının ısık üyü» dep koyuşat eken al cerdi kıştağan malçılar. Cakında oşol caktı bilgen bir koyçu ceenge coluktum. Çoñ atabızdın tamının bosoğosunun aldında bir tüp capayı karağat cana anın celkesinde koş arça ösüp turat deyt. Mömösi bışkan kezde eki-üç çanaç karağat terip aların aytıp meni kızıkırat. Sıyağı, barsa, körsö dep oyloyt go. Negizgisi, al üydü mazar katarı tutuşup, özdörü da tiybey, tegereginde mal-sal colotuşpayt eken. Oşondoy adamdarğa arbak raazı bolsun. Comoğuşdu tezireek başta deysiñbi? Tün bakırdıkı, şaşpağın, Meder. Çıdamıñ az, şaşmasıñ. Degi kanday adam bolor ekensiñ...

* * *

[253] Oşentip bir kezde, balkim mindan cüz cıl ce eki cüz cıl murdadır, aytor, oşol Oy-Kayında calğız atçan, calğız tonçon, tuuğan-uruğu da cok er kökürök, ookatka epçil Börübay degen cigit çaşaptır. Börübaydın caşı oşondo otuzğa tolo elek, küçkö tolup turğan kezi go. Anın toy-tamaşada söölötkö minçü külük atı cana üy-tiriçilik menen çarbağa paydalançu dağı bir külügünön aşkan baylığı bolboptur. Börübaydın tutkan kesibi boz üydün söögün casoo eken. Boz üydün söögü degen emne? Olda, baldarım ay. Suray beresiñer, suray beresiñer... Unçukpay uğup tursañar özüm dele tüşündüröt elem go. Kiyiz cabuu casalğasınan başka: kerege-uuk, tündük cana bosoğö ayak sıyaktuu cığaç caraktarın ilgerkiler boz üydün söögü dep koyuşçu. Aytmakçı, Börübay baatırdın kesibi cönündö bayandoodon murda, aldı menen anın Oy-Kayıñğa kaydan cana kandayça kelip kalğanı cönündö azıraak söz baştap bereyin. Börübay dele öz uçurunda ata-enelüü, tuuğan-uruğu bar bir çakan eldin er kökürök cigiti eken. Er sayışka tüşsö andan aldırbağan eñişke, küröşkö tüşsö mindan aldırbağan erdin biri go sıyağı. Anın kindik kanı tamğan kolomtосу, caylağan cayloosunan baştap, içken suusu cana ilgeri ümütünü çeyin ak kalpak kırğızdın atam zamandan berki ıyık mekeninin bir çegi, aytiluu Ancıyan tarap bolğon. Al kezde kırğızdar tört topko bölünçü. Misalı: Ancıyan kırğızı, kıpçak kırğızı delip tüştükt taraptağıları atalsa; arkalık kırğızı cana altaylık kırğız

delip bıyaktağı tündük tarabındağılar özünçö bölüngön. Bitırağan kayran el anda dele öz eldüülügün Coğotpoy, kırğız atalıssa da, Cunğar baskınçılarına köz karandı boydon kalğan. Kırğızdı tukum kurut kılğısı kelişken Altın Handın kankorloru eldin atın öçürmökçü bolup, «Burut» dep at koyuşkan bizge, Andan murdaraak Sultan Baburdun karamağında turğanda baarıbizdı tooluktar ce saktar dep tergeşken. Aytör, kırğız körböğön azap cok, baldarım. Menin comoğum al cönündö emes, anciyandık. Börübaydın başınan keçirgen korduğu cana süyüüsü cönündö.

Ayta kelsek, antip caz çığarı menen cer çiyip, aştık aydap, terim bütköndö boz üydün söögün casap, ata kesibin ulantkan Börübay cıyırma tört caşka tolğonço beykut turmuş süröt. Al añğıça ata enesinen-

[254] acırayt da canına küyör bir tuuğandarı cok, kokoloy başına özü ee bolup, calğız boy kalat. Kolunda mıdır malı cok, üyünö ak cooluk kirgize elek kezi eken beçaranın. Al kezde şart oşondoy. Kalıñ tölöy albasa cigitke ayal tiybeyt. Ayalsız erkektin körgön künün teñirim eç canğa berbesin. Anı azır tüşünö eleksiñer. Oşentip, bir colu caydın kaportosu çende Börübay carağan calğız atın minip, too taraptı közdöy attanıptır. Kıyası, Anciyandın mee kaynatkan ısığınan kaçtıbı ce köñül cubatkısı keldibi, ce tağdır azğırdıbı, ce oñutu kelse atıp alarımın dedibi, aytör, saadağı menen kara mıltığın asınıp cer bolcoboy, kün bolcoboy kete beret al. Al kezde Anciyandın menen Oştun tegeregindegi toolordun koynunda ak kiyikter menen maraldar toltura bolçu eken. Azır barbı deysiñbi, Esentur? Kaydan... azır andağının biri cok. Eldin tukumu östü. Tehnika degenibiz bıkırdıy kaynayt. Al emi kasiyettüü cer ene öspöyt eken da... Oştu carıp akkan azırkı Ak-Buura dayrasıñ anda el Kuba suusu dep ataşçu eken. Oşol Kubanı boyloy bastırıp, too taraptı közdöy kete bergen go sıyağı. Tüş ooy too öndürün ördöp kalğan kezde Börübay calğız tigilgen ak boz üygö tuş kelet. Cakındap bastırıp kelse, kalğan boz üylör andan okçunuraak, oyduñda, capsarda eken deyt. At dobuşun ukça da üydön eç kim çıkıptır. Cigit atın mamığa özü baylap, boz üydün eşigine cete berbey tık toktoyt. Sebebi, eşiktin bosoğosunda kara tuu ilinip turğanın baykayt da: «Aza kütkön üy tura» dep ırğılcıñ bolo tüşköndö içkeriden koşok koşkon ün çığat. Börübay baş tarta albay kalat. Mındayda çooçun ekenine karabay salt boyunça üy eesine köz körsötpösö öön iş kılmak. Colooçu cigit üygö kirip koşok basılğança kamçısın böyrögünö tayanğan boydon cer tiktep çögölöy oturat. Keregeni karap koşok koşkon ayaldar basılğanda gana Börübay kapşıtağı kümüş eerti çıkanaktağan kariyağa salam beriptir.

— Arbañız, ata!

— Bar bol, uulum.

Üy içine aldirtan köz salğan Börübay koşok koşkondordun biri on altılardağı kız bala ekenin baamdayt. Töböşündöğü azemdey ükü sayılğan kunduz tebeteydin aldına çekesin caba kara cooluk buunğan cüzün çooçun cigitke körsötpöönün aylasın kılıp, oğö beter ülbüröy tamak kamın körö baştayt. Börübay kız-

[255] dı uurdana karoo menen alek bolup catkanda, kariya andan cay surooğö ötöt:

—Kaysı eldin kulunusuñ? Kaysı cerdin kırğızısıñ, uulum?

—Soovaydan bolom, ata, dep Börübay daroo coop beret.

—Anda öz boor ekensiñ. Keçeeke kazatta siler taraptan cardam kelbey biz köp öksüdük. Dağı da bolso kıpçak boordoştorubuz işke caradı. Tuu cıgılarda oşolor cetip kelip, abiyiribiz cabıldı. Kalmaktardı kuup çıktık kuttuu konuştan. Ceñiş, mööröy oñoyğö turğan cok, uulum. Kança bir nur cigitteribiz şeyit boldu. Men özüm eki kök calımdan acıradım.

— Kariya tuncuray tüşöt.

Katarı menen eki uulunan acırasa da, kayratınan canbay, mögdüröböy, añgame salıp oturğan kariyağa Börübay kayrat aytkan bolup, aldına kelgen kımızdan kıldat cutup, kurut koşulğan cuuğan maydan kiçine ooz tiyet da, özünö sıy körsötüp catkan kızğa aldirtan köz kırın salat. Cüzünön nuru tögülö, oloñ çaçı cer çiygen kızdın boyğö cetip turğan çağı eken. Oşo kezde kariya buyruk bere süylöyt.

— Arzıgül balam, tıştı kim bar eken? Ayt, meymańğa kazan assın.

Ülbürögön suluu kız eşikke çıgat. Meymańğa kazan as degen sözdü kariya sıpaykerçilik üçün aytpağanın Börübay tüşünöt da, karşılık kılбай dımıy tüşöt. Uluu kişi aytıp catkanda söz talaşpay, unçukpay uğup olturuu al kezde salt bolğon. Aksakaldın süylögönün eç kim eki kılğan emes anda. İlgerteden elibiz sözgö maani berip, sözdün kunun baalay bilişkendigi menen ayırmalanğan, baldarım. Sözgö cıgılbağan, söz cebegen adamdı el sıylaptırbı... Aco atanın sözünö kark bolğon Börübay eşikke çıksa,

kün keçtep kalgan eken deyt. Al oşol özü kirgen çoñ ak boz üydün tuura çağındağı capsardağı çoñ aylığa köz çaptırat da, ayıldan etkisi kelbey bir az turup kayra kiret. Tamak celip бүткөнчө күн keçtep, keçinde kayradan koy soyulat. Oşentip, al tünü bul meymandos ayılda konup kalat Börübay. Ayıl kırıyağa taandık, kırıyanın atı Samat aco eken. Curt eesi aksakaldı al kezde Aco deşken.

«Ay deer Acosu cok, koy deer Kocosu cok» degen makal da oşondon kalğan go. Aytımına karağanda, oşo colku maydanda kırıya özü tuu başında turuptur. Maydan kızuu cürüp catkan cerden çabarman kelip,-

[256] uuluñ Akkoçkor baştağan kol cıgıldı. Akkoçkor öldü dep kabar bergende kırıya: «Akkoçkor ölsö Kañkım bar, aalamğa ceter barkım bar!» dep kiçüü uulu Kañkını baş kılıp cooğo karşı aydağan deyt. Akırı Kañkı dağı nayza cep, kol başcısı cok el selt ete tüşköndö, Samat kırıya özü tuu baştay kalmaktarğa karşı turup, alardı kasiyettüü ata konuştun çeginen arı ötközö kuup taştaptır.

...Uykuñar kelgen cokpu, baldarım? Meyli, uykuñar kelbese, men comoğumdu ulanta berem. Tün bakırdıkı. Emiki söz Börübay erdin kantip Arzıgül suluuğa aşık bolğonu cönündö...

Aytsa baldarım: ölüm menen ömür, külkü menen kayğı ar kaçan biri-birine teñ ortok. Akırınday oşol aza kütön aylığa üyür alıp, bayağı bir körgön perizat Arzıgüldü süyüp kalat Börübay. Men silerge süyüü-aşıktık degen sıykırduu darttın tabiyatın çeçmelegim kelbeyt. Anı öz başıñardan keçirgende tüşünörsüñör. Negizgisi, aşıktık cönündö uşu kezge çeyin eç kim cetkileñ coop bere elektir. Anın tabiyatınday tataal ne bar deysiñ. Bolboso, Samat aconun kence kızı Arzıgül calañ atçan, calañ tonçon Börübaydı caktırıp kalat bele. Kızğa can otu menen aşık bolğon Börübay, Samat kırıyanın aylına birotolo baylanğan go... Adeğende munu eç kim eles albayt. Bir beçara cigit cüröt da ayılda dep tim koyuşkan okşoyt. Kiyinçereek, bir cıldan kiyin Samat eki uulunun aşın berip, kız-kırkını menen cesirlerdin başındağı karası alnat. Mına oşondo Börübay menen Arzıgül açıkka çığıssa kerek. Söz Samattan murda, anın tun uulu İbragim bekke cetet. Selsayak cigittin dımağına İbragim tañgalat. Baş çaykayt. Al biyligine, ökümünö salıp, calğız boy emeni aylınan kuup çığıp ce öltürüp koyso dele erki cetmek. Atasının közü turğanda batına albay, bir colu cay basıp barıp, Aconun üstünö kiret da, özü ukkan okuya

cönündö söz katat. Samat oşo zamat Börübaydı çakırtat da, bir az unçukpay oturğan soñ keyigen eken.

— Oldo, uulum, ay! Dımağıña çaktap iş kılsañ bolmok. Erdin dımağı emnelerdi gana kılbayt. A birok dımaktı, köküröktü akıl-es biyleyt. Oşonu kantip esten çığardıñ, uulum...

Aylası ketken Börübay sıñar tizeley kalıp, calınıp ciberet:

— Aco ata, men ulağańdağı kuluñ bolup berem. Başıñ tartuu.

[257] İbragim bek mısıldayt:

— Senden başka da kuldarıñız cetişet...

Estüü karıya cigit sınıp kalbasın dep uulun akırın zekiye.

—Kuluñ bolom dep aytpa, şorduum. Bek aylı kulğa kız berçü bele. Andan körö sağa arka bolçu uruk-tuuganıñ, eliñ barbı? Kim kelet kepil bolup?

—Kokoloy başım, calgız atımdan başka mağa arka bolor eç kimim cok, ata. Birok kolumdan baarı kelet...

— Kelgende kaday?

— Men kolumdan köör tögülgön ustamın.

— Anıñ go durus eken. Negizgisi, seni menen bet mañday kelip, uluu iştegi salttı buzup catabız. Kay saltta bar ele cigit özü kelip kızdın kolun surağanı...

Uşu cerden İbragim bek tamaşa-çındın ortosunda bütüm çığarıptır:

— Ata, bu azamat öz dımağına işenbese Arzıgüldün kolun surayt bele. Karındaşımdı bul colu men bileyin...

Uulunun bir amalı bar ekenin tüşüngön karıya baş iykeyt.

— Ayt balam, ayta ber. Menin da içer suum az kaldı. Eçkinin çaşınday çaşıñ bar. Mindan arı curt egesi özüñsüñ. Sen kaday aytsañ, biz makul...

— Arzıgüldün kalıñı üç miñ kısır kaldı koy, içinde cüz külüğü bar, tandalğan miñ cılkı, cüz kaymal töö. Anın içindegi beş töögö kılorkodon tartıp, cibek-beykasamğa çeyinki ne türkün dünüyö cüktölgön cüğü bolsun. Mina uşulardı taap kelse, Börübayğa Arzıgüldü attantıp ciberebiz...

— Aytkanıñda ön cok, uulum. Er cigit üçün uşu keppi. Türölüp-kaçıp baratkan kalmakka bir colu çıgınıp koyso, tabılçu dünüyö eken da al.

Samat kırıya cambaştay berip unçukpay kalat. Al birinçiden börübaydın ümütün üzdürüüdö mindan başka ayla cok ekenin tüşünsö, ekinçiden «añday kıyın eken tapsın» degendey anı sınavt. Negizgisi, cooptun cumşağı, sıpaykerçiliktüüsü uşul ele. Katuu söz ayılıp, cigittin şağı sığan cok. Özdörü da camanattuudan alıs boluşat.

Anda Samat caman eken deysiñerbi... Samat caman emes, baldarım. Al kançalık baatır, adilet bolso da, öz doorunun kişisi. Al kezde: «Kaadasız kız bolso da, kalıñsız kız cok» degen makal bekerinen ayılğan-

[258] beken? Anın üstünö Samat bir eldi bütündöy biylegen curt eesi. Sözdün kıskası, ança kalıñdı Börübay kaydan tabat ele. Cigittin aylası ketip cürgöndö, Arzıgülge bıçılğan kalıñ calpı curtkı tarayt da, bir colu Samat baatırdın ayılın cakalata mal aydap, Keñ-Alaydın koynunda çaşağan ataktuu Barğı elinin mıktısı Cooru kelgen deyt. Kol kuuşura salam aytıp, tize bügö iyilgen Coorunu Samat cakşı kabıl alat. Kono catıp, meyman bolot. Izaat-sıyğa kark bolğon meymandan «kanday cumuşuñ bar ele?» dep Samat baatır surabayt. Kiyinki künü al özü söz salat:

— Aylıñızğa beker kelgen cokpuz, baatır.

— Tüşünüp oturam. Çıgınıp keliptirsiñ. Sebebi bardır...

— Sözdün tok eter ceri baatır Arzıgüldün kolun surap keldik.

Samat oylono kalıp, Cooruğa nazarın salat:

— Kız bala surağandıkı. Kadır-köñül caraşsa...

— Bizdin kadır-köñüldü caraştırçu siz bıçkan kalıñ. Çıpçırğasın korotpoy, aylıñızdın etegine türüp, sürüp aydap keldik. Kalğan söz özüñüzdö.

— Cooru baatır, bilsek bolor beken? Beş uuluñ bar dep ukkanbız. Kızımdın kolun kimisine surap keldiñ?

— Samat baatır, men Arzıgüldün kolun özümö surap keldim. Ayıp etpe...

Oşondo Samat Aco bir çeti çoçup, açuulana Coorunu üñülö tikteptir.

— Cañılbasam, sen eköübüz çamalaşpız. Caşbız elüüdön aştı. Boydok uuldariñ turğanda, kızımdın kolun özüñö surağanıñ kaday?

Cooru daroo coop aytat:

— Baatır, siz kızıñızdın kalıñın bıçkanda, küyöñün caşın koşo bıçkan emessiz. Özüñ aytkanday er ortonu elüü caş. Men cañı ele elüügö toldum. Al emi üylönö elek uuldarımdan kam cebeñiz. Kudalaşkan ceri bar. Baatırdın sözü eki bolboyt, biz dağı eldin saltın bilebiz...

Eñ murda aytım go, sözünö ee bolboğondordu ilgerkiler cekteşken. «Adamdın sözü ölgönçö özü ölsün» dep bekerinen ayılбайt. Anın üstünö Samat er kişi. Bir curtçuluktun Acosu. Al özü da bekerinen caman attuu bolğusu kelbeyt. Cooru da Samattı katuu cerden karmadı go. «Attiñ» dep içinen öküngön Samat cigitterine buyruk beriptir.

[259] —Alıp kelgen kalıñınan öñ izdegile. Bir cerinen kıntık tabılsa, malı teskeri aydalsın.

Cooru da bekerinen çığındı deysiñerbi, baldarım. Alıp çığarda, aydap çığarda cüz ölçöp, bir kesti da. Samattın cigitteri Coorunun kalıñınan eç kaday öñ taba albay, kayra özüñö kelip aytısat. Al arğımağın minip «uuğa» dep ayılınan çığıp keteerde: «Kızımdın köz caşın körböyün. Iylağanın ukpayın. Tağdırına buyruğanı oşol. Atkazıp cibergile» dep bastırıp ketiptir.

Oşentip, kız çalğa katın boldubu? Katın degen oroy söz, Esentur. Ayalı ce cubayı dep sura mından arı. Kız ıylap, tıñğan menen aylası kança. Door oşondoy. Al kezde saltka, adatka baş iybegen eç can bolboğon. Anın kan kakşap köşörgönü menen kimdin işi bar. Arzıgüldü dayarday baştaşat. Oşo kezde Börübay kayda eken? dep surabaysıñarbi andan körö. Aylası tügöngön cigit, eptep da bolso kızğa coluğuuğa arakettenet. Kız bolso

kaytaruuda, közömöldö. Ala kaçıp kete albasın tüşünöt. Kabırğası kayışıp, namısına çıday albağan cigit tün içinde kelip, kart küyöönün cürögünö kancar urup, özü ayıldan çığıp ketiptir. Iras, oşonu menen Samattın aylı kunğa cıgılat. Al emi süygönün kartañ erge tiyüüdön kutkarğan Börübay, baarına kayıl bolup kete bergen deyt.

Uşu cerden comoğumdu toktoto turayın. Kalğanın başka tünü ukkula. Uykuñar kelip turat sıyağı. Kana emese uktaylık, baldarım. Cattım tınç, cazdığım kenç. Közüñördü cumğula. Cok, ayağına çeyin uğabız. Mina tamaşa! Esentur, sençi? Uktay elekmin. Mağa emne, uykuñar kelbese ayta berem. Basa, comoktun kızılcı ceri azır başlatat. Anday bolso Börübaydın cılandın kızına colukkan cerinen baştayın...

* * *

Oşentip, Oy-Kayıñğa kaçıp kelgen Börübaydın izi suup, bir neçe cıl ötöt. Cigit elge alınıp ketse da, emnegedir özünçö ögöysüy toy tamaşalarğa aralaşkandan kaçıp, ar dayım calğızıdıp oolac cüröt. Kötörüp alğan boz üyün da ayıldan çetkerek tiget. Ayttım go, başında anın kesibi cönündö. Casağanı boz üydün söögü: keregi, uuk, tündük; oşo menen katar zergerçilik da kılac. Nesi bolso da, kolunan köörü tögülgön ustanı el kadırlayt. Casagan işi üçün suğalaktık kılıp soodalaşpayt. Kol akısın kesip-bıçpay bergenderin alat. Açılıp süylöböğön momun-

[260] cigittin topuktuuluğu köpçülökkö çağıp, anın üylönböy salt cürgönü, türköylüğü akırındap ar kimderdin köñülünö ilinbey, cergiliktüü elge siñip kalğan kezi bolçu.

Oşol cıdar aralığında Börübay irdenip, mal kütöt. Ötkön-ketken soodagerlerden üy tiriçilikke kerektüü dünüyö çoğultat. Cuurkan-töşök köktötüp, ala kiyiz, örö kiyiz casatıp alat. Erte-keç keregi tiyebi degendey, al özünçö ele ayaldın bir sandık kiyim-keçesin cıynayt. Munun baarın çoğultup cürgöndö üylönüp, turmuş kuram dep dele oyloboyt beçara. Süygönünö cetpey kalğan soñ ayal aluu anın sanaasına kirbegen coruk sıyaktançu. Oşo kezde cigitte dağı bir cañı önör bütöt. Caş kezinde atası ağa çoor casap berip, çoordo oynogöndü üyrötkön. Mina oşol önörünün paydası emi tiyet. Murdaraak ağa ança kızıkpasa, emi calğız bolo kalğanda çoordo oynogön sayın canı cırğap, bütökön boyu balkıy, buğu çığıp, kadimkidey alaksıp, ceñildep kalçu. Murda al çoordu ar dayım taldın caş butağınan casaçu. Bara-bara oynop körüp, anın da sırın alat. Özgöçö çoğoyno menen tobulğu cana asa-musa cığaçınan casalğan çoordun ünü ceñil, kooz çığarın bilet.

Çoordo oynoğon sayın cigit özünün calğızdığın unutat. Oşentip, barğan sayın anın birden bir ermegi, can dosu çoor bolot. Çoor menen cigittin can düynösü bir. Al eköö mundaş. Calğız boy cigitke mından ötkön coldoştun, ermektin keregi emne.

Oşondoy abalda çaşap cürgön Börübaydı bir kurday anın özünö okşop dayıma döñdö calğız oturçu Bakalbay degen kuuçu canına çakırat. Bakalbay ayıldın karısı. El bir çeti anın karılığın sıylasa, ekinçiden anı kuuçu, sıykırçı dep çooçulay turğan. Al emçi-domçuluk kılıp dartka çaldıkkandardı darılasa, keede eldi tegeregine çoğultup alıp komuz çertip küldürüp, birde biylep kuudulduk kılçu deyt. Özgöçö al boz üydün içinde bakşı biydi biylegende töbözü tündükkö tiyip, kayradan kolomtodoğu otto kıpkızıl bolup ısığan oroktu ala koyup şırkırata tili menen calap, keede kadimkidey kor keçip oynoy, eldin cürögün tüşürçü. Al emi caydın keçinde kariya ar dayım döñgö çıgıp kılıldap batıp baratkan kündön közün albay komuz çertip, ötkön-ketkenderdi, cok izdegenderdi özünö çakırıp koyup, al-cayın suray, kayra anın çoğotkon malı kayda cürgönünö çeyin ay-

[261] tıp berip, al cerden kaş karayğança tüşçü emes eken Bakalbay.

Bul colu canına kelgen Börübaydın salama akırın baş iykep koyup Bakalbay çertken küüsünün ayağına çıkmayınça unçukpaptır. Kaçan küü bütünde komuzu tirüü candan beter anı ayarlay çoñ taşka cölöp koyup: «Küünün başı Kambarkan» degen uşul dep kep baştayt. Adege de al Kambarkandın çığışı menen Kambar atanın tarıhın aytıp kelip, cölönüp turğan komuzun körsötö bayan etet.

— Kırğız, kırğız bolup caralğanda ele teñirim anın koluna komuzdu koşo bergen, uulum. Bilsen, men sağa komuzdun sırın, sancırasın aytıp bereyin dep çakırdım. Kökürögünö tüyüp koy: kırğızğa çaştas karı komuz çaşoonu, tirүүлüktü küügö salat. Komuz ömürdü dañazalayt. Çaşoodo, ömürdö tuulmak bar, ölmök bar. Ölüm menen ömür bar cerde kayğı cana kubanıç, ökünüç teñ ortok. Anday bolso, komuz küüsü adam tarıhınan, anın bütkül turmuşunan kabar etet. Komuzda ayılbağan, komuz küügö salbagan eç nerse cok. Elestetip körçü: komuz küüsündö külkü-tamaşa, oyun-zook, kayğı-kapa, aşıktık-armanğa okşoğon degi, adamdın çaşoosuna, tiriligine tiyiştüünün baarı bar. Mındayça aytkanda balam, komuz tirүүлüktün aspabı. Adam ölüp, denesi kör aldında kalat. Canı tigi düynögö ketet. Al emi komuzdun özü baş bolup, anın küüsünö çeyin bul düynödö, carık düynödö kalat. Komuz carık düynödö çaşağan beecay adam

menen košo caşap, kalğan urpaktarğa sırın açat. Kırğız, kırğız bolup turğanda, anın ünü şańkıldap eç kaçan öçpöyt. Elibiz kança caşasa, al oşonço ömür sürö turğan kasiyetke ee...

Karıya Börübaydı tiktey berip: «Kana, aldağı koynuñdağını alıp çıkçı», dep kolun sunat. Börübay çoorun koynunan suurup çıǵıp, karıyağa sunğanda al albaym degendey baş çaykap koyup, emi çoor cönündö söz salat.

— Anday eken, emi men saǵa çoordun sırın çeçmelep bereyin. Oşondo gana sen, balkim çoordu koluña albassiñ. Tüşünsöñ çoor komuz emes. Çoor cannattın aspabı. Al bu düynögö da, tigi düynögö da taandık. Mındayça aytkanda, uulum, çoordun canı bar. Anı adamzat takır bilbeyt. Birok negizinen çoor tirüü aspap. Anın tarıhı mında: ee kaçandır bir kezderde, Kudayım cer-suunu, ottu cana can-canıbar-

[262] dın baarın casap bolup, eñ akırında Adam ata menen mama Havanı caratkan deyt.

Meder, dağı oyumdu buzup, surap ciberdiñ ee. Deginkisi, suraǵanıñdın da cönü bar. İlgeri aytkandarım esiñden çıǵıp ketiptir. Meyli anda түşündüröyün. Mına bul tırnaktay iniñ Esenturdun köönünö köp cetpeştir. Al bolso senin kuraǵıña kelgençe түşünüp kalar. Bizdin elde ilgerteden ele Adam atanı Adam ata, Yevanı mama Hava deşken. Köp ele alaǵdı kılбай uǵup tur, balam. Mama degen kırğızdın ezelki түpkü sözü. Ilgerteden eneni elibizde Mama deşken. Kiyinçereek al söz akırınday eskirip ayaldın emçegi degen maanige ötüp ketpedibi. «Ak mamañdı erkelep emdim ele, eneke». Bolboso kırğızda «Mamake, Mamasadık, Mamacusup, Mamaş, Mamaşa degen tolup catkan attar kaydan çıktı deysiñer. Demek, «Mama» degen bizdin түp sözübüz, töl sözübüz. Basa, Kaba-Haba degen at da el içinde köp kezdeşet. Emi men Bakalbay karıyanın ańgemesin ulantayın...

...Oşentip, Kuday Adam ata menen mama Havanı casap alıp, alarğa can sala albay kıynalıptır Kanday araket kılса da alar cansız kıymıldabay sulk cata bergen deyt. Neçen araketke түşüp, Kudaydın aylası түğönöt. «Kapıray, başка can-canıbardın baarına oñoy ele can salbadım bele», dep özü Kuday bolup turup alsızdıǵına tañ kala, bir çeti aylası ketip, şaldaya turup kalat. Emi emne kılмақçı?

Bir kezde Kuday erigip oturup, canında ösüp turğan çoğoynonu kesip alıp, eki cağın taarıyt da, akırın ooz uçuna cakındata üylöp köröt. Üylögön sayın sonun, sıykırduu kooz ün çığat. Adam ata menen mama Havağa can kire, alar kıymılday baştagan eken. Kaçan alarğa toluk can kirip, eköo teñ közün açıp, düynönü tañırkay, sonurkay karay bergende, Kuday közdön kayım bolot da, bayağı çoğoyno tütügün unutup koyot. Adam ata menen mama Hava kol karmaşa tak sekirip, düynönün koozduğuna, sonunduguna kanbay köpkö oynoşot, köpkö ubaralanışat. Akırı Adam ata unut kalğan tütüktü kokusunan koluna alıp, üylöyt. Üylögön sayın kooz ün çığat deyt. Kızığa tüşkön eki can oturup alışıp, cönököy körüngönsügön oşol sıykırduu çoordo oynoy berişıptir. Baykaşa, tuş tarabındağı ağıp catkan darıyalar toktop, şamal cürböy, daraktar da kıymılsız, al emi can-canıbarlardın baarısı teñ alarğa cakın kelişip, seleygen-seleygen boyunça turup kalışıptır. Acıdaarlar baştarın kötörgön boy-

[263] don alardan közün albay eleyişse: arıstan, colbors, ayuu, kiyik maralı baş bolğon kanattuularına çeyin Adam ata menen mama Havanın biyliğinen çığa ala turğan körünböyt. Alar kayda karap, kayda basışsa oşoyaktı karay eerçiy arakettenişken erksiz, kuduretsiz, makulukka aylanışkan eken go...

Munun baarın körüp, baykap oturğan çoñ Kuday özünün ketirgen kemçildigin daroo tüşünöt da, Kıdır İlyastı canına çakırıp alıp:

— Kuday başım menen katuu çekilik ketirdim, dep öküngön eken.

— Ee, kudureti küçtüü caratkanım, anıñızdı kandayça tüşünsök?

Kuday süylöyt:

— Mina bul eköönü cakşılap baykaçı, İlyasım. Kalğan sözdü anan aytam.

Kıdır İlyas alarğa bir az köz salıp turup coop beret:

— Körüp turam, Azretim.

— Anday bolso bilip al: bul eköo menin kuduretimden caralğandardın içindegi eñ aruusu, baaluusu cana süykümdüüsü. Buğa çeyin men mınçalık tatına, suktanarğa arzırlık eç nerse carata elek bolçumun.

Kıdır İlyas kadimkidey tañ kalat:

— Kızık, bul makuluktarda suktanarlık kaday kasiyet bar?

—Cakşılap bayka, İlyasım.

— Karap ele turam, Azretim. Birok bul eköönön közgö uruntuktuu, köñülgö tolorluk cüröktü elciretken eç nerse taba albadım.

Çoñ Kuday kebelbeyt:

— Koyçu, cakşılap tikte. Menin közüm menen karap kör.

Alardı kançalık tiktese da kupuluna eç nerse tolbogon İlyas murdağı oynan baş tartpay dağı ele özünçö oy coruyt:

— Siz caratkandın baarı sonun. Alarğa suktanğandan men eç tacabaym. Meni cazağa tartpa, meni keçire kör, caratkanım. Eger tuura körsöñüz, oyumdu aytıp kalayın...

—Aytıp kal. Tartınba, İlyasım.

—Aruu dep, kooz dep mına bulardı ayt. İlyas kulandı, ceyrendi, elikti körsötkön eken oşondo. Tulku dep uşulardıkın ayt. Buttarın, kulaktarın, baştarın karaçı. Tiktey berip köz kumarıñ kanbayt. Tim ele çıdabay ketip kuçaktap öpküñ kelet...

[264] —Çın elebi? Kuday Kıdır İlyastı tañ kala tikteyt.

Kıdır İlyas emi Arstandı, Colborstu, İlbirsti, Acıdaardı körsötüp oğö beter ergiyt:

— Suluu dep mına uşulardı ayt. Birinen biri ötöt. Karağan sayın köz tayğılat. Cürögüñ cibip, köñülüñ kökölöyt. Çının aytsam, mına bul makuluktarıñ mağa cakkan cok. Azretim.

— Emnesi cakpayt alardın? Kuday da tañ kalğanın caşırbaptır.

— Buttarı ayrı, ırayı suuk. Denelerinde ılayım tüğü cok. Süyrölüp, süyrüyüp degi ele keyipterinin camanın aytpa. Koldoru kıska, kulaktarı muluk. Tişteri da kıska eken. Degi bularıñız kantip kün körüp, kantip can saktayt. Isıkka çıdabay, suukta toñup ölöt. Uşu cağın oyloğon coksuzbu, Azretim?

Kuday oşondo atayın ele tekeberçilik kılğan deyt:

— Mına bul kooz düynönün eeleri mından arı uşular. Bularda akıl bar, añ-sezim küçtüü. Bilip koy, bular kızıl cabar tüktün ne türlörünö çeyin özdörü tabışat. Kızıl cabardı alar kaalağanday koozdop, azemdey alışat. Bulardın suluuluğu, küçü cana kuralı da akılında. Alarğa cey turğan tamaktı, kızıl cabar keyipti akıl-es beret. Kañçalık oylonup, emgektenip, can kıynağan sayın alardın küçünö küç koşulat. Tiştin kurçun, tırmaktın uzunun, kural-caraktın eñ bekemin da alar akıl menen tabışat. Tirüüsüngöndördün arasında mından arı bulardan ötkön alduu-küçtüü, aylaker eç can çıkpayt.

— Bularıñızdın atı-cönü barbı, Azretim?

— Bar emey, bulardı adamdar deyt. Mından arı bulardan özdörünö okşop köptögön ayrı buttar tarayt. Oşondo körüp al...

Kızığa tüşkön Kıdır İlyas:

— Azretim, makuluktarıñızdın oşo cağı kızık eken, dep Adam ata menen Hava mamağa can tartkan tura.

— Bular akırı cürüp oturup ottu tabışat. Oşondo sen kooz degen mına bul düynödö cañı uçuur baştalat.

Kıdır İlyastın özü da anda «ot» degen emne ekenin bilçü emes, baldarım. Oşonduktan al suraptır:

— Ot degen emne, Azretim?

Al añğıça kün katuu kürküröyt. Çağılğan çart-çurt etip, anın oğu çtırman tokoygo kelip tüşsö kerek. Tokoydon ört çığat. Aloolongon kızıl calın Adam-

[265] ata menen mama Hava oturğan cerdi közdöy ulam cakınday beret da, al bet aldındağının baarın moysop olturup, tigil eköönü teñ op tartıp keterde Kıdır İlyas kıykırıp cibergen eken.

—Teñirim, baarı ceksen bolot. Toktot, kapırıñdı!

—Şaşpağın, azır körösün baarın, dep Çoñ Kuday kayradan örttü tiktegen boydon kıymıldabayt.

Al aňğıça Kıdır İlyastın özü kızık okuyanın kübösi bolot. Aloolono kaptap kelatkan kızıl calın tigil eköönün canına cetip-cetpey toktoyt da, ce öçüp kalbay, ce duuldap küygön boydon çoor oynogon eköönü kaptap ketpey, alar kayda bassa oşoyakka oktos bere eerçiy, tigi eköönün erkinen çıkpay tura beriptir.

—Mına kördüñbü? deyt Çoñ Kuday. Cada kalsa menin eñ küçtüü kuralım, çağılğandın otu da eköönö baş iydi.

—Ağa emne üçün kapa bolosuz, Azretim! Kayra cakşı bolbodubu!

—Bayatan beri ökünüp olturğanım bekerinen deysiñbi? Cok, men kokusunan bulardın koluna öto korkunuçtuu carak beripmin. Anı men azır gana tüşündüm.

Çoñ Kudaydın aytkanın tüşünböğön İlyas dağı surayt:

—Siz aytkan korkunuçtuu carak kaysıl?

—Al carak tetigil adamdın kolundağı karapayım körüngön tütük. Anı atı çoor.

—Çoor deysizbi? Eñ sonun carak tura! Atı da kooz, ünü da kooz. Mınçalık sıykırduu dobuştı men eç kaçan ukkan emesmin.

Kuday keyigensiyt:

—Korkunuçtun baarı çoordo. Al adamdın kolunda turğanda cansızdın da, can-canıbardın baarında kün cok. Anda alar tigil eköönün kulu bolot da kalat. Karaçı, kaarduu degen çağılğandın otu da tigilerge karşılık kıla albadı. Çoor koldorunda turğanda can-canıbardın baarısın alar kaalağanday biyleşet. Emgektengendi unutup, calkoo boluşat. Can kıynabay dünüyö tapkan cerde adamdın akılı mokoyt. Alğa cıluu, ösüş toktoyt...

—Azretim, anda bul makuluktar kantip kün köröt? Asmanda cürgön ottu kantip bağıntışat?

—Men alarğa eç canda cok akıl berdim. Oylonup, emgektenişsin. Oşondo alar ottu da tabışat. Sonun-sonun şaarlardı kuruşat. Emgek bar cerde gana tur-

[266] muş irakattuu bolot. Özdörünün canı oorup kıynalmayınça başkalardın kıynalğanı menen işi bolboyt adamdın. Can kıynap meenettenmeyinçe adam tukumu cakşırbayt. Alar üçün ömür sürüü kızıksız bolot...

— Anday bolso buyruğuñuz barbı, Azretim? Men dağı sizdin bir makuluk, atkaruuğa dayarmin.

— Sen azır barıp, Adam atanın kolundağı çoordun canın alıp tın. Al emi anın tulkusu, özü alardın kolunda kala bersin. Oşondo gana çoor alardın emgekten çarçağan kezderinde köñül cubatçu aspaına aylanat.

Aytkanday ele Kıdır İlyas Adam atanın canına barıp:

— Kana, aldağı tütüğüñdö mağa berçi. Men dağı oynop köröyün, dep suragan eken.

Çoor koluna tiygende Kıdır İlyas anı eerdine takay üylömuş bolup oynop köröt da, tütüktün ünün gana kaltırıp, anın sıykırın, canın özünö op tartıp alıp koyot. Adam ata çoorun kayra alıp üylöp köröt. Andan bayağıday ele kooz ün çıkkanı menen ün özdörünön başkalarğa kereksiz bolup, can-canıbardın baarısı öz caylarına tarayt. Şamal da murdağısınday cürüp, dariyalar da öz-öz nuğu menen ağa baştaptır. Al emes çağılğandın oğu da alarğa tutkun bolboy kökkö uçup ketken deyt.

Oşentip, Bakalbay çal çoor tuurasındağı ańgemesin bütüp, Börübaydı tikteyt.

Börübay bolso karıyanın sözünö ançalık işene berbey:

— Men çoordun siz aytkançalık kasiyeti bar ekendigin bilgen cok elem dep, basıp ketmekçi bolğondo, çal ağa kayradan eskertet.

— Karının kebin kapka sal, uulum. Men sağa bekerinen kep urup catkan cokmun. Çoordoo oynoğonuñdu mindan arı toktot. Bolboso bir baleege kabılasın. Kıdır İlyas çoordun sıykırın alıp koyğon dep eskerttim. Birok baarı bir al canı bar aspap. Aytım go başında: çoor cannattın buyumu. Zerikseñ, kusa bolsoñ komuzda oynoğondu üyrön. Komuz çert.

Bakalbaydın aytkanına ıza bolo muluyğan Börübay coop berbesten bastırıp ketmekçi bolğondo, çal anın artıman kıykırıp kalat.

— Balam, çoordo oynoğonuñdu toktot. Dağı aytam, sak bol...

* * *

[267] Anan Börübay çoordo oynoğonun toktotupturbu? Surooñ tuura, Esentur. Keptin baarı Börübaydın çoordon acırabağandığında. Baykap atam, comoğum silerge cağa tüşkön sıyaktanat. Anday bolso, men ulanta bereyin. Oşentip koynuna katılğan çoorun al üç küngö çeyin koluna albayt. Birok calğız boy eme ayabay zeriget. Oynoyun dese kariyanın sözü esinde. Nesi bolso da Bakalbay kuuçu ukpasa boldu da dep oyloğon cigit bir colu ayıldan alıs oolaktayt. Calğız gana muñdaşı çoor, al koynunda. Börübay Çümkök degen cayloonun etegi çendegi çıtırman tokoygo kirip alıp oynoy beret da, akırı iñir kirip kaş karayğanda gana üyünö kelçü eken. Bir colu tokoydon kaytıp kelatsa, colundağı kök condo olturup alıp, kıkılday toodon arı batıp baratkan kündün kızılınan közün albay Bakalbay çal komuz çertip oturuptur. Buytap öto albay cigit ağa kayrılıp salam aytat. Akırın baş iykey alık alğan kuu çal oşol komuz çertken boyunca özü menen özü süylöşöt:

—Atañdın körü arman küü. Kör çetine dağı bir kadam cakındadık. Tuuldum öldüm degen kep çın tura.

Karıyanın sözünö Börübay kadimkidey naarazı boluptur.

—Carıktık, batkan kündü, ötkön ömürdü esepetp sanarkaysız. Uşunday da çaşoo bolobu... Men sizge tañmın. Ölümdü oyloboy, eç nerseden kaparsız çaşağım kelet. Çıkkın küngö boy balkıtıp, kubanğım kelet.

— Ölümdü oyloboğonduk çaşoonu urmattabağandıkka catat. Caman aytpay cakşı cok, uulum. Kuzğundun çaşına kelgen kariyanın tilin albay, çoordo oynoğonu toktotpoy, öz bilgeniñdi kıldıñ. Meyli emi, ayla cok. Sen barğan cerdin atı Cılanduu. Al cer cılandın ordosu. Kanday küngö tuş bolor ekensiñ, beçaram. Bilip koy: senin çooruñdun ünü, muñu cana özüñdün küyütün cılandın da boorun ezet. Bar, bara ber. Beşeneñe cazğandı körösüñ da...

Oşo boydon Börübay da cürüp ketet. Al bul colu da çaldın sözünö maani berbeyt. Bul colu da kaparına eç nerse albayt. Cayloonun tolup turğan kezi. Cürögü alıp uçup, belgisiz kubanç köñülün kötöröt. Caşooğö bolğon kumarı tarabaçuday. Ömür sürüünün kızığın bugün sezgenine özü da ayabay tañğalat.

* * *

[268] Bul colu Börübay kereli keçke tınbay iştep, talkırat. Tündükkö, kerege-uukka ılayıktuusun özüñçö ılğap, tez kurğap caraktan çıkpasın degen oydo kölökö cerge cıyat da, cay oturup ala kelgen azığın cep bolğon soñ, asman melcigen kızıl karağaydın tübünö olturup alıp, çoordo oynop kiret. Oynoy beret, oynoy beret. Oynoğon sayın tuulup öskön eli-ceri, süygön carı Arzıgüldün ay camalı köz aldına tartıla, kızdın elesi, cıpar cıtı özögün örttögön Börübay ürgülöy tüşöt. İştegen kızmatı cana kusalıktan başka körgön künü cok şorduu başka emne kılmak. Al keç kirgen çende gana közün açıp, ordunan tursa kerek. İlkip-kalkıp degendey cay cürüp oltursa, küügüm çende tünögünö ceterin bilet. Aşıkkanda da anı kütön eç kim cok. Kök çaşañğa toyğon toru atı narı cakta ıksırıp, ürgölöp eesin kütüüdö. Börübay atın tokup minip, bastırıp ketmekçi bolğondo, tuura çağındağı çaş kırçındın arasınan «Cardam, cardam» degendey kızdın içke ünün kulağı çalıptır. Atı bışkırıp ketençiktegenine karabay cigit oşol ün çıkkın caktı közdöy bet almakçı bolot. Cakınday bergende ün şarkıratmanın arı çağındağı eçki taldın arasında ekenin bilip, attan tüşöt. Tizgindi boş koyo bergen al arkı öyüzgö sekirip ötöt da, kayra bet aldın tike karay albay ketençiktey beriptir. Ooba, baldarım. Eskertip koyoyun, oşol tal tübüñdö olturğan kız bala eneden tuuma cılañaç eken deyt. Oşondo kızğa dalısın salıp, dit bağıp karay albağan Börübay surağan tura:

— Seni ıza kılğan kim, karındaşım? Uşul abalğa kadayça tuş bolduñ?

— Meni eç kim ıza kılğan cok, bayke. Cayımdı anan tüşündürüp bereyin. Andan körö, meni eptep kızıl cabar kılıñız...

Kızdın aytkanın daroo tüşüngön Börübay atının canına çeyin çurkap barıp, caanda çümönçü taar çapanın alıp cetip kelet da, anı kayra kızdı közdöy bolcoldop ırğıtıp ciberet. Kız çapandı celbegey camınğan soñ:

— Emi beri ötüp sözümdü uk, bayke, dep ötünöt.

Börubay canına kelse, kız al oyloğondoy taptakır ele cılañaç emes eken. Anın örülbögön kapkara oloñ çaçı bütündöy denesin caap, çapandın eteginen aş, kızdın buttarının soğonçoğuna çeyin cetip turğanına tañ kalat. Kantse da cigit kızdın: «Atıñ kim? Bul-

[269] ahıvalğa kadayça tuş keldiñ, karındaşım?» dep ekinçi colu surooğoo oožu barbay, kızdın mınçalık aruuluğuna suktana berip, özünön özü selt ete çooçuyt. Antkeni kız bala kaçankı özü aşık bolğon armanduu Arzıgülğö abdan okşoş bolçu. Cigittin köz karaşındağı arman, kayğı, kubanıçtıñ baarın tak, daana tüşüngön beytaanıñ suluu anı erkeletkende, bir çeti ayağanday unçuğat:

—Emnege turup kaldık, Börubay bayke?

Börubay selt ete çooçuyt.

—Atıñ kim, sadağası?

—Azırınça menin atımdı surabañız...

—Özüñ menin atımdı bilgeniñ kaday?

—Atıñızdı bilgenim üçün, sizdi taanığanım üçün uşu cerde turam. Bolboso...

—Men sizdi taanıbaym desem, kayra mağan abdan taanıştay körünüp turasız. Degi başım mañ, kızıq uşunda...

—A mümkün men sizdin köptön kütkön taanışıñızdırmin. Anda kantesiz. Kız cigitti nazdana tikteyt.

Uşu kezde beytaanıñ kız oğoo beter Arzıgülğö okşoşo tüşkönsüyt.

Börubay emi tañğalğanın caşıra albay tükşümöldöyt:

—Kapıray, Arzıgüldün özü ekensiz. Birok, al emes ekeniñizdi da bilip turam.

Kız caydarı unçuğat:

—A mümkün men sizdin cüröktü ezgen oşol Arzıgül ecenin siñdisidirmin.

—Anday bolso kana, atağanat! Birok al cer kayda, biz kayda? Ortobuzdu kaña bir too, ak kar, kök muz bölüp catpaybı. Deginkisi, kızık okuyağa tuş boldum men.

—Taň kalbañız, cigit başınan neler ötpöyt, bayke!

—Anıñ da tuura, karındaşım.

—Tuura bolso, meni Arzıgöldün siñdisi dep tüşüngölö.

—Kantip?

—Anın emnesi bar. Oşondo baarı cayına kelet.

—Ağa men makulmun deçi. Emi atıñızdı aytıñız? Taanısalık.

—Azır ele sizden ötünbödüm bele, atımdı suraba dep...

—Tüşünbödüm. Anın caşıra turgan emnesi bar?

[270] —Tuura aytasız, bayke. Atı çok da adam bolçu bele.

— Oşonu aytam da...

— Anda emese, meni Arzıgül dep cürüñüz.

— Men ağa makulmun, karındaşım.

— Mina emi biz taanıştık dep, kız cigitti carooker tikteyt.

Cürögü alep-celep, içi ezilgen Börübay kızdıan ötünöt.

— Ayılıñ kayda, Arzıgül? Kün keçtey elekte cetkirip koyoyun.

— Menin ayılım alıs. Ayakka cete albaym bugün.

Kızda bir sır bar dep oyloğon Börübay sınağanday surayt:

— Emese, bizdin üygö baralık, Arzıgül.

— Men ağa makulmun. Özüm da sizdi oşentip ötünöt dep oyloğom.

— Kettik anda bizdikine.

— Sizdin üydün bosoğosun attardın aldında dağı bir ötünüçümdü aytayın!

— Suray ber!

— Mından arı menden sır suraba?

— Uşul elebi, Arzıgül? Al ötünüçüñ atkarılat. Anda emese kettik...

— Şaşılbañız, bayke. Men oyumdu bütö elekmin.

— Uğup atam?

— Bul ötünüçüm balkim oorduk kılar...

— Atkarçu iş bolso, körölük...

— Cigit atkara albağan da masele bolobu?

— Uğup körölük. Mümkün koldon kelbes...

— Men sizdin üygö köngönçö, törüñüzgö çooçun kişi tünöböşün.

Börübay kız koyğon şarttın ceñildigine süyünöt da:

— Oşo da keppi! Ansız da menin üyümö eç kim kelbeyt, deyt.

— Murda kelbese, azır keler. Adamdan ötkön şekçil kim bar?

— Çooçuba, karındaşım. Üyümö eç kim kelbeyt.

— Anday bolso, üydü azırınça ayıldan bölök cerge tigelik.

— Aytkanıñız atkarılat, karındaşım, kam sanaba.

Şertteştik degendey kız cigitke kolun sunat. Börübay anın kolun alsa söögü cokatoy abdan cumşak-

[271] eken deyt. Bütökön boyu balkığan cigit al kezde anı köp eles alğan emes tura...

* * *

Kız Börübaydın üyünö keldibi? Kelbegende kayda barmak ele. Biröölörgö coluğup kalbaylık, bayağı Bakalbay çal körüp koybosun deşip, kız-cigit el baspağan tötö col menen cürüşüp, eki çağın akmalay karap, kaş karayıp el toluk orunğa oturğan çende gana üygö cetişet. Bayağı özü çoğultup cürgön kiyim-keçelerin kızdın aldına taştap, Börübay eşikke çığıp ketken go. Bir kezde «kire beriñiz» degen ün çığat. Cigit üygö kirse, kız casanıp-tüzönüp degendey, cıyılğan cüktün tübünö oturup kalğan eken. Tündüktön tüşkön ay şoolasına aralaşa ak şamday canğan suluuğa Börübay tımızın suktanat da, kolomtoğö kurğak tezekten kalap, ot tamızmakçı bolğondo çooçuğan, özünçö ele korkkon kız cük burçun közdöy kaça caloorup ciberiptir.

— Bayke, ot cakpañız.

— Otton uluu nerse bolobu. Ot çağıp tamak bışırılık.

— Men üyür alğança ot cakpaylık, bayke.

Kız uşul cerden sır aldırıp koyot. Börübay içinen tañğalsa da emne üçün kız otton korko turğandığın surabayt. Cigit degen ubadağa bek turbasa bolboyt da. Birok beykapar koburayt.

— Otsuz kantip kün köröbüz. Adam balası otsuz çaşay albayt.

— Anı bilem, bayke. Men da otko üyür alam. Ot cakkandı üyrönöm. Ottu erteñ kündüz çağalık.

— Anday bolso emne tamak içebiz? Kep uşunda...

— Aşkanada süt bardır...

— Süttön köömö cok.

— Men süttü abdan cakşı köröm.

— Süt ko tabılat, et bışırıp cesek dep oyloğom.

— Süttön ötkön da şirin tamak bolobu. Men bışırılğan et cebeym. Anı caman köröm, bayke...

— Süt ele kerek bolso mına azır, dep Börübay bir tepşi süttü aşkanadan alıp çığat da, sır ayakka toltura kuyup kızğa sunat.

Inak süttü kız dem albay tartıp ciberip:

— Rahmat, bayke. Mınçalık cırğagan emesmin, deyt uyalıñkı.

Özünö bir kerden cuurat kuyup alıp, Börübay kayradan koburayt.

[272] —Bügünçö uşuğa kaniyet kılalık, karındaşım. Baarı bir etsiz çaşoo kıyım.

— Aytım go, men dele ot çağıp, sizge et bışırap bergendi üyrönöm, bayke.

Kızdın coobuna ıraazı bolğon Börübay bul sapar ümüttönö calooruyt.

— Emi sen menin üyümdön takır ketpe, Arzıgül. Calğızçılıktan ansız da cadadım. Menin kolomtomdun kutu bol...

— Andan kam sanaba, bayke. Men sizdi atayın izdep keldim.

Kızdın sıpaykerçilik kılbay şar aytkan coobuna tolkundangın cigit:

— Çın elebi? dep, kaldastay ordunan tura kalat.

— Çın aytam, bayke. Anan özümdün da barar cerim cok.

Cigit emi aylası tügöngöndöy muñkanat. Kantse da kızdın coobuna işene albay catsa kerek.

— Sağa ıraazımın, Arzıgül. Sağa tuş kılğan teñirge ıraazımın...

— Eköübüz baktıluu bolobuz deseñiz, ubadağa bek turuñuz. Bolboso menin ubalıma kalasız.

Börübay kızğa bergen ubadasın esteyt da:

— Tün camınıp köçöbüz. Oy-Kayında men bilbegen buyğa cer cektur, dep ordunan turup, üy çeçüügö kirişet.

Tabışmaktuu suluu kız da üy içindegi emerekterdi tañuunun kamın körüp, tün kata el közünö çaldıkpay köçüp ketişiptir alar.

* * *

Emki söz, baldarım, Arzıgül menen Börübaydın erdi-katın bolup çoğuu çaşap kalğandığı cönündö. Ayabay süyündüñör go. Comoktun uşu ele ceri silerge çağa berbey kalsa meyli. Üy-bölöçülük degenibiz, negizinen turmuş kuruudan baştalat. Al tuuraluu kep saluunun eröönçülüğü çok. Silerdin ağa kızıkkanıñardın da cönü bar. Kança miñdegen cıldan beri adam ömürü emne üçün üzülböyt. Ayal menen erkek zatının oşentip erdi-katın bolğon cup mamilesi gana ömürdü ulap kelatpaybı...

Caydın tolup turğan kezinde Oy-Kayındın içindegi köz kumarıñdı arbağan koozduktu süröttöp aytuuğa adamdın oy-kıyalı cardılık kılar deçü atam. Oy-Kayındı tegerete alkak-alkak toolor kurçap catat dep başında aytpadımbı. Al emi oşol alkak toolordun-

[273] etek çeninde kök-çaşıl bolo buloolongon böksö toolor ebegeysiz köp. Alardın koktu-kolotтору sayın kızıl kayıñ menen çaşıl karağaylar cış ösöt: şilbi, çetin, dolono, capalak arça, ečki tal, macrüm tal cana tobulğuğa okşoğon darak attuular al cerde sansız. Uluu too cana anın içindegi capalak arça, çaşıl tokoy, şar akkan suu, möltür bulak, carkın köl bir ele örööndün ençisine bütüp; eendikke, erkindikke tunğan mınday kooz cerde neçen türlü capayı añı, kanattuuları aralaş össö bul keremet emey emne? Kasiyettüü Oy-Kayında arkar, kulca, kiyigi koydoy cayılsa, kıraan бүркүтү menen uları uluu toonun körkü. Bilip alğıla, degi ele Oy-Kayıñ karkıra-turna menen toodaktın, añırdın mekeni. Al cerde suu boyloy uçup-kongon kiçinekey sarala çımçık bar. Al erteli-keç «eceke, bee saa», «eceke, bee saa» dep canı tınbay sayray берет. Oşonduktan çımçıktın atı da «Eceke, bee saa». Demek, Oy-Kayıñ büt boydon comok sıyatuu acayğan kooz cay bolso, Börübay menen Arzıgül köçüp kelişken Аңır-Көлдүн cakası өзүнчө ele beyiş eken deyt.

Aygır-Cal degen nooçonun kak ortosunda kal sıyaktuu uyuğan Аңır-Көlgө adam butu oñoy menen başçu emes. Көлдүн төрт tarabı aska-zoo eken. Anın kün çığış çağındağı tar

kıyanın başı Kekilik-Aşuu. Oşol Kekilik-Aşuu arkıluu gana Añır-Kölgö aşıp tüşörün bilişe da, köldün eesi bar, al altımış kulaç acıdaar dep tüşüngön ırımçıl el al cerge karamança kattağanın koyuşsa kerek. Cer kezip, kır kezip külü bir cerge dodo bolboğon Börübay al cerdin şartın eñ cakşı bilgendikten köçüp kelgen go. Anın üstünö köldün tegeregi köp ayıl konup, koy cayuuga tar bolğonduktan, een cata bergen okşoyt. Köl üstündö ördök-çürök kançalık köp bolso, añırı andan da köp eken. Cerdin Añır-Köl atalışı da oşondon bolso kerek. Tegereğine ölöñ çöp, tulañ çöp, at kulak, cörgömüşkö okşoğon çöptörü cış öskön muzoo közündey moymolcuğan kiçinekey köldün çetterindeki karağaylar kadimki ele karektin çetindeki kirpikke okşop tiptik ösüp turğanına tañ kalğan Börübay bul koozdukka suktanuudan ne bir tacabay, Arzıgöl carına bolğon mahabatı kündön küngö artıp, karabaşıl adamdağı baktılıuluk degendi oşo colu gana tüşünöt. Al çölkömdöğü kocoğat, karağat, uu şilekey degendin molduğun aytpa. Kocoğat bışkan kezde, anı aralap ele ketken can şüüşüngö cuunğan-

[274] day kıpkızıl bolur çıkçu tura. Dağı aytam, baldarım, añırı añkıldap köl cakalay uça, kün-tün debey bulbulu tınbay sayrağan, küküğü tañşığan bul cerdi kantip beyişke salıştırıbayt Börübay. Askadan ıldıy kulağan şarkıratmanın boyundağı samın taştardın birinen birine sekirip oynoy, canağıl men aytkan kiçinekey sarala çımçık «ecele, bee saa! Ecele, bee saa!» dep erteli-keç tınbay sayrap catsa, Arzıgöl anı menen özünçö süylöşö ketet: «Beebiz çok bolso kanteli. Minakey uy saap catam». Anda kelinçegine özünçö calooruyt, ağa calıngandan ardanbay: «Beelüü da bolobuz, bee da saaysıñ», dep booruna bek kısa, öz baktısına bir turup özü işenbey ketçü eken beçara cigit! Aruu cer eken, beyiş cer eken Añır-Köl. Erteñ menen kün nuru çaçırağanda Oy-Kayıñdın içi tütögöndöy kögüş buloo asmanğa kötörölüp, çalkayğan kök asman aldında askar too çokuları bülböldöy, birde kılayıp, andan arı düynönün çegi bütkönsüp, töşü tüktüü kara cerdin uyulu, borboru uşu dep özünçö oy coruğan Börübay kançalık üy-ookatka, sırtkı işterge alaksıyın dese da kelinçegi Arzıgöldün canınan alıs kete albay imerçiktey beret. Bulardı aytıp oturğanımdın sebebi, düynödö mına uşunday aruu cerde, een cerde al eköönükündöy erkin, elirgen mahabat seyrek uçurayt. Calpı adamzat ömürü çeksiz deybiz. Anday bolso, adam ömürü eç kaçan üzülböşö, tabiyat mahabattın neçen bir sonun türlörünö kübö boloru anık. Al emi Oy-Kayıñğa okşoş acayğan carkın cer düynö cüzündö ötö azdır. Azırınça kayran ceribiz ilgerkisindey, ata-babalarımız mekendegen kezindey ele capcaş cana caşıl boydon catat deyt. Köksöobüz küçöp baruuga sanaa

cetet, a birok kol cetpey, çoloobuz tiybey, biz turmuşka baylandık, karaldılarım. Caşırğanda emne, erinçekpiz, calkoobuz. Moyunğa alsak, al caman adat mende, atañarda da bar. Siler menin ıkşooluğumdu tartpay çeçkindüüröök, ökümüröök bolsoñor eken dep tileym. Ömür barda, bilekten karuu kayta elekte cer kezip, köz kumardı kandıruuğa ne cetsin. Azırkılar cer körüü, sayakatka çıguu degendi çet cer, çet eldi araloo dep tüşünüşöt tura. Öz cer, öz elin taanıp bilbegen adam bötön cer, bötön eldin kadırına cetebi? Oolda Meder ay, oozuñdu tarta albay dağı meni zekidiñbi? Okuyadan çettep ketsem emne eken? Mağa sın takpay cür debedim bele. Boluptur, boluptur, tamaşalaşıp, ataña tiyişip catasıñ. Cakından beri sende anday önör payda bol-

[275] ğonun baykap cüröm. Ooba, ağa emne üçün teriget elem. Boldu emi, sen dağı ulam suroo berip meni alaksıtpa. Comoktu ulantsak ele, al barıp Oy-Kayıñğa takalat. Emi kayran cerdi köp ele süröttöy berbey, Börübay menen Arzıgüldün kiyinki tağdırı cönündö aytıp bereyin.

* * *

Antip-mintkençe Arzıgüldün boyuna bütüp, aradan bir cılğa cetpegen mezigil ötsö da alar elge koşulbastan, bayağıday ele Añır-Köldün boyunda calgız üy kala berişken eken. Calgız üy çaşagan eki aşıktı oşo boydon ele eç kim körböy, bilbey kalgan eken dep oyloboğula. Cok, alar tün camınıp köçüp ketkendin ertesi ele Bakalbay çal döndö calgız oturup: «Şorduu Börübay, altı kulaç ak cılandı eerçip, Añır-Kölgö köçüp ketti», dep özünçö koburap koyot. Çaldın sözün kuuray uktubu, ce şamal cultubu, al aytkanı el arasına çağılğanday tez tarayt. Tilinde möörü, közündö söölü bar, batası em, aytkanı cön kuuçu Bakalbaydın, bakşı Bakalbaydın oozunan çıkkanğa kim işenbeyt. Ansız da Añır-Köldü caylabagan el, emi al cakka cakın barğandan takır ele korkup kalışat. Öz mahabatına kark bolo, eç kimdin közünö çaldıkkısı kelbey elden oolok cürgön Börübay kantip ele kuu çaldın köz cazdımında kalsın. Bul colu Bakalbay Kekilik-Beldin tübünön cigitti kokusun colukturğansıp salamdaşkan soñ daroo aytıp salat.

— Çoordu ekinçi koluña alba dese bolğon cok eleñ, mına aytkanım çın keldi.

Börübay çooçuğanın bilgizgisi kelbey kalp tañğalat.

— Ançalık emne boldu, kuuçu ata?

— Emne boldu dep? Ali künçö şekşiy eleksiñbi, baykuşum?

— Tüşünsöm kудay ursun!

— Senin koynuñda catkan ak suluu adam tukumu beken?

— Anda kimdin tukumu?

— Bilip al, şorduum. Al degen cılandın kızı.

— Emne deyt?

— Çooçup ketken Börübay kayra esin cıyat da çalğa kıcırlana oroy süylöyt.

— Bilgiç dese oozuna kelgendi ottoyt. Atın sooruğa çaap celdirip baratkan Börübaydın artınan kıykırıp kalat Bakalbay:

— Şorduum, men tegin cerden aytpaym. Körçünü öz-

[276] közüñ menen körösüñ. Oşondo aylañ ne bolot. Azırınça ak suluunun kızığına bata ber.

Erinin maanayı pas kaytkan türün biriçi colu körgön Arzıgül çoçup ketet.

— Emne kabağıñ Bürköö?

— Sağa oşondoy körünüp catsa kerek, ardağım.

— Cok, çımındı ayt, İleendim.

Üydön alıs ıgıp iş kılğısı kelbey, caş ayalının canında imerçiktey berginenen ulam Arzıgül erin uşintip tergööçü tura. Degi ele ilgerki ayaldar erin atınan aytışkan emes.

— Ardağım, eç nerse köñülüñö alba! Menin kapa bolo turğan kanday cönüm bar. Börübay ayalın imere kuçaktap kökürögünö bek kısat. Erinin süyüüsünö ererkegen Arzıgül da appak bilekterin anın koş iynine artıp erkeley ketse, anın koldorunun sööktörü cокtoy sıyaktanat. Işkınday iyilçeeek, tıbıtay cumşak koldu bugün gana sezgensip içinen tañ kalğan Börübay çaldın sözün estey dağı oylono tüşsö kerek.

— Mina kayradan kabağıñ kirdey tüştü. Cürögüñdö bir kidik turat. Mağa aytkıñ kelbey catat ee, dep bilegin tartıp alat carı.

— Ardağım, buşayman bolboçu. Aytpadımbı, sanaam cayıkuda. Özün turğanda men emnege kapa bolot elem. Al kayradan imere kuçaktay ayalının saamayınan öböt.

Dili cazılğan Arzıgöl cootkotot erin:

— Bilip adam, el-curttu sağındıñ. Kusa bolup cürösüñ. Oñoy beken bir cıldan beri menden başka eç kim menen süylöşpöy...

— Özüñ turğanda mağa eç kimdin keregi cok. Men üçün Mekenim da, el-curtum da calgız özüñsüñ. Mağa senden bölök karaandın, taalaydın keregi kança.

— Cok, antip aytpa, Arzıgöl şaşıp ketet. Elden bölünüp ömür boyu kantip calgız çaşamak elek. Sen meni tüşünböy cürüpsüñ, berekem. Biz da elge koşulabız. El içine barabız. Bir az çıdağın, men aman-esen köz carayın. Oşondo elge barıp toy berebiz. Andan arı bizdin birge ömür sürüübüzgö eç kim coltoo bolo albayt.

— Çın elebi?

— Anan sen emne dep oylop cürdüñ ele, makoom. Düynödö topton kaçıp, calgızdap çaşağan kim bar eken. Andaylar aybanattardın içinde da cektur.

— Ardağım, ardağım! dep, ayalın erkeletip cana ağa erkelep catkan erine çın dilinen meerimin tökkön-

[277] Arzıgöl biröö uğup koyçuday emi anın kulağına akırın şıbırayt.

— Senden köptön köp ötünörüm men köz carıp, elge koşulğanıbizça eç kaçan, eç cerden canağı Bakalbay kuuçuğa kezikpe. Men andan korkom...

— Oşonu kimdin körgüsü kelip turuptur. Özümdün da ağa içim cılıbayt. Caman köröm...

— Anda çeçinip törgö öt. Kazandağı et bışıp kaldı. Men sağa cıluu suu dayardayın, koluñ cuu, dep al kumğandı kolomtodon tartıp alıp, ağa muzdak suudan koşup çabıştıra baştayt.

* * *

Emi aňgememdi caydın kaportosu çende gül cıttana, bulbul taňşığan, kükük sayrağan bayağı ele Oy-Kayındağı Añır-Köldün boyunda ay-künü cetken Arzıgüldün tolgoosunun kelişin kütüp catkan cerinen baştayın. Alda kanday bolot dep sanaa baskan, köñülü alağdı bolğon al bul sapar kara ter basıp canı kıynala baştağanın sezgende erin canına çakırıp alıp, mına bul ötünüçün aytıptır.

Cakşılap sözümdü uk, İleendi! Omurtkalarım sızdap, canım közümö körünüdü, başaldı körünöt. Mınçalık can kıynaların kaydan bildim. Adegende turup barıp tündüktü çümköçü. Anan eşikti bek cap. Tigine, ulağada kıl arkan catat. Oşonu menen boz üydü üç aylanta kurçap koy. Basa, toktoy tur. Elden murda kazanğa suudan toltur. Anan gana özüñ üygö coloboy, üydön alıs da ketpey akmalap cürö tur, berekem. Cıldız tolğondo, tün ortosu çende köz caram. Kaçan balanın ünü çıkkanda asmandı kara. Cıldızdar tolup, cıldızdar uçup catkan kez bolot. Ak cıldız uçsa kız törögönüm, kuyruktuu kızıl cıldızdı körsöñ uulduu boldum dep bil. Anan asan çakırıp, balanın atın koy da, kılçaybastan cürüp ket. Oşo boydon üygö baş bakpay, eç kimge körünböy calğız cürö tur. Cetinçi күнү gana balanın ünü çıkkanda saatta, tün ortosunda üygö kel. Oşo kezde men kolomtoğo ot çağıp, seni kütüp oturğan bolom. Eger üydön carık çıkpasa, menden tüñül...

— Al teñirdin kolundağı iş. Deginkisi, tağdırdı aldın ala bolcoş kıyın. Men kaaloomdu aytım. Cakşılap köñülüñö tüyüp koy, İleendi. Degi atkara alasıñbı?

— Anın emnesi kıyın eken. Atkaram ele...

Çın-tögündön özünçö korston bolgon erine içi cı-

[278] lığan Arzıgül tündüktöy iyilip, keregeni çapçıy kıykıra baştadı.

— Meni köp tiktebey üydön çığıp ket. Bol, deym, bol...

— Aylanayın, aylanayın, dep köl-şal bolo kara ter baskan ayalına calınğan Börübay üydön şart çığıp ketet.

Al Arzıgüldün aytkandarın aleki zamatta atkara salat da, tokuluu turğan atına şap mingen boydon bastırıp ketken deyt.

* * *

Añır-Köldün kılaası. Tün süyküm, tün kooz. Tınç alğan kuştar da keede çukuranıp, asmanda cıldızdar batpayt. Sozğon koluñ cetçüdüy cıldızdar cakın, cıldızdar tunuk, cıldızdar taza. Sanaası alıp uçkan Börübay ak boz üydön közün albayt. Birde eleyet, birde seleyet. Alda kanday bolot degen beçara-keede asmandı tiktey kalat da, köptön kütkön tilegi köktön tüşçüdüy kol sozup, kökürök kerip cıldızdarğa sıyına özünçö koburayt, içinen duba okup, keede dubanaça kelme keltire, eegi eegine tiybeyt. Bügün anın tağdırı tarazada. Ras ele perzent kütüp, kokoloy başına baş koşula tukum ulaybı, ce karıp-arıp içer suusu tügöngöndö başın cölör, oozuna suu tamızarı cok, kakırağan saydağı kuurağan darakça özünün adamdık parzın ötöböy kılımğa siñip küm-cam bolobu... Uşular anın kıyalın biyleyt. «Kuday anın cüzün arı kılsın» dep özünçö koburay bergende boz üy taraptan ıñaalağan balanın ünün uktu. Conunan ısıq ter çıǵıp, bir saamğa delöörüy tüşkön Börübay ayalının aytkanın estey asman taraptı tiktedi ele çubalcığan, köşülgön kızıl cıldız közünö urundu. Murda bilbese, ukpasa da eki kolu menen kulaktarın basıp kıbilanı karap çögölöy kaldı. «Aldo akbar, aldo akbar». Anın azan çakırıp, Kudayğa sıyınğanı uşunu menen büttü körünöt. Anan kanday at koysom degendey oylono tüşüp, özü da şaşıp kaldı. «Atın Amanat koydum, eline kadırı ötkön adam bolsun», dep bata kıldı da deldektey basıp, atına mingen boydon çaap cönödü. Tañ aşırılğan külük bilgen colu, Kekilik-Aşuunun tuu conunan eñkeygen kezde Börübay at tizginin cıyıp artına kılçaydı. Üyü körünböyt. Al emes, Añır-Köldün kılaası da bütündöy köz cazdımınan çıǵıp, ali sanaası orduna kelbegen al kün çıǵıştı tiktey, calpak taşka köçük baskan boydon kıymılдаğan cok.

[279] Tañ atıp kelatkan eken. Kekilikter böcöñdüy taştan-taşka sekirip çıǵıp, anan ataandaşkanday birinin artınan biri sayray baştaştı. Alardın ünün başka kuştar koldop ketti. Köpçülük oyloğondoy tañ aǵarıp atpayt eken. Al adegende kögüş tartıp, ülbürögön kök, cibekçe ulam çoyulup, tündü süröt, ansayın cıldızdar suyulup, nuru öçüp, akırınday çıǵış tarap mala koçkul tarta çaçırıp kelatkan kündün nuru ak çokuluu toolordun uçun cılmalay baştayt. Mına oşondo gana al ata-babadan beri kelatkan rasım boyunça Börübay ditin koyup, çıǵıp kelatkan küngö sıyına baştağı...«Aalamdın atası, kasiyettüü kün! Meerimiñdi, kubatıñdı bizden ayaba. Can-canıbar debey ırıstı, ömürdü senden alabız. Töşü tüktüü kara cerdin eesi da sensiñ. Köktöğü cıldız da senin erkiñde. Sensiz ömür toktoyt. Sensiz biz bir makulukpuz. Karegibizden nuruñ öçpösün,

çekebizden cıluuluğuñ ketpesin. Tündö men uulduu boldum. Oşonun çıminday canın aman koy. Oo, kasiyettüü, kün!» Cerge toluk kün tiygende Börübay atın ceteley oygo tüştü da, bulakka cüz çaykap, kancığağa baylanğan azığan bir az cep, çanaçtağı ayrandan kere cutkan soñ kayradan atına miñdi. Oşo boydon al mañ bolğon adamça kayda bastırıp, kayda cürgönü, kayda tünögönü menen işi bolboy, üç kün eç kimdi colukturğan cok. Degi ele al kimdir biröölördün karaanın körsö buytap ketip cürgönün özü bir bilet. Ayıl körsö alıstay kaçıp coloboyt. Azınağan ayğır, üyür-üyür cılıktan kaçat. Ağa dem bergen, anın sanaasınan çıkpay kubattandırğan calğız gana carı cana cañı körgön perzenti. Üçünçü künü keçke cuuk calğız bastırıp baratkan anı:

—Ey makuluk, toktoğun! degen katuu ün selt ettirdi. Kaydan çıktı degendey al azıraak ayarlay kalsa bet mañdayında kula at mingen Bakalbay çal. Açuusu kelgen, ızırınğan Börübay at tizginin teskeri burmakçı bolğondo Bakalbay kayradan açuu unçuktu.

Çapsañ kuup cetem. Ukkuñ kelbese da uğasıñ, artıñdan kalbay süylöy berem. Andan körö bir az ayarla, ayta turğan kep bar.

Oşondo Börübay çaldı caman körö calt karağan deyt. Çal dağı Börübaydı arbap ciberçüdöy andan közün albaptır. Uşu cerden baldarım, Bakalbay çaldın öñ-tüsün silerge ayta keteyin. Öñü kersarı, közü çekir, sakalı suydañ sarğıç, başında sarı tülkünün buçkağan tıgilgen malakay. Aytör, adam dese adamğa,-

[280] kuuçu dese kuuçuğa okşoş, özünçö bir catkan can eken go al. Al ulam kuulup: birde külüp, birde sustayat. Sıyağı, beçara cigiti sınay karağansıyt.

— Sizge kay cerimden cazdım? Emnege ele meni añdıysız? Columdu torobo, aksakal, dep Börübay caloorudu.

— Sağa camandık kılayın degen niyet cok mende.

— Anday bolso col ber, aksakal!

— Aytım go, sağa camandık kılbaym. Kayra camandıktan saktayın degen tilegim bar.

— Çın elebi?

— Ooba, çın bolboğondoçu. Aytayın dese ukkuñ kelbey catpaybı!

— Anday bolso meni koyo ber, aksakal! Keñeşniñizdi bir cumadan kiyin kelip uğayın.

— Anda keç bolup kalat, pendem.

— Azır mende söz ukkañğa çoloo cok. Börübay atın sooruğa çaap cönöy bergende Bakalbay anı menen katar bastıra berip, cigitti keketiptir.

— Tukum buzup, adam tukumun bulğap, bul emne kılğaniñ?

— Kimdin tukumun buzupturmun?

— Adamdın dep catam.

— Kaysı adamdın.

— Calpı adamzattın...

— Kandayça? Açuusu kelgen Börübay çaldı cekire karayt.

— Sağa ceti küngö çeyin üstümö kirbe dep ayttıbı ayalıñ?

— Anı siz kaydan bilesiz?

Bakalbay too cañırta külöt. Külgön sayın sakalı serbeñdey öñü ulam kuulat, közü açılбай ıķşığaн kuuçunu tañğala tikteyt Börübay. Anda çal süylöptür:

— Şorduum, men bilbegen bu düynödö eç nerse cok.

— Koyçu?

— Ooba, bilgen üçün aytıp catam bulardı.

— Degi aksakal, özünüñ kimsiz? Erdi-katındın calğız oturup süylöşkөн sözün tıñşağaniñiz uyat emespi...

— Meni kuuçu Bakalbay dep beker aytıspayt. Men söz tıñşabaym. Menin pirim sarı tayğaн cer cüzündö bolup catkan okuyanın baarın aytıp berip turat...

— Anday ele kıyın eken, senin piriñ meni çaap alsın. Urdum oşonu! dep canı küygön cigit bastırıp ketet. Bakalbay bolso anın aldın toroy közü çekireñdep, öñü ulam kuulup, cantalaşa süylöp kiret:

[281] —Erdi-katın dep koyot dağı kebelbey. Cırğağan katınduu boldum dep catasıñ go, şorduum.

— Anı menen emne aytmaqçısıñ?

— Murda dağı eskertsem işengen coksuñ, koynundağı katın söröyüñ adam tukumu beken?

— Anan kimdin tukumu?

— Anıñ cılandın kızı. İşenbeseñ azır barıp kör. Anıñ appak erkek bala töröp koyup, özü altı kulaç cılan bolo, balanın meerimine kaçuday emes...

—Kalp!

—Aytpadımbı, işenbeseñ azır üyüñö bar. Boz üydün tuurduğan şıkaalap kör. Kalp bolso kepinim örttönsün!

— İşenbeym! Börübay katuu kıykırdı.

— Kalp bolso, kayra kelip betime tükür!

Aylası tügöngön Börübay kaltırıp-titirep turup kalğan deyt. Kantse da cigitti işendirdim dep oyloğan Bakalbaydın beti-başı oğó beter tırışıp, anı sınağanday karayt da, birde külöt, birde mostoyot. Anın üstünö baldarım, çaldın sözünö mindan arı işenbeske ayla cok bolçu. İlgerkiler üçün kepinim örttönsün degenden ötkön kargış bolgon emes. Oşentip ıza bolğon, içi küygön Börübay ırğılıcın bolup turğanda:

— Barğın, kana cönö! deptir oñboğon çal.

Ayla kaçça, açuuğa ceñdirgen şorduu ayalına bergen ubadasın taptakır unutup koyup, üyün közdöy çaap cönöyt.

Çaap kelatıp, dağı ele bolso çaldın sözünö köp işene berbey dübürt uğup, kokus şekşibesin degen kıyazda al atınan tüştü da, anı oboço cerdegi buyğağa baylay salıp, özü cıla basa boz üygö cakındayt. Egerde çaldın aytkanı kalp çığıp kalsa, bilgizbey kayra artka kete berem dep oyloyt al. Boz üygö cetip-cetpey, ansayın cürögü alıp uçkan beçera tuurduktan şikaalayt da, çın ele ayalının emçekten ıldıykı tulkusu büt boydon cılan ekenin köröt. Cılañaç bala enesinin mamasın balkıldata eemp, ayalı bolso balasının may köçügün kuyruğu menen sılay köşülgön boydon çalkasınan catıptır. Çooçuy, bir çeti esi çıkkın Börübay ketençiktey basıp, keterde ayalı başın kötörö koyup, kıykırıp ciberet.

—Sen kim?

Butu çalıştap cıgılıp ketçüdöy arañ tursa da,-

[282] Börübay bir orundan kıymılday albay kakkan kazıkça eleyt. Emne kılat: anda ün da, söz da cok.

— Ubalıma kaldıñ, ubalıma kaldıñ! dep ontoğon ayaldın ünü emi boşoñdoy baştayt. Boloru boldu. Emi kir, kire ber.

Aylası ketken cigit ordunan kozğolboyt.

— Armanımdı, kerezimdi aytıp kalayın. Añğıça balanın da ıñaalağan, ıylagan ünü çığat. Oşondo Börübay başka eç nerse oylooğó çaması cetpey, eşikti şart açkan boydon üygö kirip bargan eken...

Çalkasınan tüşkön bala tördögü köldölöñdün üstündö eki butun köktü karata tıbrıçılای ıylap catıptır. Kızıl et naristeni Börübay ala koyup booruna kiskanda, al emnegedir soorono tüşöt.

Oşondo ayalı:

— Eşikti türüp koyçu? deyt arı çarçağanday.

Tiktegen sayın büt tulkusu akırınday cılanğa aylanıp baratkan ayalın körüp Börübay kıykırıp cibergen deyt.

— Kara közdü kaşaytpa, toktoy tur, Arzıgül!

— Mına uşintip emi Arzıgüldön birotolo acıraysıñ.

— Toktoy tur deym, can birgem? Bir az süylöşölük!

— Ras ele, anda kanttiñ, şorduum! Ayaldın ünü kayradan şıldıñduu.

Cılañğa aylanbay, anın başı gana kalat.

— Toktoy turçu, canım! Cigit öksöp ıylap ciberet. Balanı emne kılam? Mına bul kızıl etti kantip bağam? Iylağan sayın cıgittin köz caşı ayaldın betine taamp, oşondo gana moynuna çeyin cılañğa aylanğan Arzıgül toktoy kalat.

Süyüüdön çıkkın köz caştın kasiyeti mına uşunda da...

— Eşikti çoñ aççı? deyt al.

Börubay eşikti türüp koyup ayalının canına otura kalat. Ayal emi oor üşkünöt.

— Til ukpay, ubalıma kaldıñ. Karaçı, beker cerden balañ cetim, özün cesirsiñ. Azdan kiyin birotolo cüz körüşküs bolobuz, baykuşum.

Cigit oğı beter soluktayt.

— Mağa ubal çok. Uşundan körö ölsömçü...

— Koy, antpe. Sen da koşo ölsöñ, bala talaada kalbaybı!

— Men cerge kireyin.

— Boloru boldu, boyosu kandı, antpe deym. Aldağı-

[283] ımırkay üçün kur degende biribiz çaşaylık. Kandan çıkkın, candan çıkkın naristede ne künöö?

— Mağa ubal çok!

— Anı köp aytkada ne payda. Andan körö sözümö coltoo bolboy uğup tur.

Börubay baş iykey, ooz uçun kibirattı.

— Ayta ber, can birgem. Uğayın...

— Başınan uşul tağdırga duuşar kılğan da sen özüñ eleñ. Mağa çala bolot. Oşondo ata-enemdin tilin albadım.

— Kadayça, canım?

— şaşpagın emi. Azıraak ubaktıbz bar. Oşol cönündö aytıp bereyin. Menin tağdıırım cönündö ukpasañ, sen dağı ömür boyu öküttö ötörsüñ.

— Uğaym, can birgem, cigit demin içine aldı.

* * *

... Men tuulğandan ele oyunkaraak, sergek östüm. Anan kalsa, ata-enem öto cakşı körüşköndüktön ayabay erke elem. Emne kaalasam, oşonu casooçumun. Oyum menen boluşçu baykuştar. Erkeligim gana bolboso abdan zeendüü bolçumun. Köpçülük baykabağan, köpçülük tuybağandı men elden murda sezçümün. Baarı tañğalıřçu, baarı maktaşçu. Kelip-kelip oşol sergektigim cana oyunkaraaktığım öz başıma tiydi. Al cönündö kiyinçereek aytam. Başkalarça tamakka toyup alğan soñ, iyinden çıkpay uktay bergenden kaççumun. Degi men boz kıroo tüşköngö çeyin iyinge kirgendi caman körör elem. Tañğa maal kuştar sayrap, kündün murutu çaçırıp kelatkan kezde aytpa. Men koñuldan soylop çığıp, kıpkızıl bolğon kündü tikteym. Andağı kün nurunun koozduğı ay. Tiktey berip, tiktey berip, köz kumarım kançu emes. Suu tiybegen taştın tübündö, dümürdün içinde catsam da tañğa maal çıyrığıp kalasıñ. Men cerge carık tüşköndö soylop çığam da, top karağandın ce calpak taştın üstünö çığıp alıp, kün şaşke bolğonço uktaym. Tuş-tuřuñdan kuştar sayrap, tömön çağında çoñ suu şarkırıp ağıp catat. Men bolso memirep kebelbeym. Coltoo bolgon eç kim cok. Kursak tok, beykutçuluk canıñdı cırğatat. Mağa suunun kirgeni, camğırdın caağanı, bulaktın akkanı, çağılğan çartılday kün kürkürögönünö çeyin cakçu.

Birok biz çağılğandın oğunan ayabay korkçubuz. Ottun piri çağılğan. Otu çağılğan tuuğan dep enem ar kaçan kulağıma kuya berer ele. Andıktan bizdin kudayıbz ot dep bilçümün men. Çınında da otton ötkön-

[284] korkunuçtuu duşman cok biz üçün. Ört kaptap, cılandardın dalay tukumu otko küyüp ölgönün enem köp aytçu. Anın çet cakasın men özüm da körüp kalğam. Caykısın biz suu cakalay, şiberlüü cerlerdi cakşı körüp, car boorun paanalasak, küzgö tarta eç kim

koyulbay kalgan eski mürzölördün arındağı sarı özök bolup kuurağan çöptördün arasın cakşı körçübüz. Al cerde çıkan, kelemiş degender ayabay köp. Al emes, küzğü camğırda cana boz kıroo tüşkön kezde çeenge kırış için üy dayar. Eski mürzölördün içi kurğak, cıluu bolo turğan. Keede kuu tokoygo çağılğan tiyip ört çıgat. Oşondoğu biz körgön tozoktu aytpa. Cılas baskanda biz kaplet kaptap kelatkan örttü bilbey kalıp şorubuz kuruuçu. İyinge kire kaçuuğa ülgürböy, kaçabızdı ot op tartıp ketpedi. İyinde catkanıbizdın içinde da aman kalğandarı az bolo turğan. Anda tütün kaptap dem ala albay ölgönübüz kaçça. Otton korkpoğon gana calğız suu eken carıktık. Suuğa tiygen ot tumşukka cegendey calp öçöt. Anı biz cakşı bilçübüz. Anday çakta suuğa kire kaçkanıbiz gana aman kalıp cürdük. Bir colu küz çende sar condoğu eski mürzönü ört kaptadı. Anda bizdin tukumdar Kuu-Kuuray degen kıştooğö cañı kelgenbiz. Tütün cıttanıp, duuldagan örttün dobuşu bizge kadimkidey uğulup turğan. Enem tilin soymoñdotup kудayğa calınıp catkanın bir bilem. Kışıldap otko küyüp catkan cılandardın tozoktuu ünü ay. Kiyin bir barsak kaplet çıkkan ört alardı soylop çığıuğa ülgürtpöy moysop taştagan eken. Küygön cılandardın sölökötün tiktöögö dit bargan cok. Tüpküçtöy-tüpküçtöy bolup orolğon boyunça catışat baykuştar. Oşonduktan biz için otton ötkön duşman cok dep oyloçumun. Adep sizdin üygö baş bakkanda otton korkkonum esiñdebi? Degi bizge otton başka kim korkunuç tuudurmak ele dep oyloçumun baykuş başım. Körsö, men katuu cañılıp cürgön turbayınbı...

Dağı da bolso, emi cılandardın tabiatı cönündö azıraak ayta keteyin. Siler cılan dese beker cerden çoçuy beresiñer. Mindan arı işenbey cür antip aytkandardın sözünö. Anın üstünö adam tukumuna üyür kelebiz. Adam turmuşu, anın tiriçiligi bizdi ar dayım kızıktırat. Baarınan uluu degen ot adamdın kolunda oynoyt. Anın kolomtosunun kutu da ot. Ottu özünö bağındırğan adam emey kim? Adamdın negizgi kasiyeti da uşunda dep oyloym men. Dağı aytam: cılan tukumu böödö cerden bötön canğa katılbayt. Öz içinen çıkkan di-

[285] li karanı emne için cılanğa salıştırat adamzat? Men oşoğö tañmın. Anı çağarğandar Bakalbay kuuçuğa okşoğon cüzükaralar. Al cönündö da bilgenderibiz köp. Azır kezi kelip turat, al cönündö bir azdan soñ aytıp berem. Men oyloym, cılanday booruker, cılanday sıykor eç tirüü can cok. Beker cerden bizdin eç kimge zıyanıbiz tiybeyt. Biz boorubuz menen soylop öz betibizçe cürgön bir peyli taza candanbız. Oşonu bilbey, cılan dese caa boyu kaçkan calakaylardın calğan sözünö sen işendiñ. Çın-

çınına kelgende dostuk menen süyüügö, coldoşçulukka bizden ötkön küyümdüü kim bar eken? Anı sen tüşüngönçö kaçan, baykuşum. Biz cılandar adamdın cakşı-camanın ce kara özgöylük menen adamkerçiligin bir körgöndö ele taanıybız. Özgöçö anı biz ününön acıratabız. Bul cağına kalğanda menden ötkön cılan bolçu emes. Oşentip, azır oylosom, kıyalkeçtik, oyunkaraaktık menin negizgi kemçildigim eken. Sarı atanduu cayda menin taptakır ele uktağım kelbey: too-tokoy menen talaanın şookumu, bulbuldun sayrağanı, suulardın şarı, şamaldın dobuşu canımdı cırğatıp, birde canıma tınçtık berbey, canıbizdağı kiçinekey kölgö boyumdu taştap, ayluu tündö balıktar menen kuuşup oynogum kelçü. Meni körgöndö emi ele köktü közdöy sekirip oynop cürüşkön çabaktar köldün tüpkürün közdöy citip ketişet. Menin kursağım tok, alardı cegim kelbese dele emne üçün kaçışat dep, balıktardın makooluğuna tañ kalıp, eneme dattangın uçurlarım da bolğon. Anda «makoosuñ da dep enem meni zekiye. Bizdi cılan deyt. Sürdüü kelebiz. Al emes, bizdi bir körgöndö adam balaası da selt ete çoçup ketet». Aytım go, cazğı nışör, cayında kirgen suu da mağa cagar ele. Dayıma ele soylop cürgöndüktön cılandar cıldızdardı körböyt eken dep oylobo. Men car boorundağı iyinden başımdı sozğondo köktöğü cıldızdar körünçü. Men alardın köptüğünö tañgalbay, men alardın meni menen süylöşüp, köz ımdaşıp catkanına kızıkçumun. Suu kirgende ene-atamdın ağıp ölösüñ, koy-ay degenine bolboy anın ağımina boy taştaym da, başımdı kötörgön boydon ağıp cönöym. Suunun şarı keede meni alasaldırat, aylampağa urup köpkö çeyin aylamdı ketiret. Öcörlüğümö salıp, moyun berbegen men arkı öyüzgö süzüp çığam da, car boyloy soylop oturup küügüm kirgende üygö kelçümün. Oşentip caşoo kumarına kanbay, özümçö mas cürüp, men birinçi colu adam menen kezdeştim.

[286] Anın cayı mındayça. Caydın tolup turğan kezi. Biz Çümkök degen cayloodo elek. Caşağan ceribiz üydöy bolğon kızıl taştın koñulu. Canıbizda sozulğan bilektey kaşka bulak. İçi toltura balık, tömön çağıbiz balırluu saz. Anda da balık mol.

Esimde, oşol cılı bizdin canıbizğa çoñ ak boz üy konup kaldı. Kögön toltura tizilgen kozu-ulak. Uy-cılkı, al emes, çuuldap ürgön itteri da köp ele. Boz üydü körüp ayabay kızıktım. Özgöçö mağa adamdardın ündörü caktı. Çıdabay ketken men bir colu boz üygö soylop kirsem, beşikte bölöngön bala catıptır. Üydö andan başka eç kim cok eken. Balanın cıtı mağa uşunday caktı deysiñ. Men akırın beşikte soylop çıktım da balanı tiktedim. Bala köşülgön boydon kebelbeyt. Men anı tiktey berdim, köpkö çeyin tiktedim. Bir maalda al közün açtı da, meni körüp küldü, men da küldüm. Anan

köñülüm cibip ketken baykuş canım tüpküçtöy üç orolğon boydon balanın töşünö cata kalğam. Anın kökürögü ayabay cıluu eken, közüm ilinip ketiptir. Bir maalda enesi kirip kelip bir bakırdı deysiñ: «Cılan!» Men özüm da tüşünböy kaldım. Al eşikke atıp çığıp, bir kempirdi eerçitip kayra kirdi da, özü ketençiktep beri baspayt. Men emnegedir alardan korkkon cokmun. Kempirdin ünü cumşak, arı meerimdüü ele. «Tiybegile carıktıkka, tiybegile!» dep süt çaça baştadı üstümö. Oşo kezde meni izdep enem da boz üygö kirip keliptir. Çuruldagan ündördön ulam meni öltürüp koyuşat dep korkso kerek. Columa ak çaçıp catkanın körüp raazı boldu da: «Boldu emi, başıñdı kötör dep şıbradı. Bizge sıy körsötüp catışat. Öydö bol, tentegim. Ketelik, Akak», dedi caydarılana. Men enemdin artınan eerçip cönödüm. Oşo boydon men balağa birotolo üyür alışıp ketkem. Kiyinki colu kelgenimde bala tördö calğız oynop oturuptur. Men aldına soylop barsam, al daroo meni belden atkıldı. Men balanın bilegine oroldum. Anın menden korko turğan türü cok. Oşentip eköübüz cırğap oynop catkanbız. Bul colu bayağı ak çaç kempirdin közünö dağı urundum. Al unçukpay eşke çığıp ketken boydon üy-için eerçitip kayra kirdi da: «Mına bul apakay cılan tegin emes. Kol kötörçü bolboğula. Bul degen cılandın piri Şahimardendin tukumu. Sardarbekke zıyan kılbayt! Kayra anı koldoyt!» dep, ak çaçtı da, anan caypak kara ayakka toltura süt kuyup keregenin түbünö koydu. Men süt içkendi üyrönüp, anı ayabay cakşı kö-

[287] rüp kettim. Kiyin alar üç cıl katarı menen oşol cerge köçüp kelişçü. Men balanı cazbay taanıym. Anın ünü top baldardın içinen çıksa da cazbay acırata bilem. Oşol balağa ayabay kuştar bolup kalğam. Bul colku cayda alar caylooğo kelbey kalıştı. Men balanı sağınıp kütkön elem. Mek anı izdedim. Koñultuktap, kusa bolğonumdu aytpa. Balanın izin kuup, alıs barğım keldi. Al üçün capa çegüügö, azap tartuuğa dayar elem. Bel aşıp başka cakka ketse da tabam dep çeçtim. Ata-enem makul boluşkan cok. «Beker cerden mayıp bolosuñ. Eelenbe deşti alar. Belde kar kete elek. Toñup ölösüñ». Ayla kança, köndüm. Oşondo tabitime tamak tartpay sarı ooru bolup catıp kalğanım esimde. Bizdin iyindin canınan oynop ötkön, çurkap ötkön bala-bakıranı andan kiyin men köp ele kördüm. Alardın içinen biröo da Sardarbekke okşoşçu emes. Adamğa meerimim tüşüp, kusa boluu degendi men birinçi colu oşondo tüşüngöm. Adamdardın arasında çaşağım kelip ketçü. Ayrı buttardın baarısı booruker, sıykor bolot ko dep oyloçumun. Körsö, anday emes turbaybı. Anı aytkanımdın özünçö sebebi bar.

Bir colu biz baaribiz eñ caman okuyanın kübösü bolduk. Bizdin iyinden coğoru, çoñ ak taştın tübündö ordolu, bir uyuk koşunalaribiz çaşay turğan. Oşol cayda alardın canına da boz üy tigilip, ayabay süyünüşkön bolçu beçaralar. Keçkurun, caylooğö salkın tüşköndön oyunkarak eki-üç bala cılandar boz üygö soylop kirişet. Körö koyğon ayalı: «Cılan!» dep aykırğanda üy eesi şiridey kara kişi kirip kelip beçaralardın eköönü belinen bılçırata tepsep taştayt. Kalğandarı iyindi közdöy kaçıp cönöşöt. Kara sur mıkaaçı kaçkandardın artınan akmalap cürüp oturat da, cılandardın ordosun bilip alat. Bir topton kiyin kayra kelip, bir kazan kaynağan suunu iyinge kuysa bolobu tozokko küygür. Adamdağı mıkaaçılık degen emne ekenin biz oşondo bildik. İyindegi cılandar kayda kaçışat. Tırışıp, bırışıp beçeralardın azaptanğanın, kıynalğanın aytpa. Alardın ölümün aldirtan baykap biz baaribiz ıyladık. Basa, alardın içinen başında ak müyüzü bar kara sur cılan aman kaldı. Oşol alaamat bolup catkan kezde al sırtta cürüptür. Al ordonun başcısı eken. Bizdikine kelip alıp iyirilip-cıyırılıp ıylap catat deysiñ. Apam menen atam anı arañ soorotuştı. «Adamdardı biz da bilebiz, baarı birdey beken? İçterinde boorukerleri ar-

[288] bın». Ata-enemdin aytkandarına mansa da: «Baarı bir öç alam alardan. Ansız köksööm suubayt» dedi al cesir. Birok oşol ele künü kara sur mıkaaçı curtun taştap korkup keçüp ketiptir. Sur cılan duşmanın cayloonun alkımınan kezdeştiret. Kımızğa toyğon al urğan çak tüştö calpak taştın üstündö uktap catkan bolot. Beykut catkan emeni baykatpay kelip çağıp ketüünü namıs köröt al er. Cılaandar mınday kara bettikke egerim col berbesin bilip koy, İleendi. Oşonduktan duşmanınan oyğonuşun kütüp, anı tiktegen boydon tura beret al. Bizdegi salt boyunça cekege çakıruunun colu uşul. Oşentip, belçesinen öydö turup alıp, özünçö ele başın eki cakka ırğay müyüzdüü sur cılan kasın arboodo. Arbaşuunun küçü uşunda bolso kerek, bir maalda tigil uktap catkan kara sur kişi da başın kötörö berip, eki çağına cayırğalğan boydon kirpigin da irmep koyboy, közdörün kadap, duşmanına tikireygenden tikireyüüdö. Arbaşıp catkandardı biz alıstan baykap turduk. «Emi emne bolot? Kimisi ceñet?» Aytör biz da özübüzçö buşaymanbiz. Cılandın kiçinekey açekey kara tili dirildey, birdeme süylögöndöy oozu tınbay bir kezde alı ketip baratkanstığan. Adamdın da oozu ebirep, şıbrap birdemelerdi tez-tez kaytaloodo. İşi kılıp, eköönün teñ közdörü biri-birine kadalıp kalğan kez ele. Kızığın tüşkür, kara sur kişiden alka-şalka ter ketip, bir et bışımğa cetpegen mezgildin içinde al kadimkidey öñdön azıp, şılınıp degendey, taptakır arıktay tüşüptür. Tim ele köz

aldıbizda eerip baratkanday eti kaça baştağanına baarımız tañ kaldık. Añğıça, şumduk okuya boldı. Tee, tuura caktan karbalastağan ayal çurkap kelatkan eken. Erinin keypin körüp, ayabay korkup ketken beçara katın alıstan ele: «Karabek! Karabek!» dep, kıykıra berip kömkörösünön ketti. Baykuş kişi, ayalının ününön ulam calt ete karay berip, alaksıy tüştü da, kirpigin tartıp alğanda, müyüzdüü sur cılan duşmanının alkımınan şap etkize çağıp aluuğa ülgürdü. Oşondo Karabektin бүк түşkөн boydon tıprıray түşkөнүн bir kördük. «Azamatsıñ, Bakanooz! Sen ceñdiñ! Möröy seniki!» Bıyaktan biz tiginı kuttuktap, tababızdın kañanın aytpa. Koşunabızdın atı Bakanooz ekenin oşondo bilip cüröbüz. Oozu çoñ, alkımınan kenendiginen oşondoy atka koñonun kiyinçereek apam aytıp bergen. Bakanoozubuz bolso, bayağı arbaşkan cerinen ança alıs emes saz dakka soylop cetip sulk-

[289] cıgılıptır. Karasak, al suudan, cay, şaşpay içüüdö. Karabektin tegereginde da kıykırık-çuu çıgıp el batpayt. Al cıldız tolgondo üzüldü. Ağa çeyin şoykomduu canım, men koy dese bolboy keregenin түbünön şikaalap turdum. Uu anın alkımınan kısıp cürögünö ötö baştağan kez go. Al arañ dem alıp, kara kök tarta şişip ketiptir. Ulam ele Bakalbay çalıñar kara kesedeği suudan uurtap koyup, ulam-ulam ağa бүркүп, dem salğan bolot. Kañça araket kılsa da, közü açık Bakalbaydın dubası ağa em bolğon cok...

Markumdun kara aşına ak boz beeni baş kılıp, köp mal soyuştu. Beenı elden murun al eköo arbaşkan cerge cıgıştı da, kanın tepşige tosup alışıp, bayağı Bakanoozdun coluna çaçıştı. Körsö, adamdar cılandardan keçirim suraşıp: «Eldeşelik, içibizde kek kalbasın», deşip öz colun kılıp catışıptır. Keçinde Bakanoozdun canına cılandar keliştı da: «Adamdar colun kılıştı. Adamdar keçirim surap catışat. Aldıña kelse atañdın kunun keç» degen ayrı buttardın makalı bar. Keçirim kıl, Bakanooz. Mından arı içiñe kek saktaba. Karabektin kalğan tukumdarına zıyan kılba» deştı. Oşondo «Kek бүттү. Kek бүттү» dep tabası kañan Bakanooz da uyuğan kañga tumşuğun malğan.

* * *

Antip-mintkençe men boyğo cettim. Camandık-cakşılıktı taanıp-bilip, takşalıp degendey, toktolo turğan dele kezim ele. A men bolsom murdağıday ele oyunkaraak, kıyalkeç cana sergek boydon kala berdim. Oşo coruğum ata-eneme cakpayt. «Kağan sağa es kiret. Kağan toktolor ekensiñ», deşip cemelep kalışsa da, baarı bir oyum menen boluşat. Mağa emne, cerde boorum menen soylop cürüp köktü eñseym. Asmandağı

kuşka teñelip uçkum kelet. Mına bul belestin artı mindan da koozdur dep oyloym. Bulak ağıp, bulakka koşulsa suu bolorun, too artında too bar ekenin da bilem. Tün içinde cıldızdın baarı meni tiktep turğanday sezilet. Men özümçö turup ele alar menen süylöşö ketem. Anan tez ele menin cırğalım bütüp, küz kelerin sezem. Andan soñ kış kelet. Oşondo menin içim küyçü. Özümçö kapa bolup ıylağan uçurlarım da bolğon. Men kıştı caman köröm. Çeenge kirip, kança bir kün debey uktağandan ötkön korduk barbı. Oşondo men adamdarğa suktançumun. «Emne üçün adam bolup kalbadım?» dep arman kılğan uçurlarım köp ele boldu. Biz, cılandar-

[290] otton korkup, otton kaçsak da, otto bir uluu kasiyet bar ekenin kandaydır özümçö sezçümün, Adamdardın çeenge kirbegen sebebi, alarğa kubat bergen, alarğa ömür bergen, sıykırduu ot dep tüşünçümün. Asmanda uçup cürgön çağılğandın bir üzümün özünö bağıntıp alğan adamda zor küç bar. Alar tegin candar emes dep oyloğon men adamğa aylanğım kelip neçen tündörü uktabay ötkörgönümdü aytpa. Tokoylor şuuldap, birinçi ızğaar cüröt. Anan cerge şüüdürüm tüşüp, calbıraktar küülöt. Menin ata-enem çeenge kiriş üçün suu tiybegen kurğak koñul ce iyin izdey baştağanda ele köñülüm çökçü. Çeenge kirerdin aldında alar baarımızğa meer çöp tiştetip koyot. Meer çöp ölböstün darısı. Al darman ketirbeyt, kışı boyu sağa kubat beret. Cazğa çeyin etten azıp, arıktabaysıñ. Üşüböy, memirep uktay ber. Cürögüñ gana bilinbey akırın bir kalıpta kağa beret. Sen ölüp kalğanday kıymılsızsıñ. Kala berse çeende catıp da, özümdün tirüü ekenimdi sezçümün men. Birok kıymıldooğö, soylop ketüügö gana kubatım cetçü emes. Cerge baar kirip, caz çığıp kelatkanın men birinçi tuyam. Cürögüm bulkuna elep-celep bolğon men eşikke soylop çığayın dep kayra korkçumun. Antkeni apamdın aytkandarı esimde: «Şaşmalığıñ başıña cetet. Soylop çıkkanıñda kar caap iyse iyindi tappay toñup ölösüñ. Men baştamayınça iyinden çıkpa deçü. Tokson çıksın. Tokson cerde tomuktay toñ kalğança catat. Kıymıldaba». Çeende catıp men alğaçkı camğırdın ünün uğam. Car başındağı çay urğan karlar erip, cerge tamçı tama baştayt. Buğa özümçö süyünöm. Kıyalardan kıyan cürdü, uyku-soonun ortosunda catıp men anı da bilem. Cer kööp, bizdin iyindin içine caz demi kelet. Kök çöp cıttanat. Mına oşondo nakta oyğonup ketken men «Apa, turbaysıñbı? Caz keldi» dep çıyıldaym. Apam dağı ele kebelbeyt. Kayradan közüm ilinip ketet.

Bıltır sağa kezdeşer cıldın cayında menin boyğö cetip, küçkö tolup turğan kezim bolçu...

* * *

Aytsa, oşol cıldın köktömünön tartıp mağa aşık bolğondor abdan köp boldu. Küyöölöp kelgenderdin eç kimin çenime colotkon cokmun. Menin turmuşumda bıyıl kandaydır bir buruluş bolorun aldın ala sezem. Ansayın köñülüm alıp uçat. Cılandar düynösündöğü mahabat özünçö başka. Biykeçti eç kim öz erkine mac-

[291] burlay albayt. Senin mahabatıña tatış uçün erdemsigen künülöştör adegende ezdörünçö küç sınaşışat. Ceñgeni, eñ kubattuusu gana seni candap, sağa mahabatın ıroolooğö akıluu. Oşondo da ağa özüñ makul bolup moyun sunmayınça, tigil er senin canıña eç candı colotpoyt. Tikesinen tik turat da tuş tarabınan közün albay, seni kaytarat, seni ar kimden kızğanat. Sen anın kekirteginen tiştep, canın oorut, ağa baarı bir. Al emes öltürö caradar kılsañ da sağa katılбайt, baarına kayıl. Cılandın erkeginçe kök, arı çıdamkay, carakör, süyüügö bekem eç can cok ekenin men emi bilip oturam. Kızık, oşondo men özümö mahabatın tartuulagan eki azamattın kekirtegin cara tiştep salğam. Ölüp baratışıp da meni caldıray tikteşip, naarazılık bilgizişken cok. Oşondo baykuş başım düynödöğü candın baarında mahabat birdey bolot eken dep oyloğom.

Azır men sağa kandayça aşık bolğonumdu aytıp bereyin. Bir kurday çoñ suunun boyundağı kumayda küngö kaktanıp, rahattanıp catkam. Oşol kündörü tınçım ketip, uyku kaçıp, özümçö ele buşayman bolup cürdüm. Kala berse kandaydır bir cakka kaçım kelet. Kayakka ekenin özüm da bilbeym. Köñülüm alağdı. Cürögüm elep-celep. Canımdı cay aldırar ayla izdeym. Anday darı tabılbasın bilip da turam. Basa, oşentip bir colu kumayda catıp, men tokoy taraptan kooz ün uktum. Başımdı kötörüp tıñşay kalam. Ün kaytalanıp, ulam küçöyt. Ayabağanday kooz, muñduu, mukam ün. Mınday ündü men murda eç kaçan ukpagan elem. Ar kanday ündü, dobuştı biri-birinen ayırıp taanuu çağınan cılaandardın aldına eç kim çıkpayt. Al emi özgöçö öz tukumdarıbizdın içinen bul çağınan mağa eç kaçan eç kim teñ kelçü emes dedim go. Menin tuyğuçtuğum uşunça ele: al emes tokoydoğu darak-cığaçtardın türün, alardın calbırağının şuuduragan ününön ele ayırıp bile alçumun. Çöptün türlörün cıtınan, kıymılınan acıratçumun. Al emi ar kanday can-canıbarlardın ünü cönündö aytpay ele koyoyun. Men ündü kızıgıp, suktanıp tıñşap cattım. Ün bolso ansayın kuulat, ansayın meni sıykırlayt. Men murda taanıp-bilgen dobuştı, can-canıbarlardın ündörü, kuştardın sayrağanı bir teñ, canağı

tokoy caktan çıkkın sıykırdıuu n bir teñ ele. Al sıykırdıuu n tabiyattağı eñ bir kooz, ukkuluktuu degen n menen dobuştın baarın zn çoğultup, siñi-

[292] rip alğansıyt. Bul men murda ukkan ndrdn, dobuştardın trs sıyaktanat. Bir maalda men bayağı kooz nd tıñşap oturam desem, soylop oturup men oşol n çıkkın cerge barıp kalıp mın. Oşondo cönököy, arı karapayım körüngön ttkn ylp koyup, rglp oturğan seni kördüm. Cürögüm carılıp kete cazdap özümdü arañ toktottum. Senin ak mañdayıñ, kırdaç murduñ cana kara kzñd caap coodurağan cibek kirpikteriñ menin esimdi oodardı. Senin koluñdağı cönököy körüngönsügön ttk zn bir keremet ele. Dyndg eñ suluu, kooz degen nersenin baarı cönököy bolorun, bir karağan kzg toktomsuz bolorun men oşondo tüşündüm. Krs, uluuluk degen bul karapayımdık turbaybı. Atağanat, sen oynop cattıñ. Men baykuş sıykırdıuu obono erip, boyum balkıp cattı. Bir maalda senin koluñan ttgñ tüşüp, rglp kettiñ. Men senin kaşına kelip, seni tiktegen boydon kz irmebey karap turdum. irkin dese, başımdı senin tşñ koyup erkelegim kelet. Senin moynuña, deneñe orolup ırmalğım kelet. Bir kezde sen tş kördüñ okşoyt, kabağıñ cıyırılıp, oyğonup kettiñ. ññ buzulup, köñülüñ kirdey başıñdı ktrdñ da, çoordo kayradan oynoy baştadıñ. Baykasam, oynop catkan obonun öz başıñdan ötkörgön ömür coluñ eken. Tıñşap oturup, men zm da obondun sıykırına koşula senin basıp ötkön coluñdu, kayğıñdı, kubanıçıñdı, aşıktığıñdı toluk tuyup bildim. Oşo colu men seni yñ eyin eerçip bardım da, keregenin başına soylop çıgıp, tañ atkança seni tiktep turdum. Tndktn aydın nuru tüşüp bir keremet tn km sürüp turdu. Sen tañağarğana oyğonboduñ. Birok uykuñ tıñ cana beykut bolğon cok. Uktap catıp da birde klp, birde açuun kelip, kimdir biröögö tişindi kıçıratasıñ. Kayradan kimdir birn kuaktağıñ kelet. Al turğay tşñd bir saam ıylap da aldıñ. Uşunun baarın baykap oturğan menin da közüm ilinip ketiptir. Oşo kezde tokoy taraptan bulbul tañşıp catkan. Bir maalda uyku-soonun ortosunda catkan men bayağı sıykırdıuu obondu kayra uktum. Kzmd açsam, sen çoordo oynop oturupsuñ. Senin ooruñdun n çıkkanda bulbuldun n tıp basılıp, kuştar sayrabay, dirildegende cel da toktop tabiyat tunup, tınıp kaldı. Sen oynop da, ıylap da cattıñ. Kezeginde Arzıgldn atın aytıp şkrn tınıp kalıp, kayra oynoytuñ. Men mañ bolğondon şayım oop, çarçap, arañ degende yg keldim. Bayağısınday kıyalkeç kızım zn cürgöndür dep ene-

[293] atam menin türümö bul colu maani berişken cok. Oşondon kiyin men cindi bolgon emeçe senin artıñdan kalbay eerçip aldım. Bara-bara menin al cayımdı ene-atam tüşündü. Bul cönököy körüngönsügön çoordun cayın men kiyin ene-atamdan bildim. Bakalbaydın aytkanı tuura eken. Kıdır İlyas çoordun canın alıp koydum dep oyloso da, anı takır üzüp koyboptur. Egerde oynogon adamı caraşsa, cana da anın kayğı-muñu kañçalık zor bolso, çoordun miñden biri kayradan tirilip, tabiyattı, can-canıbarlardı dağı ele bolso özünö bağındırıp, biylep alat imiş. «Sen mintip cindi bolgonuñdu toktotposoñ, çoordu tıñsağanıñdı koybosoñ bul Sıykırduu tütük akırı seni adam keypine aylandırıp taştayt» deşti, bir oozdon bizdin bilermandar. Mağa oşol gana cetpey catkan. Süyünüp kettim. Birok oyumdağını eç kimge bildirgen cokmun. Men adamğa aylanıp, suluu kız bolğum keldi. Men sağa ayal bolup, seni baktıluu kılğım keldi. Özümö ant berdim. Senin canıñan çıkpay, senin artıñdan kalğım kelgen cok. Kündür-tündür seni eerçip aldım. Menin oyumdu tüşüngön ata-enem ayabay kapa boluşup, meni cemege alışkanın bir bilem. Men köşörüp aytkanımdan kaytpaym. Menin enem ayabağanday akılduu, tuyguç ele. Uşu cerden ayta keteyin, biz cılandardın sultanı Şahimardendin tukumunan ekenbiz. Bizdin tukumdardan miñ cılda birden adamğa aylanğandar da boluptur. Birok bir da biri toluk kanduu adam bolup, adamdardın arasında çaşabaptır. Ağa da künöölüü adamdardın özü eken. Uşulardı tüşündürüp kelip apam munu ayttı:

—Senin toluk kanduu adam bolup, adamdardın arasında çaşap kalışıñ üçün üç çağday kerek. Çeçmelep aytkanda: üç meerim kerek bolot, dep mağa tüşündürdü. Adamzattın turmuş-tiriçiligindegi üç meerim senin tulku-boyuña, kaniña siñbese sen kayradan cılanğa aylanasıñ. Kayradan cılanğa aylanğan kündö da, seni cılan curtçuluğu kabıl alışpayt. Oşentip baykuşum, ce cılan emes, ce adam emes, eç kimge koşulbay, calğız cürüp ölösüñ. Al emi düynödö calğızdıktan ötkön tozok bolboyt. Uşuğa tüşünösüñbü?

Men adamğa aylanıp, mahabattın kumarına kanış üçün tozoktun bardık türünö makul elem. Aşıktık emnege alıp kelbeyt. Anda men azırkıday abalğa tuş bolom dep oylogon emes ekenmin. Çıdamım ketken men:

—Elden murda canağı üç meerim cönündö aytıp beriñiz? dep ötündüm.

[294] Enem keyip koydu:

— Bilip turam, azır közüñö cigitten başka eç nerse körünböyt. Meyli tüşündürüp köröyün. Sen cakşılup köñülñö tüyüp al. Birinçi meerim bul mahabat, erkek menen urğaaçının ortosundağı süyüşüü, aşıktık çışaanı. Uşul uluu nerse aykaşkanda gana ömürgö ömür ulanat. Ömürdün çeksizdigi, anın üzülböstüğü da uşu uluu sezimge baylanıştuu. Sen süyüp kaldıñ. Cürögüñ azır küyüp turat. Sen azır kölküldöp erip turğan keziñ. Sen adamğa aylanıp, suluu kız bolğon kündö da, cigit seni sençelik süyö alar beken. Keptin baarı oşondo...

— Ayaldın süyüsünö eribegen da erkek bolobu? dep koydum.

Enem baş iykedi:

— Tuura aytasıñ. Cigittin uşu kezde calğızdıktañ azabın tartıp catkan kezi. Murda özü aşık bolğon kızına okşoş seni körsö al tim ele aldıña tögülüp beret. Çın ele anda kep cok. Eköññör bir cılça baktıluu bolosuñar. Anan emne bolot bilesiñbi?

— Cok, apa, dep men çınımdı ayttım. Birinçi meerimdi tüşündüm. Al mahabattan ce aşıktıktan çıkkın sezim eken. Ekinçisi cönündö bilüügö bolobu?

— Anı men cay tüşündürüp kelatpayıñbı, şaşpağın, dedi enem.

Men unçukpay apamdın oozun tiktedim.

— Ekinçi meerim bul enelik meerim. Calınday ısıq mahabattan ömür caralat. Bala törölöt. Ansız bolboyt...

— Anı men dele bilem, dedim kıyısına.

Enem meni mısılday küldü:

— Bilgeniñden bile elegiñ köp, aşıkpa. Ene boluu kuduretime cetişip, bala töröo degen oñoy beken? Anın üstünö sen adam tukumunan bolsoñ bir cön. Adam kasiyetin kanıña toluk siñire elek catıp, anın sırın kaydan bilet eleñ. Mahabat kançalık şirin bolso, ene kuduretime ee boluu, bala töröo oşonçoluk azap. Tolğoo uçurunda ayal carık düynö menen koştoşup kayra canat. Ayaldın otuz omurtkası sızdayt. Eti ezilip, sööktörü eriyt. Töröt uçurundağı darttın küçü uşunda. Al ayaldın es akılın alat. Ayal baykuş miñ

kubulup çabalaktayt. Canı kıynalğan beçara oşol saatta ıyık mahabatına şek keltiret. Keptin baarı uşunda... Adamdın törölüşü kançalık oor bolso, adam bolup carık-

[295] düynödö çaşoo oşonçoluk azap dep ayrı buttardın akılmanı beker aytıptırbı. Adam düynösünün tataaldığı cönündö dağı esiñe salarmin. Azır sen ayal keypin kiyip, anan bala törögön uçuruñdu elestetip körçü. Canıñ kıynalğanda birde adam bolup, ayal bolup, kayra neçen colu cılañğa aylanasıñ. Antip ayal menen cılandın ortosunda turğan seni körsö adamdardın esi çığat. Senden, balañdan da baş tartıp mayıp kılıp koyso kantesiñ. Cılandın kıyal-coruğun özdörü cakşı bilişpeyt da, adamdar cılan degende tak tüyölö kaçışat. Al emi dostukka, süyüügö, coldoşçulukka cılanday bekem eç can cok ekenin alar bilişpeyt. Oşentip, kızım, koynunda catkan katını cılan ekenin bilse, eriñdin cürögü tüşpöybü. Keçtim mahabatıñdan, toydum cırğalıña dep seni ketmendep salsa kantesiñ. Aman-esen törögön kündö da cılan degen atıñ egerim öçpöyt. Tukumuña doo ketet, baykuşum.

— Anda men kantem, eneke! Cürögüm örttöngön men ıylap ciberdim.

Enem meni sooroto süylödü:

— Bilem, mahabat degen al azaptuu dart. Mında bir gana ayla bar. Tolğooñ kelgen mezgilden tartıp, tuura ceti küngö çeyin seni eç kim körböş kerek. Egerim adam közünö çaldıktıñ ele, sen cılan boyunça kalasıñ. Oşol ceti kün içinde sen balaña emçek sütüñdü emizip enelik meerimge kanasıñ. Balañdı süyüp, balañdı erkeletken sayın adamdık kuduretiñ artat. Adamdık kasiyetiñ küçöyt. Uşunu menen ele cırğap kalam dep oylobo. Senin enelik meerimiñdi toluktaş üçün bala taş emçegiñdi bir cılğa çeyin kaktap emiş kerek. Bala senin mamañdı özü cerimeyinçe emize ber. Anan balanın külküsü çığıp, kıyal-coruğu baştalat. Balanın meerimi biri-birine siñişip ötüşmöyünçö sen toluk kanduu adam bolo albaysıñ. Degi ele men aytkan uşul üç meerim biri-birine cuuruluşup, kanığıp degendey biri-birin toluktap turğandıktan gana, adamzattın ömürü başka can-canıbardıkına okşoş emes. Oşentip senin adamğa aylanışıñ üçün aldıñda oor sinoo turat.

— Siz aytkanday bolso, anın emnesi oor, eneke! dedim men.

— Sağa anı tüşüngönçö köp bar.

Enemdin sözün men dağı ele kaparıma albadım:

— Men baarina çıdaym...

Enem keyidi da, emi meni ayağanday bulardı ayttı:

[296] —Bilip turam, sen go baarina çıdaysıñ. Baarın kötörösüñ. A adamdarçı? Adamdarğa işeniş kıyın, kızım.

— Başınan ele adamdarğa işenbeysiz. Anı men bilem, dep men eneme kadimkidey kayaşa ayttım. Otu özdörünö bağındırğan adam. Can canıbardın baarınan biyik turğan, baarınan uluu, baarınan akılduu adam. Anday bolso, emne üçün adamdarğa işenbeysiz?

— Tuura aytasıñ... Adam attuunun baarı birdey emes. Alardın içinde da booruker, carookeri köp. Negizinen adam tukumu toluk cakşırap, müldö baarı meerimdüü bolğonço köptögön cıdar ötör. Can kıynagan emgek, tınbay meenettenüü gana o adam tukumun cakşırtat. A birok, adamdın baarı tekşi emgektengisi kelbeyt. Alardın içinde özdörü üçün başkalardı iştetip, cırğaldı ceke özü körgüsü kelgender köp. Dünüyö kütüp, baylıktı eñsegen adamdın napsisine çek koyuu kıyın. Adam bayığan sayın bayısam dep samayt. Degi adam balası eç kaçan düynögö toyboyt. Biz, cılandar kursağımız bir toyso başka menen işibiz cok, dünüyö kapar cürö berebiz. Adamdar sarañdık, aç közdük degen caman oorudan oñoy menen kutula alıšpayt. Baylığı kançalık köp bolso, alar oşonçoluk özdörün alduu sezişet. Baylık köp cerde: çoñduk, zombuluk, körö albastık, içi tardık, adiletsizdik öküm süröt. Mına uşunday biri-birin körö albağan oluyalardın arasında kantip çaşaysıñ. Alardın ıgına könüp, alardın dilin tüşüngönçö kıynalarsıñ...

Men enemdin oozun tikteym.

— Adamdardın dağı bir kemçiligi alar süylögöndön tacaşpayt. Söz köp cerde uşak çıgat. Uşaktı ukkan sayın dil buzulat. Uşak bar cerde cakşığa caman, akka kara, akıykattıkka kara niyettik üstömdük kılat. Tüşünsöñ adamdardın turmuşu tataal. Dağı aytam, alardın arasında caşoo sen üçün öto kıyın boloor, dedi enem meni ayap.

Men ıylap ciberdim. Cangan ümütüm öçüp, sağa cetpey kalat ekenmin dep ıyladım. Akılduu enem meni tüşündü da, kayra seni sıpattay ketti:

— Boloçoktoğu eriñ turmuştan zapkı cep, azap çekken baykuş. Öz kert başı durus neme. Boluptur, anda öz tağdırıñdan kör. Süyüü meerimine kabıldıñ. Seni sıykırdap,

cürögündü ezgen calğız mahabat emes, canağı çoor degen emenin ünü. Oşol sıykırduu tütük bol-

[297] boso sen mınçalıkka barbayt eleñ. Senin cigitke kançalık meerimiñ tüşsö dele cılan boydon kalmaksıñ. Bilip al, mahabat meerimine ee bolson da, kalgan eki meerimge kanmayınça sen nakta adam katarına koşulbaysıñ. Ene menen balanın meerimi gana seni birotolo adam kılat. Ansız sen ce adam emes, ce cılandarğa koşulbay, calğız cürüp ölösüñ. Al emi tirüü can üçün calğızdıktan ötkön tozok cok.

...Oşentip ene-atam ıylap, bütündöy cılandar ıylap, meni menen birotolo koştıuştu. Andan soñ meni eneden tuuma cılañaç boydon tokoydon colukturduñ. Mınakey menin tarıhım. Eenbaştığım başıma tiydi. Til alğan cok elem. Mına emi enem aytkanday tozokko kabıldım. Arğa cok. Meyli, tağdırdın uşunusuna da rahmat. Süyüügö kandım, cürögüm cılandı. Ayaldık kuduretke ee boldum. Bala törödüm. Birok taş kursağımdı boşotsom da, taş emçegim boşoboy armanda ketip baratam. Balamdın külküsün körbödüm. Balanın şirin sözün uğa albay kaldım. Toğuz ay kötörüp, tomuğum sızdağan, on ay kötörüp omurtkam sızdağan balamdın «Ene» degen şirin sözün uksam bolot ele. Erkeletip, ıylağan köz caşın körüp, ay cüzünön aymalap süysöm bolot ele. Baltır etin toroltup, baarına çığarsam bolmok. Armansız dünüyö bolboyt tura. Ayla cok. Balanı cakşı bak. Çımınday canın kor kılba. Süyüü meeriminen caralğan, kandan bütökön, candan bütökön mederimdi men dağı ölör ölgönçö esten çığarbaym. İñaalagan ününö zar bolsom da çıdaym da. Arman köp dep baykuş ayal akırınday büt boydon cılanğan aylana baştapır.

Oşo kezde, baldarım, şoloktop ıylap catkan Börübaydın boorundağı ımırkaydın da iñaalagan ünü çığat. Oğö beter şoloktoğon Börübay eñkeye berip surayt ayalınan:

— Balanın tağdırı ne bolot? Özüñ cok kantip bağam bu kızıl etti? Eç bolboso keñeşiñdi aytıp ket.

Uşu tapta ayaldın büt denesi cılanğa aylanıp, başı gana adamdıkı boyunça turğan deyt. Oşo cerden cılan toktoy kalıp, erinin aldına soylop kelip:

— Tos koluñdu, deyt.

Börubay alakanın tosot. Iyınıp-ıķınıĝan ayal kuykasınan beri cıyrıp kelip, kabaĝın katuu kıskanda, anın oñ közü bölt etip erinin alakanına kulap tüşöt da, çeçekeyinen acıraĝan çanaktan kızıl kan şüüşündöp cerge tıp-tıp ete tama baştaĝan deyt.

[298] Baldarım, atam comoktun uşu cerine kelgende men daĝı koşo ıylap, köpkö basılçu emesmin. Oñoy beken, balası üçün ene çeçekeyin çukup bergenden da kayra tartpayt tura. Bala üçün ene emnege gana barbayt. Karaçı, al baarına çıdayt. Enenin közün al emne kılát deysiñerbi? Surooñor eñ tuura. Al cönündö azır aytam. Kan aralaşkan alakandaĝı közdü Börubay ayarlay karmap, burkurap ıylaĝan boydon suraptır:

— Ardaĝım, közdü men emne kılam? Tüşündürüp ket.

Anda ayal süylöptür:

— Bala ıylay baştaĝanda tañdayına sala koy. Bir az sorĝon soñ kursaĝı toyot. Anan kayra alıp, taza idişke sakta. Bir caşka çıkkança balaĝa başka tamaktın keregi cok. Ene çeçekeyinin kubatı balanı açka kılбайt. Oozuna salĝandan kiyin unutup kalba. Degi sak bol, bala baykabay çeçekeydi cutup albasın.

Iylap catıp Börubay kayradan surayt:

— Seni men kaydan izdeym? Kaydan tabam? Eñ kur degende kabarıñdı bilgize cür, ardaĝım?

— Baykuşum, meni izdep emne kılasıñ? Andan körö menden tüñül, meni körgöndö ne payda. Men cılan, sen adamsıñ. Keypimdi körgöndö özüñ ciyirkenip, balañ korkot. Cılandın sürü küçtüü. Kez kelgen sayın cüröĝüñ muzdayt. Bir az kündön kiyin özüñ dele meni tez unutarsıñ. Mahabatka bekem kaysı erkek bar eken... Menin cılan süldörümdü tez unut. Cıldızduu Arzıgülüñdü esiñden çıĝarba. Eneñ cılan bolĝon dep balaĝa eç kaçan aytpaĝın.

Ayal toluk boydon cılanĝa aylanıp, şart burulup cürüp baratkada Börubay daĝı ötünöt.

— Ardaĝım, kılçaybay ele kete beresiñbi? Akırkı sözüñdü uğup kalaym, menin özümö bir kaaloo ayt. Estey cüröyün, köñülgö tüyö cüröyün.

Anda cılandın erine kayrılıp aytkanı bul:

— Basa, adamdar cönündö enemdin aytkandarı tuura eken. Anı azır tüşünüp oturam. Aytkanday, adam ali adam bolo elek turbaybı. Alar ali küñçö dalay kemçilikten arıla, tazara elektigine közüme cetti. Misalğa seni ele alalı. Ubadağa tura albay calakaylık kıldıñ. Akırır mintip ubalıma kalgan özüñsüñ. Şorum kaynap ara coldo turam. Emnelikten silerde köktük, çıdamkaylık az? Uşak ayıñğa tez işenesiñer! Silerde köşökörlük, kurulay akçıldanuu küçtüü. Booru taştık cana aramzalık da silerde. Küçtüünün aldında-

[299] baş kötörö albay: «Biylik bar cerde, kulduk bar» dep, ağa cügünüü siler üçün köñümüş iş. Baykuşka, beçarağa booruñar açıbayt. Kapa bolsoñ da aytaym: booru taştık, kara özgöylük da silerge taandık. Duşmandaşkan adamıñar ceñilse, ağa ılayık keçirim berüü degen bolboyt silerde. Tepsep, cançıp, başın iyninen bölüp taştamayınça köksöññör suubayt. Siler keede itçe da bolboğonuñarğa tañmın. Oşoğö kadimkidey keyip ketem. İtter talaşkanda cıgılıp berip, tört butu asmandı karap kalğanın kappayt. Köksöölörü suup, ağa keçirim bere turup ketişet. Uşak aytuu cana biriñerdi biriñerge kökütüü da silerge taandık. İymanına kamçı urup, çın işti calğan degen candimiler da silerde. Salttuu cana ıymanduu karıbağan şümşük çaldar arañarda ali köp. Misalı, Bakalbay kuuçunu siler oluya körüp, payğambarğa teñeysiñer. Anıñar eç kimge cakşılık kılбайt. Siler üçün al ak süylögön akılman, köptü bilgen daanıñman. Anısı kalp. Aramdığı adaldıgıñan aşıp tüşöt. Tanbaym, bilgeni bar, körgönü köp. Anın baarı ceke kert başının kızıkcılıgıñan aşpayt. Eliñerdi bölgön, arañardı ciktegen oşol aramı. Közünön çaarı, betinen zaarı çıgıp başka kandan koşulğan tukumdarğa emnelikten cüz üyrüyt al? Antkeni anın içi tar. Aldıma eç kim çıkpasa dep oyloyt. Boorukerdik, adamkerçilik cönündö köp süylögönü menen andan ötkön mıkaaçı cok. Emne üçün elge koşulbay calgızdap cüröt al? Caydı caylata al suurğa cana anın çöndölöyünö kapkan salat. Cılandardın ordosun buzup, cılan karmayt. Suurdun mayın kaynatıp, anın boorun ceýt. Cılandın caağın tirüülöy ayırıp, ötübüzdü alat. Uubuzdu çoğultup, etibizdi kurğatat. Çöndölöydü kıynap, anın terisin tirüülöy sıyrat. Baykuş çöndölöydün caş etin cegenge kumar. Cegende da anı bışırbay çiyki ceýt. Çöndölöydün kanın sorot. Oşonduktan al kuzğunça köp çaşadı. Cılandın ötün içip, uubuzdu darılıkka paydalanat. Biz andan korkobuz, biz cılan tukumu anı cek köröbüz. Eger ele Bakalbayda körögöçtük, sergektik bar bolso, al bizden cukkan. Anın meesin sergitken bizdin kan, bizdin tabıyat. Bakalbaydı emçi-domçu kılğan bizdin şarapat. Aytarım, Bakalbay çalğa ılayım işenbe.

Bizdi bölgön, bizdin ubalıbizğa kalğan oşol aramı. İlgerten anın bizde öçü bar. Cılandın daanışmandığın, anın ıyıktığın al bile. Degi ele cılandın kanı menen adamdın kanı koşulsa emne bolmok? Anda silerge-

[300] bizdegi tazalık cukmak. Tukumuñar cakşırıp, keleşekte taza muuñdar köp bolot ele. Dünüyökorluktan, aç közdüktön arılmaksıñar. Turuktuuluk, köktük, erdik münözüñördö basımdıuluk kılmak. Ağarat eleñer, kögöröt eleñer anda. Cılan ölüp atsa da dattanbayt, keyibeyt. Dım çığarbay ölot al. Emiki aytarım, aldağı bala kandan bütökön, candan bütökön, mahabattın meeriminen bütökön perzent. Mından arı uşul calğızdı közüñdün karegindey sakta. Naristege atalık meerimiñdi ayaba, menin cayımdı bilgizbe. Es kirgende eneñ töröttön kaza bolğon dep tüşündür. Enemdın beyiti kayda dep kıynasa, eski molonu körsöt. Eñilçek baskan molonu mıkçısa, köksösü suuyt. Ezil canıñ kıynalsa, enem dep bala ıylasa, üyünö ak cooluk kiyirip al. Anda ayıldan başka cakka köçüp ket. Söz ukpasın cubayñ. Uşakka kabilbasın al. Meni egerim izdebe. Acal cetip ölgönçö calğızdın künün köröm. Kızıkçılığı cok bolso da ömür sürüü ar bir tirüü can üçün parz. Öz canımdı özüm kıybaym. Antip künöögö batpayt cılan tukumu. Koş bol, asılım. Meerimiñe cılıdım, özüñö da meerimim öttü. Koş bol, mahabatım. Armanım, küyütüm... cılan boz üydön şart soylop çığıp baratkada burkurap ıylağan Börübay artına kıykırıp kalat:

— Eger seni izdesem kaydan tabam?

Cılan cürüşün toktotpoy coop beret:

— Bir bolsom Turna-Köldömün. Andan tappasan Caşıl-Köldön izde. Anın emnesi kızık saga. İzdebe, meni, ardağım!

Oşo boyunça cılan cürüp ketken eken, baldarım.

Esentur, ıylağan senbi? «Cılandı ayap catam». Anıñ durus eken. Aytpadımbı, boorukerdik adamdağı cakşı münöz. İşı kılıp aman ele cür. Akırı menin comoğumdun maanisin da tüşünösüñ. Comok demekçi, al bütüp dele kaldı. Emi silerge comoktun ayak çenin aytıp bereyin. Oşentip, Börübay cılan menen koş aytışıp, ımırkayı menen calğız kalat. Anın ortosunda bir cılğa cakın mezigil ötöt. Cigit kançalık kusa bolso da cılan katındı izdemek bele. Al kündür-tündür kızıl et balasın bağıu menen alek.

Canınan karış cıla albayt. Balası ıyłağan sayın tañdayına enesinin karegin sala koyot. Nariste anı bir az sorso ele kursağı toyup, köşülüp uktap kalçu eken. Aytkanday atası ar dayım balanın tañdayındağı karekti alıp çöyçökkö salat da, üstün caap koyçu deyt. Oşentip kış ötüp, caz çığat. Özü bolso Añır-Köldün boyunan ket-

[301] peyt, el-curtka da koşulbaptır. Añğıça cay çildesi da kirip kelet. Bir künü balası ıyłağanda, Börübay karekti anın tañdayına salıp koyup unutup kalat.

Baleenin baarı mına uşul cerden başlatat. Nariste karekti sorup catıp, cutup iyiptir. Bir cıldan beri karek özü dele kiçireyip oturup, balanın tamağınan ötküdöy bolup kalsa kerek, Atası estey koyup balanın oozun karasa karek çok. Börübaydın aylası ketet. Emi emne kılmakçı? Keçke cuuk bala katuu ıylayt. Anın kursağı açkanın bilgen atası, eptep tamak berimiş bolso bala oozuna naar albayt. Süt berse içpeyt. Kaymak berse cebeyt. Bala kakıldap ıyloonun üstündö. Oşentip, aylası tügöngön Börübay boz üydün emereklerin atına cüktöp, calğız uyun cetelegen boydon cılan ayalın izdep cönöyt. Kökürögündö kötörgön bala. Caşıl-Kölgö barsa, anda çok deyt ayalı. Ak-Kölgö barıp, mından tappayt. Bala ıylap oturup alı ketet. Kursağındağı enesinin karegi bolboso, al açkadan ölüp kalmak. Birok al karek dağı bir az kündö erip tügönöt da. Oşentip eç cerden cılan ayalın tappağan Börübay koynundağı çoorun koluna alıp, arman-zarın aytıp ıylay baştağan deyt. Çoordun ünü, çoordun muñu şamal arkıluu cetken go. Bir künü bala kötörüp, azıp-tozğön Börübaydın aldınan bayağı cılan ene karşı çığıptır.

— Emne boldu? Çoordun muñun ukkanda cürögüm tüşüp kaldı. Degi bala amanbı? degen eken.

— Balañ aman! deyt da künöölü Börübay bolğon okuyanı ayalına aytıp beret.

— Aytpadım bele, bala karekti cutup albasın dep. Bolbostur emi. Cürö bergin menin artıman. Cılan soylop cönöyt. Bala kötörgön Börübay anın artınan kalbayt. Bir kezde alar cılan ene çaşağan Turna-Köldün ceegine kelişet.

Alar köl çetine cetişkende cılan ene küyöösün, alsırağan balasın tiktey berip:

— Tos, alakanıñdı, deyt. Börübay kolun toskondo cılandın ekinçi karegi, erinin alakasına top etip kulap tüşöt. Calğız közdün çanağınan şüüşün kan tıp-tıp etip kara cerge taamp cattı deyt.

Aylasız Börübay solkuldap ıyloonun üstündö. Esi ooğon cılan sulk catıp kalat. Beçara cigit balanı çalkasınan sala koyup, karekti bergende al sorup kiret. Bir azdan kiyin kursağı toyğon naristenin betine kan cügürüp külküsü çığat. Atası karekti anın oozu-

[302] nan ala koyot. Balanın ünü çıkkanda cılan ene başın kötörüp, erine ötüngön tura.

— Ardağım, emi men kapkarañğı tündün içinde kaldım. Mağa mından arı çaşoonun kandayça keregi bar? Andan körö başımdı taş menen cançıp öltür da, köömp koy. Bir aynegim barda eptep can bakçu elem. Emi kantem...

— Kolum barbayt. Andan körö ölgönüm cakşı.

— Akılsızım, sen ölgöndö bala kantet. Al kurubaybı. Ölböybü al.

— Ardağım, kolum barbayt. Kantip başımdı cançam?

— Senin koluñ barbasa, men dağı öz canımdı kıya albaym. Cılandar üçün öz canın özü kıyuu çoñ künö.

— Antpe, çoğuu çaşaybız, men seni bağam. Kor kılbaym.

Börübaydın sözünö cılan makul bolboyt:

— Makul, çoğuu çaşaylık. Anan balağa es kirgende kanttiñ? Enesi cılan ekenin bilse cüröğü tüşpöybü.

— Azırınça çoğuu çaşap körölüçü...

Cılan başın kötörüp, oylono kalat da, kayra özü akıl salat:

— Anday bolso men köldün içinde çaşaym. Köl cıluu. Al kışında toñboyt. Murda tamak taap ceçü elem. Emi eptep oozumdu açsam tişime birdeme iliner. Tamır, balır bolso da caray beret. Andan körö siler üyüñördü köldön okçun cerge tikkile. Men tañ atkanın, kün batkanın körböym da. Kün bürkölüp tün tüşkönü da kaparıma kirbeyt.

Börübay künöölüüdöy unçuğat.

— Oşo çağı caman boldu...

Cılan süylöyt:

— Caz, cay, kış menen da işim bolboyt. Oşonduktan sen kez-kez bala uktap catkanda canıma kelip, çoor tartıp, carık düynö cönündö kabar salıp tur. Birok men cönündö bala takır bilbesin. Eger uşul ubadağa turbasañ ele seni ölor ölgönçö cek körüp cürüp ötöm.

Oşentip, baykuş cılan kölgö soylop kirip ketken deyt.

* * *

Aytkanday Börübay Turna-Köldön okçunuraak cerge boz üyün tigip, eptep ookatın kıla baştağan eken.

Erteñ menen balası uktap catkanda Börübay köldü közdöy çaap kelet da, çoor arkıluu kündün çığıp kelat-

[303] kanın kabarlayt. Oşondo cılan köldön soylop çığıp, başın sozğon boydon terebelge köz salat. Çoor tabiyattın acayğın maanayın büt boydon küügö salat. Köğüş calbıraktar, apakay. bulut, asmanda kaalgığan bürküt, kumayda cayılğan kiyikter, kaçkan tülkü, tokoydü coyloğon kabılanğa çeyin kabar beret. Köşülgön kün nuru, köykölgön şiberlüü güldör, köz kumarı kanbağan suluuluktun baarın küügö salat çoor.

— Baarın körüp turam, deyt ıraazı bolğon cılan.

Anan cılan ene çoor ününön balasının kıyal-coruğun, külküsün uğat.

— Önörü çığıp, adam bolup kalıptır. Iraazımın sağa. Iraazımın çaşooğö deyt...

Cılan enenin kubanğanına süyüngön Börübay oynoy beret. Al oynoodon tacabayt. Anın sıykırduu küüsün büt tabiyat tıñşayt. Can-canıbar büt uğat.

— Iraazımın sağa, boldu emi. Bala oyğondu, bargın, deyt cılan ene.

— Şaşpa, ardağım! Bala kaçan oyğonorun bilem men. Sağa tamak ala kelgem, andan körö içip al, dep mak süttü anın aldına koyot. Süttü içip, ıraazı bolğon cılan ene Börübaydı alkayt:

Caşoodon beker ümüt üzüpmün. Közü çok caşoonun da özünçö kızığı bolorun kim biliptir. Iraazımın, Börübay. Al erin çın niyetinen alkayt.

Börübay köl ceegine tüştö kelet. Keçinde da kelet. Küzdö cana boroon uluğan kışta da çoorun tartıp köl ceeginen çıkpayt. Egerde uykusu kelbegen bala canınan çıkpaşa, al boz üydün canında turup alıp çoordo oynoy baştayt. Baarı bir çoor ünü cılan enege cetet. Çoordun kasiyeti uşunda al üyündö bolup catkan kıymıl-arakettin baarın körö alat, baarın tıñdap bilet, köñülü caylanıp, an sayın caşooğö bolğon kumarı tarkabayt. Özgöçö uulunun tili çıkkın kezin aytıp, anın süylögönün, külküsün, kıyal-coruğun çoordon ukkanda bütündöy can düynösü kozğolup, köñülü kökölöyt. Ömürdün koozduğuna, caşoonun sonunduğuna tañ kalat. Al Börübaydın çoordo tınbay oynoy berüüsün samayt. Kayradan cürögü kubanıçka tolup, adam ömürü çeksiz, caşoosu tataal turbaybı dep tañğalat. Mından başka bakıttın mağa keregi çok dep caratkandan tileyt. Özü üy bülösü menen koşo aralaşa caşap catkanday köröt. Büt tulkusu cılan ekenin unutup da koyot. Kelgen sayın erine akılın, kep-keñeşin aytkandan ne bir taca-

[304] saçı. Al balasın öñünön taaniyt. Kirpik-kaşına çeyin körüp turğanına süyünöt. Çoor ününün sıykırına al tañ kalğanın takır koyğon. Mına uşintip aradan ceti-segiz cıl ötüptür. Caşoo Börübay üçün da kızık, calğızsıroo degen anda çok. Murdağıday kapalanuu degendi bilbey balasın süyöt, ansayın cürögü tolkuyt, ağa calnat. Aytkanday «apam kayda?» dep bala alğaç surağanda Börübay anı eerçitip barıp calğız beyitti körsötkön bolçu. Ağa işengen bala atasın eerçiy calğız beyitke barıp kelse enesin körgöndöy, anı menen colukkanday kadırese kaniyet alıp kalar ele.

Bir colu atası cumuştap ketkende enesin estep kusa bolğon bala calğız beyitke keldi. Bala kök çım baskan molonun eteginde muñğa batıp muluyup, başı salañdayt. Oşo kezde dobuş çığat. Bala başın kötörsö bet aldında közü kılıyğan Bakalbay çal. Bala anı çala taanuuçu. Izaat kılğan al ordunan tura kalıp, aksakal kişiğe salam ayttı:

—İya, cubarımbek, emne kılıp oturasıñ? dep zekidi çal.

— Enemdin beyitine keldim, ata!

— Emne deyt? Kaysı eneñdin?

— Öz enemdi aytam, ata! Al uşu cerge kömülgön, dep bala muñaysa, çal kars-kars küldü.

— A beçara, bul cerde mından otuz cıl murda ölgön Köçördün kızının söögü catat.

— Anda menin enemdiki kayda?

— Senin eneñ tirüü. Anı öldü dep kim ayttı sağa?

Süyünüp ketken bala ordunan tura kalat.

— Menin enem tirüübü? Bilseñiz aytıñız, ata! Al kayda?

— Baykuşum, anı tapkanda sağa paydası kaysı. Sen cılandan tuulğansıñ!

Cüzü kuulup: birde mostoyup, birde külüp turğan bul sarğıç çalğa açuusu kelgen bala başın çaykadı:

— Kalp aytpañız. Cılandan adam törölböyt. Men sizge takır işenbeym.

İşenbeseñ barıp kör. Köl caktan atañdın çoorunun ünü çıkkanda cılan eneñ köldön çığıp kelip, atañ menen adamça süylöşö baştayt. Eköo kadimki erdi-katınday süylöşüşöt. Mina oşondo naka işenesiñ. Birok til alsañ barbay ele koy. Ene söröydün türün körüp esiñ çıgat. Anın üstünö baykuştun eki közü cok.

Dağı ele işenbegen bala surayt:

[305] —Anı siz kaydan bilesiz? Emne üçün enemdin közü cok?

Çal bolğon okuyanı tüşündürüp kelip, munu aytkan eken:

— Sen cubarımbek, oşentip caştayıñdan eneñdin eki közün cutup alğansıñ. Emi işenbeseñ barıp eneñdi körö ber. Tigine, atañ çoordoy oynoy baştağı.

Oşo cerden bala köl taraptı közdöy ıylağan boydon çurkap cürüp oturat. Köl çetinde çoor uğup, eri menen süylöşüp oturğan cılan ene uulunun ünün ukkanda erine bir kıykırıp, köldün tereñin közdöy kaçıp cönögön deyt.

— Men aytkan cokmun. Menin oozuman çıkkın cok dep karğanğan Börübay uulunun colun toroy çurkayt. Bala atasın buytap ötüp, kölgö boyun taştayt da, kuyruk başı arañ körüngön cılandı közdöy «enekelep» süzüp bara beret.

Balağa toskool bolçu eç kaday küçtün cıktuğun sezgen atası anın artınan cönöyt. Atasının aç kıykırığına bala köñül burup da koyboyt. Atası oğı beter ün salat:

— Amanat, Amanat, tokto! Karaldım, kölgö çögösüñ!

«Kölgö çögösüñ» degen sözdön ulam cılan ene artka kayrılāt da, çın ele kölgö çögüp ölbösün degen kıyazda al balanın colun toroy artka karata süzüp kele beret.

Eki közü cok, karamança sokur altı kulaç ak cılanğa cetkende bala eç bir korkup cana ürküp koyboston enesinin başınan kuçaktay berip:

— Eneke, eneke! dep soluktap ıyłağandan başka söz süylöy albaptır.

Cılan dağı balasına altı oronup, anın demine, cıtına çıdabay muundarı boşoğon baykuş eçkirip-öksöp ıyłağan tura. Çındasa, sokur közdön çaş çığāt degen makal bar. Birok cılandın közünön çaş orduna kan çığıptır. Ene-balağa cetip atası da koşo ıylay baştayt. Al emi oşondo balanın közünön akkan möltür çaş, şor çaş cılandın sokur közünö tamat. Kızığıñ tüşkür, çaş tamğan sayın cılan enenin közü açılıp, ağa köz bütüp, al bir zamatta suykeyğan suluu ayalğa aylanğan turbaybı. Kuçaktaşa kalışıp, birde külö, birde öbüşüp, baktığa tungan üç adam köldön çığıp kelatkanda kün külüp ciberet. Düynö, çar çarap oğı beter kooz bolo tüşöt. Oşo kezdegi ene, bala cana ata üçöönün biri-birine tögülğön meerimin süröttöögö söz cetpes, baldarım...

[306] Anan emne boldu? dep surabaysıñar bı.

Ooba, al ańğıça katkırı külüşkön üç adam ceeke cete bergende. Bakalbay çaldın ünü alardı selt ettirdi:

— Baktıñar kut bolsun, Adam atanın tukumdarı!

Kekse çal üçöönü sınağanday tiktep, degi bir kebelbeyt. Kuttuktooğı işenbegen Börübay anı baamday karadı. Ansız da mayda tırış baskan sarğıç cüzü söögünö cabışıp,

çaldın külüp ce mostoyup turğanı takır sezilbeyt. Kıcırı kelgen Börübay oroy coop berdi.

— Çekege çıkkın çıykan bolduñ go. Dağı kaday dooñ bar bizde?

— Men silerdi kuttuktap catam... Tilegenim cakşılık.

— Kaçantan beri bizge cakşılık tilep kalğansıñ?

Çal küldü:

— Men silerge camandık da kıla elekmin.

— Camandık kılbasañ, biz segiz cıl capa çeget belek.

— Segiz cıl siler sinoodon öttüñör.

— Senin buyruğuñ menen...

Börübaydın kıcırlanğanına çal kapa bolğon cok:

— Kudaydın buyruğu al, pendem.

— Anda Kudaydın közü bizge tüz eken.

— Kuday eç kimdi aldabayt.

— Anı men da bilem.

— Oşon üçün silerdi kuttuktap catam...

— Anday bolso bizge col beriñiz, ata? Erinin çapanın camınğan Arzıgül cügünüp koydu.

— Başıñdan baktıñ ketpesin! Etegiñden calğa, kelin bala.

Çaldın batasına iyigen kelin ağa kayradan üç ired cügündü. Çal da cibip ketip, ünü dirildep meerim çaçtı.

— Umay enenin colun coldo. Ilayım ırıstan kem bolbo, dey berip, başı salañday tüştü. Men cönündöğü oyundu toluk bilem. Birok ağa ança kapa bolboym. Eger mende

oşonçoluk kemçilik bolso, al adam tukumuna taandık. Özüñ aytkanday adam tukumu cakşırmayınca al kemçildik başıbiz menen koşo catar...

Kelin uyalğanday başın saldı:

—Can kaşayğanda, mümkün sizdi köbüröök karalağandırmin.

—Anı bilem deçi.

[307] —Men oyloğondoy karamança ele caman adam emes ekeniñizdi azır sezip turam, ata.

— Iras, oşonçoluk caman bolsom el içine batambı. Deginkisi, siz aytkan mıkaaçılık menen boorukerdik köp kişinin tabiyatında çoğuu çaşayt...

Kelin keyidi:

— Degi, adam tukumu andan kaçan arılat?

— Akırı kelip arıları anık. Al üçün köp cıl bar...

— Kaçan degi?

Çal sözdü başkağa burdu:

— Siz aytkan üç meerimge başında men işengen emesmin.

— Emiçi, ata?

— Emi işendim! Özgöçö kiyinki eki meerimge. Körsö, bala menen enenin meeriminen artık eç nerse cok tura. Seni adam katarına koşkon da oşol eki meerimdin küçü.

Kelin cılmaydı:

— Ansız men bul cerde turbas elem.

Çal kayradan kaada küttü.

— Adam tukumu baktıluu boluş üçün üç sezim kantse da azdık kılat.

Kelin çoçup ketti.

— Kadayça?

— An üçün, men silerge bir tamsil aytıp bereyin.

Çal dağı bir baleeni baştabasın dep, kepke Börübay aralaştı:

— Aksakal, biz üyübüzgö ketsek...

— Bir bee saamçalık ubaktıñardı bölgülö. Tamsil siler üçün emes, mına bul nariste üçün kerek.

Börübay naarazı boldu:

— Oşonçoluk elebi?

— Ooba! Çal kese ayttı.

Arzıgöl balasın süyüp catıp süylödü:

— Bala üçün bolso aytsın...

Çal calpak taştın üstünö mandaş urunup otura kaldı. Tigil üçöö anın oozun tiktöödö. Asman çayıtay açık, çañkay tüş çen ele...

— Baş ayağı cok çer tokoydo, kenen tokoydo köptögön başka aybanattar sıyaktuu ele Arstan menen karışkırlardıñ kök calı Kablan da çaşaşçu dep baştağı Bakalbay. Can-canıbardıñ bardığı eköönü teñ sıylaşçu, eköönü teñ urmattaşçu cana eköönön teñ çoçuy turuşkan.

Küröldöy ün çığarıp, Arıstan tünt tokoydu aralap-

[308] ötköndö aybanattardıñ baarı cügünüp salam aytıp, keesi aybıkkandan çaşına kalışıp, anın közünö tik karay alışpay aytor, aylaları kete turğan. Tüyşük, kırsık sanaasına kelbegen Arıstan: Tünt tokoydun, çaşıl tokoydun eesi, padişası menmin, deçü. Ağa kim aybat kılısın, bul oyloğonu çın ele.

Kabılan da bekerinen kelbey turğan şerlerdin biri. Al dağı çer tokoydu coylop ötköndö can-canıbar büt boydon ağa da taazim etişip, anı da kuttuktay, salam aytuusun cızışpay turğan.

Eköönün cegen cemi, uulağan añı, kılğan tiriçiligi eki bölök bolso da çaşağan tokoyu, içken suusu, körgön küni, sıyınğan kудayı bar bolçu. Birok anday ekenin eköo teñ al kezde kaparına alışkan cok. Oşol cönündö oylop da koyuşpay beykam cürgön kezderinde kokusunan eköönün ortosunda cañcal çıktı. Cañcaldın otun tutantkan kadimki ele Momoloy çıçkan boldu. Koy oozunan çöp albağan, momun cana sıpayı degen Momoloydun oşonçoğо барарın adegende eköo teñ ańday alışkan cok. Arıstandın tünögünö cakin iyinde çaşağan Momoloy düyüm çöptün tamırı menen cer-cemiştin danın tandap cey berip ayabay semirip, akırınday Arıstańğa üyür alışıp ketti da, kurulay erdemsigen, köpkön cubarimbek çirigen eski dümürdün üstünö çıǵıp alıp çirtıldap, çıñkıldap, erteli keç tili buuday kuurup sayray beret:

— Kabılandın içi saǵa buzuk, Şerim. Anın saǵa oñ sanayın degen oyu cok. Seni coǵotsom degende eki közü tört. Bayakünü anın sen cönündö kıcırlanıp catkanın öz kulaǵım menen uktum...

Kebelbegen Arıstan başın kötörböy beykam burk etti:

— Al makuluk emne dep catıptır?

— Aytıp kelatpayınbı, sırttanım. Uksañ?

— Ayta ber, kulak sende!

— Aytsa baykatpay kelip seni uktap catkan ceriñden cara tartıp saluunun amalın oylop cüröt al celmoǵuz.

— Ante turǵan kaday sebebi bar eken?

— Uşul keremettüü kooz tokoydu calgız özüm eelesem degen tilekte da al ıymansız.

— Oşondoybu! Cini kelgen Arıstan başın kötörö berip, komdono kaldı.

— Kalp aytsam, canım çıksın. Kalp aytsam, ılayım iyinden çıkpay kalayın. Canı küygön, ak cürök emeçe mologyon kapır ıylap ciberdi.

[309] Momoloydun aytkanına işenbeske ańǵöödök Arıstanda emi arǵa kalǵan cok. Cürögü alıp uçup, kıcırı kelgen al:

— K rs t m men al itke! dep tuş  ağındağı bey eki  s p turğ n kayı dı bir koyğondo, terek belinen  ort sındı.

Arıstandın kanı d  l g p,  ını menen Kabılandı cara tartıp sala turğ n abalda c rg nd  al kapır Kabılandı colukturup bayağı s z n, bayağı uş ğın aytıp anı k k tt :

— Arıstandı kудay urdu. Men ağı koşuna turam go. Erteli ke  ele ızırınğanı, e segeni sen.

—  z m tiyişpesem delebi!

— Anı menen i i cok, k pk n da. Al itti cok kılmayın a canım cay albayt deyt. Seni ittin tukumu dep şıldı dap catkanın k r  . Degi sak bol, Sırttanım.

Kabılan boyun kerip kebelgen cok.

— İ enbeym aytkanı a, Momoloyum.

— Kalp aytsam canım  ıksın. İlayım iyindin i inde catıp  irip  l y n. Aytkanım n baarı  ın. Bayka, Şerim.

Ordunan ırğıp turğ n Kabılan emi  ındap takıdı.

— Ayt ı, men ağı kay cerimden cazıptır mın? Emne k n   kılıp mın?

— A Sırttanım! Bilem: a kooluk, kenebestik, baatırdın i i. Deginkisi, sebepsiz kantip ele a uulansın...

— Anday bolso bilgeni di ayt! dedi, Kabılan c n n  rp yt p.

Momoloy   nkıldadı;

— Bilip al, Sırttanım. Esi e t y p c r, Kabılanım. Tokoydoğı aybanattın baarı seni da sıylayt. Arısta dı kaday k r ş , seni da oşondoy k r ş t.

— Anı men bilem.

— Oşol Arısta a cakpayt eken. Oşonduktan al seni k r  albay catat. Bolğonu uşul, Şerim. Degi sak c r. Bir k n  kelip, cara tartıp taştabasın.

Kabılandı kadimkidey sanaa bastı. Bayakünü ötüp baratsa, alıstan anı Arıstan körgön. Çın ele oşondo anın közü kantalap, kol salçuday oktos berip turğanın baykay, buytay ötpödü bele.

— Men da oñoy kelbeym. Men dağı ekinin birimin. Körsöñ aytıp koy, köp tiyişpesin. Bolboso, menden birdi köröt al mışık.

[310] Kabılandın sözün casap, koozdop cetkizdi Momoloy.

— Senden korkpoyt eken, Şerim. Seni al teñine albayt eken, Sultanım. Karığan mışık mağa kep emes dep ayttı. Menden korkup, sezdep cürbösö bir künü kardın cara tartam, dedi.

Mına uşuğa okşoğon tolğon-tokoy uşaktan kiyin açuuğa ceñdirgen Arıstan:

— Kayda cüröt, al ayban! dep ordunan ırğıp turdu da, Kabılandın catkan cayın közdöy atırılıp cönödü. Sak catkan Kabılan ordunan buyt berip, bir dalayğa çeyin aybat kıla karmaşkan boldu.

Akırı çarçap, alı cetpesine közü cetkende al kaçıp berdi. Arıstan anın artınan saya kuup kelet. Eköo teñ ayabay çarçağanına karabay, ölüm menen ömürdün ortosundağı küröş bir saamğa da toktoğon cok.

Kuup baratkanına karabay:

— A kuday, cardam ber. Uşuğa cetip bir caylasam, ekinçi armanım bolboyt ele dep, alı kete baştağan Arıstan teñirge ulam-ulam calınıp koyot.

— A kuday, koldoy kör! Uşu coodon kutulsam ömür boyu sağa sıyınıp cürüp ötöm dep, özünçö calınat caratkanğa Kabılan.

Biri-birinin sözün ukkan eköo teñ özdörünçö koburadı:

— Kuday mendik. Al kaçkandı koldoyt.

— Kuday mendik. Kuuğandı özünçö koldoyt al.

Al aňğıça Kabılanğa kuyruk ulaş cete cazdap kalğan Arıstan küp etip kazılğan orğo külap tüştü. Baleeden çın kutulğan Kabılan kayra kelip, ordun çetine toktodu da:

—İras gana boldu sağa! Şişin tolğon bolçu!dep miskılday beykapa külp turat.

Or ayabağanday tereñ ele. Ordon çığa albasına közü cetken Arıstan közünö çaş ala çın naaladı:

— E-e, çoñ Kuday, kalıstık kılğan cokuñ. Kaysı cerimden cazdım saga. Emi uşu ordon çıkpay çirip ölömbü? Kalıstık kılğan cokuñ, teñirim.

Uşu kezde küñgürögön coon ün çıktı.

— Cok, men kalıstık kıldım.

— Sen kimsiñ? dedi Arıstan köktü tiktey berip.

— Men sen sıyıñan Kudayıñmın!

— Kudayıñmın?

— Ooba, Kudayıñmın...

— Anday bolso emnege körünböysün! Közümö körünüp turup süylö. Armanımdı uk, çoñ Kuday!

[311] —Ey, makuluğum! Kudaydı eç kim uşu kezge çeyin közü menen körgön emes...

— Anda anı kim körüptür?

— Anı eç kim körö albayt. Anı ar kim akılı menen gana tuyat.

— Anday bolso zarımdı uk! Kalıstık kılıp meni ordon çığar...

— Men kalıstık kıldım. Oşon üçün sen tirüü turasıñ!

— Kalıstığın uşubu! Akırı, uşintip ordo catıp çiriyimbi!

— Cok, çirigeniñçe köp bar! Ali içer suuñ tügönö elek. Seni ordon çığarıp alışıp, torğo salışat. Tamaktı koldon cep, köptü körösün!

— Oşo kantip çaşoo bolsun...

— Antip oosar süylöbö. Ağa da könösün, kaniyet kıl.

Munun baarın uğup oturğan Kabılan kıt-kıt küldü:

— Çoñ Kuday, men sağa ıraazımın. Alsızdı koldop, kalıstık kılğanıña rahmat.

Bayağı coon ün kayra süylödü:

— Sen da köp kubanba! Süyünö turgan eç nerse cok, beçaram.

— Kantip! Mına men erkinmin. Tokoydun calgız eesi emi menmin.

— Añkoom, baykuşum! Ceelikpey, erdemsibey aylanañdı cakşılap karaçı!

Kabılan tura kalıp tuş tarabına köz çaptırsa, tegerete kurçalğan mayda-mayda temir tor eken. Oşondo amalı tügöngön al da ıylap ciberdi.

— Munuñuz adiletsizdik, çoñ Kuday!

— Cok, men eç kimiñe tartkan cokmun. Kara kıldı kak carğan adilettik dep uşunu aytat. Keñdikti, erkindikti eç kimiñ baalağan cokuñar. Emi mindan arı eköñ teñ tor içinde uşintip, canaşa çaşap kün körösüñör.

Arıstan menen Kabılan koşula unçuktu:

— Kudaydı oozdon tüşürgön cok elek.

Kuday küldü.

— Kaçkan da, kuuğan da Kudaydı oozuna alat. Kuday bolso eç kimge tartpayt. Al ar dayım uşintip kalıstık kılrat. Emi ar kimiñer öz künüñördü körgülö.

— Ömür boyu uşintippi? dep eköñ teñ uñşup ciberdi.

Kuday kayra coop berdi:

[312] — Ömür degen emne? Men üçün al cıl menen, kılım menen çenelbeyt. Al can-canıbardın baarının mañdayına kokusunan buyruğan bir gana tıs etken uçkun.

Deginkisi, ömür degendi mından arı baalaysıñar. Kundaydı mından kiyin naka körösüñör! Al közdön kayım boldu.

Aytkanınday ele kapastağı eki şer kiyinçereek Kundaydı öz közdörü menen körüşçü bolğon. Keñirsigen kök asman cana köktö cadıray aalamğa nurun tegiz çaçkan kün, oşondoy ele too taşı menen tokoyu, suu baylığı taşığan töşü tüktüü kara cer keremettüü Kundaydın özü eken. Mına uşul üçöönün aldında terin tögö emgektenip, erkin, beykappar çaşağan can-canıbarlardın baarı baktıлуу turbaybı, körsö. Kundaydı nakta taanıtkan, adamzat debey, can-canıbardın baarın baktıлуу kılğan çınığı emgek, uulum! dep köl içinde enesine ıktay özünön közün albağan balağa karadı da, kayra ańgemesin mındayça cıyıntıktagan eken çal.

— Oşondon kiyin ar dayım erteñ menen kündün kızıl nurun körgöndö eköo teñ:

— Assalomaleikum, çoñ Kunday! deşip ozuna salam berişçü.

Aalamğa nurun tegiz çaçkan adilet Kün oşondo alardın salamına kadimkidey meerimdüü coop berçü eken:

— Aleykum salam, makuluktarım!

Tamsilin aytıp бүtkön Bakalbay: «Baktıлуу болғула, ең kaçan ırısıñar kemibesin!» dep bata beret da, ordunan ırğıp turup, atına mingen boydon çaap cönöyt. Tigil üçöo bolso tamsildi özdörünçö ayar taldap, bul sapar karıya içine kir saktabay ak dilden bata bergenine işenip, üylörün közdöy col tartışkan deyt.

Comoğum büttü, baldarım. Men aytkan üç meerimdın maanisi uşul. Al emi Bakalbay çal aytkan tamsildin maanisin özüñör taldağıla. Bul üçöösüz ömür sürüü kızıksız bolso, buğa dağı bir koşumça: adam kert başının erkindigin sezmeyinçe üç meerim mañızına çıkpayt. Baamdadıñarbı? Oñboğon çaldın tamsili oşol cönündö...

Oşentip, ene-bala cana ata üçöo elge koşulup, çoñ toy berişet da, baktıлуу ömür sürüşkөн eken. Alardan tukum kalıp, tukumdarı köböyüp oturup, özünçö uruuga-

[313] aylanğan deyt. Mına oşol cılan eneden tarağan curtçuluktu Özüktör dep koyuşat. Alardın tukumdarın men da kezeginde uçurata kalam. Irdasa ündörü mukam, külsö külkülörü açık , carakör boluşat alar. Öñ-tüstörü kara surunan kelip, közdörü cooduray

suluuça kelişet özüktör! Alardın tukumdarı ançalık köp bolboyt. Tuulsa birden ce ekiden aşpayt alar. Birok alar caydarı körünüškönü menen ötü namısköy, kayrattuu, arı kekçil boluşat. «Öçöşköñün öksütkön Özü» degen makal da oşondon kalğan, baldarım. Adam-adam bolup caralğan soñ anın namısköy, kayrattuu bolğonu cakşı deçi. A men özüm kekçil adamdardı ança caktıra berbeym. Adamdın kalıs, booruker cana keçirimdüü bolğonuna ne cetsin...

Tuz ayılı. 11-may, 1986-c.

ÇAKAN AŃGEMELER

CILAN MENEN SÜYLÖŞÜÜ

[314] Cumalap caağan ak caandın akırkı künü möndürgö aylanıp, kolottordon kıyan cürüp ketti da, suu boyundağı kiçinekey üydün çatırı kulap ketçüdöy şamalğa kaçırap, eşikke çıkkandan korunup, korkup oturğanbız. Erteñ menen cıluu töşöktön başın kötörgön uulum «suusadım, çay içem» degeninen ulam koluma çaka alıp, say caktı közdöy bastım. May ayının baş çeni ekendigine karabastan kün suuk ele. Anan kalsa kün-tün debey kuyğan camğır oy-kırdın ceperine cetip, cer beti, say boyundağı çıçırkanaktuu badaldın arası büt boydon suuğa tolup çığıptır. Men calğız ayak col menen ketip baratkam:

— Bayke, üşüp atam, degen içke ün çıktı bir kezde tuş cağımdan. Çooçup ketken men «Oy, sen kimsiñ?» dep calt karadım. Baykasam, bir tüp capayı kızğılt taldın түbündö iyirilip sulk catkan kara sur cılan saal moynun sozup, meni tiktep turgan eken. Kantse da cılandın sürü kıyın emespi, ketençiktey berip:

— Oy, çunak, sen beleñ? dedim tañırkay.

— Ooba, men süylöp catam. Aytıp koyçu, bayke, bu kудaydın künü kaçan basılat? deyt ırayı suuk kaapır kebelbesten.

Anın suroosuna coop berbesten tañğalğanımdı caşıra albay surap ciberdim:

— Oy caşabağır, sen süylögöndü kantip üyrönüp alğansiñ?

Kara sur cılan kebelbesten:

— Aytıp koyçu deym, bayke. Caan kaçan basılat? dese bolobu dağı kayradan.

Emi men anı çındap zekidim:

— Tapan dese, sağa caandın basılğanının kadayça keregi bar?

— Opey, aytsa tüşünböyt eken! İyindin baarı suu. Ayabay üşüdüm. Kursak da açtı...

— Kursağın açsa baka karmap ce, balık uula! Çıçkan karmap ce!

— Çıçkandın baarı cıluu cerde, silerdin tamdın aldındağı koñulda. Baka karmap ceyin desem suu ılay, kölçüktör ılay.

— Abalıñ caman eken, baykuşum.

[315] Menin ağa ılım sanağanımdı sezgen cılan cakınıraak soyloy kelip, kayradan başın kötördü.

— Tim ele oozumdan kara suu kelip, kabırğam kayışat, bayke. Ayabay kursağım açtı.

— İya, ıya, oşondoybu?! Men ağa tañ kala tiktey berdim.

Baykasam cılan karalcın emes, ağış eken. Süylöp catkanda açakey içke tilin taasın kördüm da, anın kak çokusundağı barmaktın başınday ak müyüzçönü baykadım. Al dağı menin tiktey berip tañ kalğanımdı sezdi körünöt, surap ciberdi:

— Ança emne. tikteysiñ, bayke! Ce cılan körgön cok beleñ?

—Cön ele tiktep catam, cubarımbek.

— Cön ele, cön ele... Cılan meni tuurap süylödü.

— Kursağım açıp catat dese bolboyt...

— A, men emne kılayın?

— Emne kılayın dep koet! Özüñ bilbeysiñbi?

— Kantip bilem özüñ aytpasañ.

— Kırğızdar meyman kelse kubanıшат.

Konup ket, tünöp ket dep suranıŝat.

Üyünö cılan soylop kirse dağı.

Süt çaçıp, ayran çaçıp çıđarıŝat.

Uşintip ırdap kalasıñar go keede.

— Al çın, birok...

— Emne birok?

Cılan meni çındap ele keketti. Men uyala tüştüm.

— Degi aytçı, emne alıp kelip bereyin?

— Üydö süt bolso, süt alıp kel. Üyüñördün çatırında tarançının balapandarı köp. Oşondon bolso dele...

Menin açuum keldi:

— Ey cubarımbek, balapandarğa tiyiŝpe! Başkasın ayt.

— Anday bolso, meyli. Sürsübögön cañı et bolso dele caray beret.

— Üydö cañı et bar.

— Oşo etten mayda-mayda kesip alıp kel, bayke.

— Makul, dedim men.

— Tezireek, bayke.

Men baŝattın suusunan bir çaka suzup alıp kayra keldim da, körgönümdü eç kimge aytkan cokmun. Cılan ötüngöndöy kiçinekey caypak tabakka mak süttön kuyup, çiyki etten mayda-mayda tuurap kayra kelsem, bayağı cerde al kütüp turuptur. Al men alıp kelgen-

[316] tamaktı körüp süyünüp ketti. Men bardığın anın aldına koydum ele:

— Emi üyüñö bara ber, bayke, dedi al.

Men da ağa suroo berdim.

— Emne üçün?

— Kişi çakçayıp karap tursa, cılan kantip tamak cesin.

Anın aytkanın tuura körgön men şart burulup ketip kaldım. Keçke cuuk kayra kelsem, süt büt içilip, et büt boydon celip kalgan eken. Kiyin men kezek-kezeginde oşol cerge tabakka süt kuyup kelip koyup ketçümün. Cılan süttü cakşı köröt eken. Koyğon sayın süt büt boydon içilip kalçu. Birok oşo boydon men al cılandı coluktura alğan cokmun.

Bir colu caydım kaportosu çende tüşkö cakın men suuğa tüşöyün dep, bayağı calğız ayak col menen say cakka baratsam:

— Kanday, bayke? dep çıyıldagan içke ün çıktı. Karay salsam taldın kölökösündö cılan catkansıyt.

— Sen kimsiñ?

— Taanıbay kaldıñbı, bayke?

— Cılan meni közdöy soylop çıktı.

Süylögönünö karap bayağı cılan eken desem, öñ-tüspölü başka. Özü apakay suluu cılan boluptur. Başında çüködön kiçireek appak müyüzü dağı ele bar eken. Ünü okşoş, birok öñü gana başka. Tañ kalğan men turup kaldım.

— Bayke, taanıbay turasıñbı? dedi cılan kayradan.

— Ünüñ taanış. Öñü-tüsüñ özgörüp ketiptir. Müyüzüñ da çoñuraaktay...

— Tuura aytasıñ, bayke. Cakında men tülödüm. Kebimdi karağandın içine kaltırdım. Özüm boy cetip, küyöölöp kelgenderdi çanıp cüröm, dese bolobu.

— Ey cubarımbek, sen da erge tiymekçisiñbi?

— Erge tiyip tukum ulabasa, cılandar tukum kurut bolboybu! Birok bul çölkömdö mağa teñ bolçular cok.

— Anda kayda eken?

— Men cılandardın pirinin tukumunanmın. Mına bul müyüzdü körüp dele bilbeysiñbi?
Al menden közün albay başın çaykap koydu.

— Anı men kaydan bileyin...

— Anda bilip al!

—Aytıp kör, bilip alayın.

[317] —Cılandardın pirin Şahimarden dep koyuşat. Silerçe anı Şaymerden deyt go...

— Ooba, ooba.

—Demek, men cılandardın sultanı, cılandardın piri Şahimardendin tukumunanmın.
Oşonduktan cönököy cılandar menin teñim emes.

— Anan teñiñdi kantip tabasıñ?

— Cakında alıska col cüröyün dep, sizdi gana kütüp cattım.

— Mende emne cumuşuñ bar ele?

—Iraazıçılığımı bildirip koeyun degem.

— Kudayğa şügür, esiñ bar eken...

— Sizge bereyin degen belegim da bar ele, bayke.

— Al emne degen belek?

Cılan mağa cakın soylop kelip başın silkip koydu ele, töböşündöğü müyüzü aldım
toğolonup tüştü.

Men karap kaldım.

—Uşul müyüzümdü belekke al, dedi cılan. Almak-salmak uuldarıñdın moynuna tağıp
koyup cürgülö, bayke. Baldarıñ uzak çaşap, ooru-sırkoodon sırtkarı cürörün bilip koy.
Oşondo alardın tukumdarı ösöt. Özdörü meerimdüü, eli-cerinin keregine carağan kolu

açık, coomart, ak niyet adamdardan boluşat, dep şart burulğan boyunça çıçırkanaktuu totoygo kirip ketti cılan.

Men köpkö çeyin cılandın artınan karap oturup, kök çöptün üstündöğü akaktay caltırağan kiçinekey çığırık müyüzdü koluma aldım...

BUVA, SEN KAÇAN ÖLÖSÜŇ?

Kursağımız toyup, kök çayğa kağan baarımızdın köñülübüz cayında. Çeçekeyibiz çeç, çeç kap menen bir. Anan kalsa, toodon salkın cel cürüp, sergiy da tüştük. Mındayda Kubattın tili sayrayt da, turat.

— Öh, ömürümdö birinçi colu uşunday toydum.

Baarımız capırt küldük. Kubat ansayın caaldadı.

— Uşunday apa tuuğan Buvağa rahmat.

Biz Kubattın sözünö kayradan ıxşıp külö berdik. Kubat öz atasın papa deyt. Meni çoñ ata deyt. Menin atam, mına bul tördö oturğan Mambetti Buva deyt.

— Buva, deyt al. Senin atañ bolğonbu?

— Bolğon. Atasız da adam tuulmak bele, çürpöm.

— Anda senin atañdı men emne dep aytam?

[318] —Menin atam sağa baba bolot.

— Babanın atasın emne deyt?

— Babanın atası coto bolot. Cotonun atasın kubarı. Kırğızda söz bar:Cotoñdu urayın, kubarıñdı urayın degen. Demek, antip sağa açuulangın kişi senin beşinçi, altınçı atañdı sögüp catkanı.

— Buva, kubarının atasıçı?

— Al senin cetinçi atañ.

— Anın baarın kişi kantip esteyt?

— Anı bilüü ilgeri ar kim üçün parz bolçu.

— Buva, baarı bir men alardı unutup kalam...

— Akırındap aytıp cürsöñ este kaları anık.

— Buva, sen baarın bilesiñ, ee?

— Bilişimçe bilem, küçügüm.

— Buva, sen abdan kartaydıñ, ee?

— Ooba, karaldım.

— Abdan köp çaşadıñ, ee?

— Ooba, buyruşunça çaşadık.

— Cüzgö, çıktıñbı, Buva?

— Ağa çığa elekmin, çürpöm.

— Ağa kim çığat?

— Ağa senin babañ çıkmak...

Emiki suroosun Kubat kokusunan berdi.

— Buva, sen kaçan ölösüñ?

Biz seleye tüştük.

— Meni kaçan ölösüñ dediñbi?

— Ooba, Buva.

— Men kaçan sen ölgöndö ölüm...

— Oozuña taş dep apam sekirip ketti. Al emne degeniñ kuzğun, nariste oşentip suray beret.

— Cok, baybiçe, men abdan tuura coop berdim.

Atamdın coobuna apam oğö beter terikti.

— Ek, oozuñña taş. Andan körö özüñ öl.

— Bul tuura coop, baybiçe.

— Ee, tumuran kal.

Külö karağan atam emi cay tüşündürdü:

— Sen kaçan ölgöndö, men da oşondo ölöm degenimdin maanisi bar, baybiçe. Menin mindan arkı caşım çöbörömdün kança çaşağanına baylanıştuu. Çöböröm meni körüp kaldı. Meni cakşı köröt. Mindan arı al ölör ölgönçö meni esinen çığarbayt. Mindan arı al, dağı seksen cıl çaşasa, men da seksenge çığam. Bolboso Kubattan kiyinki kelgen muundar meni bilmek bele. Demek, Buvanın kiyinki ömürü çöbörösünün ömürünö baylanıştuu, baybiçe.

ATIRDIN AZABI

[319] Cañı üygö kirgenibizge üç aydın cüzü bolup kalğan. Men erteñ menen işke erte ketip, keçinde işten keçireek kelem. Erteñ menen işke baratkandağı avtobustun içindegi azaptı aytpa. Al emi keçkurun işten kelatkandağı maşakat erteñ menenkiden kem bolboyt.

Mına oşol maşakattın biri...

İş küñü ayaktar zamat ilkiy basıp avtobus toktooçu cerge kelesiñ. Al cerde el bıkbırday kaynayt. Avtobustar birinin artınan biri zuuldap öto beret. Antkeni içi toltura adam, kaydan toktoşsun. Açuuñ kelip akırı kıcırıñ kaynay baştayt. Bir maalda bayağı sen zarığa kütöñ avtobus kelip toktodu de... Turğandın baarı avtobustu közdöy cütünüşöt. Degi ele al cerde izaat kılau degen bolboyt. Antseñ üyüñö bugün cetpeysiñ. Oşonduktan, ne bolso da dep biröönün üstü menen bassañ da avtobuska eptep kir. Avtobustun içinde kelatkanda artıñdan, aldıñdan da türtö berişkendikten adamdar menen adamdar betteşip, tim ele nan bolup kalasıñ. Bir colu men da oşentip adamdardın ortosuna keptelip kaldım. Arı da, beri da bolo albaym. Kayakka kıyşaysañ da ayal. Bir

maalda arttan alduu küçtüü biröölör katuu türttü körünöt, keñ kökürök ayal eki kolun iynime artkan boydon töşümö cıgıldı. Ayla kança... Añğıça art caktan dağı bir ayal başın meñin caağıma süyögön boyunça kıymıldabay kaldı. İşi kılıp tuş-tuştan ayaldardın atır aralaşkan ısıq demi urup, demim kısılıp özüm da avtobustan çıkkança esim oop cıgılıp kala cazdadım. Üygö kelsem ayalımdın öñü buzulup arañ olturgan eken. Eki betim albirğan men bosogodon baş bakkanda ele ayalım:

— Kayda cürdüñ? Karasañ, cırğap gana kelatkan tura! dep cekirdi.

— Kelgençe ele uşul boldu dep, men saatımdı karasam toğuz bolup kalıptır. Men kiyim kotorup kiymekçi bolup ekinçi bölmögö kirip baratkanda surdanğan ayalımdın ünü cürögümdü közöp ketkensidi.

— Tokto! Emne ele burkurap atır cıttanıp kalğansıñ? Bolğondo da «Krasnaya Moskva» eken. Karasañ, men mintip kereli keçke bala bagıp üydö oltursam, bul cırğap cürgön tura. Eekteriñdi, betteriñdi karaçı, büt pomada, kim menen öbüşüp cırğap cürösüñ, ıya?

—

[320] burkan-şarkan tüşkön ağa coop kaytarmak kayda. Çın ele künöökördöy şölbüröy tüştüm. Mına er bolsoñ dalildep kör. Aylam ketken men okuyanın çağdayın tüşündürmökçü boldum ele, anım aktanğanday çıktı körünöt. Ayalım ansayın aylamdı ketirdi:

— Bilem seni, aldabay ele koy. Tigi bet mañdaylaş koşuna Sapardı karaçı? Men terezeden karap turdum. Al cetide ele kelip, eşik aldındağı güldörün suğarıp cüröt deyt.

— Oy, işenseñ, al Saparıñ tüşkür çıkanaktay bolup, elderdin çatının arasınan kirip, çatının arasınan çığıp ketet eken. Men ante albaym...

Buğa ayalım kaydan işensiñ. Al tünü ayalım eköobüz süylöşpöy eki bölök cattık. Ekinçi künü işten kelatkanda bayağı coruk kayra kaytalandı. Dağı ayaldardın ortosunda kalıp üygö atır cıttanıp arañ kelsem, ayalım meni menen karamança süylöşkön cok. Üçünçü künü burkan-şarkan tüşkön al acıraşa turğan boldu:

— Cetişet! Acıraşam ele. Oşol oysokeleriñdin birin alıp al, deyt. Men beçara özümdün ak ekenimdi kantip dalildemekçimin.

Ertesi aylam ketkendikten:

— Bögündön tartıp bala menen üydö men kalayın. Kızmatka sen bar dedim. Bul akılım ayalıma çağa berbey kaldı körünöt.

— Baram ele, ıras aytıñ üydö bala menen sen otur, dep cazağan boyunca işke ketti.

Keçinde köynögünön tartıp çaçın başına çeyin uypalağan ayalım üygö keldi. Bütkön boyu ıştap koyğondoy tameki cıttanat. Oşo zamat men dağı ayalımdın mağa karmatkan coruğun baştadım:

— İ, emne keçigip keldiñ? Kim menen kuçaktaşıp... Mınçalık emne tameki cıttanasıñ, ıya? Aytor, uşuğa okşoğon sözdördü birinin artınan birin çuurtup kelattım.

Bayatan beri cer karap, künöölü bolğon ayalım bir maalda akırın unçuktu:

— Baybolğur, degi uruşpaçı? Mından arı bala menen üydö men ele kalayın. Ekinçi sağa ooz açsam mayneke boloyun deyt.

Oşondon kiyin men kayda cürüp keçigip kelsem da, ayalım uruşkanın koyğon...

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CORTUUL ROMANININ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARIMI

SOYGUNCU KARGABAY

Yıkılsan ne yüze çarpan otu, ne kumu ne de taşı bulunan gri tepecikler. İnsan gözüne tamamen uçsuz bucaksız görünen bu tepeciklerin arasında ne bir pınar ne dinlenecek bir gölge, ne sayeban edecek bir hanımeli, ne de cırganak otu bulunur. Yaylada otların kuruduğu, suların buz tuttuğu bu yerde güneşin sıcaklığı insanın kafasını yakıyordu. Burada, az sayıdaki küçük hayvanların hepsini yer yutmuş gibiydi. Tepecikleri geride bırakıp susamış ve yorgun halde üç yolcu geliyordu. Onlardan ortada olanı eyer dökümlü atını ipinden tutarak getiriyordu. Kambar Ata soyundan gelen yilkı atıayağından kötü yaralanmıştır. Bundan dolayı sol bacağına dayanıp zorlanarak yürüyordu. Hayvan aksak olduğu için yolculara eziyet vermekten başka faydası yoktu. Yolcular buna aldırmadan atın ipinden tutarak küçük adımlarla yürüyorlardı. Yolcuların üçü de birbirine yakın yaşlarda genç delikanlılardı. Dudakları susuzluktan kurumuş, karınları da acıkmıştı. Halsiz ve güçsüz olan gençler şaka bile kaldıramaz bir halde olmalarına rağmen yüzleri cesur ve heybetliydi. Seferden dönen yiğitlik edası vardı. Tıka basa yemek yedikten ve kana kana su içtikten sonra ise insanlar bunları sırtı ateş gibi parlayan gök tüylülerden sanırdı. Kendilerine “yiğit” denilmesini hak eden bu gençler silahlarını kuşanmışlardı. Üçünde de kılıfına koyulmuş hançer ve kısa boylu kılıç vardı. Ancak ortada duran ve atın yularından tutan delikanlı diğer ikisine göre daha büyük ve daha olgun gösteriyordu. Bundan dolayı onun sağ tarafında da hançer vardı. Atın üzerine serilmiş eski- [5]

kırmızı hurçta hazine olmadığı belliydi. Olsa olsa az bir şey yiyecek vardı. Eğer aksak at olmasaydı bu üç yolcu buradan daha önce geçip yerlerine ulaşmış olacaktı. Sağ taraftaki çekinerek:

– “*Kargabay* abi!” dedi

– “Buyur kardeşim.”

Atın yularından tutan delikanlının ismi *Kargabay* idi. Sesini çıkarmadan dinledi. *Kargabay*’ın uzun karakaşları, duruşu seslenen kardeşine heybet veriyordu. Boyu uzun ve çevikti. Bu genç delikanlının başından ne tür zorluklar gelip geçmişti. Diğer ikisi daha olgunlaşmamış ve zorluklarla karşılaşmamış gençlerdi. Bu iki gencin meşhur *Kargabay*’a destek olmak için geldikleri belliydi. Onlar üzerlerindeki silahlarla heybetli görünse de, yüzlerinde evlerini özlemiş bir çocuk hali vardı.

Kardeşi *Kozuke* seslendi:

– “*Kergaşka* şehre kadar gidemez ki!”

Kargabay beğenmeyerek:

– “Ne yapalım o zaman?” diyerek burnunu büktü.

Üçüncüsü araya girdi:

– “Bununla uğraşarak yola gidilmez, yoksa geçitleri daha önceden geçip gitmez miydik?”

Kozuke:

– “*Kargabay* abi, sağ ön ayağı ezilmiş, biliyorsun ki at yarası iyileşmez derler” dedi ve umutlu bir şekilde baktı.

Çaresi tükenen *Kargabay* yine de kızgınlığını gizleyerek:

– “Söyleyin o zaman ne yapmamı istiyorsunuz?”

Üçüncüsü fikrini açıkça söyledi:

– “Eyeri ile dizginini çıkarıp bırakalım.”

– “Ya! Sonra?” *Kargabay* sinirlendi.

– “Kendi kaderine bırakalım. Bu şekilde bir adım bile atamıyoruz.”

Kozuke katıldı:

– “Tamam de abi, başka çaremiz kalmadı görüyorsun.”

Kargabay ne yapacağını düşünmeye başladı. Diğer ikisi ise Kargabay her zamanki gibi kavga edecek diye bekliyordu. Kargabay düşündükten sonra şunları söyledi:-[6]

–“At adamın kanatıdır. İnsana attan başka dost olabilecek ne var? Başına bir iş geldiğinde hangi Kırgız atını dağda bırakır. *Keldibek* kardeşim, tamam bıraktık diyelim, o zaman da kurtlar hemen alıp gitmez mi?” *Keldibek*, Kozuke’den yaşça büyük olduğu için Kargabay onun gözlerine doğru baktı. *Keldibek* fikrini değiştirmede ve karşılık verdi:

– “Dediğiniz doğrudur ama başka çaremiz mi var?”

– “Candan kıymetli başka şey var mı? Bir çaresini buluruz.”

Kozuke sesini yükseltti:

– “Gerçekten candan başka kıymetli ne var! Yoksa hayvancağız Kerkaşka’yı burada nasıl bırakalım?”

– “Tamam, bıraktık diyelim, bir saniye geçmeden paramparça olur. Bu geldiğimiz sahrabir felaket sahrasıdır. Hırsızlarla itlerin, kuşların mekânıdır. Buraya hep birlikte ve silahlarımızla gelmeseydik kurtlara hemen yem olurduk. Veyahırsızlara esir düşerdik. Kim bilir şuanda birileri bizi peşimizden takip ediyordur.”

– “Takip etsin neyimiz var ki, kaybedecek hazinemiz mi var?” diye seslendi *Keldibek*.

– “Bir çare bul Kargabay abi!” diyerek Kozuke yalvardı.

O an Kargabay atına doğru döndü, çaresiz bir insan gibi duran Kerkaşka’ya acıyıp yelesinden okşayarak mırıldandı:

– “Atcağızım, ne yapalım şimdi?” Kargabay iki arkadaşını teselli etmeye çalıştı: “Ben de anlıyorum. Bu şekilde devam edersek eve ulaşmamız mümkün görünmüyor. Bir gün daha sabrederim. Belki o zaman dağları aşmış oluruz veya su akan ırmak bulursak orada Kerkaşka’yı serbest bırakıp biraz rahatlarız. Bakıyorum kendimiz de çok yorulduk,

yıprandık. Başka çaremiz kalmadı. Sıkıntı etmenin faydası yok, şu tulumu getirin, sudan yudumlayıp kuruttan yiyelim, kendimizi toparlayalım yoksa adım atmaya bile halimiz kalmadı.”

Keldibek atın terkisini yeni tutmuştu ki o anda Kozuke bağırıverdi:

– “Abiciğim, onlar ne biçim hayvan ya?!”

Gerçekten de diğer dağın tepesinde beş altı hayvan duruyordu.

– “Tilki!” dedi Kargabay.

Bacakları kısa, burunları upuzun, kızıl renkli hayvanlar gençlere dikkatlice bakıp-[7]

hareket etmeden durdular. Normalde pek bağırmayan Kozuke yüksek sesle bağırdı. Hayvanların başındaki en büyük olanı ön bacaklarını öne doğru uzatarak göğsü ile yere uzandı. Sırtındaki tüyler mavi-kırmızı, göğsündeki tüyler ise sarı renkteydi. Tilki’nin büyüğü gibi görünse de dış görünüşü Taygan’a benziyordu.

– “Vay anasını!” diyerek Kargabay üzüldü. “Bunlar aç kurtlardır. Yavrularını büyütüp beraber ava çıkmışlar. Tüylerinin rengine baksan kızıl. Kışın ilk karında tüylerini dökerler. O zaman bakarsınız ki bambaşka bir renk almışlar. Bunların derisi aslan ve pars derisi gibi pahalıdır. Birçok evde kürklerini duvarda asılı gördüm. Keşke beş altı tane ele geçirsek!”

Bu seferde iki bacağını öne uzatarak yere uzanan büyük kurt, yattığı yerden fişek gibi fırlayıp grubun önüne geçerek yola çıktı. Diğerleri de onun arkasında.

– “Bakın kurdun tam kendisi, hareketleri çok hızlıdır. Bunların her zaman böyle grup halinde gezdiklerini duymuştum. Ele geçirdikleri şeyleri kolay kolay bırakmazlar. Şimşek gibi hızlı ve çok kurnaz olurlar. Bizim peşimize düşmüş uyanıklar. Gece bize saldırabilirler. Kaç tanelermiş Kozuke sayıver?”

– “On bir tane var gibi.”

– “Ah kardeşim! Geri kalanı dağın arkasında saklanıp bizi gizlice takip ediyordur. Bakın yavruları kayboldu. Grubun başı nerde?”

– “O önde geliyor.”

– “Arka taraftan gelenlerin sayısı git gide çoğalıyor. Erkek kurt gözden kayboldu. Çabuk olun diyorum dağ kayalıklarına saklanalım. Bunlar saldırırsa dört taraftan kuşatırlar diye duymuştum.”

– “Yola çıktığımızdan beri kayalık dağ hiç görmedik abi?”

Titreyen Kozuke’yi Kargabay tehdit etti:

– “Cesaretini kaybetmeden aklını başına al. İnsan gayretli olursa elinden hiçbir şey kaçmaz!” Kargabay’ın bu sözünden sonra Kozuke kılıcı eline aldı.

Aç kurtlar yerin dibine girmiş gibi kayboldular. Öğle namazı vaktiydi.

– “Dedim ya, hadi hurcu getirin bir şeyler atıştıralım, bizi yine nasıl felaketler bekliyor-
[8]

bilemeyiz”. Kargabay endişe içinde iki tarafa bakınarak oturdu.

Güneş batmak üzereyken yolcular kıra çıktılar. Siyah tepecikler çok aşağıda kalmıştı. Bundan sonra da taşlı ve engebeli yollar devam edecekti. Rüzgâr serin esiyordu. Üçü de atın dizginini bırakıp taşın üstünde oturup dinlendiler. Ayakları çok yorulmuştu. Serin yerde oturarak etrafı gözetliyorlardı. Etrafta bir tane canlı, havada ise uçan kuş bile yoktu. Serinliğe, sessizliğe aldanan üç delikanlı bu sahranın sırrını nerden bilsinlerdi. Onun için hiçbir şeyden habersiz yatıyorlardı. Tam o zaman pantolonunun uçkurunututan Keldibek büyük kara taşın ardına gizlice oturuverdi. Bu sırada acı bir çığlık geldi. Korkudan titreyendiğer iki delikanlı yuvarlanarak sırt üstü düşen arkadaşlarına bakmaya geldiler ancak beş altı adım yaklaştıktan sonra geri çekildiler. Çünkü az önceki aç kurtların başı Keldibek’in yere dağılan bağırsaklarını yiyordu. Diğer on onbeş civarında kurt, ne yapacaklarını bilemeyen, ödü patlayan iki gence kıpırdamadan bakıyorlardı. Onlar bir adım atacak olursa hemen saldırmaya hazır dılar. Böyle şeylerden korkup ürken aksak at, olanları görünce acı acı kişnemeye başladı. Kargabay ile Kozuke’nin ellerinin birinde bir hançer diğ erinde ise iki tarafı keskin birer kılıç vardı. Evet, ölüm ve ecelle karşı karşıya idiler. Zavallı Keldibek’in vücudu kurtların önündeydi. Kurtlar kurallara uyarak şimdilik önlerinde duran gencin cesedine

dokunmuyorlardı. Çünkü grup başı büyük göktüylüden izinsiz hiçbir şeye dokunamazlardı. Grup başı yere eğilerek yerde yatan ölüyü üç dört adım geriye götürdü. Yerde yatan gencin kanlı göğsünü ikiye yarıverdi. Kozuke gözlerini kapatıverdi. Diğer kurtlar iki delikanlıya gözlerini kırpmadan bakıyorlardı. Sanki erkekseniz adım atın dercesine. O anda grubun başından işaret geldi ve- [9]

yetişkin beş altı kurt, sıcak gencin sıcak vücuda burunlarını soktular. Çünkü gökyüzünde akbabalar görünüyordu. Gözünden yaş akan Kargabay içinden dua ederek Keldibek ile vedalaştı ve aksak ata yüklenen eşyaları alıp atın başından dizginini çıkardı. “Deh” diyerek ona vurdu. Titreyen hayvan yerinden kıpırdamadı. Kargabay ne yapsa da hareket etmeyen atın büyük siyah gözlerine baktı ve özür dileyerek onu okşadı. Hircunuomzuna alıp tulumu da Kozuke’ye vererek arkasını dönüp gitti. Aç kurtlar kendi paylarına düşene bakıp duruyorlardı. İkisi biraz uzaklaşınca aç kurtlar atın etrafında dolanmaya başladılar. At kişniyordu ve ikisi arkalarına hiç bakmadan gitti. Kozuke mırıldanarak ağlıyordu.

– “Tamam, yeter artık ölümden kurtulduk. Onlar artık bize yaklaşmazlar”. Kargabay kardeşini teselli etmeye çalıştı.

Kozuke üzüntülü bir şekilde:

– “Ben kendimi düşünmüyorum? Zavallı Keldibek. Ahirete giden gök tüylüm.”

– “Aman Allah’ım tek bir canlı bile görünmüyor.” dedi Kargabay üzgün bir şekilde. Güneş batmak üzereydi.

Geceyi dağın tepesine doğru giden yolun sonundaki selin açtığı çukurda geçirdiler. Kozuke’nin kulağına, kişneyen atının, bağırarak yardım isteyen Keldibek’in sesi gelmiş gibi oldu ve rahat uyuyamadı. Güneş doğar doğmaz yola çıktılar. Ağızlarına bir lokma bir şey almadan yürüdüler, öğleye yakın pınara ulaştılar. Orada bir şeyler yediler ve tulumlarına su doldurup yola devam ettiler. Gece gündüz durmadan yürüyüp sonunda bir yerde durdular. Çok uzakta beyaz, karla kaplı bir dağ gördüler. Oraya kadar yine bir günlük yol vardı. Bir süre sonra üzerinde yanmış otların bulunduğu bir tepeye vardılar. Burada uzun zamandır ölü defnedilmemiş bir kabristan vardı. Bu kabristanda diğerlerinden farklı eski bir kubbe duruyordu.-[10]

Kargabay yaklaşıp etrafa iyice baktı, içi ardıc ağacından yapılmış üstünde yatıp dinlenecek bir yer vardı. Hava kararmadan bir şeyler yiyip burada uyumaya karar verdiler. Kozuke kubbenin içinde yatmak için ısrar etti. “Kargabay da ne yaparsa yapsın” diyerek kubbenin üstüne çıktı. Gece sıcak ve koyu karanlıktı. Üç dört gündür durmadan, dinlenmeden yol yürüyen yorgun iki genç hemen uykuya daldılar. Bir anda Kargabay’ın kulağına Kozuke’nin acı acı bağırması duyuldu. Bir andan başını yastıktan kaldırıp hemen kılıç ve hançerini eline alıp aşağı indi. Her bir yanda kurtlar uluyordu. Kubbenin içinde de kurt var hissine kapıldı. Kargabay kubbenin içinde dolaşırken kendisine saldıran kurdu kılıcı ile kesiverdi. Keskin kılıçkurdun başını parçalayınca kurdun bir daha sesi çıkmadı. Ama her bir yandan uluyan kurt sesleri dayanılmazdı ve korkudan titremeye başladı. Başka ne yapabilirdi ki? Kargabay kubbenin üzerinde kıpırdamadan duruyordu. Kubbenin içindeki kurtlar dışarı çıkıp kubbenin etrafına dağıldılar. Kargabay aşağı inmekten korktu. Aşağı inse kurtlarbütün gövdesini hemen parçalardı. Çaresiz Kargabay kubbenin üstünde başını öne doğru uzatarak oturdu. Gözleri kararmış olan kurtlar“nereye kaçabileceksin ki?” dercesine kıpırdamadan beklemekteydi.

Gün ışığı yeryüzünü parlatarak doğar, etraftaki her şeye can verir. Kargabay güneş doğduğu vakit bir grup atlı gördü. Kubbenin üstünde başını öne doğru uzatarak otururken beyaz gömleğini eline alıp sallayarak bağırmaya başladı. Ancak sesi az çıkıyordu. Atlılar dağ eteklerinden hızlıca gidiyorlardı. Bir anda atlı gruptan birisine Kargabay’ın sesi mi duyuldu yoksa gözüne mi çarptı bilinmez Kabristan’a doğru döndüler. Kargabay’ın ayağı yere değdiğinde acı içinde ağlayıp, bayılıp düştü.-[11]

Aklını başına toplayıp, kendine geldiğinde atlılara başından geçen olayları anlattığında, atlıların içersisindeki uzun sakallı grubun başı üzgün bir şekilde:

–“Devir çok karışık durumda oğlum. Kunduz’un tarlaları insan cesedi ile dolu. Yeryüzünde kan kokuyor, akbaba ile kurda gün doğdu. Kırgız-Kazak bir olup ülkemizden *Oyratlar*’ı kovduk. Diğer taraftan Çin padişahı Bağdıhan da onları yok ediyor. Beşikteki bebeği, hamile kadınların hepsini öldürüyor. Dedim ya, bu devirde sadece aç kurt değil evdeki köpek bile kudurdu. Silahsız ve yalnız gezersen ecelin gelmiştir. Biçare sen Kaşgardan çıkıp nasıl oldu da bu çöle düştün? Allah’a şükür et,

başına gelecek felaketlerden kurtuldu. Ölen kardeşlerine Allah rahmet eylesin. Kader, kısmet böyleymiş.”

Öte yandan yürüyen yolcu seslendi:

–“Vay! Kurtların kurnazlığına bak. İlk önce kubbenin içinde uyuyan gencin silahını dışarıya taşımışlar, sonra da ona saldırmışlar. Gerçekten de bu devirde insan ömrü bir kaşık yoğurdun tadına bile nail olamıyor. Hadi delikanlı, gidelim.”

Üzüntülü olan Kargabay kardeşine dua ettikten sonra onun kemiklerini mezara koydu. Ancak bu ıssız, kuru çöl yolunu ne sebepten tercih ettiğini yolculara söylemeyip, sır olarak kendinde sakladı. O zamandan beri hiç durmadan yollarına devam eden atlılar, geçitleri geçerek akşamüzeri *Kara-Kulca*’ya ulaştılar.

* * *

“Öz vatanımız, öz halkımız. Endişelenecek bir durum yok” deyip, kendi aralarında vedalaşıp ayrılırken:

–“Kardeşim benimle gel” dedi, kubbeden çıktığında Kargabay’ı atına bindiren kara çeneli, zayıf adam gizlice göz kırptı.

Ne yapacağını düşünen Kargabay’ı gören Kara çeneli, onu hemen anlayıp sert bir şekilde:

–“Öte tarafta benim dayım var. Akşamüzeri oraya varırız dinlenirsin. Endişelenme hadi yürü kardeşim.”

–“Size çok teşekkür ederim abi ama ben kendi yoluma gideyim.”-[12]

–“Ey kardeşim, nereye gideceksin? Benimle gel diyorum sana. Biraz dinlenelim. Eğer sıkılırsan *Urumçi*’ye götüren kızlardan daha güzellerini bulurum sana.”

Kargabay, ödü kopmuş gibi başını kaldırarak “biliyormuş” diyerek etrafına bakındı. Allah’a şükür ikisinden başka kimse yoktu. *Karaçeneli* alay edencesine bakıp güldü.

–“Tamam abi!”

İkisi beraber geliyordu. Kargabay söylemeye cesaret edemiyordu:

–“Ben o kızları dayısına teslim ettim.”

–“Dayısı ne kadar ödedi?” deyip yine alay eder gibi güldü, Karaçeneli.

Kargabay ne söyleyeceğini bilemedi: Bunların hepsini nerden öğrendi bu diyerek düşünmeye başladı ve rahatsız oldu. Karaçeneli hiç susmadan konuşup, bu işin gerçeğini biliyorum dedi ve Kargabay’ı tehdit eder gibi konuştu:

–“Melek gibi kızları ucuza verdin.”

Kargabay fazla konuşmadı ve sonunda yanlışlarını kabul etti:

–“Kaderimizde ne yazılmışsa onu yaşadık, abi!”

–“Elindeki cevherin kıymetini bilmeyen tüccar, iyilik yüzü görmez.”

–“Gerçekten ben kötülük ettim, abi!”

–“Kötülük mü? Sen daha çocuk gibisin. Dünyada kazanıp da ondan faydalanmasını bilmiyorsan kendini insan yerine koyma.”

–“Ben böyle olacağını hiç düşünmemiştim.”

Karaçeneli Kargabay’a uzun uzun baktı ve şunları söyledi:

–“Elinde beş atın değerine yetmeyen altın var.”

–“Bırak ya!” deyip şaşırdı, Kargabay.

–“Bunu da dünya mı sanıyorsun? Bu sebeple ıssız çölleri tercih ettin, böyle bir tercihte bulunmasaydın birilerinin ölümüne sebep olmazdın.”

Bu insan değil, bela imiş. Kargabay, arkadaşına bu işlerin hepsini nerden öğrendin der gibi baktı.

Karaçeneli konuşmasına devam etti:

–“İşte bundan dolayı iki arkadaşından ayrıldın, Kargabay Bey!”

– “Abi siz kimsiniz? Benim adıma kadar biliyorsunuz. Ben sizi tanımıyorum.”

–“Ben mi? Ben her şeyi gören bir evliyayım. Bilmek istersen, senin pirinim. Eğer beni dinlersen, bundan sonra kuru çöllerde kalmazsın... Kurtlara yem olmazsın...”-[13]

–“Tamam, öyle olsun.”

–“Aferin işte! Böyle diyeceğini biliyordum.”

Kargabay, Karaçeneli’nin amacını anlayamadı. Susup durdular ve “Bu kim” sorusu Kargabay’ın hafızasını zorladı ve dayanamadı sordu:

– “Beni nerden tanıyorsunuz?”

Yolun yamacından gidiyorlardı. Karaçeneli’nin ansızın yankılanan kahkaha sesi fundalıktaki kuşları ürküttü.

–“Soyguncu Kargabay’ı kim bilmez? Halk arasında sen “Soyguncu” adı ile tanınıyorsun. Sadece bunu değil benim küçük kafam senin *Semerkan*’taki medreseden kaçıp geldiğini de biliyor. Urumçi’ye *Sart*’ıniki güzel kızını götürüp sattın. Yoksa yalan mı? O parayıda kumar oynayıp bitirdin. Sonra arkadaşlarını zorla yanına alarak kaçıp kurtuldun. Yoksa göğsünden hançeri yiyecektin.”

– Kargabay yakasını silkeleyerek, “aman!” dedi.

–“Pazardan kadın seçip aldın, onun güzelliğine kandın ve hiç sesin çıkmadı.”

–“Bu kadar anlattınız, devam ediniz.”

–“Ben de güzel kadının koynunda yatıp, sıcak yataktan çıkamadın diye düşündüm. Geçen gün o güzeli pazarda gördüm, çok şaşırdım. Yeni koca bekleyip duruyordu.”

Kargabay dayanamadı:

–“Konuşabildiniz mi?”

Karaçeneli omuzunu silkti:

–“Konuşmam mı, ben de o güzele iki günlük nikâh kıydırttım. Evinde yattım, süte doymuş kedi gibi oldum.”

Kargabay çok üzüldü:

–“Ben onunla iyi vedalaşamadım.”

Karaçeneli:

–“Üzülme kardeşim! Güzel senden memnunmuş.”

–“Memnun mu?” Kargabay sevindi.

–“Ben yalan söylemeyi sevmem... Güven bana.”

–“Öyle mi abi?”

Karaçeneli aldırmadı.-[14]

–“Kadından parayı esirgememişsin, kadına paradan başka ne lazım! Para ile altın varsa kadın nereye gidecektir.”

Kargabay of çekerek:

–“Tamam, beddua etmeyip, razı olursa yeter!”

–“Dedim ya memnunmuş senden. Tek söylediği şey bir gece içinde alel acele gitti dedi.”

–“Çaresizdim abi!”

–“Kadın için gece veya gündüz gittiğin fark etmez. Onlar için sadece talak vermeden gitmek çok günahtır.”

–“Ben ona talak vermeyi düşündüm.”

–“Onu duydum. Yoksa o başıboş kadın gibi pazara varıp oturamazdı.”

Kargabay tekrar sordu:

–“Memnun muymuş?” Kadın da insan evladı değil mi?

Kargabay’ın kadına acıdığına, Karaçeneli güldü.

–“Kadına acıyor musun? Sart’ingenç, güzel kızlarını satmayı günah saymıyor musun? Tuhaf birisin!”

Terleyen Kargabay:

–“Bir kere kandırıldım abi!” dedi.

Karaçeneli, Kargabay’ın üzerine daha çok gitti:

–“Bir kere mi?”

Ne söyleyeceğini bilemeyen Kargabay hiçbir şey diyemedi ve konuşma kesildi. Hava çok karanlıktı. Onlar hiç durmadan yollarına devam ediyorlardı. İkisinin de birbiriyle konuşmaya istekleri yoktu. Karaçeneli, Kargabay’ı elden kaçırmamanın hilesini bulamadı.

Kargabay’ın *Kaşgar*’daki kumar oyunu ve biraz önce yolda ölen iki arkadaşı aklından hiç çıkmadı. Ben böyle bir şeyi niçin yaptım deyip, çok üzüldü. Gözüne iki kız görünürdü. Kızların ağlaması, yalvarması kulağına duyulurdu ve içinden kendi kendine çok kızdı: “Bir daha böyle bir itlik yaparsam Allah cezamı versin” dedi. Onlara yakın bir yerden tütün kokusu geliyordu. Köpekler havlamaya başladı. Kişneyen atlar, havlayan köpekler, haykırmalar Karaçeneli’yi hiç rahatsız etmedi. Onların gidecekleri köy başka yerdeydi. Yoldan geçerken:

–“Uzun yolu kısalt kardeşim” dedi, Karaçeneli.

–“Ne söyleyebilirdim ki?” Kendince endişeli olan Kargabay,-[15]

konuşmak istemediği için ona doğru düzgün bir cevap vermedi. Kargabay’ın yaptığı işi bu felaket insan çok iyi biliyor. O zaman neyi söyleyebilirdi ki? Başından geçenleri söyleyip sırrını ortaya koymak istemedi. Karaçeneli tamam deyip, onu kendi halinde bıraktı ve şiir okumaya başladı. Sesinin güzel olmamasının yanında şiirin bestesi de yoktu ve şiir çok anlamsız geliyordu Kargabay’a. Karaçeneli şiiri bir defa okuduktan sonra durmadan tekrarlardı.

“Sevgilim senin yüzünden,

Karlı yerde çok yattım,
 Buz gibi oldu benim uzuvlarım.
 Buz gibi olan uzuvlarıma,
 Kayıbın ödü ilaç dedi,
 Kayıbın ödünü sorsam,
 Kaşgar'dan daha uzak dedi.
 Kaşgar'a ben ulaşırım,
 Kaşgar'a gidip gelene kadar,
 Kaybolup, ölür giderim...
 Sevgilim senin yüzünden,
 Buzlu yerde çok yatıp
 Boğuldu benim uzuvlarım.
 Boğulmuş benim uzuvlarıma,
 Baykuş'un ödü ilaç dedi,
 Baykuş'un ödünü sorsam
 Buhara'dan daha uzak dedi.
 Buhara'ya ne zaman ulaşırım?
 Buhara'ya gidip gelene kadar
 Boğulup, ölür giderim..."

* * *

Kargabay bumanasızşıiri dinlemiyordu. O kendi hayalâlemi ile uğraşıyordu. O gün Andican'da hava çok sıcaktı ama onlar dağın sonuna ulaşp, her yerinden sular akan yüksek tepeli yeşil vadiye gelmişlerdi. On beş, on dört yaşlarında olan iki tane ay gibi güzel kız, dar hurcların içindeydi. Kargabay onları Özbeklerden almıştı. Kozuke ile Keldibek sessizce bakıyorlardı. Issız yere gelindiğinde kızların yüzünü açıp, boyunlarını huncun ağzından dışarı çıkarıyorlardı. Kızların üzerinde siyah çapan vardı. Onlara ıssız yerlere gelindiğinde bazen yemek veriyorlardı.-[16]

Üçünün de gözü kızlardaydı. Her ne kadar kaçp gitmesinler diye baksalar da içlerinde kızlara karşı gizli sevgileri vardı. Zavallı kızlar kaçp gitmeyi bırak, o üçüne inanıyorlardı bile. Kendilerinin nereye götürüldüklerini ve gelecekte kendilerini nasıl bir hayatın beklediğini hayal bile edemezlerdi. Gözlerini kızların üzerinden hiç ayırmayan bu üç kişinin bütün serveti bu iki kızdı. Bundan dolayı o iki kızı göz bebekleri gibi korumaktan başka ne yapabilirlerdi ki? Bu iki kız, kaçp gitse veya birileri onları yolda kaçırsa onlar her şeylerini kaybetmiş olacaktı. Onların hayali sağ salım Kaşgar'a varıp, Urumçi'ye ulaşmaktır. Oralarda koyun, at getirip satmak yerine bu kızlar daha iyi para ediyordu. Kızların sırma gibi örülmüş saçları onların omuzlarını kapatıyordu. Kızların gözleri simsiyah, kirpikleri de çok uzundu. Onların beyaz yüzlerinin güzelliğini, bellerinin inceliğini gören Kozuke ile Keldibek boş yere akıllarını kaybetmiyordu. Kargabay olmasaydı belki de onlar daha önceden harekete geçmiş olurlardı. Ne de olsa Kargabay'dan çekinip, korkuyorlardı. Bunların farkına varan Kargabay, bir daha hatırlattı:

—“Kızlara bakmayın demedim mi size? Bunlar işinize yaramaz, bunlardan kadın olmaz. Sizlere hali vakti yerinde olan, çadır dikip kocası ile beraber binip at koşturan, göç başı olabilen, kimsesiz yerin sıcağına, soğuğuna dayanabilen, köpek canı gibi dayanıklı kadın layıktır. Bunlar, bizim kadınlarımızın çektiği çilenin yarısını bile çekemezler. Bunları Kaşgar'a götürebilsek altının, gümüşün içinde boğuluruz. Ondan sonra sizi Kırgızistan'da istediğiniz kız ile evlendiririm.”

Moralleri bozulan gençler, of çektiler. Kızlar, Kargabay'ın amacını artık tam olarak anladılar ve ona yalvarmaya başladılar:

—“Abi, bizi Kaşgar'a götürüp satma! Bizi kendin al. Biz iyi kadın oluruz.”

Kargabay, kızların her şeyi anlamasına çok üzüldü ve kızları teselli etmeye çalıştı.

Kargabay'ın kızlara teselli vermesi fayda etmiyordu, kızlar ağlamaya başladılar:

–“Allah rızası için bizi satma abi.”

Kargabay sinirlendi:

–“Hey, siz ne diyorsunuz? Ben sizi han'ın kerhanesinden kurtardım.”-[17]

–“Biz han'ın sarayında han'ın kızına bakacaktık, bize öyle söylemeyin abi.”

– Kargabay kafasını salladı.

Kızlar hiç durmadan ağlayınca:

–“Tamam, Kaşgar'a gitmeyeceksiniz. Şu geçidi geçelim, sonra birinizi ben alırım birinizi de Keldibek ile evlendiririm dedi.”

Kızlar diz çöküp yalvardılar:

–“Abi, nikâh kıymadan bize dokunmayın, nikâh kıyınız.”

–“Nikâh diyor hala!Sizihan'ın sarayına götürülenler, yolda size dokunmadılar mı?”

–“Abi, biz tertemiziz. Onlar yolda bize dokunsalardı han'ın sarayına gelindiğinde onların başları kesilirdi.”

–“Şuna bak!” Kargabay kızların saçlarını okşayıp, onlarıhurecun içine koyduktan sonra arkadaşlarına alçak sesle konuştu:

–“Bunları Kaşgar'a kız olarak götürmemiz çok iyi. Fiyatları on kat artar. Kırgız insanı bir anlık zevk için bin para harcamaz.”

Kargabay kızları Oş'un aşağı tarafındaki tepelikten almıştı. Kızlara bakan grup, gölün kenarındaki büyük çam ağacının gölgesinde dinleniyordu. Kızların hepsi aynı yaş ve aynı boyda idi. Hepsi birbirinden güzeldi. Kargabay kızları bir gün boyunca takip etti. Kızların bindiği yüksek tekerlekli arabaydı. Arabayı çeken atlara birden Sartlar saldırdı. Arabaları koruyan insanların bellerindeki kılıçları yerlere sürükleniyordu. Sartlar atlıydı.

Ara da sıra da mırıldanarak şarkı söylüyorlardı. Hava çok sıcaktı, kızları koruyanların arasında kızlara göz koyan yok gibiydi. Onların arasında esrar içen de vardı. Esrar içenleri hiç kimse fark etmezdi. Kargabay, kendi kendine sinirlenip “bunlar ne zaman adam olacak” diyerek onları takip etti. Esrar içenler, öğle vakti çam ağacının gölgesinde durdular. Kahkaha atıyorlardı. Bazıları yere düşmüş ve düştüğü yerden kalkamıyordu. Onların arasında sadece arabayı çekenler ve atlara binenler sağlamdı. Arabadan inen kızlar, gölde yıkanıyorlardı.-[18]

Sağlam olan iki koruyucu da göle doğru gitti. Onlarda soğuk suda yıkanıp, kendilerinden geçerek kahkaha atıyorlardı. Kargabay, sesin geldiği yöne doğru gittiğinde koruyucuların çıplak ve sarhoş bir halde yattıklarını gördü. Kargabay, “lanet olsun size, size şimdi günüzü göstereceğim” dedi. Bunların uzun süre kendilerine gelemeyeceklerini anlamıştı. Evet, şimdi bu on beş kızın hepsini alıp götürse de hiçbir karşılığı olmayacaktı. Kızların hepsini nereye sığdıracak onu düşünüyordu. Kızlardan gözlerini alamayan Kargabay, uzaktan sessizce kızlara bakıp durdu. O sırada iki kızın kendine doğru geldiğini gördü. Onlar otuz adım kadar ileri yürüdü, diğer grup kızlardan uzaklaşınca Kargabay kızları ürkütmeyeyim diyerek yavaşça ayağa kalktı ve kızlara gülümsedi. Kızlar ilk önce korktular ve yüzlerini avuçları ile kapattılar. Kargabay ” korkmayın, korkmayın” diyerek yumşak bir sesle konuştu. Böyle gülümseyen köylü bir gençten kızlar nasıl korksun? Kargabay, uzun boylu, cana yakındı ve gülümsüyordu. Kendilerini korumaya gelen o sarhoşlara göre Kargabay kızların daha çok hoşuna gitti. Kızlar yüzlerini kapatsalar da parmaklarının arasından bu hoş gence bakıyorlardı. Kargabay gülümseyerek: “Sizleri getirmemi babanız istedi. Kibar sesiyle: Hadi çabuk olun!” dedi. Kızlar *Erdana* Bey’in sarayına gideceklerini biliyorlardı. *Hokand*’a sadece seçilen kızlar gidip han’da oynardı. Kızlara han’da bakıcı olacaksınız deyip yalan söylemişler. Han’ın gençleri Sart’ın köylerinden ay gibi güzel kızları seçip almışlar. Tahta oturan Erdana Bey, o zaman da Kırgız, Kıpçak köylerinin güzel kızlarını, gelinlerini toplamazdı. Andican, Aksı, Alay Kırgızlarını kendine bağlasa bile kendini kurtaramazdı. Erdana Bey hakikaten Kırgız-Kıpçaklar’dan çok korkardı. Dağlı Kırgızlar, Hokand hükümdarlığını kabul etmemişlerdi. Kırgızlar için onları ürkütüp, korkutmak çok kolaydı. Bundan dolayı Hokand’lar Kırgız kızlarını bırak emanete almayı, onlara bakmaktan bile korkarlardı. Kırgızların her bölgede kendi bey’i vardı.-[19]

Kırgızlar, başka birinin hükmünü kolay kolay tanımayan, özgür bir millettir ve: “Biz Kırgızız, sen Kırgızsın” diye sloganları vardır. Kırgızlar gün gelecek onları ejderha gibi yavaş yavaş yutacak. Erdan Bey karasız yerlileri sözle alamadı, savaşarak da alamazsa Erdan Bey adı yok olsun. *Andican, Aksı, Çatkal*’ın arka tarafındaki KanDağı’nın içi daha cahil, daha geride. Onlar şimdilik Oyratlar ile çatışıyorlar. Kılıçtan akan kan, sel gibi akıyordu. Hilekâr Erdana Bey Kırgızlar sanki can çekişmiş gibi Oyratları geriye püskürttü. Erdan Bey, Kırgızlar ile şimdilik dost görünüyor. Bundan dolayı Kırgız köylerinden güzel kızları almak bir yana haraç bile almıyordu.

İki kız, Kargabay’a inanıp, etraflarına şaşkın şaşkın bakınarak Kargabay’ın yanına gelip, onunla beraber yola koyuldular. Akşamüzeri hava karardığında Kargabay kızların elindeki ipi çözüp, kızların birini arkasına birini de önüne bindirdi. Gece boyunca hiç durmadan gidip, sabaha doğru Keldibek ile Kozuke’nin köyüne geldiler. Kızları atını bağladığı ağacın dibinde bırakıp, o iki arkadaşını bulup getirdi. Kargabay, Kozuke ile akraba, bir soydan idi. Keldibek ise Munduz soyundandı. İkisinin kanı canı bir olup, çok yakın dostular. Sonsuza kadar birbirlerinden ayrılmayacaklarına yemin etmişlerdi. Gündüz yola çıkmayıp, akşama kadar fundalıkta yatıp dinlendiler. Plansız bir şekilde yola çıktıklarında yakalanacaklarını biliyorlardı. Kızları, dağın içinde bir iki gün saklanalım diyerek kandırdılar. Gençler, ordunun tutsaklığından kurtuldukları için seviniyorlardı, onlar için fark etmezdi nereye gittikleri. Gece hiç durmadan yürüyüp, küçük Alay’a ulaştılar. Bülölü suyunun kıyısındaki büyük ve sık ormanlığa sabah olmadan girdikten sonra yollarına rahat bir şekilde devam ettiler. O gün *Kara-Kulca*’ya ulaşmışlardır. Geçidi geçtikten sonra: Bütün Kaşgar, Kulca, Turpan, Çin, Hindistan ve ismi meşhur olan Temircan’ın yüksek duvarlı evine uğradılar.-[20]

O yıl meşhur Urumçi şehrinin adı “*Dihua*” olarak değişti. Buna da Cungan ülkesinin sahibi Aldan Seren’in ölümü sebep olmuştur. Mançur-Çin hükümdarı bütün Oyratlarıyeryüzünden tamamıyla silip, çoluk çocuğa varana kadar öldürüp, hatta Oyratlara ait yer ve şehir isimlerini tamamıyla ortadan kaldıracaktı. Cungan sahrası, daha önce *Sning-Snyan* diye adlandırılırdı sonradan “Urumçi-Didua” ismini aldı. Yerli halk Urumçi adını bir daha ağızlarına bile almadılar. Göçmenlerin dilinde ise hep Urumçi olarak kullanıldığı için bu şekilde kaldı.

Güzel kızları gören tüccar, gençleri çok iyi karşıladı. Kendisinden çok küçük olmasına rağmen Kargabay ile göğüslerini çarparak kucaklaştı. Onları evinde iki gün misafir etti. İki zavallı kız ise bu insanın misafir perverliğine bakıp, bu insandan kötülük geleceğini hiç düşünmediler. Kargabay'ı her gördüğünde kızların kulağına benim dayım çok efendidir diyerek fısıldıyordu. Onun dediğine göre nikâh üç gün sonra bu evde kılılacaktı. Temircan, gençleri yanından hiç ayırmayıp onları pazara götürdü. Kargabay kendi seçtiği kız ile nikâhkıydırttı. Temircan, kızları satmaya hemen götürmedi çünkü o tür pazarın ne zaman olacağını o çok iyi biliyordu. O güne kadar üç gence yedirip içirdi, onlara paralar verdi. Hizmetçilerinden birini de onlara vererek gönlünüzü eğlendirin, keyfinize bakın dedi. O kadar çok para sanki havadan gelmiş gibiydi. Verdiği paralar Kargabay'ın cebine sığmıyordu. Kargabay kumar oynanan yere gidip, gece yarısına kadar kumar oynadı ve oynadığı herkesi yendi. Kozuke ile Keldibek'in "Tamam, yeter artık bırak gidelim" demelerini dinlemedi. Ertesi gün yine kumar oynamaya gitti. Kargabay, bu oyun bir Kırgızı çok fazla zorlamaz diye düşündü. Oyuncuların ellerinde kuzu kemikleri vardı. Oyuncular altı kişiydi, bunlardan hangisi yenilirse yerine başka bir oyuncu geliyordu.-[21]

Oyuncular "Hadi" diyerek taşın üzerine koyulan kemiklerin hepsini atarlar ve açık olan göğüslerini göstererek durup bakakalırlar. Dört kemik tam düşerse o zaman yenmiş olursun ve koyulan paraların hepsini sen alırsın. Üç kemik düz, bir kemik ter dönerse sen kazanmış sayılırsın. İki ters, iki düz düşerse de parayı sen alırsın. Kemiklerin dört tanesi de ters düşerse o zaman kaybetmiş olursun. Eğer kemiklerin çoğu dimdik durursa o zaman ganimeti almış olursun. Bunu yapabilmek o kadar da kolay değildir. Diğer kemiklerin kaç tanesi ters kaç tanesi düz düşmüş olduğuna bakılmaz zafer senin olmuş olur. Her oyuncu kazandığı paradan ev sahibine verir. Ev sahibi de oyuncunun istediği yemekleri yapıp, onun önüne getirir. Oyuncu uyumak istediği zaman yatağı hazırır. Bu oyun insanı baştan çıkarır, bu oyunu tasvir etmek çok zordur. Oyuncular kumara kendini o derece kaptırırlar ki cebindeki para bitti ise gömlek, pantolon, malını mülkünü, karısını, hatta çocuğuna kadar oyunda kaybeder. Oyunu kaybedip de borcunu vermeyenler için tek çözüm yolu ölümdür. Yüreğine hançer saplanır veya orada kafası kesilir. Gecenin bir yarısı Kargabay ortada duran altın, gümüşe para koydu. Kendince yeneceğini düşünüp heyecanlandı. Kemikler ile oyuna alışkın bir Kırgız gencine bu oyun çokta zor gelmiyordu. Gözleri kızarmış kumarcılar, Kargabay'a rakip olmuş ve

nefeslerini tutarak bir yılan gibi ona bakıyorlardı. Kargabay, içinden Allah’a yalvarıp, dua ederek kemiği attı ve kemiğin bir tanesi düz üç tanesi de ters durdu. Hertürlü yenildi, yenildi diyen sesler yükseldi. Kargabay, halsiz, perişan vaziyetteydi. Aracılar ortaya konulan parayı hesaplıyordu. Ortaya konulan para ne kadar ise Kargabay’ın da o kadar para vermesi gerekiyordu. Çantasındaki paranın hepsini döktü fakat yine de yetmiyordu. Kumarcılar çantada para kalmamasına rağmen sinirli bir şekilde ‘dök’ diye bağırdılar. Kargabay pişmanlık duyarak: Ben daha oyundan çıkmadım, acele etmeyin ödeyeceğim hepsini birazdan dedi. Kumarcılar kabul etmediler: Parayı tam ödedikten sonra oyuna yeniden katılabilirsin dediler.-[22]

Kargabay aynı şekilde: “param evde” dedi. Kumarcıların başı “git getir” dedi. Kargabay sevinerek yerinden kalktı ama onu yalnız göndermediler, yanında üç tane kumarcı geldi. Çıkıp gideceklerken kumarcılardan biri bağıarak: Parası yetişmezse evini, malını, mülkünü, karısını al. Yalan söyleyecek olursa, onu buraya tekrar getir. Onun kellesinin bize gereği yok, yarın pazara götürür onu satarız. Kumar oynamayı bilmeyen hayvan, ömrü boyunca köle olsun. Kargabay düz bir şekilde yürüyordu. Eğri sokaklar, basık evler hepsinin pencereleri kapalıydı. Bu durumda yalvarsan da, haykırsan da kimse duymaz, yardıma gelmez. Yoğun bahçe sarayının arkasına geldiğinde Kargabay durdu ve gizlice koynundaki hançeri çıkarıverdi. Arkasındaki üç kumarcı bu köylünün saldıracağını hiç düşünmemişlerdi. Kargabay, hızlı bir şekilde arkasına döndü ortada duran kumarcının omuzuna hançeri sapladı ve geri çekildi. İkincisine de hançeri sapladı, üçüncüsüne hançeri saplamaya cesaret edemedi.

– Nasıl olsa yakalanacaksın, başın kesilecek diyerek kaçan kumarcıya, Kargabay yerden büyük bir taş alıp fırlattı. Taş kaçan kumarcıya isabet etti ve kaçan kumarcı yuvarlanarak yere düştü. Bu, Kargabay’ın Buhara’dan öğrendiği bir hünerdi. Kargabay kumarcılara yaklaşıp baktığında ilk hançeri yiyen kumarcı ölmüş, diğer ikisi de yaralıydı. Ölen ölmüş, diri kalanlar ise sabaha çıkmaz dedi. Üçünün de ellerinden ayaklarından bağlayıp onları çukura götürdü. Sonra sevgilisinin evine gitti, sevgilisi her şeyden habersiz yatıyordu. Sevgilisine hemenüç talak verdi ve komşu evdeki Kozuke ile Keldibek’i uyandırdı. Atlar Temircan’ın ahırındaydı. Atlar iyi kır atı olup, hırsızlar çalmasın diye onları ahıra saklamışlardı. Gece yarısı kapı çalmaktan çekindiler ve bir ata üç kişi binip şehirden hızlı bir şekilde çıktılar. Sabah olmuştu, peşlerine düşmüş olabilirler diye ıssız yoldan gidiyorlardı. Kargabay’ın başına gelen felaketbu şekilde

başlamış, gücü kalmayan zavallı tereddüt ve şüphe içinde tanımadığı Karaçeneli'nin arkasından çaresizce gidiyordu.-[23]

Uzaktan köpek havlamaları duyuluyordu. Köy varmış. Kargabay'ın morali bozuldu ve içinde bir huzursuzluk oluştu: “Bundan sonra böyle işlere bulaşırsam Allah cezamı versin” diyerek içinden kendi kendine söylendi. Karaçeneli delirmiş gibi deminden beri manasız şiirini tekrar tekrar söylüyordu:

Kara göz senin yüzünden...

Karabay'ın hayali, köye ulaşip rahat bir şekilde uyumaktı. Başka hiçbir şey düşünmüyordu. Çok yorulmuş, eziyet çekiyordu ve derin düşüncelere daldı.

Şiir okumayı birden bırakan Karaçeneli, Kargabay ile tekrar konuşmaya başladı:

–“Güzel kızları Kaşgar'a boş yere götürdün. Sen ticaretin anlamını bilmiyormuşsun kardeşim. Güzel kız ve iyi at, bu devirde nerde olsa iyi para eder. Bunları uzaklara götürmenin sebebi nedir? İşini bilirsen dünyada mal, mülk edinmek çok kolay, ama kaybetmekte bir o kadar kolaydır.”

– Konuş kulağım sende dercesine, Kargabay sessizce dinledi.

Karaçeneli sorusunu sordu:

–“Bundan sonra böyle bir ganimet bulursan bana getir. Parasını ben veririm. Urumçi'den ümit bekleme, öyle değerli şeylerin müşterileri kendi aramızda da bulunur...”

Kargabay anlayamadı ve sordu:

–“Ne söylüyorsunuz abi?”

–“Kendini hırpalamanın da sınırı var. Ölümü göze alıp, Kaşgarda ne yapacaksın? Öyle olduğunda Sart'ın meleklere bana getir diyorum. Bir yolunu buluruz...”

–“Gerçekten anlayamadım...”

–“Fiyatını konuşuruz. Üç yıla kalmaz herkesçe tanınmış, meşhur bir tüccar olamazsam burnumu keserim...”

Kargabay gerçek düşüncesini söyledi:

–“Beddua aldım abi! Bundan sonra öyle işlere bulaşmayacağım.”

–“Beddua almış...”Karaçeneli dizine vurarak kahkaha attı.

–“Evet, beddua aldım. Haram iş gelmiyormuş bana.”

–“Öyle mi?” diyerek alay etti.-[24]

–“Bunu üstüne birilerinin vebalini almak olur mu?”

–“Vebalmi diyorsun? Sebepsiz yere birini öldürürsen o zaman vebal olur. Padişah Bağdıhan binlerce Oyrat’ı öldürdüğünde günah diye düşünmüş mü? Oyratlar Kırgızları bin yıldan beri öldürüp, bitiriyor o zaman onlar Kırgızların günahından korkmuşlar mı? Hokand Hanı Erdan’ın ülkesinde sel gibi kan akıyor ve Erdan Bey Müslümanlara merhamet etmeyi hiç düşünmüyor. Sen ise Sart’ıniki kızını kaçırıp iyi iş yaptın, yoksa ikisi de Erdan Han’ın kerhanesine düşecekti. Han sarayında gün nurunu görmekten mahrum olacaktı. Ordaki kadınları şişman bir erkek korur bunu biliyor musun? Zavallı kızlar, gerçek erkek kokusuna o zaman ihtiyaç duyup, gerçek ızdırabı o zaman görürler. Kardeşim, sen hala günah, haram hakkında konuşuyorsun. Sen o kızları öldürüp, onların böbreğini mi yiyorsun? Erkeğim diyorsun bir de, öyle çok ağlama.”

Kargabay intizar ile baktı:

–“Başka ne yapacaktım abi? Yüreğim param parça oluyor.”

–“Aferin! Daha öncesinde niçin böyle düşünmedin? Bundan sonra beni dinlersen bu tür olaylar yaşamayacaksın. Ben her şeyi yaşamış biriyim. İşte dayımın köyüne de geldik. Beş, altı gün iyice dinlenelim. Sonra ne yapacağımızı ben söyleyeceğim...”

–“Tamam, abi!”

–“Yürü o zaman delikanlı. Ay da çıkmak üzere. İşte, gelin ve kızların söylediği türkü sesi de duyuluyor.”

Onlar büyük, beyaz bir evin kapısına gelerek:

–“*Koçkor* dayı, evdemisin?” diye seslendi.

Köyün köpekleri havlıyordu, içeriden kalın bir ses geldi ve üzerine çapan giyinmiş uzun boylu birisi dışarı çıktı.

–“Oo Abrurrahman sen misin?”

–“Selamün aleyküm dayı!”

–“Aleyküm selam, hadi attan inin, ben de sizi bekliyordum. Bana uğramadan gitmeyeceğinizi biliyordum.”-[25]

* * *

Kargabay Buharadaki medreseden kaçıp geldiğinden beri babası Küçük çok üzülüyordu. Üzüntüsünden yataktan başını kaldıramayıp, evden dışarı çıkamıyordu. Onun durumunun kötü olduğunu bilenler onu hergün ziyaret ettiler. Küçük, daha önce hiç böyle olmamıştı. Hiç gülmüyor, konuşmuyordu. Yaşlı adamın bu halini görenler onu kendi haline bırakmıştı. Aslında Küçük dede, oğlunun medresede Kur'an'ın kutsal surelerini öğrenemediğine veya ayetleri ezberleyip iyi bir takva sahibi olamadığına değil, o oğlunun hiçbir şeyi dinlemeyen, inatçı ve dik kafalı oluşuna çok üzülüyordu. Kargabay'ı medresede okutmak istemesini sebebi onun kimseyi dinlemeyen, inatçı biri olarak büyümesidir. Kargabay, çocukluğundan beri küçük, büyük herkes ile döğüşüp, kavga ederdi. Kambar atanın soyundan gelen herkese öç alacakmış gibi davranıyordu. Hareketleri değişip birçok insanın bedduasını almaya başlamıştı. Eşkiyalık yapmasa, soygunculuğu bilmeseydi yiğit adı çıkarmıydı diyerek düşündü. Onu kendi haline bıraksada olurdu fakat o daha küçük olduğu için öyle yapmadı. Küçük, elli yaşına gelmiş ve tek bir oğlu vardı. Birgün birisinden dayak yiyip öldüğünde çocuksuz kalacak olan Küçük yıkılmaz mıydı? Küçük denilen soy, tükenmez miydi? Tek umudu Medresede okuyup molla olursa birilerine faydası olur deyip, sabır ve umut eden Küçük dedenin düşüncesi yerinde değildi. Allah'tan ümit kesilmez dedi ve daha sonra Küçüğün ikinci karısı da bir oğlan doğurdu. O daha çok küçüktü. Küçüğün tek umudu, inancı Kargabay idi. Kargabay çocukluğundan beri kabiliyetliydi, medresede okuduğu zaman Küçük iki haftada bir haber almak için onun yanına gelirdi. İlkbaharda medrese

kapanıp Kargabay evine dönmüştü. Gün geçtikçe Kargabay kendini geliştirmiş, Küçük de oğlunun bu durumuna inanıp sevinmişti. Kargabay Kur'an'ın surelerini ezbere okuyup babasıyla şeriat hakkında tartışırdı. Küçük, oğlunun kendini daha fazla geliştireceğine inanıyordu ve ona nazar değmesin diye kimseye oğlunun hakkında bahsetmiyordu.-[26]

Kargabay, medreseden kaçıp gelmeden bir yıl önce, Küçük yakın arkadaşlarını evine çağırmişti. Evine gelenler dinden, islamdan bahsediyorlardı. Arkadaşlarının arasında kendini ileri gelenlerden sayanlar da vardı. Bir süre sonra sessizliğini bozan Kargabay, eksikleri düzeltiverdi. Kargabay'a göre Kazak-Kırgız'ı ve Kırgız'ın sağ, solu ile köylüsünün tamamını İslam dinine çağırmanın *Hazreti Eşen Şeyh Hocaİshak* olduğunu söyledi. Ulu Kırgız Hocanın babası *Mahdum-i Azam*'ın soyundan geldiklerini söyledi. Bu sözden sonra evin içinde oturanlar Kargabay'a kızmak yerine, kendilerine gelip bir sonraki gün Kargabay'ı evlerine misafirliğe çağırıp ona saygı ve hürmet gösterdiler. O zamandan beri Kargabay'ın ismi yayılmıştır.

Bugün Kargabay ile babası baş başaydı. Çadırın orta yerine gün ışığı vuruyordu. Küçük, Kargabay'ı çağırıp getirse de oğluna şimdilik bir şey diyemedi. Ciddi bir konuşma olacağını anlayan Kargabay, babasından önce soru sormadı, sessiz bir şekilde kafasını yere eğmiş oturuyordu. Birkaç dakika sonra Küçük öksürerek yerinden kalktı: "Kımız koysana" diyerek oğluna yavaşça seslendi. Kımız içerken birden bire soruverdi:

—“Neslin tükensin, doğruyu söyle! Allah'ın kutsal evinden neden kaçtın? Yoksa seni biri mi kovdu? Suç işlemeseydin kaçmazdın.”

Kargabay babasına hiç yalan söylememişti ve ondan hiçbir şeyi gizlemek istemedi:

—“Dayak mı atıyorlardı?”

—“Öylesine mi?”

—“İmamımız her şeyi sorun ediyor.”

—“İmamlar neden öyle yapsın? Benim canımı sıkma, doğruyu söyle.”

—“Doğru söylüyorum baba!”

–“Canımı sıkma diyorum sana. Sebepsiz yere niçin dayak atsinlar?”

–“Dayak atmak istenirse, sebep de bulunuyormuş.”

–“Doğruyu söyle diyorum sana.”-[27]

Başını sallayan Kargabay, herşeyi anlatmaya karar verdi:

–“Bir defa ağacın dibine işedim.”

–“Sadece bunun için mi?”

–“Şeriatta ayakta işemek günahmış.”

–“Tamam, sonra?”

–“İmam beni gördü.”

–“Sonra.”

–“Sonra bana abdest aldirttı.”

–“İyi olmuş.”

–“Sonra şeriattan sorular sordu. Ben cevap verdim.”

Kargabay, sustu:

–“Devam et!” dedi babası.

–“Cevap verdikten sonra imam beni ters yatırdı ve yaş bir değnek ile beni dövdü. Bir hafta ayağa kalkamadım.”

–“Verdiğin cevaplar doğru değildir...”

–“Cevabı imam kendisi verdi. Dövmeden önce şu sözleri söyledi: Kunut suresini biliyormuşsun, neden o zaman ayakta işiyorsun?”

–“Neslin tükensin senin, terbiyesizlik yapmışsın! İmam haklı, seni medreseye verirken: Eti sizin, kemiği benim deyip, seni onlara teslim ettim.”

–“Ben her şeye dayandım baba.”

–“Bu mu senin dayandığın? Bir kere dayak atmalarına bile dayanamadın.”

–“Beni sonra yine dövdüler.”

–“O nasıl oldu?”

–“Döğmek için her zaman bahane arıyorlar demedim mi?”

–“Doğruyu söyle. Sebepsiz yere niçin dövsünler?”

–“Pazarda geziyordum.”

–“Devam et?”

–“Bir anda Sart’ın kızını gördüm.”

–“Örtüsünü açtın mı?”

–“Kendisi açtı, ben de dikkatlice baktım.”

–“Sonra?”

–“Sonra Sartlar peşime düştüler. Ben medreseye girip saklandım. Çocuklar imama söylemişler.”

Kargabay, yedi neslinden beri dağı, taşı delip göçmen olup geçimini sürdüren göçmen halkın oğlu. At koşturup,-[28]

özgüryaşamak onun kanında var. Penceresinden güneş girmeyen medrese gitgide ona dar geliyordu. Hayalinde hep memleketi vardı. Bazı geceler kulağına atın kişnemesi, koyun melemeleri duyuluyordu. Özellikle evini, onun kokusunu, evinin damından görünen dağları özliyordu. Kanına özgürlük sinmiş olan genç delikanlının, büyüdüğü tavrılarını değiştirmek, kontrol etmek zordu. Köy insanının hayatı başkadır. Böyle hayata alışmış insanın iç dünyasını başka şeylerin işgal etmesi nasıl olur. Gece gündüz demeden ibadet edip, Kur’an’ı zorluklarla ezberlemek Kargabay’a sıkıntı ve eziyetten başka bir şey değildi. Köylü kadını ve kızı hiçbir zaman yüzünü kapatmamıştır. Çadırda beraber yaşayıp, beraber yatıp, nesli çoğalttılar. Kırgız kadını ve kızı ne zaman

çekinmiş, utanmıştır? Onlar kimden çekinip, utanılacağını çok iyi bilirler. Adetlere ters olan işlerden en iyi anlayan da Kırgız kadınlarıydı. Yaylada otların yeşerme zamanını gencinden yaşlısına herkes arzu ile beklerdi. Milli oyunlar, merasim, şiirler, türküler bu mevsimde çok eğlenceli geçerdi. Çit kenarında türkü söyleyen kızların güzel sesi Kargabay'ı çağırıyordu. Günler geçtikçe hasreti, özlemi artıp medresenin dar duvarlarına genç delikanlının sığmadığını sarıklılar nerden bilsin? Köylü genç için kutsal denilen bu mekânın azap çekme yeri olması onları ilgilendirir miydi? Şehir halkı da kendi kanunlarının kölesidir. Onları kim suçlayabilir ki? Deminki ay yüzlü Sart kızı, on yedi yaşındaki Kargabay'ın ilgisini çekti. Örtüsünün arasından görünen kara göz, beyaz yüz onu deli etmişti. O andan sonra Kargabay'ın medresede kalmaya sabrı kalmamıştı. Bu durumda olmaksızın dağın üstüne çıkıp, mavi gökyüzünü gördükten sonra ölmeyi bile düşündü. O, bu duruma daha fazla dayanamazdı. Vatanına, Kırgız toprağına kavuşacaktı. Kur'an okumayı, muska yazmayı öğrenmişti. Bu da bir köylü için azımsanacak bir şey değildi. O bir şeyh, sofı değildi. -[29]

Halk arasında evlenenlere nikah kıyıp, vefat edenlere Kur'an okusa ona yeterdi. Tesbih çekip imam olmanın ona gereğı yoktu. Yüz koyunu, bir sürü atı olup da göz bebeğı gibi koruyan zengin bir Kırgız da olmak istemiyordu. Yüz koyun, bin koyun veya bir at sürüsü bu bozuk devirde hırsızın bir kerelik ganimetidir. Kargabay, hemen zengin olmayı istiyor ama Sartlar gibi olmak istiyordu. Bir yerde yaşayacak evi, orada saklı altın, gümüş, yayla zamanı gelince göçüp gidecek dağı olmasını istiyordu. Kargabay'ın kaderini herkes bilip, onun ismini bilmeyen Kırgız yoktu. Bu düşünceleriyle Kargabay nankörlük yapıyordu.

—“Şimdi seni evlendireceğim!” dedi, deminden beri sessizce oturan Küçük.

Babasının sözünü dinleyip evlenebilirdi ama Kargabay evlendiğı zaman babasının koyun ve atlarına bakıp, bu araziden dışarı çıkamayacağını biliyordu. O zaman da ümitleri ve amaçları bitmiş olacaktı.

Kargabay babasına cevap verdi:

—“Ticaret ile uğraşayım diyorum baba, şimdilik evlenmeyi düşünmüyorum.”

Küçük, çoktan beri oğlu ile doğru düzgün konuşmamıştı. Dört senedir onu ne yaparsan yap der gibi serbest bırakmıştı. Hayvanlara bakmaya kendi yetiyordu ve üç karısı her şeyinde ona yardımcı oluyordu. Şimdilik hiç kimsenin yardımına muhtaç değildi. Dört senedir oğlu Kargabay azda olsa onun avucuna altın, gümüş getirmişti. Küçük oğlunun ortadan kaybolmasına alışmıştı ve onu merakta etmiyordu. Bazen oğlunun geldiğine sevinmiyordu bile. Tüccarların İdil nehrinin kıyısındaki Kıpçaklara gittiğini söylemesi, bazen Kaşgar, Turfan, Urumçi’de olduğunu söylemesine inansa da inanmasa da oğluna takılıp soru sormayı bırakmıştı. İçinden üzülyordu: Aman, iyi olmasını istediğin çocuğuna şehri gösterme dedikleri bu olsa gerek, onu medresede okutmasaydım ne olacaktı?-[30]

Bu şekilde oğlunun alınına yazılmış kaderi anlamasa da bazen: “Aman, iyi olsun yeter” demeye gayret ediyordu. Küçük, oğlunun büyük pazarlarda kızları satıp, insan tüccarlığı yaptığını nerden bilebilirdi. Oğlunun bu işi yaptığından onun hiç haberi yoktu. Küçük’ün Allah’tan tek isteği bu yalnız olan oğlunun sağlıklı, sıhhatli olması idi.

Karaçeneli ile tanışmadan önce Kargabay’ın hayatı böyleydi.

* * *

Gökyüzündeki ay, geceyi gündüz gibi aydınlatıyordu. Uzun süre Kargabay’a soru sormayıp onu kendi halinde bırakan Karaçeneli, kendince bir hayal kurarak sallana sallana geliyordu. Düz yola çıktılar, bu arada Karaçeneli atın dizginini bırakıp Kargabay’a ansızın soru sordu:

–“Kardeşim, en değerli mal-mülk nedir?”

Bu şekilde bir soru beklemeyen Kargabay korktu. Kurnaz ne öğrenmek istiyor, nasıl bir soru bu? Ağzını aramak için sorulan bu soruya düşünüp cevap vermezse tuzağa düşecekti. Değerli dediğine göre, yakut taşlarının çeşiti çok, hangisini söyleyecek? Ondan başka bulunması çok zor olan değerli taşlar davar. Hangisinden başlasam acaba? Olmaz, o bu soruyu öylesine sormadı. Karaçeneli, omzunu kaşıyıp düşünen dalgın Kargabay’a baktı ve konuşmaya başladı:

–“Zahmet etme, sorunun cevabını bulamazsın. Bilen kişi için cevabı çok kolaydır. Bu zamanda dünyada en değerli şey “güzel kız” dır. Altını, gümüşü çok olan bir zengine

güzel kızın ay gibi güzel yüzünü gösterirsen o istediğin kadar mal'ı, mülk'ü avucuna koyar senin. Bazıları başlık parasını veremeyip bir kadınla evlenemezken, zengin erkek ise istediği kadınla evlenir. Yoksa yalan mı söylüyorum? Güzel kadını koynuna almak istemeyen erkek yoktur. Özellikle de güzel kızın yaşı on beş, zengin erkeğin yaşı da orta yaşlarda elliyi geçmiş diyelim, gözü aç olan erkek yerin yedi kat altına sakladığı altını, gümüşü güzel kızı sadece görmek için bile verir. Dedim ya, güzelin güzelliğine çoğu erkek dayanamaz.”-[31]

Kargabay, Karaçeneli'nin düşüncesine katılıp, yavaş bir şekilde:

–“Söyledikleriniz doğru abi!”

– Karaçeneli seslendi:

–“Yine sorum olacak, hadi cevap ver: Dünya’da en ucuz şey nedir?”

Kargabay yine düşünmeye başladı. O düşünene kadar Karaçeneli söze girdi:

–“Dünyada en ucuz olan şey de güzel kızdır. Makam, mal, mülk sahibi olan han, hükümdar, zengin beyler ihtiyacı olduğu zaman güzel kıza kolaylıkla sahip olurlar. Tekrar söylüyorum: Güzeli istemeyen erkek yoktur. Anlayana güzel kızdan daha değerli olan ne var? Para için gelen güzel kız, yaşlı erkeğe de, köleye de kadın olur. Özellikle de ailesi fakir olan kızın kaderini Allah hiç kimseye göstermesin. Bunu bil diye söylüyorum sana kardeşim. Dinliyor musun?”

Kargabay cevap verdi:

–“Dinliyorum, abi!”

–“O zaman sana yine bir soru daha soracağım. İyi dinle ve düşünerek cevap ver. En tatlı, şirin şey nedir?”

Kargabay, cevabı bilecekmiş gibi bir an telaşlandı. “En tatlı ve şirin şey helvadır, belki baldır. Hayır, tuzu dese gerek. Yemeğe tat veren tuzdur. Biraz düşüneyim” diyerek sustuğunda Karaçeneli yine söze girdi:

–“Çok düşünme de beni dinle. Ne kadar kafanı yorsan da cevabı bulamazsın. İnsan canından tatlı ne var? Ondan şirin başka bir şey yoktur. O sabah bizi görmeden geçip

gidecekler diye düşünüp, eşek gibi bağırdın. Sana sesin hiç çıkmıyormuş gibi geldi ama biz seni duyduk. Karnı tok kurtların kubbeye tırmanamadıklarını gördük. Er ya da geç her şekilde onlar seni yiyecekti. O zaman ne düşündün? Hadi doğruyu söyle.”

–“Yüreğim ağzıma geldi abi. Allah’tan tek istediğim şey canımı kurtarması olmuştu. Canımdan başka neyi düşünecektim?”

–“Aferin, işte şimdi sana güvendim. Bu yalan dünyada insanın canından tatlı başka bir şey yoktur. İnsanoğlu, canını kurtarmak için, bütün malından, mülkünden vazgeçmeye hazırdır, canı için- [32]

çocuğundan, ailesinden vazgeçer.”

Onlar gittikleri düz yolun sonuna gelmişlerdi. Rüzgâr serin esip, her taraf acayıptı ve tepeleri ay ışığı ile parlayan dağlar vardı. *Anka kuşu*’nun sihirli sesi, eliklerin bağırtısı, gökte sayısız yıldız... Karaçeneli’nin dediği gibi atlı grup Kargabay’ı görmeden geçmiş olsaydı Kargabay bu dünyadan ayrılıp kurtların yemi olup, onlardan kalan kemikleri tilkiler yiyecekti ve kargalar da gözlerini oymuş olacaktı. Bütün vücudu korkudan titreyen zavallı Kargabay, tekrar kendine geldi.

Karaçeneli’nin sesi Kargabay’ı korkuttu:

–“Uzun lafı kısaltıp konuşalım, kardeşim.”

–“Sizi dinliyorum abi.”

–“Şu yalan dünyada en değersiz şey nedir?”

–“Abi, ne kadar da düşünsem sorunuzun cevabını bulamıyorum, ben sizin kadar akıllı değilim. Bunu siz biliyorsunuz. Benden cevap beklemeden cevabı kendiniz verin. Ben dinlemeyi biliyorum!”

Karaçeneli, kimse duymasın diye başını Kargabay’a yaklaştırıp mırıldandı:

–“Zor devire denk geldik kardeşim. Bu devirde insanın canından başka değersiz olan şey yoktur. İnsan’ın başını kesmek, bir sineğin başını koparmak kadar kolay oldu. Canını bedeninde taşımak zorlaştı. Sıcak yatakta rahatça yatamıyoruz. Komşu komşuya, bir millet öteki millete düşman oldu. Daha dün Kazakları, Kırgızları kırıp geçirerek,

malını, canını alan, kadını, kızlarını kaçıran Oyratlor'ın bugünkü halini Allah kimseye göstermesin. Binlerce Oyratlı'nın kanı sel gibi akıp, yeryüzünden tamamen yok oldu. Onlara acıyan, onları insan gibi gören hiç kimse olmadı. Şimdi Hokand Hanlığının altın tahtında oturan Erdan Bey'in boğazından girip bütün bedenini yutan ejderha geri döndü. Kırgızların neslini şimdi o acımasız yok edecektir. Göreceğimiz, gördüklerimizden daha çoktur.-[33]

İki kardeş ülkeyi birbirine düşman edecektir. İki kardeşin karşı karşıya gelmesi, onların yaşarken ölmesi onu rahatlatacaktır. Çok sayıda güzel kızın gözyaşları dökülecek, çok kişi köle olacaktır. Halkımızı felakete sürüklenecek. Kardeşim, ben bunları sana niçin anlattım biliyor musun?”

Hiç bir şey düşünemeyen Kargabay, saf bir çocuk gibi:

–“Ben nerden bileyim abi?”

Karaçeneli, Kargabay'a sinirlendi:

–“Çok fazla yalan söyleme! Sen hiçbir şey bilmeseydin, kız satmanın yollarını nerden bilecektin?”

Suçunu kabul eden Kargabay sustu. Karaçeneli alay edercesine:

–“Sen gerçekten de çok budalasın yoksa bir torba altını bir gecede bitirir miydin? Bu şekilde devam edersen altının bittiğinde kafan gövdenden bir saniye bile geçmeden koparılır. Böyle olmasını ister misin? En azından bunu anla!”

–“Anlıyorum abi!”

–“Kardeşim, senin bilmediğin, anlamadığın daha çok şey var. Benimle gelersen bundan sonra böyle olmayacaksın, gözün açılacak.”

Kargabay, tereddütlü bir şekilde cevap verdi:

–“Ben razıyım abi, sana daha önce de söylemiştim.”

Karaçeneli sevindi:

–“O zaman ver elini, bundan sonra benim dediklerimin dışına çıkmayacaksın. Tamam mı? Sözünde durmayanın Allah belasını versin. Anlaştık mı?”

Kargabay:

–“Sözümde durmazsam Allah cezamı versin.”

İkisi el sıkıştıktan sonra, Karaçeneli:

–“Söylediklerimi aklından hiç çıkarma. Düşmanın kurt ise sen de kurt olacaksın.”

–“Tamam, onu biliyorum.”

Karaçeneli:

–“Acele etmeyip, sabretmesini bil. Benim dediklerimi yerine getirirsen çok şey kazanırsın.” Karaçeneli biraz düşündükten sonra tekrar konuştu: “Büyüdüğünde kaçıp gitmeyeceksin değil mi?”

Kargabay, Karaçeneli’ye bakarak:

–“Az önce sana söz verdim, biz seninle el sıkıştık abi. Nasıl kaçıp giderim?”-[34]

–“Sözünde durmayanın Allah cezasını verir. Ben de elimden geleni yaparım. Bu zaman su akıntısı gibidir. Su akıntısını durdurmak için kimse bir şey yapamaz, kimsenin elinden bir şey gelmez. Allah korusun, ejderha gibi kudurur. Şiddetli gücünü hiç sorma, her tarafı yarıp geçip, dağları aşar. Bir bakarsın bu su akıntısı sakinleşir, az akmaya başlar ve sonunda biter sonra su yosunları kalır. Zeki insan, su akıntısı gibi kuduran, merhametsiz zamanın akışına kapılmayıp bilinçli bir şekilde hareket eder. Şans insana yedi kere güler, yedi kere gülmese de üç kere güldüğünü ben iyi biliyorum. Bundan dolayı hayatta benim gibi çok gezip, çok şey bilen insanın öğütlerini çok iyi dinle.”

Karaçeneli susmuştu, neşesi yerinde olan Kargabay, öylesine sordu:

–“Bunca yolu beraber gelip, sizinle arkadaş olduk. İsminizi öğrenek olur mu?”

Karaçeneli dalga geçerek:

–“Kaç karın var? diye sorsana!”

Kargabay, bu sözden bir şey anlamayıp, şaşırdı:

–“Öyle soru soramam.”

–“Sorsan ne olacak?”

–“Onu köyünüze vardığımızda öğrenirim.”

–“Köyümde kaç gün kalsan da, yanımda kaç gün misafir olsan da onu öğrenemezsin.”

Kargabay, şaşırdı:

–“Nasıl yani?”

–“Öyle işte.”

– Kargabay, “ilginç” dedi.

Karaçeneli:

–“Bilmeyen insana ilginç, bilen insana daha farklı gelir bu.”

Ay ışığı, her tarafı aydınlatıp, rüzgâr serin esiyordu. Uzaktaki dağlar görünüyordu. Koyunların melemeleri, köpeklerin havlamaları duyuluyordu, bir yandan da duman kokusu geliyordu. Atları yorgundu fakat ikisi de hiç umursamayıp yollarına devam ediyordu. Kendisinin de söylediği gibi bu adam çok şey biliyor. Onun hayalinde bir sır olduğunu anlayan-[35]

Kargabay sesini çıkarmadı. Karaçeneli yine konuşmaya başladı:

–“Bir erkeğe tek isim, tek kadın azdır kardeşim. Aynı şekilde bir erkeğin bindiği atın da tek olmaması lazım. İşte köpeklerin havladığı bu köyde bana *Ermat* derler. Kendi köyümde gerçek adım *Şermat*’dır. Kaşgar’da, *Kakşal*’da, *İle*’de gezdiğimde beni tanıyanlar *Yusuf* diye karşılarlar. Sart’ın şehirleri Hiva, Semerkand’a vardığımda Abdırâhman; Teke Türk, Askar Türk ve Osman Türk’e gittiğimde *Şahberdimin* derler. İdil nehrinin kıyısındaki Bulgarlara, oradan kâfirlerin şehri *Çürçüt*’e gittiğimde beni *Kırgız Bey* diye hemen tanırlar. Bu anlattıklarım ister inan, ister inanma sen bilirsin. Kırgız karılarımı saymazsak, Andican’da Kıpçak karım, Taşkent’de Kazak karım var.

Urumçi'deki Sart karımı, Kokan'daki, Hiva'daki karılarımı hesaplamıyorum bile. Allah'a şükür hepsinden ikişer, üçer tane erkek, kız çocuğum oldu. Erkek çocuklarımla hepsi kendi haklarını iyi bilirler. Hepsine soylarını yedi nesline kadar anlatırım. Makam, elin kiridir yıkadığında gider, zenginlik akan su gibi gün gelir biter. Neslin yok olmadan çoluk, çocuğun çok olursa hayattaki gerçek zenginlik, mal, mülk odur. Bir de seni dağdan, tepeden geçirecek at olsun tamamdır. *Sarı-Arka*'nın geniş ovasını, *Karakum*'un sıcak çölünü onca zorluklara rağmen geçen kır atlarım var."

Kargabay, Karaçeneli'nin anlattıklarının ne kadar doğru, ne kadar yalan olduğunu düşünürken ileriden köpek havlaması duyuldu ve yemek kokusu alan Kargabay aç olduğunu fark etti.

– Karaçeneli, "Allah'a şükürler olsun bizim köye geldik" dedi.

Köye girdiklerinde Karaçeneli, Kargabay'a bakarak:

–"Kaç gündür beraber yol geldik, arkadaş olduk. Amacımız, dileğimiz bir oldu. Şimdi bana çırak olacağım diyorsun. O zaman senden bir şey isteyeceğim kardeşim" dedi.- [36]

– Kargabay kendinden emin bir şekilde isteyin dedi. O bir şeyler hissetmişti, içinden: "Kurnaz, koltuğun altındaki altınları görmüş olmalı. Tamam, alsın. Sadakam olsun ona!" dedi. Karaçeneli, acele etmeden, sakın bir şekilde:

–"Konuşmamızın başı bu olsun. Razi olup vereceksen isteyeceğim. Biliyorum, şuanda benim isteyeceğim şey sana da çok lazım ama o benim için de çok gerekli. Yoksa konuşmamız biter."

Kargabay her şeyi göze aldı:

–"Ne istiyorsanız vereceğim, siz yeterki isteyin abi. Gerekirse başımı kesip vermeye hazırım."

Karaçeneli:

–"Eğer bundan sonra benimle olacaksan, aklımız, fikrimiz, amacımız bir olacaksa kumar oynamayı bırakacaksın. Kumar kötü insanların mesleğidir. Kumar oynayanların

sonu hüsrân olur. Kumarcıdan dost, arkadaş olmaz. Kumar oynayan insanın dostu, arkadaşı, kadını, çocuğu, malı-mülkü yoktur. Sen şimdi daha gençsin, kumara daha alışkın değilsin onun için onu bana ver.”

Kargabay:

–“Veriyorum, bu kâfiri benden tamamen alın abi. Bundan sonra kumar oynarsam Allah benim cezamı versin” dedi.

– Karaçeneli, “tamam sana güveniyorum kardeşim” dedi.

Kargabay, “âmin” diyerek ellerini açtı.

–“Âmin!”

İkisi de kıbleye dönerek dua etti. Terleyen Kargabay, bu sefer gerçekten omuzunda taşıdığı yükü atmış gibi rahatladı.

Onlar, köye gelir gelmez kalın bir erkek sesi duyuldu:

–“Kimsiniz! Hey, kimsiniz diyorum.”

* * *

Kargabay yaz boyunca, anne ve babasından haber almadan Karaçeneli-Abdurahman’ın yanında oldu. Onun korkup, endişelendiği şeyler bitip, arkadaşlarından ayrıldığını ve kendisinin de ölümden döndüğünü unutmuş gibiydi. Bu sırada onlar dağları aşıp, köylerden geçtiler.-[37]

Çöllerden geçerek birçok zorluğu beraber aşmalarına rağmen, Kargabay için yanında gezen Karaçeneli abisi daha çözülmemiş bir sır gibiydi. O zaman kadar ona bakıp onun kaç yaşında olduğunu bile tahmin edememişti. Peygamber yaşındaki insanların yanında olsa onlara benziyor, orta yaşlı insan dediğimizde gençlerle arkadaş oluyor. Kısacası, Karaçeneli renkten renge giren bir insandı. Gecenin bir yarısı kurt gibi uluması korkutur. Ne de olsa o bütün hayvanların ses taklidini yapabiliyordu. Kargabay, onun nezaketinden, insanlığından memnundu fakat o zulmeden ve gerektiğinde baş kesen acımasız biriydi. Ne olursa olsun Karaçeneli, Allah’ın Kargabay ile buluşturduğu bilinmeyen bir sır idi.

Tarlalarda mahsuller daha öncesinde toplanmış, koyunlar, inekler yayladan inmişti. İkisi de hiç konuşmayıp, atlarını da aynı hızda yürütüp gidiyordu. Onlar büyük bir nehrin kıyısında yavaşça ilerlerken, suyun üstünde iki, üç metre sıçrayıp tekrar suya dalan balıkları gördüler. Balıklar ile çok fazla ilgilenmeyen Kargabay’a, Karaçeneli konuştu:

–“Şu balıklara baksana.”

Kargabay “gördüm” der gibi yapıp, başını salladı.

–“Bunlara kırmızı-alacalı diyorlar ancak yalan, o balıklar sadece bizim Kan dağındaki mavi sulara bulunur. Onları başka yerde bulamazsın. *Issık-Göl*’de onların biraz benzeri bulunmuştur.”

Kargabay, “bunu ilginç kılan nedir?” deyip sustu. Abdurahman cevap verdi:

–“Çürçütlerin padişah’ının bu balıkları yemeyi çok sevdiği söylenir. O padişah için bu balıklardan daha lezzetli, kıymetli yemek yokmuş. İlk duyduğumda ben de çok şaşırmıştım.”

–“Öyle mi!” Kargabay çok şaşırdı. Balığı yemesine değil de ona şeriatın izin verip vermediğini bilen Kırgız çocuğu şaşırmayacak da ne yapacaktı? Karaçeneli konuştu:

–“Bak, padişahın bile yediği altın balıklar-[38]

burada sayılmayacak kadar çoktur. Eğer canlı olarak götürebilirsen, bir balık birkısrığa bedeldir.”

Kargabay yine şaşırdı:

–“Gerçekten mi abi?”

Karaçeneli biraz sinirlenerek:

–“Abine güven diyorum sana. O hiçbir zaman yalan konuşmaz.”

Kargabay çekinerek:

–“Size nasıl inanmayayım? Benim bilmediklerim, bildiklerimden daha çokmuş. Bana çok şey öğrettiniz.”

–“Acele etme! Bilmediğin daha çok şey var.”

Kargabay çekinerek:

–“Konuşmanıza devam ediniz, abi.”

–“Issık-Göl’ün mavi balıklarına bunlardan daha değerli demişlerdi.”

– “Vay be! Onlar bunu nerden öğrendiler?”

–“Çürçüt’lü tüccarlar söylemiş. Görüyor musun?Onlar bizim kan yolunu başından sonuna kadar dolaşıp, gezmişler.”

Kargabay şaşırmış bir şekilde:

–“Balığı kısraktan daha değerli gören insanlar da varmış ya!”

–“Tabii.”

–“Aman Allah’ım!”

–“Bir defasında küçük, kırmızı-alacalı balık ben de götürdüm.”

–“Padişah’ın sarayına mı?”

–“Nerden?”

–“Şimdi söylediniz ya.”

–“Çürçüt’lü tüccar ile anlaşmıştık.”

–“Sonra?”

–“Ben İdil kıyısındaki pazara kadar getirecektim.”

–“Padişah’ın sarayına ulaşamadınız mı?”

–“Orada ne var?”

–“Az önce dediniz ya.”

–“Çürçüt’lü tüccar balığı kendisi mi yer yoksa padişaha mı götürür kendisi bilirdi.”

–“Balığı İdil’e kadar canlı olarak nasıl götürdün?”

–“Götürdüm.”

–“Öyle mi?”

–“İlk önce kuru dallardan büyük sepetleri ördük.”

–“İlginç...”

–“Ondan sonra sepetleri develere yükledik. Tulumlara su doldurup sepetlerin içine koyduk. Ağzına hava girecek şekilde ayarlayıp, yolda devamlı suyunu değiştirdik. İdil’e kadar balıklara hiçbir şey olmadı.”-[39]

–“İnsanoğlu her şeyin çaresini bulurmuş.”

–“Yani! Gözüne kıpkırmızı altınlar görününce başka ne yapacaksın?”

–“Balıkları ulaştırdığınızda gerçekten de altın aldınız mı?”

–“Biz o şekilde anlaşmıştık. Yazın yola çıktık, İdil’e geldiğimizde kış gelmiştir.”

–“Balığı altın ile değiştirmek çok ilginç!”

–“Onu bırak, çürçüt tüccarın sevinci hiç sorma.”

–“Çok tuhaf!”

Karaçeneli güldü:

– Tüccarlar arasında: “Rus ne düşündüyse onu yapar diye atasözü var.” O atasözüne o zaman inandım.

–“Çürçütler, nasıl bir millettir?”

–“Bizim gibi iki gözlü, iki ayaklı.”

Kargabay, Karaçeneli'nin dalga geçmesine sinirlendi:

–“Onu ben de biliyorum abi.”

Karaçeneli, anlatmaya başladı:

–“Merak ettin anlatayım o zaman. Onların dostlukları sağlam olur, verdikleri sözü tutarlar. Genelde iyi insanlardır ama kötüler de elbette vardır.” Nogaylarşöyle derler: “Rus ile dost olacaksan, kılıcını yanında taşı.”

O sırada uzaktan bir köy görüldü. Köyden çok ses, gürültü geliyordu meğerse orası güreşçilerin güreştiği yermiş. Oyuna dalan insanlar gelen geçen insanları bile fark etmiyorlardı. İkisi attan inmeyip atın üstünde izlemeye başladı. Kırmızı kispet giymiş yaşlı adam, karşısına çıkan herkesi yenip galibiyeti kimseye vermiyordu. Yaşı altmışlarda olan yaşlı adam çok güçlü birisiydi ve karşısına çıkan güçlü gençlerin hepsini hemen yıkıyordu.

– Çogoroklu *Balta*, “benimle kim güreşecek” diyerek etrafına bakındı.

– İzleyenler, “Çogoroklu Balta abiyi hiç kimse yıkamaz” dedi.

Balta, tekrar yüksek sesle:

–“Çogoroklardan güreşecek hiç kimse yoksa Kangılardan vardır. Hadi kim çıkacak karşıma?”- [40]

Münadiseslendi:

–“Kim güreşecek?”

–“Şermat çıksın!”

–“Şermat sen çık.”

–“*Mamat*, karşısına çık.”

Toplanan kalabalık, bu şekilde bağırıp, çağırırken:

– Balta, “karşıma çıkacak rakip yoksa ödülümü verin” diye bağırınca, Karaçeneli atından hemen inip, Balta’nın yanına geldi.

–“Balta, senin karşına hiç kimse çıkamazsa ben kendim çıkarım. Bunun için belindeki mendilin birini çıkarıp bana ver.”

Balta şaşırdı:

–“Sen kimsin?”

–“Sana kim olduğumu güreştikten sonra söyleyeceğim. Şimdi o mendili çıkar.”

–“Onu yapamam.” Balta korkmaya başladı. Kalabalık, ikisinin konuşmasını dikkatle dinliyordu.

Karaçeneli dediğinden vazgeçmedi:

–“Çıkar hadi.”

–“Neden çıkarayım?”

–“Güreşe çıkarken iki mendil bağlanmaz. Bu güreşin kurallarına aykırıdır.”

–“Kuralla benim işim olmaz. Bu mendili ben her zaman takarım.”

Karaçeneli de bunu kabul etmedi:

–“Şimdilik çıkar, korkma kaybolmaz.”

–“Çıkarmam.”

–“Dediğim gibi güreşin kurallarına uyman gerekir.”

Kalabalık bağırıp, çağırmaya başladı:

–“Misafir doğru söylüyor, çıkar!”

–“Çıkar!”

–“Yolcu haklı, çıkar!”

Karaçeneli, çaresiz kalan Baltanın mendilini çıkarıverdi:

– Toplanan kalabalık, “Mamat korkma, çık karşısına” dedi.

– Balta, “güreşmem” dedi.

Kalabalığın sesi kulakları çınlatıyordu:

–“Mamat!”

–“Saldır Mamat!”-[41]

–“Çabuk Mamat!”

Kalabalığın bağırması ve Balta’nın korkup geri çekilmesi Mamat’a cesaret verdi. İki elini kaldırarak ortaya çıktı. Galibiyetin Mamat’a geçeceğini anlayan Balta, güreşmeden çekip giderse halka karşı rezil olacaktı ve bunun yerine ölse daha iyiydi. Ne yapacağını şaşırان Balta, Mamat’a baktı ve harekete geçti. Güreş çok uzun sürmedi. Mamat, gücünü kaybetmiş, yaşlı adamı bir çırpıda yıktı. Mamat, mağlup olan Baltaya mendilini geri verirken:

– Karaçeneli, Balta’nın kulağına: “Artık yaşlandığını bil, ayağını yorganına göre uzat” diyerek fısıldadı. Karaçeneli’nin amacı onu aşağılamak değildi. Kendisine bu şekilde konuşan kişiye sinirlenen yaşlı adam cevap vermedi.

* * *

Yollarına devam eden iki yolcu, yine hiç konuşmadan gidiyorlardı. Karaçeneli’nin kafası rahat, keyfi yerindeydi ve morali de son derece iyi durumdaydı. O, arada sırada söylediği, kendisinden başka kimsenin anlamadığı şiirini tekrar tekrar söyledi:

“Sevgilim senin yüzünden,

Buzlu yere çok yattım

Buz gibi oldu benim uzuvlarım.

Buz gibi olan uzuvlarıma.

Baykuş'un ödü derman dedi,

Baykuş'un ödünü sorsam,

Buhara'dan daha uzak dedi,

Buhara'ya ne zaman ulaşırım,

Buhara'ya gidip gelene kadar,

Boğulup ölüp giderim.”

Karaçeneli bu şiirini söylerken kendinden geçip, dünyada tek başına yaşıyor gibiydi. Her şeyi unuttur, dünya ile bağını koparırdı. Yanında kendisi ile beraber gelen Kargabay'ı bile unutturdu. Kargabay, o bu şiiri tekrar tekrar söyleyip, içindeki sıkıntıları atana kadar ona soru sormazdı, onun düşüncesini dağıtmak istemezdi. Kargabay yine Karaçeneli'yi dinliyor gibiydi-[42]

fakat o kendi düşüncesine kapılıp gitmişti. Bazen kendine çok yakın, bazen de böyle sır dolu, sihirli biri gibi kendinden çok uzakları görebilen bir insan, çözemediği bu sorular Kargabay'ın canını çok sıkıyordu. Kimdir bu? İnsan kılığına giren bir sihirbaz mı? Konuşmasına, yemesine, içmesine baktığında insan diye düşünürsün, bazı hareketleri ve tavırları sihirbazı anımsatır.

Karaçeneli, yaşlı Balta'nın belindeki mendili çıkarıp aldığından onun yenileceğini bilmişti. Bir yandan ona acıyıp, bir yandan da kendince ona sinirlenirken birden Kargabay'ın düşündüklerini duymuş gibi olup, şiir okumayı bıraktı:

—“Kargabay Bey ne oldu sana? Şiirimi dinlemiyorsun” diyerek güldü.

Ürkmüş olan Kargabay cevap verdi:

—“Dinliyorum sizi, devam edin abi.”

Karaçeneli inanmadı:

—“Ne düşündüğünü bilsek olur mu kardeşim?”

–“Hiçbir şey düşündüğüm yok abi, şiir okuyun.”

–“Tamam, sen bilirsin ne düşündüğünü söylemek istemiyorsan söyleme kardeşim ama ben ne düşündüğünün hepsini hissettim.”

Kargabay dayanamadı:

–“Aslında sizin hakkınızda düşünüyordum abi.”

–“İyi ki söyledin. Sonra?”

–“Sizin gibi çok bilen bir insan ile tanıştığım için çok şanslı biri olduğumu düşünüyordum.”

–“Yalan söyleme bey.” Bey kelimesini yanlışlıkla söyledi ve sonra devam etti. “Ben böyle bir sihirbaza nasıl düştüm deyip, benden nefret ediyorsun. Doğru mu?”

Kargabay ne söyleyeceğini bilemedi. Gerçeği söylemekten başka çaresi olmadığı için ne düşündüğü açıkça söyledi:

–“Tamam, söyleyeyim: Hakikaten ben sizi hiç çözemedim. Bir bakıyorum insana benziyorsunuz, sonra tereddütte kalıyorum. Sizin farklı bir sihirbazlık gücünüz var. Evliya gibisiniz, her şeyi görüyorsunuz. Sizden bir şey gizlemek mümkün değil, hemen anlarsınız zaten. Siz insandan farklı yaratılmışsınız. Ben size söz verdim,-[43]

günah işledim. Siz kimsiniz söyler misiniz? Sırrınızı, sihirbazlığınızı bana anlatırmısınız?”

Kargabay’ın konuşması biter bitmez, Karaçeneli kahkaha atarak ortalığı inletti:

–“Hangi sihirbazlık? Ben de senin gibi bir insanım. Beni de bir ana doğurdu. Kesersen kılıç keser, vurursan kurşun deler. Bana da hayat tatlı geliyor, ben de yaşamayı seviyorum, ben de ölmeyi hiç istemem. Ben sihirbaz değilim. Benim sırrımın hepsi bu kardeşim.”

Kargabay düşünceli bir şekilde:

–“Nasıl desem ki? Az önce kendim gördüm zavallı Balta’yı sanki onun gücünü almış gibi yıkıverdiniz. Siz olmasaydınız o asla yenilmezdi.”

Karaçeneli biraz öncekinden daha güçlü bir kahkaha attı:

–“Aslında söylediklerinde gerçeklik payı var. Ben onun mendilini çıkarıp aldım. Balta’nın sırrını ilk görüşte anlamıştım.”

–“İlginç...”

–“Bilmek istiyor musun?”

–“Mümkünse evet.”

Karaçeneli:

–“Balta’nın gücü altındaydı.”

Kargabay şaşırdı:

–“Hangi altın, ne altını abi?”

–“Sen daha çok fazla bir şey bilmiyorsun. Daha önce de senin daha çocuk olduğunu sana söylemişim. Altına değer verip, altının kıymetini, kutsallığını bilmeyen adam kendini insan mı sanır? Ben öyle insaları hiç sevmem. Senin bu budalalığın şimdilik affedildi. Bunda sonra şunu bil ki insanın farkı altının kıymetini, kutsallığını, gücünü, kuvvetini anlayıp bilmesidir. Kendi halinde ekin eken bir köylüden bizim bir farkımızın olmaması bize yakışır mı sence? O köylüden bir farkımız olmadığı zaman karnını doyurmak için çabalayan bir zavallı oluruz, bir deveden farkımız kalmaz. Öyle yaşamaktansa...”

Kargabay, Karaçeneli’nin suskunluğundan faydalanıp:

–“Ben de öyle düşünüyorum.” dedi.

– “Öyle düşünmen iyi, bundan sonra benim yolumdan sapma, söylediklerimi yap, gördüklerini, duyduklarını öğren ve kendine sakla. Bir gün gelir sana da gerekebilir bunlar. O zamana kadar kendini hazırla.-[44]

Bunları sana söylememin sebebi senin akıllanman içindir. Ben bu zamana kadar birçok insana öğüt verdim fakat gittiğim yolu hiç kimseye vermedim. Kalbin temiz olursa yolumu da alırsın.”

–“Ben razıyım abi!”

–“Öyle mi?”

Kargabay:

–“Yalan söylersem Allah cezamı versin!”

– Karaçeneli “tamam” dedi.

Karaçeneli düşünmeye başlayınca Kargabay:

– Yavaş bir şekilde “devam edin abi” dedi.

–“Biz ne hakkında konuşuyorduk?”

Kargabay:

–“Altın hakkında.”

–“Evet, evet altın hakkında konuşuyorduk dedi başını sallayan Karaçeneli. Altının sırrını, onun kutsallığını bilmeyen insan ömrüboyu malın, mülkün kıymetini bilemez. Güreşmeden önce o yaşlı Balta’nın belinden çıkarıp aldığı mendilin kenarında sıra sıra dikilmiş altın vardı. Ben onu yaşlı adamın yanına gidince farketdim. Yaşlı olmasına rağmen hiç kimseye yenilmeden güreşmesi o altının sayesinde. Yanında her zaman altın bulunduran insan daima genç görünür, güçlü ve yürekli olur. Yaşlı Balta’nın yanında altını olmasaydı genç ve güçlü güreşçilerin karşısına o nasıl çıkacaktı? Senin de gördüğün gibi mendili çıkardıktan sonra onun kuvveti kayboldu, zayıf ve yaşlı bir insana dönüştü. Bilen bir insan için altının bir kutsallığı da budur.”

–“Vay be!” dedi, Kargabay.

Karaçeneli sırrını söyledi:

–“Altının sırrı çok karışıktır ve kutsallığı da çok büyüktür.” Şunu aklından hiç çıkarma: Sana ilk önce altının iki özelliğinden bahsedeceğim dedikten sonra o yine derin düşüncelere daldı.

Kargabay:

–“Anlatın abi!”

Karaçeneli, uzun zamandır hiç kimseye söylemediği, sır olarak sakladığı tecrübesini acele etmeden, sakın bir şekilde anlattı:

–“Altını eskiden beri kutsal sayarlar. Altın ilk önce gözleri sevindirir, kalbe sihirli ışık saçar, insanın- [45]

vücudundaki gücü, kuvveti artırır, yüzünü güzelleştirir, insanı cesurlaştırır, olgunlaştırır, başkasına karşı şirin gösterir. İhtiyarlık hissi üzerinden uzaklaşıp, kendini daha genç ve güçlü hissedirsin. Zenginliğin kat kat artar, büyük, küçük herkesin yanında kıymetin artar, en güzel, sevimli kızlar, kadınlar sana karşı ilgi duymaya başlar. Güzel kadının sevgisine çabucak kapılan erkek kolay kolay yaşlanmaz. Sarı altının gizli sırlarından biri de budur. Sağlık için de altının birçok etkisinin olduğunu söylemişim. Devamlı altın ile gezen bir insan kolay kolay hasta olmaz. Yeni konuşmaya başlayan çocuk altın tabakta yemek yerse çabuk konuşmaya başlar ve hastalanmaz. Çocuğun yüzünden herkes öpüp, onu sevse bile ona nazar değmez. Kalp hastalığı olan ve sıkıntıya düşmüş olan birini de altın iyileştirir. Rüyasında korkup kalkan kişileri de altın ile iyileştirmek mümkündür. Altın saplı kılıcı olan insan, düşmanından çekinmeyip düşmanın karşısına dimdik çıkar. Böyle olan insanların gücü ve kuvveti ölene kadar hiç tükenmez. Yakın geçmişte öz kardeşimiz *Soltonoy*, altın saplı kılıcı ve altın kemeri ile yaşı doksanı geçene kadar düşman karşısına çıkmıştır. Oyratları kırıp geçip, oradan sürerken, Kalmaklar o gece onun altın saplı kılıcını çalmışlardır. Bir sonraki gün Kalmaklar’ın Bey’i *Markaşka* ile Soltonoy, at üstünde mızrak atarlar Soltonoy’un bu karşılaşmada öldüğü söylenir. Ölmek üzere can çekişirken “altın saplı kılıcım yanımda olsaydı gam yemezdim” demiştir. Bütün Kırgızlar yas tutup, doksan üç yaşındaki Soltonoy’u toprağa gömmüşlerdir. Kalmaklar, Kırgız’ın bayrağını indirdik diye sevinip, gururlanıyorlardı. Kırgız gibi intikamcı halk var mıdır? Bir sonraki yıl, Solto soyundan *Koşoy*, *Saru* boyu ile birleşip Soltonoy’un intikamını Kalmaklar’dan kötü bir şekilde almışlardır. Sayısız

Kırgız'ın hücumuna dayanamayan Kalmaklar, göle doğru çekildiler. Doksan bir yaşındaki Soltonoy, on beş yaşındaki Sadır ile on üç yaşındaki Atake'yi her zaman yanında-[46]

bulundururdu. Onlara savaşın, yağmanın, düşmanın sırrını öğretmiştir. Koşoy'un oğlu *Momokon*, o zaman on üç yaşındaydı. Onu da yanında götürüp, geliştiren, ona da öğreten Soltonoy'dur. Sözü nerelere götürdüm ben ya! Olsun, bu da altının kutsallığından oldu. Altının ne kadar çok olursa olsun, kolay kolay kimseye vermeyeceksin. Eşine ve çocuklarına dahi altını sakladığın yeri söylemeyeceksin. Altının sahibi tek sensin, hazineyi sakladığın yeri altının mirasçısı büyüüp, ona tamamen inanıp, güvendiğinde göstereceksin. Çocuklarının içinden yalnız bir tanesi altının mirasçısı olabilir. Diğerlerine ise mal, mülk, ev, bahçe kalır. Mirasçı, terbiyesiz çıkarsa akıllı insanlar hazineyi sakladığı yeri kimseye söylemeden ölürler. Bu durumda hazinenin sahibi yer olur. Yerden temiz, güvenilir başka ne var? Canlı, cansız, mal, mülk, hepsi yerden çıkar. Gerektiğinde kara toprak seni, beyliğini, hazinenin hepsini alır. Sahipsiz kalan hazineler, zamanı geldiğinde şanslı birinin karşısına çıkar. Tecrübeli insan, altının nereye saklandığını bilir.”

–“Devam edin abi!”

–“Kara toprağı kazmak da o kadar kolay değildir. Birine muhtaç olursun. Kendinden daha zengin birine altın verirsin. O zamanda altını çok verme. Altından altın yapılır. Daha söyleyeyim, altının kıymetini bilmeyenler, insanın kıymetini de bilmezler. Gençlik döneminde, altın insanın gücünü artırır, onun makamı yükseltir, sakın olmasını sağlar. Onu kazalardan, belalardan korur altın. Sayısız türdeki hastalıklar, altın ile iyileştirilir. Altının kadınlara da bitmez, tükenmez faydası vardır. Kız çocuğuna, çocukluğunda altın tabakta yemek yedirilirse, o hiçbir zaman hastalanmaz, büyüyünce de güzel kız olur. O kız çocuğunun boynu uzun, kendise de uzun boylu olur. Altın küpe, yüzük hangi kadının gönlünü çalmaz ki? Kadın sevinince güzelleşir. Kadını ancak güçlü erkeğin cesareti ve kutsal altın sevindirir. Akıllı kadın, saçına her zaman altın toka takar. Öyle kadın, neslini-[47]

hertürlü beladan korur, kocasını düşmanlara yendirmez. Ama şunu da bilmelisin: altın hazinesinin sahibi kadın olursa halkın huzuru gider. Söylediğim gibi altın hazinesinin sahibi erkek olur. Altının canı yoktur ama altını ölü mülk gibi de görme. Altın, kutsal ve

değerli mülktür. O, kendi sırrını bilen insanı gençliğinde güçlü, kuvvetli, ihtiyarlığında ise zengin eder. Yaşlı insana cimri olmak yakışmaz. Kutsal altının özellikleri saymakla bitmez. Zengin olmak istiyorsan, makamının halka arasında yüksek yerde olmasını istiyorsan altının kıymetini bilmelisin. Altına yemek, aş vermene gerek yok. O, sakladığın yerde senden hiçbir şey istemeden durur. Senden başkasına sırrını açmaz. Gönlün ferah bir şekilde gezersin.”

O sırada gittikleri yolun ilerisinde küçük küçük tepecikler göründü ve o tepeciklerin üstünde uçuşan akbabalar Karaçeneli’nin dikkatini çekti. Mevsim sonbahardı fakat hava açık ve sıcaktı. Kargabay uçuşan akbabalara bakıp, bir süre sustuktan sonra Kargabay’a sordu:

–“Havada uçuşan akbaba kuşlarını gördün mü?”

–“Gördüm.”

–“Onların niçin dönerek uçtuklarını biliyor musun?”

–“Onu bilmeyecek ne var.”

–“Biliyorsan söyle bakalım?”

–“Orda leş vardır.”

–“Leş yoksa hadi?”

Kargabay inanmadı:

–“Nasıl yani? Leşin olmadığı yerde akbaba kuşları öylesine uçuşmazlar ki.”

–“Onu ben de biliyorum.”

–“O zaman, neden boş yere uçsunlar?”

–“Boş yere değil, akbaba kuşları uçuyorsa birşeyler var demektir.”

Kargabay şaşırdı:

–“Leş olmayan yerde akbabalar boşu boşuna uçmaz.”

–“Sonra?”

–“Başka hangi sebepten olacak ki?”-[48]

–“İyice bak, deminden beri içlerinden biri de yere konmadı ve yerden havaya uçmadı.”

–“Gerçekten” dedi, Kargabay.

–“O zaman söylesene onlar niçin uçuyorlar?”

–“Onu bilmiyorum abi.”

–“O zaman öğren.”

–“Söyleseniz.”

–“O akbabaların uçtuğu yerde altın hazinesi varmış.”

–“Hadi canım!” Kargabay şaşırdı.

–“Hadisi, madisi yok! Akbabalar leşin olmadığı yerde altın hazinesinin üstünde uçarlar.”

–“Vay be!”

–“Çok şaşıрма, gidip bakalım hadi.”

– Kargabay, bir sandık dolusu altın bulmuş gibi atını hemen hızlandırdı. Karaçeneli sessizce gülümsedi:

–“Sakin ol, acele etme kardeşim.”

Kargabay utandı. Gidecekleri yere yaklaştıklarında evlerin eskimiş, yıpranmış duvarları ve eski bir yol ile karşılaştılar. Çok önceden bitmiş yabani sedef otu, devedikenini vardı. Bir seferlik alamete karşılık veremeyen eski bir şehir görüntüsü vardı. İkisi de atlarından inmeyip yıkılmış, yıpranmış duvarların yanından geçip biraz ileride durdular. Sayısız mezar taşları vardı. Karaçeneli, yıkılmış mezarların yanına gelince atından inip dua etti ve sonra:

–“İyice bak, etrafta leş var mı?” Zaten merak içinde olan Kargabay, hemen bakmaya gitti, biraz sonra tekrar geldi. Karaçeneli, Kargabay yanına gelene kadar hiç konuşmadı.

–“İyice baktım ama leş göremedim.”

–“Ne kadar arasan da bulamazsın. Ben yalan mı söyleyeceğim?”

–“O zaman altın nerde, hazineyi nasıl buluruz?”

Karaçeneli cevap verdi:

–“Altın sadece kendisinden anlayana sırrını açar ve görünür.”

–“Söyleseniz.”-[49]

–“Hazinenin saklandığı yerde yılan çok olur, özellikle de ejderhalar.Bildiğin gibi şuan sonbahar, yılanlar yerin altına girmiştir. Yılan göremediğimiz için hazineyi bulamayacağız.”

–“O zaman ne yapacağız?”

–“Acele etme!” Karaçeneli, atının ipinden çekerek gitti.

Hiçbir şeye anlam veremeyen Kargabay da onun peşinden gitti. Kargabay bu tuhaf insanın sırrını öğrenmek istiyordu fakat içinden de ona çok güvenmiyordu

Karaçeneli durdu:

–“Oradaki kurumuş çınarı görüyor musun?”

–“Görüyorum abi.”

–“Daha önceleri o çınarın dibinden su akardı, sonra su akmayınca çınar kurumuştur.”

– Yaklaşarak bakan Kargabay, “doğru” dedi.

–“Sahibi altını saklarken bu çınarı işaret olarak olarak koymuştur.”

–“Nasıl yani?”

“Sahibi altını sakladığında çınar yemyeşildir ve çiçek açmıştır. Vay be! Çınar kurumamış olsaydı, hazineyi kolayca bulurduk.”

Kargabay’ın morali bozuldu:

–“Bulamayacak mıyız yani?”

–“İyice düşünelim, nereye sakladığını belki bulabiliriz.”

– Kargabay “ilginç” dedi. Karaçeneli cevap vermedi.

Onlar kuruyan çınarın yanına varmadan durdular:

– Karaçeneli, “iyice bak, altının saklandığı yer burası” dedi.

–“Ne kadar da iyi baksam, onu ben bilemem abi!”

–“Acele etme, yanımdan uzaklaşma. Sana şimdi göstereceğim.” İkisi ondan sonra hiç konuşmadı. Karaçeneli, fare kovalayan kedi gibi etrafına dikkatlice baktı, hareketsiz bir şekilde oturduktan sonra bir anda yerinden kalkıp, koşarak üvez ağacının yanına kadar geldi. Üvez ağacı kurumuş olan çınarın yanına dikilmişti. Ondan başka, deminki sayısız mezar taşları vardı. Mezar taşlarının üzerini yosunlar kapatmış, mezar taşları, çok eski olduğu için yıpranmış görünüyordu.-[50]

Üvez ağacının dallarını kurumamış, yemyeşil olduğunu gören Karaçeneli, sevindi ve bağırarak:

–“Buraya gel! İşte, inşallah buldum.”

Bütün gücüyle koşup gelen Kargabay:

–“Nerde, hani altın?” diyerek etrafına bakındı.

Etrafında bırak altını, taş bile göremedi.

– Karaçeneli, “inşallah altın bu bölgede” deyip, moralini hiç bozmadı.

Sinirlenen Kargabay:

–“Bir şey anladıysam canım çıksın, nerde altın? Göstersene abi.”

– Karaçeneli, ne diyeceğini bilemedi.

Kargabay üzümlere:

–“Siz söylediniz de ben inanmadım mı?”

–“Eğer altın yerin üstünde dağılsa, saçılrsa, o zaman o nasıl altın olur? Altın, insanın gözüne kolayca görünmez. Ahmak insanlara hiç görünmez. İşte, altın bunun için kıymetlidir. Daha önce de dediğim gibi altın sadece onun sırrını anlayabilene, onu bilene görünür.”

Morali bozulan Kargabay, sustu. Sinirlenen Karaçeneli, Kargabay’ın kolundan tutarak:

–“Gel buraya diyorum! Şu akdiken ağacını görüyor musun?” Kargabay başını salladı. Sinirlenen Karaçeneli, bağırarak: “Sana şu akdiken ağacına iyi bak diyorum.”

Kargabay şaşırdı:

–“Görüyorum abi.”

–“O zaman aklında tut. Rüzgâr her zaman dereden eser, öyle olunca da ağacın dalları o tarafa doğru büyür. Şu yoğun dallara baksana, bu dallar dağ tarafına doğru büyümüş. Diğer dallar ise küçük ve zayıftır. Bu yoğun dallara bakarak altının nerde olduğunu bulabiliriz. Demek ki altın hazinesi bu dalın büyüdüğü tarafta. Altının saklandığı yerin üstünde çok fazla ot çıkmaz. Eğer altın bulunan yere yakın ağaç var ise ağacın dalları altına doğru büyür ve yoğun olur. Dibinde altın saklanmış ağaç, diğerlerine göre çabuk büyür ve yoğunlaşır.-[51]

Böyle ağaç, su almasa bile kolay kolay kurumaz, sebebi ise altın olan yere yağmur suları kendiliğinden toplanır.”

Kargabay:

–“O zaman hani, nerde altın?”

Karaçeneli bu sefer sakın bir şekilde anlattı:

–“Sen kafanı çok karıştırma ve beni dinle. Altın hazinesi buraya çok yakın bir yerde onu ben biliyorum ama çok derindedir. Yılan, fare, dağ sıçanı yerin dibine girmemiş olsaydı ben altını çabuk bulurdum. Artık onu sonbahar yağmurunda ya da kar yağdığında bulabiliriz. Eğer altın düz bir yere saklandı ise yağmur suyu oraya toplanır. Hazinenin saklanandığı yerde kar uzun süre durmaz, hemen erir.”

Karaçeneli bir süre seslenmedi ve sonra bağırdı.

–“Büyük Allah, işte buldum. Allah verdi işte.” Karaçeneli eski, yıpranmış duvara yaklaşarak durdu. Az önceki akdiken ağacının diğer tarafında ot bitmeyen balçıklı toprak vardı. Hiçbir şey anlamayan Kargabay da oraya baktı ve bir yığın sarı arının orada yuva yaptığını gördü. Kibleye dönüp, kendince dua eden Karaçeneli mırıldandı:

–“Görüyor musun? Çiçek açmayan yere arı konmaz, neden yuva yapmışlar diye sormayacak mısın? Arıların burada yuva yapması, hazinenin burada olduğunun bir işaretidir. Altının gücü burda işte. Altın arıların hepsini hâkimiyeti altına almış, baksana hepsi bal arısı.”

– Kargabay, şimdi ne yapacağız diye sordu.

–“Acele etmeden, kazmalarımız ile gelip kazar alırız. Birilerine görünmeyelim, kötü gözden uzak olalım yoksa bize zarar verir.”

Çok fazla inanmayan Kargabay, havaya baktı. Gerçekten de akbabalar hala onların üzerinde uçuşuyordu. Kargabay şaşırmış bir şekilde havaya bakarken, Karaçeneli seslendi:

–“Dedim ya, işte buldum!” Karaçeneli, sıçanın girdiği deliğin ağzını kamçının sapı ile kazarak bir tane altın bulmuştu. Ondan sonra ikisi de heyecanlanıp, deliğin ağzını daha çok kazdılar, deliğe uzun uzun baktılar ama-[52]

hiçbir şey göremediler. Heyecanları boşa çıktı. Karaçeneli:

–“İnşallah hazineyi bulduk, Allah’ım böyle bir ganimeti çok az kuluna verir. Etrafına iyice bak, unutmayacak bir şekilde aklında tut. Hazine saklanan yer sihirli olur. Öyle bir yer insanı çabuk baştan çıkarır. Altın, insanın gözünü bağlayıp, yalnız gelen insanı baştan çıkarır. Gördün mü? Bu altını yerin altından aç olan küçücük bir hayvan alıp

çıkarmıştır. Demek ki, bu hazinenin sahibi aç olan o küçük hayvandır. Bu küçük hayvanın yaşadığı yerde yılan ile karınca bulunmaz. Hazine sahibi gece kız gibi gülüp, gündüz çakal gibi ulur. Altının olduğu yere insanoğlunu yaklaştırmaz, her türlü tepkiyi verir fakat kendisi görünmez.”

O sırada dal kırılmış gibi bir ses geldi:

–Sinirli bir erkek sesi duyuldu ve kayboldu.

Her tarafta atlar koşuyordu. Kargabay şaşırıp kaldı. Karaçeneli başını dönderip baktığında öylece donup kaldı. Eski mezarlık tekrar sessizliğe büründü. Havadaki akbaba kuşları da kaybolmuştu. Atına binen iki yolcu yavaş yavaş gitti. Duyduğu sihirli sese sinirlenen Karaçeneli, kendinden geçti:

–“Ses yerin altından gelmedi. Kesin hazinenin sahibidir. Bak kendi kulağımız ile duyduk şimdi. Bu kadar çabuk işaret vereceğini hiç kimse beklemezdi. Bilen bir insan için bu, çok eskiden hazinesini saklayıp, ölüp giden hazine sahibinin çölde gezen ruhudur. Ne yapsın ki zavallı? Yurdu eski mezarlık, yemeği de ottur.”

–“Sert bir şekilde bağırmasına bakarsan, insan sesine benziyordu.”

Kargabay:

–“Ruh ölen insanın canıdır. İnsan, canlı olduktan sonra insan gibi konuşmayıp da onun eşek gibi anırmasını mı bekliyorsun? Tamam, senin dediğine inandık diyelim, o zamandan hazineye sahip çıkan kabristanda cinler, şeytanlar gezmeyecek de kim gezecek? Bu uğursuz yerden çabuk gidelim.”

– Kargabay, “o zaman bir daha gelmeyecek miyiz buraya” dedi? Kargabay hazineyi bırakıp gitmek istemiyordu.

–“Nasıl gelmeyeceğiz? Daha önce de söyledim ya sana,-[53]

Allah altın hazinesini sevdiği kuluna ömründe bir defa verir. Biz de Allah’ı ağzından düşürmeyen insanlardanız. Öteki sefer buraya hazırlıklı gelmeliyiz. Ruhlara Kur’an okuyup, kurban kesip kabristanın sahibine bağışlamazsak yakışır mı bize? Şimdilik kim olursa olsun hazine tarafına yaklaştırmayıp, korkutup, ürkütsün.”

Kendince mırıldanıp gelen Karaçeneli durduğunda ne zamandır tuvaleti gelen Kargabay, etrafa bakındıktan sonra otların çok olduğu yere gitti otların arasında sarıklı, beyaz bir baş görünce çok korktu ve yüreği ağzına geldi. Karaçeneli, Kargabay'ın bu haliyle alay etti:

–“Kardeşim, ruhlar seni yakalayacak diye mi korkuyorsun?”

Kargabay:

–“Bilmiyorum ki, ses insan sesine benzemesine rağmen çok korkunçtu. Cin, peri, ruh bunlar insan gibi nasıl konuşurlar?”

–“Tamam, onlar zaten hazinenin saklandığı yeri bize belli ettiler. Sonunda insan eline geçmeyen altın, mal, mülk olmaz. Dediğim gibi acele etmeden, hazırlıklı bir şekilde gelelim, hazine hiçbir yere kaçmaz. İnşallah altın, gümüş bizim olacak.”

Kargabay, Karaçeneli'nin söylediklerine katılmış gibi sesini çıkarmadan başını salladı.

Havada kavurucu yaz sıcağı vardı, rüzgâr hiç esmiyordu. Hiç durmadan yol giden ikisinin durumu çok kötüydü. Kargabay, bir anda kendini çok mutlu hissetti, ileride yüksek bir makam, güzel bir evlilik, güzel bir hayat onu bekliyor gibi kendinden geçti.

* * *

Geceyi dağ çınarının dibinde geçirdiler. Yükleri boşaltılan atlar, akan suyun kenarındaki ağaca bağlandığı için gece boyunca suyun içinde kalan bacakları donmuştu. Atlar yatıp, uyuyan sahiplerinden-[54]

yardım ister gibi bir umutla onlara bakıyorlardı. Üstlerine çapanlarını örterek uyuyan at sahipleri hiç uyanacak gibi durmuyordu. Gün doğmak üzereydi, o an her tarafta kuşlar ötmeye ve her tafaf canlanmaya başladı. Kargabay ile Karaçeneli güneş doğmaya başlayınca kalkıp ellerini açarak tapındılar, onlar seferde iken namaz kılmazlardı. Adetleri gereği sabahları güneşe tapınırlardı. Bu şekilde tapınmak göçmenlerin eski adetlerinden biriydi. Onun için sefere çıkanların tek inandığı tanrı Gök Tanrı idi. Kargabay, islam dininde böyle şeylerin olmadığını çok iyi biliyordu. Güneşe tapınan Karaçeneli'ye bakarak sanki hiçbir şey bilmiyormuş gibi onunla beraber güneşe tapınırdı. Karaçeneli'nin ise gözlerinden yaşlar akar, hiç kimseye bakmadan, hiç

kimseyi dinlemeden otururdu. Böyle durumlarda Karaçeneli hiç kimseden çekinmez, utanmazdı. Yüksek sesle konuşup, kendisinin iyi olduğunu haber verirdi. Felaketlerden, afetlerden, beklenmedik bir anda saldıran düşmanlardan canını kurtaran tek şeyin güneş olduğuna inanırdı. Güneşten başka ona yardım edecek kim vardı? Güneş herkese ışığını saçar. Gecenin karanlığından sağ sağlim çıktığını her sabah güneşe iletmek, Karaçeneli'nin eskiden beri yaptığı âdeti idi. Bu eskilerden bozulmadan gelen bir inanıştı. Kargabay böyle durumlarda Karaçeneli'nin arkasında oturur ve o yerinden kalkmadan kendisi de kalkmazdı. Tanrıya sığınmanın, tapınmanın yolu çoktur. Karaçeneli'nin bu yaptıkları kutsal Kur'an'ın surelerinde yazmasa da Kargabay, ona hiçbir şey demezdi. Allah tektir, bugüne kadar onu gözleri ile gören, tanıyan bir kişi dahi yoktur. Bir müslüman, Allah'ı dili ile söyleyip, kalbi ile hissetmez ise onu gözleri ile göremez. Bundan dolayı ikisi de din, şariat hakkında konuşmaz, tartışmazdı. Bu yalan- [55]

dünya'nın eziyeti zaten çoktur. İkisinin de bu eziyetlerden hariç bitmeyen işleri, ulaşamadıkları amaçları vardı ve işledikleri günah da çoktu.

Gözyaşlarını silerek yerinden kalkmaya çalışan Karaçeneli'yi gören Kargabay, oturduğu yerden hemen kalkıp atlara doğru yürüdü. Dün, karınlarını doyurmaları için atları serbest bıraktıklarında aç olan atlar arpa yemişlerdi. Onlar geçitleri geçtikten sonra atların bacaklarına dün yedikleri arpanın tesiri vurdu, atlar aksak gitmeye başladılar. Çaresiz kalan ikisi kurumuş bir çınar ağacının altına gidip orda gecelediler. Atlarını suyun içine götürüp bağladılar. Bu eskiden beri yapılan bir gelenektir. Bu şekilde yaptıktan sonra atlar çabuk iyileşir, binmeye hazır olurdu.

Atları ot yemeleri için serbest bıraktılar, kendileri de bir şeyler atıştırmak için oturdular. azıklarının içinde pişmiş kuzu eti ve arpa ekmeği vardı. Tulumdaki kımızdan kana kana içen, etleri bir eline, arpa ekmeğini diğer eline alan Karaçeneli, ekmeği bölmeden yerken:

—“Arpa ekmeğinin özellikleri çoktur” dedi. Kargabay'ı konuşturmadan kendisi devam etti. “Zenginliğin başı, padişahı altındır” dedi. Altın hakkında çok söyledim. Arpanın özelliklerinden de bahsedecek olursak onun da çok özelliği vardır. İlk önce arpanın faydasından ve özelliklerinden bahsedeyim sana. “En iyi kısrağı bile arpa ile beslerler, eskiden beri âlimler, padişahlar arpa ekmeği yemişlerdir. Dilenci fakir, fukaranın da en

sevdiği yemek arpa ekmeğidir. At bakıcıları da atları koşturmadan önce onları arpa ile beslerler. Arpa yiyen at, gücünü kaybetmez, kolay kolay yorulmaz ve hiçbir at onu geçemez. Arpa ekmeği yiyen âlimin-[56]

aklı, fikri daha da artar, gönlü şen olur ve şişmanlamaz, rahatça uyur. Her zaman arpa ekmeği yiyen padişahın imanı artar, düşüncesi genişler, halkın yanında saygı ve hürmeti artar. Bütün halk ona hürmet ile başını eğer. Arpadan hazırlanmış yemek beyin ile kalbin çalışmasına iyi gelir, doktorlar arpadan yapılmış içkinin de birçok hastalığa iyi geldiğini söylerler. Padişahlar, arpadan yapılmış içkiyi Allah'ın emri ile yaratılmış acı su diyerek içmişler. Hasta insanlara ilaç yerine içirmişler. Arpadan yapılmış içkinin otuzdan fazla hastalığa iyi geldiği söylenir. Böylece arpa, insanı birçok illetten, beladan saklar ve korur. Akıl hastası olan insanlara da arpadan yapılmış içki verildiğinde iyi geldiği söylenir. Felç olup da yerinden kalkamayan, yatakta yatan insanın ayaklarına arpa içkisi sürülünce iyileştiğini kendi gözlerimle gördüm. *Çin-Mançur* âlimlerinin dediklerine göre ayın tutulduğu gece ekilen arpa ile pek çok hastalığı iyileştirmek mümkünmüş.”

– Kargabay, Karaçeneli'ye açık bir şekilde: “Arpayı, arpa ekmeğini buğdaydan daha değerli görmenize inanamıyorum” dedi.

– Karaçeneli, “kardeşim sen neyi biliyorsun?” deyip sustu.

Kargabay da altta kalmadı:

–“Darılma bana abi ama bugüne kadar gümüşü altından değerli gören birini görmedim. Arpayı buğdaydan daha değerli görmene inanamıyorum. Beyaz buğday gibi nazik, sevimli, güzel bir yemek var mıdır? Benim gördüğüm, bildiğim *Buhara* ve *Semerkant*'da buğday ekmeğinden daha kutsal yemek yok derler. Ağa, vezir, molla, tüccar hepsi buğday ekmeği yer. Buğdaydan yapılmış yemeğe çok değer verirler.”

Karaçeneli:- [57]

–“Senin söylediğin Buharadaki han sarayında güzel kadınlar bile buğday ekmeği ile beslenirler. Doğru söylüyorsun, bir dilim buğday ekmeği ile bir salkım üzüm, köle ve cariyenin bir günlük yemeğidir orda. Bu yaşa gelip başından o kadar olay geçen Karaçeneli, senin söylediklerini bilmez mi sanıyorsun? Yanılıyorsun, oğlum.”

Kargabay, ne diyeceğini bilemedi:

–“Karaçeneli abi, senin kalbini mi kırdım?” Ondan özür dileyerek başını eğdi.

–“Sen sadece bir, iki milletin âdetini, geleneğini biliyorsun, birçok şeyi bilmiyorsun, sen daha çocuksun dedi Karaçeneli. Burada övünecek olan benim: Ben binlerce şehir görmüş ve gezmiş bir insanım. Her milletin, şehrin örf ve âdeti farklıdır. Pek çok insanla görüştim, tanıştım, dost oldum. Onların içinden birçoğu benim yaptığım yardımı geri ödemek bir yana dursun, bana düşman olup, benim arkamdan kuyu kazdılar. İnsanların hepsi iyi niyetli, güvenilir olmaz. Her insanda kötü karakter, huy bulunur. Allah, kötü insanlardan bizleri korusun. Özellikle boyu kısa, kafası büyük insandan kendini uzak tut. Onlar, doğruluk, adalet hakkında çok konuşurlar ama kötü niyetli olurlar. Onlar kötü, alçak işleri utanmadan yaparlar. Kötü işleri yaparken Allah’ın önünde kendilerini temiz görürler. Doğru, iyi niyetli, görünmeye çalışırlar. Sana yine bir şey anlatayım: Kendinden aşağıda olan bir insana yardım edersen, o sonra senden öç almaya çalışırmış. Eğer onların makamı seninkine biraz yaklaşıp, senin daha önce ona yaptığın iyilik onu aşağılayıp, küçük düşürürmüş. O zaman sen yaptığın iyilik ile onu aşağılamış, küçük düşürmüş oluyormuşsun. İnsanlığı ve cömertliği sadece aklı başında, iyi karakterli insanlar. Cömert olan insanlar da kendine kolayca düşman edinebilir. Sözün kısası şudur: Bin kişiye ettiğin iyilikten bir tanesi bile geri dönse sen ona şükür et. İyilik yapan birisi, yaptığı iyiliğin hepsini sevap ve sadaka için yapar, hiçbir zaman karşılık beklemez. Az önce de söylediğim gibi başkasından gördüğü iyiliği geri ödemeyi sadece cömert insan bilir. Allah’ın emri böyle, insanların hepsi cömert değildir.”-[58]

– Kargabay, “söylediklerine inandım, bunları her zaman aklımda tutacağım” dedi. Bu sırada Karaçeneli bacağına vurarak:

–“Ben sana arpanın özelliklerinden bahsedecektim ama insanoğlunun hal ve hareketlerine geçmişim. İnsan da arpa da hepsi Allah’ın emri ile yaratılmıştır. İnsan topraktan yaratılmış tekrar toprağa gidecektir. Toprağa gömülmeyecek, yerin altına girmeyecek kim var ki? Müslümanlar, doğdum öldüm veya anamızın karnından çıplak doğup, bir iki metre kefen ile tekrar çıplak gideriz derler.”

–“O zaman hepimiz dünyadan elinimizi, ayağımızı çekip, yok olup gidelim mi?” dedi Kargabay.

Karaçeneli:

–“Ben o anlamda söylemedim. Asıl demek istediğim, Allah yarattığı şeylerin hepsini birbirine bağımlı, bağlı olarak yaratmıştır. Mesela Allah’ım ekmeği yaratmasaydı, insan nasıl yaşardı? Arpa hakkında söylediklerimi aklının bir köşesinde sakla,zamanı gelince bu söylediklerimin sana faydası olur. Bolluk veya açlık olacak yılı âlimler arpanın büyümesine ve mahsüle bakarak bilmişlerdir. Eğer arpa siyah mavi çıkıp, gökyüzüne doğru dik bir şekilde büyür ise o bolluğun belirtisidir. Arpanın boyu kısa ve çok seyrek çıkmışsa o zaman açlık, kıtlık olacağının belirtisidir. Arpanın özelliklerini saymakla bitiremeyiz. Mesela, yine arpanın bir özelliği” diyen Karaçeneli susunca.

– Kargabay, kendinden geçmiş bir şekilde devam edin dedi.

–“Arpayı peygamber, sahabelerdeyemiş. *Muhammet Peygamber*, kim benim yolumdan gidip, bana saygı gösterirse arpa yemeğini yesin diyen hadisi bırakmış. Müslüman dininin mekânı Mekke ve Medine şehirlerinden başlayıp, İran, Afganistan, Hindistan devletlerine kadar hepsi arpanın ekmeğini yemiş ve arpayı kutsal saymışlardır. Az önce de söylediğim gibi âlimler, hangi yıl bolluk ya da açlık, kıtlık olacağını arpanın büyümesine bakarak bilmişler. Açlık, kıtlık olduğunda insanlar daha çok hasta olur, hayvanlarda salgın olur ve birçok hayvan ölür. Böyle bir durumda halkın başına gelen-

[59]

felaket çok büyük boyutlara ulaşır. Altın hazinenin saklandığı yeri, arpa ekilen yere bakarak da tahmin etmek mümkündür. Mesela, altının saklandığı yerde arpa ekilirse çok yoğun yetişir. Ondan başka bir işareti daha...”

Karaçeneli’nin sesi bir anda kesildi. Sebebi ise onları takip edip gelen atlı birinin, yemek yiyen ve hiçbir şeyden habersiz oturup konuşan ikisine dimdik bakmasıydı. İkiisi gelen adama selam vermedi, Karaçeneli rahat bir şekilde:

– Yerinden kalkmayarak: “Attan in *Cekebatır*” dedi. Yolcunu ayağındaki ayakkabı Kargabay’ın dikkatini çekti. Saçını, sakalını kesmemiş, kendini salmış ve acınacak birisiydi. Hal ve hareketleri, giyim tarzı, insanlar ile kaynaşmayışı bir kaçağı andırıyordu. Böyle görünmesine rağmen, o karşısındaki insanlara saygı göstermeyip, onları küçük gördü ve attan inerken:

–“Sizleri çok uzaktan gördüm ve bilerek yanınıza geldim. Selam vermemenize ne demeli? Yoksa şu ahmak kafalarınızı koparayım mı? Yoksa boğazlarınızı sıkıp size benim kim olduğumu göstereyim mi?”

Delirmiş gibi konuşan, ter kokan ve bir yabani hayvan gibi görünen Cekebatır, Kargabay’ı korkutmuştu. Karaçeneli hiç umursamadan öylece oturuyordu.

Karaçeneli adamı eleştirdi:

–“Cekebatır sen dağda, tepede hayvanlar ile beraber yaşayıp halkın örf ve âdetlerini tamamen unutmuşsun galiba?”

–“Sen her şeyi biliyormuşsun, anlatmaz mısın bana?”

Karaçeneli hiç çekinmeden:

–“Büyük kişilere her zaman küçük olanlar selam verir. Bunu sana söylememin sebebi: Benim yaşımdan senden büyük. Eğer karşılaşan iki kişinin yaşları aynı ise atın üzerinde gelen kişi yaya gelen kişiye, aynı şekilde yukarıdan gelen kişi, aşağıdan gelene kişiye ilk önce selam-[60]

vermesi farzdır. Ben senin adını duydum, babanı da gördüm. Dağa kaçıp, uzun zamandır hiç kimse ile görüşmüyorsun. Hiç kimseyle bir alakan yokmuş. *Esenbay* adın gidip yerini Cekaabatır almıştır.”

–“Şuna bak” diyen koca adam, şaşırıp kaldı.

–“İki oğlunun da on sekiz yaşında öldüklerini duymuştum.Şehit oldu o zavallı çocuklar, Allah rahmet eylesin. Onlar senin anne ve babanın yanında büyüdüler. Sen, onların ölümünden çok önce insanlardan, halktan kaçıp gittin. O zamanlarda çocukların yeni yürümeye başlamıştı. Doğru değil mi?”

Cekebatır:

–“Söylediklerin doğru.”

–“Ben hiçbir zaman yalan söyleyen birisi değilim” diyen Karaçeneli, konuşmasına devam etti. “Sen o zamandan beri yalnızsın. Nerde, nasıl, kiminle yaşadığını Allah’tan

başka hiç kimse bilmiyor. Tek dostun ayıdır. Aslandan, cin ve şeytandan da korkmuyorsun. Duyduğuma göre şimdi iki çocuğun var. Biri kız, diğeri erkek. Kız çocuğun yakında iki yaşına girecek. Tek mirasçın oğlun zamanı gelince o da senin gibi yürekli olacak. Şimdi onun ne olacağını sana anlatayım. Daha çocukluktan çıkmamış, dokuz yaşındadır. Oğlunun hiç kimsede olmayan bir hüneri var. Yüksek kayalık dağlarda dağ keçisini hemen yakalayıp, kafasını, göz açıp kapatana kadar kesip atıyor. Yuvasında yatan saksağanın yumurtasını hiç belli etmeden alıp, havada uçan kuşu tek atışta vuran iyi bir nişancı olmuştur. Allah'ım, çocuğuna uçması için bir tek kanat vermemiştir. Benim sana diyeceğim dağda, tepede aç kalma, güçten kuvvetten düşme vatanına, milletine geri dön. Senin oğlun devletin hazinesi, servetidir. Oğlun, vatan, millete yararlı olsun. Dediğim gibi senin babanı da bilirdim. O sadece *Çogoroklar*'ın değil, birçok soyun danışmanıydı. Güzel konuşurdu. Senin de hünerin çok farklı, başından beri *Çogoroklar* padişahının emrine boyun eğmedin. Şecerede, *SultanBabür*'ün kaç defa deneyip de sizlere boyun eğdiremediği yazılır. Öküze binince buluta-[61]

eli uzanan, sayısız koyuna bakıp özgür halk olan sizler de son padişah Babür'ün hakimiyeti altına girdiniz. İlk başta vergi ödemeyen *Çogoroklar* padişahın canını sıkınca, Babür'ün askerleri gelip her tarafı yakıp, yıkmış. Bazıları dağa, kayalara saklanıp canlarını zor kurtarmış. O zamandan beri *Çogoroklar*'ın sayısı, nüfusu artmaz, özgür bir millet olamayıp bazen *Kara Teyit*'e, *Sarı Teyit*'e sığınıp, bazen de *Nayman* soyuna bağlandınız. *Noygut*, *Kangı*, *Cokesek*, *Avakkan* köylerinde de gezdiniz. Sonunda öyle büyük bir milletin, cesur halkın oğlu olduğun için sen Cekebatır olarak adlandırıldın. Gücünü, kuvvetini savaşta göster. Dağda, çölde, ormanda gelip geçenleri korkutmadan vatanına geri dön Esenbay kardeşim, Cekebatır'ım abinin sözünü dinle..."

–“Seni kâfir! *Aldar köse*'ye benzeyip, her şeyi nerden biliyorsun?” Şaşırıp, ağzı açık kalan Cekebatır, “yoksa sen evliyamısın” dedi. “Dediğin gibi benim soyum *Çogorok*, şeceremizde Teyit demişler. Teyitler, şimdi büyük bir millet. Göçmenlere göre bizim savaşımız daha çoktur. Sayısız Kırgız Teyit'ten türemiştir. Yoksa yalan mı söylüyorum, evliyam?”

Karaçeneli:

–“Zavallım, sen Teyit olunca dünya değişmeyecek. Tamam, Çogorok veya Teyit oldun bir şey değişecek mi? Zaten Kırgız atanın soyundasınız. Bunu ne olursa olsun aklından hiç çıkarma, Çogoroklar eskiden İçkiliklerin milleti idi. Kırgızların en güçlü soyu idi, padişah Babür’e karşı çıkmışlardı. Anlayan insan için bu işler öyle kolay değildir. Padişaha karşı çıkılır mıydı? Sonunda Sultan Babür, bütün milleti talan edip, yok edin diye emir verdi. Padişahın askerleri Çogorokların hepsini kırıp, geçirdiler. O devirde Çogoroklar’ın taş yardımıyla havayı değiştirebilen ünlü büyücüsü *Tömönbay*, halkın nesili devam etsin diye Çogoroklardan bir kız, bir erkek çocuğunu mağaraya götürüp saklamış, arkalarından gelen padişahın askerlerinin yoluna dolu, kar yağdırıp onların yollarını kapatmış. Yumurta büyüklüğünde dolu yağmış, soğuktan ölecek olan padişahın askerleri-[62]

geri çekilip, zar zor kurtulmuştur. O zaman da vergi toplayan Babür’ün askerleri Çogoroklar’ın malını, mülkünü yağmalayıp, kırıp geçmişler. Bize söylemesi çok kolay geliyor ama ondan sonra üç asır geçti. Tömönbay’ın mağaraya sakladığı kız ve erkekten doğan çocuklar çoğalarak tekrardan bir millet haline geldi. Allah’a şükürler olsun ki Çogorok ismi yok olup, silinmedi.”

Esenbay-Cekebatır, bıyığından bir tane kıl kopararak:

–“Demek öyle!” dedi. “Söylediklerin doğru. Bir padişah Çogorokların tamamını yok etmeye kalkışmış, birkaç kız, erkek kanatlanıp bulutların üstüne çıkıp gitmiştir. Bilsen gerek, Kırgızlar çok önceleri öküzehotoz demişlerdir. Öküz gibi bir güçlü hayvan nerde bulunur? Yükünü yükleyip üstüne sen de binersin, onun sütünü içip, kaymağını bir kere yiyen insan, üç dört gün hiç acıkmaz. Öküzün eti ile ayının eti aynıdır, yedikten sonra buzun üstünde yatsan da hiç üşümezsin.”

–“Biz de öküzün etini yiyip, sütünü, ayranını içmiştik. Cekebatır sana halkına, vatanına geri dön, iki çocuğunu Kırgız’ın örf ve âdeti ile yetiştir diyorum. Oğlun *Orozbay*, halkça tanınmış kahraman olur, kızın ise güzelliği ile her yerde tanınır. Kuvvetine, doya doya yediğin ete kanma, şöhreti olan, kahraman, zengin hükümdarı olan ülkene geri dön. Yalnızlık çok zordur. Tek ağaçtan orman olmaz.”

Bu arada kendine gelmeye başlayan Cekebatır:

–“Söyle bakalım sen kimsin? Çogoroklar’ın tarihini, padişaha boyun eğmeyen, cesur bir halk olduğunu bildiğin yetmiyor gibi beni daha önceden tanımamana rağmen yedi ceddime kadar sayıverdin. Halkımızın kahramanlıklarını babamdan duymuştum. Biliyorsun düşman ile savaşmanın bir yolu vardır. Kılıçlar çıkarılıp katliam başlar, o sırada teke tek savaşmaya çıkarlar. Kendim de birçok kez ayı ile boğuştum-[63]

silahım olmadığı için boğazını sıkarak öldürdüm.”

–“Tamam, çok övünüp durma” diyerek Cekebatır’ı susturan Karaçeneli, konuşmasına devam etti. “Diri ayıyı boğduktan sonra ayının ağzından bağlayıp evine götürdüğünü duydum. Çok konuşmadan bana *Kerege-Taş*’a ne zaman geldiğini söyle. Ben senin Karamık’ın kayalık dağlarında olduğunu düşünüyordum.”

–“Vay be! Siz kimsiniz? Benim geçmişim hakkında her şeyi biliyorsun, onu bırak iki yaşındaki kızımın güzelliğine kadar biliyorsun, sen gerçekten evliya mısın? Öyle ise söyler misin ben ne zaman, hangi dertten öleceğim?”

Karaçeneli alay eder gibi güldü:

–“Tamam, madem çok merak ettin senin ne zaman öleceğini söyleyeceğim, sonra bana kızma!”

–“Zamanı gelince herkes ölecek. Bunun neyine kızayım. Söyle hadi...”

Karaçeneli, sanki birisi ölmüş gibi üzüntülü bir şekilde:

–“Sen çığın altında kalıp öleceksin. Bedenin toprağa gömülmeyecek, buzun altında çürümeden yatacaksın. Eşini de ayı kaçırarak, o da korkudan ölecek...”

–“Ben senin gibi evliya’yı ilk defa görüyorum.” Cekebatır kızmak yerine şaşırıp kaldı. “O zaman iki yaşındaki kızımın hali ne olacak? Oğlum Orozbay’ı merak etmiyorum, o artık büyüdü, bir şekilde yaşayıp gider.”

–“Kızın ve oğlunun hayatı hakkında konuşmak istemiyorum. Onlar daha genç. Ben gözünde mühür, dilinde sihir olan biriyim. Birine beddua etsem bedduam kabul olur. Dua etsem o da kabul olur. Ne olursa olsun insanoğlu alnında yazılanı görür. Senin çocuklarının hayatını da biliyorum.”

Cekebatır endişelendi:

–“Çocuklarımın sonu da kötü, felaket olmuyor değil mi? Çocuklarım sağlıklı ve mutlu olsun ben başka hiçbir şey istemiyorum.”

– Karaçeneli, “sen mutluluğu nasıl biliyorsun” diye sordu ve kendisi cevapladı. “Eskiden beri söylenen bir örneği sana hatırlatayım. Herkes kendi kaderinin kölesidir. İnsan, kendi kaderini kendisi yazar. Demek ki insanın kaderi onun hayal gücüne ve inandığı örf ve âdetine bağlıdır.-[64]

İnsan’ın talihi, kısmeti, mutluluğu kendi elindedir. Doğrusunu söylemek gerekirse: Bir insanın kendi ahlakı, karakteri onun talihine, kısmetine, mutluluğuna yol gösterir. Kısacası senin ahlakın, karakterin kendi mutluluğun, kısmetindir. Daha söyleyeyim mi? İnsan, eli ile yaptığı işi boynu ile çeker. İnsanın mutlu veya mutsuz olması kendi elindedir.”

Karaçeneli, bunları Cekebatır’a söylemiş gibi görünse de aslında bu konuşmaların hepsi Kargabay içindi. Karaçeneli’nin söylediklerini anlamayan Cekebatır, şaşırıp kaldı:

–“Az önceki sözlerinden hiçbir şey anlamadım. Tamam, senin dediğin gibi ben çığın altında kalayım, ben ondan korkmuyorum. Eşimi, ayı nasıl kaçırarak? O kadar konuştun, şimdi her şeyi açıkça söyle. Çocuklarımın hayatı nasıl olacak? Onların hayatını da öğrenmek istiyorum.”

Karaçeneli, bu sefer net cevap verdi. Cekebatır’ın sorularından kurtulmak istedi.

–“Çocuklarının hayatı bundan sonra işte bu benim yanımda seslenmeden oturan gencin hayatına bağlanacak, o çocuklarının varisi olacak.”

Kargabay çok şaşırdı:

–“Ne dedin? Cekebatır abiyi ben ilk defa görüyorum. Bundan sonra onunla ne zaman karşılaşacağız Allah bilir. Ben o çocuklara nasıl varisolacağım?”

–“Cekebatır ile karşılaşmasaydık olurdu. Yapacak bir şey yok artık.”

–Cekebatır “öğrenelim” diye sıkıştırdı.

–“Şimdi anlatacak vaktimiz yok. Bunu bırakıp yolumuza devam edelim.”

– Kargabay o kadar çok inanmamasına rağmen, “ilginçmiş” dedi.

Cekebatır birden hareketlendi:

–“O zaman, çocuklarımın hayatına varis olacak kişiyi biz de tanıyalım. Genç delikanlının ismi nedir?”

–“Şimdiki ismi Kargabay. Senin kızın bundan on iki yıl sonra çok güzel kız olur, senin kızına birçok genç, bey âşık olur. O zaman Kargabay kardeşimin isminin nasıl değişeceğini ben bilemem. Yine on, on beş-[65]

yıl geçtikten sonra Kargabay bütün Kırgızlarca tanınır. Zenginliği artar, makamı yükselir o zaman bu delikanlıya babasının ezan okuyarak koyduğu ismi yakışmaz hale gelip başka, yeni isme geçer.”

–“Sen çok tuhaf birisin. Yemin ederim ki hiçbir şey anlamadım. Herkesçe tanınan birisi neden ismini değiştirsin? Kırgızların tamamının tanıdığı bir genç ile benim çocuklarımın ne işi olabilir ki? Sen benim kafamı çok karıştırmadan bunu cevapla bakalım.”

Karaçeneli:

–“İleride kızının dünyada bulunmaz güzellikte bir kız, oğlunun ise cesaretli, yürekli bir delikanlı olacağını söyledim ya. Daha ne söylememi istiyorsun?”

Cekebatır, Karaçeneli’ye yaklaşarak:

–“Oğlum bana çekmiş ise cesur olur. Ben ona güveniyorum. Kızımın o kadar güzel olacağını sen nereden biliyorsun?”

–“Cekebatır ben senin oğlun cesur, kahraman ve sana benzeyip kocaman olacak demiyorum ki.”

–“Sen ne diyorsun? Az önce öyle söylemedin mi?”

–“Söylediğimden asla geri dönem ama oğlun cesur, kahraman olacak demedim, sadece cesaretli, yürekli olacak dedim.”

–“Sen bu sözlerinle ne demek istiyorsun?”

–“Kahramanın heybeti görünüşünde, duruşundadır. Onlar genellikle kuvvetli ve güçlü olurlar. Boyu kısa, görünüşü sade olan insandan da hiçbir şeyden korkmayan kahraman çıkabilir ancak senin oğlun senin gibi kahraman olamaz.”

Cekebatır yine sinirlendi:

–“Sana evliya dediğime bakıp da insanı çok aşağılama. Sana bir yumruk atacağım şimdi. Oturduğun yerde kafanı koparırsam benden hiç kimse hesap soramaz. Gerçekten benden yumruk yemek istemiyorsan hadi söyle. Niçin oğlum benim gibi kahraman olamaz?”

– “Cekebatır, benim başım çok kıymetlidir. Bunu ödemesi çok zordur sen değil, bütün Çogorok soyu ile İçki milleti birleşse bunu ödeyemez. Onun için beni korkutmayı hiç düşünme. Benimle karşılaşman kısmetinde varmış, son sözümü aklının bir köşesine koy ve unutma. Bir sonraki karşılaşmamızda sen benim bir dediğimi iki etmeyip, söylediklerimi yapacaksın. Dediklerimi anlıyor musun zavallım?”

Cekebatır şaşırdı.-[66]

–“Sana şu parmağımla bir dokunursam ölürsün.”

Karaçeneli, Cekebatır ile alay etti:

–“Ahmak, sen gücüne mi güvenirsin? Seni şu durduğun yerde öldüreyim mi?”

–“Nasıl yani?”

–“Öyle işte.”

Cekebatır inanmayarak başını salladı.

–“Öldüremezsın.”

Karaçeneli öç alacakmış gibi baktı.

–“Sana kıyamam, atını getir onu hemen öldüreyim.”

– Cekebatır tamam dedi.

Bu sırada yüksek bir ses çıkıverdi ve Cekebatır ile Kargabay kulaklarını kapatarak yere düştüler. Onlar gözlerini açtıklarında Cekebatır’ın atı yerde ölü halde yatıyordu. Cekebatır düştüğü yerden kalkıp, ölen atının yanına geldiğinde atının kafasından azıcık kan aktığını gördü. Kendinden geçen Cekebatır sordu:

–“Senin sihrin gerçekten de çok büyük, sana başımı eğiyorum.”

Karaçeneli’nin bu sihirini Kargabay da bilmiyordu ve sordu:

–“Bu sihrinin adı ne abi?”

–“Bunun adı tabancadır.” Karaçeneli “bundan sonra sorma” diyerek yüzünü çevirdi.

–“Ben dağdan, tepeden inen, hiçbir şey bilmeyen ayı gibiymişim. Sana böyle davrandığım için beni affet. Ben gerçek bir sihirbaz ile karşılaşmışım.”

Karaçeneli’nin sesi çıkmıyordu.

– “Cekebatır ben sana kendimi göstermiyorum. Kaderini anlattım sana. Bu kötü bir şey mi?”

Cekebatır barışmış gibi konuştu:

–“Gerçeği duymak istiyorum. Oğlum niçin bana çekmez?”

–“Oğlum senin gibi yiğit olamaz ama cesaretli ve kılıç gibi keskin olur. Bu kötü mü?”

Cekebatır:

–“Evliyam, çocuklarımı görmeden nasıl böyle konuşabiliyorsun? *Sançı sınçı* ile *Tolubay sınçı* bile-[67]

insanları ve atların türlerini gördükten sonra onları tanıyıp, anlamışlar. Senin gözü açık bir insan olduğuna inandım. Senin adın ne?”

–“Adımı söyleyebilirim. İlk önce çocuklarını görmeden onları tanımam ve onları sana anlatmam hakkında söyleyeyim olur mu?” Karaçeneli, Cekebatır’a bakarken Cekebatır elini salladı:

–“Tamam, senin dediğin gibi olsun.”

Karaçeneli:

–“Sen en güzel kadınla evlendin. Yoksa yalan mı söylüyorsun?”

– Cekebatır eşini hatırlar gibi olup, dalgın bir şekilde “kim bilir” dedi.

– Karaçeneli kızgın bir şekilde gerçeği söyle dedi. “O zaman onun gibi güzel ve dünya tatlısı kim vardı?”

– Cekebatır, “biliyorsun o zaman” dedi.

–“Bildiğimi söylersem şaşırırsın. Güzel kız, ele geçirilen bir elmas gibidir. Korkan anne ve babalar sizleri on dört yaşında evlendirdi. Öyle olunca da çok güzel olan eşine çok erkeğin gözü düşünce sen buna dayanamayıp dağa, taşta kaçıp gittin. O zamandan beri halkına, vatanına geri dönmeyince Cekebatır ismini aldın. İki çocuğuna da annen ve baban baktı. Başında da söyledimiştim sana çocukların büyüdükten sonra annen ve baban yağmada öldü.”

– “Evliyam, dedikleriniz doğru.”

Karaçeneli:

–“Şimdi sıra çocukların hakkında. Bu arada, sen içi çok dar bir insan olduğun için eşini çok kıskanırdın. Zavallıyı erkek ayıdan bile kıskandığın olmuştur. Bu yaptıkların bir insana yakışır mı?”

– Cekebatır, “bırak ya!” dedi.

–“Öyle söyleme, ben onu çok iyi biliyorum. Abdurahman isminihiç duydun mu?”

–“Tabiki duydum! Hey köpek, yoksa Abdurahman sen misin?”

–“Şunu bil ki, o Abdurahman denilen pir benim...”-[68]

Cekebatır küfür etti:

–“Doğru, tanıyamadım. Yüzünü dahi görmedim. Seni tanımayan insan yoktur. Altın, gümüşü dolup taşan, sihirci ve zengin Abdurahman’ı kim tanımaz?”

Abdurahman:

– “Cekebatır yalan söyleme, bana Abdurahman ağa derler. Sihirci farklıdır, sihirci Aksı’daki *Mamayusuf*’tur.”

Cekebatır kahkaha attı:

–“Yalan söyleme sihircilerin atası Abdurahman. Mamayusuf sana yetişemez. Onu aldatanlar çoktur. Sende altın ve gümüş çoktur. Dağın taşın neresine sakladın kim bilir. Sürekli ismini değiştirip bir isimde durmuyorsun. Senin durumunu ben de biliyorum.”

Sözü fazla uzatmak istemeyen Abdurahman:

– “Cekebatır benim canımı sıkma. Senin söylediğin altın, gümüş bende değil. Altın bulan, altına ulaşan Kırgız hiç gördün mü? Olsa dahi çok azdır. O değil de evinde aslan, kaplan veya tilki derisi var mı?”

Cekebatır, biraz düşündükten sonra cevap verdi:

–“Nasıl olmasın avdan kalan deriler var. Birçoğu mağaralarda saklı, birazı da evde duruyor.”

Karaçeneli birden ayağa kalktı:

–“Atlar dinlenmiştir Kargabay, yolumuza devam edelim.”

Bu sırada Cekebatır da yerinden kalktı:

–“Biraz önce de söyledim, benim evim hemen şuradaki kayalığın dibinde. Buraya kısa bir süre önce göç ettik. Evime gidelim, misafirim olun.”

Karaçeneli şaşırdı:

–“Hayır, orası tamamen ormanlık, orda ayı ve kaplan çok olur.”

Cekebatır:

–“Benim bulunduğum yere ayı ve kaplan yaklaşamaz, yaklaşsalar da hiçbir şey yapamazlar. Bugüne kadar onların bana hiçbir zararları olmadı. Onlar hayvan olsalar da komşu olmayı iyi biliyorlar. Bunu bilmeyen insanlar da var. Şimdi sözü fazla uzatmadan-[69]

evime gidelim, bu geceyi benim evimde geçirin. Bunu sizden rica ediyorum Abdurahman abi! Eti ve aşı kazanda pişiririz, isterseniz size ayının etinden kebab yaparım, kaplanın böbreğini, karaciğerini kavururum. Çocuklarım hakkında bana iyice anlatıp mükâfatını alırsın. İstedğin hayvanın derisini hediye olarak alabilirsin.”

Karaçeneli doğruyu söyledi:

–“Sana söyledim, çocuklarını görsem de bir şey değişmez, ben onları görmeden de sana çok şey söyledim. Tamam, biz yolumuza devam edelim artık. Bugün kalacağımız yer var, yarın için de bir yer buluruz. Bugün sende misafir olmak bize kısmet değilmiş.”

– Cekebatır, “ben razı değilim” diyerek karşılık verdi. “Çocuklarımı başka yerde anlattırmam, böyle anlamsız bir davranışı Kırgız bilmez. Ben tamamen aptal mı görünüyorum, altın babası Abdurahman? Bu geceyi çok zengin olan *Sansızbay*’ın evinde geçireceğini biliyorum. Onun şöhreti, zenginliği ile ben yarışamam fakat yemek konusunda o benden üstün olamaz.”

Karaçeneli, zavallıyı affetmiş gibi gülerek konuştu:

–“Cekebatır’ım biz yemeğe düşkün biri değiliz ve senin söylediğin gibi zengin *Sansızbay*’ın evinde kalmayı da düşünmüyoruz. *Sansızbay* sağolsun. Benim bu zamana kadar onunla hiçbir işim olmadı.”

– Çocuk gibi sevinen Cekebatır, “buldum” dedi. “Zengin *Sansızbay*’ın evinde kalmayacaksanız o zaman *Malik molla*’nın evinde kalacaksınız. *Malik molla* için söz babası derler, o konuştuğu zaman onun huzurundan hiç kimse ayrılmaz. Onun evinde kalan biri için kışın uzun gecesi çayın kaynaması, yazın gecesi de bir rüzgârın esip gitmesi gibi gelir. *Malik molla*’nın evine söz dinlemeyi çok seven kişiler gelir. Sözün anlamını kavrayamayan benim gibiler, onun evine hiç yaklaşmaz.”-[70]

Cekebatır'ı daha fazla dinlemek istemeyen Karaçeneli:

–“Zavallım benim, Kırgız çocuğu davet edildiği yere gitmez olur mu hiç? Sen bize saygı gösterip bizi evine davet ediyorsun, eğer işimiz çok önemli olmasaydı mutlaka gelirdik. Evinde kalıp, güzelce dinlenirdik. Sana yemin ederim ki bizi bekleyenler var. Senden saklamıyorum, gideceğimiz yer o zengin Sansızbay ya da Malik molla'nın evi değil. O kişi, halk zor durumda kaldığında ya da iki taraf düşman olup savaştığında doğru çözüm bulabilen, bilgeliği yönünden rakipsiz bir insandır. Kırgız halkının akıl babasıdır. Bir birine kin besleyenlerin arasını bulan, düşman olan iki milleti barıştıran Asılcan'ın yurdu var ileride. Kısacası, o bilge adama soracak sorularımız var. O bilge adam ile işte bu delikanlıyı tanıştıracam. Yağlı et yemeyi bırakıp öğüt dinlesin, sözün değerini öğrensin, çok yer gezip çok şey öğrensin. Onu ilk gördüğümde hiçbir şey bilmeyen, beceriksiz biriydi. Bugün sen bize kırılma, kısmet olursa bir gün sana da geliriz. Özellikle senin için gelirsek daha iyi olur. Belki de yakın bir zamanda geliriz, o zaman sana çocukların hakkında iyice bahsederim. Doğruları, gerçekleri söylediğim zaman bana darılıp, küsmeyeceksin. Güzel eşini bizden kıskanıp da yüreğin kopmasın.”

Cekebatır gülerek:

–“Hangi Kırgız, eşini evine gelen misafirden kıskanır? Eşini erkeklere göstermemek Sart'ın işidir. Cekebatır ise yaz, kış yaylada çadırda yaşayan bir Kırgız'dır. Benim gibi bir Kırgız'a böyle şaka yapma evliyam.”

–“Cekebatır görüşürüz hoşçakal, senin evine de bir gün mutlaka geleceğiz” diyen Abdurahman, atına binip gitti.

Yolda gelirken:

– Kargabay, tokalaşarak vedalaşmadıkları için üzüldü.

Abdurahman:

–“Kendisi elini uzatmadı. Elini uzatmayan ayıya niçin biz uzatalım ki?”-[71]

– Kargabay, “Cekebatır iyi bir insana benziyordu” dedi.

Karaçeneli neşeli bir şekilde:

–“Cekebatır ile karşılaştığımız iyi oldu.”

Kendince neşeli olan Karaçeneli ile işi olmayan Kargabay, arkasına baktı. Cekebatır da onların arkasından bakakalmıştı. Kargabay, Karaçeneli ile Cekebatır’ın konuşmalarına hiç katılmamıştı. Kargabay yolda giderken sakinlikten faydalanıp Karaçeneli’ye soru sordu:

–“Cekebatır’ın oğlunu görmeden onun hakkında nasıl konuşabildin? O çocuk büyüdüğünde senin dediğin gibi değil de meydanlara çıkıp güreşen, galibiyeti kimseye vermeyen bir kahraman olursa ne yapacaksın? Oğlanı bırakıp kıza geçelim. Hiç görmediğin, daha iki yaşındaki çocuğun gelecekte çok güzel olacağını da söyledin.”

Karaçeneli:

–“Bu soruları soracağımı biliyordum zaten. Başka soracak sorun var mı?”

–“Onu bırak da, ben onlar ile mirası nasıl paylaşacağımı anladıysam Allah cezamı versin. Siz konuşurken ben masal dinliyormuş gibi oldum. Yaşınız da benden büyük olduğu için size karşı geledim. İnsanın kaderini önceden öğrenmesi mümkün mü? Sizin söylediğiniz gibi hepimiz kaderin kölesiyiz. Daha önce de söylediğim gibi sen benim için hala çözülmemiş bir bilmecesin.”

–“Sihirbaz olduğumu söyle.”

Kargabay hiç çekinmeyerek:

–“Yalan söylemene ne gerek var? Sihirbazsın işte.”

–“Başka sormak istediğin bir şey var mı?”

–“Sormak istediğim o kadar soru var ki saymakla bitmez.”

– Karaçeneli “o zaman sıra” bende dedi. “İçindeki dertlerin hepsini dışarı çıkardın kardeşim. Bu yapmam iyi, ben sana bir şey demiyorum. Yine de senden ricam: Bilmediğin, çözemediğin, aklına takılan bir şey varsa çekinmeden sorabilirsin.

Kalmaklar, düşman olarak gördükleri kişilere şöyle dua ederler: “Kendin bilme, bilenin sözünü de hiçbir zaman dinleme.”-[72]

Baksana, bundan daha kötü bir beddua olur mu? Allah’ım niyeti kötü insanlardan bizi korusun. Ben de sırrımı senden saklamak istemiyorum. Zeki insan, çocuğum çok, mirasım çok diyerek övünmez.”

Karaçeneli susunca Kargabay seslendi:

–“Devam ediniz abi!”

–“Söyleyeceklerim bunlar işte, akıllı insan, neslini devam ettirecek kişiler var deyip şükür etmeli. Çocukların hepsi iyi olan babaya çekmez. Halkın nesli çoğalıp, millet millet halinde durursa, bilge insan ile halkın kahramanının vasiyetini yerine getiren insan, hiçbir zaman hayatım boşa geçti demez. Ben sana güvendim. Seni birçok defa denedim, sen gerçekten akıllı bir çocuksun. Doğruyu söylemek gerekirse gelecekte sen beni geçersin gibime geliyor.”“Yanlış konuşmuş olabilirim” diyen Karaçeneli, ellerini havaya kaldırarak dua etti.

– Terleyen Kargabay, “razıyım abi” dedi.

– Karaçeneli, mırıldanarak “sonucu kötü olmasın” dedi.

–“Körün istediği iki gözdür. Bunun gibi herkes Allah’tan iyilik diler. Çok zaman oldu yanımdayım. Öğütünüzü işitip, sözlerinize alıştım. Bana yaptığınız iyilik için size teşekkür ederim. Yine de sizden şüphelenmemem için soracağım sorulara cevap verin. Evliyalığın da çözülecek birçok şeyi vardır.”

Karaçeneli:

–“Tamam söyleyeyim. Senin de dediğin gibi evliyalığın da birçok sırrı vardır.”

Kargabay’ın hoşuna gitti ve başını salladı:

–“Devam et abi.”

–“İlk sözüm Cekebatır hakkında. Az önce kendisine gerçeği söylemekten çekindim. Unutulup giden şeyleri tekrar hatırlatmak istemedim. Onun geçmişi Cekebatır ismini

almadan önce farklıydı. O zaman ki ismi Esenbay' idi. O, ismi bütün milletlerce duyulmuş bir kahramandı. Şöhretini hiç kimseye vermezdi, güreşlerde hep o galip gelirdi. Çogoroklar'ın en kuvvetlisi olan Esenbay, bu şekilde devam etseydi, o kadar askerin içinden ön tarafta bayrak tutan bir asker olurdu. Onun bu duruma düşmesine eşinin güzelliği sebep oldu. Babaları, daha önceden beşik kертmesi yaptıkları için-[73]

Esenbay, on dört yaşında damat oldu. Geleneklere göre damat, kayınpederinin evinde yıllarca kalabilirdi. Evleneceği kız, genç ve güzeldi. Karısını çok seven Esenbay, kendini tutamamış ve karısı on beş yaşında hamile kalmıştır. Başlık parası verildiği için eşinin hamile kaldığı belli olmadan hemen düğünü yapıp, nikâhı kıydırdılar. Esenbay, karısı ile mutlu bir hayat sürerken çatışma çıkar. Ben o zaman daha gençtim herşeyi duyup, gördüm. Esenbay'ın güzel olan karısı, on sekiz yaşına geldiğinde insanın aklını başından alacak kadar güzel bir kadın oldu. Ay desen ay, güneş desen güneş gibiydi. Kıpçaklar ile İçkilikler birbirine düşman olup savaştılar. Bu savaşta Kıpçaklar'ın başçısına ok değmiş ve ölmüştür. Sayıca fazla olan Kıpçaklar, İçkilikler'i mağlup ettiler. Kıpçaklar, İçkilikler'den köle toplamaya başladılar. Bu sırada Kıpçaklar'ın bir kahramanına Esenbay'ın güzel olan karısını hediye etmeyi düşündüler. Bu sebepten dolayı halkına, akrabalarına küsen Esenbay, karısını da alıp dağlara kaçır.”

– Kargabay, “zavallı Esenbay dolandırıcılar ile karşılaşmış” dedi.

Karaçeneli yine mırıldanarak:

– “Cekebatır'ın hayatında çok ilginç olaylar var. Esenbay halka karşı çıkmasına rağmen onun peşinden hiç kimse gelmedi. Halk ona hiçbir şey yapmadı. Böylece dostlarına ve akrabalarına tamamen küsen Esenbay, Cekebatır ismini alıp dağların, taşların arasında tek başına yaşamaya başladı. Annesi ve babası vefat ettiğinde, iki oğlunu kaybettiğinde onun ne kadar feryat ettiğini anlatamam. Az önce gördüğün gibi bazen tebessüm ile bakar ama inatçı ve taş kalpli biridir. Dediğinden geri dönmeyen biridir. Ayı ile öküzün eti insana çok güç verdiği için Cekebatır bu etlerden çok yerdi. Yedikten sonra ateş gibi yanar, çadırın içinde uyuyamayıp dağın tepesindeki buzları kucaklayarak uyurdu. Özellikle ilkbaharda, buzların erimeye başladığı zaman dağın eteği tehlikeli olurdu. Orda birçok kez çığ oldu ve hayvanlar telef oldu. Akan sel ile çığ, insana acımaz.-[74]

Cekebatır bir gün çığın altında kalıp ölmezse ben ne olayım. Zaten, bunların neslinden hiç kimse peygamber yaşına kadar yaşamamıştır.”

Çok şaşırın Kargabay:

–“O zaman karısı ne yapacak?” dedi.

–“Dedim ya, karısı benim söylediğim kaderi yaşayacak.”

–“Karısı yurduna geri dönse olmaz mı?”

– “Halk, Esenbay ile güzel karısını ölünceye kadar yurda yaklaştırmama kararı almıştır. Halk, yalnız yaşamak da bedduanın bir tesiridir deyip onları serbest bırakmıştır. Esenbay ile karısı yurtlarına geri dönmemiştir.”

–“Zavallılar!”

–“Cekebatır’ın anne ve babası ile iki çocuğunun öldüğünde onların cenaze namazına bile gidemediğini sana söylemiş miydin?”

Kargabay başını sallayınca Karaçeneli devam etti:

–“Cekebatır’ın çektiği acıları Allah’ım hiç kimseye göstermesin kardeşim.”

–“Cekebatır’ın karısını ayının öldüreceğini nerden bildiniz?”

–“Cekebatır öldükten sonra karısına ayı saldırır.”

–“Nasıl saldırır?”

–“Kardeşim acele etmeden, sözlerin anlamlarına dikkat ederek dinle. Ayı saldırınca onun karısını öldürmez. Erkek ayı, onu kendine kadın yapmak için kaçıtır.”

Kargabay çok şaşırdı:

–“Vay be! Öyle bir şey olur mu?”

–“Elbette olur, senin bilmediklerin bildiklerinden daha çoktur. Dört ayaklı hayvanlardan olan ayı ile insanın düşüncesi birbirine benzer. Özellikle erkek ayılar, güzel kadınlara çok ilgi duyarlar, yakaladıklarında onlardan faydalanırlar. Sen buna şaşırma, bu tip

olaylar çok olmuştur. Kerege-Taş'ın etrafında ayı çok bulunur. Erkek ayı, Esenbay'ın karısını birçok kez takip etti ancak Cekebatır'dan korktuğu için ona saldırmadı.”

–“Hayret!”

–“Esenbay ölürse şimdiki sözüm doğru çıkar. Ayının eline düşen kadın hiç sevinir miydi?”

–“Korkusundan ölmez mi?”

–“Aferin, doğru tahmin ettin. Yüreği ağzına-[75]

gelen kadın, o an ölür. Bu durumu yaşayıp da ölmeyenler de olmuştur. Geçmişte bir kızı ayı kaçırmış, kız ayının kadını olarak kalmış. Daha sonra o kızı avcılar bulmuş ve ona seni evine götürelim mi diye sorduklarında kız karşı çıkmış. “Mağara da olsa evim, ayı da olsa kocam var” denilen atasözü burdan gelir.”

–“Rüzgârın esmediği yerde dal kıpırdamaz, bu söz de boş yere söylenmemiştir.”

–“Sonra” diyen Karaçeneli, “öteki soruyu sormayacak mısın” dedi?

–“Hangisini abi?”

–“Esenbay'ın çocukları hakkında.”

–“Evet, ben de onu sorayım diyordum. Gerçekten de onu nasıl yapalım?”

–“Allah kısmet ederse onun evine misafir oluruz, Esenbay bize herşey ikram eder. Böylece sen onunla yakın arkadaş olursun.”

–“Hepsi bu kadar mı?”

–“Yok, başka şeyler de var kardeşim.”

Karaçeneli düşünmeye başlayınca:

– Kargabay, “dinliyorum” dedi.

–“En pahalı deriler Esenbay'dadır. Köpeğe demirin gereği olmadığı gibi, o da dünya mal-mülkünün değerini bilmiyor. Kendisinin de söylediği gibi kaç yıllık deriler onun

evindedir. Onun bundan sonra bize neden gerek olduğunu kendin çöz.”

–“Söyleyiniz.”

–“Kendin düşün Kargabay. Az önceki gördüğümüz hazineyi Esenbay’dan başka kim kazacak bize. Kendisi tuhaf bir insan, hazineyi bulduğumuzda kendisine vereceğimiz altını da almayabilir.”

–“Öyle mi?”

–“Bu zavallı, bir parça eti altından daha değerli görür.”

–“Unutmadan söylemeniz, ben onun çocukları ile nasıl ilgileneceğim?”

–“Esenbay ile karısı öldükten sonra çocuklarına senden başka kim bakacak? Sen onlar ile tanıştıktan sonra Esenbay'ın çocuklarına alışırın. Kısacası, çocukların bir sorunu olduğunda ya çocuklar seni bulacak ya da sen çocukları bulacaksın. Kızı için bir şey diyemem, oğlu ile sen bundan sonra aynı kaderi paylaşacaksın. Sen onun işine- [76]

yararsan, bazen de o senin işine yarar. Hünerli olan birini sadece akli başında olmayan kişi elinden geçirir.”

–“Onun hüneri dağa, taşla kaçmak. Ben onu niçin savaşa göndereyim? O, babası gibi bir kahraman olamaz dediniz ya...”

–“Aferin, sözün en önemli yerinden başladın!”

–“Öyleyse sözün en önemli yerinden devam eder misiniz abi?”

–“İnsanların karakterlerini onların kulak başlarına bakarak kolaylıkla çözebilirsin. Becerikli, işini iyi bilen bir insan için özellikle kulak çok önemlidir. Bir insana baktığın zaman gözüne ilk önce o insanın kulağı takılır ve o kulak sana herşeyi anlatır. Mesela: Eşekkulaklı, büyük kafalı, uzun boylu insanlar çok fazla akıllı olmazlar, geri zekâlı olurlar. Gücü ve kuvveti ile taşı parçalayan güreşçi, yiğit olurlar. Bu insanlar ile halk güçlenmez, onları başkaları yönetir. Bu kahramanları aldatmak, kandırmak zor değildir. Eğer kahramanın kafası büyük, kulağı küçük, kaşları uzun, parmakları kadın parmağı gibi güzel olursa o hiç kimseye hakkını yedirmez. Böyle bir kahramanı olan halk çok şanslıdır. Böyle kahramanlar, halkı birçok felaketten koruyabilirler. Böyle

kahramanların özelliklerini saymakla bitiremeyiz. Esenbay'ın kulağını farkettiler mi?"

–“Yalan söylemeye gerek yok, farketmedim” dedi, Kargabay.

–“Farketmediğine üzüldüm kardeşim. O heybetli duruşuyla tam bir kahramandır. Ben onun yanına oturduğumda ona hayranlıkla baktım. Onun küçük kulağı ve kaşları hoşuma gitti. O, halkından kaçıp gitmeseydi dünyada tanınmış bir kahraman olurdu. Halkının kahramanı olurdu. Onun bir tek eksiği insanlar ile hiç konuşmamasıdır. O birçok şeyden anlar. Böyle bir kahramanı kadınının alıp götürmesi gerekir. Kadını bile kendine yakışmaz olmuştur zavallının.”

–“Vay be! Onun kadınının görmeden nasıl anlatıyorsun?”

–“Güzel kadından cesur yiğit doğmaz. Uzun zaman önce Esenbay'ın karısı ile ansızın karşılaştım, o zaman ben tek başıyım. O, *Kök-Su*'yun yakınındaki bir derenin-[77]

kenarında yıkanıyordu. Allah'ım affetsin, kadını bir anda çıplak halde gördüm ve hemen geri çekildim. Tepeye çıkıp atımı bağladıktan sonra tekrar geldim. Hiç kimsenin olmadığı bir yerdin. Kadının hiçbir şeyden haberi yoktu. Üç yaşındaki oğlu da yanındaydı. Bembeyaz olan vücudunu şeker ile köpürttükten sonra tekrar suya girip yıkanıyordu. Onun vücudunun güzelliğini bir yana koyup, benim hoşuma gitmeyen yanlarını anlatayım. Kulağı çok küçüktü ve ağzı yüzük gibiydi. Göğsünde memesi hiç yok gibiydi. Başın küçük elmaya benziyordu. Kısacası, ona çok ayrıntılı bakmadım. Allah günahımı affetsin ben ona kadın olduğu için bakmadım. Esenbay'ın karısını öğrenip, onun nesli hakkında öğrenmek istedim. O zamana kadar kahramanın kendisini hiç görmemiştin. Sadece duymuştum. Ağzı yüksekte olan kadının kokusu o kadar da güç etkili olmamalı. Diğer karısına göre Cekebatır'ın bu nesli muzip olmayacak. Kızının çok güzel olacağını babasına bakarak söyledim. Güzellik, çoğu zaman kıza mutluluk getirmez, tam tersi onu mutsuz eder. Dokuz yaşındaki oğlunun dayanıklı, hareketli, çevik olması ileride cesur bir delikanlı olacağının göstergesidir. Cesurluk kuvvette değil yürektir. Yüreğinde ateşi, başında akıllı olan insan halkı yönetir. Bir kadının kulağına bakıp onun bin bir özelliğini sayabilirim. Kadının kulağı her şeyi söyler. Bir kadının yaşlandığı onun kulaklarının altında oluşan kırışıklardan belli olur. Bundan dolayı akıllı bir kadın yabancı bir erkeğe kulaklarını göstermez.”

Bu sırada ileride küçük bir köy görüldüğü için Karaçeneli susmuştu. İkisi köyün yanından geçip gittikten bir süre sonra, Kargabay sözün sonunu duymak istedi:

–“Devam ediniz!”

Karaçeneli bir süre sustuktan sonra:

–“Ne anlatayım? Bugün onunla karşılaşmamız-[78]

çok iyi oldu. O, saklanan hazineyi tek başına çıkarıp bize verir.” Karaçeneli, ansızın eski düşüncesine tekrar daldı. Onun düşüncesinin altın ve gümüşten başka birşey olmadığını düşünen Kargabay, ona başka soru sormadı. Öğleye kadar hiç konuşmadılar. Bu sefer Kargabay için kendi kaderi, geleceği açıkça görünüyordu gibiydi, bu anlamsız dünya onun yüreğini eziyordu.

Karaçeneli bir anda konuşmaya başladı:

–“At insanın kanatıdır. “Ata değer veren,yaya kalmaz” diyen Kırgız, doğru söylemiş. Değerli Kambar atanın nesli olmasaydı, insanoğlu göğsü ile sürünen yılan gibi olurdu. Atlar yoruldu, dinlenecek bir yer bul. Atları biraz dinlendirip, kendimiz de öğle yemeğini yiyelim. Sonra senin hakkında söyleyeceklerim var.”

Şaşırın Kargabay:

–“Nasıl” dedi?

–“Senin iyi bir marifetin var. O marifetine değer ver diye sana hatırlatmak istedim. Kırgızlar’da Kur’an’ı ezbere okuyan, okuma yazması olan insan çok azdır. Eskiden padişaha boyun eğen, ortak bir hazinesi olan halk, okuma yazma bilenlere çok saygı göstermiştir. Okuma yazma bilenler, padişah sarayının mutluluğuydu. Kutsal Kur’an da bize kalemin yardımıyla ulaştı. Pekçok âlimin bilge sözleri kalem ile kâğıda döküldükten sonra gökyüzüne doğru kanatlanan bir kuş gibi yükselir. Kâğıda dökülmeyen söz, ne kadar doğru, tesirli söylene de zamanla unutulup, eskir. Kıvılcımdan yangın çıkar, kalemin tesiri de onu gibidir. Kalemin sihirinden faydalanmak, senin kaderine yazılmış kardeşim. En güzel hünere senin sahip olduğunu sakın unutma. Sen ok atıp, kılıç sallayıp kahramanlık yapamazsın. Sendeki güç ve kuvvetin tamamı kaleme geçmiştir. Demek ki senin gücün kalemedir. Sana bir köşede

molla gibi oturmak da yakışmaz. Sana tüccarlık da yakışır. Kalem tutmayı bilmek de zenginliğin bir kaynağıdır. Benim tanıdığım tüccarların hepsi kalem tutmayı bilirler. Kalem tutmayı bilen bir müslüman, kâfirlerin hangi dilinde konuşursa konuşsun günah sayılmaz. Tüccar olan bir insan- [79]

yabancı dil öğrenirse hüneri çoğalır. Kalemin gücüne padişahlar padişahı *Cengiz Han* da en sonunda inanmıştır. Cengiz Han, padişahlık edip halkı yönetmenin kurallarını, yöntemlerini kâğıda döktürmüştür.”

–“Padişahların içinde kalemi en değerli gören Sultan Babür değil miydi?”

Karaçeneli, Kargabay’ın anlattıklarını şakaya dönüştürdü:

–“Kur’an’ı bilersin fakat ayakta işersin denildiği gibi, kalemin özelliğini iyi bildiğin halde niçin kumar oynadın? Kur’an’ı ezbere okuyup, eli kalem tutanların hangisi kumar oynamıştır?”

– Morali bozulan Kargabay, “kumar oynamaz oldum, unutamam o kâfiri” dedi.

–“Tüccarın bir yemini daha var. O, babasına bile sırrını açmaz.”

–“Siz bana o kadar sır anlattınız ki...”

Karaçeneli sinirlendi:

–“Ben sana daha sır anlatmadım. Sana akıl veriyorum. Ben ölürken yanımda durursan o zaman sana sırrımı anlatabilirim. Acele etme ve o zamana kadar bekle.”

Onlar yalnız duran bir ceviz ağacının yanına gelip durduklarında konuşmaları kesilir. Birilerinin hayatını önceden tahmin eden, anlatan, insanların alın yazılarını okuyan zengin Karaçeneli’nin bir senelik ömrünün kaldığından kendinin de haberi yoktu. Gözü açık dostunun o şekilde, zamansız öleceği Kargabay’ın da hiç aklına gelmedi. Abdurrahman-Karaçeneli’nin ölümü, Kargabay’ın hayatını çok etkiledi.

Yazın halk yaylaya gittiğinde üçü de hazinenin saklandığı o ıssız çöle gelmişti. Bu ıssız çölde bir tane canlı ve güneşin sıcağından canını kutarmak için gölge dahi yoktu.

Karaçeneli-Abdurahman ile Kargabay çok sade giyinseler de çok sayıda kazı aletleri vardı. Çantalarındaki kazı aletlerini balta, keser, kazma, kürek gibi eşyaları Esenbay-Cekebatır-[80]

sırtında taşıyordu. Onlar gece boyunca dinlenip, kazma işine sabahleyin erken saatte başladılar. Kazma işini çok iyi bilen Cekebatır, hiçbir soru sormadan hızlı bir şekilde çalışıyordu. Onun gücü dağı bile yerinden oynatabilirdi. Başını hiç kaldırmadan kazan Cekebatır, bir anda eski bir mezarın çukurunu gördü. Mezar çukurunun ağzı kuru çam ağaçları ile kapatılmış ve üstüne çürük ot kökleri serilmişti. Çam ağaçlarını alan Cekebatır'ı gören Kargabay, hızlıca Kur'an okumaya başladı. Şafak sökmüştü, büyük mezar çukurunun içini güneşin ışığı aydınlatığında çok eskiden gömülmüş bir insan cesedi görüldü. Çukurun içinde dağılmış insan kemiklerinden başka hiçbir şey yoktu.

Karaçeneli, Cekebatır'a emretti:

–“Çukura in!”

–“Ben bunun ağzından sığmam.”

– Sinirlenen Karaçeneli, “o zaman çukurun ağzını biraz genişletemez misin?”

Cekebatır hemen çukurun ağzını genişletmeye başladı.

Mezar çukurunun içi tamamen gözüktü.

– Sabrı tükenen Karaçeneli, “çukura in” dedi.

Karaçeneli'nin emrini hemen yerine getiren Cekebatır, çukurun içine girdiğinde çukur düşünüldüğünden daha büyük çıktı. Cekebatır'ın boyu çok uzun olmasına rağmen kafası zar zor görünüyordu.

– Sinirlenen Karaçeneli, “ne oturuyorsun arasana” dedi.

Cekebatır oturduğu yerden konuştu:

–“Senin söylediğin gibi altın küpü filan yok burda fakat ben ilginç bir şey görüyorum.”

Karaçeneli sabırsızlandı:

–“Neymiş o ilginç olan şey?”

–“İşte, bu benim yanımdaki ölünün kemiğine baksana.”

–“Sen beni kör mü sanıyorsun? Görüyorum onu.”

–“Abdurahman abi, senin de bilmediğin çok şey varmış. İlginç olan şeyler mezarın alt köşesine koyulmuş.”

Karaçeneli eğilerek:

–“Kafamı karıştırmadan söyle, o nasıl ilginç şeydir?”-[81]

Cekebatır eliyle gösterdi:

–“Baksana, dört ceset yan yana koyulmuş.”

Abdurahman, bir süre sessizce bakındıktan sonra sevinerek:

–“Gördüm, gördüm diyerek bağırdı.”

–“Gördüğün gibi burda bunlardan başka hiçbir şey yok. Burası bir savaşta şehit olan gençlerin mezarıdır. Şehitlerin giyim kuşamlarını dahi çıkarmamışlar.”

–“Öyle mi?”

Karaçeneli’nin şaşırmasına anlam veremeyen Esenbay:

–“Zavallı gençler” diyerek acıdı.

Abdurahman şimdi gerçekten sevindi:

–“O zaman Allah hazineyi bize kesin verdi. Etrafına iyi bak, hazine kesin burdadır.”

–“Sana dağılmış kuru kemiklerden başka hiçbir şey yok diyorum, inanmıyor musun?”

Esenbay’ın o saf haline Abdurahman acıyarak:

–“Zavallım, sana altın hazinesi bu çukurun içinde diyorum. Sen iyice aramadın. Köpeğe demirin ne gereği var? Sen onu yer miydin?”

–“Doğruyu söylemek ayıp değildir. Senin de dediğin gibi bana altının ne gereği var? Altını hediye olarak versen de almam. Sen hazinenin burda olduğunu nerden biliyorsun? Kendin saklamış gibi çok eminsin.”

Karaçenli düşüncesini anlattı:

–“Dinle beni, sana anlatayım. Hazineyi saklamaya gelenler, ilk önce dört gence mezarı açtırıp altın ve gümüşü sakladıktan sonra dört genci öldürüp buraya koymuşlar. Hazine sahipleri birbirine çok güvenen kişilermiş.”

–“Hadi canım!” diyen Esenbay yine de inanmadı.

Karaçenli yine sinirlendi:

–“Sana çabuk ara diyorum. Birileri gelmeden gidelim burdan.”

–“Sana burada hiçbir şey yok diyorum. Yoksa benim aldığımı mı düşünüyorsun? Cekebatır sinirlenerek: Rahmetli babam, altın arayan insan eninde sonunda bir felaket ile karşılaşır derdi. Ben buraya niçin geldim?”-[82]

–“Hazineyi sen sakladın demiyorum.” Karaçeneli, sakın bir şekilde “hazinenin buraya saklandığını düşünüyorum” dedi.

Esenbay canı sıkın bir şekilde:

–“Öyle ise gel kendin ara.”

–“Yukarı çık!” dedi sinirlenen Karaçeneli. “Doğru söylüyorsun ben kendim bakacağım, sen bunu beceremedin. Ben o hazineyi bulmazsam ne olayım. Hazineyi saklayan insanlar hayvan mıydı? Onların hilelerini ben çözdüm.”

Esenbay, hiç aldırmayarak çukurdan çıktı. İçeriye giren Karaçeneli, etrafa dikkatlice baktıktan sonra, kazma ile her yeri kazdı. Diğer ikisi, dışarıdan Abdurahman’ın yaptıklarını sessizce izliyordu. Abdurahman baltayı yere vurdukça taş vurmış gibi ses çıkıyordu. Kibleye dönük olarak koyulan cesetin baş tarafını kulağı ile dikkatlice dinledi ve eliyle yavaşça vurduktan sonra durdu. “Allah! herşey burdaymış” diyerek sevindi. Gerçekten de orda bir boşluk var gibiydi.

Balta ile vurdukça ses git gide az çıkmaya başladı. Kargabay, çok dikkatli bir şekilde kazmaya başladı. Çok sert olan toprak yumuşamaya başlamıştı ki bir süre sonra balta yine taşa değmiş gibi ses çıkıverdi.

–“İnşallah buldum” diyen Karaçeneli’nin yorgunluktan omuzu titriyordu.

Merak eden diğer ikisi, başlarını çukura doğru uzattıklarında Karaçeneli seslendi:

–“Geri çekilin, ışığı kapatmayın.”

Karaçeneli acele etmeden, sakın bir şekilde taşın etrafını kazmaya başladı. Taş yuvarlak ve yassıydı. Karaçeneli taşın kenarından iki eliyle tutup onu kaldırmaya çalışırken:

–“Esenbay ben de ineyim mi?” dedi.

Karaçeneli kabul etti:

–“Sen gelmezsen benim gücüm yetmeyecek.”

Esenbay yassı taşı bir eli ile çevirdikten sonra, büyük bir boşluk göründü. Boşluğun içi karanlıktı ve hiçbir şey görünmüyordu.-[83]

Gözü karanlığa alışıp, başını boşluktan içeri sokarak bakan Abdurahman:

–“Varmış!”deyip, sevincinden ağlamaya başladı.

Esenbay:

–“Ağzı darmış, genişleteyim mi?” dedi.

Karaçeneli “dokunma” der gibi başını salladı:

– Karaçeneli “bismillah” diyerek boşluğa kendisi girdi. Abdurahman, hazinenin koyulduğu kutuların ağızlarının balçık ile sıvazlanıp, kapatılmış olduğunu gördüğünde hiç aldırış etmedi. Kutunun birinin ağzı açıldı ve altınlar dökülmüş haldeydi. Dökülen altınlardan bir tanesi alıp dişleyen Karaçeneli, sevinerek Esenbay’a baktı:

–“Hadi, dışarı çıkıp al bunları.”

Karaçeneli, zorlanarak kaldırdığı kutuları Esenbay’a uzattıktan sonra kendisi de çıkmak için çukurun ağzına gelince:

– Kargabay’a elini uzatıp, “hadi beni çek” dedi.

Dışarı çıktıktan sonra dördüncü kutuyu Esenbay’ın elinden alıp yere koydu. Sarı altınlara eliyle dokunarak konuştu:

– “Allah’ım, vermek istediğin kuluna böyle hediye verirsin. Kurban olayım sana. Sonunda bize bunu nasip ettin. Bu hazine bir milletin hazinesidir. Şunların temizliğine, güzelliğine bak.”

Ne yapacağını bilmeyen Kargabay, hareketsiz bir haldeydi. Karaçeneli birden telaşlandı:

–“Vay köpek, dökülen altınları almadan çıkmışım. Kargabay sen etrafa iyice bak, ben dökülen altınları toplayıp getireyim. Onları burda bırakıp gidersek kahroluruz” deyip tekrar çukura indi.

Dökülen altınları bir anda toplayıp, cesetlerin yanına geldiğinde belirsiz bir ses çıktı ve soğuk bir şey onun boynuna dolandı. Çukurdan başını çıkarıp bağırıverdi:

–“Mahvolası! Yılan mı bu?” Abdurahman boynuna dolanan şeye iki eli ile müdahale edince, beyaz,-[84]

ince bir yılan çukurun içine doğru kaçıp gitti.

– Kargabay, “gerçekten de yılanmış, ısırmadı mı” diye sordu?

–“Isırdı galiba, boğazıma baksana.”

Esenbay, Karaçeneli’nin boğazından kan aktığını görünce: “Vay anasını! Isırmış baksana, zehiri tesir etmeden oramı keseyim” deyince, Abdurahman korktu:

–“Deli misin sen? Şah damarını kesersin. En iyisi emip çıkar.”

Esenbay:

–“Emerken yılanın zehri boğazına giderse insan ölür.”

Karaçeneli sinirlendi:

–“Can kıymetli değil mi?”

–“İnsanın canından daha kıymetli başka ne var? Can herkese gerek.”

–“Ben emeyim abi!” diyen Kargabay, onun boğazına yaklaşıp zehri yavaşça emmeye başlamıştı ki yakın bir yerden köpek havladı. Şarışaran Abdurahman:

–“Aman Allah’ım! Bu altınlar bana nasip değil galiba. Kargabay gidip baksana, buraya hiç kimsenin gelmemesi gerekti. Bu hangi inatçı” deyip, ağzı açık olan altın kutusundan bir iki avuç alıp çuvalına attı.

Karbagay etrafa baktıktan sonra geri geldi:

–“Endişelenme, etrafta hiç kimse yok.”

–“Zehir tesir etmeye başlayıp, boğazımı şişirdi. Isıran yılan, basit bir yılan değil. O yılan, hazinenin sahibidir. Hazinenin saklandığı yerde mutlaka yılan olur. İşte havlayan şu köpek bile hazinenin sahibidir. Biz buraya geldiğimizde kurban kesip, Kur’an okumadık. Şimdi yapacak bir şey yok, olan oldu artık. Şimdi beni dinleyin: Esenbay sen hazineyi çuvalına koyup hemen evine git. Gittiğinde altınları iyi bir yere sakla. Allah nasip ederse onları bölüşeceğiz. Hazineyi sakladıktan sonra buraya tekrar gel, kurban kesip cesetlerin yanına bırak ve hiç belli olmayacak bir şekilde çukuru tekrar toprakla kapatıver.”-[85]

– Abdurahman’ın ne demek istediğini anlamayan Esenbay, “ya sizler” dedi?

Abdurahman:

–“Benim ne halde olduğumu görmüyor musun? *Tömöntö* devriş denilen bir tabip var, ona gidip baktırmazsam öleceğim. Hadi altınları çuvala hızlı bir şekilde koyuverin.”

Cekebatır altınları çuvalına koyup giderken, Karaçeneli seslendi:

–“Cekebatır kendine iyi bak. Sana emanet ettiğim altınlar kaybolursa seni öldürürüm, duydun mu?”

Esenbay da arkasına bakmadan ona seslendi:

–“Merak etme! Kimseye göstermem.”

Esenbay atını durdurup arkasına baktı.

–“Kargabay kardeşim, Abdurahman abin ölürse sen kendin gel, hazinenin hepsi senin olur. O zaman Kırgızlar’da senden zengin, saygın insan olmaz.”

Karaçeneli, Esenbay’dan nefret eder gibi konuştu:

–“Hayvanın söylediğine bak, neler düşünüyor? Kâfir benim öleceğimi bildi. Koştur atları kardeşim.”

O sırada Abdurahman’ın boğazı iyice şişmişti. İkisi yeşil meraya doğru atlarını koşturdu. Bir anda mezarda havlayan köpeğin sesi tekrar geldi. Kargabay korkarak arkasına bakmıştı ki geçen sene gördüğü beyaz sarıklı kişi kendisine bakıyordu. Ondan sonra arkalarına bile bakmayıp bastırıp gittiler.

Abdurahman-Karaçeneli’nin tarihini burada sonlandıralım. Onun nasıl öldüğünü anlatmaya gerek yoktur. Genç veya yaşlı, insan ömrü ölüm ile biter. Ölümler çok değişik ve farklı görünse de aslında ölümlerin hepsi bir birine benzer. Sebebi ise ölecek olan kim olursa olsun hepsi dünyaya gözünü kapatır. Abdurahman-Karaçeneli, devriş tabibin evine gidene kadar gücünü, kuvvetini kaybetti. Boğazı tamamen şişip, kalbine ve beynine zehir gittiği için konuşamaz oldu. İki eli ile göğüsüne vurup, başını yumrukladı.-[86]

O kadar altını ve gümüşü hiç kimseye nasip etmeyip, vasiyetini de hiç kimseye söylemeden, kaderine küskün bir şekilde gidiyordu zavallı. Ölüm vakti gelindiğinde zenginlik, malk ve mülk’ün hepsi göz açıp kapatıncaya kadar yok oluyor. Çaresiz kalan Kargabay, ilk gördüğü köye doğru atını koşturdu. Abdurahman, akşamüzeri dönülmez bir yola girip ölmüştü. O zaman kıymetli ve akıllı bir insandan ayrıldığını anlayan Kargabay, hıçkırığa hıçkırığa ağladı.

Abdurahman’ı defnedip, onun işleriyle uğraşan Kargabay kış gelene kadar onun köyünde kaldı. Abdurahman-Karaçeneli’nin çocukları ve akrabaları onun ölümüne üzülseler de altın ve gümüşün nereye saklandığını daha çok merak ediyorlardı. Nasıl olsa

Kargabay her şeyi bilir diye düşündüler. Kargabay gerçekleri anlatıp, Abdurahman-Karaçeneli'nin hiçbir vasiyette bulunmadığını söylediğinde ona inanmadılar. Kargabay'ın peşine düşüp, onu takip etmeye başladılar. Bunu fark eden Kargabay acele edip, hemen gitmeyi düşünmedi. Sonbahar gelip Abdurahman'ın evinden ayrılırken onun akrabalarını inandırmak için Kur'an'ı eline alarak yemin etti. Onlara zengin Abdurahman'ın ölmeden önce hiçbir şey söylemediğini, hiçbir vasiyette bulunmadığını anlattı. Kargabay herşeye rağmen kendine inanmadıklarını düşündü. Ondan dolayı bu sene Esenbay'ın yanına gitmeyi hiç düşünmedi. Kışı babasının yanında geçirdi. İkinci sene atına binip Kök-Su'ya doğru yola koyuldu, Esenbay'ı geçen seneki yurdunda bulamayınca çok eziyet çekti. Geri döndüğünde eski mezara uğradı, hazineyi buldukları mezar eskisi gibi duruyordu. Korkan Kargabay, hemen atına binip iki tarafına da bakınıp gelirken hiçbir şey olmadığına sevindi. Kargabay huzur içinde hayatını devam etmesine izin vermeyen eskimesliğine “Kız çalma” geri döner. Kargabay bu mesleğinden dolayı az kalsın ölecekti. Sartlar güzel kızları kimin çaldığını öğrenince onu Andican pazarında yakalayıp öldürmeyi düşünmüşler. Arkadaşları bu haberi Kargabay'a hemen iletip, ona acilen bu bölgeyi-[87]

terk etmesini söylemişler. Kargabay gece yarısı tek başına babasının evine geldi.

Gece çok karanlıktı. Çam ağacından yakılmış ateş çadırın içini pek fazla aydınlatmayıp, gökyüzünde ise yıldız görünmüyordu ve havayı kara bulut kaplamıştı. Yazın serin ve yumşak gecesinde gökyüzünde yıldız olmayıp, havayı kara bulutlar kaplasa da yağmur yağmıyordu. Kargabay ağlamak istese de durumunu babasından gizleyip, kendini tutmuştur. Uzun süre hiç konuşmayan babası *Küçük*, bir anda:

—“Öyle mi?” dedi.

Kargabay dalgın bir şekilde yere bakıp, başından geçen her şeyi babasına anlattı. Söyleyecek hiçbir şey kalmadı. Kargabay buradan çekip gitmezse kafasının kesileceği kesindir. Vedalaşmadan önce babasının bir iki sözü ve duası gerekti. Çadırın içinde ikisinden başka hiç kimse yoktu. Oğlunun halinden babası Küçük de anlıyordu ve susup bir çare düşünmeye başladı.

Küçük, oğluna yavaşça sordu:

–“Şimdi ne yapacaksın?”

–“Sizlerle vedalaşmaya geldim” deyip, sustu. “Buradan temelli gideceğim. Burada saklanıp yaşasam bile beni bulurlar. Sizlere benim zararım olmasın, ben gideyim baba. Bana dua ediniz.”

–“Duadan önce nereye gideceğini söyle?”

– “Tanrı Dağında yer yok mu? Nasıl olsa bir yer, millet bulurum.”

–“Yurdun da yurdu vardır. Şimdi beni iyi dinle ve dediğimi yap.”

– Kargabay meraklı bir şekilde “dinliyorum” dedi.

– “*TagayBey*’in ilk oğlu Boğorston’dur. Boğorston’dan sonra *Eşte*k. Eşte’den sonra Solto gelir. Solto’nun nesli çoktur ve onlar köklü bir millettir. Soltolar eskiden beri geniş *Çüy* bölgesini kendilerine yurt edindiler. Soltolar Andican tarafında çok az bulunur. Onlar, *Talkan*’ın neslindendir ve Talkan’ın babası *Ça*’dır. Solto’yu Solto yapıp, halka tanıtan-[88]

değerli kahraman *Ça* olmuştur. *Ça*’nın cesur oğullarından biri olan Talkan, Kırgız-Kalmak savaşında, Kalmaklar’ın verdiği zarardan sonra bizim tarafa geçip neslini kurtarmıştır. Değerli Talkan’ın cesedi Andican’da kaldı. *Talkan*’ın cesedini bırakıp gitmek istemeyen neslinin bir kısmı hala Andican’dadır. Soltolar’ın Sarı-Özön’den Kalmaklar’ı kovduklarını duydum. Söze neden Soltolar’dan başladığımı daha sonra anlarsın.

Tagay Bey’in ikinci oğlu *Koylon*’dur. Biz Cedigerler *Koylon*’dan türedik. Cedigerler’in tamamına yakını Andican tarafındadır. Tagay Bey’in üçüncü oğlu *Kılcır*’dır. Tagay Bey’in on iki oğlu olmuştur. *Kılcır*’dan sonrakiler: *Oroz*, *Sayak*, *Azık*, *Çerik* olup, devam etmektedir. Tagay Bey’in Cediger hariç diğer boylarının tamamı Kan-Dağını kendilerine yurt edindiler. Bunları sana anlatmamın bir sebebi var. Oraya gittiğinde hangi akraban ile ilişki kuracaksın? Kan-Dağındaki akrabalarının hepsi avcılık hayatına alışmış. Onlar savaşmadan, düşmana mızrak atmadan yaşayamazlar. *Kaçkar*, *Cumgal*, *Kabak*, *Susamır*, *Ketmen-Töbö*’yu yurt edinen Sayak’ın içinden Ala-Köz-Kaba’nın

neslinden *Kaçıke* ile *Sadır*'ın çok iyi çıktıklarını duydum. Sadır yağmaya çıkmayıp, döğüşecek birini bulamazsa evinde rahat oturamazmış. Onun yanına gidip, onunla savaşılabir misin? Bunu sen yapamazsın. Sadır senin gibi bir sofuyu ne yapsın? Orda senin çalacağın Sart'ın kızları yok.”

–“Baba, ben bundan sonra huzur içinde yaşamak istiyorum.”

– Küçük, “bu zamanda huzur içinde yaşayan var mı?” deyip üzüldü. “Sen en iyisi sana yardım edecek bir akraba ara. Solto'nun nesli seni kabul edip, aralarına alabilirler. Gideceksen onların yanına git. Soltolar da yanlarında yaşayan Kazaklar ile sürekli mücadele halindeymiş ve Kalmaklar ile de düşmanmış. Solto boyunun içinde Koyoş'un oğlu *Momokon*'un kılıcı hep kan kokarmış. *Konur Bey*'in oğlu *Cayıl* düşmanla savaşımadan duramazmış. Momokon çok ters biriymiş, abisi *Camansart* ile kavga edip,- [89]

onunla uzun süre barışmamış diye duymuştum. Momokon'dan yardım isteyip onun yanına gidersen onunla sen anlaşılamazsın. Onunla kavga edip, yalnız olduğunu daha çok hissedersin ve üzülsün. O zaman yanmayan yerin bile kül olur.”

–“Onlar benim akrabalarım, onlardan neden korkayım? Yalnız olan bir akrabalarına sahip çıkmazlarsa onlar nasıl akraba olacak? Ben de o zaman Solto akrabalarım giderim. O kadar büyük bir millete de sığarım herhalde.”

– Küçük “acele etme” dedi. “Daha önce de söylediğim gibi akrabanın da akrabası olur. Onlardan ayrıldığımıza çok zaman oldu. Senin yaslanacağın, sana yardımcı olacak başka biri var. Sarbağış soyundan gelen *Tülkü*'nün oğlu *Tınay*'dır. O, küçük yaşta yetim kalıp, çok eziyet çekmiş biridir. Cesur, akıllı ve insanlık yönünden de çok iyi biridir. Küçüklüğünde çok sıkıntı çekmiş insan, nezaketli olur. Tınay doğuştan akıllı biridir. Çocukluğunda yetimlik eziyetini çekip, büyüyünce de Kalmaklar ile savaşp çok zorluklar geçirmiştir. Onun gitmediği yer, çıkmadığı dağ kalamdı. O, ömrünün çoğunu Andicanda geçirmiştir. Biz elimizden ne geldiyse ondan hiç esirgemedik. Ona kalacak çadır, yatacak döşek verdik. Toprağı sürüp, ekin ekmesi için tohum verdik. Ekinini biçmede ona yardım ettik. İyi birisi olduğu için herkes onu sevdi, kendisi de herkesi sevdi ve herkese alıştı. Kalmaklar'ı Kan-Dağından kovduğunda: *Berdike*, *Soltonay*, *Konurbay-Koşoy*, *Nışa* gibi yiğitlerle beraber Kırgızlar'a çok hizmet etti. Dediğim gibi

cesurluğu ve zekiliği sayesinde Kırgız askerlerinin başı oldu. Tınay, şuanda Sarı-Özön'ü kendisine yurt edinin, sağlıklı ve huzur içinde yaşamaktadır. Sarbağışlar Çüy'de sayıca çok az, bunun gibi sayıca az olan boyları Tınay Bey hâkimiyeti altına almaktadır. Çocukları *Atake* ve *Satıbaldı* da çok iyidir. Sen Tınay'ın yanında git. Tınay'ın akıllı oğlu Atake seni kendisine kardeş yapar. Herşeyden önce şunu bil ki, Tınay Bey senin dayın olur. Annen onun kız kardeşidir. Annen, Andican'a geldiğinde daha on dört yaşında bir kızdı. Allah nasip etti ve nikâh kıyıp biz evlendik. Mesafenin uzak olmasından dolayı birbirimize fazla gidip gelmediğimiz için-[90]

onlarla ilişkimiz koptu. Sen gidersen sana kucağını açar. Sana kardeşim derse kardeşi ol, kuzenim derse kuzeni ol. Nasıl olursa olsun Tınay'a destek ol. Ya ben ne yapayım? Benim cenazeme bile gelemeyeceksin, belki bundan sonra hiç görüşemeyeceğiz” diyen Küçük, kendini tutamayıp ağladı.

– Kargabay, “baba birkaç yıl geçtikten sonra buralara tekrar dönerim” dedi.

Küçük, kendini toparladıktan sonra konuştu:

–“Döndüğün zaman halk seni kabul etmez. Biliyorsun sen kötü bir işe bulaştın oğlum. Böyle bir suç nasıl affettirilir biliyor musun? Kargabay, babasına donmuş gibi, hiç sesini çıkarmadan bakıyordu. Küçük, vasiyet eder gibi konuştu. Böyle bir durumda elin ile yaptığını başın ile çekersin. İnsan, halkın affetmediği suçu sadece kan ile affettirir. Savaşta düşman tarafından göğsüne kılıç saplanıp ölürsen halk seni ancak o zaman affeder ya da düşmanı yok edip yüzbaşı, binbaşı olduğunda suçun unutulmuş olur.”

– Kargabay gözlerini açarak “baba!” dedi. “Benim yaptıklarım bilinmeseydi günah sayılmazdı. Ben sadece baba mesleğini devam ettirdim. Köle ve cariyeleri pazara götürüp satmayan, onları hanlara ve beylere vermeyen iyi insan çok az bulunur. Benim tek suçum yaptığım işi çok belli ettim. Dikkat etmediğim için başıma bu felaket geldi.”

Küçük, elini kaldırarak “dur” dedi:

–“Doğru söylüyorsun, köle ve cariye satmak eskiden gelen babalarımızın mesleğidir ancak ben bunu kabul etmiyorum. Babalarımız böyle şeyleri sadece düşmanla savaşıp, yurdu talan ettiklerinde yapmışlar. Kahramanca yabancı milletlerden, uzak bölgelerden çalmışlardır. Öyle ise her yana dağılıp giden Oyratlar'dan niçin çalmadın? Onlar bizim

çok sayıda kızımızı çaldı. Gece yarısı kendi kanımızdan, dinimizden olan kardeşlerimizi çaldın. Ben bu yaptıklarını anlayamadım. Bir insan kendi milletine ihanet etmez. Andican öz şehrimizdir. Özellikle Fergana babalarımızın göbek kanının döküldüğü kutsal şehrimizdir. Bunlara aklın yetmiyorsa insanım diyerek gezme. Sözün manasını- [91]

anlamadan, boş yere karşılık verme. Bütün Cediger soyunun inatçılığı sende toplanmış sanki.”

– Kargabay, “baba” diyerek yine karşılık verdi. “O kızların hepsi han dergâhında mahvolacaktı, ben onları özgürlüklerine kavuşturdum.”

– Küçük, “boşuna kendini savunma” diyerek oğlunu susturdu. “Han da, saray da halkındır. Allah sevdiği kuluna han olmayı nasip eder. Han olmak, halkı yönetmek kolay değildir. Han olup tahtta oturmak, kadınlarla olmak gibi değildir. Han, genellikle halkını düşünse de bazen de kendini düşünür. Han'ın tahtına göz dikenler çok olur. Allah'ım han'ın kaderini, hayatını hiçbir kuluna vermesin. Han'ın tahtını kendine yakıştırabilen biri göz dikerse bu kötü bir şey değildir. Senin gibi yüz­süz birisi göz dikerse, Han bu duruma çok üzülür.”

–“Baba, aslanın yemek yediği yeri çakal takip eder. Bir çakal kadar bile olamıyoruz.”

–“Vay seni miskin!” diyen Küçük, tekrar üzüldü. “Aslan, kaplanı yanına yaklaştırmadığı için onu her zaman çakallar takip eder. Hanların birçoğu da aslan gibi kendine denk olan insanları yanına yaklaştırmaz. Söz başka yere gitti, ben sana ne anlatıyordum? Benim cenazemde olmak senin kısmetinde yokmuş. Buraya geri dönmeyi hiç düşünme. İsmi­ni değiştirip, hayatını huzurlu bir şekilde geçirmeye bak ama şecereni unutma. Çocuklarına vatanını, milletini her zaman anlat. Şeceresini bilmeyen insana hiç kimse değer vermez. *Cediger*, Tagay Bey'in çok sevdiği torunudur. Cediger doğduğunda Tagay Bey çok yaşlıydı.”

– Kargabay bir süre sonra babasına soru sordu. “*Alay-Kuu, Kara-Kulca, Kırgız-Ata, Büyük-Alay, Özgön, Ak-Bura* ve Andican'ı bırakıp, Tagay Bey'in geri çekilmesine ne sebep olmuştur? Kendisine git diyen hiç kimse olmadıysa, ata yurdundan niçin kaçıp gitti?”

– Oğlum, biliyorsun ki Kan-Dağının etrafının tamamı: *At-Başı, Narın, Issık-Göl, Karkıra*'nın biraz ilerisindeki *Kakşal, Kaşgar*, ön tarafındaki *Keng-Göl, Talas* ve *Sarı-Özön*'e kadar Kırgızların ata yurdudur. Tagay Bey'in dedesinin yanına çekip gitmesinde kötü bir şey yoktur. Gitmesinin bir iki sebebi vardır. Onu-[92]

sana anlatmaya dilim varmıyor. Bu olayı bilmeyen Kırgız çok az çıkar.”

–“Ben bilmiyorum baba.”

–“Tagay Bey'in gitmesine *Nalı* ablanın olayı sebep oldu. Abisi o zaman Kaşgar'dan sonra Çin padişahının yaptığı haksızlığa karşılık vermek için gitmişti. Tagay Bey de onun peşinden gitmişti. Abileri Çin'e gittiğinde evde kalan kız kardeşleri *Nalı* kötü iş yapmış. Doğruyu söylemek ayıp değildir. Zavallı ablamız, çobanla beraber olmuştur. Sonra hamile kalıp çocukları olmuştur. O nikâhsız doğan çocuğun nesli hala devam etmektedir. Onların isimlerini benim ağzımdan duyma. Tagay Bey vatanına döndüğünde kardeşini evlendirir. Onun da nesli çoktur. Tagay Bey, karısından kız kardeşinin yaptığı bu kötü işi duyar ve buna çok üzülür. Tagay Bey sinirinden kardeşini öldürmek istemiş, aldığı öğüt, nasihat sonra onu öldürmekten vazgeçmiştir. Kışın iki grup halinde ordo oynamaya giderler. Birinci grup *Adığine*'nin, ikinci grup Tagay Bey'indir. Tagay Bey'in grubu, karşı tarafı yenince *Adığine* sinirli bir şekilde nişan alan gence doğru gidip ona sen nişan alamıyorsun deyip, onu döver ve oyundan atar. İki kardeş kavga etmeseler de Tagay Bey kardeşine karşı kin besler ve yaz gelince hayvanlarını, çocuklarını, her şeyini alıp göç eder. Tagay Bey'in ilk çocukları: *Bogorston, Koylon* ve *Kılcır* burada doğmuştu.

Şimdi sana *Cediger*'in tarihini anlatayım. *Cediger*, Tagay Bey *Ketmen-Töbö*'de hükümdarlık ederken doğmuştur. Sonra göç edip: *At-Başı, Narın, Kaçkar, Cumgal, Çüy, Issık-Göl*'e kadar işgal edip, buraları çocuklarına paylaştırmış. Büyük oğlu *Bogorston* ile *Karaçoro*'ya *Çüy*'ü, *Kılcır*'a *Issık-Göl* ile *Narın* bölgesini verir. *Çerik, At-Başı* ile *Kızıl Suyu* sahip olur. *Sayak*'a *Cumgal, Ketmen-Töbö* ve *Talas*'ı verir. Çok sevdiği torunu *Cediger* ile onun babası *Koylon*'a sahip çıkıp, onlara yardım eder. Kendisi de *Kara-Koçkor*'da kalır. Bunları anlatmakla bitiremeyiz, oğlum. Sen şafak sökmeden evden çıkıp gitsen iyi olur.-[93]

Sana anlatmak istediğim gizli sır, dedelerinin tarihidir.”

– Kargabay, babasından Cediger'in Andican'a tekrar göç edişini anlatmasını istedi.

Babası “tamam” dedi:

–“Tagay Bey, ölmeden önce çocuklarına mirası paylaştırdıktan sonra onlara nasihat verip “Atlarınıza damga vurun, sonra hayvanlar karışıp kavga çıkmasın” dedi. Bir yandan da çocuklarını denemek istedi. Bogorston damgayı atın baldırına vurdu. Kılıcı çenesine, Koylon şakak kısmına, Sayak ise sol baldırına vurdu. Tagay Bey kendince: Allah nasip ederse Bogorston’un nesli çok olur. Kılıcı’nın da yeri ve nesli çok olur. Sayak’ın sayısız nesli ve çok yeri olur. Koylon’un nesli ve yeri küçük olduğu için hayvanı da az olur deyip tahminde bulunmuştur. Onun dediği gibi Koylon’un oğlu Cediger’in nesli az ve yeri de küçük olmuştur. Büyüğüne ve küçüğüne saygı göstermeyen bir halkı olmuştur. Cediger’in gençleri kurnaz, övünge, kızları ise akıllı, zeki güzel olur. Cediger’in dört tane oğlu vardı: *Orusalı*, *Asan*, *Üsön* ve *Mönkö*. Tagay Bey öldükten sonra torunları kendi aralarında kavga ederler. Sayak’ın üçüncü oğlu Kaba çok kuvvetli ve cesur olur. Kalmaklar bir gün Kaba’nın siyah atını çalar. Hayvan, yarım sene sonra kendisi kaçıp gelir. Kaçıp gelen at, su içerken Cediger’in küçük oğlu Mönkö onu görür ve ona sahip çıkar. Bunu duyan Kaba ile kardeşi arasında kavga çıkar. Kaba, atımı sen çaldın diyerek bağırıp, Cediger’i korkutur. Bu duruma çok sinirlenen Cediger’in çocukları Kaba’yı bıçakla öldürmek isterler ama araya giren Solto, atı Kaba’ya geri verir. Bu olaya çok üzülen Cedigerler, Andican tarafına doğru göç ederler. Onlar, Kaba’nın atı kendilerinden geri aldığına değil, Cediger soyunu hırsız ettiğine sinirlendikleri için çekip gittiler. Sayak, Tagay Bey’in terbiyeli oğludur. Öz kardeşleri Solto’nun kendi taraflarında olmaması Cediger’in çocuklarının canını sıkır.-[94]

Biz, Kaba ile kavga eden Cediger’in en küçük oğlu Mönkö’den türemişiz. Mönkö’nün de dört oğlu olmuştur. Onların en büyüğü *Kulboldu*, ondan sonra Koçkor, Kulcabaş, en küçüğü ise Kulcıgaç’dır. Senin esas baban Kulcıgaç’dır. Kulcıgaç’ın çok güzel olan kızı, Kişimcan ablanın hayatını daha önce hiç duydun mu?”

Soruyu çok fazla önemsemeyen Kargabay:

–“Bir yerden duymuştum sanki” diyerek başını salladı.

–“Ablamıza âşık olan kişi, Kıpçak soyundan gelen yeğenimiz *Olcobay*’dır. Bu duruma

karşı çıkan ise Koçkor'un oğlu *Kudake*'dir. Bu olay Kudakeler ile bizim aramızı bozmuştur. Senin tek yerin burasıdır oğlum. Diğerlerini zamanı gelince kendin anlayıp, çözersin. Küçük, oturduğu yerden kalktı. Kargabay, sakalları beyazlamış, zayıf ve rengi solmuş babasına bakarak ağladı. Bundan sonra baba ve oğul hiç görüşemeyecekti. Bu da Allah'ın Kargabay'a verdiği ceza ya da kısımettir.”

Küçük, oğlunu bağrına basıp:

–“Ağlamadan, erkek gibi, arkana bile bakmadan git” dedi.

Şafak sökmeye başlayınca, koyunlar melemeye başladı.

–“Gece rüya gördüm. Sen ata binmiş dağın tepesinde geziyordun. Bir anda atın ile bulutların arasına girip görünmez oldun ve kimse sana ulaşamadı. Arkanda kalan atlılar senin atının tozuna bile yetişemediler. Gün doğmadan bu rüyayı kendimce şuna yordum: Senin halk arasında makamın yükselip, neslin çoğalacak. Belki de değerli Tınay Bey'in yanına gidip, itibarın ve derecen yükselecek. Âmin, yolun açık olsun, Allah'a emanet ol.”

İkisi dışarı çıktı. Şafak sökmeye başlasa da annesinin yattığı büyük odanın ışığı hala yanıyordu.

–“Zavallı gözünü bile kırpmamıştır” dedi, babası.

Annesi, onların dışarıya çıktığını sezmiş gibi kapı açılır açılmaz yerinden kalktı. Annesinin yüreği parçalanmış gibiydi. Kargabay, annesine bir daha gelmemek üzere gittiğini söyleyemedi. Annesi titreyen elleriyle oğluna bir çanak kımız uzattı. Kargabay çanaktaki kımızı, bir anda içiverip arkasına bile bakmadan gitti. Babası da onun arkasından bakmadı. Annesi ağlamaya başladı.-[95]

Kargabay, ağaca bağlı olan atına zıplayarak binip, hiçbir yere bakmadan hızlı bir şekilde gitti.

Soyguncu Kargabay, babası Küçük'ün verdiği öğüt ile akrabası olan Tınay Bey'in köyünü arayıp, Sarı-Özön'e Abdurahman ismini alarak gitti. Böylece Abdurahman-Karaçeneli'nin tarihi bitip, bundan sonra Abdurahman-Küçük'ün oğlunun tarihi başlıyor.

Bu arada, toplumun şüpheye düşmemesi için, yukarıda anlattığımız olayın 1756 domuz yılına denk geldiğini söyleyebiliriz.

Kargabay gittikten üç yıl sonra hiçbir hastalığı olmayan, sapasağlam olan Küçük, vefat etti. Kendisinin de dediği gibi oğlu Kargabay cenazesine gelemedi. Küçük, hayatta iken belirsizce kaybolan oğlu Kargabay için söylenen her sözün cevabını vermiştir. İhtiyar öldükten sonra, akrabaları kaybolan Kargabay için ağızlarını bile açmadılar. Aradan sekiz yıl geçtikten sonra halk arasında Kargabay gelmiş diye dedikodu yayılır. Oş şehrinde sarık takmış, Kargabay'a benzeyen sakallı kişiyi görenler gidip ona selam vermişler ama o hemşerilerini tanıyamamış. Bundan dolayı halk onun başka biri olduğunu düşünmüştür. Sarık takmış kişinin daha sonra Kök-Su bölgesinde de dolaştığını söylediler. O zaman, Kargabay'a benzeyen kişi Esenbay-Cekebatır'a verilen hazinenin peşindedir. Akıllı başına gelen Kargabay, o kadar hazineden nasıl vazgeçsin? Ondan bizim de şüphemiz yoktur.-[96]

SARITAY BEY

1786 at yılının ağustos ayında kendini her yerin hükümdarı gibi gören Kargabay'ın Sarıtay denilen oğlu, Şamsı geçitinden geçtikten sonra onun arkasından gelen delikanlı atından hemen inip, *Sarıtay Bey*'in atının ipinden tutup ininiz der gibi baktığında, Sarıtay, kurt gibi çevik bir hareket ile atından zıplayarak indi. İlk defa karşılaştığı bu acayip dünyaya hayranlıkla bakakaldı. Öğle vaktiydi. Geniş oavadan çiçeklerin güzel kokuları geliyordu. Her taraf huzur içindeydi. Sarıtay Bey gördüğü bu manzara karşısında kendinden geçti. Bu sırada yanına koşarak gelen asker başı *ihitiyar İman*, genç bey'in halini ona bir bakışta anladı:

—“Yürüyün bey'im çadıra gidip biraz dinlenelim, az kaldı geldik sayılır. Bundan sonra acele etmemize gerek yok. Bahadır'ın köyüne hava karardığında gidersek daha iyi olur.Sırğa da seni görececek olursa, zamansız bir şekilde gidelim ki seni tam göremeyip sıkılsın.”

Öte taraftaki iki ağacın yanına her yağma zamanında kurulan çadır kurulmuştu. Çadıra doğru yürüyen Sarıtay Bey, ihtiyarın yaptığı şakaya cevap vermedi. Sarıtay Bey,

ihtiyardan çekinirdi. İman, bir milletin sözü dinlenen danışmanıydı. Bunu yanında babasının çok yakın arkadaşıydı. Babası, oğluna inandığı için-[97]

böyle kutsal dua merasimi ile ona destek verdi. Sarıtaş Bey, içindeki hissi ihtiyar İman'a belli ettiğine çok pişman oldu. Sarıtaş Bey'in düşündüğü şey kız değildi.

Al yanaklı, beyaz dişli, nuryüzlü, çevik, kuvvetli, yeri geldiğin de baş kesip kan içen, bazen de çocuk gibi olan ve baktığın zaman hepsi birbirine benzeyen bu kırk yiğitin hepsi genç ve delikanlıydı. Bazen sevinç ile gülümseyip, bazen de yay gibi eğilip kendi hükümdarlarını karşılarlar. Bu sefer hükümdarları morali bozuk geldiği için hepsi sessizce ona bakakaldı. Sarıtaş Bey ellerini yıkayıp, ihtiyar İman'ın yanına oturdu. Sarıtaş Bey uzun boylu, hızlı, çevik bir gençti. Doğduğunda babasının ezan okuduktan sonra neden Sarıtaş ismini koyduğunu kim bilebilir? Belki de kendine çok benzediği için koymuş olabilir diye düşünüyoruz. Sarıtaş Bey oturduğu yerden hiç kıpırdamadı ve iştahı olmadığı için de sofradaki yemekten az bir şey atıştırdı. Ön taraftaki dağın tepesinde uçuşan kartallara imrenerek bakıp, düşüncelere dalmıştı ve kimseyle de konuşmuyordu. Genç Sarıtaş, kımız içip kahkaha atan, boş boş şakalaşıp gönül eğlendiren, doyasıya yemek yedikten sonra uzanıp dinlenen zengin çocuğu değildi. O, han'ın sarayında oynanan ordo oyununu görüp, ordo oyununu kurmaya çalışan beylerin yanında çok gezip, onların örf ve adetleriniyi bilen bir beyin çocuğudur. Bundan dolayı arkadaşları kendisiyle aynı yaşta olmasına rağmen onlarla kaynaşıp, konuşmazdı.-[98]

Kısacası kendini onlardan uzak tutardı. İçindeki sırrını, düşüncesini kimseye söylemeyip, belli etmezdi. Bu kırk genç, onun yayı, kılıcı, kuvveti ve desteğidir ama arkadaşı değildir. Sarıtaş Bey, bazen onların oyununa, şakalaşmalarına katılıp eğlendiği zamanlarda bile sınırı bilir ve aşmazdı. Onlara kötü söz söyleyip, küfür etmezdi. Onların kalbini hiç kırmazdı. Gençler onun emrini, isteğini gözüne baktıklarında hemen anlardı. Deminden beri yiyip içen gençler, kahkahalar atıp, şakalaşıp, alay ediyorlardı. Sarıtaş Bey tamam eğlensinler deyip onları hiç dikkate almadı ve kendi düşünceleri ile meşğul oldu. Bu sırada gençlerden *Colboldu*, altın çanağı eline alıp Sarıtaş'ın yanına geldi ve onun karşısında saygı ile eğilip durdu. Bu genç, Sarıtaş Bey'in halinden anlamıştı. Elindeki çanağın içinde pınar suyundan daha temiz ve berrak Çin rakısı vardı. Sarıtaş Bey çanağı yavaşta eline aldı.

Soğuk rakı içi yanan Sarıtay'ı ferahlattı. Sarıtay Bey tekrardan kartallara bakmaya başlayınca, yanına gençlerin başkanı ve dostu olan *Koysarı* gelip, *Sırga*'dan bahsetmeye, onu övmeye, onun güzelliğini anlatmaya başladı. Sarıtay Bey, Koysarı'nın anlattıklarını dinledikten sonra içinden ona çok kızdı fakat ona bir şey diyemedi. Kendisi ise deminden beri kendine hiç huzur vermeyen düşüncesine tekrar dönüp, o düşüncesiyle uğraştı. Sarıtay'ın düşündüklerini, içindeki huzursuzluğu Koysarı nerden bilebilirdi ki? Koysarı övgüye devam etti:

–“Eyerleri altın ile işlenmiş atı hangi Kırgız başlık parası olarak verdi? Onlar bu zamana kadar bahadır'ın köyünü talan edip gitmiştir.”

O sırada gençlerden biri seslendi:

– “Erkek develere altın, gümüş, Çin ipekleri yüklendi. *Atake Bahadır* bu kadar malı, mülkü ömrü boyunca gördü mü sanıyorsunuz?”

– Koysarı, “başlık parasında ve damatta bir eksiklik yok” dedi. Genç bey, ihtiyar Iman'a bakıp ona seslendi: -[99]

–“Abi, artık dua edelim.”

Dua edildikten sonra hepsi yerinden kalktı. Ondan sonra *Atake Bahadır*'ın başlık parası konusunda konuşma olmadı. Sarıtay Bey'in bu konuyu konuşmayı sevmediğini herkes anlamıştı. Gençler, daha erken olduğu için acele etmeyip, sıralarını bozmadan beylerinin emir vermesini, bir şey söylemesini bekliyordu. Sarıtay Bey, eskiden yaptığı gibi yine gökyüzüne bakıyordu:

–“Bu götürdüğümüz başlık parasında çok eksik var, bunu hiçbiriniz fark edemediniz mi?” deyip, gül kokulu dağ deresine doğru gitti.

Gençler, onun bu sözünü anlamayıp, ihtiyar Iman'a baktılar. O da bey'in ne demek istediğini anlamayıp, omuzunu kaşıyıp duruyordu.

Peşinden düşman kovalıyormuş gibi hızlıca gelen genç bey, çadır büyüklüğündeki bir taşın yanına gelip durdu. Bu yer Sarıtay'ın yola çıkmadan önce babası ile birçok kez baş

başa kalıp konuştuğu, ondan nasihat aldığı yerdı. Şimdi ise kendi hayatındaki düşüncelerini göz önüne getirdi. Evet, o gerçekten Atake Bahadır'ın kızı ile evlenmek için kız istemeye gidiyordu. Bu gizli bir iş değildi. Eyerleri altın ile kaplı sayısız atı ve birçok hediyeı daha önceden gönderdiğini Kırgızlar'ın hepsi duymuştu. Sırğa on altı yaşına geldiğinde onun için söylenen “evde kalmış” sözünü genç Sarıtay daha öncesinde birkaç defa duymuştu. Kızın evde kalmasını, ona koca çıkmamasının sebebini o zaman daha gözü açılmamış olan, genç Sarıtay anlayamamıştı. Sırğa'nın ne kadar da sağlam yapılı bir kız olduğunu duysa da, erkeğı imrendirecek bir güzelliğinin olmadığını duymuştu. Evde kalmasının sebebi güzel olmaması mıdır? Hayır, kız babanın, bez kumaşın değeri ile gider. Sarıtay Bey, Sırğa'nın evde kalmasının tek sebebini babası Atake Bahadır olduğunu babasından duymuştu. Babası ile ata binip,- [100]

köyden uzak bir yere gittiler. Başından birçok olay atlatan babası:

—“Yerin de kulağı vardır, sır söyleyeceksen uzakta söyle derler, oğlum. Şimdi beni iyi dinle oğlum.”

Sarıtay Bey, tüm dikkatini toplayıp babasına baktı. Kargabay biraz sustuktan sonra sözüne devam etti:

—“Sen benim herşeyimsin. Senin dünya'ya geldiğinde o yıl yılan yılıydı. Yılan yılı dedelerimizden beri kutsal yıl olarak bilinir. Yılan yılı dünyaya gelen insan kahraman olup, halkı yönetir ve halkın sorunlarını çözer. Bazen iyilik yapmayı sever, bazen de kurnaz ve uyanık olup yılan gibi düşmanını belli etmeden ısıarak öldürür. Sırrını hiç kimseye belli etmez. Düşünsene hayvanların içerisinde kurt gibi kurnaz olanı var mı?” Babası bir süre sustuktan sonra, söylediklerimi hiç kimse dinlemedi mi? der gibi yapıp, sağına soluna bakındı.

Etrafta ikisinden başka hiç kimse yoktu. Niçin şüpheleniyor? Bu uyanık ihtiyar her zaman uyanık olmaya alışmış ve içindeki kutsal sırrını bu zamana kadar hiç kimseye anlatmamıştır. Bundan sonra da kendi oğlundan başka hiç kimsenin duymaması, bilmemesi gerek. Konuşma devam etti:

—“Görüyorsun abilerinin hepsi evli ve hepsinin çocuğı var. Bir tek sen yalnızsın.

Andican'da kalan eşini ve çocuklarını saymayalım. Seni burada çok önceden evlendirdim ama Allah kısmet mi etmedi, iyi bir kayın baba mı bulamadık bilmiyorum ama çok zaman geçirdik. Artık evleneceğin zaman geldi. Kayın baban da bulundu. Bu zamana kadar yanımdan hiç ayrılmadın. Artık büyüdün ve aklın başına geldi. Evlen oğlum. Ben artık ihtiyarladım, senden başka halkın başına geçecek kim var?”

Sarıtay Bey sessizce babasını dinledi.

–“Yakın zamanda evleneceksin, şimdi beni iyi dinle” dedi. “Sarı-Özön, Çüy'de Tagay Bey'in neslinden olan *Tımay*'ın oğlu Atake Bahadır var. Onu sen de biliyorsun. Senin görevin başlık parasını götürüp, kızı istemektir.”-[101]

– Sarıtay Bey, babasına bir anda “Bey” deyiverdi. O, babasına her zaman yabancı birisi ile konuşuyor gibi bey diye hitapedirdi. Sarıtay içinden üzülyordu. Kargabay, oğlunun böyle bir tepki vermesini anlayamayarak:

–“Ne oldu?” deyip, başını salladı.

Utanan Sarıtay, bir şey diyemedi.

– Babası, oğlunun yüzüne baktı ve “konuş” diye ona emretti.

Sarıtay cevap verdi:

–“Atake'nin yetişkin bir kızı var dediler.”

– “Evet, ben de onu söyledim.”

– “O zaman Atake paçavrasının bütün eziyeti kızına mı?”

Kargabay sinirlendi:

–“Bundan sonra “paçavra” kelimesini duymayayım. Atake Bahadır diye söyle. Şuan Kırgızlar'da ondan daha değerli olan kim var?”

Azar işiten Sarıtay Bey, sesini çıkarmadı. İkisi hiç konuşmadan gelirken, babası konuşmaya başladı:

–“Evde kalmış kız diye Atake Bahadır'ın kızını beğenmiyor gibisin. Senin bu kadar

sağça düşüneceğini hiç tahmin etmemiştim. O değil de Atake Bahadır kızını sana verecek mi hiç bunu düşündün mü?”

Sarıtay Bey şaşırdı:

–“Nasıl yani?”

Babası üzüldü:

–“Ben senin büyüdüğünü zannetmiştim.” Kargabay bir süre sustuktan sonra konuşmasına devam etti:

–“Ben bir kaç defa adam gönderip Atake'nin kızına baktırdım. Çok uyanık kız dediler. Kızın uyanık, sağlam yapılı olması kötü bir şey değildir. Çocukların akıllı olur.”

Babasının konuşması dinleyen Sarıtay, ona inanıyordu. Bunu fark eden babası oğluna nasihat verirken sesini yükseltti:

–“Sen Atake'nin kızı ile sadece evlenmeyeceksin, kazanacaksın da. Evlendikten sonra sol elin Andican'a, sağ elin ise Sarı Özön Çüy'e, diğer tarafta Talas'a kadar uzanacak. Senin düşündüğün gibi kız evde kalmışsa suç kızda mı? Bu babasından kaynaklanıyor. Sen Atake'yi ne sanıyorsun?-[102]

O kendine güvenmeseydi kızına beşik kurtmesi yapmaz mıydı? Atake Bahadır kızını boş yere evde bırakmadı. O, kendini sayan, kız istemeye cesareti olan biri yanıma gelsin diyor. Atake'nin duruşundan ve kızın başlık parasından korkan ağalar, beyler onun yanına cesaret edip gidemezse ne kız yapsın? Atake kızı istemeye gelenleri gördüğünde sevinip, mutlu olur diye düşünme. O, kızını istemeye gelenlerin çoğunu kızana layık görmemiştir. Sinirlendiği zaman hiç kimseyi dinlemez. O yine de akrabalık kavramını bilir. Biz Tagay bey'in nesilleriyiz. Atake bir tek ruhundan korkar. Ona karşı çıkmak zordur. Diğer kortuğu şey ise başlık parasının eksik olmasıdır. Kargabay oğluna bakıp, her şey başlık parasında biter oğlum dedi. Kız daha on altı yaşında bir de onun için evde kalmış diyorsun. Kargabay, benim niçin Atake Bahadır hakkında konuştuğumu anladın mı? deyip” oğluna baktı.

Babası ile göz göze gelen Sarıtay Bey, ne diyeceğini bilemedi. Cevabı doğru söyleyemezse ne yapacaktı? Bu sırada ikisi tepeye doğru çıkmışlardı. Güneş batmak

üzereydi. Kargabay güneşe bakarak içindeki sırrını anlatmaya başladı:

– “Senin dedelerinin hayatı,Hokand’ı Hokand yapan *Şoruk Bey*’den başlar. Ondan sonra dört bey geldi geçti. Ben kendim de üç beyin beyliğini gördüm. Özellikle Erdana Bey’in döneminde bize hizmet verildi. Erdana Bey Ketmen-Töbö’yü işgal etmek için çok uğraştı. Ketmen-Töbölü *Satıke*, adam toplayıp dağ yoluna saklandı. Birçok kişi o zaman atı ile beraber yok oldu. Bu olaydan sonra Hokand Hanlığı, Kan-Dağ’ındaki Kırgızlara hiç dokunamadı. Sonra biz göç ettik. İşte şimdi millet olduk, bey olduk.” İnşallah... diye söze başlamıştı ki, Sarıtay Bey babasına soru sordu:

–“Bizim neslimiz hangi dedemizden itibaren bey olarak adlandırıldı?”-[103]

Kargabay oğlundan böyle bir soru beklemediği için ona hemen cevap veremedi. İçinden oğluna kızdı ama hiç belli etmedi. Düzgünsorulan soruya düz cevap vermek gerekiyordu. Kargabay vereceği cevaba oğlunun inanmayacağını çok iyi biliyordu. Kendi geçmişini, tarihini bilmeyen bir bey ileride halkı nasıl yönetip, askerlerin başına nasıl geçecekti?

Gün bitip, havanın kararmaya başladığında, Kargabay anlatmaya başladı:

–“Bey denilen söz, kutsal bir ünvanıdır. Bu ünvan kimin yönetimi sağlam, güçlü ise onunla başlar. Yönetimin yıkıldığı zaman ünvan da yıkılır. Bizim dedelerimizin *Şoruk Bey*’den itibaren bey olduklarını sana söylemişim.”

Sarıtay hemen inandı:

–“İnandım, bey.”

Bu söz babasını mutlu etti:

–“Oğlum hâkimiyetin güçlü olursa bey’i bırak han ünvanını bile alırsın.”

Çok sevinen Sarıtay Bey,“doğru” diyerek başını salladı. Oğlunu ne düşündüğünü babası da anladı. Çok uzaktaki dağın tepesinde dolunay göründü. Onlar sessiz bir şekilde, konuşmadan giderken Sarıtay, babasına sorduğu soruyu içinden tekrarladı.

“... Şeceremizden bey olmuşuz!”

Bir ses bu söze karşılık verdi:

“... Bunlar ne zaman bey oldu ki?”

Bu iki soru onu hiç rahat bırakmıyordu. Bu sorular Sarıtay'ın isteğini daha çok artırıyor. Onun dedelerinin hepsi bey olmuştu. Kendisi de sayısız Kırgız'a han olmak istiyordu.

Kargabay oğlunun içindeki şiddetli arzuyu pekiştirmeye çalışıyordu. Sarıtay da babasını can kulağı ile dinliyordu. Kargabay, oğlunun makam ve yönetimi ele geçirmek için her şeyi yapmaya hazır olduğunu biliyordu.

Uzun yıllardan beri *Pamir-Alay* ve Kan-Dağının arası çok sakindir. Halkın yaşantısı iyi durumda olup, hayvanlarının sayısı da çok artmıştır. Kırgızlar hiç böyle huzur içinde yaşamamışlardı. Bilen bir insan için bu huzurlu hayat çok kolay gelmemiştir. Bunu da Kırgız-[104]

babanın ruhuna dua edip, Kırgız ismi silinip gitmesin diye çok çaba gösteren halkın kendisi yapmıştır. Özgürlük kan dökülmeden, acı çekilmeden elde edilemez. Zamanında birçok insan şehit oldu. Birçok kafa vücuttan ayrıldı. Asırlardır gözü açılmadan köle olan, dağa tepeye kovulan, dağılıp azalan, felaketler ile uğraşan halk, birkaç yıldan beri “Sayısız Kırgız” olarak adlandırılıp huzur içinde yaşamaktadır. Kırgızlar kurt gibi inatçı, köpek gibi dayanıklıdır. Kırgızlar böyle olmasaydı son yüzyıl içinde Cungarlar'ın çok şiddetli saldırılarına dayanamayıp yok olurlardı. *Cungariya*'dan çıkan Cungarlar Kazak ve Kırgızlar'ı talan ettiler. Sonra da Andican'dan Buhara'ya kadar işgal ettiler. Ondan sonra bu büyük millet bazen Cungar memleketi, bazen de Oyrat Hanlığı diye adlandırılrsa da sonu hüsrana oldu. Cungarlar'a yenilen halk çok zorluklar çekti. Zavallı Kırgız her zaman yenildi, baş eğdi, yönetildi. O kadar azap, çile, ızdırap çektilerse de kendi dillerini, dinlerini kaybetmediler. Buna karşı çıkan Kırgızların başları kesildi, derileri yüzülerek öldürüldü. Bu yıllarda bir soy, millet dibe indi. Gittikçe azalan Kırgızlar tekrar kendilerine gelip, kendilerini toparladılar ve güçlendiler. Kardeş Kazaklar ile kaynaştılar ve Andican, Aksı, Alay Kırgızları da yardım ettiler. Bunlara Mangıt, Sartlar da katıldılar. Bu milletler hep birlikte hiç korkmadan, çekinmeden düşmana saldırdılar. Onları Tanrı-Dağından sürüp geldikleri yer olan Cungar'a kadar kovdular. Kovulduktan sonra Rus memleketine gidip onlara sığındılar.

1754 yılında Cungan memleketinin yöneticisi Aldan Tseren öldükten sonra Oyratlar tamamen bitmiştir. O zamanlar Mançur-Çin'e bağlı Tsin imparatorluğunun sahibi *Bogdihan*'ın kılıcından hep kan akıyordu. Babası öldükten sonra imparatorluk görevi ona kalmıştı. O zaman ülkede iç çatışma olup, halk çok zor durumdaydı. Bogdihan ilk önce *Tsiyan Lun*'a sefer düzenledi. Kısa zamanda Cungariya'nın başkenti- [105]

ile arazisinin tamamını işgal etti. Oyratlar'ı kılıçtan geçirip, beşikte yatan çocukları ve hamile kadınları bile hiç acımadan öldürdü. Sayısız insan ölüp, yeryüzünü kan kokusu kapladı. Ölüleri yiyen köpekler kudurdu. Gökyüzünde hep akbaba kuşları uçuştı. Sayıca azalan millette nezle salgını başladı. Oyratlar'ın birçoğu Kazak sultanı *Ablay Han*'a sığındı. Dünkü büyük devlet, Kazak ve Kırgız'a çok zulüm çektiren beyler şimdi kendileri aciz bir duruma düştüler. Diğer Oyratlar ise Kırgızlar'a sığınıp Kırgızca konuşmaya, Kırgız halkı ile kaynaşmaya başladılar. Kader ve tarihin yolu uzundur. Bogdihan bununla da yetinmedi. Oyratlar'a ait her şeyi yok edip, silmek istiyordu. Cungariya'ya *Sintsyan* deyip, *Urumçi* şehrinin adını da *Dihua* olarak değiştirdi. İmparatorluğu için her zaman tehlike arz eden göçmenleri yok etmek için *Kan-Dağ*ına göz koymuştu. *Kargabay* konuşmasına biraz ara verdi.

Sarıtay Bey deminden beri dinlediği hikâyenin tarih olmayıp, kısa zaman önce halkın başından geçen talihsiz bir olay olduğunu anlamıştı. Babasının bunları kendisine boş yere anlatmadığını biliyordu. Bu anlatılanların arkasında çok büyük bir anlam olduğunu da biliyordu. Bunun için gereksiz soru sormayıp, sessizce dinledi. Ay yükselmiş ve etraf çok sessizdi. Arada sırada yakın bir yerden kuş sesleri geliyordu.

Kargabay Bey oğluna ansızın soru sordu:

– “Bir düşünsene, bu *Narbota Bey* bu zaman kadar kendini niçin han olarak ilan etmedi?”

– “Bey, *Narbota* şimdi han değil de ne?”

– “Doğru söylüyorsun, milleti şu anda *Narbota Bey* yönetiyor. Buna rağmen bu zaman kadar kendini han olarak ilan etmedi. Bilinmeyen bir han adı ile *Kokan* milletini yönetti. Devletin hazinesini altın ile doldurup, arazisini genişletti. *Kokan*'a şimdi *Andican-Aksın*

ve *Fergana* şehirleri de katılıyor. Buna rağmen Narbota Bey kendisini han ilan edip, başına taç takmadı. Kırgız-Kıpçak ve *Bin* kabilesi beylerinin onu halkın önünde han[106]

olarak tanıttığını gören birisi var mı? Kaç zamandır benim ilişğim olmasına rağmen ben de görmedim ve duymadım.”

–“O zaman kim bilir?”

–“Orası bellidir oğlum.”

Uzun süredir devam eden bu hikâyenin ana noktası şimdi çözülecek diye düşünen Sarıtay Bey:

–“Sizi dinliyorum, bey!”

– “Narbota Bey han olmayıkendine yakıştırmıyor.”

–“Nasıl yani?”

–“Öğrenmek istersen, felaketin hepsi bundadır.”

–“Nasıl?”

Kargabay atına binip sakın bir şekilde hiç konuşmadan gidiyordu. O an çocukluk yıllarını hatırlamıştı. O küçükken han sarayında han’ın çocuğu ile arkadaş olup, onunla beraber büyümüşü. 1728 yılında babası *Sarıgkaşka* yedi yaşındaki Kargabay’ı Kokan’a getirip Abdırahim Bey’in en küçük oğlu Şaripbek ile arkadaş edip onu orda bırakıp gitmiştir. O devirde Bin boyunun beylerinin hepsi dağda yaşayan Kırgızlar’ın iyi insanları ile dost ve akraba olmaya çalışmışlardır. Çok karışık bir devirdi. Kendini güvenceye almak için milleti toplamak gerekirdi. Silahı hazır olan göçmen Kırgızlar’dan asker oluşturmak çok kolaydı. Kırgızlar ile ilişkiyi sağlamlaştırmanın yolu çocukları kan kardeş yapıp, beraber büyütme. Çocukları beraber büyütme şöyle olur: Halk tarafından tanınmış insanların çocukları beraber büyütülür ve çocuklar büyüdükten sonra onların saçlarının bir parçası uzatılır. Çocuklar saçları bağlanarak kucaklaştırılır. Ondan sonra o iki çocuk arkadaş olup, kardeş gibi yakın olurlar. Onların birbirine düşman olmaları mümkün değildir. Gerekirse birbirleri için canlarını bilefeda ederler.

Kargabay her zaman yakın arkadaşı olan Şaripbek ile gezdi, oyun oynadı ve onunla beraber ders aldı. Bilim alıp, terbiye gören Kargabay, on yedi yaşında memleketine geri döndü. Demek ki, Kargabay: Andican ve Fergana'nın-[107]

şeceresini ve tarihini çok iyi bilen, bilgili ve uyanık bir adamdır.

Kargabay oğluna baktı:

–“Cesaret edememesinin sebebi var.”

–“Dinliyorum, bey.”

Kargabay söyleyiverdi:

– “Soyundan “han” çıkmadıysa o ne yapsın?”

– “Bana beyliğin olduğu yerde kölelik de olur demiştin. Kendini han ilan etse ona kim karşı çıkacak ki?”

– Kargabay çok şaşırdı. Oğlunun hiç çekinmeden böyle bir şey söyleyeceğini hiç beklemiyordu. Oğlunun bu hareketi hoşuna gitti. Kargabay tekrar anlatmaya başladı:

– “Narbota Bey'in kendini han olarak ilan edebilmesi için halkı inandırabileceği bir bahanesi yoktu.”

Sarıtay Bey yine babasından hiç çekinmedi:

– “Beyliği var, yoksa o az mı gelir?” deyip, dalkavukluk etti.

–“Hak etmeden ele geçirilen yöneticiliğin temeli boş olur. Narbota Bey akıllı adam, ben onu şimdi anladım.”

Sarıtay Bey şaşırmış bir şekilde babasına baktı:

–“Padişah Sultan Babür hakkında hiç duydun mu diyerek soru sordu?”

–“Duydum.”

–“O zaman duyduklarını anlat bakalım.”

–“O bundan çok uzun zaman önce bizim padişahımız imiş.”

–“Biliyormuşsun. Sultan Babür'ün asıl nesli şuanda Hindistan'da padişahlık yapıp, tahtta oturuyor. Şunu unutma: Narbota Bey'in nesli Sultan Babür'den gelir. Biz bunu daha önce bilmiyorduk.”

Sarıtay şaşırdı:

–“İlginç.”

–“Acele etme oğlum, ileride göreceğimiz daha çok ilginç şeyler var”-[108]

deyip, konuşmasına devam etti. “İyi yürekli padişah buralardan, göbek kanının döküldüğü memleketinden kovulmuş. Afganistan’a doğru giderken eşi Seyde yolda doğum yapmış. Çocuğu kendileri ile beraber götüremeyeceklerini anlayınca çocuğu altın beşiğe koyup orda bırakmışlar. Sözüün kısası, altın beşikte yatan çocuğu bizim Bin boylarından birisi bulmuştur. O “altın beşikten” bizim Narbota Bey ve onun dedeleri türemiştir.”

– Sarıtay “güzel tarihmiş” dedi.

– “Aferin! İnandın mı sen?”

– “Tabiki inandım, bey!” Sarıtay gerçeği söylemişti.

Babası etrafına bakındıktan sonra gülümsedi.

–“Ben buna güvenmiyorum.”

– “Niçin güvenmiyorsun, bey?” diyen Sarıtay, sabırsızlandı.

– “Sebebi şudur: Ben han’ın sarayında bulunduğum zamanlarda “altın beşik’in” tarihi hakkında hiç kimse konuşmazdı. Onu bilmedikleri için değil, öyle bir tarih olmadığı için konuşmazlardı. Yoksa padişahın o oğlundan olan birkaç han’ın ismini biz de bilirdik.”

–“Vay be!”

Şaşıran genç bey’in babası, anlatmaya devam etti:

–“O zaman şunu öğren: Han olup, hanlığını sağlamlaştırmak isteyen her insan böyle işler yapar. Halkı inandırmak için her şeyi yapar. Az önceki “altın beşik” gibi dedikodu yayar. Han olduktan sonra o olayların doğrusunu, yanlışını kimse araştırmaz. Öyle yapanlar olursa da onlar öldürülür.” Babası oğluna sordu:

–“Söylediklerimi anladın mı?”

–“Anlıyorum, bey!”

–“Hayır, yalan söyleme! Sen daha hiçbir şeyi anlamadın diyen Kargabay, sözüne devam etti: Narbota Bey benim gibi daha peygamber yaşına gelmedi. Böyle genç yaşta kendini han olarak ilan edemez. Gerçek hanlık, onun oğulları ile başlar.”-[109]

– “Öyleyse hanlığı oğullarının birine veremez miydi?” diyerek Sarıtay sordu

Kargabay:

–“Acele etme, biliyorsun ki taht bir tanedir. Narbota Bey’in çocuğu çoktur. Hepsi de han olmak istiyor. Yöneticilik babada olsa bile taht için kavgası çıkar. Bunu bilen Narbota Bey acele etmez. Kokan’ı Kokan yapan Narbota Bey’dir. Onun tek başına yaptığı işleri bu zaman kadar hangi han yapmıştır? Narbota Bey hanlığa devam etsin. O zamana kadar mirasçılar büyüüp, gelişirler. Şunu da unutma ki kim han olursa olsun Kan-Dağındaki sayısız Kırgız’a göz koyacaktır. Orda han’ı ve şehiri olmayan, zavallı bir millet yatıyor...” Of çeken Kargabay, sustu.

Babasının üzgün olduğunu gören Sarıtay, kendini suçlu hissedip sustu. İhtiyarlamış, güçten kuvvetten düşmüş ve zayıflamış babasının bu hali Sarıtay’ın yüreğini parçalıyordu. Hiçbir zaman yanından ayrılmadığı babasını daha önce anlamadığı için çok utanıyordu. Kargabay kendi özel hayatını düşünen ve ailesi ile ilgilenen bir insan değildir. Babası Kargabay halkı düşünüp, halka hizmet ettiği için han sarayı ile ilişkisini koparmadan elinden geldiği kadar herşeyi yapar. Bazen han’ın yanına gidip onun düşüncesini, fikrini dinleyip, bazen de halkı gezip onların sorunları ile ilgilenir. Kırgızlar’ın eziyetleri ve sıkıntıları ile uğraşır. Kargabay ne kadar da nezaketli, iyi niyetli biri olsa da taş yüreklidir. Gerektiğinde halkı için kılıcını çıkarıp, baş keser. Cömertliği, iyi niyetliliği bunun yanında zalimliği ve yaptığı zulümlere bakıp bu kişinin peygamber yaşını geçtiği söylendiğinde şaka gibi gelebilir. Hala da güçlü ve

kuvvetlidir. Kargabay Bey rahatça yatıp, neşeli bir hayat geçirmeyi sevmeyen bir adamdır.

– Bunlar gelecek bir düşmana yenilmeye razı olmuşlar. “Bunların hepsi çok rahat” diyen Kargabay, üzüldü.-[110]

–“Zavallı millet, toplanmadan, birleşmeden dağınık bir halde yaşıyor. Ketmen-Töbö’ye kimseyi yaklaştırmayıp, Narın nehrinin kıyısındaki *Eçki-Say*’da Erdana ve Narbota Bey’in gücünü tüketen Satıke Bey şimdi nerde? O da inine girip yatıyordur. Ejderha gibi düşman olup, yangın gibi kaplayıp gelen Ablay Han’dan, Sarı Özön Çüy’deki *Cayıl Bey*’in neslinden, *Camansart*’ın oğlu *Tülöberdi* ve Atake Bahadır’ın şöhretinden ve ününden korkmayan insan yoktur. Her kabilenin başı kendince han, bey’dir. Bir gün savaşta kafaları kesilip, ölecekleri akıllarına bile gelmez. Kırgızlar Kokan Hanlığına şimdi boyun eğmezlerse, Çin’in büyük padişahı Bogdihan bir gün onlara boyun eğdirecektir. Kokan Hanlığı bizim öz kanımız, öz milletimizdir. Kutsal ülkemizden Oyratlar’ı hep beraber kovmuştuk. Kendi dilimizi, dinimizi unutup, Çince konuşup, Çin’e boyun eğmektense Kokan Hanlığına boyun eğmemiz daha iyi değil mi? Kırgız milletinde şu anda Atake Bahadır gibi insan yoktur. Atake Bahadır hem cesur hem de akıllı bir insandır. Atake Bahadır sadece sana değil, bütün Kırgızlara faydası dokunacak bir insandır.”

Hikâyede Kırgız milletinin iki yüz yıl önceki tarihinde olan olaylardan bahsedilmektedir. Tarih sayfalarındaki çok az olan bilgiler ve halk arasında anlatılıp gelen birçok olay beni uzun zamandan beri rahatsız ediyordu. Bu anlatılanları bir gün kâğıda dökmek benim görevim olarak düşünürdüm. Biz şimdi on sekizinci asırda yaşıyoruz. Destanda o zamanki asır açık olarak tasvir edilmezse anlatılan olaylar manasız olur. Her asrın, her dönemin kendine ait kuralları ve kanunları olur. Onun için biz burada çok güçlü olan Kokan Hanlığının siyasi işlerine ve onun Kırgız milleti ile olan ilişkisine kısaca değindik.

1709 yılında Kokan Hanlığının ilk kurucusu Bin kabilesinden gelen Şoruk Bey, devletin başında on üç yıl kaldı. Ondan sonra *Abdikerim Bey*, *Abdrahman Bey* ve *Erdana Bey* geldi. Çok akıllı, uyanık ve gayretli olan Erdana Bey öldükten sonra 1770 yılında devletin başına Narbota Bey geçti. Narbota Bey de ülkeyi otuz yıla yakın yönetti. Erdana Bey ile-[111]

Narbota Bey zamanında daha önce küçücük olan Kokan Hanlığı çok büyüdü ve genişledi. Böylece hanlığın kuzey sınırı *Sır-Derya* ve *Taşkent*'e kadar uzandı. Erdana Bey'in zamanında *Alay*, *Murgap*, *Badakşan* ve *Kara Tegin*'den başlayıp bütün Tanrı Dağlarındaki Kırgızlar'a yönelik yürüttüğü siyaset başarılı olmamıştır. Özgür yaşama alışkın olan Kırgız göçmenler, yabancı birilerinin hâkimiyeti altına girmek istemediler.

Kırgızları Kokan Hanlığına bağlama girişimi Erdana Bey zamanında başlamıştır. Kurnaz Erdana Bey Ketmen-Töbö'yü almadan Tanrı Dağındaki Kırgızları kendine bağlayamacağını başından beri biliyordu. Erdana Bey Kırgızları kendine boyun eğdirmek, kendine bağlamak için çok çaba harcamıştır. Ketmen-Töbö Tanrı dağının giriş kısmındaki ana kapısı sayılırdı. İşte o ana kapının içine girdikten sonra her şey bitecektir.

Erdana Bey'in askerleri yazın Ketmen-Töbö'ye sefer düzenledi. Erdana Bey asker başı olarak *Kulubek Salar*'ı seçmişti. Kulubek Salar'ın askerleri Andican'dan geçip, *Üç-Korgon*'a geldiklerinde mola verdiler. Kara-Su'ya geldiklerinde havanın çok sıcak olmasından dolayı bir daha dinlendiler. Biraz dinlendikten sonra yollarına devam ettiler. Askerin arasında Kırgız asker hiç yoktu. Erdana Bey hainlik yapmamaları için hiç Kırgız asker göndermedi.

Askerlere yolu tarif eden ve kendi de asker olan *Kasım*, hiç kimse ile konuşmayıp, tek başına dalgın bir şekilde oturuyordu. O, bu zamana kadar kervanbaşı ve tüccar olarak Tanrı Dağına çok gelmiş, oralarda gezmiş, dolaşmış biridir. Boyun eğdirmeye-[112]

gittikleri Kırgızların karakterini, yaşam tarzını en iyi o biliyordu. Kasım bu savaşa başka çaresi olmadığı için katılmak zorunda kaldı. Kokan askerlerini hiç sevmedi. Kokan ordusunda hiç düzen yoktu. Gündüz yol yürüyüp, gece durdukları yerde ateş yakıp kahkahalar atıp, rahatça yatıyorlardı. Askerlerin nerde dinlendikleri, ne zaman ve nereye gideceklerinin haberi Kırgızlara ulaşmıştı. Bu bölgede haber çok çabuk yayılır, bu özellik başka hiçbir yerde yoktur. Küçük bir haber kulaktan kulağa kısa bir süre içinde tüm yurda yayılır. Asker başı Kulubek Salar kendince gururluydu. Hiç kimsenin fikrini, düşüncesini önemsemiyordu. Onun bu şekilde rahat oluşunu begenmeyen Kasım birkaç defa yanına gidip: Kırgızlar'ın basit bir düşman olmadıklarını, askerleri biraz düzene sokması gerektiğini ondan rica ettiğinde, asker başı Kulubek Salar, küfür ederek onu kovdu. Bu olaydan sonra Kasım, asker başı olan Kulubek Salar ile hiç konuşmadı.

Kırgızları yabani bir hayvan gibi görmesi, onları kendine düşman olarak görmemesi ve onun rahat hareketleri Kasım'ı çok üzmüştü. Asker başı Kulubek-Salar birçok defa düşmanla savaşmış, tek başına hiç korkmadan, çekinmeden çatışmaya girmiş bir insandı. Meydanlarda savaşmış biriydi. Savaşın kurallarına uyarak savaşmayı severdi. Bu defa ise göçmen halkının hayat şartlarını, yaşam biçimlerini bilmiyordu ve bunları hiç hesaba katmamıştı. Gittiği zaman Kırgızlar'ı kolay bir şekilde yok edeceğini düşünüyordu. Şarap içip sarhoş oldu ve Kasım'ı yanına çağırıp, onunla sohbet etti.- [113]

–“Kasım, vahşilerin ülkesine ne zaman varacağız?”

– “Hazreti Bey, biz üç gündür vahşilerin ülkesinde dolaşıyoruz.”

Kulubek'in morali bozuldu:

–“Ketmen-Töbö'ye daha ne kadar var? Bana onu söyle.”

–“Az kaldı, Hazretim. Bizim şuanda bulunduğumuz yere Kara-Suderler. Burası kutsal bir yerdir. Burada siyah taş çoktur. Siyah taşı ateşe atarsan ot gibi yanar ve çok sıcak olur. Bu siyah taşın sıcaklığından demir bile erir.”

Kulubek sinirinden elini kaldırıp Kasım'a tokat atacaktı fakat sonra vazgeçti. Bana böyle şeyleri anlatmana gerek yok der gibi Kasım'a sinirli bir şekilde baktı. Kasım bunu hemen anlayıp, sorduğu soruya kendisi cevap verdi.

–“Hazretim, biz şimdi Tegene ovasından geçip, *Kürp-Say*'a varacağız. Kürp-Say'dan sonra Ketmen-Töbö'nün en dar dağ geçidi olan Eçki-Say başlar. Vahşilerin bizim geldiğimizden haberleri varsa çok kötü çatışma olacaktır. Ben bundan korkuyorum. Göçmenlerin içinde Cayçı denilen sihirbazları var.”

– “Sihirbaz bize ne yapacak ki?” deyip meraklandı Kulubek-Salar.

–“Sihirbazın hüneri çoktur. O, gök tanrı ile konuşup, yaz günü istediği yere kar yağdırabilir. Bir andabütün askerleri öldürebilir” dedi. Kasım yersiz konuştuğunu anlayıp sustu. Öfkelenen Kulubek:

– “Nasıl yani?” deyip, sinirlendi.

– Söyledim ya Hazretim, istediği zaman istediği yere dolu ve kar yağdırabilir. Cayçı’nın gazabına uğrayan insanların güneşin sıcağında bayılıp öldüklerini birçok defa kendi gözlerimle gördüm. Biz Ketmen-Töbö’ye ulaşacak mıyız acaba? Satıke’nin bizim geldiğimizden haberi varsa o zaman Kadir denilen sihirbazı bize karşı gönderir. Kadir sihirbaz dağ geçidinde kar yağdırırsa o zaman biz ne yapacağız? Kahkaha atan askerleri düzene sokmazsan ve bu işi ciddiye almazsan olmaz. Hazretim, bundan sonra tedbirli olalım. Kırgızlar: “ihtiyatta kötülük yoktur” derler.-[114]

Kasım’ın dediklerine inanan asker başı Kulubek-Salar, askerleri toplayıp onlara kurallara ve kaidelere uymalarını söyledi. Kokan Hanlığından düşman geleceğinin haberini çok önceden alan Satıke, askerlerini toplayıp düşmanlarını Eçki-Say’ın başında beklemeye başladı. Satıke’nin yol bekçilerinin gelen düşmanın sayısını, nerde olduklarını, nerde dinlendiklerine kadar herşeyi Satıke’ye bildirdiklerini Kulubek-Salar nerden bilebilirdi?

Askerler dizili ve sıralı bir şekilde öğle vakti Eçki-Say’a girdiler. Ondan sonra Narın’a doğru yola koyuldular. Dağ geçidinin içi çok serindi. Askerler uzun zamandır çöl sıcağından bunaldıkları için dağ geçitinden geçerken temiz ve serin havada nefes alıp rahatladılar. Dağ geçitinin yolu çok dardı. Geçitin sağ tarafında Narın nehri akıyordu. Daha önce böyle bir yol görmeyen askerler, birbirleri ile konuşmadan, korkarak gidiyorlardı. Dağ geçitinin ortasına geldiklerinde gökyüzünü bulutlar kapladı ve yağmur yağmaya başladı. Askerler sırlıklam olup soğuktan üşümeye başladıktan bir süre sonra dolu yağmaya başladı.

– Kasım, Kulubek-Salar’a bakarak: “Aman Allah’ım! *Kadir Cayçı*’nın herşeyden haberi varmış,” diyerek bağırdı. “Hazretim, askerler bölünüp, dağılmadan çabucak gitsinler. Şimdi kar yağacak.”

Kasım, askerlerden ayrılıp onlardan biraz uzaşlatığında, gökyüzü çok kuvveti bir şekilde gürledikten sonra büyük büyük taşlar yağmaya başladı. Askerler geriye doğru çekilirken, arkalarından sel gibi gelen şiddetli su akıntısından dolayı tekrar öne doğru koşmaya başladılar. Askerlerin üzerine hiç durmadan büyük büyük taşlar yağıyordu. Askerler kurtulmak için çok çaba harcadılar ama başaramadılar. Askerlerin hepsi atları ile birlikte Narın nehrine akıp gittiler. Kendilerini cesur zanneden askerlerin hepsini yer yuttu. Yol gösteren Kasım,-[115]

askerlerden ayrılıp bir kayanın dibine saklanmıştı. Gözün açıp kapatıncaya kadar olup biten bu kokunç olay onu da çok korkutmuştu. O, korkusundan titreyerek atını koştururken, etrafta sesler kesildi ve gökyüzü gözüktü. Deminden beri dağın tepesinden durmadan taş atan gençler, dağ keçisi gibi zıplayarak aşağı indiler. Satike, kaçıp giden Kasım'ın arkasından mızrak atmaya hazırlanan askere: "Bırak gitsin, Kokan'a gittiğinde bu gördüklerini anlatsın, Erdana Bey'in bundan sonra asker gönderip, göndermeyeceğini göreceğiz" dedi. Kaçıp giden Kasım, Satike'nin askerlerinden bir tanesinin bile ıslanmadığını görseydi çok şaşırırdı.

Kokan Hanlığı ondan sonra Kan-Dağındaki Kırgızlara hiç dokunamadı. Narbota Bey tahtta geldikten sonra 1773 yılında ikinci sefer için askerleri toplayıp: Yazın et yiyip, kımız içen vahşiler kuvvetli olurlar dedi. Kırgızlar'ın sihirbazının da felaket olduğunu bildikleri için saldırıyı kışın yapmaya karar verdiler. Han sarayındaki insanların düşüncesine göre kış mevsimi Kırgızlar için en zor ve ızdıraplı mevsimdir. Çadırdı yaşayan insanlar, kışın düşmana karşılık veremeyip, soğuktan kendi hayatlarını kurtarmaya uğraşırlar. Bu seferde bütün Namangan ve Şahrihan bölgesinin hâkimi olan ve Narbota Bey'in de kardeşi olan *Kan-Koco*'yu asker başı yaptılar. Bu seferde de Kokan askerleri yenilip, paramparça olmuştur. Kış mevsimi sadece Kırgızlar için değil Kokan Hanlığı için de zor ve ızdıraplı bir mevsim olmuştur. Buzlu yolda kayıp, zar zor gelen askerler yine Eçki-Say'ın dağ geçidi ile karşılaştılar. Dağın üstünden sesler geldikten sonra taş yağmaya başladı. Zor durumda kalan askerler, kaçıp kurtulamadılar. Bu seferde Kırgızların asker başı Satike idi. Kokanlar'ın asker başı olan Kan-Koco, bu seferde esir düştü. Esir düşen Kan-Koco'ya- [116]

Satike iyi muamele göstermiştir. Satike, Kan-Koco küçüklüğünü Kırgızların arasında Çatkal'da geçirip, orada büyüdüğü için Kan-Koco'yu zindana attırıp cezalandırmak istemedi. Kan-Koco, kardeşlerine bundan sonra saldırmama sözünü verdikten sonra on asker onu Üç-Korgon'a kadar yolcu etmiştir. Kan-Koco, Narbota Bey öldükten sonra tahta Narbota Bey'in oğlu Alimkan geldiğinde ondan çok eziyet gördüğü için üç oğlunu da yanına alıp, Çatkal'a göç etmiştir. Kan-Koco'nun en büyük oğlu Şeralı o zaman on altı yaşındaydı. Narbota Bey içinden çok hırslanıp, Kırgızları kendi hâkimiyeti altına almak istese de, Kırgızları şimdilik kendi nüfuzu altına almasının mümkün olmadığını anlamıştı. Tanrı Dağındaki Kırgızlar'ın biraz huzurlu ve sakin bir hayat geçirdikten

sonra eskisi gibi güçlenip, sayısız Kırgız olarak adlandırıldıklarını daha önce de söylemiştik.

Güzel Fergana vadisine kurulan bu yeni ülke günden güne büyüyüp, gelişti. Hiva ve Buhara gibi eski hanlıklar yavaşça zayıflayıp, silindi. Narbota Bey kendini han olarak ilan etmek için acele etmedi. Tanrı Dağındaki Kırgızlar gibi Alay, Murgap ve Pamir dağlarında yaşayan Kırgızlar da Narbota Bey'e boyun eğmediler. Bu vahşi millet karşılık vermeyip, ona boyun eğseydi Narbota Bey'in hâkimiyeti Kaşgar'a kadar uzanırdı.

–Kargabay Bey oğluna nasihat eder gibi, “dikkat et ve kendin şahit ol” dedi. “Eskiden beri han'ın sarayı ile ilişkilerini koparmayanlar Andican ve Aksın Kırgızlarıdır. Diğer Kırgız kardeşlerimiz vahşilikten hiçbir zaman vazgeçmeyip, hiçbir olumlu adım atmadılar. Bu durumun getirdiği kötü sonuç kendilerine zarar verse de bunu önemsemediler. Hiç şüphesiz ki bütün Kırgızlar sonunda Kokan Hanlığına boyun eğecektir.-[117]

Anlayan bir insan için bu çok açıktır. Onlar bugün olmazsa yarın Kırgızlar'a boyun eğdirmenin bir yolunu bulurlar. Kan-Dağının birçok yerine ve Sarı Özön Çüy'e kale kurulur. Sarayda işler çoğalır. Atake Bahadır tek başına işlere yetişemez. Sen bunları hiç düşündün mü?”

Sarıtay sorulan soruya doğru cevap verdi:

–“Düşünmemiştim, bey.”

–Kargabay, “şunu unutma” diyerek: “Belki ben göremeyeceğim ama sen o karmaşık dönemleri görürsün. Aklını kullanıp bir çaresini bulursan ve cesaret edebilirsen sayısız Kırgız'ı ayırıp onları özgür bir millet yapabilirsin” dedi.

İkisi hiç konuşmadan gelirken, Sarıtay dayanamayıp sordu:

– “Kimden, bey?”

– “Kimden olacak? Kokan Hanlığından Kırgız milletini ayırıp özgür bir millet kuracaksın. Hansız devlet olmaz, kendini de han ilan et.”

Bu düşünceye olumlu bakan Sarıtay:

–“Bey!” dedi, çekinerek.

–“Söyle!”

– “Beni bırak, Narbota Bey bile kendini bu kutsal işe yakıştırmıyor ki.”

– “Ben deminden beri kiminle konuşuyorum?” Hoşnut olmayan Kargabay tekrar anlattı. “Söylediğim sözü, Narbota Bey han olmayı kendine yakıştırmıyor diye mi anladın? Sözün manasına dikkat et ve doğru anlamaya çalış. Sana Narbota Bey’in fırsat beklemekte olduğunu söylemedim mi? Narbota Bey korkak insan mı? Tekrar ediyorum: Bir gün onun oğullarından biri kendini han ilan edecektir. O zaman senin de itibarın yükselip, sarayda mükemmel bir bey olacaksın. Dedeleri, babaları bey olan insanlar, han olmaya layık görülür.

Orta Asya milletlerinin siyasi hayatında eskiden beri Cengiz Han neslinden başka hiç kimse han olma hukuğuna sahip değildir. Bu kural halkın şuuruna yerleştiği için zamanında *Aksak Temir* de devleti yönetmesine rağmen kendini han olarak ilan etmeyip, han’ın damadının ismiyle yöneticilik etmiştir. Bir süre sonra Aksak Temir’in nesline Sultan ünvanı verilip,-[118]

daha sonra han olma hukukuna sahip oldular. Hanlık onların dedelerinden gelen miras olarak görülür. Şaybani Han, Sultan Babür’ü Afganistan’a sürene kadar yöneticilik onların elinde olmuştur. Sultan Babür ata mirası Afganistan’a sahip olup, ondan sonra Hindistan’a padişahlık etmeye başladığına üç yüz yıl oldu. Ondan sonra çok sayıda han gelip geçmiştir. Şimdiki sıra Bin kabilesinden çıkan Narbata Bey’dedir. Neslinin bey olarak adlandırıldığını, ecdadında Sultan neslinin olmadığını iyi bilen Narbota Bey, ilk önce dönemin inanışlarına uygun bir hile aramış “Altın beşik’in” tarihi bulunduğundan beri onun içi rahatlamıştır. Narbota Bey’in dedeleri Sultan Babür’den türemiştir.”

Oğluna bunları anlattıktan sonra:

– Kargabay, “Kokan’ın şimdiki lideri Narbota’dır” diyerek güldü. “Kokan büyük bir ülkedir. Şu anda çok güçlü bir ülkedir. Bey’i zor duruma düşürenler, Kan-Dağındaki bizim kendi insanlarımızdır. Eğer onlarda boyun eğmiş olsalardı Narbota Bey kendini çok önceden han olarak ilan ederdi. O zaman milletimiz han’a daha yakın olurdu. Kırğızsız Kokan Hanlığı olmaz, Kokan Hanlığı olmadan da Kırğız tek başına yaşayamaz. Bunu anlamayıp, herkes kendi bildiğini yaparsa, zavallı milletimiz sonunda Çin padişahı Bogdıhan’a yem olacaktır.”

–“Bunu anlayan Kırğız danışmanlar nerde?” diyen Sarıtay, babası gibi üzüldü.

Kargabay başını salladı:

–“Kırğız milletinde de akıllı insanlar, çok şey bilen danışmanlar çoktur. Onların en iyilerinden biri de Atake Bahadır’dır. Çin padişahı Bogdıhan’ın Tanrı-Dağına tuzak kurduğunu Atake Bahadır biliyordu. Onu bilmeseydi halkın yöneticisi olabilir miydi?”

– “Öyleyse Kokan Hanlığına baş eğmiyor mu? Han sarayı, onları kanatlarının altına alıp korur?”

–“Bizim millet öyle yapmaz.”

–“Niçin?”

– “Kırğızlar Kokan’ın kanadına sığmaz.”

–“O zaman istekleri nedir?”

–“Sorun burda işte.”-[119]

– “Evet, haberin var ama Ablay Han’ın neslini de bilmem faydalıdır” diyerek sözüne devam etti. “O şekilde Cengiz Han’ın neslindenim deyip kendini Sultan ilan eden Ablay, Kırğızları güçlü bir düşman gibi görmez. Büyük-Çüy’e sefer düzenler. Sarı-Özön’de Tagay Bey’den türeyen Solto halkının *Cayıl Bahadır*’ı ile Momokon ve Sadır karşı çıkarlar. Karkıra’da olan Atake Bahadır’a haber geç gelir. Atake askerleri toplayıp gelince, Ablay Han’ın askerleri Solto halkını savurmuştur. Uzaktan gelen düşman Sarı-Özen’i yangın gibi kaplar, Kazak-Kırğız’ın iki tarafında da kan su gibi akar. Cayıl Bahadır o zaman yetmiş yaşındaydı. Ayağı yaralanmış olsa bile üç gün hiç durmadan,

dinlenmeden savaşp, sonunda dört oğlu ile beraber esir düşmüştür. Sadır ile Momokon da düşmana esir düşmüştür. Köle Ablay, esir düşen Kırgızların içinde Cayıl Bahadır'ın küçük oğlu İtike'den başkasını yok etmiştir.”

Sarıtay korktu:

– “Bey, Ablay Han'a niçin köle diyorsun? Soyu Sultan değil mi?”

–“Onu bir tek Allah bilir.”

–“Nasıl, bey?”

– Kargabay, “zavallı oğlum” diyerek üzüldü. “Deminden beri Narbota Bey'in hangi yolla Sultan Babür'ün nesli olduğunu boşuna mı anlattım sana? Şu anda bile Ablay'ın dedelerinin köle olduğu söylenir. Onu bırak, doksan yaşını geçmiş şair *Bukar*'ı halk unutur mu hiç? Kalkaman'ın oğlu Bukar, Kazak'tır. Bukar, Ablay ölene kadar onun yanında olup, hatta han'ın danışmanı ve veziri olmuştur. Ablay'ın yedi ceddine kadar iyi bilen Bukar'ın söylediğini dinle:

“Ablay sen on bir yaşında

Yırtıcı bir kuşgibi oğul idin.

On beş yaşına geldiğinde

Abdalmambet Bey'in

Devesine bakan köle idin...

Ablay adın yok idi- [122]

Aksak at ile gezerdin,

Onu da görmüşlüğüm var...”

Bukar'ın da söylediği gibi Ablay yirmi yaşında kadar soyguncu olarak hayatını sürdürmüştür. Kırgızlar onu esir almıştır. Ablay halk tarafından git gide tanınmaya başlamıştır. Cesurluğu ve cesareti ile bütün Kazakları bir araya toplayıp, han olmuştur. Ablay'ın zekiliğini ve cesurluğunu sadece ben değil, bütün millet biliyordu. Ablay gibi

bir insan dünyada çok az bulunur. Benim anlamadığım şey, Ablay han olduktan sonra esir düşen bütün Kırgızlar'ın öldürülmesidir. Eğer o insanlar ölmeseydi kim bilir belki de Atake Bahadır bugün Kırgızların yöneticisi olurdu. Tabi bunu kimse bilemez. Az önce anlattığım “Cayıl savaşında” Ablay esir düşünce Kırgızlar'ı aldatmıştır.”

Babası sustu:

–“Nasıl?” dedi, meraklanan Sarıtay.

–“Sarıbağış kabilesinden Esengul ile Atake Bahadır askerleri ile gelince, düşmana karşı harekete geçen Sayak ile Solto kabilesinin askerleri geri çekilmeye başlamış. Atakenin askerlerini gören düşmanlar korkmuş. O sırada Soltonay ile Berdike'nin askerleri sol taraftan saldırıp, Ablay'ın askerlerini kuşatmış. Öyle olunca da kurnaz Ablay savaş bitti deyip, elçi göndermiş. Cayıl Bahadır da bunu kabul etmiş.”

Sarıtay sinirlendi:

– “Kurnaz Atake Bahadır, o zaman hiçbir şey dememiş mi?”

O sırada önemli bir şey hatırlayan Kargabay, gülerek konuştu:

–“Aferin, onu da anlatayım. Bunu sana daha önce anlatacaktım ama unutmuşum. Atake Bahadır'ın ilk eşi, Berdike'nin torunudur. O eşinden dört çocuğu var. Şimdiki ikinci eşi de Cayıl Bahadır'ın büyük kızı *Begimcan*'dır. Begimcan, Atake Bahadır'a iki kız ve iki oğlan çocuğu doğurdu. Senin alacağın kızı da Begimcan doğurdu. Atake Bahadır ne yapabilirdi ki? Kayın babasının mantıksız cevabına karşılık veremedi.-[123]

Bu şekilde düşmandan sapasağlam kurtulan Ablay, Kazak çöllerine doğru gitti.”

–“Düşmana acımakla yanlış yapmış.”

– Kargabay oğlunun sözüne katılarak “doğru söylüyorsun, düşmana acınmaz” dedi. “Ablay çöllere gidip birkaç ay dinlendikten sonra asker toplar ve tekrardan hiçbir şeyden haberi olmayan Solto kabilesine saldırır. Bu olaydan sonra Ablay için ne denilebilir ki? Bir Sultan'ın yapacağı iş mi bu? Dört yıl oldu, o da gitti öteki dünyaya. Ölen bir insanın arkasından konuşmak bizim gelenek ve göreneklerimizde yoktur. Ben bunları sana öğren diye anlattım.”

– Canı sıkılan Sarıtay Bey, “Ablay katılmış” dedi.

Kargabay:

–“Katil, han ile yiğide verilen bir ünvandır. Ablay iki kardeş ülkeyi birbirine düşürüp, onların ilişkilerini kopardı. Kalmaklar'a hiç güvenme oğlum. Onlar Kırgızlar'a teslim olsalar bile, kendi bildiklerinden vazgeçmezler. Kırgızlar'a kalpten, yürekten hiçbir şeylerini vermezler. O olaydan sonra Atake Bahadır'ın askerleri Rus kervanları ile beraber Kaşgar'a, Hindistan'a kadar gitmiştir. Atake Bahadır boş yere Rusları takip edip gitmemiştir. Ruslar adaletli, merhametli ve sözünde duran millet olduklarını bildiği için onları sevmiş, beğenmiştir. Atake Bahadır, Çin padişahı Bogdihan'ı hiç sevmezdi. Kokan Hanlığına da boyun eğmek istememiştir. Narbota Bey'e de küsmüştür. Ablay vefat ettikten sonra onun neslinden birilerinin gelip saldıracağına hiç ihtimal vermemiştir. Kendini han ilan edemiyeceğini de biliyordu. Onun soyunda bey olan hiç kimse yoktu. Ruslar ile ilişki kurup sayısız Kırgız'a sahip olmak istiyordu. Ruslar ile ilişki kuran bir Kırgız'a Bogdihan ve Kokan Hanlığı hiç katılır mıydı? İşte Atake'nin düşüncesini ben apaçık görüyorum. Ruslar nerde, biz nerde? Ruslar bizden çok uzakta, onlar gelip yardım edene kadar Atake Bahadır ihtiyarlayıp, güçten ve kuvvetten düşer. Bundan sonra senin zamanın geliyor oğlum.-[124]

Bir insan hedefi için çaba göstermezse ve hedefini başaracağına inanmazsa o hedefine ulaşamaz. Narbota Bey, yok yerden han olmuş, senin ondan neyin eksik? Çaresini bulup han olursan Kırgız milletine çok büyük iyilik yapmış olursun. Seni kutsal manasın ruhu korusun. Kırgızlar ata ve babalarının ruhuna sığınıp, bu zaman kadar çok eziyetli olaylar başlarından geçmesine rağmen bu zamana kadar yok olmayıp, ayakta kalmışlardır. Amaca ulaşmak için yapılacak ilk iş Atake Bahadır'ı ele almaktır. Allah nasip eder, Atake Bahadır ile akraba olursak işler yoluna girer. Sırğa kız, belki de senin bahtını açacaktır.”

–“Anladım sizi, bey.”

Kargabay devam etti:

– “Atake Bahadır akraba olduğumuzu hatırlarsa kızını seninle gönderir diye düşünüyorum. O, dedelerini iyi bilir. Kalmaklar'dan kaçan Tınay Andican'a akraba

aramaya geldiğinde onu koruyup, bağrına basan bizim kabile olmuştur. Ekin ekmesi için yer, otlatması için hayvan verdik. Kalmaklar ile savaşıp öç alacağım dediğinde, onun düşmanı ile biz de savaştık. Atake'nin de çocukluğu bizim milletimizde geçmiştir. Andican'daki dedelerinin izi bugüne kadar silinmemiştir. Babası Tınay'ın kazdığı arktan şuan da bile su akıyor. Bizim gelenek ve göreneklerimizde iyilik yapan insanı unutmak çok ayıptır. Sana bunları bilgin olsun diye anlatıyorum.”

Gece sakin ve sıcaktı. Daima babasının yanında olmasına rağmen bugünkü gibi rahat rahat konuşamıyordu. Kendini babasından uzak tuttuğu için çok pişman olmuştu ve ondan özür dilemek istiyordu. Kendi eksiklerini, hatalarını anladığı için kendine çok kızıyordu. Güzel kız aramak, yatak oyununu hayal etmek-[125]

gelecekte halkı yönetecek olan birine hiç yakışır mıydı? Sarıtay bir an kendinden nefret etti. Dağılan, azalan, çok zulüm gören zavallı Kırgız milletini yönetecek, yönlendirecek bir insanın hali benim gibi mi olur diyerek kendine çok kızdı. Aniden gelen bu düşünceye Sarıtay'ın kendisi de şaşırdı. Öte yandan köye yaklaştıkları için köpek sesleri duyulmaya başlamıştı. Bu sırada babası seslendi. Babası da oğlunu ve milletini düşünerek geliyordu.

–“İsteğine kavuşursan sayısız Kırgız sana saygı duyar, zenginleşirsen güzel kadın kendisi gelir. Güzel ve akıllı kızlar, han'ın sarayından nereye kaçacak? Şunu aklından çıkarma güzel kadından doğan çocukların çoğu sıra dışı olurlar. Özellikle erkek çocuk, övünge ve korkak olur Erkek çocuk büyüdüğü zaman da kadına çok düşkün ve eğlenmeyi çok seven biri olur. Düşmanla savaşıp, kılıcı tutmasını bile bilmez. Çocuk gibi olur. Güzel kadına göz koyan çok olur. Eskiden beri söylenen bir söz var oğlum, oynaşan kadından uzak dur. Çok öven erkek tez usanır, çok övülen kadın ise tez boşanır. Bu kötü zamanda insanın aldığı kadının da güçlü olması gerekir. Öyle olmazsa nesil kurur.”

Hızlı bir şekilde akan suyun yakınına kurulmuş olan çadıra doğru atları ile yavaş yavaş gidiyorlardı. Burası Kargabay Bey'in düğün obasıydı. Deminden beri kendilerine bakıp duran iki genç, koşarak yanlarına gelip, atlarının ipinden tuttular. Çadırın içinden gelen komuz sesine sinirlenen Kargabay Bey:- [126]

–“*Berdibay*, komuzcuyu kim çağırdı? Şarkı dinleyip, eğlenecek zaman mı? Sarı Özön Çüy'de ona yer yok. Yüksek sesle: Buradan çabuk gitsin “dedi.

Gençlerden hiçbiri cevap veremedi. Aralarından birisi çadıra doğru koşarak gitti. Kargabay komuz sesi gelen çadıra girmek istemeyip, yerinde kıpırdamadan kırk gence doğru baktı. Kendilerine bakan Kargabay'ı gören kırk genç, koşarak onun yanına geldi. Kargabay buna memnun oldu:

– “Selamünaleyküm gençler,” diyerek nezaketli bir şekilde selam verdi.

Gençlerin hepsi bir ağızdan:

–“Sağolun, bey!”

Gün ışığı gönülleri ısıtıp, yumuşatıyordu. Sökülmemiş çadırdan çok fazla uzağa gitmeden yavaş adımlar atarak gezen gençler, bazen iki, bazen de üçü bir araya toplanıp kahkaha atıyorlardı. Öte tarafta atlar otlanmaktan usanmış, sahiplerini çağırır gibi kafalarını sallayıp, ön ayaklarını yere vuruyorlardı. Kızı görmek, istemekten başka hiçbir şeyi düşünmeyen gençler, kahkaha atıp eğleniyorlardı. Babası ile konuştukları Sarıtay Bey'in aklından hiç çıkmadığı için, Sarıtay Bey gençlerin bu tavırlarını dikkate almıyordu. Babasının anlattıkları ve geleceği ona heyecan veriyordu. Dostsuz, arkadaşsız olmaya razı olup, yalnızlığın verdiği rahatlıktan memnun gibi gökyüzüne bakarak dalıp gitti.

Dalgın ve düşünceli olan Sarıtay'ı fark eden ihtiyar İman, bu durumu yanına gelip oturan Koysarı'ya söyledi:

–“Genç bey heyecanlanmaya mı başladı? Atake'nin kızını istemek o kadar kolay değildir. Neyle karşılaşacağımızı bilemezsin.-[127]

Atake Bahadır götürdüğümüz başlık parasına razı olmazsa hepimizi geri gönderebilir. O zaman ne yapacağız? Atake Bahadır çok konuşan insanı sevmez. Atake kendi değerini çok iyi bilir. Şuanda Kırgızlar'ın hemen hemen hepsi ona boyun eğmiş durumdadır.”

Öğle sonrası olmuştu. İhtiyar İman ile Koysarı hareketsiz oturan Sarıtay Bey'in yanına doğru gittiler. Az önce Sarıtay Bey'in anlattıkları ile ihtiyar İman'ın şimdiki anlattıklarının aynı olduğuna şahit olan Koysarı:

–“Sarıtay Bey gibi damat kolay bulunmaz. Atake Bahadır niçin razı olmasın? Getirdiğimiz başlık parası Atake'nin yerine sığmaz bile. Daha neyi eksik bulabilir ki? dedi. Yoksa Kargabay Bey'in şöhreti, Ateke Bahadır'ın şöhretinden daha mı düşük? Tamam, başlık parasını eksik bulabilir ama Kargabay'ı kendinden düşük görmesin.” Hayır, Atake öyle bir şey yapmaz.

– İhtiyar İman, Sarıtay ile alay ederek ona “sen anlayıncaya kadar çok zaman geçer” dedi. “Sırğa'yı Kazaklar'dan birisi istemiş diye bir söylenti var. Ablay gibi savaşan Ateke'yi ele geçirmek isteyen çok Kazak var. Başlık parasını sorun etmek, Atake için zor bir şey değildir. İnsan getirmemişsiniz deyip, çekip giderse ne yapacaksınız?”

–“Kölesiz mi yani?”

–“Evet, kölesiz geliyoruz.” Sarıtay Bey'i düşündüren de buydu zaten...

Yola çıkma vaktinin geldiğini bilen Sarıtay atına bindi. İki yol boyunca hiç konuşmadı.

Kız istemeye gelen Sarıtay Bey ve ihtiyar İman üç gündür Atake Bahadır'ın köyündeydi. Yan yana üç çadır kurulmuş ve çadırlar çok sade süslenmiş. Gelenek ve göreneklere göre bahadırların köyünde kurulan çadırların içine değerli altın, gümüş eşyalar koyulurdu. Kurulan çadırların içinde değerli eşya, silah, kürk gibi şeyler yoktu.-

[128]

Bir tek güzel olan şey, yere serilmiş olan yepyeni, gösterişli kilimlerdi. Çadırın içinde ipekten döşekler de vardı. Bu üç beyaz çadır, Sarıtay, ihtiyar İman ve kırk gencin yemek yeyip ve dinlenecekleri yerdı. Uyumak için başka çadırlar vardı. Bembeyaz on iki tane çadır uzak bir yere kurulmuştu. Kız istemeye gelenler, akşamları gidip orda yatıyordu. Sarıtay Bey Koysarı ile beraber aynı çadırdaki uyuyordu. Sarıtay ile kimse uğraşmadı. Çadırlar Şamsı denilen dağ geçidine yakın kurulmuştu. Dağ geçiti o kadar da dar değildi. Her taraf yemyeşil ormandı. Burada daha önce bırak hayvanların yayılmasını, insan ayağı bile değmemişti. İhtiyar İman daha önce Sarıtay'a Sarı Özön Çüy'deki yaylaların

buralara benzediğini söylemişti. Çüy'de birbirine benzeyen tepeler, buradaki gibi küçük geçitler çok fazla bulunur ve her zaman yemşeyildir. Rüzgâr hiç esmez ve kışları ılıktır.

Köye ilk geldiklerinde karşılarına çıkan insanlar Koysarı'nın yanına gelip onunla görüşmüştü. O insanlar daha sonra hiç görünmediler. Burada köpek havlaması, çocuk bağirtisi, gürültü yapan insanlar yoktu. Dağ deresinin giriş kısmına kurulmuş üç çadır vardı. Misafirler ortadaki çadırın Atake Bahadır'a ait olduğunu biliyordu. Ondan başka burada çadır kurulan yer yoktu. Misafirler Atake'nin köyünün nerde olduğunu bilmiyordu.

Kımız tulumlarının bir boşalıp biri doluyordu. O kadar çok yemek yenildi ki sofraya hiç toplanmadı. Bir günde dört defa kuzu eti ikram edildi. Büyük kazanlarda devamlı et pişirildi. Misafirler yiyip, içmekten çok memnun olmuşlardı.-[129]

Sarıtay Bey ve diğer kırk genç çok sıkıldılar ama bunu dışa yansıtmayıp sessizce yerlerinde oturdular. Misafirler ile ilgilenmesi için Atake Bahadır'ın kardeşi olan Satıbaldı'nın tek çocuğu *Cobasar* ve onun iki üç tane arkadaşı görevlendirilmişti. Cobasar ve iki üç arkadaşı, Sarıtay ve kırk gencin yanından hiç ayrılmayıp onları iyi ağırlamaya çalıştılar. Cobasar misafirler ile sohbet etmeyi ne kadar çok isteyip çaba gösterse de onlarla bir türlü güzel sohbet kuramadı. Cobasar misafirler ile güzel konuşamadı ve sözleri hep kesildi.

Kız istemeye gelenleri ilk gün Atake Bahadır karşılamıştı. Sade giyimli, peygamber yaşındaki adamda han tipi hiç yoktu. Attan inen gençler, hep bir ağızdan selam verdi:

– “Selamün aleyküm, bahadır.”

Atake kalın sesiyle:

–“Var olun, gençler!” diyerek kibar bir şekilde onlara cevap verdi. İhtiyar İman'dan başlayıp hepsiyle tokalaştı. Sarıtay Bey ile diğerlerinden farklı bir şekilde akraba gibi görüşüp konuştu. Hürmetli abimiz, Kargabay Bey iyi mi? Sağlığı yerinde mi? Torko yengem nasıl? Sağ selamet mi? Atake Bahadır bu sorularına kısaca cevap aldıktan sonra uzun boyluadamına başını sallayarak işaret etti. Onun bu işareti misafirlere yol göster, onlara yardımcı ol demektir.

Misafirleri karşıladıktan sonra kendi çadırına giren Atake Bahadır, o günden sonra hiç görünmedi. Hepsinin aklında onun sade hali kalmıştı. Onun üstünde uzun etek, ayağında kırmızı çizme, başında kenarı yırtık beyaz şapka vardı. Şapka çok giyildiğinden eskimişti. Siyah sakalı mollalarınki gibi kesilmişti. Boğazındaki yara izi gözükmeyin diye boğazını başörtüsü ile kapatmıştı. Atake Bahadır boğazındaki yara izini göstermemek için yabancı biriyle oturuş yemek yemezdi.-[130]

Atake Bahadır çadırına girene kadar misafirler ona bakıp durdular.

Sarıtay Bey'in aklında da Atake Bahadır'ın güzel konuşması, kendilerini karşılaması ve onun sıra dışı bakışı kalmıştı. Ateke Bahadır, Sarıtay Bey'i damat gibi karşılamadı. Aynı şekilde bir akraba gibi de karşılamadı. İlk gelindiğinde adetlere göre yapılması gereken şeylerin hiçbirisi yapılmadı. Sarıtay'ı akraba gibi kabul etmiş olsaydı, ona köyü gezdirip, onu halk ile tanıştırdı. Meşhur olan Sarı Özön, gençlerin gözünde tütüyordu. Biran evvel gidip başından sonuna kadar gezmek istiyorlardı. Gençler, yarışmalar başlayınca yeteneklerini gösterip, eğlenmeyi bekliyorlardı. Onların arasında güreşçi ve nişancı olanlar vardı. Onlar pek çok yarışmada mükâfatı kimseye vermemiştir. Bu kırk gencin içinde değişik hünere sahip olanlar vardı. Şiir okuyup, komuz çalmayı bilen de var. Kısacası bunların bir tanesi on, on tanesi yüz insana bedeldi. Gençler bu hünerlerinin hepsini çektikleri zorluklardan, eziyetlerden öğrenmiştir. Kendilerini her yönden geliştirmişlerdi. Hüner göstermede Sarıtay'ın karşısına kimse çıkamazdı. Sarıtay Bey yarışmalarda hep başarılı olurdu. Sarıtay otuz gence denk gelirdi. Sarıtay hiç kimseye acımayıp, hiç kimsenin de kendine acımasına müsaade etmezdi. Sarıtay ve kırk gence bu hünerleri öğreten kişi ihtiyar Mancur'dur. O da kısa bir süre önce Kokan'a gitti.

Dağ kurdu gibi özgürce her yeri gezip dolaşan gençler, hürmetle kendilerine ikram edilen güzel yemeklerden şikâyetçi değildiler. Üç gün çadırdan hiç bir yere çıkmadılar. Çok sıkıldıklarını Sarıtay Bey'e belli etmemeye çalıştılar. İhtiyar Iman bu durumu çoktan anlamıştı. Bu durum ihtiyar Iman'ı rahatsız ediyordu. O kendince bir çare aramaya başladı. Atake Bahadır'ın gösterdiği misafir perverlikten şikâyetçi olamazdı. Bu şekilde şikâyetçi olamasa da-[131]

askerleri niçin bu küçük dağ deresinden çıkarmayıp, saklamasının sebebini sormak onun bir göreviydi. Iman dördüncü günün sabahı Atake Bahadır'ın yanına gidip onunla

konuşmak istediğini ona ilettirdi. Atake'den İman'ın görüşme isteğine olumlu yanıt geldi. İhtiyar İman boynu kalın, koskocaman ve geniş omuzlu olan Atake'nin yanında oturup, onunla kımız içti ve sohbet etmeye başladı. Alnı geniş olan bahadır'ın yaralı olan başında takke vardı. Takke giyse de başındaki yaralarının izleri görünüyordu. Beyaz gömleğinin üzerinde çobanların yağmur yağdığında giydikleri elbiseden vardı. Ayağının altına kurutulmuş tay derisi serilmişti. Çadırının içinde çok sayıda kıymetli eşya vardı. Halkı için birçok kez çatışmaya giren, milletini korumayı görev kabul eden Atake Bahadır, çok eziyet çekmişti. Zamanında zengin biri olsa da paranın ve pulun geçici olduğunu o da biliyordu. Uzun zamandan beri zenginliğe ve dünya malına o da önem vermiyordu. Göçmen halkının hayatına alışıp, devamlı onlar gibi düşmanın ne zaman ve nerden saldıracağını düşünen Atake Bahadır tilki gibi kurnazdır. Başından birçok olay geçtiği için her şeyi bilir ve çok akıllıdır. Köyünde erkek çocuk doğduğunu duyduğu zaman çok sevinir. Kırgız'ın sayısı çoğalsın diye her namazında dua eder.

Sohbet esas konudan uzaklaştı. İhtiyar İman söyleyecek sözünü söyleyemeyip, söylemek için zaman kollarken, Atake Bahadır kendisi soru sordu:

—“Değerli kardeşlerimizi uzun zamandır görmediğimiz için çok özlemişiz. Her zaman görüşelim, konuşalım diyoruz ama mesafenin uzak olması bizi çaresiz bırakıyor.”

Söz sırası kendine gelen, İman:

— “Kargabay Bey'in size çok selamı var. Köyünüze geldiğimize üç gün oldu. Bize gösterdiğiniz saygı ve hürmetten çok memnun olduk. Bizim gitme vaktimiz geldi. Yola çıkmayı düşünüyoruz. Bizim isteğimizi siz de biliyorsunuz...”

Atake Bahadır, ihtiyar İman'ın sözünü sonuna kadar dinlemedi. Ona kızıp, onun sözünü kesiverdi:-[132]

—“İman, seninle biz yabancı mıyız? Bir babadan geldik. Biz Tagay Bey'in nesliyiz. Akrabalık ilişkisini sen de unutma. Benim hürmetim gençlerin hoşuna gitmedi yoksa? Atake misafirlerini üç gün ağırlamaktan zorlanacak bir insan mı? Bir yılda kalsanız sizi ağırlarız. Acele etmeyin, rahat olun. Biz size ne zaman gideceğinizi söyleriz. Kardeşin toprağı altındır, uzun zamandır görüşmüyoruz biz de özlemişiz. Sabrederiz, beklemeye

gücümüz yeter. Gençler sıkıldılar ise gidip atlar ile uğraşsınlar.” Atake Bahadır konuyu farklı bir yere çekince ihtiyar Iman'ın kalkıp gitmek istedi.

Toguz korgol, sıkılan ihtiyarın işidir. *Upay*'ı genelde çocuklar oynar. Büyükler onu özellikle kışın uzun gecelerinde oynar. Atake Bahadır, misafirlerine kardeşim diyerek konuştu ama onları kardeş gibi karşılamayıp, kendi halkı ile tanıştırmadı. Bey olan bir kardeşi karşılamamanın da bir âdeti ve usulü vardı. Bunu ihtiyar Iman ve kırk genç de biliyordu. At koşturmak, ava götürmek, köyü gezdirmek, halk ile tanıştırmak gibi adetlerin hiçbiri yapılmadı. Yoksa Atake Bahadır örfü ve âdeti bilmeyen bir insan mıydı? İhtiyar Iman onun düşüncesini tahmin ediyordu. Sırğa kızı vermeyip, han sarayı ile ilişki kuran kardeşlerini üzmeye cüret edemez diye düşünüyordu. İhtiyar Iman, Sarıtay Bey'in yanına gelip:

–“Bence Atake Bahadır getirdiğimiz başlık parasını az buldu. Çare bulmazsak olmaz” deyip, Atake Bahadır ile ne konuştuklarını harfi harfine anlatınca Sarıtay Bey oturduğu yerden birden kalktı:

– “Bahadır’ın yanına gidip cevabı kendim vereceğim.” Çok sinirlenen Sarıtay Bey, bahadır’ın huzuruna doğru yürüdü. İhtiyar Iman onu durdurmadı.

İzin isteyip çadıra giren Sarıtay Bey, selam verip oturduktan sonra konuşmaya başladı:

–“Bahadır, üç gün boyunca hiç kıpırdamadan oturup, çok sıkıldık. Adamlarımın ayakları uyuştugu için yürüyemez oldular. Siz cevabınızı verene kadar biz ava gidip gelelim. Bizim yanımıza atı, silahı sağlam olan kırk adam daha veriniz.”-[133]

Sarıtay Bey’in hiç çekinmeden, herşeyi açık açık konuşması Atake Bahadır’ın hoşuna gitti:

– “Bey, söylediklerin yerine getirilecek, öğleden sonra ava gidersiniz” dedi.

Bahadır’ın dediği gibi o gün öğleden sonra seksen adam yan yana dizildi. Atake Bahadır dışarı çıkıp seksen tane silahlı adamı görünce sevinip, mutlu oldu. Sarıtay Bey’in “*Kara sur*” denilen atı çok hareketliydi. Ateke Bahadır, atın böyle hareketli olmasına şaşırarak bakarken Atake'nin yanındaki ata bakıcısı olan *Böbüy* anlatmaya başladı:

– “Bahadır, Kara sur’un annesi çöl atıdır. Babası Kırgız’ın dağlarındadır. Bu iki attan ortaya çıkan Kara sur çok kuvvetli ve dayanıklıdır. Ok gibi hızlıdır. Çölde gitse su istemez. Bir ay aç kalsa bir şey olmaz. Dağda, tepede ve taşlı yollarda yürütsen yorulmaz. Erkek deveden daha güçlüdür. Zor durumda kalan sahibini hiç yalnız bırakmaz. İnsan gibi akıllıdır. Bakıcısı onunla insan gibi konuşur. Böyle bir ata sahip olan insan çok şanslıdır. Bu atın değerini bilen ve ondan anlayan Sarıtay Bey gelecekte halkı yönetmeye layıktır.”

Bu sırada Atake Bahadır Sarıtay Bey’in yanına geldi.

– “Bey, yolunuz belki uzak olur. Seferde iken insanın başına her şey gelebilir. Avlanan insan kendi haline bakmaz, dağa tırmanır, çukura iner. Suyu geçip, ormanı dolandır. Yabani hayvanlar ile karşılaşır. Atının bacakları çok ince, kemikleri de daha sertleşmemiş. Atın da senin gibi çevikmiş. Benim atım “*Budan*” seninkine göre daha güçlü ve çeviktir ve çok savaş gördü. Sen en iyisi benim atı Budan’ı al ve Kara sur’u bırak.”

Sarıtay Kara sur’u bıraktığında onu geri alamayacağını bildiği için hemen cevap verdi:

– “Bahadır, ben ava çıktığımda ve savaşa gittiğimde çift ata binmeyi severim. Biz sizin Budan’ı da alalım. Doğru söylüyorsunuz yolumuz uzun, zor durumda kalabiliriz.” Sarıtay Bey adamına bakıp, “Bahadır karşı değilse atı al” dedi.-[134]

Bu şekilde Atake Bahadır’ın Budan’ını da alan Sarıtay Bey, köyden çıkıp gitti deniliyor...

Kaç gün yol yürüdükleri belirsiz. *Kök-Oyrook*’u geçerek göle geldiler ve daha sonra Karkıra’yı dolaşıp Cungan’a gittiler. Sarıtay Bey seksen adamı ile gece-gündüz demeden Oyratlar ile savaştı. Cungan’ın Koton bölgesi o zaman tamamen Oyratlar’ın elindeydi. Sonbahar gelmiş ve otlar kurumuştı. Koton bölgesinde yüksek dağlar yoktu. Hayvanları otlatmak için güzel ovalar vardı. Seksen kişinin Koton bölgesine girdiği gün, çobanlar habersiz bir şekilde onlara saldırdı. Adamlarını dağ yamacındaki küçük dereye saklayan Sarıtay Bey iki, üç adamını yanına alıp birkaç gün gezdikten sonra kendilerine saldıran atlıların sayısını öğrendi. Atlıların hangi silahı kullandıklarına kadar hepsini öğrendiler.

Oraya nasıl gidileceğini ve bütün yolları araştırdıktan sonra gece yarısı onlara saldırdılar. Sarıtaş'ın yaşı küçük olmasına rağmen, her şeyi akıllıca düşündükten sonra Oyratlar'a saldırmıştır. Saldırı haberini duyduklarında geniş ovaya kaçıp gideceklerini bilen Sarıtaş, Koton ovasının en ön tarafını kuşatıp, hızlı bir şekilde aşağıdan yukarıya doğru çıkıp, hiçbir şeyden haberi olmayan Oyratlar'a saldırdılar. Sarıtaş'ın seksen adamı bir ordu gibi görünüyordu. Sarıtaş kurnazlık yapıp seksen adamının hepsini birden göndermedi. İlk beş adam saldırıp, ondan sonra diğer beş kişi de başka taraftan saldırdı. Oyratlar karşı çıkıp, sayıları çoğalmaya başlarsa diğerleri her taraftan saldırıp, silahları ile ateş edeceklerdi. Sarıtaş'ın adamları hiçbir şeyden haberi olmayan Oyratlar'a saldırdılar. Oyratlar karşı koyamayacaklarını anlayınca çekildiler. Sabah olup her taraf aydınlanınca Sarıtaş'ın adamlarının bazıları kırmızı, bazıları siyah başörtüsüyle başlarını bağlamıştı. Kırgız'ın sayısız askerleri-[135]

saldırdı diye düşünen Oyratlar, mallarını, eşyalarını ve hayvanlarını bırakıp kaçtılar. Birçok kişiyi kılıçtan geçirmiş, birçok olay yaşamış olan Oyratlar çok korktular. Tanrı Dağının içindeki katliam, Kazak çölündeki kan dökülen olay, Mançur-Çin padişahının yaptığı katliamdan dolayı zavallı millet git gide karşı koyamaz hale gelmişti. Yeter ki canımız sağ kalsın deyip çekilmişlerdi. Milletın birlik ve beraberliği bozulup, düşmana karşı cesaretleri kırılırsa bir tek atlı bile düşman sürüsü gibi görünür. Biz burada Oyratlar Sarıtaş Bey'in adamlarına hiç karşılık vermedi demiyoruz. Oyratlar dik başlı ve inatçı millettir. Sarıtaş Bey onları aldattı. Kurnazlık yapan Sarıtaş Bey böylece Koton'u iki gün içinde işgal etti. Ele geçirilen atlar Tanrı Dağındaki Kırgızlar'a götürüldü. Dokuz Oyratlı'yı ellerinden ve ayaklarından atlara bağlayıp, kendisi de onların arkalarından geliyordu. Oyratlar kurnazlık yapıp, bazı yerlere bekçi koymuş olabilir diye geçitleri geçtikten sonra bazen durup arkasına baktı. Oyratlar ölmeliklerine seviniyorlardı.

Gölün başında ünlü Karkıra vardı. Burası sayısız Kırgız'a kısmet olmuştur. Karkıra'ya manas babamızın da ayağı değmiştir. Karkıra, Kırgızların iyi insanların yemek verdikleri kutsal bir yerdir. Sarıtaş Bey çok kısa bir süre sonra at sürüsüyle beraber Karkıra'ya geldi. Geniş alana yayılan Karkıra yaylası Kambar atanın nesli ile doldu. Uzun yeleli, bacakları ince, tüyleri uzun; taş yolda yürüse dahi ayakları zedelenmeyen, ne kadar yol yürüsedeyorulmayan Oyrat atları susamıştı. Boyunlarını uzatıp Karkıra'nın suyundan içerken, akan derya bir saatte kuruyuverdi. Dağ suyunun siyah

balıkları telef oldu. Atlar yığın halinde yeşil vadiye yayıldıklarında geniş olan Karkıra'nın içi dar geldi. Sarıtaş Bey'in çadırları kurup iki, üç günden beri yatıp dinlendiğinin haberini alan-[136]

komşu Kırgızlar, onunla görüşmeye geldiler. Karkıra'nın içi bambaşka oluverdi. Karkıra'ya ilk geldikleri gün gençlerin hepsi toplanıp, yağmada ölen iki gence üzülp, başlarını biraz eğdikten sonra:

– Sarıtaş Beyonlara bakıp, “şimdi ne yapacağız” diye sordu? Gençlerin hiçbirisi bir fikir sunamadı. Gençlerin başı olan Koysarı öne doğru çıktı. Sarıtaş Bey'in karşısına sadece o çıkabildi.

–“Yağmaya çıkan insan, ölümü her zaman boynunda taşır. Baş yarılıp, kesilmeden mükâfat elde edilir mi? Her insanın kaderinde ölüm vardır. Allah'a şükür yine de kaybımız az. Biz kutsal bir iş için adım attık. Niyetimiz düğüne hazırlık yapmaktır. Bahadır'ın yanına bunca ganimetle birlikte, ölüleri de yükleyip götürmemiz nasıl olur?” Koysarı sustu.

Ölen iki genç Atake Bahadır'ın adamlarıydı. Birinin kafasına topuz değmiş ve orada hemen ölmüştü. İkincisi atı ile çok hızlı giderken atının ayağı çukurun içine girip düşünce boynu kırılmış, yolda gelirken ölmüştü. Sarıtaş Bey'in adamlarının hepsi sağ duruyordu. Yaralı olup, acı çeken de yoktu. İki taraf da yoldaş olup, arkadaş olmuştu. Koysarı'nın söyledikleri hepsini düşündürdü. Atake Bahadır'ın alnı geniş ve bıyıklı olan adamı öne çıktı:

– “Ölüleri yükleyip götürmemiz doğru olmaz. Düğün öncesi köyde huzursuzluk çıkmasın. Öyle olursa kız kardeşimizin yolu, geleceği nasıl olacak? O şekilde olmaz, başka çare bulalım.”

Sarıtaş Bey bu yağmada denenmişti. Şimdi kendisi de gururlanıp, seviniyordu. Bir yığın insanla gidip, bütün milleti korkutmak kolay mı? Yanında çok sayıda at getirdi. Göçmenler için at,zenginliğin başıdır. Kırgız insanı bunu iyi bilir. Oyratlar uzun süre kendilerine gelemesler. Sarıtaş Bey onların kanadını kırmıştır. Atake Bahadır da-[137]

damadın hünerini görmek için üç gün boyunca hiç kimseyle ilgilenmemişti. Sarıtaş Bey, bahadır'ın köyüne geleneklere uymayıp, kölesiz olarak gelmişti. Onu da babası

söylemişti oğluna. Halkın arasında köle arasaydı, ona kim oğlunu verecekti? Gidecek bir yeri olmasa da her erkeğin arkasında bir soy vardır. Milletten çıkıp başka millete köle olarak gitse soyun başındaki kişiye söz gelir. Milletini doyuramadın, yetimi köleliğe verdin denilir. Zorla alıp gitse güçsüz bir millet bile düşman olur. Kargabay Bey kendi milletine zulüm ederse vatanında durabilir mi? O zaman milleti bir araya getirip, beylik edemez. Köle isteyen beyler her zaman başka milletleri talan etmişlerdir. Kırgızlar'ın içindeki kölelerin hepsi dışarıdan gelmiştir. Eskiden han olduğunda insanlar kurban edilirmiş. O zaman yabancı milletlerden esir alınmış zavallıların hepsi kurban edilmiş. Kargabay ne kadar çabalasa da Atake Bahadır'a köle getirmeye gücü yetmedi. Bunu Sarıtay Bey çok iyi biliyordu. Bunu kendisi ile gelen kırk genç de fark etmedi. İşte bugün o eksikliği kapatacak bir değil dokuz köle bağlanarak getirildi. Sarıtay Bey'in ve gençlerin yüzü gülüyordu. Bunu anlayan Atake Bahadır da yanındakiler ile düğün hakkında konuşuyordu. Sarıtay Bey kendisi karar vermeyip, gençlere ölüleri ne yapacaklarını sordu.

Sarıtay bir süre düşündükten sonra, tekrar gençlere baktı:

–“Ne yapacağız söyleyin?”

Atake'nin adamları hep bir ağızdan bağırdı:

–“Yağmacının başı yolda kalır.”

–“Dua edip gömsek daha iyi olur.”

Sarıtay seslenmedi. Koysarı konuştu:

–“Kurban edip, karnını yaralım.”

Hepsi ona katılıp, bağırp çağırırken Sarıtay Bey elini kaldırdı.

–“Şehitleri gömüp gitmemiz doğru olmaz. Annesi, babası ve akrabaları ne der? O zaman başımıza felaket gelir. Acı çeken anne ve babalarıbedduaedeabilir.”-[138]

Bey'in söylediği doğru olmasına rağmen, kalabalığın verdiği kararı değiştirebilir diye Koysarı hemen söze girdi:

–“Bey, kararı hep beraber vereceğiz. Ölüleri alıp gitsek nasıl olacak?”

Sarıtay Bey sağ elini kaldırıp, onu tekrar susturdu:

–“Söylediklerinize ben karşı değilim. Tamam, ölüleri bırakalım ama emanet bırakalım.”

Sarıtay Bey'in düşüncesine katılanlar:

–“Doğru söz, bey doğru söylüyor” dediler.

Sarıtay Bey düşüncesini anlatmaya devam etti:

–“Biliyorsunuz, emanet bırakılan ceset gömülmez. Arayanları cesetleri bulana kadar, cesetlerin çürümemesi için soğuk bir yerde saklanması gerekir. Şimdi köpeğin ve kuşun bulamayacağı, hiç kimsenin bilmediği soğuk bir yer bulun. Karlı dağın eteğinde bir mağara bulup cesedi oraya koyarsak cesetler donar ve çürümez. Fırsat olduğunda akrabalarına söyleyip gelip alırız. Akrabaları yağmada ölen insan yol kenarına gömülür derlerse, geri gelip mezara gömeriz. Bizim âdetimiz eskiden beri böyledir.”

Gençlerin hepsi bu fikre katıldı.

–“Bey doğru söylüyor.”

–“Emanet bırakalım.”

–“Emanet...”

Böylece şehitler için kurban kesildi ve gençler soğuk yer bulmak için her tarafa dağıldılar. Karkıra'nın kuzeyindeki ormanları dolaşan gençler, karlı dağın eteğinde “Turna göl” denilen gölün kenarında güzel bir yer buldular. Suyu çok berrak olan, küçük bir göldü. Gölün üst tarafında yüksek kayalık dağ vardı. Dağdan akan şelale temiz ve berrak suyunu göle döküyordu. O şelalenin dibinde mağara vardı. Mağaranın içi çok genişti ve içindeki buzlar yazın bile erimiyordu. İnsanın dayanamayacağı kadar soğuktu. Gençlerin cesedini buraya saklayıp, mağaranın kapısını hiç kimsenin giremeyeceği şekilde kapattılar. O gece arkadaşlarının ölü aşını doyasıya yedikten sonra orada uyudular.

Gece sırayla nöbet tuttular. Dinlenen yağmacılar ertesi gün eğlenmeye, zevk almaya başladılar. Bir tarafta Sarıtay'ın gençleri, diğer tarafta Atake'nin gönderdiği gençler vardı. Gençler güreştiler, nişan attılar. Bir taraf yendiğinde, diğer taraf kızmadan-[139]

kabul etti. Kendi aralarında iyi ilişki kurup, arkadaş oldular. Sarıtaş Bey'in gençleri kız istemeye geldiklerini unutmayıp, mükâfatın çoğunu Atake Bahadır'ın adamlarına vermek istediler fakat onlar bunu kabul etmediler. Onlar oyunu kazanmak için değil, eğlenmek için oynadıkları için bunu kabul etmediler.

–“At ata yenilirse bacağı, insan insana yenilirse kulağını kes,” dediler.

Aralarında kavga çıkarıp, huzuru bozan olmadı. Yenilen taraf yenen tarafa saygı, hürmet gösterdi. Bu saf gençlerin temiz kalpli olduklarına Sarıtaş da inanınca bir an kendisi de oyuna katılmak istedi fakat kendini tutup, oyuna çıkmadı. Tulumlarından kımız getirdiler. Ortaya ateş yaktılar. Yıldızlı gecenin altında hiç kimsenin uykusu gelmedi. Karkıra'nın serin havasında derin derin nefes alıp, önlerindeki at etinden kesip yediler. Elleri ve ayakları bağlı olan esirlerin ellerini ve ayaklarını biraz serbest bırakıp onlara da et ve kımız verip, onların da karınlarını doyurdular. Zavallı esirler bir köşede sessizce yattılar.

– Gençlerde biri, diğer bir gence sessizce: “Bunların dokuzu da bahadır'ın köyünde mi kalacak” diye sordu?

–“Onu beyin kendisine sor” dedi, genç.

Koysarı söze katıldı:

–“Colboldu doğru söylüyor, onu bey bilir.”

Bu konuşmaları duymamazlıktan gelen Sarıtaş Bey, soğuk Çin rakısından içip keyfine baktı. Hiçbir şey duymamış gibi kendince konuştu:

–“Şafak sökmeden ava çıkacağız. Yürekli olan on kişi ayrılıp, uyuyup dirlensin.”

Gençlerin hepsi bir ağızdan:

– “Diğerlerimiz?”

Sarıtaş hemen cevap verdi:

–“On kişiden fazla olmaz.”

Yirmi genç hemen yerinden kalktı:

–“Biz hazırız, bey!”

Sarıtay başını salladı:

–“On kişiden fazlasını almıyorum.”

–“Fazla olmamızın bir zararı olmaz, bey.”

Sarıtay cevap vermeyip, emretti:

–“Kırk kişi gece boyunca atları gözetleyip, nöbet tutacak. Gözlerinizi kapatmak yok. Colboldu, sen bunların başında dur.-[140]

Yirmi genç grubun dışında kalıp, ava gitmeyecek. Esirler kaçıp gitmesin dikkatli olun. Koysarı, on genci sen seç. Ava çıkacağız. Av dediğim şey, diri kaplanı yakalayacağız. Az önce öğrendim kaplan bir kısrakın böbreklerine kadar yiyip, karnı doyurduktan sonra ormanlık alana doğru kaçmış. Onun nerde olduğunu öğrendik. Üç gün karnını hiç kaldırmadan yatar. Sabahın derin uykusunda ona saldırırız. Kolay iş değil bu. Aramızda ölenler de olabilir.” Sarıtay Bey kendi çadırına doğru gitti.

Gökyüzünde yıldızlar parlıyordu. Daha şafak sökmemişti. Gençlerin ellerinde ip, kendir ve balta vardı. Bunlardan başka silahları yoktu. Hepsi yaya gidiyordu ve ince giyinmişti. Sürünerek giden yılan gibi hiç ses çıkarmıyorlardı. Dağı geçip, ormanlığa gelindiğinde Sarıtay Bey gençlerin önünde durdu. Hepsi bir araya toplandı. Sarıtay Bey sessizce sordu:

–“Kısrak nerde?”

–“Kapanın yattığı fundalıkta.”

– “Ürkmüyor mu?”

–“Hayır, çok uysal bir hayvandır.”

–“İyi o zaman, Allah yardım etsin” diyerek fısıldadı, Sarıtay.

– “Şafağın sökmesini bekleyelim.”

Sarıtay küçük taşın üzerine oturdu. Gençler de onun yanına oturdular. Sarıtay Bey gençlere sordu:

–“Aranızda hiç kaplan avlayan var mı?”

– Atakenin adamlarından iki tanesi ayağa kalkıp “var” dedi.

– Sarıtay “ben de avlamıştım,” dedi. “Sizinki nasıl oldu?”

Yaşça büyük olan genç, cevap verdi:

–“Bizde tuzak kurulur.”

Koysarı şaşırdı:

–“Nasıl tuzak?”

Genç anlattı:

–“Tuzak yuvarlak hale getirildikten sonra onun üstüne yine tuzak konulur. Sonra iplerle iyice bağlanıp tuzağın içine on kişi girer ve kamışın içinde yatan kaplana kadar tuzağı kaldırarak giderler. Kaplana yaklaşıncı ses çıkarıp onu uyandırırılar. Uyandırdıktan sonra kaplan saldırır ve zıplayıp tuzağın içine düşer.-[141]

Tuzağın içine düşen kaplana mızrak batırılır. Kaplan çok inatçı olur. Kaçıp gitmek yerine tuzağın içindeki insanlara saldırır. Çabuk hareket eden insanlar, onun karnına mızrağı batırıp onun güçten çabuk düşmesini sağlarlar. İnsanlar kaplanın derisine zarar vermemek için çok dikkat ederler. Kaplan avlamak çok zevklidir ama ben kaplanı diri olarak yakalayanı hiç görmedim.”

–Sarıtay, “biz onu diri olarak ele geçireceğiz ve Atake Bahadır’a da diri olarak teslim edeceğiz” dedi.

Korkmayı ve ürkmeyi bilmeyen, cesur gençler, Sarıtay Bey nasıl emir verirse versin yapmaya hazırды. Hiçbiri korkmuyordu ve hepsinin keyfi yerindeydi. Koton’un atlarını gece yarısı ele geçiren gençler için, diri kaplanı ele geçirmek çok zor değildi.

–“Çok çaresiz kalıncaya kadar baltayı kullanmak yok. On genç bir kediyle nasıl baş edemez?”

Keklikler ötüp, şafak sökmeye başlarken avcılar kaplanın yattığı ormanın yan tarafında durdular. Büyük ve semiz kısırağın ipinden tutan gencin omuzuna elini koyan Sarıtaş:

–“Kısırağı tutup, ormana gir. Korkma, diğerleri senin peşinden gelecek. Kaplan saldıracak gibi olursa kısırağı bırakıver. Peşinden gelenler o zaman gerekeni yaparlar. Biz öteki taraftan geleceğiz. Kaplan bizden şüphelenmesin.” İyice anlatan Sarıtaş, diğer beş genci yanına alarak gitti.

Yeryüzü tamamen aydınlandı. Kaplanın yattığı yer kapkara ormanlıktı. Yukardan taş atıldı ama kaplan hiç kıpırdamadı. Tekrar taş atılınca ses geldi. Sarıtaş’ın verdiği işareti anlayan genç, kısırağı tutup yavaşça öne doğru yürüdü. Genç ön taraftan gözünü alamayıp kendince mırıldandı:

–“Bahadır sana hediye getirdik. Önüne geldi sinirlenme, bahadır biz geliyoruz. Korkutmazsan gel dost olalım. Oy, bahadır, bahadır!” Gencin sesi nazik ve çok yumşaktı. Kaplanın sesi çıkıyor ama kendisi gözüküyordu. Diğerleri de gencin peşinden geliyordu.-[142]

Titreyen insan sesi devam etti:

–“Bahadırkaldır kafanı. Sana yiyecek getirdik. Kabul et ve al bunları. Biliyoruz ki şimdi karnın tok. Yarın yine acıkırsın. Yarın için yine yemek lazım, bahadır. Tembellik etme ve gel al hediyeyi. Sinirlenmene gerek yok. Sinirlenme tamam mı? Hadi kaldır kafanı, çık buraya. Hadi görünöver.”

Kaplanın sesi git gide yükseliyordu. Gövdesini kaldırmayıp, tembellik edip,kendine yaklaşan sestten hiç korkmıyordu ve hiç umursamadan yatıyordu. Gençler çok yaklaşmıştı. Sıcak et kokusu geldi. Kısırak geri çekilip, kışneyiverdi. Genç konuşmaya devam etti.

–“Bahadır, kalk hadi. Misafir geldi, senin kalkmaman ayıp. Sana kalk diyorum duydun mu? Sana kısırak getirdik. Semiz kısırak! Hadi, çıkıp al. Cesur ol bahadır. Hepimiz

karnımızı doyumak için yaşıyoruz. Hadi kalk, bir bak. Çok semiz ve yağlı kısırak. Bak kişniyor, senden korktu işte. Hadi bahadır, kalk, görün artık!”

Etraf iyice aydınlandı. Gencin titreyen sesi hiç kesilmedi. Bu ses kaplana hiç korkunç gelmedi. Kaplan yerinden kalkıp, kafasını salladı ve dilini çıkardı.

Arka taraftan takip ederek gelen Sarıta ve gençler bunların hepsini görüyordu. Yakalamak için daha çok uzaktı. Kaplan dört, beş yaşlarındaydı. Karnı tok olduğu için yerinden hiç kımlıdayamıyordu. Gencin sesi hiç kesilmedi:

–“Bahadır, kalktın mı? Hadi gel de görüşelim artık. Baksana güneş doğuyor. Yeryüzünde hayat başladı. Çık şuraya, nazlanma artık. Al hediyeni. Baksana kısıraksenden korktuğu için kişneyiverdi. Senden kormayan kim var? Hadi, gel buraya. Gözüme gözüksen bile yeter, ben kısırağı bırakıp giderim. Biliyorum karnın tok. Şimdi yemek istemiyorsan, acıkınca yersin bahadır. Bahadır, çok yalvartma!”

Kaplan, kendisine yalvaran gencin dediğini yapıp,-[143]

yattığı yerden kalktı ve kafasını sallayarak fundalıktan dışarı çıktı. Bıyıklarını kıpırdatıp, kafasını sallıyordu. Dili ile yalanıp ses çıkarıyordu. Kısırak kişneyiverdi. Kaplanın atılma, saldırma gibi bir derdi yoktu. Çok yediği için karnı toktu. Hayvan da olsa insanın nazık ve kibar sesi onu yumuşatmıştı. Kısırak, kaplanın karşısında titreyerek duruyordu. Kendisinden korkup, titreyen kısırak onun gönlünü daha çok yumuşatmış gibiydi. Tatlı söz, yılanı deliğinden çıkarır. İnsanın güzel sözü kaplanın da gönlünü yumuşattı.

–“Hadi biraz yürü!” Kaplan yerinden hiç kımlıdamayıp, “ır-ır” diye ses çıkarıyordu.

Kaplan bulunduğu yerden hiç uzaklaşmıyordu. Onu yakalamak için çok uzaktı. Onlar hayvandan gözünü almadan, çok dikkatli bir şekilde, göz kararı ile mesafeyi ölçüyorlardı. Kaplan iki bacağını öne doğru uzatıp göğüsünün üzerine yattı. Kaplan yatsa bile gözünü ön taraftan hiç ayırmıyordu. Onlar gözlerini hayvandan hiç ayırmıyorlardı. Aynı şekilde kaplan da dikkatli bir şekilde onlara bakıyordu. İşte o an gençlerden bir tanesi çok ani bir hareketle kaplanın üzerine atlayıp, onun kulaklarından tutuverdi. Onun kalkmasına müsaade etmeden hemen ikinci bir genç de koşarak gelip, o da kaplanın üzerine atladı. Kaplan kalkmak için çaba gösterse de onun bacaklarından

tutan güçlü eller buna müsaade etmedi. Gençler kaplanın üzerine basıp oturdular. Kaplan göğsünün üzerinde sürüklenmeye çalışsa da boynuna bağlanan ip buna müsaade etmedi. Kaplanın canı çok acıyordu. Çok sıkı bağlanan ip, kaplanın bacaklarını kesmişti. O an dilini dışarı çıkarıp sesini çıkarmaya kuvveti kalmayan kaplan, tuzağa düştü. Zavallı kaplan insan dilinin sihrini, insanın hilesini o zaman anlamıştı. Şimdi kaplanı top gibi tepip, ona vursan da o hiçbir şey yapamaz. Yağlı ete doyan kaplanın karnı şişti. Güçlülükle nefes alıyordu. Kaplanın dünkü özgürlüğü ve cesurluğu bir andan bitti.-[144]

İnsanları ilk gördüğünde onlara yaklaşmayıp, onların seslenmelerine aldırmamış ve çok dikkatli davranmıştı. Kalın kendirler ile dört bacağı sıkıca bağlandıktan sonra on genç onu omuzlarına alıp, ormanlık alanın dışına götürdüler. Gün ışığı doğmuştu ve sayısız atın olduğu ünlü Karkıra'nın içi serilip yatanlar insanlarla doluydu. At koşturan bir grup genç, gelen avcılarının yanında bağlı olan kaplanı gördüklerinde çok şaşırdılar. Atları kişneyip, avcılara yaklaşmadı.

—“Bey, mükâfat sizindir! Kaplanın üzerine oturup kulağından tutamasaydınız bizonuyakalayamazdık. Gerçek kahramansınız. Hep böyle devam edin, başarılar dileriz.”

Koysarı'nın övgüsüne önemsemeyen Sarıtay Bey, atına binip, adamlarının yanına doğru gitti.

Uçsuz bucaksız olan ünlü Karkıra vadisi uzun zamandır böyle bir kalabalık görmemişti. Çok sayıda at yemyeşil otların üzerinde gezip, bazen ürküp, bazen kişneyip dağıldılar. Kendi milletlerindeki kuru otlağa hiç benzeyemen yemyeşil vadiden çok memnundular. Yemyeşil yaylada Sarıtay Bey'in çadırının etrafında adam hiç eksik olmazdı. Kazanlarla et kaynardı. Aralarından birisi Sarıtay Bey'in kahramanlığını şarkısında söyledi. Yakın köylerden Sarıtay Bey ile görüşmek için gelen insanlar, Sarıtay Bey'in etrafına toplanıp onunla uzun uzun sohbet ettiler. Âşıkların övgü dolu şiirleri ve nezaketli atışmalarının kendisiyle hiç alakası yokmuş gibi, Sarıtay Bey dalgın bir halde, hiç kimseyle konuşmadan oturuyordu. Yağmacı gençler, parlayan güneşin altında keyifli ve mutluydular. Diri kaplan, dokuz esir ve çok sayıda atı ele geçirmek kolay birşey miydi? Bu olay onların cesaretini artırdı. Karkıraya geldiklerinden beri eğlenen, dinlenen gençler, Sarıtay Bey nasıl emir verirse versin yapmaya hazırdılar. Çadırın yan

tarafındaki ormandan çıkan tertemiz su, gençlerin önünden akıp gidiyordu. Akan suyunkenarına bağlanan-[145]

kaplanın yanında, elleri ve ayakları zincirle bağlı olan Oyratlar, bırak kendi aralarında konuşmayı, birbirlerine düşma gibi bakıyorlardı. Düşünceli zavallılar, ne de olsa kendi kaderlerine boyun eğmişlerdi.

Sarıtay Bey soru sordu.

–“Koysarı, esirlerin hiç sesi çıkmıyor, iyiler mi?”

Koysarı ayağa kalktı:

– “Kalmaklar gibi art niyetli millet yok derlerdi bu doğruymuş. Ölümü bekleyip, sessizce yatıyorlar.”

–“O zaman hepsini al getir.”

– “Ben de onların dilleri kesik diye düşünmüştüm. Gelsinler de ağızlarına bir bakalım” dedi,*Niyazbek*.

Koysarı:

–“Nizaybek Bey, adetlerimizde baş kesmek vardır, dil kesmek değil.”

–“Zamanında diline sahip çıkamayanların dili de kesildi.” Niyazbek Bey sinirlendi.

Koysarı'nın cevap vermesine müsaade etmeden:

– Sarıtay Bey, “Koysarı Oyratları buraya getir” dedi.

Hemen yerinden kalkan Koysarı, cevabı ağzında kalıp, söyleyemediği için sinirlenmişti.Niyazbek Sarıbağış kabilesinden *Esengul*'un oğludur. Deminden beri çok konuşup, kalabalığın içinde üstünlük kurmaya çalışan insan, bazen kendi adamlarının yanında bile altta kalır. Niyazbek'in böyle de bir yönü vardır. Meşhur gölün güney tarafının tamamı: *Kötmaldı*'dan başlayıp, Cırgalan'ın sıcak suyuna kadar Sarıbağış kabilesinindir. Niyazbek'in babası Esengul ile Atake Bahadır akrabadır. Bundan dolayı kız Sırğa'yı istemeye gelen Sarıtay Bey, bütün Sarıbağış milletin damatı olmaktadır.

Niyazbek burada çok ünlüdür. Sarıtay Bey'in kayın biraderi hakkında kötü düşünmesi yanlışır. Halkın âdeti de böyledir. Karkıra'nın yarısında Sarıbağış'ın hayvanları yayılır. Sarıtay Bey kayın biraderlerinin otlağında atlarını otlatıp, rahat rahat yattığı için suçlu çıkabilirdi. Başka kabilelerden birisi-[146]

böyle yapmış olsaydı Niyazbek çoktan kavga çıkarırdı. Sarıtay Bey'i suçlamaya Niyazbek'in kendisi de cüret edemedi. Niyazbek Atake Bahadır'dan da korkardı. Düşmanların saldırdığı bir dönemde kardeşleriyle kötü olmak, kavga etmek doğru olmazdı. Niyazbek bunu çok iyi biliyordu. Bir dağ ilerisinde bulunan Oyratlar'ı talan etmek bu zamana kadar Niyazbek'in aklına hiç gelmemiştir. Aklına gelmiş olsa bile Niyazbek buna cesaret edebilir miydi? Bunu ancak savaşta ölmekten korkmayan, yürekli ve cesaretli bir kişi yapabilirdi. Bu şekildeyken kendi otlağında gezen, kendi yurdunda yatan Sarıtay Bey ile kavga etmek Niyazbek'in elinden gelir miydi? Öyle olursa çok kan akar. Sarıtay Bey'in gençleri otursa da, kalksa da silahlarını yanlarında taşıyıp, hiç bir yere bırakmazlardı. Çıkabilecek her türlü çatışmaya her an hazırıldılar. Elde ettikleri başarının sevinciyle, onlar şu anda her şeyi yapmaya hazırды. Onlar ölümden bile korkmuyorlardı. Niyazbek her şeyi görüp, anlıyordu. Sarıtay Bey'in adamı Koysarı, Niyazbek'e erkeksen bize katıl diye seslendi. Niyazbek düşünmeye başladı.

Koysarı, zincirli dokuz esiri önüne katıp giderken, halk ona yol verdi. Bu arada esirlerin hediyesini almayı unutmayan, Niyazbek:

—“Bey, hediye hediye!” deyip, Sarıtay’a baktı.

Sarıtay Bey onun söylediklerini hiç dinlemedi. Sorusu cevapsız kalan Niyazbek, sinirli bir şekilde:

—“Hediye istiyorum, damat!”

Sarıtay yerinden kalkıp, konuştu:

—“Bey, hediye olarak yüz at getirdik. Halkın âdetleri hiç unutulur mu?”

—“Cömertlik yapmak her zaman iyidir, bey.” Niyazbek'in yüzü güldü. “Bu dokuz esirin hepsi Ateke Bahadır'ın mı? Baksana, dokuza da iyiymiş.” Niyazbek en öndeki Oyratlı gence imrenerek baktı.

Sarıtay Beyo an söyleyiverdi:

– “Niyazbek Bey, alın bunu.”-[147]

Niyazbek'e bakan Oyratlı genç, hiç çekinmeden Kırgızca konuştu.

–“Bey, beni hediye olarak alamazsınız.”

–“Niçin?”

Esir cevap verdi:

–“Niçin diye mi soruyorsunuz, Niyazbek Bey?” Esirin gözleri yanıp, hiç kimseden çekinmiyordu. “Niçin diye soracak olursan, çünkü ben Kırgız'ım.”

–“Kırgız olsan ne olacak?”

Esir, Niyazbek'e bakmayıp, Sarıtay Bey'e döndü:

–“Ben bilerek, kendim esir düştüm. Oyratlar'ın atına binip, sizlere kendim katıldım.”

– Niyazbek sinirlenip, “bunda ne var?” dedi. “Daha önce Kalmaklar'ın atına bakıyordun, şimdi benim atıma bakacaksın.”

Genç, kendince direndi:

–“Köle olmak istemiyorum, bey.”

Niyazbek sinirlendi:

–“Şuna bak! Milletine dönüp, kendi bey'inin atına baksan ne olacak?”

–“Kendi milletime gidip, köle olmak istemiyorum.”

– Niyazbek hediye için Sarıtay Bey'e teşekkür edip, hediyesini alıp gitmek istedi.

Esir genç kabul etmeyip, direndi:

– “Sarıtay Bey, ben Otuz oğul soyundanım. Otuz oğullar, kolay kolay kimseye köle olmaz. Bilen bilir, Otuz oğul kabilesi Kırgız'ın köküdür. Otuz oğul kabilesi Kırgız

babanın esas kabilelerindendir. Genç, Niyazbek'e bakarak konuştu: Ben hepinizden büyüğüm. Ben sizin dedelerinizin soyundanım.”

– Sarıtay Bey hemen emir verip, “ayağındaki zinciri çıkarın, ellerini de serbest bırakın”dedi.

Esirin ayağındaki zincir hemen çıkarılıp, elleri de serbest bırakıldı.

Şaşıran gence, Sarıtay:

–“Otur” deyip, kendi yanında yer gösterdi.

Sarıtay, serbest kalan gencin omuzuna elini koydu:

– “Niyazbek Bey alın bunu” dedi. Özgürlüğüne kavuşan esir, Sarıtay'a “Lütfen yardım et” der gibi baktı: -[148]

–“O benim kardeşim, akrabam, abim.”

Niyazbek bağırıverdi:

–“Bu ne biçim söz?”

Sarıtay şaşırdı:

–“Öyle mi?”

–“Gerçekten, abi!”

– İçi yanan Niyazbek,“inanmıyorum” dedi. “Kâfir, sen kurnazlık ediyorsun. Hepimizi kandırmak mı istiyorsun?”

Genç, cevap verdi:

– “Niyazbek Bey şimdi kandırsam, o yarın belli olur. Namussuzluk yaparak özgür olmak istemem. Başka yerde yalan söylemiş olabilirim ama kardeşim Sarıtay Bey'i nasıl kandırayım?”

– Deminden beri onları izleyip, olaya şahit olanlar, “aferin biliyor” dediler.

– Sarıtay hiddetli bir şekilde “ellerini ve ayaklarını serbest bırakın” dedi.

Sabrı tükenen Niyazbek, esiri azarladı.

–“Bu esirlerin arasında senin kardeşin, akrabaları da vardır.”

Genç, cevap verdi:

–“Hayır, diğerlerinin hepsi Kalmak'tır.”

– Niyazbek hala inanmamış gibi, “bunlara nasıl benzediniz? Saçlarınız örülmüş, görünüşünüz de tam Kalmak.”

–“İnsanoğlu kurtla gezerse kurda benzer, köpekle gezerse köpek olup, havlar. Çaresizlikten esir olduk, çile çektik. Kaçıp gitmeyi çok istedik ama annemize kıyamadık.”

– Sarıtay Bey merak edip, “sizin anneniz de mi var?” diye sordu.

–“Annemiz de esir düştü.”

– “Nasıl?” Oturanların hepsi merak etti.

–“Bizim akrabalarımızın çoğunun Kara-Kulca ile Alay tarafında olduğunu duymuştum. Bir kabile milleti olarak yazın Tekes'de yaylayıp, kışın Kunduz'a göç ederdik. Yazın Kunduz'a gelmekten korkarlardı. Sebebi ise Kunduz'da zehirli yılan çoktur. Özellikle at yavrusu yılanın zehrine dayanamaz, yılan ısırıldığı zaman hemen ölür. Onun için biz Kunduz'a kışın gelirdik. Kışın orası çok iyidir. Oradaki yılanlar ilkbaharın rüzgârıyla uyanıp, inlerinden çıkmaya başlarlar. Çadıra kadar gelirler. O zaman biz-[149]

göç ederdik. O yıl ilkbahar geldiğinde Oyratlar bize saldırdı. Çok sayıda askerle gelip, bizi hazırlıksız yakaladılar. Babamın başlarında olduğu gençler, iyi savaştılar ama fayda etmedi çünkü Oyratlar sayıca çoktu ve biz yenildik. Oyratlar eline geçirdiklerini bizim gibi öldürmezler, sadece belini kırıp, bırakırlar. Kafasından yaralanıp, çok kan kaybeden babamın belini kırıp, köpeğe, kuşa yem olsun diye uçurumdan attıklarını sonradan duydum. Köydeki kadın, kız, çoluk, çocuk hepimiz sahipsiz kaldık. Kalmaklar küçük çocuklara varana kadar öldürdüler. Ben o zaman yedi yaşındaydım, kardeşim de beş yaşındaydı. Annem bizi ciğerine bastı ve korudu. Düşmanların başı Markaşka bize hiç

dokunmadı. Annem güzel kadındı. Annem onun hoşuna gitmiş. Köyüne geldikten sonra annemle evlendi. Onun bize söylediği: Kırgızca konuşursanız ciğerinizi keserim. Biz, Kalmaklar'ın yanında kendi dilimizi hiç konuşamadık. Yalnız olduğumuz zamanlarda dilimizi unutmamak için kardeşimle beraber kendi dilimizde konuşurduk. Annem üç çocuk daha doğurdu. Onlar tam bir Kalmak'dı. Dil bilmiyorlardı. Annem, büyüdüğünüz zaman kaçıp, gidin derdi. Kendisi de Kırgız'ı hatırladığı zaman gözyaşını tutamayıp, ağlardı. Kaçıp gitmek kolaydı ancak biz annemize kıyamadık. Annem bizimle beraber gelseydi, Kalmak çocuklarını ne yapacaktı?"

Sarıtay soru sordu:

–“Senin adın ne kardeşim?"

–“Babamın ezan okuyarak koyduğu adım *Bagdölöt*'dür. Oyrat'da yaşarken Kutçu olarak adlandırıldım. Oyratlar, Kırgızların çoğuna Kutçu diyorlar.”

–“Kardeşinin adı ne?"

– “Kardeşimin adı *Nurdölöt*'dür. Oyratlar kardeşime Cutçu diyorlar.”

– “Bagdölöt kardeşim. Nurdölöt kardeşinle beraber bundan sonra benim gençlerimin arasına katılın. Şimdi yıkanıp, saçlarınızı kestirin. Koysarı, kardeşlere temiz giysi bul, üzerlerindeki de çıkarıp yaksınlar. Bundan sonra ikisi de benim yakın adamım, kardeşimdir.”

Bagdölöt, Sarıtay'ın söylediklerine sevinmedi. Başını eğerek konuştu:

–“Bey, herşeyden önce bir isteğimi söyleyeyim. Müsaade edin!"

–“Söyle” dedi, Sarıtay.

–“Bizi yanınıza asker olarak almayın.”

Sarıtay şaşırdı: -[150]

–“Niçin?"

–“Bey'in askeri olmak bize layık değildir.”

– “Nasıl?”

–“Sebebi var, bey.”

– “Nasıl sebep? Her zaman benim yanımda olursunuz.”

– “O zaman biz biteriz.”

– “Korkma, söyleyiver.”

–“Olmaz, bey.”

Sarıtay:

–“Alışırırsınız buraya, size hiç kimse bir şey yapmaz.”

Sonunda söyleyiverdi:

–“Bizim köle adımız o zaman da silinmez.”

–“Nasıl?”

–“Düşünmeden konuşan insan, her zaman çıkar.”

–“Aşağılayıp, küçük görenler mi?”

–“Katliamdan gelen köle ismi nesilden nesile devam eder. Çocuklarımıza söz söyleyip, onları küçümserler. O zaman da çocuklarımız bize lanet okumazlar mı?”

–“O zaman ne yapmayı düşünüyorsunuz?”

–“Milletimize geldik. İstedığımız yeri kendimiz arayalım.”

–“Tamam, o zaman özgürsünüz!”

–“Razıyız, bey. Allah seni muradına erdiren.”

Sarıtay razı oldu:

– “Bundan sonra özgürsünüz. Nerede isterseniz, nerde Kırgız olsa oraya gidip yaşayın.”

–“Bu iyiliğini iki dünyada da unutmayacağız, bey.”

–“Koysarı, atlardan paylarına düşeni ver.”

–“Yerleşip, alıştıktan sonra seni arayıp buluruz, bey.”

– “Yolunuz açık olsun!”

Niyazbek söze katıldı:

–“Bey, hediye ne oldu?”

– “Şurada yatan yedi Oyrat'dan birini seçip, alınız.”

Niyazbek, Oyratlar'ın arasından yaşı on dokuzlarda olan, sarışın bir genci alıp gitti.

– Koysarı, “Bahadır'a yedi köle hediye etsek olmaz mıydı?” dedi.

– Niyazbek hiç umursamadı.

–“Altı köleyi beğenmiyor musun? Bahadır için yeterlidir.”-151]

Sarıtay, Bagdölöt'e döndü:

–“Bunlar Kırgızca konuşuyor mu?”

– “Hiçbiri dil bilmiyor.”

–“Sor bakalım içlerinde en büyüğü hangisiymiş?”

– “Çökül'den başka büyük yok!”deyip, saçı arkasına örülü Oyrat'ı gösterdi. “Onun yaşı kırk civarındadır.” Konuşmaları dinleyen, Niyazbek:

–“Az önce bizimle konuşurken gözüme Kırgız gibi görünmüştü. Şimdi ise tam Kalmak oldu. Oyratlar ile konuşan Bagdölöt'ün onlardan hiçbir farkı yoktu ve onlara çok benziyordu.” Kendisi de meraklanan Sarıtay, Bagdölöt'e soru sordu:

– “Esirler ne diyor?”

–“Her şeyimizden ayrıldık, bizi serbest bıraksın diyorlar.”

Sarıtay sinirlendi:

– “Kırgızların önemli adamına kendilerini hediye edeceğiz. Bunu onlara söyle bakalım ne diyecekler?”

Onlarla uzun uzun konuşan Bagdölöt, onların söylediklerini Sarıtay'a çevirdi:

–“Bey, bizi zorla alıp götürse bile bir gün kaçarız” diyorlar.

Sarıtay şaşırdı.

–“Şunların söylediklerine bak! Gerçekten kaçıp giderlerse ya!”

–“Bunlar gibi acımasız bir millet yoktur. Dediklerinden kolay kolay dönmezler.”

– Koysarı kızgın bir şekilde, “baksana şunlara” dedi.

Niyazbek hiç umursamadı:

– Sarıtay Bey, “sen bunun için kafanı çok yorma! Bunları bahadır'a teslim ettiğin an tamamdır. Esirleri elinden kaçırırsa kendi suçlu olur. Çaresini kendi düşünsün.”

Niyazbek'in söyledikleri Sarıtay'ın hoşuna gitmedi.

– “Oyratlar'ın kaçıp gitmesini ben de istemiyorum.”

Niyazbek güldü:

–“Benim pis kokulu kölem hiçbir zaman kaçmaz.”

Koysarı:

–“Nasıl yani,azatımı edeceksin?”

–“Azat değil! Sadece serbest bırakırım.”-[152]

Sarıtay şaşırdı:

–“Gerçekten mi?”

– “Gerçekten ama ben onları hiçbir zaman kaçmayacak hale getireceğim.”

–“Nasıl?”

–“O kolay, bey!”

– Oturanlar, “öğrensek olur mu?” dediler.

–“Anlatayım da öğrenin o zaman.” Niyazbek güldü. “Esirlerin topuklarını delip, et ile derinin arasına atın ufacık kılını sokup, deriyi kapatıp dikersen bir aya kadar yara iyileşir. Kıl ete yapışıp, etin içinde et olarak kalır. Sonra bu zavallılar hiçbir yere kaçamazlar. Bir çadırla ikinci çadırın arasında odun yarmaya, odun toplamaya yararlar. Zavallı birinin kızıyla evlendirirsen daha iyi olur. Eşine ve çocuklarına bakıp, hiçbir yere gidemez.”

– Oturanlar, “öyle köle tuzağını biz de biliyoruz” dediler.

Düşünceli olan Sarıtaş, söze katılmak istemeyip, Bagdölöt'e:

– Alay ederek, “demek bunların hepsi kaçıp gidecek miş?” diye sordu.

– “Dikkat edilmezse kaçabilirler, bey.”

– “Söylesene, bunlar hangi kabileden?”

–“Ben sadece Çökül'ün kabilesini biliyorum.”

–“Çökül hangi kabileden?”

–“*Derbet* kabilesinden. Diğerlerini çok fazla tanımam. Onlar, İle'nin kıyısında ele geçirildi.”

–“O zaman sor bakalım.”

Bagdölöt, Oyratlar ile konuşmaya başladı.

–“Bey'e kendimiz söyleyeceğiz diyorlar. Siz sorun, ben çevireyim.”

– “Öyleyse kendileri sırayla söylesin!”

İki Oyrat,sırayla yerlerinden kalkıp, arka arkaya cevap verdiler:

–“Ben Derbet.”

–“Ben Derbet.”

–“Demek ki bunlar Çökü ile aynı kabiledenmiş.”

– Bagdölöt, “evet” diyerek cevap verdi.

–“*Bayit!*”

–“*Koşut!*” -[153]

–“*Torgoyot!*”

En son Torgoyot'um diyen kişi, bir şeyler anlatmaya başladı. Bagdölöt çevirdi:

– “Oyratlar'ın bey'inin neslindenim diyor. Akrabası çokmuş. Bırakırsanız size istediğiniz herşeyi verecekmiş.”

–“Bey neslinden olan bir insan, ata mı bakacak?”

– “Bey, Kalmaklar'ın beyleri ata bakmayı çok severler.”

–“Söyle ona: Bir Oyrat'ın ödünü almak için Cungan'a mı gidecekmişim?”

Oyrat tekrar sordu:

–Bagdölöt, “bu her zaman yarışmalara katılırmış” diye çevirdi. “Güreş, ok atma, kılıç tutma hepsini çok iyi biliyorum” diyor. “Bey'in iki adamı ile tek başıma savaşıyım, yenilirim ömür boyu onun kölesi olacağım” diyor.

– “O zaten köle'dir. Gençleri boş yere ölüme sürükleyemem.”

Niyazbek söze katıldı:

– “Bunlardan daha pis, kötü niyetlibir millet yoktur. Biz bunları iyi biliyoruz. Hiçbir zaman akan suda ayaklarını yıkamazlar. Bunlarda yıkanmak, temizlenmek diye birşey yoktur. Giydikleri elbiseleri eskiyip, giyilmeyecek duruma gelene kadar hiç çıkarmazlar. Kazanlarını hiçbir zaman yıkamazlar. Köpekle aynı tabakta yemek yerler. Et kaynadığı an hepsi birden ellerini kazana sokup, kurt gibi yerler. Pis kokularına insan

dayanamaz. Bunlara çok acımadan topuklarını del, benim dediğimi yapmazsan bunlar kesin kaçıp gider.”

– Bagdölöt, tavsiye vermek için Sarıtay’dan izin istedi:

– Sarıtay “söyle” dedi.

–“Bey'im, zavallıların topuklarını delip, onlara acı çektirmenin ne faydası olacak? Onun yerine...”

Niyazbek araya girdi:

–“Sen onların canının acımasını bırak da kendi canına bak.”

Bagdölöt sinirlendi:

–“Ben, Kalmaklar'a acımiyorum. Bey'e gerekli tavsiyeyi veriyorum.”

– “Şuna bak! Danışman oluverdi!” -[154]

Sarıtay sonunda sinirlendi:

–“Söylesin bakalım.”

–“Kalmaklar müslüman değildir. Bagdölöt, bunların dini yoktur deyip, söze başladı. Bunlar taşa ve ateşe tapınırlar. Şimdi bunları yıkatıp, sünnet ettirsek hiçbir yere kaçamazlar. Bunlar müslüman olmaktan çok korkarlar. Milletlerine kaçıp gittiklerinde de sünnet oldukları bilinirse öldürülürler. Göreceksiniz, sünnet olduktan sonra kendileri de hiçbir yere gitmek istemeyecektir.”

–“Aferin, güzel fikir.”

– Nasihat verenler, “doğru” dediler.

Sarıtay hemen emretti:

– “Bagdölöt’ün fikrini doğru buldum. Sünnete hazırlanın.”

Sünnet sözünü duyan Oyratlar, çok korktular. Bey’in emri Oyratlar’ın diline çevrildiğinde, Çökü bağlı olan ellerini silkip, yuvarlanarak gidip kafasını yere vurdu.

–Görenler, “buna ne oldu?” dediler.

Bagdölöt acımış gibi konuştu:

–“Sünnet olmaktansa, ölmek daha iyi” diyor.

Niyazbek güldü:

– “Ölmez, can tatlıdır.”

Esirler kalabalıktan götürülürken Çökü, Sarıtay Bey’in önüne düşüp ona bir şeyler söylemeye başladı:

– Sarıtay, “çevir” dedi.

–“Tamam, müslüman olayım diyor ama bir isteği varmış.”

Sarıtay:

–“Söylesin.”

– “Sünnet olmadan önce ellerini ve ayaklarını serbest bırakmanızı istiyor.”

Niyazbek:

– “Serbest bırakmayıp da zincirleyecek miyiz?”

–“Tamam, isteğin yerine getirilecek, başka?”

–“Karşıdaki tepenin başına çıkıp, *Gök Tanrı*’ya son defa dua etmek istiyor. Ben biliyorum, bunlar taş ve suya dua edip, gök’e tapınırlar.”

– “Kırgızlar da gök’ü kutsal sayıp, ona tapınırlar. Bunda ne var?” Niyazbek sözü yine uzaklaştırdı.-[155]

Sarıtay Bey karşı taraftaki yeşil tepeye bakıp, düşüncelere daldı. Tepenin üstünde sadece kartal uçuyordu. Nedendir bilinmez, Sarıtay eskiden beri kartalın hayatına imrenip, ona ilgi duyuyor. Kartal daima yalnız uçup, bu şekilde zevk alır ve rahat eder. Kartalın uçtuğu yerlerde karga, kuzgun ve akbabalar çok olur. Kartal onları ne kovar, ne de onlarla ilgilenir. Onlar kartaldan kalan yemekleri yerlerve buna razı olurlar. Milleti

yöneten insanla kartal aynı mıdır? O yalnız başına böyle düşüncelere dalmıştı. Gelecek için hedefleri vardı. Düşünceleri geniş, değerli kişilerle konuşurdu. Milletin arasında olsa da arkadaşlarından uzak durup, onlarla konuşmazdı. Kendini onlardan hep uzak tutup, onlara katılmazdı. Kimseyle açık açık konuşmayıp, kimseye hiçbir şey hissettirmemeye çalışırdı. Çoğu zaman sessizdi, kısa ve öz konuşurdu. Bu dünyada insanoğlunu mutlu eden tek şey makam ve şöhrettir. Makamın elden giderse, yolda dilenen dilenci bile sana yüzünü çevirir. Atake Bahadır'ın beyliği ve şöhreti olmasaydı, Sarıtaş onun yanına gelir miydi? Kendini cesaretli sanan Niyazbek'in sözlerine hiç dayanır mıydı? En güzel kızlar Kokan'dadır. Sıradan birini seçip, onunla evlenemez miydi? Milleti için makam ve şöhret peşinde olan genç, bunları düşünüyordu. O taş gibi sert bir şekilde durup bunları düşünürken, kalabalık eğri bacaklı Çökü'ye bakıyordu. Eğri bacaklı Çökü'nün omuzuna kadar uzanan, bir parça örülmüş saçı vardı. Geniş pantolonunun üzerinde kısa ve dar bir cepken vardı. Yanında iki tane silahlı genç olmasına rağmen yürümeye alışkın olmayan Çökü, hiç acele etmiyordu.

– Bagdölöt, donmuş gibi, hiç kıpırdamadan duran Sarıtaş Bey'in yanına varıp “çok dayanıklı, köpek gibi canı var” dedi. Kışın kulağı buz tutsa bile hiç aldırmayıp, hiçbir şey yokmuş gibi gezer. Ok atmada, güreşte, teke tek savaşta hiç kimseye yenilmemiştir. Çok güçlü ve merhametsizdir.

Bagdölöt'ün anlattıklarını merak eden Sarıtaş Bey, yüzünü ona doğru çevirdi.-[156]

Bagdölöt anlatmaya devam etti.

–“Bey, Çökü Kalmak'ın eşi çok güzeldir. O, Kazak bey'inin kızıdır.”

Sarıtaş Bey daha çok meraklandı:

–“Güzel Kazak kızı bununla nasıl evlendi?” diye sordu.

–“Güzeller güzelidir abi!”

– “Güzeller güzeli bir kız, bu pis kokulu Kalmakla nasıl evlendi?” Bagdölöt'ün anlattıklarını dinleyen Niyazbek söze katıldı.

–“Çökü, güzel kıza benimle evlen deyip, onun onayını aldı mı? İle deryasındaki bir millete habersizce saldırdığında, kız Çökü'nün eline düşmüştür. O zaman Koton'un

bey'i *Semer Bey*'di. Semer Bey görürse elimden çekip alır diye korkan Çökü, iki, üç yıl hiçbir yerde görünmedi. Daha sonra çocukları olduktan sonra değerli hediyeler alıp, Semer Bey'in huzuruna gittiği söylenir. Semer Bey o konu hakkında hiç konuşmamış. Çökü'nün yiğitliğini iyi bilen Semer Bey, ona hiç kızmamıştır. Çökü'nün eşini görmek için bir defasında onun evine gitmiş ve gelinin güzelliğini görünce çok şaşırmıştır. Daha sonra Çökü'yü yıl boyu at bakmaya gönderip, kendinin de onun evinde kaldığı söylenir.”

Niyazbek küfür etti:

–“Anasını satayım, birde kahraman olacak! Çökü buna nasıl dayanmış?”

– “Bey, Kalmaklar'da buna önem verilmez.”

Niyazbek kahkaha atarak güldü:

–“Şaka yapıyorsun” değil mi?

– “Ben sizlere Çökü'nün eşinin yaptığı başka şeyleri anlatayım.”

– Niyazbek “anlat” dedi. O sırada Çökü tepenin yamacına kadar tırmanmıştı.

Bagdölöt anlatmaya devam etti:

– Sayıca az olan Kalmaklar, İle'nin kıyısına göç ettiklerinde, Çökü'nün eşi, babasının yanına kaçıp gitmiş.

– Niyazbek, “ilginç” dedi. Sonra?

–Gelin suyun yanından geçerken, tanıdık bir Kazak ile karşılaşır. Kazak, geline babasının yaşadığı yayla hakkına her şeyi anlatmıştır. Çökü o sırada atlara bakıyordur. Gelin, gece yarısı çocukları uyuduktan sonra ata binip gitmiştir. Eşinin gittiğini duyduğunda üzünlüğünü-[157]

hiç belli etmeyen Çökü, kendini yerlere vurup, çok ağlamış. Gelin, aradan çok zaman geçmeden evine geri dönmüş.

– Niyazbek, “geri dönmeyi gelinin kendisi mi istemiş?” diye sordu.

- “Kendisi nasıl istesin! Babası göndermiş.”
- Anlatılanları dinleyen kalabalık, “babası mı?” diye sordu.
- “Geline çok sayıda hayvan verilmiş ve onu evine birkaç tane genç kız ve erkek getirmiş.”
- Kalabalık, meraklı bir şekilde “devam et,” dedi.
- Olay şöyle olur. Kızı köylüler, annesi ve babası çok güzel karşılar. Kız babasının evinde üç, dört ay kalmış. Sonra çocuklarını özleyip, kocasını düşünür. Gelin evden çıkarken kocasının pantolonunu yanında götürmüştür. Kocasının pantolonunu yere serip, ona bakıp dururken babası bir anda içeri girer. Kız, babasından utandığı için pantolona bakamaz. Babası, içine iki insan girecek kadar büyük olan pantolona bakarak sorar: “Kocanın mı?” Gelin ne söyleyebilirdi ki: “Evet” diyerek doğruyu söyler. Bir süre sonra annesi de yanlarına gelir. Babası küfür etmeye başlar: “Böyle yiğit bir kocadan kaçıp giden kadın, kahrolsun! Bundan başka kocaya kendin de dayanamaz ve alışamazsın” dedi. Kızını kaçıp gelmiş gibi değil de, misafir gelmiş bahanesiyle tekrar evine gönderdi.

O sırada millet sesini yükseltti:

–“Aman Allahım! Şunun yaptığına bakın.”

Ordakilerin hepsi tepenin zirvesine bakıverdi. Çökü, tepenin zirvesinde ellerini açıp gökyüzüne bakarak bağırıp, zıplıyordu. Onun bu hareketi çok uzun sürmedi. Millet onun yaptıklarını merakla izlerken, o kendini elleri gökyüzüne açık bir şekilde tepenin zirvesinden aşağı doğru atıverdi.

–“Eyvah!” dediler.

Hiç umursamadan izleyen Sarıtay Bey, kaşlarını bile çatmadı.

- Koysarı’ya bakarak “hazırlanın” dedi. “Sünnet yaparken diğerlerine dikkat edin de sakat kalmasınlar” deyip gitti.
- Bağdölöt, “diğerleri kendi canlarına kıyamazlar” dedi.-[158]

Merhametsiz Çökü'nün bunu yapacağını ben size daha önce söylemişim.

Sarıtay Bey'in yanından çekip giden Niyazbek, Atake Bahadır'ın gençlerinin içinden tanıdığı bir gence bakıp, ona yüksek sesle konuştu:

–“Nakay, senin elin hafiftir, sen bu işi iyi yaparsın. Kalan beş Kalmak'ı sen sünnet et. Dikkat et derisi sertleşmiştir.”

Bagdölöt söze katıldı:

– “Ben, sünnet olurken ölen Kalmak hiç görmedim.”

Sarıtay,arkasından gelen Korsarı'ya emretti:

–“Siz atları sürün, biz de peşinizden bugün geliriz.”

Onlar hazırlanırken, koşarak gelen dört genç, Sarıtay Bey'in yanına daha gelmeden, uzaktan bağırarak söylediler:

– “Az önceki Kalmak, tepenin zirvesinden kendini atmadan önce bana dokunmayın der gibi işaret etti. Onun düştüğü yere gidip baktığımızda beyninin dağıldığını gördük. İnsan bakmaya dayanamaz. Hiç dokunamadık.”

Kalabalığın hepsi bir ağızdan:

– “Kalmaklar ölüyü gömmezler. Onların geleneğinde, ölünün vücudu soğumadan onu tarlaya götürüp bırakırlar. Kâfırlar, bıraktıkları ölüyü it, kuş yerse merhum cennete gider diye düşünürler.”

Gençler ertesi gün öğleden sonra Kötimaldı'ya ulaştılar. Hava açıktı ve mavi renkte olan Issık-Göl, temiz ve şeffaftı. Gölün üzerinde kuşlar, ördekler ve kazlar vardı. Bu güzel hayvanlar sonbahar gelmesine rağmen sıcak memleketlere gitmeyi hiç istemiyorlardı. Hiçbir şeyden ürkmeyip, korkmuyorlardı. Gruptan çok uzaklaşmayan Sarıtay Bey'in yanında beş, altı genç vardı. Gençler yüksek sesle konuşmuyordu. Sarıtay Bey çok konuşmadığı için diğerleri de yüksek sesle konuşamıyordu ama arka taraftan gelen gençlerin sesleri tarlada yankılanıyordu. Onları susturan hiç kimse yoktu. Ağızları sabahtan beri hiç susmadı. Hepsinin keyfi yerindeydi ve kahkaha atıyorlardı. Sarıtay dalgın bir halde atını yavaşça yürütüyordu. Gençler yaklaştıkça onların konuşmaları,

şakalaşmaları tam duyuluyordu. Bir baksa, ata iyi oturamayıp, canları acıyan beş Kalmak'ı da şarkılarına katıp geliyorlar.-[159]

Atake Bahadır'ın gençlerinden Böbüy'ün şiir okuma ve şarkı söyleme yeteneği vardı. Onun sesi çıktığı zaman gençler kendilerinden geçerd. Böbüy'ün öz adı *Botokan*'dı. O Sayak soyundan ortaya çıkan küçük Böbüy boyundan olduğu için ona herkes Böbüy derdi. Botokan'ın şarkıları genelde şakalaşma, espri tarzındaydı. O, Nakay dostunun Kalmaklar'ı nasıl sünnet ettiğini şiirlerinde anlatıp, milleti güldürmüştü.

Botokan'ın söylediği şarkıların halk arasında hala söylendiğini kendi kulaklarımızla duyduk. Bu hikâyeyi okuyan genç, yaşlı, ihtiyar herkesin beni doğru anlayacağını ümit ediyorum. Böbüy-Botokan'ın şiirlerini anlayan Sarıtay'ın yanındaki gençler, güldüler. Aralarından biri onları susturmak isteyince, Sarıtay onu durdurdu.

–“Keyflerini bozma, eğlence kesilmesin. Uzun yolu kısaltınsınlar.”

Çoğunluğun isteği üzerine Botokan şiiri tekrar okudu:

“Çike Kalmak'ın göbeğini...

Nakay kesmedi mi?

Kartal olup kalır diye

Usturayı doğrultup

Israrla kesmedi mi?

Bıçak kesmeyince bırakıp,

Baltayla kesmedi mi?

Aniden kayar diye

Tutarak kesmedi mi?

Çok acıyacak diye

Bir anda kesmedi mi?”

Gençler yine kakhaha attılar. Sarıtay'ın yanındakiler de gülünce Sarıtay da gülümsedi. Çok ganimetle gittikleri için aralarından hiçbiri, “Atake Bahadır kızını vermez” diye düşünmüyordu. Yakında olacak büyük düğün, gençleri şimdiden çok heyecanlandırıyordu.-[160]

Sarı-Özön'e yaklaştıkça sevinçleri artıyordu. Göz kapakları kapanıp, canları acıyan beş Kalmak'ı hiç kimse umursamıyordu. Onların kaçıp gidebilecekleri akıllarına bile gelmiyordu. Kaçıp gitseler bile adetleri gereği dinden çıkmış diyerek onları kendi akrabaları öldürür. Onun için beş Kalmak, kendi kaderlerine boyun eğiyordu.

Böylece, Atake Bahadır'ın kızı Sırğa'nın 1786 yılının sonbaharında Özgönlü Basız kabilesinden olan Sarıtay Bey ile evlendiği apaçık bir gerçektir. Atake Bahadır'ın kızına şanlı ve şöretli, büyük bir düğün yapamadığı herkesçe biliniyor.

Gençler gölün kenarında giderken ileriden çok hızlı gelen bir atlı gözüktü. Gençler dikkatlice baktıklarında gelen atlının Atake Bahadır'ın köyünden biri olduğunu hemen anladılar. Gelen atlı, Sarı-Özön'den gelen haberciymiş. Habercinin dediğine göre Sarı-Özön'e düşman saldırmış. Korkan insanları toplayan Atake Bahadır, her tarafa haberci gönderip, asker toplamaya başlamış. Bu tür durumlarda atı ve silahı hazır olan göçmen milletten çok kısa süre içerisinde çok sayıda asker toplanıverirdi. Başından birçok savaş ve çatışma geçen Atake Bahadır, düşmana hemen boyun eğen birisi değildi. Onlara saldıran kişi, askerleri savaştırıp kendisi katılmayan, gelip geçen kervanları talan ettiren, çölün kurdu diye adlandırılan, Atake Bahadır'ın eskiden beri düşmanı olan Kazak'ın *Teke Bahadır*'ı çıktı. Ablay'ın girişiminden sonra Kazak-Kırgız arası düzeldi. İki kardeş millet birbirinden kız isteyip, kız verdiler. İyi günde ve kötü günde hep beraber oldular. Her zaman beraberlik ve birlik içindeydiler. Her şey bu şekilde güzel giderken Teke Bahadır'ın bu yaptığı nedir? Ona kim ne yaptı? Yoksa hala Kan Dağının tamamını ele geçirip, oranın tek sahibi olmayı mı düşünüyor? Hiç kimseyle konuşmayan Atake Bahadır,-[161]

kendi kendine bunları düşünür. O zaten Kazaklar arasındaki iç çatışmayı ve ırklarının tükenmekte olduğunu biliyordu. Onlarda otlak, çöl ve tarla çok fazladır. Yer büyüklüğü olarak Kazakları hiç kimse geçemez. Atake Bahadır, sakın bir şekilde dürbünle uzaklara

bakındı. Silahsız olduğun gün düşman gelir dedikleri doğruymuş. Sarıtay Bey'in Koton'u yenip çok ganimetle geldiğini duyan Atake Bahadır, düğün hazırlıklarına başlamıştı. Damatının çok büyük şeyler başardığını biliyordu. Şimdi Kargabay kardeşinin oğluna kızını vermezse ayıp olmaz mıydı? Atake Bahadır, milletimden çıkan bir yiğit varmış deyip içinden sevinir. Kız istemeye gelip, düğün yapmak isteyen Sarıtay Bey'i ikinci bir sınavın beklediğini o zaman Atake Bahadır da bilmiyordu. Yaşı kırk, kırk beşlerde olan Teke Bahadır, Atake Bahadır'ın köyüne hemen saldırmadı. Atake düşmanın sayısını öğrenmek için adam gönderdi. Haberciler, Teke Bahadır'ın askerlerinin sayısının çok fazla olduğunu hemen öğrendiler. Teke Bahadır'ın bu sefere çok hazırlıklı gelmesi, Kırgız'ın tamamını işgal edeceği anlamına geliyordu. Atake Bahadır ilk önce kendi saldırmak istemedi. Elçi gönderip Teke Bahadır'ı oyalamak istedi. Teke Bahadır'ı üç gün oyalayabilirlerse, Kırgız'ın her yerinden asker toplayabileceklerdi. Kurbanlık hayvan ve yemek hazırlayıp getiren Kırgız elçilerine Teke Bahadır hiç gözükmeydi. Onları asker başı karşıladı.

—Gelme amaçlarını söylemeden, “Bahadır'ın kendisiyle konuşsak olur mu?” dediler.

— “Teke Bahadır kız istemeye geldi Kırgız'a. Atake'nin kızı büyümüş, koca beğenmiyormuş diye duyduk.”

Kırgızlar cevap verdi:

—“Atake Bahadır'ın kızı koca beğenmiyor diye bir şey yok! Sırğa,adetleri iyi bilir. Babası kimi uygun görürse onunla evlenir.”

—“Sırğa'yı istemeye adam gönderip, Atake Bahadır'ın istemeye gelenleri kabul etmemesi Teke Bahadır'ın canını çok sıktı.”

—“Atake Bahadır'ın kızını istemeye gelen çok oldu. Onu biz nerden bilelim?”

— Asker başı, “o zaman gidip söyleyin” dedi.

Kırgızlar tekrar gitti. -[162]

Ertesi gün öğle vakti milletlerine geri dönen Kırgız elçilerinin asker başı, hemen Atake Bahadır'ın yanına gidip anlattı.

– Atake Bahadır çok sinirlendi. Kırgız ve Kazak'ın“Kızı isteyene, kımızı içenever” şeklinde atasözü var. Teke Bahadır kızı istiyorsa o zaman niçin benim yanıma gelmiyor diyerek kızdı. Yoksa Teke Bahadır adetleribilmeyen bir soysuz mudur?

Onun nesli Türkmen'in Teke kabilesinden geldiği için Kırgızlar ona Teke Bahadır diyorlar. Soysuz sözünün ona ağır geleceğini iyi bilen asker başı, Atake Bahadır'a anlattı.

–“Teke Bahadır'a Kazaklar han diye hitap ederler. O, soylu bir kabileden çıkmıştır.”

Kırgız konuştu:

– “Öyleyse getirdiği başlık parası nerde?”

– Kazak, “Teke Bahadır'ın bir bildiği var” dedi. “Evde kalmış kız için başlık parası verilir mi? Teke Bahadır, Sırğa'yı kendilerinin alıp getirmesini istiyor.”

Elçinin morali bozuldu:

–“Adetsiz kız verilse bile, başlıksız kız verilmez. Teke Bahadır'ın Atake Bahadır'ı bu şekilde aşağılamaya hakkı yok.”

–“Sebebi olduğu için öyle söylüyor.”

–“Nasıl sebep?”

– “Sebebi bahadır'ın kendisi biliyor.”

Kırgız elçi nezaketli bir şekilde:

–“Bahadırımıza söyleyelim, bekleyin.”

–“Söyle ona yarın öğle vakti Sırğa burda olsun.”

Ateke Bahadır'ın elçileri bir gün sonra düşmanlarının yanına üçüncü defa geldiler. Karışıklığın başladığına iki gün olmuştu.

Kırgız elçi söyleyiverdi:

–“Atake Bahadır,istiyorsa kız burda deyip, Teke Bahadır’ın isteğini kabul etti. Atake Bahadır kızına hazırlık yapmak için sizden iki gün müsaade istiyor.”

Siyah sakallı Teke Bahadır çadırdan dışarı çıktı. Atake Bahadır’ın cevabına memnun olmuştu. O kendisini çok güçlü görüyordu. Bu zamana kadar hiç kimseye yenilmemişti. Sayısız kervan soyup, birçok milletle savaşıyordu. O, hiç kimsenin gözyaşına bakıp da acımazdı. İki bin tane askeriyle Atake Bahadır’ın milletini alacağını düşünüyordu. O, bu sahte cesurluğun kendine-[163]

zarar vereceğini bu sefer hiç tahmin etmedi. Milli değerleri, gelenek ve görenekleri unutan Teke Bahadır, Kırgızlar'ın arkasından bağırdı.

–“Yarın bu vakitte kız huzurumdaolmazsa, milletiniztalan edilir.”

Atake Bahadır'ın da istediği buydu zaten. Tam da onun istediği bir zamandı. Haberi duyan Sarıtay sayısız atla beraber beş Kalmak'ı Koçkor'a gönderdi. Bunları çatışma bittikten sonra Şamşı bölgesinden geçirip Çüy'e ulaştırmak kolaydı. Düşüncelere dalan Sarıtay koşturup giderken, Niyazbek onun arkasından beş yüz askerle beraber geliyordu. Atake'nin tahmin ettiği gün Kırgız'ın askerleri büyük Kemin'in giriş kısmında bekliyordu. Sart'ın oğlu Tölöberdi Bahadır'ın askerleri de düşmanın arkasından gelip kuşatmıştı. Ertesi gün Teke Bahadırbu durumdan rahatsız olup, bir haber beklerken Atake Bahadır saldırdı. Teke Bahadır da her şeye hazırlıklıydı. Atake Bahadır'ın askerlerinin hepsine karşı koydular. Gök gürültüsü gibi gürleyip, şahlanan atlar bazen savaşa karışıp girerken, bazen de geri çekilip kaçtılar. Atake Bahadır tarafının dağılıp, çekildiğini gören Teke Bahadır, taarruza geçti. Kırgızlar geri çekilmeye başladı. Teke Bahadır'ın askerleri öne doğru gidip, ganimetleri almaya çalışırken, sol taraftan Niyazbek ve Sarıtay'ın askerleri kasırga gibi geri dönerek hücum ettiler. Az önce kuvvetli bir şekilde ileriye hücum eden Kazaklar,çok şaşırdılar. Aldatıldığını anlayan Teke Bahadır geri çekilmeye başladı. Askerlerinin tamamını sol taraftan gelen düşmana karşı yönlendirdi. Savaş devam ederken *Tölöberdi* de arka taraftan saldırdı. Kuşatma altında kalan Teke Bahadır, esir düşmemenin çaresini arıyordu. Kazaklar hiç korkmadan Teke Bahadır'ı ortaya alıp düşmanla savaşıyordu. Sarıtay Bey uzun boylu, sağlam Teke Bahadır'ı gözünden hiç kaçırmıyordu. Sarıtay Bey, Koysarı ve gençlerine esir düşürün diye bağıırken, Teke Bahadırdaki askerlerinin getirdiği ata bindi. Sarıtay Bey, kaçıp gitmesin diye çok çabaladı. Koysarı, Teke Bahadır'ın boynuna bir anda yılan gibi

sarıldı. Attan düşen Teke Bahadır'ı Sarıtay Bey'in gençleri yakaladı. Zaferi elde eden Sarıtay,-[164]

ondan sonra düşmanların peşine düşüp, kovalamadı. Her biri bir tarafa kaçan Kazaklar, bahadırlarından ayrıldıklarını anladıkları için dağılıp, gittiler. Atake Bahadır ile Tölöberdi'nin askerleri kaçan düşmanları kovalarken, Sarıtay Bey ile Teke Bahadır Çüy suyunun kıyısındaki ağacın gölgesinde oturup konuşuyordu. Teke Bahadır'ın göğsündeki zırh param parça olmuşsa da kendisinde hiçbir şey yoktu. Teke Bahadır bir süre sonra:

–“Beni esir düşüren hangi yiğittir?”

– “Sarıtay Bey'in eline düştün.”

–“Sarıtay sen misin?”

Sarıtay cevap vermedi. Genç bir beyin eline düştüğünü anlayan, Teke Bahadır:

– “Kısmet böyleymiş, yapacak bir şey yok. Sayısız düşmanla savaşıp, çölü dolaşan Teke Bahadır, fakir Basız kabilesinin genç çocuğuna esir düşüp, düştüğün duruma bak.”

–“Doğru, dediğiniz gibi ben Basız kabilesindenim.Çok dolaşan kurt sonunda tuzağa düşer, köle Teke. Sen haddini aşmıştın.”

Teke Bahadır çok sinirlendi:

– “Köle deyip de aşağılama beni.”

– “Köle olmasaydın kendi yerin, milletin olurdu. Olmadığı için soygunculukla uğraşıyorsun, Teke.”

– “Beni öldür ama bana köle deme. Benimle alay etme, genç bey.”

–“Hiç kimseye acımayıp, birçok bahadır'ı alay ederek öldürmüşsün.”

– “Bey, sen benimle böyle konuşamazsın. Beni Atake Bahadır'ın yanına götür. Ölmem gerekiyorsa da beni Atake öldürsün.”

– Sarıtay güldü. “Seni bahadır'ın yanına götürmeyip, kendimiz öldüreceğiz.”

Teke isteğini tekrarladı:

–“Bey, Atake Bahadır'ı bana bir defa göster. Beni o cezalandırsın.”

Sarıtay alay ederek:

–“Biz o kadar düşüncesiz miyiz? Güneşin yüzünü gören soğukta donmaz, bey'in yüzünü gören boş yere ölmez. Sen ölmek istemiyorsun. Ablay Han'ın huzuruna çıkan bizim yiğitlerimiz öldürülmüştür. Şimdi ise sen bizim elimizden diri kurtulamayacaksın.”-
[165]

Teke Bahadır:

– “Dediklerin doğruysa, senin beni öldürmeye hakkın yok.”

Sarıtay şaşırdı:

–“Niçin?”

– “Sarıtay Bey'i biz han olarak biliyoruz.”

–“Öyle mi?” Sarıtay dalga geçti. “Beni hiç kimse han ilan etmedi. Bunu çok iyi biliyorsunuz. Biz şimdilik bahadır'ın damatıyız.”

–“O zaman benim ecelim gelmiştir.”

–“Birçok günahsız insanın kanını döktün.”

–“Atake Bahadır'ı bir defa göster, genç bey!”

– Sarıtay emrederek, “kelime i şهادet getir bahadır! Seninle uğraşıp duramam, söz bitti” dedi.

–“O zaman son bir isteğimi söyleyeyim, bey!”

–“Söyle!”

– “Başımı kesersen, vücudumla başımı aynı yere gömdür.”

Sarıtay:

–“Bu isteğini yerine getiremeyiz, bahadır. Vücudunu köpek, kuş yiyecek, başını da millete göstereceğiz.”

Teke Bahadır dua etti:

–“Bey, sen de benim bu düştüğüm duruma düş! Vücudun gömülmeyip, ite, kuşa yem olsun!”

– Sarıtay, “hadi çabuk ol” diyerek sinirlendi. Hazır olan Koysarı, göz açıp kapatıncaya kadar keskin kılıcıyla Teke Bahadır'ın kafasını kesiverdi. Kocaman vücut titreyip dururken, gözleri iyice açılan kafayı birisi aldı. Gençler, çok kan akan vücudu suya doğru sürükleyip götürürken, Sarıtay seslendi:

–“Akan temiz suyu kirletmeyin. Kimsenin fark etmeyeceği bir şekilde yere gömün.”

Teke Bahadır'ın kesilen başını kazığa bağlayıp gelen gençleri, askerleriyle gelen Atake Bahadır karşıladı. Atake Bahadır'ın keyfi yerindeydi.

– Gençlerin hepsi bir ağızdan selam verdi.

Atake cevap verdi:

–“Sağolun, yiğitlerim!” O sırada Koysarı'nın kazığa bağladığı Teke Bahadır'ın kesilen başı gözüne çarptı. Atake'nin morali bozuldu ama-[166]

hiçbir şey diyemedi. Gençler toprak yolda bahadır'ın arkasından yürüdüler. Atake bir anda söyleyiverdi:

–“Yanlış yaptınız! Teke Bahadır bana diri lazımdı.”

Bu söz Sarıtay Bey'in kulağına gitti. Hiç kimse sesini çıkarmıyordu. Ağaçların arasından gelen kaplan sesi atları ürkütüp, korkuttu ancak hiçbiri buna aldırış etmedi. Akşamüzeriydi, karşı tarafta eşsiz güzellikte olankarlı dağ ve sessizlik içinde olan Sarı-Özön vardı. Köylere haber gelmemiş. Ortalık sessizdi ve ağıt sesleri de yoktu. Biraz sonra köyün içi bağırta ve gürültü sesleriyle dolacaktı.

Atake Bahadır'ın kızını uzaklardan istemeye gelen Sarıtay Bey'in yiğitliği Çüy bölgesindeki Tınay milletinde bazen anlatılırdı. O zaman ben Tokmok' da öğretmendir. Yaz tatiline yeni çıkmıştık. Bir grup genç öğretmen Şamşı dağ geçidinden akan deryanın kıyısında geziyorduk. Öğle sonrasındı. Su hızlı bir şekilde akıp, rüzgâr serin esiyordu. Deryanın kıyısında gezip, yıkandık. Kısacası keyfimiz yerindeydi. Tam o sırada bizim doğu tarafımızdaki dağ eteğinden aşağı doğru inen dağ koçu gözümüze çarptı. Dağ koçu hiç kormuyor ve ürkmüyordu. Hiçbirimiz sesimizi çıkaramadık. Hepimiz çok korkmuştuk. Çok susamıştı, gelir gelmez su içmeye başladı. O sırada aramızdan biri kendini tutamayıp, bağırırverdi. Hayvan başını kaldırıp bize doğru baktı. Korkacak bir şey olmadığını anlayan hayvan, tekrar kana kana suyunu içtikten sonra dağa doğru kaçarak gitti. Ben tüfeği elime alıp onun peşinden koştum. Avcılık kolay bir iş değilmiş. Dağ koçunu peşinden kovalarken, hiç farkında olmadan çok uzaklara gitmişim. Yemyeşil dağ ve dere boyunca yukarılara doğru gidiyordum. Dağ koçu hiç gözükmez oldu. Gittikçe zirveye doğru yaklaşıyordum. O sırada ön tarafımdan bir ses geldi. Ben silahımı tam hazırlamıştım ki-[167]

karşıma bir anda kırsığa binmiş bir ihtiyar çıktı. Ben selam verdim. İhtiyar yanıma geldikten sonra sakın bir şekilde cevap verdi. Yavaşça soru sormaya başladı. Ben ona her şeyi anlattım. Avcılık konusunda benim hiçbir bilgimin olmadığını anlayan ihtiyar güldü:

– “Oğlum, dağ koçunu yola bağlamış gibi acele ediyorsun. Sen bu şekilde değil dağ koçunu dağ faresini bile yakalayamazsın. O şimdi fundalığa girmiştir. Dağ koçu çok susamasaydı derya tarafına hayatta gitmezdi.”

– “Dağın arasında su yok mu?” dedim.

–“Var.”

– “O zaman dağ koçu niçin büyük suya geldi?”

– “O sırada büyük suya yakın bir yerde geziyordur. Yukarıda su var ama çok uzak. Atake Bahadır'ın eski yurdunda bulak, göl çok.”

İki yüz yıl önce yaşamış bir insanın isminin bu zamana kadar unutulmamasına ben çok şaşırdım:

– “OralarahalaAtake Bahadır'ın yurdu mu denilir?”

–“Evet, o Kırgızlar'a çok hizmet etmiş, büyük bir insandır. Onun hizmetlerini senin gibi gençlerin anlayamayacağını ben biliyorum. Bizim gibi ihtiyarlar yaşadığı sürece bahadır'ın ismi unutulmaz.”

Yaşı yetmişlerde olan *Kalça ihtiyar* ile o gün tanıştım. Halk arasında hürmet gösterilen, güzel konuşan ve neşeliolan ihtiyar, benim tarihi efsaneleri dinlemeyi sevdiğimi hissetmiş gibi bana bu efsaneyi güzel bir şekilde anlattı. Sonra hiçbir şey söylemeyip sustu. Ben de sabır edemeyip soruverdim:

– “Sarıtay Bey Sırğa kız ile evlendi mi?”

İhtiyar gülümsedi:

–“Sen nasıl düşünüyorsun?”

– “Atake Bahadır kızını Sarıtay Bey'e vermiştir.”

Kalça ihtiyar, bana katıldı:

–“Tabiki verecek! Sarıtay Bey'in yiğitliği, Atake'nin beklentisinden çok fazla çıktı. Kendin bir düşün oğlum, halkın arasından Sarıtay gibi bir kahraman çok az çıkar. Genç Sarıtay Şamşı dağ geçidini geçip, Çüy'e ilk kez kız istemeye geldiğinde Atake Bahadır onu işte bu yurdunda karşılamış diye söylenir. O zamandan bu zamana kadar çok yıllar geçti. Aslında yurdun adının silinmeyip,-[168]

bu zamana kadar aynı isimde kalması olayın gerçekliğini ispat ediyor. Yoksa çok önceden unutulup gitmez miydi?”

Sessiz bir şekilde Kalça ihtiyarın anlattığı hikâyeyi dinliyordum. O sırada gözümün önüne eski zamanlardaki şanlı, şöhretli kız verme düğünleri geldi. Heyecan bastı beni.Şiirsiz, şarkısız kız oyunu olur muydu? Ben sevgisini şiirlerinde anlatan ozanlar gördüm. Ondan sonra sıra sıra dizilen çadırlar, çadırların arasında salıncakta sallanan genç kız ve delikanlılar, gökyüzünde dolunay ay ışığını saçarken öte yandan hızlı akan suyun sesi gelir. Kız çadırı biraz kalabalık ve bambaşka bir dünyadır. Dünkü savaşta ölmekten hiç çekinmeyen gençler, işte şimdi evleniyorlar. Bu sihirli yaz sabahının hiç

geçmemesini istiyorlar. Dağın eteğindeki yeşil vadide meşhur bey'in düğününün güzelliklerini sözle ifade etmem mümkün değil. Onların hepsini gözünün önüne getirmek kimin elinden gelir? Böyle düğünler göçmen halkında çok olmuştur ama bunlar tekrarlanamaz. Gündüz at koşturup, ok atmak, güreşmek, kız öpmek gibi oyunlar ile uzun süre devam eder, göçmen düğünü.

İhtiyar sustuğunda:

– “O zaman Atake Bahadır kızına şanlı, şöhretli bir düğün yapmıştır?” diye sordum.

İhtiyar, başını salladı:

–“Düğün olmadı.”

Ben şaşkınlığımı gizleyemedim:

–“Gerçekten düğün olmadı mı?”

–“Oğlum, düğün yapma diye Atake Bahadır’a ben öğüt mü verdim? O zaman ben de dünyada yoktum.”

İhtiyarın canının sıkıldığını anladım:

– “Nasıl yani?” dedim. O kısaca cevap verdi:

–“Halkın anlattığına göre Atake Bahadır kızını düğün yaptırmadan evlendirmiş.”

– Ben inanmayarak, “öylemi?” dedim.

– “Şaşıрма oğlum.”

–“Nasıl şaşırmayayım, kızı düğün yapmadan nasıl evlendirir?”-[169]

İhtiyar aldırmadı:

–“Herşey onda işte.”

– Sabırsızlanıp, “anlatsanız” dedim.

Kalça ihtiyar kısırağını serbest bırakıp, taşın üstüne oturdu, ben de onun karşısına oturdum.

–“Kazak’ın Teke Bahadır’ı Çüy bölgesine askerleri ile beraber hücum eder ve askerleri Sarıtay Bey’in askerlerine yenilir. Sarıtay’ın adamları Teke Bahadır’ın kafasını keserler. Bunu sana az önce anlatmıştım. Daha sonra bu iki millet savaşır, mücadele ederler. Bu çatışmada iki taraftan da çok insan ölür. Kara giysi giyip ağıt yakan kadınlar ile bağırarak ağlayan erkeklerin sesinden köyün içini karanlık basar. Kederli insanlar düğünde nasıl gülüp oynansın? Atake Bahadır halkına yas tutmayı bırakın, ben düğün yapacağım diyemezdi. Eski düşmanı Teke Bahadır’ı kendinin yanına getirmeyip, adamları ile onun kafasını kesen damatına Atake Bahadır çok kızmıştı.”

–“Atake çok iyi ve merhametli biriymiş galiba?” diye sordum.

Kalça seslenmedi:

–“Konu merhametlilik değil. Atake Bahadır’ın da kendine göre düşünceleri vardır. Kısacası ondan üç gün sonra hiç düğün yapmadan, çeyizini vererek *Ala-Arça* ile Sırğa kızını geçiti geçirip göndermiş. Atake Bahadır kızını göndermeden önce *Taştanbek* denilen oğlunu da yanına alıp, damadını iki, üç gün milletinde gezdirip, onu halkı ile tanıştırmış. Atake’nin düğün yapmadan kızını vermesini milleti de doğru bulmuştu.”

İhtiyar sustuğunda:

–“İhtiyar, Ateke için niçin yarık diyorlar?” diye ansızın bir soru sordum. Sonra kendim de utandım. Bu soruma ihtiyar Kalça cevap vermez diye düşündüm. Kalça, biraz düşündükten sonra:

–“Oğlum, hiçbir eksiği olmayan yiğit olur mu?”

Atake Bahadır, boynundan burnunun üstüne kadar siyah örtü bağlayarak gezmiş. Milletin yanında yemek yememiş. Rivayet göre gençlik çağında yaramazlık edip, gece yarısı uyuyan-[170]

kervanlara saldırmış. O zaman burnuna balta ile vurulup, burnu kesilmiş. Rivayetler bu şekildedir. Halk da bu şekilde anlatıyor. İki yüz yıl önce olmuş bir olayı tam olarak kim bilebilir ki? Bu olaydan sonra akıllı başına gelen Atake Bahadır soygunculuk yapmaktan

vazgeçmiş. Teke Bahadır'ı diri olarak ele geçirmeyi çok istemiş. Onun kafasının kesildiğini duyduğunda boş yere kızmamıştır.

Ben yine soru sordum:

–“Milletin başına gelen Atake Bahadır, kendini niçin han olarak ilan etmedi?”

“Atake Bahadır'ın kendini han olarak ilan etmediği doğrudur ama onun öz torunu *Cantay*, han oldu.”

Ben yine sordum:

–“Cantay Han, Atake'nin altı oğlunun hangisindendir?”

–“Cantay, Taştanbek'in oğludur ama onu kardeşi *Karabekbüyütmüş*. Cantay Han'ın oğlu *Şabdandedesinin* izinden gidip, Kırgızların Rusya'ningözetimi altına geçmesi için çok emek harcamıştır.”

–“Biliyorum!” dedim.

– İhtiyar Kalça, “yazarlar bunu yazmaktan niçin çekiniyorlar anlamıyorum” dedi.

Biz seslenmedik. İhtiyar Kalça konuşmasına devam etti:

– “Atake Bahadır, kendini han olarak ilan etmemişse de onu Kırgızlar'ın tamamı tanımış ve meşhur olmuştur. Atake Bahadır ölmeden on sene önce ona “Halk ağası” denilen ünvanın verildiğini duymuş muydun?”

–“Ben nerden bileyim ihtiyar,” dedim.

–“Doğru, bunu sen nerden bileceksin? Aslında öğrensen zararı da olmaz sana. Çok eskiden Susamır vadisinde ihtiyarlar meclisi kurulmuş. İhtiyar Kalça, ihtiyarlar meclisi dediğinde, ben çok şaşırdım. O mecliste Kürüçbek milletin başı *Sölpü Bahadır*'ın teklifine başka kabilelerin başkanları da katılır ve Atake Bahadır bütün Kırgız milletin ağası denilen ünvana sahip olur. O devirde “Halk ağası” denilen ünvan, hanlıktan bile daha yüksek sayılırdı.”

Kalça ihtiyar yerinden kalkıp, doğru kırsağının yanına gitti. Hava çok kararmıştı. Ben de ona başka soru sormadım. Daha sonra, aradan on yıl geçtikten sonra ihtiyarı gördüğümde yaşı sekseni geçmiş ve çok yaşlanmıştı. İkimiz doğru düzgün sohbet edemedik. İhtiyar beni tanıyamadı.-[171]

Biz bu sefer daha çok köyle alakalı konuştuk. Ondan sonra çok zaman geçti. Arada sırada tarihi kitaplara göz attım, sayısız kitap ve el yazması okudum. İhtiyar Kalça'nın anlattıkları ile tarihte iz bırakmış olaylar arasında çok da fark olmadığını görünce çok şaşırdım. Halkın hafızasındakisözlü tarihini ezbere bilen ihtiyar ölmüşse de eski devrin rivayet ve efsaneleri halk arasında yaşamaya devam edecektir. Onun için ben, kendi geçmişini ve tarihini bilmeyen halkın: Babasız, nikâhsız doğmuş çocuk gibi soysuz ve tarihsiz kalacağını düşündüğüm için bu destanı yazmaya karar verdim.

Atake Bahadır uzun zamandır kimseyle konuşmamayı, yalnız gezmeyi, özgür olmayı alışkanlık haline getirmişti. Kimseyle konuşmayıp, sohbet etmese, halktan kendini uzak tutarsa onun yanına sohbet etmeye kim cüret edip de gelebilirdi? Onun yanına bırak yanında bulunan adamları, büyümüş oğulları bile gidip onunla sohbet edemezdi. Onun bu halini gören halk, bahadır artık ihtiyarladı diyordu. 1787 yılında Atake Bahadır altmış yaşını doldurmuştu ve önceki gibi güçlü, kuvvetli değildi. Ata binip gezmiyor ve köyündeki düğünlere gitmekten çekiniyordu. O kendi düşüncesini ve isteklerini hiç kimseye söylemeyip, hissettirmezdi. İnsanlardan kendini uzak tutardı. Bu sene de yazın Çüy bölgesindeki yaylaların birine çadır kurdurmuş ve yazın ordan bir yere gitmeyip, orda kalmıştır. Bahadır'ın bu haline millet şaşıırıyordu. Atake yaylada huzur içindeydi. Halk içinde huzur, sükûnet, birlik ve beraberlik hüküm ediyordu. Bu zamana kadar Atake'ye karşı çıkan ve onun bir sözünü iki eden insan olmadı. Atake Bahadır'ın altı oğlu oldu. Onlar da evlenip, barklandılar ve çocukları oldu. Ablay Sultan ve eski düşmanı çöl kurdu Teke Bahadır, kendi adamları tarafından yok edildi. Akli başına geldiğinden beri çok eziyetli günler ile karşılaştı.-[172]

Ona daha önceleri *Kıdır* ve *Tınay* diyenler olduysa da uzun zamandan beri onu Atake diye çağırırmaktalar. İlk önce bunu durdurmak istedi. Halk bunu kabul etmedi. Daha önce ölmüş babasından bunu kıskanırmıydı? Öyle dediklerinde rahatlayıp, kendini mutlu hissediyordu. Çüy bölgesine yerleştiğinden beri sağ tarafındaki komşusu Solto milletinden hep korunur ve tedbirli olurdu. Solto milletinin sayısı çoktu. Soltolar'ın

temiz kalpli, cömert ve saf olduklarını da iyi bilirdi. Ateke Bahadır komşusunun kurnaz ve hileci olmadığını iyi bildiği için onlarla çabuk kaynaştı. Kırk yaşındayken Cayıl Bahadır'ın kızı Begimcan ile evlendi. Solto milleti ile kaynaşp, yakın olmak isteyen Ateke Bahadır onlara kız verip, onlarda kız aldı. Oğlunun birinin ismini Soltonoy koydu. Düğün merasimlerinde Solto kabilesinden gelen misafirleri köşeye oturtup, onları iyi bir şekilde ağırladı. Ateke çok akıllı ve kurnaz biriydi. Onun bu kurnazlığı makamını yükseltti. Sonunda halkı yöneten insan olmaya hak kazandı. O zamandan beri sadece kendi hayatını düşünmekten nefret etti. Ne olursa olsun halktan ayrılıp, özel olmayı ve sadece özel hayatını düşünmeyi hiç istemedi. Dünya malını ve mülkünü toplamak, eğlenmek, zevk almak Ateke Bahadır için çok uzak şeylerdi. Bundan dolayı onun çadırının içinde değerli eşyalar bulunmazdı. Ömrünü savaşlarda geçiren Ateke Bahadır için at ve iyi yapılmış silahtan başka değerli bir şey yoktu.

Ateke Bahadır hayal kurmayı çok severdi ve çoğu zaman yalnız kalıp geleceği hakkında düşünürdü. Sabahlara kadar uyumayıp, milletin yarınki halinin ne olacağını düşündüğünü kim bilirdi? Ateke Bahadır yabancı bir millet ile düşman olup, hiçbir zaman suçsuz bir zavallının kanını dökmemiştir. On dört yaşında ata binip, Kalmaklara katıldı.-[173]

Kalmaklar'dan kovulunca, kendi milleti olan Tanrı dağına gelemeyip, kuru tarlada kalmıştır. O zaman kendinden büyük olan Sadır ve Momokon ile beraber üçü şöyle dilekte bulundular:

“Engabeli yüksek dağ,

Sivri uçlu duran kaya.

Beni kaygı içinde bıraktı,

Kederlendirdi Kırgız halkımı,

Kararmış tozu dönderip,

Karşı çıkan kişiyi devirip,

Nerden çıktı bu düşman?

Hayvanını çoğaltıp, otlatıp,

Savaşmasa ne olur?

Millet ile millet düşman olup,

Kin gütmese ne olur?

Önceden beri kırılıp gelen,

Zamanın gönlü darmış.

At tepip oğlu yaralansa

Ananın ciğeri yanar.

Bu mavi gökyüzü

Bu nazlı Tanrı dağı,

Sahibini kovmaz koynundan,

Kargaşa çıkarıp gelmez düşman,

Sakin zaman var mıdır?”

Zavallı Sadır ile Momokon’u acımasız Ablay öldürdü. Onlar milletlerinin özgürlüğü için canlarını teslim ettiler. Atake Bahadır çaresi tükenen Kırgız milletini bir araya getirip, Kırgız babanın neslini kurtarmak ve millet olarak yaşayıp gitmek için tüm çabasını göstermiştir. Onun Ruslar ile ilişki kurmasını istemeyen soydaşları şimdi bile vardır. Bu isteğini ortaya koyup, halkın bilgili insanların onayını da aldıktan sonra Rus padişahına elçi göndermiştir. İki sene geçmiş elçilerden haber yoktur. Padişah, küçük ve vahşi millet diye önemsememiştir. Yanına gelen zavallı elçilerin kafasını kesmiştir. Nerde kaldılar, niçin geciktiler? diye merak etti. Yine de ümidini kesmeyip gelip geçen yolculardan sordu. Ruslar ile ilişki kurma düşüncesi bir günde ortaya çıkmadı. Bu düşünce otuz yıl önce babası Tınay’ın zamanında-[174]

kutsal Kırgız yerlerinden Oyratlar'ın kovulmasından sonra ortaya çıkmıştır. Oyratlar ile Kırgızlar birbirine ezeli düşman olmuş, geri çekilmeyi hiç düşünmemişler. Oyratlar'a karşı savaşıırken Kazak, Kırgız, Kıpçak, Buhara Hanlığı hep birlikte savaştılar.

İşte bu çatışmada yenilen Oyratlar'ın çoğu eskiden beri baba yurtları olan Cungan'a kaçıp, birçoğu da Rus milletine sığınmaya çalışmışlar. Ezilen milleti Mançur-Çin imparatorluğunu yöneten Bogdihan'ın askerleri kısa süre içerisinde yok etmiştir. Nezaketli ve cömert Rus padişahının kaçıp gelen Oyratlar'a kucağını açtığını, onlara yer verip, onların hiçbirine zarar vermediğini duyan babası Tımay: "Ruslar kadar adaletli milleti bu zamana kadar hiç görmedim. Oğlum çaresiz kalırsan sen de Ruslar ile ilişki kur, o zaman millete hiçbir şey olmaz." demiş. Atake Bahadır, babasının bu vasiyetini hiç unutmamıştı.

Bu olaydan otuz, kırk yıl geçtikten sonra halkın başına gelen uyanık Atake Bahadır, sayısız Kırgız'ın üç taraftan da kuşatıldığını daha önceden hissetmişti. Ablay Han'ın nesilleride kılıçlarını hazırlayıp, Kırgızlar'ı yok etmek istiyordu. Tanrı dağının koynunda huzur içinde hayatlarını sürdüren şişman zenginler ile dağ deresinin içinde hiçbir yere çıkamayan zavallı halk, bu korkunç olayı nerden bilebilirdi? Halkın hayatını kim düşünecek? Bunca eziyeti kim çekecek? Kırgızlar'ı toplayıp, millet haline getiren Manas babanın ruhu yardım eder belki? Kalacak yerin, sığınacak milletin olmazsa bu kadar altının, gümüşün, hayvanın kime faydası olacak? Atake bunları düşündüğünde kuvvetten düşüp, morali bozuluyordu.-[175]

Atake Bahadır Ruslar ile ilişki kurma düşüncesini hiç kimseye hissettirmedi. Bu kâfirlerin sırrını öğrenmeye çalıştığını, birçok hile ve çare aradığını kendinden başka hiç kimse bilmiyordu. Kendi yurdundan geçen Rus kervanlarını hesaplıyordu. Bunun yanında Kazak milletindeki Ruslarla ilişkisini iyileştirip, kabilelerin köylerine kadar gitti veonların gözünde güvenilir bir insan oldu. Kendi yurdundan geçen Rus kervanlarının hiçbirisi soyguncularca talan edilmedi. Çin ile Hindistan'a giden meşhur ipek yolu bir süre sonra Sarı-Özön, Çüy'den geçmeye başladı. Ateke Bahadır bu suretle gelip geçen yolcular ve kervancılar tarafından tanındı. Saygısı ve hürmeti artmaya başladı. Özellikle Rus zenginleri, kervanlarını koruması için Ateke'nin adamlarını alıyorlardı. Ateke Bahadır kendini gizleyip, kervanları koruyan gençlerle beraber birçok

sefere kendi de çıkmıştır. Ateke'nin bu yaptığına şaşırانlar da olmuştur. Ateke hiç kimseye aldırmadı.

Ateke Bahadır Ruslar hakkında geniş bilgiyi İdil'in kıyısında yaşayan Bulgar, Mişar milletlerinin zengin insanlarından aldı. Ateke Bahadır onlara yakın davranıp, onları misafir edip, onlarla sohbete daldığında onlara Ruslar hakkında soru sorup, anlatmalarını isterdi. Ateke, verilen cevapların hepsinin aynı olmasına çok şaşırırdı.

– Zayıf, sakallı ve başından birçok olay geçmiş *Yakup Razzak*, “Bahadır senin merak ettiğin bu millete hiçbir millet karşı çıkamaz” dedi. Milletinin sayısı Çin'den az değildir. Sahip oldukları yerleri saymakla bitiremem. Dünyada toprak olan ne kadar yer varsa yarısı bunlarındır.

Bu toprakları gezip, dolaşmaya insanın ömrü yetmez. Aynı şekilde şehirleri de çoktur. Milletini koruyan sayısız askerleri vardır. Askerleri ölümden bile korkmayıp, düşmana saldırırlar ve kurallara uyarlar. Padişahlarına seslerini çıkarmadan boyun eğler. Sizler gibi soya, kabileye bölünmezler. Aralarında kendini daha üstün gören olmaz. Ben bu zamana kadar Rusları yenen bir millet görmedim. Rusların yüz askerine bütün Kırgızlar toplansa karşı koyamaz. Sebebi ise onların silahlı ve-[176]

bir atıldığında bin askeri öldüren toplarının olmasıdır. Onlarda dini, dili farklı olan insanları azarlamak yoktur. Hoşgörü vardır. Rusların niyetini yüzlerinden anlarsın. Ruslar düşman olduklarında hiç acımadan öldürürler fakat dost olurlarsa hürmet etmeyi çok iyi bilirler. Bahadır, benim bildiğim kadarıyla onlara boyun eğen milletlerin hepsi onlardan çok memnundur.

Ateke Bahadır çaktırmadan sordu:

–“Ruslar kendilerine boyun eğen milletlere zorla Hristiyanlığı kabul ettiriyor sözü doğru mudur?”

–“Bu doğru değildir.”Yakup Razzak açık bir şekilde, “Ruslar dini olmayan göçmenleri kendi dinlerine aldılar dedi. Ateke Bahadır'ın kendisinden açık ve net bir cevap beklediğini anlayınca çekinerek konuştu. Padişah başka dinden olan insanlara Hristiyanlığı zorla kabul ettirmiyor. Ruslar adaletli insanlardır. Padişah kendisinin bulunduğu şehirde başka dindeki insanlar için mescit kurdurmuştur. Rus şehirlerinde

müslümanlar için kurulan birçok mescidi kendi gözlerimle gördüm. Padişahı koruyan bekçiler de müslüman ülkelerin insanlarıdır.”

Ateke Bahadır:

–“Nasıl yani, kendi milletinden mi korkuyor?”

– “Bu, padişahların eskiden beri var olan kuralıdır. Benim bildiğim kadarıyla, Çin padişahı Bogdihan’ı koruyanlar da: Uygur, Kıpçak, Kırgızlar’dır.”

– “Anladım” diyen Ateke Bahadır, eteğini toplayarak oturduğu yerden kalktı ve tüccara sohbet bitti der gibi yapıp başını salladı.

Tüccar Yakup’un son sözü Ateke’nin aklında hiç çıkmadı. Bütün âlemi yöneten padişahlar bile kendi canını korumaya geldiğinde yakın akrabalarına ve kardeşlerine inanıp, güvenmemeleri sebepsiz değilmiş! Hanlığın, beyliğin işi her zaman zordur. “Kucağımdan yatan eşim anlamaz, her gün yüzümü gören kardeşim hürmet etmez” diye düşünen halk yöneticisi, eskiden beri kendini koruyan bekçilerine yakın akrabalarını ve kardeşlerini yaklaştırmamıştır.

Aradan iki yıl geçmesine rağmen Ruslar ile görüşmeye giden elçileri: *Abdrahman* ve *Şergazi*’dan hiçbir haber yoktu.-[177]

Bu iki elçinin de Ateke Bahadır’ın kendi kabilesinden olmadığını herkes biliyordu. Şergazi, Ateke Bahadır’ın terbiye ettiği,üvey oğludur. Ateke’nin yanına sekiz yaşındayken gelmiştir. Kur’an’ı ezbere bilen ve okuma yazması olan Abdrahman tüccar’ın gitmediği, görmediği millet kalmamıştır. O devirde Türk milletlerinde ortak dil olarak kullanılan Çağatay dilini çok iyi bilen Abdrahman, padişaha mektubu kendisi yazmıştır. Sefere giden bu elçilerin geçikmesine bahadır’ın kendi kabilesindeki insanlar çok üzülmeydi. Onlar, Ateke Bahadır’ın ölüm seferine kendi akraba ve kardeşlerini göndermeyip, başka kabilenin insanlarını gönderdiğini düşünüyordu. Ateke’nin başka şeyler düşündüğünü onlar nerden bilebilirdi? Bahadır’ın kendi kabilesinden biri padişahın yanına elçi olarak gitmiş olsaydı, Ateke Bahadır çoktan beri düşündüğü amacına ulaşamazdı. Çeçeyler kendi milletinden olsa da nesli Sarıbagış değildir. Tüccar Abdrahman’ın şan ve şöhret ile işi olmazdı. Ona zenginlikten başka hiçbir şeyin gereği yoktu. Bundan dolayı Ateke Bahadır bu işe başlamadan önce çok düşünüp, yedi ölçüp

bir biçmiştir. Herşeye rağmen yaptığı işlerin doğruluğuna inanırdı. Tek üzüldüğü şey elçilerden bir haber gelmemesi ve onların kaybolmasıydı. Ateke Bahadır'ın kendisini herkesten uzak tutup, yalnız gezmesi ve hiç kimseyle konuşmamasının sebebi buydu. Ateke Bahadır'ın düşündüklerini bu zamana kadar hiç kimse farketmedi.

Eski düşmanı, esir düşen Teke Bahadır'ın kafasının kesilmesine Ateke Bahadır boş yere üzülmemişti. O zaman bahadır'a hiç kimse önem vermedi. Geçen sene mayıs ayında Kırgız yerinde Rus kervanlarını talan edildiği haberini Ateke Bahadır duymuştu. Bu dedikodu git gide büyüyüp, sonunda başını siyah örtüyle bağlamış soyguncular, her şeyi yağmalayıp kaçmışlar. Kervancılardan ölen insanlar da olmuş.-[178]

Eğer bu haber doğruysa yağmanın suçlusu Ateke Bahadır görünüyordu. Ateke Bahadır bu haberi duyduktan sonra endişelenip, rahatsız oldu. Yağmadan sonra yanına gelip soru soran ve araştıran da olmadı. Ateke Bahadır bu olaydan sonra hiç rahat edemedi. Milletinden hiçbir kervan geçmez oldu. Bu yağmadan kendisi suçlu görünüyordu. Böyle olduğu için elçiler rehin alınmış olabilirdi. Belki de Ruslar kin besleyip onları öldürmüştü. Ateke Bahadır öldürdüklerini pek düşünmüyordu. Rusları adaletli diye duymuştu. Eğer öldürdüklerini düşünseydi bu zamana kadar araştırıp, soruştururdu. Kendi kendini sorgulardı. Ateke'nin böyle pis işlerle uğraşmayacağını söylerdi kendine. Düşüncelere dalıp, yalnız gezmesinin sebebi de buydu. Millet ne derse desin, ne düşünürse düşünsün, Ateke Bahadır'ın şimdi onlarla işi yoktu.

Ateke Bahadır Rus kervanlarına saldırırankişinin Teke Bahadır olduğunu hissetmişti. Bu yağmayı yapanın Teke Bahadır olduğunu kesin olarak söyleyemedi. Ateke Bahadırelinde delil olmayınca düşman bile olsa boş yere suçlamak istemezdi. Ateke Bahadır'ın dedikoduyla hiç işi olmazdı. Genç Sarıtay sabırsızlık etmeyip, Teke bahar'ın kafasını kesmeseydi gerçekler bu zamana kadar ortaya çıkardı. Ateke Bahadır yapmış gibi gösterip, savaş çıkarıp, yağma yapıldığına bakılırsa bunu kesin düşman yapmıştır. Bahadır'ı zor duruma düşürüp, rezil etmek isteyen kim? Eskiden beri kin besleyen Ablay Sultan'ın oğlu *Valihan*'dan başka kim yapar bunu? Valihan, Teke Bahadır'ın inandığı ve güvendiği biriydi.

Kısacası, ne yapacağını bilemeyen ve başı sıkışan Ateke Bahadır yalnızdı. Bir taraftan da yaşlanıp, güçten ve kuvvetten düştüğüne üzülyordu. Çözülmeyen sorunlar, bitmeyen işler daha çoktu. Saf milletim, yarınki gününün nasıl olacağını bilmiyorsun,

çocuk gibi safsın, herkese kanıyorsun. Bir gün karnın doyduğunda, mutlu olup rahat rahat yatarsın. Dünyanın sadece dağdan ibaret olduğunu düşünürler. Milletin içinde ejderhanın koynunda yer aramak isteyenler de var. Ayının ininebaşını sokup, başsız kalacağını düşünemeyenler de var. Milletin-[179]

geleceğini düşünen Atake Bahadır, böyle büyük ve kutsal bir görevi üzerine aldı. Rusları gerçekten merak etti ve inandı onlara. Küçük bir milleti önemsemez mi büyük devlet? Güvendiğim dağ büyük olursa istediğim her şeye ulaşırım diye düşünmüştü. Rusları dağ olarak görmüştü. Bunu Ruslar anlamadı mı? Selam veren yetime cevap vermeyen insafsıza da bir gün gelir Allah'ın cezasını alır. Yoksa Rusların Allah'ı yok mudur? Atake Bahadır gökyüzündeki güneşin yalnız olduğu gibi, dünyayı yaratan Allah'ın da yalnız olduğunu biliyordu. Öyleyse Allah'ın ve güneşin altındaki insanların hepsi eşittir. Rus'u, Çin'i ve bütün insanları yaratan Allah'dır. Allah'ın ve güneşin altında Atake'nin kalbi temizdir. Atake, Ruslara temiz kalp ile el uzattı. Cömert Ruslar, Atake'nin uzattığı eli geri çevirmezlerse, Atake her cuma namazı hutbesinde Rus padişahının ismini de söyleyip ona dua etmeye hazırdır.

Yoksa Atake'yi anlamadılar mı bu kâfirler!-[180]

ADALETLİ YUSUF

1785 yılı nisan ayının son günleriydi. Büyük çadırın içi insanlarla doluydu. Çadırın içinde oturan insanların hepsi *Atake Bahadır*'ın güvendiği ve yakın gördüğü insanlardı. Öz oğulları *Taştanbek* ile *Karabek* bir süredir babalarının huzuruna çekinmeden girmeye başlamışlardı. Böyle toplantıları kardeşi *Satıbalı*'nın oğlu *Cobasar* da kaçırmazdı. Değerli insanların arasında tüccar olan Abdurrahman, Atake Bahadır'ın terbiye ettiği çocuğu *Şergazi* ve Atake Bahadır'ın yanından hiç ayrılmayan biri vardır. Bu kişi yaşı çok büyük olan *Berik Cayçı*'dır. Çok ihtiyarlayan Berik'e Atake Bahadır "evliya" diye hitap ederdi. Berik'in gitmediği yer kalmamıştır. Kur'an surelerini ezbere bilen Berik'in, bilmediği masal yoktur. İnsanların hepsi hastalanınca veya hayvanlarına hastalık bulaşınca hemen Berik'in yanına gelirdi. İnsan bir defa bakıp, onun nasıl bir insan olduğunu anlardı. Doğum yapamayan kadınları dua edip doğuttururdu. Yüce Allah'ın yağmurunu istediği zaman yağdırıp, istediği zaman durdururdu. Geleceğin nasıl olacağını tahmin edebilip, halkın binlerce yıl geçmişini anlatabilirdi. Onun bilmediği bir şey yoktur. Atake Bahadır'ın dediği gibi o bir evliyadır. Bahadır'a destek olmaya

geldiğine çok uzun yıllar olmuş, o zamandan beri hiçbir yere gitmemiştir. Atake Bahadır olmadan hiçbir misafirlğe gitmez. Atake Bahadır'ın tek güvendiği, danıştığı insan Berik'dir. Onun ailesi yoktur ve tek başına hayat sürer. O çoğu zaman geceleri kendi çadırında yatmayıp,-[181]

Atake Bahadır ile sohbet edip, onun çadırında gecelerdi. Atake'nin sağ tarafındaki yer her zaman Berik Evliya'nındır. Berik Evliya'ya hakkında kötü söz söyleyen insan yoktur. Atake Bahadır'dan dışında herkes Berik Evliya'dan çekinip, korkardı. Saygısında dolayı birinin ne zaman öleceğini söylemezdi. Kendisinin de ne zaman öleceğini kesin olarak biliyordu. Onun nereden geldiğini, yurdunun nere olduğunu kimse bilmezdi. Dili Kırgızca, dini müslüman olarak yaratılan bu insanın sözünün ne zaman başlayıp, ne zaman biteceğini onu dinleyen insanlar hiç fark etmezdi. O çok konuşmazdı. Konuşmadan çok gün geçirebilirdi. Söz sırası kendisine geldiğinde konuşmaktan sıkılmazdı. Onu konuşturmak veya susturmak Atake'ye bağlıydı.

Çadırın tam ortasında bulunan ocağın ateşinin alevi, çadırın kuzeyine doğru uçup, gökyüzünden yıldız yağıyor gibi olan bir gece yarısıydı. Ocakta yanan ateşin sayesinde çadırın içi aydınlık ve oturanların yüzleri kızarmıştı. Eğlenip, kahkaha atan insanlar yok. Oturanlar iki misafiri merak ediyordu. İki misafir çadırın kenarında oturuyordu. İkisinin de Atake Bahadır'ın yanına devamlı gelip, gidenlerden olmadığını iyi bilen kalabalık, onlara meraklı bir şekilde, gülümseyerek bakıyorlardı. Atake Bahadır için de bu misafirler çok değerliydi. Bir tanesini çok uzun zamandır bekleyip, diğerini hiç beklemiyordu. Kokan'dan *Narbota Bey*'in adamları olarak gelen misafirler, gülüp, isteyerek konuşup, rahat hareket ediyorlardı. Misafir'in bir tanesini hiç kimse susturamadı. Atake Bahadır seslenmedi. Sessiz olan yerlileri önemsemediğinden mi bilinmez, bir süre sonra çok konuşup, “haddimi aştım galiba” diyerek sustu. Bu misafir Atake Bahadır'ın yanına iyi haberler ile gelmiş. Atake Bahadır'ı Ordo şehrine çağırmaya gelmiş. Misafir *Narbota Bey*'in Atake Bahadır hakkında söylediklerini anlatır. *Narbota Bey* kendisini Atake Bahadır'dan daha yüksek görmezmiş. Oturanlar *Narbota Bey*'in temizli kalpli biri olduğuna sevinip, kendi aralarında konuşmaya başladılar. Atake Bahadır bu övgüye pek bir önem vermeyip, sessiz bir şekilde oturdu. Daha önce *Erdana Bey*'in çağırmasıyla Kokan'a gittiğini nasıl unutturdu!. O zamanlar genç ve kuvvetliymiş. Ordo'nun kapısına kadar atı ile gelip, yere serilen nakışlı, süslü keçelerin üstünden atı ile-[182]

geçtikten sonra Atake Bahadır'ından iner. Atake Bahadır'ın adamları da atları ile keçelerin üzerinden geçip keçeleri atları ile ezip, kirletirler. Bunu gören Kokan'lı bekçinin üzülen: “Vahşiler, bunlar ne anlar hürmetten, bak keçeleri kirlettiler” dediğini duyan Atake Bahadır, ona dönüp: “Bizim atlar böyle keçelere her gün basarlar” dedi. Atake Bahadır o zamanlar konuştuğunda karşısındakini susturan, ateş gibi delikanlıydı. Şimdi ise ihtiyarlamış, düşmanın akli ile hareket etmeye başlamıştı. Kendisinin Kokan için gerekli olduğunu biliyordu. Kokan'a hemen boyun eğerse yok olup, öleceğini de biliyordu. Sadece kendisinin öleceğini bilse kabul ederdi ama bütün milleti talan olurdu. O zaman milleti birlik ve beraberliğe kim çağıracaktı? Kim düşünür, korurdu onları? “Oraya gidersen ejderha'ya yem olursun, buraya gelersen arslan yutar” diye kim nasihat verecekti onlara? Sanki Narbota Bey onu özlediğinden çağırıyordu?! “Kan kokusunu özleyen, iştahı kabaran kurdun şimdi kanı kaynıyordur. Tanrı dağlarını işgal edemediği için ızdırap çekmektedir. Atake Bahadır öldüğü zaman milleti nereye kaçabilirdi ki? Narbota yaptığın hilekârlığın hepsinden haberim var. Bizi hiçbir şey bilmiyor zannetme. Biz de pekçok yağma gördük. Biz de kurduz. Dışlerimiz daha çürümedi. Başımızdan çok olay geçip, onların hepsinden ders aldık der” gibi Atake dalgın bir şekilde otururken, Hokand'lu misafir getirdiği hediyeleri ortaya koydu. Atake'ye altınla işlenmiş bir kürk giydirdi. Çadırın içi tamamen hediye ile dolup, herkes yüksek sesle konuşmaya, bağırmağa başlayınca Atake Bahadır sakın bir şekilde konuştu:

– “Hokand Hanı Narbota Bey'in hazinesi azaldımı? Kardeşine iyi bir silah gönderemez miydi?”

– “Bahadır, bizim âdetimizde dostuna veya yakın arkadaşına silah hediye etmek yoktur.”

– “O zaman biz âdet bilmiyormuşuz. Dostunu dost olarak sayan insan, ona kılıç hediye etmez, bıçak bile vermez. Verdiği zaman o bıçak kendisine geri batırılır. Narbota Bey'in bunlardan haberi yok mu? Kardeşinin başını almak için haftada bir düşman geliyor. Biz kendimizi nasıl koruyacağız? Ellerimizi kaldırıp,-[183]

dizlerimizi çöküp teslim mi olalım? Narbota Bey unutmasın, biz de mızrak yapmayı, kılıç eğmeyi öğrendik. Narbota Bey, kendi elinde kılıç, Kırgızlar'ın elinde kopuz

olmasını istiyor. Et ile beslenen Kırgız, ok atmayı, kılıçla savaşmaya çok önceden öğrenmiştir.”

Atake'nin sinirlendiğini gören misafir korktu:

– “Bahadır, Kırgızlar kılıç tutmayı dahi bilmemiş olsalardı, Narbota Bey size muhtaç olur muydu? Siz önem vermediğiniz için size kendisi el uzatıyor. Önünde Kırgız dağları, Kırgız kaleleri dururken Hokand'lar kim oluyor? Bahadır'ım Allah'ım size kuvvet versin. Yurdunuza, yuvanıza zeval gelmesin. Narbota Bey onun için sizi sabırsızlıkla bekleyip, sizleri ağırlamak istiyor. Bey'in isteğini reddetmeden geliverin, hürmetli Bahadır'ım.”

Kokan'lı misafirin sesi çok kibar ve yumuşaktı. Atake'nin siniri gitti. “Bu zavallının suçu yoktur’ diyerek onu azarlamayı bıraktı. Diğer ikinci misafire baktı. O zayıf, sakallı bir Kırgız' idi. Kaşgar tarafından gelen bu misafir, çok yorulmuş gibi sessiz bir şekilde oturuyordu. Atake Bahadır:

– “Ötömbay kardeşim, biliyorum ki senin Kaşgar'dan getirdiğin bir hediyen yok. Kendin zorunan geldin. Seni gördüğümüze çok mutlu olduk. Nasılsın, halkın iyi mi? “ diyerek oturdu.

Misafir kendini toparlayıp, başını kaldırdı:

–“Bahadır, senin yanına nasıl hediyesiz gelirim? Özlediğim kardeşime, Atake Bahadır'a getirdiğim hediyem var.” O yan tarafında bir şeyler ararken, oturanlar da “bu zavallı nasıl bir hediye getirmiş’ diye merak ettiler. O, eline küçük bir kopuz alıp, sesini çıkarmadan Atake'ye baktı.

– “Seni özledik, senin kopuz çalmanı da özledik. Haydi, çal da kulağımızın pası silinsin” deyip, misafirinin omuzundaki hırkayı alıverdi.-[184]

Oturanlar da Atake'ye katıldı.

Ötömbay, kaysı ağacından yapılmış olan küçük kopuzu eline alıp, hiç acele etmeden sakince çalmaya başladı. Çadırın içi sessizdi ve misafir geldiği zaman yakılan ortadaki ateş güzelce yanmaktaydı. Ardiç ağacının kokusuna daha önceden alışan insanlar, çadırın içinde oturuyordu. Bu insanlar, hiçbir şeyden habersiz, saf, sade, adaletlidir ama

yeri geldiğinde eline geçirdiği düşmanı acımadan kesiverir. İşte bu insanlar göze bile görünmeyen üç telli kopuz'un sihirli sesine hemen dalıp gitmişti. Bu eskiden beri var olan göçmenlerin âdetidir. Kopuzcu ilk önce yavaşça çalmaya başlar, sonra git gide hızlanır, daha sonra tekrar yavaşlar. Bazen aniden şiddetli ve hızlı çalınır, bazen de çok sakın ve sihirli ses çıkarır. Kırgız ile kopuz ikizdir. Bu sade insanlar ile kopuz'un iç dünyası aynıdır. Kırgız, kopuza bütün dikkatini verir. Ona anne, baba gibi hürmet edip, onunla sohbet ederler ve dili ile anlatamadıklarını kopuz ile anlatırlar. Kopuz, tabiatta olan her şeyi anlatıp, taklit eder. Mesela kuşun ötmesini taklit eder. Suyun şiddetli aktığında çıkardığı sesi, rüzgârın sesini, köpek havlamasını, kısacası bütün hayvanların hareketlerini, parlayıp duran güneş ile ayın ışığını, çiçeklerin güzelliğine kadar anlatıp, hissettirmek yalnızca kopuzun elinden gelir. Kopuzun özellikleri saymakla bitmez, insanın içini ferahlatıp, ona zevk verir. İnsanı ağlatıp tekrar güldürür. Bazen susturup, bazen konuşturur. Kopuz deminden beri çalınır, Atake ve diğerleri onun sihirli sesini dinlemekten bıkmayıp, sessizce oturup dinlerler. Ötömbay kopuz çalmaktan yorulmayıp, çalmaya devam ederken, Atake Bahadır onu yavaşça durdurdu:-[185]

– “Aferin!, biraz dinlen. Getirdiğin hediye çok güzeldir. Böyle bir besteyi daha önce hiçbir Kırgız çalmamıştır. Bu bestenin sahibi kim?”

Oturanlar:

– “Kim yarattı bu besteyi?”

Ötömbay çekinerek konuştu:

– “Bahadır, Kaşgarı dolaşıp, Pekin’in setinde durdum. Çölde kuşa, kurda yem olmadım. Hindistan’a gidip, ineğe tapınıp, maymunu Tanrı sayanları gördüm. Bu dünyayı dolaşan devrişlerin peşinden gittim. Nerede olup, nereye gittiysem kutsal Kur’an’ı kucağımda taşıdım. Kur’an’ın sözü Allah’ın sözü olduğuna inandım. Temizlik, doğruluk Kur’an’dadır. Bu şekilde çöl gezip, geçit geçip, su geçip öğrendiğim bu bestenin sırrını anlatmaktan biraz çekiniyorum Bahadır.”

Atake Bahadır, Ötömbay’ı susturdu:

– “Bu bestedeki insana huzur veren nasihatlar sayesinde, cennetin rahatlığından haberdar oldum. Bir anda, insanı korkutan kargaşadan haberdar etti beni. Bu besteyi

dinlerken bir anda kendime gelip, birçok savaşta kullandığım kılıcımı elime alıp, yerimden kalkmak istedim ama cennet'in huzurlu sesi gönlümü yumuşattı. Sakinleşip, huzur ve sükûnete dalıp kendimden geçtim. Senin çaldığın bestede geçirmiş olduğumuz birçok savaşı, eziyeti, karışıklığı gördüm. Mücadele olan yerde ölüm ile ömür karşı karşıya gelince, birine şeytan yardım eder, diğerine melek. Bestenin bazı yerlerinde katı yürekli şeytanı gördüm. Bu nasıl bir beste? Nasıl bir nasihat verdin kardeşim?" Oturanların hepsi Ötömbay'ın vereceği cevabı bekliyordu. Çadırın içinde yanan ateş daha hızlı yanmaya başlayıp, çadırın içi sessizliğe bürünmüştü. Atake'ye bakarak:-[186]

– “Ey Bahadır, insana sırrını anlattırmasını iyi biliyorsun. Çevik, uyanık Atake'nin yanında kopuz'un bile sırrı saklanmıyor. Benim anlatmama gerek kalmadı. Senin hissettiğin gibi bestede “Yusuf ile Züleyha'nın” tarihi anlatıldı. Kur'an'ın on ikinci suresindeki adaletli Yusuf'un tarihini bilmeyen müslüman yoktur.”

Bu sırada diğer misafir dayanamayıp:

– “Ey zavallı! Sen kutsal Kur'an ile dalga geçme, yaramazlık etme! Kopuzla çalacak başka hiçbir şey bulamadın mı?!”

Atake Bahadır dayanamayıp:

– “Evliyam sen ne diyorsun? Ötömbay'ın bir hatası mı oldu? Söylediği besteyi dinleyen herkes kendinden geçti.”

– Zengin Abdurrahman, Bahadır dedi!

– Ötömbay'da Bahadır dedi!

İkisi de sözün manasını anlayan, Kur'an'ı ezbere bilen insandı. Atake Bahadır ikisini de eli ile işaret edip susturdu:

– “Evliya söylesin” deyip, uykusu gelen dostu Berik'e bakarak başını salladı: “Biliyorsunuz Berik Evliya hiç kimseden çekinmeyip, açık bir şekilde doğruyu söyler.”

Berik evliya çok konuşmadı:

– “Kur'an'ın sözü Allah'ın sözüdür. Ona inanmayan kim?” diyerek söze başladı: “Kur'an'ı kim daha çok okuyup, ezberleyip, tekrar ederse o güçlenip, kuvvetlenir.

Kıyamet gününe kadar, müslümanlar yaşadığı müddetçe kutsal Kur'an eskimez, o müslümanları doğru yoldan saptıranların cezasını verir. Müslümanları doğruluğa, temizliğe çağırır. İnsanın hayatta karşılaşacağı zorluklar, yanlışlar, hatalar Kur'an'da daha öncesinde yazılmıştır. Günahlardan kurtulmanın yolları da Kur'an'da yazılıdır. Günah işlemek bütün insanlar için farz ise işlediği günah için Allah'dan af dilemesi de farzdır. Yüce Allah çok adaletlidir. Ondan daha adaletli kim vardır? Her şeyi gören, bilen yüce Allah'ın altında hepimiz eşitiz. Kur'an'da denildiği gibi: Züleyha hanım terbiye etmek için yanına aldığı Yusuf'a âşık olup, onu yoldan çıkarmak istemesinde Züleyha hanım suçlu değildir kardeşlerim. Şeytan kadını baştan çıkarıp, kötü iş yapmaya zorladığında, Yusuf'un gittiği-[187]

doğru yol onu çok büyük bir günah işlemekten kurtardı.Kutsal Kur'an'ı kopuz çalarak millete anlatıp, yaymak isteyen Ötömbay'ın suçu nedir? Yusuf ile Züleyha'nın muhabbeti eskiden beri halk ağzında anlatıla gelen hikâye, destan'dır. Bunubilmeyenler var mı? Bu kutsal surenin ayetini kopuz ile çal veya Kur'an'ın kutsal dili gibi dua et, kelimeler ile söyle bundan Kur'an bozulmaz.”

O sırada Atake Bahadır:

– “Evliyam, söylediklerinin hepsini anladık” diyerek ona katıldı. Kokan'lı misafir başını kaldıramadı. Haklı çıkan Ötömbay ile yanında oturanlar hareketlendi.

Gökte yıldızlar parlayıp, uzaklardan at kişnemeleri duyulur. Göçmenlerin bir gecesi daha sükûnet içinde geçiyordu. Yağlı et daha sofraya konulmamıştı. Gece yarısı olmuşsa da çadırın içinde oturanların hiçbirinin uykusu gelmeyip, hepsi uyanıktı. Dışarıdan gelen sakin sesi hissedip, ateşe bakarak uzun uzun sohbet eden ve sohbetin bitmesini hiç istemeyen bu insanların gerçekten de hiçbir şeyden haberi yoktu. O anda Atake Bahadır'ın aklında güzel fikirler oluşup, sade geçen bu kadir gecenin sonunun bir ulu seferle biteceği kimin aklına gelirdi.

Misafirler çadırdan çıkıp gittiklerinde şafak sökmek üzereydi. Atake Bahadır yastığa başını koymayıp, misafirlerin yanında nasıl oturduysa o halini hiç bozmadan oturuyordu. Oturduğu yerden Berik Evliya ile Kaşgar'dan gelen Ötömbay'ın konuşma sesleri duyuluyordu. Taştanbek, otlığın yukarısında soyguncu gibi etrafına bakınıp,

çadırın içindekileri koruyormuş gibi duruyordu. Bu Atake Bahadır'ın yanındaki arkadaşları ile önemli görüşme yaptığını haber veriyordu.

Çadırın içinde yanan ateş, çadırın içini iyice ısıtmıştı. Ötömbay, çadırın içindeki yanan ateşe bakıp duran Atake Bahadır'a bakarak: -[188]

– “Nüfusu karınca gibi çok olan Çin'in ulu sahibi, değerli Bogdıhan'ın tahta oturuşuna bu sene tam elli yıl oldu” deyip, konuşmaya başlayınca Atake Bahadır ona soru sordu:

– “Hürmetli padişah kaç yaşına geldi?”

– “On üç yaşında tahta oturmuş.”

– “O zaman ikimiz aynı yaştayız.”

Ötömbay devam etti:

– “Gerçekten de peygamber yaşına gelip, aklının başında olduğu çağdadır Bogdıhan.”

– Atake Bahadır da Bogdıhan'ı överek, “sadece akıllı değil, aynı zamanda çok çevik biridir o” dedi.

Ötömbay konuşmasına devam etti:

– “Bahadır, dediğin doğru. Akıllı ve çevikliği ile devletinin topraklarını genişletti. Dünyada meşhur oldu. Yabancı milletlere düşmanlık etmek değil, onlarla dost olmak istedi.”

– “Bogdıhan dostu mu muhtaç?”

– “Kendisi gibi sade kişiler ile dost olmak istiyor.”

Atake öksürerek:

– “Yüksek dağlara, küçük tepelerin nasıl faydası olur ki?”

– “Bahadır, küçük tepeler olmazsa dağ nasıl yüksek görünecek?”

Atake biraz düşündükten sonra onun söylediğine katıldı:

– “Dediğin doğru.”

– Ötömbay, Atake'ye, “Unutma Bahadır!, Çin ülkesinin sahibi Bogdihan tahta on üç yaşında oturdu. Elli yıl padişahlık yaptı. Yarım asır altın tahtta kalıp halkı yönetmek kolay mı? Akıllı padişah seni beklemekte, çok hazırlık yapıyor. Padişahlığının ellinci yılını kutlayıp, büyük bir ziyafet verecek. Bu ziyafete senin gibi pekçok kişi çağırılacak.”

– Atake umursamamış gibi, “öyle mi?” dedi?

– “Evet Bahadır!” -[189]

Berik Evliya söze katıldı:

– “Tsin imparatorluğu Çin ülkesini ne zamandan beri yönetiyor?”

– “Bir buçuk asıra yaklaşmıştır” diyen Ötömbay, biraz düşündükten sonra tekrar cevap verdi; “Şecereye göre Manjur-Çinder 1022 yılında tahta gelmiştir.”

O sırada kapı açılıp, esmer, bıyıklı bir genç başını içeriye soktu:

Atake başını salladı:

– “Gir!”

Genç, Atake'nin yanına gelip sessizce oturdu. Gözleri ateş gibi yanan gencin bir şeyden kaçtığını, saklanmak istediğini anlayan Atake:

– “Söyle bakalım yavrum.”

– “Avak dostunuzdan size selam getirdim Bahadır.”

– “Nasıl, iyi mi? Sağlığı yerinde mi?”

– “Dostunuz bu sefer de Narbota Bey'in yakın adamı.”

– “Haberim var. Avak'ın akıllı olduğunu daha önce fark etmiştim.”

– “Size iletmemi istediği bazı şeyler var, dinler misiniz?”

– “Söyle, dinliyorum.”

Genç, bir süre duraksadı.

– Atake, “çekinme” dedi.

– “Avak dostunuz, sizin Ordo'ya gelmemenizi rica etti.”

– “Avak yalan söyleyip, kandırmaz.” Kaşlarını çatan Atake, kızgın bir şekilde “sonra?” dedi.

– “Avak gelmesin diyorsa bir bildiği vardır Bahadır.”

– Atake, “Avak yalan söylemez, daha açık konuş” dedi.

– “Narbota Bey'in size karşı olan düşüncesi iyi değil.”

– “Ne biliyorsun? Bildiğin bir şey mi var?”

– “Öldürebilir”

– “Ordo'ya gençliğimde çok gittim, neden o zaman öldürmedi?”

– “O zaman öldürmediyse şimdi öldürecektir Bahadır.”

– “Ben, Narbota Bey'e o kadar ne kötülük yapmışım?”

– “Doğru söylüyorsunuz Bahadır.”

– “Misafirliğe çağırıp kendisi saldırırsa,-[190]

milletim arkamda olur. Narbota Bey bunu bilmiyor mu?” Atake, genç adam ağzından bir şeyler kaçırır mı acaba diye böyle gafil bir soru sordu.

– “Bildiği için sizi öldürecek.”

– “Nasıl?”

– “Milleti başsız bırakmak için! Bir gün bakarsınız ki yataktan kalkamaz olursunuz.”

– Atake Bahadır'ın aklına ölüm ilk kez gelmiş gibi korktu. “Zehir verecek diyorsun?”

- “Öyle de olabilir Bahadır.”
- “O zaman Narbota'da çıkan çıban gibi olmaz mıyım?”
- “Çıban değilsiniz Bahadır. Siz ulu dağlara Narbota Bey'i girdirmeyen aslansınız.”
- “Aslanın başı giderse ne olur?”
- “Milletin sahibi giderse, millet başsız kalır. Onun için, Avak dostunuz gelmesin dedi.”
- “Devam et”
- “O zaman millete kim sahip çıkıp, destek olur? Narbota Bey insanları aldatıp, kandırıyor. Avak dostunuz, ulu dağın koynundaki Kırgızlar, yakın zamanda Kokanlar'ın kölesi olacak diye düşünüyor.”
- “Birçok Kalmak'ı kovup, gönderdik. Artık özgür, huzurlu, millet gibi yaşayalım dedik ama rahat bırakmıyorlar.” Atake çok üzüldü.
- “Narbota Bey söylediğinden geri dönmez, Bahadır.”
- “Bulaşan hastalık, öldürmeden bırakmaz” sözünü Kırgızlar boşuna söylememiştir. Narbota Bey'in eskiden beri bizi istediğini biliyorum. Narbota, Tanrı dağlarının tamamını işgal edip, Beylerin Beyi, Hanların Hanı olmak istiyor. Göreceğiz” diyerek tövbe çekti. Atake gence bakıp, “Koçum Tacıbay dostuma git anlat.” “Allah'ım felaketlerden korusun” diyerek dua etti.

Genç çıkıp gittikten sonra:

- “Atake Bahadır!, Pekin'e çağırın Bogdıhan da Ordo'ya ulaşmadan zehir verip beni öldürür mü?” diyerek, Ötömbay ile dalga geçti.

Ötömbay:-[191]

- “Bahadır!, Çin padişahı şimdilik öyle işler yapmıyor.”
- “Kardeşim, Bogdıhan ne zamanda beri iyi niyetli oldu?”
- “Bogdıhan, Narbota Bey gibi değildir.”

- “O zaman nasıldır?”
- “O büyük bir ülkenin sahibidir. Gök Tanrı'nın emriyle yaratılmış padişahdır.”
- “Onu biliyoruz.”
- “O çok uyanık, tilki gibi kurnazdır ama Narbota Bey gibi ihanet etmez.”
- “Dinliyorum seni kardeşim.”
- “Demek Bogdihan'ın davetine saygı göstermek sizin için önemli!”
- “O zaman Pekin'e gitmem gerek mi?”
- “Bahadır, gitmek ya da gitmemek size kalmıştır.”
- “Nasıl yani?”
- “Gittiğin gün sana hemen saldırıp, öldürmez.”
- “Sonra?”
- “Gitmezseniz de sizi rahat bırakmaz.”
- “Çok ilginç!”
- “O şuan size çok muhtaç.”
- “Öyle mi?”
- “Sizi padişah gibi karşılar. Şairler isminizi şiirlerinde söyler. Güzel kızlar önünüzde raks eder. Kalacağınız yer saray, uyuyacağınız yumuşak yastık olur. Güzel kokulu kızlar koynunuzdan çıkmaz. Sadece sana değil, senin beraber gelen herkese hürmet edilir. Güler yüzü tebessümü göreceksin orda. Saygı, hürmet Pekin'dedir. Dünyada tanınmış bir padişah'ın yanında oturmak ne büyük bir şereftir. Böyle saygı, ikram, karşılama görmeyen insanlar, Bogdihan'ı övmeyecek de kimi övecek? Hürmete, cömertliğe alışan bu insanlar, rahatlığın keyfini çıkarırlar.”
- Atake alay eder gibi gülerek: “Bogdihan insanı sinsice öldürür o zaman desene!”

– Ötömbay, içinden “tam da üstüne bastın’ deyip, sevindi.

– Atake “devam et” dedi.

– “Düşmanına hiçbir şans vermeyip, onu affetmez. Merhametsizlik, acımasızlık yönünden Çin’in Noyonlar’ını hiç kimse geçemez. Güzelliğe, görkemliğe-[192]

ne kadar değer verip, saygı gösterseler de, kan dökmek, merhametsizlik de onların özelliğinde vardır. Papağan, güzel kadın, güzel çiçek, gördüklerinde kendilerinden geçerler. Bunu yanında düşmanı vahşice katledip, çok acımasız olurlar.”

Atake:

– “Kardeşim, haberimiz var.”

– Ötömbay anlatmaya devam etti. “Çok uzun zaman önce bizim dedelerimiz, Manas'dan gidip Pekin'e hücum ettiğinde Çin padişahının nasıl karşılık verdiğini biliyor musun?”

– Atake, “anlat” dedi.

– “Hücum edenlere gücünün yetmeyeceğini anlayan Çin padişahı, karşılık vermeyip, onları güzel bir şekilde karşılayıp, hürmet gösterdi. Askerlerin hepsini güzel kızlarla evlendirdi. Çok uzun süre yolda yürüyen askerler, çok çabuk aldandılar. Güzel kızların cilveleri ile akıllarını kaybedip, çok geçmeden askerlik özelliklerini kaybettiler. Bir iki sene kaldıktan sonra çocukları da oldu. Öz dillerini unutup, herşeylerini Çin'e verip, tamamen orda kaldılar. Bu şekilde en güçlü, yetenekli gençler yok olmuştur. Çin’innüfusu çoktur. Onlar düşmanı yenmenin birçok yolunu bilirler. Bogdıhan'a sizin gereğiniz yok Bahadır. Ona, temiz suyu olan, hazine ile dolup taşan Tanrı dağı gerek. Kıymetli, kutsal Kırgız yerleri gerek. Milletin hayatı ve Bahadır ile onların ne işi olur?”

Atake çaresizce:

– “O zaman ne yapacağız? Sol tarafımızda Kokan'lar, sağımızda Bogdıhan var. Yutmak için hazır bekleyen iki ejderhanın hangisine yem olacaktı zavallı Kırgız? Bize rahat ve özgür bir hayat yokmuş.”

Ötömbay tavsiyede bulundu:

– “Bahadır'ın gücü kolunda değil, aklındadır. Çaresini kendin bul Bahadır. Büyük milletini koru. Milletinin hayatı senin elindedir. Bogdihan'ın gösterdiği yakınlığa karşılık vermezsen sonun gelir. Kokan'ların askerleri ulu dağın koynuna aç kurt gibi girip, saf, zavallı milleti dağıtıp, paramparça ederler.”-[193]

– Atake Bahadır, çaresiz bir şekilde “anlıyorum” dedi.

Bu sırada şafak söküyordu. Ateş yakılan ocağın alevi çadırın içine o kadar da aydınlatmıyordu. Her taraftan bıldırcın sesi geliyordu. Bu çadırın içindeki üç kişi oturdukları yerde bir birine yaslanıp uykuya daldı. Taştanbek de mavi renkli, geniş yakalı gocuğun içinde hiç kıpırdamadan oturuyordu.

Mayıs ayının ortasıydı. Hava çok güneşli ve sıcaktı. Havada en ufak bir bulut bile yoktu. Sükûnet, rahatlık gökle birleşmiş gibi her taraf masmavi, öten tarla kuşları, havada uçuşan sarı, kırmızı kelebekler. Hep kervanların geçtiği kanlı, büyük yolda endişesiz, rahat bir şekilde gelen Kokan'lı misafirler neşeli ve mutluydu. Yolcular, Sarı-Özön Çüy'deki Solto kabilesinin meşhur Bahadırı Cayıl'ın neslinin yerleştiği yere daha gelmemişti. Yolun iki tarafında da kamış ağaçları vardı. Elçi Saydulla, kervan'ın başındaydı. Muhabbet edip, uzun yolu kısaltalım denilince, yanında gelen arkadaşlarından biri elçiye soru sordu:

– “Hazretim, bu Kırgız Bey'i daha önce gördünüz mü?”

– “Nerden göreceğim?” Saydulla önemsememiş gibi yaptı.

Soru soran adam:

– “Nasıl düşünceler ile geliyorsunuz?”

– “Vahşilerin boş, saçma adamlarının çoğunu gördük. Böyle birisini daha önce görmemiştin.”

Yolcular, Saydulla'dan Atake Bahadır hakkında anlatmasını istediler. Saydulla umursamamış gibi bir şeyler anlattı.

Saydulla, “evvel zaman içinde’ diyerek başladı. “Ulu dağın eteğinde, küçük pınarın kıyısında dağ çınarının tek tohumu kalmış. O büyüyüp yaş dağ çınarının dallarına dönüşmüş. “Dal büyürse çınar olur’ diye söylenen söz buradan gelmektedir. Genç dağ çınarı, yıllar sonra çok büyüyüp, kalın bir dağ çınarı olmuştur.-[194]

Çınarın büyüdüğü yerin yanında ondan başka pekçok ağaç büyümüş, koyu orman ortaya çıkmış. Ormanın içinde su çıkıp, eskiden küçük olan pınar büyük göle dönüşmüş. Orman her türlü hayvanla dolup taşmış. Dağ çınarına destek olan diğer ağaçlar, kuş ağacı, hanımeli, dikenli çalı, ılgın ağacı gibi çeşitli bitkiler de vardı. Onların hepsi yalnız ağaca yaslanıp, rüzgârla sallanıp şiir söyleyip, bu şekilde övgüleri duyan dağ çınarı tatmin olup, zevk alıyordu. Dağ çınarı bu övgülerin kesilmesini hiç istemeyip, hep duymak, eğlenmek isterdi. O çok seneler yaşamış, başından çok şey geçirmiş ihtiyar çınar, kendinden başka dağ çınarlarını yanına yaklaştırmazdı. Tek ben olayım, yalnız ben övgü duyayım diyen ihtiyar dağ çınarını, öteki tarafta su gitmeyen, taşlı yerde yetişip, bin yıl yaşamış ihtiyar ardıc ağacı görür ve anlardı. Yazın güneşin sıcaklığında su gelmeyip, çok susayan ardıc ağacı dayanırdı. Kışın karda, fırtınada kırılmadan, düşmeden durup, yaz, kış yemyeşil olan yalnız ardıc ağacı, övünen dağ çınarına öğüt vermekten çekinirdi. Övünen dağ çınarı, ihtiyar ardıc ağacı ile uzaktan bakışıp, sohbet ederdi. Ona bir şeyler sorup, ondan öğüt almak aklının ucundan bile geçmezdi. Dağ çınarının gölgesine her türlü kuş gelip, güzel güzel ötüşüp, dinlenirdi. Gelen geçen yolcular onun gölgesinde dinlenmeden gitmezdi. Bu şekilde devam ederken, övünge, habersiz, rahat dağ çınarının dibinde küçük bir ağaç kurdu görünür. Dağ çınarının gölgesinde dinlenen ağaç kurdu, onun kucağında serbestçe dolaşır. Sonunda onun yapraklarının arasına girip, tohumunu bırakır. Kış geldiğinde ağacın köküne inip, kış için çınarın kökünü yer. Sevimli ağaç kurdunu ihtiyar dağ çınarı da sevmişti. Bunların hepsini uzaktan gören bin yıl yaşamış yalnız ardıc ağacı dayanamayıp, komşu o ağaç kurdunu kucağına alma diye öğüt verir. Dağ çınarı, küçücük ağaç kurdu bana nasıl zarar verecek deyip, ardıc ağacına inanmamıştır. Ardıc ağacı:“O ağaç kurdunun küçük olduğuna bakma, o çok tehlikelidir” dese de dağ çınarı hiç dinlemedi “Küçücük-[195]

ağaç kurdundan mı korkacağım” dedi. Sonunda küçücük ağaç kurdu, çınarın kökünde gezerken, övünge dağ çınarı yavaş yavaş sararıp, kökü çürüdü. Bir gün bir fırtına gelir ve onu kökünden koparıp düşürdü. Etrafındaki ağaçlar da yok oldu.”

Dinleyenler hiçbir şey anlamayıp, çözemiyordu. Oturanlardan birisi sordu:

– “Bu kadar anlattın, bu hikâyeyi şimdi kendin çöz bakalım, Saydulla abi!”

Saydulla:

– “Atake Bahadır'ı kuvvetli bir dağ çınarı olarak düşünürsek, Berik Evliya hariç diğer vahşilerin Beyin etrafında toplandığını gördünüz mü? Kutsal Kur'an ile alay edip, kopuz çalan Ötömbay serserisi kim? Arslan gibi Solto kabilesinin bahadırlarını göremedim. Kendi soydaşı Üçükö'yü yanına niçin yaklaştırmaz? Davranışları Han gibi olan ve Kırgız'da tanınıp, meşhur olan Esengül Bey'i göremedim. Atake'nin güvendiği insan, Andican'da gezip, tozup gelen tüccar, Narbota Bey'e asla iltifat etmeyip, huzuruna gelen nimete yüz çevirir. Sonunda etrafında toplanan kişiler, dağ çınarının köküne giren ağaç kurdu gibi Atake Bahadır'ı yok edecektir.”

Oturanlardan birisi cevap verdi:

– “Kırgız milletinin en kuvvetli insanları ile hayvancılıkla uğraşan insanları arasında çok fark yoktur. Yemeği oturup beraber yerler. Aynı yerde yatıp, beraber gezerler. Gördünüz işte Bahadır'ın bir deveciden farkı yoktu.”

– Saydulla, “doğru söylüyorsun” deyip, konuşan kişiye katıldı. “Bu vahşi Kırgızların, balık baştan kokar diye sözleri vardır.”

Bu söze yanındaki kişiler kahkaha atarak güldü. Suyu geçtikten sonra gölgesi çok olan ağacın dibine gelip, oturdular. Sakin bir şekilde öğle yemeklerini yedikten sonra, yorulan atlarını biraz dinlendirdiler. O günün akşamı Saydulla'nın söylediklerinin hepsini duyan Atake:

– “Düşmanın kurt ise, sen de kurt ol.” -[196]

Saygı ve hürmeti bilen Atake, saldırıp, hücum etmeyi de bilir deyip, önemsemedi.

Saydulla ve yanındakiler, Sarı Özön sınırından çıkıp, çölü geçip, Taşkent'e doğru yola koyulmuş ve bir sahrada gecelemişler. Çadırın içinde yatan Saydulla, ertesi gün güneş doğmasına rağmen yataktan kalkmamıştı. Yanındaki kişiler, çadırın içine yavaşça girip, yanına gelip baktıklarında Saydulla hiç kıpırdamıyordu. Saydulla uyurken ölmüştü.

Yabancı birilerinin çadırına girdiğine dair herhangi bir iz de yoktu. Yaşı elliyi geçmiş, etine dolgun olan bu insan'ın ölmesine hiç kimse şaşırmadı. Saydulla'nın cesedini yol kenarındaki eskir bir mezarlığa gömüp, kendileri yollarına devam ettiler.

Cılgın-Başın'ı ve fakirlerin yaşadığı köy olan Ak-Beşim'in yanından geçip, kayalık dağa doğru çıkarken, ön taraftan aceleci bir ses çıkıverdi:

– “Hey, sihirbaz! Sevgili evliyam! Dur, bekle!.” Grubun başındaki kişi, Berik Evliya'yı çağıran zavallıyı dikkate almayıp, yola devam ederken:

– “Hey, sihirbaz! Berik Evliya” diyen ses, tekrar çıktı.

Bu garip sesi duyduklarında grubun önünde giden Atake atını durdurdu. Arkalarından koşarak kendilerine doğru gelen kişiyi gördüklerinde şaşırp, “bu kim” dediler? Grubun içinden birisi:

– “Aşım bu. Vah zavallı! baksana çıplak ayakla yürüyüp, ayağına dikenlerin battığını bile hissetmiyor.”

– “Bahadır'ın yolunu kesti” deyip, içlerinden biri öfkeleni.

Beyaz donunun dizine kadar dürölmesi, kıllı bacaklarının gözükmesi onun umurunda değildi. Atake, omuzunda kazması olan Aşım'ı ancak kendilerine doğru iyice yaklaştığında tanıyabildi.

– “Selamun aleykum Bahadır!” dedikten sonra nefesini toparlamaya çalıştı.

Selamına karşılık veren Atake Bahadır, güzel bir şekilde sordu:-[197]

– “Aşım, arkandan düşman mı kovalıyor, niçin böyle acele ediyorsun? Böyle acele etmene gerek yoktu, geri dönüşte sana uğrayacaktım.”

Atake'nin güzel, sakın konuşmasını Aşım önemsemedi:

– “Bahadır, benim işim Berik Evliya ileidir. Onu uzaktan görüp, koşarak geldim.”

– Grubun içinden biri ona kızıp, “söylesene!” dedi.

– “Güneşin bu sığağında Bahadırı yolundan alı koyma!”

– Atake, “acele ettirmeyin gençler!” dedi.

Aşım rica ederek:

– “Evliyam yardım et! Sihirli abi, iyiliğini esirgeme. Biliyorsun bir aydır yağmur yağmıyor, yere bir damla su düşmedi. Tarladaki ekinlerin hepsi kurudu. Tarlada çok yılan vardı şimdi onların hepsi bataklığa doğru kaçtı. Bir hafta daha yağmur yağmazsa çok kötü felaketler ile karşılaşırız. Bu sene Kegeti'nin suyu başka tarafa akıyor. Kalmak kuyusundan su çıkmıyor. Halk kan gündür orada kuyu kazıyor. Suyu kendi tarlamıza getiremiyoruz. Ekinlerimiz sararıp, kurudu. Halkın bu hâli ne olacak? Çocuklar açlıktan ölecek mi? Aşım, Atake'ye bakıp yalvardı. Bahadır halkın perişan olursa sen de zor durumda kalırsın. Bize yardım etsin evliya. Allah'a kaç defa yalvarıp, dua ettik olmadı. Seni aramaya gidenler, bulamayıp tekrar geri döndüler Bahadır. Kök-Oyrok'a gitti demişler. Çaresiz kalmadı sihirci abi, bugün senin huzuruna gelmeyi düşünüyorduk. Bahadır, evliya bize yardım etsin, halkın geleceğini düşünsün.”

Atake, üzgün bir şekilde seslendi:

– “Aslanım! Senin bildiğini ben de biliyorum. Sizden ses çıkmayınca ekinleri suluyorsunuz diye düşünmüştüm. Kalmak kuyusundan su çıkmadığını daha önce söyleseydiniz, bir çaresini bulurduk. Sizin ekinleriniz sararıp, kurursa, o zaman hepimiz bitmiştir demektir. Âşık oyunu oynamak, kımız içmek biter. Çocukların-[198]

karnı acıkıp, açlıktan ölür! Mısır bozasını içmeye alışık olan bu insanlar ne yapar? Evliyam sen ne diyorsun?”

– “Bizim elimizden gelmezse, Allah'ın elinden gelir.”

– Berik Evliya, başını kaldırmayıp, yere bakarak mırıldandı.

Atake:

– “Aslanım, senin ekinlerin kuruduğu zaman biz biteriz. Evliya elinden geleni yapar, sen merak etme!”

Berik evliya da katıldı:

– “Sen endişelenme, bir çare bulunur.”

Beyaz gömlekli Aşım:

– “Kutsal evliyam, Allah razı olsun. Milletinin sana ettiği duanlar kabul olsun. İnşallah öteki dünyada cennete gidersin” deyip, evliyanın elinden öptü.

Yavaş yavaş giden atlı grup, değirmenin yanına geldiğinde Aşım telaşlandı:

– “Bahadır bir şeyler atıştırıp gitseniz olmaz mı?”

– Orozbay, “yalandan misafirperverliğin ne gereği var?” dedi. “Bahadır'ı daha fazla alı koyma konuşma bitmiştir.” Orozbay, Atake'nin en çok güvendiği insanlardan biriydi. Onun için deminden beri Bahadır ile konuşan Aşım'a çok sinirlendi.

– “Orozbay, geleneklerimizi bozmayalım. Bahadır evimin yanından geçip de, bir şeyler yemeden mi gidecek? Süt emen körpe kuzum var.”

Atake:

– “Değirmeninde ne var?”

Aşım şaşırıldı:

– “Bahadır, değirmenin taşını yapıyordum.”

Atake Bahadır devam etti:

– “Buğday filan yok mu?”

– “Arpa, buğday var Bahadır.”

Aşım'a emir verir gibi:

– “Kâsenin içine su, arpa'yı koyup, karıştır getir” dedi.

Aşım, emri hemen yerine getirip, siyah kâsenin içine su ile arpayı koyup, karıştırıp getirdi.

– “Bismillah” deyip içtikten sonra, “bunlardan daha iyi ilaç yoktur” diyerek şaka yollu takıldı.

Memnun olan Aşım, giden atlılardan gözlerini alamayıp, onlara bakakaldı. Atake Bahadır da dönüp arkasına baktığında-[199]

Aşım'ın hâlâ kendisine baktığını gördü. Bahadır, Aşım'a “buraya gel” der gibi yapıp, işaret etti. Hiçbir şey anlamayan Aşım, hareket etmedi. Uzun boylu Aşım'a doğru atını koşturan Orozbay, ona “ilerle, gel buraya!” diyerek bağırdı. Aşım koşarak geldi. Atake gizli bir şeyler söyleyecek gibi atından eğilip, Aşım'ın kulağına bir şeyler fısıldadı.

– “Biraz yulaf bul aslanım.”

Bahadır'ın eli omuzuna değince sevincinden titreyen Aşım, telaşlandı:

– “Yulaf değil Bahadır. Gerekirse kıpkırmızı buğday buluruz.”

– “Buğdayı bırak, bana yulaf gerek diyorum.”

– “Yulaf bulmak kolaydır Bahadır. Yeni mahsulü bekle, eski yulafı sana layık göremem.”

Atake:

– “Yeni mahsule kadar bekleyemem aslanım.”

– “Bahadır şuan mevsimi değildir. Yeni mahsule çok az zaman kaldı. İnşallah bir ay içinde hasata başlanır.”

Bahadır güldü:

– “Yulaf bana şimdi gerek, kavurup yiyeceğim.”

– “Yulaf kavrulup yenilmez Bahadır.”

Aşım'ın bu saf haline üzülen Atake, ona yüksek sesle konuştu:

– “Kavrulur mu, kavrulmaz mı onu sen bana bırak, varsa hazırla!”

– Aşım telaşlanarak, “elbette hazırlayacağım, hazırlamaz olur muyum” dedi.

– “Aslanım! Allah yukarıda. Berik Evliya varken ekinin kurumaz. Bugün yağmur yağdırır.”

Aşım, Atake'nin konuşmasını ağzı açık bir şekilde dinleyip, sevindi. İbadet eden insan gibi yerinden hiç kıpırdamadan onu dinledi. Bahadır'ın Aşım ile konuştuklarını duyanlar, yaylaların yeşerdiği bir zamanda Bahadır'a yulafın niçin gerektiğini anlamayıp, merak ettiler. Atlılar Cılgın-Başın'ı geçip, kan yolunun kenarındaki küçük köye yaklaştılar. Orda yaşayan halk, küçük köy'ün ismini, uzun zaman önce “Tokmok Köy” olarak değiştirmişlerdi.-[200]

Kan yolunun kenarındaki köy çok büyük değildir. Atake'nin arkadaşı olan Abdurrahman'ın küçük oğlu burada yaşamış. Abdurrahman eskiden beri tüccarlıkla uğraşıp, her yeri gezip, dolaşmıştır. Kaşgar, Çin, Hindistan'a kadar gitmiştir. Oralara gidip, geri dönüşünde Taşkent, Kokan, Hiva'yı geçerek İdil kıyısındaki Bulgarlar'a gidip, gezmiştir. Evine döndükten kısa bir süre sonra tekrar yola koyulup, çölleri geçip Sarı-Arka ile Kazak kardeşlerinin yanına gider. Kısacası o hiç dinlenmeyip, hep gezerdi. Evinde kısa bir süre kalsa, sıkılıp, ölecek gibi hissederdi kendini. Abdurrahman kervanı ile beraber hayatını sürdürmüştür. Abdurrahman, hangi milletin, hangi eşyanın daha kıymetli, değerli olduğunu çok iyi bilirdi. Gerekli eşyaları istediği zaman bulup, getirip, Kırgız kardeşlerini sevindirirdi. Değerli deri, altın, gümüş, ipek kumaş, Çin çayı, Kalmak çayı, ok, ilaç, iğne, iplik, köle, cariye, at, ayı yavrusu, gibi her türlü ürün tüccar Abdurrahman'ın elindeydi. Eğer satacak bir şeyi kalmayıp veya kervanı bir saldırıya uğrarsa, ücretli olarak başka kervanlara rehberlik yapıp, onlarla gezip, dolaşmış. Abdurrahman bu dünya'ya rahatça yatıp, gezip, dolaşmak için yaratılmış bir insan değildir. Abdurrahman, okuma, yazması olan bir insandı. Çağatay Türkçesinde konuşup, yazabilirdi. Kutsal Kur'an'ın ayetlerini ezbere bilirdi. Kervan işletip, bu küçük köy halkına gelip sığınan, Atake Bahadır'a güvenip gelen Abdurrahman'ı yerli halk da dışlamamıştır. Atake'ye güvenen birçok insan bu Çüy bölgesine göç etti. Hep beraber ve birlik içinde bir millet olarak yaşamaktalar. Kendi milletinden kaçıp gelen Abdurrahman'a kimse zarar vermedi. Abdurrahman aç kalacak zavallılardan değil. O, malı, mülkü olan zengin bir insan. İlk geldiğinde-[201]

yerli halk ona yeni kardeş diyordu. Abdurrahman Cılgın-Baş köyüne yerleştikten sonra, onun etrafına başka halk da gelip, yerleşti. Zengin Abdurrahman'ın bir zamanlar yeni

kardeş olan adı silinmiştir. Bugünlerde Tokmok'a Kaşgar ve Kara-Dağ tarafından gelen hocalar çoğaldı. Hocalar, halkı dolaşıp, onlara Kur'an'dan, şeriattan bahsettiler. Abdurrahman ise dünya malını, mülkünü çoğaltmanın peşinde. Bu köye niçin Tokmok isminin verildiğini bu zamana kadar kimse bilmiyor. Abdurrahman bu ismi belki de Altay'ın kuzeyinde, Kem deryasının kıyısında bulunan Kızıl-Cardın'ın önündeki güzel, kayalık dağdan almıştır. Cılgın-Başı bu şekilde Tokmok ismine geçmişse, o zaman Altay'dan akıp giden Katın deryasının kıyısının tamamı Çüy diye adlandırılır. O zaman kutsal Sarı Özön'e Çüy ismini de Abdurrahman mı koydu?

Abdurrahman, Atake Bahadır'ın en çok hürmet gösterdiği insandır. Abdurrahman'ı sadece Atake değil, pekçok millet tanır. Yaz, kış gelip geçen yolcular ve tüccarlar bu Tokmok köye uğramadan, orada dinlenmeden geçip, gitmezlerdi. Atake Bahadır'a kimsenin duymadığı, bilmediği haberleri Abdurrahman getirir. Atake yaşadığı sürece Abdurrahman'a hiçbir şey olmaz. Bu karma karışık devirde zengin Abdurrahman'ı koruması için ona Atake Bahadır gibi güvendiği biri lazımdı. Kısacası Atake Bahadır ile Abdurrahman'ın yakın ilişkisini anlatmakla bitiremeyiz.

Çüy ırmağına su geldiği zaman, kan yoluna kadar sel olurdu. Abdurrahman bundan dolayı kışlağını yüksek yere kurmuştu. Atlılar evine doğru yaklaştığında, deminden beri hazır bir şekilde bekleyen Abdurrahman, onlara selam verdikten sonra, Atake Bahadır'ın yanına yaklaştı. Abdurrahman ile Atake sanki daha öncesinde anlaşmış gibi, evinin yanından geçip gidenleri evine davet etmedi. Atake Bahadır sesini çıkarmayınca, diğerleri-[202]

ne diye bilirdi? Atlılar yollarına devam ettiler. Çüy ırmağına yaklaştıklarında Berik evliya gruptan ayrılıp, ağaçlara doğru yürüdü. O sırada Berik evliyayı tanıyan bir kişi onun arkasından geldi. Evliya atından inerken ona yardım eden kişi, Berik'in halini, hatırını sormak için ona baktığı an, Berik evliya ona git burdan der gibi elini sallayıp, suyun kenarına oturdu. Çüy ırmağının suyu yeni dolmaya başlamıştı. Irmağın kıyısında yemyeşil ağaçlar vardı. Yemyeşil ağaçların arasında serçeler ötüşür. Hava masmavi. Uzaklarda tepeleri mavi olan dağlar. Ter kokan atının suya girmesine izin vermeyen Atake Bahadır seslendi:

– “Haydi Bismillah! deyip geçelim. Evliya kendi işini yapa dursun, biz onu nehrin öteki tarafında bekleriz.”

Geçit çok derindi. Su atların beline kadar gelip, nehrin kıyısına çıkanlar, sessizce arkalarına bakakaldılar. Onların bulunduğu nehrin yukarısı, dağın güney tarafı tamamen siyah kayalıktı. Bu kayalığın aşağı tarafındaki yeşil otlak, güneşin sıcağından yanmıştır. Hava çok sıcaktı. Dağdaki siyah kayalıklardan çok sıcak gelip, atlar yerinde duramıyor. Berik evliyadan gözlerini alamayan atlılar, sessiz bir şekilde düşünüyorlardı. Uzun boylu Berik Evliya, acele etmeden abdestini alıp, her zaman kucağında taşıdığı kutsal taşını dikkatli bir şekilde tutup, pınarın suyunda daldırdı. Sonra her zamanki gibi ağzını kıpırdatıp, kendince dua etmeye başladı. Berik'in bu yaptığını yanındaki insanlar birçok defa görmüştür. Onu izleyenler de içlerinden sessizce dua etti. Sadece yanındaki insanlar değil, etraftaki hayvanlar da evliya sihir yapacak diye korkarlar. İzleyenler, duanın etkisine inanıp, Berik evliya'dan korkup, seslerini çıkaramazlar. Evliya'ya hakaret edip, onunla alay eden kişinin bir gün bir felaket ile karşılaşacağı kesindir.

– Grubun içinden biri, “kısa süre içinde yağmur yağacak” dedi.-[203]

İkinci bir kişi de ona katıldı:

–“Evet, hemen yağsa çok iyi olur. Cehennem ateşinde yanmış gibi olduk.”

Sıcakta yanıp, soğukta donmayan Kırgız, Kırgız mıdır? Kırgız bunların hepsine dayanır. Atake “siz nasıl konuşuyorsunuz?” der gibi bakıp, sinirlendi. Kara-Dağ'ın yanında akan nehrin kıyısından gittiler. Bahadır ile aynı sırada yürüyenler: Berik Evliya, Zengin Abdurrahman, Ötömbay ve Şergazi idi. Onların arkasından Orozbay ve diğerleri grup halinde geliyorlar. Onlara öndekilerin sesleri duyulmuyordu. Atake'nin başında kenarları nakışla bezenmiş kalpak, üzerinde sivri yakalı gömlek, onun üzerinde deve yününden dikilmiş, hafif, ince, uzun cepken, Bahadır'ın giyim tarzı sade gözükse de, atının üzerindeki eşyaların hepsi gümüşle süslenmişti. Diğerleri de Bahadır gibi sade giyinmişti. Karasur denilen atının üstünde rahatça oturan Bahadır, ön tarafa bakarak seslendi:

– “Yerin kulağı var, sır söyleyeceksen uzak dur.”

Berik Evliya:

– “İssiz yerde konuşulan sözü de bazen insan duyar Bahadır.”

– “Evliyam sen bana baş olsan, onun içindeki beyin ise Ötömbay ile Abdurrahman.”

Sonra kendisine bakan Şergazı hakkında konuştu. “Şergazı kara gözüm, kalbim'dir.”

– Abdurrahman dua ederek, “Allah'ım, millet'in sahibi Atake Bahadır'a güç versin” dedi.

Arka taraftaki Orozbay, hiçbir şey duymamış gibi atın üstünde oturuyordu.

Abdurrahman:

– “Kokan'lı elçi yolda vefat etmiş Bahadır.”

Berik Evliya ellerini açıp:

– “Allah rahmet eylesin.”

Atake:

– “İmanı yoldaşı olsun. Allah'ın işine kimse karışamaz.”

Sözü Şergazı aldı:

– “Ağızına sahip çıkmayana ölüm hakdır.”

Abdurrahman sakın bir şekilde:-[204]

– “Kısmet, kısmet... Alın yazısı.”

– Evliya, “Allah'ın emrinden kimse kurtulamaz” der demez, gök gürledi.

Gidenlerden hiçbiri geri dönüp arkalarına bile bakamadı. Şiddetli yağmur, dağın eteğinden başlayıp, Çüy nehrinin kıyısına kadar bardaktan boşalırcasına yağdı. Biraz önce sıcaktan bunalıp, sığağa dayanamayan insanlar, ıslanmış fare gibi olurlar. Atlar ise bu serinlikte koşmak isteyip, yerlerinde duramıyordu. Arka taraftakiler ne yapabiliirdi ki, grubun önüne geçmeye cesaret edemeyip, atlarının dizginini çekip onları sakinleştirmeye çalıştılar. Yağmur bardaktan boşalır gibi çok şiddetli yağıyor. İşin ilginç yanı, grubun önünde gidenlerin üzerine güneş parlayıp, onlara bir damla bile yağmur yağmadı. Berik evliyanın bu hünerine memnun olan Atake Bahadır:

– “Çok iyi yaptın evliyam.” Yüzünü güneşin ışığından dolayı eli ile kapatıp, “şimdi bize de serinlik ver” dedi.

Atake'nin bu isteğinden sonra, evliya arkasına baktı. Dağın üstünü kara bulutlar kaplamıştı. Arkadan gelenlerin üzerinde hiç bulut gözükmüyordu. Evliya seslendi:

– “Bahadır, ıslanırsınız!”

– “Evliyam, yağmurda ıslanmayacak şekilde serinlik getir. Atların teri kurusun. Kendimiz de biraz serinleyelim.”

Bir süre sonra serin rüzgâr esmeye başlayıp, atların teri kurudu ve kendileri de serinledi. Bu duruma memnun olan Atake Bahadır, Orozbay'a seslendi:

– “Arkadakilere söyle de öne geçsinler.”

Arkadakiler, onların yanından geçip, öne çıktılar. Her yerleri ıslanmış olan arkadaşlarını gören Şergazı gülüverdi. Atake de gülümsedi. Evliya'nın yaptığı bu işe kimse şaşırmadı. Serin havada moralleri yükselen atlılar, sohbet etmeye başladılar.

– Şergazı, “Bahadır!” diye seslendi. “Evliyamız bu zamana kadar yaptığı bu işin sırrını kimseye söylemedi. Görüyoruz ki o artık çok ihtiyarladı. Bir anda ölüp, giderse onun yerine kim gelecek? Kutsal hüneri ne olacak? Bana öğret-[205]

deyip, her gün başının etini yiyorum ama cevap vermiyor. Bana inanmıyor mu? Benim dedelerim de ekin ekip, tarımla uğraşan çiftçiydi. Gök Tanrı ile konuşup, dertleşen, sihircilikten başka kutsal hüner var mıdır? Evliya baba, Bahadır'ın yanında bir daha söylüyorum, bana hünerinizi öğretiniz.”

Bahadır, Evliya'ya baktı:

– “Evliyam, Şergazı bu hüneri öğrenmeye layık değil mi? Yaşı otuzu geçti, o artık herşeyi yapabilir.”

– “Layık değildir deyip, küçümseyemem.”

– “O zaman çırağın olsun.”

Evliya başını salladı:

– “Onu da yapamam Bahadır.”

– “Sebebi nedir evliyam?”

– “Sana kıyamam.”

– “Hiçbir şey anlamadım.”

– “Bahadır’ın değerini ancak içinde kötü niyet olmayan insan anlar. Şergazı senin kanadındır. Adı kendisine yakışan Şergazı, arslan gibidir. O adamlarının içinde en akıllısıdır. Düşmana korkmadan atılır. Aslan’a karşı çekinmeden atılan Şergazı’dır. Güreşte hiç kimseye yenilmemiştir. Şergazı senin sağ kolundur, onu yanından ayırma. Sen vefat edersen, çocuklarına o bakıp, sahip çıkar. Senin birçok işini Şergazı yapar. Şergazı gibi senin değerini bilen, kötü niyeti olmayan, iyi niyetli birisi yoktur. Bunun için Şergazı’yı kendim gibi sihirbaz yapmaya cüret edemedim. Savaşmaktan yorulmayan, çevik, uyanık, akıllı Şergazı senin yanında olsun. Onun da bir alın yazısı var. Şergazı kuvvetten düşmeden savaşır. Yağmacıların başı yolda kalır ya da yağma sırasında ölür. Gökteki kartalı evcil tavuk yapmayalım Bahadır.”

– Atake, “tamam evliyam” dedi.

Düşüncelere dalan Şergazı, bir süre sustuktan sonra seslendi:

– “Evliyam, o zaman Orozbay’a öğret hünerini. Orozbay ekinle uğraşmayı iyi biliyor. Geçen seneki darı mahsulü iyi olmadı. -[206]

Ya da bu hüneri Çokoybay öğrense millete zararı mı olur?”

– Berik Evliya, açık bir şekilde “Çokoybay’a da öğretmeyeceğim” dedi.

– Atake, beklenmedik bir anda “niçin?” dedi.

– “Ben onu çok iyi biliyorum. O çabuk alevlenen, merhametsiz biridir. Çokoybay sadece kendi menfaatini düşünen biridir. Tarlasında gezen yılanı alıp, başkasının tarlasına atar. Merhametsiz Çokoybay, sihirbazlık hünerini öğrenirse düşmanlarını kırıp, geçmez mi? Sihirbazlık hüneri, sakın, çok konuşmayan, merhametli insana yakışır.”

Şergazi şaşırdı:

- “O zaman kutsal hünerin yok olup gidecek mi?”
- “Merak etme oğlum, Kırgızlar’ın arasında sihirbaz çoktur.”

Şergazi, evliya’nın cevabına inanmadı:

- “Siz hayatta iken bu hüneri birimiz öğrensek olmaz mı?”
- “Sana, benim gibi hüneri olan birçok insanın olduğunu söyledim oğlum.”
- Şergazi sevinip, “gerçekten mi?” dedi.

– Berik Evliya, “bundan çok uzun zaman önce” diyerek başladı. “Aç, zayıf bir halde Ketmen-Töbö’ye geldim. Yağmur yağmayıp, otlar kurumaya başlamıştı. Sıcak bir yaz günüydü ve karnım çok açtı. Önüme beş, altı öküz çıktı. Yakın bir yerde köy vardı. Geçidi geçtikten sonra bir çadır gördüm. Köpek havladı. Çadırın içinden çıkan bir genç beni köpekten koruyup, benim yanıma geldi. Benimle selamlaşıp, beni çadırına götürdü. Karısı altıma yumuşak bir döşek serip, su verdi. Biraz sonra önüme yemekleri getirdi. Ben sakın bir şekilde karnımı doyurdum. Benim yorgun olduğumu anlayan genç adam ve karısı, bana sessiz bir şekilde: Baba, şu yastığa başınızı koyup, biraz dinlenin dedi. Ben uyuya kalmışım. Gözümü bir açsam, dışarıda yağmur yağıyor. Dışarı çıkıp, baktığımda az önceki genç, çadırın etrafına su serpip, çadırın üstüne su saçıyordu. “Ne yapıyorsun?” -[207]

diye sorduğumda: “Siz serin havada uyuyun diye çadırın üstüne su serpiyordum” dedi. İçim acıdı, “bekle” der gibi yapıp, oraya hemen yağmur yağdırdım. Ordan ayrılırken de o gence sihirbazlık hünerini öğrettim. O gencin ismi Kadir’di. O şunda Ketmen-Töbö’de büyük sihirbazdır. Hiçbir zaman haksızlık etmez, her zaman milletini düşünür. Çok uzun zaman önce, Erdana Bey’in askerleri Eçki-Say’ı geçip, Kırgız’ı işgal etmeye gelirken o, dağ geçitinin içinde yaz gününde kar yağdırıp, sel getirip, Erdana Bey’in askerlerinin hepsini yok etmiştir. Sihirbazlık hüneri uzun zamandır onun neslinde devam eder. Ondan başka iki kişiye daha öğrettim sihirbazlık hünerini. Üç kişiden fazlasına benim gücüm yetmez.”

Tanrı dağının güney tarafını yağmur bulutları kaplayıp, Aşım'ın köyünde şiddetli yağmur yağsa da, Atake'nin atlılarının gittiği yerde hava açık, serin rüzgar esiyordu. Atlılar öğleden sonra Kordoy'a ulaştılar. Buraya sık sık yağmurun yağdığı otlar yeşerip, köpekler havlamaya başladı. Atake Bahadır'ın gitmek istediği köy buydu.

Kısa süre içinde çok uzaklardaki yüksek dağların hepsini bulut kapladı. Sarı Özön'e çok şiddetli yağmur yağmasına rağmen, batıya doğru giden bu yolcuların üzerinde güneş parlıyordu. Bunlar, sihirbazın hünerini birçok defa gördükleri için hiç şaşırmadan gidiyorlardı. Berik Evliya'nın kendisi hakkında konuşmasına hiç aldırmayan Şergazı, sessiz bir şekilde gidiyordu. O sesini çıkarmadan yoluna devam ederken, içinden Nişaa Bahadır'ın ikinci eşi Akşayım'ı düşünüyordu. Eline baltayı alıp, kaplanla bire bir mücadele eden Şergazı, ne kadarda kuvvetli görünse de o, sade, saf, hayal eden, cömert ve çabuk kızan biridir. O, otuz yaşını geçmesine rağmen hala evlenmemişti. Atake Bahadır, üvey oğlunun ızdırabını iyi biliyordu. O Akşayım'dan ayrıldıktan sonra hayattan ümidini kesmişti.

Şergazı çok uzun zamandan beri Atake Bahadır'ın yanında olup, Atake sefere çıkarsa sefere çıkar, evinde otursa-[208]

onun yanından hiç ayrılmayıp, Bahadır'ın isteklerini eksiksiz yerine getirirdi. Bahadır kendi çocuklarına güvenmeyip, sadece Şergazı'ya güvenirdi. Millet'in bu duruma şaşırmasına Atake hiç aldırmazdı. Atake'nin çocukları da babalarına saygı gösterip, onun yanından hiç ayrılmadığı için Şergazı'ya kalpten hürmet ederlerdi. Atake'nin çocukları ise, Şergazı'yi kıskanmazlardı. Şergazı insanlar ile çabuk kaynaşan bir insandı. Atake Bahadır'ın, milletçe tanınan ya da kurt yavrusu gibi kendi ayakları üzerinde durmaya başlayan: Ablay, Soltonoy, Baycigit, Karabek, Taştanbek, Canşügür isimli altı oğlunun içinden Taştanbek ile Karabek kudretli çıktı. Özellikle yirmi üç yaşındaki Karabek, babasına çekip, milletin Bahadır'ı olacak gibi. O genç olmasına rağmen ağır işler yapar. Herşeyi çok dikkatli ve düşünerek yapar. Atake Bahadır da bu oğlunun akıllı olmasından çok memnundu. Taştanbek'in en önemli özelliği onun çok keskin karakterli olmasıydı. İyi yüreklilik ile keskinlik ikisinin bir insanda bulunması çok zordur. Atake Bahadır seferlerde, önemli konuşmalarda oğullarını yanına yaklaştırmasa da onun, oğullarına nasıl terbiye verdiğini, onları nasıl eğittiğini başkaları nerden bilecek. Şergazı, Atake'nin iyi muamelesinden dolayı ona çok alışmıştır. Bazen

öz babası gibi Atake'ye nazlanmak, şımarlamak isterdi. Şergazı, Atake Bahadır için herşeyi yapmaya hazırды.

Çekirgelerin uçtuğu dağ eteğini geçen yolcular, dağın sırtına çıktıklarında ön taraftan duman geldi. Şergazı buralarda köy yoktu deyip, atını hızlıca koşturup tepenin zirvesine çıkıp baktığında aşağıda dere göründü. Derenin orta yerine siyah iki küçük çadır kurulmuştu. Siyah çadırın etrafında birbirini kovalayan kırmızı elbiseli gelin ile neşesi yerinde olan gençten başka hiç kimse görünmedi. Onlara bakakalan Şergazı'nın-[209]

yanına Atake Bahadır ve diğer atlılar da geldi. Gelinin başına örtülen beyaz baş örtüsü boynundan aşağı doğru düşüp, onu kovalayan gençin geniş sarı pantolonunun ayak ağzları yerlerde sürünüyordu. Onlar kendilerini kimse görmüyor sanıp, muhabbetlerine şeytan karışmıştır. Bu durumu anlayan Bahadır, geri dönüp gelirken konuştu:

– “Dana gözüyle süzerse, boğa ipini koparır.”

Ötömbay, Bahadır'ın fikrine katıldı:

– “Şeytanın baştan çıkarmasıdır, yoksa bu kadar olur mu?”

Rahat olan Berik Evliya konuştu:

– “Zülayha'yı baştan çıkaran da şeytandır.”

Bundan sonra onlar hiç konuşmadan yürüdüler. Atake Bahadır'ın sinirlendiğini hiç kimse anlamamıştı. Herkes suskundu.

Grubun arkasında gidenler, tekrar eski yerlerini aldılar. Yağmur şiddetli yağıyordu. Atake Bahadır'ın üzerinde ufak, beyaz bir bulut dolanıp duruyordu. Yağmur sepeleyen gölgeli bulutun altında giden Şergazı, sessiz bir şekilde Berik evliya'nın bu hünerine şaşıırıyordu. Onlar biraz yürüdükten sonra gök gürültüsü sol tarafta Sarı Özön'de kalıp, onlar kuzeye doğru devam ederken Kordoy'un kır eteği gözükte ve boğucu hava tekrar yüzlere çarpmaya başladı.

Öğle sonrasıydı. Deminden beri sessizce gelen Atake:

– “Ne zaman varacağız diye sordu?”

Şergazi cevap verdi:

– “Bahadır az kaldı, biraz sonra varırız.”

– Bahadır “tamam” dedi.

Şergazi rica ederek:

– “Bahadır, Şor-Kolot’da duralım.”

– “Şor-Kolot’da ne işimiz var?”

– “Atları biraz dinlendirelim.”

– “Karnım acıktı desene.”

Şergazi ne diyeceğini bilemedi:-[210]

– “Karnımızın açlığını düşünmüyoruz Bahadır, atlar biraz dinlensin.”

– “Öylemi? Öğleye kadar yürüyüp yorulan ata hiç binilir mi? Karnım acıktı deyip, doğruyu söylesene oğlum.”

– “Seninle gezip aç kalmasak da, başımızdan çok şeyler geçirdik Bahadır. Karnımızı da düşünelim.”

Bahadır, Şergazi’ye katıldı:

– “Doğru söylüyorsun. Herşeyi yapan karnımızdır. İnsanoğlu bu karnı için herşeyi yapar. Gökteki kuşları bile yakalar.”

– “Elbette” diyen, deminden beri atın üstünde gelen Abdurrahman da söze katıldı. “Dünya malı, mülkü için herşeyimizi veririz. İşte bunların hepsi de karnımız içindir.”

– Atake Bahadır şaka yaparak, “Abdurrahman da böyle söylüyorsa o zaman karnımızı düşünelim” deyip, Şergazi’ye “arkadaki gençleri de çağır, onlar da gelsin” dedi.

Grup, biraz dinlenmeye karar verdi. Siyah kâselerde kımız ikram edildi. Kımızı doya doya içtiler. Atlarını biraz dinlendirdikten sonra yollarına devam ettiler. Bu sırada Atake konuştu:

– “Orozbay, hem yolumuza gidelim hem de karnımızı doyuralım. Şunu unutmayın: Bizim gibi asker olan Teke-Türkler’in bir âdeti vardır. Onlar gündüz seferdeyken veya bozkırda gezerken mola vermezler. Yemeklerini atın üstünde yiyip, kımızı da atın üstünde içip giderler.”

– Şergazi şaşırmış bir şekilde, “atları yorulmaz mı?” dedi.

Atake Bahadır cevap verdi:

– “Onlar sefere çıkacakları zaman koyunun yağından alırlar. Bu yağdan atlarının ağzına arada sırada verirler. Bu duruma atlar alışmıştır. Zavallı atlar, susamadan, yorulmadan çölün bir ucundan diğer ucuna kadar kolay bir şekilde geçip giderler.”

– Dinleyenlerin hepsi şaşırdı.

Bahadır sözünü tamamladı:

– “Özellikle, acelesi olan bir asker, yola iki at ile çıkar. Yolda birisi yorulunca diğerine binip,-[211]

onlara az önce anlattığım gibi koyun yağından arada sırada verir. Atların yemeği de, suyu da budur.”

Bu sırada konuşma kesildi. Atlarını yavaşça yürüten yolcuların her birinin elinde kuzu eti vardı ve herkes karnını doyurmakla meşguldü. Bir tek Bahadır eline kuzu etinden almadı. Onun, herkesin önünde yemek yemeyi sevmediğini herkes biliyordu. Bundan dolayı mı yemek yiyenlerin hiçbiri ondan çekinmedi? Bir süre sonra ellerini yıkayan Berik Evliya dua etti. Arka taraftan gelen gençler, tekrar yerlerine giderken:

– Atake Bahadır, “sıra halinde yürüyün” diye emretti.

Yolcuların üstünü siyah bulutlar kapladı. Bahadır’ın bindiği atın üstüne yağmur yağmaya başladı. Küçük küçük tepecikleri görüp, morali yükselen Atake Bahadır:

– “Hadi evliyam, sohbet edelim de şu uzun yolu kısaltalım” diye rica etti.

Böyle zamanlarda hiç durmadan konuşan Berik Evliya, bu sefer durgundu. Atake sordu:

– “Evliyam, Kur’an’ın on ikinci suresini anlatsana. Bu kardeşlerin dinleyip, öğrensın.”

– Berik Evliya, kızgın bir şekilde “Bahadır!” dedi. “Kutsal Kur’an’ın on ikinci suresini sen ezbere biliyordun. Sana ilk önce Kur’an’ın dokuzuncu suresi olan “Tövbe” suresini anlatayım. Kur’an’daki “Yusuf ile Züleyha”nın tarihini ondan sonra anlatayım.”

Atake Bahadır ısrar etti:

– “Tövbe suresini akşam ateş yakıp dinlenirken dinleyelim evliyam.”

– “Bahadır, on ikinci sure’de Yusuf ile Züleyha’nın tarihi anlatılır.”

– “Yusuf ile Züleyha hanım’ın tarihini bu gençler de dinlesin. Birinin nikâhlı eşine göz koymanın zararlarını öğrenseler kötü olmaz. Biraz önceki kadının öğle vakti yaptıklarını gördük.”

Berik evliya başını salladı:

– “O da şeytanın işidir.”

– “Şeytan’ın oyununa gelmeden, Allah’ın emirlerini bilip, öğrensın bu gençler.”

Yan yana gelip, dikkatlerini toplayan gençler, bu anlatılacak hikâye’ye biraz önce çadırın etrafında birbirini kovalayan iki insanın yaptıkları işler’in sebep olduğunu düşündüler.-[212]

Şergazi ise Ötömbay kopuzcunun geceleyin çadırın içinde çaldığı bestenin sırrının da bu anlatılacak Hikâyede olduğunu anladı ve Berik Evliya ile Atake Bahadır’a doğru baktı.

Atlar ayaklarını aynı şekilde attılar. Berik Evliya bu sureyi anlatmadan önce kendi kendine dua etti. Hepsi duadan sonra atlarının dizginini çekip yollarına devam etti. Bir süre sonra Berik Evliya’nın güzel sesi çıktı:

– “İbrahim peygamberin oğlu İshak, onun oğlu ise Yakup peygamberdir. Yakup peygamber iki defa evlenmiştir. İlk eşinden on, ikinci eşinden iki erkek çocuğu olur.

Özellikle ikinci eşinden doğan oğlu Yusuf: Ay gibi, güneş gibi, yüzünü gören insan kendinden geçecek kadar çok yakışıklı, olmuştur. Babası Yakup da dünya’da bulunmaz güzellikte olan oğlunu diğer çocuklarına göre daha çok severdi. Yusuf küçüklüğün de bile yakışıklı olmasının yanı sıra çok akıllı ve çok zekiydi. Yusuf bir gün rüya görmüş ve rüyasını babasına anlatır:

– “Babacığım, ben gece çok ilginç bir rüya gördüm. Havaya baktığımda onbir tane parlayan yıldız duruyordu. Onbir tane yıldızla beraber gülümseyen güneşi, parlayan ayı gördüm. Hepsinden daha ilginç olan şey ise ay, güneş, yıldızlar’ın hepsi bana gülümseyerek bakıyordu. Bu rüyamı yorumlasana babacığım.’

Yusuf’un rüyasını dinleyen babası:

“Kurban olayım sana, yavrum! Gördüğün rüyayı sakın kardeşlerine anlatma’ deyip, öğüt verdi. Rüyanı duyarlarsa kıskanırlar. Onlar seni zaten kıskanıyorlar. Evet, sonuçta onlar da insan. Niyeti bozuk abilerin senin için bir kötülük düşünürlerse ne yapacaksın? İnsan’ı her zaman baştan çıkaran, doğru yoldan saptıran şeytan’dır. Şeytan’ın baştan çıkarmasına senin günahsız abilerin dayanamaz.

Yakup, oğlunun rüyasını kendisi yorumlamayıp, onu Allah’ın emriyle gelen iyilik mesajı olarak kabul eder. Sana bu rüyayı gösteren kudretli, güçlü yaratan’ın kendisidir. Onun çözümü de yaratan’ın kendisindedir. Acele etmeyip, sakince beklersen onun sana ve kardeşlerine iyiliği olur. Senin dedelerin İbrahim ve İshak Allah’ın sevdiği insanlardır. Allah tek’dir ve herşeyi sadece o görüp, bilir deyip, Yusuf’a nasihat verdi.”- [213]

...”Şimdi dostlarım;” Berik Evliya konuşmasına devam etti: “İnsanın acizliği aklınızda bulunsun. İnsan’ın olduğu yerde kıskançlık, her zaman olur. Sözümün başında da söylemiştim: Yusuf’un babaları bir olan üvey kardeşleri vardı. Babası Yakup, Yusuf’u diğer çocuklarından daha çok sevdiği için diğer çocukları Yusuf’u kıskanırdı: Babamızın Yusuf’u bizden daha çok sevdiğini anladık. Biz babamızın için ne zavallı çocuklarıymışız. Babamız yanlış yapmıyor mu? Babamıza Yusuf’dan başka çocuğun gereği yok. Bu yapılanı hanginiz doğru buluyorsunuz? diyerek kendi aralarında konuşurlar. Bu şekilde babalarının Yusuf’u kendilerinden daha sevdiğini anlayan diğer

kardeşler, Yusuf'un gözünü korkutmak isterler. Sonunda ilk eşinden olan oğulları babalarının huzuruna gelip:

–“Babacığım, biz dağa odun toplamaya gideceğiz. Yusuf da bizimle gelsin. Biraz oynayıp, eğlensin onu yanından hiç ayırmıyorsun’ dediler.

Kötü şeyler sezen Yakup, izin vermedi:

– “Nedendir bilmem ama küçük çocuğun sizinle gitmesini istemiyorum. Oraya gittiğinizde iyi bakamazsınız diye korkuyorum. Sizler oyuna dalıp gittiğinizde Yusuf kurta yem olursa ne olacak? Oduna kendiniz gidin, Yusuf evde kalsın.’

Oğulları ısrar etti:

– “Babacığım biz hep beraber oluruz. Nasıl olurda Yusuf’u kurta yem edeceğiz? Korkma, kardeşimize gözümüzün içi gibi bakarız. Ne yani Yusuf bize yabancı mı? Bize hiç güvenmiyorsunuz.’

Çaresiz kalan Yakup, çocuklarına inanmıştır.

Şimdi, söze temiz niyetli, mum gibi yanan Yusuf’un abileri ile ormana geldiği yerden başlayalım. Onlar, kardeşlerini kendi elleri ile öldürmeye cesaret edemiyorlardı. İçlerinden bir tanesi Yusuf’un tarafından olup, onlara akıl verdi: Boş boşuna günah işlemeyelim, en iyisi kuyuya atalım. O zaman korkudan kendisi ölür. Eve gittiğimizde kardeşimizi kurtlar yedi deyip, kanla boyanan gömleğini babamıza verelim.”

– Dinleyen gençler; “Aman Allah’ım!” dediler.-[214]

Biraz düşünen Berik Evliya, hikâyesine şöyle devam etti:

“Kardeşler bu fikri doğru bulup, dedikleri gibi Yusuf’u derin bir kuyunun içine atıp, onun kanla boyanan gömleğini aldıktan sonra ağlayarak babalarının yanına geldiler:

–“Babacığım biz aptallık ettik. Felakete uğradık. Çıkardığımız elbiselerin yanına Yusuf’u oturtup, hepimiz oyuna dalınca onu kurtlar yemiş. Senin düşündüğün gibi oldu. Biz şimdi ne kadar doğru söylersek söyleyelim, bize inanmayacaksın.’

Oğulları Yusuf’un kana bulanmış gömleğini babası Yakup'a verdiler.

Babası ağlayarak konuştu:

– “Başımız sağ olsun oğullarım, acı çekip, ağlamanın hiçbir faydası yok. Bunların hepsi Allah'ın emri ile oldu. Allah'dan yardım isteyip, ona ibadet edelim.”

Kendisini ne kadar tutmaya çalışsa da ağlayıp duran Yakup'ın yanına az önceki suçlanan kurt gelip, ondan özür diler gibi konuşur: Hürmetli Yakup, çocuklarının söylediklerine inanma. Benim için Yusuf'u yedi dedikleri yalandır. Boş yere günahımı almasınlar. Yusuf onların elinde öldü.

Bu da şeytan'ın baştan çıkarmasıdır. Yakup, Allah'ın emri ile oldu deyip, ağlamaya başladı. Zavallı Yakup, çok ağladığı için iki gözü de kör oldu”

Kutsal Kur'an'ın bu suresini ilk defa duyan gençlerin gözlerinden yaş gelip, bütün dikkatleri ile dinlerken Berik Evliya hikâyesini anlatmaya devam etti:

“Öyle ise, suçsuz yere kuyunun dibinde yatan Yusuf'un sonraki hayatı hakkında anlatayım. Bir gün yorulup, susayan bir kervan kuyuya yakın bir yerde durur. Çok susayan kervancının biri kovasını alıp, kuyuya doğru gider. O, ip ile bağladığı kovasını kuyuya atıp, kovayı tekrar çekerken kova biraz ağırlaşır. Kovayı güç bela çekip, içine baksa kovanın içinden bir çocuk çıkar. Melek gibi çocuğu gören kervancılar: Allah'ım, bu kadar güzel bir oğlan insanoğlundan mı doğar? deyip, bağırıvermişler. Ondan-[215]

sonra Yusuf'u ganimet olarak kabul eden kervancılar, yola çıkarlar. Kendisinin yakışıklı olduğu daha önce hiç duymayan Yusuf, merak edip, yolda gelirken aynadan kendisine bakıp: Vay be, çok yakışıklıymışım, beni satsanız kaç para ederim deyip, merak etmiş. Yusuf'un bu dileği yerine getirilip, kervancılar Mısır'a gelir gelmez çocuğu zengin birine çok ucuz bir paraya satmışlar. Yusuf satın alan bey, karısına: Çocuğa iyi bak, büyüdüğünde işe yarar, akıllı olursa kendimize çocuk yaparız deyip, iyice anlatır. İşte bunların hepsini gören, bilen Allah, Yusuf'u bir sınavdan daha geçirmek istemiş.

Yusuf büyüdüğü, Allah ona o kadar çok akıl, temiz kalp, adalet ruhunu beraberinde verdi. Şeytan'ın baştan çıkarmasına çare yokmuş, Yusuf'un güzel yüzü ev sahibinin karısı Züleyha'nın aklını başından alır. Dostlarım, âşık olmak çok kötü bir iletir. Öyle bir acıya bulaşan insan'ın hayatı mahvolur. Âşık olmak, insanı diğer insanlardan uzaklaştırıp, yalnızlaştırır. Ölüyü ise mezarda yok eder. İnsan'a kendini kaybettirip, acı

çektirir. Bu acı ve ızdırabı çekip de sevdiği insana kavuşamayan birçok insan kendi canına kıymıştır. Bugüne kadar aşk acısına çare bulan insan görmedim. Onun sihrini bu zamana kadar kimse çözememiştir. Allah'ın emri ile mi yoksa başka bir şeyden mi? Benim bildiğim kadarıyla bu ızdırab kanın bozulmasından ortaya çıkar. İnsanoğlu yanıp, acı çekip, gücünü kaybeder veya aslan'dan, ejderha'dan korkmayacak kadar kuvvetlenip, cesaretlenir. Hepsinden en kötüsü ise o gece hiç uyuyamaz zavallı. İşte böyle bir derde düşen Züleyha hanımın çektiği cehennem azabını insan dili anlatmaya yetmez. Bu konu hakkında âşık ve şairlerin ağzından anlatılan birçok destan vardır. Onların hangi birini size söyleyeyim. Züleyha'nın Kur'an'da nasıl yazıldığına bakalım. Zavallı kadın, kendini tutamayıp, sonunda Yusuf'u doğru yoldan çıkarıp,-[216]

onu kendinin yapmak için çok çaba harcamıştır. Züleyha, bir gün kocası evde yokken Yusuf'u yanına çağırır. Kapıyı kilitledikten sonra haram işi yapmak istemiş. Zavallı kadın, kucaklarını açarak yanıma gel diye yalvarmış. Yusuf, onun şeytanı karıştırdığı işini kabul etmedi. Yusuf, yaradan Allah'ım sen beni koru deyip, Allah'dan yardım istedi ve Züleyha'ya şunu söyledi: Kocanı babam gibi seviyorum, o da beni kendi çocuğu gibi seviyor. Ben bu işi nasıl yapayım? O zaman ben kahrımdan ölürüm. Aklını başına al Züleyha.

Züleyha aklına sahip olamıyordu. O genç Yusuf'a âşık olduğu söyleyip, ona nasıl sahip olacağını düşünüyordu. Yusuf, Allah'ın temiz, iyi niyetli kulu olduğunu ispat etti. Yusuf kadına hiç yaklaşmadı. Buna rağmen Züleyha Yusufun peşini bırakmıyor. Çaresiz kalan Yusuf dışarıya çıkmak için kapıya yanaşır, Züleyha Yusufun gömleğinden çektiğinde, Yusufun göleği yırtılır. Tam o sırada karşılına evin sahibi, Züleyha'nın kocası çıkarır, yüz karalık yapan Züleyha, Yusuf'u hemen kocasına şikâyet eder.

– “Çocuğun gibi büyüttüştün, bak şunun yaptığı işe. Senin yokluğundan faydalanıp, karına haram iş yaptırmaya zorladı. Bunu zindana at ya da suçuna layık cezasını ver.”
Yüz karalık yapan Züleyha ağlayıverdi.

Üzerine büyük bir suç atılmış olan Yusuf dayanamadı:

– “Eşiniz yalan söylüyor efendim. Tam tersi kendisi benim üzerime atılıp, günah işledi. Haklıyı bulması için altı aylık bir bebek bulun, gerçeği yalnız o söyleyebilir.”

Hangisine inanacağını bilemeyen ev sahibi, çaresiz kalıp, Yusuf'un dediği gibi beşikte yatan bir bebek bulmuştur. O bebeğin dedikleri şöyledir:

– “Eğer Yusuf'un gömleğinin ön tarafı yırtılmışsa o zaman eşinin dediği doğrudur. Yusuf yalan söylemiş olur. Ona istediğiniz cezayı verebilirsiniz. Yusuf'un gömleğinin arka tarafı yırtılmışsa o zaman eşin yalan söylüyor.”

Bebeğin dediği gibi, Yusuf'un gömleği arka tarafından yırtılmıştı. Ev sahibi, karısına bağırmaya başladı:-[217]

– “Haram işi sen kendin yapmışsın. Günahın haddini aştı. Yusuf, sen doğru söylemişsin. Bundan sonra da böyle pis işlerden kendini uzak tut. Onu doğru yoldan çıkarmak isteyen, ona suç atan da senmişsin. Sana nasıl ceza vereceğimizi düşünelim.”

Bu suretle şehirdeki kadınların arasında dedikodu yayılır. Mısır'ın en iyi bey'inin karısı terbiye altında bulunan çocuğa âşık olmuş, böyle haram işe nasıl cüret etmiş. Çocuğa kendisi atılmış o sırada kocası gelmiş, şeklinde söz bütün şehirde duyulur.

Şehirde yayılan bu dedikodu'yu duyan Züleyha, o akılsız kadınlardan birkaç tanesini misafirliğe çağırıp, hepsinin eline bıçak verip: birine havuç soydurup, diğerine et kestirir. Kadınlar hızlı bir şekilde çalışırken Yusuf'u çağırıp, o dedikoducu kadınların yanına götürmüş. Genç Yusuf'un güzelliğine şaşırان kadınlar: “Allah'ım, bu insanoğlu mu yoksa melek mi?” deyip, şaşkınlıklarından bıçakla ellerini kesmişler.

– “İşte kendiniz gördünüz. Beni boş yere suçlayıp, millete rezil ettiniz. Aslında ben bunu doğru yoldan çıkarmak istemedim ama ben kendimi tutamadım. Bu ise taş gibi biri çıkıp, dediklerimin hiçbirini kabul etmedi. Yusuf benim dediklerimi kabul etmezse, benden iyi şeyler beklemesin. Zindana attırıp, orada azap çektiririm.”

– “Rabbim, öyle haram iş yapmaktansa, zindana atılmak benim için daha iyidir. Allah'ım beni şeytanın tuzağına düşürme. Öyle olursa ben ne yaparım? İstemeyerek vicdanımı kaybetmektense, ölmem daha iyidir” deyip, dediğinden geri dönmez.

Züleyha da dediğinden geri dönmez ve cezadan kurtulmak için kocasını inandıracak bir hile aramaktadır. Yusuf'un sihirbaz olduğunu ve o bebeği sihirlediğini söyler.”

–“Dostlarım, o zaman Yusuf’un yardım çağrısı Allah’a ulaşmıştır” deyip, Berik Evliya durakaldı. Biri tulumdan kırmızı koyup, hâli kalmayan Evliya’ya uzattı. O kırmızıdan biraz içtikten sonra: “Allah’ın görmediği hiçbir sakıncalı iş yoktur. Allah, Yusuf’a acımıştır. Züleyha’nın tuzağından kurtarmak için onu-[218]

geçici süreliğine zindana atmıştır. Allah, günahsız Yusuf’u bir defa daha denemek istemiştir.”

– “Şimdi de size Yusuf’un zindanda yattığı zamanı anlatayım. Zindanda Yusuf’dan başka iki genç daha vardı. O iki genç birgün rüya görürler ve bu rüyalarını Yusuf’un yorumlamasını istediler.

– Yusuf, “anlatın” dedi.

Birinci genç anlatmaya başladı:

– “Rüyamda üzümü ezip, onun suyundan şerbet yapmışım ve onu kendi ellerimle padişaha ikram ediyordum.”

İkinci genç de rüyasını anlattı:

– “Ben de rüyamda başımın üzerine ekmek koyup, onu padişaha götürüyordum. Bir de baktım ki götürdüğüm ekmekleri kuşlar gelip yemiştir.”

– “Bu rüyamızı yorumla bey. Biz seni biliyoruz. Sen diğer insanlar gibi değilsin. Senin elinden sadece iyilik gelmiştir.”

– “Doğru, ben Allah’ın yolunu tercih edenlerdenim. Benim ecdadım da benim gibi insanlarmış. İnsanların arasında Allah yoluna inanmayan, geleceğinden iyilik beklemeyen insanlar çok. Ben onlara gerçekten acıyorum. Biz Allah’ın yolunda gitmeliyiz. Allah alnımıza ne yazmışsa onu göreceğiz. Çoğu insan bunu bilmeyip, tövbe eden azdır. Kardeşlerim, Allah’dan daha güçlü kim var? Allah tek’dir. Onunla eşit bir canlı yoktur. Allah’a inanan, onun yolunda giden insan mutlu olur. İnsanoğlu, Allah’a olan inancını kaybettiği an bitmiştir. Kaderimizde yazılanı çekmek hepimiz için farzdır. Bunu hiçbir zaman aklımızdan çıkarmayalım. Kaderinize boyun eğecekse rüyanızı yoracağım. Rüya ezip, ondan şerbet yapman zindandan sağ salim çıkacaksın demektir. Padişaha hizmet edip, kendi ellerinle şerbet vereceksin. O zaman padişaha

benim günahsız, suçsuz olduğumu söylersin. Benim zindanda acı çektiğimi bilsin. Sonra ikinci gencin yüzüne bakıp, açık bir şekilde sen zindanda öleceksin dedi. Öldükten sonra senin başını, gözünü kargalar, kuzgunlar yiyecektir. Senin alın yazın, Allah'ın emri budur. Ben duyduklarımı anlattım arkadaşlar. Yusuf, böylece iki arkadaşının rüyasını yorumlamıştır”.-[219]

Söylediği gibi, az önceki rüyasında üzüm ezip, onda şarap yapan genç, zindandan sağ salim çıkar ve padişahın huzurunda hizmet etmeye başlar. Ondan sonra o genci şeytan baştan çıkarıp, Yusufun suçsuz olduğunu, zindanda boş yere azap çektiğini padişaha söylemeye unuttur. Zavallı Yusuf, zindanda birkaç yıl daha kalır. Aradan yıllar geçtikten sonra padişah bir rüya görür ve bu rüyasını kimseye anlatmaz.

Padişah'ın gördüğü rüya şöyleymiş: Rüyasında yedi etli, yedi de zayıf inek ve yedi çiğ buğday, yedi tane de pişmiş buğday görür. Yedi zayıf inek, bir anda yedi etli ineği yeyiverir. Padişah'ın bu rüyasını hiç kimse anlamayıp, çaresiz kalınca zindandan çıkıp, padişaha hizmet eden genç, Yusuf'u ancak o zaman hatırlar: Bu rüyayı yoracak kişiyi ben bulacağım deyip, padişah'dan izin alan hizmetçi, zindana gelir. Yusuf'dan padişah'ın rüyasında gördüğü yedi etli, yedi de zayıf ineği, yedi çiğ, yedi de pişmiş buğdayı yorumlamasını ister.”

Yusuf, padişah'ın gördüğü rüyayı şu şekilde yorar:

– “Topraklarınızın yedi sene iyi mahsulü olup, yedi sene güzel hayat geçirirsiniz. Sonra yedi yıl açlık olacak. Yedi yıllık iyi mahsulü, yedi yıllık açlık için yetiştirin. Demek ki yedi zayıf ineğin, yedi etli ineği yemesi budur.” Ondan sonra devamlı yağmur yağıp, tekrar güzel hayat gelir. Millet, tekrar mutlu yaşamaya başlar.

Yusuf'un cevabına memnun olan padişah, emretti:

– “O genci bana gösterin.”

Hizmetçi, Yusuf'un yanına tekrar gidip, padişah'ın emrini söylediğinde: “Yusuf, ilk önce beni zindana attıran kadından benim ne kadar günahım olduğunu tespit etsin” dedi. Padişah, Yusufun dediği gibi ilk önce Yusuf'u suçlayan kadınları tek tek sorgular. Kadınların hepsi: “Allah bizi affetsin, biz onu boş yere suçladık, onun hiçbir günahı yok” dediler. Gerçeği hiç kimseden saklayamayacağını anlayan Züleyha; “Yusuf'u

doğru yoldan çıkarmak isteyen bendim fakat Yusuf iyi niyetli, adaletli, temiz kalpli insanmış” diyerek suçunu kabul etti.-[220]

Âdil, ilim sahibi ve güzellik yönünden Yusuf gibi birinin olmadığını bilen padişah, tahtını Yusuf'a bırakmıştır.

– “Şimdi anladınız mı? Allah'dan daha büyük, merhametli, iyi kalpli başka kim var? Dünya'da her şey Allah'ın izni ile olur. Ondan habersiz hiçbir şey yapamazsın. Karınca'nın bacağı kırılırsa o da Allah'ın emri ile olur. İyi niyetli, temiz kalpli insan haksızlığa uğrarsa, Allah ona yardım eder. Her şeyi Allah düzeltir. Allah, suç işleyip, haram iş yapmış insanların günahını affeder. Onun için birine sinirlenip, kötü düşünmeye başladığında veya sevinip, çok mutlu olduğunda Allah'a ibadet et. İbadet etmekten kaçınma. Makama aldanıp, zenginliğe inanma. Her şeyi görüp, bilen Allah'ı hiçbir zaman unutma. Gördünüz işte, Yusuf'un suçsuz olduğu sonunda ispat edildi.”

Atı ile giden Berik Evliya, ellerine havaya doğru açmıştı. Çok korkutucu gök gürlemesi oldu. Sarı Özön'de yağmur bulutları toplanıp, şiddetli yağmur yağmaya başladı. Güney tarafta gökyüzü açık ve temizdi. Gençler, Evliya'nın bu güzel hünerine şaşırdı. Atlılar tüm dikkatleri ile Berik Evliya'yı dinliyordu. Onların hepsi Yusuf'un tarihini merak etmişti. Berik Evliya, onların ilgisini çekebilmek için daha güzel, daha ilginç anlatıyordu. Atake Bahadır da Evliya'nın sözünü kesmeyip, onu dinliyordu. Evliya bir anda: “İhlâs, ihlâs” deyip, Kur'an'ın-[221]

bir suresini mırıldanarak okuyup, sonra kendi kendine cevap verdi:

“Ey, âlemi yaratan yüce Allah!

Senin annen yok, sahibin de yok, sen tekisin.

Doğmadan, doğdurmadan babasız olup,

Âlemi yarattın yalnız başına.

Sende yüce, sana eşit kim var?

İnsan gözüne gözükmeyen hiçbir zaman.

Dünya'da senden yüce kimse yok.

Kudretli, kutsal, yüce Allah'ım.

İbadetimde dönmeyip, sana kalbimi verdim.

Hiçbir zaman yalan söylemedim.

Bizim gibi kullarına yardım eyle yüce Allah.”

– “Dostlarım, benimle beraber Allah'a ibadet edin. Şimdi benim okuduğum dua Kur'an'ın en son suresi İhlâs suresi'dir. Sadece yorulmadan ibadet eden insan, hayattan zevk alır. İbadet etmediğimiz zaman, bu dünya'nın meşguliyetine kapılırız. Onun için dilimizi, gönlümüzü kirletmeden bu hayatın esas amacını bilmemiz gerekir. Bir düşünün bakalım: mavi gökyüzü, sayısız yıldız, parlayan güzel güneş ve dünya'ya güzellik katan parlak ayı kim yarattı? Bu yeryüzünün sahibi kim? Bunların hepsi Allah'ın emri ile yaratılmıştır. Bunu anlamayıp, bilmeyen insan cahil'dir. Allah'ı bu zaman kadar kimse görmemiştir. O, sadece ibadet edip, kalbi ile onu hisseden insan'ın gönlünde yaşar. Âdem babanın neslinden başlayan biz iki ayaklı insanlar ve hayvanların hepsi Allah'ın kulu'dur. Onun emri olmadan kırk sene kıyamet olsa da bir tane sinek bile ölmez. Benim az önce söylediğim İhlâs suresini öğrenin. Bunun yanında günahsız Yusuf'un padişah olması da Allah'ın emriyledir.

Sabırsızlaşıyorsunuz, o zaman hikâye'ye devam edelim...

– Yusuf'u padişah'ın huzuruna getirdiklerinde onun verdiği tavsiye şöyledir: Kudretli padişahım, bundan sonra ülkende açlık olacak. Milleti bu felaketten kurtarmanın bir tek yolu var. Beni bütün malın, mülkün başına getirirsen, yaratanımız memnun olur. Hiç kimse bu açlıktan zarar görmez. Yusuf'un-[222]

sesini insanoğlunun sesine benzetemeyip, Allah'ın emri gibi algılayan padişah, kendi hürriyetini yönetemeyip, Yusuf'a boyun eğmiş ve tahtını ona verirken şunları söylemiş: Genç, sen temiz, cömert, adaletli, temiz kalpli birisin. Benim oturduğum altın taht ve tacı sana layıktır. Bu Allah'ın emridir sana. Bıraktım padişahlığı, bundan sonra seni seven insanlardan biriyim, gerekirse kulun olacağım deyip, Yusuf'u tahta oturtur. Yusuf'a yakut taşından yapılmış mührü verir. Yusuf bu şekilde devlete padişah olur. Onun padişahlık yaptığı ülkede kötü niyet tamamen yok olur. Ülkede kimse birbirini aldatmayıp, adalet hüküm sürer. Halkın tamamı Yusuf padişah'dan memnundur.

Adaletli padişah, yedi sene açlık olacağı için buna hazırlık yapmıştır. Genç, ihtiyar, zengin, fakir demeden hepsine toprak sürdürüp, ekin ektirir. Toplanan mahsulden israf etmeden faydalanmayı öğretir. Kısacası milletin aç kalmaması için tüm çabayı gösterir. Bu sırada Yusuf padişah babasını aklından hiç çıkarmamıştır. Millet yedi sene mutlu bir hayat geçirdikten sonra yedi sene açlık başlar. Bu sırada Yusuf'un babasının yaşadığı Hanaan ülkesinde de açlık olmuştur. Yakup'ın ilk eşinden olan on çocuğu, babasına şunları söyler: Babacığım çare bul, biz böyle ölmek istemiyoruz. Yakup, onlara nasihat verdi: Güney'de adaletli bir padişah varmış. Onun gibi cömert bir insan bulunmazmış. Onun yanına gitmek için hazırlanın. Ona değerli hediyeler götürürseniz o da size yardım eder. Şuanda onun ambarları doludur. İhtiyar Yakup'ın güçten, kuvvetten düştüğü çağdır. Çok sevdiği oğlu Yusufu hatırladıkça ağlayıp, iki gözü kör olmuştur. Bu arada, Yakup'ın ikinci eşinden Yusuf ile kardeş olan Camil diye oğlu vardı. Yakup, onu hiçbir zaman yanından ayırmamıştır. On çocuğunu sefere gönderen Yakup, Camil ile evde kalır. Kısakançlık edip, kendisine kötülük eden on-[223]

abisinin sefere çıkıp, geldiklerini Yusuf padişah hisseder. Görmek için sabırsızlanan padişah, onları yolda karşılamış. Yusuf padişah, kardeşlerini karşılamak için yola çıktığını kimseye belli etmemiş. Yusuf padişah, hediyeler ile gelen abilerine uzaktan baktı. Yorgun düşüp, zayıflayan abilerini gören padişah, bu duruma çok üzülür. Onlara acıyan padişah, gözyaşlarını tutamamıştır. Onlar ne kadar da merhametsiz, cahil olsa da aynı kandan olan abilerine çok acır. Yusuf padişah, abilerini yabancı milletten gelen meşhur insanları karşılar gibi çok hürmetle karşıladı. Onları en güzel yerde konuk edip, yemekler ile ağırladı. Güzel melodiler çalıp, melek gibi güzel kızlar onların önünde oynadı. Onlar karınlarını doyurup, eğlendikten sonra Yusuf padişah abilerini kendisinin oturduğu altın tahtın oraya çağırttı. Padişah'ın tahtı, sözle tarif edilemeyecek kadar güzeldir. Altın kürkü giyen Yusuf padişah, altın, gümüş ve incilerle süslenmiş sarayın içinde oturuyordu. Onun nurlu yüzünü gören abileri kendilerini kaybeder. Yusuf'u tanıyamamışlar. Nasıl tanıyacaklardı, aradan çok uzun yıllar geçmiştir. Yusuf onlara soru sordu:

– “Nerden geldiniz? Ülkeme niçin geldiniz? Aranızda en büyük olan kim?”

En büyükleri, padişah'ın önünde telaşlanıp, titrese de cevap verdi:

– “Hepimiz bir yuvadan geliyoruz. Babamız Hazreti Yakup’dır. O çok ihtiyarladı. Onun sağlığı, sıhhati şimdilik iyi olsa da, o iki gözünü de kaybedip, kör olmuştur. Bunu sebebi ise en sevdiği oğlu Yusuf’u kaybetmesidir. Biz ormanda oyun oynarken o kardeşimizi aç kurt yemiş. Babamız o zamandan beri oğlunu hatırladıkça hep ağlar. Gözlerini kaybetmesinin sebebi de budur’ deyip, babalarının selamını padişaha iletiler. Ondan sonra, ülkelerindeki açlıktan bahsedip, padişaktan yardım istemeye geldiklerini söylediler.

Babasının yaşadığını duyan Yusuf,-[224]

çok sevindi ve ona olan hasretinden dolayı ağlamamak için kendini zor tuttu. İşte bu sırada padişah yüzünü açıp, hiç çekinmeden abilerine baktı. Abileri, Yusuf’u yine de tanıyamadılar. Yusuf, abilerine bakıp: “ben sizin cevabınıza inanmadım. Siz belki de hırsız, soyguncusunuz. Doğrusunu söylemek gerekirse, görünüşünüz zayıf, diliniz tatlı olsa da kalbiniz temiz değil gibi. Çok yalan söyleyen kurnaz insanlara benziyorsunuz. İnanmıyorum sizlere’ dedi. O zaman kardeşlerin hepsi bir ağızdan: “Sultan, akıllı padişah! Biz sana nasıl yalan söyleyebiliriz? Biz ecdadımızdan beri kutsal sayılan bir nesildiniz. Kalbimiz temiz, niyetimiz iyidir. Senden ekin almaya geldik.”

– Yusuf, bir şartla onlara ekin vermeyi kabul etti. Onlara: “develerinizin götürebileceği kadar ekin vereceğim ama dokuz taneniz gidip, aranızdan biri bende rehin olarak kalacak. Evinize gittiğinizde babanız Hazreti Yakup, sizin hırsız olmadığınızı yazan bir mektup yazıp, göndersin. O mektubu kardeşiniz Camil alıp getirmezse inanmam. Eğer benim bu söylediklerimi yapmayıp, yalanlarınız ortaya çıkarsa, rehin kalan kardeşiniz zindanda çürür. Sizler de cezalandırılırsınız.”

Onların padişahın söylediklerini yapmaktan başka çareleri var mıydı? İçlerinden birini padişaha rehin bırakmak, hepsinin açlıktan ölmesinden daha mantıklıydı. Kısacası, develerine ekini yükleyen dokuz kardeş, ülkelerine geri gittiler.

Dokuz kardeş, ülkelerine büyük hediyeler ile geri döndüler. Çuval çuval buğday ile gelen dokuz kardeş açlıktan kurtulduklarını, bundan sonra huzur içinde yaşayacaklarını düşündüler. Ancak babaları Yakup’a her şeyi anlattılar. Yakup, oğlunun bir tanesinin orada rehin kaldığını duyunca kaygılanıp ağladı. Zaten Oğlu Yusufu kaybettikten sonra ağlamak onun için sıradan bir duruma dönüşmüştü. İhtiyar Yakup, rehin kalan oğlunun

kurtulması için mektubu yalnız Camil'in götürmesi gerektiğini duyunca daha çok üzüldü. Başka çaresi var mıydı? Rehin kalan oğlundan da vazgeçemezdi. Hazreti Yakup, okuma yazması olan birini yanına çağırıp, mektubu yazdırdı. Mektubun girişinde padişaha selam verip, içindeki tüm duyguları kâğıda döküp, oğlu Yusuf'un nerde, nasıl kaybolduğuna kadar yazdırmıştır. Kendisinin artık çok ihtiyarladığını, rehin kalan oğlunun dönmemesi halinde büyük acılar yaşayacağını yazdırdı. Camil oğlunu da çok sevdiğini belirtip, adaletli padişah'ın-[225]

uzun ömürlü ve onun büyük ülkesinde huzur, refah'ın olmasını diledi.

Sözümün başında da söylemiştim; Yusuf'un babasının yaşadığı yerin adı Hanaan'dır. Hanaan, peygamberlerin ve sahabelerin yaşadığı kutsal yerdir. Hanaan'dan çıkan kardeşler, tekrardan padişahın sarayına geldiler. Camil de onlarla beraberdi. Padişahın sarayında üç gün misafir edildiler. Keyifleri yerinde, karınları tok, gösterilen ilgiden hepsi çok memnundu. Öz kardeşi Camil'e bakan padişah, kendini zor tuttu. Hanaan'dan gelen misafirler için bu sefer çok büyük ziyafet düzenlendi. Bu ziyafette padişahın yakın dostları, meşhur insanlar vardı. Misafirlerin oturduğu yer cennet gibiydi. Sofrada çeşit çeşit yemekler vardı. Güzel melodiler çalıp, melek gibi kızlar oynadı. Rehin kalan kardeşleri de çağırılıp, onbir kardeş oturuyordu. Onbir kardeşin önüne beş tane altın tabağa koyulmuş yemek geldi. Padişah bir tabaktan iki kişinin yemesini istedi. Bunun sırrını padişahdan başka hiç kimse bilmiyordu. Padişah, hiç belli etmeden onlara bakıyordu. İkişer kişiden bölünen onbir kardeş yemeği yemeye başladılar. Camil tek başına kaldı. Kardeşinin yalnız kaldığını gören Yusuf, ona acıyıp, ağladı. Yusuf, Camil'i çağırıp ona sordu: "Niçin yalnız kaldın kardeşim? Görüyorum için çok dolu, perişan haldesin. Diğer kardeşlerin seni niçin kendi tabaklarına almadılar?" Adaletli padişahdan sır saklamanın ne anlamı vardı. Camil, içinden geçen herşeyi padişah'a anlatıverdi. Bunların hepsi bir anadan doğmuş kardeştir. Onun için bunlar isteseler de istemeseler de böyle durumlarda hep beraber olurlar deyip, kendisinin yalnız olduğunu söyledi. Kendi öz kardeşi, abisi Yusuf'dan ayrıldığına çok uzun zaman olup, o zamandan beri içinin dolu olduğunu söyler. Camil bunları anlattıktan sonra sustu. Padişah ona seslendi: "İşte baksana ben de senin gibi tek başıma yemek yiyorum. O zaman ikimiz bir tabaktan yemek yiyip, arkadaş olalım. Yaklaş bana korkma. Bir müddet de olsa kendini o kaybolan abin ile beraber oturuyor gibi hisset."- [226]

Bu sihirli, sırlı sözler Camil'in kalbini yumuşattı. Başka çaresi yoktu. Camil, korkup, şüphe etse de padişaha yaklaşıp, onunla aynı tabaktan yemek yiyip, bir yandan da rahatladı. Sıradan bir insan, zavallı yolcu, padişah ile aynı sofrada yemek yemektedir. Bu durumu gören misafirlerin hepsi şaşırdı. Diğer kardeşler, Camil'i kıskanmıştı. Camil, padişah'a yakından bakıp, onun yüzündeki nuru, ellerinin yumuşaklığı gördü. Padişah, telaşlanan Camil'e soru sordu: "Sende bir tuhaflik var güzel dostum. Kafan dağınık, bana söyleyecek bir sözün var gibi. Korkup, çekinme söyle duyalım." Telaşından titreyen Camil: "Sizin güzel, bembeyaz elleriniz beni düşündürdü. Sanki kaybolan abimi görmüş gibiyim. Sadece elleriniz değil, görünüşünüz de abime çok benziyor. Sizi sıradan bir insana benzettiğim için kusuruma bakmayım Hazreti padişahım. Saçma sapan konuşuyorum işte."

Camil, padişahın isteği üzerine Yusuf'un kurtlara nasıl yem olduğunu anlattı. Bu durumu çok merak eden padişah, "kurtların yediği abinin kanlı gömleğini gösterebilir misin?" diye sordu. "Gömleği gördükten sonra bu olayı daha iyi anlayıp, çözeriz." Camil sevindi. Abisi kaybolduğundan beri onun yırtık, kanlı gömleğini hep koynunda taşırdı. Camil gömleği koynundan çıkarmaya çalışırken, padişah yerinden kalkıp, onu kimsenin görmeyeceği bir yere götürdü. Camil kanlı gömleği padişaha gösterdi. Yusuf, çocukluğunda giydiği gömleğe bakıyordu. Gömleğini hatırlamıştı. Padişah, gömleğe iyice baktıktan sonra bu kanlar kuzu kanı dedi. Bu, şeytanın baştan çıkarmasıyla olan bir iştir. Abin, Yusuf'un yaşadığını hissediyorum. Abisinin ölmediğine sevinen Camil padişaha: "Eğer abim yaşıyorsa sizinle aynı yaştadır. Siz abime çok benziyorsunuz. Hazreti padişahım kusuruma bakmazsanız sizi abim gibi görmek istiyorum. Günahsız abimin ruhu belki sizdedir. Allah büyüktür." O an Yusuf'un gözlerinden yaş geldi. Güzel dostum, ben de senin abin olmaya razıyım. Padişah, titreyen sesi ile: "ben de senin gibi kimsesiz, yalnızdım' dedi.-[227]

Çok sevinen Camil, sevincinden ağladı. Sabırsızlanan padişah, yüzündeki örtüyü bir açtı. O anda onun ölen abisi Yusuf olduğunu anlayan Camil ağlayama başladı ve bir süre sonra ise bayıldı. Yusuf padişah, daha sonra kardeşinin başını kaldırıp, onu öperek hasret giderdi. Camil, gözünü açtıktan sonra abisine şöyle dedi:

– "Bunca senedir niçin bir haber vermedin? Babam ağlamaktan kör oldu. Kurban olduğum, bize çok ızdırap çektirdin!"

Yusuf, kardeşine cevap verdi:

- “Benim tarihim çok uzun. Beni çok kötü bir tuzağa düşürdüler. Sizleri özlemekten ben de mahvoldum. Bu günün gelmesini sabırsızlıkla bekledim.”
- Camil: “yanından hiçbir yere ayrılmayacağım’ dedikten sonra ağlayarak abisi Yusuf’u kuşakladı. Senin hizmetçin olacağım. Seni gece gündüz koruyan bekçin olacağım. Gerekirse senin için canımı vereceğim.”
- Yusuf, “acele etmeyelim” dedi. “Bu sırrımızı abilerimiz bilmesin. Şimdi sen onların yanına git. Bunu kendim hallederim.’

Sabırsızlanan kardeşler, yanlarına gelen Camil’e soru sordular:

- “Allah’ın izni ile işlerimiz yolunda gidiyor. Sen padişah ile aynı sofrada, aynı tabakta yemek yedin. Anlatsana ne konuştunuz?”

Camil kurnazlık etti:

- “Padişah çok akıllıymış. Sizler yemek tabağını benimle paylaşmadığınız için o benim kederli halimi görmüş. Beni yanına çağırmasının sebebi de buymuş. Kardeşlerin tabaklarını niçin seninle paylaşmadılar diye sordu? Bizim annemiz başka dedim, o zaman senin kardeşin nerde? diye sordu. Sonra Yusuf’un ölümünü anlattım, kanlı gömleği gösterebilir misin? diye sordu. Ben de her zaman koynumda taşıdığım Yusuf’un kanlı gömleğini padişaha gösterdim. Padişah gömleğe bakıp, çok şaşırdı. Onun söylediğine göre gömlekteki kan çocuğun kanı değil, kuzunun kanıymış. Padişahın dediğine göre zavallı Yusuf’u kurt yememiştir. Boş yere kurtun günahını alıyorsunuz deyip bana kızdı.”

Oldukça şaşıran abileri, bir süre sustuktan sonra:

- “Padişah, evliya gibi her şeyi biliyor diye hayret ettiler.”
- “Şimdiki söz ise adaletli Yusuf’un bir yolunu bulup kardeşi Camil’i-[228]

yanına nasıl aldığı hakkında olsun. Padişah’ın emriyle Hanaanlı yolculara altından yapılmış çanak ile çuval çuval buğday dolduruldu. Buğdaylar yüklendikten sonra altından yapılmış çanağı Camil’in çuvalına koyup, ağzını sıkıca bağlarlar. Kardeşler

yola çıktı. Hediye aldıkları için keyifleri yerindeydi. Yolun ortasına geldiklerinde arkalarında yoğun bir toz kütlesi oluştu. Durup arkalarına iyice baktıklarında arkalarından padişah'ın askerleri geliyordu. Padişah'n askerleri onların yanına gelip, haber verdi:

– “Padişah sarayında sizlere buğday doldurulan altın çanak kayboldu. Biliyoruz ki sizler bizim değerli misafirlerimizsiniz ama bilmeden almış olabilir misiniz? Aldıysanız geri verin.”

Kardeşler almadıkları için alınları açtı. Kendilerinin almadıklarını düşündükleri için hep bir ağızdan rahat bir şekilde “biz almadık” dediler.

– Askerlerin başı “bakın” deyip, emir verdi. Baktıklarında altın çanak Camil'in çuvalından çıktı. Silahlı askerler onu serbest bırakmayıp yanlarına alıp padişah'ın sarayına götürdü.

Camil'i babalarının rızası olmadan getirmişlerdi. Şimdi de onu askerler alıp götürdü. Babalarının yüzüne şimdi nasıl bakacaklardı? Çaresiz kalan kardeşler, tekrar padişahın sarayına dönüp, padişaha yalvardılar. Camil'in suçunu kabul etmekten başka çareleri yoktu. Kardeşlerin arasından yaşça en büyük olan konuştu:

– “Kardeşimizi yoldan çıkaran şeytandır. Sizinle aynı sofrada, aynı tabakta yemek yiyen insan bu işi yapar mı? Hazreti padişahım, Camil dış görünüş olarak normal görünebilir fakat o hastadır. Bazen kendi kendine ağlar, hastalanır, kimseyle konuşmaz. Bazen yakınlarını bile tanımaz. Adaletli padişah'ım cömertli edip, suçunu affedin. Camil yanımızda olmadan eve gidersek babamız sıkıntıdan ölür. Zaten gözleri görmeyip, kör olmuştur. Zavallı insan, böyle bir acıyı kaldıramaz.” Kardeşlerin hepsi, padişahın ayaklarına kapandı.

Padişah:

– “Şeriatta hırsız, yalancıyı affetmek yoktur. Size inanmıyorum. Dua edin sizi zindana atmadım” diyerek, onları saraydan kovdu.

On kardeş, böylece çaresiz kaldı. Camil-[229]

yanlarında olmadan eve giderlerse babaları kahrolacaktır. Babalarına nasıl bahane uyduracaklardı? Camil olmadan eve dönemezlerdi. Padişah ile mücadele etmeye karar verdiler. Aralarında güçlü, kuvvetli olanlar da vardı. Bu haber saraya ve padişaha ulaştı. Abilerinin böyle yalandan namuslu, vicdanlı olmaları padişahı kızdırsa da o akıllı hareket etti. Padişahlık sıfatını hırsına yendirmede. Kendisi altın tahtında oturup, onlara “yaklaşın” dedi. Kardeşlerin kaşları çatık, çok sinirliydiler. En büyükleri konuştu:

– “Padişahım biz sana boyun eğip, hürmet ederiz. Sana karşı çıkmak gibi bir niyetimiz yoktu ama biz çok kızgınız. Kardeşimizi serbest bırakmanızı istiyoruz. Serbest bırakmazsanız bizim de birçok hünerimiz vardır. Kutsal, güzel sarayınızı dağıtmaya gücümüz yeter.”

– Padişah, umursamayıp, “nasıl?” dedi.

– “Teke tek mücadeleye çağıracağız.”

– Padişah, “kimi çağıracaksınız?” deyip, güldü.

– “Sizi tabiki, kabul etmezseniz başka şeyler yaparız. Bir bağırsam şehirdeki bütün kadınların, çocukların yüreği kopup, ölürlür. İkinci defa bağırsam hayvansız kalırsınız. At, eşek hepsi ölür. Eğer üçüncü defa bağırsam şehirde diri insan kalmaz.”

Padişah, böyle bir cahilliğe şaşırdı:

– “Zavallılar, padişah olup da karşınıza ben mi çıkacağım? Teke tek mücadele etmek istiyorsanız binden fazla askerim var. Sizlerden daha iyi sihirbazlarım da var. Eğer mücadele etmek istiyorsanız mücadele edin de görelim.” Yusuf, abilerini tehlikeli yola soktu. Orada yolun ortasında çadırdan da büyük siyah bir taş duruyor. İki taraftan da gelen yolcular bundan geçemeyip, zorlanıyorlar. “Haydi, güçlü, kuvvetliyseniz hanginiz bu taşı yolun kenarına itebilir?” O zaman kardeşlerden biri değil, onu da çabalasa taşı yerinden oynatamadı. Çaresiz kalan on kardeş, öylece dururken, padişah yavaşça gelip, taşta bir tekme vurdu ve kocaman taş yerinden fırladı. Kendilerini güçlü, kuvvetli, cesur gören kardeşler, korkmaya başladılar. Kardeşler kendi aralarında konuşup, karar verdikten sonra dört tanesi Camil'in yanında kalıp, diğerleri yola çıktılar.

Sözü fazla uzatmadan, oğlu Camil'in yaptığı kötü işi duyan Hazreti Yakup'ın bayıldığı-
[230]

yerden başlayayım. Hazreti Yakup, bayıldığında rüya görür. Rüyasında Azrail ile yüz yüze konuşur.

İhtiyar Yakup:

- “Selamun aleykum, Azrail.”
- “Aleykum selam, Hazreti Yakup.”
- “Bekliyordum. İyi oldu geldiğin.”
- “Geldim Hazreti Yakup.”
- “Ben hazırım, al emanetini.”
- “Niçin bu kadar acele ediyorsun? Daha içecek suyun var.”
- “Benim bundan sonra yaşamamın bir anlamı yok. Çok sevdiğim oğlum Yusuf'dan yıllar önce ayrıldım. Onu bekleye bekleye işte böyle kör oldum. Ondan başka ikinci ümidim Camil, felakete uğramıştır. Bundan daha kötü bir afet olur mu kör Yakup'a? Benim bundan sonra yaşamamın bir anlamı yoktur. Al canımı Azrail.”

Azrail, Hazreti Yakup'u teselli etti:

- “Hazreti Yakup, senin gibi iyi niyetli, temiz kalpli birini görmedim. Şimdi ben senin canını almaya gelmedim. Aksine sana teselli vermeye geldim.”
- “Azrail, sen hiç kimseye acımazdın. Neden böyle yapıyorsun? Senin işin can almak. Ben hazırım diyorum. Al canımı.”

Azrail, dediğini yine tekrarladı:

- “Senin günün daha bitmedi Hazreti Yakup. Daha içecek suyun, göreceğin güzel günler var. Acele etmeden bekle.”
- Hazreti Yakup Azrail'e bakıp, “o zaman sana soru soracağım” dedi.

– “Yaşayan insanların arasında kara gözüm Yusuf var mı? Yaşamıyorsa onun canını ne zaman aldın? Bu dünya'nın azabını çekmeden cennette geziyordur. Günahsız bir çocuğun kime zararı oldu diyorum.”

Azrail cevap verdi:

– “Hazreti Yakup, ümidini kırmak istemiyorum. Ben Yusuf'un canını daha almadım. Oğlun yaşıyor. O şimdi ülkeyi yöneten padişahdır. Bu zamana kadar Yusuf gibi bir padişah çıkmamıştır.”

– “Allah'ım, Yusuf gerçekten yaşıyor mu?” deyip, yüksek sesle bağırarak Yakup, uyanıvermiş.

Yakup'a güç, kuvvet gelip, kendini toparlayınca hemen padişaha mektup yazdırır: “Temiz kalpli, merhameti-[231]

yüksek Hazreti padişah'ım. Cömert, akıllı sultan. Senin hakkında çok şeyler duydum. Yeryüzüne bu zamana kadar sizin gibi âlim bir padişah gelmemiş. Sizin gibi güzel yüzlü, cömert padişah'ı insanoğlu daha önce hiç görmemiş. Kahramanlık yönünden de hiçbir padişah karşına çıkamaz. Şimdi benim gibi bir zavallının derdini dinle. Ben çok ihtiyar biriyim. İki gözüm de görmüyor. Bunun da bir sebebi var Hazretim. En çok sevdiğim oğlum, tek ümidim Yusuf'dan ayrıldım. Aradan uzun yıllar geçti. Çok eziyet çektim ama ümidimi kesmedim. Kaygılanırım, ağlarım ama Yusuf'um yaşıyor gibi gelir bana. Onun güzel yüzü, bakışı hiçbir zaman aklımdan çıkmaz. Yusuf ile kardeş olan Camil, benim son ümidim, herşeyimdi. O da kaybolan abisini benim gibi çok seviyordu. Her zaman benimle beraber ağladığı için beyni zarar görmüş olmalı yoksa hırsızlık yapmazdı o. Şeytan onu da yoldan çıkarmış. Ben senden özür dilerim, Hazreti padişah'ım. Biliyorum hırsızlık için tek ceza ölüm'dür. Sen yine de iyilik et, günahsız, suçsuz Camil'i öldürme. Affet günahını. Benim gibi zavallı bir ihtiyar'ın sevabı dokunur sana. Sana gece, gündüz demeden dua ederim. Neslin çoğalsın diye Allah'a ibadet ederim. Altın taç'ın başından hiç düşmesin Hazreti padişah'ım. Oğullarım da benimle beraber ezilip, üzüyorlar. Benim gibi zavallı ihtiyarı bu azaptan kurtar Hazreti padişah'ım. Neslin çoğalsın, âmin.”

Hazreti Yakup, mektubu oğullarına verdi. Yolcular kaç gün yolda yürüdüler bilinmiyor ama sonunda padişah'ın sarayına ulaştılar. Babalarının yazdığı mektup ellerinde olduğu için keyifleri yerindeydi. Hanaanlılar tekrardan padişah'ın yanına gelmişlerdi. Hazreti padişah babasının yazdığı mektubu okuduğunda içi cız etti. Mektuba hemen cevap yazdı. Cevabında babasını sevindirmeye çalışıp, sevdiği oğlu Yusuf'dan ümidini kesmemesini istedi. Değerli ihtiyarın sabır edip, biraz daha beklemesi halinde oğlu ile görüşebileceğini yazdı. Yakup, padişah'ın ikinci mektubu eline geçtiğinde çok sevinmiştir. Hazreti Yakup, o adaletli padişah Yusuf olabilir diye söyledi. O zaman oğulları: “Baba, boş hayallere kapılma.-[232]

Yusuf'un kemikleri bu zamana kadar çürümüştür. Onun ruhu cennette geziyordur' deyip ona inanmadılar: “Biz yarın sabah yola çıkacağız. Padişah'a cevabını hazırla.’

Babasının ümidi kırılıp: “Yusuf'u arayın. O ölmedi, yaşıyor” dedi. Oğulları padişah'ın yanına tekrar geldiklerinde: Padişah'a Camil'i serbest bırakmasını söyleyip, babalarının söylediği Yusuf'u arayın sözünü söylemediler.

– Padişah: “Hazreti Yakup'un bundan başka isteği yok mu?” deyip kaşlarını çatı.

– Kardeşler: “yok” dediler. Camil serbest kalırsa babamız memnun olur. Biz de onun serbest kalmasını istiyoruz. Abilerinin yalanlarından bıkmış olan padişah, onlara soru sormaya devam etti:

– “O zaman, günahsız Yusuf'un nasıl kaybolduğunu bana anlatabilir misiniz? Belki de onu kurt yememiştir.”

Abileri yalanlarından geri dönmeyip, daha önce anlattıkları gibi yine Yusuf'u kurtun yediğini söylediler. Yusuf, abilerinin bu kadar da yüzsüzlük edeceklerini hiç düşünmemişti. Yusuf dayanamayıp, gerçekleri ayrıntısına kadar söylese de onlar suçlarını hiç kabul etmediler.

Çok sinirlenen Yusuf, onların yanına yaklaşıp:

– “İyice bakın, o Yusuf denilen kardeşiniz benim. Sizin bana yaptığınız kötülükten sonra benim ne kadar ızdırap çektiğimi siz biliyor musunuz?” dedi.

Hazreti Yusuf, çok büyük günah işleyen abilerini zindana atıp, onlara nasıl bir ceza vereceğini düşünürken, Yusuf'un üstüne Cebrail melek inmiştir. Cebrail melek Yusuf'a bakıp: "Hazreti padişahım kardeşlerinin günahı en ağır cezaya layıktır. Söyle bakalım onlara nasıl bir ceza vereceksin?"

– "Öç almak kâfirlerin işidir."

Padişah'ın cevabına memnun olan Cebrail melek, ona öğüt verdi:

– "O zaman onları bir defa daha deneyelim. Onlar zindanda ne konuşuyorlar dinleyelim. Eğer yüce Allah'ın huzurunda günahlarını kabul edip, ibadet edip,-[233]

günahlarını affetmesi için yalvararak Allah'dan yardım isterlerse o zaman onları affedersin. Sen ilk önce adam gönder, onların ne konuştuklarını dinlesin."

Cebrail meleğin dediği gibi gönderilen kişi, ikinci gün Yusuf'un yanına gelip, onların ne konuştuğunu anlattı. Ölümden başka bir cezayı hak etmediklerini kabul edip, yaptıklarından pişman olmuşlardı. Yusuf ile Camil'in acısını çeken babamız, bizim düştüğümüz bu durumu da öğrenirse milletin yüzüne nasıl bakar? Vicdanları yaptıkları kötü işe dayanamayıp, Azrail'i beklediklerini duyan Cebrail melek, Yusuf'a öğüt verdi:

– "Hazreti Yusuf, senin çektiğin acılardan abilerin mi suçlu? O, şeytanın işiydi. Merhametsizlik, kötülük, kıskançlık şeytanın işidir. Bunların hepsi Allah'ın emri ile olur."

Yusuf padişah, bu suretle abilerini affetmiştir. Gönülleri tazelenen kardeşlerin içleri temizlenmiştir. Birbirlerine karşı kötülük düşünmemeye başlamışlardır. Şimdi ise Yusuf'un babası Yakup'dan haber verelim. Değerli hikâyenin özü burda çözülüyor."

– Dinleyenler: "anlatınız" dedi.

– "Adaletli Yusuf, babasını yanına getirmeyi düşündüğünden hiç uyuyamaz. "Allah'ım kör olup, kaç yıldır ızdırap çeken babamın gözlerini aç. Benim yanımda mutluluk görüp, gönlü açılsın. Adaletli bir şekilde yönettiğim ülkemi kendi gözleri ile görsün" diye Allah'a dua ederken gökten yine Cebrail melek iner ve ona şöyle öğüt verir:

– “Senin duanı Allah kabul etti. Bundan sonra babanın gözleri açılıp, o gençleşecek. Gözlerinin açılması için senin kanlı gömleğinle gözlerini silsin ancak o zaman gözleri açılıp, gençleşir. Kanlı gömleği babana götürecek günahsız bir kişi var. O da senin yanında yaşıyor. Adı *Aşır*. O köle ile senin kaderin aynıdır. Senin uzun yıllar azap çekmenden ve kendisinin de gözlerinin kör olmasından baban Yakup suçludur.’ Cebrail melek, çok uzun zaman önce olan bir olayı anlatır. Yusuf ile Camil doğduktan sonra anneleri vefat etmiş. Yusuf’a tek çocuğu olan zavallı bir kadın bakmış. Çocuklar büyümeye başladığında Yakup, zavallı kadının tek çocuğu olan *Aşır*’ı tüccarlara-[234]

satmıştır. Kadın çok ağlamış ve sonunda: “Sen de benim bu çektiğim sıkıntıları çek!” diye Yakup’a beddua etmiştir. Günahsız kadının bedduasını alan Yakup, işte böyle acı olaylar yaşamaktadır. O beddua’dan kurtulmak için *Aşır*’ı özgür bırak ve sütkardeşin ile yakın dost ol. *Aşır*, Hanan’a gittiğinde ilk önce annesini bulup, yüzünü onun yüzüne değdiresin. O kadın, şuan dilencilik yapıyor. Onun da gözleri görmüyor. O da uzun zamandır oğlunu beklemektedir. Kadın oğlu ile görüştüğü zaman bedduasını geri alıp, gözleri iyileşir. Cebrail melek, *Aşır* annesi ile görüşükten sonra baban Yakup’ın yanına gitsin deyip, havaya uçup gitti.”

Berik Evliya susmuştu. Havada tarla kuşları uçuşup, Tanrı dağlarında sık sık gök gürliyordu. Allah, *Aşım*’ın dileğini kabul etti ve Sarı Özön’de durmadan yağmur yağdırdı. Berik Evliya, uzun süre konuşmayıp, susunca yolculardan biri ona seslendi:

– “Evliyam, hikâye bitti mi?”

– “Bitti.”

– “Yakup’un gözleri açıldı mı?”

– “Sonra oğlu Yusuf ile beraber uzun ömür sürerler. Babanı öldüren insana iyi davran sözü Allah’ın kutsal kitabı Kur’an’da şu şekilde yazılıdır: “İyiliğe iyilik her kişinin, kötülüğe iyilik er kişinin işidir. Er kişi, düşmanına bile iyilik yapıp, onu affeder. İbadet etmekten kaçmayın”. Allah’ı hiçbir zaman unutmayın günahsız kardeşlerim.”

Evliya Kur’an’ın İhlâs suresini tekrar okudu.

“Ey, âlemi yaratan yüce Allah,

Senin annen, sahibin yok yalnızsın.

Doğmadın, doğdurmadın babasızsın.

Âlemi yarattın tek başına.

Senden yüce, sana rakip kim var?

İnsan gözüne gözükmedin hiçbir zaman.

Vücut, beden yok sende.

İbadetimi edip, kalbimi verdim.

Hiçbir zaman yalan söylemedim.

Bizim gibi kullarına yardım et.”

Âmin. -[235]

Hep beraber dua edip, yollarına devam ederken Şergazı dayanamayıp sordu.

– “Evliya, kötü kadın Züleyha'ya ne oldu?”

Evliya şaşırdı:

– “Kötü kadın deme, o günahsız bir kadın.”

– “Günahsız kadın Yusuf ile beraber olmadı mı?”

– “Züleyha, adaletli Yusuf'a çok çocuk doğurmuş diyorlar öyle değil mi?”

– Dinleyenler, Berik Evliya'ya “anlatsana” dediler.

Berik Evliya biraz düşünmeye başlayınca, Atake Bahadır konuştu:

– “Evliyam, bu kadar anlattın, sonunu da anlat da bu gençler hikâye'nin manasını anlasınlar. Sonunu anlatmazsan bunlar anlamaz.”

– “Yoğun duygular sonucu oluşan his, bu kâfir arzusu, hayvanlardan başlayıp, Âdem babanın neslini kolaylıkla kendine boyun eğdiren sihirli güçtür. Bu sihirli güç ile

nesiller çoğalır. Bu sihirli güç olmasaydı, yeryüzünde gezen insan, canlı varlık çok önceden yok olup bitecekti. Hayvanlar için bu arzunun zamanı vardır. Senenin belli dönemlerinde onların arzusu güçlenir. Hayvanlara ve tabiat şartlarına Allah'dan başka kimse karışamaz. Binlerce yıldır sürüp gelen bu şartları şeytan bile değiştiremedi. Bu arzunun, hissin insanı yoldan çıkarması Âdem babanın neslinde çok yaygındır. Bu konuyu anlatmakla bitiremeyiz. Böyle durumlarda insanı baştan çıkaran şeytan'dır. İki ayaklıların özelliği, aile olup, karı, koca beraber yaşamalarıdır. Yüce Allah, Âdem babayı yaratmadan önce her şeyi düşünüp, planlamıştır. Onu topraktan yarattıktan sonra onun yalnız kalmaması için Havva anneyi Âdem babanın kaburgasından kesip yaratmıştır. Aile olmak, karı koca olarak hayat sürmek Âdem babamız ile Havva annemizin zamanında başlamıştır. Âdem babanın kaburgasından yaratıldığı için, kocasına karşı çıkmayıp, ona boyun eğmek kadınlar için farzdır. Erkek sadece hayvanların değil, ailesinin, karısının sahibidir. Kutsal Kur'an'da da erkeğin kadından bir derece üstün olduğu yazılıdır. Kadın, erkek-[236]

muamelesini kutsal Kur'an'dan okursanız sizin için faydalı olur. Şeytan karışmasa, şiddetli arzu, istek müslümanların kendi elindedir. Buna delil olarak da Yusuf ile Züleyha'nın tarihini gösterebiliriz. Bu hikâye'yi dinlemeden önce Kur'an'da nikâh hakkında yazılan yerleri okursanız daha iyi olur. Yüce Allah, Kur'an'da nikâhı, helal ve haram işlerin hepsini belirlemiştir. İnsanoğlunu hayvanlardan ayıran özellik onun bu işleri akli ile düşünüp, yapmasıdır. Dini kuralları ile yaşayan insan öldüğünde cennete gider.

Ailesini geçindirebilen, çoluk çocuğunu perişan etmeyen insan, şariat'a göre dört kadınla evlenebilir. Böyle durumlarda karısını erkek seçer. Sevgi, arzu, duygu: kadın ve erkeğin ikisine de ait olan bir şeydir. Sevgisini açık açık söylemek, sevgilisine başlık parası ödeyip nikâh kıymak erkeğin yapacağı iş'dir. Âşık olup evlendiğin eşin senin mülkündür. Sen onun sahibisin. O kadının sana yalan söylemeye, seninle tartışmaya ya da nikâhı bozup haram iş yapmaya hakkı yoktur. Kadın, erkeğe boşanma teklifi edemez. Erkek, karısına üç defa boşanma sözünü söyleyebilir. Erkek büyüdüğü zaman kimler ile evlenemez? Mesela: Babana yaklaşan kadın senin değerlidir. O senin annen, onunla nikâh düşmez. Babasına yaklaşan kadınla değil evlenmek, ona kötü gözle bakmak bile çok günahtır. Aynı şekilde baba, çocuğunun birlikte olduğu kadınla evlenemez. Erkek, ablası, kız kardeşi, kendi kızı ile evlenemez. Kızgırlar'da eskiden beri akraba evliliği

olmaz. Eğer kadının kocası vefat ederse, o kadına kocasının kardeşi ile nikâh kıydırmak gerekir. Nikâhlı bir kadınla hiç kimse evlenemez. Diyelim ki sen bir kadına çok âşık olup, onsuz yapamıyorsun. Kadının kocası, kadına üç defa boşanma sözünü söyledikten sonra, kadının eski kocasına başlık parasını verip, kadınla nikâh kıydırabilirsin. Sevdiğin, beğendiğin kadın için ödeyecek başlık paran yoksa çaresizsen o zaman ayağını yorganına göre uzatmalısın. Erkek, kadına her zaman adaletli davranmalıdır.- [237]

Erkeğin, kadını olmadık şeyler için suçlayıp, azarlaması, dövmesi, ona küfür etmesi doğru değildir çünkü o senin çocuklarının annesi ve bir ömürlük eşindir. Sözümün başında da söylediğim gibi erkek, kadının sahibidir. Erkek, malın, mülkün sahibi olduğu gibi kadının da sahibidir. Kadın ev işlerini yapıp, kocasının getirdiklerini idareli bir şekilde kullanır. Kadın, erkeğinin sadece eşi değil, onun canı, güvendiği tek insandır. Allah'ın sakladığı sırrı, kadın da saklayabilir. Kırgızlar'ın bir sözü vardır: Erkeğin içine at sığarsa, kadının içine insan sığar. Bu söz, kutsal Kur'an'da da vardır. Onun için, senin sevdiğin insan, kucağında yatan eşin, senin sırrını saklayabilmesi gerekir. Kadını hor görmeyip, ona iyi davranmayı da bilmek gerekir. Kadın, senin bu hürmetini, iyiliğini anlamayıp, sana karşı çıkıp, tepki gösterirse o zaman sen onun kocası ve sahibi olarak onu cezalandırabilirsin. Karın sana ihanet edip, nikâhı bozacak olursa o zaman dört kişiyi şahit olarak çağır. Kadın kocasına ihanet etmişse ve bunun delili de varsa ona nasıl ceza verileceğini kocası belirler. Kocasını, kendine ihanet eden karısına ölüm cezası verse de günah işlemiş olmaz. Kırgızlar, böyle durumlarda ne yapmış biliyor musunuz? Kadının saçını kesip, onu ata ters bindirip, nikâhı bozmuşlar.

Kur'an, çok ağır ceza vermeyi, öç almayı her zaman tasvip etmez. Günah işleyen kadın, suçunu kabul edip, günahını affetmesi için Allah'a yalvarırsa onun günahı affedilir. Allah'ın affetmeyeceği günah yoktur. Bazen çok günah işleyenler de çıkar. Onlar yapacaklarını yapıp, ölmeden önce yalandan özür dilerler. Öyle insanlara inanmak günah'dır. Onlara ölüm hak'dır. Bu konu hakkında Kur'an'da yazılı olan tövbe suresini öğrenirseniz iyi olur.

Kur'an'da aile hakkında yazılı yine bir sure vardır: Ey, Allah'a ibadet edenler, sarhoş olduğunuzda namaz kılmayın. Diliniz dönmeyip, rezil olursunuz. Sadece sarhoş olmak değil, çok yemek yemek de günahtır. Şükür etmesini bilip, insafli olun. Sefere çıktığın

zaman bile müslüman olduğunu unutma. Abdest alıp, namaz kıl. Hasta olup, yatak döşek yatınca veya-[238]

kadınla aynı yatakta yatıp, yüzüne yüzün, vücuduna vücudun değerse suyla yıkanıp, abdest al. Su yoksa temiz kumla abdest alın. Allah, seni affeder. Bunlar temiz olmanın kurallarıdır.”

Bu uzun fıkıh dersinden sıkılan Şergazı, Evliya’nın Yusuf’dan bahsetmesini istedi:

– “Kutsal Kur’an’da, erkeğe kendisi gelen veya erkeğe ihanet eden kadınların hepsi günahkâr dediniz. Onlara ölüm cezası vermek de mümkünmüş. Üvey evladı Yusuf’a kendisi yakınlaşıp, günah işleyen Züleyha, ceza almayıp, Yusuf’un nikâhlı kadını olursa aramızda bulunan çobanlar, ağzı süt kokan gençler ne derler bu işe?”

– Berik Evliya, başını başını sallayıp, “güzel soru” dedi.

Atake Bahadır:

– “Bunu bize açıkla evliyam.”

– “Adaletli Yusuf, milletini açlıktan kurtarmak için uğraşırken, aşkı ile yanıp, tutuşan Züleyha, çok eziyet çekmiştir. Zavallının iki gözü gözmez olup, kör olmuştur. Züleyha, kocasından boşanmıştır. Zengin Züleyha’nın Yusuf’a olan aşkı git gide büyüyordu. Ona her şeyini vermeye hazırdı. Evinde hizmetçi kızlardan başka hiç kimse yoktu. Tek başına kalan kadının Yusuf’a olan sevgisi çok büyüktü. Aşkından ateş gibi yanıp, çok bitkin bir haldeydi. Aşkından yaşlanıp, beli kamburlaşmıştı. Bir gün oturup Yusuf’u düşünürken sokaktan bir bağırıtı sesi geldi. Kim bu? deyip, korktu zavallı Züleyha. Hizmetçilerinden biri, Yusuf padişah geçecek dedi. Züleyha, işte o an acı acı bağırıp, ağladı. Böyle boş yere ızdırap çekmektense, bu azaptan kurtulmanın bir yolunu bulmalıyım. Yusuf’a kavuşamayıp, böyle kör yaşamaktansa ölmek daha iyidir dedi. Yusuf’un geçeceği yolu bulmam şart dedi. Züleyha, hizmetçisinin elinden tutup, Yusuf padişah’ın geçeceği yola çıkar. Tam o sırada Yusuf padişah oradan geçmekteydi. Yusuf padişah, Züleyha’nın yanından geçip giderken, Züleyha bütün gayreti ile bağırıp:

– “Ey, adaletli padişah’ım, biraz dur. Benim gibi zavallı-[239]

kadının, senin o güzel yüzüne, adaletliliğine aşık olan bu garibin derdini dinle” deyip, yalvardı.

– “Sendeki bu büyümlü ses, güzel yüz başka hiç kimsede yoktur. Adaletlilik, temiz kalplilik, iyilik ve dayanıklılığınla geldin bu yüksek mertebeye. Ben aşkımlın yüzünden aklımlı kaybedip, bu hale düştüm. Atını durdur da bana öğüt ver. Yaşlı, deli kadın deyip, sakın benden tiksınme padişahım.”

Zavallı’nın sesini duyan Yusuf padişah:

– “Günahsız kadın, sabırlılı ol. Dayanıklılı ol garibim. Kim sabır edip, beklerse o dileğine kavuşur. Çok ağlayıp, eziyet çeken insanı Allah birgün kurtarır. O insan elbet bir gün muradına erer” deyip, çekip gitti.

Yusuf padişah’ın sesini duyan Züleyha, sabır etmek yerine daha çok azaba düştü. Evine geldiğinde de sakin olamadı. Âşık Züleyha, Yusuf padişah ile konuştuğu yere gece yarısı tekrar gitti. Sevginin gücü bu olsa gerek. Züleyha, Yusuf padişah’ın atının bastığı her yeri öpüp, koklar. Oranın toprağını yüzüne sürer. Deli gibi hareketler yapan Züleyha’yı hizmetçileri sakinleştiremeyip, sonunda zar zor eve götürmüşler. Aklını kaybeden, cehennemın ateşinde yanıyor gibi azap çeken Züleyha, hiç kimsenin sözünü, öğüdünü dinlemeyip, sonunda yataktan kalkamayacak kadar hasta olmuştur. Aklını kaybeden Züleyha, uzun süre yatakta yatmış. Bir gün kendine gelip, aklını başına toparlayan Züleyha, artık ömrünün bittiğini düşünüp, Azraili beklerken sokaktan insanların bağırıtı sesleri gelir. Züleyha telaşlanır. Meğer Yusuf padişah daha önceki geçtiği yoldan geçmekteymiş. Padişahların padişah’ı, adaletli Yusuf’u herkes severdi. İnsanlar, Yusuf padişah ile selamlaşmak için sokakları doldurmuştu.

Züleyha, hizmetçi kızlarına yalvardı:

– “Kurban olayım, ölmeden önce son bir defa-[240]

Yusuf’un sesini duyayım. Benim halim yok, önceki gibi kalkıp, yürüyemiyorum. Beni yattığım yattığımla beraber kaldırıp, Yusuf’un geçeceği sokağın kenarına bırakın.” Hizmetçi kızlar ağlayıp, “gerekirse senin yerine biz ölürüz” dediler. Züleyha’nın söylediğini yerine getirmekten başka çarelerinin olmadığını anlayan hizmetçi kızlar, onu

yatağıyla beraber kaldırıp, Yusuf'un geçeceği yolun kenarına götürdüler. Padişah'ın geçtiği yola Züleyha'nın üçüncü defa gidişiydi bu.

Yusuf padişah çok güzel görünüyordu. Kır ata binip, arkasında ve yan tarafında veziri, yardımcıları vardı. Sayısız askeri de padişahı koruyordu. Şan şöhretle işi olmayan Züleyha, Yusuf padişah yanından geçip giderken, bütün gücüyle bağırdı:

– “Ey adaletli Yusuf! Yüce padişah! Ölüm döşeğinde yatan bu zavallı kadının derdini bir defa daha dinle. Son bir defa sesini duyayım, bana başka hiçbir şeyin gereği yok” demiş. “Baksana halime, sana olan aşkımdan ihtiyarladım. Böyle azap çekip yaşamaktansa, senin o güzel sesini son bir defa daha duyup, ölmeye hazırım. Duy beni aziz padişahım!”

İşte tam o sırada Züleyha'nın o halsiz sesi, padişaha duyulmuş. Yusuf padişah, atının başını zavallı kadına doğru çevirip, şöyle demiş:

– “Aşk ateşiyle yanan zavallı, benim sana tek tavsiyem sabırlı ol. Senin derdin çok büyüktür. Buna dayanabilen insan, her şeye dayanabilir. Sen sabırlı ol. Yüce Allah, sabırlı kuluna yardım eder. Halini görüyorum, senin sesin Allah'a ulaşacak. Ben de uzun yıllar zindanda yatıp, çok azap çektim. Allah'dan ümidimi kesmeyip, sabrettim. Dileğim, sesim Allah'a ulaştı ve sonunda padişah oldum.”

Padişah, atından inip, Züleyha'ya doğru yürüdü.

– Züleyha'nın hizmetçileri, “padişah bize doğru geliyor” dedi.

– Züleyha inanmayıp, “ölüm döşeğinde yatan birine şaka yapmayın” dedi.

Padişah, gerçekten de zavallı Züleyha'nın yanına doğru geliyordu.

– “Yemin ederiz ki, padişah size doğru geliyor.”

– Züleyha, “inanmıyorum” dedi.-[241]

– “Gül gibi açtığım gençlik çağımda, Yusuf benim yüzüme bile bakmadı. Şu halime bakın; Saçlarım ağarıp, belim kamburlaşmış, iki gözüm görmeyip, kör oldum. Güzel padişah, benim gibi bir ihtiyara hiç dönüp bakar mı?”

İşte böyle dostlarım, adaletli Yusuf, hasta Züleyha'nın yanına yaklaşır ve:

– “Günahsız kadın, niçin bu hale düştün? Çok azap çekip, için ezilmiş. Doğru söyle, benden ne istiyorsun? Yüce Allah'dan isteyip, dilediysen o sana elbet yardım edecektir.”

Züleyha, hiç çekinmeden padişah'a isteğini söyledi:

– “Adaletli padişahım, benim tek derdim sensin. Kaç senedir aşk acısı çekip, perişan oldum. İşte halimi görüyorsun. Sonunda ölüm döşeğinde yatıyorum. Allah'ım istediğimi verecekse, bana gençliğimi geri versin. Âşık olmaktan başka nedir benim günahım? Bana eskisi gibi gücümü, kuvvetimi, güzel sesimi geri versin. Başka hiçbir şey istemiyorum. Padişahım bana yardım et. Benim ümidim kırılmasın” deyip, yalvardı.

Yusuf padişah:

– “Ey günahsız Züleyha, aşk acısı her insanın kaderinde vardır. Aşk acısı çekmeyen, onun ateşinde yanmayan insan çok az çıkar. Aşk acısıyla yaşayıp, azap çekiyorsan Allah'dan yardım iste” dedi. Padişah, hizmetçisine “su getir” dedi.

O su, normal su değil, okunmuş suydı. Yusuf padişah, o sihirli suyu Züleyha'nın görmeyen gözlerine, yüzüne sürdü. İzleyenler şaşkınlığa düşüp, inanılmaz bir şeyle karşılaştılar. Züleyha, bir anda melek gibi güzel bir kıza dönüşmüştür. Saçları simsiyah olan güzel kızı gören padişah, kendisi de şaşırmış. Padişah, güzel Züleyha'ya tekrar tekrar bakmış. Böylece padişahın kendisi de aşk ateşiyle yanmaya başlamış. Bu olaya şahit olanların hepsi çok şaşırmış. Züleyha, yumuşak sesiyle:

– “Ey merhametli, adaletli padişahım! Yüzünü çevirme,-[242]

bana bak. Neden böyle düşüncelisin? Memnuniyetimi anlatmaya kelimeler yetmez. Allah senden razı olsun. Dileğim kabul oldu, şimdi çok mutluyum. Ne yapmamı istersin? Söyle isteğini.”

– Deminden beri sessiz bir şekilde duran padişah, Züleyha'ya sevgi dolu gözlerle baktı ve “sağol dünyalar güzeli” dedi.

Züleyha, padişahın utanır gibi yavaşça geri çekildi. İşte o an, padişah kendini tutamayıp, kızın elini tutmak istedi. Kız kabul etmeyip, çekip gitmek istedi. Çaresiz kalan padişah, onun eteğinden sıkıca tutuverdi ve delirmiş gibi öylece donakaldı.

Züleyha, padişaha bakarak:

– “Adaletli Yusuf, işte sen de benim eski halime düştün. Daha önce ben seni tutmak istedim sen kaçmıştın. Elimde gömleğinin bir parçası kalmıştı. Avucunun içini aç, şimdi senin avucunun içinde benim gömleğimin bir parçası var. Şimdi ikimiz de aynı olduk. Birbirimizden farkımız kalmadı. Padişahım, ben aşk azabından kurtuldum artık. Ülkende ay yüzlü güzel kızlar çoktur. Onlardan birini seç kendine.” Züleyha, “ben bundan sonra sana dikkatimi vermeyeceğim” deyip, çekip gitmiş.

Bu olaya şahit olanlar, çok şaşırılmışlar. Yusuf padişah, ondan sonra aşk ateşiyle yanmaya başlamış. Züleyha’nın güzel yüzü, gözünün önünden hiç gitmemiş. Padişah, bu duygusunu hiç kimseye hissettirmedi.

Züleyha evine geldi. Ancak evinde huzurlu, rahat bir hayat sürdüremedi. Her yaştan ayrı bir güzelliği vardır. İnsan, gençken çok mutlu günler geçirir. Yüreği sevgiyle dolu olan insan, mutluluktan başka hiçbir şey düşünmez. Âşık olan insan, kendini özgür hisseder. Âşık olan insan, hiçbir şeyden çekinmez. Âşık olan insan, sevgilisinin kapısında kaplanda olsa hiç korkmadan, çekinmeden gider. Ben burada aşk denilen sihirli derdin, erkek milletine verdiği tesirden bahsediyorum. Kadın milleti de yaşayan bir canlıdır.- [243]

Onlar duygularını, arzularını erkeklere göre biraz daha fazla saklayabilmelidir. Züleyha, evine geldikten sonra sakin olamayıp, öncekinden daha fazla telaşlanır. Züleyha, aşkın ateşiyle daha kötü yanmaya başlar ve Yusuf’a yüz vermeyip, çekip gittiğine çok pişman olur. Tek istediği, özlediği insan Yusuf’dur. Züleyha, ızdırap çekip, birkaç gün hiç uyuyamaz. Yine bir gün padişah’ın geçtiği sokaktan sesler gelir. Hizmetçi kızlarından, Yusuf padişah’ın geçeceğini öğrenmiş. Züleyha da o sokağa gidip, padişah’ı bekleyen halkın arasına girip, padişah’ı beklemeye başlamış. Kır atın üstünde gelen Yusuf padişah üzüntülüydü. O da Züleyha’yı düşündüğünden hiç uyuyamamış. Uzaktan Züleyha’yı gören Yusuf padişah, Züleyha’nın yanına gelip, eğilerek ona selam verdi.

Yusuf'un selamına cevap veren Züleyha, onun adaletli, iyi kalpli bir padişah olduğunu söyleyip, ona iyi dileklerde bulunduktan sonra soru sordu:

– “Devleti yönetip, milletin halinden anladın. Aşk denilen derdin ne olduğunu kavrayabildin mi padişahım? O derdin nasıl bir şey olduğunu bilmiş olsaydın, benim halimden anlardın. Benim çektiğim acıları, ızdırapları sen daha çekmedin.”

– “Senin o güzel yüzüne kim hayran olmaz? Sana âşık olduğum için şuan yanıdayım.”
Yusuf: “bir padişah olarak sana boyun eğiyorum, bu sana yetmez mi?” deyip, yersiz konuştu.

Padişah'ın kibirli halini gören Züleyha:

– “Adaletli padişahım! Aşk denilen derdin sırrını herkes bilmez. Âlemi bilip, altın tahtta oturan siz de bilmiyorsunuz.”

– Yusuf padişah, “o zaman ispat et” dedi.

Yusuf için her şeye hazır olan Züleyha, sevgisini ispat etmek için:

– “Ey padişahım! Sana ispat mı gerek? O benim için çok kolay.”

– Yusuf, Züleyha'ya bakıp, “ispatla haydi” dedi.

Züleyha:-[244]

– “Padişahım, kamçının ucunu bana uzat. Benim aşkımın sırrını ancak o zaman anlarsın” dedi.

Yusuf padişah eğilip, kamçısını Züleyha'ya verdi. Züleyha, kamçının ucundan tutup, onun orta kısmına şiddetli bir şekilde üfördü. Yusuf'un kamçısı, Züleyha'nın içinden çıkan aleve dayanamayıp, ortadan ikiye parçalandı. Bu alevden Yusuf padişahın elleri yandı. Eline aldığı kamçının parçasını yere atıverdi.”

Züleyha:

– “Adaletli padişahım! işte bu sıcak ateşi gönlümde saklayıp, kaç sene yandım. Bu ateş içimi yakıp, saçlarımı ağarttı. İki gözümü kaybettim. Bu ateş, sana olan aşkımın ateşidir.

İşte gördün, dayanmak gerek. Bana her zaman dayanıklı ol deyip, nasihat verirdin. Benim yerimde sen olsaydın, bu alevin ateşine sen hiç dayanamazdın. Bundan sonra seni göreceğim. Benim derdim sana geçti Yusuf. Sen de benim gibi azap çekeceksin. Dayanıklı ol. Bakalım ne kadar dayanabileceksin” diyerek çekip gitti.

– “Dostlarım, kısa bir şekilde aşk ateşiyle yanan Yusuf'un halinden bahsedeyim. Yusuf, Züleyha'nın eski haline düşüp, aşk ateşiyle yanıp, aklını kaybetti. Züleyha'yı hiç unutmadı. Züleyha için her şeyini vermeye hazırdı. Bir lokma yemek yemeyip, devlet işleri ile de uğraşmadı. Tek başına oturup, ağlayıp, ızdırap çekti. Padişah sarayındaki insanlar, adaletli Yusuf'un bu derdine çare bulamadılar. Nasıl yardım edebilirlerdi ki? Durum böyleyken, Yusuf'a tahtını veren eski padişah, Yusuf'un bu derdini duyup, ona yardım etmek istemiş ve Züleyha'nın yanına gitmiş. Gitme amacı ise Yusuf'un bu kötü halini Züleyha'ya anlatılıp, Züleyha'yı Yusuf'a istemekmiş. Züleyha, yanına gelen eski padişah'a soğuk davranır. Yusuf padişah'ın dünürü göndermesine hiç sevinmedi. Dünürü, Züleyha'nın yanına kır defa geldi. Züleyha her seferinde hayır cevabını verip, kabul etmedi. Züleyha'nın kamçı ile gösterdiği aşk alevi Yusuf'a geçmişti. Yusuf, bu güzel aşk-[245]

derdine dayanamayıp, tahtından bayılıp düştü.

Züleyha'yı ikna edemeyip, gece gündüz hiç uyku uyumayan Yusuf, zayıflar. Kırk gün geçtikten sonra, aklını başına toparlayıp, kendine gelen Yusuf, Züleyha'nın evine doğru yola koyulur. Artık, aşk derdinin ne olduğu anlayan Yusuf, Züleyha'ya daha önce hiç yüz vermediği, onun kalbini kırdığı için kendini suçlu hissediyordu. Yusuf, aşk acısının diğer bütün acılardan daha ağır olduğunu anlamıştı. Aşkın sırrını kim çözmüş? Yusuf ile Züleyha'nın derdi aynıdır. Yusuf aşk acısına kırk gün dayanamadı. Kırk seneye yakın aşk acısı çeken Züleyha, cesurmuş. Yusuf padişah yolda gelirken Allah'a tekrar tekrar: “Kadın aşkına önem vermeyip, kibirlendiğim için beni affet” dedi. “Benim derdime deva ol. Benim de Züleyha gibi azap çekmemi mi istiyorsun? O zaman ben biterim. Beni kulun olarak görüyorsan, Züleyha'yı bana ver. Ona kavuşamayıp, acı çekmektense al canımı” deyip, yalvarıp yakardı.

İşte o an Yusuf'un bu dileği kabul olup, gökten Cebrail melek indi: “Dileğin kabul oldu padişahım. Güzel Züleyha, bundan sonra ömür boyu senin karın olacak” dedi.

Burada Yusuf padişah'ın Züleyha'yı istediği yeri anlatırsak çok uzun sürer. Akıllı padişah, Züleyha'yı güzel sözlerle istemiştir. Ben güzel sözleri bulup, kuralına göre söyleyen şair değilim. Kendimi Türk dilinde destan yazıp, meşhur olan Ali Şir Nevai gibi görmem. Züleyha ile Yusuf'un düğünü kırk gün sürmüştür. Ben ermiş bir insan olarak insanların işlediği günahları görüp, affetmesi için Allah'a dua ederim. Sizlere demek istediğim: İnsan'ın dünya'ya gelmesi ne kadar eziyetli ve zor ise, bu dünya'da yaşayıp, hayatını sürdürmesi de bir o kadar zordur. İnsanların bazıları fakirlikten, bazıları zulümden acı çeker. Bazıları da Yusuf ile Züleyha gibi aşk ateşinde yanarlar. Hayatın-[246]

zevki ve cefası şundadır: İyilik ile kötülük, sevgi ile nefret hep bir aradadır. Hayatta uyuşmayan, bir birine denk gelmeyen ne var? Her şeyi görüp, bilen, denkleştiren Yüce Allah, yalnızdır. Onu her zaman kalbimizde tutmalıyız. Biz burada insanoğlunun hayat mücadelesinden bahsettik. Hayatın zorbalığı hakkında anlatacak olursak anlatmakla bitmez. Ne günlere kaldık. Baksanıza günahsız insanlara saldırıp, onları talan edip, öldürmüyorlar mı? Daha dün, biz müslümanlar hep birlik olup, dinleri başka, kâfirdeyip, Cungar askerlerini Tanrı dağından kovmadık mı? Biz ülkemize sahip çıkıp, huzur içinde yaşayalım desek, bu seferde müslüman kardeşler Kırgızlar'a göz koydular. Kırgızlar şuanda her tarafını kurt kuşatmış geyik gibi titremektedir. Çok şükür canımız sağ ve biz de milletiz. Yatarak ölmek yerine mücadele ederek ölmek lazım. Çare bulup, harekete geçmezsek milletimiz yok olmaz mı? Savaşmaya Kur'an karşı mıdır? Kur'an'da kahramanlık ve cesurluğu açıklayan Tövbe suresi vardır. Tövbe suresinde korkaklar ayıplanır. Vatanımız, hayvanlarımız, Milletin geleceği şuan Bahadır'ın elindedir gençler.”

Atake Bahadır, Evliya'nın bu sözünden sonra, anlatılanları sanki hiç dinlememiş gibi atına “deh!” deyip, kamçıyı vurdu. Atake Bahadır uzaklaşıp gitti. Berik Evliya ile beraber gidenler, Atake Bahadır'a yetişmek için acele etmediler. İleride yeşil bir dere görüldü. Ona yakın beyaz çadır kuruluydu. Güneş batmak üzereydi. Çadırın etrafında boş boş gezen insanlar vardı. Galiba çadırlar yeni kurulmuştu. Tepenin kenarına çıkan Atake Bahadır, atının dizginini çekti. Berik Evliya daha ona yetişememişti. Kırmızı atının üzerinde oturan Atake'nin üzerinde yeşil cepken, başında kalpak vardı. Atake Bahadır, Berik Evliya'nın gözüne peygamber gibi görüldü. Berik Evliya, onun

yıldızının parlamış olduğunu görüp, içinden ona dua edip, uzun ömür ve yolunun açık olmasını diledi.-[247]

Ellerini havaya açıp kendine dua eden Evliya'yı görmeyen Atake, seslendi:

– “Şergazı!”

Atake Bahadır, yanına gelen Şergazı'ye sinirli bir şekilde sordu:

– “Bunları tanıyor musun?”

– Şergazı, “tanıyorum Bahadır” diye hemen cevap verdi. “Ortadaki kaynınız Camansart'ın oğlu Tülöber'dir. Onun yanındaki Susamırlı Kürüçbeklerin âlimi Sölpü. Diğeri ise kendi kardeşiniz Niyazbek Bey'dir. Öte taraftakiler ise Talas'dan gelen akrabalarınız.”

– “Camansart yok mu?”

– “Bahadır, Camansart görünmüyor. O, oğulları: Tülöberdi, Börübay, Esenaman'ın olduğu yere gitmez oldu.”

– Rahatlayan Atake Bahadır, “iyi” dedi.

Gruptan ayrılan üç atlı, Atake'ye doğru hızlıca gelirken:

– Atake Bahadır, “haydi gidelim” deyip, kırmızı atına vurdu. Berik Evliyaîçinden peygamberin ta kendisi dedi.-[248]

ÜÇ MUHABBET

BÖRÜBAYEViçin

Öyle ise dinleyin çocuklarım. Ben bu masalı çok uzun zaman önce babamdan duymuştum. Babam da onu çocukluğunda babasından duymuş. Ona da kendi babası anlatmış. Bu masal dedelerimizden babalarımıza, babalarımızdan çocuklarına miras olarak kalan, bizim *Kaçı* soyunda eskiden beri anlatıla gelen eski bir masaldır. Bu masalı çocukluğumda ben de birçok defa dinledim ve hiç sıkılmadım. Ben bu masalı ilk

defa yedi yaşındayken dinledim. Sizlere hemen hatırlatayım, masalda yılan'ın kızı güzel Arzugül'den bahsedilmektedir.

Esentur, niçin sesin çıkmıyor? Anne'nin yanına saklanıp, korkuyor musun? Masal anlat diyen sendin. Sen dün yedi yaşına girdin. Artık her şeyi anlayabilecek yaştasın. Sana bu masalı bugün anlatmaya başlayacağım. Korkma oğlum. Baksana pencereden içeri giren ay ışığına. Evin içi gündüz gibi aydınlık. Bizim yaşadığımız yere Noruz'un çukuru derler. Yan tarafımızda *Cayılma*'nın çölü vardır. Eskiden buradan bakıldığında *Çüy* bölgesi tamamı olarak görünürmüş. Şimdi ise her tarafımız köy oldu. Ormanlar da bütün çöl'ü kapatıyor. Bundan dolayı, *Noruz*'un yukarı taraflarına, tepelerine-[249]

çıkmayınca, *Cayılma*'nın ovasını göremezsin. Burası, *Çüy* bölgesinin kutsal yerlerinden sayılır. Yayla dersin yaylaya benzer. Havası temiz ve serindir. Çöl dersin çöle benzer. Yakıcı, kavurucu sıcaklığı olmaz. Ekilen tohumun filizlenmemesi mümkün değildir. Ekilen her şey yetişir burada. Bu topraklar, çiftçinin hakkını yemez. Az önce kendin gördün, yazın *Meder* abinle ektiğiniz kavun büyümüş. *Çüy* vadisinin yüreği geniştir. Ne kadar çok ekersen o kadar çok biçersin burada. Biz *Noruz*'un yamacında yaşıyoruz. Geçen gün seninle gidip, görmüştük. Bizim buraların ormanları olmasa bile yetişen birçok doğal bitki örtüsü buranın güzelliğini korur. Temiz ve soğuk suyu insanı keyiflendirir. Bu sudan ne kadar da içsen doymazsın. Su o kadar soğuk ki içerken insanın dişleri donuyor. *Meder*, bu anlattıklarının masal ile ne alakası var diye sordu? Öyle büyük konuşma oğlum. Kendi doğup, büyüdüğü toprakları bilmen gerek. Hayvan ve insan, her şeyi anne ve babasından öğrenir. Şimdi, korkmadan ve uyumadan masalı dinleyin.

Babam, “biz o zamanlar *Oy-Kayın* vadisindeki yeşil gölün kıyısında yaşardık” deyip, masalına başladı. “*Meder*, niçin pencereye doğru bakıyorsun? Evet, orada müzik kulübü var. Biliyorum arkadaşların seni bekliyor. Ama ne olursa olsun dışarı çıkmayacaksın. Sen daha on yedi yaşındasın. Kendini büyüüp, delikanlı oldum sanıyorsun. Hayır, sen daha küçüksün. Yaşın otuz olana kadar, hatta otuzu geçtikten sonra bile sen bizim için çocuk olarak kalacaksın. Kızı kucaklayıp, onunla oynayacak vaktin daha gelmedi. İlk önce üniversiteye git ya da köyde çalış adam ol. Onun için gece gündüz çalış hazırlan. Öyle erinen, tembel insanı kim sever? Erkek adam dayanıklı, hırslı olmalıdır. Naziklik, kibarlık kızlara ait bir özelliktir. Bundan dolayı erkeğin dayanıklı olması farzdır.

Zamanı gelince bir kız bulup onunla gezip eğlenirsin. “Bu masalı daha önce çok dinledim’ mi diyorsun? Doğru, sana bu masalı daha önce çok anlatmıştım. Bu masal belki senin için çok eskidir. Nasıl düşünürsen düşün, buna ben karışamam. Şunu unutma ki, bu masal bizim için, bizim çocuklarımız için-[250]

hiçbir zaman eskimeyecektir. Tamam, bundan sonra soru sorup da beni oyalamayın. Ben size uyumadan, sessizce beni dinleyin dedim ya!”

Yeşil-Göl dediğimiz yer, etrafında akdiken, ardıç ağaçları ve fundalık olan, kuzeyinde yüksek karlı dağlar olan, güzel, görkemli, kutsal bir yerdir. Yeşil su yosunlarının kıyısında ördekler yüzer. Ormanında durmadan bülbül ötüp, fundalıklarından baykuş sesi gelir. Özgürce gezen dağ keçisi gölün kıyısında yatıyor. Tavşanları hiç kimseden korkup, ürkmeyiz. Değişik türde toprağa sahip yer, çok verimlidir.

Babam, Yeşil-Gölün bitiş tarafında ormanlık olduğunu söylerdi. O ormanın içi hiç güneş görmediği için Güneş görmez olarak adlandırılmış. Güneş görmez’in kuzeyindeki dağlar çok yüksektir. Dağların zirvelerine yakın yerlerde özgürce yaşayan yabani tekeler birbirini kovalayıp, oynarken yukarıdan aşağıya doğru taşlar düşer. Dağdan gelen taşlar, Güneş görmezin kenarından akan Doğru-Suyuna gürültüyle düşünce hayvanların hepsi ürküüp, korkarmış. Yeşil-Göl’ün güney tarafında bulunan ormanlı dağ eteğinn adı Kara-Bulak’dır. Bizim dedelerimiz kışın Kara-Bulak’da yaşayıp, ilkbahar geldiğinde Kuu-Kuruçay denilen düz ovaya gidip, ekin ekerlermiş. Yeşil otlar çıkıp, yaz geldiğinde ise Çümök denilen yaylaya göç edip, huzur içinde yaşarlarmış. Mısır ve buğdayın iyi yetiştiği, yaz ve kış mevsiminde hayvanlara otlağı olan bu güzel vadiye şuanda Oy-Kayın denilmektedir. Oy-Kayın’ın etrafı hep dağlarla çevrilidir. Oralara araba gidecek yol daha yapılmamış. Eskiden nasılsa şimdi de öyledir. İnsanlar şuanda bile dağ deresinde bulunan tek bir yoldan canlarını dişlerine takıp, güçlölkle Oy-Kayın’a geçermiş. Bu geçilmesi güç, berbat yol yüzünden oralara çok az sayıda insan yerleşmiş. Oralar boş, ıssız kaldığı için çok üzölüyorum.-[251]

Dedelerimizin mezarları bu kutsal topraklardadır. Bu zamana kadar dedelerimizin mezarlarına bizim soyumuzdan gelen hiç olmamış. Oralarda yabani hayvanlardan başka hiçbir canlı gezmeyip, kutsal mezarlar yerle bir olmuştur. Oy-Kayın’da *Coluke* ve

Koyke adında iki kardeş millet yaşamış. *Koyke* adındaki bir avuç millet, her tarafa dağılıp kendi milletini, soydaşlarını unuttur ve yok olurlar. Milletlerin birbirine yardım etmek amacıyla ilişki kurması, kaynaşması kötü değildir. Genç kuşakların kendi soyundan habersiz olması kötüdür.

“Her tarafı yüksek dağ

Set kurulmuş sanki.

Kıymetli Oy-Kayın,

Seni düşünmeden nasıl yaşarım?”

Diye babam bazen şiir okurdu.

Esentur, Oy-Kayın nerde mi diyorsun? Ah oğlum orayı ben kendim de görmedim. Bu Noruz’un öte tarafında yeşil vadi var. Onu görmüşünüzdür. Yeşil vadiden sonra *Isık-Ata*’dan yukarı doğru çıkıp, geçidi geçtikten sonra Susamır var. Susamır’dan sonra *Kızıl-Oyun*’a varmadan *Urunkay* denilen dar dağ deresi var. Oy-Kayın’a o dereden geçip gidiyorlarmış. Oy-Kayın’a Cumgal ve Kaçkar tarafından da gidiliyormuş. Oy-Kayın’daki *Kara-Bulak*’da dedem Kaçı’nın tahtadan yaptığı ev hala bozulmadan duruyormuş. Orada yaşayan hayvancılar, “Kaçı’nın sıcak evi” diyorlarmış. Geçenlerde oraları iyi bilen bir çobanla karşılaştım. Çoban, dedemin evinin önünde üzüm yettiğini ve iki tane ardıc ağacının büyüdüğünü söyledi. Meyvesi olduğunda iki üç kova üzüm topladığını söyleyince benim ilgimi çekti. O evi mezar olarak gördükleri için içine girmiyorlarmış. Evin etrafında hayvanlarını dahi otlatmazlarmış. Böyle insanlardan Allah razı olsun. Masalına çabuk başla mı diyorsun? Meder, gece uzun acele etme. Sabırsızsın, çok acele ediyorsun. Sen nasıl adam olacaksın?-[252]

Bir zamanlar, belki bundan yüz yıl, iki yüz yıl önce Oy-Kayın’da tek başına, hiç kimsesi olmayan, cesur, çevik Börübay isminde birisi yaşamış. Börübay’ın yaşı o zamanlar daha otuz olmamış. Onun düğünlere, ziyaretlere bindiği atı ile tarla işlerinde kullandığı atından başka hiçbir şeyi yokmuş. Börübay’ın mesleği çadırın kemiğini kurmakmış. Çadır’ın kemiği nedir? Eh oğullarım, durmadan soru soruyorsunuz. Sessizce dinleseniz

ben size her şeyi anlatırım. Eskiden çadır'ı kurmaya yarayan tahtaların hepsine çadır'ın kemiği denilirdi. Börübay'ın mesleği hakkında anlatmadan önce, onun Oy-Kayın'a nereden ve nasıl geldiğini kısaca anlatayım. Börübay'ın da zamanında annesi, babası, kardeşleri, akrabaları varmış. Börübay, daha önce bir millet'in cesur delikanlısıymış. Güreş gibi oyunlarda hiç yenilmezmiş. Onun yurdu, göbeğinin kesildiği, yaylasında suyunu içtiği, çok eskiden beri beyaz kalpaklı Kırgızlar'ın meşhur bir yeri olan *Andican*'dır. Kırgızlar o zamanlarda dört gruba ayrılıyordu: Andican Kırgızları, Kıpçak Kırgızları, Arkalık Kırgızlar, Altaylık Kırgızlar. Andican ve Kıpçak Kırgızlarının yaşadıkları yer güney taraf, Arkalık ve Altaylık Kırgızlarının yaşadıkları yer ise kuzey taraf olarak adlandırılmıştır. Her tarafa dağılan bu millet, millet olduklarını unutmayıp, Kırgız adını korumuşlarsa da sonunda Cunganlar'a tabii olmuşlardır. Kırgızlar'ı tamamen yok etmek isteyen Altın-Han, Kırgız milletinin adını değiştirip, Burut adını koymuştur. Daha önce Sultan Babür zamanında da Kırgızlar'a dağdan gelen, dağlı demişlerdir. Kısacası, Kırgızların çekmediği acı, ızdırap kalmadı oğullarım. Benim masalım bu konu hakkında değil. Börübay'ın başından geçen olaylar ve onun aşkı hakkında olacaktır.

Başlayacak olursak, ilkbahar gelince toprakları sürüp, ekin eken, mahsulünü topladıktan sonra baba mesleğini devam ettirip çadır kuran Börübay, yirmi dört yaşına kadar sakin, huzurlu bir hayat sürdürür. O sırada, beklenmedik bir anda anne ve babasından-[253]

ayrılır. Ona yardım edecek kardeşi de yoktur. Zavallı bekâr olduğu için yalnız başına kalır. O devirde şartlar öyleydi. Başlık parasını ödeyemeyen insana eş yoktu. Allah kimseyi kadınsız erkeğin durumuna düşürmesin. Siz bunu şimdi anlayamazsınız. Börübay bir gün atına binip, dağa doğru gitmiş. Andican'ın aşırı sıcağından kaçtığı, kafasını dinlemek için gittiği, hayallere daldığı, ava çıktığı bilinmez ama tüfeğini yanına alıp, hiç durmadan gidiyordu. O zamanlar Andican ile Oş'un dağlarında geyik fazla olurmuş. O geyiklerden hiç kalmadı. İnsanlar çoğaldı. Teknoloji gelişti. Oş'un içinden akan şimdiki Ak-Buura deryasına o zamanlar Kuba nehri derlermiş. İşte o Kuba nehrinin kıyısından geçip, dağ tarafına doğru gitmiş. Börübay öğleden sonra dağın eteğine geldiğinde orada bir beyaz çadır görür. O çadır diğer çadırlardan uzak, düz bir yere kurulmuş. Atın sesini duymalarına rağmen o çadırdan hiç kimse dışarı çıkıp, bakmamış. Börübay, atını ağaca bağlayıp beyaz çadırın yanına doğru giderken, bir anda

çadırın kapsında siyah bayrak asılı olduğunu görür ve durur: Yas tutulan çadır olduğunu düşünürken, çadırın içinden ağıt sesleri gelir. Börübay ne yapacağını bilemez. Böyle durumlarda yabancı olsa bile ev sahibine baş sağlığı dilemek adettir. Börübay çadırın içine girip, ağıt bitene kadar yere bakıp, sessizce oturur. Börübay ağıt söyleyen kadınlar sustuktan sonra ihtiyara selam verir:

–“Selam baba!”

–“Var ol oğlum.”

Börübay evin içine gözünün ucuyla baktığında ağıt söyleyen kadınların arasında on altı yaşlarında genç bir kız görür. Genç kız, yüzünü yabancı erkeklere göstermemek için başına nakışlı, siyah başörtüsü takmış ve yemek hazırlamaya çalışıyordu. Börübay- [254]

gizlice genç kıza bakarken, ihtiyar ona soru sordu:

–“Hangi millettensin yavrum? Hangi yerin Kırgızısın oğlum?”

– Börübay, “Sovaylı’yım” deyip, hemen cevap verdi.

–“O zaman bizdenmişsin. Geçenkisavaşta sizden yardım gelmeyince biz çok üzüldük. Sağ olsunlar, Kıpçak kardeşlerimiz yardıma geldiler. Sancağımız yıkılacağı zaman onlar gelip bize yardım ettiler. Kalmaklar'ı yurdumuzdan kovdular. Zafer kazanmak kolay değildir oğlum. Kaç tane insanımız şehit oldu. Ben kendim iki tane oğlumu kaybettim.”

Börübay, iki oğlunu kaybetmesine rağmen acısını belli etmeden kendisi ile sohbet eden ihtiyara baş sağlığı dileyip, kendisine ikram edilen kımızdan yudumladı ve kendisine hizmet eden genç kıza gözünün ucuyla baktı. Nur yüzlü kızın, saçları arkadan yere değiyordu. O sırada, ihtiyar emir verir gibi konuştu:

–“Arzugül kızım dışarıda kim var? Söyle de misafirimize yemek hazırlasın.”

Güzel kız dışarı çıkar. İhtiyar'ın, söyle de misafirimize yemek hazırlasın sözünü nezaket olsun diye söylemediğini iyi bilen Börübay, sessizce oturdu. O zamanlar büyükler konuşurken, küçükler sessizce dinlerdi. Büyüklerin söylediğine kimse karşı çıkmazdı. Milletimiz eskiden beri anlamlı söze, anlamlı konuşmaya önem vermiştir. Halk arasında

sözünü anlaşılmayan, dinlenmeyen insana saygı gösterilmezdi. İhtiyar'ın sohbetine dalan Börübay, dışarı çıkıp baktığında akşam olmuştu. Karşıdaki büyük köye biraz bakındıktan sonra bu köyden gitmek istemeyip, tekrar çadırın içine girer. Börübay o geceyi bu misafirperver köyde geçirir. O köy ihtiyara aitmiş. İhtiyar'ın ismi Samat Bey imiş.

İhtiyar'ın anlattığına göre geçenki savaş'da sancağın başında kendisi durmuş. Savaş'ın çok kızıştığı bir anda bir haberci gelip,-[255]

oğlun AkKoçkor'un askerleri yenildi, oğlun Akkoçkor öldü deyip ona haber verdiğinde, ihtiyar: "Akkoçkor öldüyse Kank'ım var, aleme yetecek gücüm var" deyip, küçük oğlu Kank'ı askerlerin başına getirip, düşmana saldırtmış. Küçük oğlu Kankı'ya da ok isabet edip, askerlerin başında kimse kalmayınca, ihtiyar *Samat* askerlerin başına kendisi geçmiştir. İhtiyar Samat, Kalmaklar'a karşı savaşmış, onları kutsal yurdumuzdan kovmuştur.

–“Uykunuz gelmedi mi yavrularım? Eğer uykunuz gelmediyse ben masalı anlatmaya devam edeyim. Gece uzun. Şimdi size Börübay'ın güzel Arzugül'e nasıl âşık olduğunu anlatacağım.”

– “Ölüm ile ömür, sevinç ile kaygı her zaman iç içedir oğullarım. Börübay, yas tutulan çadır'da gördüğü güzel Arzugül'e git gide âşık olup, onu sevmeye başlar. Ben size sevgi ve aşk hakkında fazla anlatmak istemiyorum. Onu ancak başınızdan geçince anlarsınız. Bu zamana kadar hiç kimse aşkın tarifini yapamamıştır. Aşk kadar ızdırap veren başka ne var? Samat Bey'in küçük kızı Arzugül, tek atlı, tek donlu Börübay'ı sevecek miydi? Arzugül'e âşık olan Börübay, ihtiyar Samat'ın köyüne devamlı gelip, gitmiştir. Börübay'ın Arzugüle âşık olduğunu ilk önce hiç kimse fark etmemiş. Arzugül ile Börübay'ın aşkı bir yıl sonra ortaya çıkar. Bu haberi ihtiyar Samat'dan önce onun büyük oğlu İbrahim duyar. İbrahim, gezginci gencin bu işine çok şaşırır. Kafasını sallır. O hükümdarlığını kullanıp, yalnız olan Börübay'ı köyden kovabilir hatta öldürebilirdi. Babası hayattayken böyle bir şey yapamazdı. Bir gün babasının yanına gidip, duyduğu bu haberi babasına anlatır. İhtiyar Samat, Börübay'ı hemen yanına çağırır. Biraz sustuktan sonra, üzgün bir şekilde:

–“Oğlum, herşey istediğin gibi olmaz. İnsan’ın gönlü her şeyi ister. Gönlü, kalbi, akıl ve zeka yönlendirir. Bunu nasıl unuttun oğlum?”

Çaresiz kalan Börübay, diz çöküp yalvarır:

–“Baba, kapındaki kölen olayım. Canım sana feda olsun.” -[256]

İbrahim Bey, alay eder:

–“Sen olmasan da bize yetecek kadar kölemiz var.”

Akıllı ihtiyar, Börübay çok üzülmesin diye oğlu İbrahim’e kızdı.

–“Kölen olayım diye söyleme akıllım. Bey köyünde köleye kız verilmez. Sana yardım edip, destek olacak akraban, millet’in var mı? Sana kim kefilolacak?”

–“Ben yalnızım baba. Atımdan başka bana destek olacak hiç kimsem yok ama elimden her şey gelir.”

–“Nasıl yani?”

–“Ben ustayım.”

–“Doğrudur fakat hiçbir milletin âdetinde damatın kendisi gelip, kızı istemesi yoktur.”

Bu sırada İbrahim Bey şakayla karışık:

–“Baba, bu genç kendisine güvenmeseydi Arzugül’ü isteyemezdi. Kız kardeşim için bu sefer ben karar vereyim.”

Oğlunun bir fikrinin olduğunu anlayan ihtiyar, başını sallar.

–“Konuş oğlum. Benim de çok az ömrüm kaldı. Keçinin yaşı kadar yaşım var. Bundan sonra millet’in sahibi sensin. Sen nasıl dersin öyle olsun.”

–“Arzugül’ün başlık parası üç bin koyun, bin at, yüz dişi deve ve beş deve ipek kumaş olsun. Börübay bu isteklerimizi yerine getirirse, Arzugül’ü kendisine veririz.”

–“Dediğin doğru oğlum. Bir erkek için bunları yapmak zor değildir.”

İhtiyar Samat sustu. O, Börübay'ı deniyordu. Ona verilecek en zekaketli cevap buydu. Kötü, ağır söz söyleyip gencin hevesini söndürmedi. Kendileri de kötü insan sıfatını almadılar.

Şimdi ihtiyar Samat için kötü insan mı diyorsunuz? İhtiyar Samat kötü insan değil çocuklarım. O ne kadar da cesur, adaletli insan olsa da sonuçta kendi devrinin insanıdır. O devirde: “Kız kötü de olsa başlıksız olmaz”denilen söz boş yere mi söylenmiş?-[257]

Bunun yanında ihtiyar Samat, halkın tamamını yöneten vatan sahibidir. O kadar başlığı Börübay nereden bulacaktı? Börübay çaresiz kalır. Arzugül için istenen bu kadar başlık bütün halka yayılır. *Ken-Ayal*'da yaşayan meşhur *Bargı* milletin bahadırı *Coru*, bir gün ihtiyar Samat'ın köyüne gelmiştir. Diz çöküp, selam veren Coru'yu ihtiyar Samat iyi karşılar. İhtiyar Samat'a misafir olur. İhtiyar Samat, misafirine niçin geldiğini sormaz. Ertesi gün misafiri Coru kendisi söyler:

—“Köyünüze boşuna gelmedik bahadır.”

—“Anlıyorum. Özellikle gelmişsindir. Bir sebebi vardır mutlaka.”

—“Sözün özünü söyleyecek olursak, biz Arzugül'ü istemeye geldik.”

İhtiyar Samat, düşünceli bir şekilde Coru'ya bakıp:

—“Kız çocuğu isteyenindir eğer kalpler ve gönüller uyuşursa.”

—“Bizim uyuşmamız sizin isteyeceğiniz başlık parasına bağlıdır. Biz o kadar yoldan geldik. Şimdi söz sizde.”

—“Corubahadır, beş tane oğlunun olduğunu duymuştuk. Kızımı hangi oğluna istemeye geldin?”

—“İhtiyar Samat, ben Arzugül'ü kendime istemeye geldim.”

İhtiyar Samat, bir yandan şaşırmış, bir yandan da sinirli bir şekilde Coru'ya bakmış.

—“Yanılmıyorsam seninle biz aynı yaşıyız. Yaşımız elliyi geçti. Bekâr oğulların varken, kızımı kendine nasıl istiyorsun?”

Coru hemen cevap verdi:

–“İhtiyar Samat, siz kızınızın başlık parasını belirlerken damadın yaşına göre belirlemediniz. Elli yaş, normal bir yaştır. Ben elliye yeni adım attım. Bekâr oğullarımı siz merak etmeyin. Nişalıdırlar. Biz de halkın âdetini biliyoruz.”

En başında da söylemiştim. Eskiler, sözüne sahip çıkamayan insanlardan nefret etmişlerdir. “İnsan’ın sözü öleceğine kendisi ölsün” sözü boş yere söylenmemiştir. İhtiyar Samat, bundan dolayı bir milletin sahibidir. İhtiyar Samat, boş yere kötü olmayı kendisi de istemiyordu. İçinden öfkelenen ihtiyar, adamlarına emir vermiş.-[258]

–“Getirdiği başlığı kontrol edin bakalım. Eğer eksiklik varsa hayvanları geri sürülsün.”

Coru, o kadar zahmeti boşu boşuna mı çekti sanıyorsunuz çocuklarım? Hayvanları getirmeden önce bin ölçüp, bir biçmiştir. İhtiyar Samat’ın adamları, Coru’nun getirdiği başlıkta eskiklik bulamazlar. İhtiyar Samat, “ava gideceğim” deyip atına binip giderken: “Kızımın gözyaşını görmeyeyim, ağlamasını duymayayım. Kaderi böyleymiş. Onu yollayın” deyip, çekip gitmiş.

– “Kız, ihtiyara kadın oldu mu?”

– “Kadın kaba bir söz, Esentur. Bundan sonra eşi veya hanımı diye söyle. Kızın ağlayıp, feryat etmekten başka çaresi var mıydı? Devir öyleydi. O zamanlar âdete, geleneğe boyun eğmeyen hiç kimse yoktu. Arzugül, ağlayıp, sızlasa da onunla hiç kimse ilgilenmiyordu. Arzugül’ü hazırlamaya başlarlar. Börübay o zaman neredeydi diye sormayacak mısınız? Çaresiz kalan genç, kızla görüşmeye çalışır. Kız artık gözetim altındaydı. Kızı kaçıramayacağını biliyordu. Bu duruma dayanamayan genç, gece yarısı gelip, yaşlı damadın kalbine hançeri sapladıktan sonra köyden kaçıp gitmiştir. Bu olaydan sonra ihtiyar Samat’ın köyü karışıp, düşmanları çoğalır. Börübay ise sevgilisini yaşlı adama eş olmaktan kurtarıp, çekip gitmiş.

Masalımı burada durdurayım. Devamını başka bir gece dinlersiniz. Uykunuz geldi. Hadi o zaman uyuyalım çocuklarım. Gözlerinizi yumun. Hayır! Sonuna kadar dinleyeceğiz. Şaka bu! Esentur, sen? Daha uyumadım. Tamam o zaman, uykunuz gelmediyse anlatmaya devam edeyim ben. Bu arada, masalın en güzel yeri şimdi başlıyor. O zaman Börübay’ın yılanın kızı ile karşılaştığı yerden başlayayım.”

–“Oy-Kayın’a kaçıp gelen Börübay, izini kaybettirip, aradan birkaç yıl geçer. Börübay, halk arasında sevilmesine rağmen çoğu zaman halktan uzakta yalnız gezerdi. Getirdiği çadırını bile köyden uzak bir yere kurardı. Onun mesleğini daha önce anlatmıştım. O, çadır kurmaktan başka kuyumculuk da yapardı. Elinden her iş gelen ustaya halk hürmet ederdi. Yaptığı iş için aç gözlülük yapıp, pazarlık yapmazdı. Sadece razı olunarak verilen parayı alırdı. Çok konuşmayan, inançlı-[259]

gencin bu hareketleri halkın hoşuna gitmişti. Yerli halkın hemen hemen hepsi onu seviyordu.”

–“Yıllar geçip, Börübay büyüdüğünde kendi hayvan sürüsünü oluşturur. Gelip geçen tüccarlardan ev araç gereçleri alır. Döşek, yorgan diktirir. Nakışsız düz keçe, siyah, beyaz keçe yaptırır. Zamanı gelince gerek olur diye bir sandık bayan giysisi toplar. Bu eşyaları toplarken evlenirim diye düşünmez. O, sevgilisinde ayrıldıktan sonra evlenmeyi hiç düşünmedi. Onun için evlilik bir hayaldi. Bu sırada onun yeni bir hüneri daha ortaya çıkar. Küçüklüğünde babası ona kaval yapıp, kaval çalmayı öğretmişti. Bu hünerinin faydası şimdi olacaktır. Daha önce kavala pek ilgi göstermese de şimdi yalnız olduğu için kaval çaldıkça biraz da rahatlıyordu. Kavalı daha önce ağacın yaş dallarından yaparlardı. Kaval çaldıkça onun da sırrını öğrenir. Özellikle deve diken, çam kozalağı ağacından yapılan kavalın sesinin hafif ve güzel çıkacağını bilir. Genç, kaval çaldıkça yalnızlığını unutup, kendini rahat hisseder. Böylece onun tek dostu, arkadaşı kaval olur. Kaval ile gencin iç dünyası aynıydı. Yalnız olan gence bundan başka arkadaşın, eğlencenin ne gereği vardı?

Bu şekilde yaşayıp, hayatını sürdüren Börübay’ı bir gün kendisi gibi yalnız yaşayan *Bakalbay* denilen tabip yanına çağırır. Bakalbay köyün ihtiyarıydı. Halk ona hürmet ederdi. Ona tabip, sihirbaz gözüyle bakarlardı. O, hasta olanları iyileştirirdi. Bazen de halkı yanına toplayıp onlara kopuz çalıp, eğlendirirdi. Çıplak ayakları ile sıcak külün üstüne basıp, halkı hayrete düşürdü. İhtiyar, yazın kopuzunu eline alıp, tepenin başına çıkar ve güneşin batmasını izleyerek kopuzunu çalardı. Gelip geçenleri, her hangi bir şeyini kaybedenleri yanına çağırıp, onlara kaybettikleri şeyin nerede olduğuna kadar-[260]

söylermiş. Bakalbay, çıktığı tepeden hava kararıp, gece olana kadar inmezmiş.

Bakalbay, yanına gelip selam veren Börübay'ın selamına sakince başını sallayıp, kopuzu ile çaldığı melodi bitirene kadar ona seslenmemiş. Çaldığı melodiyi bitirip, kopuzunu yavaşça büyük taşın üzerine koyarken: “Kambarkan melodisidir” deyip, konuşmaya başlar. Börübay'a ilk önce *Kambarkan* melodisinin nasıl ortaya çıktığını ve *Kambar Ata*'nın tarihini anlatır. Sonra kopuz hakkında anlatmaya başlar:

–“Kırgız, ‘Kırgız’ olarak yaratıldığı andan itibaren Tanrım onun eline kopuzu vermiştir oğlum. Ben seni buraya kopuzun sırrını ve tarihini sana anlatmak için çağırdım. Şunu unutma: Kırgız ile beraber yaratılan kopuz, hayatı, yaşamı melodiye yansıtır. Kopuz, hayatı canlandırır. Hayatta doğmak da var, ölmek de. Ölüm ve ömür'ün olduğu yerde kaygı ve sevinç de vardır. Kopuz, insan tarihinden, onun bütün hayatından haber verir. Kopuz ile anlatılmayan, söylenmeyen hiçbir şey yoktur. Bir düşünsene: Kopuz sesinde şaka, oyun, kaygı, gam, aşk, arzu, üzüntü ve insan hayatında olan her şey var. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, kopuz hayatın anlamıdır. İnsan ölünce bedeni toprağın altında kalır. Öbür dünya'ya gider. Kopuz ise sonsuza kadar bu dünya'da kalır. Kopuz, dünya'da yaşamaya devam edip, yeni gelen nesillere eskilerden haber verir. Kırgız, Kırgız olarak kaldığı sürece, kopuz'un sesi hiç susmayacaktır. Milletimiz ne kadar ömür sürerse o da o kadar ömür sürecektir.”

İhtiyar, Börübay'a bakıp: “Kucağındakini ver bakalım”diyerek elini uzatır. Börübay kucağındaki kavalı alıp, ihtiyara uzatınca ihtiyar “gerek yok’ der gibi yapıp, başını salladı ve kaval hakkında anlatmaya başladı:

–“Şimdi sana kavalın sırrını anlatayım. Ben anlattıktan sonra kavalı belki bir daha eline bile almazsın. Kaval, kopuz değildir. Kaval, cennetin malıdır. Kaval, hem bu dünya'ya hem de öbür dünyaya aittir. Kavalın canı vardır oğlum. Bunu insanoğlu bilmez. Kaval'ın tarihi şöyledir: Çok uzun zaman önce, Allah'ım yeri, suyu, bitkiyi ve hayvanların-[261]

hepsini yaratır, en sonunda ise Adem baba ile Havva anayı yaratmıştır.”

– “Meder, yine sözümü kesip, soru sordun. Sorun yerinde bir soru, hata yok. Daha önceki anlattıklarımı unutmuşsun. Tamam, o zaman anlatayım. Küçük kardeşin Esentur, bunları anlamayabilir. Büyüdüğünde o da anlar. Bizim millet de çok önceleri Âdem

Baba'ya “Âdem Ata”, Havva Ana'ya ise “Mama Havva” demişler. Oğlum, şimdi sözümü kesmeden iyi dinle. Mama kelimesi Kırgızların çok eski bir sözüdür. Eskiden milletimizde anneye mama demişler. Daha sonraları bu söz eskir ve kadın memesi anlamını alır. Örnek verecek olursak: ‘Beyaz memeni şımararak emerdim anneciğim.’ Kırgızlarda: ‘Mamake, Mamasadık, Mamacusup, Mamaş, Mamaşa’ şeklindeki isimler nerden çıktı sanıyorsunuz? Demek ki Mama sözü bizim çok eski bir sözümüzdür. ‘Kaba-Haba’ sözü de halk arasında çok yaygındır. Şimdi ben ihtiyar Bakalbay’ın hikâyesine devam edeyim:

– Bu suretle, Allah Âdem baba ile Havva anayı yaratır. Allah onlara can vermekte çok zorlanmış. Ne yapsa da onlara can verememiştir. Tüm çabayı göstermesine rağmen sonuç alamamış. Allah’ın çaresi tükenir. “Bütün hayvanlara kolayca can vermişim” demiş. Kendisi yaratan olmasına rağmen bu işe kendisi de çok şaşırmış. Çaresiz kalıp, ne yapacağını bilememiş. Şimdi ne yapacak?

–Allah, çaresiz bir şekilde otururken, bir an yanındaki deve dikenini alıp keser, sonra iki tarafını da deler. Ağzına doğru yaklaştırp, yavaşça üfler. Üfledikçe güzel ve sihirli ses çıkar. O an Âdem baba ile Havva anaya can girer ve kıpırdamaya başlarlar. Onlara tamamen can gelip, ikisi de gözlerini açıp, dünyaya şaşıarak baktıklarında Allah oradan kaybolmuş. Aldığı deve dikenini de orda unutmuş. Âdem baba ile Havva ana el ele tutuşup koşmuşlar. Dünya’nın güzelliğine doymayıp, uzun süre oynamışlar. Sonunda, Allah’ın orda unuttuğu deve dikenini Âdem baba görüp, bir anda eline alır ve üfler. Üfledikçe güzel ses çıkar. Üfledikçe güzel ses çıkaran o sihirli kaval, ikisinin de hoşuna gider. Onunla uzun süre oynayıp, çalmışlar. Etraflarına baktıklarında akan deryaların durduğunu, rüzgârın esmediğini, yaprakların kımıldamadığını, hayvanların hepsinin kendilerinin etrafında toplanmış olduğunu görünce çok şaşırlar. Ejderhalar kafalarını kaldırıp,-[262]

pür dikkat onlara bakıyordu. Bunun yanında: Aslan, kaplan, ayı, geyik ve kuşların hepsi kendilerini Âdem baba ve Havva ana yaratmış gibi, onlara boyun eğip, onların yanından hiç ayrılmamışlar.

Bunların hepsini gören yüce Allah, yaptığı hatayı hemen anlar ve Hıdır İlyas’ı(Hıdırellez) yanına çağırıp:

–“Yaratıcı olarak çok büyük çok büyük bir hata yaptım” der.

–“Ey yüce Allah’ım, ne yapmamı istersiniz?”

Allah konuşur:

–“İlyas’ım, şu ikisine iyice bakıver. Geri kalanını sonra söylerim.”

Hıdır İlyas, onlara biraz baktıktan sonra:

–“Görüyorum Hazretim.”

–“O zaman iyi dinle: Bu ikisi, benim yarattıklarımın en kutsalı, değerlisi ve sevimlisidir. Ben, bu zamana kadar bunlar gibi güzel, imrenilmeye layık hiçbir şey yaratmamıştım.”

Hıdır İlyas şaşırır:

– “İlginç!, bu mahlûkların imrenilecek neyi var?”

–“İlyas’ım, iyice bak!”

–“Bakıyorum Hazretim. İkisinde de göze çarpan bir güzellik bulamadım.”

Yüce Allah:

–“İyice, benim baktığım gibi bak!”

Onlara ne kadar baksa da, onlarda beğenecek hiçbir şey bulamayan İlyas, önceki düşüncesinden vazgeçmeyip, kendince fikir yürütür:

– “Siz Yaradan’ın her şeyi güzeldir. Ben onlara imrenmekten kaçınmıyorum. Beni cezalandırma. Beni affet Allah’ım. Eğer izin verirsiniz, kendi düşüncemi söyleyeceğim.”

–“Çekinme, söyle İlyas’ım.”

– İlyas, Allah’a eşiği, ceylanı, geyiği gösterip, “güzel, sevimli diye bunlara söyle’ der. “Bacaklarına, kulaklarına, kafalarına baksana. Bakmaya doyamazsın. Dayanamayıp, kucaklayıp öpmek istersin.” -[263]

–“Gerçekten mi!? Allah, Hıdır İlyas’a şaşırarak bakar.

Hıdır İlyas, aslan, kaplan, kurt, ejderha’yı gösterip:

–“İşte, güzel diye bunlara söyle. Hepsi birbirinden güzel. Baktığında gözlerin kamaşır. Yüreğin ısınır, gönlün ferahlar. Hazretim, doğruyu söyleyecek olursam, senin bu mahlûkların benim hoşuma gitmedi.”

–“Onların neyi hoşuna gitmedi?” Allah da şaşkınlığını gizlemedi.

–“Bacakları ayrı, yüzleri soğuk. Vücutlarında hiç tüy yok. Elleri kısa ve kulakları kesik. Dişleri de kısalmış. O değil de bunlar nasıl hayatlarını sürüp, yaşayacaklar? Sıcağa dayanamayıp, soğukta donup ölürlər. Hazretim, bu yönlerini hiç düşünmediniz mi?”

Allah:

–“Bu güzel dünyanın sahipleri bundan sonra bu ikisidir. Bunlar, akıl ve güçlü zekâyâ sahiptir. Bunların güzelliği, gücü ve silahı akıllarındadır. Bunlar yiyecek yemeği, giyecek giysiye akılları ile bulur. Kendilerini zorlayıp, ne kadar çok düşünüp, çalışırlarsa güçleri daha da artar. Onlar, dişin keskinini, tırnağın uzununu, silahın en güzelini yine akılları ile bulurlar. Bundan sonra, canlıların arasında bunlardan daha akıllı, güçlü ve becerikli hiçbir can çıkmaz.”

–“Hazretim, bunların isimleri var mı?”

–“Var tabiki!, bunlara “insan” denilir. Bundan sonra, bunlardan kendileri gibi iki bacaklılar çoğalacak. O zaman göreceksin.”

Hıdır İlyas:

–“Hazretim, mahlûklarınızın bu yönü ilginçmiş” der.

–“Bunlar sonunda ateşi de bulurlar. O zaman, senin güzel dediğin bu dünyada yeni bir devir başlar.”

O zaman Hıdır İlyas’ın kendisi de ateşin ne olduğunu bilmiyordu çocuklarım.

–“Hazretim, ateş dediğin nedir?”

Tam o sırada gök gürler. Şimşek çakıp, yıldırım olur. Yıldırım ormana düşer ve ormanda yangın çıkar. Alevlenen ateş,-[264]

Âdem baba ile Havva ana'nın oturduğu yere doğru yaklaşıyordu. Ateş, önüne gelen her şeyi yakıp, yok ediyordu. Ateş, Âdem baba ile Havva anaya çok yaklaşıncı Hıdır İlyas bağırdı:

–“Tanrım, hepsi yok olacak. Durdurun şu kâfiri!”

– Büyük Allah:“Acele etme şimdi hepsini göreceksin” diyerek hiçbir şey yapmamış.

Tam o sırada Hıdır İlyas çok ilginç bir olaya tanıklık eder. Hızlı bir şekilde ilerleyen yangın, Âdem baba ile Havva ananın yanına geldiğinde durur. Yangın, kaval çalan ikisinin üzerine gelmez. Onlar hangi tarafa gitse, yangın da onların peşinden gider. Yangın, özgürlüğünü kaybedip, onlara boyun eğmiştir.

– Yüce Allah:“İşte gördün mü? Benim en güçlü silahım olan yıldırımın ateşi bile onlara boyun eğdi” dedi.

–“Hazretim, buna niçin üzülüyorsunuz? İyi olmadı mı?”

–“Deminden beri boş yere mi üzüldüğümü sanıyorsun? Ben bunların eline yanlışlıkla tehlikeli bir silah verdim. Onu ben şimdi anladım. Onun için üzülüyorum.”

Büyük Allah'ın söylediklerini anlamayan Hıdır İlyas, yine soru sordu:

–“Sizin söylediğiniz tehlikeli silah nasıl bir şeydir?”

–“O silah, o insanın elindeki kavaldır.”

–“Kaval mı diyorsunuz? Çok güzel silahmış! İsmi kadar sesi de güzel. Bunun gibi sihirli bir sesi ben hiçbir zaman duymamıştım.”

Allah üzgün bir halde:

–“Korkunç olan her şey kavalıdır. O, insan'ın elinde olduğu müddetçe cansızların, canlıların, hayvanların hepsinin gücü bitmiştir. Onların hepsi bu ikisine kul olur. Baksana güçlü dediğimiz yıldırımın ateşi bile onlara karşı koyamayıp, boyun eğdi.

Kaval onların elinde olduğu müddetçe onlar hayvanlara istedikleri şekilde hâkim olurlar. Çalışmayı unutup, tembelleşirler. Çalışmadan, kolay yolla geçinen insanın aklı zayıflar.”

–“Hazretim, bu mahlûklar nasıl yaşayacaklar? Havadaki ateşe nasıl hâkim olacaklar?”

–“Ben onlara hiçbir canlıda bulunmayan aklı verdim. Düşünerek hareket etsinler. O zaman onlar ateşi de bulurlar. Güzel şehirleri de kurarlar. Sadece emek olan yerde-[265]

rahat hayat olur. İnsanın kendi canı acımayınca başkasının çektiği acıyı anlayamaz. Çok çalışılmazsa insan nesli iyi yöne gitmez. Hayattan hiçbir zevk almaz olurlar.”

–“Öyle ise, bana bir emriniz var mı Hazretim? Ben de sizin bir mahlûkunuz olmaya hazırım.”

–“Sen şimdi gidip, Âdem baba’nın elindeki kavalın canını al. Kaval onlarda kalsın. Sonra kaval onlar için sadece çalışıp yorulduktan sonra çalıp, neşelerini yerine getirecek bir alete dönüşür.”

Hıdır İlyas Âdem babanın yanına gider:

–“Elindeki kavalı bana ver, ben de oynayayım der.”

Hıdır İlyas, eline aldığı kavalı dudağına götürüp üfler ve onun sadece sesini bırakıp, sihrini ve canını kendine alır. Âdem baba kavalı eline alıp çaldığında kavalın eskisi gibi güzel ses çıkar fakat bu ses kendilerden başkasına gereksiz olur. Hayvanların hepsi dağılıp, kendi yerlerine giderler. Rüzgâr eskisi gibi esmeye başlayıp, deryalar da akmaya başlar. Yıldırım’ın ateşi de onların yanında kalmayıp, havaya uçup gitmiştir.”

Bakalbay kaval hakkındaki hikâyesini bitirip, Börübay’a bakar.

Börübay ise ihtiyar’ın anlattıklarına çok inanmamıştır:

–“Ben kavalın bu özelliklerini bilmiyordum” deyip, kalkıp gitmek isteyince, ihtiyar tekrar hatırlattı.

–“İhtiyar’ın sözünü dikkate al oğlum. Ben bunları sana boşuna anlatmadım. Bundan sonra kaval çalmayı bırak yoksa başına bir felaket gelir. Kavalın sihrini Hıdır İlyas’ın

aldığını söyledim ama o yine de canlı bir alettir. Sözümün başında da söylediğim gibi: Kaval cennete ait bir eşyasıdır. Kopuzla oynamayı öğren. Kopuz çal.”

Bakalbay’ın anlattıklarına sinirlenen Börübay, cevap vermeden çekip giderken, ihtiyar onun arkasından bağırır:

–“Oğlum!, kaval çalmayı bırak. Yine söylüyorum, dikkatli ol!” -[266]

– “Börübay ondan sonra kaval çalmayı bıraktı mı?”

–“Güzel soru Esentur. Sözün tamamı Börübay’ın kaval çalmayı bırakamaması hakkındadır. Bakıyorum da, masalım sizlerin de hoşuna gitmeye başladı. Börübay bu olaydan sonra kavalını üç gün eline almaz. Yalnızlıktan çok sıkılır. Kavalını çalmak istediğinde, ihtiyarın söylediklerini hatırlar. Börübay bir gün köyden uzak bir yere gider. Tek dostu, sırdaşı olan kaval da yanındadır. Börübay, Çümkök denilen yaylanın eteğindeki ormana girip,kavalını çalar ve akşam olup, hava kararınca evine geri döner. Yine bir gün ormandan evine doğru giderken, gittiği yolun yukarı tarafında oturup, güneşin batışını izleyerek kopuz çalan ihtiyar Bakalbay’ı görür. Yanına gidip, ona selam verir. Sakince başını sallayıp, selamı kabul eden kurnaz ihtiyar, kopuzunu çalıp kendi kendine konuşur:

–“Ölüme bir adım daha yaklaştık. ‘Doğdum ve öldüm’, sözü gerçekmiş.”

İhtiyarın bu sözü, Börübay’ın hoşuna gitmemiş.

–“Batan güneşi, geçen ömrü hesaplayıp üzülüyorsunuz. Böyle hayat mı olur? Ben sizi anlamıyorum. Ölümü düşünmeyip, hiçbir şeyden habersiz yaşamak istiyorum.”

–“Ölümü düşünmemek, hayata saygı göstermemek demektir. Kötü konuşmayan iyi insan yoktur oğlum. Kuzgun’un yaşına gelmiş bu ihtiyarın sözünü dinlemeyip, kendi bildiğini yapıp, kaval çalmaya devam ettin. Senin gideceğin yerin adı Yılanlı’dır. Orası yılanların mekânıdır. Şunu unutma: Senin çaldığın kavalın sesi, kederi, yılanın da ciğerini yakar. Nereye gidersen git alnında ne yazılıysa onu görürsün.”

Börubay çekip gitti. O, ihtiyar'ın sözlerine bu sefer de anlam veremedi. Yaylanın hayvanlarla dolu olduğu bir zamandı. Yaşamaya olan arzusu çok fazlaydı. Hayat sürmenin, yaşamının güzelliğini bugün hissetmesine kendisi de çok şaşırdı.”-[267]

“Börubay gece gündüz hiç durmadan çalışıp ağaç keser. Çadır kurmaya yarayacakları ayırıp, onları çabuk kurumasınlar diye gölge yere yığar. İşi bittikten sonra getirdiği yemeğinden yer ve büyük ağacın gölgesine oturup, kavalını çalar. Kavalını çaldıkça doğup büyüdüğü yeri, sevdiği kız Arzugül'ün güzel yüzü gözünün önüne gelir. Sevdığının güzel yüzünü, kokusunu düşünen Börubay, uykuya dalar. Zavallının yaptığı işi ve çektiği acılardan başka hiçbir şeyi yoktu. Akşamüzeri gözlerini açıp, uyanır. Evine çok geç saatte varacağını biliyordu. Onu bekleyen kimse olmadığı için acele edecek bir durumu yoktu. Atı ise öteki tarafta sahibini bekliyordu. Börubay atına binip yavaş yavaş giderken, karşısındaki yaş ağaçların arasından“Yardım, yardım!”diyebağırın kız sesini duyar. Atının ürküp, geri çekilmesine bakmadan, ses gelen yere doğru gitmeye çalışır. Yaklaşıp baktığında sesin şelalenin öteki tarafındaki ağacın arasından geldiğini görür ve atından iner. Atını orda bırakıp, şelalenin öteki tarafına zıplayarak geçer fakat gördüğü şeye bakamayıp geri çekilir. Evet, çocuklarım. O ağacın dibindeki kız çocuğu, anadan doğma çıplakmış. Kıza bakamayan Börubay, ona sormuş:

–“Seni üzen kimdir kardeşim? Nasıl bu hale düştün?”

–“Beni hiç kimse üzmedi abi. Halimi daha sonra anlatırım. Şimdi bir çare bulup, beni buradan kurtar.”

Kızın söylediğini hemen anlayan Börubay, atının yanına koşarak gidip, yağmurda giydiği dar çapanını alıp getirir ve onu kızı doğru atar. Kız, çapanı örtündükten sonra:

–“Şimdi buraya gel ve beni dinle abi der.”

Börubay kızın yanına yaklaşıp baktığında, kız onun düşündüğü kadar çıplak değilmiş. Kızın örülmeyen, simsiyah olan saçları bütün vücudunu kapatmış. Saçlarının çapandan dışarı çıkıp, ayaklarına kadar uzandığını gören Börubay çok şaşırır. Ne yapsa da kıza bir türlü: “Adın ne? Bu-[268]

hale nasıl geldin kardeşim?” diye ikinci defa sormaya cesaret edemez. Kızın güzelliğine imrenip, kendi kendine telaşlanıp korkar. Bu kız, onun daha önce âşık olduğu Arzugül’e çok benziyordu. Börübay’ın bakışlarındaki arzu, kaygı, sevgi, sevinç’in hepsini anlayan güzel kız, ona seslenir:

–“Niçin susuyorsun, Börübay abi?”

Börübay şaşırır.

–“Senin adın ne canım?”

–“Benim adımlı şimdilik sormayın.”

–“Sen benim adımlı nerden biliyorsun?”

–“Ben sizin adınızı bildiğim, sizi tanıdığım için buradayım. Yoksa...”

–“Ben sizi tanımıyorum diyeceğim ama sanki bir yerden tanıyor gibiyim. Nerden tanıyorum onu çıkaramadım.”

–“Belki de ben sizin uzun süredir beklediğiniz bir tanıdığınızım. O zaman ne yapacaksınız?” Kız, Börübay’a bakar.

Kız, o an Arzugül’e daha çok benzeyiverir.

Börübay şaşkınlığını gizleyemez:

–“Aman Allah’ım!, Arzugül’ün kendisisiniz, ama o olmadığınızı da biliyorum.”

Kız, neşeli bir şekilde seslenir:

–“Ben belki de kalbinizin sahibi olan o Arzugül ablanın kız kardeşiyimdir.”

– “O nerde, biz nerdeyiz? Aramızda ne kadar dağ, beyaz kar, mavi buz var. Gerçekten ilginç bir olayla karşılaştım ben.”

–“Şaşırmayın, erkeğin başına her türlü iş gelir, abi!”

–“O da doğru kardeşim.”

–“Doğruysa, beni Arzugül'ün kız kardeşi olarak bilin.”

–“Nasıl?”

–“Bu zor bir şey değil. O zaman her şey yoluna girer.”

–“Buna ben razıyım. Şimdi adınızı söyleyin de tanışalım.”

–“Size biraz önce adımı sormayın diye söylemedim mi?”

–“Anlamadım. Bunu sakınacak ne var?” -[269]

–“Doğru söylüyorsunuz abi. İsmi olmayan insan yoktur.”

–“Ben de onu diyorum.”

–“O zaman bana Arzugül deyin.”

–“Tamam kardeşim.”

– Börübay, kıza sevgiyle bakıp, “İşte biz tanıştık” der.

Kafası karışıp, canı sıkılan Börübay, kıza sorar:

–“Köyün nerde Arzugül? Geç olmadan seni evine götüreyim.”

–“Benim köyüm çok uzak. Oraya bugün gidemem.”

Kızda bir gizem olduğunu düşünen Börübay, kıızı denemek için sorar:

–“O zaman bizim eve gidelim, Arzugül.”

–“Tamam, gidelim ben de sizin böyle demenizi bekliyordum.”

–“Hadi gidelim o zaman.”

–“Sizin eve gitmeden önce sizden bir şey rica edeceğim.”

–“Söyle.”

–“Bundan sonra bana soru sorma.”

–“Hepsi bu mu Arzugül? Bu isteğin yerine getirilir. Haydi gidelim.”

–“Acele etmeyin abi. Ben sözümü daha bitirmedim.”

–“Seni dinliyorum.”

–“Bu isteğim belki ağır gelebilir.”

–“Yapabileceğim bir şey isehallederiz.”

–“Erkeğin halledemeyeceği bir mesele olur mu?”

–“İlk önce bir duyalım. Belki elimden bir şey gelmez.”

–“Ben sizin eve alışana kadar evinize kimse gelmesin.”

Börubay, kızın koyduğu şartın kolay olmasına sevinir:

–“O da söz mü? Zaten benim evime hiç kimse gelmez der.”

– Daha önce gelmediyse, şimdi gelir. İnsandan daha şüpheli ne var?

–“Korkma kardeşim. Evime hiç kimse gelmez.”

–“O zaman çadırı şimdilik köyden uzak bir yere kuralım.”

–“Tamam dediğin gibi yapalım kardeşim. Sen endişelenme.”

Kız, anlaştık der gibi yapıp, elini Börubay'a uzatır. Börubay kızın elini tuttuğunda eli sanki hiç kemik yok gibi çok yumuşakmış.”-[270]

– “Kız, Börubay'ın evine geldi mi?”

–Tabi geldi, gelmeseydi nereye gidecekti? Birilerine görünmeyelim, ihtiyar Bakalbay görmesin deyip, halkın bilmediği, gitmediği yoldan etraflarına iyice bakınarak gidip ancak gece yarısı olduğunda eve gelebildiler. Börubay daha önceden evinde toplayıp, biriktirdiği kadın giysilerini kıza verip, dışarı çıkar. Bir an "girebilirsiniz" diye ses gelir. Börubay içeri girdiğinde kızın süslenip, toplanan yatağın yanına oturduğunu görür.

Börubay, kızın mum gibi parlayan güzelliği ile çadırın üst tarafından içeriye giren ay ışığının birleşmesine imrenerek bakmış. Börubay sobaya kuru tezeklerden koyup ateş yakmak isteyince, kız kendince korkup kaçmış ve Börubay’a:

–“Abi, ateş yakmayın.”

–“Ateşten değerli bir şey var mı? Ateş yakıp, yemek pişirelim.”

–“Ben buraya alışana kadar ateş yakmayalım abi.”

Kız, işte o an sırrını belli etmiştir. Börubay içinden çok şaşırda da, kıza ateşten niçin korktuğunu sormamış. Kıza, soru sormayacağına dair söz vermişti. Sakince söyler:

–“Ateşsiz nasıl yaşarsınız? İnsanoğlu ateşsiz yaşayamaz.”

–“Onu biliyorum abi. Ateşe ben de alışırım. Ateş yakmayı öğrenirim. Ateşi yarın gündüz yakalım.”

–“O zaman şimdi ne yiyeceğiz? Sorun burada işte!”

– “Süt vardır.”

–“Sütü sevmiyorum.”

–“Ben sütü çok severim.”

–“Süt kolay bulunur. Ben et pişirip yeriz diye düşünmüştüm.”

– Sütten daha güzel yemek mi olur? Ben pişirilmiş et yemem abi.

–“Süt istiyorsan bekle hemen getireyim” diyen Börubay, mutfaktan bir kova dolusu süt getirip, kıza uzatır.

Kız, inek sütünü hiç durmadan içip:

–“Teşekkür ederim abi. Hiç bu kadar doya doya içmemiştim” der.

Kendisine bir kâse yoğurt koyan Börubay:-[271]

–“Bugünlük buna şükür edelim kardeşim. Etsiz yaşam olmaz bunu da bil.”

–“Dediğim gibi, ben de ateş yakmayı öğrenir, size et pişiririm abi.”

Kızın bu cevabına memnun olan Börübay:

–“Arzugül, bundan sonra hiçbir yere gitme, burda benimle yaşa. Yalnızlıktan çok sıkıldım. Evimin mutluluğu ol.”

–“Merak etme abi. Ben sizi kendim arayıp buldum.”

Kızın nazlanmayıp, hemen böyle cevap vermesine şaşırın Börübay:

– Telaşlanarak yerinden kalkıp, “gerçekten mi?” der

–“Gerçekten abi. Benim gidecek yerim yok.”

Börübay çaresiz kalmış gibi üzülür. Ne de olsa kızın verdiği cevaba inanmıyordu.

–“Tamam Arzugül. Beni seninle karşılaştırdığı için Allah'a şükür ediyorum.”

Börübay, kıza verdiği sözü hatırlar:

– Oturduğu yerden kalkıp, “Gece yarısı göç edeceğiz, Oy-Kayın'da benim bilmediğim yer yoktur” deyip çadırı toplamaya başlar.

Güzel kız da oturduğu yerden kalkıp, çadırın içindeki eşyaları toplar ve gece yarısı kimseye gözükmekten yola çıkarlar.

“Çocuklarım, şimdi gelelim Arzugül ile Börübay'ın karı koca olup, beraber yaşamalarına. Çok sevindiniz. Masalın bu kısmı sizin çok hoşunuza gidecek. Aile dediğimiz kavram, aslında evlenmeden önce başlar. Bu konu hakkında bahsetmenin hiçbir zararı yoktur. Sizin de bu konuyu merak etmenizin bir sebebi var. Binlerce yıldır insan ömrü niçin bitmiyor? Kadın ile erkeğin işte böyle karı koca olup, beraber hayat sürdürüp, çiftleşmesinden dolayı insan ömrü devam etmektedir.

Babam, Oy-Kayın'da yazın her taraf yemyeşil olduğunda oranın güzelliğini anlatmaya insan'ın gücü yetmez derdi. Sözümün başında da Oy-Kayın'ın etrafının büyük dağlarla çevrili olduğunu söylemiştim. İşte o büyük dağların-[272]

eteğinde çok sayıda yemyeşil tepecikler vardı. Oralarda yeşil fundalık ve ormanlık alan çok fazladır. Hanımeli, akdiken ağacı, çam kozalağı ağacı gibi ağaçlar orada çok fazladır. Ulu dağ ve onun etrafındaki güzel kokulu bitkiler, yeşil ardiç ağacı, yeşil orman, akan su, berrak pınar, göl bir tek vadiye ait olup, bu güzel mekânda özgürlük, sınırsızlık, pek çok hayvan, kuşlar hepsi bir aradadır. O zaman burası harika değil de başka nedir? Güzel Oy-Kayın'da keçi, koyun, geyik gibi çok sayıda hayvan yayılır. Çevik kartal ise dağın süsüdür. Unutmayın Oy-Kayın turnaların da yurdudur. Nehrin her tarafında küçük sarışın kuştan var. O kuş, gece gündüz hiç durmadan öter. Oy-Kayın masal gibi, sihirli bir yerdir. Arzugül ile Börübay'ın göç ettikleri Anır-Göl'ün kenarı cennet gibiymiş.

Aygır-Cal denilen bölgenin tam ortasında bulunan Angır-Göl'e insanlar gidemezmiş. Gölün her tarafı yüksek kayalıkmiş. Gölün doğu tarafında Kekilik-Aşu vardır. Angır-Göl'e ancak bu Kekilik-Aşu geçerek ulaşılabilceğini bilen halk, gölün sahibi var, gölün sahibi altmış metre olan ejderhadır diye inandıkları için oralara gitmezlermiş. Her yeri gezip dolaşan, hiçbir yeri kendine yurt edinmeyen Börübay, Oy-Kayın'ın şartlarını iyi bildiği için oraya göç etmiş. Gölün kenarına çok köy kurulduğu için hayvanları otlatmak alan azdı. Gölde çok sayıda ördek olsa da kanadı ve kuyruğunda siyah lekeleri olan, kahve renkli Anır kuşu ondan daha çoktu. Buranın isminin Anır-Göl olmasının sebebi bundan dolayı olabilir. Gölün etrafında değişik türden bitkiler yetişip, fundalık bir gözün üzerindeki kirpik gibiydi. Börübay bu güzelliğe bakmaya doyamıyordu. Arzugül'ün yarına olan sevgisi, umudu günden güne artıyordu. O bölgede siyah üzüm ağaçları çok bulunurdu. Siyah üzümü toplama zamanı geldiğinde dolaşarak üzüm toplayan insanlar,-[273]

kıpkırmızı olup çıkarlardı. Tekrar söylüyorum çocuklarım, Anır kuşu gölün üzerinde haykırarak uça, bülbül gece gündüz demeden ötse, Börübay bu yeri nasıl cennete benzetmezdi? Az önce söylediğim küçük sarışın kuş, yüksek kayalık dağdan aşağı doğru akan şelalenin yanındaki taşların üzerinde zıplayarak oynayıp, gece gündüz hiç susmadan “Abla kısarak sağ! Abla kısarak sağ!” deyip öter. Arzugül onunla konuşur: “Kısrağımız yoksa ne yapalım? İşte inek sağıyorum” der. O sırada Börübay: “Kısrağımız da olacak, o zaman kısarak da sağarsın” dese de ciğeri yanan zavallı, bazen kendi mutluluğuna kendisi de inanmazmış. Anır-Göl, çok güzel, cennet gibi yermiş. Sabah şafak sökerken Oy-Kayın'ı duman basmış gibi olur. Geniş olan gökyüzünün

altında yüksek dağların tepeleri çok az görünür. Dağların öteki taraflarında dünya yokmuş gibidir. Börübay, dünya'nın tam ortası buradır diye fikir yürütürdü. Börübay, uzak yerlere gidip çalışmak istese de, eşi Arzugül'ün yanından uzaklaşamayıp, geri dönerdi. Bunları anlatmamın sebebi, dünya'nın böyle güzel, ıssız bir yerinde bu ikisinin aşkı gibi özgür, zevkli bir aşk çok az bulunur. İnsanoğlunun ömrü sonsuz deriz. İnsanın ömrü hiçbir zaman bitmeyecek olsaydı o zaman tabiatın, aşkın, sevginin çok güzel yönleriyle karşılaşırdı. Oy-Kayın gibi güzel yer dünya'da çok azdır. O yerlerimizin, şuanda bile eskisi gibi yemyeşil olduğunu söylüyorlar. Gitmeyi çok istiyoruz ama bir türlü gidemiyoruz. Vaktimiz yok, yaşam mücadelesi veriyoruz çocuklarımız. Yalan söylemeye gerek yok, tembel ve çok üşengeçiz. Bu özellik bende, babanızda da var. Sizin bana çekmeyip, azimli, halledici olmanızı istiyorum. Hayatta gezmek, dolaşmak çok güzeldir. Çağımızın insanları, gezmeyi, dolaşmayı yabancı ülkeye gitmek diye anlıyorlar. Kendi yerini, milletini bilmeyen insan, yabancı yerin, milletin kıymetini bilebilir mi? Meder, yine ağzına sahip çıkamadın mı? Konudan uzaklaşmışsam ne olmuş? Sana, beni eleştirme diye söylemedim mi? Babanla şakalaşıp duruyorsun. Son zamanlarda sende böyle bir marifetin-[274]

oluştüğunu görüyorum. Tamam, çok soru sorup, beni oyalama. Masala devam edecek olursak yine Oy-Kayın'a geleceğiz. Şimdi çok fazla uzatmadan Börübay ile Arzugül'ün sonraki hayatlarını anlatayım.”

“Aradan biraz süre geçtikten sonra Arzugülhamile kalır. Aradan yaklaşık bir yıl geçmesine rağmen onlar hala *Anır-Göl*'ün kenarında yalnız yaşamaya devam ederler. Yalnız yaşadılar diye onları hiç kimse görmemiş, bilmemiş diye düşünmeyin. Onlar gece yarısı göç ettikten hemen sonra ihtiyar Bakalbay tepede oturup: “Zavallı Börübay, altı metrelik beyaz yılanı inanıp, Anır-Göl'e göç etti” diye kendi kendine konuşmuş. İhtiyarın bu sözünü otlar mı işitti, rüzgâr mı duydu bilinmez ama onun söyledikleri halka hemen duyulur. Halk büyücüsü olan Bakalbay'ın söylediğine kim inanmaz? Anır-Göl'e gitmekten korkan halk, bundan sonra oraya gitmekten daha çok korkacaktır. Aşkından gözleri kör olup, kimseye görünmek istemeyen, halktan uzak duran Börübay'ı ihtiyar Bakalbay'ın kaçırmaması mümkün mü? Bakalbay bir defasında *Kekilik-Bel*'de Börübay ile karşılaşır, onunla selamlaştıktan sonra hemen konuşur:

–“Sana kaval çalmayı bırak dedim, dediğimi yapmadın. İşte benim dediklerim doğru çıkıyor.”

Börübay, şaşırmış gibi yapar:

–“Ne oldu büyücü baba?”

–“Ne olduğunu daha anlayamadın mı zavallım?”

–“Hiçbir şey anlamadım.”

–“Senin koynunda yatan güzel, insan soyundan mı acaba?”

–“Hangi soydan o zaman?”

–“Beni dinle zavallım. O, yılanın kızıdır.”

–“Nasıl? Çok şaşırın Börübay, kendine geldikten sonra ihtiyara çok sinirlenip, kötü söz söyler.”

–“Sana büyücü dedikçe ağzına gelen her şeyi konuşuyorsun.” Bakalbey, atına binip giden Börübay'ın arkasından bağırır:

–“Zavallım, ben boş konuşmuyorum. Olacakları kendi-[275]

gözlerinle göreceksin. Bakalım o zaman ne yapacaksın? Sen gönül eğlendiredur!”

Kocasının moralini ilk defa bozuk gören Arzugül, çok şaşırır:

–“Ne oldu, niçin moralin bozuk?”

–“Sana öyle geliyor, hayatım.”

–“Hayır, doğruyu söyle, tembelim.”

Börübay evinden uzak yerlerde çalışmak istemeyip, güzel karısının yanından hiç ayrılmadığı için Arzugül, kocasına tembel diye hitap ederdi. Eski kadınlar, kocalarına ismi ile hitap etmezdi.

–“Hayatım, bir şey yok merak etme! Benim moralimi bozacak ne olabilir ki?” Börübay, Arzugül'ü kucakladı. Arzugül de kocasının bu sevgisine karşılık verip, bembeyaz kolları ile kocasına sarıldı. Arzugül'ün ellerinde, kollarında sanki hiç kemik yokmuş gibi yumuşacıktı. Arzugül'ün ellerinin bu kadar yumuşak olduğunu bugün fark edip, bu duruma çok şaşırın Börübay, ihtiyar Bakalbay'ın söylediklerini hatırladı.

–“İşte, yine moralin bozuldu. Senin bir sıkıntın var. Bana söylemek istemiyorsun” deyip, kollarını geri çekti.

–“Hayatım, merak etme. Her şey yolunda. Sen varken benim moralim niye bozulsun?” Karısını tekrar kucaklayıp, alnından öptü.

Arzugül, kocasını yanıltmaya çalışır:

–“Biliyorum, vatanımı, milletini özledin. Hasret çekiyorsun. Kolay değil, bir yıldan beri benden başka kimseyle konuşmuyorsun.”

–“Sen varken bana hiç kimsenin gereği yok. Benim ülkem de, milletim de yalnız sensin. Bana senden başka hiçbir şeyin gereği yok.”

–“Hayır, öyle söyleme. Bir ömür boyu milletinden ayrı nasıl yaşayacaksın? Canım, sen beni anlamamışsın. Biz de milletimize gidip, onlara katılacağız. Milletimize gittiğimizde düğün yaparız. Ondan sonra bizim beraber hayat sürmemize hiç kimse engel olamaz.”

–“Gerçekten mi?”

–“Sen nasıl düşünüyordun, akılsızım benim? Dünya'da milletinden kaçıp, yalnız yaşayan kim var? Hayvanlar bile yurdundan kaçıp, yalnız yaşamaz.”

–“Hayatım, hayatım” deyip, karısını sever ve ona bütün şefkatini gösterir.-[276]

Arzugül birileri duyacak gibi Börübay'ın kulağına fısıldar.

–“Senden tek isteğim, ben doğum yapıp, milletimize dönene kadar o büyücü Bakalbay ile görüşme. Ben ondan çok korkuyorum.”

–“Onu kim görmek ister? Onu ben de sevmiyorum.”

–“O zaman üzerini çıkar da sofraya otur. Kazandaki et pişti. Ben sana ılık su getireyim de ellerini yıka” der.

“Masalıma şimdi ise yazın tam ortasında çiçeklerin koktuğu, bülbüllerin öttüğü, kuşların ötüştüğü Oy-Kayın'da bulunan Anır-Göl'ün kenarında, Arzugül'ün doğum sancılarının başladığı yerden başlayayım. Nasıl olacak diye endişelenip, kaygılanan Arzugül, terleyip, canı acımaya başlayınca kocasını yanına çağırıp, ondan şu istekte bulunmuş:

– “Beni iyi dinle, tembelim! Omurgalarım sızlayıp, canım burnuma geldi. Doğum sancılarım başladı galiba. Bu kadar acı çekeceğimi nerden bilebilirdim? Kapıyı iyice kapat. Orda kıldan örülmüş kalın bir ip var. Onunla çadırı üç kere dolanıp, bağlayıver. Haa!, dur! İlk önce kazana su doldur. Ondan sonra sen dışarı çık, çok fazla uzağa da gitme. Yıldızlar tamamen gözücüüp, gece yarısı olduğunda doğum yapacağım. Çocuk sesini duyduğun an gökyüzüne bak. Yıldızların tamamen gözüktüğü, uçtuğu zaman olacak. Beyaz yıldız uçarsa kız, kuyruklu kırmızı yıldız uçarsa oğlun olduğunu bil. Sonra ezan okuyup, çocuğa isim koy ve arkana bile bakmadan git. Ondan sonra eve gelme ve hiç kimseye gözükmeyen yalnız gez. Yedinci gün çocuğun sesinin çıktığı saatte, gece yarısı eve gel. O zaman ben sobaya ateş yakıp, seni bekliyor olacağım. Eğer evden ışık çıkmazsa, benden ümidini kes.”

– “O, Allah'ın bileceği iştir. Biz ne olacağımızı bilemeyiz.”

– “Ben isteğimi söyledim sana. Söylediklerimi unutma, tembelim. Dediklerimi yapabilir misin?”

–“Bunu yapamayacak ne var? Yaparım elbette.”

Saf gönlüyle her şeye razı olan kocasından memnun-[277]

olan Arzugül, eğilip, çadırın tahtalarından tutunarak bağırmaya başladı.

–“Bana çok bakma, evden çık git. Çabuk diyorum, çabuk!”

– Börübay, kan ter içinde kalan karısına acıyıp, “kurban olayım sana” dedikten sonra çadırdan hemen çıkıp gider.

O, Arzugül’ün söylediklerini hemen yerine getirir. Atına binip, çekip gider.

“Anır-Göl’ün kıyısı. Gece, güzel ve sakin. Susmuş olan kuşlar, bazen ses çıkarır. Gökyüzünde sayısız yıldız var. Yıldızlar, elini uzatınca sanki degecek gibi yakın görünürler. Yıldızlar temiz ve parlak. Endişeli olan Börübay, devamlı gökyüzüne bakmakta. Nasıl olacak diye endişelenen zavallı, bazen gökyüzüne bakıp, istediği şey gökyüzünden incekmiş gibi ellerini açıp, yıldızlara tapınıp, kendi kendine mırıldanır. İçinden dua edip, bazen bir dileni gibi konuşur. Bugün onun kaderi belli olacaktır. Gerçekten de evladı olacak mı? Yalnız olduğu şu hayatta kendisine ileride sahip çıkacak birisi olacak mı? Yoksa ihtiyarladığında ona bakacak kimse olmayıp, susuz çölde kurumuş ağaç gibi mi olacaktı? İşte bu sorular onu çok düşündürüyordu. “Allah korusun!” deyip, kendi kendine mırıldandı. O sırada çadırdan ağlayan çocuk sesi geldi. Telaşlanıp ne yapacağını şaşırان Börübay, bir an kendi kaybedip çadıra gitmek ister ancak aklına karısının dedikleri gelip, hemen gökyüzüne bakar. Uzun kuyruklu kırmızı yıldızı görür. Daha önce hiç duymayıp, bilmede de ellerini kulaklarına götürüp, kibleye doğru döner ve “Allahû Ekber, Allahû Ekber” deyip, ezan okur. Ondan sonra çocuğa isim koymayı hatırlayıp, “Adını Amanat koydum, milletine hizmet eden insan olsun” diye dua eder. Telaşlanarak atına binip, hızlıca gider. Börübay, Kekilik-Aşu’ya geldiğinde atının dizginini çekip, arkasına bakar. Evi görünmez. Anır-Göl’ün kıyısı da tamamen yok olmuştur. Kendine gelemeyen Börübay, yassı taşın üzerine oturup, yerinden hiç kımıldamadan güneşin doğduğu yere doğru bakar.” -[278]

“Şafak söküyordu. Keklikler, taştan taşa zıplayıp, sanki birbirleri ile yarışıyorlardı. Birinin ardından bir diğeri ötüyordu. Onların sesine başka kuşların sesleri de eklendi. Şafak, çoğu insanın düşündüğü gibi beyaz doğmuyormuş. O ilk önce mavi doğup, karanlığı kendine sindirir. Yıldızlar git gide parlaklıklarını kaybeder ve güneşin doğduğu taraf yavaşça kırmızı renge bürünür. Doğan güneşin ışığı, karlı dağların tepelerini düzeltmeye başlar. Börübay doğan güneşe dikkatlice bakıp, eski insanların yaptığı gibi ona tapınmaya başlar. “Âlemin babası, kutsal güneş! Merhametini bizden esirgeme. Bütün canlılar, ömrünü senden alır. Bu yeryüzünün sahibi de sensin. Gökteki

yıldızlar da senindir. Hayat, sen olmayınca durur. Biz, sen olmazsan bir mahlûk oluruz. Üzerimizden nurun gitmesin. Dün gece benim oğlum oldu. Onun ömrünü uzun et. Ey, kutsal güneş!”Börubay, yeryüzü tamamen aydınlandıktan sonra düşünceli bir halde yola koyuldu. Yolunun üzerindeki pınarda durup, yüzünü yıkadı. Çantasındaki yiyeceklerden biraz yiyip, tulumundaki ayranından içtikten sonra tekrar atına bindi. Börubay delirtmiş bir insan gibi nereye gittiğini, nerede gezdiğini, nerede kaldığını kendisi bile bilmiyordu. Üç gün hiç kimseyle karşılaşmadı. Birilerinin gölgesini dahi görse kaçıyordu. Bir köy görse oradan hemen uzaklaşıyordu. Zayıflamış atı da at sürülerinden kaçıyordu. Onun destekçisi, ona güç veren, onu hayata bağlayan, kuvvetlendiren eşi Arzugül ile yeni doğan çocuğuydu. Üçüncü günü akşamüzeri tek başına giderken:

–“Ey mahlûk, dur!” diye yüksek bir ses geldi. Börubay, ses nereden geldi deyip etrafına bakınırken, ön tarafında ihtiyar Bakalbay’ı görür. Sinirlenip, öfkelenen Börubay, ona bakmadan oradan çekip gitmeye çalışırken, ihtiyar Bakalbay ona kızgın bir şekilde seslendi:

–“Kaçacak olursan arkandan gelirim. Dinlemek istemiyorsan bile dinleyeceksin. Biraz sabır edip dinle. Sana söyleyeceklerim var.”

Börubay, ihtiyar Bakalbay’a kızgın bir şekilde bakmış. İhtiyar Bakalbay da Börubay’a çok sinirli bakıp, gözünü ondan hiç ayırmamış. Çocuklarım, bu arada sizlere ihtiyar Bakalbay’ın dış görünüşü hakkında kısaca anlatayım. Yüzü sarışın, gözü lekeli, sarı sakallı, başında tilkinin ayak derisinden dikilmiş serpuşu olan bir insandır. Kısacası, hem normal bir insana,-[279]

hem de büyücüye benzeyen farklı bir insan tipi. O bazen gülüp, bazen de susar. İhtiyar Bakalbay, Börubay’ı çok sınamıştır.

– Börubay, ihtiyar Bakalbay’a “Ben size ne yaptım? Benim peşimi niçin bırakmıyorsunuz?” diye sordu ve “Bana karışma” diye rica etti.

–“Benim sana karşı kötü bir niyetim yok.”

–“O zaman yolumdan çekil, ihtiyar!”

–“Dedim ya, sana kötülük etmeyeceğim, aksine seni kötülükten kurtarmak istiyorum.”

–“Gerçekten mi?”

–“Evet, gerçekten. Sana söyleyeyim diyorum ama sen dinlemek istemiyorsun.”

–“O zaman beni şimdi bırak, ihtiyar! Öğütünüzü bir hafta sonra gelip, dinlerim.”

–“O zaman geç olur, oğlum.”

– Börubay, “Sizi dinlemeye şimdi vaktim yok” deyip atına binip giderken, Bakalbay onun arkasından gelmiş ve onu azarlamış.

–“İnsan soyunu bozarak, ne yapmaya çalışıyorsun?”

–“Kimin soyunu bozmuşum?”

–“İnsan'ın diyorum.”

–“Hangi insan'ın?”

–“Bütün insanlığın.”

– Sinirlenen Börubay, ihtiyar'a sinirli bir şekilde bakıp, “Nasıl?” der.

–“Eşin sana yedi gün eve uğrama dedi mi?”

–“Siz onu nerden biliyorsunuz?”

Bakalbay kahkaha atıp, güler. Börubay, kahkaha atan ihtiyara bakıp şaşırır. İhtiyar o zaman:

–“Zavallım, bu dünyada benim bilmediğim hiçbir şey yoktur.”

–“Öyle mi?”

–“Evet, her şeyi bildiğim için sana bunları söylüyorum.”

–“İhtiyar, doğru söyle sen kimsin? Karı koca arasındaki konuşmayı gizlice dinlemen ayıp değil mi?”

–“Bana boş yere büyücü Bakalbey dememişler. Ben sizi dinlemedim. Benim Sarı Taygan isminde pîrim var. O, yeryüzündeki bütün olaylardan beni haberdar eder.”

–“Senin pîrin o kadar güçlü ise beni kendine boyun eğdirsin.” Çok sinirlenen Börübay, çekip gider. Bakalbey ise onun yoluna engel olup, hızlıca konuşmaya başlar:-[280]

–“Bir de karı koca diyor utanmadan. Zavallım, iyi bir karım var diye mi düşünüyorsun?”

–“Ne demek istiyorsun?”

–“O, yılanın kızıdır. Bana inanmıyorsan, şimdi git kendin gör. O, bembeyaz bir erkek çocuk doğurdu. Kendisi altı metrelik bir yılan olup, çocuğa bakamıyor.”

–“Yalan!”

–“Söylüyorum sana, inanmıyorsan evine git. Çadırdan gizlice bak. Yalan söylemişsem, kefenim yansın!”

– Börübay bağırarak, “İnanmıyorum!” der.

–“Söylediklerim yalan çıkarsa, tekrar gel ve yüzüme tükür.”

Çaresiz kalan Börübay, sinirinden titremeye başlamış. Börübay'ı inandırdım diye düşünen ihtiyar Bakalbey ise onu sınamış gibi, bazen gülüp, bazen de susuyordu. Çocuklarını, Börübay'ın ihtiyar Bakalbey'in söylediklerine inanmaktan başka çaresi yoktu. Eskiden birini inandırmak için söylenen, kefenim yansın sözü çok ağır bir sözdü. Bu sözü kim söylese doğru söylüyor demektir. Üzülüp, canı sıkılan Börübay, ne yapacağını bilemeyip, öylece dururken:

– İhtiyar Bakalbey, “Ona git, haydi git!” demiş.

Çaresi yoktu. Sinirlenen Börübay, zavallı karısına verdiği sözlerin hepsini unutup, hızlıca evinedoğru gider.

Atını koşturarak gelirken, ihtiyar Bakalbay'ın söylediklerine hala inanamıyordu. Atın gürültüsünü karısı duymasın diye atından inip, onu çadırdan uzak bir yere bağlayıp, kendisi yavaşça yürüyüp çadıra yaklaşır. Eğer ihtiyarın söyledikleri yalan çıkarsa, belli etmeden geri dönmeyi düşünür. Çadıra doğru yaklaştıkça telaşı artan zavallı, delikten çadırın içine bakar. Gerçekten de karısının göğüsünden aşağısının tamamen yılan olduğunu görür. Çıplak olan çocuk, annesini emmekteydi. Karısı ise çocuğunun kuyruğunu okşayıp, yatmaktaydı. Korkudan kendisini kaybeden Börübay, geri çekilip giderken, karısı başını kaldırıp, bağırıverir:

–“Kimsin sen?”

Ayaklarının üzerinde düşecek gibi duran Börübay,-[281]

yerinden hiç kıpırdayamayıp, sesini de çıkaramıyordu.

–“Vebalimi aldın, vebalimi aldın!” diye bağırın karısının sesi kesilmişti. “Olacak oldu artık, gir içeri!”

Çaresiz Börübay, yerinden kıpırdayamıyordu.

–“İzin ver isteğimi, vasiyetimi söyleyeyim.” O sırada çocuk ağlamaya başlar. Börübay, o an ne yapacağını bilemeyip, kapıyı hemen açıp içeri girivermiş.

Çocuk, köşedeki beşiğinin içinde iki ayağını dışarı çıkarıp, titreyerek ağlıyordu. Börübay, çocuğu kucağına aldığından çocuk sustu.

Karısı:

– Çok yorgun bir şekilde, “kapıyı açsana” dedi.

Karısının bütün vücudunun yılanı döndüğünü gören Börübay, bağırıvermiş.

–“Dur, beni korkutma Arzugül.”

–“Şimdi, Arzugül'den tamamen ayrılıyorsun.”

–“Dur diyorum sana canım. Biraz konuşalım!”

–“Doğru söylüyorsun, başka ne yapacaktın zavallım!”

Karısının sadece kafası yılanı dönmemişti.

– Börübay, “Dur, gitme canım” deyip, ağlamaya başladı. Çocuğu ne yapacağım? Ben bu çocuğu nasıl büyütürüm? Ağlayan Börübay'ın gözyaşları karısının üzerine damlar ve boynuna kadar yılanı dönüşen Arzugül, o zaman durur.

Aşk için dökülen gözyaşının kutsallığı budur işte!

–Arzugül, “Kapıyı iyice açiver” der.

Börübay kapıyı iyice açtıktan sonra, karısının yanına oturur. Karısı çok ağır konuşur:

–“Beni dinlemeyip, vebalimi aldın. Baksana, çocuğu boş yere yetim bırakıp, kendin de eşsiz kaldın. Biraz sonra bir daha görüşmemek üzere ayrılacağız, zavallım.”

Börübay:

–“Benim günahım yok. Bunları göreceğime ölürüm daha iyi.”

–“Hayır, öyle söyleme. İkimiz de ölürsek çocuk ne yapacak?”

–“Ben ölmek istiyorum.”

–“Öyle söyleme, çocuğumuz-[282]

için birimiz yaşamalıyız.Kanımızdan yaratılan küçücük çocuğun ne günahı var?”

–“Benim günahım yok!”

–“Bunu tekrarlamamanın ne faydası var? Şimdi sözümü kesmeden beni iyi dinle.”

Börübay tamam der gibi yapıp, başını salladı.

–“Söyle canım, seni dinliyorum.”

–“Başına bunların gelmesinden sen kendin suçlusun. Bana bunlar az bile, çünkü ben anne, babamı dinlemedim.”

–“Nasıl, canım?”

–“Acele etme şimdi. Az zamanımız var. Nasıl olduğunu sana anlatayım. Benim hayat hikâyemi dinlemezsen, sen de ömür boyu pişman olursun.”

–“Dinliyorum, canım.”

– “Ben küçüklüğümde çok şımarıktım. Annem ve babam, beni çok sevdikleri için çok nazlı büyüdüm. İstedğim her şeyi yapardım. Annem ve babam da benim istediğim her şeyi yaparlardı. Şımarık olmanın yanı sıra çok zekiydim. Kimsenin bilmediğini, duymadığını ben herkesten önce duyar, öğrenirdim. Buna herkes çok şaşırdı. İşte benim o şımarıklığım bana düşman oldu. Başkaları gibi karnım doyduktan sonra inden çıkmayıp, yatıp uyumak istemezdim. Daha doğrusu, ben kış gelene kadar ine hiç girmezdim. Sabahları öten kuşların seslerini dinlemek ve güneşin doğuşunu izlemek çok güzeldir. Ben, güneşin doğuşuna bakmaya doyamazdım. Kuru yerde, ağacın içinde yatsan da sabahları üşürsün. Ben yeryüzü aydınlandıktan sonra, inimden çıkıp yassı taşın üzerinde öğleye kadar uyurdum. Her yerde kuşlar ötüşüp, aşağı tarafta nehir akar. Ben ise zevkle uyurdum. Rahatsız eden hiç kimse yok. Karnım tok, sakinlik ve sükûnet zevk veriyor. Ben yağmurun yağmasını, pınarın akmasını, gök gürlemesini çok severdim.

Biz yıldırım düşmesinden çok korkardık. Ateşin pîri yıldırım’dır. Annem her zaman ateşi yıldırım doğurmuştur diye söylerdi. Ben ateşi bizim yaradanımız olarak bilirdim. Gerçekten de bizim için ateşten daha-[283]

korkunç bir düşman yoktur. Annem, yangında birçok yılanın yanarak yok olduğunu hep anlatırdı. Yılanların yangında yanarak yok olduklarını ben kendim de gördüm. Biz yazın su kenarlarını, serin yerleri sevip, sonbaharda ise eski mezarlıklardaki kurumuş olan otların dibinde yatmayı severdik. Oralarda fare de çok olurdu. Sonbahar yağmurlarında ve kırağı olduğunda evimiz hazırды. Eski mezarların içleri sıcak ve kuru olurdu. Ormana bazen yıldırım düşüp, yangın çıkardı. O zaman bizim çektiğimiz acıları hiç sorma. Biz bazen ani yangınların çıktığını fark etmeyip, çok zor durumda kalırdık. Birçok yılan inine girmeye yetişemeyip, yangında yok olurdu. Çok az sayıda yılan yangından kurtulup, inine girebilirdi. Yangının dumanından nefes alamayıp ölen yılanlar da çok olurdu. Ateşten korkmayan tek şey sudur. Suyu değen ateş hemen söner. Biz onu iyi biliyorduk. Yangın olduğunda sadece suya saklanan yılan diri kalırdı. Bir defasında sonbaharda eski mezarlıkta yangın çıktı. Bizim soyumuz o zaman *Ku-Kuray* denilen

bölgeye göç etti. Şiddetli yangının sesi bize duyuluyordu. Annem, Allah’a yalvarıyordu. Ateşte yanan yılanların acı seslerini hatırlamak istemem. Yanmış olan yılanlara bakmaya cesaret edemezsin. Zavallılar, birbirlerine kenetlenmiş halde yatıyorlardı. Onun için bizim ateşten daha büyük bir düşmanımız yok diye düşünürdüm. Sizin evinize ilk geldiğimde ateşten korktuğumu hatırlıyor musunuz? Ben, ateşten daha korkunç bir şey yok diye düşünürdüm ama çok yanılmışım.

Yine de yılanların tabiatı hakkında kısaca anlatayım. Siz insanlar, yılanlardan boşu boşuna korkuyorsunuz. Yılanlar hakkında anlatılan kötü şeylere bundan sonra inanma. Biz insanoğluna çok yakınız. İnsanoğlunun hayatı, yaşantısı bizi her zaman ilgilendirir. Her şeyden güçlü olan ateş insanın elindedir. Onun ocağında yanan da ateştir. Ateşi kendine boyun eğdiren insan değil de kimdir? Ben insanın esas özelliği budur diye düşünüyorum. Yine söylüyorum: Yılan boş yere insana saldırmaz.-[284]

İnsanoğlu, kendi aralarından çıkan kötü kalplileri niçin yılanla benzetir? Ben buna şaşıyorum. Bunu çıkaranlar, büyücü Bakalbey gibi utanmazlardır. Onun hakkında çok şey biliyoruz. Onun hakkında biraz sonra anlatacağım. Bence yılan gibi merhametli, nezaketli, saygılı hiçbir canlı yoktur. Biz durduk yere kimseye zarar vermeyiz. Biz göğsümüzün üzerinde sürüklenip, kendi yolumuzda giden, temiz kalpli bir hayvanız. Sen bunları bilmeyen, yılan ismini duyunca kaçıp giden korkakların sözlerine inandın. Dostluk ile sevgiyi, beraberliği bizden daha çok isteyen kim var? Sen bunları biliyor muydun zavallım? Biz yılanlar, insanın iyi veya kötü niyetli olduğunu onu ilk gördüğümüzde hemen anlarız. Biz, insanları daha çok seslerinden ayırt ederiz. Bu işte benim kadar uyanık olan yılan yoktur. Şimdi düşünüyorum da şımarıklığım, duygusallığım benim büyük eksikliğimmiş. Ben çok sıcak yaz günlerinde hiç uyumak istemezdim. Bülbül’ün ötmesi, akan nehrin gürültüsü, rüzgârın sesinden çok zevk alırdım. Bazen küçük göle kendimi atıp, balıkları kovalayıp oynardım. Beni gören balıklar, gölün dibine kaçarlardı. Benim karnım tok, ben onları yemek istemiyorum, onlar niçin benden kaçıyorlar deyip, balıkların akılsızlığına şaşırp anneme şikâyet etmiştim. O zaman, annem bana akılsız deyip, kızdı. Bize yılan derler, biz korkunç görünürüz dedi. Bizi gören insan bile korkar dedi. İlkbahar yağmurlarının da benim hoşuma gittiğini sana söylemiştim. Sürünerek gezen yılanlar, yıldızları göremez diye düşünme. Ben başımı inden dışarı çıkardığımda havadaki yıldızlar görünürdü. Ben yıldızların çok fazla olmasına şaşırmazdım. Ben, onların benimle konuşup, bana göz

kırmalarını merak ederdim. Suya girerken anne-babamın ‘akıp ölürsün’ sözünü hiç dinlemeyip, akan suya kendimi atardım. Bazen akıntıya kapılıp çok uğraşırdım. Güç bela öteki kıyıya ulaşip sürünerek akşamüzeri eve gelirdim. İşte böyle bir hayatın zevkine doymadan, ilk defa bir insan ile karşılaştım.-[285]

O da şöyle oldu: Yaz mevsimiydi. Biz *Çümkök* denilen yayladaydık. Evimiz ise çok büyük bir kayanın dibindeydi. Evimizin yanında tertemiz akan bir pınar vardı. O pınarda çok sayıda balık olurdu. Aşağı tarafımızda ise göl vardı. Orada da balık çok olurdu.

Hiç unutmam, o sene bizim yanımıza büyük, beyaz bir çadır kuruldu. İnek, kuzu, keçi, at ve havlayan köpekleri vardı. O çadıra bakıp, çok merak ettim. İnsanların sesleri hoşuma gitti. Bir gün, dayanamayıp sürünerek çadırın içine girdim. Beşikte bir çocuk yatıyordu. Çadırın içinde o çocuktan başka hiç kimse yoktu. Çocuğun kokusu benim çok hoşuma gitti. Ben sürünerek beşiğin üzerine çıkıp, çocuğa baktım. Çocuk, benden hiç korkmadı. Ben uzun süre çocuğa bakıp durdum. Çocuk bir an gözünü açtı ve bana bakıp güldü, ben de ona güldüm. Sonra, ben onu çok sevdim ve ona üç defa sarılıp, onun kucağına yattım. Onun kucağı çok sıcaktı ve orada uyuya kalmışım. Bir anda içeri giren annesi öyle bir bağırdı ki anlatamam:“Yılaaan!” Ben kendim de ne olduğunu anlayamadım. O, dışarıya kaçtı ve bir ihtiyar kadınla beraber tekrar içeri girdi. Kendisi, korkusundan bana yaklaşmıyordu. Ben onlardan hiç korkmadım. İhtiyar kadının sesi, yumuşak ve çok hoştu. “Dokunmayın ona, dokunmayın!”deyip, üzerime süt dökmeye başladı. O an beni arayan annem de çadıra girdi. Duyduğu gürültüden dolayı beni öldürüyorlar zannedip, korkmuş. Yoluma süt döküldüğünü görünce rahatladı:”Tamam, başını kaldır” diye fısıldadı. Bize saygı gösteriyorlar. Rahat ol çocuğum, haydi gidelim” dedi. Ben annemin peşinden gittim. Ben beşikte yatan o çocuğa çok alışmışım. Bir sonraki gelişimde çocuk köşede tek başına oyun oynuyordu. Ben onun yanına gittiğimde, o hemen benim belimden tuttu. Ben de onun koluna sarıldım. O, benden hiç korkmuyordu. O şekilde ikimiz güzelce oynadık. Beyaz saçlı ihtiyar kadın, beni yine gördü. O sessizce dışarı çıkıp, ev sahibi ile beraber tekrar içeri girdi: “Bu beyaz yılan, sade bir yılan değildir. Bu yılanı hiçbir zaman dokunmayın. Bu, yılanların piri olan Şahmeran’ın soyundandır. Sardarbek’e zarar vermez! Aksine ona yardım eder!” deyip, süt döktü ve bir kâseye süt doldurup yere bıraktı. Ben süt içmeyi öğrendim ve onu çok sevdim.-[286]

Onlar üç yıl boyunca oraya devamlı göç edip geldiler. Ben o çocuğu hemen tanırdım. Onun sesini diğer çocukların seslerinden hemen ayırt edebilirdim. Ben o çocuğu çok sevdim. Onlar bu sene yazın yaylaya gelmediler. Ben o çocuğu çok özleyip, aradım. Onu çok özlediğim için onun peşinden gitmek istedim. Onun için her şeyi yapmaya hazırdım. Başka yere göç edip, gitmiş olsa bile onu bulacağımı düşünüyordum. Annem ve babam bana izin vermediler. “Boşuna zahmet çekersin, yaralanırsın, daha kıştayız donarsın” deyip, beni göndermediler. Ben ne yapabilirdim? Ben ondan sonra hastalandım. Ondandır bizim inin yanında oynayan çok çocuk gördüm ama onlardan bir tanesi bile Sardarbek’e benzemiyordu. Bir insana alışıp, onu özlemenin ne olduğunu ben ilk defa o zaman anlamıştım. İnsanların arasında yaşamak istiyordum. İnsanların hepsi saygılı, merhametli diye düşünmüştüm ama öyle değilmiş. Bunları sana anlatmamın bir sebebi var.

Biz, bir gün çok kötü bir olayla karşılaştık. Bizim inin yukarı tarafında, büyük taşın dibinde komşularımız yaşırdı. O yaz onların ininin yanına da bir çadır kurulmuştu. Zavallılar, buna çok sevinmişti. Hava kararıp, akşam olunca iki, üç tane şımarık yavru yılan çadıra girmiş. Onları gören kadın “Yılaaan!” diye bağırınca, ev sahibi esmer adam içeri girip, iki zavallı yavru yılanı ayağı ile ezmiş. Onları gören diğer yılanlar, ine doğru kaçıp giderler. Ev sahibi adam, kaçan yılanların peşine düşer ve onların ininin nerde olduğunu da öğrenir. Ev sahibi bir süre sonra bir kazan sıcak su ile tekrar gelir ve suyu yılanların inine döker. İnsanın merhametsizliğini, acımasızlığını biz o zaman öğrendik. İndeki yılanlar nereye kaçabilirdi ki? Zavallı yılanlar, çok acı çekip, zorlandılar. Biz onlara çok acıyıp, ağlamıştık. Onların arasındaki başında boynuzu olan siyah yılan ölmemişti. O, o sırada dışarıdaymış. O siyah yılan, oranın sahibiymiş. O, bizim yanımıza gelip çok ağlamıştı. Annem ve babam onu teselli etmişti. “İnsanları biz de biliyoruz, onların hepsi aynı değildir. İçlerinde iyileri de çoktur.”-[287]

Anne ve babamın dediklerine inansa da: “Onlardan ne olursa olsun öç alacağım yoksa rahat edemem” dedi. Merhametsiz ev sahibi, korkusundan hemen o gün başka yere göç etmiş. Yılan, bir süre sonra o düşmanı ile yaylada karşılaşır. Öğle vaktiydi, düşmanı kımızı doyasya içmiş ve taşın üzerinde uyuyordu. Yılan, rahatça uyuyan esmer adama yaklaşıp onu ısırmağı düşünmez. Yılanlar hiçbir zaman düşmanını arkadan vurmazlar. Onun için düşmanın uyanmasını bekler. Biz yılanların âdeti böyledir. Başını dimdik kaldıran boynuzlu yılan, düşmanın etrafında dolanıp onun uyanmasını bekler. Uyuyan

esmer adam, bir anda başını kaldırır ve yılanı görür. Yılan da gözlerini düşmanından hiç ayırmayıp, ona bakar. Biz ikisinin bu halini uzaktan izliyorduk. “Şimdi ne olacak? Hangisi yenecek?” Kısacası biz de telaşlanmıştık. Yılanın küçücük siyah dili kıpırdayıp, bir şeyler söylüyor gibiydi. Esmer adam da hızlıca bir şeyler söyleyip, tekrar ediyordu. Kısacası ikisi de gözlerini birbirinden hiç ayırmıyordu. Esmer adamın her yeri terleyip, kısa süre içerisinde gücünü, kuvvetini kaybedip, zayıf bir insana dönüştü. Gözümüzün önünde zayıflayan insana biz çok şaşmıştık. Adamın karısı aşağı taraftan koşarak geliyordu. Kocasının bu halini uzaktan görüp, korkan kadın “Karabek! Karabek!” diye bağırıp, bayıldı. Zavallı esmer adam, bayılıp yere düşen karısıyla ilgilenirken, boynuzlu yılan düşmanının boynundan ısırıldı. Karabek’in yere düşüp, titrediğini gördük. “Aferin! Sen yendin! Zafer senin!” diye onu uzaktan tebrik edip çok sevinmiştik. Komşumuzun adının *Bakanoz* olduğunu biz o zaman öğrenmiştik. Daha sonra annem, onun ağzının büyük, boğazının da geniş olmasından dolayı böyle bir isim aldığını bize anlatmıştı. Bakanoz ise oraya çok uzak olmayan bir bataklığa sürünerek gitti.-[288]

Arkasından gidip baktığımızda sakince su içtiğini gördük. Karabek’in etrafında insanlar toplanıp, bağırıp çağırıyorlardı. Milletin hepsi oradaydı. Karabek, yıldızlar görüldüğünde vefat etti. Ben o zaman anne ve babamı dinlemeyip, gidip çadırın dibinden bakıyordum. Yılanın zehri, boğazından kalbine geçmişti. Nefesini çok zor alıyordu. Her yeri şişmişti. Büyücü Bakalbey dua edip, onu tedavi etmeye çalışıyordu. Ne kadar uğraşsa da büyücü Bakalbey’in duası onu iyileştiremedi.

Karabek’in ölü aşı için bir kısrağı ile çok sayıda koyun kestiler. Kısrağı Karabek ile yılanın boğuştuğu yerde kesip, kısrağın kanını kovaya koyup, yılan Bakanoz’un gittiği yola döktüler. İnsanlar yılanlardan bu şekilde özür dileyip: “Gel barışalım, kin beslemeyelim” diye kendi adetlerini yerine getirmişler. Yılanlar geceleyin Bakanoz’un yanına gelip, “insanlar senden özür diliyorlar, onları affet, kin besleme, Karabek’in nesline zarar gelmesin” dediler. Bakanoz da “Öç alma bitti. Öç alma bitti” deyip, kana burnunu sokmuş.

O suretle ben de buluş çağına geldim. Artık iyiyi ve kötüyü ayırabilecek çağım gelmişti ama ben yine eskisi gibi şımarık ve duygusaldım. Benim bu halimi annem ve babam da sevmiyordu. “Sen ne zaman akıllanacaksın? Ne zaman adam olacaksın?” deyip beni

azarlasalar da benim dediklerimi her zaman yaparlardı. Ben havadaki kuşa imrenip, onun gibi uçmak isterdim. Dağların öteki taraflarının buralardan daha güzel olduğunu düşünürdüm. İki pınarın birleştiğinde nehrin olacağını, dağlardan sonra yine dağların geleceğini biliyordum. Geceleri bütün yıldızlar sadece bana bakıp, tebessüm ediyorlar sanırdım. Ben onlarla konuşurdum. Ben kış mevsimi hiç sevmezdim. Kış mevsimi geldiği zaman ben çok üzülürdüm. Üzüntümden ağladığım zamanlar da olmuştur. İne girip, günlerce uyumaktan daha kötü bir eziyet var mı? O zaman ben insanlara imrenirdim. “Ben niçin insan olarak yaratılmadım?” diye çok pişman olurdum. Biz yılanlar-[289]

ateşten korkup, kaçsak da onda bir kutsallık olduğunu biliriz. İnsanların kışın ine girmemelerinin sebebi olarak onlara kuvvet, hayat veren sihirli ateşin olduğunu bilirdim. Gökte uçan yıldırımı kendine boyun eğdiren insanda muhteşem bir güç vardır. İnsanlar, hayvanlar gibi değil düşünüp, insan olmak isterdim. Birçok geceyi uyumadan geçirirdim. Rüzgâr eser ormanlar hışıldardı. Sonra yerlere çiğ düşüp, yapraklar dökülürdü. Annem ve babam ine girmek için sıcak, kuru yer aramaya başladığında benim morali bozulurdu. Onlar ine girmeden önce bizim hepimizin ağzına küçük dal sokarlardı. Küçük dal ölümün ilacıymış. Kış bitene kadar seni zinde tutup, güçten, kuvvetten düşürmezmiş. Bunun sayesinde yaz gelene kadar hiç zayıflamazdık. Üşümeyip, rahatça uyurduk. Kalbin yavaşça atıp, ölü gibi yatarsın. Ben diri olduğumun farkındaydım ama kalkmaya ya da hareket etmeye gücüm yetmezdi. İlkbaharın geldiğini herkesten önce ben hissederdim. Çok telaşlanıp, sürünerek dışarıya çıkmak isterdim ama korkardım. Annemin söylediklerini hatırlardım: “Senin bu aceleciliğin başına iş getirir. Dışarıya çıktığında aniden kar yağarsa ini bulamayıp, soğuktan donarsın. Ben çıkana kadar sen de çıkma, doksan gün yerinden kıpırdama” derdi. Ben inde yatarken yağmurun sesini duyardım. Karlar eriyip, su olarak akardı. Ben buna çok sevinirdim. İlkbaharda toprak iyice kabarıp, bizim ine ilkbahar kokusu gelirdi. Yeşil otların kokusu gelirdi. İşte o an ben hemen uyanıp: “Anne uyan, ilkbahar geldi” derdim. Annem yine de uyanmazdı. O zaman ben tekrar uykuya dalardım.

Geçen sene, seninle karşılaştığım yaz ben buluğa çıkıp, genç kız olmuştum.

O senenin ilkbaharından beri bana çok fazla âşık olan oldu. Beni istemeye gelenlerin hiçbirini yanıma yaklaştırmadım. Benim hayatımda bu sene bir değişiklik olacağını daha öncesinden hissediyordum. Çok endişeliydim. Yılanların dünyasındaki muhabbet kendince farklıdır. Genç kızı hiç kimse zorlayamazdı.-[290]

Sana âşık olanlar, ilk önce kendi aralarında yarışır. Rakiplerini yenen en güçlü olan yılan, sana muhabbetini söylemeye hak kazanır. Eğer sen onu kabul etmezsen, o yılan senin yanına hiç kimseyi yaklaştırmaz. Seni herkesten kıskanır. Sen onun boğazından ısırp ona acı versen bile o hiçbir şey hissetmez. Onu ölecek hale getirsen bile o sana hiç karşılık vermeyip, her şeyi kabul eder. Yılanın erkeği gibi sabırlı, şefkatli, sevgiye dayanıklı hiçbir canlının olmadığını ben şimdi anladım. O zaman bana aşklarını ilan eden iki güçlü yılanın boğazlarını ısırp, onları niçin yaraladığımı hala anlamıyorum. Ölürken bile bana sevgi dolu gözlerle bakıp, hiçbir şey söylemediler. Ben o zaman dünyadaki bütün canlılarda aynı muhabbetin olduğunu düşünüyordum.

Şimdi ben sana nasıl âşık olduğumu anlatayım. Bir gün büyük nehrin kıyısında güneşte rahatça yatıyordum. O günlerde bende bir huzursuzluk vardı ve uyku da uyuyamıyordum. Düşüncelerim çok dağınıktı. İçimde bir endişe vardı. Kendime huzur verici şeyler arıyordum fakat bulamıyordum. Öyle bir şeyi bulamayacağımı da biliyordum. Kumun üzerinde yatarken ormandan güzel bir ses geldi. Kafamı kaldırıp o güzel sesi dinledim. Ses gittikçe yükseliyordu. Çok güzel, kederli ve ahenkli bir sestti. Böyle bir sesi ben daha önce hiç duymamıştım. Yılanlar her türlü sesi birbirinden ayırt edebilirler. Benim soyumda bu konuda benden daha iyi olan hiç kimse yoktur. Bunu daha önce de söylemiştim. Ben ormandaki ağaçların hangi türden olduklarını onların yapraklarının çıkardığı sestten anlardım. Bitki türlerini onların kokularından ve hareketlerinden ayırt ederdim. Bütün hayvanları sesinden tanırdım. Ormandan gelen sesi merakla dinliyordum. Ses gittikçe ahenkleşip, beni büyülüyordu. Daha önceki duyduğum seslerin hiçbirine benzemiyordu. Ormandan gelen bu sihirli ses, bambaşka bir şeydi. Bu sihirli ses, tabiattakibütün güzel sesleri kendinde toplamış gibiydi.-[291]

Bu ses, benim daha önce duyduğum, tanıdığım seslerin en güzeliydi. O güzel ses beni o kadar büyülemiş ki, hiç farkında bile olmadan sesin geldiği yere gitmişim. O sırada sade görünen bir kavalı üfleyip oturan seni gördüm. Yüreğim patlayacak gibiydi, kendimi zor tuttum. Senin beyaz alnın, düz burnun ve siyah gözlerini kapatan ipek kirpiklerin benim

aklımı başımdan aldı. Senin elindeki o sade görünümlü kaval çok harika bir şeydi. Dünyadaki en güzel şeylerin hepsinin sade olduğunu ben o zaman anladım. Sadelik, yücelikmiş. Sen o kavalı çalıp dururken, ben o sihirli sesle bambaşka dünyalarda kayboluyordum. Bir an sen elindeki kavalı yere düşürüp, uykuya daldın. Ben senin önüne gelip, sana bakakaldım. Senin kucağına başımı koyup, sana nazlanmak istedim. Senin tüm vücuduna sarılmak istedim. Rüyamı gördün bilmem ama sinirli bir şekilde uyanıverdiniz. Rengin değişti ve üzgün bir haldeydiniz. Kendine gelip, tekrar kaval çalmaya başladınız. Çaldığınız besteyi iyice dinlediğimde sizin başından geçen olayları anlattığınızı düşündüm. Dinlediğim bu besteye ben de sizin geçmişindeki üzüntüyü, sevinci, aşkını öğrendim. O gün ben seni evine kadar takip ettim. Çadırın üstüne çıkıp, sabaha kadar sana baktım. Ayın ışığı çadırın içini aydınlattığında harika bir gece oldu. Sen sabaha kadar hiç uyumadınız. Uyurken bazen gülüp, bazen de birine sinirlenip dişlerinizi gıcırdatıyordunuz. Birini kucaklamak istediniz. Rüyanda bir süre de ağladınız. İşte bunların hepsini oturup izleyen ben de uyuyakalmışım. O sırada ormanda bülbül ötüyordu. Ben güzelce uyurken, deminki sihirli sesi tekrar duydum. Gözümü açıp baktığımda sizin oturup kaval çaldığınızı gördüm. Senin kavalının sesi çıktığında bülbülün sesi kesilip, kuşlar ötmez olmuştu. Rüzgâr bile esmez olup, her taraf huzur ve sükûnet içindeydi. Sen hem kaval çaldınız, hem de ağladınız. Arada sırada Arzugül'ün ismini söyleyip sustuktan sonra tekrar çalmaya başladınız. Ben çok şaşırıp, gücümü kuvvetimi kaybedip, zar zor eve geldim. Duygusal kızımız yine kendince bir şeyleri düşünüyordur diyen-[292]

annem ve babam, bu sefer benim bu halimi pek önemsemediler. Ondan sonra ben delirtmiş gibi sizin peşini hiç bırakmadım. Daha sonra annem ve babam da benim bu halimi fark ettiler. Bu sade görünümlü olan kavalın önemini, değerini sonra annem ve babamdan öğrendim. Bakalbay'ın söyledikleri doğruymuş. Hıdır İlyas kavalın canını aldım diye düşünse de onu tam alamamıştır. Eğer kavalı çalan insanın kaygı, üzüntüleri çok fazla olursa kavalın binde biri tekrar dirilip, tabiatı, hayvanları kendine boyun eğdirip, onlara tekrar hâkim olurmuş. Bizim âlimlerimiz, bana: “Sen deli gibi onun peşinde gezmeyi bırakmayıp, sihirli kavalı dinlemeye böyle devam edersen, sihirli kaval sonunda seni insana dönüştürür” dediler. Ben de onu istiyordum zaten. Buna çok sevindim ama sevincimi kimseye belli etmedim. Ben insana dönüşüp, güzel kız olmak istedim. Ben sizin eşin olup, seni mutlu etmek istedim. Senin yanından ayrılmayı hiç

istemedim. Gece gündüz senin peşindeydim. Bu durumdan haberdar olan annem ve babam çok üzüldüler. Ben dediğimden hiç dönmedim. Benim annem çok akıllıydı. Biz, yılanların sultanı Şahmeran'ın soyundanmışız. Bizim soyumuzda bin yılda bir defa insana dönüşenler olmuş ama onlardan bir tanesi bile insanlar ile beraber yaşamamış. Bunun suçlusu ise insanlarmış. Bunları anlatan annem, bana şunu söyledi:

–“Senin tam bir insan olup, insanlar ile beraber yaşamak için sana üç şart gerek. Sana üç muhabbet gerek dedi. Eğer insanoğlunun hayatındaki üç muhabbet senin kanına karışıp, sinmezse sen tekrar yılanla dönüşürsün. Tekrar yılanla dönüştüğün zaman ise yılanlar seni kabul etmez. Yalnız kalıp, ölürsün. Dünya'da yalnızlıktan daha kötü bir ızdırıp yoktur.”

Ben insana dönüşüp, muhabbetin zevkini çıkarmak için çekeceğim bütün acılara razıyım. Ben o zaman bu hale düşeceğimi hiç düşünmemiştim. Dayanamayıp Annemden bana üç muhabbet hakkında anlatmasını istedim.-[293]

Annem üzüldü:

–“Şimdi gözüne ondan başka hiçbir şeyin görünmediğini biliyorum. Tamam anlatayım. Dikkatlice dinle. Birinci muhabbet, erkek ile kadın arasındaki sevgi, aşk'tır. Bu değerli şey oluştuğunda ömrüne ömür eklenir. Hayatın sonsuzluğu da bu değerli duyguya bağlıdır. Sen aşık oldun. Yüreğin şimdi yanıyor. Sen şu anda aşk ateşiyle yanmaktasın. Sen insana dönüşüp, güzel kız olduğunda karşıdaki kişi, seni senin kadar sevebilecek mi? İşte sorun burda.”

–“Kadının sevgisine erimeyen erkek olur mu?” dedim.

Annem başını salladı:

–“Doğru söylüyorsun. O genç şu anda yalnızlık acısı çekmektedir. Önceki sevgilisine benzeyen seni gördüğü an sana boyun eğer. Burda bir sorun yok. İkiniz bir sene mutlu olursunuz. Ondan sonra ne olacağını biliyor musun?”

–“Hayır anne” deyip, doğruyu söyledim. “Birinci muhabbeti anladım. O, aşk'tan ve sevgiden oluşan duyguymuş. İkinci muhabbeti de öğrensem olur mu?”

– Annem, “acele etme anlatacağım” dedi.

Ben sesimi çıkarmadan annemi dinledim.

–“İkinci muhabbet, annelik muhabbetidir. Bu muhabbetten hayat yaratılır. Çocuk doğar. Onsuz olmaz.”

–“Onu ben de biliyorum” dedim.

Annem güldü:

–“Acele etme, daha bilmediğin çok şey var. Anne olmayı, çocuk doğurmayı kolay mı sanıyorsun? Sen daha insana dönüşmedin, onun sırrını nerden bileceksin? Muhabbet ne kadar tatlı olsa da, anne olmak, çocuk doğurmak çok zordur. Doğum sancıları başladığında kadın çok acı çeker. Kadının bütün omurgası sızlar. Eti ezilip, kemikleri erir. Doğum sancısı kadının aklını kaybettirir. Zavallı kadın çok zorlanır. Canı acıyan kadın o sırada kutsal muhabbetinden şüphe eder. Sorunun hepsi burda işte. “İnsanın doğması ne kadar zor ise, insan olup-[294]

hayatta yaşaması da bir o kadar zordur” sözünü insanlar boş yere mi söylemiş? İnsanların hayatının ne kadar zor olduğunu sana yine hatırlatırım. Sen şimdi kadın olup, çocuk doğurduğunu bir düşünsene. Acı çektiğinde kaç sefer yılanı dönüşürsün. Senin böyle kadın ile yılan arasında bir şey olduğunu gören insanlar korkar. Seni ve çocuğunu öldürürlerse ne yapacaksın? İnsanlar yılanların özelliklerini iyi bilmezler, yılanın ismini duyunca kaçarlar. Onlar, yılanın dostluğunun, sevgisinin, arkadaşlığının daimi olduğunu bilmezler. Kızım, kocan kucağında yatan karısının yılan olduğunu öğrenince korkmaz mı? Senin aşkıdan vazgeçtim deyip, seni paramparça ederse ne yapacaksın? Ne kadar iyi çocuk doğurursan doğur, yılan adın hiçbir zaman silinmez. Soyumuza söz gelir, zavallım.”

–“O zaman ben ne yapayım anne?” deyip, ağlayıverdim.

Annem beni teselli etmeye çalıştı:

–“Anlıyorum, muhabbet ızdıraplı bir derttir. Bunun bir çaresi var. Doğum sancısı başladıktan sonra yedi gün seni kimsenin görmemesi lazım. İnsan gözüne görünürsen yılan olarak kalırsın. O yedi gün içinde sen çocuğunu emzirip, annelik muhabbetinden zevk alırsın. Çocuğunu sevdikçe insanlık derecen yükselir. İnsani değerlerin güçlenir.

Ondan sonra her şey yoluna girer diye düşünme. Senin annelik muhabbetini tamamlaman için çocuğun bir sene senin sütünü emmesi lazım. Çocuğunu çok emzir. Sonra çocuğun hareketlenip, konuşmaya başlar. Çocuk ile senin aradaki muhabbet birbirine sinip, kaynaşmayınca sen tam insan olamazsın. Benim anlattığım bu üç muhabbet, bu zamana kadar hep birbirini tamamlayarak gelmiş ve bundan sonra da böyle devam edecektir. İnsanoğlunun hayatı, diğer canlıların hayatına benzemez. Senin insana dönüşmen için zor günler seni beklemektedir.”

–“Sizin anlattığınız gibiyse, bunun neresi zor anneciğim!”

–“Bunu sen şimdi anlayamazsın.”

Annemin söylediklerini hiç umursamadım:

–“Ben hepsine dayanırım!”

Annem üzüldü ve bana acıyarak şunları söyledi:-[295]

–“Ben senin her şeye dayanacağını, her şeyin üstesinden geleceğini biliyorum amainsanlar?İnsanlara inanmak, güvenmek zordur kızım.”

–“Siz oldum olası insanlara güvenmiyorsunuz. Bunu ben biliyorum” deyip, anneme karşılık verdim. “Ateşi kendine boyun eğdiren insandır. İnsan her şeyden değerli, herkesten akıllıdır. Durum böyle iken siz insanlara niçin güvenmiyorsunuz?”

– “Doğru söylüyorsun. İnsanların hepsi aynı değildir. Onların da iyisi, merhametlisi çoktur. İnsanların hepsi iyi, şefkatli, merhametli olana kadar çok uzun yıllar geçer. İnsanoğlunu sadece çalışmak, çabalamak, emek harcamak iyi yapar ama insanların hepsi çalışmak istemez. İnsanların içinde kendileri için başkalarını çalıştıranlar çoktur. Zenginliğin peşinde koşan insanların hepsini doyurmak çok zordur. İnsan her zaman zengin olmayı arzu eder. İnsanoğlu hiçbir zaman zenginliğe doymaz. Biz yılanlar ise karnımızı doyurduğumuz zaman hiçbir sorunumuz kalmaz ve hiçbir şeyi düşünmeyiz. İnsanlar cimrilik, aç gözlülük gibi hastalıklardan kolayca kurtulamazlar. Ne kadar çok zenginleşirler ise kendilerini o kadar güçlü hissederler. Zenginliğin çok olduğu yerde: Büyüklük, kıskançlık, kötü niyet, adaletsizlik olur. Birbirini göremeyen böyle insanların arasında nasıl yaşayacaksın? Onlara alışana kadar çok zorlanırsın.”

Annemin anlattıklarını dinlemeye devam ettim:

–“İnsanların bir kusuru da konuşmaktan hiç bıkmamalarıdır. Sözün çok olduğu yerde dedikodu çıkar. Dedikoduyu dinleyen kalp kararır. İnsanların hayatı zordur. Sana tekrar söylüyorum, insanların arasında yaşamak senin için çok zor olur.”

Ben ağlayıverdim. Ümidimi kesip, sana ulaşamayacağımı düşünerek ağladım. Akıllı annem beni anlayıp, senin hakkında konuşmaya başladı:

–“Senin kocan olacak kişi, hayatında çok eziyet çekmiş, zor günler geçirmiş bir zavallıdır. Kendisi iyi biridir. Tamam, o zaman kaderinde ne yazılı ise onu gör. Aşkın tuzağına düştün. Seni büyüleyip, rahat bırakmayan sadece aşk değildir. Kavalın sesi de seni büyüleyip, rahat bırakmıyor. O sihirli kaval olmasaydı-[296]

sen bu kadar olmazdın. Sen o gence ne kadar âşık olursan ol yine de yılan olarak kalacaksın. Şunu unutma, sen âşık olma muhabbetine sahip olup, diğer iki muhabbete sahip olmazsan yine tam insan olamazsın. Anne ile çocuk arasındaki muhabbet, seni tam olarak insan edecektir. Bu muhabbet olmayınca sen ne yılan ne de insan olursun. Yalnız kalıp, ölürsün. Canlılarda yalnızlıktan daha kötü bir şey yoktur.”

Annem ve babam, bütün yılanlar ağlayıp, benimle vedalaştılar. Ondan sonra beni anadan doğma çıplak halde ormanda gördün. Benim tarihim işte böyledir. Şımarıklığım bana zarar verdi. Kimseyi dinlemedim. Annemim dedikleri çıktı. Çare yok. Buna da şükür ediyorum. Sevgiyi tadıp, yüreğim ferahladı. Kadınlık sıfatına sahip oldum. Çocuk doğurdum. Karnımı boşaltsam da, sütümü boşaltmadan kederimle gidiyorum. Çocuğumun gülüşünü bile göremedim. Çocuğumun tatlı konuşmasını bile dinleyemedim. Dokuz ay karnımda taşıdığım çocuğumun “Anne”diyeno tatlı sözünü duysaydım o bana yeterdi. Onunla oynayıp, gözyaşlarını görüp, mis kokulu yüzünden öpseydim o bana yeterdi. Kedersiz dünya olmazmış. Çare yok. Çocuğuna iyi bak. Başına bir iş gelmesin. Aşkımızdan, kanımızdan yaratılan çocuğumu ölene kadar ben de unutmayacağım. Ağlama sesini duymayı çok isteyecek olsam da buna dayanacağım. Başka çarem yok.” Benim acım, kederim çok diyen zavallı kadın, tamamen yılana dönüşmeye başlamış.

O sırada acı acı ağlayan Börübay'ın kucağındaki çocuk da ağlamaya başlar. Çok kötü ağlayan Börübay, eğilip karısına sorar:

–“Çocuğun hayatı ne olacak? Bu çocuğa sen olmazsan ben nasıl bakarım? Hiç olmazsa tavsiye ver de git.

O sırada karısının bütün vücudu yılan dönüşüp, sadece başı insan başı olarak duruyordu. O an yılan durur ve kocasının yanına sürünerek gelip:

–“Elini aç” der.

Börübay avucunu açar. Kadın ıknıp, kendini çok zorlayınca sağ gözü yerinden fırlayıp kocasının avucuna düşer ve kadının göz çukurundan yere kan damlamaya başlar.-[297]

– Çocuklarım, babam masalın bu bölümünü anlatırken ben de çok ağlamıştım. Annenin çocuğu için kendi gözünü çıkarıp vermesi kolay bir şey mi? Anne çocuğu için her şeyi yapar. Annenin gözünü o ne yapacak mı diyorsunuz? Doğru soru sordunuz. Şimdi onu da anlatacağım. Avucunun içindeki gözü sıkıca tutan Börübay, ağlayarak sordu:

–“Canım, gözü ben ne yapacağım? Anlatsana.”

Karısı cevap verdi:

–“Çocuk ağladığı zaman onu çocuğun ağzına koy. Onu biraz emdikten sonra karnı doyar. Sonra onu alıp, temiz bir yerde sakla. Çocuk bir yaşına gelene kadar ona hiçbir şey yedirme. Annenin gözü çocuğu acıktırmaz. Çocuğun ağzına onu koyduktan sonra çıkarmayı unutma. Dikkat et, çocuk onu yutuvermesin.

Ağlayan Börübay, tekrar sorar:

–“Seni ben nerde arayıp, bulacağım?”

–“Zavallım, beni arayıp ne yapacaksın? Beni unut, beni gördüğünde eline ne geçecek? Ben yılanım, sen insansın. Beni gördüğünde benden tiksiniyorsun, çocuğun da korkar. Yılan insana soğuk görünür. Aşkına sadık olan erkek var mıdır? Beni çabucak unut. Güzel Arzugül'ünü aklından hiç çıkarma. Çocuğa senin annen yilandı diye hiçbir zaman söyleme.

Kadın tamamen yılanı dönüşüp, oradan çekip giderken Börübay yine rica etti:

–“Hayatım, hemen çekip gidiyor musun? Son sözünü duyayım, bana bir dilek söyle de her zaman aklımda kalsın.”

Yılan, kocasına dönüp şöyle demiştir:

–“Annemin insanlar hakkında söyledikleri doğruymuş. Ben onu şimdi anladım. Annemin söylediği gibi, insanlar daha insan olamamışlar. İnsanların daha çok eksik yönleri var, ben bunları kendi gözlerimle gördüm. Örnek olarak seni ele alalım: Verdiğin sözleri yerine getirmedin. Benim vebalimi aldın. Sizlerde sabır, dayanıklılık niçin az? Dedikoduya hemen inanıyorsunuz! Sizlerde suçunu inkâr etmek çok yaygındır. Sizlerde iftiracılık, merhametsizlik, yalancılık, kötü niyet de çok yaygındır. Güçlünün önünde-[298]

başını kaldıramayıp: “Beylik olan yerde kulluk da olur” demek sizin için bir alışkanlıktır. Zavallıya, garibana hiç acımazsınız. Söyleyeceğime canın sıkılacak ama yine de söyleyeceğim: “Katı yüreklilik, dedikoduculuk, kötü niyet” sadece sizlere ait bir özelliktir. Düşmanınızı affetmesini bilmiyorsunuz. Onun kafasını vücudundan ayırmaya kadar rahat etmiyorsunuz. Sizlerin bazen bir köpek kadar bile olamadığınızı görünce çok şaşıyorum ve buna çok üzülüyorum. Köpekler, boğuşmada yere düşüp, dört ayağı havaya gelen köpeği asla ısırılmazlar. Onu affederler. Dedikoduculuk yapıp, birilerinin arkasından konuşmak da size ait bir özelliktir. Sizlerde günah işleyip, doğru işe yanlış diyen yalancılar da çok. Aranızda sahtekâr ihtiyarlar hala çok. Mesela, büyücü Bakalbay’ı evliya gibi görüp, ona hürmet edersiniz, onu peygamber yerine koyarsınız. Onun hiç kimseye faydası olmaz. O, sizin için doğruyu söyleyen, her şeyi bilen birisidir. O da yalandır. Onun kötülüğü iyiliğinden fazladır. Birçok şeyi biliyordur, ona hiçbir sözüm yok. Halkınızı bölüp, aranızı bozan da odur. O başka soydan gelen insanlara niçin ayrımcılık yapıyor? Bunun sebebi de onun çok kıskanç olmasıdır. O, hiç kimse benim önüme geçmesin diyor. Merhamet, adalet hakkında çok konuşur ama onun kadar merhametsiz birisi yoktur. O niçin milletten ayrı, tek başına yaşıyor? O, yaz boyunca dağ farelerine kapan kurar. Yılanların inini bozup, onları yakalar. Dağ faresinin karaciğerini yer. Yılanın çenesini ayırıp ödünülür. Zehrimizi toplayıp, derimizi kurutur. Dağ faresinin derisini onu öldürmeden, diri diri yüzer. Dağ faresinin etini yemeyi çok sever. Onun etini pişirmeden, çiğ olarak yer. Dağ

faresinin kanını emer. Yılanın etini yiyip, zehrini ilaç olarak kullanır. Biz ondan çok korkup, onu hiç sevmiyoruz. Bakalbay'a gözü açıklık, uyanıklık bizden bulaşmıştır. Onun bu özelliklere sahip olmasında bizim kanımızın, tabiatımızın çok büyük etkisi olmuştur. Bakalbay'ı tabip yapan biziz. İhtiyar Bakalbay'a hiç inanma. İkimizin arasını bozan, ikimizi ayıran odur. Onun eskiden beri bize karşı kını var. O, yılanların çevikliğini, kutsallığını çok iyi bilir. Yılanın kanı ile insanın kanı karışsaydı ne olurdu? O zaman-[299]

bizdeki temizlik, saflık sizlere bulaşmıştı. Nesliniz iyileşirdi. Aç gözlülükten kurtulurdunuz. Doğruluk, temiz kalplilik, cesurluk karakterinize yerleşirdi. Tertemiz olurdunuz. Yılan ölürken bile dertlenip, şikâyet etmez. Sesini çıkarmadan ölür. Çocuğumuz ikimizin kanından, muhabbetinden yaratıldı. Onu gözbebeğin gibi koru. Çocuktan babalık muhabbetini esirgeme, ona benim yokluğumu hissettirme. Büyüdüğünde ona annen seni doğarken öldü dersin. Annemin mezarı nerde diye sorarsa, eski mezarlığı gösterirsin. Eski mezarlığı gördüğünde arzu ettiğini ele geçirip, tatmin olur. Çok zorlandığında, çocuk anne diye ağladığında evlenirsin. Evlendikten sonra köyden başka bir yere göç et. Eşin dedikoduları duymasın. Beni hiç arama. Ben, Azrail gelip canımı alana kadar yalnız gezerim. Yaşamının bir anlamı olmasa da hayatta kalıp, ömür sürdürmek herkes için farzdır. Muhabbetini sevip, sana muhabbetimi verdim. Elveda muhabbetim. Kederim, ızdırabım...”Yılan sürünerek çadırdan çıkıp hızlıca giderken, ağlayan Börübay yılanın arkasından bağırır:

–“Seni arayacak olursam nerde bulurum?”

Yılan arkasına bakmadan cevap verir:

–“Belki Turna-Göl'de olurum, orda bulamazsan Yeşil-Göl'de ara. Arayıp da ne yapacaksın? Arama beni, hayatım!”

–“Esentur, ağlayan sen misin?”

–“Yılana acıyorum.”

– “Doğru yapıyorsun. Söylemiştim size, merhametli olmak insanoğlunun iyi özelliklerinden biridir. İleride benim bu masalımın önemini de anlayacaksınız. Masalımız da bitmek üzere. Şimdi sizlere masalın son bölümünü anlatayım: Börübay

yılan ile vedalaşıp, çocuğu ile tek başına kalır. Aradan bir sene geçer. Börübay ne kadar çok özlese de yılan olan kadını arar mıydı? O, gece gündüz demeden çocuğuna bakmakla meşgul olur. Çocuğun yanından hiç ayrılmaz. Çocuk ağladığı zaman onun ağzına annesinin gözünü koyar. Çocuk onu biraz emdikten sonra karnı doyup, uykuya dalarmış. Börübay, çocuğun ağzından gözü çıkardıktan sonra, onu her zaman temiz bir çanağın içine koyup, üzerini örtermiş. O şekilde kış bitip, ilkbahar gelir. Börübay Anır-Göl'ün kıyısından-[300]

hiçbir yere gitmeyip, halkın arasına da katılmamış. O sırada yazın en sıcak zamanı gelir. Bir gün çocuk ağlar, Börübay çocuğun ağzına gözü koyduktan sonra onu geri almayı unuttur.

Felaketin hepsi buradan başlıyor. Çocuk, gözü emdikten sonra yutuvermiş. Çocuğun bir senedir emdiği göz, küçücük hale gelmişti, bundan dolayı çocuğun boğazından kolayca geçmiştir. Börübay'ın aklına gelip, çocuğun ağzını açıp baksa göz yok. Börübay ne yapacağını şaşırır. Çocuk, akşam olunca ağlamaya başlar. Çocuğun acıktığını anlayan Börübay, bulduğu her yemeği çocuğa yedirmeye çalışır ama çocuk hiçbir şey yemez. Süt verse içmez, kaymak verse yemez. Çocuk hiç durmadan ağlar. Çaresiz kalan Börübay, çadırını toplayıp, tek ineğini sürerek yılan olan karısını aramaya çıkar. Çocuğu kucığında taşır. Yeşil-Göl'e gitmiş bulamamış. Beyaz-Göl'e gitmiş orda da bulamamış. Çocuk ağlamaktan yorulur. Çocuğun karnında annesinin gözü olmasaydı, çocuk çoktan ölürdü. Çocuğun karnındaki göz de birkaç gün geçtikten sonra eriyip, tükenir. Yılan karısını hiçbir yerde bulamayan Börübay, kavalını eline alıp, çalmaya başlar ve bütün dertlerini döker. Kavalın sesi rüzgârın yardımı ile yılanı ulaştır. Bir gün, çok zayıflayıp, kucığında çocuğu taşıyan Börübay'ın karşısına yılan olan karısı çıkmış.

—“Ne oldu? Kavalın sesini duyunca çok korktum. Çocuk sağ mı? demiş.”

—“Çocuğun sağ!” diyen suçlu Börübay, olayı karısına anlatır.

—“Çocuk, gözü yutmasın diye sana söylemedim mi? Yapacak bir şey yok. Benim peşimden gelin.” Yılan sürünerek gider. Çocuğu taşıyan Börübay da onun peşinden gider. Onlar bir süre sonra yılan annenin yaşadığı Turna-Göl'e gelirler.

Yılan anne, gölün kıyısına gelince kocasına, halsiz düşen çocuğuna bakarak:

–“Aç avucunu”, der. Börübay avucunu açtığında, yılanın ikinci gözü kocasının avucuna düşer. Yılanın göz çukurundan çok kan akar ve yılan bayılır.

Çaresiz Börübay, ağlayıp feryat eder. Bayılan yılan, hareketsiz bir şekilde yatar. Zavallı Börübay, çocuğun ağzına gözü koyuverir ve çocuk emmeye başlar. Bir süre sonra çocuğun karnı doyar ve yüzünün rengi değişir, gülmeye başlar. Börübay, gözü çocuğun ağzından-[301]

alır. Çocuğun sesini duyan yılan anne, başını kaldırıp kocasından rica etmiş.

–“Hayatım, şimdi ben kapkaranlık gecenin içinde kaldım. Bundan sonra benim yaşamamın ne anlamı var? Benim başımı taş ile ezip, beni öldür. Bir gözüm varken zar zor yaşıyordum, şimdi ne yapayım?”

–“Ben onu yapamam. Onu yapacağıma, ben öleyim daha iyi.”

–“Akılsızım, sen ölünce çocuk ne yapacak? O da ölmez mi?”

–“Hayatım, ben onu yapamam. Başını nasıl ezeyim?”

–“Sen yapamazsan, ben de kendi kendimi öldüremem. Yılanlarda kendi canına kıymak çok büyük bir günahdır.”

–“Öyle yapma, beraber yaşarız, ben sana bakarım. Seni perişan etmem.”

Yılan, Börübay'ın dediğini kabul etmez:

–“Tamam, beraber yaşayalım. Çocuk büyüdüğü zaman ne yapacaksın? Çocuk, annesinin yılan olduğunu öğrenince korkmayacak mı?”

–“Şimdilik beraber yaşayalım, ileride bakarız.”

Yılan biraz düşündükten sonra konuşur:

–“O zaman ben gölün içinde yaşarım. Gölün içi ılık olur. Göl kışın donmaz. Gözlerim varken yemeği arayıp bulabiliyordum. Şimdi ise ağzımı açıp bekleyeceğim. Su yosunu bile olsa yiyeceğim. Siz gölün kenarına çadırınızı kurun. Ben şafağın söktüğünü, güneşin battığını görmeyeceğim.”

Börübay, kendini suçlu hissederek konuşur:

–“Kötü oldu.”

Yılan konuşur:

–“Yaz, kış, ilkbahar, sonbahar ile benim işim olmaz artık. Sen arada sırada, çocuk uyurken yanıma gelip kaval çalarsın, bana dünyadan haber verirsin. Çocuk, benim hakkımda hiçbir şey bilmesin. Eğer bu sözünde de durmazsan, senden ölene kadar nefret ederim.”

Zavallı yılan, sürünerek göle doğru gitmiş.”

“Börübay, yılanın dediği gibi Turna-Göl'ün kenarına çadırını kurup, orda yaşamaya başlamış.

Börübay, sabahleyin çocuk uyurken, kaval çalarak göle doğru gider. Kavalın sesi ile şafağın söktüğünü-[302]

yılana haber verir. Yılan o zaman gölden çıkar ve başını kaldırıp etrafa göz atar. Kaval, tabiatın bütün güzelliğini gözler önüne serer. Kaval, yeşil yapraklardan, havadaki beyaz bulutlardan, gökte uçuşan kartallardan, geyiklerden, kurnaz tilkilerden, ormanda dolaşan kaplandan ve her şeyden haber verir.

– Yılan, “hepsini görüyorum” der.

Yılan anne, kavalın sesinden çocuğunun gülüşünü duyar.

–“Senden ve hayattan memnunum” der.

Yılan annenin bu hareketine sevinen Börübay, kaval çalmaya başlar. Kavalı çalmaktan hiç yorulmaz. Kavalın sihirli sesini bütün tabiat, hayvanlar duyar.

– Yılan anne, “çocuk uyandı, çocuğun yanına git” der.

–“Acele etme sevgilim! Ben, çocuğun ne zaman uyanacağını biliyorum. Sana yemek getirdim” deyip, inek sütünü onun önüne koyar. Sütü içen yılan anne, çok memnun olur ve Börübay'a iyi dileklerde bulunur.

Börübay, gölün kenarına bazen öğle vakti, bazen de akşamları gelir. Sonbaharda ve kışın gölün kenarında kavalını çalar ve hiçbir yere gitmez. Eğer çocuk uyumamış isekavalını çadırda oturup çalar. Nerde çalarsa çalsın, kavalın sesi yılan anneye duyulur. Yılan anne, kavalın bu sihirli sesi sayesinde evinde olan her şeyi görür, bilir ve duyar. Bu sayede gönlü ferahlayıp, hayattan zevk alır. Özellikle oğlunun ilk konuşmasını, gülüşünü kavalın duyunca onun iç dünyası tekrardan canlanır ve morali yükselir. Hayatın güzelliğine şaşırır. Börübay'dan her zaman kaval çalmasını rica eder. “İnsanın ömrü sonsuz, hayatı zor olurmuş” diye şaşırır. “Bana bundan başka hayatın gereği yok” deyip, yaratana dua eder. Kendisini ailesi ile beraber yaşıyormuş gibi hissederek. Yılan olduğunu unutmaz. Yanına gelen kocasına akıl, öğüt, nasihat vermekten hiç yorulmaz.- [303]

O, çocuğunu renginden tanır. Onun kaşını, kirpiğini gördüğüne sevinir. Kavalın sihirli sesini dinlemekten hiç bıkmaz. İşte bu şekilde aradan yedi sekiz sene geçmiş. Börübay hayattan zevk alır ve kendini hiç yalnız hissetmez. Eskisi gibi üzülmez, çocuğu ile oynayıp onu sever. Çocuk, babasına “Annem nerde?” diye sorunca Börübay ona eski mezarlığı göstermiş. Babasına inanan çocuk, onunla beraber eski mezarlığa gittiğinde annesini görmüş gibi sevinir ve şükür edermiş.

Annesini çok özleyen çocuk, bir gün babası işe gittiğinde tek başına eski mezarlığa gelir. Çocuk, eski mezarlığın aşağı tarafında üzgün, kederli bir halde otururken, bir ses gelir. Çocuk, kafasını kaldırıp baktığında karşısında ihtiyar Bakalbey'i görür. Çocuk, onun kim olduğunu bilmez ve oturduğu yerden hemen kalkıp, ona selam verir:

– İhtiyar, kızgın bir şekilde, “burada ne yapıyorsun?” diye sorar.

–“Annemin mezarına geldim, dede!”

–“Ne diyorsun? Hangi annen?”

–“Öz annemi diyorum, dede!” Çocuk, benim annem buraya gömülmüş deyince, ihtiyar gülmeye başladı.

–“Zavallım, burada otuz sene önce ölmüş olan Köçör’ün kızının cesedi yatıyor.

–“O zaman benim annemin mezarı nerde?”

–“Senin annen yaşıyor. Öldü diye kim söyledi?”

Sevinen çocuk, yerinden kalkıverir.

–“Benim annem yaşıyor mu? Biliyorsanız söyleyin dede! O nerde?”

–“Zavallım, onu bulmanın sana ne faydası olacak? Sen yılandan doğdun!”

Çocuk, yüzü bazen gülüp, bazen de somurtan bu sihirbaz ihtiyara sinirlenip, başını salladı:

–“Yalan söylemeyin. Yılandan insan doğmaz. Ben size hiç inanmıyorum.”

İnanmıyorsan gidip gör. Baban, gölün kenarında kaval çaldığı zaman, yılan annen gölden çıkıp babanın yanına gelir ve babanla insan gibi konuşmaya başlar. İkisi, eski karı koca gibi konuşurlar. İşte o zaman bana inanırsın. Beni dinlersen, sana oraya gitme derim. Anneni gördüğünde korkundan ölürsün. Annenin iki gözü de yoktur.

Yine de inanmayan çocuk, sorar:-[304]

–“Annemin gözlerinin olmadığını siz nerden biliyorsunuz?”

İhtiyar, olan biten her şeyi anlattıktan sonra, şöyle demiş:

–“Sen küçüklüğünden beri annenin iki gözünü emdin. Daha da inanmıyorsan git anneni gör. İşte, baban da kaval çalmaya başladı.”

Çocuk ağlayarak göle doğru koşar. Gölün kenarında kavalın sesini dinleyip, kocasıyla sohbet eden yılan anne, oğlunun sesini duyunca kocasına bağırır ve gölün dibine kaçmış.

–“Ben söylemedim. Benim ağzımdan çıkmadı diyen Börübay, oğlunu durdurmaya çalışır. Çocuk babasından kurtulup, kendini göle atar, kuyruğu gözüken yılanın arkasından“Anne” diyerek yüzer.

Çocuğa engel olacak hiçbir gücün olmadığını anlayan Börübay, çocuğun arkasından gider. Çocuk, babasını hiç dinlemez. Babası bağırır:

–Amanat!, Amanat!, Dur evladım, boğulursun!

“Boğulursun” sözünü duyan yılan anne, geri döner. Gerçekten de suda boğulup ölmesin diye, yüzerek çocuğun yanına gelir.

Çocuk, iki gözü olmayan, altı metrelik beyaz yılanı gördüğünde ondan hiç korkmadan, ürkmeden onu kucaklayıp:

–“Anneciğim, anneciğim! diyerek ağlamış. Başka bir söz söyleyememiş.”

Yılan da çocuğuna sarılmış. Çocuğunun kokusuna dayanamayan zavallı, acı acı ağlamış. Kör olan gözden de yaş damlar, derler ama yılanın gözünden yaş yerine kan damlamış. Babası da çok ağlamış. Çocuğun gözyaşları, yılanın kör gözüne damlar. Çocuğun gözyaşları damladıkça yılan annenin gözleri görmeye başlar ve yılan anne bir anda güzel bir kadına dönüşür. Birbirine sarılan bu üç kişi, bir ağlayıp, bir gülerler. Gölde çıkıp gelirken, onları izleyen güneş de gülüverir. Dünya daha da güzelleşir. O anki anne, baba ve çocuğun birbirine olan muhabbetlerini anlatmaya söz yetmez, çocuklarım. -[305]

–“Sonra ne oldu diye sormayacak mısınız?”

– O üç kişi gülerek, oynayarak gölün kıyısına çıktıklarında, ihtiyar Bakalbey’in sesi onları çok korkutur:

–“Bahtınız açık olsun, Âdem babanın nesilleri!” Kurnaz ihtiyar, üçüne bakıp duruyordu. Kurnaz ihtiyarı sevmeyen Börübay da ona sinirli bir şekilde baktı. İhtiyarın küçük yüzü sarktığı için onun güldüğü de sinirlendiği de belli olmuyordu. Sinirlenen Börübay, İhtiyara sert cevap verdi:

–“Başımızın belası oldun. Bizden daha ne istiyorsun?”

–“Ben sizleri tebrik ediyorum. Sizlere iyilik diliyorum.”

–“Bize ne zamandan beri iyilik diliyorsun?”

İhtiyar güldü:

–“Ben sizlere dahakötülük etmedim.”

–“Sen bizlere kötülük etmeseydin, biz sekiz yıl cefa çeker miydik?”

–“Sizler sekiz yıl denendiniz.”

–“Senin emrin ile?”

İhtiyar, Börübay’ın sinirlenmesine hiç aldırmadı:

–“O, Allah’ın emridir, yavrum. Benim değil.”

–“O zaman, Allah’ın bize kastı mı var?”

–“Allah, hiç kimseye kötülük düşünmez.”

–“Onu ben de biliyorum.”

–“Onun için sizleri tebrik ediyorum.”

–“O zaman bizim yolumuzdan çekil, dede! Kocasının çapanını giyinen Arzugül, ihtiyara başını eğdi.”

–“Bahtınız açık olsun. Sağlıklı ol, gelinim.”

İhtiyarın duasına memnun olan gelin, ona üç kere daha başını eğdi. İhtiyar da buna memnun olup:

–“Umay anayı örnek al, onun gibi ol. Rızkın bol olsun deyip, başını salladı. Benim hakkımda ne düşündüğünü biliyorum ama ben sana kırılmıyorum. Eğer benim bu şekilde bir eksikliğim varsa, o da insanoğlunun doğasında olan bir şeydir. İnsan kendini düzeltmeyince bu eksiklikler de devam eder.”

Gelin, utanmış gibi başını eğdi:

– “Canım acıdığı için sizin hakkınızda kötü düşünmüştüm.”

–“Onu biliyorum.” -[306]

– “Benim düşündüğüm gibi kötü bir insan olmadığınızı şimdi anladım.”

–“Doğru, o kadar kötü bir insan olsaydım halk tarafından sevilir miydim? Sizin söylediğiniz merhametsizlik ve hayırseverlilik çoğu insanın doğasında bir arada yaşar.”

Gelin üzüldü:

–“İnsanoğlu ondan ne zaman kurtulur?”

–“Zamanı geldiğinde kurtulacağı kesin. Ona daha çok var.”

–“Söylesene, ne zaman?”

İhtiyar, konuyu değiştirdi:

–“Sizin söylediğiniz üç muhabbete, ben ilk önce inanmamıştım.”

–“Şimdi inanıyor musun?”

–“Şimdi inandım! Özellikle son iki muhabbete çok inandım. Çocuk ile anne arasındaki muhabbet kadar değerli hiçbir şey yokmuş. Seni insana dönüştüren de o iki muhabbetin gücüdür.”

Gelin gülümsedi:

–“Onlar olmasaydı ben burada olamazdım.”

İhtiyar kendini ağırdan sattı:

–“İnsan neslinde, mutlu olmak için gereken üç duygu azdır.”

Gelin merak etti:

–“Nasıl yani?”

–“Onu anlamanız için ben size kısa bir hikâye anlatayım.”

Börübay, ihtiyar yine bir felaketi başlatmasın diye hemen söze girdi:

–“Biz evimize gidelim.”

–“Çok az bir zamanınızı alacağım. Anlatacağım hikâye sizin için değil, çocuğunuz için önemli.”

Börübay kabul etmedi:

–“O kadar önemli mi?”

–“Evet!”

Arzugül, çocuğunu severek konuştu:

–“Çocuğumuz için ise anlatsın.”

İhtiyar, yassı taşın üstüne bağdaş kurup oturdu. Üçü de onu dinlemekteydi. Öğle vaktiydi ve hava çok sıcaktı.

– Bakalbay; “Uçsuz bucaksız bir ormanda birçok hayvanla beraber aslan ve kaplan da yaşardı” deyip, hikâyesine başladı. “Bütün hayvanlar, ikisini sevip, ikisine değer verirdi ve ikisinden çok korkardı. Aslan, gürleyen sesini çıkarıp, ormanda dolaştığında-[307]

bütün hayvanlar eğilerek ona selam verirdi. Bazıları ondan korktuğu için saklanıp, onun karşısına bile çıkamazdı. Kısacası, telaşa düşerlerdi. Hiçbir şeyden korkmayan Aslan: “Ormanın sahibi, padişahı benim” derdi. Onun karşısına cesaret edip de kim çıkabilirdi? Onun bu düşüncesi doğrudu.

Kaplan da arslan gibi güçlü ve cesurdu. O ormanda dolaşırken, bütün hayvanlar ona da hürmet edip, eğilerek selam verirlerdi ve ondan da korkarlardı.

İkisinin yedikleri yemek, avladıkları hayvan farklı olsa da yaşadıkları yerleri, hayatları, içtikleri suları aynıydı. İkisinin de bu hallerinden haberi yoktu. Bunu akıllarına bile getirmezlerdi. Bir gün aralarında kavga çıktı. Bu kavganın çıkmasına köstebek sebep oldu. Ağzını bile açmayan, sakın, mütevazı köstebeğin bunu yaptığına ilk başta ikisi de inanmadı. Aslanın yattığı yere yakın bir yerde yaşayan köstebek, her türlü otun kökünü, meyvenin çekirdeğini yiyip, çok şişmanlar. Aslana yavaş yavaş alışır. Kendini kuvvetli zannedip, kütüğün üstüne çıkıp bağırır ve sabahtan akşama kadar hiç durmadan konuşur:

–“Kaplan sana karşı hiç iyi şeyler düşünmüyor aslanım. Dört gözle seni yok etmeyi beklemekte. Geçenlerde senin hakkında çok kötü şeyler konuştuğunu kendi kulaklarımla duydum.”

Hiç umursamayan aslan, başını kaldırmadan kaygısız bir şekilde ses çıkardı:

–“O mahlûk, benim hakkımda ne konuştu?”

–“Anlatıyorum işte, dinlesene.”

–“Anlat haydi, seni dinliyorum.”

–“Sen uyurken sessizce senin yanına gelip, seni öldürmeyi düşünüyor.”

–“Beni niçin öldürmek istiyor?”

–“Bu güzel ormanı sadece kendi sahiplenmek istiyor.”

– Sinirlenen aslan, başını kaldırıp, “öyle mi?!” dedi.

–“Yalan söylüyorsam, canım çıksın!. Yalan söylüyorsam, evimden çıkmak bananasip olmasın!” Köstebek, aslana acımış gibi yapıp, yalandan ağlayıverdi.-[308]

Aslanın, köstebeğin söylediklerine inanmaktan başka çaresi yoktu. Sinirlenip, kendinden geçen aslan:

–“Ben o köpeğe gününü göstereceğim!” deyip, önündeki ağaca vurduğunda ağaç ortadan ikiye ayrıldı.

Aslan çok hırslanıp, kaplanı öldürmeye karar verdiğiinde, köstebek bu sefer de kaplanın yanına gidip, ona aslanın söylediklerini anlatır ve onu çok sinirlendirir:

–“Ben, aslanın komşusuyum. Aslan kafayı yedi. Sinirlenip, gece gündüz sana küfür ediyor.”

– “Ben ona hiçbir şey yapmadığım halde o bana küfür mü ediyor?”

–“O köpeği yok etmeden bana rahat yok diyor. Sinirlenip, sana köpek deyişini bir görsen. Sen yine de dikkatli ol, kaplanım.”

Kaplan, köstebeğin anlattıklarını hiç umursamadı.

–“Anlattıklarına inanmıyorum”, köstebeğim.

–“Yalan söylüyorsam canım çıksın. Evimden dışarı çıkmak bana nasip olmasın. Anlattıklarımın hepsi doğrudur.”

Yerinden kalkan kaplan, köstebeği sorguladı:

–“Söylesene, ben ona ne yapmışım? Ne günah işlemişim?”

–“Vah, kaplanım! Biliyorum: Mütevazılık, saflık bahadırların özelliğidir ama aslan da sebepsiz yere niçin sinirlensin?”

– Kaplan, o zaman “bildiklerini söyle” dedi.

Köstebek:

–“Anlatacaklarımı iyi dinleyip, aklında tut kaplanım. Ormandaki hayvanların hepsi sana da saygı duyuyorlar. Aslana nasıl davranıyorlarsa sana da öyle davranıyorlar.”

–“Onu biliyorum.”

–“Bu durum aslanın hoşuna gitmiyormuş. Onun için seni görmek bile istemiyor. Dikkatli ol, bir gün seni öldürmesin.”

Kaplan düşüncelere daldı. Geçen gün dolaşırken aslanı görmüştü. Gerçekten de aslanı çok sinirli, sanki kendine saldıracakmış gibi gören kaplan, ona fazla yaklaşımadan uzaktan gitmişti.

–“Ben de kolay kolay yenilmem. Ben de ona karşılık veririm. Görürsen ona söyle bana çok bulaşmasın, yoksa canını yakarım o kedinin.” -[309]

Köstebek, kaplanın sözlerini süsleyerek, onlara eklemeler yaparak aslana anlattı:

–“Kaplan senden korkmuyormuş, aslanım. O seni hiç önemsemiyormuş, Sultanım. Senin için ihtiyar kedi dedi. Benden korkmayıp, aklını başına almazsa onu bir gün öldürürüm dedi.”

İşte bunun gibi birçok yalandan sonra sinirlenen aslan:

– Yerinden fırlayarak, “Nerde o hayvan” dedi? Kaplanın yanına doğru koşarak gitti. Temkinli olan kaplan da yerinden fırladı ve bir süre boğuştu.

Kaplan bir süre sonra yorulup, gücünü kuvvetini kaybetti ve aslanı yenemeyeceğini anlayınca da kaçıp gitti. Aslan onu takip etti. İkisi de çok yorulmuş olsa da kavgaya devam ettiler.

Aslan, kaplanı kovalarken:

–“Ey Allah’ım, sen bana yardım et. Şunu yakalayıp, öldürmekten başka hiçbir şey istemiyorum.” Gücünü kaybetmeye başlayan aslan, tekrar tekrar yalvardı.

–“Kaplan da, Allah’ım sen bana yardım eyle! Şu düşmandan beni kurtarırsan sana ömür boyu ibadet ederim” der.

Birbirinin sözlerini duyan ikisi, tartışmaya başladılar:

–“Allah benim yanımdadır. O kaçana yardım eder.”

–“Allah benim yanımdadır. O kovalayana yardım eder.”

Aslan, kovaladığı kaplanı tam yakalayacağı an, kazılan bir çukurun içine düştü. Büyük bir felaketten kurtulan kaplan, geri gelip çukurun kenarında durdu:

–“İyi oldu sana! Sen haddini aşmıştın! deyip, dalga geçerek güldü.”

Çukur çok derindi. Çukurdan çıkamayacağını anlayan aslan, ağlamaya başladı:

–“Ey Allah’ım, sen adaletli davranmadın. Ben ne günah işledim? Şimdi bu çukurdan çıkamayıp, burada çürüyüp öleceğim mi? Sen adaletli davranmadım, Allah’ım.”

O sırada kalın bir ses çıktı:

–“Hayır, ben adaletli davrandım.”

– Aslan gökyüzüne bakıp, “Sen kimsin” dedi?

–“Ben, senin tapındığın Tanrınım!”

–“Tanrım mısın?”

–“Evet, Tanrımım.”

–“O zaman niçin görünmüyorsun? Gözüme görün de konuş. Arzumu, isteğimi dinle, yüce Tanrı!” -[310]

–“Ey, mahlûkum! Tanrıyı bu zamana kadar hiç kimse gözüyle görmemiştir.”

–“O zaman onu kim görmüştür?”

–“Onu hiç kimse göremez. Onu herkes sadece aklı ile hisseder.”

–“O zaman benim derdimi dinle! İyilik edip, beni bu çukurdan çıkar.”

–“Ben sana iyilik ettim. Onun için sen şu anda yaşıyorsun!”

–“Senin iyiliğin bu mu? Burada böylece çürüyüp öleceğim mi?”

–“Hayır, çürümene daha çok var! Daha hayattasın, yaşıyorsun. Seni çukurdan çıkarıp, zindana atacaklar. Daha göreceğin çok şey var!”

–“Ben o şekilde nasıl yaşayacağım?”

–“Öyle söyleme!. Ona da alışırsın.”

Bunların hepsini dinleyen kaplan, güldü:

–“Yüce Tanrı, ben sana razıyım. Güçsüze yardım edip, iyilik yaptığın için sana teşekkür ederim.”

Az önceki kalın ses, tekrar çıktı:

–“Sen de çok sevinme! Sevinecek bir şey yok, zavallım.”

–“Nasıl yani? Ben özgürüm işte. Ormanın tek sahibi artık benim.”

–“Avanağım, zavallım! Acele edip, hemen sevinme. Etrafına bir bak!”

Kaplan hemen etrafına bakındı ve etrafına kurulan demir tuzakları gördü. Çaresiz kalan kaplan da ağlamaya başladı.

–“Bu yaptığınız adaletsizlik, yüce Tanrı!”

–“Hayır, ben kimsenin tarafını tutmadım. Kılı kırk yardım. Özgürlüğün kıymetini ikiniz de bilemediniz. Bundan sonra ikiniz de kafesin içinde, yan yana yaşayacaksınız.”

Aslan ile kaplan birlikte seslendiler:

–“Tanrı’nın adını ağızımızdan hiç düşürmedik.”

Tanrı güldü.

–“Kaçan da, kovalayan da Tanrı’nın adını ağzına alır. Tanrı hiç kimsenin tarafını tutmaz. O her zaman adaletli davranır. Bundan sonra ikiniz de başınıza geleni çekeceksiniz.”

–“Ömür boyu mu?” diye sordular.

Tanrı cevap verdi:-[311]

–“Ömür denilen şey nedir? Benim için o, yıl ile asır ile ölçülmez. O, bütün canlılara verilen, göz açıp kapatıncaya kadar geçen bir kıvılcımdır. Bundan sonra ömrün değerini daha iyi anlarsınız. Bundan sonra gerçek Tanrıyı göreceksiniz!”

Dediği gibi kafeste olan ikisi, bir süre sonra Tanrıyı kendi gözleri ile görmüşler. Gökyüzü, gökte parlayıp bütün dünyayı aydınlatan güneş, dağlar, ormanlar, yer, su yüce Tanrı’nın kendisiymiş. “Tanrıyı tanıtan insanlar değildir. Bütün canlıları mutlu, mesut eden şey emektir, oğlum!” deyip, oğluna bakmış ihtiyar. Hikâyesini de şu şekilde sonlandırmış.

– İkisi, ondan sonra her sabah güneşin doğuşunu gördüklerinde:

–“Esselamü aleyküm, yüce Tanrı!” deyip, selam vermişler.

Güneş, onların selamına cevap verirmiş:

–“Ve aleyküm selam, mahlûklarım!”

Hikâyesini bitiren Bakalbey: “Mutlu olun, hiçbir zaman birbirinizden ayrılmayın” deyip, iyi dileklerde bulunmuş. Oturduğu yerden kalkıp, hemen atına binmiş ve hızlıca

gitmiş. Üçü ise hikâyeyi kendilerince çözmüşler. İhtiyarın bu sefer temiz niyetli olduğuna inanıp, evlerine gitmişler.

Masalım bitti, çocuklarım. Benim anlattığım üç muhabbetin anlamı budur. Şimdi, ihtiyar Bakalbay'ın anlattığı hikâyenin anlamını kendiniz bulun. Benim anlattığım üç muhabbet olmadan yaşamamanın bir anlamı yok. Buna da ek olarak: İnsan kendini özgür hissetmez ise, üç muhabbetin bir anlamı olmaz. Anladınız mı?

O şekilde, anne, çocuk ve baba halkın arasına katılıp, büyük bir düğün yapmışlar ve mutlu bir hayat sürmüşler. Onların nesilleri çoğalıp, kendince bir soya-[312]

dönüşmüşler. İşte o yılan anneden türeyen millete *Özükler* derler. Onların nesilleri ile bazen ben de görüşürüm. Onlar güzel sesli, hayırsever, sevecen, şefkatli insanlardır. Onların renkleri esmer, gözleri çok güzel olur. Onların nesilleri o kadar çok değildir. En fazla bir veya iki çocuk yaparlar. Onlar çok namuslu, gayretli ve kindar olurlar. İnsanın namuslu, gayretli olması çok iyi bir şeydir. Ben kin besleyen insanları çok sevmem. İnsanın adaletli, merhametli ve affedici olması kadar güzel bir şey yoktur.”

Tuz Köyü. 11 Mayıs, 1986. -[313]

KISA HİKÂYELER

YILAN İLE KONUŞMA

Haftalarca yağın şiddetli yağmur, son gününde doluya dönüştü ve büyük bir su akıntısı oluştu. Nehrin kenarındaki küçücük evin çatısı şiddetli rüzgârdan uçacaktı sanki. Dışarıya çıkmaktan korkup, evin içinde oturdum. Sabahleyin sıcak yatağından kalkan oğlum “Susadım, çay içmek istiyorum” dediğinde elime kovayı alıp, dereye doğru gittim. Mayıs ayının ilk haftası olmasına rağmen hava çok soğuktu. Gece gündüz demeden yağın yağmurdan dolayı dereler dolmuş ve yeryüzünün tamamı suya doymuştu. Ben tek ayaklı yolda gidiyordum:

– Ön taraftan bir anda, “Abi üşüyorum” diye ince bir ses geldi. Korktum ve hemen “Sen kimsin?” dedim. Biraz yakından baktığımda kırmızı ağacın altında kıvrılıp, boynunu bükmüş ve soğuktan üşümüş olan siyah yılanı gördüm. Yılanın soğuk yüzünden korkup, biraz geri çekildim:

– Şaşıarak “Kulaksız sen miydin?” dedim.

–“Evet, ben konuşuyorum. Söylesene abi, bu Allah’ın yağmuru ne zaman bitecek? diye sordu.

Onun sorusuna cevap vermeden önce, şaşırdığımı gizleyemeyip soruverdim:

–“Seni yaramaz! Sen konuşmayı nereden öğrendin?

Yılan hiç umursamamış gibi yapıp:

–“Söylesene abi, yağmur ne zaman duracak?” diye tekrar sordu.

Ben ona çok kızdım:

–“Seni kurnaz, yağmurun durmasının sana ne faydası olacak?” dedim.

–“Anlamıyor galiba! İminin her tarafı su oldu ve çok üşüdüm. Karnım da çok acıktı.”

–“Karnın acıktıysa kurbağa yakala, balık tut! Fare yakalayıp ye!”

–“Farelerin hepsi sıcak yerde, sizin evinizin altındadır. Kurbağa yakalamak istesem, sular, göller bulanık.”

–“Durumun kötüymüş, zavallım.” -[314]

Benim kendine sıcak davrandığımı anlayan yılan, sürünerek yanıma geldi ve başını kaldırdı.

–“Çok acıktım abi.”

–“Öyle mi?” deyip, şaşırmış bir şekilde ona baktım.

Ona iyice bakınca onun siyah değil, beyaz yılan olduğunu fark ettim. O konuşurken, onun çatallaşmış ince dilini gördüm. Başındaki beyaz boynuzunu gördüm. Benim şaşırdığımı o da anladı ve hemen sordu:

–“Abi, neden öyle bakıyorsun? Daha önce hiç yılan görmedin mi?”

–“Öylesine bakıyorum.”

–“Öylesine öylesine” diyerek, yılan beni taklit etti ve “karnım çok acıktı” dedi.

–“Ben ne yapayım?”

–“Bir de ben ne yapayım?” diyorsun! “Ne yapacağını kendin bilmiyor musun?”

–“Sen söylemezsen ben nerden bileyim?”

–“Kırgızlar, misafir geldiğinde sevinirler.Evine yılan bile gelse, ‘Misafirimiz ol, bu geceyi bizde geçir’ derler. Süt, yoğurt ikram ederler. Bazen böyle şarkı söylersiniz ya.”

– “O doğru ama”

–“Ama ne!”

Yılan bana bu şekilde konuşunca, ben çok utandım.

–“Söyle, sana ne getireyim?”

–“Evde süt varsa süt getir. Evinizin çatısında çok serçe yavrusu var. Onlardan getirsen de olur.”

Ben çok sinirlendim:

–“Seni uyanık! Yavrulara dokunma, başka bir şey söyle.”

–“Tamam o zaman, kurumamış, taze et getirsen de olur.”

–“Evde taze et var.”

–“O eti, küçük küçük dilimleyip getir, abi.”

–“Tamam” dedim.

–“Çabuk ol abi.”

Ben, nehirden bir kova su doldurup geri geldim. Gördüğüm şeyi hiç kimseye anlatmadım. Yılanın istediği gibi, küçük bir tabağa inek sütünden koyup, çiğ eti de küçük dilimlere ayırıp getirdim. O, benim getirdiğim-[315]

yemekleri görünce çok sevindi. Ben, getirdiğim her şeyi onun önüne koyduğumda:

–“Şimdi sen evine gidebilirsin abi”, dedi.

Ben de ona soru sordum.

–“Niçin?”

–“İnsan dimdik bakarsa, yılan nasıl yemek yesin?”

Onun söylediğini doğru buldum ve hemen eve gittim. Akşama doğru tekrar geldiğimde sütün hepsini içtiğini, etin de tamamını yediğini gördüm. Ondan sonra devamlı oraya gidip, ona gözükmeden onun tabağına süt bıraktım. Yılan sütü seviyordu. Bıraktığım sütün hepsini hemen içip bitirirdi. Ben o günden sonra o yılanı hiç görmedim.

Ben bir defasında, yaz ayının tam ortasında yüzmek için dereye doğru giderken:

–“Nasılsın abi?” diye ince bir ses geldi. Bir baktım ki, yılan ağacın gölgesinde yatıyor gibiydi.

–“Sen kimsin?”

–“Tanıyamadın mı abi?” Yılan, sürünerek benim yanıma geldi.

Konuşmasını o yılanı benzettim ama bu yılanın görünüşü ve rengi farklıydı. Kendisi bembeyaz, güzel bir yılan olmuş. Kafasındaki o küçük boynuzu hala duruyordu. Sesi benziyordu fakat rengi farklıydı. Ben bu duruma çok şaşırdım.

– “Yılan, abi beni tanıyamadın mı?” diye tekrar sordu.

–“Sesin tanıdık geliyor ama görünüşün, rengin farklı. Boynuzun da büyük gibi.”

–“Doğru söylüyorsun abi. Ben kısa bir süre önce yenilenip, kabuğumu değiştirdim. Artık büyüdüm. Beni istemeye gelenleri reddediyorum”, dedi.

–“Sen bir de evlenecek misin?”

–“Evlenip, çocuk doğurmazsam yılanların nesli tükenmez mi? Bu bölgede bana benzeyen yılan hiç yok.”

–“Nerde var?”

–“Ben yılanların pîrinin neslindenim. Boynuzumu görünce de mi anlayamadın?”

–“Onu ben nerden bileyim?”

–“O zaman öğren!”

–“Anlat da öğreneyim.” -[316]

– “Yılanların pîrine Şahmeran derler.”

–“Evet.”

–“Ben, yılanların Sultan'ı, pîri Şahmeran'ın neslindenim. Ben sıradan bir yılan değilim, sıradan yılanlar benim dengim değil.”

–“Dengini nasıl bulacaksın o zaman?”

–“Yakında uzaklara gideceğim için sizi bekledim.”

–“Benimle ne işin var?”

–“Minnettarlığımı bildirmek istedim.”

–“Allah'a şükür, aklın varmış.”

–“Size vermek istediğim hediyem de var abi.”

–“O nasıl bir hediye imiş?”

Yılan sürünerek bana doğru geldi ve başını salladı. Başındaki boynuzu yuvarlanarak önüme düştü.

Ben bakakaldım.

– Yılan, “bu boynuzumu hediye olarak al” dedi. Bunu oğullarının boynuna tak abi. Bu boynuz, çocuklarını tüm hastalıklardan korur ve onların uzun ömürlü olmasını sağlar. Çocukların hoşgörülü, halkına hizmet eden, cömert, temiz kalpli, dürüst insanlar olacak” dedikten sonra ormana kaçıp gitti.

Ben, kaçıp giden yılanın arkasından uzun süre bakakaldım ve yeşil otun üzerinde inci gibi parlayan küçücük boynuzu elime aldım.

BUVA, SEN NE ZAMAN ÖLECEKSİN?

Karnımız doyup, yeşil çay içen hepimizin keyfi yerinde. Dağdan esen serin rüzgâr, bizi serinletti. Böyle anlarda Kubat'ın ağzı hiç kapanmaz, devamlı konuşur:

—“Hayatımda ilk defa bu kadar çok yedim.”

Hepimiz güldük. Kubat daha çok coştı.

Kubat kendi babasına baba, bana da büyükbaba der. “Benim babam, işte bu köşede oturan Buva” der.

—“Buva Senin baban var mıydı?”

—“Vardı. Babasız insan olur mu hiç?”

—“O zaman senin babana ben ne diyeceğim?” -[317]

—“Benim babam, senin deden olur.”

—“Dedenin babasına ne denilir?”

—“Dedenin babasına büyük baba derler.”

—“Buva, büyük babanın babasına ne derler?”

—“O, senin yedinci baban olur.”

—“İnsan, bunların hepsini nasıl aklında tutar?”

—“Bunları bilmek, daha önceleri herkes için zorunluydu.”

—“Buva, ben bunların unutturum. Aklımda tutamam.”

—“Sürekli söylersen aklında kalır. Unutmazsın.”

—“Buva, sen bunların hepsini biliyorsun değil mi?”

–“Biliyorum yavrum.”

–“Buva, sen artık çok ihtiyarladın değil mi?”

–“Evet, çok ihtiyarladım.”

–“Çok fazla yaşadın değil mi?”

–“Evet, kısmetimiz kadar yaşadık.”

–“Buva, yüz yaşına geldin mi?”

–“Daha gelmedim, yavrum.”

–“Yüz yaşına kadar kim yaşar?”

–“Senin deden yaşar.”

Kubat, bir anda sordu:

–“Buva, sen ne zaman öleceksin?”

Biz çok şaşırdık.

–“Benim ne zaman öleceğimi mi sordun?”

–“Evet Buva.”

–“Ben, sen öldükten sonra öleceğim.”

–Annem bir anda yerinden zıplayıp, “ağzını hayra aç” dedi. “Niçin böyle konuşuyorsun, kuzgun? Çocuk öylesine sordu sana.”

–“Hanım, ben çok doğru cevap verdim.”

Annem, babamın verdiği cevaba çok sinirlendi.

–“Ağzından yel alsın. Çocuk öleceğine sen öl daha iyi.”

–“Bu, doğru cevap hanım.”

– “Doğruymuş yine!”

Gülümseyen babam, anlatmaya başladı:

–“Sen öldükten sonra öleceğim dememin bir sebebi var, hanım. Benim bundan sonraki hayatım, torunumun ne kadar yaşayacağına bağlıdır. Torunum beni gördü. Beni çok seviyor. Ölene kadar beni unutmaz. O, seksen sene yaşarsa ben de seksen sene yaşarım. Buva’nın bundan sonraki ömrü, torununun ömrüne bağlıdır, hanım.” -[318]

PARFÜM KOKUSU

Yeni evimize taşındığımıza üç ay olmuştu. Ben sabah işe erken gidip, akşam işten geç geliyordum. Sabahları işe giderken otobüsün içindeki eziyeti hiç sorma. Akşamları işten eve dönerken de aynı durum tekrarlanır.

İşte o eziyetlerden bir tanesi...

İş bittikten sonra hızlı adımlar atarak otobüs durağına gelirsın. Otobüs durağı çok kalabalık olur. İçi insan dolu otobüslerin biri gidip, bir diğeri gelir. Sonra sinir olmaya başlarsın. Bir anda senin uzun süredir beklediğin otobüs gelir. Durakta bekleyenlerin hepsi otobüse doğru koşar. O an birbirine saygı göstermek, hürmet etmek gibi şeyler olmaz. Öyle yaparsan evine gidemezsin. Onun için ne olursa olsun deyip, otobüse binersin. Otobüsün içinde gelirken insanlar önden, arkadan birbirini iteleyip dururlar. Bir defasında ben de öyle insanların arasında kaldım. Hiç kıpırdayamıyordum. Otobüsün içi kadınla doluydu. Bir an arka taraftan güçlü birileri iteleyince kadının bir tanesi iki eli ile benim omzumdan tutunarak bana yapıştı. Ben ne yapabilirdim ki? Her taraftan kadınların parfüm kokuları geliyordu. Nefesim daraldı, otobüsün içinde bayılıp düşecektim. Eve geldiğimde eşim kızgın bir şekilde oturuyordu. İki yanağımın da kıpkırmızı olduğunu gören eşim:

–“Neredeydin? Baksana şuna, eğlenip gelmiş” dedi.

–“İşten çıkıp eve gelene kadar çok zaman geçiyor” dedim. Ben üzerimi değiştirmek için diğer odaya giderken, eşimin sesi beni çok korkuttu:

–“Dur! Bu parfüm kokusu nedir? Geldiğinden beri evin içini parfüm kokusu kapladı. Ben sabahtan akşama kadar evde oturup çocuklara bakıyorum, sen gezip, eğleniyorsun. Çenene, yüzüne bir baksana, her yerin ruj olmuş. Kiminleöpüştün?” -[319]

Çok sinirli olan eşime cevap vermek mümkün değildi. Kendimi suçlu hissettim. Ona olayı anlatmaya çalıştım ama bana inanmadı. Eşim, beni çaresiz bıraktı:

–“Biliyorum seni, yalan söylemene gerek yok. Karşı komşumuz Sapar'a bak. Ben pencereden gördüm, Saparsaat yedide evine geldi ve bahçesindeki gülleri suluyor.”

–“Sapar küçük boyu ile insanların bacaklarının arasından geçip gidiyor. Ben öyle yapamam ki.”

Eşim, bu anlattıklarımı inanmadı. O gece ikimiz hiç konuşmadık ve ayrı yerlerde yattık. Ertesi gün yine aynı şekilde otobüste kadınların arasında kalıp, parfüm kokarak eve geldim. Eşim benimle hiç konuşmadı. Bu duruma çok sinirlenen eşim, üçüncü gün:

–“Yeter artık! Senden ayrılacağım. O yosmalarının birini al!” dedi. Suçsuz olduğumu ona nasıl ispat edebilirdim ki?

Çaresizce:

–“Bugünden itibaren evde çocuğa ben bakayım, sen işe git” dedim. Eşim, benim bu fikrimi beğendi:

–“Doğru söylüyorsun, sen çocukla beraber evde otur”deyip, işe gitti.

Eşim, saç başı dağınık, hırpalanmış bir şekilde akşam eve geldi. Her tarafı sigara kokuyordu. O zaman ben de onun bana yaptığını yaptım:

–“Niye geç geldin? Kiminle kucaklaştın? Niçin sigara kokuyorsun?” Kısacası, kendinin bana söylediği sözlerin hepsini ben de ona söyledim.

Deminden beri yere bakan suçlu eşim, seslendi:

–“Beni azarlama lütfen. Bundan sonra çocukla beraber evde ben kalayım. Bundan sonra sana ağzımı açarsam kör olayım”, dedi.

Ondan sonra ben eve geç gelsem de eşim kavga etmeyi bırakmıştı.-[320]

SONUÇ

Cortuul Romanı, Modern Kırgız Edebiyatının öne çıkan yazarlarından biri olan Asanbek Stamov'un Kırgız Edebiyatına kazandırdığı önemli eserlerden biridir. Eser Kırgız Türkçesiyle ancak Kiril Alfabesinde yazılmıştır. Buna rağmen sadece Kırgızistan'da değil aynı zamanda Rusya'da da ciddi bir okuyucu kitlesine ulaşmıştır.

Asanbek Stamov yazdığı bu eserde sade ve günlük kullanılan dili değil belli bir birikim isteyen edebi bir dil kullanmıştır. Bu yönüyle Kırgız Edebiyatı ve Kırgız Türkçesinin gelişimine önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Eser, dört adet uzun hikâyeden oluşmaktadır. Hikâyelerde öğretici bir yaklaşımla tarihi olaylar ve bu olaylardan çıkarılması gereken dersler vurgulanmaktadır. Burada özellikle dikkat çeken unsur yazarın gözlemlediği ve Kırgız halkının değerler, gelenek ve göreneklerindeki bozulmaların toplumsal açıdan nasıl sıkıntılara sebep olduğunun altının çizilmesidir. Yazara göre, Kırgız halkı geçmişindeki bazı değer ve davranışlardan uzaklaşmış ve bu durum Kırgız halkının hem dini hem de sosyolojik yapısının zarar görmesine neden olmuştur. Bu yüzden hikâyelerde nasihat verme anlayışı hâkimdir. Bunların yanı sıra Adaletli Yusuf hikâyesinde olduğu gibi dini unsurlar da hikâyelerde geniş bir şekilde yer almıştır. Türkiye Türkçesine aktarımı da yapılan bu çalışmanın Türkiye’de Kırgız Dili ve Edebiyatı’nın daha çok tanınması ve yapılacak olan diğer çalışmalara naçizane katkılarda bulunması ümit edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Buran, Ahmet, Ercan Alkaya, *Çağdaş Türk Yazı Dilleri II*, Anadolu Üniversitesi Yayını, No:2430 (Ed:Ahmet Buran, Mehmet Mahur Tulum), Eskişehir 2013.
- Ceritoğlu, Murat, *Kırgız Türkçesinin Şekil Bilgisi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale 1998.
- Cumakunova, Güلزura, “Kırgız Türkçesi”, *Türkler*, Cilt 19, (Editörler: Hasan Celal Güzel vd), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 596-606.
- Çengel, Hülya Kasapoğlu, *Kırgız Türkçesi Grameri, Ses ve Şekil Bilgisi*, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Çengel, Hülya Kasapoğlu, “Kırgız Türkleri Edebiyatı”, *Türk Dünyası El Kitabı*, 4. Cilt, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, No: 158, Sayı: A.31/II, Ankara1998, s. 367-397.
- Ekici, Fatih, “Kaçkınbay Artıkbayev, XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 3/1, 2014, s. 416-422.
- Geyikoğlu, Hasan, “Tarih Açısından Manas Destanı ve Sovyetler Birliği’ndeki Türklerin Milli Duygularına Etkisi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 16, Erzurum 2001 s.201-207.
- Kallımcı, İsmail Turan, “Bağımsızlık Sonrası Modern Kırgız Şiirinde Farklı Bir Soluk: Bayas Tural”, *Turkish Studies*, Sayı3/7, Sonbahar 2008, s.383-394.
- Kayıpov, Süleyman, *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, Kırgız Edebiyatı II, , C.32, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2005, s.239-242.
- кыргыз адабияты энциклопедиялык окуу куралы(Kırgız Edebiyatı Ansiklopedisi), “стамовАсанбек (Stamov, Asanbek)” Maddesi, Башкы редактор (Baş Redaktör): Y. Асанов, Бишкек2004.
- Nerimanoğlu, Kamil Veli, “Sovyet Ve Dünya Edebiyatı Bağlamında Cengiz Aytmatov Fenomeni”, *Turkish Studies* ,Sayı 6/3 Yaz 2011, s. 69-73.

- Özeren, Mehmet, “Kırgız Türkçesindeki Rusça Alıntı Sözcükler ve Bu Sözcüklerdeki Ünsüz Olayları”, *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of World of Turks*, Vol. 2, No. 2 (2010), s. 227-241.
- Söylemez, Orhan, “Çağdaş Kırgız Edebiyatı”, *Çağdaş Türk Edebiyatları II*, (Ed. Yavuz Akpınar, Ferruh Ağca) Anadolu Üniversitesi Yayını, No: 2753, Eskişehir 2013, s.118-138.
- Şerimbekov, Nurlan, *Kıpçak Türkçesi ile Kırgız Türkçesi Arasında Bir karşılaştırma Denemesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara2009.
- Turgunbayev, Caştegin, “Kırgız Türkçesindeki Bol- Fiilinin İşlevleri ve Türkiye Türkçesindeki Karşılıkları”, *Türkbilig*, 2008/15, s. 126-135.
- Turgunbayev, Caştegin, *Kırgız Türkçesindeki Sıfat-Fiil Ekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2004.
- Uzun, Gülsine, *Doğu Türkistan Kırgızlarından Derlenmiş Metinler (Gramer-Metin-İndeks)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2006.
- Ükübayeva, Layli, “Edebi Etkileşimin Kırgız Edebiyatındaki Evrimi”, *Türk ve Dünya Edebiyatında Etkileşimler*, Sempozyum Bildirileri, Yay.Haz: Betül Mutlu, Metin Turan, ,Ankara 2012, s.11-18.
- Yalın, Yasemin, *Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesi Arasındaki Kelime Eşdeğerliği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun 2011.
- <http://www.kabar.kg/kyr/society/full/10238>, (Giriş Tarihi: 15.06.2014)
- http://atamekenkg.com/index.php?option=com_content&view=article&id=6543:2010-08-07-05-39-45&catid=101:public&Itemid=30, (Giriş tarihi: 15.06.2014)
- http://ky.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2_%D0%90%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B1%D0%B5%D0%BA(Giriş Tarih: 15.06.2014)

ÖZGEÇMİŞ

01.01.1982 Kahramanmaraş doğumluyum. İlk ve orta öğrenimimi Kahramanmaraş'ta tamamladım. 2002 yılında Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi Kırgız dili ve Edebiyatı bölümünü kazandım ve 2007 yılında aynı bölümden mezun oldum. Türkiye'ye döndükten sonra Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları denkliğini aldım. Rusça ile Kırgız ve Özbek Türkçelerini iyi derecede bilmekteyim. Halen Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı Orta Asya Araştırmaları bilim dalında Yüksek Lisans eğitimimi yapmaktayım.

İletişim Bilgilerim:

Adres: Ayvalı Mah, Avdan Sk

14/10 Keçiören-Ankara

Tel: 0541 938 4607

E-Posta: cumabolat95@hotmail.com